Седакъет КЕРИМОВА

КЦІАР
КЦІАРВИЯР
(энциклопедиядин кІватІал)

Sədaqət KƏRİMOVA

QUSAR
QUSARLILAR
(ensiklopedik toplu)

Баку - 2011 - Bakı

Рецензентар:
Будакъ Будакъов - географиядин илимрин доктор, Азербайжандин ИА-дин академик.
Агьмедулагь Гуьлмегьамедов - филологиядин илимрин доктор, Россиядин TIИА-дин академик.
Акиф Аббасов - педагогикадин илимрин доктор, профессор, Педагогикадин ва Соц. ИА-дин академик.
Камал Абдуллаев - техникадин илимрин доктор, профессор.
Камил Айдазаде - физикадинни математикадин илимрин доктор, профессор.
Меслятчияр:
Къабил Семедов, Искендер Къулиев, Давид Ибрагьимхелилов,
Видади Севзиханов, Финяз Нуралиев, Суьнмез Ханмирзеев.
Redaktor: *Муьзеффер Меликмамедов*
Чапдай акъудайди: Севда Микайилкъызы

С.Керимова. “КцIар, кцIарвияр” ***(энциклопедиядин кIватIал).***
Баку 2011. “Зия”, 704 с.

ТIвар-ван авай къелемэгьли Седакъет Керимовади вичин “КцIар, кцIарвияр” тIвар ганвай энциклопедиядин кIватIал Азербайжандин КцIар райондин тарихдиз, тIебиатдиз, сейли ксариз, хайи элдал рикI алай инсанриз, лезгийрин азербайжанвийрихъ ва чи республикада яшамиш жезвай маса халкьарихъ галаз дуствилин алакъайриз, адетризни медениятдиз талукьарнава. Сифте яз кьве чIалалди - лезги ва азербайжан чIаларалди къелемдиз къачунвай и ктабда икьван гагьди кIелдайбуруз малум тушир цIийи делиларни вакъиаяр гьатнава.

S.Kərimova. “Qusar, qusarlılar” (ensiklopedik toplu).
Bakı 2011. “Ziya”, 704 s.

Tanınmış yazıçı-jurnalist Sədaqət Kərimovanın “Qusar, qusarlılar” ensiklopedik toplusunda Azərbaycanın Qusar rayonunun tarixindən, təbiətindən, görkəmli adamlarından, elsevər insanlarından, ləzgilərin azərbaycanlılarla və respublikamızda yaşayan digər xalqlarla dostluq əlaqələrindən, adət-ənənələrindən, mədəniyyətindən bəhs olunur. İlk dəfə olaraq iki dildə - Azərbaycan və ləzgi dillərində yazılmış bu kitabda indiyədək oxuculara məlum olmayan bir çox faktlar və hadisələr qələmə alınmışdır.

Rəyçilər:
Budaq Budaqov - coğrafiya elmləri doktoru, Azərbaycan EA-nın həqiqi üzvü.
Əhmədula Gülməhəmmədov - filologiya elmləri doktoru, Rusiya Təbii EA-nın həqiqi üzvü.
Akif Abbasov - pedaqoji elmlər doktoru, professor, Pedaqoji və Sosial Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü.
Kamal Abdullayev - texnika elmləri doktoru, professor.
Kamil Aydazadə fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor.
Məsləhətçilər:
Qabil Səmədov, İskəndər Quliyev, David İbrahimxəlilov,
Vidadi Sevzixanov, Finyaz Nurəliyev, Sönməz Xanmirzəyev.
Redaktor: Müzəffər Məlikməmmədov
Naşir: Sevda Mikayılqızı

ISBN **978-9952-34-579-7**

КЦIАР

Азербайжан Республикадин район

Бакудивай 180 км яргъа я.
Район арадиз гъайи тарих -
1930-йисан 7-сентябрь.
Чилер - 1542 км^2
Агьалийрин кьадар - 88,2 агъзур кас
Яшайишдин маканар - 107
Шегьерар - 1
Поселкаяр - 1
Хуьрер - 90

QUSAR

Azərbaycan Respublikasının rayonu

Bakıdan 180 km məsafədə yerləşir.
Rayonun yarandığı tarix -
7 sentyabr 1930-cu il.
Sahəsi - 1542 km^2
Əhalisi - 88,2 min nəfər
Yaşayış məntəqələri - 107
Şəhərlər -1
Qəsəbələr - 1
Kəndlər - 90

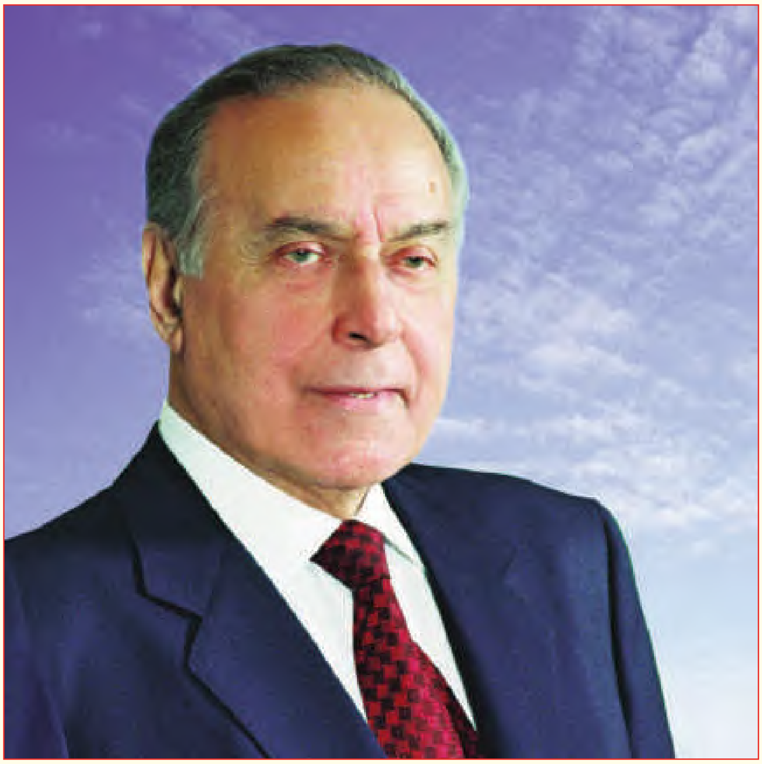

Ватандиз, халкьдиз къуллугъ авун гьар са ватандашдин буржи я. И кардиз килигна гьич са касдини уьлкве, ватан, халкь вичиз буржлуз гьисаб тавурай. Амма авур къуллугъдиз килигна халкьдин патай гьуьрмет къазанмишун лайихлу кар я. Зун хушбахт я хьи, за уьмуьр тирвал жуван ватандиз, уьлкведиз, халкьдиз къуллугъ авуна. Им за гьамиша жуван уьмуьрдин мана-метлеб яз гьисаб авурди я.

Чи республика гзаф миллетар авай гьукумат я. Им чи республикадин чешнелувал я, милли сервет я, умуми сервет я. Чна идалди дамахзава ва и чешнелувал хвена кIанзава.

Чпихъ Шагь дагъ хьтин такабурлу дагъ, иер тамар, вацIар, булахар авай кцIарвияр гьар са куьнилай вилик кьегьал инсанар я.

КцIарвияр кьетIен ихтибар авунис лайихлу я. Куь тарих къагьриманвилин тарих я. Куь тарих туькIуьрунин - яратмишунрин тарих я. Ватандиз, чилиз, гьукуматдиз вафалувал къалурунин тарих я.

Гьейдар АЛИЕВ

Vətəninə, xalqına xidmət etmək hər bir vətəndaşın müqəddəs borcudur. Heç kəs buna görə ölkəsinə, vətəninə, xalqına minnət qoya bilməz. Ancaq xidmətə görə etimad almaq və bu etimadı doğrultmaq böyük şərəfdir. Mən xoşbəxtəm ki, həyatım boyu vətənimə, ölkəmə, xalqıma xidmət etmişəm. Mən bunu həmişə həyatımın, ömrümün mənası hesab etmişəm.

Respublikamız çoxmillətli dövlətdir. Bu, respublikamızın üstünlüyüdür, milli sərvətidir, ümumi sərvətidir. Biz bununla fəxr edirik və bu tərkibi qoruyub saxlamalıyıq.

Şahdağ kimi məğrur dağı, gözəl meşələri, çayları, bulaqları olan, hər şeydən əvvəl qəhrəman insanlardır qusarlılar.

Qusarlılar xüsusi etimada layiqdir. Sizin tarixiniz qəhrəmanlıq tarixidir. Sizin tarixiniz qurub-yaratmaq tarixidir. Vətənə, torpağa, dövlətə sədaqət tarixidir.

Heydər ƏLİYEV

КцIар Азербайжандин виридалайни иер пипIерикай я. Ина яшамиш жезвай инсанри Азербайжандин аслу туширвал хуьн ва мягькемарун патал чIехи алахъунар авуна. Чаз аквазвайвал, КцIар югъ-къандивай иер жезва, вилик физва. Иниз генани гзаф инвестиция серфда ва кьилди къайгъу къалурда. За квез гаф гузва хьи, зун гьамиша кцIарвийрихъ галаз жеда, КцIариз фад-фад къведа ва чна санал чIехи крар кьиле тухуда.

Абуру Азербайжандин битаввал хуьн патал шегьидар гана. Гьавиляй вири Азербайжан халкьди кцIарвийриз разивал къалурзава.

Зун чIалахъ я хьи, КцIарин агьалийри идалай кьулухъни Азербайжан вири патарихъай вилик финин, аслу туширвал мадни мягькемарунин кардик лайихлу пай кутада.

Илгьам АЛИЕВ,
Азербайжан Республикадин Президент

Qusar Azərbaycanın ən gözəl guşələrindən biridir. Burada yaşayan insanlar Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafı və möhkəmləndirilməsi yolunda böyük xidmətlər göstərmişlər. Biz görürük ki, Qusar gündən-günə gözəlləşir, inkişaf edir. Buraya daha böyük həcmdə sərmayə qoyulacaq və xüsusi diqqət göstəriləcəkdir. Sizi əmin edirəm ki, mən daim qusarlılarla olacağam, Qusara tez-tez gələcəyəm və biz birlikdə böyük işlər görəcəyik.

Onlar Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması yolunda şəhidlər vermişlər. Ona görə də Azərbaycan xalqı qusarlılara minnətdarlığını bildirir.

Əminəm ki, növbəti illərdə Qusar əhalisi həmişə olduğu kimi, Azərbaycanın hərtərəfli inkişafına, müstəqilliyimizin möhkəmlənməsinə öz dəyərli töhfəsini verəcəkdir.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

И ктаб за зегьметдал рикI алаз, намуслудаказ уьмуьр гьалай, чпин саваддалди, алакьунралди, хайи дигедал дамахуналди гзафбуруз чешне хьайи зи буба Къайинбег Аюбан хва Керимован ва диде Куьбра Абуселиман руш Тагьировадин руьгьдиз бахшзава.

Зари

Bu kitabı halal zəhmətlə, namusla ömür sürmüş, savadları, bacarıqları, doğma yurda məhəbbətləri ilə çoxlarına nümunə olmuş valideynlərim - atam Qayınbəy Əyyub oğlu Kərimovun və anam Kübra Abusəlim qızı Tahirovanın əziz xatirəsinə ithaf edirəm.

Müəllif

КIЕЛДАЙБУРУЗ

Дуьньяда са куьнивни гекъигиз тежер са кIанивал ава. И кIанивилин тIвар Ватан я. Чи чил, чи чIал, чи къул, чи хизан, чи диде-буба, чи веледар, чи хайибур, чи ярар-дустарни халкь авайвиляй авайди я чахъ. Дуьньядин маса кIанивилери инсан галудун, адан рикI ягъун мумкин я, анжах Ватан инсан патал куьтягь тежер кIанивал я.

Гьар инсандиз вичин Ватан багьа я, гьакIни кцIарвийриз. Иервилинни экуьвилин, кьакьанвилинни такабурлувилин лишан я и макан. Мани я, мах я, хкет я КцIар! Деgь чIаварин гелер хуьзвай, вич кьегьал рухвайрини рушари вири дуьньядиз сейли авунвай КцIар! Вакай гьикьван кхьейтIани, ваз гьикьван ктабар бахш авуртIани тIимил я. ЯтIани кхьин тавуна акъвазиз хьанач завай, диде Ватан. Алакьдайвал теснифзава за вун, хайи КцIар!

Яргъал йисара чIугур зегьметдин, КцIарал ашукь къелемэгьлидин гьиссерин кIватIал я и ктаб. Заз акI жеда хьи, дуьньяда КцIар кьван рикIиз чими макан, кцIарвияр кьван хайи инсанар авач. ТIебиатдин са куьнивни гекъигиз тежер иер гуьмбет, КцIарин ва кцIарвийрин арха тир Шагь дагъ дуьнья кьатIай йикъалай зи вилериз акур виридалайни кьакьан макан я. Ада вич хайиди, мукьвади тирди гьар вядеда чи рикIел хкида. Шагь дагъдиз муьгьуьббат кцIарвийрин руьгьда ава. Ина Шагьдиз икрам авун патал адан кьилив тефей ксар тIимил жагъиди. Гавдан дередин цуькверив дигай яйлахрай тIуз фейила пагьливанри хьиз къуьн-къуьне тун-

OXUCULARA

Dünyanı dərk etdiyim andan gözümün qarşısında həmişə bir heyrətamiz mənzərə canlanıb: təbiətin şah əsəri kimi bənzərsiz olan, gecə-gündüz Qusarın və qusarlıların keşiyini çəkən əzəmətli Şahdağ. Ucalığı, vüqarı, gözəlliyi ilə insanları ovsunlayan Şahdağa vurulmamaq, onun əzəməti qarşısında heyrətə gəlməmək mümkün deyil.

Dağlara məhəbbət qusarlıların ruhuna hopub. Onların arasında az adam tapılar ki, ömründə heç olmasa bircə dəfə də olsun bu ellərin keşiyini çəkən, arxası olan Şahdağın görüşünə getməsin, Gavdan dərəsinin çiçəkli yaylaqlarından keçməsin, göyün ərşinə qalxmış, nəhəng pəhləvanlar kimi çiyin-çiyinə vermiş qarlı dağları yaxından seyr etməsin.

Şahdağın və Bazardüzünün baş-başa verib göylərə ucalması təbiətin şah əsəridir. Qafqazın bu iki azmanını seyr etmək adama ucalıq əhval-ruhiyyəsi gətirir. Dağlarda yayda yağan leysana düşməsən, Bazardüzünün üstündə qıy vuran qartalların seyrinə dalmasan, havalar isinəndə dağ yamaclarındakı buz sırsıralarının qopub qayaların üstündə parçalanmasına tamaşa etməsən, deməli qusarlı deyilsən.

“Ən” sözünün əsl mənasını Qusarda daha dərindən anlayırsan. Respublikanın ən uca dağ zirvələri, ən yüksək gölləri, ən böyük buzlaqları, ən dərin kanyonları buradadır. Azərbaycanın ən gözəl şəlalələri Qusar rayonu ərazisindədir.

вай дагъларин жергеда Шагьни Базардуьзи сад садав агатнавай кьве кьуьзуьд хьиз аквада ваз.

Садра хьайитIани дагълара гатун чими юргъадик акатнавачтIа, Базардуьзидин винелай цIар ягъизвай лекьер акунвачтIа, гьаваяр чими хьайила рагарин хаз аватзавай муркIарин ванерихъ яб акалнавачтIа, кцIарви туш вун.

"Виридалайни" лугьудай гафунин мана КцIара генани хъсандиз кьатIунда вуна. Азербайжандин виридалайни зурба дагъдин гирвеяр, иер вирер, кьакьан чарчарар, дерин каньонар ина ава. Самур дереда къекъвейла, яйлахрин гъил галукьнавачир зериф цуьквերал кIвач эцигайла, кьецIил кьваларал ахъа хьанвай, дуьньядин са яйлахдани авачир иер цуьквер акурла, гьар камуна шуршур къачуна авахьзавай булахрин верцIи манияр ван хьайила, жуван Ватандал элкъвез-хквез ашукь жеда вун. "Махпур векьерин къацу халичаяр, генг яйлахрин и кьил-а кьил таквар чилер вилералди акур кас шаир тахьун мумкин туш" лугьуз фикирда вуна. Гьавиляй ан-жах КцIарай XVI-XIX виш йисара кьве чIалал - лезги ва азербайжан чIаларал эсерар тесниф авур 50-далай гзаф, кьуд чIалал - лезги, азербайжан, араб ва фарс чIаларал шиирар кхьей 30-далай гзаф машгьур шаирар акъатнава.

Зи уьмуьр гьалал зегьметдалди кьил хуьзвай инсанрин кьула фена. Сан-гьисаб авачир рамагрин, суьруьйрин, нехиррин, никIерин ва багъларин иесияр я фу къванцяй акъудзавай зи ватанэгьлияр. И гьалал инсанрин четин уьмуьрдикай датIана веревирдерда за. Заз чиз, зегьметдал рикI алай абурун арадай ви-шералди алимар акъатунни дуьшуьшдин кар туш. Вучиз лагьайтIа илимдив машгъул хьун виридалайни залан зегьмет я. Зегьметдал рикI алайвиляй, четинвиле-рикай кичIе туширвиляй КцIарай дуьнья-дин чара-чара илимрин академийрин акаде-микар тир шумудни са машгьур алимар, 150-далай гзаф илимрин докторар, 400-далай гзаф илимрин кандидатар акъат-нава. Абуру тек Азербайжанда ваъ, гьакIни вири дуьньяда чи республикадик дамах кутазва.

Гьахъ-адалат, къанун кIани,

Sıldırım qayaların üstündə açılmış zərif güllər, göz yaşı kimi duru bulaqlar, zümrüd meşələr, ucsuz-bucaqsız düzənliklər, Samur vadisinin təkrarsız mənzərələri olmasaydı, bəlkə də bu kitab yaranmazdı. Məxmər otların təbii xalısı üzərində yeriyəndə, alp çəmənlərinin çiçək dənizinə düşəndə Qusarın niyə şairlər yurdu olduğunu anlayırsan. Buradan təkcə XVI-XIX əsrlərdə iki dildə - ləzgi və Azərbaycan dillərində yazıb-yaratmış 50-dən çox, öz əsərlərini dörd dildə - ləzgi, Azərbaycan, ərəb və fars dillərində qələmə almış 30-dan çox şair çıxıb.

Həyatım boyu halal zəhməti, alın təri ilə dolanan sadə insanların əhatəsində olmuşam. At ilxılarının, qoyun sürülərinin, ucu-bucağı görünməyən taxıl zəmilərinin yaradıcısı olan kənd adamlarının çörəyinin daşdan çıxdığının şahidi olmuşam. Qusarlıların zəhmətkeşliyini sözlə ifadə etmək çətindir. Olduqca mürəkkəb relyef və hava şəraitində yaşayıb halal zəhməti ilə dolanan bu fədakar insanların dözümlülüyünə və mətinliyinə heyrət etmişəm.

Qusarlıların ən ağır zəhmət sahələrindən biri olan elmə son dərəcə meylliliyi də onların zəhmətkeşliyi ilə bağlıdır. Elə buna görədir ki, rayondan dünyanın ayrı-ayrı elmlər akademiyalarının akademikləri olan neçə-neçə məşhur alimlər, o cümlədən 150-dən çox elmlər doktoru, 400-dən çox elmlər namizədi çıxıb. Bu adamlar təkcə respublikamızda deyil, onun hüdudlarından uzaqlarda da Azərbaycana şöhrət gətirirlər.

Qayda-qanunu, intizamı sevən, ciddi və qətiyyətli adamlar olan qusarlılar yaxşı hərbçilər kimi də tanınmışlar. Bunu Qusarın ayrı-ayrı kəndlərinin timsalında aydın görmək olar. Təkcə ötən əsrin qırxıncı illərindən bu günə kimi rayondan dörd generalın, 200-dək polkovnikin çıxması böyük qürur doğurur.

Xeyirxah işlər görən, öz şəxsi vəsaitləri ilə məktəb tikən, bulaq çəkən, körpü salan çoxlu insanlar olub Qusarda.

Hər xalqın özünəməxsus portret cizgiləri var. Ləzgilər düzlük sevən, riyakarlıqdan uzaq, saf və mənən təmiz, hətta bir qədər sadəlövh insanlardır. Sözü üzə demək, kəskinlik, bəzən

низамлувилихъ ялдай кцIарвийрин арадай алатай виш йисан 40-йисарилай инихъ кьуд генерал, 200-дав агакьна полковникар акъатуни абур зегьметдал рикI алай ксар тирди мад гъилера субутзава. Хийирлу крарихъ гелкъвей, чпин харжидалди мектебар, муькъвер эцигай, рекьер, булахар гуьнгуьна хтур инсанарни тIимил хьанач КцIара.

Гьа ихьтин ксарикай я и ктаб. Авайвал лагьайтIа, тек са кцIарвийрикай ваъ, вири лезгийрикай я ам. Дегь чавара гелер тунвай, веледри вич дуьньядиз сейли авунвай лезги халкьдин къенивилин къамат къалуриз кIан хьана заз. КцIаринни кцIарвийрин тарихдикай, къенин йикъакай ихтилатиз кIан хьана заз. Чпин хъсан краралди дуьньяда гел тазвайбур я кцIарвияр. Иервилерал ашукь, вичин са кап фу мугьмандихъ галаз пайдай, адаз тек тавдин кIвал ваъ, вичин рикIни галаз гудай сая, дамах гвачирбур я зи ватанэгьлияр. Масадан девлетда вил авачир, тамагькарвал тийижир, гаф чинал лугьудай, дуьзенабур я кцIарвияр. Гьалал фу недай, гьарамди мукьув агуддачир кIанибур! Гьам сабурлу, гьам сабурсуз, дуьзвилихъ ялдай, дуьз рахадай, гагь-гагь къулал алай нек хьиз фад алахьдай, фадни пашман жедай, зегьметдал рикI алай, четинвилер сенгердай кьадай хайибур. Зарафатрал рикI алай, лакIаб галачиз рахан тийидай, тек чара-чара ксарал ваъ, хуьрерални лакIабар илитIдай жуванбур. Гьабурукай я зи ктаб.

Вирина хьиз чинрани усал ксар авачиз туш. Ингье У.Ейзенхауера лагьайвал, пис инсанар, чна кьасухдай рикIелни хкидач. Зи ктаб къени къилихрин, эл кIани, адахъ рикI кана хъсанвилер авур, эвездай затIни кIан тахьай, Ватандиз, халкьдиз къуллугъ авур ксарикай я. Са ктабда абурукай виридакай малуматар гун са акьван регьят кар туш. Анжах ихьтин ктабар мадни арадиз къведайдан чIалахъ я зун.

И ктаб за кьве чIалал кхьена. Сад лагьайди, жуван дидед чIал я. Зи руьгьда, ивида, гьиссера авай хайи лезги чIал. Кьвед лагьайди, чи стха халкьдин тIвар алай, зи ватан тир Азербайжандин гьукуматдин чIал я. ГьакIни лезги ва азербайжан чIаларикай санал менфят къа-

tez özündən çıxmaq, sonra isə peşman olmaq da onların təbiətinə xas xüsusiyyətlərdir. Bəzilərinin tərslik kimi anladığı prinsipiallıq ləzgilərin vizit vərəqidir. Qusarlıların əksəriyyəti bu təbiətli adamlardır. Mən bu kitabda bir rayonun timsalında həm də ləzgi xalqının obrazını canlandırmağa çalışmışam.

Hər kəsə öz vətəni əzizdir. Mənim üçün də dünyada Qusara tay məkan yoxdur. Başdan-başa gözəllik, mahnı, musiqi, rəvayətdir Qusar. Tarixin dərin qatlarına kök salmış, igid övladlarının sorağı bütün dünyaya yayılmış gözəl məkan. Əlimə qələm alandan bu kitabı yazmaq istəmişəm. Amma hər əsər də uşaq kimi vaxtı yetişəndə doğulur. Bu baxımdan kitab uzun illərdən bəri apardığım axtarışların bəhrəsidir. Haqqında söhbət açdığım adamlar artıq mənim obrazlarıma - doğmalarıma çevrilmişlər.

Kitabı yaza-yaza bir şeyə heyrətlənirdim: Qusarda necə böyük şəxsiyyətlər yaşayıb! Xeyirxah əməlləri ilə dünyada iz qoyan, zəhmətsevər, elmə meyilli, gözəlliklərə vurğun, son loxma çörəyini qonaqla bölən, haramı evinə yaxın qoymayan adamlar. Onlardandır mənim kitabım.

Hər yerdə el-obaya xələl gətirən insanlar olduğu kimi, Qusarda da var. Lakin mən onlardan söhbət açmayacağam. U.Eyzenhauerin təbiri ilə desəm, bilərəkdən belə adamları yada salmayacağam. Bu kitab el üçün yanan, xeyirxah işlər görən, xalqına, vətəninə sədaqətlə qulluq edən insanlardandır.

Kitabı iki dildə qələmə almağım təsadüfi deyil. Ruhumun, canımın, həyatımın ayrılmaz hissəsi olan, mənim ilk laylam çalınmış, son ağıtım oxunacaq ləzgi dilində və təhsil aldığım, sevdiyim, respublikamızın dövlət dili olan Azərbaycan dilində. Hər iki dili göz bəbəyi kimi qoruduğumu bu kitab bir daha sübut edir.

Əziz oxucu! Bu kitab Azərbaycanın dilbər quşəsi olan Qusarın tarixi keçmişi və bu günü haqqındadır. Onun səni ruhlandıracağına əminəm. Çünki onu yazmaq xatirinə qələmə almamışam. Söhbət açdığım insanların çoxu indi həyatda yoxdur. Bu kitabı onların unudulmaması, izlərinin itməməsi üçün qələmə almışam.

чузвайбуруз ихьтин ктаб герек тирди фикирна за.

КIелдайди! И ктаб вахъ руьгь кутун паталди къелемдиз къачунвайди я. Ам акатайбурукай, акатайвал кхьенвайди туш. Къе чпикай ихтилатзавай, дуьньядал аламачир инсанрин къени гелер хуьз кIан я заз. Вавай ийир са тIалабун ава: ктаб хъсандиз, са цIарни тутуна кIела. ИкI авуртIа, КцIар ва кцIарвияр мукьувай чир жеда ваз, хайи Ватан патал хъсан хиялрал гъида ада вун.

И ктаб арадиз гъуни завай вахтни тIалабзавай, маса алакьунарни. Хайи тIебиатдин иервилер авайвал кьатIун патал закай альпинист хьана. И иервилерин шикилар ягъун патал закай фотограф хьун герек тир. Жува къелемдиз къачузвай вакъиаяр мукьувай чир хьун патал зун КцIара хуьрба-хуьр, кIвалба-кIвал къекъвена. Вишералди инсанрихъ галаз суьгьбет авуна.

Ктаб тамамардайла са фикирди къалабулух кутуна захъ: яраб кIватIалда тIварар гьатнавачир ксар гьикьван аматIа! Ихьтин ктабар кхьидайла винел акъудиз тахьай, рикIелай алатай ксарни хьун мумкин я. Амма им татугайвиляй кьамир, кIелдайди! Вучиз лагьайтIа им я сифте кам туш, яни эхиримжи.

С.Керимова

Uzun illər dövlət vəzifələrində çalışıb, əllərində hər cür imkan olduğu halda rayonu, kəndi üçün heç bir iş görməyən adamları xatırlamamışam. Bu kitab sənə elcanlı insanlardan bilgilər verir. Ona görə də kitabı bir cümləsini belə buraxmadan, başdan-başa oxumağı səndən təvəqqe edirəm. Belə etsən, Qusarı və qusarlıları daha yaxından tanıyacaqsan, doğma elinə daha çox bağlanacaqsan.

Bu kitabı ərsəyə gətirmək təkcə çoxlu vaxt tələb etmirdi. O, həm də məndən tədqiqatçı olmağı tələb edirdi. Döğma təbiətin gözəlliklərini olduğu kimi dərk etməkdən ötrü alpinist oldum. Bu gözəllikləri əbədiləşdirməkdən ötrü fotoqraf olmaq lazım gəldi. Qəhrəmanlarımı yaxından tanımaqdan ötrü Qusarı kəndbəkənd, evbəev gəzdim. Yüzlərlə insanla görüşüb söhbət etdim.

Kitabı tamamlayanda düşüncələrim məni rahat buraxmadı: görəsən nə qədər layiqli insanların adı buraya düşməyib? Belə kitablar yazılarkən heç də bütün elcanlı insanları üzə çıxarmaq mümkün olmur. Bəzən unudulanlar da olur. Bunu qüsur kimi qəbul etmə, oxucu! Çünki bu, nə ilk addımdır, nə də sonuncu.

S.Kərimova

I

КЦIАРИН ТАРИХДИКАЙ

QUSARIN TARİXİNDƏN

Вичин тарих хуьн гьар са халкьдин буржи я.

Гьасан Алкьвадари

Öz tarixini qoruyub saxlamaq hər bir xalqın borcudur.

Həsən Alqadari

Виш йисара гелер тунвай, вичин тIвар къадим чешмейра гьатнавай КцIарин тарихдикай икьван гагьди кьилди я са очерк, яни ктаб кхьенвач. Вучиз лагьайтIа чи тарихчияр маса халкьарин, маса уьлквейрин тарихрихъ генани гзаф гелкъвезва, абуру хайи халкьдин, хайи чилин тарихдикай са акьван фагьумзавач. Чи кьил акъуддай ксар-тарихчи алимар и кардив кIевелай эгечI тийизвайвиляй гьевескарри ва патан авторри "КцIар" гафуниз акатай-вал баянар гузва ва гьатта адан тарихар "къелемдиз къачуз" алахъзава. И ксари фагьумзавайвал, гуя КцIарихъ са акьван къадим тарихар авач ва адан тIварни лезги тIвар туш. Садбуру КцIар хуьр 1810-йисуз арадал атайди къейд ийизва. 1830 ва 1860-йисар лишан гузвайбурни ава. Амма и ксаривай чпин фикирар субут авун патал герек тир кьван делилар гъиз жезвач. Вучиз лагьайтIа абур герек тир кьван тарихдин чешмейрихъни архивдин материалрихъ гелкъвенвач, инай-анай гьатай са кьве делил асасдиз къачунва.

Са гафни авачиз, КцIарин тарихдихъ галаз алакъалу материалар жагъурун регьят кар туш. Адакай малумат гузвай тарихдин чешмеяр ва архивдин делиларни кьериз-цIаруз гьалтзава. ЯтIани са бязи

Qədim mənbələrdə adı çəkilən, neçə-neçə yüzilliklərdə iz qoyan Qusarın tarixi ilə bağlı indiyədək nə sanballı bir oçerk, nə də kitab yazılıb. Alimlər bu işlə yaxından məşğul olmadığından həvəskarlar bir sıra ləzgi toponimlərinin, eləcə də "Qusar" sözünün etimologiyasını istədikləri kimi şərh edir, hətta onun tarixini necə gəldi qələmə almağa çalışırlar. Həmin "tarixçilərin" qeyd etdikləri kimi, guya Qusarın bir o qədər də çox yaşı yoxdur və bu, ləzgi oykonimi deyil. Bəziləri Qusar kəndinin bünövrəsinin 1810-cu ildə qoyulduğunu qeyd edirlər. Onun 1830 və 1860-cı illərdə salındığını göstərənlər də var. Lakin həmin müəlliflər öz fikirlərini sübut etmək üçün lazımi dəlillər gətirə bilmirlər. Çünki onlar tarixi məxəzlərdən və arxiv materiallarından lazımınca istifadə etməmişlər.

Sözsüz ki, Qusarın tarixi ilə bağlı materialları tapmaq o qədər də asan deyil. Fikrimizcə, Qusarın tarixi haqqında yazanda heç olmasa aşağıdakı məxəzlərə müraciət etmək lazımdır:

1. Rusiyanın xarici siyasət arxivinin (АВПР), hərbi-tarix arxivinin (РГВИА) va Dağıstanın dövlət arxivinin (ГАРД) materialları. Bunlardan АВПР-in 77-ci,

чешмейра КцIарин тарихдихъ галаз алакъалу материалар авачиз туш. КцIарин тарихдикай кхьидайла агъадихъ галай чешмейрикай генани гегьеншдиз менфят къачуна кIанзава:

1. Россиядин къецепатан сиясатдин архивдин (АВПР), военный-тарихдин архивдин (РГВИА) ва Дагъустандин гьукуматдин архивдин (ГАРД) материалар. Ибурукай АВПР-дин 77, 89, 118-фондарин, РГВИА-дин 410 ва 482-фондарин, ГАРД-дин 379, 1452 ва 1453-фондарин материалрикай менфят къачун герек я.

2. Лопухин А.И. Журнал путешествия через Дагестан. 1718 г. - ИГЭД. М, 1958, с.6-59.

3. Комаров А.К. Казикумухские и кюринские ханы. - ССКГ. 1889. т.2.

4. Неверовский А.А. Краткий исторический взгляд на Северный и Средний Дагестан в топографическом и статистическом отношениях до уничтожения влияния лезгин на Закавказье. СПб., 1848.

5. Гербер И.Г. Известия о находящихся с западной стороны Каспийского моря, между Астраханью и рекою Куром, народах и землях и о их состоянии в 1728 г. СПб, 1760.

6. Алфавитный указатель населенным местам Закавказского края, извлеченных из посемейных списков населения Кавказа, 1886 (Тифлис, 1893).

7. Гусейнзаде А.Г. Об этимологии топонима Куба. Советская тюркология, 1971, N2.

8. Зейдлиц Н., Ахундов М.Ф. Списки населенных мест Российской Империи. Бакинская губерния. 1870.

9. А.П.Волынский, П.Г.Бутков, В.Легкобытов, А.Ф.Десимон хьтин урус авторрин эсерар.

10. Фарс авторрикай Мугьаммад Мегьди хан Кавкаб-е Астрабадидин, Мугьаммад Казиман, А.Т.Сардадваран эсерар, туьрк тарихчийрикай Мегьмет Решид эфендидин, Исмаил Асим Челебизадедин, хроникрикай Самидин, Шакиран ва Суьбгьидин материалар.

Ибурулай гъейри лезгийрихъ ва КцIарихъ галаз алакъалу маса материаларни ава. Гьам винидихъ тIвар кьур, гьамни маса чешмейри КцIарин тарихдикай кхьидай мумкинвилер гузва.

Чешмейрай аквазвайвал, 1710-1711-йисара Дагъустандин, Киферпатан Азербайжандин ва Ширвандин лезгийри Ирандин шагьдин аксина бунт къарагъарнай ва абуру Ширванда, Шекида ва Генжеда шагьдин кьушунар кукIварнай. И женгерилай гуьгъуьниз шагьди лезгийрин гьерекат чукIурун патал са бязи гьакимар гьилиз къачуна. Машгьур лезги тарихчи Гьасан Алкьвадариди вичин "Асари

89-cu, 118-ci fondlarının, РГВИА-nın 410-cu va 482-ci fondlarının, ГАРД-ın 379-cu, 1452-ci və 1453-cü fondlarının materiallarından istifadə etmək lazımdır.

2. Лопухин А.И. Журнал путешествия через Дагестан. 1718 г. - ИГЭД. М, 1958, с.6-59.

3. Комаров А.К. Казикумухские и кюринские ханы. - ССКГ. 1889. т.2.

4. Неверовский А.А. Краткий исторический взгляд на Северный и Средний Дагестан в топографическом и статистическом отношениях до уничтожения влияния лезгин на Закавказье. СПб., 1848.

5. Гербер И.Г. Известия о находящихся с западной стороны Каспийского моря, между Астраханью и рекою Куром, народах и землях и о их состоянии в 1728 г. СПб, 1760.

6. Алфавитный указатель населенным местам Закавказского края, извлеченных из посемейных списков населения Кавказа, 1886 (Тифлис, 1893).

7. Гусейнзаде А.Г. Об этимологии топонима Куба. Советская тюркология, 1971, N2.

8. Зейдлиц Н., Ахундов М.Ф. Списки населенных мест Российской Империи. Бакинская губерния. 1870.

9. A.P.Volınskiy. P.Q.Butkov, V.Leqkobıtov, A.F.Desimon kimi rus müəlliflərinin əsərləri.

10. Fars müəlliflərindən Mühəmməd Mehdi xan Kavkab-e Astrabadinin, Mühəmməd Kazimin, A.T.Sardadvarın əsərləri, türk tarixçilərindən Mehmet Rəşid əfəndinin, İsmayıl Asim Çələbizadənin, salnaməçilərdən Saminin, Şakirin va Sübhinin materialları.

Bunlardan başqa Qusarla bağlı başqa materiallar da var. Həm yuxarıda adları çəkilən, həm də digər məxəzlər rayon haqqında dürüst məlumatlar əldə etməyə kömək edir.

Tarixi məxəzlərdən göründüyü kimi, 1710-1711-ci illərdə Dağıstanın, Şimali Azərbaycanın və Şirvanın ləzgiləri İran şahı əleyhinə üsyan qaldırır, Şirvanda, Şəkidə və Gəncədə şahın qoşunlarını darmadağın edirlər. Bu döyüşlərdən sonra şah azadlıq mübarizəsini boğmaq məqsədi ilə bəzi hakimləri ələ alır. Məşhur ləzgi tarixçisi Həsən Alqadarinin "Asari Dağıstan" kitabında yazıldığı kimi, şah Əhmədxanı Qaytağın usmisi təyin edir. 1712-ci ildə Hacı Davudla bir yerdə Şamaxıya hücum çəkmiş Surxay da şahın tərəfinə keçir və bunun müqabilində Dərbənd sultanından yüzbaşı vəzifəsini alır. Şahın əmri ilə Əhmədxan Dərbənd sultanı ilə birgə Quba ləzgilərinə hücum edir.

Дагъустан" ктабда кхьизвайвал, шагьди Агьмед хан Къайтагъдин уцмивиле тайинарна. 1712-йисуз Гьажи Давудахъ галаз санал Шамахидал вегьей Сурхайни шагьдин патаз элячIна ва ада Дербентдин султандивай юзбашивилин чин къачуна. Шагьдин буйругъдалди Агьмед ханди ва Дербентдин султанди Къубадин лезгийриз басрух гана ва КцIар хуьруьн патав лезгийри абурун кьушунар кукIварна.

1734-йисан гатуз Надир шагьди чи чилерал вегьейла цIудралди лезги хуьрер чукIурна. Абурукай садни Къубадиз мукьва Кьвекъат хуьр тир. И вакъиадилай гуьгъуьниз хуьруьн агьалийри Кьудял вацIун чапла къерехда Кьвекъат (урус авторри адан тIвар "Кулгат" хьиз кхьенва) тIвар гана цIийи хуьр кутуна. Гуьгъуьнлай иниз маса чкайрайни агьалияр атана. И кар абуру кутур магьлейрини субутзава. Тарихчийри кхьизвайвал, XVIII виш йисан эхирра ина ихьтин магьлеяр авай: Сад лагьай Кулгат, Кьвед лагьай Кулгат, Сад лагьай КцIар, Кьвед лагьай КцIар, КIварчагьар, Килеки, Агъажани, Чепкенар, Мизрагьи.

КцIарвийри ина чпин магьлеяр 1779-йисуз кутунай. Гуьгъуьнлай иниз Кьиблепатан Дагъустандин КIварчагъ хуьряй са кьадар агьалияр атанай (Абурун тIвар са бязи чешмейра "гарчеи" хьиз къалурнава). ЦIийи хуьруьз Ахцегь райондин Чепкен хуьряйни са шумуд хизан куьч хьана. Ахпа Ирандин Гилан вилаятдай килеки тайифадикай тир инсанар атана. XVIII виш йисан юкьвара иниз чувудрин хизанар куьчарна ва абурун кьадар къвердавай пара хьана. Гьавиляй XIX асирдин 20-йисарилай урусри и поселкадиз Жидовская Кулгат, Жидовская Слобода, 70-йисарилай Еврейская Слобода тIварар гана. XX виш йисан эвелра поселкадиз Къырмызы Къесебе ва я Чувудар лагьана *(Килиг: Миллер Б. Таты, их расселение и говоры. Баку, 1929).*

Аквазвайвал, гьеле 1712-йисал къведалди КцIар авай ва 1779-йисуз Кьудял вацIун къерехда кцIарвийрин магьлеяр арадал атанай. Иранда урусрин посольстводa кIвалахай А.И.Лопухина 1718-йисуз чап хьайи вичин "*Журнал путешествия через Дагестан. 1718"* очеркда къейд ийизвайвал, Къубадай акъатна са шумуд верст фейи ам КцIар вацIун къерехда вичин тIвар и вацIалай къачунвай са хуьрел дуьшуьш хьанай. Гьам ада, гьамни маса авторри вацIун ва хуьруьн тIвар "Кузар" хьиз кхьенва.

Семен Броневскийди Къафкъаздикай кIватIай XVIII асирдиз талукь материалрани и гидронимдин ва ойконимдин тIварар "Кузар" хьиз гьатнава.

Са бязи чешмейра XVII виш йисуз КцIара кьиле фейи вакъиайрикай ихтилатзава. Гьасан Алкьва-

Lakin Qusar kəndi ətrafında ləzgilər onların qoşunlarını darmadağın edirlər.

1734-cü ilin yayında Nadir şah onlarca ləzgi kəndini dağıdır. Həmin kəndlərdən biri də Qubaya yaxın olan Qveqat (Кьвекъат) kəndi idi. Bu hadisədən sonra həmin kəndin əhalisi Qudyal çayının sağ sahilində Qveqat (rus müəllifləri onun adını "Kulqat" kimi yazırlar) adlı yeni kənd salır. Sonralar buraya başqa yerlərdən də əhali köçür. Bunu oradakı məhəllələrin adları da sübut edir. Tarixçilərin yazdıqlarına görə, XVIII əsrin sonlarında kənddə aşağıdakı məhəllələr var idi: Birinci Kulqat, İkinci Kulqat, Birinci Qusar, İkinci Qusar, Korçağar, Kiləki, Ağacani, Çepkenar, Mizrahi.

1779-cu ildə Qusardan gələnlər burada öz məhəllələrini salırlar. Sonralar buraya Cənubi Dağıstanın Karçağ kəndindən də əhali köçür (Bu əhalinin adı bəzi mənbələrdə "qarçei" kimi göstərilir). Yeni kənddə Axtı rayonunun Çepken kəndindən də bir neçə ailə məskunlaşır. Sonradan buraya İranın Gilan vilayətindən kiləki tayfasının nümayəndələri də köçür. XVIII əsrin ortalarında buraya yəhudi ailələri gətirilir və onların sayı getdikcə artır. Buna görə də XIX əsrin 20-ci illərindən ruslar qəsəbəyə Jidovskaya Kulqat, Jidovskaya Sloboda, 70-ci illərdən isə Yevreyskaya Sloboda adlarını verirlər. XX əsrin əvvəllərində qəsəbəyə Qırmızı Qəsəbə və ya Cuhudlar adı verilir *(Bax: Миллер Б. Таты, их расселение и говоры. Баку, 1929).*

Göründüyü kimi, hələ 1712-ci ilə qədər Qusar nəinki mövcud idi, hətta 1779-cu ildə Qudyal çayının sahilində onun məhəllələri də yaranmışdı. İranda rus səfirliyində işləmiş A.İ.Lopuxin özünün 1718-ci ildə

Кьуьхуьрин къадим мискIиндин цларик алпандин кхьинар алай кванерни ква.
Quxurun qədim məscidinin divarlarında alban yazıları olan daşlar da var.

дариди кхьейвал, 1601-йисуз Ширвандин гьаким Агьмед пашади Къуба барбатI авуна, КцIар хуьре кIеле эцигун патал эмир гана ва ина са гарнизонни туна *(Гасан эфенди Алкадари. Асари-Дагестан. Махачкала, 1994. с. 60-61; Бакиханов А.К. Гюлистани-Ирем. Баку. 1991. с. 108-109).*

1606-йисуз лезгийри къайтагъви Руьстем хандин кIеретIрихъ галаз санал КцIара авай гарнизон кукIварна, Дербентдал вегьена *(Килиг: История Дагестана, т.1. Махачкала, 1967.)*

И вакъиайрин куьмекдалди са шумуд месэладиз баян гуз жеда. Чешмейрай малум жезвайвал, туьрквери а чIавуз лезгийрин Паласа ва Вини КIунтI хуьрерни чукIурнай. Кьвед лагьайди, сифте яз абуру КцIариз чпин гарнизон гъанай. Пуд лагьайди, а чIавуз КцIар хуьр авай ва адан тIвар гьа девирдин туьрк чешмейра Касар хьиз гьатнава.

Амма са месэла рикIелай алудна кIанзавач. Гагь-гагь авторри "къажар" гафунизни "касар" хьиз баян гузва. Гьатта профессор В.Г.Гьажиеван умуми редакциядик кваз 1994-йисуз урус чIалалди Магьачкъалада чап хьайи Гьасан Алкьвадаридин "Асари Дагъустан" ктабдани "каджары" гафунин виликай дефисдалди "касары" кхьенва. Гьа инал лугьун хьи, ибур сад садав кьазвачир, чара-чара манайрин гафар я. Туьрквери къажарриз "гажар" - "катзавайди", "вилерикай квахьзавайди" лугьуда.

Тарихдин чешмейрай малум тирвал къажарар монголар Къафкъаздиз атай вахтунда сулдуз, жалаир ва такъут хьтин пуд тайифа галкIунин нетижа яз арадал атанай. 1794-йисуз шагьдин тахт Агъа Мегьамед Къажаран гьиле гьатайла ада Иранда къажаррин династия арадал гъанай ва и сихилдикай тир пачагьри 1921-йисалди Ирандиз регьбервал ганай.

çap olunmuş "*Журнал путешествия через Дагестан. 1718"* oçerkində qeyd etdiyi kimi, Qubadan çıxıb bir neçə verst yol gedən o, Qusar çayının kənarında adını bu çaydan götürmüş bir kəndə təsadüf edir. Həm o, həm də başqa müəlliflər çayın və kəndin adını "Kuzar" kimi göstərib. Semyon Bronevskinin Qafqazdan topladığı XVIII əsrə aid materiallarda da bu hidronimin və oykonimin adı "Kuzar" kimi göstərilmişdir.

Bir sıra mənbələrdə XVII əsrdə Qusarda baş vermiş hadisələrdən bəhs olunur. Misal üçün, Həsən Alqadarinin yazdığına görə, 1601-ci ildə Şirvan hakimi Əhməd paşa Qubanı dağıdır, Qusar kəndində qala tikməyi əmr edir və burada bir qarnizon saxlayır *(Гасан эфенди Алкадари. Асари-Дагестан. Махачкала, 1994. с. 60-61; Бакиханов А.К. Гюлистани-Ирем. Баку. 1991. с.108-109.).*

1606-cı ildə ləzgilər qaytağlı Rüstəm xanın dəstələri ilə birlikdə Qusardakı qarnizonu darmadağın edib, Dərbəndə hücum edirlər *(Вах: История Дагестана, т. 1. Махачкала, 1967).*

Bu hadisələrin köməyi ilə bir neçə məsələyə aydınlıq gətirmək olar. Əvvəla, tarixi məxəzlərdən məlum olduğu kimi, türklər o vaxt ləzgilərin Palasa və Vini Kunt kəndlərini dağıdırlar. İkincisi, onlar ilk dəfə Qusara öz qarnizonlarını gətirirlər. Üçüncüsü, həmin dövrdə Qusar mövcud idi və onun adı həmin dövrün türk mənbələrinə Kasar kimi düşüb.

Bir məsələni də yaddan çıxarmaq olmaz. Bəzi müəlliflər "qacar" sözünü də "kasar" kimi mənalandırırlar. Hətta professor V.Q.Hacıyevin ümumi redaksiyası ilə 1994-cü ildə Mahaçqalada rus dilində çap olunmuş Həsən Alqadarinin "Asari Dağıstan" kitabında da "kadjarı" sözünün qarşısında "kasarı" yazıl-

Дегь чIаварин лишанар ***Qədim dövrlərin nişanələri***

ЦIехуьл Zuxul

ЭчIехуьр Əcəxür

Яргун Həzrə

Чпир Cibir

“Кас”, гзафвилин кьадарда “касар” лагьайтӀа, къадим лезги тайифадин тӀвар я ва икӀ тирди гьам къадим, гьамни алай аямдин гзаф тарихчийри тестикьарнава. Гьавиляй “къажар” ва “касар” хьтин тӀварар акадруниз рехъ гана виже къведач.

КцӀарин тарихдихъ галаз алакъалу делилар 1530-1550-йисарин вакъиайрикай хабар гузвай са бязи чешмейрани дуьшуьш жезва. 1530-йисуз сефевийрин аксиниз экъечӀай аялатрин арада Къубани авай. И аялатдин са шумуд хуьр, гьабурукай яз КцӀар иллаки тафаватлу жезвай. 1547-йисуз лезгийрин куьмекдалди Дербентдай Ирандин гьаким ва кьушунар чукурай Алкъас Мирзеди Ширвандал вегьенай. Вич ширваншагьрин сихилдикай тир адаз и вилаят Ирандин чапхунчийрикай азад ийиз кӀанзавай. Амма ина шагьдихъ чӀехи кьушунар авай ва гьавиляй са шумуд юкъуз кьиле фейи дяведа Алкъас Мирзедивай гъалибвал къазанмишиз хьанач. Кьулухъ чӀугур ам кӀвенкӀве КцӀара, гуьгъуьнлай Хиналугъ хуьре чуьнуьх хьанай, гьанайни Туьркиядиз фенай. Адалай гуьгъуьниз Ирандин чапхунчийрин аксина женг давамарай Бургьан Мирзеди 1548-йисуз КцӀара лезги хуьрерин агьалийрин гьисабдай вичин кьушундин жергеяр къалинарна Къубадал вегьенай ва шегьер сефевийрикай азад авунай *(Килиг: Очерки истории Дагестана. т. 1, Махачкала, 1959).*

Акваздайвал, тарихдин чешмейра вичин тӀвар гьеле 1530-йисуз дуьшуьш жезвай КцӀар хуьр, са гафни авачиз, гьа девирдилай шумуд йисар вилик арадал атанай. Адан бине кутур йис авайвал тайинарун четин я. Археологиядин материалрал бинеламиш хьайитӀа лугьуз жеда хьи, гьеле IX-XII виш йисара гилан КцӀарин чкадал яшайишдин маканар хьанай. Им КцӀарин чилерал чара-чара чкайрай хкатзавай хъенчӀин гунгаррин кӀарари, винел Ал-

mışdır. Lakin bunlar bir-biri ilə uyuşmayan, ayrı-ayrı mənalar kəsb edən sözlərdir.

Türklər qacarlara “qajar” - “qaçan”, “gözdən itən” deyirlər. Tarixi mənbələrdən məlum olduğu kimi, qacarlar monqolların Qafqaza gəldiyi vaxtda sulduz, cəlair və taqut kimi üç tayfanın birləşməsi nəticəsində meydana gəlmişdir. 1794-cü ildə şahın taxtı Ağa Məhəmməd Qacarın əlinə keçəndə, İranda qacarlar sülaləsi meydana gəlir və həmin sülalədən olan şahlar 1921-ci ilə kimi İrana rəhbərlik edirlər.

“Kas”, cəm halında “kasar” isə qədim ləzgi tayfasının adıdır və bunun belə olduğunu həm qədim, həm də müasir dövrün bir çox tarixçiləri təsdiq edirlər. Buna görə də “qacar” və “kasar” sözlərini qarışdırmaq olmaz.

Qusarın tarixi ilə bağlı faktlara 1530-1550-ci illərin hadisələrindən xəbər verən bir sıra məxəzlərdə də rast gəlmək olar. 1530-cu ildə səfəvilər əleyhinə qalxan əyalətlər arasında Quba da var idi. Bu əyalətin bir neçə kəndi, o cümlədən Qusar xüsusilə fərqlənirdi. 1547-ci ildə ləzgilərin köməyi ilə Dərbənddən İran hakimini və qoşunlarını qovmuş Alqas Mirzə Şirvana hücum edir. Şirvanşahlar nəslindən olan o, bu vilayəti İran işğalçılarından azad etmək istəyir. Lakin burada şahın böyük qoşunu var idi və buna görə də bir neçə il davam edən döyüşlərdə Alqas Mirzə qələbə qazana bilmir. Geri çəkilməyə məcbur olan o, əvvəl Qusarda, sonradan Xınalıq kəndində gizlənir və nəhayət, Türkiyəyə gedir. Bundan sonra İran işğalçıları əleyhinə mübarizəni davam etdirən Burhan Mirzə 1548-ci ildə ləzgi kəndlərinin əhalisi hesabına Qusarda öz qoşununda döyüşçülərin sayını artırır və Qubaya hücum edərək, şəhəri səfəvilərdən azad edir *(Bax: Очерки*

Дегь чӀаварин лишанар ***Qədim dövrlərin nişanələri***

Пирал ***Piral***

КӀур ***Ukur***

Хуьлуьхъ ***Хулуг***

ТӀигьиржал ***Tahircal***

пандин кхьинар алай сурари, дегь чIаварин ракьун алатри, яракьри, хъенчIин куьшуьйрин, бекьейрин, бадийрин кIусари мад гьилера субутзава. КцIара гьар камуна тарихар рахада вав. 1976-йисуз археологриз ЦIуру Худат хуьруьн патавай жагьай археологиядин амукьайрини и кар субутзава.

Бес "КцIар" тIвар гьикI арадиз атана? Чи къадим яшайишдин чкайрикай тир КцIарин тIварцIихъ галаз алакъалу яз тарихчийри, чIалан алимри, гьакIни адакай кхьенвай маса авторри жуьреба-жуьре фикирар лагьанва. Санлай и фикирар кьве чкадал пай жезва: садбуру лезгийрин тарихдин хуьрерикай тир КцIарин тIвар лезги гафарикай арадал атанвайди къалурзава; муькуьбуру и ойконим туьрк, араб, венгер, урус ва маса чIаларин гафарихъ галаз алакъалу ийизва.

Сад лагьайбурун фикир-фагьумар гьихьтинбур ятIа килигин. Машгьур алим, лезгийрин тарихдикай урус чIалалди "Лезги халкьарин десте" ва "Къубадин лезгияр" тIварар ганвай, лугьуз тежедай кьван къиметлу кьве ктаб кхьей тарихдин илимрин доктор М.М.Ихилова вичин лезги группадин халкьариз талукьарнавай эсерда КцIар топоним "гъуцар" гафуникай арадал атанвайди къалурнава. Аквар гьаларай алимди лезги мифологиядал бинеламиш хьана ихьтин фикир лагьанва. Чи мифологияда Гъуцар сув ава. Ара-ара гъуцар цаварай эвичIна и суван кьилел кIватал жедай ва инай инсанар идара ийиз, абуруз куьмекар гудай.

Къуба патан лезгийри Гъуцар сув Шагь дагъ я лугьузва ва са бязи мифарни риваятар мисал яз гъизва. Куьре патан лезгийри Гъуцар сув Шалбуз дагъдин тIвар тирди малумарзава. Чкадин мифологиядай аквазвайвал, Шалбуз дагъдин кукIва и чилер хуьзвай гъуцар яшамиш жезвай кьван. Абурукай тIебиатдин къуватар идара ийизвай Эранлар генани гужлу гъуц тир. Эранлар вириниз сейли хьанвай ва и кардикай Олимпда авай Зевсаз са акьван хуш къвезвачир. Гьавиляй садра абурун арада гьуьжетунар кьиле фена. Зевса вичин вири гуж кIватIна дагълар юзурна. Кьвалар уьцIуьз, вири

Уьнуьгъуьрин хуьре къадим кIвал.
Əniğ kəndində qədim ev.

истории Дагестана. т. 1. Махачкала, 1959).

Göründüyü kimi, tarixi məxəzlərdə adı hələ 1530-cu ildə çəkilən Qusar kəndi, heç şübhəsiz, həmin dövrdən də qabaq mövcud olmuşdur. Onun yarandığı vaxtı dəqiq təyin etmək çətindir. Lakin arxeoloji materiallara əsaslanaraq demək olar ki, hələ IX-XII əsrlərdə indiki Qusar şəhərinin yerində yaşayış məskənləri olmuşdur. Bunu Qusarın ayrı-ayrı yerlərindən tapılan saxsı boruların hissələri, qədim dövrlərin alətləri, misdən hazırlanmış xəncərlərin, saxsı küp, bardaq və badyaların qırıqları bir daha sübut edir. Qusarda hər addımda tarixlə rastlaşırsan. 1976-cı ildə arxeoloqların Köhnə Xudat kəndi yaxınlığında aşkar etdiyi arxeoloji tapıntılar da bunu sübut edir.

"Qusar" adının yaranması ilə əlaqədar tarixçilər, dilçi alimlər və ayrı-ayrı müəlliflər müxtəlif fikirlər söyləmişlər. Həmin fikirləri iki yerə bölmək olar: bəziləri Qusarın adının ləzgi sözlərindən yarandığını göstərirlər. Bir sıra müəlliflər bu oykonimi türk, ərəb, macar, rus və başqa dillərin sözləri ilə əlaqələndirirlər. Birincilərin mülahizələrinə fikir verək. Məşhur alim, ləzgilərin tarixindən rus dilində "Ləzgi qrupunun xalqları" və "Quba ləzgiləri" adlı iki qiymətli kitab yazmış tarix elmləri doktoru M.M.İxilov özünün ləzgi qrupu xalqlarına həsr etdiyi əsərində Qusar toponiminin "ğutsar" (гъуцар - allahlar) sözündən yarandığını qeyd etmişdir. Göründüyü kimi, alim ləzgi mifologiyasına əsaslanaraq bu qənaətə gəlmişdir. Mifologiyamızda Ğutsar dağı vardır. Ara-ara ğutslar göydən enərək bu dağın başında toplaşar, buradan insanları idarə edər və onlara kömək göstərərdilər. Quba-Qusar ləzgiləri Ğutsar dağının Şahdağ olduğunu göstərir və buna misal olaraq, bəzi rəvayətlər danışırlar. Küre (Cənubi Dağıstan) ləzgiləri isə Ğutsar dağının Şalbuz dağı olduğunu deyirlər.

Yerli mifologiyadan göründüyü kimi, Şalbuz dağının zirvəsində bu yerləri qoruyan ğutslar yaşayırlarmış. Onların arasında ən güclü ğuts təbiət qüvvələrini

жанлуяр къванерик акатиз, рекьиз хьана. ЦӀайлапанар ягъиз кӀвалери, хуьрери, шегьерри цӀай кьазвай. Вичин гуж къалурай Зевса айгъамдалди Эранлардиз лагьана: “Эгер вуна гьакъикъатдани тӀебиатдин вири къуватар идара ийизватӀа, хуьх кван инсанар и мусибатдикай”. И чӀавуз Эранларди вичин къвалав гвай чӀехи къаядиз явашдаказ уф гана. Къая са легьзеда бугъдиз элкъвена квахьна ва марф къвана. Яд галукьай кумазни, пехъи хьанвай тӀебиат секин хъхьана. ЧӀехи къванер, кьвалар Зевсанни Эранлардин арада кьиле фейи гъуьжетунрин шагьидар хьиз, чеб алай чкайрал гьамишалух яз къах хьана амукьна.

Чахъ ихьтин миф авайди тарихдин илимрин доктор З.Баглиева 2005-йисуз Магьачкъалада чапдай акъудай “Куруш и курушцы” ктабдани къалурнава.

Мифар асасдиз къачуртӀа, гьам Шагь дагъ, гьамни Шалбуз дагъ КцӀаривай яргъа тирди рикӀелай алудна кӀанзавач. Абурунни КцӀарин арада генани къадим хуьрер ава. Бес вучиз гъуцарин тӀвар а хуьрериз ваъ, КцӀариз гана? Садбуру инаг гъуцари рикӀ алаз яратмишнавай, гзаф гуьлуьшан чка я лугьузва. Чахъ КцӀар вацӀун къерехра адалайни гуьлуьшан чкаяр ава.

Гьа инал мад са месэладикай лагьана кӀанзава. Азербайжандин Аскеран районда “Къусардагъ” ороним дуьшуьш жезва. Гьамни Гъуцар сув лагьай чӀал яни? ЯтӀа бес вучиз адан патарив гъуцарин тӀвар ганвай хуьр авач? Чи чилерал КцӀарин тӀвар алай мадни гьихьтин чкаяр аватӀа килигин: КцӀар вацӀ, КцӀар дере, КцӀар дуьзенлух ва мсб. Вичин тӀвар къадим картайра гьатнавай КцӀар вацӀ гидронимдиз гьихьтин баян гун? Бес ЧӀехи Къафкъаздин кеферрагъэкъечӀдай пата, Кьудял ва Рубас вацӀарин арада экӀя хьанвай, вичи 1800 км^2 кьван чилер кьунвай, рагъакӀидай пата гьуьлуьвай 1800-1900 метр, кефер пата 2000 метр кьван кьакьан тир КцӀар дуьзенлухдин тӀвар гьинай атайди я? Садбуру и тӀвар КцӀарихъ галаз алакъалу тирди кхьизва. Им дуьз фикир туш, вучиз лагьайтӀа гьам КцӀар вацӀун, гьамни КцӀар дуьзенлухдин тӀварар тарихдин чешмейра КцӀар хуьрелай фад гьатнава.

Са шакни авачиз, “КцӀар” ойконим лезги чӀалахъ галаз алакъалу я, амма и тӀварцӀиз тек са “гъуцар” гафунин куьмекдалди баян гун дуьз туш. Гила и ойконимдиз маса чӀаларин гафаралди гьихьтин баянар ганватӀа килигин. Къейбулла Къейбуллаева лезгийрин чилерал алай КцӀари вичин тӀвар къаракъалпакрин косар тайифадин тӀварцӀелай къачунвайди я лугьузва *(Килиг: Г.Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана. Баку, 1986)*. Надир Мамедова адан гафуниз къуват гана “КцӀар” то-

idarə edən Eranlardır. Eranların məşhur olmasından xəbər tutan Olimpdəki Zevsin bundan xoşu gəlmir. Buna görə də bir dəfə onların arasında mübahisə düşür. Zevs bütün gücünü toplayıb dağları titrədir: qayalar uçur, bütün canlılar daşlar altında qalıb məhv olur. İldırım çaxır, evlər, kəndlər, şəhərlər od tutub yanır. Öz gücünü göstərən Zevs eyhamla Eranlara deyir: “Əgər sən təbiət qüvvələrini idarə edirsənsə, qurtar görüm insanları bu fəlakətdən”. Bunu eşidən Eranlar ehmallıca yanındakı nəhəng qayaya üfürür. Qaya bir anda buxara çevrilir və yağış yağmağa başlayır. Su, yağış coşmuş təbiətə sakitlik gətirir. Nəhəng qayalar, daşlar Zevslə Eranlar arasında gedən mübahisənin şahidi kimi həmişəlik öz yerlərində donub qalır.

Ləzgilərin belə bir mifinin mövcud olduğunu tarix elmləri doktoru Z.Baqliyev 2005-ci ildə Mahaçqalada rusca çap etdirdiyi “Quruş və quruşlular” kitabında da göstərmişdir.

Mifləri əsas götürsək, həm Şahdağın, həm də Şalbuz dağının Qusardan uzaq olduğunu yaddan çıxarmaq olmaz. Onlarla Qusar arasında qədim kəndlər çoxdur. Bəs niyə ğutsların adı həmin kəndlərə yox, Qusara verilmişdir? Bəziləri buranın ğutslar tərəfindən ilhamla yaradılmış dilbər guşə olduğunu israr edirlər. Lakin Qusar çayının sahillərində bundan da gözəl yerlər var. Elə buradaca bir məsələ haqqında da danışmaq yerinə düşər. Azərbaycanın Əsgəran rayonunda Qusardağ oronimi vardır. Bu da Ğutsar dağı deməkdir? Elə isə bəs niyə onun yanında ğutsların adı ilə adlandırılan kənd yoxdur?

Qusarın ərazisində bu adla adlandırılmış yerlər yenə var: Qusar çayı, Qusar dərəsi, Qusar maili düzənliyi və s. Adı qədim xəritələrdə göstərilmiş Qusar çayı hidronimini necə izah etmək olar? Bəs Böyük Qaf-

Шейх Жуьнейдан мавзолей (Яргун), 1554-йис.
Şeyx Cüneyd məqbərəsi (Həzrə), 1554-cü il.

поним “вичихъ туьрк бине авай “кусар” (“косар”) этнонимдикай ибарат тирди” кхьенва *(Надир Мамедов. Азербайжандин чкайрин тIварар (азербайжан чIалал). Баку, 1993. ч. 143).* Тарихчи Тофикъ Агьмедова КцIарин тIвар туьрк-верин “къадим гуз тайифадихъ” галаз алакъалу авунва. Ада кхьизва: “Чна фагьумзавайвал, “къус” компонентди туьркверин къадим гуз (гузз) (уз) тайифадин тIвар къалурзава. Чешмейра гуз-гузз арабри лугьузвай туьрк тайифадин тIвар хьиз *(Азербайжандин Совет Энциклопедия, III т. Баку, 1979. ч. 260),* уз лагьайтIа, туьрк тайифайрин кIватIалдик акатзавай юкьван асиррин эвелра печенегрилай рагъэкъечIдай пата яшамиш хьайи, гьезеррин къунши тир этнос хьиз къалурнава *(К.Ш.Шаниязов, С.А.Плетнева, Къ.Къейбуллаев).* Чавай икI гиман ийиз жеда хьи, гуз (гузз) уз ва гьакIни аз (?) туьрк чIалан диалектра жуьреба-жуьре ишлемишнавай гьа са тайифадин тIвар я. И лагьайбурукай ихьтин нетижа хкудиз жеда: этнонимдикай арадиз атанвай Къусар топоним Къуззар-Къуссар-Къусар хьтин этаприлай гуьгъуьниз туькIуьр хьанвайди я. Ина туьрк чIалариз хас тирвал са ачух тушир сес аватнава. Амма, аквар гьаларай, топонимдин сифтегьан форма - Къузза-Къуссар вариант чкадин рахунра, иллаки лезгийрин чIала амай хьтинди я ва гьавиляй абуру и гаф “аллагь” мана гузвай гьутсар (кгьут-сар) гаф хьиз ишлемишун къарардиз къачунва” *(Тофикъ Агьмедов. “Азербайжан генжлери” газет. 1988-йисан 5-март).*

Гуржийрин алим Г.Г.Георгадзедин фикирдалди, “Къусар” топоним чи эрадал къведалди II агъзур йисуз ГъвечIи Азияда хьайи Туз вирин рагъэкъечIдай пата Хетт гьукуматди кутур Къуссар (Куссар) шегьердин тIварцIелай къачунвайди я. Са бязи авторри (Исамеддин Османов хьтин) КцIарин сифте тIвар Къейсери тир лугьузва. Ибур гьиле са делилни авачиз лагьанвай гафар я.

Садбуру, месела, азербайжанви алим А.Гьуьсейнзадеди КцIарин тIвар урусрин алим П.К.Усларахъ галаз алакъалу я лугьузва. Ада Къуба топонимдин этимологиядикай кхьидайла и шегьердивай 12 верст яргъа,

Чпира чиликай ихьтин са шумуд куьшуь хкатнава.
Cibirdə yerin altından bu cür bir neçə küp tapılıb.

qazın şimal-şərqində, Qudyal və Rubas çaylarının arasında 1800 km^2 ərazidə, qərbdə dəniz səviyyəsindən 1800-1900 metr, şimalda 2000 metr hündürlükdə yerləşən Qusar düzənliyinin adı necə yaranmışdır? Bəziləri bu adın Qusarla əlaqəli olduğunu göstərirlər. Bu, düzgün fikir deyil. Çünki həm Qusar çayının, həm də Qusar düzənliyinin adları tarixi məxəzlərə Qusar kəndindən tez düşmüşdür. Şübhəsiz ki, “Qusar” oykonimi ləzgi dili ilə əlaqədardır, amma onu yalnız “ğutsar” sözünün köməyi ilə şərh etmək düzgün deyildir.

İndi bu oykonimin başqa dillərin sözləri ilə necə şərh edildiyinə fikir verək. Qeybulla Qeybullayev “Qusar” sözünün qaraqalpaqların “Kosar” tayfasının adından götürüldüyünü qeyd edir *(Вах: Г.Гейбуллаев. Топонимии Азербайджана. Баку. 1986).* Nadir Məmmədov onun sözünə qüvvət verərək, “Qusar” sözünün türk mənşəli “kusar” (“kosar”) etnonimindən ibarət olduğunu yazır *(Nadir Məmmədov. Azərbaycanın yer adları. Bakı, 1993. s. 143).* Tarixçi Tofiq Əhmədov “Qusar” sözünü türklərin qədim “quz” tayfası ilə əlaqələndirir. O yazır: “Bizim fikrimizə görə, “qus” komponenti türklərin qədim “quz” (“quzz”), (“uz”) tayfasının adını göstərir.

Mənbələrdə “quz-quzz” türk tayfasının adı kimi *(Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. III c. Bakı, 1979. s. 260)*, “uz” isə türk tayfaları dəstəsinə aid olan, orta əsrlərin əvvəllərində peçeneqlərdən qərbdə yaşayan, xəzərlərin qonşusu olan etnos kimi göstərilib *(K.Ş.Şaniyazov, S.A.Pletnyova, Q.Qeybullayev).*

Güman etmək olar ki, quz (quzz) uz və həmçinin az (?) türk dilinin dialektlərində müxtəlif cür işlənən bir tayfanın adıdır. Deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar: etnonimdən yaranmış Qusar toponimi Quzzar-Qussar-Qusar kimi mərhələlərdən sonra yaranmışdır. Burada türk dillərinə xas olaraq bir samit düşmüşdür. Lakin göründüyü kimi, toponimin ilkin forması - Quzza-Qussar variantı yerli əhalinin danışığında, xüsusilə ləzgilərin dilində olduğu kimi qalıb və onlar bu sözü “allah” mənasını verən “гъуцар" sözü kimi işlətmək qərarına gəlmişlər” *(Tofiq Əhmədov. “Azərbaycan gəncləri” qəzeti, 1988-ci il, 5 mart).*

КцӀар вацӀун къерехда ЦӀийи Къуба тӀвар алай шегьер эцигнавайди ва гуьгъуьнлай адаз Усларан тӀварцӀив кьадай Къусар тӀвар ганвайди къейд авунва *(Килиг: А.Гусейнзаде. Об этимологии топонима Куба. // Советская тюркология. 1971, № 2).*

"КцӀар" топоним инсандин тӀварцӀелай арадиз атанвайди я лугьузвай мад са фикир ава. ИкӀ фагьумзавай ксари топоним гьезеррин пачагь Кусаридин тӀварцӀихъ галаз алакъалу ийизва. 1140-йисуз Испаниядин чувуд Иудойу ха-Ле-види кхьей философиядин ктабдин тӀварни "Кусари" я. Гьадани вичин ктабда гьезеррин пачагьдин тӀвар Кусари тирди къалурнава.

Са кьадар авторри КцӀарин тӀвар урусрин гусаррин (атлуйрин) полкунихъ галаз гекъигзава. Абурун фикирдалди, са береда иниз гусарар атанай ва и чкадиз гьабурун тӀвар ганай. Им эсиллагь дуьз фикир туш, вучиз лагьайтӀа гьеле урусрин атлуйрин полкар Къафкъаздиз къведалди и чкадихъ вичин тӀвар авай. Кьвед лагьайди, гьакъикъатдани КцӀариз гусарар атанайни? Мад тарихдиз вил вегьен. "Гусар", венгер чӀалалди "huszap" атлуйрин кьушундиз лугьуда. Ихьтин кьушун сифте яз 1458-йисуз Венгрияда арадал атанай. XVI асирда полякри дворянрикай ибарат тир атлу кьушундиз "гусар" тӀвар ганай. XVII виш йисан эхирра ва XVIII виш йисан эвелра ихьтин полкар Францияда, Австрияда ва Пруссияда арадиз атана. Урусатда кьилди гусар полкар сифте яз 1783-1784-йисара тешкилнай. Чи чилерал урусрин ихьтин полкар XIX асирдик кьил кутурла атанай. 1837-йисан Къубадин бунтарилай гуьгъуьниз, 1839-йисуз урусар сифте яз КцӀара полк акъвазариз мажбур хьана. Амма им атлуйрин полк тушир ва гуьгъуьнин йисарани КцӀара атлуйрин полк ваъ, яхдин 84-Ширван полк хьайиди я. Гьавиляй КцӀарин тӀвар полкунихъ галаз гекъигна виже къведач. Муькуь патахъай, XIX асирда чи чилерал урус кьушунрин аксина кьиле фейи женгерикай кхьей А.Ф.Деси-

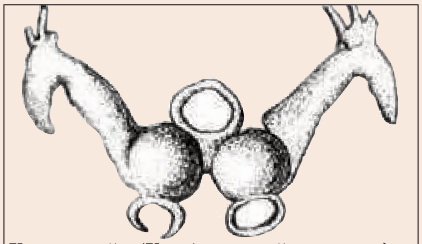

Кьурупеляй (Хьил) жагъай чи эрадин IV-V асирриз талукь гьайвандин фигура.
Quru təpədən (Hil) tapılmış eramızın IV-V əsrlərinə aid heyvan fiquru.

Gürcü alimi G.G.Georqadzenin fikrincə, "Qusar" toponimi eramızdan əvvəl II minillikdə Kiçik Asiyada mövcud olmuş Tuz gölünün şərqindəki Xett dövlətinin Qussar (Kussar) şəhərinin adından götürülmüşdür.

Bəzi müəlliflər (İsaməddin Osmanov kimi) isə Qusarın ilkin adının Qeysəri olduğunu yazırlar. Bunlar heç bir sübut olmadan deyilmiş sözlərdir. Bəziləri, məsələn, azərbaycanlı alim A.Hüseynzadə "Qusar" sözünün məşhur rus alimi P.K.Usların adı ilə bağlı olduğunu göstərir. O, Quba toponiminin etimologiyasından söhbət açanda, bu şəhərdən 12 verst məsafədə, Qusar çayının sahilində Yeni Quba adlı şəhər salındığını və sonradan ona Usların adı ilə uzlaşan Qusar adının verildiyini qeyd edir *(Вах: А.Гусейнзаде. Об этимологии топонима Куба // Советская тюркология. 1971, N 2).*

"Qusar" toponiminin insan adından götürüldüyünü göstərən daha bir fikir var. Belə düşünənlər toponimi xəzərlərin padşahı Kusarinin adı ilə əlaqələndirirlər. 1140-cı ildə İspaniyadan olan yəhudi İudoyu xa-Le-vinin yazdığı fəlsəfi kitabın adı da Kusaridir. O da kitabında xəzərlərin padşahının adının Kusari olduğunu göstərmişdir.

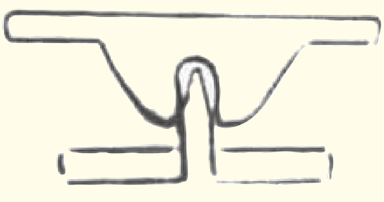

Шамилапеляй жагъай юкьван виш йисариз талукь хьенчӀин кьапар расдай алат.
Şamiltəpədən tapılmış orta əsrlərə aid əl dulus çarxı.

Bəzi müəlliflər Qusar adını rusların qusar (süvari) polkunun adı ilə əlaqələndirirlər. Onların fikrincə, bir vaxtlar burada olmuş qusarların adı bu yerə verilmişdir. Bu, yalnış fikirdir, çünki hələ rus süvari polkları Qafqaza gələnə kimi Qusar adı mövcud idi. İkincisi, Qusara doğrudanmı qusarlar gəlmişdi? Yenə tarixə müraciət edək. "Qusar" macar dilində "huszar" süvari qoşununa deyilir. Belə qoşun ilk dəfə 1458-ci ildə Macarıstanda yaradılmışdır. XVI əsrdə polyaklar zadəganlardan ibarət süvari qoşununa "qusar" adını verdilər. XVII əsrin sonlarında və XVIII əsrin əvvəllərində belə polklar Fransada, Avstriyada və Prussiyada yaranır. Rusiyada ayrıca qusar polkları ilk dəfə 1783-1784-cü illərdə təşkil olunur və 1917-ci ilədək mövcud olur. Qusara belə polklar XIX əsrdə gəlmişdir. 1837-ci il Quba üsyanından sonra, 1839-cu ildə ruslar ilk dəfə Qusarda öz polklarını saxlayırlar. Lakin bu, süvari polku yox, piyada polku idi. Sonrakı illərdə də Qusarda

XVIII виш йисан кIвал (Мучугъ).
XVIII əsrə aid yaşayış evi (Mıcıq).

XIX виш йисан кIвал (Уьнуьгъ).
XIX əsrə aid yaşayış evi (Əniğ).

мона, К.И.Прушановскийди, Л.Богуславскийди ва маса авторрини КцIара атлуйрин полк (гусар) авай лагьана кхьенвач.

Гьа инал лугьун хьи, КцIарикай гегьенш малуматар 1892-йисуз С.Петербургда чапдай акъатай “Апшерондин полкунин тарих” (1700-1892) ктабдани гьатнава.

“Къуба шегьерда авай апшеронвийрин штабквартиради аскеррин сагъламвилиз пис таъсир ийизвай ва командирри генерал Ермоловаз ина начагъвилер къати хьуникай фад-фад малуматар гузвай, ингье вилаятдин къалабулух кутадай гьалари Алексей Петровичаз и месэладихъ галаз тадиз машгъул жедай мумкинвал гузвачир”. *(372-чин).*

“1824-йисуз 1- ва 3- батальонар Куьгьне Къубада, 2- батальон Бурныйда хвена. Майдин вацра полк Къафкъаздин линиядиз гьахьна ва батальонри станицайра лабар вегьена. Гьа йисуз полкунин штаб-квартира Куьгьне Къубадай КцIариз (ЦIийи Къуба) куьчарна” *(378-чин).*

ЦIийи Къуба ва я КцIар яшайиш патал къулай чка тир ва гьавиляй гуьгъуьнлай Апшерондин полк гьана хвенай; ингье ам элкъуьрна къунвай тамарини дагълари аскеррин гьерекатриз манийвилер гузвай” *(389-чин).*

1896-йисуз С.Петербургда чап хьайи “Энциклопедиядин словардини” КцIарикай малумат ганва. Ина КцIарин тIвар гьакIни ЦIийи Къуба хьиз къалурнава *(XVIII т. 117-чин).*

Са бязи алимар “КцIар” топоним араб чIалан гафарихъ галаз алакъалу ийиз алахъзава. Лезги алим, филологиядин илимрин доктор Р.Гьайдарова

süvari polku deyil, 84-cü piyada Şirvan polku olmuşdur. Buna görə də Qusar sözünü süvari polkla əlaqələndirmək olmaz. Digər tərəfdən, XIX əsrdə torpaqlarımızda rus qoşunlarına qarşı gedən döyüşlərdən yazmış A.F.Desimon, K.İ.Pruşanovski, L.Boquslavski və başqa müəlliflər Qusarda süvari polkunun (qusar) olduğunu yazmayıblar.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, 1892-ci ildə S.Peterburqda çap olunmuş “Abşeron polkunun tarixi” (1700-1892) kitabında da Qusar haqqında geniş məlumatlara rast gəlmək olar. “Quba şəhərində yerləşən abşeronluların mənzil-qərargahının olduqca xoşagəlməz ab-havası var idi və komandirlər general Yermolova polkda tüğyan edən xəstəliklər haqqında məlumat verirdi, lakin vilayətin üsyankar əhval-ruhiyyəsi ilə bağlı həyəcanlı vəziyyət Aleksey Petroviçə bu məsələ ilə təcili məşğul olmağa imkan vermirdi. Nəhayət, 1822-ci ilin sonunda o, özü Qubaya gəldi, ətrafı nəzərdən keçirib, şəhərdən 7 verst aralıda yerləşən Qusar çayının hövzəsi (ora həmçinin Yeni Quba adlanırdı) üzərində dayandı və yeni ilin yanvarında ora köçməyi əmr etdi” *(səh. 372).*

“1824-cü ildə 1-ci və 3-cü batalyonlar Köhnə Qubada, 2-ci batalyon isə Burnıyda yerləşdirildi; lakin may ayında polk Qafqaz xəttinə daxil oldu və stanitsalarda yerləşdirildi. Həmin il polkun mənzil-qərargahı Köhnə Qubadan Qusara (Yeni Quba) birdəfəlik köçürüldü” *(səh. 378).*

“Yeni Quba və ya Qusar öz yerinə görə yaşayış üçün olduqca əlverişli idi ki, bu da Abşeron polkunun orada yerləşdirilməsinə gətirib çıxardı; lakin onu əhatə edən meşələr və dağlar döyüşçülərin hərəkətinə

XIX виш йисалай инихъ КцIар шегьерда ихьтин кIвалер эцигиз эгечIна.
XIX əsrdən başlayaraq Qusar şəhərində belə evlər tikilməyə başlandı.

"КцIар" гафуниз къариба баянар ганва. Гагь ада и тIвар "Къусардин мукьувай авахьзавай Кузар вацI (Кузар-чай) лугьудай гидронимдикай хьанвайди я" лугьузва, гагь "им Къусарда гусаррин полкар хьун себеб яз кьасухдай ишлемишзавай вариант тир" лугьузва, гагьни араб чIалан "каусар" гафуникай хьанвай тIвар я лугьузва. Гьайиф къведай кар ам я хьи, алимди лезги топонимдин мана хайи лезги чIалалай гъейри вири чIалара жагъурзава.

Чи фикирдалди, КцIарин тIвар патан чIаларин гафарикай ваъ, лезги чIалан "кас" гафуникай туькIуьр хьанвайди я. Амма и тIвар "кас" ("итим, эркек") гафунин манада ишлемишна арадиз атанвайди туш. "КцIар" топоним лезгийрин Кас тайифадин тIварцIикай хьанвайди я.

И кар гьам тарихдин делилри, гьамни халкьдин меце амай риваятри тестикьарзава. Малум тирвал, Кас тайифадин гьакъиндай сифте яз Геродота (чи эрадал къведалди тахминан 484-425-йисар) вичин "Тарих" ктабда хабар ганва. Ада къалурнавайвал, касар XI сатрапда яшамиш жезвай. Геродота кхьизвайвал, Кас тайифади Александр Македонскийдин империядин кьушунрин аксина чIугур женгера чIехи игитвилер къалурнай. Геродоталай алатайла Страбона касарикай икI кхьенва: "Алпанрин вилаятдик гила вич амачир, гьуьлуьз вичин тIвар ягъанвай тайифадин тIвар алай Каспиана вилаятни акатзава" *(Страбон. География (в 17 книгах). Л., 1964. ч. 476).*

Тревера кхьизвайвал, чи эрадал къведалди V виш йисуз Кас тайифадин патарив гвай са бязи

maniələr yaradırdı" *(səh. 389).*

1896-cı ildə S.Peterburqda nəşr olunmuş "Ensiklopedik lüğət"də də Qusar haqqında məlumat verilib. Həmin lüğətdə Qusarın adı həm də Yeni Quba kimi göstərilib *(XVIII c., səh.* 117).

Bəzi müəlliflər "Qusar" toponimini ərəb dilindəki sözlərlə əlaqələndirməyə çalışırlar. Ləzgi alimi, filologiya elmləri doktoru R.Heydərov "Qusar" sözünü şərh etmək üçün bir neçə varianta əl atır. O, gah bu sözün "Qusarın yaxınlığından axan Kuzar çayı (Kuzar-çay) hidronimindən yarandığını" göstərir, gah Qusarda qusarların polklarının olduğuna görə işləndiyini göstərir, gah da "Qusar" sözünün ərəb dilindəki "kausar" sözündən yarandığını qeyd edir. Təəssüf doğuran hal odur ki, alim toponimin mənasını yerli xalqın, ləzgilərin dilində deyil, başqa dillərdə axtarır.

Bizim fikrimizcə, "Qusar" ("КцIар") sözü ləzgi dilindəki "kas" sözündən əmələ gəlmişdir. Lakin bu ad "kas" ("kişi") mənasında işlənərək yaranmamışdır. "Qusar" toponimi ləzgilərin Kas tayfasının adından götürülmüşdür. Bunu həm tarixi faktlar, həm də xalqın dilində olan rəvayətlər sübut edir. Məlum olduğu kimi, Kas tayfası haqqında ilk dəfə Herodot (e.ə. 484-425-ci illər) özünün "Tarix" kitabında xəbər verir. Onun qeyd etdiyi kimi, kaslar XI satrapda yaşayırdılar. Herodotun yazdığına görə, Kas tayfası Makedoniyalı İskəndərin imperiyasının qoşunları əleyhinə döyüşlərdə böyük igidliklər göstərmişdir. Herodotdan sonra Strabon kaslar haqqında belə yazmışdır: "Albanların vilayətinə indi mövcud olmayan, adı dənizə verilmiş tayfanın adını daşıyan Kaspiana vilayəti də aiddir"

маса лезги тайифайризни “касар” лугъузвай. Плиния Кас гъуьлуьз авахьзавай вацIарин арада Кас (КцIар), Алпан (Самур) вацIарин тIварарни кьунва. Ада кхьизвайвал, “Куьр вацI гъуьлуьз авахьзавай чкадилай башламишна и гъуьлуьз Каспи лугъузва. Каспи гъуьлуьн патарив каспияр яшамиш жезва”. Ихьтин малумат Помпений Меладидини ганва. Периэгет Евстафия кас тайифадин гьакъиндай икI кхьенва: “Каспияр гзаф хъсан халкь я, абурун тIварцIелай гъуьлуьзни Каспи лугъузва” *(Килиг: Кемал Алиев. Античная Кавказская Албания. Баку, 1992. ч. 58.).*

Клавдий Птолемея II асирда чIугур вичин картада Кас (Каспи) гъуьлуьз авахьзавай Кас (КцIар) вацIни къалурнава. И картада лезгийрин Йаргу (гилан Яргун), Алам (гилан Ялама) шегьеррихъ галаз санал Касан шегьерни къалурнава. Туьркверин тарихчийрикай Жамал Гекчеди, Шерафеддин Эрела ва масабуру кхьизвайвал, Къафкъаз дагъдин тIварни Самур вацIун къерехда, гъуьлуьн патав яшамиш хьайи Кас тайифадин ва Кас хуьруьн (са бязи чешмейра и хуьруьн тIвар Къавкас хьиз къалурнава) тIварцIелай къачунвайди я.

Гьа инал лагьана кIанда хьи, дегь чIавара лезгийрихъ Кас тайифадин тIвар алай хуьрер мадни авай: Кас, Касар, Касан, Касаван, Касахуьр ва мсб.

Алай девирда чахъ вичин тIвар къадим Кас тайифадин тIварцIихъ галаз алакъалу тир Кузун хуьр ава. Къадим чешмейра и топоним “Касан” хьиз къалурнава.

Гьа ихьтин делилар асасдиз къачуна лугъуз жеда хьи, КцIар топоним Кас тайифадин тIварцIихъ галаз алакъалуди я. И фикир халкьдин меце амай риваятрини субутзава. Месела, “Кас дагъдин жив” риваятди.

Са бязи чешмейра и риваятдин тIвар “Шагь дагъдин жив” хьиз гьатнава. Месела, Къафкъаздин дяведин эхирра, 1858-йисуз чи патариз атай ва вичиз вилералди акурбурукай са чIехи ктаб кхьей французрин тIвар-ван авай кхьираг Александр Дюмадин кхьинра. Адан “Къафкъаздиз сиягьат” ктабда таржумачи Калиноди гьевесдивди са ктаб кIелзавайди къейд авунва. Калинодиз ктабда гьатнавай “Шагь дагъдин жив” риваятдикай иллаки хуш атанвай.

И риваятди лезгийрин Кас тайифадихъ галаз алакъалу тир “Кас дагъдин жив” риват рикIел хкизва. Риваят икI я: “ЧIехи дагъларинни гъуьлуьн

(Страбон. География (в 17 книгах). L., 1964. s. 476).

Treverin yazdığına görə eramızdan əvvəl V əsrdə Kas tayfasının yaxınlığındakı digər ləzgi tayfalarına da “kaslar” deyilirdi. Pliniy Kas dənizinə axan çayların arasında Kas (Qusar), Alpan (Samur) çaylarının adlarını da çəkmişdir. Onun yazdığına görə “Kür çayının dənizə töküldüyü yerdən başlayaraq, bu dənizə Kaspi deyirlər. Kaspi dənizinin ətrafında kaspilər yaşayırlar”. Bu cür məlumatı Pompeni Meladi də verib. Perieqet Efstafiy isə Kas tayfası haqqında belə yazmışdır: “Kaspilər çox yaxşı xalqdır. Dəniz onların dili ilə Kaspi adlandırılır.” *(Вах: Кемал Алиев. Античная Кавказская Албания. Баку, 1992. с. 58.).*

Klavdi Ptolemey II əsrdə çəkdiyi xəritədə Kas (Kaspi) dənizinə tökülən Kas (Qusar) çayını da göstərib. Bu xəritədə ləzgilərin Yargu (indiki Yarqun - Həzrə), Alam (indiki Yalama) şəhərləri ilə yanaşı Kasan şəhəri də göstərilib. Türk tarixçilərindən Camal Göyçənin, Şərafəddin Erelin və başqalarının yazdıqlarına görə, Qafqaz dağının adı da Samur çayının kənarında, dənizin yaxınlığında yaşamış Kas tayfasının və Kas kəndinin (bəzi mənbələrdə bu kəndin adı “Qavkas” kimi göstərilmişdir) adından götürülmüşdür.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, qədimdə ləzgilərin Kas tayfasının adı ilə bağlı başqa kəndlər də mövcud olmuşdur: Kas, Kasar, Kasan, Kasavan, Kasaxür və s. Hazırda Qusarda adını Kas tayfasının adından götürmüş Kuzun kəndi mövcuddur. Qədim mənbələrdə bu toponim “Kasan” kimi göstərilir.

“Qusar” toponiminin Kas tayfası ilə əlaqəsini xalq

VII виш йисаз талукь тир, винел каннелюрдин нехишар алай и хьенчIин къапар КцIарин музейда хьузва.

VII əsrə aid, üstündə kannelyur naxışlar olan bu saxsı qablar Qusar muzeyində saxlanılır.

арада касар лугьудай халкь яшамиш жезвай. Абурун уьлкве акьван чIехи тир хьи, са пата рагь хьайила, муькуь пата жив къвадай. Кас гьуьлуьнни Кас дагъдин арада чIехи хуьрер ва шегьерар кутунвай. Касар зегьметдал рикI алай халкь тир. Амма вучиз ятIани абурун чилерал фад-фад кьурагьвилер алукьдай, гатуз яргъалди марфар къвадачир. Гагь-гагь Кас вацIни кьуразвай. Инсанри гъуцариз минетиз, цихъ цIигел яз, Кас дагъдин кукIушрал алай лацу живедиз килигдай.

Садра касарин пачагьдиз гъилер цавузна гъуцаривай куьмек кIан хьана: "Чахъ вучтин тахсирар аватIа, чун вучиз икьван кIевера твазватIа лагь. Квез кIанивал ийизвачтIа, чун багъишламиша, чи гунагьрилай гъил къачу, чун дуьз рекьив ахгуда". РикIин сидкьидай тIалабунар авуниз килигна Эранлар гъуцди адаз лагьана: "Кьурагьвилер алукьайла, марфар къван тийидайла касарикай виридалайни викIегь са шумуд кас хкяна жив гъиз Кас дагъдиз ракъугъ. Абуру гъайи жив жув кьиле аваз, жемятрихъ галаз санал, гъуцариз дуьаяр кIелиз-кIелиз, гьуьлел фена, гьаниз вегь".

Пачагьди Эранлар гъуцди лагьайвал авуна. Амма хаталу дагъарризни рагариз, вагъши гьайванриз килиг тавуна, кварар гваз жив гъиз фейибур хквезвачир. Садра, кьведра ва икI мад. На лугьумир, пачагьди виридалайни викIегьбур хкязавачир кьван. Арчан гъуцди адаз виридалайни викIегьбур вужар ятIа къалурна. Абур пачагьдин пуд хва тир. ЧIехи хцихъ свасни са гада аял авай. Юкьван хциз мукьвара свас гьана кIанзавай. ГъвечIи хци ктабрив эгечIна илим чирзавай. Пачагьдиз абур жив гъиз дагъдиз ракъуриз кIанзавачир. Тахтуникай кичIе

rəvayətləri də sübut edir. Misal üçün, "Kas dağının qarı" rəvayəti. Bəzi mənbələrə bu rəvayət "Şahdağın qarı" kimi düşüb. Qafqaz müharibəsinin sonunda, 1858-ci ildə Qafqaza gələn və gördükləri əsasında böyük bir kitab yazan fransız yazıçısı Aleksandr Düma da belə yazır. O, "Qafqaza səyahət" kitabında dilmanc Kalinonun maraqlı bir kitab oxuduğunu qeyd etmişdir. Kitabdakı "Şahdağın qarı" rəvayətindən dilmancın xüsusilə xoşu gəlir. Həmin rəvayət ləzgilərin Kas tayfası ilə bağlı "Kas dağının qarı" rəvayətini xatırladır.

Həmin rəvayətdə deyilir ki, böyük dağlarla dənizin arasında kasar adlı xalq yaşayırdı. Kasların ölkəsi o qədər böyük idi ki, bir tərəfində gün çıxanda, o biri tərəfinə qar yağardı. Kas dənizi ilə Kas dağının arasında böyük kəndlər və şəhərlər salınmışdı. Kaslar zəhmətkeş xalq idi. Lakin tez-tez onun torpaqlarını quraqlıq bürüyər, yayda əhali yağışa həsrət qalardı. Bəzən Kas çayı da quruyardı. İnsanlar ğutslara yalvarar, həsrətlə Kas dağının zirvəsindəki ağ qara tamaşa edərdilər. Bir dəfə kasların padşahı əllərini göyə qaldırıb ğutslardan kömək diləyir: "Bizim günahımız nədirsə de, sənin istəyincə hərəkət etmiriksə, bizi bağışla, günahlarımızdan əl çəkib bizi düz yola gətir." Bunları eşidən Eranlar ona deyir: "Quraqlıq düşəndə, yağış yağmayanda kaslardan bir neçə igidi Kas dağına göndər, onların gətirdiyi qarı camaatla bir yerdə ğutslara dua edə-edə dənizə at".

Padşah onun dediyi kimi edir. Lakin təhlükəli qayalara, mağaralara, vəhşi heyvanlara əhəmiyyət vermədən səhənglərlə qar gətirməyə gedənlər geri qayıtmır. Bu, bir neçə dəfə davam edir. Sən demə padşah ən cəsurları göndərmirmiş. Belə olduqda Arçan ğuts

IX виш йисан кIеледин амукьаяр (Уьнуьгъ). *IX əsr qala divarlarının qalıqları (Əniğ).*

тир. ЯтIани маса чара авачир.

Пачагьдин рухваяр са шумуд юкъуз балкIанрал алаз дагъ галайнихъ фена. Дагъарризни рагариз, вагьши гьайванриз уфтан хьана, дагъдив агакьна. Лекьер хьиз дагъдин кукIушриз хкаж хьана, кварар живедив ацIурна.

КIвализ хкведайла абур акьван галатнавай хьи, са вацIун къерехда ял ягъиз ацукьайла мус вил ахвариз фенатIани байихнач. ГъвечIи стхадиз ахварай са руша лугъуда: "За вун дагъдиз, гъуцарин кьилив тухвана кIанзава, тахьайтIа пакамахъ ви кьве стхани рекьида". Гадади вичин стхайрик зарар хкIун тавурай лугъуз, рушан шартI кьабулда. Экуьнахъ стхайри килигайтIа, гъвечIи стха амач.

Абур са шумуд юкъуз вацIун къерехра, тама къекъведа, амма стха жагъидач. Кьуд лагьай юкъуз гьа руш ахварай юкьван стхадив агатда, гьадазни гъвечIи стхадиз лагьай гафар тикрар хъийида. Экуьнахъ чIехи стхади килигайтIа, юкьван стха амач. Им вучтин сир я, лугъуз фикирда ада. Ахпа чуьллера, тамара стхайрихъ къекъведа. Абур жагъун тавуна сугъул жеда. "Гила за бубадизни жемятдиз гьикI жаваб гун, - лугъуз фикирда ада. - Стхаяр амачир дуьньяда закай амукьна вучда?" Хенжелдал гьил вегьейла, адан вилик са рехи кас пайда жеда ва гададин гьил кьада.

"Вун вуж кас я?" - жузада гадади. "Зун Алпан гъуц я", - лугъуда кьуьзека. Гада адан чIалахъ жедач: "Цаварал тахьана ви чилерал вуч алайди я?" Жегьилдин гаф сиве амаз кас вилерикай квахьда, цавар кьуна, цIайлапанар ягъиз башламишда. Адаз цавай Алпан гъуцдин гафар ван къведа: "Куьн викIегь кьегьалар тирвиляй за квел и чилер ихтибарзава. ГъвечIи стхади суварин патарив, юкьван стхади тамарин юкьва, вуна гьуьлуьн патарив и чилер хвена кIанзава".

Кардин гьавурда акьур чIехи стхади жив агакьарна, халкь четинвилерай акъудна. Гуьгъуьнлай

Дегь динда къалурнавай марфар кьурурдай къван (Чпир).

ona bu igidləri nişan verir. Bunlar padşahın üç oğlu idi. Böyük oğlunun gəlini və bir oğlu var idi. Ortancıl oğul toyuna hazırlaşırdı. Kiçik oğul elmlə məşğul idi. Taxtının əlindən çıxacağından ehtiyat edən padşah onları dağa göndərmək istəməsə də, başqa çarəsi qalmır.

Üç qardaş atlara minib dağlara yola düşür. Onlar əlçatmaz zirvələrdən, qorxulu mağaralardan, müdhiş qayalardan keçərək, qartal kimi dağın zirvəsinə qalxır və səhənglərini qar ilə doldururlar. Geri qayıdanda onlar elə yorulmuşdular ki, çayın sahilində dincliklərini almaq üçün oturanda nə vaxt yuxuya getdiklərini bilmirlər. Yuxuda bir qız kiçik qardaşa deyir: "Mən səni dağa, böyük ğutsun yanına aparmalıyam. Yoxsa iki qardaşın da məhv olacaq". Oğlan qardaşlarına zərər toxunacağından qorxub qızın şərtini qəbul edir.

Səhər qardaşlar oyananda kiçik qardaşlarını görmürlər. Onlar üç gün çayın sahillərində, meşədə dolaşır, amma onu tapa bilmirlər. Dördüncü gün həmin qız yuxuda ortancıl qardaşa kiçik qardaşa dediyi sözləri təkrar edir. Səhər oyananda böyük qardaş görür ki, ortancıl qardaş yoxdur. O da çöllərdə, meşələrdə qarda-

КцIарви устIарри кIарасдал атIузвай ихьтин нехишрикай менфят къачуда.
Qusarlı ustalar evlərin bəzədilməsində ağac üzərində bu cür oyma nümunələrindən geniş istifadə edirlər.

инсанри и крар байихна ва абуру стхайри ял ягъай чка пак тир чка яз гьисабна. Са вахтундилай а чкадал хуьр пайда хьана ва адаз Касар тIвар гана.

И риваятдив кьадай хкетарни манияр халкьдин арада гегьеншдиз чкIанва. Мисал яз ихьтин хкет къалуриз жеда: Садра пачагьди Касбубадиз эверна лугьуда: "Вун дуьнья акунвай акьуллу кас я, алукьнавай кьурагьвилериз са чара ая". "Чара авачиз туш, - лугьуда Касбубади, - дагъдай жив гъана кIанзава". "Гъваш!" - лагьана буйругъ гуда пачагьди. Касбубади пачагьдин рухвайриз ишара авуна лугьуда: "За жив гъида, амма захъ стхаяр авач эхир".

Лезгийрихъ и риваятдив кьадай гзаф манияр ава:

Кас дагъдилай жив гъаналда,
ЧIехи гьуьлуьз вегьин патал.
Чна вучин чIехи Гъуцар,
Вуна бахтар кхьин патал.

Кас ацукьай къацу чилел
Абад са хуьр хьана лугьуз,
Чун Гъуцари хуьзва вахар,
Вичи бахтар гана лугьуз.

За дагъларай живер гъида,
Кьурагьвилер тахьуй лугьуз.
На Гъуцариз минета яр,
Вун чарадаз тагуй лугьуз.

Касар пата цавар рахаз,
Марф кужумиз ава палар.
Ярдин рекьер хуьзва вили,
Къене рикIи къачуз къалар.

Кас дагъдилай къарагъай гар
Кас гьуьлерив агакьдатIа?
Чил хуьх лагьай чIехи Гъуцар,
Чалай кIвал хуьз алакьдатIа?

Тарихдин чешмейрай хьиз, халкьдин мецин эсеррайни акваз вайвал, КцIар топоним Кас тайифадин тIварцIихъ галаз алакъалу я. Ам "кас" гафуникай адан гзафвилин кьадар цIийи функцияда (чка къалурун патал) ишлемишайла арадиз атана ва девирар алатунивай гилан (КцIар) форма къачуна.

şını axtarır. "İndi atama, camaata nə cavab verim? Qardaşlarım olmayan yerdə mən niyə yaşayım?" - deyə fikirləşir. Xəncərinə əl atanda qarşısında bir nurani kişi peyda olur. O, cavanın əlini tutur. "Sən kimsən?" - deyə oğlan xəbər alır. "Mən Alpan ğutsuyam", - deyə qoca cavab verir. Oğlan ona inanmır: "Göylərdə olmayıb, sənin yerdə nə işin var?" Oğlanın sözü ağzından çıxmamış kişi yoxa çıxır, ildırım çaxmağa başlayır. Göydən Alpanın səsi eşidilir: "İgid olduğunuza görə mən sizə bu torpaqları etibar edirəm. Kiçik qardaşın dağlarda, ortancıl qardaşın meşələrdə, sən isə dəniz sahilində bu torpaqları qorumalısan".

Bu sözlərin mənasını anlayan böyük qardaş qarı mənzil başına çatdırır və xalqı çətinlikdən qurtarır. İnsanlar qardaşların dincəldiyi yeri müqəddəs yer kimi qəbul edir. Bir qədər sonra həmin yerdə kənd əmələ gəlir və ona "Kasar" adı verilir.

Xalq arasında həmin əhvalatla bağlı lətifələr də yayılıb. Həmin lətifələrdən birində deyilir: "Bir dəfə padşah Kasbubanı yanına çağırıb deyir: "Sən dünyagörmüş, ağıllı adamsan, quraqlığa bir çarə qıl". "Çarə var. Dağdan qar gətirmək lazımdır", - deyə Kasbuba cavab verir. "Gətir", - deyə padşah əmr edir. Kasbuba padşahın oğullarına işarə edib deyir: "Mən qar gətirərəm, amma qardaşlarım yoxdur axı".

Ləzgilərin bu rəvayətlə bağlı bayatıları çoxdur.

Kas dağından qar gətirdim,
Dəryalara atmaq üçün.
Mənə bir yol göstər, Ğutsar,
Qismətimə çatmaq üçün.

Kasın qədəm qoyduğu yer
Laləzara döndü haman.
Əgər Ğutsar qoruyarsa,
Uzaq olar eldən yaman.

Yar dağlardan qar gətirər,
Quraqlıq olmasın deyə.
Mən Ğutsara yalvararam,
Sevgimiz solmasın deyə.

Kasar duman içindədir,
Yağış yağır, göy ağlayır.
Özgə bir dərd batmaz mənə,
Ürəyimi yar dağlayır.

Kas dağından qalxan rüzgar,
Kas gölünə enməyəydi.

ДЕГЬ ГЕЛЕР

QƏDİM İZLƏR

Яшайишдин къулай шартIар авай, тIебиатди вичиз иервилер бахшнавай, вичин рельефни гьава хъсанди тир КцIар райондин мублагь чилерал инсанри дегь чIаварилай гатIунна бине кутунай. ИкI тирди тарихдин ва медениятдин къадим гуьмбетрини субутзава. Ина дуьшуьш жезвай палеолитдин, мезолитдин ва неолитдин девирриз талукь тир яшайишдин чкайри, тIебии дагъарри, курганри, некрополри, дегь чIаварин ва юкьван виш йисарин кIелейрин, яшайишдин чкайрин амукьайри, къадим сурари ва тарихдин маса гелери ина яшамиш хьайи къадим инсанрикай, абурун машгъулатрикай гегьеншдиз чирвилер гузва.

Тамарин, дуьзенлухрин ва вацIарин патав гвай хуьрера гъуьрчехъанвал, малдарвал ва хуьруьн майишат вилик фенай. Ина чатухъанвал, хъенчIин къапар, жуьреба-жуьре материалрикай яракьар, безекдин затIар расдай устIарар патал къулай шартIар авай. Дегь чIаварилай инихъ хъенчIин къапар гьасилун, кIарасдал ва къванерал нехишар атIун, халичачивал, хамуникай пекер ва алухар цун, ракьукай, къизилдикай ва гимишдикай безекдин затIар расун халкьдин сенятар хьиз вилик фенай.

Райондин гьуьлуьвай 500-3200 метр кьакьанда авай чилерал тарихдин чара-чара девирриз талукь амукьаяр генани гзаф дуьшуьш жезва.

КцIар райондин чилерал 20-дав агакьна къадим шегьерринни хуьрерин амукьаяр ала. Абурукай Къефле, Гавдишан, ЛукIар, Лангу, Сувар, Мийсар, Рудбар, Рутар, Тулаб хьтин яшайишдин мескенрикай ва масабурукай тарихчийри малуматар ганва. Ина гьакIни "Кьурупел" (Хьилер), "Гурсанпел" (ЧIакIар), "Шуранпел" (Четкуьн), "Вини багъ" (Суважал), "КIунтIпел" (ГуьндуьзкIеле), "Юсуфханапел" (Къалажух), "Рушарпел", "Агъаханпел" (Агъа Лакар), "Къизилгуьлпел" (БедиркIеле), "Кьуьхуьрпел" (Кьуь-

Əlverişli relyefə və iqlim şəraitinə malik olan Qusar rayonu məkanında qədim dövrlərdən həyat mövcud olmuş, burada yaşayış məskənləri salınmışdır. Bunu qədim tarixi-mədəni abidələr də sübut edir. Rayon ərazisindəki ibtidai insanların yurd yerləri, paleolit, mezolit və neolit dövrlərinə məxsus çoxlu mağaralar, düşərgələr və qayaüstü təsvirlər, qədim dövrlərə və orta əsrlərə aid yaşayış yerlərinin qalıqları, siklopik tikililər, istehkam səddləri, qəbirlər və tarixin digər izləri burada yaşamış insanlar, onların məşğuliyyəti haqqında məlumat verir.

Daşdan, metaldan, gildən, ağacdan hazırlanmış məişət əşyaları, əmək alətləri, üzərində qədim yazılar həkk olunmuş məzar daşları, bəzək əşyaları burada yaşamış xalqın tarixinin inkişaf mərhələlərindən söhbət açır, onun keçmişi, həyat tərzi, məşğuliyyət növləri haqqında təsəvvür yaradır. Buradakı maddi-mədəniyyət nümunələri, qədim kurqanların, qalaların, məscidlərin, imarətlərin, yaşayış məskənlərinin qalıqları xalqın əsrlər boyu yaratdığı maddi və mənəvi sərvətlərin izlərini saxlayan tarixi dəlillərdir.

Rayon ərazisində ilk arxeoloji qazıntılar 1932-ci ildə Ə.K.Ələkbərov tərəfindən aparılmışdır. Sonralar burada kəşfiyyat xarakterli arxeoloji qazıntılar aparılsa da, rayon tarix və arxeologiya baxımından bir o qədər öyrənilməyib. Buna baxmayaraq, 1975-ci ildə Azərbaycan EA-nın Tarix İnstitutunun arxeologiya və etnoqrafiya şöbəsinin əməkdaşlarının burada apardıqları arxeoloji axtarışlar nəticəsində bürünc və dəmir dövrlərinə, eləcə də orta əsrlərə dair xeyli yaşayış məskənlərinin qalıqları aşkar olunmuşdur.

Rayonun dəniz səviyyəsindən 500-3200 metr yüksəklikdə yerləşən ərazisi tarixin müxtəlif dövrlərinə aid maddi-mədəniyyət abidələri ilə zəngindir. Qusar rayonunun ən qədim yaşayış məskənlərinə Qəflə, Gavdişan, Lukar, Lanqu, Suvar, Miysar, Rudbar, Rutar,

хуьр), “Чубандпел”, “Пиралпел”, “Къефледпелер” (КцIар-Худат шегьредин къерехда) хьтин къадим чкаяр ава.

КцIарин къадим хуьерикай тир, вичин чилерал шумудни са пелер ва кIунтIар алай ГадацIийихуьре кьуд чкадал “Шамилапел”, “Вердиханпел”, “Агъаханпел” ва “Магьмудапел” лугьудай къадим яшайишдин мескенар ава. Инрай жагьай кIвалерин цлари, сурарин амукьайри, техилдин фурари, хьенчIин къапари, хуьруьн майишатдиз талукь алатри ва маса затIари Къафкъаздин Албаниядин V-VIII виш йисарин гьакъиндай марагьлу малуматар гьилик ийидай мумкинвилер гузва.

Райондин чилерал уьлкведин дережадив къведай 48, чкадин дережадив къведай 18 медениятдин гуьмбетар ала. Мисал яз Уьнуьгъ хуьруьн IX виш йисаз талукь кIеледин цларин амукьаяр, Киригрин хуьруьн юкьван виш йисарин карвансара, Яргунрин хуьруьн Шейх Жуьнейдан мавзолей, IV виш йисаз талукь Шабуран хвал, XIX асирда эцигнавай Уьнуьгъ, Хурай, Хьил хуьрерин мискIинар, Уьнуьгъ ва Хьил хуьрерин патарив гвай некрополар, ЦIуру Худат хуьруьн кIеледин амукьаяр ва мсб. къалуриз жеда. Санлай къачурла райондин къадим, юкьван виш йисарин ва алай девирдин 75 гуьмбет гьукуматдин патай хуьзва.

Гьайиф къведай кар ам я хьи, район тарихдинни археологиядин рекьяй са акьван чирнавач. ЯтIани 1975-йисуз Азербайжандин ИА-дин Тарихдин Институтдин археологиядинни этнографиядин отделдин кIвалахдарри тухвай археологиядин ахтармишунри ина цурцун ва ракьун девирриз, гьакIни юкьван асирриз талукь яшайишдин чкайрин зурба амукьаяр винел акъудна.

КцIар райондин Лацарин, Кузунрин, СтIуррин, ТIигьиржалрин ва маса хуьерин патарив винел акъуднавай дагьарри ва маса амукьайри лагьайтIа, ина къванцин девирра яшайиш хьайиди субутзава.

1953-йисуз КцIар-Яргун рехъ гуьнгуьна хутадайла Хьилеринни Эвежугърин арада авай Рудбар лугьудай чкадай къадим сур жагьанай. Археологри ам чи эрадал къведалди I агьзур йисан юкьвариз талукь тирди малумарнай.

КцIара цурцун девирдиз (чи эрадал къведалди IV-I агьзур йисариз) талукь гзаф археологиядин амукьаяр винел акъуднава. И амукьайрикай илимдин рекьяй генани марагьлу тир са шумуд мисал яз къалуриз жеда.

Tulab və s. aiddir.

Qusar rayonunda 50-dən çox qədim şəhər və kəndlərin qalıqları vardır. Bunlar “Qurupel” (Hil), “Qursanpel” (Cağar), “Şuranpel” (Çətkün), “Vini bağ” (Suvacal), “Kuntpel” (Gündüzqala), “Yusufxanapel” (Qalacıq), “Ruşarpel”, “Ağaxanpel” (Aşağı Ləgər), “Qızılgülpel” (Bədirqala), “Quxurpel” (Quxur), “Çubanpel”, “Piralpel”, “Qəflədpeler”(Qusar-Xudat şose yolunun kənarı) və başqalarıdır.

Qusarın qədim kəndlərindən olan Gədəzeyxürdə dörd yerdə “Şamilapel”, “Verdixanpel”, “Ağaxanapel” və “Mahmudapel” adlı qədim yaşayış məskənləri olub. Oralardan tapılmış evlərin divarlarının, qəbirlərin, taxıl quyularının, saxsı qabların qalıqları, məişət əşyaları Qafqaz Albaniyasının V-VIII əsrlər dövrü haqqında maraqlı məlumatlar əldə etməyə imkan verir.

Rayon ərazisində 48 adda ölkə əhəmiyyətli, 18 adda yerli əhəmiyyətli tarixi və mədəniyyət abidəsi mövcuddur. Bunlara Əniğ kəndindəki IX əsrə aid qala divarlarının qalıqları, Kiriq kəndindəki orta əsrlərə aid karvansara, Həzrə kəndindəki Şeyx Cüneyd türbəsi, IV əsrə aid Şaburun arxı, XIX əsrə aid Əniğ, Xuray, Hil kənd məscidləri, Əniğ, Hil, Tahircal, Düztahir və Quxur kəndlərinin yaxınlığındakı nekropollar, Köhnə Xudat kəndindəki Xudat qalasının qalıqları və s. aiddir. Ümumiyyətlə, burada qədim və orta əsrlərə, həmçinin müasir dövrlərə aid 75 abidə dövlət tərəfindən mühafizə edilir.

Meşələrin, düzənliklərin və çayların yaxınlığında yerləşən bu məhsuldar torpaqlarda ovçuluq, maldarlıq, kənd təsərrüfatı inkişaf etmişdir. Burada gil qablar və müxtəlif materiallardan silah, bəzək əşyaları düzəldən ustalar üçün əlverişli şərait olmuşdur. Qədim dövrlərdən başlayaraq dulusçuluq, ağac və daş üzərində oyma, xalçaçılıq, dəmir üzərində döymə, dəri işlənməsi, toxuculuq, qızılla işləmə, gümüş bər-bəzək hazırlanması kimi xalq sənəti növləri inkişaf etmişdir.

Ləzə, Kuzun, Sudur, Tahircal və başqa kəndlərin yaxınlığında aşkar olunmuş mağaralar burada daş dövründə insanların yaşadığını sübut edir.

1953-cü ildə Qusar-Həzrə yolu təmir edilərkən, Hil və Əvəcuq kəndləri arasındakı Rudbar adlı yerdə qədim qəbiristanlıq tapılmışdır. Arxeoloqlar onun eramızdan əvvəl I əsrə aid olduğunu göstərmişlər. Qusarda bürünc dövrünə aid (eramızdan əvvəl IV-I minilliklər) bir çox arxeoloji abidələr aşkar edilmişdir. Onlardan elm üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən bir neçəsini misal göstərmək olar.

II Къефледпел

КцIар-Худат шегьредин къерехда, чиливай 10-15 м хкаж хьанвай и яшайишдин маканди 3000 $м^2$ кьван чка кьазва. Ина асуннавай кIвалин чил, къул, майишатдин къуй, шир алай къапар, вацIун къванерикай раснавай алатар ашкардиз акъатнава. И затIари гьеле чи эрадал къведалди III агъзур йисара ина лежбервал вилик фенвайди субутзава.

I ЧIехипел

Кичанубадин патав гвай, чиливай 15 метр хкаж хьанвай и пелен майдан 1800 $м^2$ я. Инай чи эрадал къведалди II агъзур йисакай хабар гузвай къадим яшайишдин чкадин амукьаяр жагъанва. Сур чIаварин амукьайрихъ къванцикай ва кIарабдикай раснавай алатар, безекдин затIар, хъенчIин къапар, кварар, бадияр, куьшуьяр ава.

II ЧIехипел

Сад лагьай ЧIехипелен патав гвай кьве пелекай ибарат и кIунтIунин чилерин майдан 12500 $м^2$ я. Ина чи эрадал къведалди II агъзур йисалай чи эрадин IV агъзур йисалди чIехи яшайишдин чка хьанай. И пелерай жагъай кIеледин цларин амукьайри, хъенчIин къапари, къванцин ва кIарабдин алатрини и кар субутзава.

III ЧIехипел

Инаг сифте юкьван виш йисара яшайишдин макан хьанай. Баку-Ростов шегьре рекьин къерехда, Кичануба хуьруьн кефер-рагъакIидай пата кьакьан

II Qəflədpel (II Qəflə təpəsi)

Geniş öyrənilmiş bu abidə Qusar-Xudat yolunun kənarında, yerdən 10-15 m hündürlükdə 3000 m^2 sahəni əhatə edir. Buradan suvanmış döşəmə, soba, məişət quyusu, rəng çəkilmiş qablar, çay daşlarından hazırlanmış alətlər tapılmışdır. Bunlar eramızdan əvvəl III miniillikdə burada kənd təsərrüfatının, ələlxüsus oturaq əkinçiliyin inkişaf etdiyini sübut edir.

I Çexipel (I Böyük təpə)

Kiçanoba kəndinin yaxınlığında yerdən 15 m hündürlükdə 1800 m^2 ərazidə ilk tunc dövründən xəbər verən qədim yaşayış yerinin qalıqları aşkar edilmişdir. Buradan daş və sümükdən düzəldilmiş alətlər, bəzək əşyaları, gil qablar, səhəng və dolçalar tapılmışdır.

II Çexipel (II Böyük təpə)

I Böyük Təpənin yanında iki təpədən ibarət olan yüksəklikdə 12500 m^2 sahədə eramızdan əvvəl II əsrdən eramızın IV əsrinə kimi mövcud olmuş yaşayış yerinin qalıqları aşkar olunmuşdur. Həmin təpələrdən tapılmış qala divarlarının qalıqları, gil qablar, daş və sümük alətləri bunu bir daha sübut edir.

III Çexipel (III Böyük təpə)

İlk orta əsrlərə aid yaşayış yeridir. Bakı-Rostov yolunun kənarında, Kiçanoba kəndinin şimal-qərbində hündür təpənin üstündə yerləşir. Təpənin hündürlüyü müxtəlif yerlərdə 2,5 metrdən 6 metrə qədərdir, ərazisi 2100 m^2-dir. Buradan tapılmış çəhrayı və tünd rəngli gil qabların - küp, bardaq və dolça qı-

Археологриз КцIарин чара-чара хуьрерай жагъай юкьван виш йисариз талукь кIуьцуьяр (Абидулла Оружован архивдай).
Arxeoloqların Qusarın müxtəlif kəndlərindən tapdıqları orta əsrlərə aid bardaqlar (Abidulla Orucovun arxivindən).

пелел экIя хьанвай пелен кьакьанвал са бязи чкайра 2,5-6 метр, чилин майданар 2000 м^2 я. Инай археологриз чепедин къапар, хъенчIин кутарар, бадияр, винел нехишар алай куьшуьяр жагъанва. Кефер патан уьлквейрихъ галаз савдагарвилин алакъаяр хуьзвай и хуьр тахминан VIII-IX йисара чкIанва.

Пиралипелер

Сифте юкьван виш йисара кутунвай и хуьруьн амукьаяр КцIар-Худат шегьре рекьивай 500 м эрчIи пата, Самур-Девечи къаналдин чапла пата авай пелел экIя хьанва. Сад лагьай пел яргъи ва хур хкатнавайди я. Кьвед лагьай пел 1939-йисуз Самур-Девечи къанал акъуддайла атIанва.

Трапециядиз ухшар тир и пелен кьакьанвал 5-6 метр, майдан 700 м^2 я. Кьвед лагьай пел сад лагьай пелевай 100-150 метр кьван кьибле-рагъакIидай пата экIя хьанва. Эллипсдиз ухшар тир и пелен кьакьанвал 7-9 метр, майдан 4000 м^2 я. Инай нехишар алай хъенчIин къапар жагъанва. И хуьр VIII асирдиз чкIанва.

III Гавдишанпел

Къалажух хуьруьн патав 7 гектардин чка кьунвай и къадим яшайишдин маканда кIвалин амукьаяр, чепе чрадай къадим къул, цин гунгар, хъенчIин къапар, къванцин, цурцун ва кIарабдин алатар ашкардиз акъуднава. И затIари кишпирдин девирдикай хабар гузва. А девирда и чилерал лежбервал инсанрин кьилин машгъулат тирди, абуру къуьл, мух ва цуькI цайиди малум жезва.

КцIарин чилерал ракьун девирдин (чи эрадал

rıqlarında kannelyur naxışlar aşkarlanmışdır. Yaşayış yeri karvan yolunun üstündə olub şimal ölkələri ilə mədəni-iqtisadi əlaqələrdə mühüm rol oynamışdır. Təxminən VIII-IX əsrlərdə öz əhəmiyyətini itirmişdir.

Piralipeler (Pirali təpələri)

İlk orta əsrlər yaşayış yeri olub Qusar-Xudat şose yolundan 500 m sağda, Samur-Dəvəçi kanalının sol tərəfindəki təpədə yerləşmişdir. Birinci təpə uzunsov, qabarıq formalıdır. İkinci təpə 1939-cu ildə Samur-Dəvəçi kanalı çəkilərkən kəsilmişdir. Trapesiya formalı olub, hündürlüyü 5-6 m, sahəsi 700 m^2-dir. İkinci təpə birincidən 100-150 metr cənub-qərbdə yerləşir. Kənarları sıldırımlı olan ellipsvari təpənin hündürlüyü 7-9 metr, sahəsi 4000 m^2-dir. İstifadə edilmədiyindən mikrorelyefi yaxşı saxlanmışdır. Üstü açıq çəhrayı rəngli naxışlarla bəzədilmiş çoxlu sayda gil məmulatlarının qalıqları aşkarlanmışdır. Yaşayış yeri VIII əsrə qədər mövcud olmuşdur.

III Gavdişanpel (III Gavdişan təpəsi)

Qalacıq kəndinin yaxınlığında 7 hektar sahəni tutan bu qədim yaşayış yerində ev qalıqları, saxsı qablar bişirmək üçün qədim soba, su boruları, saxsı qablar, daşdan, bürüncdən və sümükdən hazırlanmış alətlər aşkar olunmuşdur. Bu əşyalar bürünc dövründən xəbər verir və həmin dövrdə burada insanların başlıca məşğuliyyətinin kənd təsərrüfatı olduğunu, burada buğda, arpa və çəltik əkildiyini göstərir.

Qusarın ərazisində dəmir dövrünə (eramızdan əvvəl IX - eramızın I əsri) aid I Gavdişanpel, II Gav-

Археологриз КцIарин чара-чара хуьрерай жагъай юкьван асирриз талукь яракьар ва безекдин затIар (А.Оружован архивдай).
Arxeoloqların Qusarın müxtəlif kəndlərindən tapdıqları orta əsrlərə aid silah və bəzək əşyalarının qalıqları (A.Orucovun arxivindən).

къведалди IX - чи эрадин IV виш йисар) талукь Сад лагъай Гавдишанпел, Кьвед лагъай Гавдишанпел, Пуд КIунтI, Кьурупел хьтин амукьаяр ава.

Кучумханпел

Самур-Девечи къанал акъуддайла Къуллар хуьруьн патав гвай и къадим яшайишдин чка чукIурнай. Анай гзаф къванцин алатар, винел нехишар алай хъенчIин къапар жагъанай.

Мийсарпелер

И кьве пел БедиркIеле хуьруьн патав, КцIар-Худат шегьредин къерехда ава. Абур юкьван виш йисарин чкаяр я. Археологри ашкара авунвайвал, Мийсар шегьер гилан БедиркIеле хуьруьвай 300-350 метр аралуда, рагъакIидай пата хьанва. Ам алай чка карвандин рекьивай 10 метр кьван кьакьан тир. Ам кIеледин цлари элкъуьрна юкьва тунвай. Шегьер чи эрадин I виш йиса арадиз атанай. Гзаф йисара чпиз муьтIуьгъ тахьай Мийсар шегьер арабрин чапхунчийри VIII виш йисуз чиливди сад авунай.

I Мийсарпел

Чиливай 9-10 метр хкаж хьанва. Трапециядиз ухшар тир и чкадихъ 3500 м² майдан ава. Инай хъенчIин къапарин, гьакIни къванцин регъверин кIусар жагъанва. Арабри басрух гудалди и яшайишдин макандиз зонада чIехи тир роль къугъвазвай.

II Мийсарпел

IV-VII виш йисариз талукь гуьмбет я. I Мийсарпелевай 200 метрдин яргъа ава. Трапециядиз ухшар тир и чка чиливай 3-6 метр кьакьан я. Адахъ 1200 м майдан ава. 1 метрдин деринвиляй къадим затIар акъатзава. ХъенчIин къапарал алай нехишар са алатни галачиз, гьилив чIугунвайди чир жезва. I ва II пелер са комплекс тир. Тепейрин къваларивни инсанар яшамиш хьанай.

Кьурупел

Археологри 1974-йисуз Хьилерин хуьре чIехи са кIунтIунал экIя хьанвай чи эрадин IV-V асирриз талукь яшайишдин чка ашкардиз акъуднай. Алимрин фикирдалди ина 3 агъзур йисуз ара датIана инсанар яшамиш хьанай. Им а чкадай жагъанвай хъенчIин къапари, безекдин затIари, хтарри, цурцун цамари, япагъанрини субутзава. Ина пуд жуьредин сурар, къванцин кьватияр авай. Накьвадин сурарай къадим затIар - хтарар, цамар, dişanpel, Üç Təpə, Qurupel kimi yerlərin qalıqları vardır.

Kuçumxanpel (Kuçumxan təpəsi)

Qullar kəndinin yaxınlığındakı bu qədim yaşayış yeri Samur-Dəvəçi kanalı çəkilərkən aşkar edilmişdir. Oradan çoxlu daş alətlər, üstü naxışlı gil qablar tapılmışdır.

Miysarpeler (Miysar təpələri)

Bu iki təpə Qusar-Xudat şose yolunun kənarında, Bədirqala kəndinin ərazisindədir. I Miysarpel və II Miysarpel ilk orta əsrlərin abidələridir. Arxeoloqların aşkar etdikləri kimi, I-VIII əsrlərə aid qədim Miysar şəhəri burada, indiki Bədirqala kəndindən 300-350 metr aralıda olmuşdur. Onun yerləşdiyi ərazi karvan yolundan 10 metr yüksəklikdə idi. Qədim qala divarlarının əhatə etdiyi Miysar şəhəri eramızın I əsrində mövcud olmuşdur. Ərəb işğalçıları uzun illər ram edə bilmədikləri bu şəhəri VIII əsrdə darmadağın etmişlər.

I Miysarpel (I Miysar təpəsi)

Yerdən 9-10 metr hündürlükdə yerləşir. Trapesiya formalı olub 3500 m² sahəni tutur. Hər tərəfdən geniş yarğanla əhatə olunmuşdur. Mədəni qatından gil qabların, çay daşından hazırlanmış dənüyüdən daşların qırıqları tapılmışdır. Ərəb işğalına kimi bölgədə əhəmiyyətli rol oynamışdır.

II Miysarpel (II Miysar təpəsi)

IV-VII əsrlər abidəsidir. I Miysarpeldən 200 metrlik məsafədədir. Bu trapesiya formalı təpənin hündürlüyü 3-6 metr arasındadır, 1200 m² sahə tutur. Mədəni qatın qalınlığı 1 m-dir. Buradan tapılmış kannelyur tipli naxışlar vurulmuş qabların dulusçuluq çarxı olmadan əllə hazırlandığı aşkar edilmişdir. Hər iki təpə bir kompleks olmuşdur. Əhali təpələrin ətrafında da yaşamışdır.

Qurupel (Quru təpə)

Arxeoloqların 1974-cü ildə Hil kəndində aşkara çıxardıqları eramızın IV-V əsrlərinə aid bu yaşayış yeri böyük bir sahəni əhatə edir. Burada qədim uşaq qəbrindən gil və metal məmulatlar, muncuqlar tapılmışdır. Şüşə, sədəf, kükürd və çay daşlarından hazırlanmış muncuqlar, tunc bilərzik, ikibaşlı at formasında bəzək əşyası, bir gil küp, üç cür qəbirlər, o cümlədən katakomba tipli qəbirlər aşkar edilmişdir. Torpaq qəbirlərdən qədim əşyalar, daş möhürlər, boyunbağılar, bilərziklər, kəmərlər, silahlar və gil qablar tapılmışdır.

Агъаханан пел (Агъа Лакар)
Ağaxan təpəsi (Aşağı Ləgər)

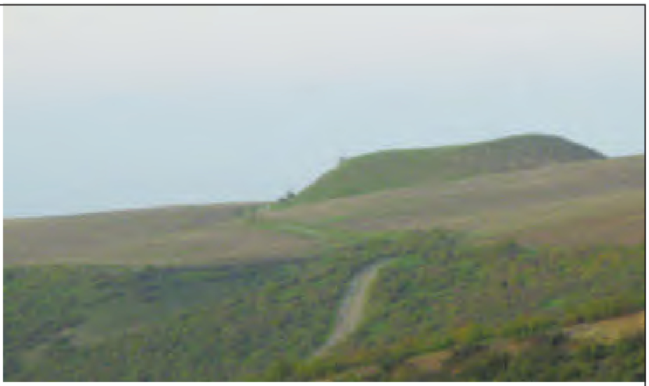

Гавдишан пел (Манкъулидхуьр)
Qavdişan təpəsi (İmamqulukənd)

камарияр, яракьар ва хъенчIин къапар жагъанва.

Пиран хев

III-VI асирриз талукь "Пиран хев" вичин девирдин вакъиайра кьетIен роль къугъвай яшайишдин чка тир. Къалажух хуьруьвай 3 км кьван яргъа тир, "ЧIехи сув" цIиргъ куьтягь жезвай чкадал экIя хьанвай "Пиран хев" XV-XVI асирралди чIехи шегьер хьанай. И кар а чкадин патавай тIуз физвай къадим карвандин рекьи, шегьер элкъуьрна юкьва тунвай кIеледин цларин амукьайри, зур метр кьван деринвиляй жагъанвай, накьвадин кирпичрикайни къванерикай хкажнавай цлари ва маса къадим эцигунрин амукьайрини субутзава. Инай гьакIни винел пад кIевирнавай гунгаррин хвал жагъанва. И делилрай аквазвайвал, а вахтунда чи чилерал дренаждикай менфят къачузвай. Ина лежбервал ва малдарвал патални къулай шартIар авай. Басрухрикай хуьдай кьве цал авай "Пиран хев" яргъал чIавалди яшайишдин чка хьанай.

КIеледхуьр

Стратегиядин жигьетдай кутугай чкадал алай гуьмбетрикай сад Яргун хуьре авай КIеледхуьр я. 3 террасдикай арадиз атанвай, чиливай 48 м хкаж хьанвай, III-XIII асирриз талукь и яшайишдин чкадай къванцин цларин амукьаяр ва хъенчIин къапар жагъанва.

Рушарпел

КцIар-Худат шегьре рекьяй Агъа Лакардал фидай пата IV-VII виш йисариз талукь, кIеледиз ухшар тир яшайишдин чкадин амукьаяр жагъанва. Элкъуьрна къванцин цларин юкьва тунвай и хуьр 3 чIехи пелекайни абурун къваларив гвай гъвечIи пелерикай ибарат я. Адан юкьни-юкь I Рушарпел я. И пелен кьакьанвал 6-14 метр, майдан 6000 $м^2$. я. Яшайишдин чкада медени къатунин къалинвал 1

Piran xev

III-VI əsrlərə aid Piran xev o dövrün ictimai-siyasi hadisələrində mühüm rol oynamışdır. Bu qədim yaşayış yeri Qalacıq kəndindən 3 km aralıda, "Böyük suv" silsiləsinin qurtaracağında, hündür bir yerdə yerləşir. XV-XVI əsrlərdə onun öz istehkam səddi olan böyük şəhər olduğunu həmin yerin yaxınlığından keçən qədim karvan yolu, şəhər ətrafında ucaldılmış qala divarlarının qalıqları, yarım metr dərinlikdən tapılmış çiy kərpicdən tikilmiş divar və başqa qədim tikililərin qalıqları sübut edir. Burada ən maraqlı tapıntı drenaj sistemi olmuşdur. Bu arxın içərisində saxsı borular yerləşdirilmiş, üstü isə taxtalarla örtülərək gillə suvanmışdır. Bu qapalı su arxı o vaxtlar torpaqlarımızda drenajdan istifadə olunduğunu, həmin ərazidə əkinçilik və maldarlıq üçün də əlverişli şərait olduğunu sübut edir. İki müdafiə səddi olan bu yaşayış yeri müvəqqəti istehkam olmaqla yanaşı, həm də uzunmüddətli yaşayış yeri olmuşdur.

Keledxür

Strateji cəhətdən əlverişli ərazidə yerləşən abidələrdən biri Keledxür (Həzrə) olmuşdur. Abidə 3 terrasdan ibarət olub hündürlüyü 48 metrdir. III-XIII əsrlərdə iri yaşayış massivi olmuşdur. Kəşfiyyat işləri zamanı buradan daşdan tikilmiş divar qalıqları, gil qablar və sairə tapılmışdır.

Ruşarpel (Qızlar təpəsi)

Qusar-Xudat yolundan Aşağı Ləgər kəndinə gedən yolun sol tərəfində IV-VII əsrlərə aid qala tipli yaşayış yerinin qalıqları tapılmışdır. Ətrafı daş divarla əhatə olunmuş bu yaşayış yeri üç təpədən və onun ətrafında yerləşən bir neçə kiçik təpədən ibarətdir. Onun mərkəzi, yəni içqala hissəsi I Ruşarpeldə yerləşmişdir. Təpənin hündürlüyü 6-14 m, ümumi sahəsi 6000 m^2-dir. Yaşayış yerində mədəni təbəqənin qalınlığı 1 metrdir. Uzunsov formalı hündür təbii təpədə

Лезгийри Рагъ гъуцдиз икрам авунихъ галаз алакъалу тир и къадим къванер 2005-йисуз ЭчIехуьруьн "Къулладин пел" лугьудай чкадай рехъ акъуддайла чиликай хкатнавайди я.

Ləzgilərin Günəş allahına sitayişi ilə əlaqədar olan bu qədim daşlar 2005-ci ildə Əcəxürün "Qulla təpəsi" adlı ərazisinə yol çəkilərkən yerin altından çıxmışdır.

метр я. И яргъи формадин тIебии кIунтIунал алай кIеле душманрикай хуьн патал къадим девирра адан патарив дерин хандакIар эгъуьннавайди чир жезва.

И шегьердиз ухшар яшайишдин макандин гьакъиндай сифте делилар 1953-йисуз малум хьана. 1976-йисуз Азербайжандин ИА-дин экспедицияди ина археологиядин кIвалахар тухвана. 0,7 метр деринвиле чил эгъуьнайла, анай вацIун къванерикай эцигнавай, гьяркьуьвал 2,1 метр тир кIеледин цларин амукьаяр жагъана. Инай гьакIни хьенчIин къапарин, кутаррин, бекьейрин кIусар, гъуьр регьведин къванер, гьайванрин кIарабарни винел акъатна. Винел каннелюрдин нехишар атIанвай ачух жегьредин рангунин чепедин къапарин кIусари а девирда и сенят вилик фенвайдакай хабар гузва. Гуьмбет археологиядин рекьелди чирай пешекарри лугьузвайвал, сифте юкьван виш йисара инаг мягькем кIеле тир, адан къваларив гвай гъвечIи пелерал кIвалер ва майишатдин эцигунар алай.

I Къизилгуьлдпел

И сифте юкьван виш йисарин яшайишдин макан гилан БедиркIеле хуьруьвай 2 км рагъэкъечIдай пата, КцIар-Худат шегьре рекьин эрчIи пата экIя хьанва. И керкил пелен кьакьанвал 8-13 м, майдан 2125 м^2 я. Куьгьне къапар 1,5 м дериндай акъатна. Инай жагъанвай яру тавдин хьенчIин къапар - кутарар, курар, куьшуьяр, вацIун къванерикай раснавай регъвер IV-VI виш йисариз талукь тирди чир жезва. Къизилгуьлдпел стратегиядин жигьетдай гзаф гереклу чка тир.

II Къизилгуьлдпел

И хуьр БедиркIеле хуьруьвай 2 км яргъал, КцIар-Худат шегьре рекьин эрчIи пата, I Къизилгуьлдпелевай 12-13 м аралу тир тик тепедал ала. Чарачара чкайра кьакьанвал 4-9 метрдив агакьзавай тепедин майдан 2000 м^2 я. И хуьре VIII асирдалди

yerləşən yaşayış yerinin mühafizəsi üçün qədimlərdə təpə ətrafında qazılmış geniş yarğanın izləri hiss olunur.

Bu şəhər tipli yaşayış yeri haqqında ilk məlumat 1953-cü ilə məxsusdur. 1976-cı ildə Azərbaycan EA-nın ekspedisiyası burada arxeoloji qazıntılar apararkən 0,7 m dərinlikdən təpə ətrafında çay daşından qaldırılmış eni 2,1 m olan müdafiə divarlarının qalıqlarını tapmışdır. Burada həmçinin dulusçuluq məmulatlarının qalıqları, müxtəlif formalı xeyrə, küp, bardaq qırıntıları, çay daşından hazırlanmış dən üyüdən, heyvan sümükləri aşkar olunmuşdur. Üstündə kanelyur naxışlar olan açıq çəhrayı rəngli gil məmulatlarının qırıntıları həmin dövrdə dulusçuluq sənayesinin inkişaf etdiyindən xəbər verir. Abidənin arxeoloji tədqiqi ilk orta əsrlərdə burada içqalaya malik, ətrafı qalın daş divarla əhatə olunmuş qala tipli yaşayış məntəqəsi olduğunu, onun ətrafındakı kiçik təpələrdə isə yaşayış və təsərrüfat tikililərinin yerləşdiyini sübut edir.

I Qızılgülpel (I Qızılgül təpəsi)

Bu ilk orta əsrlər yaşayış yeri Bədirqala kəndindən 2 km şərqdə, Qusar-Xudat şose yolunun sağ tərəfində yerləşir. Uzunsov formada olan 8-13 metr hündürlüyündə təpənin üstünün sahəsi 2125 m^2-dir. Mədəni qatın qalınlığı 1,5 metrdir. Buradan tapılmış açıq qırmızı rəngli küp, bərni, bardaq və xeyrələrin, çay daşlarından hazırlanmış dənüyüdənlərin qalıqları onların əl ilə hazırlandığını və IV-VI əsrlərin istehsalı olduğunu göstərir. Strateji cəhətdən keçilməz olan, sıldırım təpənin üstündə yerləşən bu yaşayış yeri bölgədə mühüm rol oynamışdır.

II Qızılgülpel (II Qızılgül təpəsi)

Bədirqala kəndinin 2 kilometrliyində, Qusar-Xudat şose yolunun sağ tərəfində, I Qızılgül təpəsindən 12-13 metr qərbdə, sıldırım təpədə yerləşir. Müxtəlif yerlərdə hündürlüyü 4-9 metr olan təpənin üstü düzbucaq formalı olub, sahəsi 2000 m^2-dir. Burada VIII əsrə kimi həyat mövcud olmuşdur.

яшайиш хьанай.

Чубандпел

Сифте юкьван виш йисариз талукь и яшайишдин чкадин амукьаяр КцӀар-Худат шегьре рекьин эрчӀи пата, рехъ Къубадихъ физвай чкадал алайди 1960-йисуз Тарихдин Институтдин археологиядин экспедицияди винел акъудна. И чкада археологиядин кӀвалахриз 1976-йисуз башламишна. И яргъи, вичин кӀукӀ керкил тир пелен майдан 2100 м² я, адан кьакьанвал 4,5 метрдив агакьзава. Са метр эгъуьнайла инай къадим къапарин амукьаяр акъатна. Инай бадияр, курар, кутарар, куьшуьяр, гъуьр регъведай къванер ва маса затӀар жагъана. ТӀебиатдин басрухарни тарихдин вакъиаяр себеб яз хуьруьн агьалияр инай куьч хьанай. Чубандпеле VIII асирдалди инсанар яшамиш хьанай.

Шуранпел

Локал характердин и яшайишдин макан археологиядин жигьетдай 1977-йисуз чирна. Шагь дагъдин ценерив, Четкуьн хуьруьн чилерал алай и хуьр тик тепедал кутунай. Шагь дагъдин ценерал, кьве кьакьан пелен арада авай, яргъивал 120 метр, гьяркьуьвал 50-60 м тир и чкада медени къатунин къалинвал 2 метрдилай гзаф я. Хуьр къванцин цларин юкьва тунвай. Археологри малумат гайивал, инаг 4 метр кьакьанвиле, 8 метр гьяркьуьвиле авай къумадин къатунин винел эцигнай. 1,90-2,25 метр деринвиляй къадим къапар акъатна. Гьар 5 метрдилай сад чпин диаметр 3 метр тир къванцикай эцигнавай минараяр винел акъатна. Саламатдиз амай цлан кьакьанвал 1,20-1,80 метр я. Археологри лугъузвайвал, ина IV асирда мягькем кӀвалер хьанай. Хуьр VII асирдин эхирда харапӀадиз элкъвенай.

Юсуфханпел

И къадим макан Къалажух хуьруьвай 2-3 км кефер-рагъэкъечӀдай пата, КцӀар-Худат шегьре рекьивай чара хьана, Агъа Лакар хуьруьз физвай рекьин къерехда экӀя хьанва. Къерехар хкатай рагар тир и пелен ценер валарин гапӀалар я. И пелен кьакьанвал 9-10 метр я. Адан майданди 4500 м² чка кьазва. Куьгьне къапар 3 м дериндай акъатна. Пел элкъуьрна юкьва тунвай кӀеледин цларни ашкара хьанва. Кьакьанвал 2 метр, гьяркьуьвал 2,1 метр тир кӀеледин цларилай малум жезвайвал, Юсуфханпел гьвечӀи шегьер тир. Инай гзафни-гзаф хьенчӀин къапарин, куьшуьйрин ва бадийрин амукьаяр жагъанай.

Вичихъ душманрикай хуьн патал кӀеви цлар ва гьяркьуь хандакӀар авай и шегьердин амукьаяр археологри 1958-йисуз винел акъуднай ва 1976-йисуз ахтармишнай.

Çubanpel (Çoban təpəsi)

Bu ilk orta əsrlər yaşayış yerinin qalıqları Qusar-Xudat şose yolunun sağ tərəfində, Qubaya dönən yerdə 1960-cı ildə Tarix İnstitutunun arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən qeydə alınmış, 1976-cı ildə burada arxeoloji qazıntı işləri aparılmışdır. Bu təpənin üstü uzunsov formalı olub, 2100 m² sahəni tutur. Onun hündürlüyü 4,5 m-dir. Mədəni qatın qalınlığı 1 metrdir. Burada təkcə yaşayış yerinin üstündən deyil, onun ətraf yamaclarından da üstündə kannelyur naxışlar olan çoxlu gil məmulatları, o cümlədən badya, bardaq, təsərrüfat küpü, dən daşlarının hissələri tapılmışdır.VIII əsrə kimi burada həyat mövcud olmuşdur. Təbii fəlakətlər və tarixi hadisələrlə əlaqədar olaraq əhali buranı tərk etmişdir.

Şuranpel (Şuran təpəsi)

Lokal xarakterli müdafiə səddi olan bu yaşayış yeri 1977-ci ildə arxeoloji cəhətdən öyrənilmişdir. Çətkün kəndi ərazisində, Şahdağın yamaclarında iki sıldırım təpənin arasında yerləşən, uzunluğu 120 metr, eni isə 50-60 metr olan, iki tərəfi sıldırım təpə ilə əhatə olunmuş bu yaşayış yerində mədəni təbəqənin qalınlığı 2 metr 25 sm-dir. Hər beş metrdən diametri 3 metr olan daşdan hörülmüş bürclərin özülü üzə çıxmışdır. Bu lokal xarakterli müdafiə istehkamının özülü 4 metr hündürlüyündə və 8 m enində olan daşlaşmış qum layının üstündə olmuşdur. Salamat qalmış divarın hündürlüyü 1,20-1,80 metr idi. İlk orta əsr yaşayış yeri olan Şuranpel yaşayış yeri və yaxud feodal malikanəsi dövrünə görə möhkəm tikinti olmuşdur. Tikintinin IV əsrdə meydana gəldiyi və VII əsrin sonlarında xarabaya çevrildiyi məlum olmuşdur.

Yusufxanpel (Yusufxan təpəsi)

Qalacıq kəndindən 2-3 km şimal-şərqdə, Qusar-Xudat şose yolundan Aşağı Ləgər kəndinə gedən çınqıl yolun kənarında yerləşir. Təpənin kənarları sıldırım olub, ətəyi kolluqdur. Onun hündürlüyü 9-10 metr arasındadır. Bu yaşayış yerinin ümumi səhəsi 4500 m²-dir. Mədəni təbəqənin qalınlığı 3 metrdir. Yarım metr dərinlikdən yaşayış yerini dövrəyə almış, təpə boyu qaldırılmış qala divarının qalıqları üzə çıxmışdır. 2 metr hündürlüyündə, 2,1 metr enində olan bu divar qalığı burada orta əsrlərdə şəhər tipli möhkəm qala olduğunu sübut edir. Çoxlu sayda gil bardaq, küp, badya qırıntıları tapılmışdır. Şəhərcik ilk dəfə 1958-ci ildə qeydə alınmış, 1976-cı ildə isə burada qazıntı işləri aparılmışdır. Aparılmış tədqiqatlar Yusufxanpeldəki qalanın ilk orta əsrlərdə möhkəm müdafiə istehkamlarından biri olduğunu sübut etmişdir.

Агъахaнпел

Вичин майдан 1250 $м^2$ тир и яшайишдин амукьа Агъа Лакар хуьруьн мукьув экIя хьанва. И пелел гуьгъуьнин девирриз талукь эцигунрин амукьаяр хьанвачирвиляй ина сифтегьан юкьван асирриз талукь медени къат авайвал ама. 2 метр дериндай куьгьне къапар акъатна. 0,3 метр деринвиляй вацIун къванеривни накьвад кирпичрив эцигнавай цларин амукьаяр, гьакIни кIарабар жагъанва.

Инай акъатай винел нехишар атIанвай хъенчIин къапари - майишатдин куьшуьйри, бадийри, гьакIни хуьруьн майишатдин алатри гьа девирда сенят ва майишатдин меденият вилик фенвайдакай чирвилер гузва. Агъахaнпел са береда гъвечIи шегьер тир.

Ağaxanpel (Ağaxan təpəsi)

Aşağı Ləgər kəndinin yaxınlığında yerləşib, 1250 m^2 sahəni əhatə edir. Təpənin üstündə sonrakı dövrlərə aid tikinti qalıqları olmadığından ilk orta əsrlərə aid təbəqə toxunulmaz qalmışdır. Mədəni təbəqənin qalınlığı 2 metrdir. Buradan çay daşından və çiy kərpicdən tikilmiş divar qalıqları, sümüklər tapılmışdır. 0,3 metr dərinlikdən çay daşlarından palçıqla möhkəm hörülmüş divarın qalıqları aşkar olunmuşdur. Buradan tapılan basma naxışlarla bəzək vurulmuş gil qablar - təsərrüfat küpləri, bardaqlar, xeyrələr həmin dövrün dulusçuluq sənəti, eyni zamanda əhalinin məişət mədəniyyəti haqqında təsəvvür yaradır. Ətrafında bir neçə təpənin yerləşdiyi orta əsrlərə aid olan Ağaxan təpəsi içqalaya malik şəhər tipli yaşayış yeri olmuşdur.

Магьмудапел

ГадацIийихуьруьвай 1 км кефер пата, керкил тепедал къадим хуьруьн амукьяр жагъанва. Тепедин кьакьанвал 7-9 метр, майдан 1600 $м^2$ я. И яшайишдин чкадин медени къатунин къалинвал 1 метр я. ВацIун къванерикай эцигнавай кIеледин цлар жагъана, са бязи чкайра 4 жергедин цлар винел акъудна. Сифте юкьван виш йисара инаг гъвечIи шегьер тирди малум жезва.

Mahmudapel (Mahmud təpəsi)

Gədəzeyxür kəndindən 1 km şimalda, dairəvi formalı təpənin üstündə yerləşir. Yastı formalı olub, hündürlüyü 7-9 metrdir. Yaşayış yerinin ümumi səhəsi 1600 m^2-dir. Mədəni təbəqənin qalınlığı 1 m-dir. Yastı çay daşlarından hörülmüş qala divarının qalıqları tapılmışdır. Bəzi yerlərdə daş divarın salamat qalmış dörd cərgəsi aşkar olunmuşdur. İlk orta əsrlərdə bura içqalaya malik şəhərtipli yaşayış yeri olmuşdur.

Шамилапел

И дегь хуьр КцIаривай 10-15 км яргъа тир гилан ГадацIийихуьруьн рагъэкъечIдай пата са пелел кутунай. Адахъ чIехи чилер ава. Сифте яз къадим амукьаяр археологри 1970-йисуз ахтармишна, гуь-

Şamilapel (Şamil təpəsi)

Bu qədim məskən rayon mərkəzindən 10-15 km aralıda yerləşən Gədəzeyxür kəndinin şərq hissəsindəki təpədə yerləşir. Böyük bir ərazini əhatə edir. 1970-ci ildə burada kəşfiyyat xarakterli qazıntı işləri

XIX виш йисан варар (Уьнуьгъ).
XIX əsrə aid darvaza (Əniğ).

XVIII виш йисан варар (ЭчIехуьр).
XVIII əsrə aid darvaza (Əcəxür).

гъуьнлай 1979-1981 йисара кцIарви алим Абидулла Оружован регьбервилик кваз кIвалахар давамарна. И яшайишдин чкадай юкьван виш йисариз талукь вацIун къванерив эцигнавай кIвалерин амукьаяр жагъана. Медени къатунин къалинвал и яшайишдин чкадин къерехда 40-50 см, адан юкьва лагьайтIа 1,5 метр я.

Инай хъсандиз амай кIвалерин амукьаяр, хуьруьн майишатдин къуяр, хъенчIин къапарин къулан камерадин амукьаяр, регъверин амукьаяр, хъенчIин къапар, шуьшедин затIар, къванцин алатар ва маса затIар винел акъатна. ГъакIни вацIун къванцикай 40-50 см гъяркьуьвиле эцигнавай 4 метрдин яргъи цал жагъана. XVII-XIX виш йисара Шамилапел чIехи хуьр тир.

Къазиханпел

Сифте яз Тарихдин Институтдин кIвалахдарри 1963-йисуз и пелекай малумат гана. Ина ахтармишунар 1976-йисуз кьиле тухвана. ГадацIийихуьруьн патав гвай и пелен кьакьанвал 3-6 метрдив, майдан 1100 $м^2$-див агакьзава. Инай куьгьне кIвалерин амукьаяр, къванцин алатар, къванцин регъверин амукьаяр, нехишар алай хъенчIин къапар акъатна. Къадим къапар хкатзавай къатунин яцIувал 1,5 м я.

Вердиханпел

Къазиханапелевай са километр яргъа экIя хьанвай и пелен кьакьанвал 3,5-7,5 м, майдан 650 $м^2$ я. Са метр дериндай гъайванрин кIарабар, нехишар алай хъенчIин къапар, шир алай къапарин амукьаяр жагъана. Инал сифтегьан юкьван виш йисара чIехи яшайишдин чка хьанай. Археологри лугьузвайвал, VIII асирда агьалийри хуьр гадарна ва анжах XVII-XVIII асирра цIийи хуьруьн бине кутуна.

Кьуьхуьрпел

Сифте яз 1978-йисуз Тарихдин Институтдин археологиядинни этнографиядин секциядин Къуба-Хачмаз экспедицияди ахтармишунар тухвай и пел Баку-Ростов шегьре рекьин къерехда, Кьуьхуьруба хуьруьвай 1 км яргъа экIя хьанва. Инаг пуд пелекай ибарат я. Сад лагьай пел майишатдин кIвалахар тухвана кьиляй-кьилди чукIурнава. Кьвед лагьай пелен са кьадар чкадал кIвалер эцигнава. Рекьин къерехда авай пуд лагьай пел лагьайтIа, саламатдиз ама. Адан кьакьанвал 5-11 метр, санлай майдан 5000 $м^2$ я. 2,5 метр деринвиляй куьгьне къапар, руьхъ, кIарасдин цIивин, нехишар алай къапар, цларин амукьаяр

aparılmış, 1978-1981-ci illərdə qusarlı alim Abidulla Orucovun rəhbərliyi ilə işlər davam etdirilmişdir. Bu yaşayış yerindən son orta əsrlərə aid, çay daşlarından tikilmiş bina qalıqları tapılmışdır. Mədəni təbəqənin qalınlığı yaşayış yerinin kənarında 40-50 sm, mərkəzində 1m 50 sm-dir.

Buradan yaxşı mühafizə olunmuş bina qalıqları və təsərrüfat quyuları, dulus kürəsinin alt kamerasının qalıqları, xeyli miqdarda gil məmulatları - bardaq, xeyrə, küp, şüşə əşyalar, daş alətlər, sürtgəc, həvəngdəstə və sair üzə çıxmışdır. Çay daşından 40-50 sm qalınlığında hörülmüş, 4 m uzunluğunda yaxşı mühafizə olunmuş divar tapılmışdır. XVII-XIX əsrlərdə bura yaşayış yeri olmuşdur. İçərisi palçıqla suvanmış təsərrüfat quyularından taxıl saxlamaq üçün istifadə olunmuşdur.

Qazixanpel (Qazixan təpəsi)

İlk dəfə bu təpə Azərbaycan EA Tarix İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən 1963-cü ildə qeydə alınmış, 1976-cı ildə orada qazıntı işləri aparılmışdır. Gədəzeyxür kəndində yerləşir. Hündürlüyü 3-6 metr, sahəsi 1100 m^2 olan bu yaşayış yerindən bina qalıqları, daş alətlər, dən daşlarına aid hissələr, kannelyur naxışlı müxtəlif gil qabların hissələri tapılmışdır. Mədəni qatın qalınlığı 1,5 metrdir.

Verdixanpel (Verdixan təpəsi)

Qazixan təpəsindən 1 km aralıda, 650 m^2 sahəsi olan 3,5-7,5 m hündürlüyündə bu təpənin mədəni təbəqəsinin qalınlığı 1 m-dir. Buradan heyvan sümükləri, kannelyur naxışlı gil məmulatlar, şirli və şirsiz qabların qırıqları tapılmışdır. Burada ilk orta əsrlərdə böyük yaşayış yeri olmuşdur. Təxminən VIII əsrdən əhali yaşayış yerini tərk etmiş və yalnız XVII-XVIII əsrlərdə təpədə yeni tikililər salınmışdır.

Quxurpel (Quxur təpəsi)

1978-ci ildə Tarix İnstitutunun arxeologiya və etnoqrafiya bölməsinin Quba-Xaçmaz arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən tədqiqat işləri aparılmış bu qədim yaşayış yeri Bakı-Rostov yolunun kənarında, Quxuroba kəndindən 1 km şimalda yerləşir.

Bir-birinə yaxın 3 təpədən ibarət olub, təsərrüfat işləri zamanı I təpə tamamilə dağıdılmış, II təpənin az hissəsində tikinti işləri aparılmışdır. Yalnız yolun kənarındakı III təpə salamat qalmışdır. Onun hündürlüyü 5-11 m-dir. 2,5 metr dərinlikdən kül, ağac kömürü, üstü kannelyur naxışlı qabların qalıqları, divar hissələri tapılmışdır. Buranın qiymətli tapıntıla-

КцIарин шумудни са кIвалера ихьтин экспонатар ава.
Bu cür eksponatlara Qusarın bir çox evlərində rast gəlmək olar.

Дегь сурун къван (Аваран).
Qədim qəbir daşı (Avaran kəndi).

винел акъатна. Инай жагъай виридалайни къиметлу затI къванцин кIалуб я. И кIалубдикай метал цIурурун патал менфят къачузвай.

150-200 метр аралу тир кьуд лагьай пеляй сифте юкьван виш йисариз талукь накьвадин ва катакомбадин сурар винел акъатна. 15 сурай хъенчIин къапар, яракьар хци ийидай къванер, ракьун риб, чукIул, кишпирдин медальон, цамар, дуьгмеяр, тукъаяр ва камарийрин паяр жагъана. Накьвадин кирпичдикай эцигнавай и сурарай гьакIни къванцин кIумпар, кишпирдинни гимишдин къапар, яракьар хкатнава. Кефер-рагъэкъечIдай Азербайжандин сифте юкьван виш йисариз талукь катакомба сурар сифте яз Кьуьхуьр пеляй жагъана.

1963-йисуз ЧIакIар-Чпир къанал акъуддайла КцIар вацIун чапла пата, Уьнуьгъ хуьруьн чилерал сифте юкьван виш йисариз талукь къванцин къвати ва накьвадин сурар винел акъатна. Амма абурукай са бязибур тергнава, бязи экспонатар амач. Ина 1976-йисуз А.Оружован регьбервилик кваз АГУ-дин тарихдин факультетдин археологиядин экспедицияди ара датIана ахтармишунар тухванай. Абурун нетижа яз хъенчIин къапар, яракьар, гьакIни безекдин затIар жагъана. Инай гьакIни вичин балкIанни галаз кучукнавай сердердин сур акъатнай. Хенжелар, цурцукай раснавай къалхан, цурцун бармак, кишпирдин хтарар акъатай и сурар Уьнуьгъ кIеледиз талукь тирди малум жезва.

КIунтIпел

Сифте юкьван виш йисарин амукьа тир КIунтIпел ГуьндуьзкIеле хуьруьн чилерал ашкара хьана. Пелен кьакьанвал 7-10 м, майдан 1400 $м^2$ я. Куьгьне къапар 2 м деринвиляй акъатна. Инай са

rından biri daş qəlibdir. Ondan metal ərintisində istifadə olunmuşdur.

150-200 metr aralıda yerləşən dördüncü təpədən ilk orta əsrlərə aid torpaq və katakomba tipli qədim qəbirlər aşkar edilmişdir. 15 qəbirdən gil məmulatları, bülöv daşları, dəmir biz, bıçaq, muncuqlar, tunc medalyon, bilərziklər, tunc düymələr, toqqalar, kəmər hissələri əldə olunmuşdur. Çiy kərpicdən tikilmiş bu qəbirlərdən həmçinin daş möhürlər, tunc və gümüş qablar, silah nümunələri tapılmışdır.

Ümumiyyətlə, şimal-şərqi Azərbaycanın ilk orta əsrlərə aid abidələrindən ilk dəfə Quxur təpədə katakomba qəbirləri üzə çıxarılmışdır.

1963-cü ildə Cağar-Cibir kanalı çəkilərkən Qusarçayın sol sıldırımlı sahilində, Əniğ kəndi ərazisində ilk orta əsrlərə aid daş qutu və torpaq qəbirlər aşkar olunmuş, onlardan bəziləri məhv olmuş, bəzi eksponatlar yoxa çıxmışdır. 1976-cı ildə ADU-nun tarix fakültəsinin arxeoloji dəstəsi A.Orucovun rəhbərliyi ilə burada müntəzəm arxeoloji qazıntı işləri aparmışdır. Buradan gil məmulatları, silah və bəzək əşyaları, dulus kürəsindən istifadə edilmədən əldə hazırlanmış gil qablar tapılmışdır. Atı ilə bir yerdə basdırılmış sərkərdə qəbri də aşkarlanmışdır. İçərisində yaxşı saxlanmış dəmir xəncər və qalxan, üstündə misdən bəzəklər olan dəbilqə, tunc boyunbağı və başqa əşyalar olan qəbirlərin Əniğ qalasına aid olduğu məlum olmuşdur.

Kuntpel (Kunt təpəsi)

Bu ilk orta əsrlər abidəsi Qündüzqala kəndi ərazisində aşkar edilmişdir. Kunt təpə hündürlüyü 7-10 metr olan uzunsov təpənin üstündə salınmışdır. Yaşayış yerinin ümumi sahəsi 1400 m^2-dir. Mədəni tə-

шумуд жуьредин хъенчIин къапарин кIарар, регъуьн къванерин амукьаяр, яракьар хци ийидай къванер жагъанва. ХъенчIин къапарин арада винел жегьре рангунин каннелюрдин нехишар алай ва мичIи рангунив нехишар атIанвай майишатдин къапар гзаф тир.

Кьурсанпел

ЧIакIаррин хуьруьн патав гвай и къадим хуьруьн бине III-VII асирра кутунвайди я. 1,5 метрдин деринвиляй кьакьанвал 60 см, яргъивал 3 метр, гьяркьуьвал 30-35 см тир яшайишдин кIвалин амукьаяр винел акъатна. Инай къванцин цларин амукьаяр, 2 къванцин кьвати ва са накьвадин сур жагъанва. Накьвадин сурай кIарабрикайни ракьукай раснавай затIар, кьватидай яру рангунин куьшуь, жуьреба-жуьре рангарин хтарар, цурцун безекдин затIар винел акъатнава. Хуьр алай чкадай руьхъ, цIивиндин амукьаяр, винел каннелюрдин нехишар алай къапарин кIарар жагъана.

Гьайиф къведай кар ам я хьи, сифте чирвилер патал археологиядин кIвалахар тухванватIани, санлай район тарихдин ва археологиядин рекьяй хъсандиз чирнавач. ГьакI ятIани 1975-йисуз Азербайжандин ИА-дин Тарихдин Институтдин археологиядинни этнографиядин отделдин кIвалахдарри ина буьруьнждин ва ракьун девирриз, гьакIни юкьван асирриз талукь гзаф яшайишдин кIвалерин амукьаяр винел акъуднай.

bəqənin qalınlığı 2 m-dir. Buradan müxtəlif gil qabların parçaları, dən daşlarının hissələri, çay daşları, çay daşından hazırlanmış bülöv daşı tapılmışdır. Gil qablar arasında üstü çəhrayı rəngli kannelyur və tünd rəngli basma naxışlı bardaq, bərni və xeyrə parçaları üstünlük təşkil edir.

Qursanpel (Qursan təpəsi)

Cağar kəndi ərazisindəki bu qədim yaşayış yeri IV-VII əsrlərdə salınmışdır. 1,5 metr dərinlikdə çay daşlarından hörülmüş hündürlüyü 60 sm, uzunluğu 3 m, eni 30-35 sm olan yaşayış binasının divarlarının qalıqları, iki daş qəbir və bir torpaq qəbir tapılmışdır. Burada daş qutu qəbirlərinin birindən yaxşı mühafizə olunmuş insan və at skeleti aşkarlanmışdır. Skeletin yanından qırmızı rəngli bardaq, qara rəngli dolça, müxtəlif rəngli muncuqlar, at yəhərini bəzəyən tuncdan hazırlanmış bəzəklər üzə çıxarılmışdır. Ərazidən kül və kömür qalıqları, üstü kannelyur naxışlı qabların qırıqları tapılmışdır.

Təəssüf ki, kəşfiyyat xarakterli arxeoloji qazıntılar aparılsa da, rayon tarix və arxeologiya baxımından bir o qədər öyrənilməyib. Buna baxmayaraq, 1975-ci ildə Azərbaycan EA-nın Tarix İnstitutunun arxeologiya və etnoqrafiya şöbəsinin əməkdaşlarının burada apardıqları arxeoloji axtarışlar nəticəsində bürünc və dəmir dövrlərinə, eləcə də orta əsrlərə dair xeyli yaşayış evlərinin qalıqları aşkar olunmuşdur.

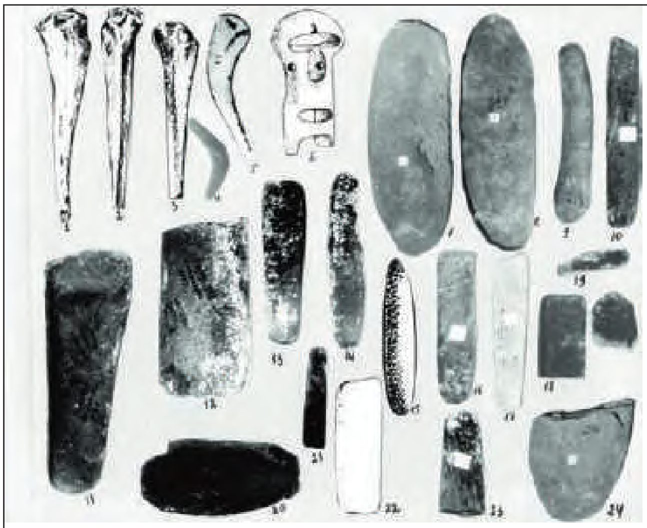

Археологриз КцIарин чара-чара хуьрерай жагъай юкьван асирриз талукь кIарабдин ва къванцин алатар.
Arxeoloqların Qusarın müxtəlif kəndlərindən tapdıqları orta əsrlərə aid sümük və daş alətləri.

Археологриз КцIарин чара-чара хуьрерай жагъай юкьван асирриз талукь буьруьнждин ва гимишдин безекдин затIар.
Arxeoloqların Qusarın müxtəlif kəndlərindən tapdıqları orta

ТАРИХ ЧИРДАЙ МУЗЕЙ

Алатай асирдин 60-йисара чи сейли шаир Забит Ризвānован регьбервилик кваз КцIарин Халкьдин Яратмишунрин КIвале райондай жагьай къадим затIар кIватIиз гатIуннай. 1980-йисуз райондин медениятдин кIвале ижтимаи асасралди тарих чирдай музей кардик кутунай. 1982-йисуз музей гьукуматдин идарадиз элкъвенай. Адан сад лагьай директор Тофик Шерифов хьанай.

Музейдин экспозицийри 266 м² чка кьазва. Адан фондуна 3284 экспонат ава, абурукай 634 экспонат 4 салонда ва фойеда эцигнава. Чи эрадал къведалди II агъзур йисариз талукь къванцин нажах музейдин лап къиметлу экспонатрикай я. Ина къванцин, кишпирдин, цурцун девирриз талукь затIар ава. Куьшуьяр, ципIер, нагьарар, бадияр, кварар, кутарар, лигенар чара-чара девиррилай амай аманатар я.

Къафкъаздин Албаниядин девирриз талукь сурун къванерин шикилри, эцигунрин вахтунда чиликай хкатай, винел кхьинар алай къванери, хъенчIин гунгарри, цурцукай раснавай иер къапари, лезги сумагрин, гьебейрин къадим чешнейри, пемпеди, чирагъри ва маса затIари лезгийрин къадим тарихдикайни медениятдикай хабар гузва.

КцIарин тарих чирдай музейдин экспонатар тир кварари, хъенчIин къапари, кIарасдин чанахри, тIурари, дулахри, шаламри, чувалри, харалри, рекъери, чхрайри, тупучIри, карка храдай алатри, гьакI ругунри, хиверанри, гьилин регъвери, пурари, кьенерри, алухри, къадим пулари ва маса затIари чи халкьдин ацукьун-къарагъуникай, адан яшайишдикайни машгъулатрикай хабар гузва.

1992-йисуз КцIарин музейдай са кьадар къимет-

TARİX-DİYARŞÜNASLIQ MUZEYİ

Ötən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq, şair Zabit Rizvanovun rəhbərlik etdiyi Qusar Rayon Xalq Yaradıcılığı Evində rayonun müxtəlif yerlərindən tapılmış qədim əşyaların toplanmasına başlanmışdır. 1980-ci ildə rayon mədəniyyət evində ictimai əsaslarla tarix-diyarşünaslıq muzeyi yaradılmışdır. Muzey 1982-ci ildə rəsmi dövlət müəssisəsi kimi fəaliyyətə başlamış, bu məqsədlə tikilmiş binaya köçürülmüşdür.

Музейдин директор Хатире Нагьибеговади пемпе къалурзава.
Muzeyin direktoru Xatirə Nağıbəyova pəmpəni nümayiş etdirir.

Tarix-diyarşünaslıq muzeyi Qusar rayonunun tarixi, maddi-mədəniyyəti, etnoqrafiyası, demoqrafiyası, yerli əhalinin məşğuliyyəti, onun adət-ənənələri haqqında təsəvvür yaradır.

Muzeyin ilk direktoru Tofiq Şərifov olmuşdur. O, 1980-1989-cu illərdə buraya rəhbərlik etmişdir. Ondan sonra 6 il muzeyin direktoru vəzifəsini Yavər Şalbuzov icra etmişdir. 1995-ci ildən muzeyə Xatirə

Гимишдин камари (XVIII в.й.)
Gümüş kəmər (XVIII əsr)

Гимишдин камарийрин кьилер (XVIII в.й.)

Гьебе (XIX в.й.)
Heybə (XIX əsr)

ХъенчIин къажгъан (V в.й.)
Qil qazan (V əsr)

Чирагъар (XVI в.й.)
Çıraqlar (XVI əsr)

Куьшуь (VII в.й.)
Küp (VII əsr)

лу экспонатар чуьнуьхна. Абурун арада АСШ-дин Президентди генерал Магьмуд Абиловаз багъишламишай тур, вад халича, къадим яракьар, камарияр ва гимишдин пуларни... авай.

Фонд хуьзвай Гуьлназ Рзаевади музейдин экспонатрикай малумат гузва.
Fond mühafizi Qülnaz Rzayeva eksponatlar haqqında məlumat verir.

Nağıbəyova rəhbərlik edir. Ekspozisiyalar 266 kvadratmetr sahəni tutur. Əsas fondda 3284 eksponat vardır. Onlardan 634-ü foyedə və 4 salonda nümayiş etdirilir.

Rayon ərazisində həyatın eramızdan əvvəl II minillikdən etibarən mövcud olduğunu sübut edən Qəflə, Kunt, Qızılgül, Qələxur, Ruşar, Ağaxan, Miysar, Gavdişan təpələri, Rudbar qəbiristanlığından və kurqanlardan tapılmış daş dövrünə aid eksponatlar - daş baltalar, əl daşı, yazılı daş, daşlaşmış sümüklər, müxtəlif çapacaqlar muzeyin ən qiymətli eksponatlarından sayılır. Qafqaz Albaniyası dövrünə aid olan gildən, ağacdan, misdən hazırlanmış bardaqlar, sərniclər, səhənglər, məcməilər, dolçalar, boşqablar, kuzələr, küplər maraq doğurur.

Qədim Albaniya dövrünə məxsus qəbir daşlarının şəkilləri, tikinti işləri zamanı aşkara çıxmış, üstündə qədim yazılar olan daş kitabələrin əksləri, saxsı borular, misdən nəfis hazırlanmış mətbəx avadanlığı, ləzgi xalça növlərindən olan sumaqların nümunələri, yun darayan ləzgi pəmpəsi, ləzgi xalq geyim nümunələrindən qadın baş örpəyi olan şutqu və sairə muzeydə mühafizə olunur.

Qusarın tarix-diyarşünaslıq muzeyində nümayiş etdirilən məişət əşyalarından səhənglər, saxsı qablar, ağacdan hazırlanmış dövrələr, çarıqlar, xarallar, əyiricilər, yun darayan alət, əl dəyirmanı, qədim pullar, geyimlər və sairə ləzgi xalqının tarixi, mədəniyyəti, adət-ənənələri haqqında təsəvvür yaradır.

1992-ci ildə muzeydən bir neçə qiymətli eksponat oğurlanmışdır. Onların arasında ABŞ Prezidentinin general Mahmud Əbilova bağışladığı qılınc, beş xalça, qədim silah növləri, gümüş kəmərlər, gümüş pullar və sairə olmuşdur.

ФАКТАРИ ВУЧ ЛУГЬУЗВА

КцIарин чилерал палеолитдин, мезолитдин ва неолитдин девиррин дагъарар, къадим яшайишдин чкаяр ва кхьинар алай кьвалар дуьшуьш жезва.

* * *

Районда гьукуматдин патай хуьзвай тарихдин гуьмбетрин кьадар 75-далай гзаф я.

* * *

Археологри Къефлед пелера вишералди къванцин алатар ашкара авуна.

* * *

СтIуррин дагъаррай гзаф къванцин алатар жагъана.

* * *

2006-йисуз ЦIуру Худат хуьруьн мектебдин эцигунар кьиле тухудайла чиликай къадим цин гунгарар хкатна. 1 метрдин деринвиляй жагъай, сад садахъ галкIурнавай 200 мм диаметрдин гунгарар Албаниядин девирдиз талукь тирди малум хьана. Къерехар яру кирпичдив раснавай, араяр киреждив ацIурнавай гунгарри дегь чIаварин Албаниядин медениятдикай веревирдер ийиз тазва.

* * *

1741-йисуз Надир шагьди Гавдишан пеле (Манкъулидхуьруьн патав) лезгийриз гьад кьунай. Ада есирда кьур 1000 лезги Гавдишандиз гъанай. Абурун са паяр Хьилерин хуьруьз, лезгийрихъ галаз дяведиз ракъурнай. Тефейбурун вилер акъуднай, гъилер, кIвачер атIанай. Рушарни сусар шагьди вичин аскеррин ихтиярда вуганай.

* * *

А.А.Бестужев-Марлинский 1834-йисуз Дербентдай Къубадиз фидайла КцIарани хьанай. Вичин "Къубадиз рехъ" очеркда кхьирагди идакай ихтилатзава.

* * *

1837-йисан 20-августдиз хуьлуьхъви Гьажи Мегьамедан регьбервилик кваз къарагъай Къубадин бунтуна и аялатдин 9 магьалдин агьалийри иштиракнай.

* * *

КцIара авай военный частунин килисадин цлал алай мармардин къванцел къадим славян гьарфаралди и дарамат 1851-йисуз эцигнавайди къалурнава.

1866-йисуз КцIара сифте яз гьукуматдин мектеб кардик кутуна.

* * *

1915-1916-йисара Къуба уезддин КцIар волостда чилер патал къал акъатна. Суважал, Хурай ва

FAKTLARIN DİLİ İLƏ

Qusar rayonunda paleolit, mezolit və neolit dövrlərinə aid çoxlu mağaralar, düşərgələr və qayaüstü təsvirlər vardır.

* * *

Rayonda dövlət tərəfindən mühafizə olunan tarixi abidələrin sayı 75-dən çoxdur.

* * *

Arxeoloji qazıntılar zamanı Qəflə təpələrindən yüzlərlə daş alətlər tapılmışdır.

* * *

Sudur mağaralarından çoxlu sayda daş alətlər tapılıb.

* * *

2006-cı ildə Köhnə Xudat kənd məktəbinin idman meydançası inşa edilərkən yerin altından qədim su kəməri üzə çıxmışdır. 1 metr dərinlikdə aşkar olunan, bir-birinə birləşdirilmiş, diametri 200 mm olan saxsı boruların qədim Albaniya dövrünün nişanəsi olduğu aşkar edilmişdir. Kənarları qırmızı kərpiclə hörülmüş, araları əhənglə doldurulmuş saxsı borular Albaniyanın mədəniyyəti haqqında təsəvvür yaradır.

* * *

1741-ci ildə Nadir şah Gavdişan düzündə (İmamqulukənd kəndi yaxınlığında) ləzgilərə divan tutmuşdur. O, əsir götürdüyü 1000 ləzgini Gavdişan düzünə gətirtmiş, onların bir hissəsini Hilə, ləzgilərlə döyüşə göndərmişdir. Boyun qaçıranların gözlərini çıxartdırmış, əllərini, ayaqlarını kəsdirmişdir. Qızlarla gəlinləri əsgərlərinin ixtiyarına vermişdir.

* * *

A.A.Bestujev-Marlinski 1834-cü ildə Dərbənddən Qubaya gedəndə Qusarda da olmuşdur. O, özünün "Qubaya yol" oçerkində bu barədə yazır.

* * *

1837-ci ilin avqustun 20-də Xuluq kəndinin starşinası Hacı Məhəmmədin rəhbərliyi ilə başlanmış Quba üsyanı əyalətin 10 mahalından 9-nu əhatə etmişdir.

* * *

Qusardakı hərbi hissədə yerləşən kilsənin mərmər lövhəsində qədim slavyan hərfləri ilə binanın 1851-ci ildə inşa olunduğu göstərilmişdir.

1866-cı ildə Qusarda ilk dövlət məktəbi fəaliyyətə başlamışdır.

* * *

1915-1916-cı illərdə Quba qəzasının Qusar nahiyəsində torpaq uğrunda mübarizə başlandı. Suvacal, Xu-

Вини Лакар хуьрерин агьалийри гьукуматдиз налог гуникай кьил къакъудна. Хьиливийри лагьайтIа, ина чилер кьиляй-кьилди чпин гьилик кутуна.

* * *

1917-йисуз "Каспий" (12-апрель) ва "Баку" (25-апрель) газетри кхьейвал, кцIарвийри тамарин кьиметлу тарар атIуз маса гузвай ва цанар цадай чилер менфят къачуз тежедай гьалда твазвай сагьибкаррин ва гьукуматдин векилрин акси экъечIна яракьлу кIеретIар туькIуьрнай, абурал вегьена Яламадин тамарай чукурнай. Гьа ксари Велемирда фялеяр кIвалахал туначир, кулакривай вахчур чилер чпин гьилик кутунай. Абуру гьукуматдин векилривай ва чкадин беглеривай тамар терг авун, цанар цадай чилер чукIурун акъвазарун тIалабнай.

* * *

1918-йисан апрелдин эхирра Худат-КцIар фронтда женг чIугвазвай большевикрин кIеретIривай теслим хьун тIалаб авур кцIарвийри гьар патахъай абур элкъуьрна цIарцIе туна. Большевикрин Хачмазихъни Къубадихъ галаз алакъаяр атIана. Ина кьиле фейи женгера большевикри 200-далай гзаф аскерар квадарна, 100-далай гзаф аскеррал хирер хьана. 1918-йисан майдиз акъатай газетри гайи малуматрай аквазвайвал, Худат-КцIар фронтда лезгийри большевикриз гьад кьуна, абурувай 2 туп, 800 тупунин ккIалар, 4 пулемет, 10 агьзур патрон, гзаф кьадар яракьар, са шумуд фургьун ацIай недай-хъвадай затIар вахчуна.

* * *

1918-йисан эхирра чкадин гьукуматдин органрин гьахъсузвилер себеб яз, Къуба уезддин гзаф хуьрера жемятар кIвачел къарагьна. Полициядинни военныйрин гьахъсузвилер КцIара иллаки пара хьанвай. Абуру Кузун, ПIитIишкIеле, Ясаб, Вини ЦIийихуьр, гьакIни маса хуьрерин агьалийривай 10 агьзур пут техил, 500-далай гзаф хпер, 180 кьил къарамал къакъудна тухванай.

* * *

Уездда кьиле физвай гьахъсузвилер акур хуьрерин агьалийри 1919-йисан февралдиз чпин векилар Бакудиз ракъурнай ва Дагъустандихъ галкIун патал гьукуматдин разивал тIалабнай. Ингье гьахъсузвилер давам жезвай ва полициядихъ галаз женг тухун патал дявекар руьгьдалди тафаватлу тир Уьнуьгъа яракьлуйрин кIеретI арадиз атанай. Гуьгъуьнлай хьиливийрини ихьтин кIеретI туькIуьрнай.

* * *

Деникиназ акси яз 1919-йисан 6-июндиз КцIар, Муьшкуьр, Девечи ва Рустов волострин агьалийрин

ray və Yuxarı Ləgər kəndlərinin əhalisi hökumətə vergi verməkdən boyun qaçırdı. Nahiyənin Hil kəndində kəndlilər xəzinə torpaqlarını tamamilə tutdular.

* * *

1917-ci ildə "Kaspi" (12 aprel) və "Baku" (25 aprel) qəzetlərinin yazdığına görə Qusar nahiyəsinin kəndliləri meşələri qırdıran və əkin sahələrini dağıdan sahibkarlara və hökumət nümayəndələrinə qarşı etirazlarını bildirərək silahlı dəstələr düzəltmiş, mülkədarlara hücum edərək onları və əlaltılarını Yalama meşələrindən qovmuş, Vələmir malikanəsində fəhlələri işə buraxmamış, mülkədarların torpaqlarını tutmuşdular. Onlar hökumət nümayəndələrindən və mülkədarlardan meşələrin qırılmasına və əkinə yararlı torpaqların dağıdılmasına son qoymağı tələb etmişdilər.

* * *

1918-ci ilin aprelin sonlarında Xudat-Qusar cəbhəsində hərbi əməliyyat aparan bolşevik hissələrinin təslim olmasını tələb edən qusarlılar, onların müqavimət göstərdiyini görəndə hər tərəfdən yolları kəsdilər. Mühasirəyə düşən bolşevik hissələrinin Xaçmaz və Quba ilə əlaqəsi tamamilə kəsildi. Döyüşlərdə qırmızı qvardiyaçılar 200-dən çox əsgər itirdilər, 100-dən çox əsgər yaralandı. 1918-ci ilin may ayında çıxan bəzi qəzetlərin verdiyi məlumata görə Xudat-Qusar cəbhəsində ləzgilər bolşevikləri ağır məğlubiyyətə uğradıb, qırmızıların 2 topunu, 800 mərmisini, 4 pulemyotunu, 10 min patronunu, çoxlu miqdarda silahını, bir neçə furğon ərzağını ələ keçirdilər.

* * *

1918-ci ilin sonunda yerli hökumət orqanlarının özbaşınalığı Quba qəzasının bir sıra kəndlərində əhalinin ayağa qalxmasına səbəb oldu. Polisin və hərbi dəstələrin zorakılığı Qusar nahiyəsində xüsusilə həddini aşmışdı. Onlar nahiyənin Kuzun, Bədişqala, Yasab, Yuxarı Zeyxür kəndlərinin əhalisindən zorla 10 min pudadək taxıl, 500-dən çox qoyun, 180 baş qaramal alıb aparmışdılar.

* * *

Qəza hökumət orqanlarının özbaşınalığına son qoyulmasını istəyən kəndlilər 1919-cu ilin fevralında Bakıya öz nümayəndələrini göndərərək, hökumətdən Dağıstanla birləşmək üçün icazə verilməsini tələb etdilər. Zorakılıqlara son qoyulmadığı üçün polislə mübarizə məqsədilə ən üsyankar nahiyə olan Əniğdə (sənədlərdə onun adı 5-ci nahiyə kimi də göstərilir) silahlı dəstə yaradılır. Sonradan hillilər də belə edirlər.

* * *

Denikinin təhlükəsinə qarşı 1919-cu ilin iyunun 6-da Qusar, Müşkür, Dəvəçi və Rustov nahiyələri-

иштиракдалди зурба митинг кьиле фенай. КцIарин векилар тир Мирзебала Тагьирова ва Абдурагьман Талибова агьалийрин патай чеб ингилис агьайриз лукI жедач лагьанай. Митингдилай кьулухъ КцIара кIватI хьайи гуьгьуьллубурун кIеретI Гуьдекли хуьряй тир Магьмудбег Агьададашбегдин хци регьбервал гузвай кIеретIдихъ галаз галкIана. Абуру деникинчияр КцIарин сергьятрал кьван чукурна.

* * *

1922-йисан 4-январдиз КцIара юхсулрин комитетрин I съезд ахъа хьана. Съездда Алигьейдар Къараевани иштиракна. Анал кесиб ксари девлетлуйрин аксина галкIун къарардиз къачуна. Съезддал гьакIни жегьил Азербайжан Республикадин игьтияжар фикирда кьуна хуьруьн агьалийривай чпин техилрин са паяр гьукуматдиз маса гун тIалабна ва талукь къарар кьабулна.

* * *

1920-йисан 3-майдиз Къубада Инкъилабдин Комитет тешкил хьана. Адан кьил КцIара яшамиш жезвай филиви Фейзуллагь Аббасов хкяна. КцIарин Инкъилабдин Комитетдин кьил Акулов, адан заместитель Сейфуллагь Эмирбегов, милициядин векил Бебурашвили, крариз регьбервал гузвайди Къайибов тир.

* * *

Гьа юкъуз КцIара Къуба уезддин битереф хуьруьнвийрин I съезд кьиле фена. Съезддал битереф хуьруьнвийрин союздин кьил Мирзебала Тагьирова и тешкилатдин везифайрикай рахана.

* * *

1920-йисан 27-июлдиз КцIара хуьрерин агьалийрин I съезд кьиле фена. Гьа йисуз КцIариз атай Нариман Нариманова Хьиле ва Яргундал хуьрьунвийрихъ галаз гуьруьшар кьиле тухвана.

* * *

1920-1930-йисара Къуба уезд 10 округдиз пай хьанвай. КцIар Къубадиз табий тир 3 округдиз чара авунвай. Ибур чпихъ 16 селсовет акатзавай КцIар, 11 селсовет акатзавай Яргун, 9 селсовет акатзавай Уьнуьгъ тир.

* * *

1920-йисан 5-майдиз Азербайжандин Ревкомди чилин гьакъиндай декрет кьабулна. И декретди чилерал алай хсусиятчивал алудна. И декрет асасдиз къачуна беглерин, ханларин, мискIинрин чилер хуьруьнвийрив вугана.

Гьа йисан июлдиз Къазанфер Мусабегован регьбервилик кваз КцIариз атай комиссияди Дебураз, Сорокиназ, Рзабеговаз, Байрамоваз, Нежефоваз ва масабуруз махсус багълар ва мулкар абурувай вахчуна, и ксарин чилерал советрин майишатар ярат-

nin camaatı izdihamlı mitinq keçirdi. Qusar nahiyəsinin elçiləri Mirzəbala Tahirov və Abdurrahman Talıbov çıxış edib qusarlıların ingilis ağalara baş əyməyəcəklərini bildirdilər. Mitinqdən dərhal sonra Qusarda yığılmış könüllülər dəstəsi Gödəkli kəndindən olan Mahmudbəy Ağadadaşbəy oğlunun rəhbərlik etdiyi dəstə ilə birləşərək denikinçiləri Qusarın şimal ucqarlarına qədər qovdular.

* * *

1922-ci ilin yanvarın 4-də Qusar nahiyəsi yoxsul komitələrinin I qurultayı açıldı. Qurultayın işində Əliheydər Qarayev iştirak etdi. Qurultay iştirakçıları qolçomaqlara qarşı birləşmək haqqında qərar qəbul etdilər. Gənc Azərbaycan Respublikasının ərzaq ehtiyacını nəzərə alan kəndlilər taxıllarının artıq hissəsini uyğun qiymətlə dövlətə satmaq barədə qərar qəbul etdilər.

* * *

1920-ci ilin mayın 3-də Quba Qəza İnqilab Komitəsi yaradıldı. Onun sədri vəzifəsinə əslən Dağıstanın Fili kəndindən olan Feyzulla Abbasov seçildi. Qusar İnqilab Komitəsinin sədri Akulov, müavini Seyfulla Əmirbəyov, milis müvəkkili Beburaşvili, işlər müdiri isə Qayıbov idi.

* * *

Həmin gün Qusarda Quba qəzası bitərəf kəndlilərinin I qurultayı çağırıldı. Qurultayda bitərəf kəndlilər ittifaqının rəhbəri Mirzəbala Tahirov çıxış edərək, yeni qurumun məqsəd və vəzifələrindən danışdı.

* * *

1920-ci ilin iyulun 27-də Qusar kəndlilərinin I qurultayı açılır. Həmin il Qusara gəlmiş Nəriman Nərimanov Hil və Həzrə kəndlərində bir sıra görüşlər keçirir.

* * *

1920-1930-cu illərdə Quba qəzası 10 dairəyə bölünmüşdü. Qusar rayonunun ərazisi üç dairədən ibarət idi: Qusar (16 sovetlik); Həzrə (11 sovetlik); Əniğ (9 sovetlik).

* * *

1920-ci ilin mayın 5-də Azərbaycan İnqilab Komitəsinin torpaq haqqında dekreti elan olundu və torpaq üzərində xüsusi mülkiyyət ləğv olundu. Bu dekretlə bəy, xan, mülkədar, məscid torpaqları milliləşdirilərək kəndlilərə verildi.

Həmin ilin iyulunda Qəzənfər Musabəyovun rəhbərliyi ilə Qusara gəlmiş komissiyanın təşəbbüsü ilə Debura, Sorokinə, Rzabəyova, Bayramova, Nəcəfova və başqalarına məxsus bağlar və mülklər müsadirə olunur, onların torpaq sahələrində sovet təsər-

мишна. Тек са Яргундал Мегьамедсалагь бегдин, Манкъулидхуьре Гьажи Аллагьвердидин ва Таривердидин, Вини ЦIийи хуьре Гьамзат бегдин ихтиярда авай 400 гектардилай гзаф чилер абурувай вахчуна.

* * *

1920-йисан 24-декабрдиз Азербайжан ССР-дин Гьуьлерин Халкьдин Военный Комиссар А.Гь.Къараев чIехи са кIеретI гваз КцIара ва Кузуна кьил хкажнавай инкъилабдиз акси гьерекатдин вилик пад кьун патал КцIариз атана. 29-декабрдиз КцIара, са шумуд йикъалай Кузуна и гьерекатрин вилик пад кьуна.

* * *

КцIар ва Ялама зонадин хуьрерин агьалийрин 1922-йисан январдиз кьиле фейи конференциядал хуьрера маариф ва медeният вилик тухунин месэлаяр къарагъарнай.

* * *

1922-йисан январдиз Алигьайдар Къараеван иштиракдалди кьиле фейи КцIарин юхсулрин комитетрин I съезддал кулакрин аксина женг чIугун патал галкIунин гьакъиндай къарар кьабулнай.

* * *

1924-йисуз районда сифте яз Агъа Лакар хуьруьз трактор гьанай. Райондин яргьал хуьрерай адаз килигун патал вишералди инсанар атанай.

* * *

1925-йисуз районда дишегьлийрин сад лагьай клуб тешкил хьанай. Гуьллуь Шагьмерданова, Фатма Рзабегова, Мерям Шерифова, Саби Агьадова, Мубарек Абдуллазаде, Зарбике Меликова, Суна Ахцегьви, Къедри Жавадан руш, Сурат Багьирова, Гуьлсенем Эмирбегова ва масабур адан активистар тир.

* * *

1926-йисан переписдин нетижайрай аквазвайвал, а чIавуз КцIара чпин агьалийрин кьадар 500-далай гзаф тир цIудралди хуьрер авай. Хьиле 3744, ТIигьиржалдал 2853, Яргундал 1378, Манкъулидхуьре 1250, Агъа Лакардал 1230, Чпирдал 1210, ЭчIехуьре 1134 кас яшамиш жезвай.

* * *

1928-йисуз районда сад лагьай артелар арадиз атана. Гуьгъуьнлай абур колхозриз элкуьрна.

* * *

1929-йисан 1-апрелдиз кьиле фейи Азербайжан ССР-дин Советрин съезддин къарардалди 1929-йисан сад лагьай паюна Къуба уезд Къуба округдиз элкъуьрна ва адахъ акатзавай волостар терг авуна.

rüfatları yaradılır. Təkcə Həzrədə Məhəmmədsalah bəyin, İmamqulukənddə Hacı Allahverdinin və Tarıverdinin, Yuxarı Zeyxurda Həmzət bəyin ixtiyarındakı 400 hektardan artıq malikanə torpaqları milliləşdirilir.

* * *

1920-ci ilin dekabrın 24-də Azərbaycan SSR Xalq Hərbi Dəniz Komissarı Ə.H.Qarayev böyük bir hərbi dəstə ilə Qusarda və Kuzunda baş qaldırmış əks-inqilabi hərəkatı yatırtmaq üçün Qusara gəldi. Dekabrın 29-da Qusarda, bir neçə gündən sonra isə Kuzunda antisovet çıxışları yatırıldı.

* * *

1922-ci ilin yanvarında keçirilmiş Qusar və Yalama zonası bitərəf kəndlilərinin konfransında kənddə mədəni-maarif məsələləri müzakirə edilmişdir.

* * *

1922-ci ilin yanvarında Əliheydər Qarayevin iştirakı ilə keçirilən Qusar yoxsul komitələrinin 1 qurultayının iştirakçıları qolçomaqlara qarşı birləşmək haqqında qərar qəbul etmişlər.

* * *

1924-cü ildə rayonda ilk dəfə Aşağı Ləgər kəndinə traktor gətirilmişdir. Ona tamaşa etmək üçün yüzlərlə adam rayonun müxtəlif yerlərindən buraya gəlmişdi.

* * *

1925-ci ildə rayonda ilk qadınlar klubu təşkil olunmuşdur. Güllü Şahmərdanova, Fatma Rzabəyova, Məryəm Şərifova, Sabi Əhədova, Mübarək Abdullazadə, Zarbikə Məlikova, Sona Axtılı, Qədri Cavad qızı, Surat Bağırova, Gülsənəm Əmirbəyova onun ən fəal üzvləri idi.

* * *

1926-cı ildə aparılan siyahıyaalmanın nəticələrindən göründüyü kimi, Qusarda əhalisinin sayı 500-dən çox olan onlarca kənd var idi. Sənədlərə əsasən bəzi kəndlərdə əhalinin sayı belə olmuşdur: Hil - 3744, Tahircal - 2853, Həzrə - 1378, İmamqulukənd -1250, Aşağı Ləgər - 1230, Cibir - 1210, Əcəxür -1134 nəfər.

* * *

1928-ci ildə rayonda ilk artellər yaradıldı. Sonradan onlar kolxozlara çevrildi.

* * *

1929-cu ilin aprelin 1-də çağrılmış Azərbaycan SSR-nin Ümumazərbaycan Sovetlər qurultayının qərarı ilə Quba qəzası 1929-cu ilin birinci yarısında Quba dairəsinə çevrildi və onun tabeliyindəki nahiyələr ləğv olundu.

* * *

СССР-дин ЦИК-дин ва ХКС-дин “Округар терг авунин гьакъиндай” 1930-йисан 23-июлдин къарардилай кьулухъ Къуба округ Къуба, КцІар, Хачмаз, Девечи ва Къунахкент районриз чара авуна.

* * *

КцІар район сифте Яргун хуьре тешкилнай. Яргун хуьруьн партиядин комитетдин сад лагьай секретарвиле Жаферов Мегьамед, секретарвиле Тайибов Тайиб тайинарнай. Са шумуд йикъалай райондин меркез Хьилиз куьчарнай.

* * *

1930-йисан 7-сентябрдиз Хьил район туькІуьрдай тешкилатдин бюро арадиз гъана. Бюродин кьил Нуреддин Шерифов, уьзвияр Макатов, Несибов ва Саидов хкяна.

* * *

Гьа йисан 10-сентябрдиз кьиле фейи бюродал райондин исполком ва адан отделар яратмишна. Дишегьлийрин гьалар хъсанаруниз гуьзчивал ийидай совет яратмишна ва адан регьбервиле Гуьллуь Шагьмарданова тайинарна.

* * *

1931-йисан 24-январдиз КцІара гилан Маарифдин КІвалахдаррин КІвале Хьил райондин Советрин I съезд ахъа хьана. Съездди райисполком хкяна. Адан седри Нуреддин Шерифов хьана.

* * *

Исполкомди тупІалай авур месэлайрикай садни кьадардал гьалтайла тІимил тир халкьари диде чІалал чирвилер къачун патал къулай шартІар яратмишун тир. И кар тешкилун М.Бухсаеван хиве гьатнай.

* * *

1934-йисан 5-декабрдиз райондин советрин III съезд ахъа хьана. Съезддал эцигай месэлайрик райондин меркез КцІариз куьчарунни квай.

* * *

1963-йисан 4-декабрдиз Хачмаз район терг авурла Худат ва адан са шумуд хуьр КцІарихъ, амай чилер Къубадихъ галкІурна.

1965-йисан 6-январдиз Хачмаз ва КцІар районар цІийи кьилелай тешкил хъувуна.

* * *

Хьил район 1930-йисан 8-августдиз тешкил хьанай, адан меркез Хьил тир. Меркез КцІариз 1934-йисуз куьч хьана. 1938-йисан 29-ноябрдиз КцІариз шегьердин статус гана.

* * *

1944-йисуз КцІар райондин муаллимри 100

* * *

SSRİ MİK və XKS-in “Dairələrin ləğv edilməsi haqqında” 23 iyul 1930-cu il tarixli qərarından sonra Quba qəzası Quba, Qusar, Xaçmaz, Dəvəçi və Qonaqkənd rayonlarına bölündü.

* * *

Qusar rayonu əvvəl Həzrə kəndində yaradılıb. Həzrə Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi Cəfərov Məhəmməd, katibi Tayıbov Tayıb idi. Bir neçə gündən sonra rayon mərkəzi Hilə köçürülüb.

* * *

1930-cu ilin sentyabrın 7-də Hil rayonunu yaradan təşkilat bürosu formalaşdırıldı. Büronun sədri Nurəddin Şərifov, üzvləri isə Makatov, Nəsibov və Səidov seçildilər.

* * *

Həmin ilin sentyabrın 10-da keçirilən büro yığıncağında rayon icraiyyə komitəsi və onun şöbələri yaradıldı. Qadınların vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün müvafiq şura yaratmaq qərara alındı və ona rəhbərlik etmək Güllü Şahmərdanovaya tapşırıldı.

* * *

1931-ci ilin yanvarın 24-də Qusarda indiki Maarif İşçiləri Evində Hil rayonunun I Şuralar qurultayı açıldı. Qurultay rayon icraiyyə komitəsini seçdi. Onun sədri Nurəddin Şərifov oldu.

* * *

İcrakomun müzakirə etdiyi məsələlərdən biri milli azlıqların öz ana dillərində təhsil almasının təmin olunması idi. Bu işin təşkilinə rəhbərlik etmək M.Buxsayevə tapşırıldı.

* * *

1934-cü ilin dekabrın 5-də rayonun II Şuralar qurultayı açıldı. Qurultayın müzakirə etdiyi məsələlərdən biri rayon mərkəzinin Qusar kəndinə köçürülməsi idi.

* * *

1963-cü ilin yanvarın 4-də Xaçmaz rayonu ləğv ediləndə Xudat və bir neçə kənd Qusara, qalan ərazi Quba rayonuna verildi.

1965-ci ilin yanvarın 6-da Xaçmaz və Qusar rayonları yenidən təşkil edildi.

* * *

Mərkəzi Hil kəndi olan Hil rayonu 1930-cu ilin avqustun 8-də yaradılıb. Rayon mərkəzi Qusara 1934-cü ildə köçürülüb. 1938-ci il noyabrın 29-da Qusara şəhər statusu veriliıb.

* * *

1944-cü ildə Qusar rayonu müəllimlərinin təşəb-

агъзур манатдив агакьна пулар кIватIнай ва фронтдиз рекье тунай. Гьа и кардай Кьилин Командянди абуруз разивилин чар ракьурнай.

* * *

1949-йисуз Кузундин ГЭС эцигиз эгечIна. Станцияди Кузун, Зинданмуругъ, ЧакIар, Четкуьн, Кичан, ТIигьир ва СтIур хуьрер электроэнергиядалди таъминарна кIанзавай.

* * *

1950-йисан 1-майдиз ЩIехуьла колхозрин ГЭС кардик кутуна.

* * *

1960-йисан 14-майдиз КцIар шегьерда чIехи мел кьиле фена, Къарабулахдай шегьердиз яд гъана.

* * *

1977-йисуз КцIара ЧIакIар-Чпир къанал кардик кутуна. КцIар вацIай кьил къачунвай къаналдин яргъивал 45,6 километр я. Адахъ 4000 гектардин чилериз яд гудай мумкинвал ава.

* * *

2007-йисуз "Азерселдин" кIвалахдарри ЭчIехуьре къадим сурарин "ЦIегьерин кIунтI" лугьудай чкадал чил эгъуьндайла 4 сур винел акъатнай. Сурарай рагъэкъечIдай патахъ элкъуьрна кучукнавай инсанрин кIарабар жагъанай. Абур ракъиниз икрам ийиз, гьилер цавуз хкажнаваз кучукнавайбур тир. Гьам тарихчийри, гьамни археологри къейд ийизвайвал, ихьтин сурар ислам диндилай виликан девирриз талукьбур я. Сурарай бегьем цIурурнавачир шуьшедикай раснавай кьве цам жагъанай. Цамарикай сад битавди, муькуьди ханвайди тир.

büsü ilə XTŞ 100 min manat pul yığaraq, döyüşən ordunun fonduna köçürmüş, buna görə Ali Baş Komandandan təşəkkür məktubu almışdır.

* * *

1949-cu ildə Kuzun su elektrik stansiyasının tikintisinə başlanmışdır. Stansiya Kuzun, Zindanmuruq, Cağar, Çətkün, Kiçan, Düztahir və Sudura işıq verəcəkdi.

* * *

1950-ci ilin mayın 1-də Zuxulda kolxozlararası su elektrik stansiyası istifadəyə verilmişdir.

* * *

1960-cı ilin mayın 14-də Qusarda şəhər iməciliyi keçirilmiş, Qarabulaqdan şəhərə su kəməri çəkilmişdir.

* * *

1977-ci ildə Qusarda Cağar-Cibir suvarma kanalı istifadəyə verilmişdir. Qusar çayından başlanan, uzunluğu 45,6 km olan kanalın suyundan 4 min hektar torpağın suvarılmasında istifadə olunur.

* * *

2007-ci ildə "Azərsel" Qusar rayonunun Əcəxür kəndində qədim qəbiristanlığın ərazisi olan "Keçi təpəsi" adlı yerdə dayaq quraşdırarkən 4 qəbir üzə çıxmışdır. Qəbirlərdən başları şərqə tərəf basdırılmış insanların sümükləri tapılmışdır. Onlar günəşə sitayiş olaraq əlləri göyə qaldırılmış halda basdırılmışlar. Həm tarixçilərin, həm də arxeoloqların təsdiq etdikləri kimi, bu cür qəbirlər islam dinindən əvvəlki dövrə aiddir. Qəbirlərdən tam əridilməmiş şüşədən hazırlanmış iki qolbaq tapılmışdır. Qolbaqlardan biri salamat, o biri isə sınıq idi.

Археологриз КцIарай жагъай хъенчIин къапарин арада куьшуьяр, кутарар, кварар, курар, бадияр, цип1ер гзаф ава. Винел нехишар алай туьд уьшкIуь кутарар гзафни-гзаф Кьуьхуьрубадин катакомбайрай, Четкуьнин, ЧIакIарин ва Уьнуьгъярин къадим сурарай жагъанвайбур я. Гзаф хъенчIин затIар Шамилтепедайни Хьиляй гьатнавайбур я.

Arxeoloji qazıntılar zamanı Qusardan tapılmış gil məmulatları arasında bardaqlar, xeyrələr, dopular, bərnilər, küplər, dolçalar, sərniclər, camlar, kuzələr üstünlük təşkil edir. Üstünə bəzəklər vurulmuş ağzı novlu bardaqlar ən çox Quxuroba katakombalarından, Çətkün, Cağar və Əniğdəki torpaq və daş qutu qəbirlərindən üzə çıxarılmışdır. Bir çox qablar Şamiltəpədən və Hildən tapılmışdır.

АЗЕРБАЙЖАН РЕСПУБЛИКАДИН ЧИЛЕРАЛ АЛАЙ, ГЬУКУМАТДИ ХУЪЗВАЙ, ЧКА ДЕГИШАР ТИЙИР ТАРИХДИННИ МЕДЕНИЯТДИН ГУЬМБЕТАР

УЬЛКВЕДИН ЭГЬМИЯТ АВАЙ АРХИТЕКТУРАДИН ГУЬМБЕТАР

КIеледин цларин амукьаяр, IX в.й, Уьнуьгъ хуьр
Шейх Жуьнейдан мавзолей, 1554-йис, Яргун хуьр

АРХЕОЛОГИЯДИН ГУЬМБЕТАР

Курган. ч.э.къ. I агъзур йис, Яргун хуьр
КIеледхур яшайишдин чка, IV-XV виш йисар, Яргун хуьр
Магьмуданпел яшайишдин чка, IV-VIII виш йисар, ГадацIийихуьруьвай 1 км кефер пата
Яшайишдин чка, сифте юкьван асирар, ГадацIийихуьр
Вердиханпел яшайишдин чка, сифте юкьван виш йисар, ГадацIийихуьруьвай 1 км кьибле пата
Къазиханпел яшайишдин чка, IV-VIII виш йисар, ГадацIийихуьруьн кьибле-рагъэкъечIдай пата
Шамилапел яшайишдин чка, IV-VI виш йисар, ГадацIийихуьруьн кефер-рагъэкъечIдай пата
I Къефледпел яшайишдин чка, сифте буьруьнждин девир, КцIар-Худат шегьре рекьин чапла пата
II Къефледпел яшайишдин чка, ч.э.къ. III агъзур йис, КцIар-Худат шегьре рекьин чапла пата
III Къефледпел яшайишдин чка, ч.э.къ. ракьун девир, сифте юкьван виш йисар, КцIар-Худат шегьре рекьин эрчIи пата
IV Къефледпел яшайишдин чка, VIII-XVIII в.й., КцIар-Худат шегьре рекьин чапла пата
Къизилгуьлдпелер яшайишдин чка, сифте юкьван виш йисар, Худат-КцIар шегьре рекьин къерехда, Къубадихъ элкъвезвай рекье
Агъаханпел яшайишдин чка, сифте юкьван виш йисар, Агъа Лакар хуьруьвай 1 км кефер-рагъэкъечIдай пата
Пелер яшайишдин чка, сифте юкьван виш йисар, Агъа Лакар хуьр
Чарахар яшайишдин чка, юкьван виш йисар, Суважал ва Вини Лакар хуьрерин арада
Рушарпел яшайишдин чка, дегь девир, Ени гьаят хуьруьвай 1-2 км рагъэкъечIдай пата
I Рушарпел яшайишдин чка, IV-VII виш йисар, Ени Гьаят хуьр
II Рушарпел яшайишдин чка, II-VII виш йисар, Агъа Лакар хуьруьвай 1,5 км кефер-рагъэкъечIдай пата
КIунтIпел яшайишдин чка, III-VII виш йисар, ГуьндуьзкIеле хуьр
Гавдишандпелерин курганар, буьруьнждин девир, Манкъулидхуьруьвай 2 км рагъэкъечIдай пата
Мийсарпел шегьердин чка, I-III, V-VII виш йисар, БедиркIеле хуьруьвай 300-350 м кефер-рагъакIидай пата
Мийсарпел яшайишдин чка, IV-VII виш йисар, БедиркIеле хуьр
КIелесувар яшайишдин чка, сифте юкьван виш йисар, Самур поселок
КIеле, IX-XIV виш йисар, Уьнуьгъ хуьр
Куьгьне сурар, IV-VII виш йисар, Уьнуьгъ хуьр
Куьгьне сурар, ч.э.къ. I агъзур йис, Хьилерин хуьр
I Гавдишанпел яшайишдин чка, сифте ракьун девир, тахминан ч.э.къ. I агъзур йис, Манкъулидхуьруьвай са шумуд км кефер-рагъэкъечIдай пата
II Гавдишанпел яшайишдин чка, сифте ракьун девир, тахминан ч.э.къ. I агъзур йис, Манкъулидхуьруьвай 3-4 км кефер-рагъэкъечIдай пата
III Гавдишанпел яшайишдин чка, сифте буьруьнждин девир, Къалажух хуьруьвай 1 км кьибле-рагъэкъечIдай пата

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ƏRAZİSİNDƏ DÖVLƏT MÜHAFİZƏSİNƏ GÖTÜRÜLMÜŞ DAŞINMAZ TARİX VƏ MƏDƏNİYYƏT ABİDƏLƏRİ

ÖLKƏ ƏHƏMİYYƏTLİ MEMARLIQ ABİDƏLƏRİ

Qala divarlarının qalıqları, IX əsr, Əniğ kəndi
Şeyx Cüneyd türbəsi, 1554-cü il, Həzrə kəndi

ARXEOLOJİ ABİDƏLƏR

Kurqan. e.ə. I minillik, Həzrə kəndi
Qalaxür yaşayış yeri, IV-XV əsrlər, Həzrə kəndi
Mahmudtəpə yaşayış yeri, IV-VIII əsrlər, Gədəzeyxür kəndindən 1 km şimalda
Yaşayış yeri, ilk orta əsrlər, Gədəzeyxür kəndi
Verdixantəpə yaşayış yeri, ilk orta əsrlər, Gədəzeyxür kəndindən 1 km cənubda
Qazıxantəpə yaşayış yeri, IV-VIII əsrlər, Gədəzeyxür kəndinin cənub-şərqində
Şamiltəpə yaşayış yeri, IV-VI əsrlər , Gədəzeyxür kəndinin şimal-şərqində
I Qəflətəpə yaşayış yeri, ilk tunc dövrü, Qusar-Xudat yolunun sol tərəfində. Qubaya gedən yolayrıcının 1 km şimal-şərqində
II Qəflətəpə yaşayış yeri, e.ə. III minillik, Qusar-Xudat yolunun solunda
III Qəflətəpə yaşayış yerləri, dəmir dövrü, erkən orta əsrlər, Qusar-Xudat yolunun sağ tərəfində
IV Qəflətəpə yaşayış yeri, VIII-XVIII əsrlər, Qusar-Xudat yolunun sol tərəfində
Qızılgül təpələri yaşayış yeri, ilk orta əsrlər, Xudat-Qusar yolunun kənarında, Qubaya dönən yolda
Ağaxantəpə yaşayış yeri, ilk orta əsrlər, Aşağı Ləgər kəndindən 1 km şimal-şərqdə
Təpələr yaşayış yeri, ilk orta əsrlər, Aşağı Ləgər kəndi
Çaraqlar yaşayış yeri, orta əsrlər, Suvacal və Yuxarı Ləgər kəndlərinin arasında
Qızlar təpəsi yaşayış yeri, antik dövr, Yeni həyat kəndindən 1-2 km şərqdə
I Qızlartəpə yaşayış yeri, IV-VII əsrlər, Yeni Həyat kəndi
II Qızlartəpə yaşayış yeri, II-VII əsrlər, Aşağı Ləgər kəndindən 1,5 km şimal-şərqdə
Kunttəpə yaşayış yeri, III-VII əsrlər, Gündüzqala kəndi
Meysartəpə şəhər yeri, I-III, V-VII əsrlər, Bədirqala kəndindən 300-350 m şimal-qərbdə
Meysartəpə yaşayış yeri, IV-VII əsrlər, Bədirqala kəndi
Qalaysuvar yaşayış yeri, ilk orta əsrlər, Samur qəsəbəsi
Qala, IX-XIV əsrlər, Əniğ kəndi
Köhnə qəbiristanlıq, IV-VII əsrlər, Əniğ kəndi
Köhnə qəbiristanlıq, e.ə. I minillik, Hil kəndi
I Gavdişantəpə yaşayış yeri, erkən dəmir dövrü, təxminən e.ə. I minillik, İmamqulukənddən bir neçə km şimal-şərqdə
II Gavdişantəpə yaşayış yeri, erkən dəmir dövrü, təxminən e.ə. I minillik, İmamqulukənddən 3-4 km şimal-şərqdə
III Gavdişantəpə yaşayış yeri, erkən tunc dövrü, Qalacıq kəndindən 1 km cənub-şərqdə

Легар яшайишдин чка, юкьван виш йисар, Эвежугъ хуьруьвай 2 км рагъэкъечIдай пата
Рутар яшайишдин чка, XVII-XVIII виш йисар, Пирал хуьруьвай 2-3 км кефер пата
Яшайишдин чка, IX-X виш йисар, ЦIуру Худат хуьр
ЦIуру Худатин сурар, сифте юкьван виш йисар, ЦIуру Худат хуьр
Надирапел яшайишдин чка ва кIеле, XI-XIII виш йисар, Къуба-Худат шегьре рекьин эрчIи пата
Чубандпел яшайишдин чка, IV-VII виш йисар, Къуба-Худат шегьре рекьин эрчIи пата
Юсуфханапел яшайишдин чка, III-VI, VI-VIII, XV-XVI виш йисар, Къалажух хуьруьвай 3 км кефер-рагъэкъечIдай пата
Кьуьхуьрпелер яшайишдин чка, IV-VII виш йисар, Кьуьхуьруба хуьруьвай 1,5 км кефер пата
Кьуьхуьрубадин некропол, IV-VII виш йисар, Кьуьхуьруба хуьр
I Курган яшайишдин чка, сифте ракьун девир, Кьуьхуьруба хуьруьз мукьва, Баку-Дербент шегьредивай 2,5 км аралуда
II Курган яшайишдин чка, сифте ракьун девир, Кьуьхуьруба хуьруьвай 2,5 км кьибледа, Баку-Дербент рекьин эрчIи пата
III Курган яшайишдин чка, сифте ракьун девир, Кьуьхуьруба хуьруьвай 2 км рагъакIидай пата, Баку-Дербент рекьин эрчIи пата
I ЧIехипел яшайишдин чкадин амукьаяр, сифте буьруьнждин девир, юкьван виш йисар, Кичан хуьруьвай 2 км. кефер-рагъакIидай пата
II ЧIехипел яшайишдин чкадин амукьаяр, сифте юкьван виш йисар, сифте буьруьнждин девир, Кичан хуьруьвай 2,5 км кефер-рагъакIидай пата
III ЧIехипел яшайишдин чкадин амукьаяр, сифте буьруьнждин девир, сифте юкьван виш йисар, Кичан хуьруьвай 2 км кефер-рагъакIидай пата
Ирид стхани са вах яшайишдин чка, сифте буьруьнждин девир, сифте юкьван виш йисар, Зинданмуругъ хуьр
Пиралидпелер яшайишдин чка, IV-VII виш йисар, Самур-Апшерон къаналдин чапла пад, КцIар-Худат шегьре рекьивай 500 м аралуда
Гурсанпел яшайишдин чка, III-VII виш йисар, ЧIакIар хуьруьн кьибле-рагъакIидай пата
Некропол, сифте ракьун девир, Хьил хуьр
Кьурупел яшайишдин чка ва сурар, III-VII виш йисар, Хьил хуьр
Кучумханапел яшайишдин чка, ч.э.къ. III агъзур йис, юкьван виш йисар, Къуллар хуьруьн 1 км кьибле-рагъакIидай пата

АРХИТЕКТУРАДИН ГУЬМБЕТАР

Карвансара, юкьван виш йисар, Кириг хуьр
Булах, юкьван виш йисар, Суважал хуьр
Худат кIеле, XVII в.й., ЦIуру Худат хуьр
МискIин, XVIII в.й., ЧIехи Муругъ хуьр
МискIин, XVIII в.й., Хурай хуьр
МискIин, XVIII в.й., Тагъаруба хуьр
Яшайишдин кIвал, XIX в.й., Яргун хуьр
МискIин, XIX в.й., Уьнуьгъ хуьр
МискIин, XIX в.й., Хьил хуьр
МискIин, XIX в.й., Зинданмуругъ хуьр
МискIин, XIX в.й., ЧIакIар хуьр
МискIин, XIX в.й., ГуьндуьзкIеле хуьр
МискIин, XIX в.й., Четкуьн хуьр
МискIин, XIX в.й., Балакъусар хуьр
МискIин, XIX в.й., Мучугъ хуьр

Legar yaşayış yeri, orta əsrlər, Əvəcuq kəndindən 2 km şərqdə
Rutar yaşayış yeri, XVII-XVIII əsrlər, Piral kəndindən 2-3 km şimalda
Yaşayış yeri, IX-X əsrlər, Köhnə Xudat kəndi
Köhnə Xudat qəbiristanlığı, ilk orta əsrlər, Köhnə Xudat kəndi
Nadirtəpə yaşayış yeri və qala, XI-XIII əsrlər, Quba-Xudat yolunun sağ tərəfində
Çobantəpə yaşayış yeri, IV-VII əsrlər, Quba-Xudat yolunun sağ tərəfində
Yusufxantəpə yaşayış yeri, III-VI, VI-VIII, XV-XVI əsrlər, Qalacıq kəndindən 3 km şimal-şərqdə
Quxur təpələri yaşayış yeri, IV-VII əsrlər, Quxuroba kəndindən 1,5 km şimalda
Quxuroba nekropolu, IV-VII əsrlər, Quxuroba kəndi
I Kurqan, erkən dəmir dövrü, Quxuroba kəndinin yaxınlığında, Bakı-Dərbənd yolundan 2,5 kilometr aralıda
II Kurqan, erkən dəmir dövrü, Quxuroba kəndindən 2,5 km qərbdə, Bakı-Dərbənd yolunun sağında
III Kurqan, erkən dəmir dövrü, Quxuroba kəndindən 2 km cənubda, Bakı-Dərbənd yolunun sağında
I Böyüktəpə yaşayış yerinin qalıqları, ilk tunc dövrü və ilk orta əsrlər, Kiçan kəndindən 2 km şimal-qərbdə
II Böyüktəpə yaşayış yerinin qalıqları, ilk tunc dövrü və ilk orta əsrlər, Kiçan kəndindən 2,5 km şimal-qərbdə
III Böyüktəpə yaşayış yerinin qalıqları, ilk orta əsrlər, Kiçan kəndindən 2 km şimal-qərbdə
Yeddi qardaş, bir bacı yaşayış yeri, erkən tunc dövrü, erkən orta əsrlər, Zindanmuruq kəndi
Pirali təpələri yaşayış yeri, IV-VII əsrlər, Samur-Abşeron kanalının sol tərəfi, Qusar-Xudat yolundan 500 m aralıda
Gursanpel yaşayış yeri, III-VII əsrlər, Cağar kəndinin cənub-qərb hissəsində
Qurupel yaşayış yeri və qəbiristanlıq, III-VII əsrlər, Hil kəndi
Kuçumxantəpə yaşayış yeri, e.ə. III minillik, orta əsrlər, Qullar kəndindən 1 km cənub-qərbdə

MEMARLIQ ABİDƏLƏRİ

Karvansara, orta əsrlər, Kiriq kəndi
Bulaq, orta əsrlər, Suvacal kəndi
Xudat qalası, XVII əsr, Köhnə Xudat kəndi
Məscid, XVIII əsr, Böyük Muruq kəndi
Məscid, XVIII əsr, Xuray kəndi
Məscid, XVIII əsr, Tağaroba kəndi
Yaşayış evi, XIX əsr, Həzrə kəndi
Məscid, XIX əsr, Əniğ kəndi
Məscid, XIX əsr, Hil kəndi
Məscid, XIX əsr, Zindanmuruq kəndi
Məscid, XIX əsr, Cağar kəndi
Məscid, XIX əsr, Gündüzqala kəndi
Məscid, XIX əsr, Çətkün kəndi
Məscid, orta əsrlər, Balaqusar kəndi
Məscid, XIX əsr, Mucuq kəndi

XVIII - XX ВИШ ЙИСАРА КЦIАРИН ХУЬРЕРА ЭЦИГНАВАЙ МИСКIИНАР

Гьар мискIиндихъ вичин мектеб ва ктабхана авай

ГьасанкIеле (1797)
Зинданмуругъ (1825)
Аваран (1829)
БедиркIеле (1846)
Хурай (1866)
ЧIакIар (1880)
ЦIалагур (1883)
Ясаб (1886)
Лечет (1887)
Четкуьн (1895)
Вини Лакар (1895)
Манкъулидхуьр (1904)
Уьнуьгъ (1911)
Хьил (1912)
ЦIуру Худат XIX в.й.
Балакъусар XIX в.й.
ГуьндуьзкIеле XIX в.й.
Хуьлуьхъ XIX в.й.

XVIII -XX ƏSRLƏRDƏ QUSARIN KƏNDLƏRİNDƏ İNŞA EDİLMİŞ MƏSCİDLƏR

Həmin məscidlərin nəzdində məktəb və kitabxanalar fəaliyyət göstərirdi

Həsənqala (1797)
Zindanmuruq (1825)
Avaran (1829)
Bədirqala (1846)
Xuray (1866)
Cağar (1880)
Çiləgir (1883)
Yasab (1886)
Ləcət (1887)
Çətkün (1895)
Yuxarı Ləgər (1895)
İmamqulukənd (1904)
Əniğ (1911)
Hil (1912)
Köhnə Xudat XIX əsr
Balaqusar XIX əsr
Gündüzqala XIX əsr
Xuluq XIX əsr

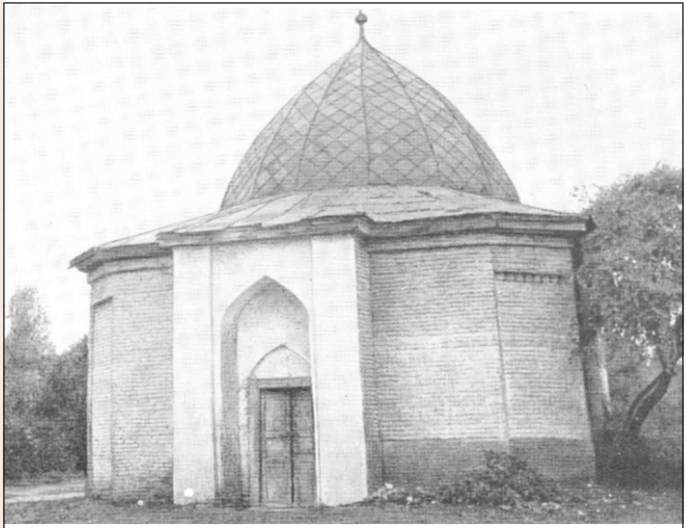

Балакъусардин мискIин. ***Balaqusar məscidi***

КцIар райондин мискIинар чпин архитектурадалди Азербайжандин маса зонайрин мискIинрилай тафаватлу я. Абур, адет яз, са тавдин, муьжуьд пипIен, элкъвей кIукI авайбур я. Минараяр алачир и дараматрин къавуз къубадин формада ракь яна, къен пад кIарасдикай туькIуьрнава. КцIарин мискIинрин тафаватлувилерикай садни ам я хьи, ина чкадин архитектурани исламдин архитектура галкIизва. Дегь чIаварилай чпин кIвалер кьакьан чкайрал эцигун адет кьунвай кцIарвийри Аллагьдин кIвал патал хуьруьн виридалайни кьакьан ва иер чка хкядай.

МискIинар хуьрерин агьалийри мел авуна, закат кIватIна, хъсан устIаррив эцигиз тадай. УстIарри лагьайтIа, гьамиша милли колоритдикай менфят къачудай. Абуру чара-чара деталриз безекар гудай, кIарасдал нехишар атIудай. Зинданмуругъ ва Хурай хуьрерин мискIинрин айванрин стунра и

Qusar rayonunun məscidləri özünəməxsus memarlığı ilə Azərbaycanın digər bölgələrində ucaldılmış ibadət evlərindən fərqlənir. Bu məscidlər bir qayda olaraq birotaqlı, səkkizguşəli, gümbəzli olması ilə seçilir. Minarəsiz tikilmiş həmin binaların gümbəzləri ağacdan olub dəbilqə forması ilə diqqəti çəkir. Qusarın kəndlərində ucaldılmış məscidlərdə yerli memarlıq ənənələri ilə klassik islam memarlığı bir-birinə qovuşur. Qədim zamanlardan evlərini yaşayış yerlərinin hündür hissələrində tikməyə adət etmiş qusarlılar Allah evləri üçün yer seçilməsinə böyük əhəmiyyət vermiş, onları kəndlərin ən görkəmli, ən mənzərəli yerlərində inşa etmişlər.

Məscidlər bir qayda olaraq xalq iməciliyi (mel) yolu ilə, könüllü ianə toplanaraq inşa edilib. Bu işdə təcrübəli ustalar çalışıblar. Onlar bu ibadətxanalara milli kolorit veriblər. Bunu Qusar məscidlərinin tikintisində geniş istifadə olunmuş detalların naxışlanması, ağac

нехишар иллаки иердиз аквазва.

Уьнуьгърин мискIинда гегьеншдиз менфят къачунвай декоративный живописди и дараматдиз тикрарсузвал ганва. Хьилерин, Хуьлуьхърин, Мучугърин ва маса хуьрерин мискIинрин гегьеншвили, ина кьвед лагьай гьавада дишегьлияр патал кьилди зал хьуни XX виш йисан сифте кьилера мискIинрин архитектура генани вилик фейидакай хабар гузва.

üzərində oyma nümunələri sübut edir. Zindanmuruq və Xuray kənd məscidlərinin eyvanlarının sütunlarının işlənməsində bu, aydın nəzərə çarpır. Əniğ kənd məscidinin inşasında istifadə olunmuş dekorativ rəngkarlıq nümunələri binaya yaraşıq verir. Hil, Xuluq, Mucuq və başqa kənd məscidlərinin ikinci mərtəbəsində qadınlar üçün ayrıca ibadət zalının olması XX əsrin əvvəllərində məscid binaları tikintilərinin arxitekturasının təkmilləşməsi ilə bağlı idi.

УЬНУЬГЪРИН МИСКIИН
ƏNİĞ MƏSCİDİ

Вичин зурбавилелни махсусвилелди тафаватлу тир Уьнуьгърин мискIин КцIар райондин виридалайни акунар авай мискIинрикай я. Ам хуьруьн юкьва, адан къадим пата, пуд виш йисан тарихар авай куьгьне мискIиндин чкадал эцигнава. Адан элкъвей кIукI къецикай нехиш алай ракьунив кIевирна, къуларив иердиз раснава. МискIиндихъ сая архитектурадин чIехи капIдин зал ава. Залдин цлар иер рангарив арадиз гъанвай сюжетралди, мегьраб лагьайтIа, сталактитралди тамамарнава. Мегьрабдин винелай хьиз цлал араб гьарфаралди мискIин 1911-1921-йисара Шейх Абумуьслуьман харжидалди эцигнавайди кхьенва.

Дараматдин периметр тирвал кутунвай къве къатунин дакIаррини вацIун къванерикай эцигнавай цлари иниз гзаф иервал гузва. Къавун элкъвей кукIук акатзавачир пипIерал кьилди гъвечIи къубаяр хкажнава. Абуру композиция тамамарзава ва дараматдин архитектурадин дережа хкажзава.

Monumentallığı və özünəməxsusluğu ilə diqqəti cəlb edən Əniğ məscidi kəndin mərkəzində, onun nisbətən qədim hissəsində, hündür təpədə, 300 yaşlı köhnə məscid binasının yerində inşa olunmuşdur. Onun gümbəzi xaricdən naxışlı metalla örtülmüş, içəridən isə bəzəkli taxtalarla işlənmişdir. Məscid sadə memarlıq üslubuna malik geniş ibadət zalından ibarət olub, divarları rəngkarlıq süjetləri və naxışlı kompozisiyalarla, mehrabı isə stalaktitlərlə bəzədilmişdir. Mehrabın üstündəki divara ərəb hərfləri ilə həkk olunmuş yazıda məscidin Şeyx Abumüslümün vəsaiti ilə 10 il ərzində, 1911-1921-ci illərdə inşa edildiyi göstərilir.

Binanın perimetri boyu yerləşdirilmiş ikiqat pəncərələr və yarılmış çay daşlarından hörülmüş divarlar buraya xüsusi yaraşıq verir. Məscidin gümbəzlə əhatə olunmamış küncləri kiçik dekorativ qəsrciklərlə bəzədilmişdir. Bu qəsrciklər kompozisiyanı tamamlayır və tikilinin bədii memarlıq səviyyəsini yüksəldir.

ХЬИЛЕРИН МИСКIИН
HİL MƏSCİDİ

Хуьруьн юзбаши Мите Къайинбегован регьбервилик кваз жемятди эл-мелна 1908-йисуз эцигиз башламишай, 1912-йисуз кардик кутур и чIехи, гегьенш дарамат хьиливийрин алакьунрикай хабар гузвай халисан сенятдин эсер, лезги архитектурадин зурба гуьмбет я. И мискIиндин сад лагьай гьавада 300-далай гзаф ксари, кьвед лагьай гьавада са гьакьван дишегьлийри капIдай. Хьилерин виридалайни хъсан устIаррин гьилерин гелер ама ина. Цларин гиширри чпин рангар къени авайвал хвенва.

Ингье алатай асирдин 30-йисара мискIиндин ракIарар динэгьлийрин чиниз кIевирнай ва ам техилдин гьамбарханадиз элкъуьрнай. Азербайжандин тарихдин гуьмбетрин сиягьда гьатнавай и мискIиндин, кардик кутур йикъалай тек садра къав дегишарнава. Адан цлар лагьайтIа, чкIизва.

Yüzbaşı Mitə Qayınbəyovun rəhbərliyi altında kənd əhalisinin iməciliklər yolu ilə 1908-ci ildə inşasına başladığı, 1912-ci ildə istifadəyə verilmiş Hil kənd məscidi ləzgi memarlığının gözəl nümunələrindəndir. Burada Hil kəndinin ustalarının əllərinin izləri var. Məscidin geniş və yaraşıqlı zalında bir dəfəyə 300 müsəlman ibadət edə bilir. İkinci mərtəbədə qadınların ibadət etməsi üçün geniş otaq var. Binanın iç divarlarının bəzəkləri bu günə kimi rəngini qoruyub saxlayıb.

Ötən əsrin 30-cu illərində dindarların üzünə qapıları bağlanan, taxıl anbarına çevrilən məscid binasına ögey münasibət respublikada gedən demokratik proseslərdən sonra dəyişmişdir. İndi o, yenidən dindarların istifadəsinə verilsə də, Azərbaycanın maddi mədəniyyət abidələri siyahısına salınmış məscid baxımsızlıq üzündən yararsız hala düşmüşdür.

Вини Лакаррин мискIин *Yuxarı Ləgər məscidi*

Ясабрин мискIин *Yasab məscidi*

ХУЬЛУЬХЪРИН МИСКIИН
XULUQ MƏSCİDİ

Са бязи чешмейра Хуьлуьхъ хуьруьн мискIин XIX виш йисуз эцигнавай дарамат хьиз къелемдиз ганва. И тарих эсиллагь дуьзди туш. Хуьлуьхърин мискIиндин яшар 400-йисалай виниз я.

Са береда Къуба уезддин чIехи хуьерикай яз вичин маарифчийралдини динэгьлийралди сейли хьайи Хуьлуьхъ хуьр вичин мискIиндалдини машгьур тир. Адан ахундар вини дережадин диндин чирвилер къачунвай, Меккеда зияратда хьайи ксарин арадай хкядай. Зонадин кефер патан руьгьдин меркездин роль къугъвай и мискIиндин медресади лагьайтIа, чкадин агьалийриз чирвилер гунихъ зурба пай кутунай.

Хуьлуьхърин мискIин гьа са чкадал са шумудра хкажнай, эцигунра чкадин устIарри ва хуьруьн агьалийри иштиракнай. КцIариз хас тир къайдада эцигнавай, кьиляй-кьилди нехишралди тешпигьарнавай и дараматдин сад лагьай гьавада ксари, кьвед лагьай гьавада дишегьлийри капIдай. Жуьмядин йикъариз иниз капIиз маса хуьрерайни гзаф инсанар къведай. Ингье и зурба дарамат Совет гьукумат туькIуьрайдалай кьулухъ кIевирнай, гуьгъуьнлай ам гьамбарханадиз элкъуьрнай.

Алай вахтунда мискIин кваз къазвачирвиляй чкIизва.

Bəzi mənbələrdə XIX əsrdə inşa olunduğu göstərilən Xuluq kənd məscidinin əslində 400 ildən çox tarixi vardır.

Bir zamanlar Quba qəzasının böyük kəndlərindən biri olmuş, özünün maarif və din xadimləri ilə məşhur olmuş Xuluq kəndi eyni zamanda məscidi ilə də tanınmışdır. Bölgənin şimalında mənəvi mərkəz rolunu oynamış bu məscidin nəzdində fəaliyyət göstərmiş mədrəsə yerli əhalinin savadlanmasına xidmət göstərmişdir.

Xuluq məscidi eyni yerdə bir neçə dəfə inşa olunmuşdur. Onun tikintisində yerli ustalarla yanaşı kənd camaatı da yaxından iştirak etmişdir. Yerli memarlıq ənənələrinə uyğun olaraq inşa edilmiş bu məscid binası memarlıq üslubu və rahatlığı ilə diqqəti cəlb edir. Qusar üçün xarakterik olan üslubda tikilərək, başdan-başa rəngkarlıq nümunələri ilə bəzədilmiş məscidin birinci mərtəbəsi kişilərin, ikinci mərtəbəsi isə qadınların ibadət etmələri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Xuluq məscidinə cümə namazına ətraf kəndlərdən də əhali gələrdi. Təəssüf ki, Sovet hökuməti qurulduqdan sonra məscid bağlanmış, sonralar anbara çevrilmişdir.

Hazırda məscidin binası baxımsızlıq üzündən dağılıb gedir.

Зинданмуругърин мискIин *Zindanmuruq məscidi*

Хурайдин мискIин *Xuray məscidi*

Къьхуьра XVIII виш йисуз эцигай мискIиндин амукьаяр.
Quxurda XVIII əsrdə inşa olunmuş məscidin qalıqları.

1835-йисуз эцигай Мучугъврин мискIин.
1835-ci ildə inşa olunmuş Mucuq kənd məscidi.

Калунхуьруьн виридалайни кьакьан чкадал, куьгьне хуьруьн чкадал XIX виш йисуз эцигай мискIиндин амукьаяр.
Kalunxür kəndinin ən yüksək yerində, köhnə yurd yerində XIX əsrdə tikilmiş məscidin qalıqları.

Са шумуд йис инлай вилик ЦIуру Худат хуьруьн куьгьне мискIиндин чкадал цIийиди эцигдайла чиликай и къван хкатнай. Къванцел мискIин 1560-йисуз эцигнавайди кхьенва.
Bir neçə il əvvəl Köhnə Xudat kəndindəki köhnə məscidin yerində yenisi ucaldılanda yerdən bu daş kitabə çıxıb. Onun üstündəki yazıda məscidin 1560-cı ildə inşa edildiyi göstərilib.

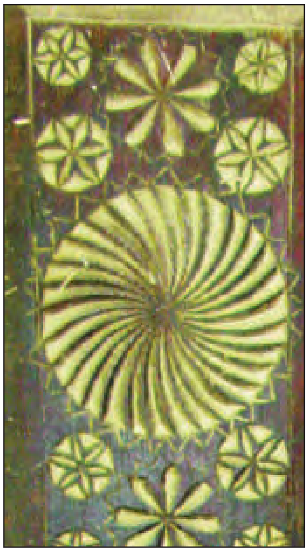

КIарасдал атIанвай ихьтин нехишар КцIарин куьгьне мискIинра фад-фад гьалтда.
Ağac üzərində bu cür oyma nümunələrinə Qusarın köhnə məscidlərində çox təsadüf olunur.

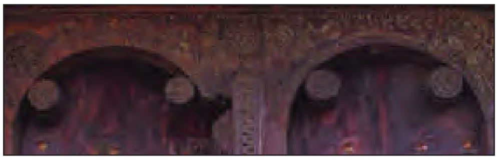

АВАРАНРИН МИСКӀИН
AVARAN MƏSCİDİ

Аваран са береда Къуба патан муъминар гзаф авай хуьрерикай тирди инин мискӀиндин тарихдини субутзава. КцӀарин къадим мискӀинрикай сад и хуьре хьайиди Ш.Фатуллаева 1998-йисуз Ленинградда басма авур "Градостроительство и архитектура Азербайджана XIX - начала XX века" ктабдани къалурнава. Авторди кхьенвайвал, 1829-йисуз Аваран хуьре эцигай мискӀин инин куьгьне мискӀиндин чкадал хкажнай. Гьа чӀавуз куьгьне мискӀиндин яшар са шумуд виш йис тир. Ам эцигиз тур касдин тӀвар хуьруьнвийрал агакьнавачтӀани, адан руьгьдиз вирида икрамда.

ЦӀийи мискӀин хкажнавайбурун тӀварар лагьайтӀа, виридаз чида. Кьведра Меккеда хьайи вад аялдин диде Гьулзада Османовади и кар вичин Москвада яшамиш жезвай веледрихъ галаз санал кьилиз акъудна. И карда адаз виридалайни гзаф куьмек гайиди адан хва Гьуьрмет хьана.

Avaranın bir zamanlar Quba qəzasının çoxlu mömünlər yaşayan kəndlərindən biri olduğunu buranın məscidinin tarixi də sübut edir. Qusarın qədim məscidlərindən birinin bu kənddə fəaliyyət göstərdiyini Ş.Fətullayev 1998-ci ildə Leninqradda çapdan çıxmış "XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda şəhərsalma və memarlıq" adlı kitabında da qeyd etmişdir. Müəllifin yazdığı kimi, 1829-cu ildə Avaran kəndində tikilmiş məscid ondan əvvəl burada mövcud olmuş köhnə məscidin yerində ucaldılmışdır. O zaman köhnə məscidin bir neçə yüz il yaşı var idi. Məscidi tikdirmiş insanın adını heç kəs bilməsə də, onun ruhuna çoxları dualar edir.

Bir neçə il əvvəl kənddə tikilmiş məscidi isə iki dəfə Məkkədə ziyarətdə olmuş beş övlad anası Gülzada Osmanova özünün Moskvada yaşayan övladları ilə birlikdə inşa etdirmişdir. Bu işdə ona ən çox oğlu Hörmət yardımçı olmuşdur.

Гьажи Гьулзада Османова вичин веледрихъ галаз санал.
Hacı Qülzada Osmanova övladları ilə birlikdə.

Гьажи Гьулзада Османова.
Hacı Qülzada Osmanova.

ХУЬРЕЛРИН МИСКIИН
XÜREL MƏSCİDİ

Кцiарин къадим хуьрерикай тир Хуьрелдал и мискIин эцигиз тунвайди Бакуда яшамиш жезвай чи тIвар-ван авай ватанэгьли, ара датIана хъсанвилерихъ ялзавай, къени къилихрин инсан тир Рауф Мамедзаде я. Ада вичин буба Пирметан ва диде Багъдасеран руьгьдиз икрам авунин лишан яз вичин харжидалди эцигиз туна хуьруьнбуруз пишкеш авунвай мискIин милли архитектурадив къадайди я.

Азербайжандин Къенепатан Крарин Министерстводин эцигунрин объектар ракьун, бетондин конструкцийрални кIарасдин материалралди таъминарзавай министерстводин промкомбинатдиз Рауф Мамедзадеди регьбервал гуз 35 йис я. Ада министерство патал чара-чара дараматрин, гьакIни "Азербайжан" тIвар алай ял ягъидай кIвалин эцигунризни регьбервал ганва.

Зегьметдал рикI алай, вичихъ тешкилатчивилин алакьунар авай Р.Мамедзадеди промкомбинат заводдиз элкъуьрун патал зурба алахъунар авуна. Гьавиляй цIудралди инсанри ина гьалалдиз фу незва. Хайи хуьре мискIин эцигиз тур агъсакъалдин мурад хуьруьнбуруз Аллагьдин кIвал рикIяй кIанарун я.

Qusarın qədim kəndlərindən olan Xüreldə bu məscid binasını tikdirən Bakıda yaşayan adlı-sanlı ziyalı Rauf Məmmədzadədir. Xeyirxahlığı ilə tanınan, mehriban və xoşxasiyyət insan olan R.Məmmədzadə məscid binasını öz vəsaiti ilə, valideynləri - namusla ömür sürmüş zəhmətkeş insanlar Pirmətin və Bağdasərin ruhuna ehtiram əlaməti olaraq inşa etdirmiş və kənd camaatına ərməğan etmişdir.

Respublika Daxili İşlər Nazirliyinin tikinti obyektlərini dəmir-beton konstruksiyaları, ağac materialları ilə təchiz edən sənaye kombinatına 35 ildir Rauf Məmmədzadə rəhbərlik edir.

Nazirlik üçün müxtəlif təyinatlı binaların, həmçinin "Azərbaycan" istirahət evinin tikintisinə də R.Məmmədzadə rəhbərlik etmişdir.

Quruculuq hissi, təşkilatçılıq bacarığı ilə seçilən R.Məmmədzadə kiçik müəssisəni zavoda çevirmişdir. Elə buna görə də burada onlarca insan halal zəhməti ilə çörək qazanır.

Doğma kəndində məscid tikdirən ağsaqqalın arzusu kənd camaatına Allah evini ürəkdən sevdirməkdir.

ТАРИХДИН ЛЕГЪЗЕЯР

НАРИМАН НАРИМАНОВ КЦIАРА

1920-йисуз кузунви Муьгьуьбали эфендиди ва чIакIарви Гьатем агъади регьбервал гузвай 3 агъзур лезгиди КцIарин Аладаш дуьзенлухда Дагъустандай Азербайжандиз къвезвай яру аскеррин рехъ атIанай. В.И.Ленинан тIалабуналди къачагърин чIехибурухъ галаз гуьруьшмиш хьун патал Нариман Нариманов 27 яру аскердихъ галаз санал Хьилиз атанай. Адахъ Миржафер Багъиров ва Къубадин ревкомдин кьил, Дагъустандин Филерин хуьряй тир Фейзуллагь Аббасовни галай. Вад юкъуз Хьиле хьайи Н.Нариманов Гьажибаба Бабаеван бубадин кIвале амукьнай.

АЗЕРБАЙЖАНДИН ИНКЪИЛАБДИН КОМИТЕТДИН ДЕКРЕТ

1920-йисан 16-августдиз Азербайжандин Инкъилабдин Комитетдин кьил Нариман Нариманован ва маарифдин нарком Дадаш Буниатзадедин къулар

TARİXİN ANLARI

NƏRİMAN NƏRİMANOV QUSARDA

1920-ci ildə kuzunlu Möhübəli əfəndinin və cağarlı Hatəm ağanın başçılıq etdikləri 3 min ləzgi qaçağı Qusarın Aladaş düzündə Dağıstandan Azərbaycana gələn qırmızı əsgərlərin yolunu kəsdilər. V.İ.Leninin tapşırığı ilə bolşeviklərə yol açmaq məqsədilə Qusara göndərilən Nəriman Nərimanov onu müşayiət edən 27 əsgərlə Hil kəndinə gəlir. Onu Mircəfər Bağırov və Quba İnqilab Komitəsinin sədri, Dağıstanın Filer kəndindən olan Feyzulla Abbasov müşayiət edirdi. 5 gün Hildə olan N.Nərimanov Hacıbaba Babayevin atasının evində qalır.

AZƏRBAYCAN İNQİLAB KOMİTƏSİNİN DEKRETİ

1920-ci ilin avqustun 16-da Azərbaycan İnqilab Komitəsinin sədri N.Nərimanovun və maarif komissarı D.Bünyadzadənin imzası ilə milli dillərdə dərslə-

V Азербайжандин Советрин Съездда Къуба уезддай иштирак авур делегатар. 1927-йисан 19-март.

V Azərbaycan Sovetlər Qurultayında Quba qəzasından iştirak etmiş nümayəndələr. 19 mart 1927-ci il.

алаз милли чIаларал тарсар гуниз талукь декрет кьабулнай *(Азревкомдин документар, Азернешр, Баку, 1988, ч. 208)*. И декретди Азерайжандин вири халкьариз чпин милли чIаларал кIелдай, кхьидай, карханайра менфят къачудай мумкинвилер ганай.

Республикада чкадин халкьарин чIаларал ктабар, газетар, учебникар акъатнай. 6 - синифдалди аялри чпин дидед чIалал, лезгийри - лезги, туьрквери - туьрк, талышри - талыш, куьрдери - куьрд, татри - тат чIаларал кIелзавай. 7 - синифдилай мектебра туьрк ва урус чIаларни чирзавай. Туьрк ва урус мектебра кьадардиз тIимил халкьарин векилар патал кьилди группаяр туькIуьрнавай. Гьар группада 10 ва 10-далай гзаф аялри кIелзавай.

rin keçilməsi ilə bağlı dekret qəbul edilmişdir *(Azərbaycan İnqilab Komitəsinin sənədləri, Azərnəşr, Bakı, 1988, s. 208)*. Bu dekret Azərbaycanın bütün xalqlarına öz dillərində oxumaq, yazmaq, idarələrdə istifadə etmək hüququ vermişdir.

Respublikada yerli xalqların dillərində kitablar, qəzetlər, dərsliklər nəşr olunmuşdur. 6-cı sinfə qədər uşaqlar öz ana dillərində, ləzgilər - ləzgi, türklər - türk, talışlar - talış, kürdlər - kürd, tatlar - tat dillərində oxuyurdular. 7-ci sinifdən başlayaraq məktəblərdə türk və rus dilləri də öyrədilirdi. Türk və rus məktəblərində isə azsaylı xalqların nümayəndələri üçün ayrıca qruplar təşkil olunmuşdu. Hər qrupda 10 və 10-dan artıq şagird var idi.

ХУЬРУЬН МАЙИШАТДА АГАЛКЬУНАР

Вичиз Азербайжандин “техилдин гьамбархана” тIвар ганвай Къуба уездди 1922-йисуз никIерай рекорддин кьадарда магьсулар - 2 миллионни 161550 пут къуьл, 3 миллионни 613880 пут мух кIватIнай. 1922-йисан октябрдиз уезддин зегьметчийри куьмек яз Бакудиз 17810 пут техил, 1340 пут як, декабрдин вацра 98788 путунилай гзаф къуьл ва 39886 путунилай гзаф мух ракъурнай. И агалкьунрик кцIарвийрин пайни квай.

1929-1930-йисара гзаф хуьрера, гьабурукай яз Къалажух, Хурай, Хьил, ЧIехи Муругъ, КIур, Яргун, Агъа Лакар, Пирал ва Чпир хуьрера колхозар арадиз гьана.

1932-йисуз КцIара 1889 майишат галкIурзавай 48 колхоз тешкил хьана. Идалай гьейри КцIара Самурдин хпехъанвилин ва Къазанбулахдин рамагбанвилин совхозарни туькIуьрнай.

Алатай асирдин 30-йисара КцIар райондин 84 хуьруькай 64-да колхозар туькIуьрнай. Сифте яз 2 колхоз Хьиле тешкилнай. 1950-йисалай колхозар совхозриз элкъуьриз эгечIна. 1964-йисан 1-октябрдиз райондин вири колхозар совхозриз элкъуьрун кьилиз акъудна.

1936-йисан 14-августдиз ЧIехи ЦIийихуьруьн къанал кардик кутуна.

KƏND TƏSƏRRÜFATINDA UĞURLAR

Azərbaycanın “taxıl anbarı” adlanan Quba qəzasında 1922-ci ildə rekord göstəricilər əldə edilmiş, 2 milyon 161550 pud buğda, 3 milyon 613880 pud arpa toplanmışdı. 1922-ci ilin oktyabrında qəzanın zəhmətkeşləri Bakıya ərzaq sarıdan yardım göstərərək 17810 pud taxıl, 1340 pud ət, dekabr ayında 98788 puddan çox buğda və 39886 puddan çox arpa göndərmişdilər. Bu nailiyyətlərdə Qusar əməkçilərinin də payı var idi.

1929-1930-cu illərdə bir çox kəndlərdə, o cümlədən Qalacıq, Xuray, Hil, Böyük Muruq, Ukur, Həzrə, Aşağı Ləgər, Piral və Cibirdə kolxozlar yaradılmışdır.

1932-ci ildə Qusarda 1889 təsərrüfatı birləşdirən 48 kolxoz təşkil edilmişdir. Bundan başqa Qusarda Samur qoyunçuluq və Qazanbulaq atçılıq sovxozları da yaradılmışdır.

Ötən əsrin 30-cu illərində Qusarın 84 kəndindən 64-də kolxozlar yaradılmışdır. İlk 2 kolxoz Hildə təşkil olunmuşdur. 1950-ci ildən kolxozlar sovxozlara çevrilmişdir. 1964-cü ilin oktyabrın 1-də rayondakı bütün kolxozların sovxozlarla əvəz edilməsi prosesi başa çatmışdır.

1936-cı ilin avqustun 14-də Böyük Zeyxür kanalı istifadəyə verilmişdir.

ХКС-дин КЪАРАР

Районлашмиш хьуниз талукь юлдаш Шерифов Нуреддинан малумат ва цIийи элифрин типография тешкилунин гьакъиндай (ХКС-дин 7.12.1931 тарихдин 1631-нумрадин къарар)

1. Алфиграфия важиблу кар тирди фикирдиз къачуна, месэла райондин активдин заседанидал гьял авун шартIуналди муаллимрин умуми заседанидал эцигна гегьеншдиз гьял авун маарифдин отделдиз тапшурмишун.

2. Идарайра лезги чIал ва кхьинар кардик кутун патал чкадин кадрияр гьазурунин кардиз, гьакIни лезги чIалан курсар ачухаруниз гьазурвилер акун, райондин ктабханаяр лезги ктабралди таъминарун, лезги чIалал цлан газетар акъудунин кардиз гуьзчивал авун ва адаз артухан фикир гун маарифдин отделдиз тапшурмишун.

3. Лезги чIалан нугъатар галкIурун ва гегьеншарун прессадилай аслу тирвиляй райондин газет акъудунун гьакъиндай ХКС-дин къарар геждал вегьин тавуна кьилиз акъудун талукь идарайривай тIалаб ийин.

4. а) Лезги чIал талукь пландив кьадайвал кардик кутун ва и кардиз регьбервал гун важиблу тирди асасдиз къачуна РИК-ди лезги алфавитдин комитет арадиз гъана кIанзавайди тестикьарун.

б) Лезги алфавитдин комитет арадиз гъана адан вилик акъвазнавай месэлайрихъ авсиятда тедбиррин план туькIуьрна, виликай къвезмай заседанидал эцигун маарифдин отделдиз тапшурмишун.

с) Майишатдиз талукь ктабар ва гьукуматдин къарарар лезги жемятрив чпин дидед чIалал агакьарун патал Азернешрди и ктабар лезги чIалал чап авун Азербайжандин Меркездин Исполнителный Комитетдивай тIалаб ийин.

д) Райондин гегьеншвал ва лезги чIалалди кхьидай машинкаяр тахьун фикирда кьуна, кIвалахар ленг тахьун ва район лезги чIалан машинкайралди таъминарун патал меркездин тешкилатрин вилик месела къарагъарун.

(Къубадин Гьукуматдин Архив, фонд 139, сиягь 1, д. 15, ч. 12-13)

XKS-nin QƏRARI

Rayonlaşma haqqında yoldaş Şərifovun məlumatı və yeni əlifba mətbəənin təşkili haqqında (Xalq K.S.sının 7.12.1931 tarixli 1631 nömrəli qərarı)

1.Alfiqrafik məsələsi mühüm bir məsələ olduğunu nəzərə alaraq rayon aktivlərinin iclasında həll etməklə bərabər həmin məsələyi ümum müəllimlər konfransına keçirməklə geniş surətdə həll etməsini maarif şöbəsinə həvalə etməli.

2. İdarələri ləzgi lisaninə və yazısına keçirmək üçün yerli kadrları hazırlamaq üçün rayon və kənd işçiləri hazırlamaq məqsədilə ləzgi lisanında kursların açılmasına hazırlıq görülməsini, rayonda mövcud qiraət qomaları və kutubxanələri ləzgi ədəbiyyatı ilə təmin etməsi, divar qəzetələrin ləzgi dilində nəşr etməsinə ciddi diqqət və nəzarət yetirilməsini maarif şöbəsinə tapşırmalı.

3.Ləzgi dilinin lüğətcə birləşdirilməsi və genişləndirilməsi mətbuatdan asılı olduğunu nəzərə alaraq rayonumuza rayon qəzetəsi vermək barəsindəki XKS-sının qərarını həyata tədbiq etmək işinin sürətləndirilməsini əlaqədar idarələrdən xahiş etməli.

4. a) Ləzgi lisanı müəyyən plan üzrə həyata keçirmək və buna düzgün rəhbərlik etmək lazım olduğunu nəzərə alaraq RİK-si ləzgi əlifba komitəsi təbilən təşkil edilməsi lazım bilməli.

b) Ləzgi əlifba komitəsinin tərkibini düzəldib və bu komitə qarşısında duran yakın və növbəti vəzifələrə dair əməli tədbirlər layihəsinin gələn heyət iclasının təsdiqinə təqdim edilməsi maarif şöbəsinə tapşırmalı.

s) Məişətimizə dair yazılan kitabçalar və hökumətin gündəlik qərarları ləzgi cəmaətinə öz ana dilində verə bilmək üçün Azərnəşr bu kibi ədəbiyyatı ləzgi dilində nəşr etməsinə müvəffəq etməsini Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsindən xahiş etməli.

d) Rayonun genişligi və ləzgi dilində yazı makinələrin yokluğunu nəzərə alaraq texniki işlərin aksaması üçün ləzgi hürufatı ilə yazan yazı makinələr ilə rayonu təmin etmək məsələsini əlaqədar mərkəzi təşkilatlar qarşısında qaldırmalı.

(Quba Dövlət Arxivi, fond 139, siy. 1, iş 15, səh. 12-13)

КцIарвияр. 1928

Qusarlılar. 1928

УЕЗДДИН ЧIЕХИ КЪУЛЛУГЪРАЛ ХЬАЙИ КЦIАРВИЯР

Къуба уезд терг тахьанмаз инин партиядинни-советрин активистрин сиягьдик 27 туьрк, 18 лезги, 6 урус, 2 татар, 2 эрмени, 2 тат, 2 гуржи, 1 дагъви чувуд акатзавай.

Лезгийри агъадихъ галай везифаяр кьиле тухузвай:

Макатов Агьмед - медениятдин месэлайриз жавабдар

Регьимханов М. - КцIар хуьруьн крар кьилиз акъуддай комитетдин седри

Жаферов М. - Хазри ДПК-дин секретарь

Гьсанов Гьуьсейн - ОИК-дин председателдин заместитель

Алиметов Абдул - администрациядин отделдин начальникдин земеститель

Абдулов Баласултан - КцIар хуьруьн ИК-дин секретарь

Велиханов М. - халкьдин маарифдин отделдин кьил

Шерифов Нуреддин - КК-дин секретарь

Багьиров Багьир - Хазридин ДИК

Къафарзаде А.М. - Госстрахдин кьил

Къадимов Агъа - халичайрин артелдин кьил

Амрагьов М.К. - окрпрофсоветдин кьил

Бухсаев М. - рабпросдин инструктор

Агъаларов М. - интруда

Рзаев Несрулла - Осо-Авиахимдин секретарь

Гьезре райондин партиядин комитетдин сад лагьай секретарь Жаферов Мегьамед, секретарь Тайибов Тайиб тир.

QƏZANIN YÜKSƏK VƏZİFƏLƏRİNDƏ ÇALIŞMIŞ QUSARLILAR

Quba qəzası ləğv olunmazdan əvvəl burada partiya - sovet fəalları arasında 27 türk, 18 ləzgi, 6 rus, 2 tatar, 2 erməni, 2 tat, 2 gürcü, 1 dağ yəhudisi olmuşdur.

Ləzgilər aşağıdakı vəzifələri icra etmişlər:

Makatov Əhməd - mədəniyyət məsələləri üzrə məsul

Rəhimxanov M. - Qusar kənd icraiyyə komitəsinin sədri

Cəfərov M. - Xazrı DPK katibi

Həsənov Hüseyn - OİK sədrinin müavini

Əlimətov Abdul - administrasiya şöbəsinin rəis müavini

Abdulov Balasultan - Qusar kənd İK sədri

Vəlixanov M. - xalq təhsili şöbəsinin müdiri

Şərifov Nurəddin - KK katibi

Baqırov Baqır - Xazrı DİK

Qafarzadə A.M.- Qosstraxın müdiri

Qədimov Ağa - xalça emalatxanasının müdiri

Əmrahov M.K.- okrprofsovetin sədri

Buxsayev M. - rabprosun təlimatçısı

Ağalarov M. - əmək üzrə təlimatçı

Rzayev Nəsrulla - Oso-Aviaximin katibi

Həzrə rayon partiya komitəsinin birinci katibi Cəfərov Məhəmməd, katibi Tayıbov Tayıb idi.

ХЬИЛ РАЙОНДИН РЕГЬБЕРАР

Уездар терг авунин гьакъиндай Азербайжандин ЦИК-дин ва АССР-дин Халкьдин Комиссаррин Советдин 1930-йисан 8-августдин къарардалди Къуба уезд терг авурдалай гуьгъуьниз Къуба, Гьезре, Хачмаз, Девечи, Къунахкент районар арадиз гъанай.

Ахпа Хьил район яратмишнай ва ина везифаяр агъадихъ галайвал пайнай:

Нуреддин Шерифов - РИК-дин седри

Гьуьсейн Гьасанов - седридин заместитель, пландин комиссиядин кьил

Жамаледдин Саидов - жавабдар секретарь (КцIар ОИК-дин седри тир)

Багьир Багьиров - седридин заместитель, ЗО-дин заместитель

Межид Бухсаев - администрациядин ва милициядин кьил

Муьгьйеддин Велиханов - халкьдин маарифдин отделдин кьил, социальный-медениятдин месэлайриз жавабдар

Садых Мамедов - ижтимаи сигьортадин инструктор

Абдулмежид Къафарзаде - маарифдин инструктор

Къурбан Къурбанзаде - райсобесдин кьил

Абдулла Алиметов - администрациядин кьил

Несрулла Ризаев - хуьруьн майишатдин налогдин инструктор

Мустафаев - УГРО-дин инструктор

(Къубадин Гьукуматдин архив, 21-фонд, 1-сиягь, д. 6)

Хьил райколхозсоюздин правленидин ижлас. 1932.

Hil raykolxozsoyuzun idarə heyətinin iclası. 1932.

Гьезре райисполкомдин кьил Багьиров (чапла патай) ва секретарь Саидов.

Həzrə rayicrakomunun sədri Bağırov (soldan) və katibi Səidov.

HİL RAYONUNUN RƏHBƏRLƏRİ

Qəzaların ləğv olunması haqqında Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi və ASSR Xalq Komissarları Sovetinin 8 avqust 1930-cu il tarixli qərarı ilə Quba qəzası ləğv olunduqdan sonra Quba, Həzrə, Xaçmaz, Dəvəçi, Qonaqkənd rayonları yaradılmışdır.

Sonra Hil rayonu yaradılmış və burada vəzifə bölgüsü aşağıdakı kimi olmuşdur:

Nurəddin Şərifov - RİK sədri

Hüseyn Həsənov - sədrin müavini, plan komissiyasının sədri

Camaləddin Seyidov - məsul katib (Qusar DİK sədri idi)

Bağır Bağırov - sədrin müavini, ZO müdiri (Həzrə DİK sədri idi)

Məcid Buxsayev - administrasiya və milis rəisi

Mühyəddin Vəlixanov - xalq maarif şöbəsinin müdiri, sosial-mədəniyyət məsələlərinə məsul

Sadıx Məmmədov - ictimai sığorta üzrə təlimatçı

Abdulməcid Qafarzadə - maarif üzrə təlimatçı

Qurban Qurbanzadə - ictimai təminat müdiri

Abdulla Əlimətov - administrasiya rəisi

Nəsrulla Rizayev - kənd təsərrüfatı vergisi üzrə təlimatçı

Mustafayev - UQRO təlimatçısı

(Quba Dövlət arxivi, fond 21, siy. 1. iş 6)

ЧIУРУ КЪАРАР

1936-йисуз КцIара Къуба патан актив-дин мярекатдал Советрин чIуру сиясат-дин нетижа яз идарайра лезги чIал негь авунин къарар кьабулна. Лезгийриз дидед чIалал мектебар, радио, газет къадагъа авуна. И вакъиадихъ авсиятда Нуреддин Шерифова кузни-хкIуз тесниф авур “Гьайиф” тIвар алай шиир халкьдин арада машгьур хьанай.

НКВД-дин КцIар райондин отдел. 1933-йис.
Xalq Daxili İşlər Komissarlığının Qusar rayon şöbəsi. 1933-cü il.

SƏHV QƏRAR

1936-cı ildə Qusarda Quba bölgəsi fəallarının yığıncağı keçirilir. Məkrli Sovet siyasəti nəticəsində yığıncaqda idarələrdə ləzgi dilinin qadağan olunması haqqında qərar qəbul olunur. Ləzgi dilində məktəblər, radio və qəzet qadağan edilir. Buna etirazını bildirən görkəmli maarifçi Nurəddin Şərifov “Heyif” adlı şeirini yazır və bu şeir xalq arasında məşhurlaşır.

САМУР-ДЕВЕЧИ КЪАНАЛ

1939-йисан гатуз Къуба райондин зегьметчийри Самур-Девечи къанал акъудун патал месэла къарагъарнай. Августдин вацра КцIар, Къуба, Хачмаз ва Девечи районрин колхозчийрин эверун газетрин чинриз акъатнай. 1939-йисан 3-октябрдиз Азербайжандин ХКС-ди ва Азербайжандин К(б)П-дин ЦК-ди “Самур-Девечи къанал акъудунин гьакъиндай” къарар кьабулнай. Къанал КцIар райондин Къуллар хуьряй Девечи райондин Къизилбурундин ракьун рекьин станциядалди, 87 километрдин яргъивиле акъудна кIанзавай. Гуьгъуьнлай ам Жейранбатандал кьван ахкъуднай. Инин накьвадин кIвалахар 1939-йисан 15-декабрдалди, гидротехникадин эцигунар лагъайтIа, 1940-йисан 28-апрелдалди кьилиз акъудна кIанзавай.

Самур-Девечи къанал а девирдин виридалайни чIехи эцигунрикай тир. Къаналдин эгъуьнун виридалайни четин тир 18 километр кьван чка КцIар райондин чилерик акатзавай. Къанал акъудунив райондин 10 агъзур кьван агьалияр машгъул хьанай. Идалай гъейри райондин 3500-дав агакьна

Азербайжандин закгозторгдин КцIар райондин пункт. 1929.
Azərbaycan dövləttədarükticarətin Qusar rayon məntəqəsi. 1929.

SAMUR-DƏVƏÇİ KANALI

1939-cu ilin yayında Quba rayonunun zəhmətkeşləri Samur-Dəvəçi kanalının çəkilməsi ilə bağlı təşəbbüs qaldırdılar. Avqustda respublika mətbuatında Quba, Qusar, Xaçmaz və Dəvəçi rayonları kolxozçularının bu barədə müraciəti dərc olundu. Azərbaycan XKS və Azərbaycan K(b)P MK həmin ilin oktyabrın 3-də “Samur-Dəvəçi kanalının çəkilməsi haqqında” qərar qəbul etdi. Həmin qərara görə Qusar rayonunun Qullar kəndindən Dəvəçi rayonunun Qızılburun məntəqəsinədək uzanan 87 kilometrlik kanalın torpaq işləri 1939-cu ilin dekabrın 15-dək, hidrotexniki tikintiləri 1940-cı ilin aprelin 28-dək qurtarmalı idi.

Tikinti üçün 20 min bel, 10 min külüng, 3 min ling və sairə göndərildi. Kanalın ən mürəkkəb relyefə malik 18 kilometrlik sahəsi Qusar rayonunun ərazisindən keçirdi. Rayondan tikintidə 10 min adam iştirak edirdi. Bundan başqa 3500 komsomolçu da tikintiyə cəlb olunmuşdu.

Kanalın çəkilişinə bütün ölkə kömək edirdi. Böyük

Самур-Девечи къанал кардик кутур югъ. 1940-йисан 6-май.

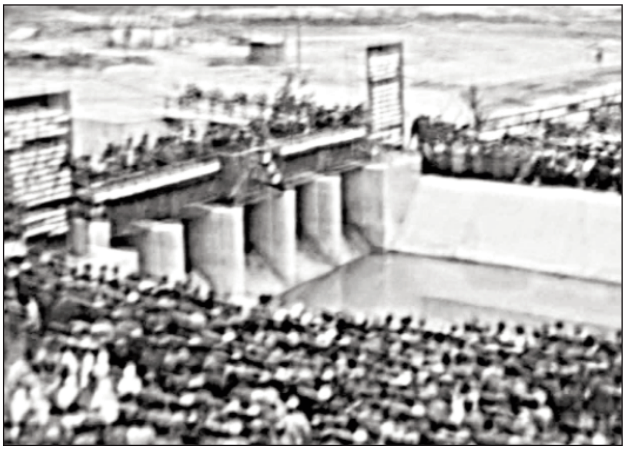

Samur-Dəvəçi kanalının açılışında. 6 may 1940-cı il.

жегьиларни и кардив агуднай. 109 километрдин яргъивиле авай къанал кьиляй-кьилди кацайривни перерив эгъуьнайди я. Къанал акъудунин карда вири уьлкведи иштиракнай. Иллаки ЧIехи Феркъане къаналда кIвалахар кьилиз акъудна куьмекдиз атай уьзбек дустари виридак руьгь кутунай. Фикирда кьунвай 75 йикъан эвездай 50 юкъуз 107 км чил эгъуьнунин кIвалахар кьилиз акъуднай.

1940-йисан 6-майдиз къанал кардик кутуна ва и вакъиа 5 райондин агьалияр патал чIехи сувариз элквена. И мярекатдиз СССР-дин ЦИК-дин кьил, Вирисоюздин агьсакъал М.И.Калинин ва маса регьберарни атана. Ада райондиз Азербайжандин ХКС-дин ва Азербайжандин К(б)П-дин ЦК-дин Яру Пайдах гана. АК(б)П-дин КцIар райкомдин сад лагьай секретарь Гьеким Мирзеханов Ленинан ордендиз лайихлу хьана.

Ада СДК-дин эцигунра тафаватлу хьайи кьуд стахановчи кIеретIдиз кьуд тIигьиржалвиди - Ярагьмед Ханагьмедова, Салман Салманова, Бег Къадирова ва Исмия Поладовади регьбервал гузвайди малумар-

Fərqanə kanalının çəkilişini başa çatdıran özbək dostların köməyə gəlməsi hamıda ruh yüksəkliyi yaratmışdı. Nəzərdə tutulmuş 75 gün əvəzinə 50 gündə 107 kilometr qazıntı işləri görüldü.

1940-cı ilin mayın 6-da kanal işə salındı. Bu, rayon zəhmətkeşlərinin həyatında böyük hadisəyə çevrildi. Həmin münasibətlə keçirilən təntənəli mərasimdə SSRİ MİK sədri, Ümumittifaq ağsaqqalı M.İ.Kalinin böyük qələbə münasibətilə əməkçiləri təbrik edib onlara vətənin yüksək mükafatlarını təqdim etdi. Qusar rayonu Azərbaycan XKS və Azərbaycan K(b)P MK-nın keçici Qırmızı Bayrağı ilə təltif olundu. Qusar Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi Həkim Mirzəxanov Lenin ordeninə layiq görüldü.

Bir fakt xüsusilə qeyd olundu ki, Samur-Dəvəçi kanalının tikintisində fərqlənən 4 staxanovçu dəstəyə 4 tahircallı rəhbərlik etmişdir. Bunlar Yarəhməd Xanəhmədov, Salman Salmanov, Bəy Qədirov və İsmiya

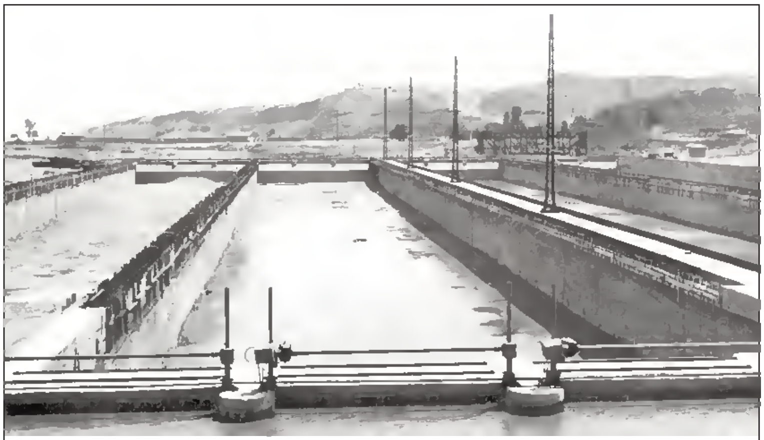

Самур-Девечи къанал кардик кутур югъ. 1940-йисан 6-май

Samur-Dəvəçi kanalının açılışında. 6 may 1940-cı il.

на. М.Калинина абурукай Я.Ханагьмедоваз Ленинан орден, С.Салмановаз “Лишанлувилин орден”, муькуь кьведаз къиметлу савкьватар ганай.

Къанал акъудай вахтунда ина кIвалахзавайбур патал сифте са шумуд дехме эцигнай. Гуьгъуьнлай къаналдин яд Жейранбатандиз тухудайвал хьана ва гьавиляй ина хуьруьн бине кутуна. Азербайжан ССР-дин Верховный Советдин 1965-йисан 23-октябрдин къарардалди и хуьр поселкадиз элкъуьрна ва адаз Самур тIвар гана.

ДЕВИРДИВ КЬАДАЙВАЛ

КцIара савадсузвал терг авуниз эвер гузвай дишегьлийрин митинг. 1929.
Qusarda savadsızlığın ləğv olunması ilə bağlı qadınların mitinqi. 1929.

1937-йисуз КцIара гьукуматдин сорт-синагъдин пункт кардик кутуна. Ина къуьлуьн, мухан, прунздин, гергерин, нахутIрин, пахладин, мержемекдин гзаф сортар арадиз гъана, абур гегьенш чкайра цан патал теклиф авуна.

КцIара сифте совхоз, Къалажух хуьре арадиз гъайи генерал М.Абилован тIварунихъ галай совхоз тир. Юнус Къурбанова 17 йисуз ара датIана адаз регьбервал ганай.

1953-йисуз КцIара чалтукчивал, барамачивал ва рамагбанвал вилик фенай.

1954-йисуз 10 калин гьарадакай 150 литр нек ацай Тейфе Багьирова ТIигьиррин сечкидин округдай Азербайжан ССР-дин Верховный Советдиз депутатвиле хкянай. 1917-йисуз СтIура дидедиз хьайи Тейфе Багьирова 1934-йисалай Куйбышеван тIварунихъ галай колхоздин уьзви тир.

1957-йисуз районда сифте яз туьтуьн цанай. Колхозри гьукуматдиз 25 агъзур килограмдин эвездай 30742 кг туьтуьн маса ганай.

1959-йисуз Хьиле гьукуматдин сортунинни синагъдин пунктунин кIвалахдарри “Тулабдин твар” лугъудай цIийи къуьлуьн сорт арадиз гъанай. И сорт райондин са шумуд майишатда цанай ва ада бул магъсул ганай.

1959-йисан июлдиз СССР-дин ВДНХ-дин “Багъ-

Poladovadır. M.Kalinin onlardan Y.Xanəhmədovu Lenin ordeni, S. Salmanovu “Şərəf Nişanı” ordeni ilə təltif etdi, o biri ikisinə qiymətli hədiyyələr verdi.

Kanalın çəkilişi ilə əlaqədər əvvəllər burada inşaatçılar üçün bir neçə daxma tikildi. Sonradan kanalın suyu Ceyranbatana axıdılmalı oldu. İnşaatçıların işinin artması ilə əlaqədar burada yaşayış məntəqəsi salındı. Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 23 oktyabr 1965-ci il tarixli qərarı ilə həmin yaşayış məntəqəsinə Samur qəsəbəsi adı verildi.

DÖVRÜN TƏLƏBİNƏ UYĞUN

1937-ci ildə Qusar dövlət sort-sınaq məntəqəsi fəaliyyətə başlamışdır. Burada çoxlu buğda, arpa, çəltik, darı, vələmir, günəbaxan, lərgə, noxud, xaşa sortları yaradılıb sınaqdan keçirilmiş, geniş sahələrdə əkilmək üçün tövsiyə olunmuşdur.

Rayonda ilk sovxoz Qalacıq kəndində yaradılmış Mahmud Əbilov adına təsərrüfatdır. Onun təşkilatçısı və direktoru olan Yunus Qurbanov 17 il bu təsərrüfata rəhbərlik etmişdir.

1953-cü ildə Qusarda çəltikçilik, baramaçılıq və atçılıq inkişaf etmişdi.

1954-cü ildə 10 inəyin hərəsindən 150 litr süd sağdığına görə Teyfə Bağırova Düztahir seçki dairəsindən Azərbaycan SSR Ali Sovetinə deputat seçilmişdir. 1917-ci ildə Sudur kəndində anadan olmuş Teyfə Bağırova 1934-cü ildən Kuybışev adına kolxozun üzvi idi.

1957-ci ildə rayonda ilk dəfə tütün əkilmişdir. Kolxozlar dövlətə 25000 kq əvəzinə 30742 kq tütün təhvil vermişlər.

1959-cu ildə Hil dövlət sort-sınaq məntəqəsinin işçiləri “Tulab dəni” adlı yeni məhsuldar buğda sortu yetişdirmişlər. Həmin toxum rayonun bir sıra təsərrüfatlarında əkilib sınaqdan keçirilmiş, bol məhsul götürülmüşdür.

1959-cu ilin iyulunda SSRİ XTNS-nin “Bağçılıq” pavilyonunda meyvə və giləmeyvələrin sortlarına

манчивилин” павильонда емишрин сортариз Вири-союздин килигун кьиле фенай. Иниз уьлкведин чара-чара чкайрай 300-далай гзаф ичерин, чуьхверрин, машмашрин, шефтелрин, хутарин сортар гъанай. КцIар райондин Вини Калунхуьруьн “Папировка” ичери ина чIехи агалкьун къазанмишнай.

БАГЪЛАРИН МАКАН

1965-йисан малуматрив гекъигайтIа, гьа йисуз Къубадинни КцIарин багълара 120-дав агакьна ичерин, 110 чуьхверрин, 50 пIинийрин, 35 хутарин, 20 алучайрин сортар авай. Санлай къачурла ина Мичуринан методдалди цанвай 650 майвадин сортарикай менфят къачузвай.

1967-йисуз районда 17 агъзур гектардин майвадин багълар авай.

КцIар райондин Ясаб хуьруьн юкьван мектебдин директор Сулейман Мамедбегова малумат гайивал, и хуьре эхиримжи йисаралди чуьхверрин 50-далай гзаф сортар цазвай. Ибур агъадихъ галайбур я: *чIехи кьал (нарармуд), тIакIур, тумакур (тумкакур), зверaлай, хъиткьар, чIахмар, лацу пайгъамбар, яру пайгъамбар, керкил яр, яру кьал, папанаял, къарпуз кьал, нуцIра кьал, лацу кьал, къацу кьал, чIехи ламра кьал, ламра кьал, сиркед кьал, хилер кьал, хъипи кьал, Чпир кьал, гъерид кьал, нуьгед кьал, кутар кьал, шит кьал, виртIед кьал, харак кьал, арфунаг кьал, тIегьри кьал, къванжал кьал, гъабгъан, къелеян, Гьесен кьал, кукIан кьал, лацIан кьал, чуру Имихан, инжил, Загьир, гатун кьал, къаратлугъ, тутус, абасбег, нафтIад кьал, женнет кьал, Мижит кьал, Назханум, ТIигьир кьал, чумалд кьал, Ясаб къарбияр, мастакI кьал, Испик кьал, Имам кьал.*

КцIар районда сад лагьай Магьсулдин сувар 1973-йисуз кьиле фенай.

1982-йисуз КцIарин хуьруьн майишатри гьукуматдиз 27556 тон майваяр маса ганай.

КцIарин Ф.Энгелсан тIварунихъ галай, “III Интернационал” ва “Шаркь” совхозра кутунвай 2 агъзур гектардин майвадин интенсивный багълар чи республикада са массивда ва гзафни-гзаф гегьенш чилерал кутунвай авай-авачир багълар тир. XI пятилеткадин эхирдалди КцIара интенсив багъларин чилер 4500 гектардив агакьарун фикирда кьунвай.

Ümumittifaq baxışı keçirilmişdir. Burada ölkənin müxtəlif yerlərindən gətirilmiş 300-dən çox alma, armud, ərik, şaftalı, gavalı sortu nümayiş etdirilmişdir. Qusar rayonundakı Yuxarı Kalunxür kəndi ərazisindəki kolxozun “Papirovka” almaları böyük müvəffəqiyyət qazanmışdır.

BAĞLAR DİYARI

1965-ci ilin məlumatına görə həmin il təkcə Quba-Qusar bağlarında 120 alma, 110 armud, 35 gavalı, 50 gilas, 30 ərik, 20 alça sortu yetişdirilirdi. Ümumiyyətlə, burada Miçurin üsulu ilə yetişdirilən 650 sort meyvə qeydə alınmışdı.

1967-ci ildə rayonda 17 min hektardan çox meyvə bağı var idi.

Qusar rayonundakı Yasab kənd orta məktəbinin direktoru Süleyman Məmmədbəyovun məlumatına görə bu kənddə son illərə qədər təkcə armudun 50 növü yetişdirilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır: *чIехи кьал (нарармуд), тIакIур, тумакур (тумкакур), зверaлай, хъиткьар, чIахмар, лацу пайгъамбар, яру пайгъамбар, керкил яр, яру кьал, папанаял, къарпуз кьал, нуцIра кьал, лацу кьал, къацу кьал, чIехи ламра кьал, ламра кьал, сиркед кьал, хилер кьал, хъипи кьал, Чпир кьал, гъерид кьал, нуьгед кьал, кутар кьал, шит кьал, виртIед кьал, харак кьал, арфунаг кьал, тIегьри кьал, къванжал кьал, гъабгъан, къелеян, Гьесен кьал, кукIан кьал, лацIан кьал, чуру Имихан, инжил, Загьир, гатун кьал, къаратлугъ, тутус, абасбег, нафтIад кьал, женнет кьал, Назханум, ТIигьир кьал, чумалд кьал, Ясаб къарбияр, Мижит кьал, мастакI кьал, Испик кьал, Имам кьал.*

Qusar rayonunda ilk Məhsul bayramı 1973-cü ildə keçirilmişdir.

1982-ci ildə Qusar rayonunun kənd təsərrüfatı əməkçiləri dövlətə 27556 ton meyvə satmışlar.

Qusarda F.Engels adına, “III Beynəlmiləl” və “Şərq” sovxozlarında salınmış 2 min hektar intensiv meyvə bağı bir massivdə yerləşməklə, respublikamızda yeganə bağ idi ki, bu qədər geniş sahəni əhatə edirdi. XI beşilliyin sonuna kimi Qusarda intensiv bağların sahəsini 4500 hektara çatdırmaq nəzərdə tutulmuşdu.

КЦIАРИН ТАБАБАТ

КцIара санлай идара ийизвай табабатдин система 1932-йисуз кардик кутуна. Виликан йисара ина табабатдин ревизорвал кардик квай ва адаз Д.Султанова регьбервал гузвай. И идарадик Хьилерин духтурвилин ва фелдшервилин пунктар, КцIарин аптек, амбулатория ва азархана, Яргунрин, Уьнуьгърин, Манкъулидхуьруьн, ЛукIарин тухумчивилин ва Чубукълудин балкIанар хуьзвай совхозрин духтурвилин пунктар акатзавай. Дарманар ва аваданлухар Халкьдин Медицинадин Комиссариатдай къачузвай. И кар КцIарин аптекдин кьил М.Алескерова ва духтур А.Исаханова кьилиз акъудзавай.

1932-йисан 3-майдиз 16 чкадин Хьилерин райондин азархана ачухарна ва В.Лапкин заведишвиле тайинарна. 1933-йисан январдиз ина А.Исахановахъ галаз санал духтурар тир А.Зерноярская, А.Скрипова ва гинеколог Э.Кьасумова кIвалахал акъвазна. Апрелдиз хамунин азаррин пункт ахъа хьана, Я.Рувинский пунктунин регьбервиле тайинарна.

Ибрагьим Абдулазизан хва Мирзекъулиев 1940-йисуз КцIар райондин здравотделдин заведишвиле тайинарнай. Ам гуьгъуьллудаказ дяведиз фенай. Адахъ галаз санал дяведиз кьве стхани - Мамедкъулу ва Саиджамални фенай. Абур кьведни дяведа гьелек хьанай. Майор Ибрагьима лагьайтIа, дяведилай кьулухъ райондин здравотделдиз цIийи кьилелай регьбервал ганай.

1938-йисуз райондин меркез Хьиляй КцIариз куьч хьайила, ина поликлиника кардик кутуна.

1940-йисан эвелра Хьиле, Яргундал, ТIигьиржалдал, Манкъулидхуьре, Ширвановкада ва Уьнуьгъа духтурвилин пунктар, ТIигьира ва Хьилерин тамарин заводда фельдшервилин пунктар кардик квай. Гьа йисуз ЛукIар, Вурвар ва Хурай хуьрера ихьтин пунктар ахъа хьана.

1944-йисан январдиз КцIара хамунин азаррин диспансер ачухарна. В.Гиляскоди регьбервал гузвай и коллективда венеролог Я.Мамедова, рентгентехник Н.Агъаева, эпиляторчи Карпушинади кIвалахзавай.

Ватандин ЧIехи дяведилай кьулухъ Кьилагь ва Къалажух хуьрера фельдшервилин пунктар, Balakъусарда ва Кузунхъишлахда фельдшервилинни гинекологиядин пунктар (ФГП) ахъа хьана.

QUSARDA SƏHİYYƏ

Qusarda mərkəzləşdirilmiş səhiyyə sisteminin yaradılmasına 1932-ci ildə başlanmışdır. O vaxta kimi rayonda səhiyyə müfəttişliyi var idi və ona D.Sultanov rəhbərlik edirdi. Müfəttişliyin Hildə həkim və feldşer məntəqələri, Qusarda apteki, ambulatoriya və xəstəxanası, Həzrə, Əniğ, İmamqulukənd kəndlərində, Qullar toxumçuluq və Çubuqlu atçılıq sovxozlarında həkim məntəqələri fəaliyyət göstərirdi. Dərman, sarğı ləvazimatı, cihaz və avadanlıqlar xalq səhiyyə komissarlığından alınırdı. Təchizat məsələsinə Qusar aptekinin müdiri M.Ələsgərov və həkim A.İsaxanov cavabdeh idi.

1932-ci ilin mayın 3-də 16 çarpayılıq Hil rayon xəstəxanası açıldı. V.Lapkin oraya müdir təyin olundu. 1933-cü ilin yanvarında buraya A.İsaxanovla yanaşı A.Zernoyarskaya, A.V.Skripova kimi həkimlər və E.Qasımova kimi qinekoloq cəlb edildi. 1933-cü ilin aprelində dəri-zöhrəvi xəstəliklər məntəqəsi istifadəyə verildi, Y.Ruvinski ona müdir təyin olundu.

İbrahim Abdulləziz oğlu Mirzəquliyev 1940-cı ildə Qusar rayon səhiyyə şöbəsinin müdiri təyin olunmuşdur. O, bir il bu vəzifədə çalışmış, 1941-ci ildə könüllü olaraq cəbhəyə yola düşmüşdür. Onunla iki qardaşı - Məmmədqulu və Seyidcamal da cəbhəyə getmiş, geri qayıtmamışlar. Mayor İbrahim Mirzəquliyev müharibədən sonra yenidən rayon səhiyyə şöbəsinə rəhbərlik etmişdir.

1938-ci ildə rayon mərkəzi Hildən Qusara köçdükdən sonra burada poliklinika fəaliyyətə başladı.

1940-cı ilin əvvəllərində Hil, Həzrə, Tahircal, İmamqulukənd, Şirvanovka və Əniğ kəndlərində həkim məntəqələri, Düztahirdə və Hil meşə zavodunda feldşer məntəqələri fəaliyyət göstərirdi. Həmin il Qullar, Urva və Xuray kəndlərində belə məntəqələr açıldı.

1944-cü ilin yanvarında Qusarda dəri-zöhrəvi dispanseri fəaliyyətə başladı. Həkim V.Gilyaskonun başçılıq etdiyi kollektivdə veneroloq Y.Məmmədova, rentgentexnik N.Ağayev, epilyatorçu Karpuşina işləyirdi.

Müharibədən sonra Qilah və Qalacıq kəndlərində feldşer məntəqələri, Balaqusar və Kuzunqışlaq kəndlərində feldşer-mama məntəqələri fəaliyyətə başladı.

1950-ci ilin iyunundan rayonda rentgen kabineti,

1950-йисуз рентгендин кабинет, 1951-йисан эхирда районда азархана-поликлиника, роддом, аялрин меслятхана, санитар-маарифдин кIвал, хамунин азаррин диспансер, маляриядин станция, СЭС, хуьрера 6 духтурвилин пунктар ва 9 ФГП кардик квай.

1959-йисуз республикадин районрин табабатдин отделар объединенийриз элкъуьрна. Азиз Азизов райондин объединенидин кьилин духтурвиле, Низам Гьажимурадов ва Шелми Шелмиев заместителвиле, Ольга Власова райондин кьилин гинекологвиле, Шефикъе Рзаева кьилин педиатрвиле тайинарна. Гьа йисан октябрдиз веремдин диспансер тешкил хьана ва адаз Олимпиада Шепелевади регьбервал гана.

1960-йисан июндиз КцIара цIийи азарханадин дарамат эцигиз эгечIна. 1962-йисуз райондин меркезда аялрин азархана кардик кутуна. Гьа йисуз Ширвановкадин медицинадин пункт азарханадиз элкъуьрна.

1974-йисан эвелра районда 29 ФГП авай.

1975-йисуз Уьнуьгъа 25 чкадин азархана кардик кутуна.

1978-йисуз районда гьар 10 агъзур агьалидиз 12 духтурди къуллугъзавай.

1979-йисуз азарлубур сагъарун патал райондин азарханада 375 чка, муьжуьд хуьруьн азарханада 235 чка авай.

1979-йисан июлдиз КцIара веремдин начагъар сагъарун патал санатория тешкил хьана.

1983-йисуз тади куьмекдин станция райондин азарханадин аслу тушир отделдиз элкъуьрна.

1984-1987-йисара Пирал, Кузун, Вурвар, ГадацIийихуьр ва Къутургъан хуьрера духтурвилин амбулаторияр, Ясабдал 35 чкадин азархана кардик кутуна.

1988-йисан юкьвара хуьруьн азарханайрилай гъейри 6 хуьре духтурвилин амбулаторияр ва 22 ФГП кардик квай.

1989-йисан майдиз аялрин азархана цIийи дараматдиз куьчарна.

1990-йисан мартдиз анестезиологиядин, реанимациядин, интенсив терапиядин отделар ачухарна.

1991-йисуз райондин медицинадин системада 1100 касди кIвалахзавай. Къалажухдал ва Кьуьхуьра духтурвилин амбулаторияр ахъайна. Самур поселокдин азархана 10 чкадин тIимиларна.

1994-йисуз районда кьилди стоматологиядин поликлиника кардик кутуна.

1997-йисалай райондин медицинада реформаяр кьиле тухвана. Кьилин духтурдин 6 заместителдикай 1 туна. Духтурриз ва медсестрайриз хозрасчетдалди кIвалахдай мумкинвал гана. Ясаб хуьруьн азархана кIевирна. Уьнуьгърин, ТIигьиррин ва Ширвановкадин азарханаяр амбулаторийриз элкъуьрна.

1951-ci ilin sonlarından xəstəxana-poliklinika birliyi, doğum evi, uşaq məsləhətxanası, sanitar-maarif evi, dəri-zöhrəvi dispanseri, malyariya stansiyası, SES, kənd yerlərində isə 6 həkim məntəqəsi və 9 FMM fəaliyyət göstərirdi.

1959-cu ildə rayonlarda səhiyyə şöbələri sanitar-xəstəxana birlikləri ilə əvəz edildi. Qusar birliyinə Əziz Əzizov baş həkim, Nizam Hacımuradov müalicə işləri üzrə müavin, Şəlmi Şəlmiyev sanitariya xidməti üzrə müavin, Olqa Vlasova rayonun mama-ginekoloqu, Şəfiqə Rzayeva isə rayonun pediatrı təyin olundular. Həmin ilin oktyabrında 15 çarpayılıq vərəm dispanseri təşkil olundu. Olimpiada Şepelyova dispanserin baş həkimi təyin edildi.

1960-cı ilin iyununda Qusarda yeni xəstəxana binasının təməli qoyuldu. 1962-ci ildə rayon mərkəzində uşaq xəstəxanası açıldı. Şirvanovkada mövcud səhiyyə məntəqəsi kənd xəstəxanasına çevrildi.

1974-cü ilin əvvəlində rayonda 29 feldşer-mama məntəqəsi var idi. 1975-ci ildə 25 çarpayılıq Əniğ kənd sahə xəstəxanası fəaliyyətə başladı.

1978-ci ildə rayonda hər 10 min nəfər əhaliyə 12 həkim düşürdü. 1979-cu ildə mərkəzi xəstəxanada çarpayıların sayı 375-ə, 8 kənd sahə xəstəxanasında isə 235-ə çatmışdı.

1979-cu ilin iyulunda Qusarda vərəm xəstəlikləri sanatoriyası istifadəyə verildi.

1983-cü ildə təcili yardım stansiyası rayon xəstəxanasının müstəqil səhiyyə bölməsi kimi yenidən yaradıldı.

1988-ci ilin ortalarında kənd sahə xəstəxanalarından əlavə 6 kənd həkim ambulatoriyası və 22 FMM fəaliyyət göstərirdi.

1984-1987-ci illərdə Piral, Kuzun, Urva, Gədəzeyxür və Quturğan kənd həkim ambulatoriyaları, 35 çarpayılıq Yasab kənd sahə xəstəxanası fəaliyyətə başladı.

1989-cu ilin mayında uşaq xəstəxanası yeni binaya köçürüldü.

1991-ci ildə rayonda 1100 nəfər tibb işçisi çalışırdı. Həmin il Qalacıq və Quxuroba KHA-ları yaradıldı. Samur qəsəbə xəstəxanasında çarpayı fondu 10 ədəd ixtisar edilərək, boşalmış çarpayılar burun-boğaz-qulaq xəstəlikləri şöbəsinə verildi.

1995-ci ildə stomatoloji xidmət ayrıca poliklinika kimi müstəqil fəaliyyətə başladı.

1997-ci ildən rayon səhiyyəsində islahatlara başlandı. Baş həkimin 6 müavini biri ilə əvəz edildi. Tibb işçilərinə büdcə-təsərrüfat hesabı ilə işləməyə şərait yaradıldı. Yasab KSX ləğv edildi, Əniğ, Düztahir və Şirvanovka KSX-ları ambulatoriyalara çevrildi.

Райондин медицинадиз регьбервал гайи ксар

Д.Султанов, А.Исаханов, А.Къадимов, Д.Агьмедов, И.Мирзекъулиев, В.Гиляско, С.Пашаев, А.Къулиев, Р.Ордуханова, А.Алиев, А.Мирзоев, Ш.Регьимов, Э.Керимов, О.Власова, Н.Гьажимурадов, А.Азизов, П.Ибрагьимов, М.Бабаханов, А.Шихалиев, С.Багьиров, М.Керимов, В.Мегьдиханов, Н.Ширинов, И.Искендеров. Табабатдин рекьяй къазанмишай агалкьунрай Низам Гьажимурадов ва Мария Зекиева "Зегьметдин Яру Пайдах", Надир Пирсаидов "Гьуьрметдин лишан" орденриз, Паша Ибрагьимов "Зегьметда тафаватлувиляй" медалдиз, Жаваншир Алибабаев "Терекъкъи" мелдалдиз лайихлу хьана. Мария Зекиевадиз "Республикадин лайихлу педиатр", Надир Исламоваз ва Нариман Османоваз "Республикадин лайихлу духтур" гьуьрметдин тIварар гана.

ВАКЪИАЯР

◆ 1962-йисуз КцIара кардик кутур концервийрин заводди 7 гектардин чка кьазвай. Ина пуд нубатда 210 касди кIвалахзавай. 1983-йисуз заводди 13260 тон магьсул, гьакIни 700 тон пюре ва 100 тон чехир гьасилнай.

◆ 1983-1987-йисара эцигай КцIарин цIийи концервийрин заводди 40 агъзур тондилай виниз майва кьабулзавай. Ина гьар йисуз 30 миллион банка концерв гьасилзавай, 16 агъзур тондилай гзаф майвайрин ва 8 агъзур тон помидоррин магьсулар гьасилзавай. Заводда 400 касди кIвалахзавай.

◆ 1983-йисуз КцIарин некIедин заводдин 14 кIвалахдарди 185 тон ниси, 1500 тон нек гьасил авунай.

◆ 1983-йисуз "Сумаг" тIвар ганвай халичайрин карханадин коллективди 478 $м^2$ халича, 6327 $м^2$ сумаг хранай. Ина 266 сеняткарди кIвалахзавай.

◆ 1970-1985-йисара КцIара виш гектарралди багълар, уьзуьмлухар кутунай. Къалажух, ГадацIийихуьр, ЧIакIар Хъишлах хуьрера майвайрин гьамбарханаяр, КцIар шегьерда ва Ени Гьаят хуьре концервийрин заводар, райондин вири чIехи майишатра гьайвандарвилин комплексар кардик кутунай.

◆ 1992-йисан 14-апрелдиз КцIар райондин кьил Низами Сулеймանован серенжемдалди райондин муаллимриз абур яшамиш жезвай гьукуматдин, идарайрин ва коммуналный кIвалер хсуси кIвалер хьиз пишкешнай.

Rayon səhiyyəsinə rəhbərlik etmiş şəxslər

D.Sultanov, A.İsaxanov, A.Qədimov, D.Əhmədov, İ.Mirzəquliyev, V.Gilyasko, S.Paşayev, A.Quliyev, R.Orduxanova, A.Əliyev, A.Mirzəyev, Ş.Rəhimov, Ə.Kərimov, O.Vlasova, N.Hacımuradov, Ə.Əzizov, P.İbrahimov, M.Babaxanov, A.Şixəliyev, S.Bağırov, M.Kərimov, V.Mehdixanov, N.Şirinov, İ.İsgəndərov.

Tibb sahəsində qazandıqları nailiyyətlərə görə Nizam Hacımuradov və Mariya Zəkiyeva "Qırmızı Əmək Bayrağı" ordeni, Nadir Pirsaidov "Şərəf nişanı" ordeni, Paşa İbrahimov "Əməkdə fərqlənməyə görə" medalı, Cavanşir Əlibabayev "Tərəqqi" medalı ilə təltif olunmuşlar. Mariya Zəkiyeva "Respublikanın əməkdar pediatrı", Nadir İslamov və Nəriman Osmanov "Respublikanın əməkdar həkimi" fəxri adlarına layiq görülmüşlər.

VAQİƏLƏR

◆ 1962-ci ildə tikilmiş Qusar konserv zavodu 7 hektar sahəni tuturdu. Burada üç növbədə 210 nəfər işləyirdi. 1983-cü ildə burada 13260 ton məhsul, o cümlədən 700 ton püre, 100 ton çaxır istehsal edilmişdir.

◆ 1983-1987-ci illərdə Qusarda istifadəyə verilmiş yeni konserv zavodu bir mövsümdə 40 min tondan artıq meyvə emal edirdi. Zavodda 30 milyon şərti banka məhsul buraxılır, 16 min tondan çox meyvə, 8 min ton pomidor emal olunurdu. Müəssisədə 400 nəfər çalışırdı.

◆ 1983-cü ildə Qusar süd zavodu 14 nəfərlik kollektivlə 185 ton qoyun pendiri, 1500 ton süd istehsal etmişdir.

◆ 1983-cü ildə "Sumag" xalça emalatxanası 478 m^2 xalça, 6327 m^2 sumag istehsal etmişdir. Müəssisədə 266 xalçaçı fəaliyyət göstərirdi.

◆ 1970-1985-ci illərdə Qusarda yüz hektarlarla palmet bağları, üzümlüklər salınmış, Qalacıq, Gədəzeyxür, Cağar Qışlaq kəndlərində iri meyvə soyuducuları, Qusar şəhərində və Yeni Həyat kəndində konserv zavodları, rayonun demək olar ki, bütün sovxozlarında iri heyvandarlıq kompleksləri tikilmişdir.

◆ 1992-ci ilin aprelin 14-də Qusar Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı Nizami Süleymanovun sərəncamı ilə rayonun müəllimlərinə yaşadıqları dövlət, idarə və kommunal evləri əvəzsiz olaraq şəxsi mülkiyyət kimi verilmişdir.

◆ 1992-ci ilin iyulun 1-də Qusarda Azərbaycan Milli Aerokosmik Agentliyinin "Xəzri" təcrübə zavodu fəaliyyətə başlamışdır.

КцIар райондин регьбер кIвалахдарар. 1965.
Qusar rayonunun rəhbər işçiləri. 1965.

◆ 1992-йисан 1-июлдиз КцIара Азербайжандин Милли Аерокосмический Агентстводин “Хезри” тежрибадин завод кардик кутуна.

◆ 1994-йисан 12-августдиз КцIара “Мурад-2” тIвар ганвай чкадин телевидение кардик кутуна.

◆ 1995-йисан 20-февралдиз Азербайжан Республикадин Президент Гьейдар Алиев республикадин лезги агьалийрин векилрихъ галаз гуьруьшмиш хьана.

◆ 1996-йисан 17-октябрдиз Къарабагъдин женгера гьелек хьайи кцIарвийриз КцIар шегьерда эцигнавай гуьмбет ачухарна.

◆ 1997-йисан 15-октябрдиз КцIар шегьерда хсуси медицинадин рекьяй Азербайжандин сад лагьай чубарукрикай тир “ОКИ” клиника кардик кутуна. Европадин стандартрив кьадай и хсуси клиникадихъ махсус база ва 3 корпус ава, ина 80-дав агакьна пешекарри кIвалахзава. УЗИ, лаборатория, гемодиализ, компьютердин томография, лапараскопиядин хирургия, эхокардиография, эндоскопия ва маса кабинетар тешкил авунва. Республикадин кеферпатан регионда медицинадин карханайрин арада лидер тир “ОКИ”ди Германиядин духтуррихъ галаз санал кIвалахзава. Клиника арадиз гъана адаз регьбервал гузвайди Малик Къайинбеган хва Керимов я.

◆ 2000-йисан 26-апрелдиз КцIара Мустафа Каздалан мискIин кардик кутуна. МискIиндин проект Азербайжандин сейли архитектор Угъур Миралаеванди я. Чlехи гуьмбет, кьакьан минара авай, гьа са вахтунда 750 касдивай капI ийиз жедай и дарамат Туьркиядин ватандаш Мустафа Каздалан весидалди ва адан харжидалди арадиз гъана.

◆ 2001-йисуз КцIар райондин зегьметчийри рекорддин кьадарда - 31000 тон техил гьасил авуна.

◆ 2001-йисан эхирда КцIара 3072 нумрадин автоматдин телефондин станция кардик кутуна.

◆ 2002-йисан 30-мартдиз Нежефхуьре чил авахьна, 54 кIвал чкIана.

◆ 2004-йисан 13-февралдиз КцIара Къарабагъдин дяведа чпел хирер хьанвайбур ва шегьидрин хизанар патал эцигнавай кьве гьавадин, 8 кIвалин дарамат кардик кутуна.

◆ 1994-cü ilin avqustun 12-də Qusarda “Murad-2” yerli televiziya verilişləri studiyası fəaliyyətə başlamışdır.

◆ 1995-ci ilin fevralın 20-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev respublikanın ləzgi ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşmüşdür.

◆ 1996-cı ilin oktyabrın 17-də Qarabağ döyüşlərində həlak olmuş şəhidlərin xatirəsinə Qusar şəhərində ucaldılmış abidənin açılışı olmuşdur.

◆ 1997-ci ilin oktyabrın 15-də Qusar şəhərində Azərbaycanda özəl tibb müəssisələrinin ilk qaranquşlarından sayılan “OKİ” klinikası yaradılıb. Bu gün Azərbaycanın tanınmış səhiyyə ocaqlarından sayılan “OKİ” Avropa standartlarına cavab verən nümunəvi müəssisə kimi tanınır. Onun müasir tələblərə cavab verən bazası, 3 korpusu, 80 peşəkar mütəxəssisi var. Burada ultrasəs müayinəsi, laboratoriya, homodializ, kompüter tomoqrafiyası, laparaskopik cərrahiyyə, exokardioqrafiya, endoskopiya müayinələri aparılır. Tibbi yardımın keyfiyyətinə görə regionda lider sayılan “OKİ” Almaniya həkimləri ilə sıx əməkdaşlıq edir. Klinikanı yaradıb ona rəhbərlik edən Malik Qayınbəy oğlu Kərimovdur.

◆ 2000-ci ilin aprelin 26-da Qusarda Mustafa Kazdal məscidi istifadəyə verilmişdir. Məscid Azərbaycan memarı Uğur Miralayevin layihəsi əsasında osmanlı memarlığı üslubunda inşa olunmuşdur. Böyük gümbəzi, uca minarəsi olan 750 nəfərlik məscid binasının tikintisi Türkiyə vətəndaşı Mustafa Kazdalın vəsiyyəti və şəxsi vəsaiti ilə maliyyələşdirilmişdir.

◆ 2001-ci ildə Qusar rayonunun tarixində rekord miqdarda - 31000 ton taxıl istehsal olunmuşdur.

◆ 2001-ci ilin sonunda Qusarda 3072 nömrəlik avtomat telefon stansiyası istifadəyə verilmişdir.

◆ 2002-ci ilin martın 30-da Nəcəfkənddə torpaq sürüşməsi baş vermiş, 54 yaşayış evi dağılmışdır.

◆ 2004-cü ilin fevralın 13-də Qusar şəhərində Qarabağ əlilləri və şəhid ailələri üçün tikilmiş ikimərtəbəli, 8 mənzilli yaşayış evi istifadəyə verilmişdir.

ПРЕЗИДЕНТ ГЬЕЙДАР АЛИЕВ КЦIАРА

1998-йисан 3-октябрдиз Азербайжан Республикадин Президентвилиз кандидат Гьейдар Алирзадин хва Алиев КцIар районда хьанай. Ина райондин агьалийри ам хушдаказ кьабулнай. КцIар шегьердин кьилин майдандал Гь.Алиеван райондин агьалийрихъ галаз гуьруьш кьиле фенай, ада вичин сечкидилай виликан платформадикай малумат ганай.

Регьберди КцIариз ва адан зегьметдал рикI алай кьегьал инсанриз лайихлудаказ къимет гана лагьанай: “Азербайжандин кефер патан сергьятар КцIари тешкилзава. Куьне аслу тушир Азербайжандин кеферпатан чилерал Азербайжандин аслу туширвал хуьзва, гьакIни чи кеферпатан къуншидихъ галаз алакъаяр вилик тухуз куьмек гузва ва гьавиляй чна квез разивал къалурзава. Им КцIарин Азербайжандин уьмуьрда, Азербайжандин политический картада махсус эгьмият авай роль я. КцIарвияр кьетIен ихтибар авуниз лайихлу я. Куь тарих къагьриманвилин тарих я. Куь тарих туькIуьрунин-яратмишунрин тарих я. Ватандиз, чилиз, гьукуматдиз вафалувал къалурунин тарих я.

...КцIарвийри Азербайжандин аслу туширвал, чилерин битаввал хуьн патал лайихлудаказ къуллугъ авуна, ивияр авадарна, шегьидар гана, Азербайжандин милли къагьриманвилин кукIушриз хкаж хьана... Къанлу дереда 1918-йисуз кцIарвийри Азербайжан халкьдиз басрух гайи эрмени миллетчийрин вилик пад кьуна, абур кукIварна. Гилани кцIарвийри Азербайжандин армияда къуллугъзава, къагьриманвилин чешнеяр къалурзава ва зун чIалахъ я хьи, кцIарвийри аслу тушир Азербайжан гьамиша хуьда”.

PREZİDENT HEYDƏR ƏLİYEV QUSARDA

1998-ci ilin oktyabrın 3-də Azərbaycan Respublikasının Prezidentliyinə namizəd Heydər Əlirza oğlu Əliyev Qusar rayonuna səfər etmişdir. Burada mehribanlıqla qarşılanan H.Əliyev şəhərin baş meydanında rayon əhalisinin nümayəndələri ilə görüşmüş, seçkiqabağı platforması haqqında onlara məlumat vermişdir.

Rəhbər Qusara və onun zəhmətkeş adamlarına yüksək qiymət verərək demişdir: “Azərbaycanın şimal sərhədlərini Qusar təşkil edir. Sizə minnətdarıq ki, müstəqil Azərbaycanın şimalındakı torpaqlarda Azərbaycanın müstəqilliyi keşiyində dayanmısınız və eyni zamanda bizim şimal qonşumuzla əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsində öz xidmətlərinizi göstərirsiniz. Bu, Qusarın Azərbaycan həyatında, Azərbaycan siyasi xəritəsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən roludur. Qusarlılar xüsusi etimada layiqdir. Sizin tarixiniz qəhrəmanlıq tarixidir. Sizin tarixiniz qurub-yaratmaq tarixidir. Vətənə, torpağa, dövlətə sədaqət göstərmək tarixidir.

...Qusarlılar Azərbaycanın müstəqilliyinin, ərazi bütövlüyünün qorunmasında xidmətlər göstərmişlər, qan tökmüşlər, şəhidlər vermişlər, Azərbaycanın milli qəhrəmanlıq zirvəsinə ucalmışlar... Qanlı dərədə 1918-ci ildə qusarlılar Azərbaycan xalqına təcavüz edən erməni millətçilərinin qarşısını alıb onları darmadağın etmişlər. İndi də qusarlılar Azərbaycan ordusunda xidmət edir, qəhrəmanlıq nümunələri göstərirlər və əminəm ki, qusarlılar müstəqil Azərbaycanın müdafiəsində həmişə dayanacaqlar”.

ПРЕЗИДЕНТ ИЛГЬАМ АЛИЕВ КЦIАРА

2004-йисан 21-июлдиз Азербайжан Республикадин Президент Илгьам Алиев КцIариз атана чкадин агьалийрихъ галаз гуьруьшмиш хьана.

2005-йисан 28-июндиз Азербайжан Республикадин Президент Илгьам Алиева КцIара Олимпиядин Комплексдин бинеда сифте къван эцигнай.

Санлай Азербайжандин Президент Илгьам Алиев КцIар районда вадра хьана. Эхиримжи гьилера 2010-йисан 12-августдиз КцIариз атай Президентди Самур-Гьезре рехъ, Вини ЦIийихуьре Гьейдар Алиеван Фондунин куьмекдалди эцигнавай пуд мертебадин цIийи мектеб, "Самурдин" таможнядин цIийи пункт кардик кутунин мярекатра иштиракна, КцIара эцигзавай "КцIар-1" цIийи электрикдин станциядин, гьакIни "Шагь дагь" хъуьтIуьн ва гатун туризмдин комплексдин эцигунрин гьаларихъ галаз таниш хьана ва герек тир тапшуругъарни меслятар гана.

PREZİDENT İLHAM ƏLİYEV QUSARDA

2004-cü ilin iyulun 21-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Qusara səfər edərək rayon zəhmətkeşləri ilə görüşmüşdür.

2005-ci ilin iyunun 28-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Qusar Olimpiya İdman Kompleksinin təməl daşını qoymuşdur.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Qusar rayonunda beş dəfə olmuşdur. Son dəfə 2010-cu ilin avqustun 12-də Qusara gələn Prezident Samur-Həzrə yolunun, Yuxarı Zeyxur kəndində Heydər Əliyev Fondunun köməyi ilə inşa olunmuş üçmərtəbəli yeni məktəb binasının, "Samur" gömrük məntəqəsinin yeni binasının istifadəyə verilməsi mərasimlərində iştirak etmiş, Qusarda tikilən "Qusar-1" yeni elektrik stansiyasının, "Şahdağ" qış və yay turizm kompleksinin inşasının vəziyyəti ilə maraqlanmış, lazımi tapşırıqlar və məsləhətlər vermişdir.

ГАФАЛАГ	LÜGƏT
акунар авай	*yaraşıqlı*
аскIан	*alçaq*
алай аям	*indiki dövr*
алух	*geyim*
амукьаяр	*qalıqlar*
арадиз атун	*yaranma*
бине	*bünövrə*
вегьин	*hücum*
викIегьвал	*qoçaqlıq*
гелер	*izlər*
генг	*geniş*
гишир	*naxış*
гунгар	*su borusu*
гуьгъ	*ardı*
гуьмбет	*abidə*
гъуцар	*allahlar*
дарамат	*bina*
дегь чIав	*qədim dövr*
дяве	*dava*
дуьшуьш	*təsadüf*
жагъурун	*axtarış*
женг	*döyüş*
кавал	*kürk*
капI	*ibadət*
кефер	*şimal*
кукIварун	*darmadağın etmək*
кхьинар	*yazılar*
къалабулух	*həyəcan*
къвалал	*yanında*
къенепад	*daxili*
къецепад	*xarici*
къулай	*əlverişli*
кьадар	*say*
кьакьан	*hündür*
кьасухдай	*qəsdən*
кьвати	*qutu*

кьветI	*mağara*
кьегьал	*igid*
кьериз-цIаруз	*nadir hallarda*
кьетIен	*mühüm*
кьибле	*cənub*
кьилиз акъудун	*başa çatdırmaq*
кьулухъ пад	*arxa tərəf*
кьурагьвал	*quraqlıq*
кьушун	*qoşun*
кIалуб	*qəlib*
кIараб	*sümük*
кIватIал	*birlik*
кIватIун	*toplamaq*
кIвенкIве	*əvvəl*
кIеве гьатун	*bərkə düşmək*
кIеле	*qala*
кIеретI	*dəstə*
кIумп	*möhür*
кIунтI	*kurqan*
тIалабун	*diləmək*
тIебиатдин басрух	*təbii fəlakət*
пацук акатун	*əsarət altına düşmək*
пел	*təpə*
уфтан	*qalib*
фур	*quyu*
ракьун девир	*dəmir dövrü*
рагъэкъечIдай	*şərq*
рагъакIидай	*qərb*
ругун	*vəl*
регъвер	*dəyirman*
руьхъ	*kül*
сал	*dar*
санал	*birlikdə*
са береда	*bir zamanlar*
сердер	*sərkərdə*
сихил	*nəsil*
сурар	*qəbiristanlıq*
тIвар	*ad*

лабар	*lövbər*
легьзе	*an*
лукI	*əsir*
мискIин	*məscid*
миях	*atlı*
мублагь	*münbit*
муъмин	*mömün*
муьтIуьгъ	*tabe*
харапIаяр	*xarabalıqlar*
хуьр	*kənd*
хьел	*ox*
хъенчIин къаб	*saxsı qab*
хъпехъан	*çoban*
цам	*qolbaq*
цурцун девир	*bürünc dövrü*
цIарцIе тван	*mühasirəyə almaq*
цIивин	*kömür*
цIиргъ	*silsilə*
чапла	*sol*
чапхунчи	*işğalçı*
чархачи	*carçı*
чка	*yer*
чукурун	*qovmaq*
чукIурун	*dağıtmaq*
чил	*torpaq*
чиливди сад авун	*yerlə yeksan etmək*
чи эрадал къведалди	*eramızdan əvvəl*
чешме	*mənbə*
чхра	*cəhrə*
чIав	*vaxt*
шегьре рехъ	*şosse yol*
эрчIи	*sağ*
эцигунар	*tikililər*
юкьван виш йисар	*orta əsrlər*
ракь	*silah*
ях	*piyada*

II

ТӀЕБИАТ

TƏBİƏT

Гьи касди халкьнатӀа яраб тӀебиат,
Вуж я ам, бахшайди ихьтин мужидат?

Низами Генжеви

Görən kim yaratmış bu təbiəti,
O kimdir, işinin nədir hikməti?

Nizami Gəncəvi

Азербайжан Республикадин кефер-рагъэкъечӀдай пата экӀя хьанвай КцӀар райондин чилерин майдан 1542 км² я. Им санлай республикадин вири чилерин 1,8% лагьай чӀал я. Райондин сергьятрин яргъивал 300 км-див агакьзава. 240 км кьуру сергьятар, 60 км цин сергьятар (Самур вацӀ) я.

Район кефер пата ЧӀехи Къафкъаз дагъларихъ галаз, Самур вацӀун къерехар тирвал Дагъустан Республикадин Ахцегь ва Мегьарамдхуьр районрихъ галаз, кьибле-рагъакӀидай пата Къебеле, кьибле пата Къуба ва рагъэкъечӀдай пата Хачмаз районрихъ галаз къунши я. Райондин эхиримжи нукьтӀаяр кефер пата СтӀуруба, кьибле пата ТӀурфан дагъ, рагъэкъечӀдай пата Кузун хъишлах, рагъакӀидай пата Базардуьзуьдин кукӀуш я.

Райондин чилер гьуьлуьвай 45 метрдилай 4466 метр кьван кьакьанда ава. Чилерин вадакай кьуд пай дагълар я. КцӀарин дагъларин кьакьанвал агъадихъ галайвал къалуриз жеда:

Базардуьзуь	4466 м
Шагь дагъ	4243 м
ТӀурфан дагъ	4191 м
Базарюрт	4126 м
Яру дагъ	4116 м
Гирве	3963 м
Нисен дагъ	3660 м

Azərbaycanın şimal qapısı sayılan, 1542 km² sahəsi olan Qusar rayonu respublikamızın şimal-şərqində yerləşir. 240 km quru və 60 km su sərhədinə malik rayon Samur çayı boyunca Dağıstan Respublikasının Axtı və Məhərrəmkənd rayonları ilə, cənub-qərbdən Qəbələ, cənubdan Quba, şərqdən Xaçmaz rayonları ilə həmsərhəddir.

Onun cənub-qərbində Baş Qafqaz silsiləsinin şimal-şərq yamacı və Yan silsilə, mərkəzi hissəsində Qusar maili düzənliyi, şimal-şərqində Samur-Dəvəçi ovalığı uzanır. Rayonun cənub-qərb sərhədi Baş Qafqaz silsiləsinin suayrıcından keçir. Rayonun ən ucqar nöqtələri şimalda Suduroba, cənubda Tufan dağı, şərqdə Kuzun qışlaq, qərbdə Bazardüzü zirvəsi sayılır.

Qusar rayonu dəniz səviyyəsindən 45 metrdən 4466 metrə qədər yüksəkdə yerləşir. Ərazisinin beşdə dörd hissəsini dağlar təşkil edir. Rayonun dağ zirvələrinin hündürlüyü aşağıdakı kimidir:

Bazardüzü	4466 m
Şahdağ	4243 m
Tufandağ	4191 m
Bazaryurd	4126 m
Yarudağ	4116 m
Girve	3963 m
Nisendağ	3660 m

Нисен дагъ Nisendağ

Шагь дагьдин массив Şahdağ massivi

Азербайжандихъ дегь чIаварилай муркIади кьунвай 7 чка ава. Абурукай 4 КцIар райондин Базардуьзуь, Шагь дагъ, ТIурфан ва Базарюрт хьтин кукIушра экIя хьанва. Санлай абуру 2,7 км^2 кьван чка кьазва. "МуркIар" тIвар ганвай чкадин майдан 1,2 км^2 я. "ЧIехисар" лугьудай чкадин гьяркьуьвал 200, яргъивал 1100 метр я.

Са бязи алимри малумат гузвайвал, тахминан 100-110 миллион йиис инлай вилик ЧIехи Къафкъаздин дагълар алай чка Каспи гьуьлуьн дерин кIан тир. Тектоникадин дегишвилерин нетижада гьуьлуьн кIан хкаж хьанай ва гилан Къафкъаз дагъларин цIиргъ арадиз атанай. А чIавуз чилерин са пай цин кIаник кумукьнай.

Шагь дагъда, ТIигьиржал вацIун ва КцIар вацIун ятахра кижин къванерин ва доломитдин лап къадим девирриз талукь амукьаяр ава. Шагь дагъдин патарив, Самур вацIун дереда ва Ширвановкада кижин амукьаяр генани гегьенщдиз экIя хьанва. Райондин чилерал гьакIни къумадин, чепедин, гъепIгъепIрин амукьаяр дуьшуьш жезва.

ГЕОГРАФИЯДИН ЧКАЯР

Район географиядин жигьетдай 3 чкадал пай жезва: аран, дуьзенлух ва дагълух чкаяр.

Арандик райондин кефер-рагъэкъечIдай патан чилер акатзава. И чилерин гзаф чкайриз кцIарвийри "паласа", "тала", "хъишлах" хьтин тIварар ганва. Аран кьиляй-кьилди цан цазвай чилерикай ибарат я.

Дуьзенлухди райондин юкьни-юкь кьунва. Ина багълар кутуна, никIер, салар цазва.

Дагълух чка райондин кьибле-рагъакIидай

Respublikamızda mövcud olan müasir buzlaq sahələrindən Bazardüzü, Tufandağ, Şahdağ və Bazaryurd Qusar rayonu ərazisindədir.

Bazardüzünün konusvari zirvəsi "Çexisar", "Murkar" buzlaqları ilə və başqa buzlaqlarla örtülmüşdür. Buradakı dağlar nisbətən cavandır. Onlar Alp, Karpat, Pamir və başqa dağlarla eyni vaxtda - təxminən 100-110 milyon il bundan əvvəl yaranmağa başlamışdır. Baş Qafqazın və Yan silsilə dağlarının yerləşdiyi ərazi qədim Kaspi dənizinin dərin yeri olmuşdur. Tektonik dəyişikliklər nəticəsində dənizin dibi qalxaraq, quru sahəsini - indiki Baş Qafqaz silsiləsini yaratmışdır. Rayonun ərazisində qədim dövr çöküntüləri geniş yayılmışdır. Burada gil yatağı vardır. Ən qədim dövr çöküntüləri Tahircal çayının yuxarı axarında, Şahdağ massivində üzə çıxıb. Əhəngdaşından, dolomitdən və s. ibarət süxurların yaşı 145 milyon ilə çatır. Şahdağ zonasında, Samur çayı dərəsində və Şirvanovka kəndi ərazisində təbaşir çöküntüləri geniş yayılmışdır. Rayonun müxtəlif yerlərində qum, gil və başqa süxurlara rast gəlinir.

COĞRAFİ ƏRAZİLƏR

Rayon ərazisi 3 təbii coğrafi əraziyə bölünür: ovalıq, maili düzənlik və dağlıq sahə.

Ovalıq sahə ərazinin şimal-şərq hissəsini əhatə edir. Bu sahəni yerli əhali qışlaq, palasa və ya tala adlandırır. Çəmən-meşə torpağı, qismən qəhvəyi torpaq bura üçün səciyyəvidir. Sahə başdan-başa şumlanır.

Maili düzənlik rayon ərazisinin mərkəzi hissəsini təşkil edir. Torpaq örtüyü qonur dağ-meşə, qəhvəyi

патан чилер я. И чилерик ЧӀехи Къафкъаздин цӀиргъ акатзава. Дагълух тундрадин гьава хас тир ина хъуьтӀуьн къаяр ва гарар жеда.

КцӀарин чилерин залзалайрихъ майилвал ава. Ина 7 ва 8 баллдин зонаярни дуьшуьш жезва. РагъэкъечӀдай пата гьар йисуз чил 2,5-3,5 мм кьван ацукьзава. Е.И.Брюса 1953-йисуз гайи малуматда КцӀара эхиримжи 100 йисуз чпин гуж 5 баллдилай артух тушир 8 залзала хьайиди къейд авунва. 1966-йисан залзала 6 балдинди тир ва ам дагъдин зонада са кьадар чилер авахьуниз ва ацукьуниз себеб хьанай.

Райондин чилерал кьиле физвай тектоникадин процессри ина сад садав кьазвачир гьалар арадиз гъанва: дагълух чкаяр хкаж хьанва (1700-1800 м), гьуьлуьз мукьва чилер ацукьнава. КцӀара чил авахьун ва ацукьун адетдин гьал я. Ихьтин гьалар Шагь дагъдин, Къизилкъаядин ва ТӀигьиржал вацӀун патарив гвай чилерал фад-фад дуьшуьш жеда.

ГЬАВА

Райондин дагълари кефер патай къвезвай къайи гарарин вилик пад кьазва, абуруз республикадин атмосферадиз гьахьиз манийвал гузва. КцӀара гатфар, гад, зул ва кьуьд ашкарадиз чир жезва. Имни район Каспи гьуьлуьз мукьва хьунин ва дагълари ам элкъуьрна цӀарцӀе тунин нетижа я.

Чи республикада дуьшуьш жезвай гьавадин гьаларин 9 жуьредикай 4 КцӀариз хас я. Инин кьуьд къайиди, гатфар чӀимелди, гад чимиди (сифте йикъар марфар аваз), зул марфар галайди ятӀани санлай гьаваяр милайимди я. Гьавадин минимум температур -45^{0}С (4000 метрдилай кьакьан чкайра), максимум температур +37^{0}С я. Ина рагъ алай чими йикъарин кьадар 79-91-дав агакьзава. Къайи гьавади ноябрдин эхиррилай февралдин эхирралди давамзава.

Дагълух чкайра къаяр гагь-гагь сентябрдин эхиррилай башламишда ва 250 югъуз давам жеда. Живер февралдиз цӀраз башламишда. Дагъдин патарив гвай хуьрера кьуьд гзаф чӀавуз жив кьун тавуна, чимиз алатда. И вахтунда дуьзенлухда гьаваяр къайи ва жив галачирди жеда.

Гатфариз ва зулуз дагълух чкайра цифер ва чӀимелвилер гзаф жеда. Марфар виридалайни гзаф дагълух чкайра (июндиз 80-100 мм) ва дуьзенлухда (октябрдиз 34-40 мм) жеда. Дуьзенлухда жив сифте яз ноябрдин вацра ва эхиримжи гьилера мартдин сад лагьай паюна къвада.

dağ-meşə tiplərindən ibarətdir. Burada əsas yeri bağçılıq, taxılçılıq və tərəvəzçilik tutur.

Dağlıq sahə cənub-qərbdə yerləşən Yan və Baş Qafqaz silsilələrini əhatə edir. Buranın yüksək dağlıq ərazisi üçün dağ tundra iqlimi xasdır. Qışı sərt və küləkli keçir. Torpaq örtüyü çox zəif inkişaf edib.

Qusar ərazisi yüksək seysmikliyi ilə seçilir. Burada 7 və 8 ballıq seysmik zonalar vardır. E.İ.Bryusun 1953-cü ildə verdiyi məlumata görə, son 100 ildə Qusarda gücü 5 baldan artıq olmayan 8 yeraltı təkan qeydə alınmışdır. 1966-cı ilin aprelin 20-də baş vermiş zəlzələnin gücü isə 6 bal olmuşdur. Həmin zəlzələ dağlıq zonada sürüşmə və uçqunlar yaratmışdır.

İntensiv tektonik hadisələr rayonun ərazisində təzadlı proseslər yaratmış, dağlıq sahə qalxmaya (1700-1800 m), dənizə yaxın sahə isə çökməyə məruz qalmışdır. Şahdağ və Qızılqaya yastanlarının şimal yamaclarında sürüşmə-uçqunlar geniş yayılmışdır.

İQLİM

Rayon şimal yarımkürəsinin mülayim isti qurşağında yerləşir. Dağlar şimaldan gələn soyuq hava kütlələrinin qarşısını kəsərək, onların respublikanın ərazisinə maneəsiz daxil olmasına imkan vermir. Buranın qışı nisbətən soyuq, yazı yağışlı, yayı isti (rübün əvvəli yağışlı), payızı yağışlı, lakin nisbətən ılıq keçir. Bu cür iqlim müxtəlifliyi ərazinin Xəzər dənizinə yaxınlığı və dağlarla əhatə olunması ilə izah edilir.

Respublikamızda mövcud olan 9 iqlim tipindən 4-ü - yayı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhra və quru çöl iqlimi, yağıntıları təxminən bərabər paylayan mülayim-isti iqlim, dağlıq tundra iqlimi bura üçün xarakterikdir. Qusar rayonunda havanın mütləq minimum temperaturu -45^{0}C (4000 metrdən yüksək sahələrdə), mütləq maksimum temperaturu isə +37^{0}C təşkil edir. Ərazidə günəşli günlərin sayı 79-91-dir. Mənfi temperatur noyabrın sonlarından fevralın sonlarına kimi davam edir.

Dağlıq yerlərdə şaxtalar bəzən sentyabrın sonlarında düşür və 250 gündən artıq davam edir. Qar örtüyü fevralda əriməyə başlayır. Bəzi dağətəyi kəndlərdə qış çox vaxt günəşli və qarsız keçir. Yazda və payızda dağlıq yerlərdə buludlu hava və çiskin müşahidə olunur.

Maksimum yağıntı dağlıq sahələrdə iyunda (80-100 mm), düzənliklərdə isə oktyabrda (34-40 mm) qeydə alınır. Birinci qar adətən düzənlik sahələrdə noyabrda, sonuncu qar isə martın birinci yarısında yağır.

Дагълар цифери кьурла *Dağları duman alanda*

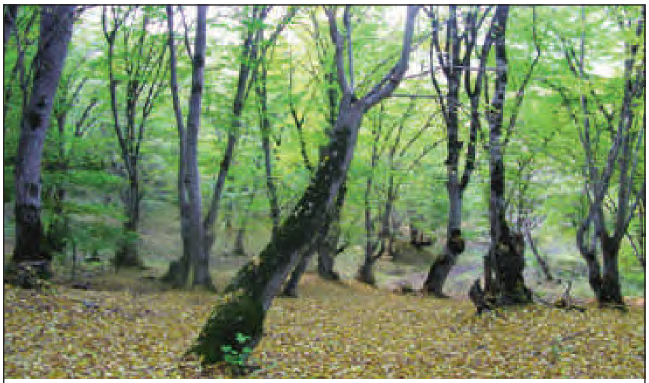

Zulun tam *Payız meşəsi*

ГЕОМОРФОЛОГИЯ

КцIара геоморфологиядин са шумуд район ава:

Кьакьан дагълух район

Инихъ ЧIехи Къафкъаздин вичин кьакьанвал 2800-4460 метр тир пад акатзава. Адаз кьвалар, къванер авахьнавай чкаяр ва дереяр хас я. Базардуьзуь, Базарюрт ва ТIурфан дагълара гилан девиррин муркIар дуьшуьш жезва.

Шагь дагъдин район

Гьуьлуьвай 4243 метр кьван кьакьан тир и районда 2,7 км чилерал 7 муркIадин чкаяр экIя хьанва. 3600 метрдин кьакьанвиле Уст Сармат девирдиз талукь гьуьлуьн амукьаяр гьалтзава. Инаг карст дагьарралдинни сейли я.

Къизилкъаядин район

Гьуьлуьвай 3438 метр кьван хкаж хьанвай и районда чил ацукьун ва авахьун адетдин кар я. Бязи чкайра чиргъерин кIунтIар дуьшуьш жезва.

СтIуррин район

Кьакьанвал 2990-3100 метр я, КIур ва СтIур вацIарин арада экIя хьанва. Адахъ гуьтIуь, уьцIуьзвай дереяр, киж галай накьвар, кижин каньонар гзаф ава. Ихьтин каньонар ТIигьиржалрин дереда генани пара дуьшуьш жезва.

Лацарин район

Иник акатзавай ЧIехи Сувал дагъдин кьакьанвал 1900 метрдилай виниз я. Самур ва КцIар вацIарин арада гегьенш чилер кьазвай и район вични 2 чкадиз пай жезва. ЧIехи Сувалдиз къубуяр ва дагълар уьцIена хьайи кьвалар, ГъвечIи Сувалдиз вацIун кIамар ва дереяр хас я.

Самур район

Инин гьуьлуьвай кьакьанвал 45-300 метр кьван я. Адан гзаф чилер алунитдин амукьайрикай арадиз атанва. Дерейрикай, дагълара уьцIена хьайи кьваларикай, къубуйрикай ва вацIун ятахрикай ибарат я.

GEOMORFOLOGİYA

Qusarda aşağıdakı geomorfoloji rayonlar var:

Yüksək dağlıq rayonu

Buraya Baş Qafqazın hündürlüyü 2800-4466 m arasında olan suayrıcı zolağı daxildir. Qayalıqlar, səpintilər və dərələr geniş yayılmışdır. Bazardüzü, Bazaryurd və Tufan dağlarında müasir buzlaqlar vardır.

Şahdağ rayonu

Şahdağ yastanını əhatə edən bu sahənin yüksəkliyi 4243 metrə çatır. Burada 2,7 km^2 sahəni tutan 7 buzlaq var. Buradakı karlar, sirklər və teknəvari dərələr qədim buzlaqların izləridir. 3600 metr hündürlükdə Ust Sarmat dövrünün dəniz çöküntülərinə rast gəlinir. Məşhur karst mağaraları burada yerləşir.

Qızılqaya rayonu

Mütləq yüksəkliyi 3438 metrə çatan bu sahə Qızılqaya yastanını əhatə edir. Yamaclarda uçqunlar, sürüşmə, bəzi sahələrdə isə çınqıllıqlar müşahidə olunur.

Sudur rayonu

Hündürlüyü 2990-3100 metr olub, Ukur və Sudur çayları arasında yerləşir. Əhəngdaşları ilə örtülmüş qarışıq tirələrlə səciyyələnir. Əhəngdaşından yaranmış Tahircal dərəsi də bu rayona daxildir. Burada dar və uçurum dərələr çoxdur.

Ləzə rayonu

Buraya daxil olan Suval rayonu Böyük Suval dağı sahəsində yerləşib, maksimal yüksəkliyi 1900 m-dən artıqdır. Samur və Qusarçay arasında geniş ərazini əhatə edir. Ərazi iki rayona bölünür. Böyük Suvala qobu və yarğanlar, Kiçik Suvala çay dərələri və yamaclar xasdır.

Samur rayonu

Burada relyefin hündürlüyü 45-300 metr arasındadır. Onun əsas hissəsi alunit çöküntülərindən əmələ gəlmişdir. Dərə, yarğan, qobu və çay yatağından ibarətdir.

НАКЬВАР

Дуьзенлухриз шуьтруь ва мичIи-шуьтруь рангарин накьвар хас я. Ина явшан ва техилар хъсандиз арадиз къведа.

Тамарин патарив гвай чилер цIару шабалтдин накьварикай ибарат я. И чилерикай яд гузвай набататар цун патал менфят къачуда.

Дагъларин кефер-рагъэкъечIдай патан кьурагь чилериз шуьтруь накьвар хас я.

Алп ва субалп зонайрилай агъа пад, дагъларин ценер дагъдин-тамун шуьтруь накьвари кьунва.

1800-3000 м кьван кьакьанра дагъдин-векьин чкайрин накьвар арадиз атанва. Ихьтин накьвадик торф ва чиргъни гала.

Дагъдин тундрадин чилер гьуьлуьвай 3000 метр кьван хкаж хьанвай чкайра ва гьадалайни кьакьанра экIя хьанва. Ина накьв гъвечIи лекеяр хьиз кьецIил къванеринни кьваларин винел жеда.

ФЛОРА

Райондин чилерин 70% тамари ва кIапIалри кьунва. Тамара мегъуьн, пипин ва гийин тарар генани гзаф гьалтзава. Дагъдин тамар рагъэкъечIдай патан мегъуьн тараралди ва гьакIни верхьин, чIуру чуьхвердин, цIирицIдин тараралди тафаватлу я. Дагъларин синер сихдиз акъатнавай векьералди чешнелу жезва. Иникай гьам векьер ядай чкаяр, гьамни уьруьшар хьиз менфят къачузва. Са акьван кьакьан тушир векьин чкаяр чIехи ва генг яйлахар я. Республикада и яйлахрин тай авач.

ВацIун къерехра авай тамара къавахдин, къарагъаждин, гийин тарар генани пара ава. Ина шумудни са жуьредин майваяр ава: мертер, чумалар, вацIун кIирияр, тамун ципицIар, чIуру ичер, чуьхверар, кицикар, чухлумпIар, хутар, жикIияр, инияр, мереяр. Дагълара, иллаки Шагь дагъда агъзур жуьредин цуьквер акъатзава.

TORPAQ ÖRTÜYÜ

Ərazi əsasən çimli dağ-çəmən, qonur dağ-meşə, tipik və karbonatlı dağ-meşə və qəhvəyi torpaqlardan ibarətdir. Dağlıq sahədə əsasən alp və subalp çəmənləridir. Bunlardan yay otlaqları kimi istifadə olunur. Düzənliklərdə qonur və boz-qonur torpaqlar yayılmışdır. Burada yovşan və sünbüllü bitkilər yaxşı inkişaf edir.

Meşə ətəklərində torpaqlar boz şabalıdıdır. Suvarılan mədəni bitkilərin əkini üçün istifadə olunur. Dağ-meşə qurşağından yuxarıda, 1800-3000 m hündürlükdə dağ-çəmən torpaqları yayılıb. Onların tərkibi çimli və torfludur.

Dağ-çəmən sahəsi alp və subalp yarımqurşaqlarına bölünür. Dağ tundra sahəsi dəniz səviyyəsindən 3000 m və daha yüksəkdə yerləşir. Burada torpaq çılpaq süxurların yarıqlarında və onların səthində kiçik ləkələr şəklindədir.

BİTKİ ALƏMİ

Rayon ərazisinin 70%-ni meşələr və kolluqlar təşkil edir. Qusar maili düzənliyində enliyarpaqlı meşələr (palıd, fısdıq və vələs), çəmənlər və kolluqlar geniş sahələr tutur. Kuzun və Ləzə ərazisində nadir kol şamı (qarmaqvari şam) bitir. 35-70 milyon il əvvəl dünyada geniş yayılmış, buzlaşma dövründə məhv olmuş bu relikt ağac məhz Qusar rayonundadır.

Dağ meşələrində şərq palıdına, tozağacına, ağcaqayına, quşarmuduna, ayı fındığına, ardıca rast gəlinir. Subalp çəmənlikləri hündür boylu sıx bitkilərlə zəngindir. Onlardan biçənək kimi istifadə olunur. Alp çəmənlikləri respublikamızın ən geniş yaylaqlarıdır. Çay sahilləri boyu uzanan tuqay meşələrində qovaq, qarağac, zirinc, zoğal, çaytikanı, yemişan, meşə üzümü, şərq alması, meşə armudu, əzgil, alça, itburnu, böyürtkən və s. bitir. Dağlar, ələlxüsus Şahdağ çiçəklərlə zəngindir.

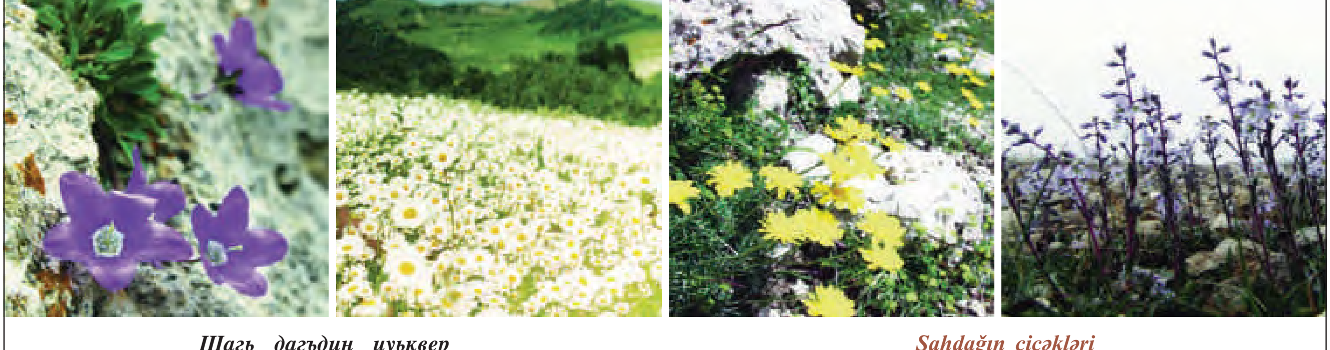

Шагь дагъдин цуьквер

Şahdağın çiçəkləri

ФАУНА

Райондихъ гзаф девлетлу фауна авайди ина дегь чIаварилай гъуьрчехъанвал вилик фини субутзава. Адан чилерал гзаф дуьшуьш жезвай гьайванрик дагъдин цIегь, жанавур, сикI, чуьлдин вак, къуьр, тамун кац, цуцIул акатзава. Инра гъуьлягъ, кашу, кьиф, чуьлдин гуьрзе дуьшуьш жезва.

Кьакьан дагъдин векьин чкайра ва кьуталра къушарикай лекь, свал, улар, Къафкъаздин тетра, дагъдин тамара лекь, тамун билбил, кIекIе, нуькI, чIулав нуькI гьалтзава.

Дагъдин ценера авай кIапIалра гьайванрикай къуьрери, вакIари, машахри, гьакIни кIекIе, лиф, кIвалин нуькI, керекул, хъипи нуькI хьтин къушари бине кутунва.

Дуьзенлухра чIулав нуькI, къвед, лиф, кьвал алай къиб, кашу, гъуьлягъ, чуьлдин кьиф гьалтда.

HEYVANAT ALƏMİ

Rayon ərazisində ən çox rast gəlinən heyvanlar Dağıstan turu, köpgər, ayı, canavar, vaşaq, meşə pişiyi, daşlıq və meşə dələsi, quşlardan ular, tetra quşu, göyərçindir. Yüksək dağ çəmənlərində və qayalıqlarda keçəl kərkəz, Qafqaz uları, Qafqaz tetrası, qaya kərtənkələsi və qonur ilan məskunlaşır.

Dağ meşələrində heyvanlardan qonur ayı, meşə pişiyi, canavar, meşə dələsi, meşə siçanı, quşlardan qartal, meşə bülbülü, ağacdələn, uzunquyruq arıquşu, qaratoyuq, tetra quşu, sərçə yaşayır. Dağətəyi kolluqlarda tur, qaban, dovşan, vaşaq, vəhşi pişik, kərtənkələ, çöl gürzəsi, sağsağan, sarıköynək, ağacdələn, göyərçin, sərçə geniş yayılmışdır.

Düzənliklərdə quşlardan sığırçın, boz kəklik, göyərçin, sürünənlərdən tısbağa, kərtənkələ, ilan, çöl siçanı məskən salmışdır.

КцIар вацI *Qusarçay*

СтIур вацI *Sudur çayı*

ВАЦIАР

КцIара чи республикадин чIехи шегьерар хъвадай целди таъминарзавай булахар гзаф ава. Дагълух чкайра хъвадай, вацIарин патарив грунтдин ятар бул я. КцIар дуьзенлух артезиандин цин булвилелди тафаватлу я. Районда жуьреба-жуьре начагъвилериз чара ийидай чими ятар ва минералриз элкъвенвай ргар ятар ава. Чилин кIан нафтIадик какахьзавай уьцIуь цин игьтиятралди бул я. 3000 метрдилай кьакьанра давди кьунвай грунтдин ятар ва муркIар, дагъдин тундрадин зонада лагьайтIа, уьленар арадиз гъизвай грунтдин ятар ава. Райондин чилерай Самур, КцIар вацI, СтIур вацI, Гъенер вацI, ТIигьиржал вацI, КIур вацI авахьзава.

Самур вацI

Ада Дагъустандин Китин дагъдай (3600 м) кьил къачунва ва Каспи гъуьлуьз авахьзава. ВацIун яргъивал 216 км, бассейн 5000 км^2 я. КцIарин чилерал адак ТIигьиржал вацIни (34 км) КIур вацI (28 км)

ÇAYLAR

Qusar rayonunun ərazisində respublikamızın iri şəhərlərini şirin su ilə təmin edən çoxlu bulaqlar qaynayır. Dağlıq zonada mineral sular, çay vadilərində isə içməli yeraltı sular çoxdur. Qusar maili düzənliyi artezian sularının bolluğu ilə səciyyələnir. Rayonda müxtəlif xəstəliklərin müalicəsində istifadə olunan isti sular və qaynar mineral bulaqlar çağlayır. Relyefin dərin qatları neftlə zəngindir. 300 metrdən yüksəkdə buz bağlamış qrunt suları və buzlar, dağ tundrası zonasında isə bataqlıqlar əmələ gətirmiş qrunt suları mövcuddur. Rayonun ərazisindən Samur, Qusarçay, Sudurçay, Qənərçay, Tahircalçay, Ukurçay axır.

Samur çayı

Başlanğıcını Dağıstan ərazisindəki Kitin dağından (3600 m) götürür, Xəzər dənizinə tökülür. Uzunluğu 216 km, hövzəsi 5000 km^2-dir. Qusar ərazisində Tahircal çayı (34 km) və Ukur çayı (28 km) ilə qovuşur. İlin isti aylarında yağış, qar və buzlaq sularından sə-

какахьзава. Чими варцара марф, жив, цIрай муркIар себеб яз алахьзава, селлер арадиз гъизва. КIеле Сувар дагъдин патавай Абшерондиз вичин яргъивал 271 км тир Самур-Абшерон къанал акъуднава.

КцIар вацI

Базардуьзуь дагъдай кьил къачунвай и вацI Базардуьзуьдин, Базарюртдин ва Шагь дагъдин живедини муркIари кьунвай кукIушрай авахьзавай гьвечIи хилерикай арадиз атанва, Каспи гьуьлуьз авахьзава. Яргъивал 113 км, бассейн 694 км² я. КцIар вацIун эрчIи хел Ятух кIам (13 км), чапла хел Аразан кIам я (8 км). И кьве хел галкIана Шагьнабат вацI арадиз гъанва. Цин са пай ЧIакIар-Чпир ва Самур-Абшерон къаналриз авахьзава.

КIур вацI

Самурдин эрчIи хел тир адан яргъивал 28 км, бассейн 121 км² я. ВацIу 2020 м кьван кьакьандай кьил къачузва. Марфарикай, живерикай, гьакIни чиликай хкатзавай ятарикай арадиз атанва.

ВИРЕР

ТIурфан райондин виридалайни чIехи вир я. Кьве чIехи чухурда арадиз атанвай и вир ТIурфан вацIун кефер пата, адавай 4 км-дин мензилда ава. Кьуд патахъай дагълари элкъуьрна кьунвай и вир булахрин ятари арадиз гъанва. Ятар гзаф хьайи вахтунда ада 4 гектардин чка кьада. Деринвал 6 метр я.

Шихмизе ЭчIехуьре чил авахьунин нетижада булахрин ятарикай арадиз атанвай вир я. 1км² кьван чка кьунвай адан деринвал 3 метр я. Набататри элкъуьрна юкьва тунвай и вир хъуьтIуьз муркIади кьада.

Районда инсанри чпин гъилералди арадиз гъанвай вирерни ава. Мисал яз ЦIуру Худат, Манкъулидхуьр, Къалажух хуьрерин вирер ва “Беневша” вир къалуриз жеда. “Беневша” вир райондин меркезда 6 гектар чкада эгъуьннава, адан деринвал 12 метр я.

viyyəsi qalxır və daşqınlar əmələ gətirir. Qelesuvar dağı yaxınlığından Abşeron yarımadasına kimi uzunluğu 271 km olan Samur-Abşeron kanalı çəkilmişdir.

Qusarçay

Respublikamızın ən yüksək dağ çayıdır. Mənbəyi okean səviyyəsindən 3780 m hündürlükdə, mənsəbi 28 m aşağıdadır. Başlanğıcını Bazardüzü, Şahdağ, Bazaryurd və Tufan buzlaqlarından axan sulardan alır və Xəzərə tökülür. Uzunluğu 113 km, hövzəsinin sahəsi 694 km²-dir. Sağ qolu Yatuq kam (13 km), sol qolu Arazan kam (8 km) çaylarıdır. Bu iki çayın birləşməsindən Şahnabat çayı əmələ gəlmişdir. Suyunun müəyyən hissəsi Cağar-Cibir və Samur-Abşeron kanallarına axıdılır. Suvarmada geniş istifadə olunur.

Ukurçay

Samurun sağ qoludur, uzunluğu 28 km, hövzəsinin sahəsi 121 km²-dir. Mənbəyini 2020 m yüksəklikdən alır. Yağış, qar, qismən də yeraltı sulardan yaranıb. Suvarmada istifadə olunur.

GÖLLƏR

Tufan gölü rayon ərazisindəki ən yüksək və ən böyük göldür. İki çökəkdə yaranmış bu göl Baş Qafqazın suayrıcında, Tufançayın mənbəyindən 4 km şimalda yerləşir. Dörd tərəfdən dağlarla əhatə olunmuş göl buzlaq mənşəli olub qar sularından əmələ gəlib. Bol sulu dövrdə onun ərazisi genişlənərək 4 hektara çatır. Dərinliyi 6 metrdir.

Şixmizə gölü Əcəxür kəndi ərazisində bulaq sularından əmələ gəlmiş göldür. Onun sahəsi 1 km², dərinliyi 3 metrdir. Dörd tərəfdən bitkilərlə əhatə olunmuş gölün səthi qışda buz qatı ilə örtülür.

Süni göllərə Qalacıq, Bənövşə, Köhnə Xudat, İmamqulukənd gölləri aiddir. Rayon mərkəzində yaradılmış Bənövşə gölünün sahəsi 6 hektar, dərinliyi 12 metrdir. Suyundan təsərrüfatda və məişətdə istifadə olunur.

Шагь дагъда цуькверин вир *Şahdağda çiçəkli göl*

КцIарин “Беневша” вир *Qusarın “Bənövşə” gölü*

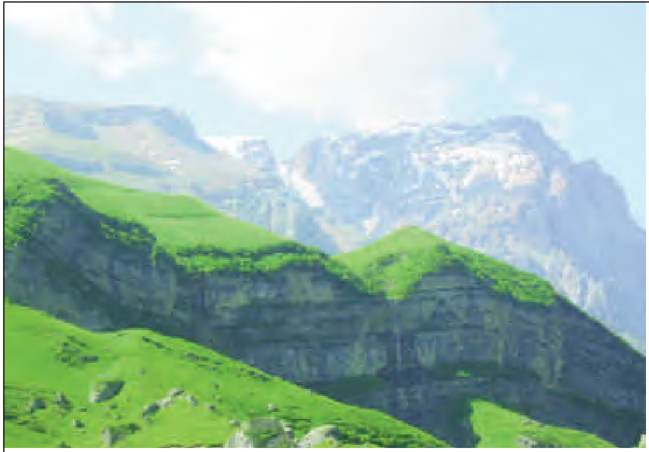

Гьейдар Алиеван кукIуш *Heydər Əliyev zirvəsi*

Силибирдин яйлах *Silibir yaylağı*

ШАГЬ ДАГЪДИН АЛАМАТАР

Гъуцар сув

Азербайжанда Шагь дагъдин иервилерив гекъигиз жедай кьвед лагъай чка авач. Бязи алимри Шагь дагъ, Шагь яйлах, Шагь юрт, Шагь тIул, Шагьдин булах, Шагьнабат вацI хьтин оронимар ва гидронимар Шагь Аббасан тIварцIихъ галаз алакъалу тирди къейд ийизва. Абуру лугьузвайвал, 1620-йисуз Кьибле Дагъустандал вегьей Ирандин шагь Аббаса чи патан виридалайни кьакьан дагъдиз Шагь дагъ, вичин яракьлуйри пуна ягъай яйлахдиз Шагьдин яйлах тIварар ганай. Ингье им гьакъикъатдив кьадай фикир туш. Агъзур йисара ина яшамиш хьайи инсанри икьван иер макандиз тIвар тагун мумкин тушир. Гьавиляй адал "дагъларин шагь" мана гузвай Шагь дагъ тIвар илитIнай жеди.

Дегь чIавара лезгийри 30-далай гзаф гъуцариз икрам ийизвай. Гъуцар фад-фад дагълариз илифдай кьван. Абур илифай дагълариз “Гъуцар сув” лугьудай лезгийри. Дагълариз икрам авун лезгийрин сур чIаварин адет я. Агъадихъ галайбур лезгийри генани мукьувай икрамдай дагълар тир: Шагь дагъ, Шалбуз дагъ, ТIурфан дагъ, Базардуьзуь дагъ, Китин дагъ, Питан дагъ, Сарфун дагъ, Кьелегь дагъ, Жалгъан дагъ, Яру дагъ, Нисен дагъ, Вахчаг дагъ, КичIен дагъ.

Кьве дагъдал гьакIни Гъуцар сув тIвар ала: Шагь дагъдални Шалбуз дагъдал. Гъуцар сув пIир я лугьуда чи бубайри. И рекьин четинвални тIебиатдин басрухар фикирда кьуна иридра а дагъларал акьахун Меккедиз финиф барабар я лугьуда. Дегь чIавара и дагъларин кукIушрал акьахна, гъуцаривай чпин тIалабунар ийидай лезгийри.

ŞAHDAĞ MÖCÜZƏLƏRİ

Allahlar dağı

Azərbaycanın fiziki xəritəsində Şahdağın gözəllikləri ilə müqayisə oluna bilən ikinci dağ yoxdur. Bəzi tədqiqatçılar Qusar rayonu ərazisindəki Şahdağ, Şah yaylağı, Şahyurdu, Şahdüzü, Şahbulaq, Şahnabat kimi yer adlarını Şah Abbasın adı ilə bağlayırlar. Guya Şah Abbas 1620-ci ildə özünün Cənubi Dağıstana hərbi yürüşü zamanı Yan silsilənin uca dağını Şah dağı, çadır qurduğu yaylağı Şah yaylağı və sair adlandırmışdır. Lakin bu fikir həqiqətə uyğun deyildir. Əsrlər boyu bu ərazidə yaşayan insanlar bu möhtəşəm təbiət abidəsinə ad qoymaya bilməzdilər.

Çox güman ki, ucalığına, əlçatmazlığına, mənzərələrinin gözəlliyinə görə bir zamanlar ona “dağların şahı” mənasını verən “Şahdağ” adı verilmişdir.

Uzaq keçmişdə ləzgilər Şahdağı “Allahlar dağı” adlandırmışlar. Bunun tarixi çoxallahlılıq dövrünə gedib çıxır. Ləzgilər qədim dövrlərdə 30-dan çox Allaha sitayiş edirdilər. Onların təsəvvürlərinə görə allahlar Şahdağın başında yığışır, taleyüklü məsələləri orada həll edirdilər.

Bir çox qədim xalqlar kimi ləzgilər də dağların müqəddəsliyinə inanırdılar və əmin idilər ki, onlar ilahi varlıq tərəfindən yaradılıblar. Samur çayının bir tərəfində yaşayan ləzgilər üçün Şahdağ, o biri tərəfində sakin olan ləzgilər üçün isə Şalbuzdağ Ğutsarin suv - Allahlar dağı hesab olunurdu. Xalq arasında belə bir inanc var ki, 7 dəfə Şahdağın və ya Şalbuzdağın zirvəsinə qalxmaq bir dəfə Məkkəyə getməyə bərabərdir. Ləzgilər Tufan, Bazardüzü, Kitin, Pitan, Sarfun, Keleh, Calğan, Yaru, Nisen, Vaxçaq, Kiçen dağlarına da sitayiş ediblər.

Шагь дагъдин чарчарар

Чи республикадин виридалайни иер, кьакьан ва гурлу чарчарар Шагь дагъда дуьшуьш жезва. Ина 12 чарчар ава. Абур агъадихъ галайбур я: Гургур, Кабаш, Танурган, Тангу, Лавур, Лацар, ЦӀар, Чар, Кьве чарчар, Къванкьил, Цырыгъ, Цириг. ЦӀразвай живерикай арадиз атана, кьакьанра сад садак акахьна авахьзавай и чарчаррин виридалайни чӀехидан тӀвар Гургур я. Ам Кабашда ава, 400-500 метр кьван кьакьандай авахьзава. Шагь дагъдин чарчарар хъуьтӀуьз муркӀади кьурлани, абурулай вил алудиз жедач. Гъилив чӀугунвай эсер хьиз иер тир и чарчарар сусан кьилел алай лацу дуьгуьрдиз ухшар я.

Кьве чарчар

Лацарин дереда цӀудалай гзаф чарчарар ава. Кьве чарчардикай лацувийри ихьтин кьиса рахада. Са жегьилдиз са руш кӀанз хьана. Рушан рикӀни гададал ацукьнавай. Ингье адан диде-бубадиз чубандихъ галаз ваъ, паб кьена, кӀвале са кӀапӀал аялар амай кьуьзуь, девлетлу са касдихъ галаз къавум жез кӀанзавай. КӀанибурун шел-хвал кваз такьуна, хайибуру мехьерин тадаракар ийизвай. Свас тухудай йифиз гадади руш гваз катна.

Идакай хабар кьур кьуьзуь чамран мукьвакьилибур балкӀанрал алаз абурун геле гьатда. Дагъдин синел абуруз рушни гада аквада. Ксари элкъуьрна юкьва турла жегьилри чеб кьвалалай вегьида. Абур аватай дередиз килигай чамран итимар пагь атӀана амукьда: рушакайни гададикай кьве чарчар хьанвай. Гьа чӀавалай и кьве чарчар къвал-къвалаз авахьзава.

Абурун каф алай къайи ятари кьве жегьилдин бахтсуз муьгьуьббатдикай ара датӀана манияр лугьузва.

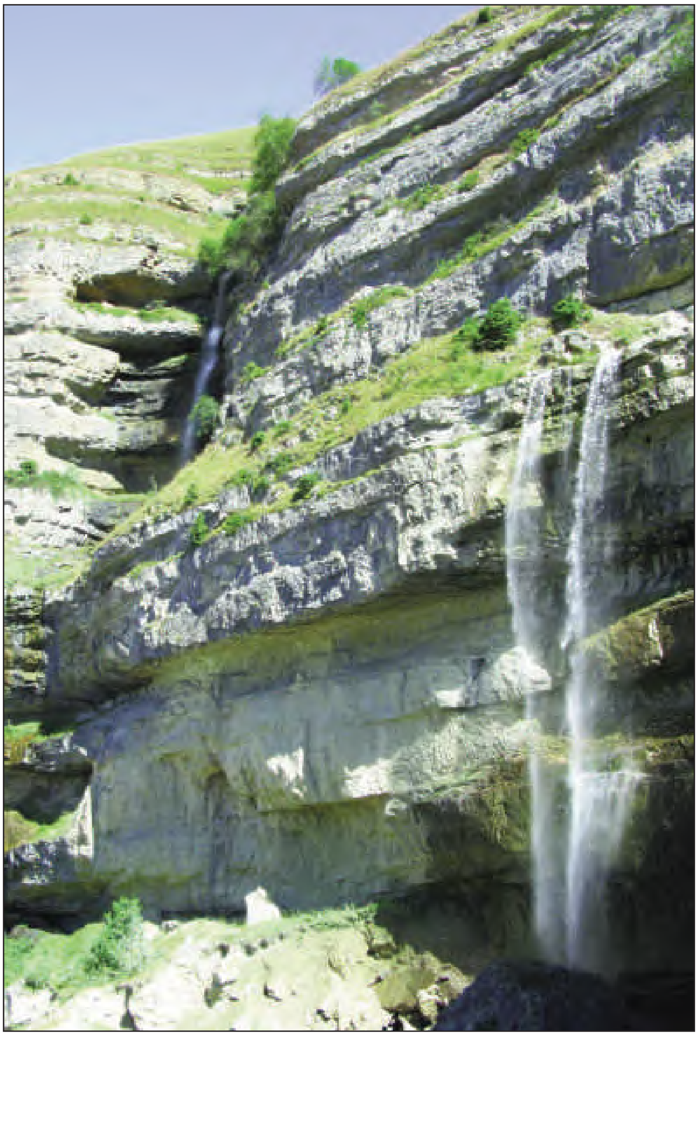

Şahdağ şəlalələri

Respublikamızın ən gözəl və gur sulu şəlalələri Şahdağ massivində çağlayır. Onların sayı 12-dir. Bu şəlalələr aşağıdakılardır: Gurgur, Kabaş, Tanurqan, Tanqu, Lavur, Latsar, Tsar, Çar, Qoşa şəlalə, Kvankil, Tsırıq, Tsiriq. Qar sularından əmələ gələrək, sıldırımlı yamaclarda birləşən, gurultu ilə dərələrə tökülən bu şəlalələrdən ən böyüyünün adı Gurgurdur. O, Kabaş dağındadır, 400-500 metr hündürlükdən axır.

Şahdağ şəlalələri qışda donub buz bağlayanda da onların gözəlliyindən doymaq olmur. Rəssamın yaratdığı əsər kimi gözəl və təkrarsız olan bu şəlalələr gəlinin başındakı ağ duvağa bənzəyir.

Qoşa şəlalə

Ləzə dərəsində çoxlu şəlalələr çağlayır. Qoşa şəlalə ilə bağlı ləzəlilər belə bir rəvayət danışırlar. Bir çoban bir qıza vurulur. Qız da ürəyini ona verir. Lakin onun dövlətli valideynləri kasıb çobanla qohum olmaq istəmirlər. Qızı dövləti başından aşan bir dul kişiyə nişanlayırlar. Cavanların yalvarışlarına əhəmiyyət verməyib, toy hazırlığına başlayırlar. Çarələri kəsilən sevgililər toya bir gün qalmış at belində kənddən qaçırlar. Lakin bu xəbər Ləzəyə tez yayılır.

Sevgililər dağın başına çatanda arxalarınca çapan atlılar onları dövrəyə alırlar. Əlacsız qalan sevgililər özlərini dərəyə atırlar. Onları təqib edən atlılar heyrətdən donurlar: qızla oğlanın özlərini atdığı yerdə, çılpaq qayaların başında iki şəlalə yaranmışdı. Şəlalələr gurultu qopararaq dərəyə axırdı.

O vaxtdan həmin şəlalələr yanaşı axır. Onların köpüklü suları gurultu qopararaq, iki gəncin nakam sevgisindən söhbət açır.

Шагь дагъдин ценер *Şahdağın ətəkləri*

"КIанибурун муьгъ" *"Sevgililər körpüsü"*

"Шагь яйлах"

"Шагь яйлах" Къафкъаздин виридалайни иер пипIерикай яз гьисабзава. Шагь дагъдин кьибле пата, 2800-3000 м кьакьанвиле экIя хьанвай и яйлахра гуьлуьшан йикъар гзаф, чIимел йикъар тIимил жеда. Гьавиляй кIамара цифер, марфар хьайила, кукIушра рагъ хъуьреда. Инин "Сувун халичаяр" лугьудай яйлахра векьеринни цуьквери кьакьанвал 2 метрдив агакьда. И яйлахар тай авачир векьин чкаяр я.

"КIанибурун муьгъ"

Шагьнабат вацIун кьил кьве зурба дагъдин арада ава. Шагьюртдиз мукьва, вацIун гурлу чкада тIебиатдин аламатди инсан гьейранарда. Шагьнабатдин кьве пата хкаж хьанвай зурба кьвалар вацIун винел сад садак галкIана, муькъвез элкъвенва. Гургур къачуна авахьзавай гьайбатлу вацIун дили ятари инсандин чандик кичI кутада. Идахъ авсиятда халкьди ихьтин кьиса туькIуьрнава.

Касан хуьре ашукь хьанвай са рушни са гада авай кьван. Гада кесиб лежбер, руш девлетлудан руш тирвиляй абурун диде-бубайри кIанибур садсадавай къакъуднай. Чара атIай жегьилар хуьряй катна Шагь дагъ галайнихъ фенай. Шагьнабат вацIун вини кьилив агакьайла, абур къах хьанай. Инал рехъ куьтягь хьанвай: вацIун кьве кьерни зурба кьвалар тир. Кьулухъ элкъвез жезмачир: атлуяр абурув агакьзавай.

Чара атIай кIанибуруз чеб вацIуз вегьиз кIан хьайила, са легьзеда кьве кьвал галкIана, муькъвез элкъвенай. КIанибур балкIанрал алаз муькъвелай элячIнай. И аламат вилералди акур атлуяр лагьайтIа, пашман хьана кьулухъ элкъвенай. Гьа чIавалай муькъвел "КIанибурун муьгъ" тIвар илитIнай. Къедалди адалай балкIандал алаз алатун гьунардай кьада.

"Şah yaylağı"

Qafqazın ən gözəl guşələrindən biri hesab olunan "Şah yaylağı" Şah dağının cənubunda, 2800-3000 m hündürlükdədir. Bu alp və subalp çəmənliklərinə günəş işığı çox, yağıntı isə az düşdüyündən, aşağıda sıx duman olduğu, yağış yağdığı halda, yuxarıda aydın və günəşli hava olur. Buranın "Alp xalıları"nda otların və çiçəklərin hündürlüyü iki metrə çatır. Bu yaylaqlar əvəzsiz otlaq sahələridir.

"Sevgililər körpüsü"

Şahnabat çayının yuxarı axını iki nəhəng dağ silsiləsinin arasındadır. Şahyurda yaxın yerdə, Şahnabat çayının gur axan yerində təbiət möcüzə yaradıb. Şahnabatın iki sahilindəki nəhəng, sıldırım qayalar birləşərək, qol-boyun olmuş, təbii körpü yaratmışdır. Körpünün altından axan dəli çayın gurultusu insanın canına qorxu salır. Həmin körpü haqqında belə bir əfsanə danışırlar.

Kasan kəndində bir-birini sevən iki gənc yaşayırmış. Oğlan kasıb, qız isə dövlətli olduğu üçün valideynləri onların izdivacına razılıq vermir. Bir-birinə qoşulub Şahdağa tərəf qaçan sevgililər Şahnabat çayının yuxarı axınına çatanda dəhşətə gəlirlər. Burada yol bitirdi: çayın hər iki sahilində nəhəng qayalar ucalırdı. Geriyə dönmək də təhlükəli idi. Arxadan onları təqib edən atlılar gəlirdi.

Sevgililər çarəsiz qalıb özlərini çaya atmaq istəyəndə möcüzə baş verir: iki sıldırım qaya bir anın içində əyilib təbii körpü yaradır. Bəxtəvər sevgililər at üstündə onu keçib gedirlər. Yaxınlaşan atlılar bu möcüzədən heyrətə gəlib sevgililəri təqib etməkdən əl çəkirlər. O vaxtdan körpünün adı "Sevgililər körpüsü" qalır. İndiyə kimi həmin körpüdən at üstündə keçmək hünər sayılır.

Лацарин кIам

700-800 метрдин деринвиле экIя хьанвай и кIам дагълари элкъуьрна юкьва тунва. Машгьур Лацарин чарчарар гьа кIамуз авахьзава. КIам гатфариз кьиляй-кьилди цуькверив дигида.

Дуьз цIар чIугуртIа, инай Шагь дагъдин гирведал кьван 9 километр я. Ингье дагъдин гирведив агакьун патал элкъвез-элкъвез 30 километрдилай гзаф рехъ фин герек я. И рехъ Лацарин кIамай тIуз физва.

Силибирдин яйлахар

СтIур хуьруьн чилерал экIя хьанвай и яйлахар тикрарсуз ийизвайди силибирдин цуьквер я. Силибирдин яйлахри цуьк акъудайла, тIебиат лугьуз тежедай хьтин иервилив дигида. АтIайдалай гуьгъуьниз 15-20 юкъуз иервални атир хуьзвай силибирдин цуьк лезги фольклорда иервилинни паквилин лишан хьиз теснифнава.

Касарин тIвар ала

КцIар вацIун чапла кьеряй тIуз фидай рекье кьакьан кьваларин арадай ван алаз авахьзавай вацIун фири алай ятари рамда вун. КцIарин юкьвай секиндаказ авахьзавай и вацIу Шагь дагъдилай кьил кутунва. КIватI жез, ахъа жез, къванерал гьалч жез авахьзавай и дили вацIуз лезгийри Ксар вацI лугьуда. И патара “Ксар пел”, “Ксар дагъ”, “Ксар тIул” “Ксар сув”, “Ксар кьвал” лугьудай чкаярни ава. Ибур дегь чIавара яшамиш хьайи кас тайифадин гелер я жеди. Уьнуьгъ deредин са бязи хуьрерин жемятри, иллаки кузунвийри КцIар вацIуз гилани Касар вацI, КцIариз Касар лугьуда. “КцIар” тIварни гьа гафунихъ галаз алакъалу я. И фикир туьркверин сиягьатчи Эвлия Челебидини (1612-йис) тестикь авунва.

Ləzə kanyonu

700-800 metr dərinlikdə yerləşən bu kanyon dörd tərəfdən dağlarla əhatə olunmuşdur. Məşhur Ləzə şəlalələri buraya tökülür. Bahar gələndə bu dərə başdan-başa heyrətamiz çiçəklərə bürünür.

Ləzədən Şahdağın zirvəsinə düz xətlə 9 km-dir. Lakin dağın daim buzlarla örtülü olan zirvəsinə yaxınlaşmaq üçün dolanbac yolla 30 km-dən artıq yol getmək lazımdır. Bu yol Ləzə kanyonundan keçir.

Silibir yaylaqları

Sudur kəndi ərazisində yerləşən həmin yaylaqları rayonun digər yaylaqlarından heyrətamiz çiçəklər-silibirlər fərqləndirir. Silibir yaylaqları gül açanda düz-dünya bu ağ-çəhrayı çiçəklərə qərq olur. Dərildikdən sonra da 15-20 gün təravətini və ətrini itirməyən silibir çiçəyi ləzgi folklorunda gözəllik və bakirəlik rəmzi kimi vəsf olunur.

Kasların adı yaşayır

Qusar çayının sol sahilində, nəhəng qayaların arası ilə gurultu qopararaq axan çayın köpüklü suları heyrətamiz mənzərələr yaradır. İnanmaq olmur ki, bu, Qusar rayonunun ərazisindən sakitcə axan çaydır. Qıvrılıb-açılan, daşlara, qayalara çırpılaraq vahimə və qorxu yaradan bu çayın adı ləzgi dilində Ksar çayıdır. Buralarda “Ksar pel”, “Ksar dağ”, “Ksar tul” kimi yerlər də var. Həmin toponimlər, çox güman ki, qədim Albaniyanın kas tayfasının adından götürülmüşdür. Əniğ dərəsinin bəzi kəndlərinin əhalisi, o cümlədən kuzunlular Qusar çayına indinin özündə də Kasar çay deyirlər. Elə “Qusar” sözü də Kasar adı ilə əlaqəlidir. Bu fikri türk səyahətçisi Evliya Çələbi (1612-ci il) də təsdiq etmişdir.

Кабаш дагъ *Kabaş dağı*

Шагь дагъдин виридалайни чIехи чарчар *Şahdağın ən böyük şəlaləsi*

Кабаш

Кабаш дагъдин кьилелай кьуд пад капун юкьвал алайди хьиз аквада. Гьавиляй и дагъдиз лезгийри "Кабаш" (Капаш) тIвар ганва жеди. Кабаш дагъдин кьилин лишан адан чарчар я. Яргъарай япара гьатзавай гугрумдин ванери инсандин чанда кичI твада. Гугрум чарчардин эвел кьил Кабашда ава. Шагь дагъдин цIразвай живерикай куьз жезвай ятар дагъдин рагарилай агъуз авахьзава. Абурукай арадиз атай булахринни хваларин ятар Кабашдин кьилел сад садак акахьна дагъдин рагарай кIвахьиз, гугрумдин ванер твазва. Вичин гьяркьуьвал 4-5 юкI, кьакьанвал 70 юкI тир и чарчар Гъуцар сувун виридалайни чIехи ва виридалайни иер чарчар я. Адан ятарикай Кабаш вацI арадиз атанва.

Kabaş

Kabaş dağının başından ətraf ovuc içi kimi görünür. Elə buna görə də ləzgilər bu dağa "ovuc içi" mənasını verən Kabaş (Kapaş) adını veriblər. Kabaş dağının yaraşığı onun məşhur Gurgur şəlaləsidir. Eni 4,5 m, hündürlüyü 70 m olan Gurgur Şahdağda ən böyük və ən gözəl şəlalədir.

Bu şəlalənin başlanğıcı Kabaşın üstündədir. Şahdağın zirvəsindəki qarların əriməsi nəticəsində yaranan dumduru sular saysız-hesabsız bulaqlar və çaylarla axıb Kabaşın başında birləşir, buradan aşağı tökülərək, dəhşətli gurultu yaradır. Bu gurultunun səsi bir kilometrlik məsafədən eşidilir. Kabaş çayı həmin şəlalədən əmələ gəlib.

Яру дагъ

Яру дагъ Шагь дагъдин кефер-рагъакIидай пата ава. Адан кьакьанвал 4116 метр я. Яру дагъ яру рангунин къатари арадиз гъанва. Гьавиляй адаз лезгийри Яру дагъ тIвар ганва. Ина рагъ кIвенкIве Яру дагъда акьада. Ракъин нурар чкIайла сифте кьиб акьалтда дагъдал. Ахпа хъипи рангадик яруди какахьда. Садни аквада ваз, ифей хьар хьиз хьанва дагъ. Лугьуз тежедай хьтин аламатдин кар я.

Yaru dağ

Yaru dağ Şahdağ zirvəsindən şimal-qərbdə, Yan silsiləsində zirvədir. Onun hündürlüyü 4116 metrdir. Süxurları qırmızı rəngə çaldığına görə ləzgilər ona "qırmızı" mənasını verən Yaru adını veriblər. Buralarda günəşin şəfəqləri öncə Yaru dağın üzərinə düşür. Zirvələr günəşin nurundan əvvəlcə sarı rəngə çalır, sonra sarıya qırmızı qarışır. Bir qədər keçdikdən sonra dağ alov rənginə boyanır. Təsvirəgəlməz gözəllik yaranır.

Нисен дагъ

Им дегь чIаварилай лацувийрин сят я. Вахт гьадалди тайинарда и патарин инсанри. Сятдин 12 хьайила Рагъ Нисен дагъдал жеда. Агъзур йисар я яйлахра хпер хуьзвай чубанри нисенин вахт гьа икI тайинариз. 2003-йисуз и дагъдин кукIушдиз Азербайжандин альпинистри Гьейдар Алиеван тIвар гана. Адан кьакьанвал 3800 метр я.

Nisen dağı

"Nisen" sözünün mənası ləzgi dilində "günorta" deməkdir. Bu dağ ləzəlilər üçün saat rolunu oynayır. Gündüz saat 12-də bir qayda olaraq günəş Nisen dağının üzərinə düşür. Min illərdən bəri çobanlar vaxtı onunla müəyyənləşdirirlər. 2003-cü ildə Azərbaycan alpinistləri Nisen dağının zirvəsinə Heydər Əliyevin adını veriblər. Onun hündürlüyü 3800 metrdir.

Гирве

Шагь дагъдин живерини муркӀари кьунвай рагарал Азербайжан Дагъустандин Къурушрин хуьруьхъ галаз галкӀурзавай чка ава. Адан тӀвар Гирве я. Къафкъаздин дагъларин виридалайни къайи булахар ина ргазва. Адан кьакьанвал 3963 метр я.

ТӀурфан дагъ

ТӀурфан дагъ ЧӀехи Къафкъаздин ятар чара ийидай синел ала ва ам конусдиз ухшар я. Къафкъаздин виридалайни гзаф саврухарни тӀурфанар жезвай и гирведин кьакьанвал 4191 метр я. И тӀварцӀихъ авсиятда диндин риваятни ава. ТӀурфан вире гуя Нуьгъан гимидикай хкатай кӀусар ава. Марфар, харар къвайила а кӀусар цин винел акъатиз, гьава секин хьайила чуьнуьх жезва кьван. Аквазвайвал, Нуьгъакай риваятар Месопотамиядай маса уьлквейриз хьиз Къафкъаздизни чкӀанай.

"СтӀурин Садхьанвай Штатар"

Кабашдин кьилелай Буба дагъ, Кьудял вацӀ, гьакӀни КцӀарин гзаф хуьрер капун юкьвал алай хьиз аквада. Виридалайни мукьвалди СтӀур я. Дуьньядин санани гъвечӀи са хуьруьк галкӀанвай икьван хуьрер аквадач квез. Гьавиляй кцӀарвийри зарафатдалди "СтӀурин штатар" лугьуда абуруз. Ингье абур: СтӀур, ТӀакӀар, Кьутургъан, Агъа кьер, Вини кьер, Гуьне, ГъенервацӀ, Арчан, Элихъ, ТӀитӀ-Гирд, Санайуба, Сув, Яргъикек...

Чиргъед вирер

Шагьдагъдин живери кьунвай гирведиз рехъ чиргъедин вирерай тӀуз физва. И кьил-а кьил аквазвачир вирерин кьуд пад гъвечӀи, чӀехи, хци, хкатай, цӀалцӀам къванер я. Абур вулканри чилин винел акъуднава. Авахьиз-авахьиз, цӀуьдгъуьниз-цӀуьдгъуьниз, кӀвач галкӀиз-галкӀиз фидайла и галуддай рехъ садрани куьтягь тежедай хьиз жеда ваз.

Лацарин морена

Шагьнабат вацӀун вини кьиле, Шагь дагъдинни Къизилкъаядин арада, 1600-2500 метрдин кьакьанвиле экӀя хьанвай Шагьнабат дереда Лацарин морена ава. Им дегь чӀавара дагъларай авахьай муркӀари гъанвай къванерин кӀватӀалар я. Са береда ЧӀехи Къафкъаз тирвал къекъвей муркӀари Шагьнабат дереда галкӀана генани зурба муркӀар арадиз гъанай. И муркӀари Шагьюрт яйлахдай Лацарин хуьре кьван экӀя хьанвай лап зурба муркӀадин гьамбарар арадиз гъанай. Вахтар алатунивай муркӀар цӀранатӀани, абуру моренадин амукьаяр арадиз гъана.

Girvə

Şahdağın qar və buzlarla örtülü zirvəsində, sıldırım qayaların başında Girvə aşırımı yerləşir. Bu aşırım Azərbaycanın dağlıq hissəsini Dağıstanın Quruş kəndi ilə birləşdirir. Qafqaz dağlarının ən soyuq bulaqları burada qaynayır. Onun hündürlüyü 3963 metrdir.

Tufan dağı

Bu zirvə Böyük Qafqaz suayrıcı üzərində yerləşib konusu xatırladır. Yura şistlərindən əmələ gəlmiş bu dağın hündürlüyü 4191 metrdir. İl ərzində ən çox tufan və çovğun olduğuna görə ona Tufan adı verilmişdir. Yayılmış dini rəvayətə görə guya Nuhun gəmisindən qopmuş parçalar bu dağdakı göllərə düşmüşdür. Yağış, çovğun vaxtı həmin parçalar göllərin suyunun üzərinə çıxır, hava sakitləşəndə qeyb olur. Göründüyü kimi, Nuhla bağlı əfsanələr, Mesopotamiyadan digər ölkələrə, o cümlədən Qafqaza yayılmışdır.

"Sudur Birləşmiş Ştatları"

Kabaşın başından Baba dağı, Qudyal çayı, eləcə də Qusarın əksər kəndləri ovuc içi kimi görünür. Ən yaxında Sudur yerləşir. Kiçik bir kəndə birləşmiş bu qədər sayda kəndlərə dünyanın harasında rast gələrsən? Az qala Amerikanın ştatları qədərdir onların sayı. Elə buna görə də qusarlılar zarafatla onlara "Sudur ştatları" deyirlər. Budur onlar: Sudur, Takar, Quturqan, Güne, Qənərçay, Yuxarı ker, Aşağı ker, Tit-gird, Arçan, Elix, Sanay oba, Suv, Yarği kek…

Çınqıl gölləri

Şahdağın qarlı zirvəsinə gedən yol ucsuz-bucaqsız çınqıl göllərindən keçir. Bu göllər irili-xırdalı daşlardan yaranmışdır. Onları vulkan püskürməsi zamanı atılmış saysız-hesabsız süxurlar əmələ gətirmişdir. Burada irəliləmək o qədər də asan deyildir. Göllərin içindən sürüşə-sürüşə keçəndə adama elə gəlir ki, bu çətin və yorucu yol heç vaxt bitməyəcək.

Ləzə moreni

Şahnabat çayının yuxarı axınında, Şahdağ yastanının cənub ətəyində, 1600-2500 m yüksəklikdə yerləşən Şahnabat dərəsi qədim buzlaqların gətirdiyi çöküntülərin - morenlərin ən çox təsadüf olunduğu ərazidir. Qədimlərdə bu ərazi buzlarla örtülü olmuşdur. Vaxtilə Baş Qafqaz boyu hərəkət edən buzlaqlar buradan keçmiş, Şahyurd yaylağı yaxınlığında nəhəng buz şəlaləsi əmələ gətirmiş, Ləzə kəndinə qədər uzanmışdır. İqlim dəyişəndə buzlaq geri çəkilsə də, bəzi yerlərdə qalmışdır. Həmin dayanacaqlarda moren çöküntüləri yaranmışdır.

ТIвек акъуднавай кьвал *Oyulmuş qaya*

ЦIегьерин кьвал *Turlar qayası*

ТIвек акъуднавай кьвал

Кабаш дагъдал акьахдай рекьин эрчIи пата зурба са кьвалан къене гьилив акъуднавай хьтин элкъвей чIехи текIвен ава. Инсандивай регьятвилелди гьахьна, акъат жедай и тIеквен, на лугьуди, устIарди акъуднавайди я. Бес и кьвал гьинай атана акъатнаватIа и рекьел? Адан сифте макан гьинаг тиртIа? Белки чи чIехи бубайрин дегь чIаварин дагъаррин гел ятIа ам?

Гьи къудратди адан чка дегишарнатIа? Чи дагълара тIебиатдин басрухар тIимил хьанани? Гьихьтин ягъийрикай чуьнуьх хьанайтIа къадим инсанар?

"ЦIегьерин кьвал"

"Гачалар" лугьудай чкада, Шагь дагъдиз мукьва кьвалаз "ЦIегьерин кьвал" лугьуда. Ина альпинистрал фад-фад дагъдал акьахзавай суван цIегьер гьалтда. Элкъвей, зурба крчарин цIегьер сад садан гуьгъуьна гьатна, архайиндаказ тикдал акьахда. Абурун суьруьда 100-дав агакьна гьайванар жеда. И такабурлу гьайванриз саки лугьуз кIан я: Чун инрин абогенар я, чаз гуьлле гумир, гунагь жеди!

"Арфадин кьвалар"

Шагь дагъда киреждин къванерикай арадиз атай гегьенш дуьзенлухар гзаф ава. Ина дегьне дерейри, чIехи кIамари ва зурба кьвалари са-сад эвез ийизва. Гар къарагъайла бязи кьвалари макьамриз ухшар ванер акъудда. Арфадин симерай кIвахьзавай ванериз ухшар я и ванер. Гьавиляй абуруз "Арфадин кьвалар" тIвар ганва.

"Чилин пирамидаяр"

Лацар хуьруьн кьибле-рагъакIидай пата сад садав агатна акъвазнавай чилин пирамидаяр ава. На лугьуди, инсанди гьилералди яратмишнавайди я абур. И

Oyulmuş qaya

Kabaş dağına qalxan yolun sağ tərəfində nəhəng bir qayanın içindəki oyuq uzaqdan diqqəti cəlb edir. İnsanın rahatlıqla keçə bildiyi bu oyuq, çox güman ki, mahir sənətkar əli ilə açılıb. Bəlkə o, əcdadlarımızın qədim mağaralarının izidir, təbiətdə baş vermiş təlatümlər nəticəsində yerini dəyişib? Görəsən bu yolun üstündə necə peyda olub? Bəs onun ilk məkanı hara olub?

Hansı qüdrətli əl qayanı buraya gətirib çıxarıb? Maraqlıdır, bu oyuqdan keçib əcdadlarımız düşmənlərdən necə qorunurmuş?

Turlar qayası

"Qaçalar" adlı yerdə, Şahdağın zirvəsinə yaxın məşhur "Turlar qayası" yerləşir. Burada alpinistlər tez-tez dağ keçilərinin sürüləri ilə rastlaşırlar. Nəhəng buynuzları olan turlar nizamlı cərgə ilə düzülərək, tələsmədən dağın zirvəsinə doğru gedirlər. Onların sürüsündə 100-ə yaxın tur olur. Bu qürurlu heyvanlar əzəmətli görkəmləri ilə sanki demək istəyirlər: Biz bu dağların aborigenləriyik, bizə atəş açmayın!

"Arfa qayalar"

Şahdağda əhəng daşlarının əmələ gətirdiyi geniş düzənliklər - yastanlar var. Burada çoxpilləli uçurum dərələr, dərin kanyonlar və nəhəng qayalar bir-birini əvəz edir. Bəzi qayalar külək əsəndə musiqili səslər yaradır. Arfanın simlərindən qopan səslərə bənzəyən bu musiqi xeyli çəkir. Elə buna görə də həmin qayalara "Arfa qayalar" adı verilmişdir.

"Yer piramidaları"

Ləzə kəndinin cənub-qərbində bir-birinə söykənmiş yer piramidaları ucalır. Onlar insan əli ilə yaradılmış əsər təsiri bağışlayır. Bu "sütunlar şəhərci-

“стунрин шегьер”дин стунрин кьакьанвал 10-15 метрдилай гзаф я. Абурун кьилел зурба къванер ала. И къванери пирамидаяр тIебиатдин басрухрикай хуьзва.

“Мугъулар кьейи тIул”

КцIарин чилерал чапхунчийрихъ галаз алакъалу топонимар гзаф ава. Чи чилерал вегьей ягъияр садни кьвед хьана кьван? Гьезерар, арабар, монголар, фарсар... Анжах абурувай садавайни чи чилер эхирдал кьван чпин пацук кутаз хьанач. Ихьтин топонимар ТIигьиржал, ЦIехуьл, Кичан, ТIигьир, Яргун ва маса хуьрера иллаки гзаф дуьшуьш жезва. Ингье тарихдин гелерикай сад: “Мугъулар (монголар) кьейи тIул”. Ам Шагь дагъдин ценерив, кьакьан, гьайбатлу кьваларин арада экIя хьанва.

Цуьквери диганвай и чкадиз тIебиатди лугьуз тежедай хьтин секинвални иервал бахшнава. ЭгъуьнайтIа, ништа, чиликай гьихьтин затIар хкатдатIа!

Шагь дагъдин хурал лагьайтIа, “Мугъулрин сурар” ала. Кьуьзуьбуру ихтилатзавайвал, анаг лезгийри Надир шагьдин кьушунар рам авур чка я.

Лар

КцIар райондин виридалайни иер пипIерикай сад Лар я. Виш жуьредин цуькверивди диганвай тIебиатдин и иер пIипI райондин къадим яйлахрикай сад яз гьисабзава. Ада виш йисар я шаирриз илгьам гуз. ЧIехи Муругь ва ЭчIехуьруьн арада экIя хьанвай и яйлах Азербайжандин гзаф шаирри, гьабурукай яз, Агьмед Жавада тесниф авунва. Нариман Гьасанзадеди вичин “Зуьмруьд къуш” тIвар ганвай поэмада и яйлахдин тариф авунва.

Маркъу дагъ

Кузунинни Четкуьнин арада Маркъу дагъ ава. Адаз халкьди “Марфадин дагъ”ни лугьуда. КцIарвийри “чин чIуру”, “хъел квай” хьтин манаяр гузвай “маркъула” гаф гьа дагъдин тIварцIелай къачунвайди я лугьуда. Маргъу дагъ цифери кьурла марфари ара гудач.

КцIар дуьзенлух

КцIар ва Къуба районрин, гьакIни Дагъустандин чилерал 1800 квадраткилометрдин чка кьазвай КцIар дуьзенлух ЧIехи Къафкъаздин Шагь дагъдин кьилел алай дуьзендин кьилел кефер-рагъэкъечIдай пата, Кьудял ва Рубас вацIарин арада экIя хьанва. Ам кьибле-рагъакIидай пата - ЧIехи Сувал дагъда гьуьлуьвай 1900 метр кьакьанда, кефер-рагъакIидай пата - Самур-Девечи къаналдин мукьув 200 метр

yi”nin sütunlarının hündürlüyü 10-15 metrdən çoxdur. Sütunların başında sal daşlar vardır. Bu daşlar piramidaları təbiətin təsirlərindən qoruyur.

“Muğulların öldürüldüyü tala”

Qusar rayonunun ərazisində yadelli işğalçılarla bağlı toponimlərə çox təsadüf olunur. Tarixin müxtəlif dövrlərində bu yerlərə xəzərlər, ərəblər, monqollar, farslar hücum çəkib. Belə toponimlərə Tahircal, Zuxul, Kiçan, Düztahir, Həzrə, Zindanmuruğ, Xuray, Yuxarı Ləgər və başqa kəndlərdə daha çox təsadüf olunur. Tarixin izlərindən biri də Şah dağının döşündəki monqol hücumu ilə bağlı yerdir. Ora “Muğulların öldürüldüyü tala” adlanır.

Hündür, əzəmətli qayaların arasında yerləşən bu çiçəkli talaya təbiət əsrarəngiz gözəllik bəxş edib. Həmişə tükürpədici sakitliyin hökm sürdüyü tala sanki sirlərə qərq olub. Bir balaca qazsan, yerin altından kim bilir, nələr üzə çıxar. Şahdağın döşündə isə “Muğul qəbiristanlığı” yerləşir. Rəvayətə görə, bura ləzgilərin Nadir şahın qoşunlarını ram etdikləri yerdir.

Lar

Qusar rayonunun heyrətamiz guşələrindən biri Lardır. Yüzlərcə növ çiçək bitirən təbiətin bu gözəl qucağı rayonun ən qədim yaylaqlarından sayılır. O, yüz illər boyu şairlərin ilham mənbəyi olmuşdur. Böyük Muruq və Əcəxür kəndlərinin arasında yerləşən təbiətin bu əsrarəngiz guşəsini Azərbaycan şairlərindən Əhməd Cavad vəsf etmiş, Nəriman Həsənzadə “Zümrüd quşu” poemasında onun gözəlliklərini misralara çevirmişdir.

Marğu dağı

Kuzun və Çətkün kəndləri arasında Marğu dağı var. Ona xalq arasında “Yağış dağı” da deyirlər. Qusarlılar ləzgicə “qaşqabaqlı”, “acıqlı” mənalarını verən “marğula” sözünün həmin dağın adından götürüldüyünü iddia edirlər. Marğunun üstündə duman göründü ki, yağış aman verməyəcək.

Qusar düzənliyi

Onu Qusar maili düzənliyi də adlandırırlar. Qusar və Quba rayonlarının, qismən isə Dağıstanın ərazisində yerləşir. Böyük Qafqazın Şahdağ yaylasının şimal-şərqində, Qudyal və Rubas çayları arasında yerləşib, şərqdən Samur-Dəvəçi ovalığı ilə əhatə olunmuşdur. Sahəsi 1800 kvadratkilometrdir. Cənub-qərbdə Böyük Suval dağında 1900 m yüksəyə qalxdığı halda, şimal-şərqdə Samur-Dəvəçi kanalı yaxınlığın-

кьван аскIанда ава. КцIар дуьзенлухдик ЧIехи Су-вал, ГъвечIи Сувал, Келекуь, Куьркен дуьзенлухар акатзава. Дегь чIавара муркIари ва вацIарин ятари гъанвай легьейрикай, къумарикай, чиргъерикай ва къванерикай арадиз атанвай адан чилин къатар са шумуд виш метр я. Гуьлгери, Самур ва КцIар вацIар инай авахьзава. Ина иер векьин чкаяр, бул емишрин тамар-кIапIалар ава.

ТАМАРИН МАЙИШАТ

Райондин тамар 1945-йисалди Къубадин талукь майишатдин гуьзчивилик квай. 1947-йисуз Азербайжан ССР-дин Тамарин Майишатдин Министерство кардик акатайдалай гуьгъуьниз КцIара 12219 гектардин тамар хуьдай кьилди майишат тешкил хьана. 1966-йисуз ина тамарин кьадар 12379 гектардив агакьна.

2001-йисуз виликан министерство Экологиядин ва ТIебии Серветрин Министерстводиз элкъвейла КцIарин тамар хуьдай ва арадал хкидай идара гьадан табийвилик акатна. Цlийи тамарин, гьакIни колхозрилайни совхозрилай амай тамарин гьисабдай майишатдин чилер 22189 гектардив агакьнава.

ЧIехи Къафкъаздин рагъэкъечIдай пата КцIар вацIун, КIур вацIун, Кьуру вацIун, ТIигьиржал вацIун къерехра экIя хьанвай КцIарин тамара пипин, мегъуьн, гийин тарар гзаф ава. И тамара гьакIни верхьи тарар, цуцун тарар, кIерецдин тарар акъатзава. Виликан вахтара майишатди 0,7 гектарда 90-100 агъзур къелемар цазвайтIа, гила 6 гектарда абурун кьадар 1200000-дав агакьарнава. КIерецдин тарар, каталпа, ракьун тарар, къацу шумал тарар, елка, ливандин кедр хьтин тарар генани гзаф цазва.

КЪАНАЛАР

Райондин цин артерияр Самур ва КцIар вацIар я. 1930-йисуз акъудай Вини Цlийихуьр къаналдин яргъивал 10,1 км я. Адахъ 6091 гектардин чилериз яд гудай мумкинвилер ава. Самур-Апшерон къанал райондин 25 км-дин чилелай тIуз физва. Адан куьмекдалди 13250 гектардин чилериз яд гузва. Самур вацIай яд къачузвай Ханарх къаналдин яргъивал 19 км я.

1973-йисуз кардик кутур ЧIакIар-Чпир къаналдин яргъивал 64 км я. Адан са хел тир КцIар къаналдин яргъивал 13,4 км я. 1986-йисуз Къалажух хуьре 1,65 млн м^3 яд кьадай цин гьамбархана эцигна. Ада 500 гектардиз яд гудай мумкинвал гузва.

da 200 m qədər enir. Qusar düzənliyinə Böyük Suval, Kiçik Suval, Kələkü, Kürkənd maili düzləri daxildir. Bir zamanlar buzlaqların və çay sularının gətirdiyi daş, qum, çınqıl daşı, gil, gillicə və başqa çöküntülərdən əmələ gəlib və qalınlığı bir neçə yüz metrə çatır. Gülgəri, Samur və Qusar çayları bu ərazidən keçir. Buranın çiçəkli çəmənləri, cır meyvələrlə zəngin meşəlikləri və kolluqları vardır.

MEŞƏ TƏSƏRRÜFATI

Rayonun meşə massivləri 1945-ci llədək Quba Meşə Təsərrüfatının tərkibinə daxil idi. 1947-ci ildə Azərbaycan SSR Meşə Təsərrüfatı Nazirliyi yaradıldıqdan sonra Qusar inzibati ərazisinin 12219 hektarında Qusar meşə təsərrüfatı təşkil olunmuşdur. 1966-cı ildə ərazi 12379 hektara çatdırılmışdır.

2001-ci ildə təsərrüfatın tabe olduğu Azərmeşə İstehsalat Birliyi ləğv edilərək, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi yaradılmış, Qusar Meşə Mühafizəsi və Bərpası Müəssisəsi onun tabeliyinə keçmişdir. Yeni meşələrin salınması və keçmiş kolxoz və sovxozların balansındakı meşələr hesabına müəssisənin ərazisi artırılaraq, 22189 hektara çatdırılmışdır.

Böyük Qafqazın cənub yamaclarında yerləşən müəssisənin ərazisi Qusar çay, Ukur çay, Quru çay, Tahircal çayı ətrafındadır. Burada vələs-fısdıq, fısdıq, vələs-palıd meşələri üstünlük təşkil edir, həmçinin göyrüş, ağcaqayın, qoz, cökə kimi qiymətli ağaclar da bitir. Əvvəllər müəssisə 0,7 hektar sahədə 90-100 min ting yetişdirirdisə, 2002-ci ildən etibarən 6 hektarda 1200000 ting yetişdirir. Burada qoz, göyrüş, katalpa, ağcaqayın, dəmirağac, sərv, qərb tuyası, eldar şamı, livan sidri, mavi küknar tingləri üstünlük təşkil edir.

KANALLAR

Rayonun əsas su arteriyaları Samur və Qusar çaylarıdır. 1930-cu ildə istifadəyə verilmiş Yuxarı Zeyxür kanalının uzunluğu 10,1 km-dir. Onun suyu ilə 6091 hektar torpaq suvarılır. Samur-Abşeron kanalı rayon ərazisinin 25 km sahəsindən keçərək, 13250 hektar sahəni suvarmağa imkan verir.

Samur çayından qidalanan Xanarx kanalının rayon ərazisindəki uzunluğu 19 km-dir. 1973-cü ildə istifadəyə verilmiş Cağar-Cibir kanalının uzunluğu 64 km-dir. Onun bir qolu olan Qusar kanalının uzunluğu 13,4 km-dir. 1986-cı ildə Qalacıq kəndi ərazisində tutumu 1,65 mln m^3 olan su anbarı tikilib istifadəyə verilmişdir. Bu anbar 500 hektar sahəni suvarmağa imkan verir.

ЛУКЬМАН ТIЕБИАТ

Азербайжанда ботаникадин ва тIебиат чирунин ахтармишунриз XVIII асирда Санкт-Петербургдин ИА-ди башламишна. 1700-1702-йисара француз Жозеф Петтон Турнефора вичин илимдин ахтармишунар Шагь дагъдин ценера, гьакIни КцIар райондин чилерал тухванай. 1724-1900-йисара Россиядин Илимрин Академиядай атай Буксбаум, Гмелин ва Стевен хьтин машгьур алимри Къафкъаздин, гьакIни КцIарин экспедицийра иштиракнай.

Республикада дуьшуьш жезвай 300-далай гзаф сагърунин набататрин чIехи паяр КцIара ава. 1816-йисуз Базардуьзуьдин ва Шагь дагъдин кукIушар рам авур РагъакIидай Урусатдин хуьруьн майишатдин инспектор Х.Стевена экспедициядин вахтунда 2500 сагърунин набататдин гербарияр гьазурна, Хелсинкидин Университетдив вуганай.

* * *

Вири Къафкъаздиз сейли тир, яшар миллион йисарив гекъигиз жедай хьтин къадим тамарин чкаяр Хуьлуьхъа гьалтзава. 1885-йисуз ина хьайи урусрин алим, машгьур натуралист Г.Раддеди Хуьлуьхърин тамара Къафкъазда кьериз-цIаруз гьалтзавай верхьи тарарин са шумуд жинс ашкара авунай ва и гьакъиндай вичин макъалайра гегьеншдиз малумат ганай. Гьа чIавалай и тарариз "Раддедин верхьи тарар" лугьузва. Алимди гьаклни ина авай аскIан (лилипут) пипин ва наратдин тарарикай чирвилер ганай. Мегьуьн, пипин, гийин, къавахдин тарарин и къалин тамар ичер, чуьхверар, хутар, шуьмягьар, чумалар хьтин майвайралди, мертlералди, жиклийралди, кицикралди ва маса няметралди бул тирди къалурнай.

Ина алим чкадин агьалийри сагърунин набататрикай гьазурзавай дарманрин шагьид хьанай. Ада кхьенай: "Лезгийри набататрикай лугьуз тежедай кьван хийирлу дарманар гьазурзава. Са хуьре зал набататрикай 100-далай виниз дарманар гьазурнавай, вичин яшар 110-дав агакьнавай кьуьзек дуьшуьш хьана. Адаз вирида "лукьман" лугьузвай. Хуьруьнбуру лугьузвайвал, адалай гьихьтин хьайитIани начагъвилериз чара ийиз алакьдай. Са шумуд йис инлай вилик хуьруьз атай тIегьуьндикай 20 кас начагъ хьанай. Лукьманди вичин дарманрин куьмекдалди абур сагъарнай ва анжах са аял кьенай. Кьуьзекан дарманханада хирер, агьургъан, тIегьуьн, цIегьер, цIаяр, уьгьуь, гьура, хума, хъутур, фул, купул,

ŞƏFALI TƏBİƏT

Azərbaycanda nəbatat və naturalist tədqiqatlara XVIII əsrdə Sankt-Peterburq EA tərəfindən başlanmışdır. 1700-1702-ci illərdə fransız nəbatatçısı, həkim və səyahətçi Jozef Petton Turnefor öz tədqiqatlarını Şahdağın ətəklərində, o cümlədən Qusar rayonu ərazisində aparmışdır. 1724-1900-cü illər arasında Rusiya EA-dan Buksbaum, Qmelin və Steven kimi dünya şöhrətli alimlər Qafqazda, o cümlədən Qusarda keçirilmiş ekspedisiyalarda iştirak etmişlər.

Respublika ərazisində təsadüf olunan 300-dən çox dərman bitkisinin əksəriyyəti Qusarda bitir. 1816-cı ildə Bazardüzü və Şahdağ zirvələrini fəth etmiş Cənubi Rusiyanın kənd təsərrüfatı üzrə baş inspektoru X.Steven həmin ekspedisiya zamanı 2500 adda bitki herbarisi hazırlayaraq, Helsinki Universitetinə təhvil vermişdir.

* * *

Bütün Qafqazda məşhur olan, yaşı milyon illərə çatan qədim meşələrə Xuluqda rast gəlmək olar. 1885-ci ildə burada olmuş məşhur naturalist Q.Radde öz məqalələrində Xuluq meşələrində Qafqazda nadir hallarda təsadüf olunan ağcaqayın ağaclarının bir neçə növünün bitdiyi haqqında məlumat vermişdir. O vaxtdan yerli əhali həmin ağaclara "Raddenin ağcaqayınları" adını vermişdir. Alim həmçinin burada bitən liliput palıdlardan, vələslərdən, o cümlədən palıd, qovaq, fısdıq ağacları ilə zəngin, qoynunda hər cür cır meyvələr yetişən bu füsunkar guşənin cır alma, armud, alça, fındıq kimi meyvələrlə, itburnu, zirinc, zoğal və başqa giləmeyvələrlə zəngin olduğu barədə heyranlıqla yazmışdır.

Qafqazda uzunmüddətli ekspedisiyada olmuş alim Quba qəzasının Xuluq və başqa kəndlərinin ərazisinin dərman bitkiləri ilə çox zəngin olduğunu, yerli sakinlərin onlardan müxtəlif dərmanlar hazırladıqlarını öz gözləri ilə görmüşdür. O, yazmışdır: "Ləzgilər dərman bitkilərindən olduqca faydalı dərmanlar hazırlayırlar. Bir kənddə mənə dərman otlarından yüzlərlə dərman hazırlamış 110 yaşlı qoca rast gəldi. Hamı onu "loğman" adlandırırdı. Kənd əhalisinin təsdiq etdiyi kimi, o, hər cür xəstəlikləri sağalda bilirdi. Bir neçə il əvvəl kənddə 20 adam vəbaya tutulubmuş. Loğman öz dərmanları ilə onları sağaltmış, yalnız bir uşağı xilas edə bilməmişdir. Onun dərmanxanasında yara, səpgi, vərəm, vəba, çiçək, öskürək, irin, qotur, üşütmə, sümük ağrı-

ратарин азар сагъардай гзаф дарманар авай...”

1968-1970 йисара Азербайжандин ИА-дин Ботаникадин Институтдин диссертант Багьаддин Улуханова КцIар-Къуба зонада илимди менфят къачузвай 122, халкьдин медицинадиз малум тир 500 набатат тупIалай авунай.

* * *

КцIарин дагъдин хуьрерикай тир ГъенервацIун мектебдин муаллим, биологиядин илимрин кандидат Регьимбег Шихмирзедин хва Демирова АГУ акьалтIарайдалай кьулухъ педагогикадин ва илимдин рекьяй чIехи агалкьунар къазанмишна. Адан ахтармишунар дагъларин синерал, кьакьан рагарал, инсандин кIвач галукьзавачир чархарал акъатзавай набататрихъ галаз алакъалу я. Шагь дагъдин ценера 325 набатат илимдин рекьелди чирай ада икьван гагьди илимдиз малум тушир цIудралди цIийи набататар винел акъудна. Абурукай 9 Азербайжанда, 26 Къафкъазда акъатзавайди сифте яз Р.Демирова субутна. И набататрин бязибурун тIварар Яру Ктабда гьатнава.

ları, bağırsaq xəstəliklərini sağaldan dərmanlar var idi”.

1968-1970-ci illərdə Azərbaycan EA Botanika İnstitutunun dissertantı Bahaddin Uluxanov Quba-Qusar zonasında elmi təbabətdə təsadüf olunan 122, xalq təbabətində işlənən 500 dərman bitkisini tədqiq etmişdir.

* * *

Qusarın ucqar dağ kəndi olan Qənərçay məktəbində müəllim işləyən biologiya elmləri namizədi Rəhimbəy Şixmirzə oğlu Dəmirov ADU-nun məzunudur. Pedaqoji və elmi fəaliyyətlə paralel məşğul olan Rəhimbəyin elmi axtarışları təbiətin gözəl qoynunda - meşələrdə, dağ yamaclarında, alp çəmənliklərində, qayalarda bitən heyrətamiz bitkilərlə bağlıdır. Şahdağın ətəklərində 325 növ bitkini öyrənmiş alim bu vaxta kimi elmə məlum olmayan onlarca yeni bitkini kəşf etmişdir. Bunlardan 26-sı Qafqazda, 9-u isə Azərbaycanda ilk dəfə Rəhimbəy Dəmirov tərəfindən üzə çıxarılmışdır. Həmin bitkilərin bəzilərinin adları Qırmızı Kitaba düşmüşdür.

Кьвалан муьгьуьббат *Qaya məhəbbəti*

Иви алай кьвалар *Qanlı qayalar*

ТIЕБИАТДИН БАСРУХАР

Лацада чил ацахьун

1993-йисан 10-сентябрдиз КцIар райондин Лацар хуьре чил авахьна, сел арадиз атана. Кьве югъ вилик - 8-сентябрдиз вичин меркез Каспи гьуьле авай 4 баллдин залзала хьанай. И чIавуз хуьре чил заифдаказ юзанай, кIвалерин цлара сварар арадиз атанай. 9-сентябрдиз лагьайтIа, чIехи са кьвал уьцIенай, цIудралди лапагар адан кIаник акатнай. Няналди лекьер лешерилай элкъвенай. 10-сентябрдиз экуьн яралай гугрумдин ванцел ахварай аватай лацувийриз аламатдин кар акунай. Хуьруьн чарчардай яд ваъ, къванер авахьзавай. Гуьгъуьнлай чарчардай ргар палчух авахьиз башламишна.

Алимри къейд авурвал, 9-10-сентябрдиз къвайи марфарилай кьулухъ ина гьа са вахтунда чил авахьунни селди тухун процесс башламишна. Марфадилай кьулухъ чил авахьун са бязи чкайра чил ацахьун хьиз кьиле фена. Гьерекатдиз атай легье Лацар вацIун вини кьиле авай вацIун хилерин ятахда кIватI хьана. Инай заланвилин таъсирдик кваз гьерекатдиз атай легье 2400-2500 м кьакьандай авахьна, вацIун дередиз экIя хьана. Гзаф зарбдиз авахьзавай легье тIимил яд квай къванцинни-палчухдин селдиз элкъвена. 80-100 метр кьван кьакьандай чарчар хиз авахьзавай селди Лацар вацIун дуьзенлух чка кьуна. И процесс са сутка давам хьана. Селди гъайи легьеди инин рельеф 3-6 м кьван хкажна. Гьуьлуьвай 1650 м кьакьанда авай, 19 кIваликай ибарат тир Лацадин 3 кIвал селдин кIаник амукьна. Селди чпин заланвал 5-6 тон, гьатта 15-20 тон тир кьваларин патарни гъанай. Алимри къейд авурвал, ихьтин чил авахьун-сел тIебиатда кьериз-цIаруз гьалтда. Селди Лацуз гъайи легье лагьайтIа, 3 йисалай кьулухъ кьуранай.

TƏBİİ FƏLAKƏTLƏR

Ləzə sürüşməsi

1993-cü ilin sentyabrın 10-da Qusar rayonunun Ləzə kəndi ərazisində sürüşmə-sel axını baş vermişdir. İki gün əvvəl, sentyabrın 8-də mərkəzi Xəzər dənizində yerləşən 4 ball gücündə zəlzələ olmuşdur. Bu zaman Ləzədə zəif yer titrəməsi müşahidə olunmuş, yaşayış evlərində çatlar əmələ gəlmişdir. Centyabrın 9-da isə kənd sakinləri qəribə bir təbiət hadisəsinin şahidi olmuşlar. Qəflətən uçmuş qayanın altında qalan qoyunların leşləri üzərində saysız-hesabsız qartallar dövrə vururdu. Sentyabrın 10-da isə tezdən qopan dəhşətli gurultudan oyanan ləzəlilər kənddəki şəlalədən palçıq axdığının şahidi olurlar.

Alimlərin qeyd etdikləri kimi, sentyabrın 9-10-da yağan yağışlardan sonra burada sürüşmə-sel prosesi başlanmışdır. Proses yağışdan sonra sürüşmə və qismən də uçqun kimi başlamış, hərəkətə gələn kütlə Ləzə çayının mənbəyindən onun qollarının yatağına toplanmışdır. 2400-2500 m yüksəklikdən hərəkət edərək çay dərəsinə daxil olmuşdur. Burada böyük sürüşmə kütlələri tərkibində az miqdarda su olan daşlı-palçıqlı selə çevrilmişdir. Bu sel hündürlüyü 80-100 m olan pillədən şəlalə kimi töküldüyündən sürəti artmış, Ləzə çayı dərəsinin maili düzənlik hissəsinə yayılmışdır. Bu, bir sutka davam etmişdir. Selin gətirdiyi kütlə buranın relyefinin 3-6 m qalxmasına səbəb olmuşdur. Dəniz səviyəsindən 1650 m yüksəklikdə yerləşən, 19 evdən ibarət kənddə 3 ev sel altında qalmışdır. Selin gətirdiyi materiallar arasında çəkisi 5-6 tona, hətta 15-20 tona çatan, əhəngdaşlarından ibarət qaya parçaları olmuşdur.

Alimlər bu tipli sürüşmə-sel axınının təbiətdə çox az təsadüf olunan nadir hadisə olduğunu deyirlər. Selin Ləzəyə gətirdiyi palçıq 3 ildən sonra qurumuşdur.

Лаца *Ləzə*

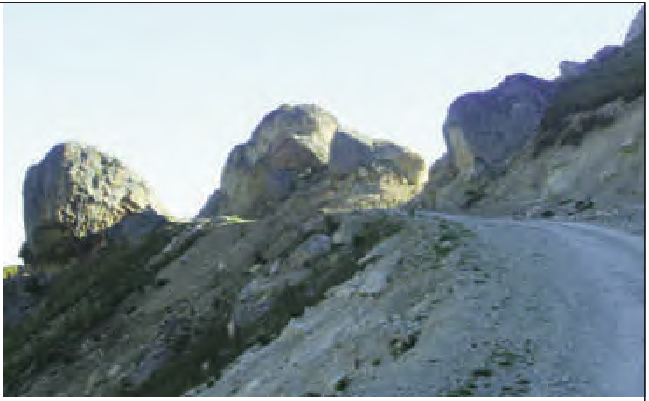

Лацарин варар: "Пайгъамбард къванер"
Ləzənin darvazası: "Peyğəmbər daşları"

ГъенервацIа чил цIуьдгъуьнун

2008-йисан 9-июлдиз, сятдин 20-даз КцIаривай 65 километр кьван яргъа тир ГъенервацIун кьере, кьакьан кьваларин арада экIя хьанвай ГъенервацI хуьре чил цIуьдгъуьнна.

Авадан чилерин и маканда кьуд-вад виш йис я гъенервацIвийри бине кутуна. Марфар, селлер гзаф хьайила хуьруьнвийри тIебиатдик хата квайди хъсандиз кьатIанай. 2000-йисуз сифте яз ГъенервацIун вини кьиле авай чилер цIуьдгъуьнна.

Райондин кьиле авайбуру, гьакIни агъсакъалри хуьруьнбуруз инай куьч хьун меслят акунай. Ингье хайи кIвалер туна, маса чкадал цIийи кьилелай муг туькIуьрун четин тир кесибриз. 2008-йисан майдиз башламишай марфари и мублагь чилиз гьад кьуна. Са варз алатайла ГъенервацIун вини кьиле ягъмурдикай 150-160 метрдин гьяркьуьвиле чил цIуьдгъуьнна, 4 кIвал михьиз уьцIена, 12 кIвал яшамишуниз виже текъведай гьалдиз атана. Хуьруьн магьлейра, гъенерал 1-2 метрдин гьяркьуьвиле сварар арадал атана. ЧIехи мусибатдикай хуьруьнвияр райондин вилик-кьилик квайбуру саламатдиз хвена.

Qənərçayda fəlakət

2008-ci ilin iyulun 9-da axşam saat 20-də Qusarın 65 kilometrliyində, Qənərçay sahilində, qayalar və yarğanlar arasında yerləşən Qənərçay kəndində yer sürüşməsi baş verdi.

Qənərçaylılar dörd tərəfi örüşlər, bulaqlar, bərəkətli torpaq sahələri olan bu kənddə 4-5 yüz il bundan əvvəl məskən salmışlar. Yağış və sel sularının yarğanlarda çatlar əmələ gətirdiyini onlar çoxdan müşahidə edirdilər.

Rayon rəhbərləri, ağsaqqallar kənd camaatına buradan köçməyi məsləhət görmüşdü. Amma doğma evlərini tərk edib yenidən yuva qurmaq kasıb camaat üçün asan məsələ deyil. 2008-ci ilin mayından başlayaraq yağışlar bu bərəkətli torpağın sinəsinə dağ çəkdi. Kəndin başında yer qatının su ilə dolması nəticəsində iyulda 150-160 metr enliyində sahə sürüşdü, 4 ev tamamilə dağıldı, 12 ev isə yararsız hala düşdü. Kəndin məhəllələrində, həyətlərdə 1-2 metrlik xəndəklər əmələ gəldi. Rayon rəhbərlərinin vaxtında gördüyü tədbirlər nəticəsində insanlar salamat qurtuldular.

КВЕЗ ЧИДАНИ?

КцIар райондин чилер 1542 квадраткилометр я.

* * *

Райондин меркез тир КцIар шегьер Худатин ракьун станциядивай 35 км, Бакудивай 180 км яргъа я. Шегьер КцIар вацIун къерехда, КцIар дуьзенлухда экIя хьанва.

* * *

КцIар вацIун кьил океандивай 3780 метр кьван кьакьанда, агъа кьил 28 метр агъада ава.

* * *

Азербайжандин виридалайни кьакьан дагъдин кукIушар КцIар райондин чилерал ала. Абурукай 20-дан кьакьанвал 4000 метрдилай виниз я.

* * *

Базардуьзуьдин сад лагьай топографиядин карта 1849-йисан 13-майдиз КцIар полкунин офицер Сергей Александрова туькIуьрнай.

* * *

Базардуьзуь дагъдин кукIуш конусдиз ухшар я ва ам кьве чIехи муркIади кьунва. ЧIехисар винихъ, МуркIар агъада, дерин ва сал дереда экIя хьанва. Бязи чкайра муркIарин яцIувал 40 метрдив агакьзава.

* * *

Райондин чилерин 14,6 тамар я. КцIарин тамарин 95% дагълух, 5% дуьзенлух чкайра экIя хьанва.

* * *

Самурдин тамара 70 жуьредин тарарни валар гьалтзава. Ина реликтар ва ендемикарни ава. Кузун ва Лацар хуьрерин патарив реликт тарар тир Кохдин наратар экъечIзава.

* * *

КцIара 3000 жуьредин набататар ава.

* * *

Хьил, Ясаб, Пирал, Яргун ва Мучугъ хуьрерин тамар 400-500 яшарин пипин тарaралди девлетлу я.

* * *

ТIигьиржал ва Самур вацIарин арада экIя хьанвай чIехи хивен минералрин ранг мичIи тирвиляй адаз ЧIулав хев тIвар ганва.

* * *

Машгьур Къизилкъая кукIуш Къизилкъая хивелай хкаж хьанва. Ам Вини ТIигьиржал хуьруьн кьиблe-рагъакIидай пата ава. Кьакьанвал 2313 метрдилай гзаф тир и кукIуш арадиз гъанвай кирeждин къванер яру рангунинбур я. Рагъ авай йикъара кукIушди къизилдин ранг къачуда. Налугъуди, са ни ятIани къене цIурурнавай къизил авай къаб ракъиник тунва.

BİLİRSİNİZMİ?

Qusar rayonunun ərazisi 1542 kvadratkilometrdir.

* * *

Rayon mərkəzi olan Qusar şəhərini Xudat dəmiryol stansiyasından 35 km, Bakıdan 180 km məsafə ayırır. Şəhər Qusar çayının sahilində, Qusar maili düzənliyində yerləşir.

* * *

Qusar çayının mənbəyi okean səviyyəsindən 3780 metr yuxarıda, mənsəbi 28 metr aşağıda yerləşir.

* * *

Azərbaycanın ən uca dağ zirvələri Qusar rayonunun ərazisindədir. Onlardan 20-nin hündürlüyü 4000 metrdən çoxdur.

* * *

Bazardüzünün ilk topoqrafik xəritəsini 1849-cu ilin mayın 13-də Qusarda yerləşən rus polkunun zabiti, topoqraf Cergey Aleksandrov tərtib etmişdir.

* * *

Bazardüzü dağının zirvəsi konusvari olub iki böyük buzlaqla örtülüdür. Çexisar buzlağı yuxarıda, Murkar buzlağı isə aşağıda, dərin və dar dərədədir. Bəzi yerlərdə buzun qalınlığı 40 metrə çatır.

* * *

Rayon ərazisinin 14.6% meşələr təşkil edir. Qusar meşələrinin 95% dağlıq, 5% isə düzənlik sahədədir.

* * *

Samur meşələrində 70 növ ağac və kol bitir. Burada reliktlər və endemiklər də var. Kuzun və Ləzə kəndlərinin yaxınlığında relikt ağaclar olan Kox şamları yayılmışdır.

* * *

Qusarda 3000-ə qədər bitki növü vardır.

* * *

Hil, Yasab, Piral, Həzrə və Mucuq meşələri 400-500 yaşlı fısdıq ağacları ilə zəngindir.

* * *

Tahircal və Samur çaylarının arasında uzanan tirənin süxurları tünd rəngli olduğuna görə ona Qaraqaya adı verilmişdir.

* * *

Məşhur Qızılqaya zirvəsi Qızılqaya tirəsinin üzərində qərar tutmuşdur. O, Yuxarı Tahircal kəndinin cənub-qərbində yerləşir. Hündürlüyü 2313 metrdən çox olan bu zirvəni təşkil edən əhəng daşları qırmızımtıl rəngdədir. Günəşli günlərdə zirvə qızılı rəngə çalır. Elə bil kimsə içində əridilmiş qızıl olan qabı gün qabağına qoyub.

* * *

Базардуьзуь дагъдай рагъэкъечӀдай патахъ, анайни кефердихъ са хел яргъи хьанва. Гзаф чӀавуз хилен винел хъен жеда. Гьавиляй адаз МичӀи дагъ тӀвар ганва чкадин агъалийри. Ина "МичӀи гирвени" ава.

* * *

Къафкъаздан вичин тӀебиивал хвенвай виридалайни иер террас КцӀар вацӀун террас я.

* * *

Туристрин КцӀара виридалайни рикӀ алай чкаяр СтӀурин дагъарарни чарчарар, Самур вацӀун дереяр, ЭчӀехуьре авай Шихемзе вир я.

* * *

КцӀарин яйлахриз иервални тикрарсузвал гузвайди абурун часпаррал алай тамар я.

* * *

Шагь дагъдин хурал цӀразвай живедин стӀалри кьвалариз чӀугунвай "пердеяр" тӀебиатдин шагь эсеррикай я. И пердейрин кӀаникай къванерал экъечӀнавай, са пешни алачир лугъуз тежедай хьтин иер цуьквери килигда. Шагь дагъдин ценера лагъайтӀа, кукупӀрин, зафеpанрин, лейли цуьквери, занбагърин ва маса цуьквери вирер ава.

* * *

ЧӀехи Къафкъаздин и кьил а кьил аквазвачир дерейра ва дугунра гьайванрикай суван цӀегь, вак, сев, беркут, машах, жанавур, чакъал, сикӀ, къушарикай ачкар, свел, лекь, лиф, чинеруг, чубарук, хъипи нуькӀ, чӀулав нуькӀ, кӀекӀе, пехъ, чалагъан, ляй, тӀиб, къвед ва масабур дуьшуьш жезва.

* * *

Къизилкъая дуьзенлухдин кефер пата авай Михвегьей дагъдал акьахун гьар касдилай алакьдач. Адан чиргъери кьунвай рекьер четинбур я. Гьа чиргъери балкӀанрин леэнарни михер авадарзавайвиляй къадим чӀаварилай адаз ихьтин тӀвар ганва.

* * *

КцӀарин тамара наратдин, пипин, верхьин, цӀирицӀдин, къавахдин тарари чӀехи тир чка кьазва. Мегъуьн тарар лагъайтӀа, генани гзаф дуьшуьш жезва.

* * *

Надир шагь Базар тӀулдал гьейран хьанай, вичин кьушундихъ галаз атайла адан хуш квай чкадал пунаяр ягъанай. Суван цӀегьеринни яцарин ширин як нез кефер хкудай чапхунчидиз и чилер вичин пацук кутаз кӀанзавай. Анжах мурадар рикӀе амукьна адан. Гзаф аскерар квадарна ада лезгийрихъ галаз женгера. Ингъе катна хъфидайла дагъдихъни КцӀар вацӀухъ вичин ва вичин папан тӀварар гилигна. Гуя

* * *

Bazardüzü dağından şərqə, oradan da şimala doğru bir qol uzanır. Buranın üzərində nədənsə həmişə kölgə olur. Elə buna görə də ona Qaranlıq tirəsi adı verilmişdir. Tirənin üzərində eyniadlı aşırım var.

* * *

Qafqazın təbiiliyini qoruyub saxlamış ən mənzərəli terrası Qusarçay terrası sayılır.

* * *

Turistlərin Qusarda ən çox xoşladıqları yerlər Sudur mağaraları və şəlalələri, Samur dərəsi və Əcəxür kəndindəki Şixəmzə gölüdür.

* * *

Qusar yaylaqlarının gözəlliyi və təkrarsızlığı onların sərhəddində meşələrin yerləşməsidir.

* * *

Şahdağın qoynunda əriyən qar damcılarının gün altında bərq vuraraq qayalara çəkdiyi "pərdələr" təbiətin şah əsərlərindəndir. Həmin pərdələrin altından daşların üstündə bitən, bircə yarpağı belə olmayan heyrətamiz çiçəklər boylanır. Şahdağın ətəklərində isə dağ lalələrindən, zəfərandan, süsəndən, zanbağdan əmələ gəlmiş çiçək gölləri var.

* * *

Baş Qafqazın ətəklərində heyvanlardan dağ keçisi, vəhşi öküz, ayı, dovşan, berkut, vaşaq, canavar, qaban, çaqqal, tülkü, quşlardan dağ fərəsi, qumru, qartal, boz vağ quşu, göyərçin, torağay, sığırçın, qaranquş, sarıköynək, qaratoyuq, ağacdələn, ala qarğa, sağsağan, çalağan, qırğı, yapalaq, kəklik, qırqovul və s. yayılmışdır.

* * *

Qızılqaya yaylasının şimalında yerləşən Mıxtökən dağına qalxmaq hər kəsin hünəri deyil. Onun yolları çətin və keçilməz çınqıllıqlardır. Həmin çınqıllar atların nallarını və mıxını tökdüyü üçün qədimdən bura belə adlandırılmışdır.

* * *

Qusar meşələrində şam, fısdıq, aqcaqayın, ardıc, qovaq ağacları geniş ərazilərdə yayılmışdır. Palıd ağaclarına isə daha çox təsadüf edilir.

* * *

Bazardüzünün gözəlliklərinə heyran olan Nadir şah qoşunu ilə dağın sinəsində qoynunda çadır qurmuşdu. Dağ keçilərinin və qabanların dadlı ətindən yeyib kef çəkən işğalçı bu yerlərə sahib olmaq istəyirdi. Ancaq arzuları ürəyində qaldı, ləzgilərlə döyüşlərdə o, minlərlə əsgərini itirdi. Qaçıb gedərkən o, dağa və çaya özünün və arvadının adlarını verdi. Guya həmin vaxtdan Kasar dağının Şahdağ, Qusar

гьа чIавалай Касар дагъдиз Шагь дагъ, КцIар вацIуз Шагьнабат вацI хьтин кьвед лагьай тIварар гайиди я.

* * *

Шагьдагъ, ТIурфан, Базардуьзуь ва Базарюрт дагълара алай вахтунин муркIар ава.

* * *

Самур ва КцIар вацIарин арада СтIур, ТIигьир, ЧIехи Сувал ва ГъвечIи Сувал дагъларин цIиргъер экIя хьанва.

* * *

КцIарин гьукуматдин къурух 1964-йисуз арадиз гьана. Адан чилер 231 км^2 я. Ина жейран, цуцIул, чуьлдин кац, чуьлдин вак, жанавур, чакъал, сикI, къвед, ачкар, гьакIни маса гьайванар ва къушар ава. Ина дуьшуьш жезвай гьайванрикай виридалайни къиметлуди Дагъустандин цIегь я. Адан эркекдан заланвал 100 кг-див, дишидан заланвал 50 кг-див агакьзава.

* * *

Вини ЦIийихуьре туькIуьрнавай гьукуматдин къурух верхьи, къавах, къизилагъаж, мегъуьн, пипин тараралди машгьур я. Ина ачкар, къвед, чIулав ва лацу къугъар, къуьрер, жейранар, чуьлдин вакIар ва маса гьайванар хуьзва. Къарахан булах инин ярашух я.

* * *

Районда агъадихъ галай тIебиатдин гуьмбетар ава:

Шейх Жуьнейдан мискIиндин вилик РагъэкъечIдай патан (платан) чинарар.

Четкуьн хуьруьн мукьув цIирицI тарарин тамар.

ТIигьира гъулцин тарарин там.

Вурва Алисман бубадин там.

* * *

КцIар булахрин макан я. Ина цIудралди булахар ргазвай хуьрер ава. Абурукай сад ЧIехи Муругъ я. Сувал, Верхер, Апул, Суна, БутI-бутI, Сенгер, Уьзден, Ларан, Некъи, Пикин, Къая булах, Къайи булах, СикIрен булах ва маса цIудралди булахар инин абур я.

* * *

КцIар хуьруьн майишатдин район яз гьисабзава. Ина майвачивили, малдарвили, техилчивили ва картуфчивили кьилин чка кьазва. Советрин девирда Къубадилай алатайла КцIар республикадин виридалайни чIехи майвачивилин район яз гьисабзавай.

* * *

КцIар вацIун эрчIи кьере, гьуьлуьвай 1750 м Кьакьанда "Сувар" тIвар ганвай ял ягъидай меркез ава. Ина и кьил-а кьил таквар къацу яйлахри, кьакьан чарчарри, инсандин кIвач галукьнавачир пак чкайри вири гьейранарда.

çayının Şahnabat çayı kimi ikinci adları yaranmışdır.

* * *

Şahdağ, Tufan, Bazardüzü, Bazaryurd dağlarında müasir buzlaqlar var.

* * *

Samur çayı ilə Qusarçay arasında Sudur, Tihir, Böyük Suval və Kiçik Suval dağ silsilələri uzanır.

* * *

Qusar dövlət yasaqlığı 1964-cü ildə yaradılmışdır. Sahəsi 231 kvadratkilometrdir. Burada cüyür, dələ, çöl pişiyi, çöl donuzu, canavar, çaqqal, tülkü, kəklik, qırqovul kimi heyvan və quşlar qorunur. Yasaqlıqda təsadüf olunan ən qiymətli heyvanlardan biri Dağıstan turudur. Onun erkəyinin çəkisi 100 kiloqrama, dişisinin çəkisi isə 50 kiloqrama çatır.

* * *

Yuxarı Zeyxur dövlət qoruğu qiymətli vələs, qovaq, qızılağac, palıd və fısdıq ağacları ilə məşhurdur. Burada qırqovul, kəklik, qara və ağ leyləklər, dovşan, cüyür, çöl donuzu və başqa heyvanlar qorunur. Qaraxan bulağı buranın yaraşığıdır.

* * *

Rayonda aşağıdakı təbiət abidələri vardır:

Həzrə kəndində Şeyx Cüneyd məscidinin qarşısında Şərq (platan) çinarları.

Çətkün kəndinin yaxınlığında ardıc meşələri i.

Düztahir kəndinin ərazisində cökə meşəsi.

Urva kəndində Əlisman baba meşəsi.

* * *

Qusar bulaqlar diyarıdır. Burada onlarca bulaqları olan çoxlu kənd var. Belə kəndlərdən biri Böyük Muruqdur. Burada Suval, Verxer, Apul, Sona, Butbut, Sənqər, Üzdən, Laran, Neqi, Pikin, Qaya, Qayi adları verilən bulaqlar və onlarca başqa bulaq qaynayır.

* * *

Qusar kənd təsərrüfatı rayonudur. İqtisadiyyatında meyvəçilik, heyvandarlıq, taxılçılıq, tərəvəzçilik və kartofçuluq mühüm yer tutur. Sovet dövründə Qusar respublikanın Qubadan sonra ən iri meyvəçilik rayonu sayılırdı.

* * *

Qusar çayının sağ sahilində, dəniz səviyyəsindən 1750 m hündürlükdə, alp çəmənliklərinin qoynunda "Suvar" istirahət mərkəzi yaradılmışdır. Burada yaşıl yaylaqlar, hündür şəlalələr, təbiətin füsunkar guşələri adamı heyran edir.

ГАФАЛАГ LÜGƏT

КЦIАРА ГЗАФ ДУЬШУЬШ ЖЕЗВА QUSARDA GENİŞ YAYILIB

ТАРАР	AĞACLAR
верхьи тар	*ağcaqayın*
гийин тар	*vələs*
гъверши тар	*ağcaqayının bir növü*
гъулцин тар	*cökə*
жумун тар	*heyva*
ибришин тар	*qovağın bir növü*
игид тар	*iydə*
инид тар	*yemişan*
ичин тар	*alma ağacı*
кицик	*əzgil*
къавах	*qovaq*
къарагъаж	*qarağac*
къвакъвад вал	*göyəm*
къенси	*qaysı*
кIерец	*qoz*
макьун тар	*qızılağac*
марцар	*meşəgilası*
машмаш	*ərik*
мегъуьн тар	*palıd*
мертин тар	*zirinc*
муьткъвер тар	*küknar*
нарат	*şam*
пипин тар	*fısdıq*
пIинид тар	*gilas*
тутун тар	*tut*
хтун тар	*alça*
чинар	*çinar*
чумал	*zoğal*
чухлумпI	*başınağacı*
чуьхвер	*armud*
цIвелин тар	*söyüd*
цIирицI тар	*ardıc*
цуцун тар	*göyrüş*
цIипIрепIдин тар	*qara tut*
шабалтдин тар	*şabalıd*
шурван пIини	*gilənar (albalı)*
шуьмягъ	*fındıq*

ЧИЛАДАГЪАР	DƏRMAN BİTKİLƏRİ
агъуд векь	*bəngotu*
вацIун кIирияр	*çaytikanı*
верг	*gicitkan*
виртIед цуьк	*ballıbaba*
виливил	*peyğəmbərçiçəyi*
гатфарцуьк	*yazçiçəyi*
гитIар	*sirkən*
гьармалаяр	*üzərlik*
гъилибаяр	*dazı, qaxotu*
гъулцин цуьк	*cökə çiçəyi*
жикIи	*itburnu*
лифрен цуьк	*minaçiçəyi*
лурс, эвелук	*əvəlik*
мере	*moruq*
мертер	*zirinc*
музулад векь	*çobanyastığı*
кирф, серкIв	*gəndalaş*
къалгъан, къакьар	*qalğan*
къапIиш	*səhləb*
цIинтарар (къанжукьар)	*kəklikotu*
къиртикьар	*kəklikotunun bir növü*

бейгьушард хъач	*tatla, dəli bəng*
некIед хъач	*zəncirotu*
некъи	*çiyələk*
къибалай	*gülünbahar*
къибриш	*motmotu*
ругъунар	*boyaqotu, qızıl boya*
тават векь	*xanımotu*
тагв	*vəzərək*
терефул	*mayaotu*
тыкъар	*xəşəmbul*
тIакIунрин векь	*böyrəkotu*
тIенгир (дамард пеш)	*bağa yarpağı*
паркьул	*pıtırğan*
парсар	*parsar (ləzgi d.)*
псид мез	*üçbarmaq*
пурни	*yarpız*
сур	*pəl*
сухан векь	*bəngotu*
ивид векь	*boymadərən*
инияр	*yemişan*
явшан	*yovşan*
къижи	*qıjı*
чидрикь	*nanə*
гъуьлбер	*piltan*
хъуьрхъуь пеш	*qatırquyruğu*
къуьрен яб	*sürvə, adaçayı*
куш	*qazsoğanı*

ГЪАЙВАНАР — HEYVANLAR

балкIан	*at*
жанавур	*canavar*
вак	*donuz*
гамиш	*camış*
хеб	*qoyun*
дагъдин цIегь	*tur*
жейран	*ceyran*
кал	*inək*
кускафтар	*kaftar*
кац	*pişik*
тамун вак	*qaban*
къатир	*qatır*
къиб	*qurbağa*
кьиф	*siçan*
къанба кьиф	*siçovul*
кицI	*it*
кьуьгъуьр	*kirpi*
къуьр	*dovşan*
лавар	*dəvə*
лам	*uzunqulaq*
лекьен	*bəbir*
машах	*vaşaq*
мирг	*maral*
муьнуьгъ	*köstəbək*
суван кьун	*dağ keçisi*
сикI	*tülkü*
чакъал	*çaqqal*
чIимиш	*porsuq*
хундуз	*qunduz*
цуцIул	*dələ*
цIегь	*keçi*
яц	*öküz*
хъалхъас къиб	*tısbağa*
пахлахан	*xərçəng*
гъед, балугъ	*balıq*
кIезрияр	*xırda balıqlar*
кашу	*kərtənkələ*
гъуьлягъ	*ilan*
руьцI	*koramal*
чIуран	*vəhşi heyvan*

КЪУШАР

ачкар
билбил
вервелаг
генгецI
гъитI
кард
кIекIе, кIваркIвалаг
лиф
лекь
кукупI
керекул
ких
къвед
къванер къвед
къуьлерган
кьаркьулув
кьукь
къугъ
къузгъун
палипилав
туртур
туьтуькъуш
тIиб
пехъ (кIвагъ)
пIатI
тангу
тамун верч
тамун билбил
тIапIас
тIегъерхъан
хъипи нуькI
циврив
цIвегъ
чалагъан

QUŞLAR

qırqovul
bülbül
vervelaq (ləzgi d.)
qaya sərçəsi
ğit (ləzgi d.)
şahin
ağacdələn
göyərçin
qartal
ququ quşu
sağsağan
zığ-zığ
kəklik
çöl kəkliyi
çöl sərçəsi
yarasa
dovdaq
qu quşu
quzğun
durna
bildirçin
tutuquşu
bayquş
qarğa
ördək
şahinin bir növü
meşəxoruzu
meşə bülbülü
çöl göyərçini
müşgül quş
sarıköynək
kətanquşu
sərçə
çalağan

чинеруг
чубарук
чIагъ
чIалитI
чIемер
чIимчIир

чIулав нуькI
щангъар

ПЕПЕЯР

бев
бувун
бугъубугъ
буьтIруьк
ветI
квак
кьачIараг
чIуьт
карч алай пепе
кIаз
пет
пепе
ругъал, зили
светI
тару
тIветI
хуз
хуьшрекан
хенцI, кикIлам
цегв
цинцих
цIицI
чIиж
чепелукь

qırğı
qaranquş
qarğa
cüllüt
payızbülbülü
alacaqanad, yalançı bülbül
qaratoyuq
quzğun

HƏŞARATLAR

qanadlı cücü
mozalan
böyənək, göyün
soxulcan
ağcaqanad
xırda qurd
əqrəb
birə
buynuzlu böcək
barama qurdu
bit
böcək
zəli
hünü
tarakan
milçək
eşşəkarısı
hörümçək
gənə
qarışqa
qırxayaq
çəyirtkə
arı
kəpənək

чIигъичIигъ	*cırcırama*
шурван пепе	*şirvan böcəyi*
шутI	*taxtabiti*
шуькьуьнт, бембецI	*ilbiz*

ТIЕБИАТДИХЪ ГАЛАЗ АЛАКЪАЛУ ГАФАР
TƏBİƏTLƏ ƏLAQƏLİ SÖZLƏR

алгъай	*güney*
аяз	*şaxta*
берт	*birillik budaq*
баябан	*səhra*
белген	*kiçik əkin yeri*
булах	*bulaq*
вацI	*çay*
вацIун хел	*çayın qolu*
вацIун вини кьил	*mənbə*
вацIун агъа кьил	*mənsəb*
векьин чка	*biçənək*
вир	*göl*
гимре (тамун хев)	*meşə yamacı*
гирве	*aşırım*
гирдим	*kötük*
гуьне	*gündəyən*
гьалчIай югъ	*yağmurlu gün*
гьяркьуь кIам	*ətək*
гьуьл	*dəniz*
гъведгъвеш (къван)	*yalama (daş)*
дагъдин кIан	*dağ ətəyi*
дагъдин кIукI	*dağ zirvəsi*
дагьар	*mağara*
дегьне	*yarğan*
дере	*dərə*
дугун	*düzənlik*
жив	*qar*
живед цIверекIв	*qar dənəsi*
жинжигар	*qasırğa*
зулун къаз	*payız çəməni*
кек	*eniş*
кудай дагъ	*vulkan*
кутIал	*sıldırım dərə*
къаяб	*qaya parçası*
къубу	*qobu*
кьецIил (тамун)	*tala*
кьер	*sahil*
кьурамат	*quraqlıq*
кьантIар	*suyun altında dik yerlər*
кьуьгъвер	*şum*
кьвечIил	*əyri yol*
кьве рекьин хев	*yol ayrıcı*
кьвечхел	*iki yol*
къекъуьн	*döngə*
къирав	*qırov*
къванцилух	*daşlıq*
кIам	*dərə, yarğan*
кIан	*dib*
кIачIичIлух	*kolluq*
кIев	*qoruq*
кIертI	*kiçik təpə*
кIунтI	*kurqan*
кIукI	*zirvə*
лакIлакI	*kotan dəyməyən yer*
лар	*alp çəmənliyi*
лаф (таран къен)	*koğuş*
легъв	*gölməçə*
легъер	*su bitkiləri*
лигъ	*pis alaq*
лемкье (тамун яцI)	*meşənin qalın yeri*
луж	*qatar (durna)*
луьз	*palçıq*
маргъал	*qar uçqunu*

мант (таран бебелук)	*ağac göbələyi*
марк	*taya*
мац	*çeşmə*
меркIи (гъвечIи чарчар)	*kiçik şəlalə*
мукIрунцI	*sırsıra*
мурз (дагъдин)	*zirvə*
муркIадин дагъ	*buz dağı*
муркIадин къаяб	*buz parçası*
муьгъ	*körpü*
нацI	*qamış*
ник	*zəmi*
нишрав	*bulaq suyu*
раг	*qaya*
рув	*torpaq səngəri*
ругъ	*alaq*
рук	*meşə*
руьк (мегъуьнлух)	*palıdlıq*
руьшт	*cığır*
руьц (чIехи ник)	*böyük zəmi*
саврух, чайгъун	*boran*
синтI	*təpə*
син	*çıxıntı*
сув	*dağ meşəsi*
тIул	*düzənlik*
тIурфан	*tufan*
улам	*çayın dayaz yeri*
уьлен	*bataqlıq*
уьцIей	*uçqun*
фер, хъиткьер	*çat*
хвал	*arx*
хъалаш (чIехи эчIел)	*böyük alaq otu*
чарчар	*şəlalə*
чарх	*qaya*
члар (гъвечIи вацIар)	*kiçik çaylar*
чумур	*alaq*
чIугъвал	*kiçik dərə*
чIурух, чIурухъан	*əkilməmiş yer*
чIеми (циф)	*çiskin*
чIух	*sel*
чирх, хирхем	*çınqıl*
халид сал	*bağça*
хандакI	*xəndək*
хин	*iki qaya arasında düzənlik*
хур	*döş*
хуш	*dağ döşü*
хумул	*narın yağış*
хъалхъам	*oyuq*
хъархъар	*suyun qıjıltıyla axması*
хъархъан (таран хъач)	*ağac gövdəsində bitən ot*
хъиткьер	*çat*
хьирхьам	*yosun*
югъ (къуза)	*quzey*
ягъв (дагъдин хев)	*çıxıntı, dağın yaxası*
яйлах	*yaylaq*
яргъируш, хважамжам	*göy qurşağı, qövsi-quzeh*
циф	*duman*
цуьл	*dərz*
цIар (дагьар)	*mağara*
цIидгъай (какур рекьер)	*əyri yollar*
шигавар (зулун векьер)	*payız otları*
шилекан (банд)	*bənd*

Кьакьан дагълар

Uca dağlar

ТIигьиржал вацI ***Tahircal çayı***

Самур вацI ***Samur çayı***

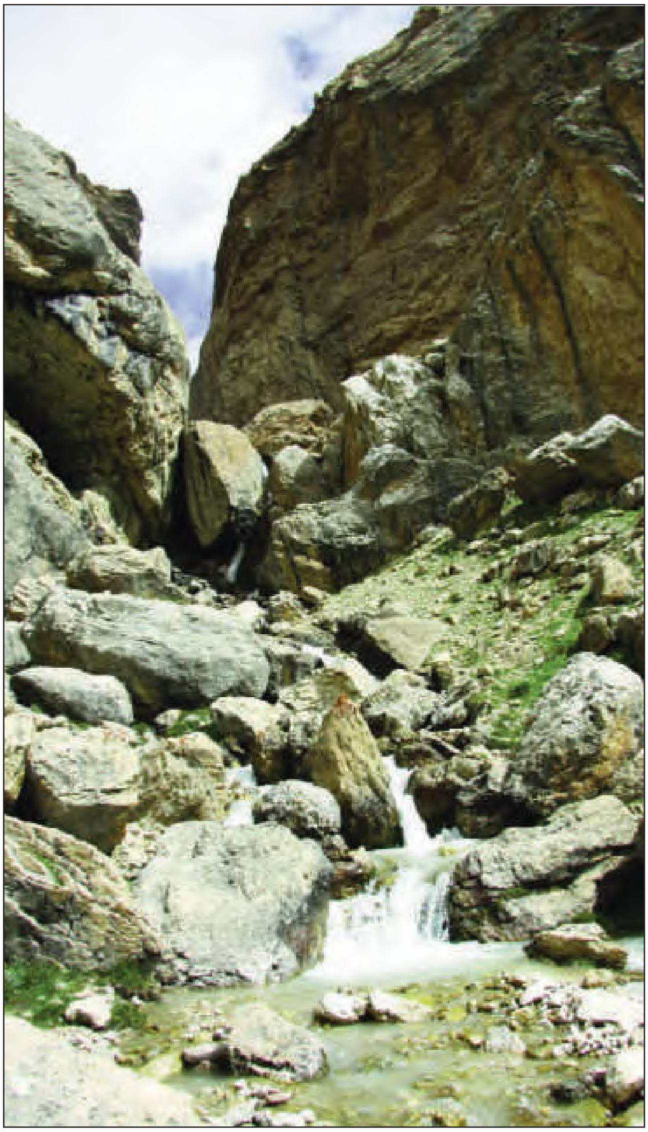

Лекь *Qartal*

КьапIиш *Səhləb*

Тетра *Tetra*

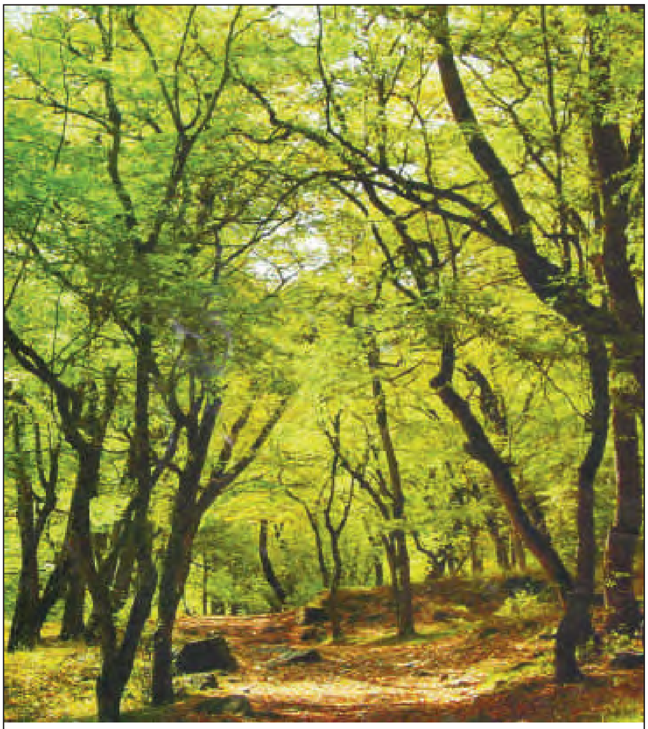

Гатун тама *Yay meşəsində*

Кьуьзуь мегъуьн тар *Qocaman palıd*

Суван цуьквер

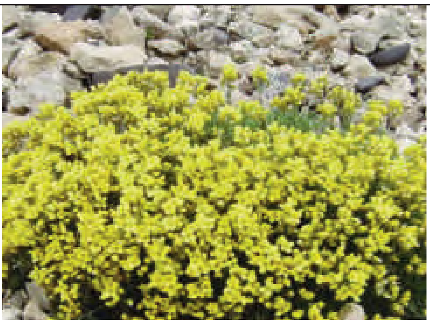

Dağ çiçəkləri

Гатфарин сифтебур
Bahar müjdəçiləri

“Сувар” вир *“Suvar” gölü*

Гургур *Gurgur*

Пичхалдин пIир *Piçxal piri*

ЦIар чарчар *Tsar şəlaləsi*

Гъвергъверар *Novruzgülü*

Гатфарин тама *Yaz meşəsində*

ХъуьтIуьз кукIушарни рагалар живерини муркIари кьада. Дагъларин кьилин эсер тир чарчарар муркIади кьурла и иервилерилай вил алудиз жедач. Майдин рагъ авай йикъари хъуьтуьларда муркIар. Чарчаррин ван гьатда дагълара.

Qış gələndə zirvələri, aşırımları qar və buzlar örtür. Dağların şah əsəri olan şəlalələr buz bağlayanda bu mənzərədən doymaq olmur. Mayın sonlarından başlayaraq baharın nəfəsi onları isitməyə başlayır. Şəlalələrin gurultusu yenidən təbiəti cana gətirir.

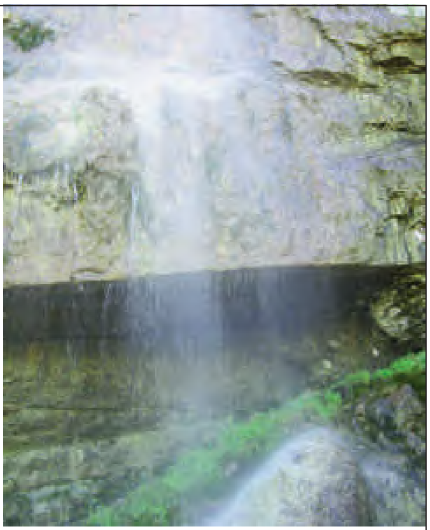

Лацарин чарчарар *Ləzə şəlalələri*

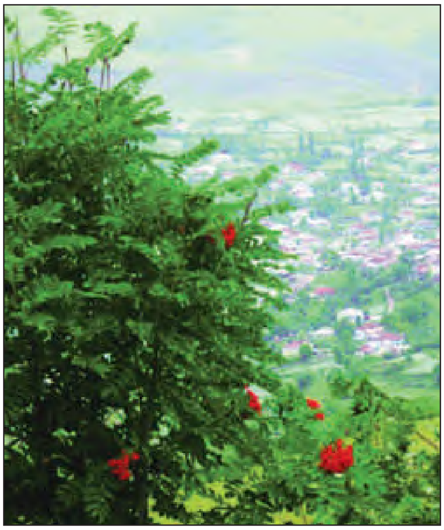

ТӀанурган чарчар *Tanurqan şəlaləsi*

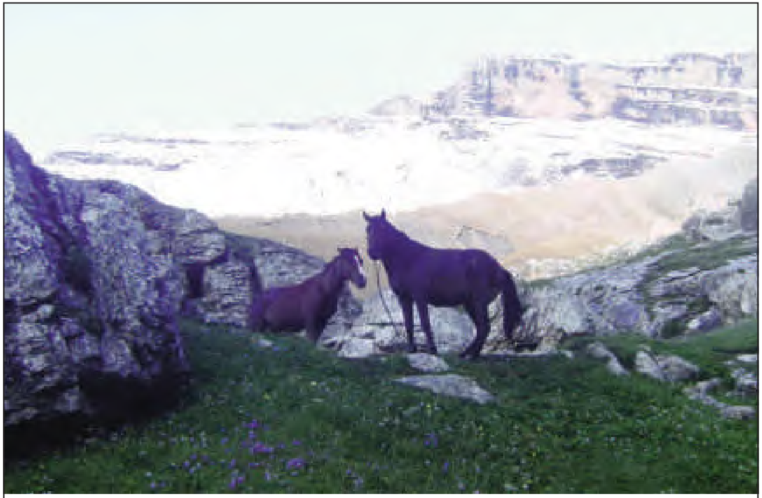

КӀанивал *Məhəbbət*

Тамун иербур *Meşə*

МуркӀадин чарчар *Buz şəlaləsi*

Лар яйлахдин цуьквер *Lar yaylağının çiçəkləri*

III

ХУЬРЕР

KƏNDLƏR

Дагъларин синерал, хуш квай чкайра, дуьзенлухра кутунвай лезги хуьрер тупӀалдин къашар хьиз аквада. Рагъ экъечӀдайла адан нурар сифтени-сифте дагъларин кукӀушри кужумда. Ахпа рагъ дагъвийрин кӀвалериз илифда. Экуьнин мили авазрик инсанрин ванер какахьайла, вири тӀебиат чандал хкведа.

Гатфар хьайила тамари, тарари цуьк акъудда, яйлахар гьар жуьредин цуькверив дигида. Хперин суьруьяр, балкӀанрин рамагар, калерин ва гамишрин нехирар чуьлдиз чкӀайла, жегьил лезгиди зарулдиз ягъизвай кфилдин ван вири хуьруьз чкӀида.

Абурун багълар бегьерлу, никӀер берекатлу я. Лезгийрихъ хуьруьн майишат вилик тухудай чӀехи алакьунар ава. Абуру чилериз серф ийизвай зегьмет урус лежбердин гьич хиялдизни къведач. Лезгийрин лежберри къванерилайни бегьер кӀватӀда.

ЧӀехи женгчивилин руьгь ва къадим медениятавай лезгийрин хуьрери инсан гьасятда чпихъ ялда. Лезгияр рикӀ ахъа, мерд, гафунал кӀеви, авай гаф чинал лугьудай ксар я.

В.Л.Величко

Dağların qoynunda, yamaclarda, düzənlərdə salınmış ləzgi kəndləri üzüyün qaşlarına bənzəyir. Günəş doğanda öz şəfəqlərini əvvəl dağların zirvələrinə bəxş edir. Sonra onun nuru dağlıların evlərinə süzülür. Səhərin xoş nəfəsinə insanların səsləri qarışanda, bütün təbiət cana gəlir.

Bahar gələndə meşələr, ağaclar, yaylaqlar çiçəklərlə bəzənir. Qoyun sürüləri, at ilxıları, inək və camış naxırları çöllərə səpələnəndə gənc ləzginin yanıqlı-yanıqlı çaldığı tütəyin səsi bütün kəndə yayılır.

Onların bağları bəhərli, zəmiləri bərəkətlidir. Ləzgilərin kənd təsərrüfatı işlərində böyük səriştəsi var. Onların torpağa sərf etdiyi zəhmət rus kəndlisinin heç xəyalına da gəlməz. Təcrübəli ləzgi rəncbərləri daşlarda da bəhər bitirirlər.

Döyüşkən ruha və qədim mədəniyyətə malik ləzgilərin kəndləri o saat insanı cəlb edir. Ləzgilər ürəyi açıq, mərd, sözü üzə deyən insanlardır.

V.L.Veliçko

КцIар райондин чилерал чпихъ агъзур йисарин тарихар авай шумудни са хуьрер хьанай. Сур чIаварин хуьрерикай гаф кватайла бязи авторри КцIарин гзаф хуьрер IX-XII виш йисара арадал атанвайди я лугьузва. Им эсиллагь дуьз фикир туш. Вучиз лагьайтIа гьеле чи эрадал къведалди КцIарин чилерал шумудни са шегьерар ва хуьрер алай. И кар энеолитдин, буьруьнждин ва ракьун девирриз талукь археологиядин амукьайрини субутзава.

Гьеле 1929-йисуз Бакуда вичин “Находки бронзового века около Хачмаса” эсер чап хьайи Александрович-Насифа къейд авурвал, Хачмазин ва КцIарин чилерал бязи хуьрер буьруьнждин девирда, яни чи эрадал къведалди III агъзур йисуз кутунай. Дагъустандин КцIарихъ галаз сергьят тир лезги чилерал буьруьнждин девирдиз талукь 40-далай гзаф хуьрерин амукьаяр жагъанва.

Археологри ихьтин хуьрерин амукьаяр КцIарин чилерални ашкара авунва. Месела, Р.Б.Аразовади 1980-йисуз урус чIалал “Азербайжан ССР-дин Илимрин Академиядин докладар” бюллетенда чапдай акъудай вичин “КцIар райондин буьруьнждин девирдин сифте чIавариз талукь яшайишдин мескенрин гьакъиндай” макъалада кхьенвайвал, I ЧIехи Пел ва II ЧIехи Пел лугьудай чкайрай буьруьнждин девирда кутунвай хуьрерин амукьаяр жагъанва. Ж.А.Халилова, Къ.О.Къошкъарлыды ва Р.Б.Аразовади 1991-йисуз Бакуда урус чIалал чапдай акъудай “КеферрагъэкъечIдай Азербайжандин археологиядин амукьаяр” ктабда къейд авунвайвал, III Гавдишанпел лугьудай чкада буьруьнж девирдин эвел кьилера кутур хуьр хьанай. I Гавдишанпел ва II Гавдишанпел тIварар алай чилерал чи эрадал къведалди II ва I агъзур йисара чIехи хуьрер кутунай.

1974-йисуз Москвада чапдай акъатай “Кавказ и Восточная Европа в древности” ктабда Азербайжандин машгьур археологар тир Ж.А.Халилован ва Г.П.Кесеменлидин “Гяфлетепелери - поселение эпохи ранней бронзы в Азербайджане” макъалани ганва. Гьа макъалада къалурнавайвал, II Къефледпелей жагъанвай хуьруьн амукьаяр чи эрадал къведалди III агъзур йисаз, I Къефледпелей жагъанвай хуьруьн амукьаяр лагьайтIа, чи эрадал къведалди III агъзур йисан эхирриз ва II агъзур йисан эвелриз талукьбур я. И археологри, гьакIни машгьур кцIарви алим, тарихдин илимрин доктор, профессор Абидулла Оружова кхьенвайвал, гилан КцIар райондин чилерал ракьун девирда, чи эрадал къведалди II агъ-

Qusar rayonunun ərazisində min illərlə tarixi olan qədim kəndlərin qalıqlarına rast gəlmək olar. Həmin kəndlərdən söhbət düşəndə bəzi müəlliflər Qusarın bir çox yaşayış məskənlərinin IX-XII əsrlərdə salındığını iddia edirlər. Bu, düzgün fikir deyil. Çünki hələ eramızdan əvvəl indiki Qusar rayonu ərazisində bir çox iri şəhər və kəndlər mövcud idi. Bunu eneolit, bürünc və dəmir dövrlərinə aid arxeoloji abidələr də sübut edir.

1929-cu ildə Bakıda rusca “Xaçmaz ətrafında bürünc əsrinə dair tapıntılar” əsərini çap etdirmiş Aleksandroviç - Nasifin qeyd etdiyi kimi, Xaçmaz və Qusar ərazilərində bürünc dövründə, eramızdan əvvəl III minillikdə bir sıra kəndlər salınmışdı. Dağıstanın Qusarla həmsərhəd olan ləzgi rayonlarının ərazisində bürünc dövrünə aid 40-dan çox kəndin qalıqlarının tapılması da bu fikri təsdiqləyir. Arxeoloqlar belə qalıqları Qusar rayonu ərazisində də aşkar etmişlər. Məsələn, R.B.Arazovanın 1980-ci ildə “Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının məruzələri” məcmuəsində rusca dərc olunmuş “Qusar rayonunun erkən bürünc dövrünə aid yaşayış məskənləri haqqında” məqaləsində yazdığı kimi, I Çexi Pel və II Çexi Pel ərazilərində bürünc dövründə salınmış kəndlərin qalıqları mövcuddur. C.A.Xəlilovun, Q.O.Qoşqarlının və R.B.Arazovanın 1991-ci ildə rus dilində işıq üzü görmüş “Şimal-şərqi Azərbaycanın arxeoloji abidələri” kitabında göstərildiyi kimi, III Gavdişanpel ərazisində bürünc dövrünün əvvəllərində kənd salınmışdı. I Gavdişanpel və II Gavdişanpel ərazilərində eramızdan əvvəl II və I minilliklərdə salınmış kəndlərin qalıqları tapılıb.

1974-cü ildə Moskvada çapdan çıxmış “Qafqaz və Şərqi Avropa qədim dövrlərdə” kitabında Azərbaycanın məşhur arxeoloqları C.A.Xəlilovun və Q.P.Kəsəmənlinin “Qəflə təpələri - Azərbaycanda erkən bürünc dövrünə aid yaşayış məskəni“ sərlövhəli məqaləsi də dərc edilib. Həmin məqalədə göstərildiyi kimi, II Qəflədpel ərazisində tapılmış qədim kənd qalıqları onun eramızdan əvvəl III minillikdə salındığını sübut edir. I Qəflədpel ərazisindən tapılmış qalıqlardan göründüyü kimi, burada yaşayış məskəni eramızdan əvvəl III minilliyin axırlarında və II minilliyin əvvəllərində salınıb. Həm bu arxeoloqların, həm də məşhur qusarlı alim, tarix elmləri doktoru, professor Abidulla Orucovun elmi əsərlərində qeyd olunduğu kimi, indiki Qusar rayonu ərazisində dəmir dövründə, eramızdan əvvəl II minillikdə də bir sıra yaşayış məskənləri salınmışdı. A.Orucov Qusar rayonunda 20-dək qədim şəhər və kənd qalıqlarını aşkar edib. Onun rəhbərliyi

зур йисан эхиррани гзаф хуьрер кутунай. А.Оружова КцIар райондин чилерал 20-дав агакьна хуьреринни шегьеррин амукьаяр винел акъуднай. Археологиядин кIвалахар тухудайла ада чи хуьрерин къадимвал субутзавай шумудни са къванцин сурар, цурцун ва ракьун алатар, хъенчIин къапар ва маса затIарни винел акъуднай. Азербайжанви алим Т.Ахундовани КцIарин юкьван виш йисарин хуьрерикай кхьенай. И девирар ахтармишай тарихчийри ва археологри КцIар райондин са кьадар хуьрер III-IV виш йисара ва VI-VIII виш йисара кутунвайди къейд авунва. А.Оружова тарихдин ва археологиядин делилралди лезгийри IV-VI виш йисара Шамиланпеле ва IV-VIII виш йисара Шуранпеле хуьрер кутурди субутнава. Гьа икI, делилри КцIарин "гзаф хуьрер IX-XII виш йисара арадал атайбур я" лугьузвай бязи авторар гьахълу туширди субутзава.

Са гафни авачиз, КцIарин чилерал IX-XII виш йисара ва гуьгъуьнин асирра кутунвай хуьрерни ала. Амма абурун кьадар пара туш. Гьакъикъатда КцIарин къадим хуьрерихъ 5-6 агъзур йисарин тарихар ава. Гъезеррин, арабрин, монголрин, иранвийрин ва урусрин кьушунри, гьакIни маса чапхунчийри чи цIудралди хуьрер чукIурна, цIай яна кана. Гьавиляй чи вишералди хуьрер юхдиз акъатна. Тек са "пел" компонентдикай арадал атай хуьрерин тIварар рикIел хкун бес я: Пел, I ЧIехи Пел, II ЧIехи Пел, III ЧIехи Пел, Агъаханпел, Вердиханпел, Къазиханпел, Кьурупел, Магьмуданпел, Шуранпел, Юсуфханапел, ГацIапел, Кьвепел ва мсб.

Араб тарихчийри кхьизвайвал, гилан Агъаханпел лугьудай чкадал лезгийрин Пел шегьер хьанай. Адан агьалийри са шумуд йисуз арабрин кьушунрихъ галаз женг чIугунай. Эхирни шегьер чпин гьиле гьатайла арабри Пел кьиляй-кьилиз цIай яна канай. Монголри ЧIехи Силибир ва ГъвечIи Силибир хуьрерин къван къванцел туначир. Ирандин шагь Надира къадим КIуф, Тагъар ва Уьзден хьтин хуьрер юхдиз акъуднай. Амма абурун тIварар алай убаяр къедалди ама: КIуфуба, Тагъаруба, Уьзденуба. Кьвед-пуд виш йис инлай вилик КцIарин чилерал чпин тIварарихъ "уба" компонент квай 20-далай гзаф хуьрер алай. Гила абурукай гзафбур амач: Шихуба, ЧIехиуба, КIуруба, Куьрелуба, ЧIуруба, Гаргаруба ва мсб. Ихьтин мисалар мадни гьиз жеда. Аквазвайвал, КцIарин хуьрерихъ къадим тарихар ава.

И ктабдин "КцIарин хуьрер" тIвар ганвай паюна райондин са кьадар хуьрерикай кьилди макъалаяр гьатнава.

ilə aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı kəndlərimizin qədimliyini sübüt edən onlarca daş və torpaq qəbirlər, mis və dəmir alətlər, saxsı qablar, küplər və digər məişət əşyaları tapılmışdır.

Azərbaycan alimi T.Axundovun Qusarın orta əsrlərə aid kəndləri haqqında yazdıqları da diqqəti cəlb edir. Onun 1983-cü ildə "Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının məruzələri" məcmuəsində dərc olunmuş "Qusar rayonunun erkən orta əsrlər yaşayış məskənlərinin topoqrafiyasına dair" məqaləsində Qusar rayonunda bir sıra kəndlərin III-IV əsrlərdə və VI-VII əsrlərdə salındığı göstərilib. A.Orucov tarixi və arxeoloji dəlillər əsasında IV-VI əsrlərdə Şamilanpel və IV-VIII əsrlərdə Şoranpel ərazilərində kəndlərin salındığını sübuta yetirmişdir. Beləliklə, faktlardan göründüyü kimi, bəzi müəlliflərin Qusarın bir çox yaşayış məskənlərinin IX-XII əsrlərdə salındığı barədə fikri yanlışdır.

Şübhəsiz, Qusar ərazisində IX-XII əsrlərdə və sonrakı dövrlərdə salınmış kəndlər də var. Amma belə yaşayış məskənlərinin sayı çox deyil. Həqiqətdə Qusarın qədim kəndlərinin 5-6 min illik tarixi var. Müxtəlif tarixi hadisələr nəticəsində Qusar ərazisindəki bəzi qədim kəndlər yoxa çıxmışdır. Xəzərlər, ərəblər, monqollar, İran, Rusiya hökmdarları və başqa işğalçılar burada neçə-neçə kəndləri dağıtmış, od vurub yandırmışlar. Bu səbəbdən bir sıra qədim kəndlər yox olmuşdur. Təkcə "pel" sözündən əmələ gəlmiş kənd adlarını xatırlamaq kifayətdir: Pel, I Çexi Pel, II Çexi Pel, III Çexi Pel, Ağaxanpel, Verdixanpel, Qazıxanpel, Qurupel, Mahmudapel, Şoranpel, Yusufxanpel, Qatsapel, Qvepel və b.

Ərəb tarixçilərinin yazdıqları kimi, indiki Ağaxanpel deyilən yerdə ləzgilərin Pel şəhəri mövcud idi. Onun əhalisi bir neçə il ərəb işğalçılarına müqavimət göstərmişdi. Nəhayət, Peli ələ keçirəndə ərəblər onu od vurub yandırmışlar. Monqollar Böyük Silibir və Kiçik Silibir kəndlərinin daşını daş üstə qoymamışlar. İran hökmdarı Nadir şah qədim Kuf, Tağar və Üzdən kəndlərini yer üzündən silmişdir. Amma həmin kəndlərin adını yaşadan obalar hələ də durur: Kufoba, Tağaroba, Üzdənoba. İki-üç yüz il əvvəl indiki Qusar rayonunun ərazisində adları "oba" sözündən yaranmış 20-dən çox kənd var idi. İndi həmin kəndlərin çoxu yoxdur. Məsələn, Şixoba, Çexioba, Kufoba, Ukuroba, Küreloba, Qarqaroba və b. Göründüyü kimi, Qusar kəndlərinin tarixi qədim dövrlərə gedib çıxır.

Kitabın "Qusarın kəndləri" adlı bölməsinə rayonun bir sıra kəndləri haqqında ayrıca məqalələr daxil edilmişdir.

ТIИГЪИРЖАЛ

ТIигьиржал чи дегь хуьрерикай я. Са бязи археологри гьахълу яз адахъ 4-5 агъзур йисан тарихар авайди къейд ийизва.

ЦIехуьл вацIун яхадал, гъуьлуьвай 1500 метр кьван кьакьанда бине кутунвай ТIигьиржал КцIарин виридалайни къадим ва иер хуьрерикай я. ТIигьиржалрин тарихдикай алимри са шумуд жуьредин баянар гузва. Лезгийрин сейли алим, тарихдин илимрин доктор Сария Агъашириновади вичин "Кьиблепатан Дагъустандин халкьарин этнография" ктабда "ТIигьиржал" ойконим Дагъустандин Миграгъ хуьряй иниз куьч хьайи Тагьиран тIварцIихъ галаз алакъалу тирди къалурзава. Са бязи маса авторри и хуьруьн жемятди ислам дин гуьгъуьллудаказ кьабулна лугьуз хуьруьз "ТIигьиржал" тIвар ганвайди къейдзава. Маса жуьредин баянарни ава. Амма и баянрихъ галаз авайвал рази хьунухь мумкин туш, вучиз лагьайтIа ТIигьиржал чи лап къадим хуьрерикай я ва са бязи археологри гьахълу яз адахъ 4-5 агъзур йисан тарихар авайди къейд ийизва.

XX асирдин эхирра ина чил авахьун себеб яз хуьруьн сурарин са пад чкIанай ва чилин кIаникай 3 гьавадин дегь сурар винел акъатнай. И сурари, анай жагъай затIари, гьакIни археологиядин амукьайри хуьр Къафкъаздин къадим яшайишдин маканрикай тирди субутзава. Инай 10 метрдин дерин-

TAHİRCAL

Tahircal çox qədim kənddir və arxeoloqlar haqlı olaraq onun 4-5 min illik tarixə malik olduğunu göstərirlər.

Zuxul çayının yaxasında, dəniz səviyyəsindən 1500 metr yüksəkdə yerləşən Tahircal (ləzgicə Tihircal) Qusar rayonunun qədim kəndlərindəndir. Onun tarixi ilə bağlı bir neçə mülahizə vardır. Məşhur ləzgi alimi, tarix elmləri doktoru Sariya Ağaşirinova özünün "Cənubi Dağıstan xalqlarının etnoqrafiyası" kitabında "Tihircal" oykonimini Dağıstanın Migrağ kəndindən buraya köçmüş Tahirin adı ilə əlaqələndirir. Bəzi müəlliflər isə bu kəndin əhalisi islam dinini könüllü qəbul etdiyinə görə ona bu adın verildiyini qeyd edirlər. Başqa mülahizələr də var. Lakin bu fikirlərlə razılaşmaq olmaz, çünki Tahircal çox qədim kənddir və arxeoloqlar haqlı olaraq onun 4-5 min illik tarixə malik olduğunu göstərirlər.

XX əsrin sonlarında Tahircal kəndində baş vermiş torpaq sürüşməsi nəticəsində buradakı qədim qəbiristanlığın bir hissəsi çaya tərəf aşınmış və üç mərtəbəli yeraltı qəbiristanlıq üzə çıxmışdır. Uzun əsrlər boyu gizli qalmış sirləri təbii fəlakət aşkar etmiş, 10 metrdən çox dərinlikdən, içində basdırılmış insanlar olan saxsı küplər tapılmışdır. Bu cür torpaq layının orta qatında daş qəbirlər, bir qat üstdə isə müasir qəbirlərə oxşayan, üstündə yazısı olmayan qəbirlər tapılmışdır. Bu sətirlərin müəllifi 1995-ci ildə Tahircal çayının

виляй хъенчIин куьшуьйра кучукнавай инсанрин амукьаяр жагъанва. И цIарарин автордиз 1995-йисуз ТIигьиржал вацIун кьере чиликай хкатнавай 2 метрдин хъенчIин куьшуь вилералди акунай. Адан къене инсандин кIарабар авай. Хуьре цIудралди ихьтин куьшуьяр ашкара хьанва.

Хуьр кьиляй-кьилди сурари элкъуьрна кьунва. Ина винел албан ва араб гьарфаралди кхьинар алай сурар ава. Сурун къван бармак хьиз раснавай, сердерар кучукнавай чкаяр гьасятда чир жезва. Гьайиф къведай кар ам я хьи, ТIигьиржалдин сурар икьван гагьди илимдин рекьелди чирнавач.

Мурад Аджиева вичин "Лезги из Тагирджала" макъалада ("Вокруг света", N 5, 1991) ТIигьиржал Къафкъаздин лап къадим лезги хуьрерикай тирди къейд авунва. И хуьряй жагъанвай пуд гьавадин сурарай археологривай бегьемдиз кьил акъудиз хьанвач. Абуру фагьумзавайвал, ТIигьиржал яшайишдин макан хьиз чи эрадал къведалди 2-3 агъзур йисара арадал атана. Ихьтин сурар Гьиндистанда ва Ирандани дуьшуьш жезва. И делилди гьеле чи эрадал къведалди лезгийрин и уьлквейрихъ галаз алакъаяр хьайиди субутзава.

ТIигьиржалдал тарихдин гзаф вакъиаяр кьиле фена. 1741-йисан июлдиз и хуьре Надир шагьдин кьушунринни лезгийрин арада кьиле фейи женгера 4 агъзурдалай виниз фарсарин аскерар, са агъзур лезгияр гьелек хьанай. ЯтIани шагьдивай хуьр вичин пацук кутаз хьаначир. Гуьгъуьнлай Иранда "шагьдиз акьул авачтIа, лезгийрихъ галаз дяведиз фирай" хьтин машгьур мисални арадиз атанай.

1839-йисан майдин вацра генерал Фезеди Шейх Шамилаз куьмек гайи лезги хуьрерин агьалийриз басрух ганай. ТIигьиржалдал кьиле фейи ягъ-ягъунра урусри агъзур аскер квадарнай. Машгьур шаир, Шейх Шамилан женгинин юлдаш Эмирали ТIигьиржалвидин кIеретIди Щехуьл хуьруьн патав урусрин 700 аскер яна кьенай. Эмирали пудра суьргуьндиз ракъурнай ва пудрани ам анай катнай.

Хуьруьн са бязи микротопонимрини адан тарихдикай хабар гузва. "Мугъул ацукьай чка" са береда лезгийриз басрух гайи монголри чпин суьруьяр ва рамагар хвейи уьруьшриз ишара я.

И чилерал вегьей кьецIи Теймуран, Къаракъоюнлу ва Агъкъоюнлу пачагьлугърин, Надир шагьдин кьушунри чкадин агьалийриз гзаф зулум авунай. Чапхунчийрин хура акъвазун патал хуьруьнвийри дегь чIавара кIвалер сад-садав агудна эцигдай. КIвалерин къава къецел акъатун патал чинесахилиндә insan boyu bərabərində küp qəbri öz gözləri ilə görmüşdür. O vaxt kənddə onlarca belə qəbirlər aşkar olunmuşdur. İndinin özündə də içində ayaq üstə basdırılmış insan qəbirləri olan küplər, o cümlədən daş qəbirlər aşkar olunur.

Murad Aciyev özünün "Tahircallı ləzgi" məqaləsində ("Вокруг света", №5, 1991) Tahircalın Qafqazın ən qədim kəndlərindən biri olduğunu göstərmişdir. Arxeoloqların fikrincə, bu yaşayış yeri eramızdan əvvəl 2-3-cü minilliklərdə yaranmışdır. Bu cür qəbiristanlıqlara Hindistanda və İranda da təsadüf olunur. Bu fakt kəndin eramızdan əvvəl başqa ölkələrlə əlaqələrinin olduğundan xəbər verir.

Kənd başdan-başa qədim qəbiristanlıqlarla əhatə olunmuşdur. Burada üstündə alban və ərəb yazıları olan qəbirlər vardır. Qəbir daşının başında daş dəbilqə olan, böyük sərkərdələrdən birinə məxsus olan qəbir tədqiqatçılar üçün maraqlı mövzudur. Təəssüf ki, bu günə kimi Tahircal qəbiristanlığı elmi cəhətdən öyrənilməmişdir.

Kəndin bir sıra mikrotoponimləri onun tarixindən xəbər verir. "Monqolların yeri" bir vaxtlar buraları zəbt etmiş monqolların sürü və ilxı saxladıqları yerin adıdır. Buralara hücum çəkmiş Teymurləngin, qaraqoyunluların, ağqoyunluların, Nadir şahın qoşunları yerli əhaliyə böyük zülmlər etmişdir. İşğalçılardan müdafiə olunmaq üçün adamlar qədim zamanlardan evlərini bir-birinin yanında tikirdilər. Evlərin damında bayıra çıxmaq üçün gizli yol olurdu.

Quba xanlığının mərkəzi olan Xudatda Sultan Əhməd xan həlak olanda onun kiçik oğlu Hüseynəlini tahircallılar öz kəndlərinə aparır və orada böyüdürlər. Sonralar o, İran hökmdarı Nadir şahın köməyi ilə xan təyin olunur. Bu faktlar Tahircalın o dövrün tarixində oynadığı roldan danışır.

Tarixi faktlardan göründüyü kimi, Tahircal azad icma idi və onun sakinləri heç bir vergi vermirdilər. 1796-cı ildə Cənubi Dağıstanın çaylarından yazmış F.F.Simonoviç Samur çayına bulanıq sulu "Qandjar" çayının axdığını göstərmişdir. O, kənd adlarını sadalayarkən Sudurdan aşağıda "Qandjar" adlı kəndin olduğunu göstərmişdir.

Göründüyü kimi, müəllif Tihircal oykonimini ruslaşdırmışdır. Sonralar bu kənd haqqında məlumat verən digər rus müəllifləri onun adını bir qədər həqiqətə uyğun yazmışlar. Misal üçün, 1832-ci ildə dağlarımıza səyahət etmiş F.L.Şitnikov öz məqaləsində bu kəndin adını "Tarcal" kimi göstərmiş və burada çoxlu bulaqların qaynadığını qeyd etmişdir.

бан рехъ жедай.

Къуба ханлухдин меркез тир Худат шегъерда Султан Агъмед хан кьейила адан гъвечIи хва Гъуьсейнали тIигьиржалвийри чпин хуьруьз хутахнай ва хвена чIехи авунай. Гуьгъуьнлай Ирандин шагь Надир шагьдин куьмекдалди ам ханвиле тайин хьанай. И делилрай тIигьиржалвийри а девирдин тарихда чIехи роль къугъвайди малум жезва.

Тарихдин чешмейрай малум жезвайвал, ТIигьиржал кьилди азад жемият тир. Адан уьзденри азаддаказ кIвалахдай ва садазни харж гудачир.

1796-йисуз Кьиблепатан Дагъустандин вацIарикай кхьей Ф.Ф.Симоновича Самурдик гзаф рагъул ятарин "Ганджар" вацI акахьзавайди ва хуьрерин тIварар кьадайла СтIурилай агъуз "Ганджар" хуьр алайди малумарнай. Аквазвайвал, авторди "ТIигьиржал" гидроним ва ойконим урусламишна "Ганджар" хьиз кхьенай. Адалай гуьгъуьниз и хуьрукай малумат гайи маса урус авторри хуьруьн тIвар генани лезги тIварцIив кьадайвал кхьенай. Месела, 1832-йисуз чи дагълара къекъвей Ф.Л.Шитникова вичин макъалада хуьруьн тIвар "Таржал" хьиз къалурнай.

ТIигьиржалвийри къедалди менфят къачузвай, "Рази" тIвар ганвай рехъ вад йисуз чIугунвайди я. И кардиз Къарчугъа регьбервал ганай. Хуьруьн мискIиндин цлал и рехъ чIугуна куьтягьай тарих къалурнава: 1813-йис. Рехъ кардик кутурла Куьредин ханди ина гьайванар тукIуна садакьа яз жемятдиз як пайнай.

ТIигьиржалвияр чирвилерихъ ялдайбур хьиз сейли я. Юкьван виш йисара мискIинрин патав гвай мектебра тарсар лезги ва араб чIаларалди гузвай. 1911-йисуз Урус гьукуматди ина диндин тушир мектеб эцигун къетIнай. И кардиз Шалбуз Келентеран хци ва яргунви Гьажи Къамбая регьбервал ганай. Кирпичар жемятди мел авуна атIанай, кьевер арабайрив Яламадай гъанай. 1913-йисуз мектеб кардик акатнай, адаз ахцегьви Абубекер Шагьмарданова регьбервал ганай. 1938-йисуз хуьруьн мектеб юкьван мектебдиз элкъуьрайла адан директорвиле Аскер Сулейманов тайинарнай.

Хуьре 3 мискIин авай. Абурукай сад муьжуьд пипIенди тир. Кьил акъуддай ксари ихьтин мискIинар Азербайжанда тIимил ава лугьузва. ТIигьиржалдин муьмин ксарикай Керим эфендидин ва Мегьамедзериф эфендидин тIварар ктабра гьатнава. Мегьамедзериф эфенди VIII виш йисуз Шам шегьердай атай "Фекьияр" тухумдикай тир. Лечет хуьруьз, гуьгъуьнлай Къубадиз куьч хьайи ам Къу-

Tahircalda bir çox tarixi hadisələr baş vermişdir. Nadir şahın qoşunları ilə ləzgilər arasında baş verən qanlı döyüşlərdə 4 mindən çox fars əsgəri və yerli sakin həlak olmuşdur. Şah ləzgilərin qətiyyətindən qorxub geri çəkilmiş, bundan sonra məşhur "şahın ağlı yoxdursa, ləzgilərlə döyüşə getsin" misalı yaranmışdır.

1839-cu ilin may ayında general Feze Şeyx Şamilə kömək etmiş ləzgi kəndlərinin əhalisinə divan tutmuşdur. Tahircalda baş vermiş döyüşlərdə min nəfər rus əsgəri həlak olmuşdur. Məşhur şair, Şeyx Şamilin silahdaşı və məsləkdaşı Əmirəlinin dəstəsi o vaxt Zuxul kəndinin yaxınlığında 700 nəfər rus əsgərini məhv etmişdir. Əmirəli 3 dəfə sürgünə göndərilmiş və hər dəfə də oradan qaçmağa müvəffəq olmuşdur.

Tahircallıların indiyə kimi istifadə etdikləri "Razi" adlı yol XIX əsrin əvvəllərində, beş il ərzində çəkilmişdir. Qarçuğ adlı şəxs bu işə rəhbərlik etmişdir. Kənd məscidinin divarında həmin tarixin 1813-cü il olduğu qeyd edilmişdir. Yol çəkilib qurtardıqda Küre xanı burada çoxlu heyvan kəsdirib camaata ehsan paylamışdır.

Tahircallılar qədim zamanlardan oxumağa meylli olmuşlar. Əvvəllər burada məscidlərin nəzdində məktəblər olmuşdur. Orta əsrlərdə həmin məktəblərdə dərslər ləzgi və ərəb dillərində keçilirdi. Kənddə 3 məscid olub. Onlardan biri səkkizguşəli idi. Bu, Azərbaycanda nadir təsadüf olunan məscidlərdən biri idi.

Tahircallı din xadimlərindən Məhəmmədzərif əfəndinin və Kərim əfəndinin adları kitablara düşüb. Məhəmmədzərif əfəndi buraya VIII əsrdə Şam şəhərindən köçmüş Mollalar nəslindən idi. Ləcət kəndinə, sonradan isə Qubaya köçmüş bu adamı Quba qazısı təyin etmişdilər. Onun yazdığı "Ərəb dilinin stilistikası" kitabı məşhur idi.

1911-ci ildə rus hökuməti burada dünyəvi məktəb tikdirməyi qərara alır. Bu işə iki şəxs - Şalbuz Kələntər oğlu və Hacı Qambay rəhbərlik edir. Bina üçün kərpicləri camaat iməcilik edib kəsir, taxtaları Yalamadan arabalarla gətirirlər. 1913-cü ilin sentyabrın 1-də məktəbin təntənəli açılışı olur. Ona müdir axtılı Abubəkər Şahmərdanov təyin olunur. 1938-ci ildə burada orta məktəb təşkil olunur və Əskər Süleymanov direktor təyin edilir.

XX əsrin əvvəllərində Quba qəzasında rəhbər vəzifələrdə çalışanlar arasında tahircallılar çox idi. Məsələn, Qusar Pedaqoji Texnikumunun dörd müdavimi eyni vaxtda aşağıdakı vəzifələri icra etmişlər: Ələkbər Qurbanov - qəza məhkəməsinin sədri, Qəhrəman Əş-

бадин къазивиле тайинарнай. Ада кхьенвай “Араб чIалан стилистика” ва маса ктабар вириниз машгьур тир. ТIигьиржалви Эмирали, Эмираслан Гьанидин хьтин шаирри, Ашукь Уруж хьтин сеняткарри, Ярали Яралиев, Нуру Къурбанов, Бегьрам Исламов, Сиражеддин Серкеров хьтин алимри ТIигьиржалдин тIвар сейли авунва.

ТIигьиржалвияр кьилин хуьре ва 7 убада яшамиш жезва. Ибур Къаратуба, Уьзденуба, Накьвад муьгъ, Салегь уба, Курумуба, Келентеруба, КIуфуба я. Самур поселкада ва Ширвановка хуьре тIигьиржалвийрин кьадар генани пара я. Ширвандин полкуни вичин кIвалах акъвазарайла Ширвановкадай гзаф урусар Урусатдиз куьч хьанай ва гзаф тIигьиржалвийри и хуьре бине кутунай.

Лезги чIалал рикI алайбур патал ТIигьиржал чIалан музей я. Ина чи гафарганра гьатнавачир, гзафбуруз чизмачир гафарал чан алама. Гзафни-гзаф халкьдин мисалар туькIуьрнава хуьруьнбуру. Абурукай са кьадарбур муаллим Зарбаил Бабаева кIватIна ктаб гьазурнава. ТIигьиржалвияр хъуьруьнрал рикI алай инсанар хьиз вириниз сейли я. Кхьираг Юнус Багьирова тIигьиржалвийри туькIуьрнавай вишералди хкетар кIватIна чапдиз гьазурнава. Хуьре ихьтин са хкетни ава. Садра Теймурленгаз са тIигьиржалви жегьилдин кьил атIуз кIан хьанай. Ада тур хкажайла гада хъуьренай. Шагьди вун вучиз хъуьрезва лагьана жузурла жегьилди икI жаваб ганай: “Зи дустунин кьил чубанди атIанай, вуч хъсан я хьи, зи кьил шагьди атIузва”. И гафарикай Теймурленгаз хуш атанай ва ада вичин фикирдилай гьил къачунай.

Са береда ТIигьиржал КцIарин виридалайни чIехи хуьрерикай тир, гьавиляй ина 1933-йисуз сад лагьай, 1938-йисуз кьвед лагьай колхоз кардик кутунай, 1939-йисуз колхозар галкIурнай. ТIигьиржалдин гуьлгери къуьл цанвай никIерин са кьил СтIурив агакьзавай. 1957-йисуз ина 150 гектардин чилерал уьзуьмлухар кутунай. 1960-йисуз 56 гектардин ичин ва 47 гектардин уьзуьмдин цIийи багълар кутунай. 5242 хеб, 1091 мал хуьзвай хуьруьнбуру.

Са береда 1000 кIвал авай хуьре гила 100 хизан яшамиш жезва. 1977-йисуз ина 412 аялди кIелзавайтIа, гила абурун кьадар 100 я. 35 муаллимди кIвалахай мектебда гила 9 касди кIвалахзава. Къулай шартIар авачирвиляй Магьачкъаладиз 180, Сумгаитдиз 150, Бакудиз 130 хизан куьч хьанва.

rəfov - qəza prokuroru, Qafar Əlimov - qəza təhsil şöbəsinin müdiri, Əziz Ataxanov - qəza komsomol komitəsinin katibi.

Tahircallı Əmirəli, Əmiraslan Ğanidin kimi şairlər, Aşıq Oruc kimi el sənətkarları, Yarəli Yarəliyev, Nuru Qurbanov, Bəhram İslamov, Siracəddin Sərkərov kimi alimlər bu kəndin adını hər yerdə məşhurlaşdırıb. Tahircalı ləzgi dilinin muzeyi adlandırırlar. Tahircallıların danışığında lüğətlərə düşməmiş yüzlərlə sözə rast gəlmək mümkündür. Bu kənd öz məsəlləri ilə də məşhurdur. Zərbail Babayev həmin məsəllərdən bəzilərini toplayıb nəşrə hazırlayıb. Burada hər ürəyəyatan hadisəyə duz qatıb lətifəyə çevirənlər də var. Yazıçı Yunus Bağırov “Tahircal lətifələri” adlı kitab tərtib etmişdir. Kənddə belə bir lətifə məşhurdur. Guya Teymurləng bir gəncin boynunu vurmaq istəyəndə gənc ucadan gülür. Şah bunun səbəbini xəbər alanda gənc cavab verir: “Dostumun boynunu çoban vurmuşdu, xoşbəxtəm ki, mənim boynumu şah vurur”. Bu sözlərdən dodağı qaçan şah onu əfv edir.

Tahircallıların yaşadıqları ərazi əsas kənddən və 7 obadan ibarətdir. Bunlar Qaratoba, Üzdənoba, Torpaq körpü, Salehoba, Kələntəroba, Kurumoba və Kufobadır. 1940-cı ildən başlayaraq kəndin ən gənc obası sayılan Kufobaya buradan çoxlu ailə köçmüşdür.

Tahircallıların xeyli hissəsi Samur qəsəbəsində və Şirvanovka kəndində yaşayır. Keçmiş Şirvan polkunun əsgərlərinin sakin olduğu Şirvanovkadan rus ailələrinin Rusiyaya köçməsi ilə əlaqədar olaraq, buraya Tahircaldan çoxlu ailə köçmüşdür.

Bir vaxtlar Qusarın ən gur kəndlərindən sayılan Tahircalda 1000 təsərrüfat var idi. Burada 1933-cü ildə birinci, 1938-ci ildə isə ikinci kolxoz yaradılmış, 1939-cu ildə kolxozlar birləşdirilmişdi. Buranın gülgəri buğda sortu yetişdirilən taxıl zəmilərinin bir ucu Sudur kəndinə gedib çatırdı. 1957-ci ildə Tahircalın fermalarında 1091 baş qaramal, 5242 baş davar bəslənirdi. Burada atçılıq və quşçuluq inkişaf etmişdi. 150 hektar üzüm bağında bol məhsul yetişdirilirdi. 1960-cı ildə daha 56 hektar meyvə, 45 hektar üzüm bağı salınmışdı.

İndi isə kənddə vur-tut 100 ailə yaşayır. Yolsuz, şəraitsiz qalan kənddən 180 ailə Mahaçqalaya, 150 ailə Sumqayıta, 130 ailə Bakıya, qalanları isə Qusar şəhərinə köçmüşdür. 1977-ci ildə 412 şagirdin təhsil aldığı məktəbdə hazırda cəmi 100 uşaq oxuyur. Vaxtilə 35 müəllimin çalışdığı təhsil ocağında indi 9 müəllim işləyir.

ЯРГУН

Чи эрадин II асирда Клавдий Птолемея туькIуьрай картада Алупандин чилерал, гилан Самур ва КцIар вацIарин арада Яргу шегьер авайди къалурнава. Яргудин тIвар византияви Стефанан (III-IV в.й.) "Тайифайрин гьакъиндай" ктабдани гьатнава. Ал-Куфиди гилан хуьр алай чкадал VI-VII асирра Яргу шегьер хьайиди къалурнава.

Самур вацIун кьере, Руьсел дагъдин ценерив гвай тамаринни багъларин къужахда экIя хьанвай Яргундай КцIар райондин Самур дередин хуьрериз ва Дагъустандин са шумуд райондиз рехъ физва. И хуьруьн дегь тарихрикай цIуд чкадал аламай сурари шагьидвалзава. Абурук "Регьиман сурар", "Дербентвияр", "МискIиндин сурар", "Бегдин сурар", "Амчер", "КIеледхуьруьн сурар", "Штулда авай сурар" акатзава. Виликан хуьр са шумуд чкадал хьанва: Штулдал, Куьгьне хуьре, КIелед кIама, Кьакьан чIерел. Хуьруьн тарих Албаниядин девирриз физва. КIелед хуьр, Къуллад пел, Руьсел хуьр, Штулд пел, Калал пад, Гунгун кIам, Тагъан къванер, Сувал, Купул яд, Карвансарадин магьле, ШатIидин багъ, Гьасанбеган хандакI, Гьажирегьиман багъ, Чумал бахча, Руьц, Маллад ник, Килиг кIам хьтин топонимри къадим тарихрихъ ялзава.

"Яргун" гафунин этимологиядикай рахадайла бязи алимри и топоним лезгийрин хуьруьн майишатдин крариз къуват гузвай Яр гьуцдихъ галаз

HƏZRƏ

Eramızın II əsrində Klavdi Ptolemeyin çəkdiyi xəritədə Albaniyanın ərazisində, indiki Samur və Qusar çaylarının arasında Yargu şəhərinin olduğu göstərilir. Yargunun adı Vizantiyalı Stefanın (III-IV əsrlər) "Tayfalar haqqında" kitabında da çəkilir. Al-Kufi indiki kəndin yerində VI-VII əsrlərdə Yargu şəhərinin olduğunu qeyd etmişdir.

Ləzgilərin qədim kəndlərindən olan Yargun Samur çayının sahilində, Rüsel dağının ətəyində, meşələrin qoynunda yerləşir. Dağıstanın bir neçə rayonuna, Samur çayı vadisinin kəndlərinə yol buradan keçir. Kəndin qədim tarixə malik olduğunu onun 10 yerində bu günə kimi qalmış qədim qəbiristanlıqlar sübut edir. Qədim Yargun bir neçə yerdə olmuşdur: Şul, Köhnə kənd, Keled kam, Kakan çerel adlı yerlərdə xarabalıqlar qalmaqdadır. "Kakan çerel" adlı məskənin tarixi Albaniya dövrünə gedib çıxır. Burada olduqca böyük qəbiristanlıq vardır. Keled xür, Qullad pel, Rüsel xür, Şuld pel, Kalal pad, Qunqun kam, Tağan qvaner, Suval, Kupul yad, Karvansaradin mahle, Şatidin bağ, Çumal bağça, Rüts, Mullad nik, Kilig kam kimi toponimlərdə qədim tarixlər yaşayır.

"Yargun" sözünün etimologiyasından danışanda alimlər bir neçə fikrə əsaslanırlar. Bəziləri bu toponimi ləzgi mifologiyasındakı təbiəti və kənd təsərrüfatını idarə edən Yar allahı ilə əlaqələndirirlər. Bəziləri Yargun sözünün sonundakı "n" hərfini inkar edir

алакъалу тирди къалурзава. Муькуьбуру “Яргу” гафунин “н” алава хьанвай форма кьабулзавач ва халкьдин меце и гаф “Яргу” хьиз амайди къейд ийизва. “Яргу балкІан“, “Яргу пел” хьтин ибараяр халкьди исятдани ишлемишзава. “Яргун” гафунихъ “яр (кІаниди) гун“, “яр акун” хьтин манаяр ава лугьузвайбурни ава. И фикиррихъ умумиламишдай са жигьет ава: “Яргун” топоним гьакъикъатдани “яр” гафунихъ галаз алакъалу я. Ингье “яр” гафуни “ракъинин нур” хьтин манани гузва. Халкьдин меце “яр гун” (экв гун, рекІв гун) хьтин ибара ава. ТІебиатдал чан атай гатфарин бередиз лезгийри “яран бере” лугьуда. Рагъ акьадай чка халкьдин меце “яр акьадай” чка хьизни гьатнава. Гьа икІ, “Яргун” гафуни “яру хьун“, “яру ранг акьалтун” манаярни гузва.

Чи чилерал алай гуьзчивилин чІехи кІунтІарикай тир КІеледхуьруьн кукІушдал дегь чІавара хуьрерин ва кьушунрин арада алакъа туькІуьрун патал цІайлахан куькІуьрдай. Йифиз ялавдин, юкъуз гумадин куьмекдалди душман атуникай хабар гудай. Къубадиз лезгийри дегь чІаварилай КІеле лугьуда. КІеледин рекьел алай и чІехи кІунтІунал алай хуьруьзни инсанри “КІеледхуьр” тІвар гана.

V асирда гьезерри Яргу шегьер чукІурайдалай инихъ хуьруьз Гьезер, алай вахтунда Гьезре лугьузва. Хуьруьн кьвед лагьай тІвар бязи авторри кхьизвайвал, “гьезрет” гафуникай ваъ, “гьезер” гафуникай туькІуьр хьанва. И гафунин сад лагьай слогдик квай ачух сес (е), адал ударение алачирвиляй, зайиф хьана, винидихъ къалурнавай формадин эвезда “Гьезре” тІвар пайда хьана. И фикир тестикьардай мад са делил: Кьиблепатан Дагъустанда “Гьезер” тІвар авайвал хвенвай Гьезерхуьр ава. Гуьгъуьнлай арабрин чапхунчийри лезгийриз басрух ганай. Арабрин гьаким Марвана чпин аксина женг чІугур лезгийрин цІудралди хуьрер чукІурнай. Абурукай садни Яргун тир.

Лезги чилерал, гьакІни Яргундал Ирандин чапхунчийрини са шумудра вегьенай. 1460-йисуз сефевийрин гьаким, Эрдебилдин шейх Жуьнейд вичин кьушун гваз Дагъустандиз гьахьна. Гьа йисан 3-мартдиз Самур вацІун къерехда адан кьушундивай Ширвандин шагь Халилуллагьан ва Къаракъоюнлудин шагь Жаванан галкІанвай къуватрин вилик акъвазиз хьанач. Лезгийрихъ галаз женгера вичел залан хирер хьайи Шейх Жуьнейд са шумуд йикъалай Яргундал яна кьенай. Кьулухъ катай кьушунди адан мейит Яргундал кучукнай. Бубадин кьисас къахчуз алахьай Шейх Гьейдерни (Шагь Исмаил Хетаидин буба) лезгийрихъ галаз дяведа гьелек хьанай. И ва-

və həmin sözün xalqın dilində “Yargu” kimi qaldığını qeyd edirlər. Misal üçün, “Yargu təpəsi”, “Yargu atı” və s. Bu fikirlərdə ümumi bir cəhət var: “Yargun” toponimi həqiqətən də “yar” sözü ilə əlaqədardır. Ləzgi xalq təqvimində Yar baharın ilk ayının (21 mart - 4 aprel) adıdır. “Yar” sözünün “günəş nuru” kimi mənası da var. Gün dəyən yer ləzgi dilində “Яр акьадай чка” kimi səslənir. Beləliklə, ”Yargun” sözü “яру хьун” (qızarmaq), “яру ранг акьалтун” (qırmızıya çalmaq) mənalarını da verir. Kəndin ərazisindəki məşhur müşahidə məntəqəsi olan Keledxürdə qədim zamanlardan kəndlər və qoşunlar arasında əlaqə yaratmaq üçün od qalayardılar. Gecə alovun, gündüz isə tüstünün köməyi ilə düşmənin gəldiyini xəbər verərdilər.

Yargun V əsrdə xəzərlər tərəfindən ələ keçirilmişdir. O vaxtdan kəndə Həzər, indi isə Həzrə də deyirlər. Kəndin ikinci adı bəzi müəlliflərin yazdığı kimi “həzrət” sözündən deyil, “həzər” sözündən yaranmışdır. Ləzgilər kəndi tutmuş xəzərlərə ləzgicə “həzər” deyirdilər. Bu fikri Cənubi Dağıstanda rast gələnən bəzi oykonimlər də sübut edir. Burada “Hezerxür” (Həzərkənd) adlı yaşayış məntəqəsi vardır. Qəbələ rayonundakı Həzrə kəndinin adını da belə izah etmək olar.

Sonralar ərəb işğalçıları ləzgilərə hücum çəkirlər. Ərəblərin hakimi Mərvan onlara təslim olmayan onlarca ləzgi kəndini dağıdır. Həmin kəndlərdən biri də Yargun idi.

Yarguna İran qoşunları bir neçə dəfə hücum edir. 1460-cı ildə Samur sahillərində baş vermiş döyüşlərdə ləzgilər səfəvi hakimi Şeyx Cüneydi öldürürlər. Geri çəkilən qoşun meyidi Yargunda basdırır. Sonralar atasının qisasını almaq üçün gələn Şeyx Heydər də (Şah İsmayıl Xətainin atası) ləzgilərlə savaşda həlak olur. 84 il keçəndən sonra, 1544-cü ildə səfəvi şahı I Təhmasib Şeyx Cüneydin məzarını Ərdəbilə köçürtdürür və üzərində türbə tikdirir. Onun əmri ilə iranlılar Yargunda da eynilə bu cür türbə inşa edirlər. 2007-ci ildə həmin türbəni Azərbaycan hökuməti təmir etdirir. Şeyx Cüneyd türbəsindəki sandıq XVI əsr sənətkarlığının gözəl nümunəsidir. Sandığın uzunluğu 2,1 metr, eni 1,2 metr, hündürlüyü 1,25 metrdir. Məsciddən bir qədər aralıda 35-40 metr uzunluqda, 3-4 metr dərinlikdə tunel var. Mavi rəngli kərpiclə bəzək vurulmuş həmin tunel Keledxürə qədər uzanır.

Yargunlular bir çox tarixi hadisələrin fəal iştirakçısı olmuşlar. 1601-ci ildə Dərbəndi istilaçılardan azad etmək üçün ayağa qalxan əhaliyə qusarlılar da kömək

къиадилай 84 йис алатайла, 1544-йисуз адан хтулди, сефевийрин гьаким I Тагьмасиба Шейх Жуьнейдан сур Эрдебилдиз хутахна гьана кучукна. Ада Эрдебилда ва Яргундал вичин бубадиз сад хьтин мавзолеяр хкажиз туна. Яргундал мавзолей хкажун патал иниз Эрдебилдай устIарар ракъурна. Хуьруьн “Арабрин кIам” лугьудай чкада агъзурралди аскерди кIвалахайди я лугьуда. ЧIехи фурар атIана, накьвадин кирпичар тадарак авурдалай кьулухъ жанлу зунжур туькIуьрна мискIин алай чкадал кьван абур ялнай.

1544-йисуз Яргундал эцигнавай и мавзолейдин гьар цла са тIакI ава. Гуьмбетдин къене, Шейх Жуьнейдан сурал алай сандух XVI виш йисан сеняткарвилин иер чешне я. Гуьмбетдивай 35-40 метр кьван яргъаз, 3-4 метр деринвиле тунел ава. Цлар экуь вили рангунин кирпичрив мягькемарнавай и тунел КIеледхуьруьз физва.

Яргунвийри тарихдин гзаф вакъиайра мукьувай иштиракнай. 1601-йисуз Дербент чапхунчийрикай азад авун патал кIвачел къарагъай лезгийриз кцIарвийрини куьмек ганай. И дяведа яргунвийрин кьве виш касдикай ибарат кIеретI иллаки тафаватлу хьанай. 1735-йисуз Дербентдал вегьей Надир шагьди лезгийрин са шумуд хуьр, гьакIни Яргун чукIурнай. Хуьруьнвийри маса чкада хуьр кутунатIани, гуьгъуьнлай абур эвелан чилерал хтанай.

Дегь чIавара къецепатан уьлквейрин савдагарри Дербентдихъ ва Ширвандихъ хьиз Яргундихъ галазни гур алишвериш ийидай. Инай абуру зардин бафтаяр, сун пекер, халичаяр, сумагар ва балкIанар тухудай. Яргудин ва Куьредин балкIанар дегь чIаварилай вири Къафкъаздиз сейли тир. Арабри и чилериз басрух гайила, абуру халкьдал вегьей харжарихъ балкIанарни акатзавай. 737-йисуз Марван ибн Мегьамеда анжах Яргу хуьряй 500 балкIан тухванай. IX-X виш йисара арабри лезгийривай гьар йисуз 10 агъзур балкIан тухванай. ГьакIни тарихдай 1740-йисуз Надир шагьди Самурдин къерехдавай хуьрерай 2 агъзур, 1914-йисан дуьньядин дяве къарагъайла урус пачагьди Куьредай 4 агъзур балкIан тухвайди малум я.

Тагъан ва Харис хьтин машгьур пагьливанри, Ханбутай бег ва адан паб Тават хьтин женгчийри, Селей ва Исгьакь эфенди хьтин шаирри, Малла Жаруллагь хьтин маарифчийри, Нуреддин Гьабибов, Герасим Руьстемов, Вагьид Къадимов хьтин алимри хуьруьн тIвар кьакьанриз хкажна.

edir. Bu savaşda yargunluların 200 nəfərlik dəstəsi xüsusilə fərqlənir.

1735-ci ildə Dərbəndə hücum çəkən Nadir şah ləzgilərin bir neçə kəndini, o cümlədən Yargunu dağıdır. Kənd camaatı başqa yerə köçməyə məcbur olsa da, sonralar yenidən özlərinin qədim yaşayış yerinə - gün dəyən, bərəkətli torpağa qayıdır. Qədim dövrlərdə xarici ölkələrdən gələn tacirlər Dərbənd və Şirvanla yanaşı Yargunla da alver edirdilər. Buradan onlar zərli baftalar, yun paltarlar, xalça və sumaqlar, eləcə də bütün Qafqazda məşhur olan Yargu atlarını aparırdılar.

Tarixdən məlum olduğu kimi, ərəblər bu torpaqlara hücum edəndə onların xalqdan tələb etdikləri xəraca atlar da daxil idi. 737-ci ildə Mərvan ibn Məhəmməd ancaq Yargu kəndindən 500 at aparmışdı. IX-X əsrlərdə ərəblər ləzgilərdən hər il 10 min at aparmışlar. Tarixdən bəlli olduğu kimi, 1740-cı ildə Nadir şah Samurun sahilindəki kəndlərdən 2000, 1914-cü ilin Birinci dünya müharibəsi başlananda isə, rus çarı Küredən 4000 at aparmışdı.

Yargun qədim zamanlardan öz igid oğulları və qızları ilə məşhur olub. Bu kənddən Tağan və Xaris kimi məşhur pəhləvanlar çıxıb. XIX əsrdə rus qoşunlarına qarşı döyüşmüş Xanbutay bəy və onun həyat yoldaşı Tavat əsl xalq qəhrəmanları idi.

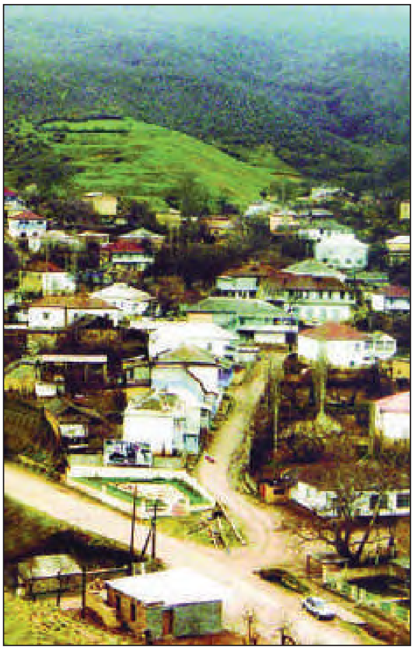

XVIII əsrin şairi Seley burada anadan olmuşdur. XIX əsrdə şair İshaq əfəndi kəndin adını bütün Qafqazda məşhurlaşdırır. 1890-1914-cü illərdə Quba qəzasının beş və Küre mahalının üç kəndində məktəblər açmış yargunlu Molla Carullah böyük maarifçi idi. Onun təşəbbüsü ilə Qubada “Səfa maarif cəmiyyəti” yaradılmışdı. Sonralar o, doğma kəndində “Maarif cəmiyyəti” təşkil edir.

УЬНУЬГЪ

Тарихдин чешмейри ва археологиядин материалри субутзавайвал, Уьнуьгъ хуьруьн бине IV виш йисан юкьвара кутунай.

Базардуьзуьдин, Базарюртдин, Шагь дагъдин живерини муркӀари кьунвай кукӀушрилай авахьзавай гьамга хьтин къайи ятари КцӀар вацӀун кьиле арадал гъанвай чӀехи дугунда - вацӀун террасра 500-600 метрдин гьяркьуьвиле вил алудиз тежедай хьтин дуьзенлухар арадиз гъанва. Дегь чӀавара инсанар яшамиш хьун патал ина вири къулайвилер авай. Гьавиляй КцӀар вацӀун къерехра шумудни са яшайишдин чкаяр хьанай. Гуьгъунлай дагъдин ценерив гвай и чкаяр муркӀари кьунай. Исятда КцӀар дуьзенлухда дуьшуьш жезвай археологиядин амукьайри са береда и чкайра яшайишдин маканар хьайиди мад гьилера субутзава. Гьа икӀ, Уьнуьгъ дередин хуьрерани къадим девирра яшайиш хьайиди винел акъатнава. Уьнуьгъ дередик 9 хуьр акатзава: Уьнуьгъ, Зинданмуругъ, Кузун, Вини Лакар, Суважал, Хурай, ЧӀакӀар, Четкуьн, Лаца.

“Азербайжандин энциклопедияди” и хуьр IX асирдилай авайди къейд авунва. Ингье тарихдин чешмейри ва археологиядин материалри субутзавайвал, сифте яз Уьнуьгъ хуьруьн бине IV виш йисан юкьвара кутунай. И хуьр VII виш йисан эхирдалди яшамиш хьанай. Гилан хуьруьвай са кьадар яргъал тир къадим Уьнуьгъ чапхунчийри чукӀурайла, лезгийри гилан чкадал цӀийи хуьруьн бине куту-

ƏNİĞ

Tarixi mənbələrdən və arxeoloji materiallardan göründüyü kimi, Əniğin bünövrəsi IV əsrdə qoyulmuşdur.

Bazardüzünün, Bazaryurdun, Şahdağın qar və buzlarla örtülmüş zirvələrindən axan göz yaşı kimi duru bulaqlar Qusar çayının mənbəyində, eni 500-600 metr olan düzənliklərdə heyrətamiz mənzərələr yaradıb. Qədim dövrlərdən buralar həyat üçün əlverişli yerlər sayılıb. Bunu Qusar çayının sahillərində tapılmış bir sıra qədim yaşayış məskənlərinin qalıqları da sübut edir. Buzlaşmaya məruz qalana qədər həmin ərazidə həyat qaynayıb.

Qusar maili düzənliyində tez-tez təsadüf olunan arxeoloji tapıntılar Əniğ dərəsindəki 9 kəndin: Əniğ, Zindanmuruq, Kuzun, Yuxarı Ləgər, Suvacal, Xuray, Cağar, Çətkün və Ləzənin qədim zamanlardan mövcudluğunu təsdiq edir.

Tarixi mənbələrdən və arxeoloji materiallardan göründüyü kimi, Əniğin bünövrəsi IV əsrdə qoyulmuş və həmin kənd VII əsrin sonuna kimi mövcud olmuşdur. Bu yaşayış məskəni yadellilər tərəfindən dağıdılanda yerli əhali indiki yerdə yenidən kənd salmış və onu düşmənlərdən qorumaq məqsədilə ətrafına daşdan hasar çəkmişdir.

Kənd haqqında bəzi məlumatlara “Abumüslümün tarixi” kitabında rast gəlmək olar. Həmin kitabda X əsrin ləzgi kəndlərindən, o cümlədən Əniğdən və Əcəxürdən danışılır: “Abumüslümün nəslindən olan

най ва ина мягькем кIелени эцигнай.

Уьнуьгърикай са кьадар малуматар араб чIалал къелемдиз къачунвай “Абумуьслуьман тарих” ктабда гьатнава. И чешмеда Х виш йисарин лезги хуьрерин, гьабурукай яз Уьнуьгърин ва ЭчIехуьруьн тIварар кьунва. “Абумуьслуьман сихилдикай тир Халида ЭчIехуьре, Рамалдана лагьайтIа Уьнуьгъа бине кутунай.” *(“Кьиблепатан Дагъустандин тарихдикай очеркар“(урус чIалал). Магьачкъала, 1964-йис, 38 чин).*

Уьнуьгърикай тарихдин илимрин доктор Жаббар Халилова “Эныхская крепость” (1962-й)” ва “О средневековом могильнике у села Эных Кусарского района” (1965-й) тIварар ганвай илимдин кIвалахра са кьадар къиметлу малуматар ганва.

Хуьре археологиядин кIвалахар кьиле тухвай Ж.Халилова адан тIвар “Эных” хьиз къейд авунва. КцIарви авторар Н.Няметова ва Н.Закиева чпин “Уьнуьгъ хуьруьн гьакъиндай рикIел хкунар” ктабда Уьнуьгъ кIеледин тIвар Еных гьукумдардин тIварцIихъ галаз алакъалу тирди къалурнава. Абуру кхьизва: “Еных кIеледин тIварцIин ери-бинедикай кьетIидиз фикир лугьун мумкин туш. Анжах гиман ийиз жеда хьи, Х асирдин са бязи тарихчийри ва географри вичикай малумат ганвай Абхаз шегьер ина хьанай. Абу-л-Кьасум ибн Гьуьвгелан Абхаз шегьердиз мукьва тир шегьеррин гьакъиндай фикирарни къиметлубур я. Ада кхьизвайвал, Шираздай Абхазиз 2 йикъан, Абхазай Жесамурдиз 12 фарсагьдин, Жесамурдай Бабул-Абвабдиз 20 фарсагьдин рехъ ава. Са бязи алимри Абхаз шегьер гилан Къуба алай чкадал хьанай лугьузва. Анжах Гьуьвгела къейд авунвай рекьи Къубадай Еных кIеледиз кьван авай мензилдив кьазва. Карауловани (араб чIалай эсерар урус чIалаз элкъуьрай кас) Абхаз Къубадин патав ва я Къубадин чилерал алай шегьер тир лугьузва“.

Садбуру “Уьнуьгъ” ойконим лезгийрин “къаних” тайифадихъ галаз алакъалу тирди къейд ийизва. Бязи чешмейра и тайифадин тIвар “ганех” хьиз гьатнава. Гуьгъуьнлай “ганех” “аныхдиз“ элкъвена кьван.

Лезгийрин тIвар-ван авай алим Ражидин Гьайдарова хуьруьн тIвар “Аных” ва “Аныгъ” хьиз кхьизва. Адан фикирдалди, гуя хуьруьн тIвар даргийрин “инихъ” ва бежитинрин “онох” гафарикай арадиз атанвайди я ва а гафари “дагьар“ (магъара) хьтин мана гузва.

Я винидихъ лагьанвай ва яни профессор Р. Гьайдарова ганвай баянар гьакъикъатдив кьадайбур туш. Сад лагьайди, Еных тIвар алай гьукумдар иниз ату-

Xalid Əcəxürdə, Ramaldan isə Əniğdə məskən salır".

“Azərbaycan ensiklopediyası”nda bu kəndin IX əsrdən mövcud olduğu göstərilir. Lakin tarixi mənbələr və arxeoloji materiallar qədim kəndin bünövrəsinini IV əsrdə qoyulduğunu və onun VII əsrə kimi mövcud olduğunu göstərir. Həmin ərazidə IX əsrdə yeni kənd salınmışdır.

Əniğ barədə əslən Qubanın Xucbala kəndindən olan tarix elmləri doktoru Cabbar Xəlilovun rusca işıq üzü görmüş “Əniğ qalası” (1962) və “Qusar rayonunun Əniğ kəndi yaxınlığındakı qədim qəbiristan haqqında” (1965) məqalələrində bir sıra qiymətli məlumatlar vardır.

Qusar çayının (Şahnabat çayının) sağ sahilində yerləşən Əniğin adı yerli əhalinin - ləzgilərin dilində “Ünüğ”dür. Bu adın yaranması haqqında dəqiq məlumat yoxdur. Rəvayətlərə görə kəndin adı Ünüğ qalasını tikən alban sərkərdələrindən birinin adından götürülmüşdür.

Kənddə arxeoloji qazıntılar aparmış C.Xəlilov onun adını “Enıx” kimi göstərmişdir. Qusarlı müəlliflər N.Nemətov və N.Zəkiyev “Əniğ kəndi haqqında xatirə” kitabında Əniğ qalasının adının Enıx hökmdarının adından götürüldüyünü göstərirlər. Onlar yazırlar: “Enıx qalasının dürüst adı haqqında hələ qəti fikir yürütmək mümkün deyildir. Amma güman etmək olar ki, X əsr ərəb tarixçilərinin və coğrafiyaşünaslarının əsərlərində adı çəkilən Abxaz şəhəri burada olmuşdur. Bu cəhətdən Abu-l-Qasım ibn Hövgəlin Abxaz şəhəri ilə yaxın şəhərlərin arasında olan məsafələr haqqındakı fikirləri də çox əhəmiyyətlidir. O yazır ki, Şirazdan Abxaza 2 günlük, Abxazdan Cesamura 12 fərsəh və Cesamurdan Babul - Abvaba 20 fərsəhlik yoldur. Bəzi tədqiqatçılar Abxaz şəhərini Quba ilə eyniləşdirir. Lakin Hövgəlin göstərdiyi məsafələr Qubadan çox Əniğ qalasına uyğun gəlir.

Karaulov (ərəbcədən əsərlərin tərcüməçisi) da Abxazı Quba ilə eyniləşdirməyə çalışır. O, göstərir ki, Abxaz Qubanın yaxınlığında və yaxud Qubanın ərazisində yerləşirmiş".

Bəzi müəlliflər “Əniğ” oykoniminin ləzgilərin “qanix” tayfası ilə əlaqəli olduğunu iddia edirlər. Bir neçə mənbədə bu ad “qanex” kimi də göstərilib. Guya sonradan “qanex” “anıx"a çevrilib.

Ləzgi alimi Raciddin Heydərov bu kəndin adını gah “Anıx”, gah da “Anığ” kimi yazır. Onun fikrinə görə, guya kəndin adı dargilərin “inix” və bejitinlərin “onox” sözlərindən yaranıb və “mağara” mənasını verir. Bütün bu mülahizələr həqiqətə uyğun deyildir.

никай хабар гузвай ва субутзавай тарихдин чешмеяр авач. Кьвед лагьайди, Абхаз ойконимдин Къуба шегьердихъ ва Уьнуьгърин хуьруьхъ галаз алакъа авайди икьван гагьди субутиз хьанвач. Пуд лагьайди, лезгийрихъ "къаних" тIвар алай тайифа хьайиди туш.

Хуьруьн тIвар дарги, бежитин ва маса чIалара ваъ, лезги чIала жагъурун лазим я. Хуьр алай чка дагьардиз (магъарадиз) ухшар туш. Уьнуьгъ КцIар вацIун эрчIи пата, а вацIук какахьзавай Рек вацIун ва ГъвечIи вацIун юкьва авай кьакьан кIунтIунал экIя хьанва. Вичин гьакъиндай "Абумуьслуьман тарихда" малумат ганвай и хуьруьн тIвар чара-чара тарихчийри чпин чIаларив кьадайвал "Эных", "Ганех", "Аниг", "Энигъ", "Аных", "Аныгъ" хьиз къалурнаватIани адан лезги чIалалди тIвар "Уьнуьгъ" я. 1955-йисуз чи тIвар-ван авай алим Мегьамед Гьажиевани хуьруьн тIвар "Уьнуьгъ" тирди къейд авунай. Амма и гафуниз гьа камалэгьлидини дуьз баян ганвач.

И тIвар лезгийрин "уьнуьг" (гьалкъа) гафунилай къачунвайди я. Хуьр вири патарихъай вацIари, дагълари, тик кьвалари уьнуьгда (гьалкъада) тунва. Гьавиляй чкадин агьалийри хуьруз "Уьнуьгъ" тIвар ягъанай. Гуьгъуьнлай "**г**" сес "**гъ**" сесиниз элкъвена ва гафунин мана-метлебда са дегишвални кьиле фенач.

Гьам винидихъ тIварар кьур тарихдин чешмейра, гьам илимдин кIвалахра ва гьамни эхиримжи йисара чап хьайи макъалайра къейд авунвайвал, Уьнуьгъ чи къадим хуьрерикай я. Хуьруьвай са километр кьван яргъал тир куьгьне яшайишдин чкадай жагъанвай къадим затIарини и кар субутзава. Инай хъенчIин къапар, ракьун яракьар, гимишдин тупIалар, япагьанар жагъанва. Ракьун тур, жида, хьел-чIемерук ва маса яракьар лезги устIарри раснавайбур я. Археологри къейд ийизвайвал, и яракьрин ери-бине Кьибле Дагъустандин хуьрерай жагъанвай яракьрихъ галаз сад я. Гимишдин тупIалрал Алупандин хачар ала. Ибур лезгийри христиан дин кьабулайдалай кьулухъ раснавайбур я. Хачдин шикилар са бязи хъенчIин къапарални ала.

Тарихдин чешмейра Уьнуьгъ кIеледикай са кьадар малуматар ава. IX виш йисан сифте кьилера эцигай и кIеле гзаф кьакьан ва мягькемди тир, ада чIехи чка кьазвай. Хуьр кIеледин къенепата авай. КIеледин цларин яргъивал 3 километр, гьяркьуьвал 2 метр тир. Тарихчийри кхьизвайвал, Шабрандинни Дербентдин арада икьван чIехи ва мягькем кьвед лагьай кIеле авачир. Исятда кьве чкадал кIеледин

Əvvəla, Enıx adlı hökmdarın olması haqqında tarixi məlumatlar yoxdur. İkincisi, Abxaz oykoniminin Quba şəhəri və Əniğ kəndi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Üçüncüsü, ləzgilərin "qanix" adlı tayfası olmamışdır.

Kəndin yerləşdiyi ərazi mağaraya oxşamır. Əniğ Qusar çayının sağ sahilində, bu çaya qovuşan Rek çayının və Kiçik çayın ortasındakı hündür təpədə yerləşir. Onun haqqında müxtəlif müəlliflər öz dillərinə uyğun şəkildə "Enıx", "Qanex", "Aniq", "Əniğ", "Anıx", "Anığ" kimi məlumat versələr də, kəndin adı "Ünüğ"dür və əsrlər boyu onu belə adlandırıblar. 1955-ci ildə görkəmli ləzgi alimi Məhəmməd Hacıyev bu kəndin ləhcəsinə aid sözləri toplayıb nəşrə hazırlayarkən onu məhz "Ünüğ" kimi qeyd etmişdir.

Kəndin adının mənasını başqa dillərdə yox, buranın sakinləri olan ləzgilərin dilində axtarmaq lazımdır. Güman etmək olar ki, ad ləzgilərin "ünüq" (halqa) sözündən götürülmüşdür. Kənd dörd tərəfdən halqa kimi dağlar, qayalar və çaylarla əhatə olunmuşdur. Elə buna görə də yerli əhali ona bu adı vermişdir. Sonralar **q** səsi **ğ** səsinə çevrilmişdir.

Kəndin 1 kilometrliyindən tapılmış saxsı qablar, dəmirdən hazırlanmış silahlar, gümüş üzüklər, sırğalar və digər əşyalar buranın qədimliyindən xəbər verir. Arxeoloqların qeyd etdikləri kimi, daş qalxan, nizə, ox-yay və başqa silah növləri yerli ustalar tərəfindən hazırlanmışdır və onlar Cənubi Dağıstanın kəndlərindən tapılmış silahların eynidir. Üzərində Albaniyanın xaçı həkk olunmuş gümüş üzüklərin ləzgilərin xristian dinini qəbul etdikdən sonra hazırlandığı ehtimal olunur. Xaç şəkilləri bir sıra saxsı qabların üzərində də aşkar olunmuşdur.

Tarixi mənbələrdə Əniğ qalası haqqında bəzi məlumatlar vardır. Həmin məlumatlarda göstərilir ki, sasanilərin Albaniya torpaqlarına hücumları zamanı və eyni zamanda Sasanilər dövləti Albaniyanı öz əsarəti altında saxladığı vaxtlarda Samur çayının sağ sahilində bir çox müdafiə qalaları ucaldılmışdır. "Çıraq qala", "Gil-gil çay səddi", "Torpaq qala" və "Ünüğ" qala bu dövrdə tikilmiş qalalardır. IX əsrin əvvəllərində ucaldılmış Əniğ qalasının divarlarının uzunluğu 3 kilometr, eni 2 metr idi.

Tarixçilərin yazdıqlarına görə, o dövrdə Şabranla Dərbənd arasında Əniğ qalasından böyük və möhkəm qala yox idi. Hazırda iki yerdə qalanın qalıqları qalmaqdadır. Bir yerdə divarın uzunluğu 20,5 metr, eni 2 metrə çatır. Başqa yerdə isə divarın eni 2,5 metr, hündürlüyü 6-7 metrdir.

Əniğlilər həmişə tarixi hadisələrin mərkəzində

цларин амукьаяр ала. Санал цлан яргъивал 20,5 метр, гьяркьуьвал 2 метр я. Маса чкадал цлан гьяркьуьвал 2,5 метр, кьакьанвал 6-7 метр я.

Уьнуьгъвияр тарихдин вакъиайрикай садрани кьерехда амукьнач. Абур халкьди азадвал патал тухвай женгера гьамиша тафаватлу хьанай. 1155-1156-йисара Уьнуьгъ кIеледин агьалияр чIехи мусибатдик акатна. Селжукьрин кьушунри кIеле элкъуьрна цIарцIе туна. КIеле гьилик кутун патал абуру са йис вахт серфна. Кьегьал уьнуьгъвийри чапхунчийриз муьтIуьгъ тежез эхирдал кьван женг чIугунай. Селжукьри кIеледихъ алава кьушунар ялна. КIеле чпин гьиле гьатайла абуру чпиз муьтIуьгъ тахьай, гьиле яракь кьур вири уьнуьгъвияр кьакьан цлалай дерин кIамуз вегьенай. Ахпа кIеледин цлар чукIурнай. Хуьруьз цIай яна, вири малкъара тухванай.

С.Сумбатзадедин "Къуба уьсян" ктабда урусрин пачагьди и чилер кьурла тешкил авур магьалрикай сад Уьнугъдере тирди къалурнава. 1837-йисан бунтуна уьнуьгъви Азизан хва Къадира кьилди кIеретI туькIуьрнай ва Гьажи Мегьамедаз мукьувай куьмек ганай.

1920-йисан 2-сентябрдиз уьнуьгъвийри большевикрин гьукуматдин аксина экъечIна Саблина ва Рогалева регьбервал гузвай полк кукIварнай. Тарихдин чешмейра ихьтин делилар тIимил авач.

Уьнуьгърин мискIин хуьруьн юкьвал, кьакьан пелел хкажнава. Адан гуьмбездал къецикай ракьунин, къеняй кIарасдин нехишар ала. МискIиндин капIдай чкадин цлар сюжетдин шикилралди ва безекдин композицийралди тафаватлу я. Цлал араб гьарфаралди мискIин Шейх Абумуьслуьман харжидалди 1911-1921-йисара (1329-1339) эцигнавайди кхьенва. Кьве къат дакIарри ва вацIун къванер хана абурув эцигнавай цлари иниз ярашух гузва.

Уьнуьгъ шиирдал, поэзиядал рикI алайбурун ватан я. XVII виш йисуз яшамишай уьнуьгъви Абдула яратмишай бендер ина гзаф машгьур тир. Абурукай гзаффбур атана чал агакьнава. 2004-йисуз 80 яшинда аваз рагьметдиз фейи Гьафизат Багъишан руш Садировади и цIарарин автордиз Абдул Уьнуьгъвидин чIалар хуралай лагьанай ва адакай са бязи малуматар ганай.

olublar. 1155-1156-cı illərdə Əniğ qalasının əhalisi böyük müsibətlə qarşılaşdı. Səlcuqların qoşunu qalanı düz bir il mühasirədə saxladı. Ancaq əniğlilər onlara qarşı qəhrəmanlıqla döyüşdülər. Belə olduqda səlcuqlar əlavə qoşun gətirdilər. Qala divarlarını söküb, kəndə od vurub, mal-qaranı özləri ilə apardılar.

1837-ci ildə Quba üsyanı başlananda əniğli Qadir Əziz oğlu böyük bir dəstə yaradıb Hacı Məhəmmədə yaxından kömək göstərmişdir.

1920-ci ilin sentyabrın 2-də əniğlilər bolşevik hökumətinin əksinə birləşib Sablinin və Roqalevin rəhbərlik etdikləri polkları darmadağın etdilər. Belə faktlar kəndin döyüşkən təbiətli adamları haqqında aydın təsəvvür yaradır.

Monumentallığı və özünəməxsusluğu ilə diqqəti cəlb edən Əniğ məscidi kəndin mərkəzində, onun nisbətən qədim ərazisində, hündür təpədə inşa olunmuşdur. Mehrabın üstündəki divara ərəb hərfləri ilə həkk olunmuş yazıda məscidin Şeyx Abumüslümün vəsaiti ilə 10 il ərzində, 1911-1921-ci illərdə (1329-1339) inşa edildiyi göstərilir.

Əniğ şeirə, poeziyaya vurğun insanların vətənidir. XVII əsrdə yaşayıb-yaratmış Əniğli Abdulun şeirləri burada dillər əzbəri olmuşdur. Onlardan bəziləri indiki dövrə gəlib çatmışdır. 2004-cü ildə 80 yaşında vəfat etmiş xalq şeir nümunələrinin gözəl bilicisi Hafizat Bağış qızı Sadirova Əniğli Abdulun onlarca şerini əzbərdən deyərdi. O, bu sətirlərin müəllifinə şair haqqında bəzi məlumatlar da vermişdir.

ХЬИЛ

Вичин тIвар хьел тайифадин тIварцIихъ галаз алакъалу тир и хьуруьхъ 3 агъзур йисалай виниз тарихар ава. И фикирдал Азербайжандин археологар 1976-йисуз хуьре тухвай археологиядин кIвалахрилай кьулухъ атана.

Ясабрин пелелай Хьилерин хуьруьз вил вегьейла, лугьуз тежедай хьтин иервили рамда вун. Дагъларин цIиргъини элкъуьрна юкьва тунвай и тамаривни багъларив гекъигиз жедай затIни жагъич ваз. Къвал-къвала ххаж хьанвай Шалбуз дагъ, Базардуьзуь, Шагь дагъ, ТIурфан дагъ, Яру дагъ, Буба дагъ и саягъда цIиргъина аваз санани аквач ваз.

Хуьруьн топонимри адан тарихдин чара-чара девиррин гьава, гьакIни лезги чIалан тIям хвенва. Кемсуьл - куьгьне хуьр алай чка я. Хуьруьн виридалайни кьакьан чкадал Пелен хуьр ала. Аниз Сиртни лугьуда хьиливийри. Дабуц - хуьруьн юкь я. Тулаб - Хьилеринни ГуьндуьзкIеледин арада авай дуьзенлухдин тIвар я. Хьиляй Ясабдал физвай пел Цапун пел хьиз сейли я. Юнусан банд, ЧIанатI, Булахд кIам, Йитек, ПIирлид кек, Ртар кIам, Пашад кIам, Дух тукIурди, Гамишар тукIурди, Манафан багъ, Гьажид чка, Регъуьн кIам хьтин чкаяр тIебиатдин гуьлуьшан чилерал экIя хьанва.

Хьилерин хуьр гьар са кардал пуд жуьреда тафаватлу жезва. Хьиливияр хайи чил кIани ксар я, женгчи руьгь квайбур я, тай авачир устIарар я. “Сувал” тама бине кутур къадим хуьруьн пуд пад къа-

HİL

Adı qədim hel tayfasının adı ilə bağlı olan Hil kəndinin tarixi 3 min ildən çoxdur. Azərbaycan arxeoloqları bu fikri kənddə 1976-cı ildə apardıqları arxeoloji qazıntılardan sonra bir daha təsdiq etmişlər.

Yasab təpəsindən Hilə nəzər yetirəndə təsvirəgəlməz gözəl bir mənzərə açılır. Dağ silsilələrinin dövrəyə aldığı, meşələrin və bağların arasında qərar tutmuş bu kəndin tamaşasından doymaq olmur. Yan-yana düzülmüş dağların - Şalbuzdağın, Bazardüzünün, Şahdağın, Tufandağın, Yarudağın və Babadağın bu cür nizamla düzülüşünü başqa yerdə çətin seyr edərsən.

Maraqlıdır ki, qədim zamanlardan hel tayfasının adını qorumuş hillilər hər sahədə üç cür seçilirlər. Onlar vətənə bağlı adamlardır, üsyankar ruha malikdirlər və əvəzsiz sənətkardırlar.

Suval meşəsində məskən salmış qədim kəndin dörd tərəfi qayalar idi. İndiki kənd “Şahnəzər təpəsi", “Semiz təpəsi” və “Musa təpəsi” adlı üç təpədə yerləşir. Onun IX-X əsrlərdə dağılmış üç kəndin - Kəmsül, Cənnət və Səfiqulu kəndlərinin əhalisi tərəfindən salındığını deyirlər. Kənddə üç məşhur pir var: Qarabuba, Murad və Rutar. Burada qədim qəbiristanlıqlar da üçdür. Onların yaşı 3 min ildən çoxdur.

Qusarlı alim, tarix elmləri doktoru Abidulla Orucov və Qubanın Xucbala kəndindən olan məşhur arxeoloq Cabbar Xəlilov 1977-ci ildə çap olunmuş “Azərbay-

ябар тир. Гилан хуьр “Шагьнезеран пел”, “Семизан пел” ва “Мусад пел” лугьудай пуд пелел ала. Ам IX-X виш йисара чкIай пуд хуьруьн - Кемсуьл, Женнет ва Сефикъулидхуьруьн агьалийри кутурди я лугьузва. Хуьре пуд пIир ава: Къарабуба, Мурад ва Рутар пIирер. Хьилерин сурарни пуд я. Къадим сурарихъ 3 агъзур йисан тарихар ава.

КцIарви алим Абидулла Оружова ва машгьур археолог Жаббар Халилова 1977-йисуз “Азербайжан ССР-дин Илимрин Академиядин хабарар” журналдин 1-нумрада чапдай акъудай, “КцIар райондин Хьилерин хуьряй жагъай бязи археологиядин амукьайрин гьакъиндай” тIвар ганвай макъалада, гьакIни Ж.Халилова Къ.Къошкъарлыдихъ ва Р.Аразовадихъ галаз санал 1991-йисуз урус чIалалди басмадай акъудай “Кефер-рагъэкъечIдай Азербайжандин археологиядин амукьаяр” ктабда къейд авунвайвал, къадим хуьруьхъ пуд агъзур йисан тарих ава.

Гьа икI, тарихдинни археологиядин делилар асасдиз къачуртIа, Хьил Къафкъаздин къадим хуьрерикай сад я лугьуз жеда. Ина лезгийрин хьел тайифадин агьалияр яшамиш жезвай ва гуьгъуьнлай хуьруьз гарг тайифадин са шумуд хизанни куьч хьанай. Хьилерин тухумрин арада гаргарин тухум исятдани дуьшуьш жезва.

Пуд къагьриманди хуьруьн тIвар вириниз сейли авунай: VIII асирда пагьливан Шувула, XVIII асирда Абдуллагьа ва XIX асирда Яралиди. Юкьван виш йисарин араб тарихчийри малумат гузвайвал, лезги чилерал Билисандин пачагь Арбисалай алатайла, тамарин юкьва, кьакьан пелел экIя хьанвай Хьилерин хуьруьн гьаким Шувула мислимриз ге-нани пара басрухар ганай.

Ибн Асам ал-Куфиди хьиливияр ва къунши хуьрерин арабрин аксина женг чIугвазвай агьалияр тамарин асланрив гекъигнай. Кьве йисуз Шувул кьиле аваз арабрин хура акъвазай лезги кIеретIри чапхунчийрихъ галаз эхирдал кьван женг чIугунай ва и хьиливи кьегьал къагьриманвилелди гьелек хьанай. Ам рекьидалди арабривай хуьруьз гьахьиз хьаначир.

1741-йисан зулуз Надир шагьди Муьшкуьрдин лезгийрал вегьена, абуруз дуван кьунай. Ада есирда кьур 2 агъзур кьван лезгияр Гавдишандиз гъанай. Шагьдиз муьшкуьрвияр Хьилерин тамара авай лезги кIеретрихъ галаз дяведиз ракъуриз кIан хьанай. Лезгиди лезгидихъ галаз ккIун хев тавурла, Надир шагьди садбур тарагъаждай куднай, садбурун вилер акъуднай, садбурун гъилер атIанай. Шагьдин

can SSR Elmlər Akademiyasının xəbərləri"nin birinci sayında çap etdirdikləri “Qusar rayonunun Hil kəndindən tapılmış bəzi arxeoloji nümunələr haqqında” adlı məqalədə, eləcə də C.Xəlilovun, Q.Qoşqarlının, R.Arazovanın 1991-ci ildə rus dilində nəşr etdirdikləri “Şimal-Şərqi Azərbaycanın arxeoloji nümunələri” kitabında qədim kəndin 3 min illik tarixi olduğunu qeyd etmişlər. Bu məlumatlar Hilin Qafqazın qədim kəndlərindən olduğunu deməyə əsas verir. Burada ləzgilərin qədim hel tayfasının əhalisi yaşayırdı və sonralar bura qarq tayfasından da bir neçə ailə köçmüşdür. Kəndin nəsilləri arasında qarqarların xələflərinə indi də rast gəlinir.

Üç qəhrəman bu kəndin adını hər yerdə məşhur etdi: VIII əsrdə pəhləvan Şuvul, XVII əsrdə Abdullah, XIX əsrdə Yarəli.

Orta əsr ərəb tarixçilərinin verdikləri məlumatlara görə, Bilisan şahı Arbisdən sonra Hil kəndinin hakimi Şuvul müslümlərə qarşı mübarizədə böyük qəhrəmanlıq göstərmişdir. İbn Asam əl-Kufi ərəblərin əksinə mübarizə aparan əhalini meşələr aslanına bənzətmişdir. Yalnız iki il ərəblərə qarşı mübarizə aparmış Şuvul qəhrəmanlıqla həlak olduqdan sonra ərəblər kəndə daxil ola bilmişlər.

1741-ci ilin payızında Nadir şah Müşkür ləzgilərinə hücum edib onlara divan tutur. O, əsir aldığı 2 min ləzgini Gavdişana gətirir. Şah onları Hil meşələrində gizlənmiş ləzgi dəstələrinə qarşı döyüşə göndərmək istəyir. Bundan imtina edən ləzgiləri o, dar ağacından asdırır, bəzilərinin gözlərini çıxartdırır, əllərini kəsdirir. Şahın bu zülmünə cavab olaraq məşhur pəhləvan Müşkür Sərfinatın və hilli Abdullahın dəstələri fars qoşunlarının üstünə şığıyır. Üç gün davam edən həmin döyüşdə iranlılar xeyli itki verərək, geri çəkilməyə məcbur olurlar.

1837-ci ilin Quba üsyanı zamanı böyük qəhrəmanlıqlar göstərən hilli Yarəli rusların qoşunundan bir dəfə 200, bir dəfə isə 68 kazakı əsir alır. Həmin ilin sentyabrın 5-də Quba qalasına girən və rus əsgərlərinə qarşı döyüşən Yarəli ilə birgə onun oğlu Rəcəb və hilli Yunus da böyük qəhrəmanlıqlar göstərir.

Üsyankar ruhu ilə seçilən hillilər 1915-1916-cı illərdə Quba qəzasında ilk olaraq vaxtilə çarın onlardan aldıqları torpaqları geri alırlar. Sonra isə onlar hökumətə xərac verməkdən imtina edirlər. Rus çarının əlaltıları 300 kazakın köməyi ilə hilliləri ram etmək istəyir. Lakin Əlisultanın rəhbərliyi altında hillilər kazakları kənddən qovurlar.

3 böyük sənətkar nəinki Hilin, eləcə də bütün ləz-

и зулумдиз жаваб яз машгьур пагьливан Муьшкуьр Серфинатан ва хьиливи Абдуллагьан кӀеретӀри фарс кьушунрал вегьенай. Пуд юкъуз кьиле фейи ягъ-ягъунра иранвияр гзаф телеф хьанай ва гьавиляй Надир шагьди вичин кьушун кьулухъ чӀугунай.

1837-йисан Къубадин бунтарин вахтунда хьиливи Ералиди чӀехи къагъриманвилер къалурнай. Гьа йисан 5-сентябрдиз Ерали Къуба кӀеледиз гьахьнай ва урус аскеррин аксина къати женг чӀугунай. И женгера адан хва Режеб ва хьиливи Юнусни кьегьалвилелди тафаватлу хьанай.

И женгчи руьгь хьиливийри гьуьгъуьнин йисарани хвена. 1915-1916-йисара абуру сифте яз Къуба уездда пачагьдин хазинадин чилер къахчуна. Ахпа хьиливийри гьукуматдиз харжар гудач лагьана. Урус пачагьдин гьилибанриз 300 казакдин куьмекдалди хьиливияр муьтӀуьгъариз кӀан хьана. Амма Алисултана регьбервал гайи хьиливийри казакар хуьряй чукурна.

Пуд чӀехи сеняткарди лезги халкьдин медениятдик зурба пай кутунай. VII-VIII виш йисариз талукь "Алупан улуб"да кхьенвайвал, машгьур устӀар хьиливи Илебиса муьшкуьрви Кирилахъ, куьреви Шарланахъ, шамахиви Мифлилахъ галаз санал Шамахи кӀеле, Шекидин Кели кӀеле, Кьвепеле ва Къум кӀелеяр эцигнай. Хьилерин устӀарар исятдани сейли я. Ина гьар са кас жезмай кьван вичин кӀвал вичи эцигиз алахъда.

XVIII асирда яшамиш хьайи хьиливи Мегьер кӀарасдал нехишар атӀудай устӀар хьиз сейли тир. А девирда Дагъустандин гьакимри чпин имаратриз безекар гун патал адаз эвердай. XX асирда маса хьиливи сеняткарди, вич Ленинан ва Зегьметдин Яру Пайдах орденриз лайихлу хьайи, Азербайжанда вичин 120 йисан юбилей къейд авур машгьур гамарин устӀар Зибейда Микаилан руш Шейдаевади чи халичачивилин сенят вири дуьньядиз чирнай. З.Шейдаевади лезги халичайрин муьжуьд цӀийи чешне арадал гьанай.

Алимри къейд ийизвайвал, халичаярни сумагар хразвай устӀаррин макан тир Хьиле 200 йис инлай вилик агьадихъ галай чешнейрин халичаярни сумагар хразвай: "Хьилер", "Пуд фурар", "Ругуд фур", "Иридар", "Муьжуьдар", "Лезги гьед", "Бубуяр", "Къацар", "Яргунар", "Алпандин фурар", "Рагар", "Яру нав", "Гьетер", "Цацар цуьк", "Хьелер", "Эквер", "Вурвар" ва мсб. Хьиливийри арадал гьанвай чешнейрин арада "Хьилер", "Хьелер", "КӀусар", "Лекьенар", "КӀурукӀар" ва масабур авай.

gilərin mədəniyyətini yüksəklərə qaldırdı. VII-VIII əsrlərə aid "Alupan ulub"da ("Alupun kitabı"nda) yazıldığı kimi məşhur hilli usta İlebis, müşkürlü Kiril, Küre vilayətinin sakini Şarlan, şamaxılı Miflillə birlikdə Şamaxı qalasını, Şəkinin Keli qalasını, Qəbələ və Qum qalalarını tikmişdir.

Hilli ustalar bu gün də məşhurdur. Kənddə əlindən ustalıq gəlməyən adam tapılmaz və öz evini hər kəs özü tikir. XVIII əsrdə yaşamış hilli Məhər taxta üzərində naxışlar açan sənətkar kimi məşhur idi. Həmin dövrdə Dağıstan hakimləri öz imarətlərinə bəzək vermək üçün Məhəri çağırardılar.

XX əsrdə başqa bir hilli sənətkar, Lenin ordeninə və Qırmızı Əmək Bayrağı ordeninə layiq görülmüş, anadan olmasının 120 illik yubileyi Azərbaycanda təntənə ilə qeyd olunmuş məşhur xalça ustası Zibeydə Mikayıl qızı Şeydayeva xalçaçılıq sənətini bütün dünyaya tanıtdı. Bu qadın ləzgi xalçalarının səkkiz yeni çeşnisini yaratmışdır.

Alimlərin qeyd etdikləri kimi, xalça və sumaq toxuyan ustaların məskəni olan Hildə 200 il bundan əvvəl aşağıdakı xalça və sumaq çeşniləri toxunurdu: "Xiler", "Pud furar", "Ruqud fur", "İridar", "Müjüdar", "Lezqi ğed", "Bubuyar", "Qasar", "Yarqunar", "Alpandin furar", "Raqar", "Yaru nav", "Ğeter", "Tsatsar tsük", "Xeler", "Öker", "Vurvar". Hillilərin yaratdıqları çeşnilər arasında "Xiler", "Xeler", "Kusar", "Lekenar", "Kurukar" və başqaları var idi.

Üç dövr hillilərin tarixinə Qusarın kəndlərinin mərkəzi kimi düşmüşdür: XV-XVII əsrlər, XIX əsr və

Хьиливийрин кӀвалер *Hillilərin evləri*

Пуд девир хьиливийрин тарихда КцIарин хуьрерин меркез хьиз амукьна: XV- XVII виш йисар, XIX асир ва советрин девирдин сифте вахтар. Сифте яз районни и хуьре тешкил хьанай. Советрин девирди кьил кутур вахтунда, 1920-йисан мартдин эхирра Нариман Нариманов 27 аскерни галаз Хьилиз атанай. Ина ам Аладаш дуьзда Яру кьушундин вилик пад кьуна, большевикрин аскерар Азербайжандиз ахъайзавачир Муьгъуьбали эфендидихъни Гьатем агъа ЧIакIарвидиъ галаз гуьруьшмиш хьанай. Абурун арада хьайи икьрардилай гуьгъуьниз лезги къачагъри женгинилай гъил къачунай. Вад юкъуз Хьиле мугьманвиле хьайи Нариман Нариманова лезгийрин кьегьалвилериз, абурун медениятдизни мугьманрал рикI хьуниз чIехи къимет ганай.

И хуьряй шумудни са алимар акъатнава. Машгьур алим, математикадин илимрин доктор, профессор Керим Керимов, химиядин илимрин доктор, профессор Мейведдин Гьажиев, химиядин илимрин доктор Гьажагъа Эмиркъулиев, математикадин илимрин доктор Эгьмедбег Мегьамедов, илимрин кандидатар Лачин Лачинов, Бенямеддин Давудов, Шафиддин Герейханов, Мегьди Балаев, Рафикъ Салагьов, Магьир Мустафаев ва масабур хьиливийрин дамах я.

Гьил тIвар-ван авай агъсакъалрин макан я. Ина вичин са гафуналди йисарин мидяяр дуст хъувур, хуьруьнбуру икрам авур Аскеран Дух хьтин ксар яшамиш хьанай. Хьиливийрихъ кьетIен са къилих ава: хуьруьхъ ялай, хийирлу крарихъ гелкъвей ксар абуру рикIелай алуддач. Абурукай садни 120 йис инлай вилик яшамиш хьайи Иляс тир. Ада Шагь яйлахдиз фин патал КцIар вацIал муьгъ эцигнай. А муьгъ кцIарвийрин меце исятдани “Илясан муьгъ” хьиз ама. XX виш йисан сифте кьилера 40 рипе къуьл маса гана, гьадан пулуник пелен хуьруьз рехъ чIугур Ясин Мегьамедханован тIварни элди фад-фад рикIел хкида. Къедалди а рекьиз “Ясинан рехъ” лугьузва.

50-йисара хуьруьз яд гъун патал чIехи алахъунар авур кьве касдикайни вири гьуьрметдивди рахада. Ибур хуьруьн колхоздин седри хьайи Магьмуд Гьажиев ва партком Муьлкихан Эдилов я. Элдихъ рикI кайи Магьмуд Гьажиеван тIвар фад-фад рикIел хкида хьиливийри. Гьар чеб кIевера акIайла агь аладариз, “Магьмуд кIандай” лугьуда.

Sovet dövrünün ilk illəri. İlk dəfə rayon da bu kənddə təşkil olunmuşdur.

1920-ci ilin martın sonlarında Nəriman Nərimanov 27 əsgərlə birlikdə Hilə gəlir. Burada o, Aladaş düzündə Qırmızı Ordunun qarşısını kəsib bolşevikləri Azərbaycana buraxmayan Möhübəli əfəndi və Hatəm ağa Cağarvi ilə görüşür. Onların arasında bağlanmış müqavilədən sonra ləzgi qaçaqları mübarizədən əl çəkirlər. Beş gün Hildə qonaq qalan Nəriman Nərimanov ləzgilərin qəhrəmanlığına, adətlərinə və mədəniyyətinə böyük qiymət verir.

Hil alimlər kəndi kimi də məşhurdur. Buradan riyaziyyat elmləri doktoru, professor Kərim Kərimov, kimya elmləri doktoru, professor Meyvəddin Hacıyev, kimya elmləri doktoru Hacağa Əmirquliyev, riyaziyyat elmləri doktoru Əhmədbəy Məhəmmədov, elmlər namizədləri Laçın Laçınov, Benyaməddin Davudov, Şafiddin Gərəyxanov, Mehdi Balayev, Rafiq Salahov, Mahir Mustafayev və başqaları çıxmışdır. Hil həmçinin bir neçə rayona rəhbərlik etmiş Müslüm Murtuzayevin vətənidir.

Kənddəki məscid binasının 100 yaşı tamam olub. Yüzbaşı Mite Qayınbəyovun rəhbərliyi altında kənd camaatının iməcilik yolu ilə 1908-ci ildə inşasına başladığı məscidin tikintisi 1912-ci ildə başa çatmışdır. Bir vaxtlar birinci mərtəbəsində 300 nəfər dindarın eyni vaxtda ibadət etdikləri, yuxarı mərtəbəsi qadınlar üçün ayrılmış bu yaraşıqlı məscidin tikintisində ləzgi memarlığı üslubundan geniş istifadə olunmuşdur.

Hillilər bir zamanlar bir sözü ilə qan düşmənlərini barışdırmaq istedadına malik Askeran Dux, kəndə gələn qonaqları öz evində qarşılamadan yola salmayan Şirin Hacıverdiyev kimi adamların adlarını hörmətlə çəkir. XX əsrin əvvəllərində 40 ripe (ləzgilərin çəki vahidi olan bir ripe 40 kiloqrama bərabərdir) buğdasını satıb, onun pulu ilə kəndə yol çəkdirmiş Yasin Məhəmmədxanovun adı da xalqın yaddaşında yaşayır. Onun çəkdiyi yol bu günə qədər “Yasinan rex” (“Yasinin yolu”) adlanır.

Ötən əsrin 50-ci illərində kəndə su çəkdirmiş kolxoz sədri Mahmud Hacıyev və partkom Mülkixan Adilovun da adlarını hamı hörmətlə çəkir. Hər dəfə çətinə, dara düşəndə hillilər Mahmud Hacıyevi - doğma kəndi və onun camaatı üçün əlindən gələni etmiş ziyalını “İndi Mahmud olaydı" deyə xatırlayırlar.

МАНКЪУЛИДХУЬР

Археологиядин амукьайри гилан Манкъулидхуьруьн чилерал къадим хуьрер хьайиди субутзава. I ва II Гавдишан пелера гьеле чи эрадал къведалди хуьрер кутунай.

Азербайжандин алимрикай Ж.Халилова, Къ.Къошкъарлыди ва Р.Аразовади Гавдишанпелера тухвай ахтармишунрай аквазвайвал, Манкъулидхуьруьвай 3-4 километр яргъа тир I ва II Гавдишан пелера лезгийри гьеле чи эрадал къведалди хуьрер кутунай. III Гавдишанпел гилан Къалажух хуьруьз мукьва я ва гьанани дегь чӀавара яшайишдин макан авай.

I Гавдишанпелен археологиядин амукьайрилай малум жезвайвал, и хуьруьн агьалияр фад-фад чапхунчийрин аксина женг чӀугваз мажбур хьанай. И пелелай Дагъустандин, гьаклни Къуба ва Хачмаз районрин чилер хъсандиз аквазва. Гьавиляй Гавдишанпел лагьайла чкадин агьалийри гьа и пел фикирда кьун дуьшуьшдин кар туш.

Хуьруьвай 3 километр яргъа тир II Гавдишан пел дуьзенлухда экӀя хьанва. Ина чи эрадал къведалди сад лагьай агъзур йисан юкьвара хуьр кутунай. ТӀебиатдин ва чапхунчийрин басрухар себеб яз хуьруьн агьалийри чпин чка са шумудра дегишарнай. Дегь чӀавара абурун чӀехи бубайри ЭчӀехуьруьнни ЧӀехи Муругърин арада, кьакьан пелел хуьр кутунай. И хуьруьн къадим амукьаяр исятдани ама.

İMAMQULUKƏND

Arxeoloji qazıntılar indiki kəndin ərazisində qədim dövrlərdə yaşayış məskəninin olduğunu sübut edir. I və II Gavdişan təpələrində hələ eramızdan əvvəl kəndlər salınmışdır.

Azərbaycan alimlərindən C.Xəlilovun, Q.Qoşqarlının və R.Arazovanın Gavdişan təpələrində apardığı axtarışlardan göründüyü kimi, İmamqulukəndin 3-4 kilometrliyində yerləşən I və II Gavdişan təpələrində ləzgilər hələ eramızdan əvvəl kəndlər salmışlar. İndiki Qalacıq kəndi yaxınlığındakı III Gavdişan təpəsi də qədimlərdə yaşayış məskəni olmuşdur.

I Gavdişan təpəsində aşkar olunmuş arxeoloji tapıntılardan göründüyü kimi, həmin kəndin əhalisi tez-tez yadellilərin hücumuna məruz qalmışdır. Təpədən Dağıstanın, həmçinin Azərbaycanın Quba və Xaçmaz rayonlarının əraziləri yaxşı görünür.

Kənddən 3 kilometr aralıdakı II Gavdişan təpəsi düzəngahda yerləşir. Burada eramızdan əvvəl I minillikdə kənd olmuşdur. Təbii fəlakətlər və yadellilərin hücumları nəticəsində yerli əhali bir neçə dəfə öz yerini dəyişmişdir. Qədim zamanlarda onların məskəni Əcəxürlə Böyük Muruq kəndləri arasındakı hündür təpənin üstündə olmuşdur. Kəndin qalıqları bu günə qədər gəlib çatmışdır. Ehtimallara görə kənd əhalisinin buradan köçməsinin səbəbi 1667-ci ildə bir-birinin ardınca baş vermiş zəlzələlər olmuşdur.

Бязи делилри 1667-йисуз ина са шумудра залзалаяр хьунихъ хуьр куьч хьайиди къалурзава. Хуьруькай Х.Рамазанован ва А.Шихсаидован “Кьиблепатан Дагъустандикай очеркар” (Магьачкъала, 1964), “Азербайжандин тарих” (Баку, 1961, I жилд), У.Мейлановадин “Лезги чIалан диалектология” (Магьачкъала, 1964) ктабра ва маса чешмейра са кьадар делилар гьатнава. Бязи авторри Манкъулидхуьруьн тIвар ислам диндихъ галаз алакъалу ийизва. Ингье им эсиллагь дуьз фикир туш. Хуьруьз Манкъули лугьудай касдин тIвар ганвайди шаксуз я.

Хуьруьн топонимрини адан тарихдикай чирвилер гузва. “КьенчIеб тахта” лугьудай чкада дегь чIаварин Лангу шегьердин гелер ама. Ина са чIиб чил эгъуьнин кумазни, накьвадикай хъенчIин куьшуьйрин, кутаррин, бекьейрин, ципIерин кIусар хкатда. Ина ва “Шабуран хвал” лугьудай чкада археологиядин къадим амукьаяр дуьшуьш жезва.

Хуьруьн гилан тIвар арадиз атуникай ихьтин веревирдер ава. Гьеле I Петр Дербентдиз къведалди Манкъули бег шегьердин наибвиле тайинарнай. I Петр Дербентдиз атайла и касди тIимил къуватралди императордин чIехи кьушундин хура акъвазун мумкин туширди кьатIанай ва гьавиляй шегьердин гимишдикай раснавай куьлегар адав вуганай. Вич икI кьабулинай императорди Манкъули бегдиз генерал-майорвилин чин ганай ва ам Дербентдин ханвиле тайинарна, вичин патай кьилди мажибни ганай.

Дагъустанда I Петравай яргъалди таб гуз хьанач. Къубадин, Муьшкуьрдин ва Ширвандин лезгияр урусрин аксина къарагъна. Муькуь патахъай, Гьажи Давуд бег Муьшкуьрвидини урусрал вегьин патал 30 агъзурдав агакьна кьушун туькIуьрнавай. Гьа ихьтин крар себеб яз I Петр 1722-йисан 29-сентябрдиз вичин кьушунарни галаз Астрахандиз хъфена. Дербентда ада 3 агъзур аскердикай ибарат гарнизон туна. Урусар хъфейдилай гуьгъуьниз Манкъули бег чапхунчийри чукIурай хуьрер арадал хкиз алахъна. Ада гилан Манкъулидхуьре кесиб хизанриз кIвалер эцигиз куьмек гана. И къайгъударвиляй агьалийри хуьруьн виликан тIвар дегишарна, адаз Манкъули бегдин тIвар гана.

Манкъулидхуьр шумудни са тарихдин вакъиайрихъ галаз алакъалу я. 1721-йисуз хуьруьн агьалияр Иран шагьдин кьушунрин хура акъвазнай. 1741-йисан зулуз Надир шагьди I Гавдишанпеле постар туькIуьрнай ва вишералди касдиз зулумар авунай. Ада Хьилерин тамара кIватI хьанвай лезги кIеретIрин аксина женг чIугваз кIан тахьайбурун вилер акъуднай, гьилер атIанай, тарагъаждай куднай. 1774-йисуз

İmamqulukənd haqqında məlumatlara “Azərbaycan tarixi (Bakı, 1961, I cild), X.Ramazanovun və A.Şixsaidovun “Cənubi Dağıstan haqqında oçerklər“ (Mahaçqala, 1964) kitablarında, U.Meylanovanın “Ləzgi dilinin dialektologiyası“ kitabında və başqa mənbələrdə təsadüf olunur. Bəzi müəlliflər səhvən “İmamqulukənd“ adının yaranmasını islam dini ilə əlaqələndirirlər. Ləzgicə “Manquludxür“ kimi səslənən, mənası “Manqulunun kəndi“ olan bu adın islam dini ilə əlaqəsi yoxdur.

Kəndin toponimləri onun tarixindən xəbər verir. “КьенчIеб тахта” (“Saxsı düzü”) adlanan yerdə qədim Langu şəhəri olmuşdur. Orada bir qarış torpağı qazan kimi saxsı küplərin, bardaqların, badyaların qırıntıları üzə çıxır. Burada və “Шабуран хвал” (“Şaburun arxı”) deyilən yerdə qədim arxeoloji tapıntılara təsadüf olunur.

Kəndin indiki adı ilə bağlı bir neçə fikir söylənir. Onlardan biri belədir. I Pyotr Dərbəndə gəlməzdən əvvəl Manqulu bəy şəhərin naibi təyin edilmişdi. I Pyotr Dərbəndə gələndə həmin şəxs az qüvvə ilə imperatorun qoşununun hücumuna davam gətirməyin mümkün olmadığını başa düşür və şəhərin gümüş açarlarını təntənə ilə ona uzadır. Belə qarşılanmaqdan məmnun olan imperator mükafat olaraq Manqulu bəyə general-mayor rütbəsi verir, onu Dərbəndin xanı elan edir və ona məvacib təyin edir.

I Pyotr Dağıstanda çox qalmır. Quba, Müşkür və Şirvan ləzgiləri rusların əksinə qalxırlar. Digər tərəfdən Hacı Davud Müşkürvi rusların əleyhinə mübarizə aparmaq üçün 30 min nəfərlik qoşun yaradır. Bütün bunlara görə I Pyotr 1722-ci ilin sentyabrın 29-da Həştərxana gedir. Dərbənddə o, 3 min nəfər əsgərdən ibarət qarnizon saxlayır. Ruslar gedəndən sonra Manqulu bəy onların dağıtdıqları kəndləri abadlaşdırmaqla məşğul olur. O, indiki İmamqulukənddə kasıb ailələrə ev tikməyə kömək edir. Bu xeyirxahlığın müqabilində yerli əhali kəndin əvvəlki adını dəyişib, ona Manqulu bəyin adını verir. “Манкъулидхуьр” (“Manqulunun kəndi”) adı belə yaranır.

İmamqulukənd bir neçə tarixi hadisənin şahididir. 1721-ci ildə kənd sakinləri İran qoşunlarının hücumuna məruz qalır. 1741-ci ilin payızında Nadir şah I Gavdişan təpəsində yüzlərlə adama zülm edir. O, Hil meşələrində toplanmış dəstələrin əleyhinə döyüşmək istəməyənlərin gözlərini çıxarır, əllərini kəsir, onları

Гавдишандин патав Эмир Гьемзедин, Къазанишедин эмир Мегьамедан, къазикъумухви Мегьамедхандин кӀеретӀринни Фетели хандин кьушундин арада чӀехи ягъ-ягъунар кьиле фенай. И дяведа Фетели хан магълуб хьана, Салядиз катнай. Эмир Гьемзедин кьушунди Гавдишандиз мукьва хуьрер, гьакӀни Манкъулидхуьр чукӀурна, Къуба шегьер кьунай.

Манкъулидхуьр кӀелунал рикӀ алай инсанрин макан я. Гьеле 1866-йисуз Къуба уездда гьукуматди агьалийрин тӀалабуналди пуд хуьре цӀийи мектебар кардик кутунай - КцӀара, Яргундал ва Манкъулидхуьре. 1894-йисуз манкъулидхуьруьнвийрин тӀалабуналди инин мектебда урус секторни ахъа хьанай.

Карвандин рекьин къерехда кутунвай Манкъулидхуьр вичихъ фу авай, девлетлу хуьрерикай я. Са береда Куьре магьалдин суьруьяр и рекьяй Мугъандиз тухудай. Хуьруьн Макьар къуза лугьудай чкада чӀехи никӀер авай. Дагъустандин Макьар хуьряй атай гвен гуьдайбуру ина кӀвалахиз, эвезда къуьл къахчуз хъфидай. Инин сарыбугъдадин тариф вириниз чкӀанай. Патав гвай гзаф хуьрери, гьакӀни Куьредин бязи хуьрерин агьалийри чпин хъуьтӀуьн раж инай гьазурдай.

Гьеле XIX асирдин эвелра и хуьруьн ичин багълар, дуьгуьдин плантацияр къецепатан уьлквейризни сейли тир. 1830-йисуз Къуба аялатдин зегьметчийри гьасил авур 196 агъзур пут дуьгуьдикай 10 агъзур пут магьсул манкъулидхуьруьнвийринди тир. Им аялатда вичиз тай авачир яру дуьгуь тир. Абурухъ чӀехи никӀер, агъзурралди мал-къара, чӀехи суьруьяр ва рамагар авай. Инин ниси гьасилдай заводди вичин магьсулар къецепатан уьлквейризни рекье твадай.

XX виш йисан кьвед лагьай паюна БАМ-дин эцигунар гатӀунай йисуз и хуьрени цӀийи магьле кутунай ва хуьруьнбуру адаз "БАМ" тӀвар ганай. Гила ина 50-дав агакьна кӀвалер ава. 1930-йисуз вичихъ 330 кӀвал авай Манкъулидхуьре исятда кӀвалерин кьадар 1000-далай гзаф я.

Манкъулидхуьр тӀвар-ван авай шаиррикай Кесиб Абдуллагьан ва Забит Ризванован ватан я. Икрам Наврузбегов, Абдулазиз Эфендиев хьтин алимри, Сейфедин Сейфединов хьтин художникри чпин хуьр вириниз сейли авунва.

dar ağacından asır. 1774-cü ildə Gavdişan yaxınlığında Əmir Həmzənin, qazanişeli Əmir Məhəmmədin və qazıqumuqlu Məhəmmədxanın dəstələri ilə Fətəli xanın qoşunları arasında döyüş baş verir. Bu döyüşdə məğlub olan Fətəli xan Salyana qaçır. Əmir Həmzənin qoşunu Gavdişana yaxın kəndləri, o cümlədən İmamqulukəndi dağıdıb, Quba şəhərini tutur.

İmamqulukənd qədim zamanlardan məhsuldar zəmiləri olan ruzulu, bərəkətli kənddir. Karvan yolunun üstündə yerləşdiyindən Küre mahalının qoyun sürüləri bu yolla Muğana aparılardı. "Maqar quza" sahəsində geniş taxıl zəmiləri olmuşdur.

Dağıstanın Maqar kəndindən biçinçilər taxıl yığımında onlara köməyə gələr, əvəzində buğda alıb gedərdilər. Məşhur sarıbuğda sortu da məhz burada əkilərdi. Deyilənlərə görə yaxın kəndlərin və Küre mahalının bəzi kəndlərinin əhalisi qış üçün azuqəni burada yığardı.

Hələ XIX əsrin əvvəllərində buranın alma bağları və düyü plantasiyaları məşhur idi. 1830-cu ildə Quba əyaləti zəhmətkeşlərinin hasil etdikləri 196 min pud düyüdən 10 min pud məhsul imamqulukəndlilərə məxsus idi. Bu, tayı-bərabəri olmayan qırmızı düyü idi. Kəndin böyük sürüləri və ilxıları var idi. Buradakı pendir zavodunun məhsulları xarici ölkələrə də göndərilirdi.

İmamqulukənd təhsilə meylli insanların vətəni kimi də tanınıb. Hələ 1866-cı ildə Quba qəza hökuməti əhalinin tələbi ilə üç kənddə yeni məktəblər açmağa məcbur olmuşdur. Həmin kəndlər Qusar, Həzrə və İmamqulukənd idi. 1894-cü ildə İmamqulukənd məktəbində camaatın tələbi ilə rus bölməsi açılmışdır.

XX əsrin ikinci yarısında BAM-da tikintilər başlananda bu kənddə də yeni məhəllə salınmış və ona "BAM" adı verilmişdir. Orada 50-dən artıq ev ucaldılmışdır. Kənddə 1930-cu ildə 330 təsərrüfat var idisə, indi onların sayı 1000-ə yaxındır.

İmamqulukənd Kasıb Abdullah və Zabit Rizvanov kimi şairlərin vətənidir. İkram Novruzbəyov, Əbdüləziz Əfəndiyev kimi alimlər, Seyfəddin Seyfəddinov kimi rəssamlar kəndin adını hər yerdə tanıdırlar.

АГЪА ЛАКАР

Археологриз и хьуруьн чилерал IV-VIII виш йисариз талукь са шумуд яшайишдин макандин амукьаяр жагъанва. Ибур "Рушарпел", "Агъаханпел" ва "Юсуфханпел"я.

КцIар райондин чIехи ва сур хуьерикай тир Агъа Лакарин тарихдин гелер дерин къатара ава. Ина дуьшуьш жезвай вад къадим сурари, чиликай хкатнавай хъенчIин, цурцун, ракьун затIари ва археологиядин маса амукьайри, хуьруьнвияр рахазвай чIалан кьетIенвили, зегьметдал ва кIелунал рикI алай лакарвийрин арада къадим лезги сихилрин тIварар хуьзвай хизанар гзаф хьуни Лакар адетдин хуьерикай туширди субутзава.

РикI тIардай кар ам я хьи, бязи ксари хуьруьн къадимвилел шак гъизва. "Лакар" гафунин этимологиядикай рахадайла абуру и тIвар урусрин "лагерь" гафуникай арадиз атанвайди я лугъузва. Гуя XIX виш йисара ина КцIарин военный полкунин лагерь хьанай ва гьавиляй чкадин агъалийри урус гафуникай лезги чIалав кьадайвал менфят къачуна, хуьруьз "Легер" лагьанай. Бес урусрал къведалди хуьруьхъ гьихьтин тIвар авай? Акатайвал кхьизвай авторривай гьа и суалдиз жаваб гуз жезвач.

Урусар Къафкъаздиз къведалди шумудни са чешмейра Лакар хуьруькай малуматар гьатнава. Мисал яз, 1796-йисуз Петербургда чап хьанвай, Россиядин Военный Архивда хуьзвай "Описание Северного Дагестана" тIвар ганвай документда Къуба округдик акатзавай вири хуьерин сиягь ганва. И

AŞAĞI LƏGƏR

Arxeoloqlar bu kəndin ərazisində IV-VIII əsrlərə aid bir neçə yaşayış yerinin qalıqlarını tapmışlar. Bunlar "Ruşarpel", "Ağaxanpel" və "Yusufxanpel"dir.

Qusar rayonunun böyük kəndlərindən olan Aşağı Ləgər qədim tarixə malikdir. Buradakı beş qədim qəbiristanlıq, yerli əhalinin təsərrüfat işləri apararkən aşkar etdiyi saxsı qablar, mis, dəmir əşyalar və digər arxeoloji tapıntılar, kənd əhalisinin danışıq dilinin özünəməxsusluğu, ləgərlilər arasında qədim ləzgi tayfalarının adlarını daşıyan ailələrin çox olması Ləgərin adi kəndlərdən olmadığını sübut edir.

Təəssüf ki, kəndin adı və tarixi ilə bağlı yanlış fikirlər də mövcuddur. Məsələn, "Lakar" sözünün etimologiyasından danışanda bəziləri bu sözün rusların "laqer" sözündən yarandığını göstərirlər. Guya XIX əsrdə burada Qusarda yerləşən hərbi polkun düşərgəsi olmuşdur və buna görə də yerli əhali rus sözündən ləzgi dilinə uyğun şəkildə istifadə edərək, kəndə "Leger" adını vermişdir. Əvvəla, kəndin adı ləzgi dilində "Leger" deyil, "Lakar"dır. Bəs ruslar gələnə kimi kəndin adı nə idi? Həmin müəlliflər bu suallara cavab verə bilmirlər.

Ləgər kəndi haqqında bir sıra mənbələrdə məlumatlar var. Məsələn, 1796-cı ildə Peterburqda çap olunmuş, Rusiyanın hərbi arxivində saxlanan "Описание Северного Дагестана" adlı sənəddə Quba qəzasına daxil olan bütün kəndlərin siyahısı verilmişdir. Bu siyahıya indiki Qusar rayonunun 46 kəndinin, o cüm-

сиягъда гилан КцIар райондин 46 хуьруьн тIварар гьатнава. Абурук Лакарни ква.

Садбуру Лакар тIвар ругъунрихъ галаз алакъалу я лугьузва. Гуя хуьре и набататдин и кьил-а кьил таквар лакар авай ва гьавиляй и чкадиз Лакар тIвар ганай. Тарихдай аквазвайвал, XVIII асирда Къуба аялатдин са шумуд лезги хуьруьхъ, гьабурукай яз Лакарихъ ругъунар, техил, емишар цазвай чIехи чилер авай. И хуьрери гьакIни пекдин ва памбагдин гьалар гьасилзавай. Идакай 1796-йисан "Выдержки из Проекта отчета о Персидской экспедиции в виде писем" тIвар алай документда гегьеншдиз кхьенва. Гьа ихьтин делилри XVIII асирда Лакар чIехи хуьрерикай тирди мад гьилера субутзава.

Хуьр лаквийри кутурди я ва гьавиляй адаз Лакар тIвар ягъанвайди я лугьузвайбурни ава. Амма и фикир субутдай са делилни авач. И хуьре дегь чIаварилай анжах лезгияр яшамиш хьайиди я ва адан тIварни чи лег тайифадин тIварцIелай къачунвайди я.

1932-йисуз райондин са шумуд хуьре, гьакIни Агъа Лакардал сад лагьай археологиядин кIвалахар кьиле тухванай. 1953-йисуз Азербайжандин археологри Лакар хуьруьн чилерал юкьван асирриз талукь са шумуд яшайишдин маканар хьайиди ашкара авунай. 1970-йисалай инихъ Азербайжандин ИА-дин археологиядин экспедициядини ина гзаф сирер ачухарна.

Тарихдин илимрин доктор Жаббар Халилован регьбервилик кваз ина тухвай археологиядин ахтармишунра кцIарви алим Абидулла Оружовани мукьувай иштиракнай. Абуруз инай IV-VIII асирриз талукь са шумуд яшайишдин макандин амукьаяр жагьанай. Ибур "Рушарпел", "Агъаханпел" ва "Юсуфханпел" лугьудай чкаяр я. КцIар-Худат шегьредин къерехда авай Рушарпел IV-VIII виш йисарин аманат я. Ина хуьр 3 чIехи пелел ва абурун патав гвай гъвечIи пелерал кутунай.

Агъа Лакарин кефер-рагъакIидай пата авай Агъаханпелени ихьтин яшайишдин чка ашкара хьанва. Инайни 2 метрдин гьяркьуьвиле къванцин цларин амукьаяр, хъенчIин куьшуьяр, бекьеяр, цурцун бадияр жагъанва. Къалажух хуьруьвай кьвед-пуд километр кьван яргъа, кефер-рагъэкъечIдай пата, КцIар-Худат шегьредин Агъа Лакарихъ хкатнавай рекьин къерехда дуьшуьш жезвай Юсуфханпелел а девирдин зурба кIелейрикай сад алай.

Археологиядин материалри хьиз, тарихдин чешмейрини Лакар хуьруьн тарих лап къадимди тирди субутзава. Страбона вичин "География" эсерда Къафкъаздин Албаниядин тайифайрикай гайи малумат-

lədən Aşağı Ləgərin də adı düşmüşdür.

Bəziləri Ləgərin adını biyanla əlaqələndirirlər. Guya kənddə bu bitkinin ucu-bucağı görünməyən ləkləri var idi və ona görə də bu yerə ləzgicələklər mənasını verən "Lakar" adı verilmişdir.

Tarixdən göründüyü kimi, XVIII əsrdə Quba əyalətinin bir neçə ləzgi kəndinin, o cümlədən Ləgərin doğrudan da biyan, taxıl və meyvə əkilən böyük əraziləri var idi. Bu kəndlərin əhalisi həmçinin ipək və pambıq hasil edirdi. Bu barədə 1796-cı ilin "Выдержки из Проекта отчета о Персидской экспедиции в виде писем" adlı sənəddə geniş yazılır. Bu cür faktlar XVIII əsrdə Ləgərin böyük kəndlərdən olduğunu sübut edir.

Kəndin laklar tərəfindən salındığını və buna görə də ona Lakar adı verildiyini deyənlər də var. Lakin bu da ağlabatan fikir deyildir, çünki kənddə heç vaxt laklar yaşamayıb.

1932-ci ildə rayonun bir neçə kəndində, o cümlədən Aşağı Ləgərdə kəşfiyyat xarakterli ilk arxeoloji qazıntılar aparılmışdır. 1953-cü ildə Azərbaycan arxeoloqları bu kəndin ərazisində orta əsrlərə aid bir neçə yaşayış yerinin olduğunu aşkar etmişlər. 1970-ci ildən bəri Azərbaycan EA-nın arxeoloqlarının ekspedisiyası bəzi tarixi sirləri aşkara çıxarmışdır. Tarix elmləri doktoru, əslən Quba rayonundan olan Cabbar Xəlilovun rəhbərliyi altında burada aparılmış arxeoloji qazıntı işlərində qusarlı alim, tarix elmləri doktoru Abidulla Orucov da yaxından iştirak etmişdir. Onlar buradan IV-VIII əsrlərə aid bir neçə yaşayış yerinin qalıqlarını tapmışlar. Bunlar "Ruşarpel", "Ağaxanpel" və "Yusufxanpel" adlı ("pel" ləzgi dilində "təpə" deməkdir) yerlərdir.

Qusar-Xudat yolunun kənarındakı Ruşarpel (Qızlar təpəsi) IV-VIII əsrlərin yadigarıdır. Burada kənd üç hündür təpədə və onların yanındakı kiçik təpələrdə salınmışdır. Onlardan ən genişinin üzərində qala olmuşdur. Aşkar olunmuş daş barı, üstü naxışlı saxsı qablar, dəyirman daşları, heyvan sümükləri burada böyük feodal malikanəsinin, yaxınlıqdakı təpədə isə qulluqçuların evlərinin və məişət tikililərinin olduğunu sübut edir.

Kəndin şimal-qərbindəki Ağaxantəpədə də belə yaşayış yeri aşkar edilmişdir. Buradan da eni 2 metr olan daş hasarın qalıqları, saxsı küplər, bardaqlar, mis badyalar tapılmışdır.

Qalacıq kəndinin 4-5 kilometr şimal-qərbində, Qusar-Xudat yolundan Aşağı Ləgərə dönən yerdə təsadüf edilən "Yusufxantəpə"də qədim şəhər olduğu haqda arxeoloqlar hələ 1958-ci ildə məlumat vermişlər. 1976-cı ildə burada arxeoloji qazıntılar aparılarkən

рив гекъигайтIа, лакарвияр Кьудял ва Самур вацIарин къерехда яшамиш жезвай лег тайифадин сихилрик акатзава. КцIар районда “Лакар” тIвар алай 3 яшайишдин макан ава: Агъа Лакар, Вини Лакар, Лакар Хъишлах. Азербайжандин Лерик ва Дагъустандин Табасаран районрани Лакар тIвар алай хуьрер ава.

Лакарвийрин лакIабрикай тир “Чупазар” гафуни и хуьруьн къадим машгъулатдикай - барамачивиликай хабар гузва. Тутун тararин багъларалди сейли тир и хуьр карвандин рекьин къерехда авайвиляй савдагарриз инай мал тухун регьят тир. Тутуниз “чупаз” лугъузвай лакарвийривай къачур кIазун гъалар РагъэкъечIдай патан уьлквейриз тухудай. Виш гектарралди багълар кутунвай Лакардал савдагаррин нафт, кьел, пекер гвай карванар къведай ва абуру ина чпин малар емишрик дегишарна хъфидай.

Советрин девирдани КцIар районда сифте яз цIийи багълар и хуьре кутунай. Сифте яз ина майваяр тадарак ийидай пункт эцигнай. Лакарвияр хъсан багъманчияр тирди виш йисара абуру чпин багълара арадал гъайи ичерин, чуьхверрин, пIинийрин, шефтелрин цIийи сортарини субутзава. Ина гьар са касдихъ вичин багъ авай. Урусатдин базарриз тонаралди майваяр тухудай абуру. Ханбуба Сеферов хьтин викIегь ксарин тIварар лагьайтIа, девлетлуйрин сиягьда гьатнай.

Совет гьукуматди хсусиятчивал терг авуна, багълар артелринни колхозрин ихтиярда вугайла КцIара сифте яз гьукуматдин багълар Лакардал арадиз гъанай. Иесияр дегиш хьанатIани, багълариз лакарвийри гьамиша хъсандиз къуллугъ авунай. Анжах гьайиф къведай кар ам я хьи, алатай асирдин 80-йисара чи республикада цIийи багълар кутадай вахтунда лакарвийрин къадим сортар авай виш гектарралди багълар кIаняй акъудна, палмет сортарин къелемар цанай. ЯтIани 90-йисара хуьруьхъ 500 гектардилай виниз вижевай багълар авай.

1885-йисуз хуьруьн пуд девлетлу касдин - Ханбуба Сеферован, Аюб Аюбован ва Дашдемир Халилован харжидалди ЦIалагурдай и хуьруьз цин гунгаррив яд гъанай. 9 цин регьвер кардик квай Лакардал. Хуьруьн куьгьне лишанрикай мад са мисал: ина 500 касди капIдай мискIин авай. Гила адан чкIай цлар ама.

Ина дидедиз хьайи тIвар-ван авай ксар садникьвед туш. Сейлибурун сиягьда вичин чIалар элди хуралай кIелай Ашукь Ягьяни ава. Лезги ва туьрк чIаларал зурба шиирар теснифай, ашукьрин поэ-

yarım metr dərinlikdən təpəni dövrəyə almış barının qalıqları üzə çıxmışdır. Alimlərin qeyd etdikləri kimi bu, o dövrün möhtəşəm qalalarından biri olmuşdur.

Arxeologiya materialları kimi yazılı mənbələr də Ləgər kəndinin tarixinin qədim olduğunu sübut edir. Kəndin adı, heç şübhəsiz, leg tayfasının adından götürülmüşdür. Strabon özünün “Coğrafiya“ əsərində Albaniyanın tayfaları haqqında verdiyi məlumatlarda leglərin Qudyal və Samur çaylarının sahillərində yaşadığını qeyd etmişdir.

Qusar rayonunda Ləgər adlı üç yaşayış məntəqəsi vardır: Aşağı Ləgər, Yuxarı Ləgər, Ləgərqışlaq. Azərbaycanın Lerik və Dağıstanın Tabasaran rayonlarında da Ləgər adlı kəndlər vardır.

Ləgərlilərin ləqəbi olan “çupazar“ sözü (çupaz - tut deməkdir) bu kəndin əhalisinin qədim məşğuliyyətindən - baramaçılıqdan xəbər verir. Tut bağları ilə məşhur olan bu kənd karvan yolunun kənarında olduğundan tacirlər üçün buradan mal aparmaq asan idi. Onlar ləgərlilərdən aldıqları ipək sapları şərq ölkələrinə aparırdılar.

Kəndin meyvə bağları da qədim zamanlardan məşhur idi. Yüz hektarlarla bağları olan Ləgərə gələn tacirlər buraya neft, duz, pal-paltar gətirər, onları meyvəyə dəyişərdilər. Sovet dövründə də Qusar rayonunda ilk planlı bağlar burada salınmış, ilk meyvə tədarükü məntəqəsi də bu kənddə tikilmişdir. Ləgərlilərin yaxşı bağban olduqlarını onların yüz illərdən bəri burada yetişdirdikləri alma, armud, gilas, şaftalı sortları sübut edir. Rusiya bazarlarında tonlarla meyvə satan kənd əhalisinin əsas ruzisi bağlardan çıxırdı. Məşhur maarifçi, özünün xeyrxah əməlləri ilə ad-san qazanmış Xanbaba Səfərov məhz meyvə bağları hesabına dövlətli olmuşdu.

Hər yerdə olduğu kimi, Qusarda da Sovet hökuməti şəxsi mülkiyyəti ləğv edib təsərrüfatları, o cümlədən bağları artellərin və kolxozların ixtiyarına verəndə ilk dövlət bağları rayonda məhz Ləgərdə meydana gəldi. On illər boyu ləgərlilər bağçılıq ənənələrini yaşatmağa nail oldular. Təəssüf ki, XX əsrin 80-ci illərində respublikamızda intensiv bağlar salınmağa başlananda ləgərlilərin yüz hektarlarla ata-baba bağları məhv edildi, onların yerində palmet sortları əkildi. Buna baxmayaraq, 90-cı illərdə kənddə 500 hektardan çox məhsuldar bağlar var idi.

1885-ci ildə kəndin üç dövlətli adamının - Xanbaba Səfərovun, Əyyub Əyyubovun və Daşdəmir Xəlilovun vəsaiti ilə Çiləgir kəndindən buraya su gətirilmişdi. O vaxt Ləgərdə 9 su dəyirmanı işə salınmışdı. 500 müsəlmanın eyni vaxtda ibadət etdiyi böyük məscid

зиядиз цIийи нефес гъайи, вичелай вилик уьмуьр гьалай лезги ашукьрин чIалар кIватIна халкьдив агакьарай Ашукь Ягьядиз “Диван” авай. Ингье ам рагьметдиз фейила и “Диван” квахьна.

Лакар кIелунал рикI алай ксарин ватан я. 1900-йисуз ина урус-татар мектеб кардик кутунай. Мектеб ахъаюн патал хуьруьн юзбаши Ханбуба Сеферова Къуба уезддин кьиле авайбурун разивал къачуна вичин харжидалди дарамат эцигнай. Мектебдин сад лагьай муаллим Гьажи Жами эфенди хьанай.

Лакаррин мектебда са шумуд ктабдин автор тир тIвар-ван авай маарифчи Мегьамед Саид эфендидини тарсар ганай. Ина аялриз чирвилер гайи ксарин сиягьдик Азербайжандин тIвар-ван авай са шумуд къелемэгьлини акатзава. Абурукай сад “Къантемир” лакIабдалди эсерар кхьей Къафур эфенди тир. Гуьгъуьнлай ина шаир Агьмед Жавада кIвалахнай. Адахъ галаз са вахтунда муаллимвал авур Шихзада Сеферов и хуьряй сифте яз Ленинан ордендиз лайихлу хьанай. Лезги халкьдин зурба шаир ва маарифчи Нуреддин Шерифовани са кьадар вахтунда и мектебда муаллимвал авунай.

Хуьруьн мектеб акьалтIайбурун арада адан тIвар кьакьан кукIушриз хкажай ксар гзаф ава. Абурукай сад лезгийрин машгьур кхьираг ва камалэгьли Забит Ризванов я. Адан эсеррин къагьриманрин прототиприн арада лакарвиярни ава. Дагъустандин халкьдин артист, лезгийрин сейли композитор Омар Аюбовани сенятдин цавариз и мектебдай лув гайиди я.

Саид Эмирован хизандай акъатай алимри - 3 илимрин докторди ва кьве илимдин кандидатди илимдик лайихлу пай кутуна. Информатикадин илимдин рекьяй вири дуьньядиз сейли тир физикадинни-математикадин илимрин доктор, профессор Камил Айдазаде Лакар хуьряй я. КцIар районди тарихда тек са касдиз Гьукуматдин премия къачун несиб хьана. Ам Агъа Лакар хуьряй тир Зерифе Кьасумова я.

Вичин уьмуьрдин 50 йис чарарал лезги сумагрин чешнеяр яратмишуниз серф авур художник Къейбуллагь Мамедовани и мектебда кIелнай. Вичин виридалайни зурба эсер тир “Агъа Лакар” сеняткардин хайи хуьрелди дамахунин лишан я.

Са шумуд йис идалай вилик хуьруьн юкьван мектебдиз адан бине кутур Ханбуба Сеферован тIвар гана.

də o dövrün ab-havasını göstərən nişanə idi.

Ləgər öz adlı-sanlı adamları ilə tanınır. Şeirlərini çoxlarının əzbərdən dediyi Aşıq Yəhya ləzgi və türk dillərində yazıb-yaratmışdır. Aşıq poeziyasına yeni nəfəs gətirmiş, qədim ləzgi aşıqlarının yaratdıqları bəzi şeir nümunələrini toplayıb elə çatdırmış, uzun illərdən bəri məclislər yaraşığı olmuş Aşıq Yəhyanın “Divan”ı məşhur olmuşdur. Təəssüf ki, 1918-ci ildə şair vəfat etdikdən sonra onun “Divan”ı itmişdir.

Ləgərlilər oxumağa meylli insanlar kimi tanınırlar. 1900-cü ildə burada rus-tatar məktəbi istifadəyə verilmişdir. Kəndin yüzbaşısı Xanbaba Səfərov bundan ötrü Quba qəzasının rəhbərlərindən yazılı icazə istəmiş və öz vəsaiti ilə bina tikdirmişdir. Məktəbin ilk müəllimi əcəxürlü Hacı Cami əfəndi olmuşdur. Dağıstanda və Quba qəzasında din xadimi və alim kimi məşhur olan Cami əfəndinin yazdığı kitablardan o dövrdə məscid və mədrəsələrdə geniş istifadə olunmuşdur.

Həmin məktəbdə əslən Əvəcuq kəndindən olan adlı-sanlı maarifçi, bir neçə kitabın müəllifi Məhəmməd Səid əfəndi də dərs demişdir. Burada həmçinin İstanbul Universitetinin tarix fakültəsinin məzunu, “Qantəmir” təxəllüsü ilə əsərlər yazmış Qafur Əfəndi də işləmişdir. Sonralar məktəbdə məşhur şair Əhməd Cavad dərs demişdir. Onunla bir vaxtda müəllimlik etmiş ləgərli Şixzada Səfərov isə ilk dəfə olaraq Lenin ordeninə layiq görülmüşdür. Məşhur ləzgi şairi və maarifçisi Nurəddin Şərifov da bu məktəbdə dərs demişdir.

Ləgər məktəbinin məzunu olmuş yazıçı Zabit Rizvanovun əsərlərinin qəhrəmanlarının prototipləri arasında ləgərlilər çoxdur. Dağıstanın xalq artisti, ləzgilərin məşhur bəstəkarı Ömər Əyyubov da bu məktəbin yetirməsidir. Müəllim Səid Əmirovun övladları kəndin adını hər yerdə tanıtmışdır. Onlardan 3-ü elmlər doktoru, 2-si isə elmlər namizədidir. İnformatika elmi sahəsində bütün dünyada tanınan fizika-riyaziyyat elmləri doktoru Kamil Aydazadə də bu kəndin yetirməsidir.

Qusar rayonunun tarixində bircə nəfər Azərbaycanın Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür. Bu, ləgərli Zərifə Qasımovadır. Gəncə toxuculuq kombinatının toxucusu olan həmin qadın bu ada 1987-ci ildə layiq görülmüşdür. Ömrünün 50 ilini sumaq naxışlarını yaratmağa həsr etmiş rəssam Qeybulla Məmmədov100-dən artıq əsər yaratmışdır.

Bir neçə il bundan əvvəl Ləgər kənd orta məktəbinə onun yaradıcısı Xanbaba Səfərovun adının verilməsi burada böyük sevincə səbəb olmuşdur.

ЦIУРУ ХУДАТ

И хуьруькай арабрин тарихчи Й.Гьамавиди, Азербайжандин тарихчи А.Бакиханова, лезги тарихчи Гь.Алкьвадариди, урус авторрикай С.Соловьева, И.Петрушевскийди, В.Бартольда, И.Березина марагълу малуматар ганва.

Лезгийрин сур хуьрерикай тир ЦIуру Худатиз ЦIурухтани лугьуда. И тIварцIе сад лагьай гаф авайвал амукьна, кьвед лагьай гафунай "уд" пай квахьнава, амай паюна авай эхиримжи ачух тушир вичин чка дегишарна, ачух сесинин вилик атанва: ЦIуру Худат - ЦIурухта. Азербайжан чIалал и ойконимдин сад лагьай пай таржума авуна хуьруьн тIвар "Куьгьне Худат" хьиз кхьизва.

XX виш йисарал къведалди вири чешмейра хуьруьн тIвар текдиз къалурнава: Худат. Амма адакай кхьенвай бязи ксари кьериз-цIаруз "кIеле" ва "хуьр" гафарикайни менфят къачунва: "Худат кIеле", "Худат хуьр". Гьам и делилди, гьамни чахъ мад кьве Худат - Къуба райондин КIеле Худат (азербайжан чIалалди "Къалай Худат" хьиз кхьенва) ва Хачмаз райондин Худат шегьер хьуни субутзава хьи, и тIвар дуьшуьшдай арадиз атанвайди туш, са береда адахъ вичин кутугай мана авай.

И хуьруькай арабрин тарихчи Й.Гьамавиди, Азербайжандин тарихчи А.Бакиханова, лезги тарихчи Гь.Алкьвадариди, урус авторрикай С.Соловьева, И.Петрушевскийди, В.Бартольда, И.Березина ва масабуру бязи малуматар ганва. Амма абурукай садани "Худат" гафунин этимологиядикай кхьенвач.

KÖHNƏ XUDAT

Bu kənd barəsində ərəb tarixçisi Y.Həməvi, Azərbaycan tarixçisi A.Bakıxanov, ləzgi tarixçisi H.Alqadari, rus müəllifləri S.Solovyov, İ.Petruşevski, V.Bartold, İ.Berezin maraqlı məlumatlar veriblər.

Qusar rayonunun qədim kəndlərindən olan Köhnə Xudata ləzgi dilində Suruxta da deyirlər. XX əsrə qədər bütün mənbələrdə kəndin adı Xudat kimi göstərilib. Amma bəzi müəlliflər "qala" və "kənd" sözlərindən də istifadə ediblər: Xudat qala, Xudat kəndi. Həm bu fakt, həm də Xudat adlı daha iki yaşayış məntəqəsinin mövcud olması (Quba rayonunun Qalay Xudat kəndi və Xaçmaz rayonunun Xudat şəhəri) sübut edir ki, həmin yerlərə bu adın verilməsi təsadüfi deyil və bu söz vaxtilə müəyyən məna kəsb edib.

Bu kənd barəsində ərəb tarixçisi Y.Həməvi, Azərbaycan tarixçisi A.Bakıxanov, ləzgi tarixçisi H.Alqadari, rus müəllifləri S.Solovyov, İ.Petruşevski, V.Bartold, İ.Berezin və başqaları maraqlı məlumatlar veriblər. Lakin onların heç biri "Xudat" sözünün etimologiyasını açıqlamayıb.

Bununla bağlı bir çox müasir müəlliflərin fikirləri isə faktlara əsaslanmadığına görə qəbul edilə bilməz. Məsələn, bəziləri "Xudat" sözünün eyniadlı tayfanın adından götürüldüyünü qeyd edir və onu II əsrdə Klavdi Ptolemeyin çəkdiyi xəritədə göstərilən Xadaxa ilə eyniləşdirirlər. Lakin belə bir tayfanın həqiqətən mövcud olduğu sübut edilməyib. Ptolemeyin xəritəsindəki Xadaxanın da həmin Xudat olduğu dəqiq

Идахъ галаз авсиятда алай девирдин бязи авторрин фикирар лагъайтIа, делилар авачирвиляй кьабулиз жедайбур туш. Месела, садбуру Худат ойконим тайифадин кьил тир касдин тIварцIихъ галаз алакъалу я лугъузва ва и тIвар чи эрадин II виш йисара Клавдий Птолемея вичин картада къалурнавай Хадаха шегьердин тIварцIив гекъигзава. Амма абур ихьтин тайифа ва я тайифадин кьил хьайиди субутдай тарихдин чешмеяр къалур тавуна, гиманрал бинеламиш жезва. Са гафни авачиз, чахъ Птолемея къалурнавай шегьер хьанва, им адан картадайни кьатIуниз жезва. Бес ам гьи Худат я? Авторди вичин чIалав кьадайвал кхьенвай “Хадахадин“ лезги тIвар гьикI тир?

Гилан Худат шегьердихъ сур тарихар авачирди сир туш. Азербайжандин археологрикай Ж.Халилова, Къ.Къошкъарлыди ва Р.Аразовади чпин 1991-йисуз Бакуда чапдай акъудай “Кефер-РагъэкъечI-дай патан Азербайжандин археологиядин амукьаяр” ктабда кхьенвайвал, ЦIуру Худатин чилерал вичин бине IX виш йисара кутунвай мескен алай.

Къуба райондик акатзавай лезгийрин КIеле Худат хуьруьн кьуд пад кьакьан рагар я. Кьудял вацIун къерехда кутунвай и хуьруьз анжах са сал жигъир физвай. Советрин девирда а жигъирдикай Хиналугъиз тухудай накьвадин рехъ авуна. Рекьин кьве патани къадим эцигунрин амукьаяр ава. Рагара, яни дагъдин хур квай кьвалара жуьреба-жуьре дагъарар ава. ЧIехи дагъаррикай садан вилик пад къванцин парудив кьунва.

И хуьруьн кIеледин амукьаяр IV виш йисариз талукьбур я. Тарихар мукьвал ятIани, Хадаха шегьер ина хьайиди лугъуз жедач. Вучиз лагьайтIа гьам вич алай чкади, гьамни археологиядин амукьайри шегьердин ваъ, дагълара хьайи кIеледин гелерикай хабар гузва.

ЦIуру Худат алай чкадални шегьер хьайиди субутдай тарихдин чешмеяр авач. ЯтIани адакай бязи веревирдер ийиз жеда. Хуьр яшайиш патал къулай чкадал - ЧIехи ипекдин рекьин къерехда кутунва.

Инай хкатнавай сур чIаварин дишегьлидин гуьмбетди, майишатдин къапари, са шумудра чкIанвай хуьр гьа са чкадал эхцигуни адан къадим тарихрикай хабар гузва.

Хуьруьн Къуба ханлухдихъ галаз гегьенш алакъаяр авай. А.Шихсаидова, Т.Айтберова ва Г.Орозаева 1993-йисуз Москвада чапдай акъудай “Дагестанские исторические сочинения” ктабда къалурнавайвал, Къубадин ханар лезгийрин X-XVI виш йисара машгъур хьайи Мацар (арабри “Маза” хьиз

deyil. Bəs onda Ptolemeyin öz dilinə uyğunlaşdırıb yazdığı Xadaxa şəhərinin ləzgicə adı nədir?

Əvvəlcə Xudatlar haqqında. İndiki Xudat şəhərinin tarixinin qədim olmadığı aydındır. Azərbaycan arxeoloqlarından C.Xəlilov, Q.Qoşqarlı və R.Arazova özlərinin 1991-ci ildə Bakıda çap etdirdikləri “Şimal-Şərqi Azərbaycanın arxeoloji tapıntıları” kitabında qeyd etdikləri kimi, Köhnə Xudat kəndinin ərazisində IX əsrdə salınmış məskən olub.

Quba rayonundakı Qalay Xudat kəndinin ətrafı sal qayalardır. Qudyal çayının sahilində salınmış bu kəndə yalnız bir dar cığır uzanırdı. Sovet dövründə həmin cığırdan Xınalıq kəndinə yol çəkildi. Yolun hər iki tərəfində qədim tikililərin qalıqlarına təsadüf edilir. Qayalarda, dağ yamaclarında müxtəlif mağaralar vardır. Böyük mağaralardan birinin qarşısında daş barı ucaldılıb. Bu kəndin ərazisindəki qalanın qalıqlarının IV əsrə aid olduğu güman edilir. Tarixlər yaxın olsa da, Xadaxa şəhərinin burada mövcud olduğunu demək olmaz. Çünki həm yerləşdiyi ərazi, həm də arxeoloji tapıntılar şəhər haqqında deyil, dağlarda olmuş qala haqqında məlumat verir.

Köhnə Xudat ərazisində şəhər olduğunu sübut edən tarixi mənbələr haqqında məlumat yoxdur. Buna baxmayaraq, kənd haqqında bəzi mülahizələr irəli sürmək olar. Kənd yaşayış üçün əlverişli yerdə - Böyük ipək yolunun kənarında salınıb.

Kəndin ərazisindən tapılmış qədim dövrlərə məxsus qadın heykəli, məişət qabları və başqa əşyalar, kəndin bir neçə dəfə eyni yerdə salınması buranın zəngin tarixi keçmişindən xəbər verir.

Kəndin Quba xanlığı ilə sıx əlaqələrinin olması faktdır. Tarixi mənbələr, o cümlədən məşhur alimlər A.Şixsaidov, T.Aytberov və Q.Orozayevin 1993-cü ildə Moskvada nəşr etdirdikləri “Dağıstanın tarixi əsərləri” kitabında göstərildiyi kimi, Quba xanları ləzgilərin X-XVI əsrlərdə məşhur olmuş Matsar (ərəblər “Maza” kimi yazıblar) əmirləri nəslindən olublar. XV əsrdən Maza əmirləri Qaytağı öz əllərinə keçirirlər və həmin vaxtdan bu vilayətin usmiləri ləzgilər olurlar.

A.Bakıxanovun “Gülüstani İrəm” əsərində və H.Alqadarinin “Asari Dağıstan” əsərində qeyd edildiyi kimi, 1642-ci ildən usmilərin nəsli iki yerə ayrılır. Böyük qardaş Macalisdə, kiçik qardaş isə Yangikənddə yaşayır. Kiçik qardaş böyük qardaşın üzərinə hücum edərək, onun dəstələrini darmadağın edir. Aydabəy adlı bir nəfər böyük qardaşın oğlu Hüseyni oğurlayıb gizlədir.

кхьенва) эмиратдин эмиррин сихилдикай я. XV асирда Мацарин эмирри Къайтагъ чпин гьилик кутуна ва гьа вахтундилай и вилаятдин уцмияр лезгияр хьана.

А.Бакиханова “Гуьлуьстани Ирем” эсерда ва Гь. Алкьвадариди “Асари Дагъустан” ктабда кхьенвайвал, 1642-йисалай уцмийрин сихил кьве чкадал пай хьана. ЧIехи стха Маджалисда, гъвечIи стха Янгикентда яшамиш жезвай. Эхирни гъвечIи стхади Маджалисдал вегьена, чIехи стхадин кIеретIар кукIварна. Айдабег лугьудай са касди чIехи стхадин хизандай тир гъвечIи Гьуьсейн арадай акъудна чуьнуьхарна. Бязи чешмейра ам ТIигьиржал хуьруьз, маса чешмейра Таркидин шамхалдин патав тухвайди къалурзава.

Гуьгъуьнлай Салянда яшамиш хьайи Гьуьсейна агакьнавай гада яз Ахунд Малла Мегьамедан руш къачуна. Инай Исфагьандиз фейи Гьуьсейна кьвед лагьай паб къачуна. Ам Къажаррин несилдай тир. Гьавиляй Ирандин шагьди Гьуьсейн Саляндинни Къубадин мулкарикай арадиз гьанвай ханлухдин ханвиле тайинарна. Вичин хизанни галаз Къуба аялатдиз хтай Гьуьсейн ханди Худат хуьре кIеле эцигна, инаг ханлухдин меркездиз элкъуьрна. Сад лагьай ханди Ирандин адетрив кьадайвал ина багъ-лар кутуна. Ихьтин багълар КIеле Худата кутун мумкин тушир. Гьавиляй ханлухдин меркез ЦIуру Худат хьайиди шаксуз я.

Са вахтунда Ширван хьиз, Къуба ханлухни Гьажи Давуд Муьшкуьрвидин гьилик хьанай. Адаз къаст авурдалай гуьгъуьниз Султан Агьмедан хва Гьуьсейн Али Къубадин хан хьана. И.Петрушевскийди, Гь.Алкьвадариди ва маса тарихчийри кхьизвайвал, 1735-йисуз Гьуьсейн Али ханди меркез Худатай Къубадиз куьчарна. А.Бакиханова вучиз ятIани и вакъиа 1748-йисуз кьиле фейиди къалурнава. Бязи тарихчийри ЦIуру Худат кIеле 1711-йисуз, муькуьбуру 1721-йисуз гайи басрухрикай чкIайди къалурнава.

Чкадин тIварцIел гьалтайла машгьур лезги алим Ражидин Гьайдарова и тIвар КьепIиррин хуьруьн дередал алай Хурдат тIварцIив гекъигзава. Ада фагьумзавайвал, “и тIварарихъ сад хьтин мана хьунухь мумкин я. Са делилди и гиман са кьадар гужлу ийизва. КьепIиррин нугъат, рахунар, гзаф гафар патав гвай хуьрерин рахунрилай тафаватлу я. Ам Къуба патан лезгийрин нугъатдиз мукьва я. И кьетIенвили чун ихьтин фикирдал гъизва: Чапхунчийри къадим Худат шегьер чукIурайла, сагъ амай агьалийри гьам куьгьне шегьер хьайи чкадал, гьамни Къубадин ва Кьурагьрин чилерал цIийи хуьрерин бине

Bəzi mənbələr onun Tahircala, başqa mənbələr isə Tarki şamxalının yanına aparıldığını göstərir. Sonralar bir müddət Salyanda yaşamış Hüseyn Axund Molla Məhəmmədin qızı ilə evlənir. Buradan İsfahana gedən Hüseyn ikinci dəfə qacar nəslindən olan qızla evlənir. Buna görə İran şahı onu Salyan və Qubanın mülkləri əsasında yaradılmış xanlığın sahibi təyin edir. Ailəsi ilə Quba əyalətinə qayıdan Hüseyn xan Xudat kəndində qala tikdirir və buranı xanlığın mərkəzinə çevirir. O, burada İran üslubunda bağlar saldırır. Qalay Xudatda belə bağlar salmaq mümkün deyildi. Ona görə də xanlığın mərkəzinin məhz Köhnə Xudat olması şəksizdir.

Bir vaxtlar Şirvan kimi Quba xanlığı da Hacı Davudun tabeliyinə keçir. Ona sui-qəsd edildikdən sonra Sultan Əhmədin oğlu Hüseyn Quba xanı təyin olunur. İ.Petruşevskinin, H.Alqadarinin və başqa tarixçilərin yazdıqlarına görə, 1735-ci ildə Hüseyn Əli xan mərkəzi Xudatdan Qubaya köçürür. A.Bakıxanov nədənsə həmin tarixi 1748-ci il kimi göstərir. Bəzi tarixçilər Köhnə Xudat qalasının 1711-ci ildə, digərləri isə 1721-ci ildə hücumlardan dağıldığını qeyd edirlər.

Yerin adına gəldikdə, filologiya elmləri doktoru Raciddin Heydərov onu Cənubi Dağıstanın Qepir kəndinin dərəsindəki Xurdat ilə müqayisə edir. O, hər iki adın eyni məna daşıdığını istisna etmir. Qepirin əhalisinin danışıq dili ətraf kəndlərdən seçilir. Bu kənd ləzgi dilinin Quba ləhcəsində danışır, bu isə belə bir fikrə gətirib çıxarır ki, işğalçılar qədim Xudatı dağıdanda onun əhalisi köhnə şəhərin yerində, Quba əyaləti ərazisində və Qepirdə yenidən məskən salır.

Daha bir dəlil. Küre vilayətində qədim Qudqat kəndi olub. Ləzgilərin rəqəmlərdən və relyefi əks etdirən sözlərdən yaranmış çoxlu toponimləri vardır. Məsələn, КьакьанкъатвацI (кьакьан+къат+вацI), Кьуьчхуьр (кьуд+хуьр), ЦIухуьр (цIуд+хуьр), Вадан (vad “beş” deməkdir, beş kənddən yaranmış), Кьудял (кьуд+ял).

кутуна жеди“.

Мад са делил: Куьредин чилерал къадим Кьудкъат хуьр хьанай. Чахъ рекъемрикайни рельефдин гьалар къалурзавай гафарикай туькӀуьр хьанвай шумудни са топонимар ава. Месела: КьакьанкъатвацӀ (кьакьан+къат+вацӀ), Кьуьчхуьр (кьуд+хуьр), ЦӀухур (цӀуд+хуьр), Вадан (вад хуьруькай туькӀуьрнавай хуьр), Кьакьар (кьакьанар), Кьудял (кьуд+ял) ва мсб.

И фикир асасдиз къачуртӀа, “Худат” тӀвар “кьуд” ва “къат” гафарикайни арадиз атун мумкин я лугьуз жеда. Виш йисара фонетикадин дегишвилер кьиле фена Кьудкъат-Кьудат-Худат хьун тӀебии кар я. И веревирд КӀеле Худат хуьруьн агьалийрин гафарини тестикьарзава. Абуру чпин хуьр кьуд патахъай кьакьан рагари хуьзвай, кьуд къат кӀеви кӀеле я лугьуда.

ЦӀуру Худат хуьруь са вахтунда меркездин роль къугъвайди Урусатдин Къецепатан Сиясатдин Архивдин материалрайни малум жезва. И материалрай аквазвайвал, XIX асирдин 40-йисара ЦӀуру Худатай Къазикъумухдиз 140 километрдин рехъ акъуднай. Урусатдай Ширвандиз физвай савдагарри ина ял ядай, чпин ватандиз хъфидайла и хуьруьн майваяр, халичаяр ва сумагар тухудай. А вахтунда хуьре багъманчивал гзаф вилик фенвай.

Чкадин агьалийрин къецепатан уьлквейрихъ галаз алакъайрикай хабар гузвай делилар мадни ава. Месела, XIX асирда басма хьайи “Астрахандин тарих” ктабда Къафкъаздай иниз атай алимрин арада ЦӀуру Худатай тир Мевланан Магьмудакайни кхьенва. Магьмуд зурба математик тир ва адахъ са шумуд илимдин эсер авай.

Юкьван виш йисарин араб тарихчи Абу Йусуф Йакъут ал-Гьамавиди вичикай кхьей Муса бин Гьасан Лезгини Худатай тир. Адахъ араб чӀалалди кхьенвай са шумуд ктаб авай. Мегьмет Тагьир-эл Бурсевидин 1914-йисуз Истанбулда басма хьайи “Османли муьэллифлери” ктабдани ЦӀуру Худатай тир са алимдин тӀвар гьатнава. Ам Уьмер Хулуси я. Дагъустанда араб чӀалалди чирвилер къачур Уьмер Хулуси 1887-йисуз Туьркиядиз атанай. Ина кӀелун давамарай, вичихъ чӀехи алакьунар авай и кас чӀехи са округдин судьявиле тайинарнай. Гуьгъуьнлай Уьмер Хулуси Иззет пашадин кабинетда Шейхуьлислам хьанай.

Bu fikri əsas götürsək, “Xudat” sözü кьуд (dörd) və kъat (qat) sözlərindən yarana bilər. Yüz illər boyu fonetik dəyişikliyə uğrayaraq “Кьудкъат” sözü "Кьудат-Худат” formasını almışdır. Bu ehtimal Qala Xudat kənd əhalisinin fikri ilə üst-üstə düşür. Qalaxudatlılar onların kəndinin dörd tərəfdən qayalarla əhatə olunmuş qala olduğunu qeyd edirlər.

Köhnə Xudatın bir vaxtlar mərkəz rolunu oynadığını Rusiya Xarici Siyasət Arxivinin materialları da təsdiq edir. Həmin materiallardan göründüyü kimi, XIX əsrin 40-cı illərində Köhnə Xudatdan Qazıqumuğa 140 kilometrlik yol çəkilmişdi. Rusiyadan Şirvana gedən tacirlər burada dincələr, vətənlərinə yola düşəndə buradan meyvə, xalça və sumaq aparardılar. O vaxtlar burada bağçılıq inkişaf etmişdi.

Yerli əhalinin xarici ölkələrlə əlaqələrindən XIX əsrdə rusca işıq üzü görmüş “Həştərxanın tarixi” kitabında da məlumat verilir. Həmin kitabda Qafqazdan buraya gəlmiş alimlər arasında Köhnə Xudatdan olan Mahmud Mevlanan adlı bir nəfərdən də söhbət açılır. Mahmud məşhur riyaziyyatçı və bir neçə əsərin müəllifi idi. Orta əsrlər ərəb tarixçisi Abu Yusuf Yaqut əl-Həməvinin haqqında söhbət açdığı Musa bin Həsən Ləzgi də xudatlı idi. O, ərəbcə bir neçə kitab yazmışdı.

Mehmət Tahir-əl Bursəvinin 1914-cü ildə İstanbulda çap etdirdiyi “Osmanlı müəllifləri” kitabında əslən Köhnə Xudatdan olan bir alimin adı göstərilir. Bu, Ömər Xulusidir. Dağıstanda ərəbcə təhsil almış Ömər 1887-ci ildə Türkiyəyə gedib orada təhsilini davam etdirmişdir. Çox savadlı və bacarıqlı insan olduğuna görə onu bir vilayətin hakimi təyin edirlər. Sonralar o, İzzət paşanın kabinetində Şeyxülislam olur.

ЭЧIЕХУЬР

VIII виш йисан тарихчи Моисей Кьакьанкъатвацӏвиди (Каланкатуйски) вичин "Алупандин тарих" ктабда ЭчIехуьруьн тIвар кьунва. И хуьрьукай малуматар X асирдин "Абумуьслуьман тарих" ктабдани гьатнава.

Азербайжанви тарихчи Тофикъ Агьмедова вичин "Азербайжандин топонимикадин асасар" ктабда "ЭчIехуьр" ойконим "гьажи" гафунихъ галаз алакъалу тирди къалурзава. Ада лугьузвайвал, хуьруьн сифте тIвар Гьажихуьр тир кьван. Анжах ада арабри чи чилериз басрух гудалди и хуьр авайди ва адан тIвар тарихдин чешмейра масакIа гьатнавайди рикIелай ракъурзава.

Чи тIвар-ван авай шаир Лезги Нямета и тIвар лезгийрин "эчIе гваз фин" адетдихъ, яни мехъерин юкъуз мехъерин паяр гваз азарлу ва ялгъуз ксарин кьилив финин адетдихъ галаз алакъалу тирди кхьенай. Хуьруьн кьуьзуьбурун фикирдалди, "эчIе" гафунихъ "кьакьан" лугьудай манани ава. ЭчIехуьр кьакьандал алай хуьр лагьай чIал я. Чи чIала "гьилер эчIез ягъун" хьтин ибарани ава. Кхьираг-алим Фейруз Беделахтула ЭчIехуьр "эчIен" гафуникай арадиз атанвайди я, кIанер эчIенвай кьвалан винел алай хуьр лагьай чIал я лугьузва. ТIигьира ихьтин ЭчIеган, ЭчIенпел тIварар алай пелер ава. "ЭчI" гафуни гьакIни "юкьван" мана гузва. Муьзеффер Меликмамедова кхьизвайвал, ЭчIехуьруьн сифте тIвар "КьетIенхуьр" тир. Им а чилерал алай вири-

ƏCƏXÜR

VIII əsrin tarixçisi Moisey Qaqanqatvasi (Kalankatuylu) "Alban tarixi" kitabında Əcəxürün adını çəkir. Bu kənd haqqında X əsrin dəyərli tarixi mənbələrindən olan "Abumüslümün tarixi"ndə də maraqlı məlumatlar verilir.

Azərbaycan tarixçisi Tofiq Əhmədov özünün "Azərbaycan toponimikasının əsasları" kitabında "Əcəxür" oykonimi haqqında danışaraq, bu adın "hacı" sözü ilə əlaqəli olduğunu bildirir. Onun dediyinə görə, guya kəndin ilkin adı Hacıxür olmuşdur. Lakin əslində bu kənd ərəblərin torpaqlarımıza hücumundan əvvəl mövcud idi və onun adı tarixi mənbələrə bir neçə cür düşmüşdür.

Adlı-sanlı ləzgi şairi Ləzgi Nemət bu adın ləzgilərin "eçe qvaz fin" adəti, yəni toy günü toy sovqatı ilə xəstə və kimsəsiz adamların yanına getmək adəti ilə bağlı olduğunu qeyd etmişdir. Kənd qocalarının sözlərinə görə, "eçe" sözünün uca, hündür kimi mənası da vardır. Ləzgi dilində "əlləri eçə qoymaq" ("əlləri belə qoymaq") kimi ifadə də vardır.

Yazıçı-alim Feyruz Bedelaxtul Əcəxür adının "eçen" sözündən əmələ gəldiyini deyir. Bu, altı ovulmuş qayanın üstündəki kənd mənasını verir. Onun sözlərinə görə, "eç" sözü "orta" mənasını da verir. Düztahirdə Eçeqan, Eçenpel adlı təpələr vardır. Müzəffər Məlikməmmədovun yazdığına görə isə, kəndin ilkin adı Ketenxür olmuşdur. Bu

далайни чIехи ва кьилин хуьр манадив кьазвай гаф я. Тарихдин чешмейрив гекъигайла а хуьр гилан ЭчIехуьр алай чкадал алайди ашкара жезва.

XIX асирда ина кIеле ва сенгерар туькIуьрна, Самур дередин хуьрер гуьзчивилик хвейи урусрин генералри ЭчIехуьруьз "ГъвечIи Тифлис" лагьанай. А.Ф.Десимона вичин "Исторические сведения о бывших вольных общинах Кубинской провинции, составляющих ныне Самурский округ" макъалада эчIехуьруьнвийри урус пачагьдин кьушунрин акси-на чIугур женгерикай кхьенва ва эчIехуьруьнвияр мерд, душманриз муьтIуьгъ тежедай, эхирдал кьван женг чIугвадай ксар тирди къалурнава.

VII-VIII виш йисарин чешмейра хуьруьн тIвар "ЭчIенхуьр", "ЭчIехуьр" хьиз гьатнава. Вичин па-тарив маса хуьрерни пайда хьайи адаз гуьгъуьнлай "ЭчIен хуьр", яни "юкьван хуьр" лагьанай. VIII виш йисан тарихчи Моисей КьакьанкъатвацIвиди (Калан-катуйски) вичин "Алупандин тарих" ктабда ЭчIе-хуьруьн тIвар кьунва. Амма и эсер урус ва азер-байжан чIалариз элкъуьрдайла хуьруьн тIвар "Аде-хер" хьиз кхьенва. И хуьруькай са кьадар малуматар араб чIалалди къелемдиз къачунвай "Абумуьслуьман тарих" ктабда гьатнава. И чешмеда X виш йисан лезги хуьрерин, гьабурукай яз ЭчIехуьруьн ва Уьнуьгърин тIварар кьунва. "Абумуьслуьман сихилди-кай тир Халида ЭчIехуьре, Рамалдана лагьайтIа Уьнуьгъа бине кутунай" *(Рамазанов Х.Х., Шихсаидов А.Р. Кьиблепатан Дагъустандин тарихдай очер-кар (урус чIалал). Магьачкъала, 1964-йис, 38-чин).*

ТIебиатдин ва гьакIни чапхунчийрин басрухар себеб яз хуьруьн чка са шумудра дегиш хьанай. Хуьруьнвийри гагь вацIун чапла кьере авай "Вини тахта" лугьудай чкада, гагьни "Четкуьн вир" лугьу-дай чкада бине кутунай. Кьуд пад гьапа авайди хьиз аквазвай и хуьре Къафкъаздин Албаниядиз ва

da onun həmin ərazidə ən böyük və baş kənd olduğuna işarədir. Tarixi mənbələrə əsaslansaq, həmin kənd indiki Əcəxürün yerləşdiyi ərazidə olmuşdur.

XIX əsrdə burada qala və səngərlər tikib, Samur dərəsinin kəndlərinə nəzarət etmiş rus generalları Əcəxürə "kiçik Tiflis" adını vermişlər. A.F.Desimon özünün "Исторические сведения о бывших вольных общинах Кубинской провинции, составляющих ныне Самурский округ" adlı məqaləsində əcəxürlü-lərin rus qoşunları ilə mübarizəsindən yazarkən onla-rın mərd, düşmənə əyilməyən, axıra qədər mübarizə aparan insanlar olduğunu göstərmişdir.

VII-VIII əsrlərə aid mənbələrdə kəndin adı "ЭчIен хуьр", "ЭчIехуьр" kimi göstərilir. Yanında başqa kənd-lərin də meydana gəldiyi yerə "ЭчIен хуьр" ("orta kənd") adı verildi. Kəndi dövrəyə almış qədim qəbi-ristanlıq da bunu sübut edir. VIII əsrin tarixçisi Moisey Qaqanqatvasi (Kalankatuylu) "Alban tarixi" kitabında bu kəndin adını çəkir. Lakin həmin əsər rus və Azər-baycan dillərinə tərcümə olunanda kəndin adı "Ade-xer" kimi gedib.

Bu kənd haqqında X əsrin dəyərli tarixi mən-bələrindən olan "Abumüslümün tarixi"ndə deyilir: "Abumüslümün nəslindən olan Xalid Əcəxürdə, Ra-maldan isə Ünüğdə məskən saldı".

Təbii fəlakətlər və yadellilərin hücumları kəndin öz yerini bir neçə dəfə dəyişməsinə gətirib çıxar-mışdır. Əcəxürlülər çayın sağ sahilindəki "Vini tax-ta", sonradan isə "Çetkün vir" deyilən yerlərdə məs-kən salmışlar.

Həmin ərazidə daş dövrünə aid yaşayış yerləri, daşdan hörülmüş evlərin divarlarının qalıqları, daş, dəmir və saxsı qabların qırıqları təsadüf olunur. "Qulla təpəsi" deyilən ərazidən saxsı küplərdə basdırılmış qəbirlər tapılmışdır.

адалай виликан девирриз талукь сурар ава.

“Къулладин пел” лугъудай чкадай са шумудра куьшуьйра кучукнавай инсанрин амукьаяр жагъанва. 2003-йисуз “Къулладин пел” лугъудай чкадиз машиндин рехъ акъуддайла, инай пуд метрдин дериндай ракъинин шикил алай къван жагъанва. И къванци ЭчIехуьр чи эрадал къведалди кутунвай хуьрерикай тирди фагъумдай мумкинвал гузва. ЭчIехуьре къванцин девирдиз талукь яшайишдин чкаяр, къванцин кIвалерин цларин амукьаяр, ракьун, хъенчIин къапарин кIусар дуьшуьш жеда. Алатай асирдин 50-йисаралди Абдуллагь бубадин пIирел къванцин девирдилай амай нажах алай. ЦIай атайбур и пIирел тухудай ва нажахдин тIеквендай яд цуз абурув хъваз тадай. Ахпа нажах квахьна.

XVII-XVIII виш йисара ЭчIехуьр Къуба аялатдин диндин меркезрикай сад яз гьисабзавай. Иниз диндин рекьяй чирвилер къачун патал анжах къунши хуьрерай ваъ, гьакIни Къубадай, Муьшкуьрдай, Ахцегьай, Кьурагьай ва маса чкайрай инсанар къведай. И делилди ЭчIехуьр а девирдин чIехи хуьрерикай тирди субутзава. XIX виш йисуз Зекерия эфендидин медреседа вишералди лезгиди кIелзавай. Адан хци Жами эфендиди вичин бубадин рехъ гьакъисагъвилелди давамарнай. И алим касди ЭчIехуьре вичин харжидалди мектеб ахъайнай ва илимдал рикI алай кесибрив ина кIелиз тунай. Самур поселкадин патав эчIехуьруьнвийри вичихъ 50-далай виниз кIвалер авай ЭчIехуьрубадин ва гьелелиг вичихъ 7 кIвал авай ЭчIехуьр Паласадин бинени кутунва.

2003-cü ildə həmin yerə maşın yolu çəkiləndə 3 metr dərinlikdən üzərində günəş əksi olan daş tapılmışdır. Həmin daş Əcəxürün eramızdan əvvəl salındığını deməyə əsas verir. Ötən əsrin 50-ci illərinə kimi Abdullah baba pirinin üstündə daş dövründən yadigar balta var idi. Qızılcaya tutulan adamlar baltanın deşiyindən su içən kimi sağalardı. Sonralar balta buradan yoxa çıxdı.

XVII-XVIII əsrlərdə Əcəxür Quba əyalətinin dini mərkəzlərindən biri idi. Burada oxumağa Quba, Müşkür, Axtı, Qurah və başqa yerlərdən adamlar gəlirdi. Kənddə çoxlu qonaq qəbul edə bilən karvansara və böyük dükanlar var idi. XIX əsrdə Zəkəriyyə əfəndinin mədrəsəsində yüzlərlə ləzgi təhsil alırdı. Dövrünün savadlı və geniş dünyagörüşlü ziyalılarından olan Zəkəriyyə əfəndinin mədrəsəsində islam dini ilə yanaşı təbii elmlər də tədris olunurdu.

Sonralar onun oğlu Cami əfəndi atasının işini davam etdirir. O, Əcəxürdə öz vəsaiti hesabına məktəb açıb, kasıblara dərs deyir. İslam dinini dərindən bilən Cami əfəndinin “Şəriətül-islam” kitabından o dövrün məktəb və mədrəsələrində istifadə olunurdu. İslam qanunlarını və dini adətləri öyrədən bu kitab 1913-cü ildə çap edilmiş və oxucuların xahişi ilə həmin il ikinci dəfə təkrar nəşr olunmuşdur.

Samur qəsəbəsinin yanında əcəxürlülər 50 evdən ibarət Əcəxür obanın və hələlik 7 evi olan Əcəxür Palasanın bünövrəsini qoyublar.

ЧЕТКУЬН

Гьеле 1832-йисуз урусрин алим Ф.А.Шитникова лезгийрин Четкуьн ва ЧIакIар хуьрерикай малуматар ганай.

Алимди кхьенай: “Уьнуьгъ дереда, КцIар вацIун яхада чпихъ булахар авай Четкуьн ва ЧIакIар хуьрер экIя хьанва” *(Дагестан. География-этнография. Москва, 1956, чин. 333).*

Археологиядин амукьайри Четкуьн лап къадим хуьрерикай тирди субутзава. 1976-йисуз археологри хуьруьвай 500 метр яргъа тир тепедал (аниз ЦIурухев лугьуда) къадим хуьруьн амукьаяр ашкара авуна. Ацахьнавай пирамидадиз ухшар и чкадай цурцун ва хъенчIин къапар акъатна. IX-XI виш йисара инал чIехи хуьр алай. 1977-йисуз гилан хуьр алай чкадал мад са археологиядин гуьмбет ашкара хьана. Вичин майдан 7200 квадратметр, кьакьанвал 8-12 метр тир Шуранпеляй къванцин кьватияр хьтин сурар хкатна. Яргъивал 1,9, гьяркьуьвал 1 м тир сад лагъай сура къвалак акъвазнавай скелет, кутар, буьруьнждин цам, хтарар, ракьун чукIулдин къакъар авай. 1,75 м яргъи ва 1 м гьяркьуь тир кьвед лагъай къванцин сурай чин винелна къатканвай скелет, чIулав рангунин кутар, жуьреба-жуьре рангарин хтарар, чукIулдиз ухшар хци къванер, буьруьнждин безекдин затIар, чIулун тукъа акъатна. Ина чиликай хкатнавай 1,3 м кьакьанвиле ва 40 см гьяркьуьвиле къванцин паруярни ашкара хьана. Шуранпелел дегь чIавара кIеле ва хуьр алай. IV-VIII виш йисара им гзаф чIехи кIеле тир.

ÇƏTKÜN

Hələ 1832-ci ildə rus alimi F.A.Şitnikov ləzgilərin Çətkün və Cağar kəndləri haqqında məlumat vermişdir.

Alim yazmışdır: “Əniğ dərəsində, Qusar çayının yaxasında bulaq suları ilə bol olan Çətkün və Cağar kəndləri yerləşir” *(Дагестан. География-этнография. Москва, 1956, səh. 333).*

Arxeoloji qazıntılar Çətkünün qədim kəndlərdən olduğunu sübut edir. 1976-cı ildə arxeoloqlar kənddən 500 metr aralıdakı təpədə (oraya “ЦIурухев” - “Köhnə təpə” deyilir) qədim yaşayış məskəninin qalıqlarını aşkar etmişlər. Çökmüş piramidanı xatırladan bu təpədən mis və saxsı qablar tapılmışdır. IX-XI əsrlərdə burada böyük kənd mövcud idi. 1977-ci ildə indiki kəndin ərazisində daha bir arxeoloji abidə üzə çıxarılmışdır. Ərazisi 7200 kvadratmetr, hündürlüyü 8-12 metr olan Şoranpel təpəsindən daş qutulardan ibarət qəbirlər tapılmışdır. Uzunluğu 1,9 metr, eni 1 metr olan birinci qəbirdə böyrü üstə qoyulmuş skelet, səhəng, bürünc qolbaq, boyunbağı, dəmir bıçaq qını aşkar edilmişdir. Uzunluğu 1,75 metr, eni 1 metr olan ikinci qəbirdən üzüqoylu skelet, qara səhəng, rəngbərəng boyunbağı, bıçaq kimi itilənmiş daşlar, bürüncdən düzəldilmiş ziynət əşyaları, kəmər toqqası tapılmışdır.

Təpədə 1,3 metr hündürlükdə və 40 sm enlikdə daş divarlar aşkar edilmişdir. Bu, qədim dövrlərdə Şoranpeldə qala və kənd olduğundan xəbər verir. IV-VIII əsrlərdə Şoranpel böyük qala kəndi idi.

СТIУР

Гьуьлуьвай 1820 метр кьакьанда авай и хьуруьн тIвар XII виш йисан зурба шаир СтIур Далагьа сейли авуна.

СтIур хуьр и тIвар алай дагъларин цIиргъинин рагъэкъечIдай пата экIя хьанва. Инин яйлахар, иллаки Силибирдин яйлах дегь чIаварилай вириниз сейли я. СтIурай Шагьдагъдин кукIушдал кьван 12 км-дин рехъ я. Инин чарчарар ва дагъарар дегь чIаварилай машгьур я. СтIурихъ вичин штатар - куьлуь хуьрер акатзава. Ибур СтIур, Къутургъан, ТIакIар, Элихъ, Сув, Яргъикек, ГъенервацI, Гуьне, Арчан, Санайуба ва масабур я.

Вичихъ къадим тарихар авай СтIур юкьван виш йисара вилик фенвай хуьруьн майишатдалди ва халичачивилин сенятдалди сейли тир. Хуьруьн тIварцихъ авсиятда са шумуд риваят ава. Са риваятдай малум жезвайвал, адан тIвар лезги пачагь ЦIатурахъ галаз алакъалу я. Чапхунчийрин аксина женгер чIугур ам вичел залан хирер хьана, и хуьруьз гъанай. Хуьруьн лукьманри яйлахрин набататрин куьмекдалди пачагь кIвачел акьалдарнай. Чапхунчияр кукIварайдалай гуьгъуьниз ЦIатура ина бине кутунай ва гьа чIавалай хуьруьз пачагьдин тIвар ягъанай. Гуьгъуьнлай "ЦIатур" гафуникай "СтIур" хьанай.

Филологиядин илимрин доктор Р.Гьайдарован фикирдалди, СтIур-сутIар (фигураяр) лагьай чIал я. Ада вичин 2005-йисуз Магьачкъалада чап хьайи "Лезги чIалан этимологиядиз гьахьун" ктабда кхьенвайвал, майишатдин жуьреба-жуьре кIвалахар кьиле тухудай вахтунда вядеяр тайинарун паталди хуь-

SUDUR

Dəniz səviyyəsindən 1820 metr yüksəklikdə yerləşən bu kəndin adını XII əsrin məşhur ləzgi şairi Sudur Dalah məşhurlaşdırdı.

Sudur kəndi eyniadlı dağ silsiləsinin şərq yamacında yerləşir. Onun çiçəkli yaylaqları qədim zamanlardan məşhurdur. Onunla Şahdağın zirvəsi arasındakı məsafə 12 km-dir. Sudur dərəsi şəlalələri və qədim mağaraları ilə məşhurdur. Sudur, Quturğan, Takar, Elix, Suv, Yarğikek, Qənərçay, Qüne, Arçan, Sanayoba və s. Sudurun ştatları sayılır.

Sudur kəndinin adı ilə bağlı bir neçə rəvayət var. Bir rəvayətə görə bu oykonim ləzgi hökmdarı Saturun adından yaranıb. Guya yadellilərə qarşı döyüşdə ağır yaralanan Saturu bu kəndə gətirirlər. Buranın tanınmış loğmanları yaylaq otlarından hazırlanmış məlhəmlərlə hökmdarı müalicə edib ayağa qaldırırlar. Yadelliləri qovduqdan sonra Satur həmin kəndə qayıdıb burada məskən salır və kənd də onun adı ilə adlandırılır. Sonralar "Satur" sözü dəyişərək "Sudur" şəklinə düşür.

Ləzgi alimi, filologiya elmləri doktoru R.Heydərovun fikrincə, "Stur" əslində "sutar" (fiqurlar) deməkdir. O, 2005-ci ildə Mahaçqalada nəşr etdirdiyi "Ləzgi dilinin etimologiyasına giriş" kitabında qeyd edir ki, qədim zamanlarda ləzgilər bir sıra kənd təsərrüfatı işlərini görərkən vaxtı təyin etmək məqsədilə kəndin günbatan hissəsində hündür bir yerdə daşlardan müxtəlif fiqurlar düzəldərdilər. Daş fiqura "sut" deyirdilər. Həmin söz cəm halında "stur" kimi işlənirdi.

"Sudur" adının yaranması ilə bağlı tədqiqatçı Müzəffər Məlikməmmədovun fikri də maraqlıdır. O,

руьн рагъакIидай патан синел къванерикай гъар жуьредин кIалубар авай хараяр (фигураяр) эцигдай. Къванцин фигурадиз "сутI" лугъудай. Гьа и гафунин гзафвилин кьадардикай "СтIур" тIвар арадиз атанва.

ТIвар арадиз атуникай маса фикирарни ава. Муьзеффер Меликмамедова "Самур" газетда (2007-йисан 24-февраль) чапдай акъудай "СтIур" макъалада къейд ийизвайвал, хуьруьн къадим тIвар "СтIу" тир. И тIварцIе гзафвилин кьадардин ***-яр*** эхир дегиш хьанва ва маса эхир ***-ур*** ишлемишнава.

Хуьруьн тIвар XII-XIII виш йисарин чешмейра, гьакIни Мегьамед Рафидин XV-XVI виш йисара туькIуьрнавай хроникада гьатнава. Гьа чешмейрай малум жезвайвал, и хуьр вичин халичайралди машгьур тир. "СтIу" ("СтIур") халичаяр къецепатан уьлквейрин савдагарри гьевесдалди къачудай. 1913-йисуз Къубадай Берлиндин выставкадиз ракъурай халичайрин арада "СтIур" халичани авай. СтIурин халичайрикай сейли лезги алим, тарихдин илимрин доктор Сария Агъаширинова гегьеншдиз кхьенва. Ада 1991-йисан 23-мартдиз Магьачкъалада "Коммунист" (гилан "Лезги газет") газетда чапдай акъудай вичин "Чи девлетлу медениятˮ макъалада икI кхьенва: "Садра чун дагъларай яна СтIуриз фенай. Ана 100 йис хьанвай са къаридин кIвале авай гамариз чун килигиз амукьнай. НацIадай янавай шуькIуь иер гъаларикай хранвай а сумаг хизанда аманат яз хуьзвай дидеди рушаз, адани вичин рушаз тазвай". Маса авторрини СтIурин гамар тешпигь авачир инжияр тирди къейд ийизва.

Тарихдин чешмейрай малум жезвайвал, стIурвийри арабрин чапхунчийрихъ, Надир шагьдин кьушунрихъ, XIX асирда урус чапхунчийрихъ галаз женгера чIехи къагьриманвилер къалурнай. 1839-йисуз Къуба уезддин Кьилагь, Хуьлуьхъ, Вини Калунхуьр, ЭчIехуьр, ЦIехуьл хуьрер цIай яна кайи генерал Феседин аскерривай СтIуриз гьахьиз хьаначир.

Къадим СтIур XII виш йисан шаир Далагьан, XVI виш йисан машгьур алим, Къафкъаздин сад лагьай эфенди хьайи Шихим эфендидин, XVIII асирда Османлу империяда чIехи къуллугъар кьилиз акъудай, Гьелеб, Шам ва Мекке шегьеррин къазивиле (судьявиле) кIвалахай, диндиз талукь са шумуд эсер кхьей Ибрагьим эфендидин, 1837-йисан Къубадин бунтара урус пачагьдин кьушунрин аксина кьегьалвилелди женг чIугур Мегьамед эфендидин ва маса къагьриманрин, Дагъустандин халкьдин шаир Байрам Салимован, Азербайжандин тIварван авай шаир Келентер Келентерлидин ва маса сейли ксарин ватан я.

"Samur qəzetində çap etdirdiyi məqaləsində (24 fevral 2007-ci il) qeyd edir ki, kəndin qədim adı "Stu" olmuşdur. Bu sözün cəm halının şəkilçisi ***"yar"*** dəyişilərək ***"ur"*** halına düşmüşdür.

Kəndin adı XII-XVI əsrlərə aid tarixi mənbələrə və Məhəmməd Rafinin XV- XVI əsrlərdə tərtib etdiyi salnaməyə düşmüşdür. Həmin mənbələrdən məlum olduğu kimi, kənd öz xalçaları ilə məşhur idi. "Stu" ("Sudur") xalçalarını xarici ölkələrin tacirləri həvəslə alırdılar. 1913-cü ildə Qubadan Berlin sərgisinə göndərilmiş xalçalar arasında "Sudur" xalçası da var idi.

Sudur xalçaları haqqında tarix elmləri doktoru Sariya Ağaşirinova 1991-ci ilin martın 23-də Dağıstanda nəşr olunan "Kommunist" (indiki "Lezqi qazet") qəzetində yazmışdır: "Bir dəfə biz dağlardan Sudura yollandıq. Orada 100 yaşlı bir qarının xalçalarına tamaşa etdik. Zərif, gözəl saplardan toxunmuş sumağları nənə qızına əmanət edirdi, o da öz növbəsində öz qızına hədiyyə edəcəkdi".

Bir sıra başqa müəlliflər də Sudur xalçalarının gözəlliyindən söhbət açmışlar.

Tarixi mənbələrdən göründüyü kimi, sudurlular ərəb istilaçılarına, Nadir şahın qoşunlarına, XIX əsrdə isə rus işğalçılarına qarşı qəhrəmanlıqla döyüşmüşlər. 1839-cu ildə Quba qəzasının Qilah, Xuluq, Yuxarı Kalunxür, Əcəxür, Zuxul kəndlərini od vurub yandırmış general Fezenin əsgərləri Sudura girə bilməmişlər.

Qədim Sudur XII əsr şairi Dalahın, Qafqazın ilk əfəndisi Şixim əfəndinin, XVIII əsrdə Osmanlı imperiyasında qulluq etmiş, Hələb, Şam və Məkkə şəhərlərində qazı işləmiş, dinə dair bir sıra əsərlər yazmış İbrahim əfəndinin, 1837-ci ilin Quba üsyanı zamanı rus çarının qoşunlarına qarşı qəhrəmanlıqla vuruşmuş Məhəmməd əfəndinin və başqa qəhrəmanların, Dağıstanın xalq şairi Bayram Səlimovun, Azərbaycanın tanınmış şairi Kələntər Kələntərlinin vətənidir.

СтIур хуьр ***Sudur kəndi***

ХУЬЛУЬХЪ

Сифте Хуьлуьхъ хуьр вацIун яхадал алай. Вичин харапIаяр амай и чкадиз "ЧIуру хуьр" лугьуда. Кьакьан пелел бине кутуниз гьар гатфариз вацIуз атай селлери хуьруьз басрухар гун себеб хьанай.

Шагь дагъдин ценерив гвай, тамари элкъуьрна багъа къаш хьиз юкьва тунвай, вичихъ дигай тIебиат авай и хуьруь инсанар гьамиша вичихъ ялда. Гатфариз кIамари, цуькверив дигай яйлахри гьуьлуь хьиз лепе гуда ина. Гаталай зулалди мублагь чилери инсанриз булвилелди няметар бахшда. КцIарин къадим тарихдин гелер хуьзвай хуьрерин сиягьдик акатзава и хуьр - Хуьлуьхъар.

Нежеф вацIун чапла пата, кьуд пад тамари кьунвай кьакьан пелел экIя хьанвай Хуьлуьхърин накьвади гьар камуна сур чIаварин тарихрикай хабар гузва. Кьуд чкадал гьалтзавай къадим сурарин кьилин къванери Алупан девирдилай инихъ шумудни са виш йисарин кхьинар хвенва. И сурарин патав гвай къадим яшайишдин чкайрин амукьайри хуьруь вичин чка са шумудра дегишарайдакай шагьидвалзава.

И чилерал вегьейбурни гзаф тир: гьезерар, монголар, арабар, фарсар, урусар... ЯтIани чапхунчийриз муьтIуьгъ хьанач хуьр, тарихда гьатна адан тIвар. Вичин генг яйлахралди сейли тир Хуьлуьхъа дегь чIаварилай малдарвал вилик фенвай. Хуьруьн патарив са чIиб чил эгъуьнайтIа, хъенчIин къапар, гун-

XULUQ

Əvvəllər Xuluq kəndi çayın hövzəsində yerləşirdi. Xarabalıqları bu günə qədər qalmış həmin yer "Dagılmış kənd" adlanır. Kənd əhalisi buradan təpənin üstünə çaydakı sellərdən qurtulmaq üçün köçmüşdür.

Şahdağın ətəklərində yerləşən, meşələrin üzük qaşı kimi əhatə etdiyi, füsunkar təbiəti ilə seçilən bu kənd insanları özünə cəzb edir. Yazda buranın dərələri, ucsuz-bucaqsız yaylaqları çiçək dənizinə qərq olur. Yay, payız fəsillərində bu bərəkətli torpaq insanlara öz nemətlərini səxavətlə bağışlayır. Xuluq Qusarın qədim kəndlərindəndir.

Nəcəf çayının sağ sahilində, mənzərəli yerdə, hündür təpənin üstündə yerləşən Xuluq kəndinin hər qarış torpağı qədim tarixlərdən xəbər verir. Kəndin bir neçə yerindəki qədim qəbiristanlıqlarda təsadüf olunan qəbir daşları Qafqaz Albaniyası dövründən soraq verir. Qəbiristanlıqların yanındakı qədim yaşayış yerlərinin qalıqları kəndin öz yerini bir neçə dəfə dəyişdiyini göstərir.

Ayrı-ayrı dövrlərdə buraya xəzərlər, monqollar, ərəblər, farslar, ruslar hücum çəksələr də, Xuluqun adı tarixə işğalçılara tabe olmayan kənd kimi düşüb. Çiçəkli yaylaqları ilə məşhur olan Xuluqda qədim zamanlardan maldarlıq inkişaf etmişdir. Kəndin qocaları bir vaxtlar saxsı borularla yaylaqlardan kəndə süd gətirildiyi barədə maraqlı söhbətlər edirlər.

Bəzi alimlər kəndin adını XI əsrdə bu torpaqlara

гарар хкатда. Инин кьуьзуьбуру са береда чпин чІехи бубайри и гунгаррив яйлахрай хуьруьз нек гьидай лугьуз марагълу ихтилатар ийида.

Хуьруьн тІвар са бязи алимри XI виш йисара чи чилерал вегьей хулагийрихъ галаз алакъалу ийизва. Анжах им дуьз фикир туш. Вучиз лагьайтІа монголри басрух гудалди ина хуьр авай ва адални кутугай тІвар алай.

Неинки КцІара ва Азербайжанда, гьакІни вири Къафкъазда машгьур тир, яшар миллион йисарив гекъигиз жедай лап къадим тамар Хуьлуьхъа гьалтзава. 1885-йисуз ина хьайи машгьур натуралист алим Г.Раддеди Хуьлуьхърин тамара Къафкъазда кьеризцІаруз гьалтзавай верхьи тарарин са шумуд жинс ашкара авунай ва и гьакъиндай вичин макъалайра гегьеншдиз малумат ганай. Гьа чІавалай и тарариз "Раддедин верхьи тарар" лугьузва.

Алимди ина авай аскІан (лилипут) пипин ва наратдин тарарикайни чирвилер ганай. Мегьуьн, пипин, гийин, къавахдин тарарин и къалин тамар гьакІни ичер, чуьхверар, хутар, шуьмягьар, чумалар хьтин майвайралди, мертІералди, жикІийралди, кицикралди ва маса няметралди бул тирди къалурнай.

Хуьлуьхъ 1837-йисан Къубадин бунтуниз регьбервал гайи, хайи чилер хуьн патал гьиле яракь кьуна, урус чапхунчийрин аксина женг чІугур Гьажи Мегьамедан ватан я. Ина илимдал рикІ алай инсанарни яшамиш жезвай. Гьавиляй XIX асирдин эхирра Къуба пата ахъа хьайи тІебиатдин илимрай тарсар гузвай сифте мектебрин сиягьдик Хуьлуьхърин мектебни акатнай. Къуба патан девлетлу ва савадлу, тІвар-ван авай нуфузлу ксарикай тир, Меккедиз фена хтай хуьлуьхъви Гьажи Жавада 1907-1908-йисара хайи хуьре вичин харжидалди мектеб эцигнай. Куьруь вахтунда и мектебдин хъсан суракьар вири Къуба уездиз чкІанай. 1916-1918-йисара ина кардик кутур педагогикадин курсар акьалтІарай цІудралди жегьилри уезддин чара-чара хуьрера муаллимвал авунай.

Хуьлуьхъ 1880-йисуз дидедиз хьайи, сифте хайи хуьре, гуьгъуьнлай лезгийрин сейли алим Гьасан Алкьвадаридин Куьреда авай медресада чирвилер къачур, лезги, туьрк, араб ва фарс чІалар, гьакІни РагъэкъечІдай патан поэзия дериндай чирай, лезги ва Азербайжан чІаларал иер шиирар теснифай Абдулжелил эфендидин ватан я. Адахъ галаз санал Азербайжандин зурба шаир Агьмед Жавадани кІвалахнай. Хуьлуьхъ Азербайжандин сейли кхьираг Эмир Мустафаеванни хуьр я.

hücum çəkmiş xulagilərlə əlaqələndirirlər. Lakin bu, düzgün fikir deyil, çünki monqolların hücumuna qədər də burada kənd var idi və o, adsız deyildi. Nəinki Qusarda və Azərbaycanda, eləcə də bütün Qafqazda məşhur olan, yaşı milyon illərə çatan qədim meşələr Xuluq ərazisindədir.

1885-ci ildə burada olmuş məşhur naturalist alim Q.Radde öz məqalələrində Xuluq meşələrində Qafqazda nadir hallarda təsadüf olunan ağcaqayın ağaclarının bir neçə növünün bitdiyi haqqında məlumat vermişdir. O vaxtdan yerli əhali həmin ağaclara "Raddenin ağcaqayınları" adını vermişdir. Alim həmçinin burada bitən liliput palıdlardan, vələslərdən, o cümlədən palıd, qovaq, fısdıq ağacları ilə zəngin, qoynunda hər cür cır meyvələr yetişən bu füsunkar məkan haqqında heyranlıqla yazmışdır.

Xuluq kəndi 1837-ci il Quba üsyanının rəhbəri olmuş Hacı Məhəmmədin vətənidir. Bir vaxtlar savadlı adamları ilə məşhur olan bu kənddə XIX əsrin sonlarında Quba qəzasının təbii elmləri tədris edən ilk məktəbi açılmışdır. Sonralar 1907-1908-ci illərdə Quba qəzasının dövlətli və savadlı şəxslərindən olan, Məkkədə həcc ziyarətində olub geri qayıdan Hacı Cavad öz vəsaiti ilə kənddə məktəb ucaltmışdır. Qısa müddətdə həmin məktəb bütün Quba qəzasında məşhurlaşmışdır. 1916-1918-ci illərdə burada təşkil olunmuş pedaqoji kursları bitirən onlarca gənc qəzanın müxtəlif kəndlərində müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur.

Xuluq 1880-ci ildə anadan olmuş, əvvəl bu kənddə, sonradan ləzgilərin tanınmış alimi Həsən Alqadarinin Küredəki mədrəsəsində təhsil almış, ləzgi, türk, ərəb və fars dillərini, o cümlədən Şərq poeziyasını dərindən öyrənmiş, ləzgi və Azərbaycan dillərində gözəl şeirlər yazmış Abdulcəlil əfəndinin və Azərbaycanın adlı-sanlı yazıçısı Əmir Mustafayevin vətənidir.

Dövrünün tanınmış maarifçilərindən olan Abdulcəlil əfəndi, həmin illərdə müəllim işləmiş Mircəfər Bağırov, Əhməd Cavad kimi məşhur insanlarla dostluq edirdi. 1937-ci ildə "xalq düşməni" kimi həbs edilən o, bir daha geri qayıtmır. Xuluq kəndində doğulmuş tanınmış yazıçı Əmir Mustafayev "Qurd ürəyi" romanında XX əsrin əvvəllərində bu ləzgi kəndində baş vermiş hadisələri qələmə almışdır. Bu əsərində o, Abdulcəlil əfəndinin və xalqın qayğısına qalmış, lakin nəsibi sürgün həyatı olmuş digər qusarlıların da obrazlarını yaratmışdır.

КУЗУН

Чи эрадин II асирда Птолемея туькIуьрай картада къалурнавай Касан шегьер са бязи алимри лугьузвайвал, гилан Кузун хьуруьз мукьва чилерал кутунвай. Туьркверин тарихчи Жамал Гуькчеди Касан хуьруьн тIварцIиз "кас" гафунин куьмекдалди баян гузва.

Дагълари элкъуьрна юкьва тунвай, йифизюкъуз КцIар вацIу вичиз верцIи манияр лугьузвай, тIебиатдин гзафни-гзаф иер пипIерикай тир Кузун лезгийрин дегь хуьрерикай я. Генг яйлахрин макан я инаг.

Гилан Кузун хуьруьн яшар 500 йисалай виниз я. Сифте хуьруьн бине гилан хуьруьвай са кьадар яргъал, чиливай 150 метр кьван кьакьан тир "ЧIуру хуьр" лугьудай чкада кутунай. Ана 10 гектардин чилерал къадим сурар экIя хьанва. Садбуру иниз "ЦIуру хуьр" лугьуда. Кьуьзуьбурун ихтилатрай, гьакIни фольклордин материалрай аквазвайвал, хуьруьн кьилел чIехи мусибатар атанай. Им гьам тIебиатдин басрухрихъ, гьамни хуьрел вегьей чапхунчийрихъ галаз алакъалу я. Ина куьгьне хуьруьн амукьаяр къени дуьшуьш жезва. Са чIиб чил эгъуьнин кумазни, накьвадикай хьенчIин къапарин кIусар хкатда. 10 гектардин чка кьунвай къадим сурари са береда ина гзаф чIехи хуьр хьайидан шагьидвалзава.

Вилик чна къейд авурвал, "Кузун" ойконим Кас тайифадин тIварцIихъ галаз алакъалу я. Са бязи алимри лугьузвайвал, къадим картайра къалурна-

KUZUN

Eramızın II əsrində Ptolemeyin tərtib etdiyi xəritədə göstərilən Kasan şəhəri, bəzi alimlərin fikinə görə, indiki Kuzun kəndinə yaxın ərazidə yerləşirdi. Məşhur türk tarixçisi Camal Göyçə Kasan kəndinin adını "kas" sözünün köməyi ilə izah edir.

Dağların əhatə etdiyi, Qusar çayının gecə-gündüz layla çaldığı, təbiətin gözəl məkanlarından biri olan Kuzun ləzgilərin qədim kəndlərindəndir. Bura geniş yaylaqları ilə məşhurdur.

İndiki Kuzun kəndinin yaşı 500 ildən artıqdır. Əvvəl kənd indiki ərazidən bir qədər aralıda, 150 metr yüksəklikdə olan "ЧIуру хуьр" ("Dağılmış kənd", bəziləri ona "ЦIуру хуьр" ("Köhnə kənd") də deyirlər) adlı yerdə yerləşirdi.

Kənd qocalarının söhbətlərindən, eləcə də folklor materiallarından göründüyü kimi, kəndin başına böyük müsibətlər gəlmişdir. Bu, həm təbii fəlakətlər, həm də yadellilərin hücumları ilə əlaqədar olmuşdur. Burada köhnə kəndin qalıqlarına bu gün də təsadüf olunur. Bir qarış torpağı qazan kimi oradan saxsıdan hazırlanmış məişət əşyalarının qalıqları tapılır. Kəndin 10 hektar ərazisini tutan qədim qəbiristanlıq bir vaxtlar burada böyük bir yaşayış məntəqəsinin olduğunu sübut edir.

Qeyd etdiyimiz kimi, "Kuzun" oykonimi ləzgilərin Kas tayfasının adı ilə əlaqədardır. Bəzi alimlər qədim xəritələrdə göstərilən Kasan şəhərinin indiki Kuzun

вай Касан шегьер гилан Кузун хуьруьз мукьва чкадал кутунай. Алай вахтунда чпин хуьруьз "Кызын", чпиз "кызынвияр" лугьуда абуру. И хуьруьн агьалийрал "юкьва мукIватI авай кузунвияр" лакIаб ала. Са береда абур хъсан чамарчияр ва гъуьрчехъанар хьиз сейли тир.

Дегь чIаварилай и хуьруьн фу хпехъанвиляй акъатайди я. И кар хуьре акьван вилик фенвай хьи, 100 хпелай 150 кIел дул къачун ина гьунардай гьисабдачир. Гьавиляй садбуру зарафатдалди чпин хуьруьн тIвар "кIелер хуьдай чка" мана гузвай "куз" гафуникай арадиз атанвайди я лугьуда.

Хуьруьн тIвар виринИз сейли авур кьегьалар садни кьвед туш. Мисал яз вичин тIвар ХХ виш йисан кьегьал лезгийрин сиягьда гьатай Муьгьуьбали эфенди къалуриз жеда. 1868-йисуз Кузуна дидедиз хьайи Муьгьуьбалиди ина чIехи мектеб эцигиз тунай. Ада Къуба уездда кьве медреса ачухнай ва са шумуд мискIин гуьнгуьна хтунай, Гьатем агъадихъ галаз санал Азербайжан Жуьмгьурият хуьн патал Яру кьушундин аксина женг чIугунай. Абурун яракьлу кIеретIри 7 вацра Аладашда яру аскеррин рехъ атIанай ва большевикар Азербайжандиз ахъайначир. Ада гьакIни большевикрин ва эрмени дашнакрин аксина къати женгер чIугунай. Совет гьукумат гьалиб атайдалай гуьгъуьнизни большевикрин аксина женг чIугур Муьгьуьбали эфендидиз гьукуматдин патай къаст авунай ва 1928-йисуз ам яна кьенай.

Кузун булахрин макан я. Шияр булахдихъ, Дуьруьдин ва Тамачан булахрихъ авсиятда гзаф марагълу риваятар рахада кузунвийри. Хуьре са шумуд пIир ава. Абурукай пудан кьилив инсанар ара датIана къведа. Хуьруьн юкьва авай "Сейдидин пIир" мурадрин пIир хьиз сейли я. Сухван тIал атIудай ва тIурар сагъардай пIирерал къунши хуьрерай, гьакIни КцIарай инсанар къведа.

kəndi yaxınlığında salındığını göstərirlər. Kuzunluların özlərinə məxsus ləhcəsi var və onlar kəndlərinə "Kızın", özlərinə isə "kızınviyar (kızınlılar) deyirlər. Kəndin ləqəblərindən biri "beli kəndirli kuzunlu"dur. Bir vaxtlar yaxşı at sürmələri və ovçuluqları ilə məşhur olan kuzunlular böyük ustalıqla bellərindəki kəndirin köməyi ilə vəhşi heyvanları ovlayardılar.

Qədim vaxtlardan kəndin əsas məşğuliyyəti qoyunçuluq olub. Burada 100 qoyundan 150 quzu almaq adi hal sayılıb. Bəziləri kəndin adının "kuz" (quzu yatağı) sözündən yarandığını qeyd edir.

Kənddən çoxlu qəhrəmanlar çıxıb. Onlardan biri Möhübəli əfəndidir. 1868-ci ildə burada anadan olmuş Möhübəli kənddə məktəb tikdirmişdir. O, Quba qəzasında daha iki mədrəsə və bir məscid ucaltmışdır. Möhübəli əfəndi haqqında 1903-cü ildə Bakıda çap olunmuş "Ежегодник" jurnalında məlumat verilib.

Türkiyədə dini təhsil alıb vətənə qayıdan, böyük ləzgi alimi Həsən Alqadari ilə dostluq edən Möhübəli əfəndi dinə dair bir neçə kitabın müəllifidir. Kuzunda məktəb açıb burada müəllimlik edən Möhübəli əfəndi Hatəm ağa Cağarvi ilə birlikdə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətini qorumaq üçün Qızıl Ordu əleyhinə mübarizəyə qalxmışdır. Onların silahlı dəstələri 7 ay Aladaş düzündə bolşeviklərin qarşısını kəsərək, onları Azərbaycana buraxmamışdır. Möhübəli əfəndi erməni daşnaklarına qarşı da qəhrəmancasına döyüşmüşdür. Sovet hökuməti Möhübəli əfəndini 1928-ci ildə sui-qəsd etməklə qətlə yetirmişdir.

Kuzun kəndi özünün bulaqları ilə də tanınır. Buradakı Şiyar bulağı, Dürü və Tamaç bulaqları ilə əlaqədar xalq maraqlı rəvayətlər danışır. Kənddə bir neçə pir vardır. Onun mərkəzindəki Seydi pirinə, buradakı diş ağrısını kəsən və yaraları sağaldan pirlərin ziyarətinə qonşu kəndlərdən və Qusardan da adamlar gəlir.

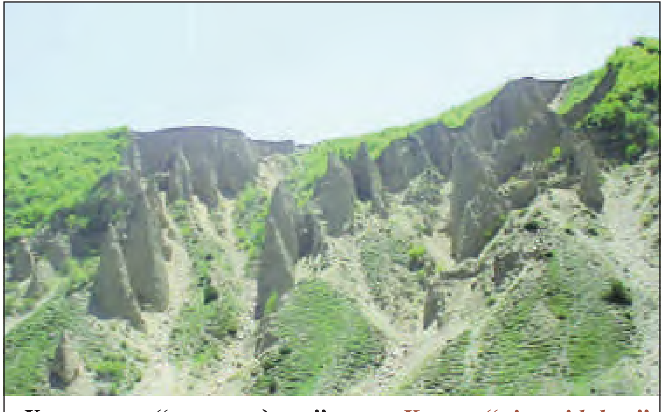

Кузунрин "пирамидаяр" ***Kuzun "piramidaları"***

Хуьруьн акунар ***Kəndin görünüşü***

ГАДАЦIИЙИХУЬР

Юкьван виш йисара арадал атай ГадацIийихуьруькай XIII виш йисан араб тарихчи Закария ал-Къазвиниди вичин “Асарул Билат ва Агьваруьл ибад” эсерда малумат ганва.

Тамарин юкьва авай, карвандин рекьин мукьув экIя хьанвай и хуьруьн агьалияр вилиkан хуьр чкIайдалай гуьгъуьниз иниз куьч хьанай. И малуматди къадим Гадархуьр чи рикIел хкизва. А хуьр араб чапхунчийрикай Гьарун ар-Рашида IX виш йисан эвелра чи чилерал 30 агъзур низарияр куьчарай чIавуз чукIурнай.

Моисей КьакьанкъатвацIвиди вичин “Агъвандин тарих” ктабда кхьизвайвал, гьа береда Гьарун ар-Рашида Албаниядин агьалийриз гзаф зулумар авунай, абурал залан харжар эцигнай. Гьавиляй лезгияр кIвачел къарагънай. Абурун бунт къаткурдайла арабри чи цIудралди хуьрер, гьакIни Гадархуьр чукIурнай. ЧукIурай хуьрерикай кьвед гилан ГадацIийихуьруьн чилерал алай. И делил археологиядин амукьайрини субутзава. А хуьрерикай Азербайжандин алимар Ж.Халилова, Къ.Къошкъарлыди ва Р.Аразовади 1991-йисуз Бакуда урус чIалал чапдай акъудай “Кефер-РагъэкъечIдай Азербайжандин археологиядин амукьаяр” ктабда малумат ганва.

Сад лагьай хуьр гилан Вердиханпел лугьузвай чкадал, ГадацIийихуьруьвай 1 километр яргъа, адан кьибле пата хьанай. И пелел кутур хуьруьн амукьаяр алатай асирдин 50-йисаралди амай. Археологри фагьумзавайвал, хуьр VIII асирда чкIанва. Кьвед

GƏDƏZEYXÜR

Bünövrəsi orta əsrlərdə qoyulmuş bu kənd haqqında ilk dəfə XIII əsrin ərəb tarixçisi Zəkəriyyə əl-Qəzvini özünün “Asarul Bilat və Ahvarül ibad” əsərində məlumat vermişdir.

Meşələrin qoynunda, karvan yolunun kənarında salınmış bu böyük kəndin əhalisi buraya köhnə yaşayış yeri dağıldığına görə köçmüşdü. Bu məlumat qədim Gadarxürü yada salır. Bu kəndi ərəb istilaçılarından Harun ər-Rəşid IX əsrin əvvəllərində həmin ərazilərə 30 min nizarini köçürəndə dağıtmışdı.

Moisey Qaqanqatvasinin yazdığına görə o vaxt Harun ər-Rəşid Albaniyanın əhalisinə olmazın zülmlər verərək, son dərəcə ağır bac-xərac qoyduğuna görə ləzgilər ayağa qalxır. Ərəblər bu hərəkatı yatırdarkən onlarca kəndi dağıdır. Onların arasında Gadarxür də var idi. Tarixi mənbələrlə yanaşı arxeoloji qazıntılar da bunu sübut edir. Bu kəndlər haqqında Azərbaycan alimlərindən C.Xəlilov, Q.Qoşqarlı və R.Arazova 1991-ci ildə Bakıda rusca nəşr etdirdikləri “Şimal-şərqi Azərbaycanın arxeoloji qazıntıları” kitabında məlumat vermişlər.

Birinci kənd indiki Verdixanpel adlı təpədə, kənddən bir kilometr aralıda olub. Həmin kəndin qalıqları, dağılmış divarları ötən əsrin 50-ci illərinə kimi salamat qalmışdı. Arxeoloqlar buradan üstü naxışlı müxtəlif saxsı qablar tapmışlar. Alimlər kəndin VIII əsrdə dağıldığını qeyd edirlər.

İkinci kənd indiki Qazixanpel adlı yerdə olub. Sa-

лагьай хуьр гилан Къазиханпел лугьудай чкадал, ГадацIийихуьруьн кьибле-рагъэкъечIдай пата ава. Къадим хуьр алай пелен майдан 1100 квадратметр я. Ам чиливай 3-6 метр кьван кьакьанда кутунай. IV асирда вичин бине кутур и хуьр абуру VIII асирда чкIайди тестикьарзава.

Идалай гъейри ГадацIийихуьруьн чилерал мадни кьве хуьр хьанай. Абурукай сад гилан Магьмудапеле кутунай. Хуьруьвай са километр кьван яргъа тир къадим хуьруьн амукьайри адан тарих IV-VIII виш йисариз талукь тирди субутзава. Чиливай 7-9 метр хкаж хьанвай Магьмудапелен чин 1600 квадратметр я. Ина юкьан виш йисариз талукь кIеле хьанай. Кьуд лагьай хуьруьн амукьаяр ГадацIийихуьруьн кефер-рагъэкъечIдай пата, Шамилапеле жагъанва. Чиливай 8-15 метр кьван хкаж хьанвай и пелен майдан 2000 квадратметр я. Археологиядин амукьайри субутзавайвал, инал генани къадим хуьр хьанай ва адан бине IV-VI виш йисара кутунай.

Тарихдин чешмейра винидихъ чна тIварар кьур къунши хуьрерин агьалийри гилан ГадацIийихуьр алай чкадал цIийи хуьр кутурди тестикьардай са делилни авач. Гадархуьруьн агьалийри лагьайтIа, кьведра цIийи хуьр кутунай, амма къулай шартIар авачирвиляй а хуьрер гадарнай. Эхирни абуру XII виш йисан эвелра гилан ГадацIийихуьр алай пелерал хуьр кутунай. Абуру иниз виликан хуьруьн - Гадаррин тIвар ганай. ЦIийи Гадархуьруьн тIвар гуьгъуьнлай ГадарцIийихуьр ва (р) сес аватна ГадацIийихуьр хьанай. Илимдин рекьелди “ГадацIийихуьр” гафуниз икI баян гуз жеда.

Риваятар асасдиз къачуртIа, и хуьр са гадади кутурди я ва гьавиляй ада кутур цIийи хуьруьз ГадацIийихуьр тIвар гайиди я лугьузва. Бязи авторри хуьруьн тIвар “гада” тайифадин тIварцIихъ галаз алакъалу я лугьузва. Амма тарихдин чешмейра чи чилерал ихьтин тайифа яшамиш хьайиди субутдай делилар авач.

И хуьруьн агьалийри гьам Надир шагьдин, гьамни урус пачагьдин кьушунрин аксина кьиле фейи женгера мукьувай иштиракнай. ГадацIийихуьруьнвияр 1837 ва 1877-йисарин бунтара, 1918-йисуз эрмени дашнакрихъ галаз ягъ-ягъунра чешнелу хьанай. Урусрин машгьур кхьираг Владимир Дала гьахъ патал женг чIугур гадацIийихуьруьнви къачагъ Гьасанакай “Лезги Гьасан” тIвар алай повесть кхьенай. Маарифчи Малла Гьажи эфенди гьам Къуба, гьамни Куьре магьалриз машгьур тир. Ада сифте яз хайи хуьре кьилди мектеб ачухарнай ва кесибрин аялриз тарсар ганай. XIX виш йисан сейли шаир Саяд Пери Рагьимхановадин ширар исятдани халкьдин меце ама.

həsi 1100 kvadratmetr, hündürlüyü 3-6 metr olan təpəlikdə salınıb. Buradan saxsı qablarla yanaşı, yastı çay daşları da tapılıb. Həmin kənd də XVIII əsrdə dağıdılmışdır.

Gədəzeyxürün ərazisində daha iki kənd olub. Onlardan biri Mahmudanpel təpəsində yerləşmişdi. İndiki kənddən bir kilometr aralıda salınmış həmin kəndin tarixi IV-VIII əsrləri əhatə edir. Burada arxeoloqlar qədim qablarla yanaşı divar qalıqları da üzə çıxarıblar. 7-9 metr hündürlükdə yerləşən Mahmudapelin (Mahmud təpəsinin) sahəsi 1600 kvadratmetr olub, burada orta əsrlərə aid qala yüksəlmişdir.

Dördüncü kəndin qalıqları Şamilanpel (Şamil təpəsi) adlı yerdə aşkar edilmişdir. Yerdən 8-15 metr hündürlükdə olan bu yerin sahəsi 2000 kvadratmetrdir. Buradan tapılmış əl dəyirmanı və məişət əşyaları Şamil təpəsində IV-VI əsrlərdə yaşayışın olduğunu sübut edir.

Yuxarıda adlarını çəkdiyimiz kəndlərin əhalisinin Gədəzeyxürün ərazisində yeni kənd saldıqları barədə tarixi mənbələrdə məlumat yoxdur. Gadarxürün ("xür” kənd deməkdir) əhalisi isə iki dəfə yeni yerdə məskən salmış, lakin həmin yerlərdə yaşayış üçün vacib şərtlər olmadığına görə oranı tərk etmişdir. Nəhayət, XII əsrin əvvəllərində onlar indiki Gədəzeyxür olan yerdə - təpədə kənd salmış, buraya əvvəlki kəndin - Gadarın adını vermişlər. Yeni kəndin adı sonradan “ГадарцIийихуьр” (Gadaryenikənd) olmuş və sonradan (-r) səsi düşüb “ГадацIийихуьр” formasını almışdır.

Bəzi rəvayətlərə görə kənd guya bir qada (oğlan) tərəfindən salınmış və ona görə də kəndin adı ГадацIийихуьр (yəni oğlanın yeni saldığı kənd) olub. Bəzən isə kəndin adını qada adlı tayfa ilə əlaqələndirirlər. Lakin tarixi mənbələr bu ərazidə belə bir tayfanın yaşadığını təsdiqləmir.

Əhalisinin sayına görə rayonun ən böyük kəndlərindən sayılan Gədəzeyxürün tarixi qəhrəmanlıq səhifələri ilə zəngindir. Kəndin əhalisi Nadir şahın və rus çarının qoşunlarına qarşı qəhrəmanlıqla döyüşmüşdür. Onlar 1837 və 1877-ci illər üsyanlarında və 1918-ci il erməni daşnaklarına qarşı mübarizədə də fərqlənmişlər. Rus yazıçısı Vladimir Dal ədalət uğrunda mübarizə aparmış gədəzeyxürlü qaçaq Həsən haqqında “Ləzgi Həsən” adlı povest yazmışdır.

Gədəzeyxürdən tanınmış adamlar çox çıxıb. Maarifçi Molla Hacı əfəndi həm Quba, həm də Küre mahalında məşhur idi. O, kənddə məktəb açıb yoxsul uşaqlarına dərs demişdir. XIX əsrin məşhur şairi Sayad Pəri bu kəndin adını hər yanda tanıtmışdır.

ХУРАЙ

Дегь чIавара “Чирагъар”, “Маралюрт” лугьудай чкайра бине кутур хурайвийри 500 йис вилик гилан хуьр алай, вичихъ берекатлу чилер ва серин булахар авай и чка хкянай.

Уьнуьгъ дереда экIя хьанвай, къацу дагълари синел кьил эцигнавай Хурайди вичин акунралди иниз атайбур гьейранарда. Хуьруьн къадимвал ина авай сур девиррин сурари, майишатдин крар кьиле тухудайла чиликай хкатзавай хъенчIин къапари, цин гунгаррин кIарари ва маса затIарини субутзава.

ТIвар-ван авай тарихчи, вич Къубадай тир М.М.Ихилова вичин “Лезги халкьарин десте” ктабда КцIарин Хурай, Суважал, Агъа Лакар ва маса хуьрерикай марагълу малуматар ганва.

Хуьруьн тIварцIиз жемятди са шумуд жуьреда баянар гузва. Ам монголрин, фарсарин басрухрихъ, хуьрремийрин гьерекатдихъ галаз алакъалу ийизвайбурни ава. Гзафбуру и тIвар лезгийрин “хьурай” гафуникай (“хуьр инал хьурай“) туькIуьр хьанвайди я лугьуда. Садбуру хуьруьн тIвар лезги чIалан “хур” гафуникай арадиз атанвайди я лугьузва. Дагъдин хурал алай хуьруьн тIвар дегь чIавара Хур хьун мумкин я. Вучиз лагьайтIа гилан тIварцIин дибда авайди “хур” гаф я. Фонетикадин дегишвал кьиле фена “Хур”дикай “Хурай” (гьинай?) хьун лезги чIала дуьшуьшдин кар туш. Чун ихьтин хиялдал гъайибурукай садни Хурайдин тIвар-ван авай инсанрикай тир рагьметлу Эледдин Мерданов тир.

Са кар шаксуз я хьи, Хурай - хурал ахъа хьанвай цуьк хьиз иер ва тикрарсуз я. Адахъ зегьмет-

XURAY

Qədim dövrlərdə “Çıraqlar”, “Maralyurd” kimi yurd yerlərində məskən salmış yerli əhali təxminən 500 il əvvəl indiki yerə - bərəkətli torpaqları və bol sulu bulaqları olan yamaca köçmüşdür.

Qusarçayın sol sahilində, Əniğ dərəsində yerləşən, meşəli dağların sinəsinə sığınan Xuray kəndi bənzərsiz təbiəti ilə bura gələnləri heyran edir. Kəndin qədimliyini buranı dörd tərəfdən əhatə edən köhnə qəbiristanlıqlar da sübut edir. Təsərrüfat işləri görülərkən yerin altından çıxan məişət qablarının, bəzək əşyalarının qalıqları, saxsıdan hazırlanmış su borularının hissələri və sairə bir zamanlar burada gur həyat qaynayan böyük yaşayış yeri olduğundan xəbər verir. Təbii fəlakətlərdən, yadellilərin hücumlarından qurtulmaq üçün xuraylılar qədim məskənlərini yeni yurd yeri ilə əvəz etməli olmuşlar.

Tanınmış tarixçi, əslən Qubadan olan M.M.İxilov özünün “Ləzgi qrupu xalqları” adlı kitabında Qusarın Xuray, Suvacal, Aşağı ləgər və başqa kəndləri haqqında maraqlı məlumatlar vermişdir.

“Xuray” sözünün etimologiyasını yerli əhali müxtəlif cür izah edir. Onu monqol istilaları, fars hücumları, xürrəmilər hərəkatı və sair ilə əlaqələndirənlər də var. Çoxları onu “хьурай” (“olsun”) ləzgi sözü ilə izah edir. Bəziləri kəndin adının ləzgicə “хур” (“yamac”) sözündən yarandığını israr edir. Ehtimal etmək olar ki, dağ döşündəki bu kəndin ilkin adı Xur olub və fonetik dəyişikliklər nəticəsində indiki şəklini alıb. Bizə bu fikri çatdıranlardan biri Xurayın adlı-sanlı ziyalısı Ələddin Mərdanov idi. Bir şey şəksizdir ki, Xu-

дални мугъманрал рикI алай къени инсанар ава. Вичихъ Хурай, Суважал ва Вини Лакар хуьрер акатзавай Хурайрин администрациядихъ санлай 541 майишат ава, ина 1735 кас яшамиш жезва. Хуьререкай генани чIехиди тир Хурайдал 214 майишат ва 609 кас ала.

"Булахрин дере" лугьудай чкада са шумуд булах ргазва. Инай хуьруьн магьлейриз яд гьанва. "Тагьира михьай чил", "ЦIивинрин кIам", "Къариди цан цайи чка", "Веледди ахъаяй чил", "Сувал", "ЧIурал", "Хелил бахча" хьтин топонимри и хуьруьн тарихдин гелер хуьзва.

КцIар район пIирерин макан хьиз сейли я. Ина анжах "Мурад пIир" тIвар алай 20-далай гзаф пIирер ава. ПIирерикай виридалайни машгьурди Хурайдал ала. Адаз "ПIир бубаярни" лугьуда. Вичихъ 200-далай гзаф яшар авай и пIир хуьруьн акунар авай чкадал, чIехи тарарин хъендик гала. Ина бубани хва - Шихабдулкеримни Мурад кучукнавайди я. Къубадин Герей хуьряй тир Шихабдулкеримахъ Мурад тIвар алай авай-авачир са хва авай кьван. Акьул балугъ хьайила гада рагьметдиз фенай. Ам хуьруьвай яргъа тир сурариз тухун патал бубадиз герейвийривай са араба кIан хьанай. Ингье кесибдиз садани куьмек ганач. Чара атIай дертлу кас шехьда. И чIавуз цавари гугрумна, чил зурзуна, касдин кьилив яцран араба пайда жеда. Вилералди и аламат акур хуьруьнбуруз гада кучукиз куьмек гуз кIан хьайила рикI ханвай касди лугьуда: "Зун и хуьряй акъатда. Хва лагьайтIа, яцар гьинал акъвазайтIа, за гьанал кучукда".

Шумудни са хуьряй экъечIна фейи абур Хурайдив агакьайла яцар инал акъвазда. Тамарин яхада, кьакьан тарари элкъуьрна юкьва тунвай цуьквери таладал гьейран хьайи касди "зи хцин эхиратдин кIвал инаг хьурай" лугьуда.

Хурайвийриз гъариб мугьмандин дердиникай хабар хьайила абуру жегьил элдин адетдалди кучукна. Тазият кьилиз акъатайла бубади вичин хцин сурал чан гана. Хурайвийри гьамни вичин веледдин патав кучукна. Гьа чIавалай и кьве сур "Мурад пIир" ва "ПIир бубаяр" тIвараралди сейли я. И пIирел Азербайжандин чара-чара чкайрай инсанар къведа. Иллаки гатун варцара иниз къвезвайбурун сан-гьисаб жедач.

КцIар райондин къадим мискIинрикай сад Хурайдал ала. XIX виш йисан диндин дараматрикай тир и мискIин эхиримжи йисара цIийи кьилелай туькIуьр хъувуна динэгьлийрин ихтиярда вуганва.

ray dağ döşündə açılmış çiçək (хурал алай цуьк) kimi gözəl və təkrarsız kənddir. Burada zəhmətkeş, mehriban, qonaqpərvər insanlar yaşayır.

Xuray inzibati nümayəndəliyinə Xuray, Suvacal və Yuxarı Ləgər kəndləri aiddir. Bu ərazidə 541 təsərrüfatı olan 1735 nəfər əhali yaşayır. Onun ən böyük kəndlərindən olan Xuray 214 təsərrüfata və 609 nəfər əhaliyə malikdir.

"Tahir kərtləyən", "Basmalar dərəsi", "Qarının əkini", "Böyük dərə", "Kiçik dərə", "Vələd açan", "Hacı İdris bağı", "Suval", "Çural", "Qəcər", "Seyid əkini", "Xəlil bağça", "Daş əkini" kimi toponimlərdə kəndin tarixi yaşayır.

Qusar rayonu pirlər məskəni kimi məşhurdur. Təkcə "Murad piri" adı ilə burada 20-dən çox ocaq var. Belə ocaqlardan ən məşhuru Xuray kəndindədir. Onun başqa bir adı "Pir babalar"dır. Yaşı iki əsrə yaxın olan bu pir kəndin mənzərəli yerində, qocaman ağacların çətiri altında yerləşir. Deyilənlərə görə burada ata və oğul - Şıxabdulkərim və Murad dəfn olunublar. Əslən Qubanın Gərəy kəndindən olan Şıxabdulkərimin aman-zaman oğlu Murad həddi-büluğa çatanda vəfat edir. Oğlunun cənazəsini kənddən xeyli aralıda yerləşən qəbiristanlığa aparmaq üçün Şıxabdulkərim həmkəndlilərindən ona araba verməlrini xahiş edir. Lakin kişinin sözlərinə məhəl qoymurlar. Çarəsi kəsilən dərdli ata ağlayır. Birdən göy guruldayır, yer titrəyir. Qocanın qarşısında bir öküz arabası peyda olur. Kənd camaatı bundan təşvişə düşür. Onlar qocaya kömək etmək istədiklərini bildirirlər. Lakin incimiş qoca deyir:

- Mən daha bu kənddə qalmaram. Oğlumu isə öküzlər harada dayansalar, orada basdıracağam.

Neçə kəndi, obanı arxada qoyub gedən öküzlər Xurayda ayaq saxlayır. Meşənin ətəyində, qədd-qamətli ağacların əhatə etdiyi çiçəkli talanın gözəlliyinə heyran olan qoca "oğlumun son mənzili bura olsun", - deyə qərara alır. Xuraylılar qərib adamın dərdinə şərik olur, onun oğlunu el adəti ilə burada basdırırlar. Mərasim sona çatanda qoca qəbrin yanında can verir. Onu da oğlunun yanında dəfn edirlər.

O vaxtdan bu qoşa qəbir "Murad piri" və ya "Pir babalar" adları ilə tanınır. Onların ziyarətinə Azərbaycanın müxtəlif guşələrindən zəvvarlar gəlir. Əlal-xüsus yay aylarında buraya gələnlərin sayı-hesabı olmur.

Qusar rayonunun qədim məscidlərindən biri Xuray kəndindədir. XIX əsrin abidəsi olan bu məscid binası yenidən bərpa edilərək, dindarların ixtiyarına verilib.

ЧПИР

400 йис инлай вилик гилан чкадал куьч жедалди чпирвийри пуд чкадал хуьр кутунай. А цIуру хуьрерин амукьаяр къедалди ама.

Са береда инин виридалайни кьакьан кIунтIунал эцигай, гила вичин чкIанвай цлар амай мискIиндин патавай Чпир, гьакIни къунши хуьрер капун юкьвал алайди хьиз аквада. Инал хуьруьн иер акунар карагда вилерикай. Ихьтин иервилерин ашукь яз хуьруьнбуру адал "Чи пIир" тIвар эцигнаватIа?

Сагъзамаз хийирлу крарихъ гелкъвейбур кьейидалай гуьгъуьниз пIирериз элкъуьрдайбурун хуьр я инаг. Кьуьзуь пIир, Чилед пIир, Шейх Макьсудан пIир, Бибиназ хьтин пIирерал патан хуьрерайни инсанар къведа. Кьуьзуь пIирен яхада 7 рекьин пел ава. И рекьер Манкъулидхуьруьхъ, ГуьндуьзкIеледихъ, Ясабдихъ, Лечетдихъ, ЦIийихуьруьхъ, гьакIни Чпирин вини ва агъа магьлейрихъ физвайбур я.

Кьуьзуьбурун ихтилатри, гьакIни тарихдин чешмейри виликан хуьр пуд чкадал хьайидан шагьидвалзава. Сифте яз хуьруьн бине Эвежугъ хуьруьн къаншарда авай "СикIрен кIунтIарал" кутунай. Гуьгъуьнлай хуьруьнбур "Валкъадал" куьч хьанай. Хуьруьн кIама авай и гуьлуьшан, дуьзенлух чкада куьгьне хуьруьн амукьаяр гилани гьалтзава. Пуд лагьай гьилера чпирвийри "КьантIар"дал бине кутунай. Чапхунчийри ва тIебиатдин басрухри чпирвияр инайни куьч жез мажбурна. Эхирни абуру гилан чкадал цIийи хуьр кутуна.

CİBİR

400 il əvvəl indiki əraziyə köçənə kimi cibirlilər üç yerdə məskən salmışlar. Köhnə kəndlərin xarabalıqları indiyə kimi qalmaqdadır.

Qusarın qədim kəndlərindən olan Cibir təbiətin füsunkar qoynunda yerləşir. Bir vaxtlar kəndin ən hündür yerində tikilmiş, indi ancaq dağılmış divarları qalan məscidin yanından kənd ovuc içi kimi görünür. Buradan heyrətamiz mənzərələr açılır. Yəqin elə buna görə də yerli əhali kəndə böyük məhəbbətlə "Чи пIир" (mənası "bizim pirimiz" deməkdir) adını verib.

Kəndin sakinləri xeyirxahlıqda ad çıxaran adamlara sağlığında hörmət edir, dünyasını dəyişəndə onların qəbirlərini pirə çevirirlər. Burada çoxlu pirlərin olması yəqin bununla əlaqədardır. "Кьуьзуь пIир" (Qoca pir), "Чилед пIир" (Çilə piri), "Şeyx Maqsud piri", "Bibinaz piri" kimi ocaqlara yerli əhali indi də sitayiş edir. "Qoca pir"in yanındakı yeddi yolun birləşdiyi təpədən İmamqulukənd, Gündüzqala, Yasab, Ləcət, Zeyxur kəndlərinə, o cümlədən Cibirin yuxarı və aşağı məhəllələrinə yollar ayrılır.

Qusarın əksər kəndləri kimi Cibir də qədim qəbiristanlıqların əhatəsində yerləşir. Tarixi məlumatlara və qocaların söhbətlərinə əsaslansaq, kənd dörd dəfə yerini dəyişmişdir. Əvvəllər o, qonşu Əvəcuğ kəndinin yaxınlığındakı "СикIрен кIунтIар" adlı yerdə olmuşdur. Sonradan kənd "Валкъадал"a köçmüşdür. İndiki Cibirin yaxınlığında, kəndin aşağı hissəsində həmin kəndin xarabalıqları qalmışdır. Üçüncü dəfə ci-

Гагь-гагь ина кIвал эцигдайбурал, цан цадайбурал чиликай хкатзавай аламатдин затIар гьалтда. Исятда хуьруьн пуд кIвале чиликай хкатнавай, кьакьанвал са юкIни зур тир куьшуьяр хуьзва. Чиликай хкатай къадим гетIеяр, куьшуьяр, бекьеяр, ципIер, сатулар, сахнахар авачир кIвал бажагьат жеди ина. Санани амачир кIирер, асул лезги дергесарни ала гъенерал.

XVIII асирда Чпир Къуба аялатдин чIехи хуьрерикай яз гьисабзавай ва ина майишат вилик тухудай къулай шартIар авай. Дербентдиз карвандин рехъ инай тIуз физвай. Хуьруьн агъа кьиле "Лавардин рехъ" лугьудай шегьре авай. 1926-йисуз Чпир вичин жемятрин кьадардал гьалтайла райондин 5 лагьай хуьр тир, ана 1210 кас яшамиш жезвай. Са береда хуьруьнбурун хъуьтIуьн раж никIерайни багъларай тир. Гьавиляй абурал "къуьл маса гудай чпирвияр" хьтин лакIабни алай. Совет гьукуматдин сифте йисара 2000 гектардив агакьна никIер авай ина (гила 1200 гектар я). "Чпир ич хьтин руш" гафарни дуьшуьшдай арадал атанвайди туш. И хуьр "Чпир ич" лугьудай пад яру, ширин ичерин ватан я.

Салманан, Меликан, Эбедан, Алисманан, Азаян, Банлудин, Гьедетан багълара куг ичер, къизилагьмедар, телеб ичер (жиргьажи), цуру ичер, агьмедар хьтин сортар генани пара цазвай. Сулейманан, Абдулгьалиман, Разиядин багълара шумудни са жуьредин ичин тарар авай. "Къадиран къелемар", "Бикед бахчаяр", "Гуьлалид вир" лугьудай багълара анжах чуьхверрин 50-далай виниз сортар авай. Абурукай гьабгьанар, нарармуд, шекер кьал, къаратлугъ, дакIур, тутус, нуцIра кьалар, къарпузд кьалар, яру кьалар къалуриз жеда. Гьар багъда чуьхверар кьурурдай тIанурар авай. Ина кIерецдин тарар кьван чIехи жезвай Шабран пIинийрин тарарни авай. Чпирвийри хайи хуьр авадан авун патал вири девирра алахъунар авурди я.

XIX асирдин эхирра хъвадай цикай кьитвал чIугур чпирвийри Мучугъай хуьруьз къвезвай яд тIимил хьунихъди Къубадин комендантдиз чар кхьенай. Хуьруьнвийрин тIалабуналди Чпиррин булахрин кIамуз атай комендант ина къалабулух квай дишегьлийрал гьалтнай. Ада абурун дердийрихъ яб гайидилай гуьгъуьниз кьве хуьр икьрар хьанай ва Мучугъай иниз яд гьанай. 1973-йисуз ЧIакIар-Чпир кьанал акъуддалди гьа цикай менфят къачунай.

Хуьре Абдуллагьар, Гьесенар, Бардияр, Кулларар, КIамарар, Теверар, Эхтерар ва маса сихилар яшамиш жезва.

birlilər "КьантIар" adlı yerdə məskən saldılar. Lakin yadellilərin hücumları və təbii fəlakətlər onları buradan da köçməyə məcbur etdi.

Təxminən dörd yüz il əvvəl kəndin indiki ərazisində onun yeni bünövrəsi qoyuldu. Buranın qədimlərdə yaşayış yeri olduğunu tikinti və əkin işləri zamanı üzə çıxan saxsı küplər, bardaqlar, camlar və s. sübut edir. Hazırda kənddəki 3 evdə insan boyu bərabərində küplər saxlanılır.

XVIII əsrdə Cibir Quba əyalətinin böyük kəndlərindən idi və burada kənd təsərrüfatını inkişaf etdirməkdən ötrü əlverişli şərait var idi. Dərbəndə gedən dəvə karvanları buradan keçirdi. Həmin yol indi də "Lavardin rex" ("Dəvə yolu") adlanır.

1926-cı ildə Cibir əhalinin sayına görə rayonun beşinci kəndi idi və burada 1210 nəfər yaşayırdı. Cibirlilərin "buğda satan cibirlilər" ləqəbi ilə tanınması təsadüfi deyil. Kənd özünün bağları və zəmiləri ilə məşhur olmuşdur. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində burada 2000 hektara yaxın taxıl zəmisi var idi (indi 1200 hektardır). Kəndə şöhrət gətirən "Cibir" alma sortu təkcə Azərbaycanda deyil, onun hüdudlarından uzaqlarda da məşhur idi. Cibir bağlarında təkcə armudun 50-dən artıq sortu becərilirdi. "Qadirin qələmləri", "Bikənin bağçaları", "Güləlinin gölü" adlı bağlarda yetişdirilən ğabğan, nararmud, şəkərarmud, qaratlıq, dakur, tutus, quşarmudu, qarpız armud, qırmızı armud dadına, ətrinə və yaraşığına görə xüsusilə seçilirdi. Hər bağda armud qurutmaq üçün xüsusi təndirlər var idi.

Salmanın, Məlikin, Əbədin, Əlismanın, Azayın, Banlunun, Hədətin bağlarında kuq alma, qızıləhməd, cırhacı, turş alma, əhməd alma kimi qiymətli sort almalar yetişdirilirdi. Süleymanın, Abdulhəlimin, Raziyənin bağları xüsusilə məşhur idi. Qoz ağacları boyda olan məşhur Şabran qilası ağacları da Cibir bağlarının şöhrətini artırırdı.

XIX əsrin sonlarında Mucuğdan buraya gələn su xəttində su azalanda cibirlilər Quba qəzasının komendantına ərizə ilə müraciət edirlər. Kənd əhalisinin tələbi ilə Cibirdəki bulaqlar dərəsinə gələn komendant burada qadınlarn şikayətinə qulaq asır. Vəziyyətlə tanış olduqdan sonra iki kənd arasında razılıq əldə olunur, Mucuqdan Cibirə yeni su kəməri çəkilir. Həmin kəmərdən yerli əhali 1973-cü ildə Cağar-Cibir kanalı işə salınana kimi istifadə etmişdir.

Kəndin məşhur nəsilləri Abdullahar, Hesenar, Bardiyar, Kullarar, Kamarar, Teverar, Exterar sayılır.

ЦIЕХУЬЛ

Кьулан вацIун чапла кьере, Шагь дагъдин ценера экIя хьанвай къадим ЦIехуьл хуьруьн сифте бине “Пазу” лугьудай чкадал кутунай. Гуьгъуьнлай хуьр “Яран кIунтIунал” куьч хьанай.

Хуьруьн пуд гьавадин дегь сурари адан гелер Къафкъаздин Албаниядин девиррихъ ялзава. “Яран кIунтI” гьам и хуьр, гьамни адан къвалав гвай маса хуьрер чапхунчийрикай хуьн патал гзаф дигай чка тирди инин чиликай хкатзавай археологиядин амукьайрини субутзава. Инай кьуд пад капун юкьвал алай хьиз аквада. 1957-йисуз Совет гьукуматди и дагъдин хуьр Самурдин къерехдиз куьчарна.

“ЦIехуьл” гафунихъ гьихьтин мана ава? Са береда и дередин виридалайни чIехи базар гилан хуьр алай чкадал хьайиди фольклордин материалрайни малум жезва. Са баядда икI лугьузва:

Я бахтавар ЦIехуьлрин муьгъ,
Анаг даим гур базар я.
Вун эллерин чIалахъ жемир,
Абур гьакIан авазар я.

Дербентдай, Рутулай, Шабрандай, Муьшкуьрдай иниз девейрив недай-хъвадай затIар, гьакIни кьел

ZUXUL

Samur çayının sol sahilində, Şah dağının ətəklərində yerləşən qədim Zuxul kəndinin ilk məskəni qədim dövrlərdə “Pazu” adlanan yer olmuşdur. Sonralar kənd oradan “Yaran kunt” adlı sahəyə köçmüşdür.

Zuxuldakı üçmərtəbəli qəbiristanlığın izləri Qafqaz Albaniyası dövrünə gedib çıxır. Kənddəki “Yaran kunt” adlı təpə qədim zamanlarda həm bu, həm də ətraf kəndlərin əhalisi üçün müşahidə məntəqəsi rolunu oynamışdır. Həmin ərazidən yerli əhali tez-tez qədim məişət əşyalarının qalıqlarını tapır. 1957-ci ildə Sovet hökuməti bu dağ kəndini Samur çayının sahilinə köçürdü.

Zuxul (ləzgicə “ЦIехуьл”) sözünün mənası nədir? Kəndin qocalarının söhbətlərindən və folklor materiallarından məlum olduğu kimi, burada bir zamanlar gur bazar olub. Bununla bağlı bir ləzgi bayatısında belə deyilir:

Bəxtəvər Zuxul körpüsü,
Bura daim gur bazardır.
Hər deyilənə inanma,
Yalandan hamı bezardır.

Tarixdən də məlum olduğu kimi bir zamanlar Samur dərəsinin ən gur bazarı burada yerləşirdi. Dər-

гьидай ва маса гудай. Генг яйлахра лапагрин суьруьярни маларин нехирар хуьзвай чкадин агьалияр кьелев и базарди таъминардай. И дередин хуьрерин жемятрини кьел инай къачудай. Гьавиляй адаз ЦIуьхуьр тIвар ганай. Вахтар алатунивай и гафуни гилан форма къачуна.

Са береда хуьр вичин мискIиндалди сейли тир. Ингье Совет гьукуматдин девирда иниз фин инсанриз къадагъа авуна, мискIин техилдин анбардиз элкъуьрна. Са кар ава хьи, мискIиндин дараматдик хкIурайбурун кьилел мусибатар атана. Са касдин гьил кьуьнтуьнилай атIана, садан кьве кIвачни хана, сада инай сутунар чуьнуьхай юкъуз самавардай хкадар хьайи цIуквари адан вил буьркьуь авуна.

Гзаф лезги хуьрерал хьиз и хуьрелни ягъийри, гьабурукай яз фарсари са шумудра вегьенай. Яргундай ТIигьиржалдиз акъатай абуру инра кьиле фейи ягъ-ягъунра гзаф аскерар квадарнай. И кар абурун сан-гьисаб авачир сурарин къванерини субутзава. А женгерикай хуьруьнвийри гзаф риваятар туькIуьрнай.

ЦIехуьлвийрин, иллаки инин жегьилрин виридалайни рикI алай чка "Жегьил пIир" я. Хуьруьн иер, гуьлуьшан чкадал алай и пIир булахдин кьилик ква. Аниз мехъерардай жегьилар къведа. ПIирен тарих гьезерри и чилерал вегьей чIаварихъ галаз алакъалу я.

Гьезерри фад-фад ЦIехуьлай рушар, сусар чуьнуьхдай кьван. Садра итимар векье авайла ягъийри хуьрел вегьида. Дуьшуьшдай кIвале амай са жегьил яракь кьуна душмандихъ галаз женгиниз экъечIда. ЧIехи кIеретIдин хура ялгъуздиз акъвазна, кьегьалвилелди женг чIугур гададин гьунар акур ягъияр катнай лугьуда. Жегьилдиз куьмек гуз атай хуьруьнбуруз адан хирерай сел хьиз иви авахьиз акуна. Абур агакьайла гадади вичин хуьруьнбуруз ихьтин веси авунай:

- Зун и булахдин патав кучука. Мехъерар ийизвай жегилар зи сурал атуй. Зи руьгьди гьуцаривай абур хуьн тIалабда. Захъ тахьай бахтар гьабурухъ хьурай!

Ам гьа вичи лагьай чкадал кучукна. Гьа чIавалай шумуд виш йисар алатнава, анжах элди кьегьалдин веси рикIелай ракъурнавач. Мехъерилай вилик свасни чам булахдал атана, муьгьуьббатдин сифте икьрар инал кутIунда. Им элдин адетдиз элкъвенва.

bənd, Rutul, Şabran və Müşkür bölgələrindən buraya dəvələrlə ərzaq, o cümlədən duz gətirilərdi. Geniş yaylaqlarında böyük ilxıları, sürüləri və naxırları olan yerli əhali duz ehtiyatını bu bazarın köməyi ilə yaradardı. Ətraf kəndlərin əhalisi də buraya duz almağa gələrdi. Elə buna görə də ona "Duzlu kənd" mənasını verən "ЦIуьхуьр" adı verilir. Kəndin adı zaman keçdikcə indiki formasını alır.

Kənd bir zamanlar öz məscidi ilə ətrafda tanınırdı. Lakin Sovet hökuməti dövründə əhalini burada ibadət etməyə qoymamış və binanı taxıl anbarına çevirmişlər. Maraqlıdır ki, kim bu məscidin binasına göz dikirsə, həmin adamın başına bədbəxt hadisə gəlir. Məsələn, kəndin bir sakini qolunu itirib. Digər birinin hər iki ayağı sınıb. Başqa bir nəfər məscidin dirəklərini oğurlayıb evinə apardığı gün samovardan çıxan köz onun sol gözünü kor edib.

Zuxul dəfələrlə yadellilərin, ələlxüsus farsların hücumlarına məruz qalmışdır. Həzrədən Tahircala qədər gedib çıxan fars qoşunları yerli əhali ilə döyüşlərdə çoxlu əsgərini itirmişdir. Bu faktı qədim qəbiristanlıqdakı saysız-hesabsız baş daşları da sübut edir. Həmin döyüşlər haqqında kənd camaatı çoxlu rəvayətlər danışır.

Zuxul kəndinin ən əlamətdar yeri "Cavanlar piri"dir. Bu pir kəndin mənzərəli yerində, bulaq başında yerləşir. Cavanlar ailə quranda toydan əvvəl həmin piri ziyarət edirlər. Onun tarixi xəzərlərin torpaqlarımıza hücumları dövrünə gedib çıxır.

Xəzərlər tez-tez Zuxula hücum edib, buradan gözəl qızları və gəlinləri qaçırarmış. Bir dəfə kişilər ot çalınına gedəndə düşmənlər kəndə hücum edirlər. Təsadüfən evdə ləngimiş bir gənc böyük bir dəstəyə qarşı vuruşmalı olur. Oğlanın cəsurluğunu görən düşmən geri çəkilir. Cavana köməyə gələn həmkəndliləri onun yaralarından sel kimi qan axdığını görürlər. Cavan onlara vəsiyyət edir: "Məni bu bulağın yanında basdırın. Toy edən cavanlar qəbrimi ziyarət etsinlər. Mənim ruhum ğutslardan (Allahlardan) onları qorumağı diləyəcək".

Gənci onun göstərdiyi yerdə dəfn edirlər. O vaxtdan əsrlər keçib, lakin el igidin vəsiyyətini unutmayıb. Toydan əvvəl bəylə gəlin mütləq bulaq başına gedir, burada əhd-peyman bağlayır. Bu, el adətinə çevrilmişdir.

МУЧУГЪ

И хуьруькай сифте яз Страбона малумат ганва. Юкьван виш йисарин бязи авторри Мучугьин тIвар “Мучугъ-Абад” хьиз къалурнава.

Шагъ дагъдин ценерив гвай чи дегъ хуьрерикай тир Мучугъ тамари элкъуьрна юкьва тунвай кIама экIя хьанва. И хуьруькай тарихдин чешмейра са кьадар малуматар ава. Юкьван виш йисарин бязи авторрин ктабра ва В.Ф.Минорскийдин “Ширвандин ва Дербентдин X-XI виш йисарин тарих” (Москва, 1963) ктабда хуьруьн тIвар “Мучугъ-Абад” хьиз гьатнава. Мучугъ ва Гъенер вацIар какахьзавай чкадал, кьве кIунтIунин арадал алай къадим сурари дегь чIавара инал хуьр хьайидан шагьидвалзава. И чкадал къведалди лагьайтIа, хуьр масанал алай. ТIебиатдин басрухар ва къецепатан чапхунчияр себеб яз хуьруьнбуру са шумудра чка дегишарнай.

Монголри хуьрел вегьейла ина чIехи женгер кьиле фенай. Ягъийри Мучугъ чукIурнай. Хайи чилер гъиляй акъатай хуьруьнвийри гуьгъуьнлай гилан чкадал цIийи бине кутунай. Мучугъвийрин кьегьалвилер къалурзавай делилар гьам тарихдин чешмейра, гьамни халкьдин яратмишунра ава. Хуьруькай теснифнавай цIудралди баядра сур тарихар рахазва.

Хуьруьн кьибле пата авай, лезгийри монгол-татаррин кьушунар кукIварай “Татаран къванер” лу-

MUCUQ

Kənd haqqında ilk dəfə Strabon məlumat vermişdir. Orta əsrlərin bəzi müəlliflərinin əsərlərində kəndin adı “Mucuq-Abad” kimi göstərilmişdir.

Qədim Mucuq kəndi Şahdağın ətəklərində, meşələrin qoynunda, təbiətin dilbər guşəsində yerləşib. Bu kənd haqqında tarixi mənbələrdə bir qədər məlumatlar vardır. V.F.Minorskinin “Şirvanın və Dərbəndin X-XI əsrlər tarixi” (Moskva, 1963) kitabında bu kəndin adı “Mucuq-Abad” kimi göstərilmişdir. Mucuq çayının və Qənərçayın qovşağında, iki təpənin arasındakı qədim qəbiristanlıq keçmiş dövrlərdə kəndin burada yerləşdiyinə sübutdur. Lakin ondan əvvəl kənd başqa ərazidə yerləşmişdir. Təbii fəlakətlər və yadellilərin hücumları kənd sakinlərini yaşayış yerlərini dəyişməyə məcbur etmişdir.

Monqol hücumları zamanı Mucuq kəndinin ərazisində qanlı döyüşlər olmuşdur. Düşmənlər Mucuğu tamamilə dağıtmışlar. Doğma torpaqları əllərindən çıxan əhali müvəqqəti olaraq buranı tərk etsə də, sonradan yenidən dədə-baba torpaqlarına qayıtmışdır.

Mucuqluların qəhrəmanlıqları barədə misallara həm tarixi mənbələrdə, həm də xalq yaradıcılığı nümunələrində təsadüf olunur. Kəndə həsr olunmuş onlarca bayatıda qədim tarixlər dil açıb danışır.

Kəndin qərb hissəsində yerləşən, ləzgilərin monqol-tatar qoşunlarını darmadağın etdikləri “Tatar daşları” adlı yerlə bağlı xalq arasında maraqlı rəvayət var.

гьудай чка гьа чIаварин шагьид я. Гьа вакъиайрихъ авсиятда халкьдин меце ихьтин са кьиса ава. Монголар атайла мучугъвияр абур синтIинивди муьтIуьгъардай фикирдал атана. Яргъай къвезвай кьушундин вилик пад кьун патал ксар къванер хьиз тIулаз экIя хьана. Ял ягъин патал къванерал ацукьиз кIан хьайи аскерривай хци гапуррин хура акъвазиз хьанач. Гьа и чкадал гуьгъуьнин виш йисара маса чапхунчийрин аксина женгер кьиле фенай.

Гилан Мучугъ алай чкадиз хуьруьнбуру "ПIирен кIам" лугьуда. Хуьре 15 тухумдин векилар яшамиш жезва. Абурук Ваданар, Каситар, ЯпатIар (абуруз Шихиярни лугьуда), Шалдияр, Къазбинар, Хачмазар, Беделар ва масабур акатзава. Вичихъ къадим тарих авай Мучугъ булахралдини сейли я. Мучугъ вацI "ЧIехи сув" лугьудай чкадай кьил къачуна авахьзава. "Кьат пел" ва "Уругъ пел" тIварар алай кьве пелен тамарай тIуз авахьзавай ятари туькIуьрнавай "ЧIехи вир" Мучугъин дамах я. "ПIирен кIамун" булахрин, иллаки "Кьветхвер" ва "Земзем" булахрин тай авач.

Дегь чIаварин гзаф адетар къедалди вилин нинияр хьиз хвенва мучугъвийри. Иллаки мелер гурлуз тухуналди сейли я хуьруьн агьалияр.

Мучугъай тIвар-ван авай алимар акъатнава. Азербайжандин археологиядин илимдик чIехи пай кутур тарихдин илимрин доктор Абидулла Оружов, санлай кьве илимдай - геологиядинни минералогиядин ва ихтиярриз талукь тир илимрай чIехи агалкьунар къазанмишай Агьмедхан Алимов хуьруьнбурун дамах я. Военныйрин хуьр хьизни сейли я Мучугъ. Инай Азербайжанда ва къецепатан уьлквейра къуллугъзавай гзаф полковникар, подполковникар акъатнава.

Guya monqollar buraya gələndə mucuqlular hiylə ilə onları ram etmək qərarına gəlirlər. Uzaqdan gələn qoşunun qarşısını kəsmək üçün onlar düzənliyə daş kimi səpələnirlər. Uzaq yol gəlib yorulmuş əsgərlər dincəlmək üçün daşların üstündə oturmaq istəyəndə mucuqluların iti xəncərlərinə tuş gəlirlər. Həmin yerdə sonrakı yüzilliklərdə başqa istilaçılarla da qanlı döyüşlər olmuşdur.

İndiki Mucuğun yerləşdiyi yer "Pir dərəsi" adlanır. Kənddə 15 sülaləninin nümayəndələri yaşayır. Həmin sülalələrə Vadanlar, Kasitlər, Yapatlar (onlara Şeyxlər də deyirlər), Şaldilər, Qazbinlər, Xaçmazlar, Bədəllər və başqaları aiddir. Mucuq özünün bulaqları ilə də məşhurdur. Mucuq çayı başlanğıcını "Böyük suv" (mənası "böyük dağ" deməkdir) adlı yerdən alır. "Qat pel" və "Uruğ pel" adlı iki təpənin arasındakı meşələrdən axan sulardan yaranmış "Böyük göl" Mucuğun yaraşığıdır. "ПIирен кIам" ("Pir dərəsi") adlı yerin bulaqlarının, ələlxüsus "Кьветхвер" ("Əkizlər") və "Zəmzəm" bulaqlarının tayı-bərabəri yoxdur.

Ləzgi xalqının bir sıra qədim adət-ənənələrini mucuqlular göz bəbəyi kimi qoruyurlar. Ələlxüsus mel (iməcilik) adətini onlar özlərinə məxsus təntənə ilə qeyd edirlər.

Bu kənddən adlı-sanlı alimlər çıxıb. Azərbaycan arxeologiya elminə töhfələr vermiş tarix elmləri doktoru Abidulla Orucovla, eyni vaxtda elmin iki sahəsində - geologiya-mineralogiya və hüquq sahələrində nailiyyətlər qazanmış Əhmədxan Əlimovla və başqa tanınmış alimlərlə həmyerliləri fəxr edirlər. Mucuq Qusar rayonunda hərbçilər kəndi kimi də məşhurdur. Buradan Azərbaycanda və xarici ölkələrdə qulluq edən çoxlu polkovniklər və polkovnik-leytenantlar çıxıb.

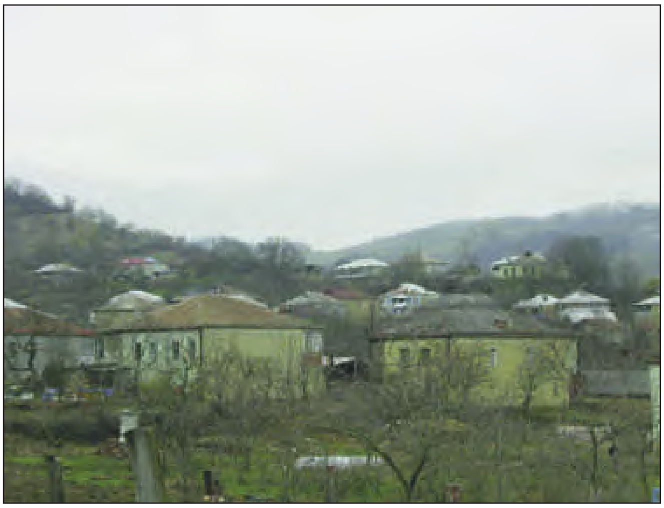

АВАРАН

“Аваран” гафунихъ “кутугай”, “мублагь”, “хъсан еридин” хьтин манаяр ава. Кьиляй-кьилди мублагь чилер тир и иер макандал хуьруьнбуру манадив кьадай тIвар илитIнавайди ашкара я.

Вичихъ Аваран ва Хуьрел хуьрер акатзавай Аваранрин администрациядихъ санлай 547 майишат ава. Инин агъалийрин кьадар 2500-дав агакьзава. КцIар райондин дегь хуьрерик акатзавай Аваранда икьван гагьди я археологиядин кIвалахар кьиле тухванвач, яни и хуьруьн тIварцIин этимологиядикай илимдал асаслу баянар ганвач.

Ингье 2004-йисуз Бакуда басма хьайи 7-синифдин “Юкьван асиррин тарих” ктабдин 75-чина Аваран хуьруьн тIвар VI виш йисуз Кеферпатан Къафкъаздай Кьибле Къафкъаздиз атай, 558-йисуз ина Авар Гьукумат туькIуьрай туьрк тайифайрихъ галаз алакъалу тирди къалурнава. Анжах рикIелай ракъурна кIандач хьи, “Аваран” гафунин диб “авар” ваъ, “аваран” я ва топонимия илимдини гьар са хуьруьн тIварцIин мана кIвенкIве гьана яшамиш жезвай чкадин халкьдин чIала жагъурун тIалабзава.

Хуьруьн дегь сурари адан тарихрикай ихтилатзава. Са шумуд йис вилик хуьруьн тракторист Межида чил эгъуьндайла винел акъатай суру ам мягьтеларнай: кучукнавайдан кьибле адетдинди тушир, адан кьиликни цIиб квай. Чиликай ихьтин са шу-

AVARAN

“Avaran” sözünün mənası ləzgicə “yaxşı”, “bərəkətli”, “münbit” kimi mənaları var. Bərəkətli torpaqları, əlverişli təbii şəraiti olan bu yeri kənd adamlarının sözün mənasına uyğun olaraq “Avaran” adlandırması təbii haldır.

Avaran və Xürel kəndlərinin daxil olduğu Avaran inzibati ərazi vahidliyi 547 evdən ibarətdir. Burada 2500 nəfərə yaxın əhali yaşayır. Yaşıl meşələr, geniş çöllər, çiçəkli yaylaqlar məskəni olan Avaranda indiyə kimi arxeoloji axtarışlar aparılmayıb. Bir neçə il əvvəl traktorçu Məcidin yer şumlayarkən aşkar etdiyi qədim qəbirlər maraqlı faktlar üzə çıxardı. Basdırılanların qibləsinin əks istiqamətdə olması, qəbirlərin hamısının baş hissəsində kuzə qoyulması qədim ləzgilərin çoxallahlığa sitayiş dövrünün adətlərini yada saldı. İnsanlar basdırılarkən onların baş tərəfində su qoymaq adəti ğuts dini dövründə geniş yayılmışdı.

Ümumiyyətlə, bu kənddə ləzgilərin ğuts dini ilə bağlı adətlərinə indi də təsadüf olunur. Ğutsların xeyir-duaları burada tez-tez eşidilir. Ağsaqqalların söhbətlərində ğutsların nəsihətlərinə istinad olunur. Pirlərə sitayiş də həmin dövrlərin yadigarıdır. Avaran çoxlu pirləri ilə tanınır. Onlardan ən şöhrətlisi “Salmaxan” piridir.

“Avaran” toponimi ilə bağlı bəzən yanlış mülahizələrə yol verilir. 2004-cü ildə yeddinci sinif şagirdləri üçün Bakıda nəşr olunmuş “Orta əsrlər tarixi” dərs-

муд сур хкатнай. Хуьруьн вилик-кьилик квай ксари КцIарин гзаф чкайра дуьшуьш жезвай ихьтин сурарихъ ухшарвилер авайди малумарнай. Дегь чIавара инсанар кучукдайла абурун кьилик къене яд авай цIиб тадай адет авайди рикIел гъанай.

И хуьре лезгийрин гъуц диндихъ галаз авсиятда арадиз атай адетар къедалди ама. Гъуцарин алхишар фад-фад ван къведа ваз ина. Кьуьзуьбурун ихтилатар гъуцарин акьул гунар галачиз жедач. ПIирерал финни гьа девиррилай амай адетрикай я. Инин "Салмаханан пIирел" къунши районрайни инсанар къведа.

И хуьре дегь чIаварин лезги чIалан миже ама. Чи чIалан вишералди къадим гафар къажгъида ваз инай. Вичин эсерра са шумуд девирдин гелер дуьшуьш жезвай кхьираг Ядуллагь Шейдаеван, лезги шииратдиз цIийи гьава гъайи шаир Эгьмедбег Шихкъайибован, М.Горькийдин тIварунихъ галай Москвадин Литературадин Институт акьалтIарай шаир Акиф Алиханован эсерри лезги чIалан къенивални михьивал хъсандиз хвенва.

Хуьруьн тIвар-ван авай чIехи сихилрик Башар, Къалпар, ЦIарапар, Хушумар, Тумакьар, Хужаяр, Эхнегар ва масабур акатзава. Виридалайни чIехи сихил Башар я. ЦIарапар туьнтбур, фад чпелай алатдайбур ятIа, Хушумар секинбур, гаф чрурна лугьудайбур я.

Лезгийрин вири хуьрерал хьиз, Аварандални лакIаб ала: "ТIач аваранар". Лезгийрин цIун кIвалин и тIям чурунай чпин кIвенкIвечивал виш йисар я гъиляй гузвач аваранвийри. Мад са лакIаб ала абурал: "Итим ядай аваранар". Ам эрмени-мусурман дяведилай амай аманат я. А чIавуз хуьруьн ксар Къубадиз эрменийрин аксина женг чIугваз фенай. 30 кас кьулухъ элкъвеначир.

КцIарин къадим мискIинрикай сад и хуьре хьайиди Ш.Фатуллаева 1998-йисуз Ленинградда басма авур "Градостроительство и архитектура Азербайджана XIX-начала XX века" ктабдани къалурнава. Авторди кхьенвайвал, 1829-йисуз Аваран хуьре эцигай мискIин инин куьгьне мискIиндин чкадал хкажнай. Гьа чIавуз куьгьне мискIиндин яшар са шумуд виш йис тир.

XXI асирдин эвелра - 2006-йисуз гьа са чкадал пуд лагьай гъилера мискIин эцигна. Кьведра Меккедиз фена хтай вад аялдин диде Гуьлзада Османовади и суваб кар вичин веледрихъ галаз санал кьилиз акъудна.

liyinin 75-ci səhifəsində Avaran adının VI əsrdə Şimali Qafqazdan Cənubi Qafqaza gəlmiş, 558-ci ildə burada Avar dövləti yaratmış türk tayfaları ilə əlaqəli olduğu göstərilmişdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, sözün kökü "avar" deyil, "avaran"dır, mənası isə "münbit", "bərəkətli" deməkdir. Toponimiya elmi yer adlarının mənasını uzaqlarda deyil, həmin ərazilərdə tarixən yaşayan yerli xalqların dillərində axtarmağı vacib sayır.

Avaranlılar ləzgi dilinin təmizliyini və zənginliyini bu günə kimi qoruyub saxlayıblar. Lüğətlərə düşməmiş yüzlərlə sözü indi də kənd camaatından eşitmək mümkündür. Söz qədrini bilən avaranlılar arasından adlı-sanlı qələm sahibləri çıxıb. Müxtəlif dövrlərin abhavasını əsərlərində realistcəsinə göstərmiş yazıçı Yadulla Şeydayev, ləzgi poeziyasına parlaq rənglər, əlvan çalarlar gətirmiş şair Əhmədbəy Şıxqayıbov, M.Qorki adına Moskva Ədəbiyyat İnstitutunu bitirmiş, ləzgi şeriyyətinə yeni nəfəs gətirmiş Akif Əlixanov ləzgi dilinin gözəlliyini öz əsərlərində yaşatmışlar.

Kəndin məşhur nəsilləri arasında Başar, Qalpar, Saraplar, Xuşumlar, Tumaqlar, Xucalar, Exneqlər və başqaları vardır. Saraplara tündməcazlıq, tez özündən çıxmaq xasdırsa, Xuşumlar sakit təbiətli, sözü bişirib deyənlərdir. Ləzgi kəndlərinə xas ləqəb Avarana da xasdır: "Taç avaranlılar". "Taç" qədim ləzgi içkilərindəndir. 100 illərdir ki, avaranlılar taç bişirməkdə qabaqcıllığı əldən vermirlər. Onların bir ləqəbi də var: "Adam öldürən avaranlılar". Bu ləqəb 1918-ci ilin erməni-müsəlman davası ilə bağlıdır. O zaman kəndin kişiləri silahlanaraq Qubaya yola düşmüşdü. 100 kişidən ibarət dəstəyə kəndin starşinası Hacı Şeyda Nəzərəli oğlu rəhbərlik edirdi. "Qanlı dərə"də erməni daşnakları ilə döyüşlərdə Şevlet Səmədov, Vəzirxan Səmədov kimi 30 igid həlak olmuşdur.

Avaran bir zamanlar Quba bölgəsinin dindar kəndlərindən sayılırdı. Bunu kənd məscidinin tarixi də sübut edir. Ş.Fətullayevin 1998-ci ildə Leninqradda çap etdirdiyi "Градостроительство и архитектура Азербайджана XIX - начало XX века" kitabında göstərildiyi kimi, Avaran kəndindəki köhnə məscidin yerində 1829-cu ildə yenisi ucaldılmışdır. Rayonun qocaman sakinlərinin qeyd etdikləri kimi, həmin məscidin bir neçə yüz il tarixi var idi.

XXI əsrin əvvəllərində - 2006-cı ildə eyni yerdə üçüncü dəfə məscid binası inşa olunmuşdur. Bu xeyirxah işi iki dəfə Məkkədə olmuş beş övlad anası Gülzada Osmanova övladları ilə bir yerdə görmüşdür.

ЛАЦА (ЛАЦАР)

Гилан хуьруьвай 5-6 километр яргъа тир цIуру хуьр Яру дагъдин ценера кутунай. Дагълари элкъуьрна цIарцIе тунвай, кIеледиз ухшар тир и хуьруьн амукьаяр къедалди ама. Хуьруьнвийри адаз "ЧIуру кIеле" лугьуда.

Къафкъаздин гзафни-гзаф иер пипIерикай тир КцIар райондин дегь хуьрерик акатзавай Лацарикай тарихдин чешмейра малуматар авачиз туш, амма илимдин рекьелди абур икьван гагьди чирнавач ва и хуьре археологиядин кIвалахарни тухванвач.

И тIвар алай хуьрер Азербайжандин Кьвепеле районда ва Кьибле Дагъустандани ава. Чпиз "Шейхер" лугьузвай КцIарин Лацар хуьруьн агьалияр и тIвар алай муькуь кьве хуьруьн агьалиярни чпин сихилдикай тирди субутиз алахъда, абур чпин мукьвакьилибур я лугьуда.

Лацадай Шагь дагъдин кукIушдал кьван 9 километрдин рехъ ава. Ингье дагъдин муркIари кьунвай гирведив агакьун патал элкъвез-элкъвез 30 километрдин рехъ фена кIанзава.

Лацувийрин кьилин дамах Гъажи Зенги бубадин пIир я. Вичикай гьар юкъуз Меккеда капIна хуьруьз хкведай муъмин кас тир лагьай риваятар авай ада кесибризни фагъирриз куьмекар гудай, гьахьни иман вине кьадай. Адан сурал тек са кцIарвияр ваъ, гьакIни къунши районрай инсанар къведа, пIирел чпин къастар, мурад-метлебар ачухарда.

Лацар шаиррини художникри вич гзаф тесниф-

LƏZƏ

Qədim Ləzə indiki kənddən 5-6 kilometrlik məsafədə yerləşən "ЧIуру кIеле" ("Dağılmış qala") adlı qədim yaşayış məskənində yerləşib. Yarudağın ətəyində salınmış qalaya oxşar həmin kəndin xarabalıqları indi də qalmaqdadır.

Qafqazın heyrətamiz guşələrindən biri olan Ləzə (ləzgicə "Latsar") Qusarın ən ucqar kəndlərindən sayılır. Təəssüf ki, kənd arxeoloji cəhətdən tədqiq olunmayıb. "Ləzə" (Latsar) adlı daha iki kənd mövcuddur. Onlardan biri Azərbaycanın Qəbələ rayonunda, digəri isə Cənubi Dağıstandadır. Özlərini "şeyxlər" adlandıran kənd sakinləri digər iki kəndin sonradan yarandığını iddia edirlər.

Ləzənin Hacı Zəngi piri haqqında çoxlu rəvayətlər mövcuddur. Deyilənə görə Hacı Zəngi kasıblara kömək edən, haqqı uca tutan, hər gün Məkkədə ibadət edib evinə qayıdan mömün insan imiş. Bu piri nəinki Qusarın, eyni zamanda ətraf rayonların əhalisi də ziyarət edir.

Ləzə şair və rəssamların çox vəsf etdikləri kəndlərdəndir. Azərbaycanın xalq rəssamı Səttar Bəhlulzadə özünün onlarca əsərini burada yaradıb.

Ləzənin Gavdan dərəsində respublikamızın ən gözəl yaylaqları yerləşir. Hər il müxtəlif rayonlardan buraya çoxlu qoyun sürüləri gəlir. Qədim zamanlardan qoyunçuluqla məşğul olan yerli əhalinin istehsal etdiyi pendir və qaymaq hər yerdə məşhurdur. Burada vaxtilə atçılıq da inkişaf etmişdi. Sovet hökumətinin ilk illərində rayonun ən böyük atçılıq təsərrüfatlarından

навай хуьрерикай я. Азербайжандин сейли сенят-кар Сеттар Бегьлулзадеди вичин цӀудралди эсерар и хуьре яратмишнай.

Чи республикадин виридалайни иер, мублагь яйлахар Лацарин Гавдан дереда экӀя хьанва. Гьар йисуз Азербайжандин гзаф районрай яйлахриз хперин суьруьяр къведа. Дегь чӀаварилай хпехъан-вал чпин кьилин машгъулат тир лацувийрин ниси-ни къаймах вириниз машгьур я. Ина рамагбанвал-ни вилик фенва. Са береда районрин виридалайни чӀехи рамагарни и хуьре хуьдай. Лацувияр гьакӀни хъсан чӀижерхъанар я. Абурун виртӀедин тай авач.

Шагь дагъдиз рехъ инай тӀуз фида. Кьве зурба кьвал - "Пайгъамбардин къванер" хуьруьн варар я. Инай агъуз вил вегьейла, аламатдин пейзажар ак-вада. 700-800 юкӀ кьван дерин тир "Дегьне" кӀам дагълари элкъуьрна юкьва тунва. Гьар дагъдин ху-ралай са чарчар кӀвахьзава. Къацу махпурди рикӀ хъуьтуьларзава. Са чӀавуз ина "ЯхцӀур булах" ргаз-вай. Гила булахрин кьадар акьван туштӀани, халкь-ди гайи тӀвар гилалди амазма. Шагь дагъ галайнихъ фидайла тарихар рахада вав. Яру дагъди (адаз и тӀвар вичин накьвар яру рангунинди я лугьуз ган-вайди я), Нисин дагъди (ам лацувийрин сят я, ни-синихъ рагъ и дагъдин кукӀвал жеда), пуд вацӀу - ЧӀулав вацӀу, Лацу вацӀу ва ТӀвар алачир вацӀу ара-диз гъанвай Шагьнабат, Къарабулах хьтин тӀебиат-дин гуьмбетар ина гзаф ава. Шагь дагъдинни Къи-зил къаядин арада экӀя хьанвай Шагьнабат дереда Лацарин къванцилух ава. Им дегь чӀавара дагъларай авахьай муркӀари гъанвай къванерин кӀапӀалар я.

Са береда ЧӀехи Къафкъаз кьур муркӀари Шагь-набат дереда галкӀана генани зурба муркӀар арадиз гъанай. И муркӀари Шагьюрт яйлахдин патавай Ла-царин хуьре кьван экӀя хьанвай лап зурба муркӀа-дин чарчар арадиз гъанай. Вахтар алатунивай мур-кӀар цӀранатӀани, бязи чкайра абуру къванцилухар арадиз гъана. Цуькверин гьуьлелай алатайла дуь-шуьш жезвай "Цуругърин тӀул" куьтягь хьайила, "Мугъулар кьейи тӀул" къвезва. Гзаф кьакьанра, дегь сурар авай и чка акурла пагь атӀана амукьда вун. Чи бубаяр гьихьтин викӀегьбур тиртӀа иниз акьахайла чир жеда ваз.

Инин палеолит, мезолит ва неолит девирриз талукь дагьарри хуьруьн тарихдин къадимвиликай хабар гузва. Дегь чӀавара хуьруьн бине са шумуд чкадал кутунай ва икӀ тирди сурари хьиз, фольк-лордин материалрини субутзава. Сур хуьрерикай сад Гавдан дереда хьайиди я. КцӀар райондин бязи

biri bu kənddə idi. Ləzəlilər yaxşı arıçılar kimi də tanınırlar. Bu gün də Ləzə balının tayı-bərabəri yoxdur.

Şahdağa yol Ləzədən keçir. "Peyğəmbər daşları" adlanan iki nəhəng qaya buranın rəmzi qapısıdır. Oradan heyrətamiz mənzərə açılır. 700-800 metr dərinlikdəki dərəni dağlar əhatə edib. Hər dağın başından bir şəlalə axır. Məşhur Ləzə şəlalələri bu dərədədir. Həmin ərazidə bir zamanlar 40 bulaq qaynayırmış. İndi bulaqların sayı bir o qədər olmasa da, onların adı yaşayır.

Ləzədən Şahdağa qədər uzanan yolda neçə dağ sıralanır. "Yaru dağ"ın mənası "Qırmızı dağ" deməkdir. Bu ad ona süxurlarının rənginə görə verilib. Səhər gün çıxanda dağ al qırmızı rəngə boyanır. "Nisin dağ"ın mənası "Günorta dağı" deməkdir. Ləzəlilər bu dağa görə vaxtı təyin edirlər. Günəş dağın zirvəsinə qalxanda günorta olur. Qusarçayı üç çay - ЧӀулав (Qara), Лацу (Ağ) və Adsız çaylar əmələ gətirir. Şah dağ və Qızıl qaya massivləri arasındakı Şahnabat dərəsində Ləzə moreni var. Bir zamanlar bütün Qafqazı bürümüş buzlaqlar Şahnabat dərəsində birləşərək, nəhəng buzlaq yaratmışdı. Həmin buzlaq Şahnabat yaylağından Ləzə kəndinə kimi uzanan nəhəng buz şəlaləsi əmələ gətirmişdi. Zaman keçdikcə buzlar ərisə də, bəzi yerlərdə onun çöküntüləri qalmışdır.

Yaylaqlardan - bu əlvan çiçək dənizindən keçib "Monqolların öldürüldüyü təpə"yə çatırsan. İnsanın çətinliklə qalxdığı bu yüksəklikdəki qədim qəbiristanlıq keçmişdə bura hücum çəkmiş monqollarla yerli əhali arasında baş vermiş qanlı döyüşün izləridir. Ləzgilərin igidliyini görən yadellilər çoxlu itki verdikdən sonra buraları tərk ediblər.

Buradakı paleolit, mezolit və neolit dövrlərinə aid mağaralar kəndin qədimliyindən söhbət açır. Folklor nümunələrindən və qocaların söhbətlərindən göründüyü kimi, kənd bir neçə dəfə yerini dəyişib. Burada ən qədim yurd Gavdan dərəsində salınıb.

Hazırda 20 evi olan Ləzə bir zamanlar böyük və abad kənd olub. Bunu böyük bir ərazini əhatə edən qədim qəbiristanlıq da sübut edir. 1993-cü ildə burada püskürmüş palçıq vulkanı həmin qəbiristanlığın bir hissəsini məhv etmişdir. Bir həftə ərzində kənddəki şəlalədən su əvəzinə qaynar palçığın axması o vaxt buradakı gur həyatı iflic vəziyyətinə salmışdı. Vulkanın izləri kənddə bu gün də qalır.

"Latsar" sözü ləzgi dilində "ağ rəng" mənasını verir. Ləzə yaylaqlarının ən gözəl çağı yazda ağappaq çiçəklərin açdığı vaxt sayılır. Kəndin adının buraların qış mənzərəsi ilə əlaqəli olduğunu iddia edənlər də

хуьрера хьиз, Лацани “ЧIуру хуьр” лугьудай къадим яшайишдин чка ава. ТIебиатдин басрухар себеб яз лацувияр дагълухрай дуьзенлухриз куьч жез мажбур хьанай.

Гила вичихъ 20 кIвал амай Лаца са береда чIехи, авадан хуьрерикай тирди къадим сурарини субутзава. 1993-йисуз винел акъатай палчухдин вулканди и сурарин са пай юхдиз акъудна. Са гьафтедин къене чарчардай ргар легье авахьнай. Ада гзаф четинвилерни дарвилер арадал гъанай. Вулкандин гелер хуьре гилалди ама.

“Лацар” гафунин этимологиядикай рахадайла сифте и гафунин манадикай фагьумна кIанзава. Гатфар алукьна яйлахри цуьк акъудайла и чилер кьиляй-кьилди лацу жеда: яйлахриз лаз яда. Рагъ акьадай патаз лаз ягъуниз лезгийри “лацар” лугьуда. Садбуру лугьузвайвал, лацуда авай яйлахри “Лацар” хьтин гаф арадиз гъана. И гаф хъуьтIуьхъ галаз алакъалу я лугьузвайбурни ава. Ноябрдин эвелрилай мартдин эхирдалди кьуьд жезвай и чкайра живедин лацувили вил тухуда. Гьавиляй “Лацар” лугьуда иниз. И фикир-фагьумдихъ галаз санал чи мифологияни рикIел хкана кIанзава. Лезгийри гъуц диндиз икрамзавай дегь чIавара чи гъуцар вири Шагьдагъдин кукIушра кIватI жедай кьван. Иниз абур цаварай лув гудай гимийра - лацанра аваз эвичIдай ва гьавиляй халкьди абур эвичIай чкадиз Лацар тIвар ганай.

Академик Р.Гьайдарова вичин “Лезги ономастикадиз гьахьун” ктабда кхьенвайвал, Грар, КIрар, Кркар, КцIар, Мацар, Усар ва мсб. эвелдай ойконимар ваъ, кайнонимар тир. Им акI лагьай чIал я хьи, абуру чара-чара тайифайрин тIварар къалурзава: Кркар-кирк-и-ви; Хьилер-хьил-и-ви; ЦицIер-цIицI-и-ви ва икI мад. И фикир-фагьум асасдиз къачуртIа, Лацар ойконимди лац тайифадин тIвар къалурун (Лацар-лац-у-ви) ва алай вахтунда хуьруьн тIвар гьам “Лаца”, гьамни “Лацар” хьиз лугьун ва кхьин тIебии кар я. Лацар - хуьруьн тIварцIин гзафвилин кьадардин форма я.

Гафарин устIарар я лугьуда лацувияр. Мисалар галачиз рахадач абур. Лацара гьава гьикI я лагьана жузурла, адетдин куьруь жавабар гудач ваз. ХъуьтIуьз “Жив живедал къванва”, зулуз “Маргьи-маргьар къвазва”, гатуз “Ракъини тIанурди хьиз кузва” лагьай жавабар гуда. Гатфариз “Лацудавай свас хьиз я Гавдан дере” лугьуда абуру. Эхь, тIебиатди шаир авунва лацувийрикай, тешпигь галачиз рахадач абур.

var. Noyabrın əvvəllərindən martın sonlarına kimi qışın hökm sürdüyü bu yerlərdə qarın bəyazlığı göz qamaşdırır.

“Ləzə (Latsar) sözünün mənasının ləzgi mifologiyası ilə də əlaqəsi var. Qədimlərdə, ləzgilərin Ğutsar dininə sitayiş etdikləri vaxtlarda guya allahlar tez-tez Şahdağın ətəyindəki bu dilbər guşəyə göydən uçan gəmi (latsan) ilə enərmiş. Ona görə də xalq onların endikləri yerə Latsar adını veribmiş. Bu rəvayətlərlə bağlı ləzgi folklorunun çoxlu nümunələri var.

Ləzədən Şahdağın zirvəsinə düz xətlə 9 kilometrdir. Lakin dağın daim buzlarla örtülü olan zirvəsinə çatmaq üçün dövrələmə 30 kilometrdən çox yol qət etmək lazım gəlir.

Filologiya elmləri doktoru, akademir R.Heydərovun 1996-cı ildə Mahaçqalada rus dilində çap etdirdiyi “Ləzgi onomastikasına giriş” kitabında yazdığı kimi, Qrar, Krar, Krkar, Ktsar, Matsar, Usar bə s. əvvəldən oykonim yox, kaynonim idi. Bu, o deməkdir ki, həmin kənd adları ayrı-ayrı tayfaların adlarını göstərir. Məsələn, Кркар-кирк-и-ви; Хьилер-хьил-и-ви; ЦицIер-цIицI-и-ви. Əgər bu fikri əsəs götürsək, onda Латсар oykoniminin lats tayfasının adını göstərməsi və onun adının həm Латса, həm də Латсар kimi işlənməsi təbii haldır. Латсар kəndin cəm formasında adıdır.

Ləzəlilərə həm də söz ustaları deyirlər. Onlar məsəl çəkmədən, atalar sözündən istifadə etmədən danışmazlar. “Ləzədə havalar necədir?” deyə soruşanda qısaca cavab verməzlər. Qışda “Qar üstünə qar yağıb”, payızda “Elə yağış yağır ki, ucundan tut, göyə çıx”, yayda “Günəş təndir kimi yandırır” deyə cavab verərlər. Yazda “Bəyaz gəlinə bənzəyir Gavdan dərəsi” deyərlər. Beləcə, şair təbiətlidir ləzəlilər, bənzətməsiz, təşbehsiz danışmazlar.

КЬВЕ МУРУГЪ

КцІарин къадим хуьрерин арада "Муругъ" компонентдикай арадиз атанвай кьве хуьр ава: ЧІехи Муругъ ва Зинданмуругъ. Тарихдин чешмейрай малум жезвайвал, абур кьведни юкьван виш йисара кутунвай хуьрер я.

ЧІехи Муругъ

"Муругъ" ойконим сифте яз X виш йисаз талукь "Абу Муслиман тарих" ктабда дуьшуьш жезва. Ана кхьенва: "Абу Муслиман хва Санжабахъ Сейфедин, Юсуф, Насираддин, Жамал, Абдуллагь, Гьемзе, Али Бархут тІварар алай ирид хва авай. Абурукай Юсуф кьуд хцин буба тир. Адан рухвайрикай Агъажан тІвар алайди Штул, амайбур Къуруш хуьре, абурун сихилрикай Шабан Хушнах, Халибан Хинов, Сейфедин Ф.ва, Рамазан Дигагь, Юсуф Учук, Али Б.ч. кал, Халид ЭчІехуьр, Жамал Муругъ, Умар ва Мегьамед Ахцегь, Харизм ал-М.л.к., Абдуллагь Халтун, Режеб Т.п.г. (Тибиг), Халиф Штул, Рамадан Уьнуьгъ, Мегьамед Ал.к. хуьрера бине кутуна амукьна" *(А.Р.Шихсаидов. Очерки истории, источниковедения, археографии средневекового Дагестана. Махачкала, 2008, с.274).*

1710-1712-йисарин хронографда къалурнавайвал, Ширваншагь II Ибрагьима (Шейх Шагьди) Кьурагьни Куьре къаз кІанз лезги чилерал вегьейла ЧІехи Муругъинни Зинданмуругъин агьалийри куьревийриз куьмек ганай. Михалан кьушунда и хуьрерин агьалийрикай тир 200-далай гзаф ксари женг чІугвазвай. 1823-йисуз А.Максимовича чІугур ва Москвада чапдай акъудай Къафкъаздин чилерин картада хуьруьн тІвар Мурух хьиз гьатнава.

Кьве Муругъдихъни къагьриманвилин тарихар хьиз тикрарсуз тІебиатни ава.

İKİ MURUĞ

Qusarın qədim kəndləri arasında "Muruq" sözündən əmələ gəlmiş iki kənd var: Böyük Muruq və Zindanmuruq. Tarixi mənbələrdən məlum olduğu kimi, hər iki yaşayış məntəqəsi orta əsrlərdə salınıb.

Зинданмуругъ ***Zindanmuruq***

Böyük Muruq

"Muruq" oykoniminə ilk dəfə X əsrə aid "Abu Müslümün tarixi" kitabında təsadüf edilmişdir. Orada yazılmışdır: "Abu Müslümün oğlu Səncabın Seyfəddin, Yusuf, Nəsirəddin, Camal, Abdullah, Həmzə, Əli Barxut adlı yeddi oğlu var idi. Onlardan Yusuf dörd oğul atası idi. Onun oğlanlarından Ağacan Ştul, qalanları Quruş kəndində, bunların nəslindən olan Şaban Xuşnax, Xaliban Xinov, Seyfəddin F.va, Ramazan Digah, Yusuf Uçuk, Əli B.ç. kal, Xalid Əcəxür, Camal Muruğ, Umar va Məhəmməd Axtı, Xarizm al-M.l.k., Abdullah Xaltun, Rəcəb T.p.q. (Tibiq), Xalif Ştul, Ramadan Əniğ, Məhəmməd Al.k. kəndlərində məskunlaşmışlar" *(А.Р.Шихсаидов. Очерки истории, источниковедения, археографии средневекового Дагестана. Махачкала, 2008, с.274).*

1710-1712-ci illərin xronoqrafında göstərildiyi kimi, Şirvanşah II İbrahim (Şeyx Şah) Qurah və Küre vilayətlərini tutmaq üçün ləzgi torpaqlarına hücum çəkəndə Böyük Muruq və Zindanmuruq kəndlərinin əhalisi kürelilərə kömək göstərmişdir. Sərkərdə Mixalın qoşununda bu kəndlərin 200-dən çox igidi döyüşmüşdür.

1823-cü ildə A.Maksimoviçin çəkdiyi və Moskvada çap etdirdiyi Qafqaz torpaqlarının xəritəsinə kəndin adı Murux kimi düşmüşdür.

Hər iki Muruq qəhrəmanlıq tarixi ilə yanaşı gözəl təbiətə də malikdir.

КАЛУНХУЬР

ТIебиатди захавилелди иервилер бахшнавай хуьрерикай я Калунхуьр. Самур вацIун къерехда экIя хьанвай ам дагъларин, яйлахринни тамарин макан я.

Чкадин агъсакъалри ва интеллигентри хуьруьн тIвар "дуьзенлух чка" хьтин мана гузвай "кал" гафуникай арадиз атанвайди я лугьуда. Им гьакъикъатдив кьадай баян тирди хуьре гьалтзавай "Калун пел", "Калун рехъ", "Калун вир" хьтин топонимрини субутзава. Лезги чилерал "кал" гафуникай арадиз атанвай топонимар тIимил авач. Абурукай сад Ахцегьа гьамамрин патав гвай "Къуру калар" лугьудай чка я. Къубадин Хъимилрин хуьруьн патав лагьайтIа, къадим Калунхуьр хьанва. Са береда и хуьруьн бине КцIарин Калунхуьряй иниз атайбуру кутунай. Гила а хуьруьн чилерал харапIаярни дегь сурар алама.

Калунхуьруьн яшар гьикьван я? Гилан Калунхуьруьн бине алатай виш йисан 60-йисара кутурди я. Им алай аямдив кьазвай, пландивди кутунвай цIийи хуьр я. Иниз агьалияр чиливай гзаф кьакьандал, "Пазу" лугьудай чкадал алай цIуру хуьряй куьчарнай. Гила анал куьгьне мискIиндин амукьаяр алама. Дегь Калунхуьр лагьайтIа, Агъа Калунхуьруьвай винида авай "ЧIуру хуьр" лугьудай чкадал хьанай. ИкI тирди ина авай дегь чIаварин сурарини субутзава.

KALUNXÜR

Təbiətin səxavətlə gözəlliklər bəxş etdiyi kəndlərdən biridir Kalunxür. Samur çayının sahilində salınmış bu kənd dağlar, yaylaqlar və meşələr məkanıdır.

Kənd ağsaqqallarının və ziyalılarının izah etdikləri kimi, "Kalunxür" adı ləzgi dilində "düzənlik yer" mənasını verən "kal" sözündən əmələ gəlmişdir. Bu fikrin həqiqətə uyğun olduğunu kənddə təsadüf edilən "Kalun pel" ("Kalun təpəsi"), "Kalun rex" ("Kalun yolu"), "Kalun vir" ("Kalun gölü") toponimləri də sübut edir. Ləzgilərin yaşadıqları ərazilərdə "kal" sözündən əmələ gəlmiş toponimlərə az təsadüf olunmur. Misal olaraq, Axtı rayonundakı hamamların yaxınlığında yerləşən "Quru kalar" ("Quru düzənlik") adlı ərazini göstərmək olar. Qubanın Qımıl kəndi yaxınlığında isə qədim Kalunxür kəndi olmuşdur. Onu Qusardakı Kalunxürdən bura köçmüş adamlar salmışdılar. Hazırda həmin ərazidə qədim kəndin xarabalıqları və qəbiristanlığı qalmışdır.

Kalunxürün yaşı nə qədərdir? Hazırki kəndin bünövrəsi ötən əsrin 60-cı illərində qoyulmuşdur. Bu, dövrün tələblərinə cavab verən müasir kənddir. Buraya əhali yüksəklikdə yerləşən "Pazu" adlı ərazidən köçürülmüşdür. İndi orada qədim məscidin xarabalıqlarından başqa heç nə qalmamışdır. Qədim Kalunxür isə Aşağı Kalunxürdən yuxarıda yerləşən "Çuru xür" ("Dağılmış kənd") adlı yerdə olmuşdur. Bunu oradakı qədim qəbiristanlıq da sübut edir.

КЬУЬХУЬР

Ина рекьери элкъвез-элкъвез кьакьанрихъ ялзава. Дагъдин синерай, хкатай кьваларай, къацу яйлахрай тIуз физва рекьер.

Кьве дагъдин кьула гугрум акьалтна авахьзавай вацIу, чархарин яхадай кIвахьзавай, лацу кифериз ухшар чарчарри хуьруьз рекье твазва чун. Гуьнейрайни къузайрай тIуз, сал жигьиррай физва чун. Эхирни агакьзава. Имни Кьуьхуьр... Эха рикI, эхиз жедатIа. Шехьмир вилер, алакьдатIа. ЧкIанвай кIвалерин, уьцIвенвай цларин, ацахьнавай паруйрин акунри рикIин гьал атIузва. Кьуд пад иеси амачир салар, цан цазмачир генг чилер я.

Кьуьхуьр КцIарин дегь хуьрерикай сад я. Вичихъ гзаф агьалияр авайвиляй са хуьр бес тахьана, инсанри кьвед лагьай хуьруьн бине кутур, гьавиляй "Кьве хуьр - Кьуьхуьр" хьиз сейли хьайи лезги макан тир ам. Ингье гуьгъуьнлай хайибуру негьна ам, гьавиляй къе акваз-акваз хуьрерин жергедай акъатзава и диге.

Са береда адахъ авадан чилер, мублагь никIер, генг яйлахар авай. Хуьруьн суьруьйринни нехиррин и кьил-а кьил аквадачир. Зегьметдал рикI алай къени инсанри уьмуьр гьалдай ина. Гила лагьайтIа чкIизва хуьр. Алай вахтунда ина къадаз мукьва хизан ама. Са юкъуз гьабурни ялгъузвиликай катда. Дагъдин кукIвал ялгъуздиз чан гуз гьазур хьанвай кьуьзуь лекьрез ухшар тир Кьуьхуьр. Балаяр яргъариз акъатна, дерт лугьудай касни амачир лекьрез.

QUXUR

Burada yollar dolana-dolana yüksəklərə qalxır. Sıldırım qayalardan, yaşıl yaylaqlardan keçib gedir onlar. Gözəlliklər göz oxşayır.

İki dağın arasından gurultu qopararaq axan çay, zirvələrdən sıyrılaraq dərələrə axan, ağ hörüklər kimi açılan şəlalələr bizi kəndə yola salır. Güneylərdən, quzeylərdən, dar cığırlardan keçib gedirik. Nəhayət ki, gəlib çatırıq. Bu da Quxur... Döz görüm necə dözürsənsə. Ağlama görüm, göz yaşlarını saxlaya bilirsənsə. Dağılmış evlərin, uçulmuş divarların görkəmi adamı elə sarsıdır ki, yerindəcə donub qalırsan. Dörd tərəf sahibsiz bağlar, çoxdan əkilməyən geniş sahələrdir.

Quxur Qusarın qədim kəndlərindəndir. Əhalisinin sayı artdığına görə ikinci kəndin - Quxurun bünövrəsini qoymuş və bundan sonra kəndi "Кьве хуьр" ("İki kənd") mənasını verən Quxur kimi adlandırmış insanlar bir vaxtlar burada cənnət yaradıblar. İndi doğmaları tərəfindən atılıb, adı kəndlərin siyahısından çıxır Quxurun.

Bir vaxtlar onun bərəkətli torpaqları, məhsuldar zəmiləri, geniş yaylaqları var idi. İlxı, sürü və naxırların sayı-hesabı yox idi. Zəhmətkeş insanlar ömür sürürdü burada. İndi isə kənd əldən gedir. Hazırda burada igirmiyə yaxın ailə yaşayır. Bir gün onlar da tənhalıqdan bezəcək. Dağ başında tək-tənha can verən qoca qartala bənzəyir Quxur. Balaları uzaqlara uçmuş, dərdini deməyə kimsəsi qalmamış qartala.

ВИНИ ЛАКАР YUXARI LƏGƏR

Къадим хуьр кьваларин винел экIя хьанвай. А чилерал алай Шейх буба тIвар ганвай сурар яргъал девиррин лишан я. Гуьгъуьнлай хуьр вацIун къерехдиз куьч хьана. 1958-йисуз археологри Вини Лакардинни Суважалдин арада, КцIар вацIун эрчIи пата ЧIарахар лугъудай къадим хуьруьн амукьаяр винел акъудна. И хуьруь 10 гектардин чилер кьунвай. Инай хъенчIин ва металлдин къапар жагъанва. Къванцин цларин амукьайри им чIехи кIеле тирдакай хабар гузва. XVI-XVII виш йисара ЧIарахар гзаф чIехи хуьр тир.

Yerli sakinlərin dediklərinə görə, qədim kənd qayaların başında yerləşib. Həmin ərazidəki Şeyx baba qəbiristanlığı uzaq dövrlərin nişanəsidir. Sonralar kənd çayın sahilinə köçüb. 1958-ci ildə arxeoloqlar Yuxarı Ləgərlə Suvacal kəndləri arasında, Qusar çayının sağ sahilində Çaraxar adlı qədim kəndin qalıqlarını aşkar ediblər. Həmin kənd 10 hektar sahəni əhatə edir. Buradan saxsı və metal qablar aşkar olunmuşdur. Daş divarların qalıqları burada böyük qalanın olmasından xəbər verir. XVI-XVII əsrlərdə Çaraxar iri yaşayış məntəqəsi olmuşdur.

ТIИГЬИР DÜZTAHİR

КЪАЗАНБУЛАХ

QAZANBULAQ

Столыпинан урусар Къафкъаздиз куьчарунин сиясатдихъ авсиятда Азербайжандиз ва КцІариз урус хизанар гзаф куьч хьана. 1910-йисалай кьил кутуна урусар КцІарин бязи хуьрера жемиятар хьиз яшамишиз эгечІна. Малаканрин хуьрер икІ арадиз атана. КцІарин виридалайни чІехи малаканрин хуьрер Къалажух ва Къазанбулах тир. Урус-мусурман дяве башламишайла са кьадар малаканар инай куьч хьана. Ингье гзаф урусар КцІара къедалди яшамиш жезва.

Stolıpinin rusların Qafqaza köçürülməsi siyasəti ilə əlaqədar Azərbaycana və eləcə də Qusara çoxlu rus ailələri köçürülür. 1910-cu ildən başlayaraq ruslar Qusarın bəzi kəndlərində icmalar şəklində yaşamağa başlayırlar. Rus icmaları və yaxud başqa sözlə desək, malakan kəndləri belə meydana gəlir. Qusarın ən böyük malakan kəndləri Qalacıq və Qazanbulaq idi. Rus-müsəlman davası başlananda malakanların çoxu köçdü. Lakin bir çox rus ailələri bu gunə kimi Qusarda yaşayır.

ЗИНДАНМУРУГЪ

ZİNDANMURUQ

ХУЬРЕЛ — XÜREL

Са бязибуру Хуьрел “хуьр” ва “эл” гафарикай туькIуьр хьанвайди я лугьуда. “Чун хуьр кIани, эл кIани ксар я”, лугьуда хуьрелвийри чпин гьакъиндай. Хуьруьн сифте бине Шуьмехуьр лугьудай чкадал кутунай. Гьгъуьнлай адан агьалияр хурал алай и гуьлуьшан чкадиз куьч хьанай.

Mülahizələrə görə Xürel “xür” (“kənd”) və “el” sözlərindən yaranmışdır. Xürellilər özləri haqqında “Biz el sevən, kənd sevən adamlarıq” deyirlər. Kənd bir zamanlar Şümexür adlı ərazidə yerləşmişdir. Sonralar əhali təbiətin bu dilbər guşəsinə köçmüşdür.

УЬНУЬГЪ — ƏNİĞ

ВУРВАР URVA

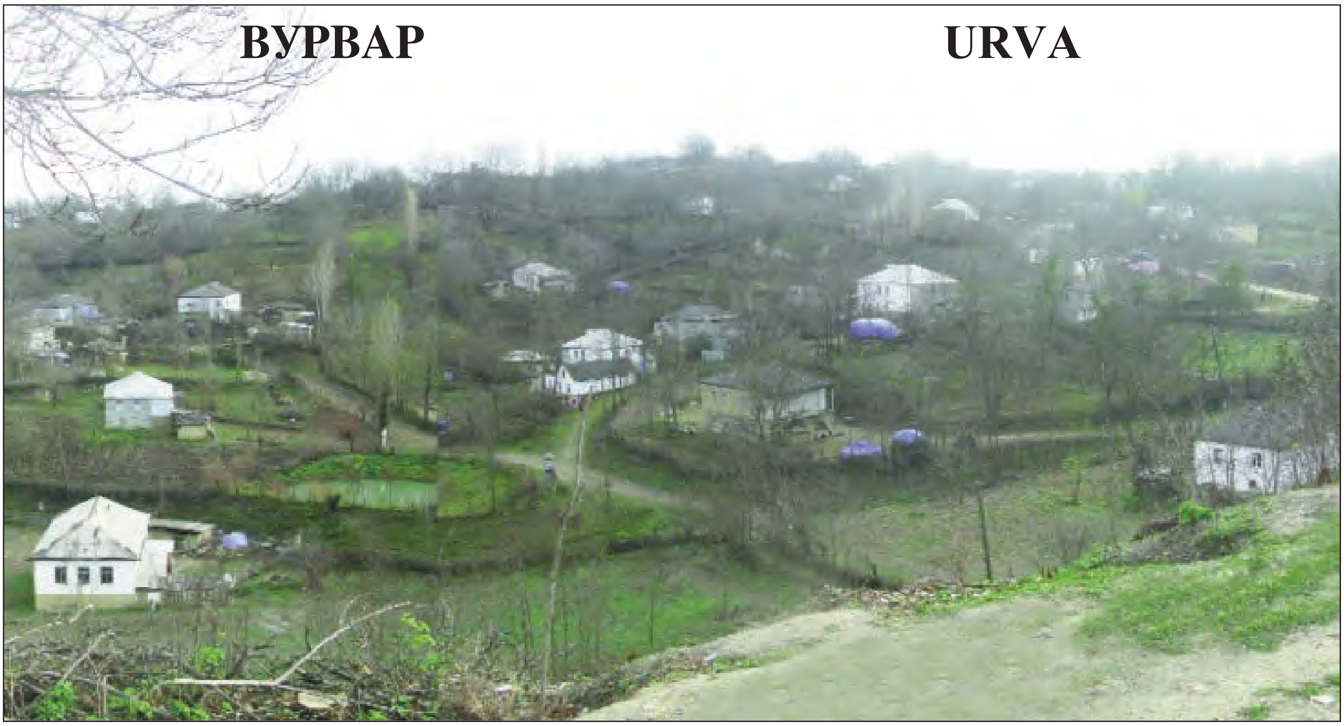

Вурвар КцIарин чIехи ва мублагь хуьрерикай я. Гафунин дибда авай "берекатлу" мана гузвай "вурв" гаф инин генг ва мублагь чилериз ишара я. Хуьре Шейх Мегьамед, Куьрегьар, ЧIарахар, Неьар, Мискуьлегар, Къакъуяр, Къурушар хьтин къадим сихилрин векилар яшамиш жезва.

Urva (Vurvar) Qusarın böyük və bərəkətli kəndlərindəndir. Sözün kökü olan "vurv" ləzgicə geniş və bərəkətli torpaq mənasını verir. Kənddə Şeyx Məhəmməd, Kürehar, Çaraxar, Near, Misküleqar, Qaquyar, Quruşar kimi qədim nəsillərin sələfləri yaşayır.

ЯСАБ YASAB

ПИРАЛ

PİRAL

Пирал КцIарин къадим хуьрерикай я. Ада вичин чка са шумудра дегишарна. Гила алай чкадал куьч жедалди хуьр Пичхалдал алай. Ина хуьруьн майишатдин крар кьиле тухудайла чилин кIаникай къадим цин гунгар винел акъатнай. ХъенчIин гунгарри ва чиликай хкатай гзаф хъенчIин къапари ина Албаниядин меденият гзаф вилик фенвай лугьудай мумкинвал гузва. Пичхалдин дегь сурара Албаниядин девирдиз талукь сурун къванер ава.

Piral Qusarın qədim kəndlərindəndir. O, bir neçə dəfə yerini dəyişmişdir. İndiki əraziyə köçənə kimi kənd Piçxalda yerləşmişdir. Burada kənd təsərrüfatı işləri aparılarkən qədim su xəttinin qalıqları aşkar olunmuşdur. Saxsı borularla yerin altından çəkilmiş həmin xətt, eləcə də gildən düzəldilmiş müxtəlif məişət əşyalarının qalıqları bu ərazidə Albaniya mədəniyyətinin inkişaf etdiyini deməyə əsas verir. Piçxalın qədim qəbiristanlığında Albaniya dövrünə məxsus qəbir daşları vardır.

КАЛУНХУЬР KALUNXÜR

КИЧАН KİÇAN

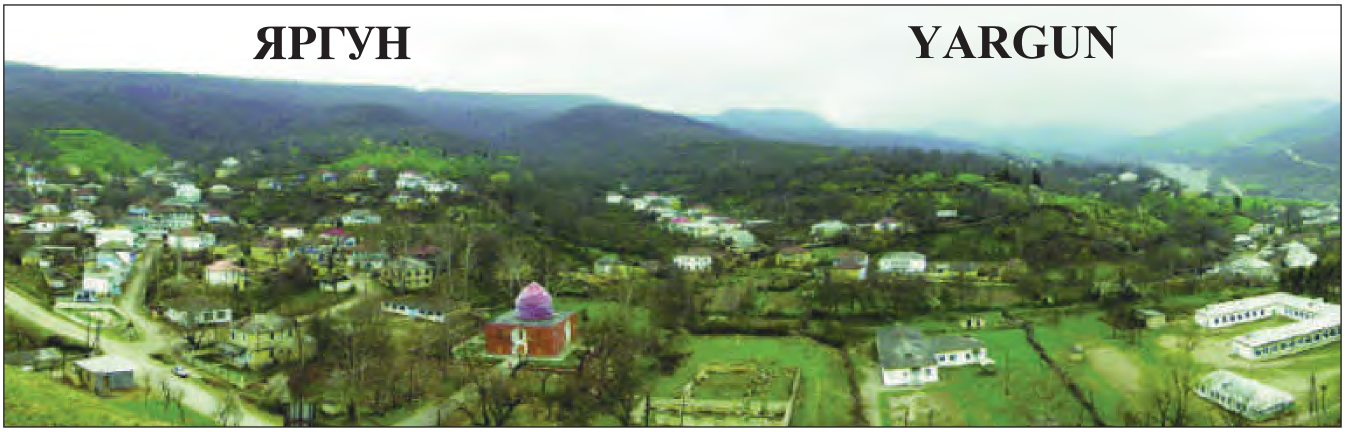
ЯРГУН
YARGUN

СТІУРИН ШТАТАР
SUDUR ŞTATLARI

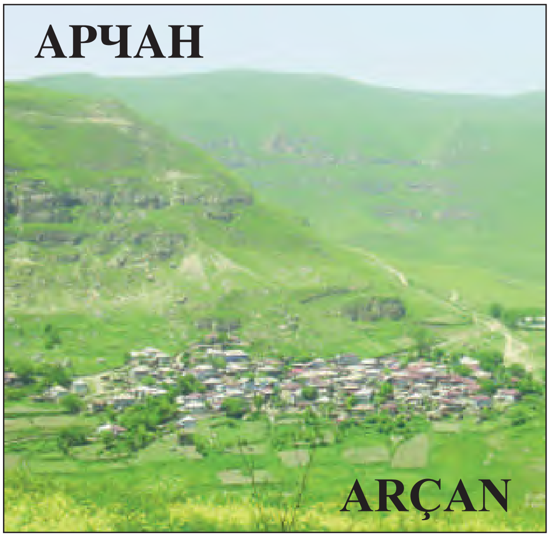
АРЧАН
ARÇAN

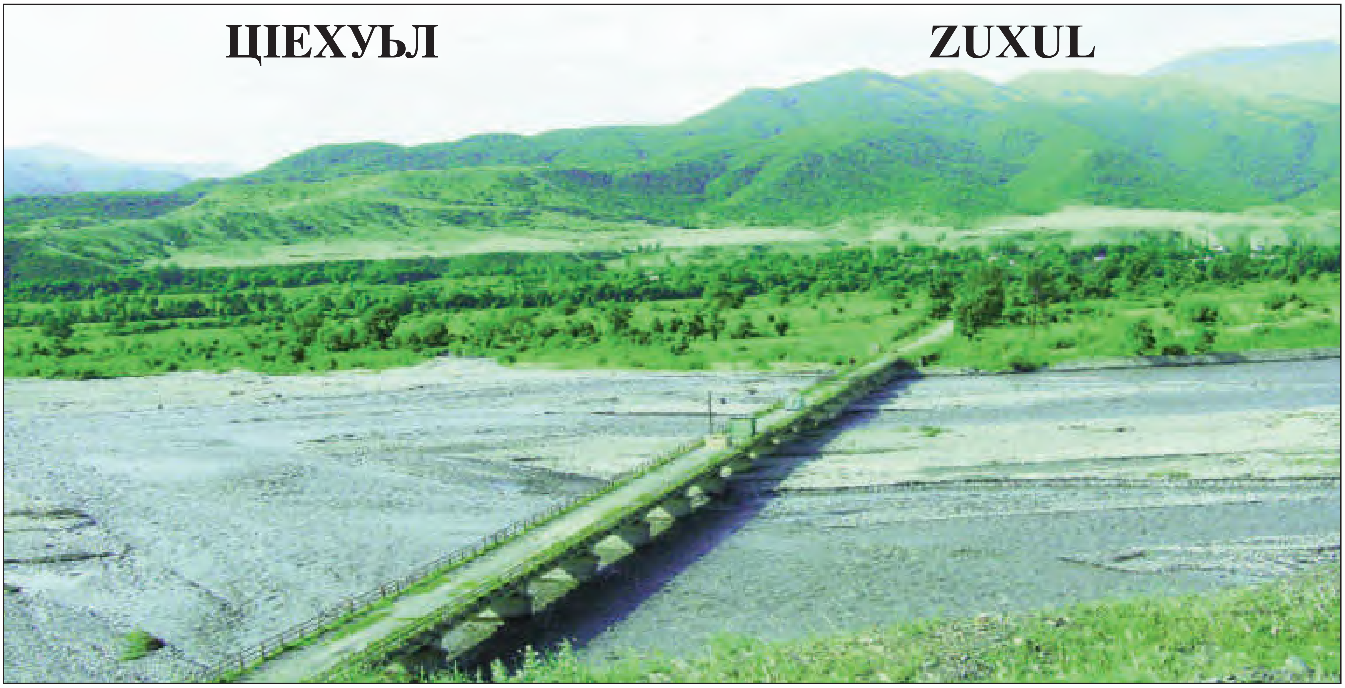
ЦІЕХУЬЛ
ZUXUL

ВИНИ ТІИГЪИРЖАЛ

YUXARI TAHİRCAL

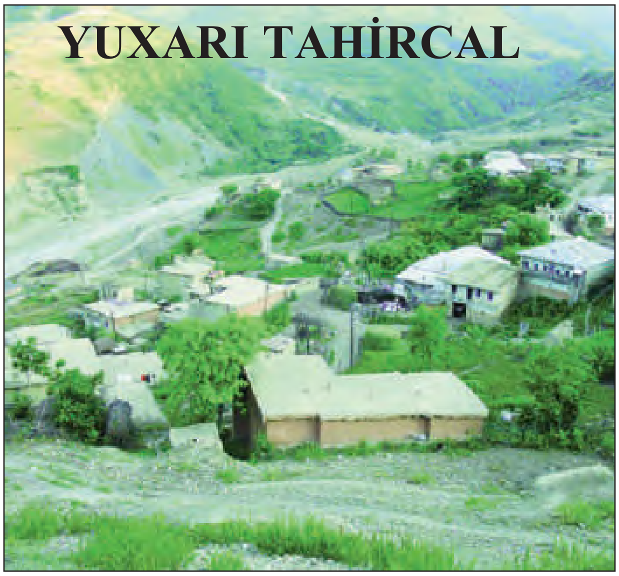

КЪУТУРГЪАН **QUTURĞAN**

ЭВЕЖУГЪ **ƏVƏCUQ**

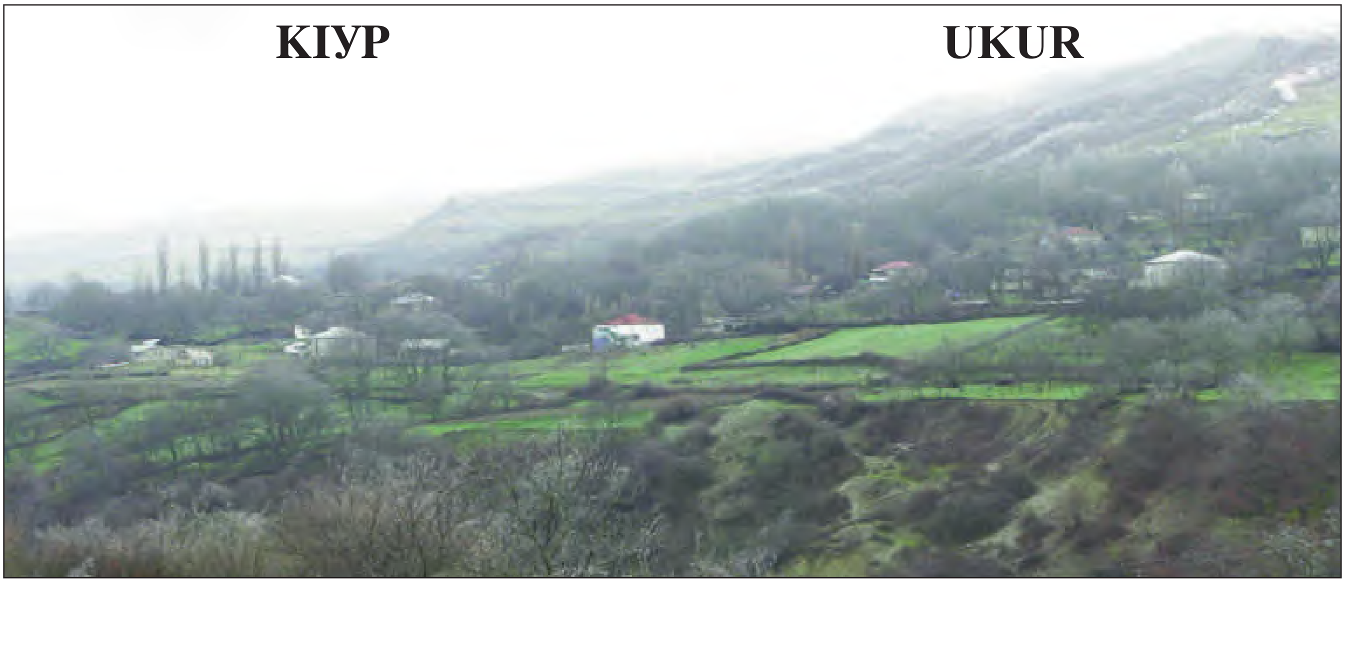

КIУР **UKUR**

IV

МААРИФ

MAARİF

Чирвилерив къведай шив авач.

Лезги халкьдин мисал

Biliyə çatan kəhər yoxdur.

Ləzqi atalar sözü

ЧИРВИЛЕРИН ТАРИХДАЙ

Маарифдиз мектебринни агьалийрин кьадарди сад садав кьадайвал къимет гайитІа, и рекьяй лезгияр Европадин гзаф миллетрилай вилик ква.

П.К.Услар

Гьеле XIX виш йисан сифте кьилера чпихъ тарихдиз, астрономиядиз, араб ва фарс чІаларин грамматикадиз ва гьакІни ислам диндин къанунриз талукь илимдин эсерар кхьей Гьажи Жами бин Зекерия эфенди ал-Ажахури, Мугьамед Саид Дагьустани ал-Эвежугьи, Мирзе Али ЦІалагурви хьтин машгьур алимар хьайи кцІарвийри кІелкхьинар вилик тухун патал гзаф алахъунар авунай.

XIX виш йисан юкьвара КцІара хьайи урус офицеррикай полковник И.С.Костемеровскийди ва подполковник Лебединскийди чкадин агьалияр кІелкхьинал, чирвилерал рикІ алайбур тирди кьилди къейд авунай ва чпин рапортра Къафкъаздин сердердивай ина мектебар кардик кутун тІалабнай.

А девирда КцІара ва адан гзаф хуьрерин мискІинра мусурмандин мектебарни медресеяр кардик

TƏHSİL TARİXİNDƏN

Təhsilə məktəblərin və əhalinin sayının uyğun gəlməsi baxımından qiymət verilsə, bu sahədə ləzgilər Avropanın bir çox millətlərindən irəlidədir.

P.K.Uslar

Hələ XIX əsrin əvvəllərində tarixə, astronomiyaya, riyaziyyata, ərəb və fars dillərinin qrammatikasına, həmçinin islam dininə dair elmi əsərlər yazmış Hacı Cami bin Zəkəriyyə əfəndi əl-Əcəxuri, Məhəmməd Səid Dağıstani əl-Əvəcuği, Mirzə Əli Çiləgirvi kimi məşhur alimlər yetirmiş qusarlılar ötən əsrin əvvəllərində təhsil sahəsində böyük uğurlar qazanmışlar.

XIX əsrin ortalarında Qusarda olmuş rus zabitlərindən polkovnik İ.S.Kostemerovski və podpolkovnik Lebedinski yerli əhalinin oxumağa, elmə meylli olduğunu görərək, Qafqaz canişininə göndərdikləri raportlarda burada məktəblərin açılmasını xahiş etmişdilər.

O dövrdə Qusarın və onun kəndlərinin məscidlərində müsəlman məktəblərinin və mədrəsələrin fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, burada hökumət tə-

квай, амма гьукуматдин патай диндин тушир мектебар авачир. 1836-йисуз КцIарин полкунин офицеррин аялар патал кардик кутур мектебда лагьайтIа, 40 лезги аялди кIелзавай.

1859-йисуз Ахцегьа чкадин аялар патал сифте мектеб арадал гъайи Лебединскийди КцIарани ихьтин са мектеб ахъаюн къарардиз къачуна. Ада Дагъустан вилаятдин военный губернатордивай и карда вичиз куьмек гун тIалабна. Губернаторди Къафкъаздин сердердиз чар ракъурна, кцIарвийрин тIалабун адав агакьарна. Сердерди КцIара мектеб кардик кутун, агьалияр пачагьдихъ ялун, абурун урусриз майилвал артухарун патал кьилди план туькIуьрна ва чирвилерихъ машгъул тир идарадиз буйругъ гана. ЯтIани КцIара урус мектеб ачухарун гежел вегьена ва анжах 6 йис алатайла, 1866-йисуз и метлеб кьилиз акъудна.

КцIарин сад лагьай урус мектебда 55 аялди кIелзавай. Абурукай 15 рушар тир. Гуьгъуьнлай гьам ихьтин мектебрин, гьамни кIелзавайбурун кьадар артух хьана. 1885-1903-йисара гилан КцIар райондин чилерал 11 урус мектеб алай.

МискIинрин мектебрални медресайрал гьалтайла, гьеле XIII виш йисарин араб тарихчи Зекерия ал-Къазвиниди малумат гайивал, чIехи везир Низам ал-Мулк ал-Гьасан ибн Али ибн Исгьакьа лезги чилерал кардик кутур медресайрикай са шумуд КцIарин хуьрера авай. А медресайра тарсар лезги ва араб чIаларалди гузвай.

Гуьгъуьнлай чи тIвар-ван авай алимри ва шаирри лезги хуьрера ихьтин медресаяр ачухарнай. Месела, XV асирда машгъур алим ТIайиб Кьурагьвиди СтIура медреса кардик кутуна, са шумуд хуьруьн аялриз тарсар ганай. Адалай гуьгъуьниз, XVI виш йисарин эхирра Туьркияда кIелай, III Султан Мурадахъ галаз таниш хьайи, математикадин рекьяй зурба алим хьана ватандиз хтай стIурви Шихим эфендиди хайи хуьре мектеб ахъайнай. Ада неинки Къуба пата, гьакI вири Дагъустанда тIебии илимар вилик тухун патал гзаф зегьметар чIугунай.

Гуьгъуьнин девирра - XVI-XIX виш йисара Муьшкуьр Мегьамеда, ахцегьви алим Шафи эфендиди, машгъур яргунви къагьриман Ханбутай бегдин чIехи буба Бутай эфендиди, Имам Шамилан муьрид, цIехуьлви къагьриман Гьажи Али Аскеран чIехи буба Али эфендиди, Кьуьчхуьр Мегьарам эфендиди, Ахцегь Гьашима, мегьарамдхуьруьнви Мегьарам эфендиди гилан КцIар райондин хуьрера кардик кутур мектебрикай малуматар ава. Абурукай бязибур диндин тушир мектебар тир.

rəfindən açılmış məktəblər yox idi. Yalnız 1836-cı ildə Qusar polku zabitlərinin uşaqlarından ötrü açılmış məktəbdə 40 ləzgi uşağı oxuyurdu.

1859-cu ildə Axtıda ibtidai məktəb açmış Lebedinski Qusarda da belə bir məktəb yaratmaq arzusunda idi. Bundan ötrü o, Dağıstan vilayətinin qubernatoruna müraciət edərək, ondan kömək istəmişdi. Qubernator da öz növbəsində qusarlıların xahişini Qafqaz canişininə çatdırmışdı. Bundan sonra canişin Qusarda məktəb açmaq və bununla da yerli əhalinin çara və ruslara rəğbətini artırmaq istəyi ilə xüsusi plan tərtib etmiş, təhsil idarəsinə lazımi göstəriş vermişdi. Buna baxmayaraq, Qusarda rus məktəbinin açılması gecikdirilmiş və yalnız 6 il ötdükdən sonra - 1866-cı ildə belə məktəb təşkil olunmuşdu.

Qusarın ilk rus məktəbində 55 uşaq oxuyurdu. Onlardan 15-i qız idi. Sonradan həm belə məktəblərin, həm də oxuyanların sayı artdı. 1885-1903-cü illərdə indiki Qusar rayonu ərazisində 11 rus məktəbi fəaliyyət göstərirdi.

Məscidlərin nəzdində fəaliyyət göstərən məktəblərə və mədrəsələrə gəldikdə, hələ XIII əsrdə ərəb tarixçisi Zəkəriyyə-əl Qəzvininin verdiyi məlumatı xatırlamaq kifayətdir. Onun yazdığına görə, böyük vəzir Nizam əl-Mülk əl-Həsən ibn Əli ibn İshaqın ləzgi şəhər və kəndlərində açdığı mədrəsələrin bir neçəsi indiki Qusar rayonu ərazisində idi. Bu mədrəsələrdə dərslər ləzgi və ərəb dillərində keçilirdi.

Sonrakı dövrlərdə məşhur ləzgi alimləri və şairləri də ayrı-ayrı kəndlərdə mədrəsələr açmışlar. Məsələn, XV əsrin məşhur alimlərindən Tayib Qurahvi Sudurda mədrəsə açaraq, ətraf kəndlərin uşaqlarına da burada dərs demişdir. XVI əsrin sonlarında Türkiyədə təhsil almış, III Sultan Muradla tanış olmuş, riyaziyyatçı alim kimi vətəninə qayıtmış sudurlu Şixim əfəndi də doğma kəndində məktəb açmışdı. O, nəinki Şimali Azərbaycanda, həmçinin Dağıstanda dəqiq elmlərin öyrənilməsi və inkişafından ötrü böyük əmək sərf etmişdi.

XVI-XIX əsrlərdə Müşkür Məhəmməd, axtılı alim Şafi əfəndi, məşhur həzrəli qəhrəman Xanbutay bəyin babası Butay əfəndi, imam Şamilin müridi, zuxullu qəhrəman Hacı Əli Əsgərin babası Əli əfəndi, Küçxür Məhərrəm əfəndi, axtılı Haşım, məhərrəmxürlü Məhərrəm əfəndi indiki Qusar rayonunun kəndlərində bir neçə məktəb açmışdılar. Onlardan bəziləri dünyəvi məktəblər idi.

XIX əsrin ortalarından başlayaraq, Qusarda hökumət məktəbləri də açılır. 1842-ci ildə Kaspi vilayətinin Quba qəzasında çar hökuməti tərəfindən açılmış

XIX виш йисан юкьварилай гатIунна КцIарин чилерал гьукуматдин патай ачухарай мектебарни пайда хьана. 1842-йисуз Каспи вилаятдин Къуба уездда гьукуматдин 28 мектеб авай. Абурукай 8 Къуба шегьерда, 2 КцIара, 7 КцIарин хуьрера кардик квай. Гьакъикъатда ихьтин мектебрин кьадар генани пара хьунухь герек тир.

1829-йисуз урус гьукуматди тестикьарай Закафказьедин мектебрин уставдив гекъигайтIа, Къуба уездда 40-далай гзаф мектебар кардик кутуна кIанзавай. Амма урусри 1837-йисан Къубадин бунтунилай гуьгъуьниз лезгийрикай вил ягъизвай ва абуруз и халкь савадлу хьана кIанзавачир. ЯтIани уезддин лезги хуьрерин агьалийри ара датIана гьукуматдивай мектебар ачухарун тIалабзавай.

1851-йисуз Къафкъаздин сердерди къубавийри ракъурай чар кваз такьурла, бязи хуьрерин агьалияр кIвачел къарагъна. Къалабулух акатай гьукуматди 1854-йисан 10-ноябрдиз Къуба шегьерда сифтегьан урус мектеб кардик кутуна. Гуьгъуьнлай ам сенятдин мектебдиз элкъуьрна.

1876-йисуз, гьеле 40 йис вилик кьабулай Къафкъаздин армиядин военный мектебрин гьакъиндай уставдив кьадайвал, офицерринни чиновникрин аялар патал Темирхан Шурада, Дешлагарда ва КцIара цIийи мектебар кардик кутуна.

Сифтегьан мектебар КцIара, Яргундал ва Манкъулидхуьрени ахъайна кIанзавай. Амма агьалийри и мектебра урус чIалахъ галаз санал лезги чIални чирун важиблу тирди малумарайла, кIвалах акъвазарна. ЯтIани лезгияр чпин гафунилай элячIнач ва гьукумат 1885-йисуз КцIара, 1886-йисуз Яргундал, 1887-йисуз Манкъулидхуьре сифтегьан мектебар кардик кутаз мажбур хьана. 1890-йисуз уезддин лезги хуьрера ихьтин мектебрин кьадар 20-дав агакьна.

XIX виш йисарин эхирра лезги маарифчийри, халкьдин вилик-кьилик квай ксарини КцIарин хуьрера цIийи мектебар арадал гъана. 1884-йисуз СтIура кьилди мектебдин дарамат эцигна. 1890-йисуз Муьгъуьбали эфендиди Кузунрин хуьре чIехи мектеб эцигна, халкьдин ихтиярда вугана. А мектебдикай 1903-йисуз Бакуда чапдай акъатай "Ежегодник" кIватIалди марагълу малуматар ганва. 1897-1900-йисара хуьруьн мектебрин сиягьдиз мадни 6 мектеб алава хъхьана. Абурукай эхиримжиди 1900-йисуз Агъа Лакардал ачухарна. И урус-татар мектеб кардик кутун патал хуьруьн юзбаши Ханбуба Сеферова иллаки чIехи алахъунар авунай.

Идалай гьейри 1898-йисуз КцIара император III Александран тIварунихъ галай Бакудин ксарин гим-

28 məktəb mövcud idi. Bunlardan 8-i Quba şəhərində, 2-si Qusarda, 7-si Qusarın kəndlərində, qalanları isə qəzanın başqa kəndlərində fəaliyyət göstərirdi. Əslində belə məktəblərin sayı daha da çox olmalı idi.

1829-cu ildə hökumətin təsdiq etdiyi Zaqafqaziya məktəblərinin nizamnaməsinə əsasən o dövrdə Quba qəzasında 40 məktəbin açılması nəzərdə tutulmuşdu. Amma çar məmurları 1837-ci ilin Quba üsyanından sonra qorxuya düşərək, yerli əhalinin savadlanmasını istəmirdilər. Lakin qəzanın ləzgi kəndlərinin əhalisi müntəzəm surətdə hökumətdən məktəblərin açılmasını tələb edirdi.

1851-ci ildə Qafqaz canişini Qubada məktəb açılması ilə əlaqədar yerli əhalinin müraciətinə məhəl qoymadıqda bəzi kəndlərin əhalisi ayağa qalxır. Qorxuya düşən çar məmurları 1854-cü ilin noyabrın 10-da Quba şəhərində ilk ibtidai rus məktəbini açmağa məcbur olur. Sonradan həmin məktəb sənət məktəbinə çevrilir.

1876-cı ildə hələ 40 il əvvəl qəbul olunmuş Qafqaz ordusunun hərbi məktəblərinə dair əsasnaməyə müvafiq olaraq Temirxan Şurada, Deşlagarda və Qusarda zabitlərin və məmurların uşaqları üçün yeni məktəblər açıldı.

Belə ibtidai rus məktəbləri Qusar, İmamqulukənd və Yargun (Həzrə) kəndlərində də açılmalı idi. Yerli əhali həmin məktəblərdə rus dili ilə yanaşı ləzgi dilinin də öyrədilməsini tələb etdiyinə görə bu məsələ saxlanılır. Məmurların iradına baxmayaraq, ləzgilər öz tələblərini geri götürmürlər. Odur ki, hökumət 1885-ci ildə Qusarda, 1886-cı ildə Həzrədə, 1887-ci ildə isə İmamqulukənddə ibtidai rus məktəblərini açmağa məcbur olur. 1890-cı ildə qəzanın ləzgi kəndlərində belə məktəblərin sayı 20-yə çatırdı.

XIX əsrin sonlarında tanınmış ləzgi maarifçiləri də kəndlərdə məktəblərin açılmasına xüsusi diqqət yetirir. 1884-cü ildə Sudurda məktəb binası inşa olunur. 1890-cı ildə xalqın qəhrəman və alim oğlu Möhübəli əfəndi Kuzun kəndində böyük məktəb binası tikdirərək, xalqın istifadəsinə verir. Həmin məktəb haqqında Bakıda nəşr olunan "Yejeqodnik" məcmuəsi özünün 1903-cü il sayında ətraflı məlumat verib.

1897-1900-cü illərdə kənd məktəblərinin siyahısına daha 6 məktəb əlavə olunur. Onlardan sonuncusu 1900-cü ildə Aşağı Ləgər kəndində açılmışdır. Burada rus-tatar məktəbini işə salmaq üçün kəndin yüzbaşısı Xanbaba Səfərov böyük zəhmət sərf etmişdir.

Bunlardan əlavə 1898-ci ildə Qusarda imperator III Aleksandrın adını daşıyan Bakı kişi gimnaziyasının kənd təsərrüfatı koloniyası açılmışdı. Adı çəkilən

назиядин хуьруьн майишатдин колонияни кардик кутуна. Сифте йисара и гимназияда 120 аялди кIелзавайтIа, 1900-1901-йисара абурун къадар 1152-дав агакьнай. Ина Нариман Наримановани тарсар ганай. КцIарин колониядикай Шамахидин "Пак тир Нина" мектебдин аялрини менфят къачунай.

XX виш йисан сифте кьилера лезгийрин тIварван авай маарифчийри арадиз гъайи жемиятри Кьиблепатан Дагъустандин ва Къуба уезддин хуьрера цIудралди мектебар кардик кутуна. Къуба уезддин лезги хуьрера, гьакIни КцIарин хуьрера мектебар ачухарунин кардал халкьдин сейли рухвайрикай Режеб Амирханов, Жабраил эфенди, Гьажи Зекерия эфенди, Жанмирзе эфенди, Гьажи Исгьакь агъа, Жаруллагь Асланов, Гьажи Абди Жамиев, Гьажи Расул, Гьажи Умуд эфенди, Малла Гьуьсейн, Мегьди эфенди, Гьажи Жавад, Малла Мегьамед, Магьмуд эфенди иллаки чешнелу хьанай. Абурун куьмекдалди 1900-1917-йисара КцIара, гьакI ЦIуру Худат, Манкъулидхуьр, ТIигьиржал, Хуьлуьхъ, Нежефхуьр, Агъа Лакар, Яргун, ЦIалагур, Лечет, ТIигьир хуьрера цIийи мектебар эцигнай. Вич Дагъустандин Ялцугърин хуьряй тир Али Муьжруьм Тагъызадеди 1918-йисуз Хьилерин хуьре кардик кутур мектеб вири уезддиз чешнелу хьанай.

Мектебар кардик кутазвай чи сейли ксар, гьакIни и мектебра чирвилерин ери хъсанариз алахъзавай. Мисал яз Бакуда акъатзавай "Икъбал" газетди 1913-йисан 1-октябрдиз Агъа Лакаррин мектебдикай кхьей гафар рикIел хкун бес я: "Шумуд йисар идалай вилик Лакар хуьруьн интеллигентри ина мектеб ахъайнай. И хуьруьн халкь паталди виридалайни гзаф зегьметар чIугвазвай миллетдин векил Гьажи Жамиди жемятдивай кIватIзавай хуьмс ва закатдин гьисабдай мектеб хуьзвай. Амма адаз манийвилер гзаф авуна... Эхирни мектебда кIел-кхьинрин ери агъуз аватна. Абди Жамиева Гуьйчайдай Абдул Къафур эфенди иниз гъана. Абуру мектеб гуьнгуьна хтуна ва ина чирвилерин ери мадни вини дережадиз хкаж хьана".

А девирда газетрин чинриз акъатай макъалайрай аквазвайвал, лезги хуьрера мектебрин къадар артух хьун, халкьди кьиляй-кьилди кIелуниз, илимдиз майилвал къалурун девлетлуйрин ва чиновникрин рикIяй тушир ва абур мектебар кIевириз алахъзавай. И ниятдалди муаллимриз басрух гузвай. Месела, 1919-йисуз Къуба шегьердин пристав Мурсал Назарова Лечетуба мектебдин кьил Сулейман эфенди ва Кичанрин мектебдин кьил Нежмеддин эфенди са себебни авачиз гатаз тунай ва гьатта са шумуд

gimnaziyada oxuyan uşaqların sayı 1900-1901-ci illərdə 120-dən 1152-yə çatmışdı. Burada Nəriman Nərimanov da dərs demişdi. Qusar koloniyasından Şamaxının "Müqəddəs Nina" məktəbinin uşaqları da faydalanmışdılar.

XX əsrin əvvəllərində ləzgi maarifçilərinin yaratdıqları cəmiyyətlər Cənubi Dağıstanın və Quba qəzasının kəndlərində onlarca məktəb açmışdı. Quba qəzasının ləzgi kəndlərində, xüsusən də Qusar nahiyəsinin kəndlərində məktəblərin açılmasında Rəcəb Əmirxanov, Cəbrayıl əfəndi, Hacı Zəkəriyyə əfəndi, Canmirzə əfəndi, Hacı İshaq ağa, Carulla Aslanov, Hacı Abdi Camiyev, Hacı Rəsul, Hacı Ümid əfəndi, Molla Hüseyn, Mehdi əfəndi, Hacı Cavad, Molla Məhəmməd, Mahmud əfəndi kimi tanınmış ləzgi maarifçilərinin böyük əməyi olmuşdur. Onların təşəbbüsü ilə 1900-1917-ci illərdə Qusar, Köhnə Xudat, İmamqulukənd, Tahircal, Xuluq, Nəcəfkənd, Aşağı Ləgər, Həzrə, Çiləgir, Ləcət və Düztahir kəndlərində təzə məktəblər açılmışdı. Əslən Cənubi Dağıstanın Yalsuğ kəndindən olan Əli Mücrüm Tağızadə 1918-ci ildə Hil kəndində nümunəvi məktəb yaratmışdı.

Kəndlərdə məktəb açan maarifçilər burada təhsilin keyfiyyətinin yüksəlməsinə də xüsusi fikir verirdilər. Bununla əlaqədar Bakıda nəşr olunan "İqbal" qəzetinin 1913-cü ilin 1 oktyabr sayında Aşağı Ləgər məktəbi haqqında yazdıqlarını xatırlamaq kifayətdir. Qəzet yazmışdı: "Neçə illərdən bəri Ləgər qəryəsinin ziyaliləri tərəfindən bir məktəb açılmışdı. Bu qəryənin ən çox çalışqan millət xadimlərindən Hacı Cami hökmüncə beytülmal bina edib qəryə cəmatindən xüms, zəkat yığıb həmin məktəbi dolandırırdı. Başqa yaxın qəryələrin əvam və ğərəzkar alimləri bu işə məmaniət edib xalqı məktəbə uşaq verməkdən mən"i edirdilər. Buna görə həmin məktəb bu vaxta kimi müvəffəqiyyətsiz bir halda qalmışdı. İmdi Əbdi Camiyevin vasitəsilə göyçaylı Əbdül-Ğəfur əfəndiyi burayə gətirmişlər. Məktəbi nizamə salaraq dərsə şuru edilmişdir. Və qaidəsilə irəliləməkdədir".

O dövrün mətbuat orqanlarında çap olunmuş materiallardan göründüyü kimi, ləzgi kəndlərində məktəblərin sayının artması və xalqın maariflənməyə daha çox meyl göstərməsi varlıların və çar məmurlarının ürəyindən deyildi. Ona görə də məktəblərin açılmasına maneçilik törədir, müəllimlərə qarşı qəsdlər təşkil edirdilər. Məsələn, 1919-cu ildə Quba şəhərinin pristavı Mürsəl Nəzərov Ləcətoba məktəbinin müdiri Süleyman əfəndini və Kiçan məktəbinin müdiri Nəcməddin əfəndini heç bir səbəb olmadan döydürmüş, hətta bir neçə gün dustaq etmişdi. Belə vəhşiliyə etiraz

юкъуз дустагъда хвенай. Ихьтин вагьшивилер себеб яз гьа хуьрерин агьалияр кӀвачел къарагънай ва приставдивай вичин ниятар кьилиз акъудиз хьаначир.

Басрухриз килиг тавуна, кцӀарвийри ара датӀана гьукуматдивай хуьрера цӀийи мектебар ахъаюн тӀалабзавай ва чка атайла кӀвачел къарагъзавай. Абурун и гьерекатрикай къалабулух акатай гьукуматди гьа йисуз, яни 1919-йисуз Хуьлуьхъ ва Ясаб хуьрера I дережадин мектебар кардик кутунай.

Халкьдин тӀалабуналди гьукуматди 1917-йисуз Хуьлуьхъа 3 вацран педагогвилин курсар тешкилнай. Дагъустандин Филерин хуьряй тир Шихали Шагьмурадан хци, тӀигьирви Жаруллагь Аливердиева ва масабуру и курсар акьалтӀарна, муаллимвал авунай.

1919-йисуз Мусават гьукуматди КцӀара 3 вацран курсар кардик кутунай. И курсара виликдай Хуьлуьхъа кӀвалахай Къафур Эфендиева (Къантемира) ва масабуру тарсар гузвай. КӀелайбурун арада гуьгъуьнлай чпикай пешекар муаллимар хьайи эчӀехуьруьнви Тажидин Эфендиев, лакарви Эбил Сеферов, ахцегьви Бабахан Нуриев, къара-куьревияр Муьгьиддин Велиханов, Шихали Шагьмурадан хва ва масабур авай. Курс акьалтӀарайла Шихали Яргунрин хуьруьн мектебдин директорвиле тайинарнай. Адахъ галаз санал Гьасанбала Бутаевани кӀвалахнай.

1919-йисуз Яргундал кьилди дишегьлийрин мектеб кардик акатнай ва адаз Айбике Мурсаловади регьбервал ганай. Адан буба ахцегьви, диде яргунви тир. Савадлу ва викӀегь дишегьли тир Айбикедин мектебда цӀудралди рушари чирвилер къачузвай.

КцӀарвийрин кӀелунал акьван рикӀ алай хьи, гьукумат гьатта I Дуьньядин дяведин вахтунда ва инкъилабди кьил кутазвай йисара ЦӀуру Худат, Нежефхуьр, Яргун, ТӀигьиржал ва Уьнуьгъ хуьрера цӀийи мектебар ва медресаяр кардик кутаз мажбур хьанай.

Совет гьукуматдин сифте йисара КцӀар районда кӀелайбуруз, маарифчи диндар ксариз инсафсуздаказ дуван кьазвай. Чеб мавгьуматдиз акси акъатзавайди я лугьуз, яцӀу гафаралди цӀийивилер теблигъзавай ксари виш йисара мискӀинрани медресайра хвенвай къиметлу ктабар юхдиз акъудзавай. Гьа девирда КцӀарин хуьрера гзаф ктабар цӀайлаханриз вегьена курнай. Халкьдин руьгьдин ивиррин ихьтин талан гзаф йисара давам хьанай. Халкьдихъ ялай савадлу инсанар репрессийрик кутунай, абур вилик физ туначир.

Ихьтин татугайвилериз килиг тавуна Совет гьукумат атайла кцӀарвийри чеб чирвилерал рикӀ алайбур тирди мад гьилерда субутна. 1920-йисан эвелра гилан интернатдин мектебдин чкадал тешкил хьа-

olaraq həmin kəndlərin əhalisi ayağa qalxmışdı.

Təzyiqlərə baxmayaraq, qusarlılar müntəzəm olaraq hökumətdən yeni məktəblərin açılmasını tələb edirdilər. Elə bunun nəticəsidir ki, nahiyədə yeni məktəblər meydana gəldi. Xuluq kəndi əhalisinin tələbi ilə hökumət 1919-cu ilin oktyabrın 1-də burada I dərəcəli məktəb açılması üçün sərəncam verdi. Yasab kəndinin əhalisi də belə bir tələb irəli sürdü və tezliklə burada da I dərəcəli məktəb fəaliyyətə başladı.

Xalqın tələbi ilə hökumət 1917-ci ildə Xuluqda 3 aylıq pedaqoji kurslar təşkil etdi. Dağıstanın Filer kəndindən olan Şixəli Şahmurad oğlu, düztahirli Carullah Əliverdiyev və başqaları bu kursları bitirib müəllimlik etməyə başladılar.

1919-cu ildə Müsavat hökuməti Qusarda 3 aylıq pedaqoji kurslar təşkil etdi. Bu kurslarda əvvəllər Xuluqda işləmiş Qafur Əfəndiyev (Qantəmir) və başqa tanınmış maarifçilər dərs deyirdi. Burada oxuyanların arasında sonradan peşəkar müəllim kimi tanınmış əcəxürlü Tacəddin Əfəndiyev, ləgərli Əbil Səfərov, axtılı Babaxan Nuriyev, qara-küreli Mühiddin Vəlixanov, Şixəli Şahmurad oğlu və başqaları var idi. Kursu bitirdikdən sonra Şixəli Şahmurad oğlu Həzrə kənd məktəbinə direktor təyin olunmuşdu. Onunla birgə Həsənbala Butayev də burada çalışırdı.

1919-cu ildə Həzrədə qızlar məktəbi açıldı. Bu məktəbə Aybikə Mürsəlova rəhbərlik edirdi. Onun atası axtılı, anası həzrəli idi. Savadlı və qoçaq qadın olan Aybikənin məktəbində onlarca qız təhsil alırdı.

Qusarlıların təhsilə meylliliyi və bu sahədə tələbkarlığı o dərəcədə artmışdı ki, hətta Birinci Dünya müharibəsi illərində və Oktyabr inqilabı ərəfəsində Aşağı Ləgər, İmamqulukənd, Köhnə Xudat, Nəcəfkənd, Həzrə, Tahircal, Əniğ kəndlərində məktəblər və mədrəsələr açılmışdı.

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində Qusar rayonunda bir sıra ziyalılara və maarifçi ruhanilərə divan tutulmuşdur. Mövhumat əleyhinə mübarizə apardıqlarını deyən, dəbdəbəli şüarlar irəli sürən “yeni həyat”ın təbliğatçıları əsrlər boyu məscid və mədrəsələrdə qorunub saxlanmış qiymətli kitabları məhv etmişlər. Həmin dövrdə Qusarın kəndlərindən qiymətli kitablar tonqallara atılıb yandırılmışdır. Xalqın mənəvi sərvətinin bu cür talan edilməsi illərlə davam etmişdir. Mütərəqqi fikirli savadlı insanlar təqib olunmuş, onlara öz yaradıcılıqlarını inkişaf etdirməyə imkan verilməmişdir.

Bütün bunlara baxmayaraq, Sovet hakimiyyətinin qələbəsindən sonra qusarlılar maarif işi sahəsində xeyli uğurlar qazandılar. Təsadüfi deyil ki, Quba qə-

йи муаллимар гьазурдай курсар акьалтIарай цIудралди кцIарвийри райондин агьалияр савадлу авунихъ чпин зурба пай кутунай.

1920-йисуз КцIара ва Хуьлуьхъа агъа синифар патал муаллимар гьазурдай курсар ахъайна. Гьа йисан 11-августдиз КцIара Къуба уезддин сад лагьай саваддин курсар арадал гъана. Дишегьлияр патал ахъайнавай и курсара 20 руша кIелзавай. Гуьгъуьнлай Къубада итимар патал педкурсар тешкилна. КцIара аялрин колония, набутрин кIвал, фяле ва лежберрин клубар кардик акатна. 1920-йисан 8-февралдиз Къубада ахъа хьайи сад лагьай дишегьлийрин мектебда кIелзавайбурухъ кцIарвиярни галай.

Архивдин материалрай аквазвайвал, лезгийрин викIегьвал себеб яз алатай асирдин 20-йисара Къуба уездда мектебрин кьадар мадни пара хьанай. 1920-йисуз вичихъ 165650 кас кьван агьалияр авай Къуба уездда мектебрин кьадар 96-дав агакьнавай. Анжах 1921-йисуз ина алава яз 21 мектеб кардик акатнай. Гьа мектебра кIвалахзавай 200 муаллимдикай 20 дишегьлияр тир. КIелзавайбурун кьадар 3491-далай 7452-дав агакьнавай.

1922-1923-йисара Къуба уезддин 520 хуьре 279 муаллимди кIвалахзавай. Абурукай 141 кас лезги, 97 кас азербайжанви, 28 кас урус, 12 кас тат, 9 кас чувуд, 2 кас эрмени тир. Мектебра 2900 азербайжанви, 2500 лезги, 1627 тат, 302 урус, 239 чувуд, 22 эрмени аялри кIелзавай.

Совет гьукуматдин сифте йисара цIудралди кцIарвиди Бакудин ва маса шегьеррин вузра чирвилер къачунай. 1919-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Университет кардик кутурла пиралви жегьил Иляс Илясов гьаник экечIнай.

1923-йисуз кьве дуст - эчIехуьруьнви Тажиддин Эфендиев ва каракуьреви Муьгьиддин Велиханов Азербайжандин Вини Дережадин Педагогикадин Институтдик экечIнай. 1924-йисуз гьа институтдик Къуба уезддай тIигьиржалви Къафар Алимов ва Шагь Келентеров, лакарви Эбил Сеферов ва Дагъустандин Филер хуьряй тир Шихали Гьажизаде экечIнай.

1926-йисуз КцIарин Уьнуьгъ, Щуру Худат, Хьил, КIур, ТIигьир, СтIур, Нежефхуьр, Хуьлуьхъ, Вини ТIигьиржал, Вурвар, Агъа Лакар хьтин хуьрера сифтегьан мектебар патал дараматар эцигиз гатIунна ва 1932-йисал къведалди абур эцигна халкьдин ихтиярда вугана.

1927-йисуз институт акьалтIарай Шихали Гьажизаде Ленкорандин Педагогикадин техникумдин, Къафар Алимов лагьайтIа Ленкорандин уезддин маарифдин отделдин регьбервиле тайинарнай. 1929-йи-

zasında ilk savad kursu 1920-ci ilin avqustun 11-də Qusarda yaradıldı. Bu, qadın pedaqoji kursu adlanırdı və burada 20 nəfər təhsil alırdı. Bundan sonra Qubada 150 nəfərlik kişi pedaqoji kursu və 15 nəfərlik I dərəcəli partiya məktəbi (Azərbaycan və rus dillərində) və daha 15 savad kursu yaradıldı.

1920-ci ilin əvvəllərində indiki internat məktəbinin ərazisində təşkil olunmuş müəllim kadrları hazırlayan kursları bitirən onlarca qusarlı rayon əhalisinin maariflənməsində böyük rol oynadı.

1920-ci ildə Qusarda və Xuluqda sinif müəllimləri hazırlayan kurslar fəaliyyətə başladı. Qusarda uşaq koloniyası, əlillər evi, fəhlə-kəndli klubları, Qubada qadınlar klubu, bir neçə kitabxana və qiraətxana açıldı. Həmin dövrdə ilk dəfə olaraq Quba qəzasının bütün nahiyələrində uşaq bağçaları yaradıldı. 1920-ci ilin fevralın 8-də Qubada yaradılmış qızlar məktəbində oxuyanlar arasında qusarlılar da var idi.

Arxiv materiallarından göründüyü kimi, Qusar əhalisinin xüsusi fəallığı sayəsində 20-ci illərdə Quba qəzasında məktəblərin sayı daha da artmışdı. Əgər 1920-ci ildə 165650 nəfər əhalisi olan Quba qəzasında 96 məktəb var idisə, sonrakı 1 il ərzində 21 yeni məktəb açılmış və onların sayı 117-yə çatmışdı. Həmin məktəblərdə çalışan 200 müəllimdən 20-si qadınlar idi. Şagirdlərin sayı 3491-dən 7452-yə çatmışdı.

1922-1923-cü tədris ilində Quba qəzasının 520 kəndində 279 müəllim işləyirdi ki, milli tərkibcə onların 141 nəfəri ləzgi, 97 nəfəri azərbaycanlı, 28 nəfəri rus, 12 nəfəri tat, 9 nəfəri yəhudi, 2 nəfəri erməni idi. Təhsil alanların isə 2900-ü azərbaycanlı, 2500-ü ləzgi, 1627-si tat, 302-si rus, 239-u yəhudi, 22-si erməni idi.

Sovet hökumətinin ilk illərində onlarca qusarlı Bakının və başqa şəhərlərin ali məktəblərində təhsil alır. 1919-cu ildə Azərbaycan Dövlət Universiteti fəaliyyətə başlayanda onun ilk tələbələrindən biri pirallı gənc İlyas İlyasov oldu.

1923-cü ildə iki dost - əcəxürlü Taciddin Əfəndiyev və karaküreli Mühiddin Vəlixanov Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutuna daxil olur.

1924-cü ildə həmin instituta Quba qəzasından tahircallı Qafar Əlimov və Şah Kələntərov, ləgərli Əbil Səfərov və Dağıstanın Filer kəndinin sakini Şixəli Hacızadə daxil olurlar.

1927-ci ildə institutu bitirən Şixəli Şahmurad oğlu Hacızadə Lənkəran pedaqoji texnikumuna, Qafar Əlimov isə Lənkəran qəza maarif şöbəsinə müdir təyin olunur. 1929-cu ildə Şixəli Hacızadə Lənkərandan Quba pedaqoji texnikumuna müdir vəzifəsinə göndərilir və bu vəzifədə o, yeddi il işləyir. Sonradan Azərbay-

суз Шихали Гъажизаде Ленкорандай Къубадин педтехникумдиз директорвиле ракъурнай ва ада и везифадал 7 йисуз кIвалахнай. Гуьгъуьнлай Азербайжандин Гьукуматдин Университетда муаллимвал авур Ш.Гъажизадеди тарихдин илимрин кандидатвилин диссертация хвенай.

Алатай асирдин 20-30-йисара вири регион патал мектебар ва техникумарни кардик кутуна. 1925-йисуз ина дишегьлийрин клуб тешкил хьана. И клубди савадсузвал терг авун патал халкьдин арада чIехи теблигъат тухузвай. Клубдик квай райондин сейли маарифчи дишегьлийрикай Гуьллуь Шагьмердановади, Марям Шерифовади, Фатма Рзабеговади, Саби Агьедовади, Мубарак Абдуллазадеди, Зарбике Меликовади, Севги Муьзефферовади, Ахцегь Сунади, Къадри Жавадан руша, Сурат Багъировади, Фатма Чубановади, Гуьлсенем Эмирбеговади халкь патал иллаки гзаф зегьметар чIугунай.

Гуьлсенем Эмирбеговади 1930-1931-йисара дишегьлийрин цIийи клубда, савадсузвал тергдай курсара тарсар ганай. Ада машгьур инкъилабчи ва шаир Нуреддин Шерифовахъ галаз санал “ЦIверекI” тIвар алай газет акъуднай. И дишегьлиди ва маса кIвенкIвечи инсанри 1934-йисуз КцIара сифте яз ктабхана тешкилнай. 1935-йисуз шегьердин сад лагьай аялрин бахчани Г.Эмирбеговадин ва масабурун куьмекдалди арадиз атанай.

1898-йисуз Хьилерин хуьре дидедиз хьайи, эвел Будугъ хуьре, гуьгъуьнлай вичин хуьре кIвалахай, “Азербайжандин лайихлу муаллим” гьуьрметдин тIвар къачур Магьмуд Байраман хва Шекинскиди районда маарифдин кIвалахар тешкилун ва вилик тухун патал чIехи алахъунар авунай.

1942-йисуз КцIар шегьерда 1 ва 2-нумрадин аялрин кIвалер тешкилнай. Гуьгъуьнлай абур галкIурнай ва Исмаил Пиримов аялрин кIвалерин директорвиле тайинарнай. Ватандин ЧIехи дяведин йисарани КцIар районда маарифдин месэлайрихъ галаз кIевелай машгъул хьанай, мектебра аялриз чирвилер гунин дережа агъуз аватначир.

Алай аямда КцIар районда 90 мектеб кардик ква. Абурукай 49 юкьван, 22 асас ва 19 сифтегьан мектебар я. И мектебра 15447 аялди кIелзава. Абуруз 2053 муаллимди тарсар гузва. Муаллимрикай 1301 кас вузар, 752 кас техникумар куьтягьнавайбур я.

Ктабдин и паюна халкьдик дамах кутазвай маарифчийрикай ихтилатзава. Са гафни авачиз, ихьтин ксар чахъ гзаф ава. Амма са ктабда абурукай виридакай малуматар гун мумкин туш. Гьавиляй ина лап сейли ксарикай куьруь малуматар гьатнава.

can Dövlət Universitetində müəllim işləmiş Ş.Hacızadə tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır.

1926-cı ildə Qusarın Əniğ, Köhnə Xudat, Hil, Ukur, Düztahir, Sudur, Nəcəfkənd, Xuluq, Yuxarı Tahircal, Urva, Aşağı Ləgər kəndlərində ibtidai məktəblər üçün binaların tikintisinə başlandı və 1932-ci ilədək onların hamısı istifadəyə verildi.

1925-ci ildə Qusarda qadınlar klubu yaradıldı. Həmin klub qadınlar arasında savadsızlığın ləğvi sahəsində böyük təbliğat və təşviqat işi aparırdı. Bu klubda dövrün tanınmış qadın maarifçilərindən olan Güllü Şahmərdanova, Məryəm Şərifova, Fatma Rzabəyova, Sabi Əhədova, Mübarək Abdullazadə, Zarbikə Məlikova, Sevgi Müzəffərova, Axtılı Sona, Qədri Cavad qızı, Surat Bağırova, Fatma Çobanova, Gülsənəm Əmirbəyova və başqaları fəaliyyət göstərirdilər.

Gülsənəm Əmirbəyova 1930-1931-ci illərdə qadınlar klubunda, savadsızlığın ləğvi kurslarında (likbez) dərs demişdir. O, məşhur inqilabçı-şair Nurəddin Şərifovla birlikdə ləzgi dilində “Qığılcım” adlı qəzet çap edərək, yaymışdır. Qusarda 1934-cü ildə kitabxana yaradılmasında, 1935-ci ildə şəhər uşaqları üçün bağça açılmasında G.Əmirbəyova kimi fəal qadınların böyük rolu olmuşdu.

1898-ci ildə Hil kəndində anadan olmuş, əvvəlcə Buduqda, sonradan doğma kəndində müəllim işləmiş, “Azərbaycanın əməkdar müəllimi” adına layiq görülmüş Mahmud Bayram oğlu Şəkinskinin həmin dövrdə rayonda maarifin inkişaf etdirilməsində xüsusi xidmətləri olmuşdur.

Ötən əsrin 20-30-cu illərində Qusarda bölgə əhəmiyyətli məktəblər və texnikumlar açıldı.

1942-ci ildə Qusar şəhərində 1 və 2 saylı uşaq evləri təşkil edilmişdir. Az sonra məktəblər birləşdirilmiş, İsmayıl Pirimov direktor təyin olunmuşdur.

Böyük Vətən müharibəsi illərində də Qusar rayonunda maarif məsələlərinə ciddi fikir verilmiş, məktəblərdə təlim-tərbiyə işləri zəifləməmişdir.

Hazırda Qusarda 90 məktəb, o cümlədən 49 orta, 22 əsas və 19 ibtidai məktəb fəaliyyət göstərir. Həmin məktəblərdə 15447 şagird təhsil alır. Gənc nəslin təlim-tərbiyəsi ilə 2053 müəllim məşğul olur ki, onlardan 1301 nəfəri ali, 752 nəfəri orta ixtisas təhsillidir.

Bu bölmədə Qusarda xalq maarifinin inkişaf etdirilməsi sahəsində böyük xidmətləri olmuş bir sıra maarifçilər haqqında məlumatlar verilir. Şübhəsiz, belə adamlar çoxdur. Lakin bir kitabda onların hamısı haqqında söhbət açmaq mümkün deyildir. Ona görə də məşhur maarifçilərdən bəziləri haqqında məlumatlar veririk.

МААРИФДИЗ ЭКВ ГАЙИБУР

ШИХИМ ЭФЕНДИ

Шихим эфендиди XVI виш йисуз вичин хайи хуьре СтIура ва Куьреда медресеяр ачухарнай, лезги жегьилриз тарсар ганай.

Туьркиядин Истанбул шегьерда кIелна, ватандиз эфенди хьиз хтай XVI виш йисан машгьур лезги алим СтIур Шихимаз математикадин илимар деринддай чидай. Туьркверин пачагь III Султан Мурада адаз чIехи къуллугъ теклиф авурла, Шихим эфендиди "заз жуван халкь илимлу ийиз кIан я" лагьанай. Ада хайи хуьре ва Куьреда медресеяр ачухарнай ва лезги жегьилриз тарсар ганай.

Дагъустандин тарихчи Али Каяева кхьенвайвал, Шихим эфенди Къафкъазда математикадин илимар вилик тухвай алим тир. Ада гьакIни 1578 ва 1601-йисара Ирандин чапхунчийрин аксина женг чIугунай. Алимди 2 агьзур лезгидикай ибарат кIеретIдиз регьбервал ганай.

1578-йисуз Муьшкуьр Мегьамедaн кIеретIдихъ галаз санал Дербент къизилбашрикай азад авур Шихим эфенди туьркверин сердер Леле Мустафа пашади къагьриман хьиз III Султан Мурадан кьилив ракъурнай. Султандин куьмекдалди Туьркиядин тIвар-ван авай алимрихъ, къадим чешмейрихъ галаз таниш хьайи ва 12 йисуз ина амукьай касди математикадиз талукь са шумуд эсер кхьенай.

Шихим эфенди 1603-йисуз Кьулан вацIун къерехда I Шагь Аббасан кьушунрин аксина чIугур женгера гьелек хьанай.

ИБРАГЬИМ ЭФЕНДИ

Ибрагьим эфендидин тIалабуналди Меккеда са шумуд мектеб ва Европадин уьлквейрин тарихни медениframework чирдай меркез арадал гъанай.

РагъэкъечIдай патан уьлквейриз сейли тир лезги алим Ибрагьим эфенди 1720-йисуз СтIура дидедиз хьана. Ада Ахцегьа машгьур алим Шафи эфендидин медресада кIелнай. 1741-1743-йисара Надир шагьдин кьушунрин аксина женг чIугур жегьил 1743-йисуз кIелун давамарун патал Туьркиядиз фенай, ина эфендивилин тIвар къачунай. Туьрк тарихчи Жевдет пашади кхьенвайвал, "Ибрагьим

MAARİF FƏDAİLƏRİ

ŞİXİM ƏFƏNDİ

Şixim əfəndi XVI əsrdə doğma kəndi Sudurda və Küre mahalının bir neçə kəndində mədrəsələr açaraq, dərs demişdir.

Türkiyənin İstanbul şəhərində təhsil alıb vətəninə əfəndi kimi qayıtmış XVI əsrin məşhur ləzgi alimi Şixim əfəndi riyaziyyat elmlərinin dərin bilicisi idi. Türkiyənin dövlət başçısı III Sultan Murad ona öz sarayında böyük vəzifə təklif etdikdə alim bundan imtina edərək vətənə qayıtmış, doğma kəndi Sudurda və Küre mahalının bir neçə kəndində mədrəsələr açaraq, dərs demişdir.

Dağıstan tarixçisi Əli Kayayevin yazdığına görə Şixim əfəndi Qafqazın məşhur riyaziyyatçı alimi idi. O, həmçinin 1578 və 1601-ci illərdə İran işğalçılarına qarşı döyüşlərdə iştirak etmişdir. Alim 2 min ləzgidən ibarət qoşuna rəhbərlik etmişdir.

1578-ci ildə Müşkür Məhəmmədin qoşunu ilə birgə Dərbəndi qızılbaşlardan azad edən Şixim əfəndini türklərin sərkərdəsi Lələ Mustafa paşa ləzgi qəhrəmanı kimi III Sultan Muradın yanına aparmışdır. Sultanın köməyi ilə Türkiyənin məşhur alimləri ilə tanış olan, qiymətli məxəzlərdən istifadə imkanını əldə edən Şixim əfəndi 12 il burada yaşayaraq, elmlə yaxından məşğul olmuşdur. O, riyaziyyata dair bir neçə qiymətli əsər yazmışdır.

Şixim əfəndi 1603-cü ildə Samur çayının sahilində I Şah Abbasın qoşunu ilə döyüşlərdə həlak olmuşdur.

İBRAHİM ƏFƏNDİ

İbrahim əfəndinin təşəbbüsü ilə Məkkədə bir neçə məktəb, həmçinin Avropa ölkələrinin tarixini və mədəniyyətini öyrənən mərkəz yaradılmışdı.

Ötən əsrlərdə şöhrəti Şərq ölkələrinə yayılmış ləzgi alimlərindən biri olan İbrahim əfəndi 1720-ci ildə Sudur kəndində anadan olmuşdur. O, ilk təhsilini Axtıda, məşhur ləzgi alimi Şafi əfəndinin mədrəsəsində almışdır. 1741-1743-cü illərdə Nadir şahın qoşunlarına qarşı igidliklə döyüşən gənc 1743-cü ilin yayında təhsilini davam etdirmək üçün Türkiyəyə yola düşmüşdür. Burada təhsil alan İbrahimin

эфендиди Османлы пачагьлугъда къуллугъдик экечIна, 1748-йисуз имтигьан гана, Фатигь Жамидин мударрисвал къазанмишна".

Са шумуд йисуз Фатигь Жамидин медресада муаллимвал авур Ибрагьим эфенди султандин меслятдалди Сириядин Гьелеб шегьердин къазивиле тайинарнай. Гуьгъуьнлай Жевдет пашади кхьизвайвал, Ибрагьим эфенди Шам ва Мекке шегьеррин къазивал хьтин чIехи къуллугърал акъвазнай. И шегьерра кIвалахдай вахтунда ада са кьадар реформаяр кьиле тухванай ва диндин къуллугъчийрин арада авай ришветбазвал арадай акъуднай. Тарихчийри кхьизвайвал, Ибрагьим эфендиди Мекке мусурманрин чешнелу шегьердиз элкъуьр хъувун патал вири алахъунар авунай. Адан теклифдалди Меккеда са шумуд цIийи мектеб ва Европадин уьлквейрин тарихни медeният чирдай меркез арадал гъанай.

XVIII асирдин 90-йисара султанди Ибрагьим эфендидиз мадни чIехи къуллугъ - Анадолу къазиаскерлугъда кIвалахун теклиф авуна. Яшлу хьанвай алимди и теклиф кьабулнач. Ибрагьим эфенди 1795-йисуз рагьметдиз фена.

МИРЗЕ АЛИ ЭФЕНДИ

Философ, шаир, са шумуд чIал хъсандиз чидай Мирзе Али эфенди ЦIалагурви вичин девирдин кIвенкIвечи инсанрикай тир.

Философ ва шаир Мирзе Али эфендиди XIX виш йисан камалэгьлийрин кьула махсус чка кьазва. Адан суракьар неинки Азербайжандиз, Дагъустандиз, санлай Къафкъаздизни чкIанай.

Али Агъакишидин хва 1796-йисуз Къуба уезддин ЦIалагур хуьре дидедиз хьана. Хайи хуьре ва Шемахидин медресада кIелайдалай кьулухъ Туьркиядиз фена ана диндин рекьяй дерин чирвилер къачуна. Лезги, туьрк, араб, фарс, урус чIалар хъсандиз чидай ам Кербела ва Мекке шегьерар зиярат авурдалай кьулухъ тIвар-ван авай эфенди хьиз ватандиз хтана.

Къуба уезддин къазивиле тайинарай Али эфенди дерин фагьумар ва дуьньякьатIунар авай инсан тир. ЦIалагурдал адан кIвале мукьвал-мукьвал поэзиядин нянияр, илимдин межлисар кьиле фидай. Машгьур кхьираг, тарихчи Гьасан Алкьвадариди вичин "Асари Дагъустан" ктабда кхьенай: "Къуба аялатдин къази Гьажи Али эфенди ЦIалагурви вири араб чIалариз белед тир ва вичин эсерар авай тIвар-ван авай алим я" (Баку, 1908, ч. 245).

sonrakı taleyi haqqında türk tarixçisi Cövdət paşa belə yazır: "İbrahim əfəndi Osmanlı imperiyasında dövlət qulluğuna girərək, 1748-ci ildə imtahan vermək yolu ilə Fateh Camidə müdərrislik qazanır".

Bir neçə il Fateh Cami mədrəsəsində müəllimlik edən İbrahim əfəndi sultanın məsləhəti ilə o dövrün məsul vəzifələrindən birinə - Suriyanın Hələb şəhərinin qazısı vəzifəsinə təyin olunur. Bundan sonra o, Şam və Məkkə şəhərlərinin qazısı olur. Həmin şəhərlərdə işləyərkən din məmurlarının rüşvətbazlığına qarşı mübarizə aparır və bir sıra islahatlar keçirir. Onun böyük səyi nəticəsində bu şəhərlərin şəriət məhkəmələrində ciddi qayda-qanun yaradılır.

Tarixçilərin yazdıqlarına görə İbrahim əfəndinin təşəbbüsü ilə Məkkədə bir neçə məktəb, həmçinin Avropa ölkələrinin tarixini və mədəniyyətini öyrənən mərkəz yaradılır.

XVIII əsrin 90-cı illərində Türkiyə sultanı İbrahim əfəndiyə daha yüksək vəzifə - Anadolu qazıaskerliyində iş təklif edir. Yaşa dolduğunu deyən İbrahim əfəndi həmin vəzifədə işləməyə razılıq vermir. Bir il sonra, 1795-ci ildə alim dünyasını dəyişir.

MİRZƏ ƏLİ ƏFƏNDİ

Filosof, yazıçı, bir neçə dilin bilicisi olan Mirzə Əli əfəndi Çiləgiri dövrünün tərəqqipərvər ziyalılarından idi.

Qusarın adlı-sanlı insanları arasında XIX əsrin görkəmli filosofu və yazıçısı Mirzə Əli əfəndinin özünəməxsus yeri vardır. Şöhrəti Qusarın hüdudlarından uzaqlara yayılmış bu adamın sorağı Azərbaycana, Dağıstana, ümumən Qafqaza yayılmışdı.

Əli Ağakişi oğlu 1796-cı ildə Quba qəzasının Çiləgir kəndində anadan olmuşdur. Doğma kəndində, sonradan isə Şamaxıda dini təhsil aldıqdan sonra Türkiyədə ali dini təhsil alan, ləzgi, türk, ərəb, fars və rus dillərini mükəmməl bilən bu ziyalı bir neçə il İstanbulda yaşamış, Kərbəla və Məkkə şəhərlərində ziyarətdə olduqdan sonra vətəninə əfəndi kimi qayıtmışdır.

Quba qəzasının qazısı olmuş Əli əfəndi geniş dünyagörüşə malik ziyalı idi. Onun Çiləgirdəki evində keçirilən şeir gecələrinin, elmi məclislərin sorağı bütün qəzaya yayılmışdı. Bu ziyalının ətrafında həmişə şairlər, alimlər, yaradıcı insanlar toplaşırdılar. Məşhur ləzgi tarixçisi və alimi Həsən Alqadari özünün "Asari Dağıstan" kitabında yazmışdı: "Quba qazısı Hacı Əli əfəndi Çiləgiri bütün ərəb dillərinə vaqif olan və özünün yazılı əsərləri olan görkəmli alimdir" (Bakı,

1837-йисуз КцIара хьайи М.Ю.Лермонтова Мирзе Алидивай ван хьайи машгьур “Ашукь Къариб” дастандин таъсирдик кваз “Ашукь Къариб” эсер кхьин дуьшуьшдин кар тушир.

ЦIалагур хуьруьн мискIин ва адан медреса Али эфендидин нуфуздин нетижада вириниз сейли хьанвай. Али эфендидин алакьунар себеб яз 1866-йисуз хуьре сифте яз сад лагьай диндин тушир мектеб кардик кутунай. Ингье Къубадин къазивиле кIвалахай вахтунда кIелай Къуръандин аятрини адаз сейливал гьанай. Абурун манаяр гьавурда акьадайвал, регьятдиз чирзавай и алимдин суракьда аваз Къубадин кьилин мискIиндиз гзаф инсанар къведай. Яргъалди ва маналу уьмуьр гьалай Мирзе Али 1882-йисуз 86 йиса аваз рагьметдиз фенай ва хайи хуьре кучукнай.

1908, səh. 245).

1837-ci ildə Qusarda olmuş məşhur rus şairi Mixail Lermontovun Mirzə Əli ilə görüşməsi və ondan eşitdiyi “Aşıq Qərib” dastanının təsiri altında sonradan “Aşıq Qərib” əsərini yazması təsadüfi deyildi. Çiləgir kənd məscidi və onun nəzdində fəaliyyət göstərən mədrəsə Mirzə Əli əfəndinin nüfuzu sayəsində ətrafda tanınırdı. Onun səyi nəticəsində 1866-cı ildə kənddə ilk dünyəvi məktəb fəaliyyətə başlamışdı. Lakin Əli əfəndiyə ən böyük şöhrəti onun Quba qazısı olarkən etdiyi moizələr gətirmişdir. İslamın dəyərlərini insanlara anlaşıqlı dildə izah edən alimin sorağı ilə Qubanın baş məscidinə qəzanın hər yerindən dindarlar axışırdılar. Mirzə Əli əfəndi uzun və mənalı ömür sürmüş, 1882-ci ildə 86 yaşında vəfat etmiş, doğma kəndində dəfn olunmuşdur.

МАЛЛА ЖАРУЛЛАГЬ

Ада Къуба уезддин ва Куьре магьалдин хуьрера мектебар ахъайнай. Алимдин теклифдалди Къуба-да “Сафа” жемият арадиз гьанай.

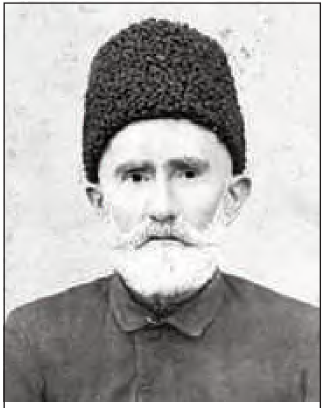

(1842-1918)

Лезгийрин къадим хуьрерикай тир Яргундал 1842-йисуз дидедиз хьайи Жаруллагь вичин девирдин зурба алимрикай тир. И маарифчи касдин баркаллу крарикай 1907-1914-йисара Бакудин “Тазе гьаят”, “Икъбал”, “Ачыкъ суьз” газетрини са кьадар макъалаяр чапна.

Жаруллагь Яргундин девлетлу ксарикай тир Асланан хизанда дидедиз хьанай. Аслан бегдихъ лапагрин суьруьярни балкIанрин рамагар авай. Адан балкIанар вири Къафкъаздиз машгьур тир. Ада гьар йисуз Шейх Шамилаз са семен балкIан ва адан муьридриз 100 шив ракъурдай. Аслан бег Шейх Мегьамед Ярагъвидихъ галаз дуст тир ва гьавиляй ада урус пачагьдин аксина женг чIугвазвай дагъвийриз куьмек гузвай.

Гьа ихьтин хизанда чIехи хьайи Жаруллагьа илимдиз гзафни-гзаф майилвал къалурзавай ва 25 йиса аваз ам вири Дагъустандиз машгьур хьанай. Вичин 27 йис хьайила урусрин 1869-йисан “Природа и люди на Кавказе и за Кавказом” альманахди ва маса урус чешмейри ам Къафкъаздин жегьил ва алакьунар авай алимрикай сад тирди къейд авунай.

Гьам Азербайжандин, гьамни Дагъустандин маш-

MOLLA CARULLAH

O, Quba qəzasının və Küre mahalının kəndlərində məktəblər açmışdı. Alimin təşəbbüsü ilə Qubada “Səfa” cəmiyyəti yaradılmışdı.

Quba əyalətinin qədim ləzgi kəndlərindən olan Həzrədə 1842-ci ildə dünyaya gəlmiş Carullah dövrünün görkəmli alimlərindən idi. Bu tanınmış maarifçinin həyat və yaradıcılığı, gördüyü xeyirxah işlər haqqında 1907-1914-cü illərdə Бакынын “Tazə həyat”, “İqbal”, “Açıq söz” qəzetlərində bir neçə məqalə çap olunub.

Əyalətin varlılarından sayılan Aslan bəyin ailəsində doğulmuş Carullah uşaqlıqdan qayğı ilə əhatə olunmuşdu. Aslan bəyin çoxlu qoyun sürüləri və ilxıları var idi. Onun bəslədiyi atlar bütün Qafqazda məşhur idi. O, hər il Şeyx Şamilə bir at bağışlayır və onun 100 müridini atla təmin edirdi. Aslan bəy Şeyx Məhəmməd Yaraği ilə dost olduğuna görə çar müstəmləkəçilərinə qarşı mübarizədə dağlılara yaxından kömək göstərirdi.

Təminatlı və mübariz ailədə böyüyən Carullah elmə çox meyl etmiş və 25 yaşında bütün Dağıstanda məşhur alim kimi tanınmışdı. 27 yaşında ikən 1869-cu ildə nəşr olunmuş “Природа и люди на Кавказе и за Кавказом” toplusunda və başqa rus mənbələrində Carullahın Qafqazın gənc və istedadlı alimlərindən biri olduğu qeyd edilmişdir.

гьур маарифчийрикай тир Малла Жаруллагьа 1890-1914-йисара Къуба уездdin 5 ва Куьре магьалдин 3 хуьре мектебар кардик кутунай. Адан теклифдалди Къубада кІел-кхьин теблигъзавай "Сафа" жемият арадиз гъанай.

Гуьгъуьнлай алимди Яргундал "Маариф" тІвар алай ихьтин жемият яратмишнай. Дагъустандин ва Туьркиядин машгьур алимривай тарс къачур Малла Жаруллагьаз араб, фарс, туьрк ва урус чІалар деріндай чидай. Ада тІебиатдин ва диндин илимар чируникай са шумуд ктаб кхьенай.

1890-йисуз алимди Яргунрин хуьре арадал гъайи мектебда тарсар пуд чІалал - лезги, араб ва туьрк чІаларал гузвай. Им а чІавуз лугьуз тежедай хьтин чІехи вакъиа тир. Бакудин "Тазе гьаят" газетди кхьейвал, 1907-йисан 19-июндиз Къубадин, Куьредин ва Дагъустандин алимри Яргундал лап чІехи мектеб эцигун къарардиз къачунай.

Яргунви Гьажи Исгьакь эфендидин кІвале илифай алимри чпи и кар патал 300 манат пул ганай. Амма идалди крар туькІуьзвачир. Гьавиляй Малла Жаруллагьа вичин девлетлу дустар мектеб эцигуниз желб авунай.

"Тазе гьаят" газетди вичин 1907-йисан 29-июндин тилитда малумат гайивал, Бакудин девлетлуйрикай тир Жаруллагь эфендидин дуст Иса бег Гьажинскийди Яргундин мектеб патал 600 манат пул ганай. Ада гьакІни Жаруллагь эфендидин тІалабуналди Агьмедуба хуьруьн мектеб эцигуниз 300 манатдин куьмек ганай. И ва маса делилри Малла Жаруллагь вичин девирдин гзаф нуфузлу ксарикай тирди субутзава.

Жаруллагьан хтулди, 55 йисуз ара датІана Яргунрин хуьруьн юкьван мектебда муаллимвал авур Демир Аллагьвердиева ихтилат авурвал, Жаруллагь Аслановахъ кьуд рушалай гуьгъуьниз дуьньядиз атай са хва авай. Адан хци Наруллагь Асланова яргъал йисара Къуба уездин суддиз регьбервал ганай.

Həm Azərbaycanda, həm də Dağıstanda maarifçi kimi tanınan Molla Carullah 1890-1914-cü illərdə Quba qəzasının 5 və Küre mahalının 3 kəndində məktəb açmışdı. Carullah Aslanovun təşəbbüsü ilə Qubada yazıb-oxumağı təbliğ edən "Səfa" cəmiyyəti yaradılmışdı. Bundan sonra alim Həzrə kəndində "Maarif" adlı belə cəmiyyət yaradır.

Dağıstanın və Türkiyənin məşhur alimlərindən dərs almış Molla Carullah ana dili ilə yanaşı, ərəb, fars, türk və rus dillərini də mükəmməl bilirdi. O, təbiətin və dini elmlərin öyrənilməsi ilə bağlı bir neçə kitab yazmışdır.

Alim 1890-cı ildə Həzrə kəndində təşkil etdiyi məktəbdə üç dildə - ləzgi, ərəb və türk dillərində dərs deyirdi. Bu, o vaxt böyük hadisə idi. "Tazə həyat" qəzetinin yazdığı kimi, sonralar Quba, Küre və Dağıstan alimləri 1907-ci ilin iyunun 19-da Həzrə kəndinə yığışaraq, burada əyalətin ən böyük məktəbini tikməyi qərara alırlar.

Həzrəli Hacı İshaq əfəndinin evində yığışan alimlər bu məqsədlə ilk mərhələdə 300 manat pul toplayırlar. Lakin bu, kifayət deyildi. Ona görə də Molla Carullah imkanlı dostlarını məktəb tikintisinə cəlb edir.

"Tazə həyat" qəzetinin 29 iyun 1907-ci il tarixli sayında qeyd olunduğu kimi, Bakı dövlətlilərindən Carullah əfəndinin dostu İsa bəy Hacınski Həzrə məktəbinin tikintisindən ötrü 600 manat pul verir. O, həmçinin Carullah əfəndinin xahişi ilə Əhmədoba kənd məktəbinin tikintisinə 300 manat yardım göstərir. Bu və digər faktlar Molla Carullahın öz dövrünün tanınmış və nüfuzlu ziyalılarından olduğunu sübut edir.

Carullah əfəndinin nəvəsi, 55 il fasiləsiz olaraq Həzrə kənd orta məktəbinin müəllimi işləmiş Dəmir Allahvediyevin dediyinə görə, Carullah Aslanovun dörd qızdan sonra dünyaya gəlmiş oğlu Narullah Aslanov uzun illər Quba qəza məhkəməsinin sədri vəzifəsində çalışmışdır.

ЖАМИ ЭФЕНДИ
(1848-1935)

Жами эфендидин "Шариатул ислам" ктабдикай Баку губерниядин мектебра ва медресайра гегьеншдиз менфят къачузвай.

КцІар районддай акъатай тІвар-ван авай динэгьлийрикай тир Гьажи Жами Эфенди ибн Зекерия Ажахури ЭчІехуьре дидедиз хьанай. Ам хци

CAMİ ƏFƏNDİ
(1848-1935)

Cami əfəndinin "Şəriətül islam" kitabından Bakı quberniyasının məktəb və mədrəsələrində geniş istifadə olunmuşdur.

Hacı Cami əfəndi ibn Zəkəriyyə Əcəxuri Qusar rayonunun adlı-sanlı din xadimlərindən idi. Əcəxür kəndində anadan olmuş Cami uşaq vaxtla-

зигьиндални чирвилерихъ ялунал вичин таяр-туьшерин арада тафаватлу хьанай. МискIиндин мектебда чирвилер къачурдалай кьулухъ Дагъустанда, Туьркияда ва араб уьлквейра кIелай и касдин суракьар вири Къуба уезддиз чкIанай. Са шумуд йисуз Къубада къазивиле кIвалахай ам гуьгъуьнлай хайи хуьруьз хтана муаллимвилив эгечIнай. Ингье адан алакьунрал пехилвал авур са бязи ксарин футфайрилай кьулухъ вичин хайи хуьряй акъатиз мажбур хьайи касди Агъа Лакаррин хуьре бине кутунай. Ихьтин тIвар-ван авай камалэгьли чпин хуьруьз куьч хьуникай хвеши хьайи агъалакарвийри ам хъсандиз кьабулнай, элмелна адаз кIвал эцигиз куьмек ганай. Гьажи Жами эфендиди ина яргъал йисара муаллимвал авунай.

Дерин дуьньякьатIунар авай, гьамиша чирвилерихъ ялдай, лезгияр савадлу хьун патал гзаф алахъунар авур и касди Агъа Лакаррин хуьруьз цIийи гьава гъанай. Ам хуьруьн мектебда кIелунин дережа хкажунив кIевелай эгечIнай. Идахъ галаз алакъалу яз Бакуда акъатай “Икъбал” газетди кхьенай: “Шумуд йисар инлай вилик Лакар хуьруьн интеллигентри ина мектеб ахъайнай. И хуьруьн халкь паталди виридалайни гзаф зегьмет чIугвазвай миллетдин векил Гьажи Жамиди жемятдивай кIватIзавай хуьмс ва закатдин гьисабдай мектеб хуьзва”. *(“Икъбал” газетдин 1913-йисан 1-октябрь, № 468, ч.3).*

Жами эфендидин меслятдалди ва хуьруьн юзбаши Ханбуба Сеферован пулунин такьатралди 1900-йисуз хуьре урус мектеб кардик кутунай. 1904-йисуз лагьайтIа, хуьруьнвийри адан тIалабуналди мискIиндин дарамат эцигнай, куьгьне мискIинда медреса ахъайнай.

Жами эфенди диндиз талукь са шумуд ктабдин автор я. Абурукай “40 суалдиз 40 жаваб” 1904-йисуз Бакуда араб чIалалди басма хьанай. И камалэгьлидин 1913-1919-йисара чап хьайи “Шариатулислам” (“Исламдин къанунар”) ктабдикай Баку губерниядин мектебра ва медресайра гегьеншдиз менфят къачузвай. И ктаб Бакудин Оружов стхайрин чапханади пудра тикрардиз чапнай.

Жами эфенди Меккедиз фена хтайла КIуррин хуьруьв агакьзавай чкадал рагьметдиз фенай ва гьанал кучукнай. Гуьгъуьнлай адан сур хайи хуьруьз хутахнай.

rından iti zehni ilə fərqlənirdi. İlk təhsilini kənd məscidində alaraq Dağıstanda, sonradan isə Türkiyədə və ərəb ölkələrində ali dini təhsil almış Cami əfəndinin sorağı tezliklə bütün qəzaya yayılır. O, bir neçə il Quba qazisi olur.

Sonradan doğma kəndinə qayıdıb müəllimliklə məşğul olan bu mömün və insanpərvər adamın camaat arasındakı hörmətinə qısqanan xəbislər ona rahat yaşamağa imkan vermirlər. Təmiz adını qorumaq üçün doğma kəndini tərk etməyə məcbur olan Cami əfəndi Aşağı Ləgər kəndinə köçür. Bu cür adlı-sanlı adamın buraya köçməsinə sevinən ləgərlilər ləzgi adəti ilə mel (iməcilik) edib ona ev tikirlər.

Cami əfəndi uzun illər kənd məktəbində müəllim işləyir. Bu geniş dünyagörüşlü, savadlı və yenilikçi ziyalı kəndə yeni ab-hava gətirir. O, məktəbdə təhsilin səviyyəsinin yüksəlməsinə nail olur. Bununla bağlı Bakıda nəşr olunan “İqbal” qəzeti yazırdı: “Neçə illərdən bəri Ləgər qəryəsinin ziyaliləri tərəfindən bir məktəb açılmışdı. Bu qəryənin ən çox çalışqan millət xadimlərindən Hacı Cami hökmüncə beytülmal bina edib qəryə cəmatindən xüms, zəkat yığıb həmin məktəbi dolandırır.” *(“İqbal”, 1 oktyabr, 1913-cü il, № 468, səh.3).*

Hacı Caminin təşəbbüsü və yüzbaşı Xanbuba Səfərovun maliyyə yardımı ilə 1900-cü ildə kənddə rus məktəbi açılır. 1904-cü ildə kənd camaatının arzusu ilə burada məscid binası tikilir, köhnə məscid binasında isə mədrəsə fəaliyyətə başlayır.

Cami əfəndi dinə dair bir neçə kitabın müəllifidir. “40 suala 40 cavab” 1904-cü ildə Bakıda ərəb dilində nəşr olunmuşdur. Onun 1913-1919-cu illərdə çap etdirdiyi “Şəriətül islam” (“İslam qanunları”) kitabından Bakı quberniyasının məktəb və mədrəsələrində geniş istifadə olunmuşdur. Bakıdakı Orucov qardaşları mətbəəsində kitab üç dəfə təkrar nəşr olunmuşdur.

Cami əfəndi Məkkəyə gedib qayıdarkən Ukur kəndinin yaxınlığında vəfat etmiş və orada da basdırılmışdır. Sonradan həmyerliləri onu doğma kəndində torpağa tapşırmışlar.

ШЕРИФ ЭФЕНДИ
(1836-1916)

Истанбулда 6 йисуз диндин рекьяй чирвилер къачур Шериф эфендиди хуьре мектеб кардик кутуна, тарсар ганай.

Къуба уезддин тIвар-ван авай динэгъли Шериф эфенди Дагъустандин Миграгъ хуьряй тир. Истанбулда 6 йисуз диндин рекьяй чирвилер къачур ада Мекке зиярат авунай. Шериф эфендидиз араб, фарс, туьрк ва азербайжан чIаларни вичин хайи лезги чIал хьиз хъсандиз чидай. Дерин фагьумар ва дуьньякьатIунар авай и касди хуьре мектеб кардик кутуна, тарсар ганай. И мектебдиз къунши хуьрерайни кIелун патал аялар къведай.

1877-йисуз Дагъустандин агьалийри урус пачагьдин аксина къарагъарай бунтара иштирак авур, гьавиляй вич Дербентдин дустагъда тур Шериф эфенди Къуба округдин ГуьндуьзкIеле хуьруьз суьргуьн авунай. Адан савадлувилел гьейран хьайи хуьруьнвийри и муьмин касдиз хуьре бине кутун теклифнай. Теклиф кьабулай ам хуьруьн мискIиндин кьилин фекьи хьанай. Адан регьбервилик кваз мискIинда мектеб ахъайнай, ина кесибрин аялриз кIелкхьин чирзавай. МискIиндиз гузвай хуьмсдикайни закатдикай ада кесиб хизанриз куьмекар гузвай. 1915-йисуз Шериф эфендидин регьбервилик кваз куьгьне мискIиндин чкадал цIийиди эцигнай, ина багъ кутунай.

Шериф эфендиди веледриз вичи гьинал чан гайитIа, гьанал кучукун веси авунай. Бакудин Бибигьейбат мискIиндиз фидай рекье рагьметдиз фейи агъсакъал и мискIиндин патав гвай сурара кучукнай. Шериф эфендидин 5 хва - Шемседдин, Нуреддин, Сейфеддин, Мегьамедамин ва Амирсултан маарифчияр хьиз сейли хьанай. Сейфеддин хуьре ачухарай диндин тушир мектебдин сад лагьай муаллим хьанай, ада 50 йисуз ара датIана ина кIвалахнай.

АБДУЛЛАГЬ ЭФЕНДИ

Абдуллагь эфендиди XIX виш йисан юкьвара ЦIуру Худат хуьруьн мискIинда мектеб ахъайна, ана тарсар ганай.

ЦIуру Худат хуьруьн мискIиндин мукьув, “ЯхцIур эвлиян” лугьудай чкадал пIир ала. Им кьве муьмин касдин - бубадинни хцин - Абдуллагь эфендидинни Магьмуд эфендидин сурар я. КIе-

ŞƏRİF ƏFƏNDİ
(1836-1916)

İstanbulda 6 il oxuyub, ali dini təhsil almış Şərif əfəndi doğma kəndində məktəb açaraq, orada dərs demişdir.

Quba qəzasının tanınmış din xadimlərindən olan Şərif əfəndi əslən Dağıstanın Migrağ kəndindən idi. İstanbulda 6 il oxuyub, ali dini təhsil almış, Məkkədə həcc ziyarətində olmuşdu. Şərif əfəndi ərəb, fars, türk və Azərbaycan dillərini də dərindən bilirdi. O, doğma kəndində məktəb açıb, orada dərs deyirdi. Bu kəndə oxumaq üçün qonşu kəndlərdən də uşaqlar gəlirdilər.

1877-ci ildə Dağıstanda rus çarı əleyhinə üsyanda iştirak etdiyinə görə Dərbənd həbsxanasına salınmış Şərif əfəndi buradan Quba qəzasının Gündüzqala kəndinə sürgün olunur. Gündüzqala kənd camaatını bu mömün adamın savadı, dünyagörüşü heyran edir. O, gündüzqalalıların xahişi ilə burada həmişəlik qalır. El içində böyük nüfuza malik olan Şərif əfəndi kənd məscidinin axundu olur. Onun rəhbərliyi ilə məsciddə məktəb açılır, burada kasıbların uşaqlarına yazıb-oxumağı öyrədirlər. Məscidə verilən xüms və zəkatdan isə imkansız ailələrə yardım edilirdi.

1915-ci ildə Şərif əfəndinin rəhbərliyi altında kənddəki köhnə məscidin yerində yenisi inşa olunur, ətrafında meyvə bağı salınır.

Şərif əfəndi övladlarına vəsiyyət etmişdi ki, harada vəfat etsə, orada da onu dəfn etsinlər. 1916-cı ildə Bakının Bibiheybət məscidinə gedərkən yolda dünyasını dəyişən ağsaqqal həmin məscidin qəbiristanlığında dəfn olunur.

Şərif əfəndinin beş oğlu: Şəmsəddin, Nurəddin, Seyfəddin, Məhəmmədəmin və Əmirsultan maarifçi kimi tanındılar. Onlardan Seyfəddin kənddə açılmış dünyəvi məktəbin ilk müəllimi olmuş, 50 il burada dərs demişdir.

ABDULLAH ƏFƏNDİ

Abdullah əfəndi XIX əsrin ortalarında Köhnə Xudat kənd məscidinin nəzdində məktəb açmış, həmin məktəbdə dərs demişdir.

Köhnə Xudat kənd məscidinin yaxınlığında “Qırx övliya” adlanan yerdə pir var. Ata və oğulun - Abdullah əfəndi və Mahmud əfəndinin dəfn olunduğu qəbirlərin üstündə qaldırılmış iki göz tikili

вера гьатай, чара гьар патай атIай инсанри пIиривай чпиз чара тIалабда. И чIалахъуни абуруз куьмекни гуда. Гьеле сагъзамаз жемятди чпиз эвлиянриз хьиз икрам авур и кьве касдикай хуьре къедалди ихтилатда.

Хуьруьн нуфузлу ксарикай тир, диндин рекьяй дерин чирвилер къачур Абдуллагь эфендиди вичин пуд хцив - Мегьамедав, Магьмудав ва Агъадивни кIелиз тунай. МискIинда мектеб ахъайна, ана тарсар гайи Абдуллагь эфенди хъсанвилерихъ ялдай къени къилихрин инсан тир.

Халкьдин патай адаз авай гьуьрмет рикIивай кьабулиз тахьай душманри касдиз къаст авунай. КкIал акьуна месе гьатай Абдуллагь эфендиди рекьидайла вичин хайибуруз эверна, абурувай душман багъишламишун тIалабнай. Гьа чIавалай кьве несилдин арада авай мидявал арадай акъатнай.

uzun illərdir ki, camaatın inanc yerinə çevrilmişdir. Bu inam təsadüfən yaranmamışdır. Xeyirxahlıqları dillər əzbəri olmuş ata və oğul haqqında kənddə bu günə kimi xatirələr yaşayır.

Tanınmış ziyalılırdan olmuş, ruhani təhsili alıb kənd məscidinin nəzdində məktəb açmış, orada dərs demiş Abdullah əfəndi oğlanları Məhəmmədə, Mahmuda və Ağaya da dini təhsil vermiş, onları elcanlı, mömün insanlar kimi tərbiyə etmişdir. Onun ortancıl oğlu Mahmud Şamaxıdakı dini mədrəsəni yenicə bitirəndə düşmənlərindən biri qisas məqsədilə Abdullah əfəndiyə güllə atır. Ölüm yatağına düşən Abdullah övadlarına, qohum-əqrabasına vəsiyyət edir ki, heç kəs qisas barədə fikirləşməsin və ona qəsd etmiş adamı bağışlayır. Bu hadisə iki nəsil arasındakı qan düşmənçiliyinə son qoyur.

МАГЬМУД ЭФЕНДИ

Магьмуд эфендидин теклифдалди ва харжидалди 1912-йисуз ЦIуру Худат хуьре мектеб эцигнай ва ада и мектебда тарсар ганай.

(1854-1933)

Шамахида диндин рекьяй чирвилер къачур Магьмуд эфенди вичин буба Абдуллагь эфенди хьиз савадлу ва дуьньякьатIунар авай кас тир. Адан теклифдалди ва пулунин такьатралди 1912-йисуз ЦIуру Худат хуьре диндин тушир мектеб эцигнай ва ада вичи регьбервал гайи и мектебда муаллимвал авунай. И мектебда къунши хуьрерай атай аялрини кIелзавай.

Магьмуд эфендидихъ хуьре лугьуз тежедай хьтин гьуьрмет авай. Къени къилихрин инсан тирвиляй датIана суваб крарихъ ялдай ада. Адан меслятдалди яргъал йисарин мидяярни дуст хьижедай. Репрессийрин йисара Магьмуд эфендиди цIудралди инсанар кьиникьикай куьтягьнай.

Ругуд веледдин буба тир и касдин 74 йис хьайила адан виридалайни гъвечIи велед дуьньядиз атанай. Магьмуд эфенди 1933-йисуз рагьметдиз фена ва гьа йикъалай адан сур пIирез элкъвена.

MAHMUD ƏFƏNDİ

Mahmud əfəndinin təklifi və vəsaiti ilə 1912-ci ildə Köhnə Xudat kəndində dünyəvi məktəb tikilmiş, o, həmin məktəbdə müəllim işləmişdir.

Şamaxıda dini təhsil almış Mahmud əfəndi 1854-cü ildə anadan olmuşdur. O, atası Abdullah əfəndi kimi savadlı və geniş dünyagörüşə malik ziyalı idi. Həmvətənlərinin maariflənməsi üçün əlindən gələni edən bu ziyalının təklifi və vəsaiti ilə 1912-ci ildə kənddə dünyəvi məktəb tikilmiş, Mahmud əfəndi həmin məktəbin ilk müdiri olmuşdur. O, özünün rəhbərlik etdiyi məktəbdə müəllim kimi işləmişdir. Bu məktəbdə qonşu kəndlərdən də uşaqlar təhsil almışlar.

Mahmud əfəndi kəndin mötəbər adamı sayılırdı. Bütün mübahisəli məsələlər onun iştirakı ilə həll olunardı. Onun bir sözü ilə uzun illərin qan düşmənləri də barışardı. Repressiyalar dövründə o, onlarca adamın həyatını xilas etməyə nail olmuşdu. 74 yaşında ikən altı övlad atası Mahmud əfəndinin sonbeşiyi dünyaya gəlmişdi. Mahmud əfəndi 1933-cü ildə vəfat etmiş və o gündən də onun məzarı pirə çevrilmişdir.

АСЛАНОВАР

XIX виш йисан сифте кьилера яшамишай, даим хийирлу крарихъ ялай Асланан хва Шейх Абдулрзади рекьидайла вичин хциз Салагьаз хуьруьз булахдин яд гъун веси авунай.

ASLANOVLAR

XIX əsrin əvvəllərində yaşamış, ömrü boyu xeyirxah işlər görmüş Aslanın oğlu Şeyx Abdulrza son nəfəsində oğlu Salaha kəndə bulaq suyu çəkməsini vəsiyyət etmişdi.

Бубадин веси кьилиз акъудай Салагьа Дербентдай хъенчIин гунгар къачуна, “ЧIурух” лугьудай чкадай Яргун хуьруьз 2 булахдин ва 3 латан яд гъанай. Гуьгъуьнлай ада Яргундай Пиралдал кьван арабадин рехъ акъуднай.

Салагьан хци Гьезера хуьруьн “Яд авай кIам” лугьудай чкадай булахрин яд гъанай. Салагьан юкьван хци Жаруллагьа лагьайтIа, Къуба уезддин хуьрера мектебар кардик кутунай. Салагьа булахдиз гуьзчивал авун вичин рухвайрикай Асланал тапшурмишна, Меккедиз рекье гьатнай ва гьана рагьметдиз фенай. Са кьадар вахтар алатайла Асланни Меккедиз фенай. Рекьидайдалай вилик касди вичин хциз Шефиюллагьаз бубадин булах аманат яз хуьн веси авунай.

Шефиюллагь Асланан хва Гьажизаде 1899-йисуз Яргундал дидедиз хьанай. Хуьре 3-синифдин урус мектеб, гуьгъуьнлай туьрк мектеб куьтягьай ада, Дербентдай арабадив гунгар гъана, булах гуьнгуьна хтунай. Къубадин Педмектеб ва АПИ акьалтIарай Шефиюллагь математикадин муаллим тир. Совет гьукуматдин сифте йисара ада Республикадин Верховный Судда кIвалахнай. 1923-йисалди КцIарин Фукъара Комитетда, Къуба округдин нарсудда, Яргунрин общественный советда кIвалахай Шефиюллагь муаллимди гьа йисалай Яргун, ТIигьир, КIур, Мучугъ, Хьил хуьрерин мектебриз регьбервал гана. 1932-йисуз ам Хьил райондин маарифдин идарадин кIвалахдаррин профсоюздин ответсекретарвиле хкяна.

1937-йисуз репрессиядик акатай, Комидиз суьргуьн авур ам 1949-йисуз ватандиз хтанай ва гуьгъуьнлай кьвед лагьай гьилера Красноярскдиз суьргуьн хъувунай. Эхирни вичел тахсир алачирди субут хьайи кас 1954-йисуз Яламадиз вичин хизандин кьилив хтанай. Ам 1963-йисуз Яламада рагьметдиз фена.

Урус, туьрк, араб ва фарс чIалар деридай чидай Шефиюллагьан мурад илимдив машгъул хьун тир. Ингье репрессиядин вахтунда адан гьилин хатIар ва чIехи ктабхана, гьакIни касди кхьена арадиз гъанвай диссертация юхдиз акъуднай.

Шефиюллагь 1937-йисуз суьргуьн авур кьве вацралай адан хва Явер дидедиз хьанай. Яламада юкьван мектеб куьтягьна, Азербайжандин Гьукуматдин Медицинадин Институт тафаватлувилелди акьалтIарай ам Германиядиз ракъурнай. 10 йисуз ана къуллугъ авур полковник Явер Асланова Закавказьедин Военный Округдин кьилин духтурвиле кIвалахнай. Са шумуд йис вилик рагьметдиз фейи Яверан хизан Тифлис шегьерда яшамиш жезва.

Atasının vəsiyyətinə əməl edən Salah Dərbənddən borular alıb “Çurux” adlı sahədən Həzrə kəndinə 2 bulağın və 3 kəhrizin suyunu çəkdirir. Bir neçə il sonra o, Həzrədən Pirala yol açdırır. Salahın oğlu Həzər isə “Sulu dərə” adlı yerdən kəndə su çəkdirir. Salahın ortancıl oğlu Carullah Quba qəzasının bir sıra kəndlərində məktəblər açır.

Salah bulaqlara nəzarət etməyi oğlu Aslana tapşırıb “Məni gözləməyin, son mənzilim Məkkədə olacaq” demiş, həcc ziyarətinə yola düşmüşdü. Neçə illər ötəndən sonra Aslan da atası kimi Məkkəyə gedir. Hacı olub vətənə qayıdan Aslan dünyasını dəyişməzdən əvvəl oğlu Şəfiyullaha ailəsinin bulaqlarını qorumağı vəsiyyət edir.

1899-cu ildə Həzrədə anadan olmuş Şəfiyullah Aslan oğlu Hacızadənin taleyi acı olur. Kənddə üçsinifli rus məktəbini, sonradan türk məktəbini bitirib, Dərbəndə yola düşən gənc buradan babası kimi bir araba dolu boru ilə kəndə qayıdır və bulaqları təmir etdirir. Quba pedməktəbini, sonradan isə APİ-ni bitirən riyaziyyat müəllimi Şəfiyullah Sovet hökumətinin ilk dövrlərində Respublika Ali Məhkəməsində, Qusar Füqəra Komitəsində, Quba Qəza Xalq Məhkəməsində işləyir. 1922-ci ildən o, Həzrə, Düztahir, Ukur, Mucuq, Hil kənd məktəblərinə rəhbərlik edir.

Bu savadlı və insanpərvər ziyalının peşəkar xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq, o, 1932-ci ildən Hil rayon maarif işçiləri həmkarlar ittifaqının sədri təyin olunur. Əhali arasında böyük nüfuz sahibi olan Ş.Aslanov 1937-ci ildə xalq düşməni kimi Komiyə sürgün olunur. 1947-ci ildə sürgündən qayıdan Şəfiyulla yenidən həbs olunaraq ikinci dəfə sürgünə göndərilir və bu dəfə 1954-cü ilə kimi Stavropol diyarında yaşamalı olur. Nəhayət, günahsız olduğunu sübuta yetirən Ş.Aslanov Yalamaya köçmüş ailəsinə17 ildən sonra qovuşur. Ağır şəraitdə, məhrumiyyətlər içində yaşamağa məhkum edilmiş ziyalının pozulmuş səhhəti düzəlmir. O, 1963-cü ildə Yalamada vəfat edir.

Elmlə məşğul olmaq rus, türk, ərəb və fars dillərini mükəmməl bilən Şəfiyullahın böyük arzusu idi. Lakin o, sürgün ediləndə əlyazmaları, kitabları və yazıb tamamladığı dissertasiya işi yoxa çıxır. Şəfiyullah sürgünə göndəriləndən iki ay sonra onun oğlu Yavər dünyaya gəlir. Yalama kənd orta məktəbini bitirib Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutuna qəbul olan, buranı fərqlənmə diplomu ilə başa vuran Yavər 10 il Almaniyada hərbi həkim kimi çalışır. Sonralar tibb xidməti polkovniki Aslanov Yavər Şəfiyullah oğlu Zaqafqaziya Hərbi Dairəsinin baş həkimi vəzifəsində çalışır. Bir neçə il əvvəl vəfat edən Y.Aslanovun ailəsi Tiflis şəhərində yaşayır.

МЕГЬАМЕД ЗЕРИФ ЭФЕНДИ

Мегьамед Зериф эфендидин “Араб чIалан стилистика” ктаб Азербайжан Республикадин Гъилин ХатIарин Фондуна хуьзва.

Къуба аялатдин ТIигьиржалрин хуьруьн динэгьлияр XVII виш йисалай кьил кутуна неинки Азербайжандиз ва Дагъустандиз, гьакI къецепатан уьлквейризни сейли хьанай. Абурукай сад Мегьамед Зериф эфенди тир. ТIигьиржалрин хуьре дидедиз хьана, 22 йисуз ара датIана Къуба аялатдин къазивиле кIвалахай, адалатлу кас хьиз халкьдин патай гьуьрмет къазанмишай Мегьамед Зериф эфендиди Туьркияда ва Иракьда диндин рекьяй вини дережадин чирвилер къачунай.

Алим хьиз сейли хьайи Мегьамед Зериф эфенди са шумуд ктабдин автор тир. И гьакъиндай Азербайжандин ИА-дин аспирант хьайи, КцIарин ГадацIийихуьряй тир муаллим Хуьземмед Къадимова марагълу малуматар ганай.

Муаллимди Мегьамед Зериф эфендидин са шумуд ктаб, гьакIни адан мискIинра ва медресайра менфят къачур “Араб чIалан стилистика” ктабдин са экземпляр Азербайжан Республикадин Гъилин ХатIарин Фондуниз гайиди ватанэгьлийриз малумарнай. И ктабдин муькуь экземпляр ада тIигьиржалви муаллим Сергьед Герейханан хва Сулеймановав вуганай.

MƏHƏMMƏD ZƏRİF ƏFƏNDİ

Məhəmməd Zərif əfəndinin “Ərəb dilinin stilistikası” kitabının bir nüsxəsi Azərbaycan Respublikasının Əlyazmaları Fondunda saxlanır.

Quba əyalətinin Tahircal kəndinin din xadimləri XVII əsrdən başlayaraq nəinki Azərbaycanda, həmçinin Dağıstanda və başqa məmləkətlərdə məşhurlaşmışdır. Tahircalda yaşamış adlı-sanlı din xadimlərindən biri Məhəmməd Zərif əfəndi idi.

Tahircal kəndində həyata göz açmış, 22 il fasiləsiz Quba əyalətinin qazısı olmuş, ədalətli insan kimi xalqın hörmətini qazanmış Məhəmməd Zərif əfəndi Türkiyədə və İraqda ali dini təhsil almış ilahiyyatçı alim idi.

O, bir neçə kitabın müəllifi idi. Bu barədə qusarlı tədqiqatçı, Azərbaycan EA-nın aspirantı, gədəzeyxürlü Xüzəmməd Qədimov vaxtilə maraqlı məlumatlar toplamışdı.

Onun etiraf etdiyinə görə, Məhəmməd Zərif əfəndinin bir neçə kitabını, o cümlədən məscid və mədrəsələrdə istifadə edilən “Ərəb dilinin stilistikası” kitabının bir nüsxəsini o, Azərbaycan Respublikasının Əlyazmaları Fonduna, o biri nüsxəsini isə Tahircal kəndində yaşayan riyaziyyat müəllimi, həmyerlilərinin qədim əlyazmalarını toplayan Süleymanov Sərhəd Gərəyxan oğluna şəxsən vermişdi.

АБДУЛГЬЕЙ ЭФЕНДИ

Бакуда кьиле фейи Къафкъаздин мусурманрин съезддин делегат хьуни Абдулгьей эфенди нуфузлу кас тирди субутзава.

Вичин девирдин вилик-кьилик галай маарифчийрикай тир Мегьамед Зериф эфендидин тIалабуналди 1900-йисуз КцIарай Дагъустандин Куьре округдин Агъа СтIал хуьруьн медресада чирвилер къачун патал 12 жегьил рекье тунай. КцIарин чара-чара хуьрерай тир маарифчийрин веледрин арада Мегьамед Зериф эфендидин 18 йиса авай хва Абдулгьейни авай.

И медресадин бине кутур Абдулфетягь эфенди савадлу ва нуфузлу кас хьиз тек Дагъустандиз ваъ,

ABDULHEY ƏFƏNDİ

Bakıda keçirilmiş Qafqaz müsəlmanlarının qurultayına nümayəndə seçilməsi Abdulhey əfəndinin nüfuzlu adam olmasını sübut edir.

Dövrünün qabaqcıl fikirli ziyalılarından olan Məhəmməd Zərif əfəndinin təşəbbüsü ilə 1900-cü ildə Dağıstanın Küre dairəsinin Aşağı Stal kəndindəki mədrəsədə təhsil almaq üçün Qusardan 12 gənc yola salınmışdı. Onlar Qusarın müxtəlif kəndlərindən olan adlı-sanlı adamların övladları idi. Gənclərin arasında Məhəmməd əfəndinin 18 yaşlı oğlu Abdulhey də var idi.

Sözügedən mədrəsənin əsasını qoymuş Abdulfəttah əfəndi savadı və elmi dünyagörüşü ilə nəinki Da-

маса вилаятризни сейли тир. Абдулгьеян дуьньякьатӀунар, адан савадлувал акур Абдулфетягь эфендидиз ва адан рушаз Селиматаз жегьил гзаф бегенмиш хьанай. Са шумуд йисалай жегьилри мехъерарна, хизан туькӀуьрнай.

Медреса акьалтӀарайдалай гуьгъуьниз Абдулгьея Истанбулда кӀелнай. Са шумуд йисалай ватандиз хтай ада Къубадин къази тир вичин бубадин куьмекчивиле кӀвалахнай. Буба залан начагъвиликай рагьметдиз фейила Лечет хуьруьз куьч хьайи ада мискӀинда ахундвал авунай. Вичихъ чӀехи нуфуз авай Абдулгьей эфендидин Дагъустандихъ, Туьркиядихъ галаз алакъаяр авай.

Къубадай, Шемахидай, Бакудай тӀвар-ван авай динэгьлияр адал меслят гьиз къведай. Вичихъ хсуси чилер, регъвер авай и муьмин кас зегьметдал рикӀ алай хъсан багьманчи хьизни машгьур тир. Кесибриз куьмек гун, жегьилар кӀелуниз желб авун патал гзаф алахъунар ийидай ада.

Азербайжандин милли гьукумат яратмишунин карда адан ролни хьанай. 1917-йисуз Бакуда кьиле фейи Къафкъаздин мусурманрин сад лагьай съезддин делегат хьуни ам тӀвар-ван авай кас тирди мад гьилера субутзава.

Алатай асирдин 20-йисара СССР-дин динэгьлийрин аксина репрессияр башламишнай. Сибирдиз суьргуьн авурбурун арада Абдулгьеян фикирдал алай ксарни авай. Девирдин татугайвилеризни гьахъсузвилериз эхиз тахьай ам 1930-йисуз рикӀин начагъвиликай рагьметдиз фена.

Вичин уьмуьр инсанриз бахш авур касдин хизандиз бахтлувал несиб хьанач. 11 веледдикай 7 аялзамаз, кьвед жегьил чӀавуз рагьметдиз фена. Абдулгьея вичин дуьнья дегишарайла адан виридалайни гъвечӀи хва Жавидан са яшар тир.

ЧӀехи сихилдин рехъ давамарай Жавида Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин юриствилин факультет акьалтӀарна, 40 йисуз Берде, Али Байрамлы, КцӀар, Къуба, Сальян, Хачмаз районра прокурорвиле кӀвалахна. Вичин уьмуьрдин эхиримжи йисара ада КцӀарин халкьдин суддин судьявиле кӀвалахнай.

ğıstanda, hətta ondan uzaqlarda da tanınırdı. Abdulhey mədəniyyəti, qabiliyyəti, elmə olan meyli ilə nəinki müəllimi Abdulfəttah əfəndinin, həmçinin onun qızı Səlimatın da ürəyini ovsunlayır. Bu qarşılıqlı məhəbbət bir neçə il sonra gənclərin ailə qurması ilə nəticələnir.

Mədrəsəni bitirdikdən sonra Abdulhey təhsilini İstanbulda davam etdirir. Bir neçə ildən vətənə qayıdan Abdulhey əfəndi Quba qazısı olan atasının köməkçisi olur. Məhəmməd Zərif əfəndi bir il davam edən ağır xəstəlikdən vəfat etdikdən sonra Abdulhey Ləcət kənd məscidində axundluq edir. Abdulhey əfəndinin Dağıstanla, Türkiyə ilə geniş əlaqələri var idi.

Onun yanına Qubadan, Şamaxıdan, Bakıdan və başqa yerlərdən tanınmış din xadimləri məsləhətə gələrdilər. Geniş torpaq sahələrinə, dəyirmanlara malik olan, bağçılıqla, yeni meyvə sortlarının yetişdirilməsi ilə məşğul olan bu adam zəhmətkeşliyi və sadəliyi ilə də seçilirdi. O, ehtiyacı olan insanlara qayğı göstərir, gənclərin təhsilə cəlb olunmasına çalışırdı.

Abdulhey Azərbaycan milli dövlətinin yaradılmasında yaxından iştirak etmişdir. 1917-ci ilin aprel ayında Bakıda keçirilmiş Qafqaz müsəlmanlarının qurultayına nümayəndə seçilməsi onun böyük nüfuz sahibi olmasından söhbət açır.

Ötən əsrin 20-ci illərində SSRİ-də din xadimlərinə qarşı repressiyalar başlanır. Sibirə və Rusiyanın digər ucqarlarına sürgün olunanlar arasında Abdulheyin onlarca yaxın adamı və məsləkdaşı da var idi. Bütün bunlardan o, dərin sarsıntı keçirir və 1930-cu ildə kəskin ürək çatışmazlığından vəfat edir.

Ömrünün mənasını insanlara xidmət etməkdə görən bu mömün insana ailə səadəti nəsib olmur. Onun 11 övladından yeddisi körpə ikən, ikisi gənc yaşlarında dünyasını dəyişir. Abdulhey əfəndi vəfat edəndə sonbeşiyi Cavidin bir yaşı var idi.

Nəslinin ənənələrini davam etdirən Cavid Məmmədov Bakı Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsini bitirib, 40 il fasiləsiz olaraq Bərdə, Əli Bayramlı, Qusar, Quba, Salyan, Xaçmaz rayonlarında prokuror köməkçisi və prokuror vəzifələrində çalışmışdır. O, ömrünün son illərində Qusarda xalq hakimi işləmişdir.

ЗЕБИЮЛЛАГЬ ЭФЕНДИ

Хурайвияр и касдин акьуллу рахунрални гегьенш дуьньякьатIунрал гьейран хьанай ва адавай хуьре амукьун тIалабнай.

КцIарин тIвар-ван авай динэгьлийрикай тир Зебиюллагь эфенди Дагъуьстандин Къуруш хуьре дидедиз хьанай. И муьмин кас тIвар-ван авай динэгьлийрин несилдай тир. Диндин рекьяй дерин чирвилер къачунвай адахъ чIехи гьуьрмет ва нуфуз авай. Са береда Хурайдал мугьманвилиз атай и касдин суьгьбетрихъ яб акалай хуьруьнвияр адан акьуллу рахунрални инсанпересвилел гьейран хьанай ва адавай хуьре амукьун тIалабнай.

Хуьруьн жемятдин теклиф кьабулай касди ина амукьна вичин уьмуьрдин эхирдалди хурайвийриз рикIин сидкьидай къуллугъ авунай. Им мискIинар са кьиликай кIевирзавай, динэгьлийриз къадагъаяр тазвай вахтар тир.

Хурайдин мискIиндикайни гзаф хуьрера хьиз, гьамбархана авунвай. ЯтIани инсанри рикIера Аллагьдиз ва диндиз икрамзавай. Вичихъ галаз хуьруьз муьминвални рябет гьайи и хъуьтуьл ва къени кьилихрин кас а четин йисара инсанар патал сабурлувилин, гьахъдинни адалатлувилин чешне тир. Зебиюллагь эфендиди куьруь вахтунда хуьре ахьтин гьуьрмет къазанмишнай хьи, адан суракьар инай яргъаризни чкIанай.

И кас ислам диндин зурба алим тир. Ада авазвалди хуралай кIелзавай Къуръандин аятрин манаяр инсанар гъавурда акьадайвал ачухарзавай, инсанрин рикIера михьи гьиссер куькIуьрзавай. Зебиюллагь эфендиди акьван марагълу ихтилатар ийидай хьи, адан кьилив райондин меркездайни гзафбур къведай.

90 йиса аваз рагьметдиз фейи, Хурайдал кучукай Зебиюллагь эфендидикай хуьруьнбуру къедалди разивилелди рахада. Яргъал йисара хуьруьн мярекатар, хийир-шийирдин межлисар ам галачиз кьиле фидачир. Яргъал рекьиз экъечIдайбуру адавай рухсат къачудай, ада хъелбур дустардай, мидявилер арадай акъуддай. Муьминриз, агъсакъалриз гьуьрметдай хурайвийрин рикIе Зебиюллагь эфендидин гуьмбет ава.

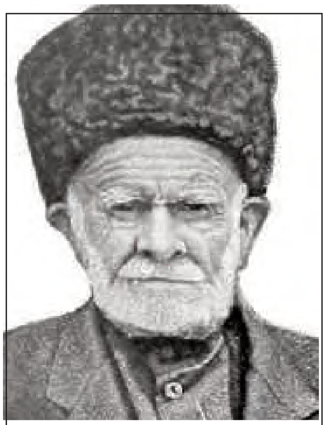

(1905-1995)

ZƏBİYULLAH ƏFƏNDİ

Bu adamın söhbətlərinə qulaq asıb onun geniş dünyagörüşünə, dərin savadına heyran olan xuraylılar ondan həmişəlik kənddə qalmağı xahiş edirlər.

Qusarın adlı-sanlı ruhanilərindən olan Zəbiyullah əfəndi əslən Dağıstanın Quruş kəndindən idi. Məşhur nəslin övladı olan bu mömün adam dərin dini biliklər almışdı. Təsadüfən Qusar rayonunun Xuray kəndinə qonaq gələn və bir neçə gün burada qalan bu qərib adamın maraqlı söhbətlərinə qulaq asıb onun geniş dünyagörüşünə, dərin savadına heyran olan xuraylılar Zəbiyulla əfəndidən həmişəlik kənddə qalmağı xahiş edirlər.

Kənd camaatının bu təklifini qəbul edən Zəbiyullah əfəndi burada qalır və ömrünün axırına kimi bu sadə və zəhmətkeş insanlara sidq-ürəklə qulluq edir.

Bu, məscidlərin bir ucdan bağlandığı, dinin qadağan olunduğu, ruhanilərin təqiblərə məruz qaldığı dövr idi. Xuray məscidi də rayonun digər məscidləri kimi anbara çevrilmişdi. Lakin buna baxmayaraq, insanların ürəyində Allaha və dinə inam güclü idi. Özü ilə bərabər kəndə xeyir, bərəkət gətirmiş bu mehriban təbiətli insan qısa müddətdə elə hörmət qazanır ki, onun sorağı bütün rayona yayılır. O, öz söhbətləri ilə insanların ürəklərində inam, iman, insaf, ədalət toxumları cücərdirdi. Onun məsləhətləri o çətin illərdə insanlara hava və su kimi lazım idi.

Zəbiyullah əfəndi dinşünas alim idi. O, avazla oxuduğu Quranın ayələrinin mənasını, onun fəlsəfəsini adi sözlərlə sadə insanlara başa salırdı. Ürəklərdə təmiz, pak hisslər cücərdən Zəbiyulla əfəndi o qədər maraqlı müsahib idi ki, onun ibrətamiz söhbətlərinə qulaq asmaqdan ötrü yanına rayonun hər yerindən insanlar gəlirdi.

1995-ci ildə 90 yaşında vəfat etmiş, Xuray kənd qəbiristanlığında dəfn edilmiş bu insan haqqında xuraylılar bu günə kimi minnətdarlıqla danışırlar. O, uzun illər xeyir-şər məclislərinin yaraşığı olmuşdur. Səfərə hazırlaşanlar ondan xeyir-dua almamış evdən çıxmazdılar. O, küsülüləri barışdırar, ədavəti aradan qaldırardı. Mömünlərə, ağsaqqallara hörmət etməyi bacaran xuraylıların ürəklərində Zəbiyulla əfəndinin xatirəsi bu gün də yaşayır.

ХАНБУБА СЕФЕРОВ

Агъа Лакардал 1900-йисуз урус-татар мектеб, 1904-йисуз мискIиндин дарамат Ханбуба Сеферован харжидалди эцигнай.

(1866-1956)

Ханбуба Сеферов Къуба уезддин девлетлу ксарикай тир. Хуьре мискIиндин мектеб, гуьгъуьнлай медреса акьалтIарай адаз лезги чIал хьиз азербайжан ва урус чIаларни хъсандиз чидай. Ада Лакаррин хуьре вичин пулуналди рекьер гуьнгуьна хтунай, муькъвер эцигиз тунай, иниз гунгаррив хъвадай яд гъанай, мектеб эцигиз тунай. Алишверишдив машгъул жезвай и касдин лапагрин, малкъарадин, балкIанрин сан-гьисаб авачир.

Вичихъ ирид арха хуьз жедай мал-девлет авай, зегьметдал рикI алай и касди кутур багъларин тарифар вириниз чкIанвай. Ина чуьхверрин, ичерин, пIинийрин, жумарин, алучайрин, машмашрин гзаф сортар авай. Гьар йисуз вичин багъдин магьсул Урусатдин базарриз рекье твадай ада. Бакудай, Урусатдай, Туьркиядай, Ирандай карванралди мал гъана, Агъа Лакардал ва КцIара авай туьквенра маса гудай Ханбубади.

КцIарин виридалайни чIехи туьквенар и касдинбур тир. Адан кьве гьавадин кIвалер шегьердин меркезда къедалди ама. КIаник кIвалера туьквенар авай, кьвед лагьай гьавадин кьуд тавдин гьарад са хцин ихтиярда вуганвай Х.Сеферова. 1920-йисуз Совет гьукумат атайла чпихъ мумкинвилер авайбуруз вил гана, экв ганач большевикри. Гьавиляй садбур КцIарай куьч хьана, яргъариз фена. Вичин хизандални рухвайрал рикI алай Ханбубади лагьайтIа, НПУ-диз чар ккьена, вири мал-девлет гуьгъуьллудаказ Совет гьукуматдин ихтиярда вугуда лагьана - адан хизандик кягъ тавун шартIуналди. Ам хизанни галаз Бакудиз куьч хьана.

ЧIехи дараматар туна, Бакудин Толстой куьчеда бегьем экв аватзавачир са гъвечIи кIвале яшамишиз гатIунна. Гьалал зегьметдив вичин веледрив институтра кIелиз туна касди... Адан кьуд хцикай - Алибубадикай, Эбилакай, Мустафадикай ва Мирзегьмедакай тIвар-ван авай, нуфузлу инсанар хьана. 1956-йисуз Къубадиз куьч хьайи Ханбуба Сеферов 90 яшинда аваз рагьметдиз фена.

РикI ахъайдай кар ам я хьи, Агъа Лакар хуьруьн жемятдин тIалабуналди инин юкьван мектебдиз Ханбуба Сеферован тIвар ганва.

XANBABA SƏFƏROV

Aşağı Ləgər kəndində 1900-cu ildə rus-tatar məktəbi, 1904-cü ildə isə məscid binası Xanbaba Səfərovun vəsaiti ilə inşa olunmuşdur.

Xanbaba Səfərov Quba qəzasının tanınmış tacirlərindən idi. Kənd məscidinin nəzdindəki məktəbi, sonra isə mədrəsəni bitirmiş bu ziyalı ləzgi dilindən başqa Azərbaycan və rus dillərini də mükəmməl bilirdi. Dövlətli olduğu qədər də xeyirxah olan bu adam qazancının xeyli hissəsini doğma kəndinin abadlığına sərf edirdi. O, şəxsi vəsaiti ilə Aşağı Ləgərə su kəməri, yol və körpü çəkdirmiş, məktəb tikdirmişdi.

X.Səfərovun bir neçə naxırı, sürüsü, ilxısı var idi. Onun məşhur meyvə bağının sorağı isə hər yana yayılmışdı. Burada müxtəlif ölkələrdən gətirilmiş çiçəklərdən başqa nadir alma, armud, şaftalı, ərik, heyva, gilas sortları da əkilmişdi. X.Səfərov ildə bir dəfə bağının məhsulunu Rusiya bazarlarına çıxarar, əldə etdiyi pula oradan, Türkiyədən və İrandan mal alıb gətirər, kənddəki və Qusardakı dükanlarında satdırardı.

Qusarda ilk iri dükanlar ona məxsus idi. Onun sahibi olduğu binalardan biri şəhərdə indi də qalıb. Hazırda DOSAAF-ın rayon şöbəsinin yerləşdiyi bu binanın birinci mərtəbəsində dükanlar yerləşirdi, ikinci mərtəbədəki dörd otağın hər biri bir oğluna məxsus idi.

Sovet hökuməti qurulanda hər yerdə olduğu kimi, Qusarda da varlılara qarşı repressiyalar başlandı. Haqsızlıqlara tab gətirə bilməyənlər vətəni tərk edib uzaqlara köçdülər. Ailəsinə və övladlarına son dərəcə bağlı olan Xanbaba isə başqa bir yol seçdi. O, bütün vardövlətini könüllü şəkildə təzə hökumətə təhvil verib, əvəzində ailəsi üçün toxunulmazlıq əldə etdi.

Bakıya köçən, kənddəki geniş, yaraşıqlı, dəbdəbəli imarətdən sonra Tolstoy küçəsində yarıqaranlıq, darısqal bir mənzilə sığınan ailə yeni həyata uyğunlaşmaq məcburiyyətində qaldı. Halal zəhməti ilə ailəsini dolandıran Xanbaba dörd oğluna da ali təhsil verdi. Onun zəhməti hədər getmədi. Əlibaba, Əbil, Mustafa və Mirzəhməd atalarına layiq ad-san sahibi oldular. 1956-cı ildə Qubaya köçən Xanbaba Səfərov 90 yaşında orada vəfat etdi.

Sevindirici haldır ki, Aşağı Ləgər kəndinin əhalisinin tələbi ilə buradakı orta məktəbə onun əsl sahibinin - Xanbaba Səfərovun adı verilmişdir.

ГЬАЖИ ЖАВАД

Къуба уезддин Хуьлуьхъ хуьре мектеб кардик кутур Гьажи Жавада кесибрин аялар савадлу хьун патал гзаф алахъунар авунай.

Гьажи Жавад Велибеган хва 1867-йисуз Хуьлуьхъа дидедиз хьана. Девлетлу хизанда чIехи хьайи Жавад 13 яшинда етим амукьнай ва Бакудин нафтIадин мяденра кIвалахал акъвазнай. Зегьметдал рикI алай гадади даим чирвилерихъ ялзавай. Азербайжан ва урус чIалар хъсандиз чирай ада са шумуд йисалай Яламада чилер къачуна, багълар кутунай. Багъларин бегьер Урусатдин ва Польшадин базарриз акъудиз, гьанай пек-лек гъиз, Къуба уезддин ва Бакудин чара-чара чкайра авай вичин туьквенра маса гудай.

Муъмин ва инсафлу кас тир Жавад Меккедиз фена хтайдалай кьулухъ хийирлу крарихъ генани гзаф гелкъвенай. Хуьлуьхъвийри цикай дарвал чIугваз акурла ада дагъларай хуьруьз гунгаррив яд гъанай. 1907-йисуз хуьре вичин харжидалди мектеб патал дарамат эцигиз тунай. Яламадай арабайрив эцигунрин материалар гъайи ада чкадин устIарар и кардиз желб авунай. Хуьруьн жемятдини мелер авуна, устIарриз куьмек ганай. 1908-йисуз кардик кутур мектеб вири уездда чIехи вакъиадиз элкъвенай. И кардикай а чIавуз Азербайжанда, Дагъустанда ва Урусатда акъатзавай газетрини кхьенай.

Сад лагьай папалай Гьажи Жавадаз кьуд велед хьанай. Абурукай Къубата Ростовдин реальный мектеб акьалтIарнай. Гада 18 яшинда аваз гьелек хьанай. Балабег жегьилзамаз тифдикай кьенай. Абдулкъадира 1933-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Медицинадин Институт акьалтIарна, Москвадин аспирантурада кIелнай. Ина ада академик Вишневскийдин регьбервилик кваз кIвалахнай. Адахъ галаз санал СССР-дин гележег министр Петровскийдини чирвилер къачузвай. 1937-йисуз диссертация хуьз са югъ амаз Абдулкъадир "халкьдин душмандин" хва хьиз суьргуьн авунай.

Суьргуьндай хтайла ам Закъаталадиз ракъурнай. Дуьшуьшдай Бакудиз симпозиумдиз атай министр Петровскийдиз ина Абдулкъадир акунай ва чир хьанай. Адан къайгъударвал себеб яз Абдулкъадир Бакудин азарханайрикай садаз хирургвиле кьабулнай ва адаз кIвал ганай. Гуьгъуьнлай ада кандидатвилин диссертация хвенай. Гьажи Жава-

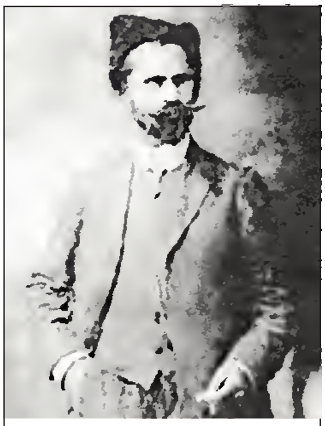

(1867-1924)

HACI CAVAD

Quba qəzasının Xuluq kəndində öz vəsaiti ilə məktəb tikdirmiş Hacı Cavad kasıb uşaqlarının təhsil almasından ötrü əlindən gələni etmişdir.

Hacı Cavad Vəlibəy oğlu 1867-ci ildə Xuluqda anadan olmuşdur. Varlı ailədə böyüyən Cavad Vəlibəy oğlu uşaq yaşlarından yetim qalmış, 13 yaşında Bakıya gedərək, burada neft mədənlərində işə düzəlmişdir. Zəhmətkeşliyi ilə seçilən Cavad işləməklə yanaşı, təhsil almağı da unutmamış, Azərbaycan və rus dillərini mükəmməl öyrənərək, bir neçə ildən tanınmış iş adamına çevrilmişdir. O, Yalamada torpaq sahələri alıb orada meyvə bağları salmış, bir neçə il gecə-gündüz burada çalışmışdır. Bağlarının məhsulunu hər il Rusiyanın və Polşanın bazarlarına çıxaran Cavad oradan sənaye malları gətirərək, qəzanın bir neçə yerində, o cümlədən Bakıda açdığı mağazalarda satdırmışdır. Mömün və insaflı insan olan Cavad Məkkəyə gedib gələndən sonra xeyirxah işlərlə daha çox məşğul olmağa başlayır. O, Xuluq kənd camaatının suya olan ehtiyacını görüb, dağlardan buraya saxsı borularla bulaq suyu çəkdirir.

Onun ikinci böyük xeyirxahlığı kənddə məktəb binası tikdirməsi idi. 1907-ci ildə onun vəsaiti ilə inşasına başlanan bina 1908-ci ildə istifadəyə verilmişdir. İnşaat materiallarını kəndə Yalamadan arabalarla daşıtdıran Hacı Cavad tikintiyə yerli ustaları cəlb etmişdi. Kənd camaatı bir neçə dəfə iməcilik (mel) keçirərək bu xeyirxah işdə yaxından iştirak etmişdi.

Birinci arvadından Hacı Cavadın dörd övladı olmuşdur. Qubat Rostovda realnı məktəbi bitirmişdi. 18 yaşına çatanda o, həlak olmuşdur. Balabəy isə gənc ikən tifdən ölmüşdür. Abdulqadir 1933-cü ildə Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunu bitirərək, Moskva EA-nın aspiranturasına daxil olmuşdur. Akademik Vişnevskinin rəhbərliyi ilə dissertasiya müdafiəsinə hazırlaşan Abdulqadirlə bir yerdə SSRİ-nin gələcək səhiyyə naziri Petrovski də oxumuşdur. 1937-ci ildə dissertasiya müdafiəsindən bir gün əvvəl Abdulqadiri "xalq düşməni"nin oğlu kimi sürgün edirlər.

Sürgündən sonra Zaqatalaya işə göndərilən Abdulqadir Bakıya simpoziuma gəlmiş nazir Petrovski ilə təsadüfən rastlaşır. Onun köməyi ilə Bakıdakı xəstəxanalardan birinə cərrah işinə düzələn Abdulqadir bir qədər sonra ev ilə də təmin olunur. Sonradan o, disser-

дан пуд гададин гуьгъуьниз хьайи руша Къедриди Совет гьукуматдин сифте йисара КцIара дишегьлияр савадлу авунин кардик вичин пай кутунай.

Гьажи Жавад 45 йиса авайла 16 йиса авай лезги тават Балаханум Мирзалиевадал ашукь хьанай ва абур эвленмиш хьанай. Балаханума адаз кьве руш ханай. Муъминат 9 яшинда авайла бубади адав Къубадин туьрк лицейда кIелиз тунай. Ингье диплом къачуз са варз амаз 14 яшинда авай руш “халкьдин душмандин” руш хьиз анай акъуднай. ЯтIани Муъмината Хурай ва Яргун хуьрерин мектебра муаллимвал авунай. 15 яшинда аваз муаллим Гуьлмегьамед Айдемироваз гъуьлуьз фейи Муъмината Азербайжандин Гьукуматдин Медицинадин Институт акьалтIарнай. Ада дяве медицинадин службадин майор хьиз кьилиз акъуднай. Муъминат 31 йиса аваз Бакудин ракьун рекьерин азарханада завотделвиле тайинарнай. Ада 45 йисуз ара датIана гьа са чкада кIвалахна, 76 йиса аваз рагьметдиз фена. Адан ваха Мислиматани адахъ галаз гьа са азарханада педиатрвиле кIвалахнай.

Гьажи Жавад 1924-йисуз Ростов-Донда лекьерин начагъвиликай рагьметдиз фена. Адан кьиникь В.И.Ленинан кьиникьихъ галаз са чIавуз дуьшуьш хьанай. Уьлкведа тазият тир, поездри са шумуд юкъуз кIвалах акъвазарнавайвиляй Гьажи Жавад адахъ галаз фейи юлдашри гьана кучукнай.

Вичин уьмуьр инсанриз къуллугъ авуниз серф авур и муъмин инсандин къариб сур къедалди гъурбатда аватIани, руьгь ватандивай къакъатзавач. КцIарвийри фад-фад ам рикIел хкида, Гьажи Жавадан хийирлу крарикай ихтилатда.

tasiya müdafiə edir. Hacı Cavadın üç oğlundan sonra doğulan qızı Qədri Sovet hakimiyyətinin ilk illərində qusarlı qadınların savadlanmasında fəal iştirak edir.

Hacı Cavad 45 yaşında ikən 16 yaşlı ləzgi gözəli Balaxanım Mirzəliyevaya vurulur. Bu kəbindən onların Muminat və Mislimat adlı iki qızı dünyaya gəlir. Muminat 9 yaşında ikən atası onu Qubadakı türk liseyinə qoyur. Lakin diplom almağa bir ay qalmış onu “düşmən qızı” kimi liseydən xaric edirlər. 14 yaşlı Muminat Xuray və Həzrə kənd məktəblərində dərs deyir. Lakin atasının adı hər yerdə onun üçün böyük maneəyə çevrilir. 15 yaşı yenicə tamam olan qızı, muruqlu müəllim Gülməhəmməd Aydəmirova ərə verirlər. Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunda təhsil alan Muminat müharibəni tibb xidməti mayoru kimi başa vurur. O, 31 yaşında Bakı dəmiryol xəstəxanasının şöbə müdiri idi. 45 il fasiləsiz bu tibb ocağında çalışmış Muminat Cavad qızı 76 yaşında vəfat edir. Mislimat da Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunu bitirmiş, bacısının işlədiyi xəstəxanada pediatr vəzifəsində çalışmışdır.

Hacı Cavad 1924-cü ildə Rostov-Donda ağ ciyər iltihabından vəfat etmişdir. Onun ölümü V.İ.Leninin vəfatı ilə üst-üstə düşdüyündən, bütün ölkədə matəm elan olunmuş, qatarların hərəkəti dayandırılmışdı. Hacı Cavadı vətənində dəfn etməyin mümkün olmadığını görən həmyerliləri onu Rostovda dəfn etmişlər.

Ömrünü xalqa qulluq etməyə sərf etmiş, yüzlərlə insana qayğı və mərhəmət göstərmiş bu mömün insan bu günə kimi doğmalarından uzaqda, qərib diyarda uyusa da, ruhu daim vətənində dolaşır. Qusarlılar onu tez-tez yad edir, xeyirxah işlərindən söz açırlar.

ЗЕКИ ЭФЕНДИ

Туьркияда ва Сирияда диндин рекьяй гегьенш чирвилер къачур и касдиз вад чIал хъсандиз чидай.

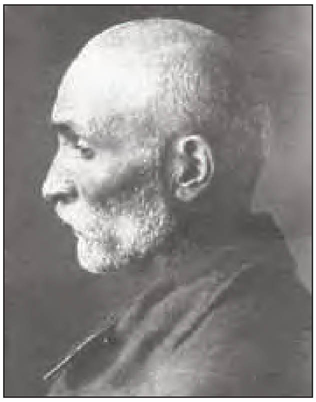

Къубадин къазивиле кIвалахдайла дерин саваддални Къуръан аваздалди хуралай кIелуналди, адан аятрин манаяр ачухаруналди диндаррин гьуьрмет къазанмишай Зеки эфенди репрессиядин къурбандрикай я.

Сулейманов Зеки Гуьлидин хва ЭчIехуьре дидедиз хьана. ТIигьирин ва Хуьлуьхъин мискIинрин гьуьжрейра кIелай Зекиди гуьгъуьнлай Туьркияда ва Сирияда диндин рекьяй гегьенш чирвилер къачунай ва савадлу кас хьиз сейли хьанай. Къубадин

ZƏKİ ƏFƏNDİ

Türkiyədə və Suriyada ali dini təhsil alan Zəki əfəndi 5 dil bilirdi və bu dillərdə yazıb-oxuyurdu.

Quba qazısı vəzifəsini icra edərkən dərin savadı, Quranı avazla oxuması və onun ayələrinin şərhini verməsi ilə dindarların dərin hörmət və rəğbətini qazanmış Zəki əfəndi repressiya qurbanlarındandır.

Süleymanov Zəki Gülü oğlu Əcəxür kəndində dünyaya gəlmişdir. Düztahir və Xuluq kənd məscidlərinin mədrəsələrində oxumuş, Türkiyədə və Suriyada ali dini təhsil almış Zəki əfəndi vətəninə qayıtdıqdan sonra Quba qazısı təyin olunmuşdur. O, 5 dil bilir, bu dillər-

къазивиле тайинарай адаз вад чIал дериндай чидай ва а чIаларал хъсандиз кIелиз-кхьидай. Зеки эфендидиз 11 велед - 5 гадани 6 руш хьанай - Жемила, Жамаат, Абдулмежид, Летифе, Абдулрегьим, Абдулгьамид, Абдулрагьман, Кафият, Жавид, Негьает ва Нажият.

Азербайжанда Совет гьукумат туькIуьрайла Зеки эфендидиз вил гана эКв ганачир. Эхирни 1937-йисуз ам дустагъда тунай. Адан кIваляй са шумуд фургъун ктабар тухванай. ЭчIехуьруьнвийриз ам дустагъ авуни акьван эсер авунай хьи, вири хуьруь ам КIурдал кьван рекье тунай.

Зеки эфенди кьурдалай кьулухъ адан кIвал хизандивай къакъудна мектебдиз элкъуьрнай. Им кьиляй-кьилди кхьенвай зурба кIвал тир. И кIвалин гъен лагьайтIа, вири эчIехуьруьнвийри дем кутадай чка тир.

МЕГЬМАН АБДУЛЛАЕВ

ЦIийи мектебар кардик кутаз куьмек гайи Мегьман Абдуллаеваз гъурбатар несиб хьанай.

(1894-1937)

КцIар райондин ЭчIехуьруьн юкьван мектебдиз 1993-йисуз Мегьман Абдуллаеван тIвар гана. Им вичин тIвар КцIар райондин сейли маарифчийрин сиягьда гьатай, халкь савадлу хьунихъ, цIийи девирдив кьадай мектебар арадал гъунихъ вичин пай кутур, амма баркалладин эвезда къазаматар несиб хьайи, гъурбатда кьейи Мегьман Гьажибаладин хва Абдуллаеван руьгьдиз икрам авун тир.

1894-йисуз ЭчIехуьре дидедиз хьайи Мегьман дидеди текдиз чIехи авунай. Гададин зигьинлувал акур абурун мирес Гьажи Келентераз адакай фекьи ийиз кIан хьанай. Амма аялдин алакьунар ва майилвал фикирдиз къачур ада Мегьман Дербентдиз, урус мектебдиз ракъурнай.

Дербентдай муаллим хьиз хтанай Мегьман. Лечет станциядин мектебда муаллимвал авур ада КцIара цIийи мектебар ахъаюнин карда мукьувай иштиракнай, гуьгъуьнлай вичин хайи хуьрени мектеб тешкилнай. Райондин лап хъсан муаллимрикай тир, кхьинрал рикI алай, Гьуьсейн Жавид, Микаил Муьшфикь, Агьмед Жавад хьтин зурба шаиррихъ, Нариман Нариманов, Нажмудин Самурский хьтин регьберрихъ галаз алакъа хуьзвай и касдин алакьунар, халкьдин арада авай гьуьрмет акур чIулав

də asanlıqla yazıb-oxuyurdu. Zəki əfəndinin 11 övladı - 5 oğlu və 6 qızı olmuşdur - Cəmilə, Camaat, Abdulməcid, Lətifə, Abdulrəhim, Abdulhəmid, Abdulrəhman, Kafiyat, Cavid, Nəhayət və Naciyat.

Azərbaycanda Sovet hökuməti qurulduqdan sonra Zəki əfəndiyə qarşı repressiyalara başlanmış, nəhayət, 1937-ci ildə o, həbs olunmuşdur. Onun evindən üç furğon dolu kitab aparılmışdır. Əcəxürlülər onu həbs etmək üçün kəndə gəlmiş adamları görüb elə sarsılmışdılar ki, uşaqlı-böyüklü bütün kənd furğonla gedən Zəki əfəndini Ukur kəndinə kimi müşayiət etmişdi. Bu, kənd camaatının ona hüsn-rəğbətinin nişanəsi idi.

Zəki əfəndinin həbsindən sonra onun evi müsadirə olunmuş, orada məktəb açılmışdır. Bu, başdan-başa rəngli boya ilə işlənmiş geniş və yaraşıqlı ev idi. Evin qapalı həyətindən bütün kənd camaatı toy məclislərində mağar kimi istifadə edirdi.

MEHMAN ABDULLAYEV

Qusarda yeni məktəblərin açılmasında yaxından iştirak etmiş Mehman Abdullayevə qürbət nəsib olmuşdur.

Qusar rayonundakı Əcəxür kənd orta məktəbinə 1993-cü ildə Mehman Abdullayevin adı verildi. Bu, ömrünü xalqın savadlanması işinə sərf etmiş, lakin qazancı mükafat əvəzinə soyuq məhbəs, qisməti qürbət olmuş, bu günə kimi basdırıldığı yeri məlum olmayan maarifçi M.Abdullayevin ruhuna ehtiram əlaməti idi.

Mehman Hacıbala oğlu Abdullayev 1894-cü ildə Əcəxür kəndində anadan olmuşdur. Anasının himayəsində böyüyən Mehmanın iti zehinə malik olmasını və bacarığını görən qohumu Hacı Kələntər uşağa dini təhsil verib, ondan molla etmək istəyir. Lakin Mehmanın dünyəvi elmlərə olan meylini hiss edərək, onu Dərbəndə, rus məktəbinə təhsil almağa göndərir.

Dərbənddən müəllim kimi qayıdan gənc Ləcət stansiyasındakı məktəbdə fəaliyyətə başlayır. Dövrünün savadlı və nüfuzlu ziyalılarından olan M.Abdullayev doğma kənddə və qonşu kəndlərdə məktəblərin açılmasında yaxından iştirak edir, müəllim və direktor kimi fəaliyyət göstərir. Rayonun adlı-sanlı müəllimlərindən olan Mehman Abdullayevin Mikayıl Müşfiq, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Nəriman Nərimanov, Nəcmuddin Samurski kimi görkəmli şəxslərlə dostluq etdiyini, xalq arasındakı böyük nüfuzunu görən qara

къуватри “халкьдин душман” тIвар илитIна ам дустагъда тунай. 1942-йисуз Архангельск вилаятда рагьметдиз фейи и гьахъсуз къурбанддин сур гилалди гьина аватIа чизвач.

Ругуд аял хиве гьатай адан уьмуьрдин юлдаш Хаселема вичин уьмуьр веледриз серф авуна. И карда адаз хизандин чIехи руша, вичин гъуьл мехъер хьайи кьве вацралай дяведиз фена тахтай Чимназа куьмек гана. И кьве дишегьлидиз вафалувилин гуьмбет эцигиз жеда.

1997-йисуз рагьметдиз фейи Хаселеман сурун кьилик кьве къван гала: садал вичин, муькуьдал Мегьманан тIварар ала.

Мегьманан кьве хци чпин бубади хьиз кIелна, несилдин ва хуьруьн тIвар вириниз сейли авуна. Асеф Мегьман Дагъустандин тIвар-ван авай шаир-композитор, Камал Абдуллаев Азербайжандин зурба алим я.

qüvvələr 1937-ci ildə onu “xalq düşməni” kimi həbsə salaraq, evini, əmlakını, kitabxanasını müsadirə edir və ailəsini sürgünə göndərir. 6 azyaşlı uşaqla taleyin ümidinə buraxılan Xasələm həyatını övladlarına həsr edir.

Mehman Abdullayevin ömür yoldaşı Xasələmə və böyük qızı Çimnaza vəfa və sədaqət heykəli ucaltmaq olar. Altı övlad anası Xasələm və iki ayın gəlini ikən həyat yoldaşı cəbhədə həlak olmuş Çimnaz ömürlərini uşaqların tərbiyəsinə həsr etmişlər. Xasələmin vəsiyyəti ilə onun qəbrinin baş daşına özünün və nakam həyat yoldaşı Mehmanın adları həkk olunmuşdur.

M.Abdullayevin övladları ataları kimi oxuyub savad qazandılar. Onlardan ikisi Əcəxürün adını məşhurlaşdırdı. Atasının adını özünə təxəllüs götürmüş Asəf Mehman tanınmış şair-bəstəkar, Dağıstan Respublikasının Əməkdar İncəsənət xadimi, Kamal isə elmlər doktoru, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar elm xadimidir.

КЪАРАБЕГ СЕЛИМОВ

Ада 1917-йисуз Хуьлуьхърин Хийирлу Крарин Жемиятдин курсар акьалтIарна, вичин уьмуьр мектебдиз серф авунай.

(1887-1956)

Чи республикадин сифте яз Ленинан орден ва “Азербайжандин лайихлу муаллим” гьуьрметдин тIвар къачур ксарикай сад Къарабег Селиман хва Селимов я. 1887-йисуз Къуба уезддин Кьуьхуьррин хуьре дидедиз хьайи Къ.Селимова Дагъустандин Штул хуьре Къази Мегьамед эфендидин медресада чирвилер къачунай, гуьгъуьнлай Къубада кIелнай. XX асирдин эвелра Гь.З.Тагъиева Бакуда мусурман рушарин мектеб кардик кутурла, Къ.Селимова кIелун патал и мектебдиз КцIарай 3 руш ракъурнай.

Са йисуз Яламада муаллимвал авур Къарабег 1918-йисуз вичин хайи хуьруьз Кьуьхуьриз хтанай. Ина вичин харжидалди мектебдин дарамат эцигай ада и хуьре сифте яз рушарни кIелунив агуднай. 1926-йисуз Азербайжандин Халкьдин Маарифдин Комиссариатди Къубада тешкил авур гатун курсара Къ.Селимовани чирвилер артухарнай. СтIура ва Кьуьхуьра муаллимвал авур Къарабег Селимоваз 1943-йисуз “Азербайжан ССР-дин лайихлу муаллим” гьуьрметдин тIвар ганай. 1949-йисуз ам Ленинан ордендиз лайихлу хьанай.

QARABƏY SƏLİMOV

1917-ci ildə Xuluq Xeyriyyə Cəmiyyətinin bu kənddə təşkil etdiyi 3 aylıq pedaqoji kursu bitirdikdən sonra o, həyatını məktəbə həsr etmişdir.

Respublikamızda ilk dəfə Lenin ordeninə və “Azərbaycanın əməkdar müəllimi” fəxri adına layiq görülmüş müəllimlərdən biri Qarabəy Səlim oğlu Səlimovdur. Qarabəy Səlimov öz maarifçilik ideyaları ilə tanınan dərin savadlı, geniş dünyagörüşlü və nüfuzlu ziyalı idi. XX əsrin əvvəllərində H.Z.Tağıyevin təşəbbüsü ilə Bakıda ilk müsəlman qızlar məktəbi açılanda o, Qusardan buraya oxumağa 3 qız uşağını göndərmişdi.

Q.Səlimov 1887-ci ildə Quba qəzasının Quxur kəndində anadan olmuşdur. Dağıstanın Ştul kəndində Qazı Məhəmməd əfəndinin mədrəsəsində təhsil almış Q.Səlimov sonradan Qubada oxumuşdur. Bir il Yalamada müəllim işləmiş Q.Səlimov 1918-ci ildə doğma kəndinə qayıdıb burada məktəb açmış, qızları da təhsilə cəlb etməyə müvəffəq olmuşdur.

1926-cı ildə Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının təşkil etdiyi Quba yay pedaqoji kurslarını bitirmiş, uzun illər Sudur və Quxur kənd məktəblərində müəllim işləmişdir. 1943-cü ildə Qarabəy Səlimova “Azərbaycan SSR əməkdar məktəb müəllimi” fəxri adı verilmiş, 1949-cu ildə o, Lenin ordeni ilə təltif olunmuşdur.

ИЛЯС ИЛЯСОВ

Азербайжандин Гьукуматдин Университет сифте яз акьалтIар-навайбурукай сад чи республикадин сейли маарифчи Иляс Илясов я.

(1900-1967)

Иляс Айдабеган хва Илясов 1900-йисуз Къуба уезддин Пирал хуьре дидедиз хьана. Ада ина сифтегьан мектеб, Яргундал юкьван мектеб акьалтIарна. Илимдал, кIелунал рикI алай жегьилдиз Азербайжандин Гьукуматдин Университет кардик кутунвайди чир хьайила, ам Бакудиз рекье гьатна. Агалкьунралди имтигьанар гана, гьаниз къабул хьайи Иляс Илясова муаллимрин патай чIехи гьуьрмет къазанмишна.

Университет яру дипломдалди кьилиз акъудай жегьил Азербайжандин Маарифдин Комиссариатдин Мектебрин Идарадин регьбервиле тайинарна. Яргъал йисара чIехи къуллугърал хьайи И.Илясова КцIар районда акъатзавай “Социализмадин темп” газетдин редакторвиле, КцIарин Агропедтехникумдин директорвиле, Къубадин Муаллимрин Институтдин директорвиле кIвалахнай. Са шумуд йисуз КцIар Райондин Образованидин Отделдиз регьбервал гайи, юкьван мектебдин директор хьайи И.Илясова районда халкьдин маариф вилик тухуник зурба пай кутунай.

Халкьдин шаир Самед Вургъунни Иляс Илясов чIехи дустар тир. С.Вургъунахъ КцIара гзаф дустар авайтIани, ада “Илясан дехмеда йиф акъудун, Мислиматан фу нен” багъаз кьадай. И кьве касдин дуствал чIехи синагърай акъатнавайди мад са карди субутнай. 1937-йисан зулун йикъарикай садаз радиодай “Халкьдин душманрин” нубатдин сиягь кIелдайла, анай Иляс Илясован тIвар ван хьайи Самед Вургъун гьасятда КцIариз рекье гьатнай.

Гьа йифиз вич дустагъиз атана кIанзавайбур гуьзлемишзавай И.Илясоваз кьуланфериз ракIарихъ С.Вургъун акурла пагь атIана амукьнай. И гуьруьшди И.Илясов кьиникьикай куьтягьнай. Ингье И.Илясов вили къачузвачирбуру Ватандин ЧIехи дяве къарагъайла и гьахъ ва адалат вине кьадай касдилай кьисас къахчунай.

Иляс Илясован 17 яшар хьанвай хцикай - пуд вахан са стха тир Масудакай кьакьан буйдин, гьяркьуь къуьнерин кьегьал хьанвай. Ингье райондиз чав чкIанвай хьи, гуя Иляс Илясова чIехи къуллугъдал алаз вичин хва дяведикай хвенва кьван. И суьгьбе-

İLYAS İLYASOV

Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinin ilk məzunlarından biri respublikamızın adlı-sanlı maarifçisi İlyas İlyasov olmuşdur.

İlyas Aydabəy oğlu İlyasov 1900-cü ildə Quba qəzasının Piral kəndində anadan olmuşdur. Burada ibtidai məktəbi bitirib, Həzrə kəndində orta təhsil almışdır. Elmə, təhsilə böyük həvəsi olan İlyas İlyasov 1919-cu ildə Bakıda Azərbaycan Dövlət Universitetinin açılması xəbərini eşidəndə Piraldan paytaxta yola düşmüşdür. Müvəffəqiyyətlə imtahan verib, universitetin tələbəsi olmuşdur. Savadı ilə müəllimlərinin rəğbətini qazanan İ.İlyasov universiteti qırmızı diplomla başa vurduqdan sonra Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığında orta məktəblər idarəsinin rəisi vəzifəsinə təyin olunmuşdur. Uzun illər məsul vəzifələrdə çalışmış İ.İlyasov Qusar rayonunda çıxan “Sosializm tempi” qəzetinin redaktoru, Qusar Aqropedtexnikumunun, Quba Müəllimlər İnstitutunun direktoru vəzifələrində çalışmışdır. Bir neçə il Qusar RXMŞ-nin müdiri, Qusarda orta məktəb direktoru işləmiş İ.İlyasovun rayonda xalq maarifinin inkişafında böyük xidmətləri olmuşdur.

Xalq şairi Səməd Vurğunla İlyas İlyasovu uzun illərin dostluğu birləşdirmişdir. Şairin Qusar rayonunda çoxlu dostlarının olmasına baxmayaraq, o, özünün dediyi kimi, “İlyasın daxmasında gecələməyi, Mislimatın çörəyini yeməyi” üstün tutardı. Bu iki ziyalının dostluğu sınaqlardan çıxmış dostluq idi. 1937-ci ilin payız günlərindən birində radio ilə “Xalq düşmənlərinin” növbəti siyahısı oxunanda İlyas İlyasovun adını eşidən Səməd Vurğun gecə yarısı Qusara gəlib çıxmışdı.

Həmin gecə həbs olunacağı dəqiqələri həyəcanla gözləyən İlyas İlyasov qapıda dostu Səməd Vurğunu görüb heyrətə gəlmişdi. Bu görüş onun taleyini həll etdi. Lakin İlyası gözü götürməyənlər Böyük Vətən müharibəsi başlananda bu haqqı və ədaləti uca tutan adamdan başqa yolla intiqam aldılar.

Namuslu və təvazökar insan olan İlyas İlyasovun oğlu, üç bacının yeganə qardaşı olan Məsud İlyasov 17 yaşına çatanda ucaboy, enlikürək gənc olmuşdu. Lakin rayonda şayiələr gəzməyə başladı ki, guya İlyas müəllim vəzifədə olduğuna görə oğlunu cəbhədən yayındırır. Bu söhbətlərin yüksək səviyyələrdə getdiyini

тар везифалу ксарин арадани къекъвезвай. Эхирни касди вичин 17 яшинда авай хва дяведиз ракъурна. Масуд кьегьалвилелди женгина гьелек хьана.

Вичин уьмуьр халкьдин маарифдиз серф авур Иляс Илясов 1967-йисуз гьафилдай гьелек хьана.

görən aǧsaqqal nəhayət, məcbur olub 17 yaşlı övladını Böyük Vətən müharibəsi cəbhəsinə yola salır. Məsud cəbhədə qəhrəmancasına həlak olur.

Ömrünü xalqın maariflənməsinə sərf edən İlyas İlyasov 1967-ci ildə faciəli şəkildə həlak olmuşdur.

ГУЬЛЛУЬ ШАГЬМЕРДАНОВА

Гуьллуьди Горидин муаллимрин семинария акьалтIарна, КцIара муаллимвал авур вичин буба Жемилан рехъ давамарнай.

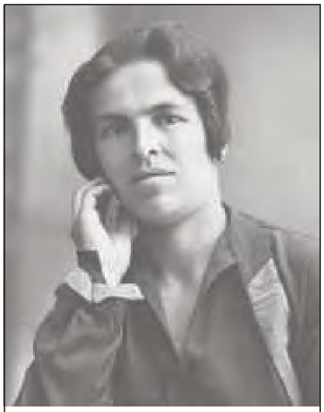

(1900-1986)

КцIара халкьдин мектебар ва бахчаяр арадиз гъуник пай кутур сейли маарифчи Гуьллуь Шагьмерданова 1900-йисуз дидедиз хьана. Ада 1920-йисалай вичин уьмуьрдин эхирдалди КцIарин 1-нумрадин мектебда муаллимвал авунай.

1921-йисуз КцIара кардик кутур сад лагьай бахчадиз и дишегьлиди регьбервал ганай. Гьа йисуз КцIариз атай Нариман Нариманов бахчадиз фенай ва ам и жегьил дишегьлидин алакьунрал гьейран хьанай. Ина тербия къачузвай кесиб аялрин кукIвар хьанвай кIвачин къапар акур Н.Нариманова Бакудай абуруз 30 жуьт кух квай кIвачинкъапар ракъурнай.

Райондин дишегьлияр цIийи уьмуьрдиз желб авунин карда тафаватлу хьайи Гуьллуь Шагьмердановадин, Мерям Шерифовадин, Зарбике Меликовадин, Къедри Жавадан рушан, Саби Агьедан рушан, Гьуькме Ибрагьимовадин, Бетура Алиевадин, Лена Черкесовадин, Гуьлсултан Мамедовадин ва масабурун алахъунар ва къайгъударвал себеб яз 1925-йисуз КцIара дишегьлийрин клуб ахъа хьанай. И клуб тешкилай дишегьлийри дагьдин хуьрериз физ, дишегьлияр саваддин курсариз желб ийизвай.

1931-йисуз Гуьллуь Шагьмерданова райондин Дишегьлийрин Советдин седривиле хкянай. Ада дишегьлияр гьукуматдин кIвалахрив агудун патал чIехи алахъунар авунай, гуьгъуьнлай савадсузвал терг авунин кардикни вичин пай кутунай.

Г.Шагьмерданова 1946-йисуз "Зегьметдин игитвиляй" медалдиз, 1949-йисуз Ленинан ордендиз лайихлу хьанай. 1958-йисуз адаз "Азербайжан ССР-дин лайихлу муаллим" гьуьрметдин тIвар ганай. Г.Шагьмерданова 1986-йисуз рагьметдиз фена.

GÜLLÜ ŞAHMƏRDANOVA

Güllü Qori müəllimlər seminariyasını bitirib ömrünü xalq maarifinə həsr etmiş atası Cəmilin yolunu davam etdirmişdir.

Qusarda xalq məktəblərinin, uşaq baǧçalarının yaradılmasında böyük xidmətləri olmuş Güllü Şahmərdanova 1900-cü ildə Qusarda anadan olmuşdur.

O, 1920-ci ildən taleyini Qusardakı 1 saylı məktəblə baǧlamış, uzun illər burada müəllim vəzifəsində çalışmışdır .

1921-ci ildə Qusarda yaradılmış ilk uşaq baǧçasına rəhbərlik etmək bu qadına nəsib olmuşdur. Həmin il Qusara gəlmiş Nəriman Nərimanov bu baǧçada olarkən zəhmətkeş balalarının tərbiyəsi ilə məşǧul olan gənc qadının fədakar əməyindən razı qaldıǧını bildirmişdir. Buradakı uşaqların nimdaş geyimlərini görüb mütəəssir olan N.Nərimanov Bakıya qayıdan kimi onlara hədiyyə olaraq 30 cüt uzunboǧaz çəkmə göndərmişdir.

Rayon qadınlarının ictimai həyata cəlb olunmasında fəal iştirak etmiş Güllü Şahmərdanovanın səyi nəticəsində 1925-ci ildə Qusarda qadınlar klubu yaradılmışdır. O, Məryəm Şərifova, Zarbikə Məlikova, Qədri Cavad qızı, Sabi Əhəd qızı, Hökmə İbrahimova, Bəturə Əliyeva, Lena Çərkəzova, Gülsultan Məmmədova və başqa fəallarla bir yerdə rayon mərkəzində və ucqar kəndlərdə geniş mədəni- kütləvi tədbirlər aparmış, qadınları savad kurslarına cəlb etmişdir.

1931-ci ildə Rayon Qadınlar Şurasının sədri seçilmiş G.Şahmərdanova qadınların ictimai həyata cəlb olunmasından ötrü uzun illər səylə çalışmış, sonralar savadsızlıǧı ləǧv etmə kampaniyasında da fəallıq göstərmişdir.

G. Şahmərdanova 1946-cı ildə "Əmək rəşadətinə görə" medalı ilə, 1949-cu ildə isə Lenin ordeni ilə təltif olunmuşdur. 1958-ci ildə ona "Azərbaycan SSR əməkdar müəllimi" fəxri adı verilmişdir.

САРА ШАГЬМЕРДАНОВА

Гуьллуь Шагьмердановадин руша Саради вичин дидедин рехъ лайихлудаказ давамарна.

(1917-2002)

Сара Абакаран руш Шагьмерданова 1917-йисуз КцIара дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб акьалтIарна, ам Азербайжандин Гьукуматдин Педагогикадин Институтдин химиядин факультетдик экечIна. 1938-йисуз институт кьилиз акъудай жегьил муаллимди Хьилерин хуьре муаллимвал авуна.

1942-йисуз КцIарин 1-нумрадин юкьван мектебдиз ракъурай Саради вичин уьмуьрдин эхирдалди ина кIвалахна. 30 йисалай гзаф вахтунда и мектебдиз регьбервал гайи Сара Шагьмерданова Ленинан ордендиз ва “Азербайжан Республикадин лайихлу муаллим” гьуьрметдин тIварцIиз лайихлу хьана.

SARA ŞAHMƏRDANOVA

Güllü Şahmərdanovanın qızı Sara anasının şərəfli yolunu layiqincə davam etdirmişdir.

Sara Abakar qızı Şahmərdanova 1917-ci ildə Qusarda anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi bitirib, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun kimya fakültəsinə daxil olmuşdur. 1938-ci ildə buranı başa vuran gənc mütəxəssis Hil kənd orta məktəbində əmək fəaliyyətinə başlamışdır.

1942-ci ildə Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbinə göndərilən Sara ömrünün sonuna kimi burada işləmiş, 30 ildən artıq müddətdə məktəbə rəhbərlik etmişdir. Qüsursuz fəaliyyətinə görə Sara Şahmərdanova Lenin ordeni ilə təltif olunmuş, “Azərbaycan Respublikasının əməkdar müəllimi” fəxri adına layiq görülmüşdür.

АЛИ МУЬЖРУЬМ ТАГЪИЗАДЕ
(1891-1975)

Баркалладин эвездай вичиз дустагъвал несиб хьайи А.М.Тагъизадеди вичин амай уьмуьр къадим ктабар кIватIуниз серф авунай.

Адаз лезги, туьрк, урус, араб ва фарс чIалар дериндай чидай. Къуръан хуралай кIелдай ада суьрейрин манаяр лезгидалди инсанрив агакьардай. Ада духтурривай чара ийиз тахьай шумудни са начагъ инсанар къадим ктабрикай менфят къачуна сагъарнай. Адав Абу Али Ибн Синадин гъилин хатIаралди кхьенвай “Къанун”, Несиреддин Тусидин “География”, Исмаил бег Къуткъашынлыдин “Сефername” ктабар гвай. И кIватIалар, гьакIни “Бустан” ва “Гуьл” эсеррин Туьркияда авунвай таржумаяр, лезги шаиррин шумудни са ктабар ада Азербайжандин Гъилин ХатIарин Фондуниз вуганай.

“Терки жагьан” ва “Накам” лакIабралди “Малла Несреддин” журналдин чинриз вичин макъалаяр акъудай, “Коммунист” ва “Кендли” газетра мухбирвал авур и кас Али Муьжруьм Тагъизаде тир. 1891-йисуз Дагъустандин Ахцегь райондин Ялцугърин хуьре кесиб лежбердин хизанда дидедиз хьайи Али

ƏLİ MÜCRÜM TAĞIZADƏ
(1891-1975)

Mükafat əvəzinə qismətinə məhbəs divarları düşən Ə.M.Tağızadə ömrünün son illərini qədim və qiymətli kitablar toplamağa sərf etmişdir.

Ləzgi, türk, rus, ərəb və fars dillərinin mükəmməl bilicisi, Quranı əzbər bilən, yeri gəldikcə onun surə və ayələrindən misallar gətirərək ləzgi və türk dillərində onların şərhini verən Əli Mücrüm Tağızadə tibbə aid qədim kitablardan bəhrələnərək, həkimlərin çarə edə bilmədikləri xəstələri müalicə edib sağaldardı.

Ə.Tağızadə Əbu Əli İbn Sinanın “Qanun”, N.Tusinin “Coğrafiya”, İ.Qutqaşınlının “Səfərnamə” kitablarının əlyazmalarını, “Bustan” və “Gül” əsərlərinin türk tərcümələrini, bir neçə ləzgi şairinin kitablarını Azərbaycan Dövlət Əlyazmaları Fonduna təhvil vermişdi.

“Molla Nəsrəddin” jurnalında “Tərki-cahan”, “Nakam” imzaları ilə çıxış etmiş, “Kommunist” və “Kəndli” qəzetlərində müxbir kimi çalışmışdır. 1891-ci ildə Dağıstanın Axtı rayonunun Yalsuğ kəndində anadan olmuş Əli Mücrüm Tağızadənin Azərbaycan maari-

Муьжруьм Тагъизадедин тIвар Азербайжандин маарифдин тарихда гьатнава.

Вичин са йис хьайила адан буба рагьметдиз фенай ва Ибрагьим имиди Алини адан диде вичин хизандиз кьабулнай. Бакудин нафтIадин мяденра, Дашкесендин рудадин мяденра, Лекидин бияндин заводда кIвалахай имиди адаз бубавал авунай. Алидин зигьинлувал акур Ибрагьима ам Агъдашда Гьажи Усман эфендидин медресадиз ракъурнай. Гьажи Усман эфендиди ахъайнавай медресадиз муаллимар Туьркиядай гъанвай. "Эгьмедиййа" мектеб, Жуьмя мискIин, гьакIни яргъарай кIелиз атанвайбур патал кIвалер вири са гьаятда авай.

Медреса ва "Эгьмедиййа" мектеб акьалтIарай Али Муьжруьма 1911-йисалай Къусарчайда, Нуьгедида азербайжан чIалан мектебар ахъайна ва ина тарсар гана. 1918-йисуз ада КцIара варзни зуран муаллимрин курсар ахъайна анаг акьалтIарай 86 кас муаллимвал авун патал чара-чара хуьрериз ракъурна. А чIавуз ам Къуба уезддин образованидин идарадин кьил тир. 1920-1925-йисара А.М.Тагьизадеди Агъдаш шегьерда муаллимвал авуна. 1926-1928-йисара Дагъустандин Самур уезддин образованидин идарадиз регьбервал гана.

1929-йисуз Азербайжандиз хтай А.Тагъызадеди Ширван уезддин районра мектебар ахъайна, иниз кесибрин аялар желб авуна. 1930-йисуз ада Гуьйчайдин педмектебда ва райондин чара-чара юкьван мектебра тарс гана. Азербайжандин Педагогикадин Институтдин филологиядин факультет акьалтIарай Али Муьжруьма муаллимвал давамар хъувуна. Са шумуд йисуз ада гьакIни Хьилерин хуьруьн юкьван мектебда муаллимвал авуна, 1946-1948-йисара Дербентдин педучилищеда кIвалахна.

Вичин уьмуьр халкь савадлу авуниз серф авур и инсан буьгътен себеб яз 1949-йисуз дустагъ авунай. Вич тахсирсуз тирди субутиз алахъай агъсакъал 7 йисалай дустагъдай азад авунай. Рехи муаллимди вичин амай уьмуьр къадим ктабар кIватIуниз, гьакIни халкьдин чарайралди азарлу инсанар сагъаруниз серф авунай.

А.М.Тагъизаде 1975-йисуз Дагъустандин Мегьарамдхуьр райондин Советский хуьре рагьметдиз фена ва гьана кучукна.

finin inkişafında misilsiz xidmətləri var.

Əlinin bir yaşı tamam olanda onun atası vəfat edir. Əmisi İbrahim onu və anasını öz himayəsinə götürür. Bakının neft mədənlərində, Daşkəsən filiz yataqlarında, Ağdaş rayonunun Ləki stansiyasındakı biyan zavodunda işləyən İbrahim ona ata qayğısı göstərir. Əlinin fitri istedanını görüb onu Ağdaşda Hacı Osman əfəndinin mədrəsəsinə qoyur. Hacı Osman əfəndi mədrəsədən başqa "Əhmədiyyə" məktəbi açmış, uzaqdan oxumağa gələnlər üçün yataqxana da təşkil etmişdi. Hacı Osman əfəndi burada dərs demək üçün müəllimləri Türkiyədən dəvət etmişdi.

Mədrəsəni və "Əhmədiyyə" məktəbini bitirən Əli Mücrüm 1911-ci ildə Qusarçayda və Nügədidə Azərbaycan məktəbləri açıb, dərs deməyə başlayır. 1918-ci ildə Quba qəzasının təhsil şöbəsinin müdiri işləyən Ə.M.Tağızadə Qusarda ay yarımlıq pedaqoji kurslar təşkil edir. Buranı bitirən 86 müəllim müxtəlif kəndlərə müəllim işləməyə göndərilir. 1920-1925-ci illərdə Əli Mücrüm Tağızadə Ağdaş şəhərində müəllim kimi fəaliyyət göstərir. 1926-1928-ci illərdə onu Dağıstan Respublikası Samur Qəzasının Təhsil Şöbəsinin müdiri təyin edirlər.

1929-cu ildə Azərbaycana qayıdan Ə.M.Tağızadə Şirvan qəzasının rayonlarında məktəblər açıb, kasıb uşaqlarının təhsilə cəlb olunmasına səy göstərir. 1930-cu ildə o, Göyçay pedaqoji məktəbində və rayonun bir neçə orta məktəbində dərs deyir. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun dil-ədəbiyyat fakültəsini bitirən Əli Mücrüm Tağızadə müəllimlik fəaliyyətini davam etdirir. Qusar rayonunun Hil kəndində, Dərbənd pedaqoji məktəbində müəllim işləyir.

Ömrünü xalqın maariflənməsinə həsr edən ziyalı böhtan nəticəsində 1949-cu ildə dustaq edilir. Öz günahsızlığını sübut etməkdən ötrü yeddi il mübarizə aparan Ə.M.Tağızadə, nəhayət, 1956-cı ildə bəraət qazanaraq, azadlığa buraxılır. Gördüyü haqsızlıqlardan sarsılan Ə.M.Tağızadə ömrünün qalan hissəsini qədim və qiymətli kitablar toplamağa, xalq təbabətinin köməyi ilə insanları müalicə etməyə sərf edir.

Əli Mücrüm Tağızadə 1975-ci ildə Dağıstanın Məhərrəmkənd rayonunun Sovetski kəndində vəfat edir və orada basdırılır.

ИСМАИЛ ПИРИМОВ

(1903-1956)

1944-1955-йисара КцIарин детдомдин директорвиле кIвалахай Исмаил Пиримова ина тербия къачузвай аялриз бубавалнай.

Ина кутунвай багъдин, бустандин емишар гьамиша аялрин суфрадал жедай. Исмаил муаллимди гьар юкъуз аялрив нек хъваз тадай, абур начагъ хьайила регьятвал квадардай. Уьмуьрдин шегьредиз кам къачур жегьилар институтрикни техникумрик экечIун, кIвалахрал акъвазун патал вири алахъунар ийидай ада.

Агъа Лакаррин хуьре дидедиз хьана, ина юкьван мектеб акьалтIарай И.Пиримов Азербайжандин Гьукуматдин Университетдик экечIнай. Университет акьалтIарайдалай гуьгъуьниз са шумуд йисуз Девечидин Айгуьнлуь хуьре, гуьгъуьнлай вичин уьмуьрдин эхирдалди КцIар райондин чара-чара мектебра муаллимвал авунай.

1936-1940-йисара И.Пиримова Кузунрин хуьруьн мектебдин директорвиле кIвалахдайла адан регьбервилик кваз хуьруьнбуру мел авуна, мектеб патал цIийи дарамат эцигнай. 1941-1944-йисара ада Уьнуьгърин мектебдиз регьбервал ганай. Кузун Хьишлах хуьруьн мектебдин директорвиле кIвалахдайла ина пата-къерехдай атай муаллимар патал 3 утагъдин кIвал эцигиз тунай. ЧIакIарин мектебдиз регьбервал гайи вахтунда И.Пиримован регьбервилик кваз хуьруьнбуру цIийи мектеб эцигна, иниз рехъ акъудна, багъ кутунай.

Эцигунрал рикI алай Исмаил Пиримов “Зегьметдин Яру Пайдах” ордендиз, “Зегьметдин игитвиляй” медалдиз ва “Азербайжан Республикадин лайихлу муаллим” гьуьрметдин тIварцIиз лайихлу хьанай.

İSMAYIL PİRİMOV

1944-1956-cı illərdə Qusardakı uşaq evinə rəhbərlik etmiş İsmayıl Pirimov kimsəsiz uşaqlara əsl atalıq qayğısı göstərmişdir.

Uşaq evinin həyətində onun rəhbərliyi ilə salınmış bağın məhsulları daim uşaqların süfrəsində olardı. İsmayıl müəllim uşaqlara hər gün təzə sağılmış süd içirdərdi. Onlar xəstələnəndə çarpayılarının yanında özü keşik çəkərdi. Yeniyetmələrin texnikum və institutlara daxil olmasından ötrü əlindən gələni edərdi. Yüzlərlə uşaq üçün o, ata əvəzi idi.

Aşağı Ləgər kəndində anadan olmuş, burada orta məktəbi bitirib, Azərbaycan Dövlət Universitetində təhsil almış İ.Pirimov Dəvəçinin Aygünlü kəndində və Qusar rayonunun müxtəlif kəndlərində müəllim işləmişdir. O, qurub-yaradan, qayğıkeş və təəssübkeş ziyalı idi. 1936-1940-cı illərdə Kuzun kənd məktəbinin direktoru işlədiyi müddətdə burada kənd camaatını iməciliyə cəlb edərək, məktəb binası tikdirmişdi.

1941-1944-cü illərdə Əniğ kənd orta məktəbinə rəhbərlik edərkən o, buraya ətraf kəndlərdən gələn müəllimlər üçün üçotaqlı bina tikdirməyə nail olmuşdu. Cağar kənd orta məktəbində direktor işlədiyi vaxt onun təşəbbüsü ilə yeni məktəb binası inşa edilmiş, məktəbin ətrafında bağ salınmışdı.

Məktəb tikintilərinə göstərdiyi qayğıya görə İsmayıl Pirimov “Qırmızı Əmək Bayrağı” ordeninə, “Əmək igidliyinə görə” medalına və “Azərbaycan Respublikasının əməkdar müəllimi” fəxri adına layiq görülmüşdü.

Hansı vəzifədə işləməsindən asılı olmayaraq o, həmişə bütün varlığı ilə xalq maarifinə, ölkənin gələcək vətəndaşlarının savadlı və mənəviyyatlı insanlar kimi yetişməsinə çalışmışdır.

ГЪУЬСЕЙН МУСАЕВ

КцIариз атана инин хуьрера мектебар эцигай Гьуьсейн Мусаева 1911-1921-йисара и рекьяй гзаф агалкьунар къазанмишнай.

Вич Шамахидай тир Гьуьсейн Мусаеван тIвар кцIарвийрин рикIел хъсандиз алама. Ада 1911-йисуз сифте яз КIуррин хуьре 2 синифдин мектеб патал са акьван чIехи тушир дарамат эцигиз тунай. И карда чкадин агьалийрини адаз куьмек

HÜSEYN MUSAYEV

Qusara gəlib buranın kəndlərində məktəblər açdırmış Hüseyn Musayev 1911-1921-ci illərdə bu sahədə böyük işlər görmüşdür.

Xalqın savadlanmasından ötrü böyük işlər görmüş şamaxılı Hüseyn Musayevin adı bu gün də qusarlıların xatirəsində yaşayır. Hüseyn Musayev ötən əsrin əvvəllərində Qusarın bir sıra kəndlərində məktəblər açdırmışdır. 1911-ci ildə yerli əha-

ганай. Мектеб кардик кутурдалай гуьгъуьниз ам Яргундал ихьтин мектеб ахъайдай къарардал атанай.

А йисара Яргундал са шумуд муаллимди аялриз араб ва лезги чІаларалди кІел-кхьин чирзавай, амма ина мектеб патал эцигнавай кьилди дарамат авачир. Гьуьсейн Мусаеван ихьтин дарамат эцигунихъ галаз алакъалу теклифдиз яргунвийри къуват гана ва эхирни ина 2 синиф патал дарамат эцигна, мектеб кардик кутуна. Гь.Мусаева КцІарин педучилище гуьнгуьна хтуна ва ина савадсузвал тергдай курсар тешкилна. И курсара ва педучилищеда Гь.Мусаевахъ галаз санал Алимамед Мустафаева, Агьмед Жавада тарсар гузвай. 1921-1924-йисара Гьусейн Мусаева Къуба уезддин халкьдин образованидин отделдиз регьбервал гана. И йисара ада уезддин хуьрера гзаф цІийи мектебар кардик кутуна, савадсузвал терг авун патал курсар арадиз гъана. 1921-йисуз Къубадай В.И.Ленинан кьилив фейи делегациядик Гь.Мусаевни квай.

1925-1928-йисара Гьуьсейн Мусаева Нахчивандин маарифдин комиссарвиле ва Нахчивандин Халкьдин Комиссаррин Советдин седривиле, 1928-1930-йисара АПИ-дин директорвиле кІвалахнай. 1937-йисуз репрессиядик акатай, 1943-йисуз дустагъдай акъатай Гьуьсейн Мусаева вичин уьмуьрдин эхирдалди халкьдиз мадни рикІин сидкьидай къуллугъ авунай.

(1879-1956)

linin köməyi ilə Ukur kəndində iki sinifli məktəb binası tikdirmiş, buraya müəllim və şagirdlər cəlb etmişdir.

Həmin illərdə Həzrədə bir neçə müəllim uşaqlara ləzgi və ərəb dillərində yazıb-oxumağı öyrətsə də, məktəblər şəxsi evlərdə yerləşirdi. Hüseyn Musayev burada ayrıca iki sinifli məktəb tikmək qərarına gələndə yerli əhali ona yaxından kömək göstərmişdir.

H.Musayev Qusarda pedməktəbin açılmasına da səy göstərmişdir. Pedməktəbdə və savadsızlığı ləğvetmə kurslarında Hüseyn Musayevlə birgə Əliməmməd Mustafayev və Əhməd Cavad da dərs deyirdilər.

1921-1924-cü illərdə Hüseyn Musayev Quba Qəzası Xalq Təhsili Şöbəsinə rəhbərlik etmişdir. Həmin illərdə o, qəzanın kəndlərində xeyli məktəblərin, savadsızlığı ləğvetmə kurslarının açılmasına səy göstərmişdir. 1921-ci ildə Qubadan V.İ.Leninin yanına gedən nümayəndə heyətinin tərkibində H.Musayev də var idi.

1925-1928-ci illərdə Hüseyn Musayev Naxçıvanın təhsil komissarı və Naxçıvan Xalq Komissarları Sovetinin sədri vəzifələrində çalışmış, 1928-1930-cu illərdə APİ-nin direktoru olmuşdur. Bu mübariz maarifçi 1937-ci ildə repressiyaya məruz qalmışdır. 1943-cü ildə azadlığa buraxılan H.Musayev ömrünün sonuna kimi xalqına xidmət etmişdir.

САИД ЭМИРОВ

Тахсиркар тушиз 1937-йисан репрессиядик акатай, вич гуьлле гана кьейи Осман Эмирован туькьуьл кьисметдин дад адан хизанди, иллаки хци Саида гьисснай.

КцІар райондиз алимрин хизан хьиз сейли тир Эмировар Агъа Лакардин тІвар-ван авай несилрикай я. Абурукай сада - вичихъ девирдив кьадай чирвилер ва дуьньякьатІунар авай динэгьли Османа яргъал йисара хуьруьн мискІиндин кьилин фекьивал авунай. Адахъ халкьдин патай чІехи гьуьрмет ва нуфуз авай. Ингье адал “халкьдин душман” тІвар илитІнай.

Вири мал-девлет - чилер, мал-къара, халичаяр гьиляй акъатай Эмироври илимдиз майилвал къа-

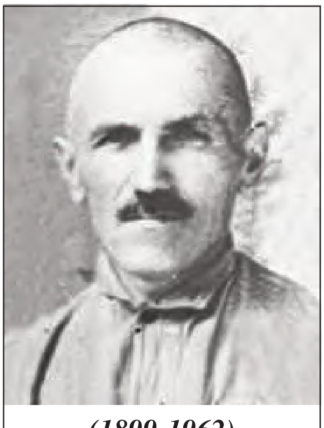
(1899-1962)

SƏİD ƏMİROV

1937-ci ildə təqsirsiz olduğu halda repressiyaya məruz qalaraq güllələnən Osman Əmirovun acı taleyi onun ölümündən sonra da doğmalarına ağrı-acılar vermişdir.

Qusar rayonunda alimlər ailəsi kimi tanınan Əmirovlar Aşağı Ləgər kəndinin adlı-sanlı nəsillərindəndir. Kəndin maariflənməsində bu ailənin üzvlərinin böyük rolu olmuşdur. Onlardan biri, dövrünün savadlı və ziyalı ruhanilərindən olmuş Osman uzun illər kənd məscidinin axundu kimi camaat arasında hörmət və nüfuz qazanmışdır. Lakin ona “xalq düşməni” damğası vurulur. Osmanın ailəsinin, ələlxüsus, oğlu Səidin həyatında bu hadisə böyük iz buraxmışdır.

лурнай. Азербайжандин Гъукуматдин Педагогика-дин Институтдин филологиядин факультет акьалтIарай Саид Амирова хуьре муаллимвиле, мектебдин директорвиле кIвалахнай. Ингъе “халкьдин душмандин хва” тIамгъа ягъана адав гьалалвилелди ризкьи къазанмишиз тазвачир.

Эхирни ам хайи хуьряй акъатна, Къубада яшамишиз мажбур хьанай. Бубадин тIвар михьидиз акъудун патал гзаф алахъунар авур ам вахтсуз рагьметдиз фейи са шумуд вацралай адан буба Осман тахсиркар туширди тестикь хьанай. Саида вичин вири веледрин рикIе илимдин чирагъ куькIуьрнай. Исамеддина, Назима ва Зейнеддина илимдин докторвилин, Эмирбубадини Гьежера илимдин кандидатвилин тIварар къачуна.

АЗИЗ ГЬАЖИЕВ

Яргъал йисара Азербайжан Республикадин Образованидин Советдик хьайи 15 касдикай сад кцIарви муаллим Азиз Гьажиев тир.

(1930-2002)

Адалди неинки яргунвийри, гьакI вири кцIарвийри дамахдай. Хайи хуьре юкьван мектеб куьтягьна, 1949-йисуз Къубадин Гьукуматдин Муаллимрин Институт акьалтIарай ада Уьзденуьба ва Хуьрел хуьрера муаллимвал авунай. 1959-йисуз АПИ-дин филологиядин факультет акьалтIарай Азиз Мавлудан хва Гьажиева Яргунрин хуьре муаллимвал давамарнай.

Азиз муаллимди ва адан папа Месуме муаллимди - и кьве филологди хуьре азербайжан чIалайни литературадай тарсар гузвай. Умун къилихрин инсанар тир абуру хуьруьз цIийи гьава гъанай. Абуру регьбервал гайи драмкружок виринiз сейли хьанай. Азиз муаллимдиз гьуьрметдай, адавай чирдай инсанри.

Адан гзаф сортарин къизилгуьлер цанвай багъдин суракьар яргъариз чкIанвай. Инай гьар йисуз Азербайжандин чара-чара районра яшамиш жезвай адан дустари, танишри шитилар тухудай. Исятда адан гьаятда вишералди цуькверин сортар ама. 1972-йисуз Азиз Гьажиеваз “Азербайжан ССР-дин кIвенкIвечи маарифчи” гьуьрметдин тIвар ганай. 2000-йисуз ам “Азербайжан Республикадин лайихлу муаллим” гьуьрметдин тIварцIиз лайихлу хьанай.

Bütün var-dövləti - torpaq sahələri, mal-qarası, xalça-palazı əllərindən alınmış Əmirovlar üçün çıxış yolu elm, təhsil idi.

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun dil-ədəbiyyat fakültəsini bitirib doğma kəndində müəllim, məktəb direktoru vəzifələrində çalışmış haqq, ədalət tərəfdarı olan Səid Əmirov “xalq düşməninin oğlu” kimi incidilmiş, nəhayət, kənddən köçüb Qubada yaşamağa məcbur edilmişdir. Atası Osmanın adını təmizə çıxarmaq üçün uzun illər səy göstərmiş Səid onun bəraətinə bir neçə ay qalmış vəfat etmişdir. Səidin 6 övladının 5-i həyatlarını elmə həsr etmişdir. Onlardan İsaməddin, Nazim və Zeynəddin elmlər doktoru, Əmirbaba və Həcər isə elmlər namizədidir.

ƏZİZ HACIYEV

Uzun illər ərzində Azərbaycan Respublikası Təhsil Şurasının 15 üzvündən biri qusarlı müəllim Əziz Hacıyev olmuşdur.

Ləzgi ziyalılarının ən yaxşı nümayəndələrindən idi o. Böyük mədəniyyət və nüfuz sahibi olan Əziz müəllim doğma Həzrə kəndində əvəzsiz adam idi. Kənd məktəbini başa vurub, Quba Müəllimlər İnstitutunda təhsil aldıqdan sonra Qusar rayonunun Üzdənoba və Xürel kəndlərində müəllim işləmişdi. 1958-ci ildə APİ-nin filologiya fakültəsini bitirərək, ömrünün axırınadək doğma kəndində müəllimlik etmişdi. Ona hörmət edir, ondan öyrənirdilər.

Həyat yoldaşı və həmkarı - filoloq Məsumə müəllimlə o, kəndə yeni nəfəs, yaradıcılıq əhval-ruhiyyəsi, həyat eşqi gətirmişdi. Hər ikisi məktəbdə Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fənnlərini tədris edirdi. Onların rəhbərlik etdiyi məktəb dram dərnəyi bütün rayonda tanınırdı.

Əziz müəllimin çoxlu qızılgül növü yetişdirdiyi bağdan hər il Azərbaycanın müxtəlif yerlərindəki dostları, tanışları şitil aparırdılar. Onun yetişdirdiyi qızılgül tingləri bu gün yüzlərlə həyəti bəzəyir. Bacarıqlı pedaqoq Əziz Mövlud oğlu Hacıyev 1972-ci ildə “Azərbaycan SSR qabaqcıl maarif xadimi” adına layiq görülmüş, 2000-ci ildə isə ona “Azərbaycan Respublikasının əməkdar müəllimi” fəxri adı verilmişdir.

ЭНВЕР ГЪАСАНОВ

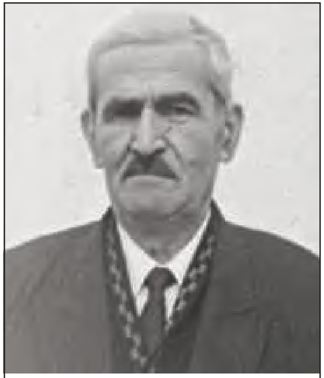

(1936-2001)

Азербайжан ва француз чIаларин пешекар Энвер Гъасанова урус, лезги ва араб чIаларин курсарни акьалтIарнай.

Яхцlур йисуз ара датIана КцIара муаллимвал авур Энвер Рамазанан хва Гъасанов КIур хуьре дидедиз хьана. Яргун хуьруьн юкьван мектеб куьтягьай ада гуьгъуьнлай М.Ф.Ахундован тIварунихъ галай АПИ акьалтIарна. КIур ва Мучугъ хуьрера муаллимвал авур Э.Гъасанов француз ва азербайжан чIаларин муаллим тир ва ада тарсар пешекарвилелди гудай. Энвер муаллимди урус, лезги ва араб чIаларин курсарни акьалтIарнай. Поэзиядал рикI алай, хуралай шиирар кIелдай Энвер муаллимди лезги ва Азербайжан чIаларал шиирар кхьизвай.

Вичин хуьрелни хуьруьнбурал дамахдай Энвер муаллимди жемятдин куьмекдалди хуьруьз булахдин яд гъанай. Ада гьакIни вичин харжидалди сурара ял ядай чка эцигиз тунай. Э.Гъасанован теклифдалди хуьре колхоз туькIуьрнай ва кьве йисуз ада колхоздиз регьбервални ганай.

Э.Гъасанова 1995-йисалай вичин уьмуьрдин эхирдалди КIуррин хуьруьн мектебдин директорвиле кIвалахнай. 1912-йисуз эцигнавай и мектебдин дарамат адан тIалабуналди гуьнгуьна хтунай. 1998-йисуз директордин теклифдалди мектебдин гьаятда кIурви генерал Магьмуд Абилован гуьмбет эцигнай.

ƏNVƏR HƏSƏNOV

Azərbaycan dili və ədəbiyyatı, fransız dili dərslərini peşəkarlıqla deyən Ənvər Həsənov rus, ləzgi və ərəb dili kurslarını da bitirmişdi.

Qırx il fasiləsiz olaraq pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş, Qusarın qabaqcıl müəllimlərindən biri kimi tanınmış Ənvər Ramazan oğlu Həsənov Ukur kəndində anadan olmuşdur. Həzrə kəndində orta məktəbi bitirdikdən sonra o, M.F.Axundov adına APİ-nin fransız-azərbaycan dilləri fakültəsində təhsil almışdır. Ukur və Mucuq kəndlərində müəllim işləmişdir. Rus, ərəb və ləzgi dilləri kurslarını da bitirmiş bu insan ləzgi və Azərbaycan dillərində gözəl şeirlər yazırdı.

Doğma kəndinə ürəkdən bağlı olan Ənvər Həsənov camaatın içməli sudan korluq çəkdiyini görəndə, buraya su kəməri çəkdirməyin təşəbbüsçüsü və təşkilatçısı olmuşdu. O, kənd qəbiristanlığında talvar düzəltdirmişdi. Ukurda kolxoz yaradılmasının təşəbbüsçüsü olmuş və camaatın xahişi ilə 2 il təsərrüfata rəhbərlik etmişdi.

1995-ci ildən ömrünün sonuna kimi Ukur kənd məktəbinin direktoru vəzifəsində çalışmış Ənvər müəllim 1912-ci ildə tikilmiş, lakin o vaxtdan bəri təmir olunmamış məktəb binasını əsaslı təmir etdirmişdi. Onun təşəbbüsü ilə 1988-ci ildə kənd məktəbinin həyətində general Mahmud Əbilovun büstü qoyulmuşdur.

АБДУЛГЬАШИМ МЕЖИДОВ

Шагь дагъдин ценце, кьакьан пелел экIя хьанвай и хуьруьхъ 25 кIвал ава. ГьакI ятIани Четкуьна гьеле 1930-йисуз мектеб эцигнай.

И кардик кьил кутурди Абдулгьашим муаллим тир. И савадлу ва инсанперес кас кьиле аваз хуьруьнбуру чIехи мел авуна са шумуд йикъан къене эцигунар кьилиз акъуднай. Вич хуьруьн тIвар-ван авай муаллим яз А.Межидов мектебдин директорвиле тайинарнай. Аялриз кьве нубатда тарс гузвай ада мектеб кьвед лагьай кIвал я, ам михьиз хуьн герек я лугьудай. Аялрини чилиз сумагар экIянавай утагъар михьиз хуьдай. Хуьруьнвийрин куьмекдалди кутунвай мектебдин багъда гьар

ABDULHAŞIM MƏCİDOV

Şahdağın ətəyində yerləşən bu kənddə cəmi 25 ev var. Kiçik yaşayış məntəqəsi olsa da, Çətkündə hələ 1930-cu ildə məktəb binası tikilib.

Bu işin təşəbbüskarı o vaxt kəndin yeganə müəllimi olan Abdulhaşım Məcidov idi. Bu savadlı və insanpərvər ziyalının rəhbərliyi ilə iməcilik edən kənd camaatı məktəb binasını birlikdə ucaldır. Tələbkar direktor ilk gündən məktəbdə xüsusi səliqə və nizam-intizam yaradır. Palazlar döşənmiş dərs otaqlarını uşaqlar həmişə təmiz saxlayırdılar. Kənd camaatının köməyi ilə məktəbin ətrafında meyvə bağı salınmışdı.

Çətkün kəndində aparılmış bir sıra abadlıq işləri

жуьредин емишар авай.

Четкуьнрин гзаф абадвилер адан тIварцихъ галаз алакъалу я. 500 метрдин мензилдай хуьруьз булахдин яд гъиз тунай ада. Четкуьнай Кузуниз фин патал вацIалай элячIдай куднавай муьгъни адан регьбервилик кваз арадиз гъанай. 50 йисалай виниз я жемятди и муькъуькай менфят къачуз. Ам хуьруьн рекьерни гуьнгуьна хутаз алахъдай. Адакай вил кягъиз хуьруьнбуру чпин кIвалер ва гъенерни михьиз хуьдай. Абдулгьашим Межидов 1998-йисуз рагьметдиз фена.

ЗАЛ ЗАЛОВ

Зал Залова яргъал йисара Чпирин юкьван мектебдиз регьбервал ганай, ам райондин кIвенкIвечи мектебдиз элкъуьрнай.

(1915-1996)

КцIар райондин Чпир хуьре мектеб 1920-йисуз кардик кутунай. Ам сифте яз акьалтIарайбурукай сад Залов Зал Жанагьадин хва тир. Гуьгъуьнлай ада КцIарин педмектебда кIелнай. Сифте Пирал хуьре муаллимвал авур гадади 47 йисуз ара датIана мектебда кIвалахнай. 1938-йисуз АПИ-дин химиядинни биологиядин факультет акьалтIарай З.Залова Яргундал муаллимвал авунай. Гуьгъуьнлай ам Чпиррин мектебдин директорвиле тайинарнай.

Ватандин ЧIехи дяве къарагъайла, ам гъиле ракь кьуна Ватан хуьз рекье гьатнай. 1942-йисуз вичел залан хирер хьана хуьруьз хтай З.Залова Чпирдал, Ясабдал, ТIигьира, Яргундал, ЦIийихуьре мектебдин директорвиле кIвалахнай.

1960-йисуз вичин тIалабуналди хайи хуьруьз хтай Зал Залова уьмуьрдин эхирдалди и мектебдиз регьбервал ганай. Ада вичин вири алакьунар хайи хуьр вилик тухуниз, маарифдиз серф авунай. З.Залован регьбервилик кваз хуьруьн жемятди мел авуна, мектебдин цIийи дарамат эцигнай. Ада гьакIни хайи хуьре клуб, регъв эцигунин, иниз автобусдин маршрут ахъаюнин карда чIехи зегьметар чIугунай.

И агъсакъалди кутур са гектардин багъди гилани бегьер гузва. А чIавуз мектебдихъ хперин, къуьрерин, верчерин ферма, гьакIни чIехи бустан авай. Инай жезвай пулар директорди мектебдин игьтияжар таъминарун патал серфдай.

Зал Залов "Маарифдин кIвенкIвечи" гъуьрметдин тIварцIиз, "Зегьметда тафаватлу хьунай" медалдиз лайихлу хьанай. 1978-йисуз адаз "Азербайжандин лайихлу муаллим" гъуьрметдин тIвар ганай.

də A.Məcidovun adı ilə bağlıdır. O, 500 metr məsafədən kəndə bulaq çəkdirib. Çətkündən Kuzuna gedən asma körpü də onun təşəbbüsü ilə tikilib. 50 ildən çoxdur ki, əhali həmin körpüdən istifadə edir. A.Məcidovun bilavasitə rəhbərliyi ilə kənd yolları bir neçə dəfə təmir olunub.

Abdulhaşım Məcidov çətkünlülər üçün əvəzsiz insan, böyük ağsaqqal idi. Ona hörmət edər, ondan çəkinərdilər. El üçün yanan qayğıkeş insan, kəndin fəxri Abdulhaşım Məcidov 1998-ci ildə vəfat edib.

ZAL ZALOV

Zal Zalov uzun illər Cibir kənd orta məktəbinə rəhbərlik etmiş, onu rayonun qabaqcıl məktəblərindən birinə çevirmişdir.

Qusar rayonunun Cibir kəndində 1920-ci ildə açılmış məktəbin ilk məzunlarından biri Zalov Zal Canağa oğlu idi. Qusar Pedaqoji Məktəbini bitirib, Piral kənd məktəbində pedaqoji fəaliyyətə başlayan Zal 47 il fasiləsiz olaraq xalq maarifi sahəsində çalışmışdır.

Z.Zalov 1938-ci ildə APİ-nin kimya-biologiya fakültəsini bitirdikdən sonra Həzrə kənd məktəbinə müəllim, sonradan isə Cibir kənd məktəbinə direktor vəzifəsinə göndərilmişdir.

Böyük Vətən müharibəsi başlananda cəbhəyə gedən gənc 1942-ci ildə ağır yaralanaraq, ordudan tərxis olunmuş, Cibir, Düztahir, Yasab, Həzrə və Zeyxür kəndlərində məktəb direktoru işləmişdir.

1960-cı ildə öz xahişi ilə doğma kəndinə qayıdaraq, ömrünün sonuna kimi burada məktəb direktoru vəzifəsində işləmiş Zal Zalov bütün qüvvə və bacarığını doğma kəndinin inkişafına, gənc nəslin təlim-tərbiyəsinə sərf etmişdir. Onun rəhbərliyi ilə kənd camaatı iməcilik yolu ilə məktəb ucaltmışdır. O, həmçinin kənddə klub, dəyirman tikilməsinin, buraya avtobus marşrutu açılmasının təşəbbüsçüsü olmuşdur.

Bu ağsaqqalın dövründə salınmış bir hektar meyvə bağı bu gün də məhsul verir. O, məktəbin yardımçı təsərrüfatında qoyunçuluq, quşçuluq və dovşançılıq fermalarının yaradılmasına səy göstərmiş, böyük bostan saldırmışdı. Buradan əldə olunan vəsait məktəbin ehtiyaclarının ödənilməsinə sərf olunurdu.

"Qabaqcıl maarif xadimi" adına layiq görülən, "Əmək igidliyinə görə" medalı ilə təltif olunan müəllimə 1978-ci ildə "Azərbaycanın əməkdar müəllimi" fəxri adı verilmişdir.

НЯМЕТ НЯМЕТОВ

"Зегьметда тафаватлувиляй" медалдиз лайихлу хьайи Нямет Няметов вичин сенятдал кьару кас тир.

(1923-1996)

Няметов Нямет Къужадин хва 1923-йисуз КцIар райондин Уьнуьгъ хуьре дидедиз хьана. Хуьруьн мектеб куьтягьай ада 1939-йисуз КцIарин Педтехникум, 1951-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Педагогикадин Институт акьалтIарна.

Къунахкент районда муаллимвал авур ада яргъал йисара КцIар райондин Хурай, Вурвар, Уьнуьгъ хуьрерин мектебрин завучвиле, Уьнуьгъ ва Хьил хуьрерин юкьван мектебрин, шегьердин 7 синифдин, 8 синифдин мектебрин, гьакIни 3-нумрадин ва заочный юкьван мектебрин директорвиле, РОНО-да инспекторвиле кIвалахна.

1974-йисуз Н.Няметова "Мектебда литература тарихдихъ галаз алакъалу чирун" темадай диссертация хвена, педагогикадин илимрин кандидатвилин тIвар къачуна. Ада Нурмет Зекиевахъ галаз санал Азербайжан чIалал "Уьнуьгъ хуьруькай рикIел хкунар" ктаб кхьена, чапдай акъудна.

NEMƏT NEMƏTOV

Maarif sahəsindəki qüsursuz fəaliyyətinə görə "Əməkdə fərqlənməyə görə" medalı ilə təltif olunmuş Nemət Nemətov sənətinə vurğun insan idi.

Nemətov Nemət Qoca oğlu 1923-cü ildə Qusar rayonunun Əniğ kəndində anadan olmuşdur. Əniğ kənd məktəbini, 1939-cu ildə Qusar Pedaqoji Texnikumunu, 1951-ci ildə isə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bitirmişdir.

Qonaqkənd rayonunun Muçu kəndində müəllim kimi əmək fəaliyyətinə başlamış, müxtəlif illərdə Xuray, Urva, Əniğ kənd, Qusar şəhər yeddillik məktəblərində dərs hissə müdiri, direktor müavini, Qusar şəhər internat məktəbində baş tərbiyəçi, Əniğ, Hil kənd orta məktəblərində, Qusar şəhər səkkizillik, 3 saylı orta, qiyabi orta məktəblərində direktor, Qusar rayon xalq maarif şöbəsində inspektor vəzifələrində çalışmışdır.

1974-cü ildə N.Nemətov "Ədəbiyyatın tarixlə əlaqəli tədrisi" mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək, pedaqoji elmlər namizədi elmi dərəcəsini almışdır. Nurmət Zəkiyevlə birgə yazdığı "Əniğ kəndi haqqında xatirə" kitabının müəllifidir.

ХУЬЗЕММЕД КЪАДИМОВ

XX виш йисан эвелра Чигалиди вичин кIвале мектеб ачухарнай. Вичин хцив Хуьземмедав ва маса аялрив кIелиз тун адан мурад тир.

(1923-1993)

Икардикай вичихъ хъел акатай юзбашиди адан кIвализ гьахьна касдиз гьулле ганай. Вичел залан хирер хьайи Чигали хайибуру са гужалди векьерив-кьаларив сагъар хъувунай. Лезги намусда гьатай Чигалиди кIвачел ахкьалтун кумазни, ЦIуру Худатай хуьруьз муаллим гваз хтанай. А муаллим Чигалидин накьвадин дехмеда аялриз тарсар гуз эгечIнай.

Совет гьукуматдин сифте вахтара Чигалиди хуьре кьилди мектеб кардик кутун патал галайвал авунай. И мектеб куьтягьайбурукай садни адан хва Хуьземмед тир. Вичихъ чIехи алакьунар авай Хуьзем-

XÜZƏMMƏD QƏDİMOV

XX əsrin əvvəllərində Çigali öz evində məktəb açdırmışdı. Oğlu Xüzəmmədin və kəndin digər uşaqlarının savadlanması onun böyük arzusu idi.

Bundan qəzəblənən kəndxuda Çigalinin üstünə silah çəkmişdi. Doğmaları onu güc-bəla ilə müalicə edib, ayağa qaldırmışdılar. Tərsliyə düşən Çigali sağalan kimi, Köhnə Xudat kəndinə gedib oradan müəllimlə geri qayıtmışdı. Həmin müəllim Çigalinin daxmasında uşaqlara dərs deməyə başlamışdı.

Sovet hakimiyyəti qurulan ilk illərdə Çigalinin səyi ilə kənddə dövlət məktəbi yaradıldı. Bu məktəbin ilk məzunlarından biri onun oğlu Xüzəmməd idi. Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirən gəncin bacarığını görən müəllimlər ona aspiranturaya

мед Азербайжандин Гъукуматдин Университетдин тарихдин факультетдик экечIнай. Жегьилдин алакьунар акур муаллимри адаз аспирантурада кIелун давамарун теклифнай. Жегьил кIвалахиз-кIвалахиз илимдив машгъул жез эгечIнай. Анжах адан диссертация гьазур хьайила, дяве къарагъай. Хуьземмед ватан хуьн патал дяведиз фенай. Адан кIвалах хуьруьн рушарикай сифте яз мектебдиз фейи ва гуьгъуьнлай муаллимвал авур Перистана давамарнай.

Дяведай хъуьчIуьк кIекIецар кваз хтай Хуьземмед са береда вичин бубади кардик кутур мектебдин директорвиле тайинарнай. Гзаф савадлу, къени къилихрин инсан тир Хуьземмед Къадимов. Дяведин йисара къалурай гъунаррай адаз "Яру гъед" орден ганай. Вичин уьмуьрдин эхирдалди гьакъисагъвилелди хайи хуьруьн мектебда кIвалахай ам Ленинан ордендиз ва "Зегьметдин яру пайдах" ордендиз лайихлу хьанай.

girməyi təklif etdilər. Lakin o, aspiranturanın qiyabi şöbəsinə daxil olaraq, doğma kəndində müəllimlik fəaliyyətinə başladı. Dissertasiyası hazır olanda Böyük Vətən müharibəsi başlandı və Xüzəmməd cəbhəyə yola düşdü. Onun işini, kənd qızları arasından birinci olaraq məktəbə getmiş və sonralar Xüzəmməd müəllimin köməyi ilə müəllimlik peşəsinə yiyələnmiş Peristan davam etdirdi.

Müharibədən əlil ağacları ilə qayıdan Xüzəmməd müəllim bir vaxtlar atasının yaratdığı məktəbə direktor göndərilir. Savadlı və təvazökar insan olan Xüzəmməd Qədimova cəbhədə verilmiş "Qırmızı ulduz" ordeni müharibədən sonra təqdim olunur. Ömrünün axırına kimi doğma kənd məktəbində direktor vəzifəsində çalışmış bu zəhmətkeş insan nümunəvi pedaqoji fəaliyyətinə görə Lenin ordeni və "Qırmızı əmək bayrağı" ordeni ilə təltif edilmişdir.

УМУЯТ САМЕДОВА

КцIарви жегьилри яргъал йисара Умуят муаллимдилай чешне къачунай. Ам вичин сенятдал кьару, халкьдин аялар кIвачел акьалдарун патал гзафни-гзаф зегьметар чIугур пешекар муаллим тир.

(1920-2004)

Исмаил Самедован пуд веледдикай тIвар-ван авай муаллимар хьана. Сейфеддин Самедова 28 йисуз Къуба райондин Хужбала хуьруьн юкьван мектебдин директорвиле кIвалахна. Исятда и мектебдал адан тIвар ала. Муьгьйеддин Самедова КцIара ва Хачмаза муаллимвал авуна.

Умуят Самедовади АПИ-дин филологиядин факультет яру дипломдалди акьалтIарна Ясабрин ва Хьилерин мектебра, гуьгъуьнлай КцIарин 1-нумрадин юкьван мектебда муаллимвал авуна. Эвленмиш хьана 10 йисуз Нахчиванда яшамиш хьайи Умуят эхирни 4 аял гваз КцIариз хтана. 1956-йисалай ада вичин рикI алай сенят давамар хъувуна.

У.Самедовадиз 1982-йисуз "Азербайжан Республикадин лайихлу муаллим" гъуьрметдин тIвар ганай. Са шумуд ордендизни медалдиз лайихлу хьайи, гьалал зегьметдални намуслувилелди кьил хвейи, вичин уьмуьрдин 40 йис мектебдизни аялриз серф авур, даим такабурлувал хвейи У.Самедова 2004-йисуз, 84 йиса аваз рагьметдиз фена.

UMUYAT SƏMƏDOVA

Umuyat müəllimə uzun illər qusarlı yeniyetmələr üçün ziyalılıq nümunəsi olmuşdur. O, peşəsinə vurğun, onu dərindən bilən, xalqın övladlarını savadlandırmaqdan ötrü əlindən gələni edən bacarıqlı müəllim idi.

İsmayıl Səmədovun üç övladı adlısanlı müəllimlər olmuşdur. Seyfəddin Səmədov 28 il fasiləsiz olaraq Quba rayonunun Xucbala kənd məktəbinə rəhbərlik etmişdir. Hazırda bu məktəb onun adını daşıyır. Mühyəddin Səmədov uzun illər Qusarda və Xaçmazda müəllimlik etmişdir.

Umuyat Səmədova Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsini qırmızı diplomla bitirib, Qusarın Yasab və Hil kəndlərində, sonradan Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbində çalışmışdır. Ailə qurub 10 il Naxçıvanın Şahbuz və Noraşen rayonlarında yaşamış Umuyat müəllimə 1956-cı ildə dörd övladı ilə birlikdə Qusara qayıtmış və burada müəllimlik fəaliyyətini davam etdirmişdir.

1982-ci ildə Umuyat Səmədova "Azərbaycan Respublikasının əməkdar müəllimi" fəxri adına layiq görülmüşdür. Dövlət tərəfindən əməyi bir neçə orden və medalla qiymətləndirilmiş U.Səmədova ömrünün 40 ilini xalq maarifinə həsr etmiş, şərəfli bir ömür yaşamışdır. O, 2004-cü ildə 84 yaşında vəfat etmişdir.

СЕБРИ БАБАЕВ

60 йисуз ара датIана педагогвал авур Себри Бабаев “КцIар 60 йисуз” ва “КцIара халкьдин маариф вилик финикай” ктабрин автор я.

КцIар райондин Хуьлуьхъ хуьре 1923-йисуз дидедиз хьайи Себри Абдулмежидан хва Бабаева 1938-йисуз КцIарин педтехникум куьтягьна, АПИ-да кIелун давамарна. ТIигьиржалдин ва Калунхуьруьн юкьван мектебра муаллимвиле ва директорвиле кIвалахна.

С.Бабаева 15 йисуз ара датIана профсоюздин райондин комитетдиз регьбервал гана. Самур поселокдин ва КцIар шегьердин мектебра директорвиле кIвалахна. 1960-йисуз адаз “Азербайжан Республикадин лайихлу муаллим” гьуьрметдин тIвар гана.

Гуьгъуьнлай Себри Бабаева Азербайжандин Гьукуматдин Университет, гьакIни Педагогикадин Институтдин аспирантура акьалтIарнай, географиядай диссертация кхьенай, амма хвеначир.

(1923-2003)

SƏBRİ BABAYEV

60 il fasiləsiz pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş Səbri Babayev “Qusar 60 ildə” və “Qusarda xalq maarifinin inkişafı"kitablarının müəllifidir.

Qusar rayonunun Xuluq kəndində anadan olmuş Səbri Abdulməcid oğlu Babayev 1938-ci ildə Qusar Pedaqoji Texnikumunu bitirmiş, təhsilini APİ-də davam etdirmişdir. Qusar rayonunun Tahircal və Kalunxür kəndlərində müəllim, direktor işləmişdir.

Qusar rayon XTŞ-də inspektor-metodist, 15 il fasiləsiz Respublika Həmkarlar İttifaqı Qusar Rayon Komitəsinin sədri olmuşdur. Camur qəsəbəsində və Qusar şəhərində məktəb direktoru vəzifəsində işləmişdir. 1960-cı ildə ona “Azərbaycan Respublikasının əməkdar müəllimi” fəxri adı verilmişdir.

Sonradan ADU-nu, Pedaqogika İnstitutunun aspiranturasını bitirmiş, coğrafiyadan dissertasiya yazmış, lakin müdafiə etməmişdir.

ЯФЕЗ АГЬМЕДОВ

Азербайжандин юкьван мектебра лезги чIал чирзавайбуруз “Дидед чIал” (I-II синифар патал) учебникар гьазурна чапдай акъудай авторрикай сад Яфез Агьмедов я.

Яфез Шемседдинан хва Агьмедов 1942-йисуз КцIар райондин Эвежугъ хуьре дидедиз хьана. КцIар шегьерда юкьван мектеб куьтягьна, М.Ф.Ахундован тIварунихъ галай урус чIаланни литературадин институтдик экечIай Яфеза 1960-йисуз анаг акьалтIарна. 4 йисуз хайи хуьре муаллимвал авур жегьилди 1968-йисалай вичин уьмуьрдин эхирдалди АПИ-да кIвалахна.

Педагогикадин илимрин кандидат тир ада докторвилин диссертациядин винел кIвалахзавай. Лезги, азербайжан ва урус чIалар хъсандиз чидай и касдихъ хайи чIал вилик тухунихъ авсиятда хъсан ниятар авай. Ада са шумуд автордихъ галаз санал III синифдин аялар патал “Дидед чIал” учебник чапдиз гьазурнай. Ингье алимдин мурад кьилиз акъатнач. 2001-йисуз ада 59-йиса аваз вичин дуьнья де-

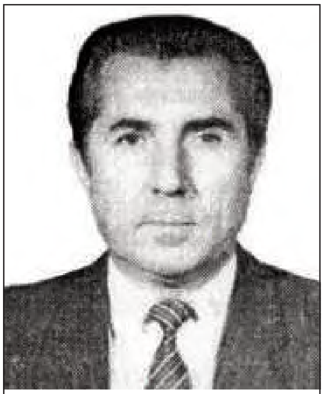

(1942-2001)

YAFƏZ ƏHMƏDOV

Azərbaycanın orta məktəblərində ləzgi dilini öyrənən uşaqlar üçün “Ana dili” (I-II siniflər üçün) dərsliklərinin hazırlanıb çap edilməsində Yafəz Əhmədovun böyük əməyi olmuşdur.

Yafəz Şəmsəddin oğlu Əhmədov 1942-ci ildə Qusar rayonunun Əvəcuq kəndində anadan olmuşdur. Qusar şəhərində orta məktəbi bitirib, M.F.Axundov adına Xarici Dillər İnstitutuna daxil olmuşdur. 1960-cı ildə İnstitutu bitirib, dörd il doğma kənddə müəllimlik edən gənc 1968-ci ildən ömrünün sonuna kimi məzunu olduğu ali məktəbdə çalışmışdır.

Pedaqogika elmləri namizədi Y.Əhmədov doktorluq dissertasiyası üzərində işləyirdi. Ləzgi, Azərbaycan və rus dillərini mükəmməl bilən istedadlı alimin orta məktəblərdə ləzgi dilinin tədrisinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı böyük arzuları var idi. O, III sinif şagirdləri üçün də belə dərslik hazırlamışdı. Digər müəlliflərlə birgə yenidən işləyib hazırladığı həmin dərsliyi çap etdirmək ona nəsib olmadı. Amansız ölüm 2001-ci ildə 59 yaşlı alimi aramızdan apardı.

гишарна.

МУЬГЬЙЕДДИН ВЕЛИХАНОВ

Диндин рекьяй дерин чирвилер къачур, вич Дагъустандин Кара Куьре хуьряй тир Муьгьйеддин Гьемзедин хва Велиханова Азербайжандин маарифдик зурба пай кутунай.

Къуръан хуралай чидай, азербайжан, урус ва араб чIаларал сересдиз рахадай и жегьилдиз халкьдин арада чIехи гьуьрмет авай. ЭчIехуьруьнви Фаиза Жанмирзедин рушал эвленмиш хьайидалай кьулухъ ада даим КцIарихъ ялдай.

Совет гьукуматдин сифте йисара Муьгьйеддин Велиханов Азербайжандин Педагогикадин Институтдин химиядин факультетдик экечIнай. Инаг тафаватлувилелди акьалтIарна, 1926-1929-йисара Къубадин РОНО-диз регьбервал ганай. 1930-1934-йисара ам КцIарин педмектебдин директорвиле тайинарнай.

Ватандин ЧIехи дяведин йисара ада Азербайжандин Маарифдин Министерствода кьилин пешекарвиле кIвалахнай. Са кьадар вахтунда ам Азербайжандин КП ЦК-дин Хачмаз, Къуба ва КцIар районра векил хьанай. 1942-йисуз М.Велиханов КцIар райондин РОНО-дин регьбервиле тайинарнай. Гуьгъуьнлай Худатин етимханадиз, Яламадин сельсоветдиз, Макьсудхуьруьн мектебдиз регьбервал гайи ада вичин уьмуьрдин эхиримжи йисара Яламадин мектебда муаллимвал авуна. Савадлу ва вичин гафунилай элячI тийир Муьгьйеддин Велиханова вичин 7 веледни зегьметдал рикI алаз тербия авуна.

Адан чIехи хци Фикрет Велиханова яргъал йисара КцIарин РПК-дин III секретарвиле, Астара ва Жебраил районрин партиядин комитетрин I секретарвиле, техилдин магьсулрин министрдин заместителвиле кIвалахна. Ленинграддин Гимияр Расдай Институт акьалтIарай Закира и рекьяй Дагъустандин Каспийск шегьерда кIвалахзава. Магьачкъалада Педагогикадин Институт акьалтIарай Куьбрани Сима гьа и шегьерда яшамиш жезва. Азербайжандин НафтIадинни Химиядин Институт куьтягьай Фаик Бакудин тIвар-ван авай инженер-энергетик я. Одессадин Технологиядин Институтда кIелай Солмаз экономикадин илимрин кандидат я. Роза Бакудин Кардиологиядин Институтдин кардиолог я.

MÜHYƏDDİN VƏLİXANOV

Ruhani seminariyasında təhsil almış, əslən Dağıstanın Kara Küre kəndindən olan Mühyəddin Həmzə oğlu Vəlixanovun Azərbaycan maarifinin inkişafında böyük xidmətləri olmuşdur.

Quranı əzbərdən bilən, Azərbaycan, rus və ərəb dillərini doğma ləzgi dili kimi mükəmməl öyrənmiş bu gəncin xalq arasında böyük nüfuzu var idi. Əcəxür kəndinin sakini Faizə Canmirzə qızı ilə ailə həyatı qurandan sonra o, Qusara daha da bağlanmışdı.

Sovet hökumətinin ilk illərində M.Vəlixanov Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun kimya fakültəsinə daxil olur. Buranı fərqlənmə diplomu ilə bitirdikdən sonra 1926-1929-cu illərdə o, Quba Rayon Maarif Şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışır. Bacarığı və savadı ilə seçilən M.Vəlixanov 1930-1934-cü illərdə Qusar pedməktəbinin direktoru vəzifəsində çalışır.

Böyük Vətən müharibəsi illərində o, Respublika Maarif Nazirliyində aparıcı mütəxəssis vəzifəsində çalışır. Bir müddət isə Azərbaycan KP MK-nın Xaçmaz, Quba və Qusar rayonlarında nümayəndəsi kimi fəaliyyət göstərir. 1942-ci ildə M.Vəlixanov Qusar Rayon Xalq Maarifi Şöbəsinin müdiri təyin olunur. Sonralar Xudat uşaq evinin direktoru, Yalama kənd sovetinin sədri, Maqsudkənd orta məktəbinin direktoru vəzifələrində çalışan M.Vəlixanov ömrünün son illərində Yalama kənd orta məktəbində müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir. Savadlı və prinsipial adam olan Mühyəddin Vəlixanov 7 övladını da bu ruhda tərbiyə etmişdir.

Onun ilk övladı Fikrət Vəlixanov Qusar RPK-nın III katibi, Astara və Cəbrayıl rayon partiya komitələrinin I katibi, respublika taxıl məhsulları nazirinin müavini olmuşdur. Leninqrad Gəmiqayırma İnstitutunu bitirmiş Zakir Dağıstanın Kaspiysk şəhərində öz ixtisası üzrə işləyir. Mahaçqala Dövlət Pedaqoji İnstitutunun məzunları olan kimyaçı Kübra və filoloq Sima Mahaçqalada yaşayırlar. Azərbaycan Dövlət Neft və Kimya İnstitutunun məzunu olan Faiq tanınmış mühəndis-energetikdir. Odessa Texnologiya İnstitutunu fərqlənmə diplomu ilə başa vuran Solmaz iqtisad elmləri namizədidir. Roza Azərbaycan Respublikası Kardiologiya İnstitutunun adlı-sanlı həkimlərindəndir.

МААРИФДИН ГЕЛЕРА

КЦIАРИН КОЛОНИЯ

Виш йис инлай вилик КцIар майвайрин сортарин музейдиз элкъвенай. Къуба патан багъларин ярашух тир ичерин ва чуьхверрин сортар сифте яз КцIарин багълара цанай ва инай Азербайжандизни Дагъустандиз чкIанай.

КцIар шегьердин гилан интернат алай чкадал алатай асирда кцIарвийри лугъузвайвал, "калун" алай. Им 1898-1903-йисара император III Александран тIварунихъ галай Бакудин ксарин гимназиядин КцIара кардик кутур хуьруьн майишатдин колония тир. Колонияди хуьруьн майишатдин рекьяй зурба агалкьунар къазанмишнай. А девирдин гзаф газетри ва журналри адакай марагълу материалар чапнай. Колонияди КцIара майвайрин цIийи багълар кутуна, гьакIни къецепатан уьлквейрай гъанвай ичерин, чуьхверрин ва маса емишрин цIийи сортар синагъдай акъудна.

1901-йисуз ина ичерин зулун сортарикай Бордорф, Бисмарк, Графенштейн, Кузино, Баумандин ренет, Орлеандин ренет, Касселдин ренет, Лансберг, ананас ичер, Синоп, Коксан ренет, гьакIни антоновка, апорт, император Александр, Титовка, Абердин ренет цанай. Гатун сортарин арада лацу ичер, яру тавдинбур, Харламов, фад жедай Гервист авай.

Ибурулай гъейри ичерин мад 10, чуьхверрин 12, шурван пIинийрин 11, хутарин 17 сортар цанай. А йисара КцIарин багълара гьам чкадин, гьамни къецепатан ичерин 80, чуьхверрин 50, хутарин 30, пIинийрин 30, шурван пIинийрин 18, куьлуь емишрин 40 кьван сортар авай. Колониядин чимиханайра хъуьтIуьзни къацу набататар жезвай. Инин цуькверин бахчайра 300 жуьредин цуьквер авай. Са анжах марвард цуькверин жуьреяр 60-далай гзаф тир. Колонияда агъзур кьван уьрдекар, къазар ва верчер хуьзвай.

Колонияди къазанмишай агалкьунар себеб яз майваяр, къушран як ва маса недай-хъвадай затIар бул хьанвайвиляй КцIарин базар а береда Къафкъаздин виридалайни ужуз базар яз гьисабзавай.

MAARİF YOLLARINDA

QUSAR KOLONİYASI

100 il əvvəl Qusar meyvə sortları muzeyinə dönmüşdü. Bu günə kimi Quba-Qusar bağlarının yaraşığı olan bir çox alma və armud sortları ilk dəfə Qusar bağlarında əkilmiş və buradan Azərbaycana və Dağıstana yayılmışdır.

Qusar şəhərində indiki internat məktəbinin ərazisində bir zamanlar koloniya yerləşirdi. Bu, 1898-1903-cü illərdə imperator III Aleksandr adına Bakı kişi gimnaziyasının Qusarda fəaliyyət göstərmiş kənd təsərrüfatı koloniyası idi. O dövrün mətbuatında onun haqqında maraqlı məlumatlar çap olunmuşdur. Həmin məlumatlardan göründüyü kimi, burada kənd təsərrüfatı sahəsində böyük müvəffəqiyyətlər qazanılmış, koloniyanın sorağı Moskvaya qədər gedib çatmışdır. Koloniya Qusarda yeni bağların salınmasına böyük təsir göstərmiş, burada xarici ölkələrdən gətirilmiş alma, armud və başqa meyvələrin yeni sortları yetişdirilmişdir.

1901-ci ildə burada təkcə almanın 16 sortu yetişdirilmişdir. Payız sortlarından Bordorf, Bismark, Qrafenşteyn, Kuzino, Bauman reneti, Orlean reneti, Kassel reneti, Aberdin reneti, Lansberq, ananas alma, Sinop, antonovka, aport, imperator Aleksandr, Titovka yerli şəraitə yaxşı uyğunlaşdırılmışdı. Yay sortlarından ağ alma, qırmızı alma, Xarlamov, tezyetişən Qervist üstünlük təşkil edirdi.

Bundan başqa armudun 12, gilasın 11, gavalının 17 sortu əkilmişdi. Həmin illərdə, ümumiyyətlə, Qusar bağlarında həm yerli sortlardan, həm də kənardan gətirilmiş 80 alma, 50 armud, 30 gavalı, 30 gilas sortları yayılmışdı. Koloniyanın istixanalarında qışda da müxtəlif tərəvəz məhsulları becərilirdi. Onun bağçalarında əkilən 300 növ çiçək arasında 60 növ qızılgül var idi. Koloniyada mindən artıq ördək, qaz və toyuq saxlanırdı.

Kənd təsərrüfatı sahəsində koloniyanın qazandığı müvəffəqiyyətlər nəticəsində rayonda meyvə, quş əti və başqa ərzaq bolluğu yarandığına görə Qusar bazarı Qafqazın ən ucuz bazarı hesab olunurdu.

Колониядин акунар. 1901. *Koloniyanın ümumi görünüşü. 1901.*

КЦІАРИН АГРОПЕДТЕХНИКУМ

1929-йисуз КцІара Агропедтехникум кардик кутунай. Агропедтехникумди 16 йисан къене вишералди кадрияр гьазурнай.

Победоносцеван кьилди прогимназиядин бинедаллаз XIX виш йисан эхирра, XX виш йисан эвелра кардик кутур III Александран тІварунихъ галай Бакудин ксарин гимназиядин гатун тежрибадин мектебдин базадал арадиз гъайи Агропедтехникумда студентриз педагогикадин чирвилерихъ галаз

КцІарин педмектебдин профком. 1934.

Qusar pedməktəbinin həmkarlar təşkilatı. 1934.

санал хуьруьн майишатдин хиляйни чирвилер гузвай.

Агропедтехникумди неинки Азербайжандин кеферпатан районар - КцІар, Къуба, Хачмаз, Къунахкент ва Девечи районар патал кадрияр гьазурзавай, ина гьакІни Кьиблепатан Дагъустандай атанвай жегьилри чирвилер къачузвай. КІелзавайбур пекералди, тІуьн-хъуналди ва амукьдай чкадалди таъминарзавай.

1932-йисуз мектебдиз КцІарин Гьукуматдин Педагогикадин Мектеб тІвар ганай. Адан сифте директор Гьажибаба Рзаев тир. Ина Иляс Илясов, Муьгьйеддин Велиханов, Зейнал Зейналов, Шагь Келентеров, Исам Жаббаров, Гьуьммет Ализаде хьтин тІвар-ван авай муаллимри тарс ганай. И.Багъиров, Ш.Кетао, А.Эфендиев, И.Ализаде хьтин машгьур педагогрини кІвалахнай.

Санлай а вахтунда КцІар районда маариф мадни вилик тухун, бажарагълу кадрияр гьазурун патал Адибег Балабегов, Фетуллагь Гьарунов, Гьуьсейн Гьасанов, Нежмеддин Шихкеримов, Пирверди Пирвердиев хьтин сейли педагогрини гьакъисагъвилелди зегьмет чІугунай.

1935-йисуз анжах КцІар районда 35 жегьилди педмектеб акьалтІарнай. Абурун арада гуьгъуьнлай

QUSAR AQROPEDTEXNİKUMU

1929-cu ildə Qusarda Aqropedtexnikum fəaliyyətə başladı. Aqropedtexnikum fəaliyyət göstərdiyi 16 il ərzində yüzlərlə kadr hazırladı.

Pobedonostsevin xüsusi progimnaziyası əsasında XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərmiş III Aleksandr adına Bakı oğlan klassik gimnaziyası şagirdlərinin yay təcrübə məktəbinin bazasında yaradılmış Aqropedtexnikumda oxuyan tələbələrə pedaqoji təhsillə yanaşı aqrar sahədə də savad öyrədilirdi.

КцІарин педмектебдин гатун сессия. 1938.

Qusar pedməktəbinin yay sessiyası. 1938.

Aqropedtexnikumda təhsil almaqdan ötrü nəinki Azərbaycanın şimal rayonları olan Qusar, Quba, Xaçmaz, Qonaqkənd və Dəvəçi rayonlarından, eləcə də Cənubi Dağıstanın müxtəlif rayonlarından da gənclər gəlirdilər. Burada oxuyanlara qayğı göstərilir, onlar yataqxana, zəruri pal-paltar və yeməklə təmin olunurdular.

1932-ci ildə Aqropedtexnikumun adı dəyişdiriləçrək, Qusar Dövlət Pedaqoji Məktəbi adlandırılmışdır. Məktəbin ilk direktoru Hacıbaba Rzayev olmuşdur. Burada İlyas İlyasov, Mühyəddin Vəlixanov, Zeynal Zeynalov, Şah Kələntərov, İsam Cabbarov, Hümmət Əlizadə, İ.Bağırov, Ş.Ketao, A.Əfəndiyev, İ.Əlizadə kimi adlı-sanlı müəllimlər dərs demişlər.

Ümumiyyətlə, o dövrdə savadlı kadrların hazırlanması, təhsil sahəsində nailiyyətlərin əldə olunması işinə Adıbəy Balabəyov, Fətulla Harunov, Hüseyn Həsənov, Nəcməddin Şixkərimov, Pirverdi Pirverdiyev kimi maarifçilər böyük töhfə vermişlər.

Təkcə 1935-ci ildə 35 qusarlı bu texnikumu bitirmişdir. Onların arasında sonralar alim, şair, pedaqoq kimi tanınmış insanlar var idi. Qusarda fəaliyyət gös-

машгъур алимар, шаирар, муаллимар хьайи ксар авай. Техникумди 16 йисан къене 800-дав агакьна кадрияр гьазурнай. 1946-йисуз техникум Къубадиз куьчарнай.

ПЕДАГОГИКАДИН КОЛЛЕЖ

М.А.Сабиран тІварунихъ галай Бакудин Педмектебдин КцІарин филиал лезги чІал ва меденият вилик тухун патал арадал гъанвайди я.

Филиал 1990-йисуз КцІара кардик кутуна. Чи республикадин кеферпатан районар патал агъа синифрин муаллимар ва лезги чІалан пешекарар гьазурзавай и филиал 1997-йисуз цІийи дараматдиз куьчарна. 1992-йисуз инаг куьтягьай 96 жегьилди лезги чІалан ва агъа синифрин муаллимвилин дипломар къачуна. Коллеж акьалтІарай 1282 жегьилди КцІар, Къуба, Хачмаз, Девечи, Сиязан, Огъуз, Шамахи, Шеки районра, Баку, Сумгаит шегьерра, Урусатда, Белорусияда, Туьркияда кІвалахзава.

2000-йисуз филиал кІевирна, ам Азербайжандин Гьукуматдин Педагогикадин Коллеждин отделдиз элкъуьрна. Алай вахтунда ина 274 касди чирвилер къачузва, абуруз 44 муаллимди тарсар гузва.

РАЙОНДИН ГАЗЕТ

КцІар райондин газетдин бине 1932-йисуз кутурди я. Ам сифте яз "Социализмад темп" тІвар алаз АК(б)Ф-дин Хьил Райондин Комитетдин ва райондин исполкомдин орган хьиз акъатна.

Азербайжандин "Коммунист" газетди вичин 1932-йисан 9-октябрдин нумрада кхьенай: "Кьадардал гьалтайла тІимил миллетрин арада вич "Лезгинка" кьуьлуьналди, чухвадалди ва хенжелдалди "машгъур" тир лезги халкь къенин юкъуз мектебрин, эдебиятдин, прессадин ва маса затІарин иеси хьанва. И мукьвара Хьил Райондин Комитетдин ва исполкомдин орган яз лезги ва туьрк чІаларал "Социализмад темп" тІвар алай газет акъатуни гьа и кар субутзава".

Адал къведалди районда "ЦІверекІ" тІвар алай газет акъудзавай. Адан кьилин редактор Хьил райондин исполкомдин кьил Нуреддин Шерифов, ответсекретарь кцІарви муаллим Гьулсенем Эмирбегова тир. Азербайжан ва лезги чІаларал акъудзавай и газетдиз материалар Н.Шерифова гьазурзавай, Гьулсенем муаллимди абур гьилив 7 чин кхьизвай.

tərdiyi 16 il ərzində həmin texnikum 800 nəfərdən çox ixtisaslı kadr hazırlamışdı. 1946-cı ildə bu tədris müəssisəsi Qubaya köçürüldü.

PEDAQOJİ KOLLEC

M.Ə.Sabir adına Bakı Pedaqoji Məktəbinin Qusar filialı 1990-cı ildə ləzgi dilini və mədəniyyətini inkişaf etdirmək məqsədi ilə yaradılmışdır.

Respublikamızın şimal bölgəsi üçün ibtidai sinif və ləzgi dili müəllimləri hazırlayan müəssisə 1997-ci ildə geniş binaya köçürülmüşdür. İlk buraxılışı 1992-ci ildə olmuş, 96 məzundan 50 nəfəri ibtidai siniflər üzrə ləzgi dili müəllimi, 24 nəfəri ibtidai sinif müəllimi, 22 nəfəri sinifdən kənar və məktəbdənxaric tərbiyə işi ixtisası almışdır. Onlar Qusar, Quba, Xaçmaz, Dəvəçi, Siyəzən, Şamaxı, Oğuz, Şəki və s. rayonlarda, Bakı və Sumqayıt şəhərlərində, Rusiyada, Belorusiyada və Türkiyədə işləyirlər.

2000-ci ildən filial ləğv edilərək Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin Qusar şöbəsinə çevrilmişdir. Bu günə kimi bu tədris müəssisəsində 1282 müxtəlif ixtisaslı müəllim hazırlanmışdır. Hazırda şöbədə 274 tələbə təhsil alır. Onların təhsili ilə 44 müəllim məşğul olur.

RAYON QƏZETİ

Qusar rayon qəzeti özünün başlanğıcını 1932-ci ildən götürmüşdür. Qəzet ilk dəfə "Sosializm tempi" adı ilə AK(b)F Hil Rayon Komitəsinin və rayon icraiyyə komitəsinin orqanı kimi fəaliyyətə başlamışdır.

Azərbaycanın "Kommunist" qəzeti 9 oktyabr 1932-ci il tarixli sayında bu münasibətlə yazırdı: "...Ləzginka rəqsi, çərkəzi paltarı və xəncəri ilə məşhur olan ləzgi xalqı bu gün firqəmizin Lenin milli siyəsətinin düzgün həyata keçirilməsi sayəsində öz ana dilində məktəblərə, ədəbiyyata, mətbuata və sairəyə malikdir. Bunu bir az bundan əvvəl Hil rayon firqə və icraiyyə komitələrinin orqanı olan ləzgicə və türkcə "Sosializm tempi" qəzetinin buraxılması sübut edir".

Buna kimi rayonda "ЦІверекІ" ("Qığılcım") qəzeti çıxırdı. Qəzetin baş redaktoru rayon icraiyyə komitəsinin sədri Nurəddin Şərifov, məsul katibi isə müəllimə Gülsənəm Əmirbəyova idi. Azərbaycan və ləzgi dillərində materialları N.Şərifov hazırlayır, G.Əmirbəyova isə əl ilə onların yeddi nüsxə üzünü köçürürdü.

Qəzet Qusar, Həzrə, Düztahir, Tahircal, Əniğ, Hil

Нуреддин Шерифов
Nurəddin Şərifov

Газет КцIариз, Яргун, ТIигъир, ТIигъиржал, Уьнуьгъ, Хьил ва Калунхуьр хуьрериз рекье твазвай. Ам и къайдада са йисуз акъатна. 1931-йисалай газет "Социализмад темп" тIвар алаз Къубадин типографияда 350 экземпляр чапдай акъудиз эгечIна. 1932-йисуз КцIара типография кардик кутуна. Линотип машиндал кIвалахзавай Баба Беширов Нухадай тир.

1932-йисалай инихъ газетдиз регьбервал гайибур агъадихъ галай ксар я: Нуреддин Шерифов, Иляс Илясов, Ибрагьим Межидов, Къачабег Нагъиев, Энвер Шагьвеледов, Али Селимов, Гьамид Алиев, Селимхан Азизов, Нуьсрет Мустафаев, Багьадур Къачабегов. 1999-йисалай адаз Видади Севзиханова регьбервал гузва.

Гуьлсенем Эмирбегова
Qülsənəm Əmirbəyova

və Kalunxür kəndlərində yayılırdı. Bir il bu qayda ilə çap olunan qəzet bir ildən, yəni 1931-ci ildən "Sosializm tempi" adı ilə Quba mətbəəsində 350 nüsxə tirajla çıxmağa başladı. 1932-ci ildə Qusarda mətbəə yaradıldı. Linotip maşınında işləmək üçün dəvət olunan Baba Bəşirov Nuxa şəhərindən idi.

Yarandığı gündən qəzetə Nurəddin Şərifov, İlyas İlyasov, İbrahim Məcidov, Qaçabəy Nağıyev, Ənvər Şahvələdov, Əli Səlimov, Həmid Əliyev, Səlimxan Əzizov, Nüsrət Mustafayev, Bahadur Qaçabəyov rəhbərlik etmişlər. 1999-cu ildən etibarən redaksiya kollektivinə Vidadi Sevzixanov rəhbərlik edir.

НУЬСРЕТ МУСТАФАЕВ

"Къизил Къусар" кIелдайбурун рикI алай органдиз элкъуьрай Нуьсрет Мустафаева газетдиз журналистикадин жанраяр, редакциядиз хъсан къелемэгьлияр гъанай.

(1924-1977)

Нуьсрет Девлетан хва Мустафаев 1924-йисуз КцIар райондин Четкуьн хуьре дидедиз хьана. 1941-йисуз Уьнуьгъа юкьван мектеб куьтягьна, гьана муаллимвал авуна. 1942-йисалай Ватандин ЧIехи дяведин женгерив эгечIай жегьилдал пудра залан хирер хьанай. 1946-йисуз ватандиз хтай Н.Мустафаева Уьнуьгърин мектебда муаллимвал давамарнай.

1951-йисуз М.Ф.Ахундован тIварунихъ галай АПИ-дин филологиядин факультет акьалтIарай Нуьсрет Мустафаева Кузунрин 7 йисан мектебдиз, гуьгъуьнлай КцIарин райкомдин отделдиз регьбервал ганай. Пуд йисан партиядин мектебда чирвилер къачурдалай кьулухъ ЦIийихуьруьн МТС-да парторгвиле, райисполкомдин председателдин заместителвиле кIвалахнай.

1963-йисуз "Къизил Къусар"дин редакторвиле тайин хьайи Нуьсрет Мустафаева вичин уьмуьрдин эхирдалди, 14 йисуз ара датIана и къуллугъ тамамарна.

NÜSRƏT MUSTAFAYEV

"Qızıl Qusar"ın oxucuların sevimli qəzetinə çevrilməsindən ötrü Nüsrət Mustafayev qəzetə jurnalistika janrlarını gətirmiş, redaksiyaya əsl qələm sahiblərini cəlb etmişdi.

Nüsrət Dövlət oğlu Mustafayev 1924-cü ildə Qusar rayonunun Çətkün kəndində anadan olmuşdur. Əniğ kəndində 1941-ci ildə orta məktəbi bitirib, burada sinif müəllimi işləmişdir. 1942-ci ildən Böyük Vətən müharibəsi cəbhələrində iştirak etmiş, 3 dəfə ağır yaralanmışdır. 1946-cı ildə ordudan tərxis olunmuş, Əniğ kəndində müəllimlik fəaliyyətini davam etdirmişdir.

1951-ci ildə M.F.Axundov adına APİ-nin dil-ədəbiyyat fakültəsini bitirən Nüsrət Mustafayev Kuzun kənd yeddiillik məktəbinə, sonradan isə Qusar Rayon Partiya komitəsində şöbəyə rəhbərlik etmişdir. Üçillik partiya məktəbində təhsil aldıqdan sonra Zeyxür MTS-də partiya təşkilatının katibi, rayon XDS İK-nin sədr müavini vəzifələrində çalışmışdır.

1963-cü ildə "Qızıl Qusar" qəzetinin redaktoru vəzifəsinə təyin olunan Nüsrət Mustafayev ömrünün sonuna kimi, 14 il fasiləsiz bu vəzifədə çalışmışdır.

АЗЕРБАЙЖАНДИН ЛЕЗГИ ГАЗЕТ “САМУР”

КIелдайбуру вич халкьарин арада дуствилин муьгъ яз гьисабзавай “Самур” газет Азербайжан Республикадин “Самур” Лезги Милли Меркездин орган хьиз 1992-йисан январдилай акъатзава.

Газетдин сад лагьай редактор кхьираг-журналист Фейруз Беделов хьана. 1992-йисан ноябрдилай газетдиз искусстводин илимрин доктор Нуреддин Гьабибова редакторвал авуна. Ада регьбервал гайи вахтунда газет кьериз-цIаруз акъатна.

1997-йисан октябрдиз кхьираг-журналист Седакъет Керимова газетдин кьилин редакторвиле тайинарна. Гьа вахтундилай ада шаир-журналист Муьзеффер Меликмамедовахъ ва маса журналистрихъ галаз санал “Самур” газет ара датIана акъудзава.

ЦIийи коллективди газетдиз цIийи нефес, цIийи мана ва форма, цIийи хатI гъана. Гьавиляй 1999-йисуз Азербайжандинни Дагъустандин 30-далай гзаф печатдин органри, радиоди ва телевидениди газетдин гьакъиндай рикI шадардай фикирар лагьанай ва ам цIийи хьанвай “Самур” тирди къейд авунай. Гьа йисалай кьил кутуна газет кхьизвайбурун кьадар къвердавай пара хьана, “Самурдин” суракьар Дагъустандай, Россиядин вилаятрай, Къиргъизистандай, Украинадай, Къазахстандай, Туьркиядай, Германиядай, АСШ-дай ва маса уьлквейрай атана.

Пуд чIалал - лезги, азербайжан ва урус чIаларал акъатзавай, вичин кьилин темаяр лезгийрин меденият, харусенят, адетар, ацукьун-къарагъун, тарих, кIел-кхьин, Азербайжандинни Дагъустандин халкьарин дуствилин алакъаяр, къецепатан уьлквейра яшамиш жезвай чи ватанэгьлийрин уьмуьр ва дуланажагъ, инсандин ахлакь ва марифат хьтин месэлаяр тир, журналистикадин вири жанрайрикай хъсандиз менфят къачузвай, вичин чинра 100-далай гзаф рубрикаяр кардик кутунвай “Самурди” эхиримжи йисара кIелдайбурун патай чIехи гьуьрмет къазанмишнава ва алай вахтунда ам республикадин марагълу газетрикай сад я.

Патахъай са куьмекни авачир, анжах коллективди чIугвазвай чIехи зегьмет ва алахъунар себеб яз акъатзавай “Самур” газетдин 2012-йисуз 20 йисан юбилей къейд ийида.

AZƏRBAYCANIN LƏZGİ QƏZETİ “SAMUR”

Oxucuların xalqlar arasında dostluq körpüsü adlandırdığı “Samur” qəzeti Azərbaycan Respublikası “Samur” Ləzgi Milli Mərkəzinin orqanı kimi 1992-ci ilin yanvarından fəaliyyətə başlamışdır.

Qəzetin ilk redaktoru yazıçı-jurnalist Feyruz Bədəlov olmuşdur. 1992-ci ilin noyabrından qəzetə incəsənət elmləri doktoru Nurəddin Həbibov redaktorluq etmişdir. Onun fəaliyyəti dövründə qəzet böyük fasilələrlə çıxmışdır.

1997-ci ilin oktyabrında yazıçı-jurnalist Sədaqət Kərimova qəzetin baş redaktoru təyin olunmuşdur. Onun şair-jurnalist Müzəffər Məlikməmmədov və başqa yaradıcı işçilərlə birgə buraxdıqları “Samur” qəzeti müntəzəm çıxmağa başlamışdır.

Yeni kollektiv qəzetə yeni nəfəs, yeni məzmun və forma, yeni dəst-xətt gətirmişdir. Ona görə də 1999-cu ildə Azərbaycanın və Dağıstanın 30-dan çox mətbu orqanı, radio və televiziyası qəzet haqqında ürəkaçan fikirlər söyləmiş, onu yeniləşmiş “Samur” adlandırmışdır. Həmin ildən qəzetin abunəçilərinin sayı daha da artmış, coğrafiyası genişlənmiş, “Samur”un sorağı həm də Dağıstandan, Rusiyanın vilayətlərindən, Qırğızıstandan, Ukraynadan, Qazaxıstandan, Türkiyədən, Almaniyadan, ABŞ-dan və başqa ölkələrdən gəlməyə başlamışdır.

Üç dildə - ləzgi, Azərbaycan və rus dillərində çıxan, əsas mövzuları ləzgilərin mədəniyyəti, incəsənəti, adət-ənənələri, tarixi, təhsili, Azərbaycan və Dağıstan xalqlarının dostluq əlaqələri, xaricdə yaşayan həmvətənlərimizin həyatı, insan mənəviyyatı kimi məsələlərdən ibarət olan, jurnalistikanın bütün janrlarından uğurla istifadə edən, öz səhifələrində 100-dən çox rubrika açan “Samur” son illər böyük oxucu rəğbəti qazanmış, respublikanın maraqlı qəzetlərindən birinə çevrilmişdir.

Kənardan heç bir köməyi olmayan, yalnız kollektivin böyük zəhməti və səyi ilə buraxılan “Samur” qəzetinin 1912-ci ildə 20 illik yubileyi qeyd ediləcək.

ДЕЛИЛРИ ВУЧ ЛУГЪУЗВА

Гьеле арабри VII виш йисуз Дагъустандал вегьейла лезгийрихъ махсус маарифдин система ва цIудралди алимар авай. X асирда лезгийри Мукьвал ва Юкьван РагъэкъечIдай патан уьлквейрихъ галаз илимдинни медениятдин алакъаяр хуьзвай. XI асирда чIехи лезги хуьрера медресаяр кардик квай. Машгьур востоковед, академик И.Й.Крачковскийди кхьейвал, лезгияр ватандай яргъара, кьисметди абур яшамишиз мажбур авур вири чкайра чIехи нуфуздин сагьибар хиз чизвай. Абуру илимда мусурман дуьньядин кIвенкIвечи векилриз чешне къалурзавай.

* * *

1836-йисуз КцIара урус офицеррин аялар патал ачухарай мектебда 40-далай гзаф чкадин аялрини кIелзавай.

* * *

1866-йисуз КцIара сад лагьай гьукуматдин мектеб кардик акатна. Са синифдикай ибарат тир и сифтегьан мектебда гадайрини рушари санал кIелзавай. Санлай девлетлу ксарин аялри кIелзавай и мектебда тарсар урус чIалал гузвай. 1880-йисуз ина 55 гадади ва 15 руша кIелзавай. Абуруз кьве муаллимди тарс гузвай.

* * *

Гьеле 1836-йисуз Къафкъаздин армиядин военный мектебрин гьакъиндай кьабулай къанундив кьадайвал 1876-йисуз Темир-Хан-Шурада, Дешлагарда ва КцIара офицеррин ва чиновникрин аялар патал са жерге мектебар кардик кутунай.

XIX асирдин юкьвара ихьтин мектеб Дагъустандин атлуйрин полкунин патав ачухарнай. Ина 30 аялди чирвилер къачузвай. Абуруз урус чIалан, гуьрчег кхьинрин, математикадин, манидин тарсар, гьакIни аялриз кагъаз, шуьше гьазурунин, ктаб чап авунин, ракьун рекьер чIугунин технологиядикай чирвилер гузвай.

* * *

1885-1903-йисара Агъа Лакар, Хуьлуьхъ, Яргун, Манкъулидхуьр, Нежефхуьр, КIур, Чпир, ТIигьиржал, ТIигьир хуьрера диндин тушир мектебар кардик квай.

* * *

1884-йисуз СтIура цIийи мектебдин дарамат эцигнай.

FAKTLARIN DİLİ İLƏ

Hələ ərəblər VII əsrdə Dağıstana basqın edənədək ləzgilərin özünəməxsus təhsil sistemi və onlarca alimləri var idi. X əsrdə ləzgilər Yaxın və Orta Şərq ölkələri ilə elmi və mədəni əlaqələr saxlayırdılar. XI əsrdə iri ləzgi kəndlərində mədrəsələr fəaliyyət göstərmişdir. Məşhur şərqşünas alim, akademik İ.Y.Kraçkovskinin yazdığı kimi, ləzgilər öz vətənlərindən uzaqlarda da böyük nüfuz sahibləri kimi tanınır, elmdə və digər sahələrdə müsəlman dünyasının qabaqcıl nümayəndələrinə nümunə göstərirdilər.

* * *

1836-cı ildə Qusarda rus zabitlərinin uşaqları üçün açılmış məktəbdə 40-dan çox yerli uşaq da təhsil alırdı.

* * *

1866-cı ildə Qusarda ilk dövlət məktəbi açılmışdır. Şagirdlərinin sayı az olan bu bir sinifli ibtidai məktəbdə oğlanlarla qızlar bir yerdə oxuyurdular. Əsasən varlı adamların uşaqlarının oxuduğu həmin məktəbdə tədris rus dilində idi. 1880-cı ildə artıq burada 55 oğlan və 15 qız oxuyurdu. Onlara iki müəllim dərs deyirdi.

* * *

Hələ 1836-cı ildə qəbul olunmuş Qafqaz ordusunun hərbi məktəbləri haqqında Əsasnaməyə uyğun olaraq 1876-cı ildə Temir-Xan-Şurada, Deşlaqarda və Qusarda zabit və qulluqçuların uşaqları üçün bir sıra məktəblər açılmışdı.

XIX əsrin ortalarında belə bir məktəb Dağıstan süvari polku nəzdində yaradılmışdı. Burada 30 şagird təhsil alırdı, onlara rus dili, hüsnxət, hesab, nəğmə dərsləri keçilir, tarixə və coğrafiyaya aid ibtidai biliklər öyrədilir, uşaqlar kağızın və şüşənin hazırlanması, kitab çapı, dəmir yolunun çəkilməsi texnologiyası ilə tanış edilirdi.

* * *

1885-1903-cü illərdə Aşağı Ləgər, Xuluq, Həzrə, İmamqulukənd, Nəcəfkənd, Ukur, Cibir, Tahircal, Düztahir kəndlərində dünyəvi məktəblər fəaliyyət göstərirdi.

* * *

1884-cü ildə Sudurda yeni məktəb binası tikilmişdir.

* * *

1887-йисуз ЧIехи Муругъ хуьре дидедиз хьайи, вичин уьмуьрдин эхирдалди фекьивал авур Зуьлфикъаров Зуьлфикъар Алхасан хва Туьркиядин Истанбул шегьерда диндин рекьяй чирвилер къачур кас тир. Хуьруьнбуру хьиз, къунши хуьрерин агьалийрини вичиз икрам авур и кас кьейидалай кьулухъ адан сур пIирез элкъвена.

* * *

1890-йисуз Муьгъуьбали эфендиди Кузунрин хуьре эцигай мектебдин гьакъиндай 1903-йисуз Бакуда чапдай акъатай “Ежегодник” журналди марагълу малуматар ганва.

* * *

“Памятная книжка Кавказского учебного округа” ктабда кхьенвайвал, 1896-йисуз Бакуда кардик кутур II Александран тIварунихъ галай гимназияди тежрибаяр тухун патал КцIара колония тешкилнай. Сифте ина 120 аялди чирвилер къачузвайтIа, 1900-1901-йисара абурун кьадар 1152-дав агакьнай. Ина 21 муаллимди кIвалахзавай. Са кьадар вахтунда Нариман Наримановани ина тарсар ганай. КцIарин колониядикай Шамахидин “Пак Нина” мектебдин аялрини менфят къачунай.

* * *

XX виш йисан сифте кьилера лезгийрин сейли маарифчийри яратмишай жемиятри Кьиблепатан Дагъустандин ва Къуба уезддин хуьрера цIудралди мектебар кардик кутунай. И карда Жабраил эфенди, Гьажи Зеки эфенди, Жанмирзе эфенди, Гьажи Исакь агъа, Жарулла эфенди, Абди Жамиев, Гьажи Расул ва маса ксар иллаки тафаватлу хьанай.

* * *

Бакуда акъатзавай “Тазе гьеят” газетди 1912-йисан 5-июндиз Къуба уезддин ЦIийихуьруьн мектебдикай икI кхьенай: “Къубадин хуьрерикай ЦIийихуьре ахцегьви Малла Абдейнан регьбервилик кваз пуд йисан къене гьа са къайдада кIвалах давамарзавай мектебда 40-дав агакьна аялривай абурун алакьунар винел акъудун патал агъадихъ галай тарсарай имтигьанар вахчуна: исламдин тарихдай, шариатдай, дидед чIалай, Къуръандай, межвиддай. Гьатда 20 шакIурт министрдин премиядиз лайихлу хьана”.

* * *

2005-йисуз КцIар шегьердин 1-нумрадин мектебдин 120 йис тамам хьана. Гь.Агьмедован “XIX

* * *

1887-ci ildə Böyük Muruq kəndində anadan olmuş, ömrünün sonuna kimi mollalıq etmiş Zülfüqar Alxas oğlu Zülfüqarov Türkiyənin İstanbul şəhərində dini təhsil almış savadlı və mömün insan idi. Nəinki həmkəndliləri, o cümlədən qonşu kəndlərin əhalisi arasında da böyük nüfuz sahibi olmuş bu adamın ölümündən sonra onun qəbri pir kimi ziyarət olunur.

* * *

1890-cı ildə Möhübəli əfəndinin Kuzun kəndində inşa etdirdiyi məktəb haqqında 1903-cü ildə Bakıda çap olunan “Ejeqodnik” məcmuəsində maraqlı məlumatlar verilmişdir.

* * *

“Памятная книжка Кавказского учебного округа” kitabında yazıldığı kimi,1896-cı ildə Bakıda yaradılmış II Aleksandr adına klassik gimnaziya təcrübələrini aparmaq üçün Qusarda koloniya təşkil etmişdi. İlk vaxtlar burada 120 şagird təhsil alırdısa, 1900-1901-ci illərdə onların sayı 1152-yə çatmışdı. Burada 21 müəllim çalışırdı. Nəriman Nərimanov da bir müddət burada dərs demişdir. Qusar koloniyasından qədim qız məktəblərindən biri olan Şamaxının “Müqəddəs Nina” məktəbinin şagirdləri də istifadə edirdilər.

* * *

XX əsrin əvvəllərində məşhur ləzgi maarifçilərinin yaratdıqları cəmiyyətlər Cənubi Dağıstanın və Quba qəzasının kəndlərində onlarca məktəblər açmışdır. Bu işdə qabaqcıl ziyalılardan Cəbrayıl əfəndi, Hacı Zəki əfəndi, Canmirzə əfəndi, Hacı İshaq ağa, Carulla əfəndi, Abdi Camiyev, Hacı Rəsul və başqaları xüsusilə fərqlənmişlər.

* * *

Bakıda çıxan “Tazə həyat” qəzeti 5 iyun 1912-ci il tarixli sayında Quba qəzasının Zeyxür kənd məktəbi haqqında yazmışdı: “Quba kəndlərindən Zixur nam qəryədə üç ildən bəri davam etməkdə olan üsul cədid məktəbin imtahanları məşhur millətpərvər axtılı molla Abdeynin təht rəyasətində olaraq, 40-a yaxın şagirddən atidəki elmlərdən məzkur qəryənin əyani və əşrafi hüzurində kəmal müvəffəqiyyət və hətta bir bəşatətlə imtahan olunmuşlar: tarix islamdan, şəriətdən, ana dili sərfi, Quran kərimdən, məcviddən: hətta şagirdlərdən 20-yə qədəri hazironun mükafatına müzəhhər olmuşlardır”.

* * *

2005-ci ildə Qusar şəhər 1 saylı məktəbinin 120 yaşı tamam olmuşdur. H.Əhmədovun “XIX əsrin

виш йисан Азербайжандин мектеб” ктабдин 100-чина кхьенвайвал, 1881-1886-йисара Баку губернияда тек вад цIийи мектеб ачухарнавай ва абурукай сад Къуба уезддин КцIар хуьре авай. Яргундал ва Манкъулидхуьре мектебар 1886-йисуз кардик кутунай.

* * *

1920-йисуз КцIара аялрин колония, набутар патал кIвал, фяле ва лежберрин клубар, Къубада дишегьлийрин клуб, са шумуд ктабхана кардик акатна. Гьа девирда округдин чара-чара чкайра гзаф аялрин бахчаяр кардик кутуна.

* * *

ЭчIехуьруьнви фекьи Гьажи Жами эфенди ибн Зекерия эфенди ЭчIехуьридин (1865-1936) “Шариатул-ислам” (“Исламдин къанунар”) ктабдикай 1913-1919-йисара Баку губерниядин мектеб ва медресайра менфят къачузвай, ам гьакIни Закавказьеда сейли тир. Ктаб Бакуда Оружов стхайрин чапханада пудра тикрар басма хьанай. А ктаб Туьркиядани чапдай акъуднай.

* * *

1913-йисуз Гьажи Жавада хайи хуьре Хуьлуьхъа вичин харжидалди мектеб эцигнай ва ина тарс гун патал чара-чара чкайрай муаллимриз эвернай. Ихьтин муаллимрикай сад 1913-1914-йисара ина кIвалахай машгьур шаир Агьмед Жавад тир. Гуьгъуьнлай ада Къафур Эфендизадедиз (Къантемираз) иниз эвернай. Истанбул Университетдин тарихдинни филологиядин ва Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин медицинадин факультетар акьалтIарай Къафур Себридин хва Эфендиева (Къантемира) 1916-1917-йисара Хуьлуьхърин мектебда муаллимвал авунай. И кьве кхьирагди а вахтунда цIудралди кцIарви муаллимриз чирвилер ганай.

* * *

I Дуьньядин дяведин йисара ва Октябрдин инкъилабдилай вилик Агъа Лакар, Манкъулидхуьр, ЦIуру Худат, Нежефхуьр, Яргун, ТIигьиржал ва Уьнуьгъ хуьрера мектебар ва медресаяр кардик кутунай.

* * *

1914-1919-йисара ЦIалагурдин тIвар-ван авай маарифчи Малла Мегьамеда ина медреса эцигиз тунай. Са шумуд гьуьжредин и медресада мукьув гвай хуьрерай атай ксарини чирвилер къачузвай.

* * *

1916-1917-йисара Уьнуьгъа медреса-мектеб кар-

Azərbaycan məktəbi” kitabının 100-cü səhifəsində qeyd olunduğu kimi, 1881-1886-cı illərdə Bakı quberniyasında beş yeni məktəb açılmışdır ki, onlardan biri Quba qəzasının Qusar kəndinin payına düşürdü. Həzrədə və İmamqulukənddə məktəblər 1886-cı ildə istifadəyə verilmişdir.

* * *

1920-ci ildə Qusarda uşaq koloniyası, əlillər evi, fəhlə-kəndli klubları, Qubada qadınlar klubu, bir neçə kitabxana və qiraətxana açılmışdır. Qəzanın, demək olar ki, bütün nahiyələrində uşaq bağçaları təşkil olunmuşdur.

* * *

Əcəxür ruhanisi Hacı Cami əfəndi ibn Zəkəriyyə əfəndi Əcəxürinin (1865-1936) “Şəriətül-islam” (“İslam qanunları”) kitabından 1913-1919-cu illərdə Bakı quberniyasının məktəb və mədrəsələrində geniş istifadə olunmuşdur. Həmin kitab Zaqafqaziyada da yayılmışdır. O, Bakıdakı Orucov qardaşları mətbəəsində 3 dəfə təkrar nəşr olunmuşdur. Həmin kitab Türkiyədə də çap olunmuşdur.

* * *

1913-cü ildə Hacı Cavad doğma kəndi Xuluqda öz vəsaiti ilə məktəb tikdirmiş, orada dərs demək üçün müxtəlif yerlərdən müəllimlər dəvət etmişdi. Belə müəllimlərdən biri 1913-1914-cü illərdə burada dərs demiş görkəmli şair Əhməd Cavad idi. Sonradan Hacı Cavad göyçaylı Qafur Əfəndizadəni (Qantəmir) də buraya dəvət edir. İstanbul Universitetinin tarix-filologiya, sonralar isə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tibb fakültəsini bitirmiş Qafur Səbri oğlu Əfəndiyev (Qantəmir) 1916-1917-ci illərdə Xuluqda dərs demişdir. Bu iki görkəmli ziyalı Qusar rayonunda o dövrdə yetişmiş onlarca müəllimin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

* * *

I Dünya müharibəsi illərində və Oktyabr inqilabı ərəfəsində Aşağı Ləgər, İmamqulukənd, Köhnə Xudat, Nəcəfkənd, Həzrə, Tahircal, Əniğ kəndlərində məktəb və mədrəsələr açılmışdır.

* * *

1914-1919-cu illərdə Çiləgir kəndinin tanınmış ziyalısı Molla Məmməd burada mədrəsə tikdirmişdi. Bir neçə hücrədən ibarət olan bu mədrəsəyə ətraf kəndlərdən də oxumağa gəlirdilər.

* * *

1916-1917-ci illərdə Əniğ kəndində mədrəsə-

дик квай. Ина Малла Шихбалади ва Малла Муьштакъа тарсар гузвай.

* * *

Савадлу ва алакьунар авай кас тир Мучугъви Муьзеффер Эмирбегова Бакуда машгъур миллионер Гь.З.Тагъиеван бухгалтервиле ва куьмекчивиле кIвалахнай. Гуьгъуьнлай хуьруьз хтай Муьзеффера ина мектеб кардик кутуна, муаллимвал авунай. Октябрдин инкъилабдилай кьулухъ ада КцIар районда саваддсузвал терг авунин карда мукьувай иштирак авунай.

* * *

1917-йисан февралдин инкъилабдилай гуьгъуьниз Хуьлуьхъа муаллимар патал 3 вацран курсар ахъайнай. Ина кIелзавайбурун арада Дагъустандин Самур уезддин Филер хуьряй тир Шихали Шагьмурадан хва Гьажизадени авай. Ада инаг акьалтIарна Яламада, ЦIийихуьрубада ва Ханубада муаллимвал авунай.

* * *

ТIигьир хуьруьн сифте муаллимрикай тир Жаруллагь Аливердиева 1917-йисан 1-ноябрдилай ина тарсар гана. 1920-йисуз Къуба Уезддин Инкъилабдин Комитетди ва халкьдин маарифдин отделди адаз гайи 1204-нумрадин билетда кхьенвай: “И кас гьакъикъатдани чи кIвалахдар я, адак кямир".

* * *

1919-йисан сентябрдиз Яргундал рушарин кьилди мектеб кардик акатна. Мектебдиз Айбике Мурсаловади регьбервал гузвай. Ада ина тарсарни гузвай. Буба Ахцегьай, диде Яргундай тир Айбикедихъ галаз санал иниз адан дидени атанай.

* * *

КцIар райондин образованидин отделдин сад лагьай заведиш эвежугъви Сейфулла Абдуллазаде тир.

* * *

1919-йисуз КцIара Азербайжандин Мусаватдин гьукуматди пуд вацран курсар ачухарна. Ина тарсар гузвай муаллимрикай сад Хуьлуьхъин курсуна тарс гайи Къафур Эфендиев тир. Курсуна гьам муаллимри, гьамни муаллим тушир ксари иштиракзавай. Ина чирвилер къачузвайбурун арада ЭчIехуьряй Тажиддин Эфендиев, Лакардилай Эбил Сеферов, Ахцегьай Бубахан Нуриев, Кара Куьредай Муьгьйеддин Велиханов ва масабур авай.

* * *

Хуьлуьхърин эгьли Абдулжелил эфендиди (Абдулжелил Садикьан хва Рамазанов) Истанбулда диндин рекьяй вини дережадин чирвилер къачуна, хуьруьз

məktəb fəaliyyət göstərmişdir. Burada Molla Şıxbala və Molla Müştaq dərs deyirdilər.

* * *

Məşhur milyonçu H.Z.Tağıyevin mühasibi olmuş Mucuq kənd sakini Müzəffər Əmirbəyov həm də milyonçunun yaxın məsləhətçisi idi. Kəndə qayıtdıqdan sonra Müzəffər məktəb açaraq, müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. Oktyabr inqilabından sonra bu ziyalı Qusar rayonunda savadsızlığın ləğv olunmasında fəallıq göstərmişdir.

* * *

1917-ci ilin fevral inqilabından sonra Xuluq kəndində müəllimlər üçün 3 aylıq pedaqoji kurs təşkil olundu. Burada təhsil alanlardan biri Dağıstanın Samur qəzasının Filer kənd sakini Şıxəli Şahmurad oğlu Hacızadə olmuşdur. O, kursu bitirib Yalamada, Zeyxurobada və Xanobada müəllim işləmişdir.

* * *

Düztahir kənd məktəbinin ilk müəllimlərindən biri olan Carullah Əliverdiyev 1917-ci ilin noyabrın 1-dən burada dərs deyib. 1920-ci ildə Quba Qəza İnqilab Komitəsi və xalq maarif şöbəsi tərəfindən ona verilmiş 1204 saylı şəxsi biletdə bu sözlər yazılmışdı: “Bu adam həqiqətən bizim adamdır və ona toxunmayın”.

* * *

1919-cu ilin sentyabrında Həzrədə qızlar üçün ayrıca məktəb fəaliyyətə başlayır. Məktəbin müdiri və müəllimi axtılı Aybikə Mürsəlova idi. Onun atası axtılı, anası isə həzrəli idi. Qızını tək qoymamaq üçün anası da Aybikə ilə Həzrəyə gəlmişdi.

* * *

Qusar rayonunun ilk maarif şöbə müdiri əvəcuğlu Seyfulla Abdullazadə olmuşdur.

* * *

1919-cu ildə Qusarda Azərbaycan Müsavat Hökuməti rəsmi olaraq üçaylıq müəllimlər kursu açır. Kursun müəllimlərindən biri Xuluq kursunda dərs demiş Qafur Əfəndiyev idi. Dərslərdə həm məktəb müəllimləri, həm də qeyri-peşə sahibləri iştirak edirdilər. Tələbələr arasında Əcəxür kəndindən Tacəddin Əfəndiyev, Ləgərdən Əbil Səfərov, Axtıdan Babaxan Nuriyev, Kara Küredən Mühyəddin Vəlixanov və başqaları var idi.

* * *

Xuluq kənd sakini Abdulcəlil əfəndi (Abdulcəlil Sadıq oğlu Ramazanov) İstanbulda ali ruhani təhsili alıb kəndə qayıtmış, buradakı məscidin mollası olmuş,

хтайдалай кьулухъ ина диндин тушир мектеб ачухарна, муаллимвал авунай. Ада ина муаллимар патал курсни ахъайнай. Гьа курс акьалтIарайбурук стIурви Къарабег Селимов, тIигьирвияр Нежмеддин Шихкеримов, Жаруллагь Аливердиев ва масабур галай.

* * *

Хуьлуьхъвийрин тIалабуналди 1919-йисан 1-октябрдиз гьукуматди ина I дережадин мектеб ахъаюн патал серенжем гана ва и кар кьилиз акъудна. Ясабвийри авур ихьтин тIалабунни гьукуматди кваз кьуна ва инани мектеб ачухарна.

* * *

1920-йисуз КцIара ва Хуьлуьхъа синифдин муаллимар гьазурдай курсар кардик квай.

* * *

1920-йисан 8-февралдиз Къубада дишегьлийрин мектеб кардик кутуна. И мектебда кIелзавайбурун арада кцIарвиярни авай.

* * *

1922-1923-йисара Къуба уезддин 520 хуьре 279 муаллимди кIвалахзавай. Абурук 141 лезги, 97 азербайжанви, 28 урус, 12 тат, 9 чувуд, 2 эрмени акатзавай. КIелзавайбурукай 2900 кас азербайжанви, 2500 кас лезги, 1627 кас тат, 302 кас урус, 239 кас чувуд, 22 кас эрмени тир.

* * *

1924-йисан зулуз Къуба уезддай тIигьиржалвияр Къафар Алимовни Шагь Келентеров, лакарви Эбил Сеферов, эчIехуьруьнви Тажиддин Эфендиев Азербайжандин Педагогикадин Институтдик экечIна. 1927-йисуз институт акьалтIарай Къафар Алимова Ленкоран Уезддин Халкьдин Образованидин Отделдиз регьбервал гана. Ватандин ЧIехи дяведилай вилик ада Къуба Уезддин Халкьдин Образованидин Отделдин заведишвиле кIвалахнай.

* * *

1924-йисуз КцIара ктабхана, 1925-йисуз аялрин бахча кардик кутунай.

* * *

1926-йисалай райондин Уьнуьгъ, ЦIуру Худат, Хьил, КIур, ТIигьир, СтIур, Нежефхуьр, Хуьлуьхъ, Вини ТIигьиржал, Вурвар, Агъа Лакар хуьрера гьукуматдин харжидалди мектебар эцигиз эгечIна. Абур са формадинбур яз, 3,5-4 метрдин кьакьанвиле авай 3-4 синифдикай, директордин кабинетдикай ва ам яшамиш жезвай утагъдикай ибарат тир. И мектебар вири 1932-йисуз кардик кутуна.

sonradan dünyəvi məktəb yaradaraq, müəllimlik etmişdir. O, həmçinin müəllimlər hazırlayan kurslar da açmışdır. Həmin kursları sudurlu Qarabəy Səlimov, düztahirli Nəcməddin Şixkərimov, Carullah Əliverdiyev və başqaları bitirmişlər.

* * *

Xuluq kənd camaatının tələbi ilə 1919-cu ilin oktyabrın 1-də hökumət burada I dərəcəli məktəb açılması üçün sərəncam verdi və tezliklə əhalinin tələbi yerinə yetirildi. Yasab kəndinin əhalisi də belə bir tələb irəli sürdü və tezliklə bu kənddə də məktəb fəaliyyətə başladı.

* * *

1920-ci ildə Qusarda və Xuluqda sinif müəllimləri hazırlayan kurslar fəaliyyət göstərirdi.

* * *

1920-ci ilin fevralın 8-də Qubada ilk qadın məktəbi açıldı və bu məktəbin ilk müdavimləri arasında qusarlılar da var idi.

* * *

1922-1923-cü dərs ilində Quba qəzasının 520 kəndində 279 müəllim işləyirdi ki, onların 141 nəfəri ləzgi, 97 nəfəri azərbaycanlı, 28 nəfəri rus, 12 nəfəri tat, 9 nəfəri yəhudi, 2 nəfəri erməni idi. Şagirdlərdən isə 2900-ü azərbaycanlı, 2500-ü ləzgi, 1627-si tat, 302-si rus, 239-u yəhudi, 22-si erməni idi.

* * *

1924-cü ilin payızında Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutuna Quba qəzasından tahircallı Qafar Əlimov və Şah Kələntərov, ləgərli Əbil Səfərov, əcəxürlü Tacəddin Əfəndiyev daxil oldular. 1927-ci ildə institutu bitirmiş Qafar Əlimov Lənkəran Qəza Xalq Maarif Şöbəsinin müdiri təyin olundu. Qafar Əlimov Böyük Vətən müharibəsindən əvvəl Quba qəzasının və Axtı Rayon XMŞ-nin müdiri vəzifələrində işləmişdir.

* * *

1924-cü ildə Qusarda kitabxana, 1925-ci ildə isə uşaq bağçası yaradılıb.

* * *

1926-cı ildən başlayaraq rayonun Əniğ, Köhnə Xudat, Hil, Ukur, Düztahir, Sudur, Nəcəfkənd, Xuluq, Yuxarı Tahircal, Urva, Aşağı Ləgər kəndlərində dövlət hesabına ibtidai məktəblərin tikintisinə başlanmışdır. Binalar eyni formalı olub, 3,5-4 metr hündürlüyündə 3-4 sinif otağından, direktor otağından və direktorun yaşayış otağından ibarət olmuşdur. Həmin binaların hamısı 1932-ci ildə istifadəyə verilmişdir.

* * *

1929-йисуз КцIара кардик кутур Агропедтехникумди КцIар, Къуба, Хачмаз, Къунахкент ва Девечи районар патал муаллимар гьазурзавай. 1930-1942-йисара ина 500-далай гзаф касди чирвилер къачунай. КIелзавайбур пекерив, тIуьнив, гьакIни ксудай чкайрив таъминарзавай.

Педгогикадин илимрин кандидат Нямет Няметова 1939-йисуз инаг яру дипломдалди куьтягьнай.

* * *

Азербайжандин Совминдин 1956-йисан 15-августдин къарардалди КцIарин детдом кIевирна, адан чкадал интернат тешкилна.

* * *

Чкадин радио 1964-йисан февралдиз азербайжан ва лезги чIаларал кардик кутуна ва 2007-йисуз кIевирна.

* * *

Киевдин Хуьруьн Майишатдин Институтдин агрономия факультет акьалтIарай Эмрагьов Фетуллагь Бубаханан хва Къубадин Хуьруьн Майишатдин Техникумдин муаллим тир. Яргундал дидедиз хьана, ина юкьван мектеб куьтягьай Ф.Эмрагьова хайи хуьряй техникумдиз цIудралди жегьилар желбнай. Са анжах 1940-йисуз инин агрономия факультет акьалтIарай 40 жегьилдикай 30 яргунвияр тир.

* * *

1895-йисуз ЧIехи Муругъ хуьре дидедиз хьайи Мегьамед Османан хци Азербайжандин Санайидин Институт акьалтIарнай. Вичин Алмасов фамилия Османзадедив эвез авур ада яргъал йисара Кешледин машинар расдай заводдиз регьбервал ганай.

* * *

1992-йисуз КцIара Бакудин М.А.Сабиран тIварунихъ галай педтехникумдин филиал ачухарна ва къедалди ам кардик ква.

* * *

КцIар районда алай вахтунда 90 мектеб ава. Абурукай 50 там юкьван, 21 умуми юкьван ва 19 сифтегьан юкьван мектебар я. Эхиримжи вад йисан къене районда 17 цIийи мектеб кардик кутунва. Районда санлай 15447 аялди кIелзава. 2053 муаллимдикай 1301 касди институтар, 752 касди техникумар ва училищеяр куьтягьнава.

* * *

2010-йисуз КцIар районда 112 жегьил вузрик экечIна. Пуд жегьилди 600-далай, 19 жегьилди 500-далай виниз балл кIватIна.

* * *

1929-cu ildə Qusarda açılmış Aqropedtexnikum Qusar, Quba, Xaçmaz, Qonaqkənd, Dəvəçi rayonları üçün müəllim kadrarı hazırlayırdı. Həmin təhsil ocağı burada 1930-1942-ci illərdə 500-dən çox müəllim hazırlamışdır. Tələbələr geyim, yemək və yataqxana ilə təmin olunurdu.

Pedaqoji elmlər namizədi Nemət Nemətov 1939-cu ildə buranı fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir.

* * *

Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 15 avqust 1956-cı il tarixli qərarı ilə Qusar uşaq evi ləğv olunaraq, onun əvəzində internat məktəbi təşkil edilmişdir.

* * *

Yerli radionun verilişləri 1964-cü ilin fevralından Azərbaycan və ləzgi dillərində yayımlanmış, 2007-ci ildə bağlanmışdır.

* * *

Kiyev Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun aqronomiya fakültəsinin məzunu Əmrahov Fətulla Babaxan oğlu Quba Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun müəllimi idi. Qusar rayonunun Həzrə kəndində anadan olmuş, burada orta təhsil almış F.Əmrahov doğma kəndindən onlarca gənci işlədiyi texnikuma cəlb etmişdir. Təkcə 1940-cı tədris ilində buranın aqronomluq fakültəsini bitirmiş 40 gəncdən 30-u həzrəli idi.

* * *

Böyük Muruq kəndində 1895-ci ildə anadan olmuş Məhəmməd Osman oğlu Azərbaycan Sənaye İstitutunu bitirmiş, özünün Almasov familiyasını Osmanzadə ilə əvəz etmişdir. O, uzun illər Keşlə maşınqayırma zavoduna rəhbərlik etmişdir.

* * *

1992-ci ildə Qusarda açılmış Bakının M.Ə.Sabir adına pedaqoji texnikumunun filialı o vaxtdan fəaliyyət göstərir.

* * *

Qusar rayonunda hazırda 90 məktəb, o cümlədən 50 tam orta, 21 ümumi orta və 19 ibtidai orta məktəb fəaliyyət göstərir. Son beş ildə rayonda 17 yeni məktəb istifadəyə verilmişdir. Rayonda 15447 şagird təhsil alır. Gənc nəslin təlim-tərbiyəsi ilə 2053 nəfər müəllim məşğul olur ki, onlardan 1301 nəfəri ali, 752 nəfəri orta ixtisas təhsillidir.

* * *

2010-cu ildə Qusar rayonundan 112 məzun tələbə adını qazanmışdır. 3 nəfəri 600-dən, 19 nəfəri 500-dən yuxarı ball toplamışdır.

1925-йис. Къуба уезддин райкомдин ва комсомолдин кIвалахдарар.

Вини жергеда кьилел бармак алайди райкомдин кьвед лагьай секретарь Нуреддин Шерифов я.

Сад лагьай жергеда эрчIи патай сад лагьайди Ашурлу Исмаил Гьабибан хва я. Ада Москвада Тимирязеван тIварунихъ галай Хуьруьн Майишатдин Академия акьалтIарнай. Вавилован шакIурт хьайи ада къуьлерин цIийи сортарин винел кIвалахзавай, кандидатвилин диссертация хуьз гьазур хьанвай. 1937-йисуз "халкьдин душман" хьиз Сибирдиз суьргуьн авур Исмаил ватандиз 19 йисалай ахъайнай.

1925-ci il. Quba qəzasının partiya və komsomol işçiləri. Yuxarı cərgədə papaqlı Quba Qəza Partiya Komitəsinin ikinci katibi Nurəddin Şərifovdur.

Birinci cərgədə sağdan birinci - Aşurlu İsmayıl Həbib oğludur. O, Quba qəza komsomol komitəsinin birinci katibi idi. Moskvada Timiryazev adına Kənd Təsərrüfatı Akademiyasını bitirmişdi. Vavilovun tələbəsi olmuş bu savadlı gənc yeni buğda sortlarının yaradılması üzərində çalışırdı. O, namizədlik dissertasiyasını müdafiə etməyə hazırlaşırdı. 1937-ci ildə "xalq düşməni" kimi Sibirə sürgün olunmuş, 19 il cəza çəkmişdir.

Зеки Расулан хва.

Zəki Rəsul oğlu.

Уьнуьгърин мектебдин тарих Шихбала муаллимдин тIварцIихъ галаз алакъалу я. Ада XX асирдин сифте кьилера вичин кIвале мектеб кардик кутуна, тарсар ганай. Са йисалай а мектебдиз регьбервал гун Уьнуьгърин юзбаши Расулан Бакуда гимназия акьалтIарай хцин - Зекидин хиве гьатнай. Ада хуьруьн устIаррив мектеб патал доска, партаяр ва стулар расиз тунай.

Маарифчи инсан тир Зекиди хуьруьнбурун тIалабуналди Бакудиз нарком Къазанфер Мусабегован кьилив фена, адавай хуьре мектеб эцигун патал куьмек тIалабнай. Наркомди мектебдиз куьмек патал 500 манат пул ганай ва са кьадар вахтундилай и куьмек артухарда лагьана гафни ганай. И гуьруьшдин таъсирдик кваз Зекиди вичин цIийиз дидедиз хьайи хциз Мусабег тIвар ганай.

Зеки Расулан хва гьсгъуьнлай округсоюздин кьил хьанай. 1930-йисуз Къахдиз, гьсгъуьнлай Бакудиз куьч хьайи ам чIехи къуллугърал хьанай.

Müasir Əniğ məktəbinin tarixi Şıxbala müəllimin adı ilə bağlıdır. O, XX əsrin əvvəllərində evində məktəb açıb dərs demişdir. Onun bu xeyirxah təşəbbüsünü Əniğin yüzbaşısı Rəsulun oğlu Zəki davam etdirmişdir. Bakıda gimnaziya bitirmiş Zəki həmin məktəbə müdir təyin olunduqdan sonra məktəblilər üçün yerli ustalara yazı lövhəsi, partalar və stullar düzəltdirərək, burada dərs demişdir.

Maarifpərvər insan olan Zəki yerli əhalinin xahişi ilə Bakıya, maarif naziri Qəzənfər Musabəyovun qəbuluna getmiş, ondan kənddə yeni məktəb binasının tikintisi üçün yardım istəmişdir. Q.Musabəyov bu xahişi yerinə yetirərək, ona məktəbin bünövrəsi üçün 500 manat vermiş, bir qədər sonra onlara yenidən yardım göstərəcəyini vəd etmişdir. Bu səmimi görüşdən mütəəssir olan Zəki Rəsul oğlu yenicə anadan olmuş oğluna Musabəy adını qoymuşdur.

Zəki Rəsul oğlu sonradan dairəittifaqın sədri olmuşdur. O, 1930-cu ildə Qaxa, sonradan isə Bakıya köçmüş, məsul vəzifələrdə çalışmışdır.

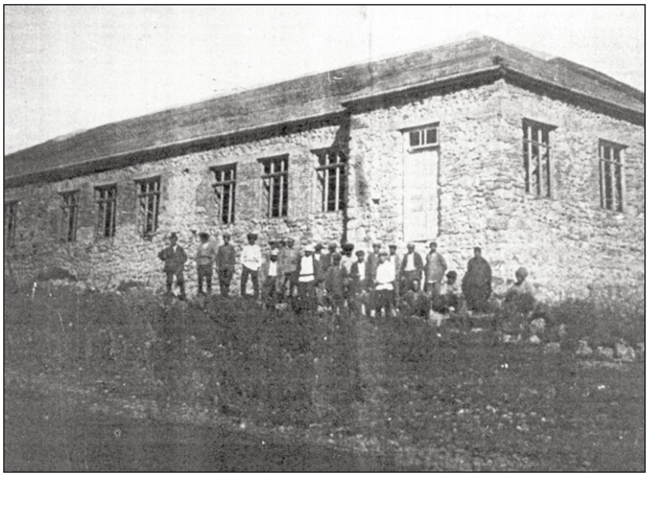

Кузуна 1935-йисуз кардик кутур мектеб.

Kuzun kəndində 1935-ci ildə tikilmiş məktəb.

Гьажи Жавад вичин веледрихъ галаз санал. XX виш йисан сифте кьилера ягъанвай и шикилдай килигзавай хизан КцIарин Хуьлуьхърин хуьре яшамиш жезвай. Девирдин девлетлу ва савадлу ксарикай яз Меккедиз фейи Жавад Къуба патан тIвар-ван авай камалэгьлийрикай тир.

Hacı Cavad övladları ilə. XX əsrin əvvəllərində çəkilmiş bu şəkildən boylanan ailə Qusarın Xuluq kəndində yaşamışdır. Dövrünün dövlətli və savadlı adamlarından olmuş, həcc ziyarətində olmuş Hacı Cavad Quba bölgəsinin adlı-sanlı ziyalılarından idi.

Франциядин Гьукуматдин Симфонический Оркестрдин пианистка, 1998-йисуз Франциядa Гран-При къачур Лале Вакъифан руш Мустафазаде Гьажи Жавадан штул я.

Fransa Dövlət Simfonik Orkestrinin pianoçusu, 1998-ci ildə Fransanın Qran-Pri mükafatına layiq görülmüş Lalə Vaqif qızı Mustafazadə Hacı Cavadın nəticəsidir.

Гьажи Жавадан рушар Муъминат ва Мислимат. Абур кьведни тIвар-ван авай духтурар тир.

Hacı Cavadın qızları Muminat və Mislimat. Onlar adlı-sanlı həkim idilər.

Гьажи Жами эфендиди мусурман мектебар ва медресаяр патал туькIуьрай ктабдин титулдин чар.

Hacı Cami əfəndinin müsəlman məktəb və mədrəsələri üçün tərtib etdiyi dərsliyin titul vərəqi.

ШАРАIУЛЬ-ИСЛАМЪ

ДЛЯ УЧЕНИКОВЪ И УЧЕНИЦЪ

МЕКТЕБЕ И МЕДРЕССЕ

شرايع الاسلام

Горидин муаллимрин семинария акьалтIарай Желил бегдикай (чапла патай) тIвар-ван авай муаллим хьанай. Ада и алакьуникай вичин рушаз - Гуьллуь Шагьмердановадизни пай ганай.

Qori müəllimlər seminariyasını bitirmiş Cəlil bəy (soldan) adlı-sanlı müəllim idi. O, bu həvəsini qızı Qüllü Şahmərdanovaya da miras vermişdi.

Нуреддин Шерифова регьбервал гайи КцIар мектебдин аялар. 1905.

Nurəddin Şərifovun müdir olduğu Qusar məktəbinin şagirdləri. 1905.

XX виш йисан сифте кьилера КцIарин хуьруьн майишатдин техникумдин савадсузвал терг авунин курсар акьалтIарайбур.

XX əsrin əvvəllərində Qusar kənd təsərrüfatı texnikumunun nəzdində fəaliyyət göstərmiş savadsızlığı ləğvetmə kurslarının məzunları.

И шикил 1923-йисуз КцIара ягъанвайди я. Шикилдай килигзавайбур дишегьлийрин советдин уьзвияр тир. И тешкилатди кайванияр патал пекер цудай артел тешкилнай, савадсузвал тергдай курсар ачухарнай. Сад лагьай жергеда: Кьедри Сулейманова (чапла патай), Мейрам Шерифова, Селтенет Бутаева, Зарбике Меликова, кьулухъ жергеда: чапла патай кьвед лагьайди Фатма Рзаева, вад лагьайди Бетшува Елизарова.

Bu şəkil 1923-cü ildə Qusarda çəkilmişdir. Burada əks olunanlar qadınlar şurasının fəal üzvləri idi. Bu təşkilat evdar qadınları işə cəlb etmək üçün tikiş arteli təşkil etmiş, savadsızlığı ləğv etmə kursları yaratmışdı. Birinci cərgədə oturanlar: Qədri Süleymanova (soldan sağa), Məryəm Şərifova, Səltənət Butayeva, Zarbikə Məlikova, ikinci cərgədə: Fatma Rzayeva (soldan ikinci), Betşuva Yelizarova (beşinci).

КцIар шегьерда ирид йисан мектебдин бине эцигзава. 1937.

Qusar şəhərində yeddillik məktəbin bünövrəsinin qoyulması. 1937.

Нуреддин Шерифов кучукзавай макъам. 1952.

Nurəddin Şərifovun dəfn mərasimi. 1952.

Император III Александран тIварунихъ галай ксарин гимназиядикай ихтилатзавай “Ежегодник-дин” 2-нумрадин титулдин чар.

İmperator III Aleksandr adına kişi gimnaziyası haqqında söhbət açan “Yejeqodnik” məcmuəsinin 2-ci sayının titul vərəqi.

КцIар райондин маарифдин отделдиз сифте яз Сейфуллагь Абдуллазадеди регьбервал ганай. Эвежугъви жегьилни шекиви тават Мубарак маарифдин женгчияр тир. Гуьгъуьнлай абур эвленмиш хьанай ва кьведни “Азербайжандин лайихлу муаллим” тIварцIиз лайихлу хьанай. Шикилда: Сейфуллагь ва Мубарак Абдуллазадеяр.

Qusar rayon təhsil şöbəsinin ilk müdiri Seyfulla Abdullazadə olmuşdur. Əvəcuqlu gənclə şəkili qızı Mübarək maarif fədailəri idilər. Sonradan onlar ailə qurdular və hər ikisi “Azərbaycanın əməkdar müəllimi” fəxri adına layiq görüldü. Şəkildə: Seyfulla və Mübarək Abdullazadələr.

Шикилрай аквазвай и жегьилри гуьгъуьнлай КцIарин медени уьмуьрда чIехи роль къугъванай. 1938.

Şəkillərdəki bu gənclər Qusarın mədəni həyatında mühüm rol oynamışlar. 1938.

КцIарин интернатдин мектебдин муаллимар ва аялар. 1949.

Qusar internat məktəbinin müəllimləri və şagirdləri. 1949.

Гележегдин духтурар Мегьбажи (чапла патай), Мария ва Жемила, гележегдин муаллим Месуме студентвилин верцIи береда. 1949.

Gələcəyin həkimləri Mehbacı (soldan), Mariya və Cəmilə, gələcəyin müəllimi Məsumə tələbəlik illərinin şirin anlarını yaşayırlar. 1949.

Мучугъви Тевсият Сейфуллагъан руш Эмирбеговади яргъал йисара Къубадин юкьван мектебра химиядинни биологиядин тарсар гана. Гзаф иер, акьуллу ва савадлу дишегьли тир ада вичин уьмуьр кыляй - кылди халкьдин маарифдиз серфнай. Шикилда: Тевсият вичин буба Сейфуллагьахь галаз.

Tevsiyat Seyfulla qızı Əmirbəyova uzun illər Qubanın orta məktəblərində kimya-biologiya müəllimi işləmişdir. Olduqca gözəl, ağıllı və savadlı olan bu qadın ömrünü başdan-başa xalq maarifinə həsr etmişdir. Şəkildə: Tevsiyat atası Seyfulla ilə.

1966-йисан 1-май. КцIар шегьердин 1-нумрадин юкьван мектебдин муаллимар параддай физва.

1 may 1966-cı il. Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbin müəllimləri nümayişdə.

КцIар шегьердин 1-нумрадин юкьван мектебдин муаллимар. 1970.

Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbinin müəllimləri.1970.

КцӀар шегьердин 1-нумрадин юкьван мектебдин муаллимар. 1980.

Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbinin müəllimləri. 1980.

Ватандин ЧӀехи дяведин женгера кьегьалвилер къалурай, цӀаярай акъатна хайи райондиз хтай Дуьньямеддин Фейзуллагьан хва Эмирбегова яргъал йисара райондин образованидин отделдиз регьбервал ганай.

Böyük Vətən müharibəsi cəbhələrində qəhrəmanlıqlar göstərmiş, od-alovun içindən salamat çıxıb doğma rayonuna qayıtmış Əmirbəyov Dünyamədddin Feyzulla oğlu bir neçə il rayon təhsil şöbəsinə rəhbərlik etmişdir.

Социализмдин Зегьметдин Игит Низамеддин Агьамурадов "Къизил Къусар" газетдин редакциядин мугьман я. 1968.

Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Nizaməddin Ağamuradov "Qızıl Qusar" qəzeti redaksiyasının qonağıdır. 1968.

КцӀар райондин маарифдин кӀвалахдаррин кӀвал. 1898-йисуз ам урусрин православный килиса паталди эцигнай. Совет гьукумат туькӀуьрайла ина гзаф важиблу мярекатар кьиле фенай.

Qusar rayon təhsil işçiləri evi. 1898-ci ildə tikilmiş bu binada rus pravoslav kilsəsi fəaliyyət göstərmişdir. Sovet hökuməti qurulduqdan sonra rayon əhəmiyyətli əksər tədbirlər burada keçirilmişdir.

2009-йисуз Гьейдар Алиеван Фондуни ЦӀийихуьре кардик кутур юкьван мектеб.

2009-cu ildə Heydər Əliyev Fondunun Yeni Zeyxür kəndində istifadəyə verdiyi orta məktəb binası.

Иляс Илясов вичин хизандихъ галаз.

İlyas İlyasov ailəsi ilə birlikdə

Районди тӀвар-ван авай физикадин муаллим Алгьед Саидов чи республикада сифте яз кроссвордар туькӀуьрай ксарикай тир. Ам гьакӀни хци къелемдин иеси тир.

Rayonun adlı-sanlı fizika müəllimi Əlhəd Seyidov respublikamızın ilk krossvord yaradıcılarından biri idi. O, eyni zamanda iti qələm sahibi kimi də tanınırdı.

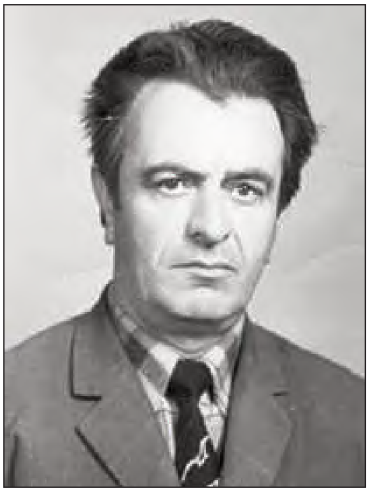

КцӀар шегьердин 1-нумрадин мектебдин математикадин муаллим Абдулрауф Эфендиев Манкъулидхуьруьн машгьур Эфендияр несилдин векил тир. И несилдай цӀудралди муаллимар акъатнава.

Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbinin riyaziyyat müəllimi Abdulrauf Əfəndiyev İmamqulukəndin məşhur Əfəndilər nəslinin nümayəndəsi idi. Bu nəsildən onlarca müəllim çıxmışdır.

КцӀарин комсомолдин активистрикай хьайи Залике Меликоваdi вичин вири уьмуьр педагогикадиз серф авунай.

Qusarın komsomol fəallarından olmuş Zalikə Məlikova ömrünü gənc nəslin tərbiyəsinə həsr etmişdir.

Муьминат Мамедбеговади 60 йисуз КӀуррин хуьруьн мектебда муаллимвал авунай.

Möminat Məmmədbəyova 60 il Ukur kənd məktəbində müəllim işləmişdir.

V

АЛИМАР

ALİMLƏR

Илимдин дувулар туькьуьл,
емишар ширин жеда.
Лезги халкьдин мисал

Elmin kökləri acı olsa da,
meyvələri şirin olur.
Ləzqi atalar sözü

АЛИМРИН ВАТАН

КцӀар алимрин ватан хьиз сейли я. Араб, туьрк ва урус тарихчийрин малуматрив гекъигайтӀа, юкьван виш йисара СтӀур, ТӀигьиржал, Хьилер, Яргун, ЭчӀехуьр, ЦӀалагур, Уьнуьгъ хьтин хуьрерай акъатай алимар араб уьлквейриз, Туьркиядиз ва Ирандиз сейли тир. XII-XV виш йисара яшамиш хьайи СтӀур Далагь, Наим бин Юсуф Лезги, Магьмуд бин Ибрагьим хьтин шаир ва алимри кцӀарвийрик хьиз вири лезги халкьдик дамах кутунай.

Юкьван асирра чи чилерал алай медресайра пуд жуьредин - сифтегьан, юкьван ва вини дережадин чирвилер гузвай. XIV асирда яшамиш хьайи Наим бин Юсуф Лезгиди сифте яз ТӀигьиржалдал вини дережадин медреса арадиз гъанай. Гилан КцӀар районди чилерал ихьтин медресайрин кьадар генани пара хьанай. И медресайра гьам диндин, гьамни тӀебиатдин илимар чирзавай.

Гуьгъуьнин виш йисара Шихим эфенди, Ибрагьим эфенди, Мегьамед Къадри хьтин алимри чи халкь вириниз сейли авуна. XVI виш йисан алим стӀурви Шихим эфендиди Туьркияда XII асирдин машгьур астроном Абд ар-Рагьман ал-Къазвинидин

ALİMLƏR YURDU

Qusar alimlər yurdu kimi məşhurdur. Ərəb, türk və rus tarixçilərinin məlumatlarından göründüyü kimi, orta əsrlərdə Sudur, Tahircal, Hil, Həzrə, Əcəxür, Çiləgir, Əniğ və sair kəndlərdən çıxan alimlər ərəb ölkələrində, Türkiyədə və İranda tanınmışdır. XII-XV əsrlərdə yaşamış Sudur Dalah, Naim bin Yusuf Ləzgi, Mahmud bin İbrahim kimi şair və alimlər nəinki qusarlılara, həmçinin bütün ləzgilərə şöhrət gətirmişdir.

Orta əsrlərdə Qusar ərazisində üç cür - ibtidai, orta və ali biliklər verən mədrəsələr mövcud olmuşdur. XIV əsrdə yaşamış Naim bin Yusuf Ləzgi Tahircalda ali dərəcəli mədrəsə açmışdı. Sonralar da Qusarda bir neçə belə mədrəsə fəaliyyət göstərmişdir. Həmin mədrəsələrdə həm dini, həm də təbii elmlər tədris olunurdu.

Sonrakı əsrlərdə Şixim əfəndi, İbrahim əfəndi, Məhəmməd Qədri kimi alimlər Qusarı məşhurlaşdırmışlar. XVI əsrin alimi, məşhur riyaziyyatçı və astronom kimi tarixə düşmüş sudurlu Şixim əfəndi Türkiyədə XII əsrin astronomu Abd ər-Rəhman əl-Qəzvininin və XIII əsrin tanınmış riyaziyyatçısı Nasir-əd-

ва XIII асирдин тIвар-ван авай математик Насир-ад-Дин ат-Тусидин илимдин кIвалахар дериндай чирнай. Адан тIалабуналди III Султан Мурада "Эвклидан баянар" эсердин чин акъудиз тунай. Шихим эфенди математик ва астроном хьиз сейли тир.

XVIII асирда Гьелеб, Шам ва Мекке шегьеррин къази хьайи Ибрагьим эфендидин тIвар вири РагъэкъечIдай патан уьлквейриз сейли хьанай. Адан теклифдалди Султан Абдул Гьамида Мекседа са шумуд цIийи мектеб ва Европадин уьлквейрин тарих ва медениат чирдай меркез эцигиз тунай.

Маса уьлквейра кIелай ва алимвал авур кцIарви Мегьамед Къадриди лезги къагьриман Гьажи Муртуз агъади 1859-1864-йисара урус чапхунчийрин аксина тухвай женгера мукьувай иштиракнай ва гьавиляй ам 1864-йисуз Сибирдиз суьргуьн авунай. II Екатеринади империядиз регьбервал гайи вахтунда дустагъдай акъатай Мегьамед Къадриди Оренбургдин институтда тарсар ганай ва ам 1895-йисуз гьа шегьерда рагьметдиз фенай.

Дагъустандин машгьур алим Али Каяева вичин "Дагъустандин алимрин биография" ктабда Имам Шамилан КцIарин хуьрерай тир кьве игит муьруьддикай - цIехуьлви Гьажи Али Аскеракай ва тIигьиржалви Эмиралидикай малумат ганва ва абур XIX виш йисан зурба алимар тирди къейд авунва. Маса авторрин эсерра чал тарихдай, математикадай, астрономиядай, араб ва фарс чIаларин грамматикадай илимдин кIвалахар кхьей Гьажи Жами бин Зекерия эфенди ал-Ажахури, Мугьамед Саид Дагъустани ал-Эвежугьи, Мирзе Гьажали эфенди ал-Чилегири, Мирзе Али ЦIалагурви хьтин алимрин тIварар гьалтзава.

XX виш йисан тарихда КцIарай генани зурба алимрин тIварар гьатна. Хьиливи алим, математикадин илимрин доктор Керим Керимов СССР-дин машгьур алимрикай тир. Адан хва, Москвадин Гьукуматдин Университетдин профессор, физикадинни математикадин илимрин доктор Александр Керимов РФ-дин Илимрин Академиядин академик я. И академиядин академикрикай садни экономикадин илимрин доктор Ариф Шихвердиев я. Вичин тIвар АСШ-да чап хьанвай XX виш йисан зурба алимрин энциклопедияда гьатнавай техникадин илимрин доктор, дуьньядин са шумуд илимрин академийрин академик Камал Абдуллаев, биологиядин илимдик зурба пай кутур, Россиядин ИА-дин академик Агъаверди Агъавердиев, Нью-Йоркдин ИА-дин академик, физикадинни-математикадин илимрин доктор, профессор Икрам Наврузбегов хьтин алимри кцIарвий-

Din ət-Tusinin elmi əsərlərini dərindən öyrənmişdir. III Sultan Murad onun xahişi ilə "Evklidin şərhləri" əsərinin üzünü çıxartdırmışdır. Şixim əfəndi riyaziyyatçı və astronom kimi məşhur idi.

XVIII əsrdə daha bir sudurlu alimin, Hələb, Şam və Məkkə şəhərlərinin qazisi olmuş İbrahim əfəndinin adı Şərq ölkələrində məşhur idi. Onun təklifi və köməyi ilə Sultan Abdul Həmid Məkkədə bir neçə məktəb, Avropanın tarixini və mədəniyyətini öyrənən mərkəz inşa etdirmişdir.

Başqa ölkələrdə oxumuş və alimlik etmiş qusarlılar sonrakı əsrlərdə də olmuşdur. Onlardan biri Məhəmməd Qədri idi. Bu alim ləzgi qəhrəmanı Hacı Murtuz ağanın dəstəsində 1859-1864-cü illərdə rus işğalçılarına qarşı döyüşlərdə yaxından iştirak etmiş və buna görə 1864-cü ildə Sibirə sürgün olunmuşdur. II Yekaterinanın hakimiyyəti dövründə azadlığa çıxan Məhəmməd Qədri Orenburq İnstitutunda dərs demişdir. O, 1895-ci ildə vəfat etmişdir.

Dağıstanın məşhur alimi Əli Kayayev özünün "Dağıstan alimlərinin bioqrafiyası" kitabında İmam Şamilin iki qusarlı müridi - zuxullu Hacı Əli Əsgər və tahircallı Əmirəli haqqında məlumat vermiş, onların XIX əsrin böyük alimləri olduğunu qeyd etmişdir. Başqa müəlliflərin əsərlərində biz tarix, riyaziyyat, astronomiya, ərəb və fars dillərinin qrammatikası sahəsində elmi axtarışlar aparmış Hacı Cami bin Zəkəriyyə əfəndi əl-Əcəxuri, Mühəmməd Səid Dağıstani əl-Əvəcuği, Mirzə Hacalı əfəndi əl-Çiləgiri, Mirzə Əli Çiləgirli kimi alimlərin adlarına rast gəlirik.

XX əsrdə Qusardan çoxlu alimlər çıxmışdır. Riyaziyyat elmləri doktoru Kərim Kərimov SSRİ-nin tanınmış alimlərindən idi. Onun oğlu, Moskva Dövlət Universitetinin professoru, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru Aleksandr Kərimov RF Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvüdür. Həmin akademiyanın həqiqi üzvlərindən biri də iqtisad elmləri doktoru Arif Şixverdiyevdir. Adı ABŞ-da çap olunmuş XX əsrin məşhur alimlərinin ensiklopediyasına düşmüş texnika elmləri doktoru, dünyanın bir neçə ölkəsinin akademiyasının akademiki Kamal Abdullayev, Rusiya Elmlər Akademiyasının akademiki, biologiya elmləri doktoru Ağaverdi Ağaverdiyev, Nyu-York Elmlər Akademiyasının akademiki, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru İkram Novruzbəyov kimi alimlər Qusarın fəxridir.

Dünya şöhrətli alim, tibb elmləri doktoru, SSRİ EA-nın akademiki, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, Lenin mükafatı laureatı, travmatologiyada inqilab etmiş Qavriil Abramoviç İlizarov Qusar torpağının yetirməsidir.

Sevindirici haldır ki, qusarlı alimlər arasında on-

рик дамах кутазва.

Виридуьньядиз сейли жерягь, медицинадин илимрин доктор, СССР-дин Илимрин Академиядин академик, Социализмдин Зегьметдин Игит, Ленинан премиядин лауреат, травмотологияда инкъилаб авур Гавриил Абрамович Илизаровни КцӀарай я.

РикӀ шадардай кӀвалах ам я хьи, КцӀарай акъатай алимрин арада дишегьлиярни ава. Мисал яз абурукай Бесира Керимовадин, Зерифе Ханмамедовадин, Самая Эфендиевадин, Гуьлсабагь Гьажиевадин, Гьежер Амировадин, Светлана Амирбеговадин, Мемлекет Пиримовадин, Валиде ва Халиде Исазадейрин, Зейнеб Абдуллаевадин, Камиле Шихалиевадин, Кемале Бурзиевадин, Нигар Мурадовадин, Нигар Керимовадин, Нармина Эмирбеговадин, Гуьлбес Асланхановадин ва масабурун тӀварар къаз жеда.

Алай вахтунда къецепатан уьлквейрани гзаф кцӀарви алимри кӀвалахзава. Са анжах Москвада кцӀарви илимрин докторрин кьадар 40-дав агакьзава. Абурун арада Бегьрам Исламов, Вагьид Къадимов, Элхан Османов, Рафик Нурметов хьтин сейли алимар ава. Туьркиядин университетра 30-далай гзаф кцӀарви алимди кӀвалахзава. Кьве кцӀарви стха - Ариф ва Рауф Эмировар Туьркиядин Сивас шегьердин Жумгьурият Университетдин ва Зонкъулдакъ Университетдин профессорар я. Чи алимрин суракьар гила Франциядай, Англиядай, Япониядай, Китайдай, Испаниядай къвезва. Рим шегьердин талассемиядин меркездин кьилин пешекар кцӀарви Жавид Къазиев я. Виликдай хьиз гилани са кьадар жегьилри дуьньядин кӀвенкӀвечи вузра чирвилер къачузва. Америкадин машгьур Гьарвард Университетда муаллимвал ийизвай Федик Регьимов инин виридалайни жаван алимрикай я. Дуьньядин 100 уьлкведин 180 векилди докторвилин диссертацияр хвейи Швециядин Лунд университетдин тарихда сад лагьай гьилерда 2007-йисуз 28 йиса авай кцӀарви жегьилди Элмар Нурмамедова докторвилин диссертация хвена.

КцӀарай эхиримжи 50-йисуз 150-далай гзаф илимрин докторар ва 500-дав агакьна илимрин кандидатар акъатнава. 20 кас дуьньядин чара-чара уьлквейрин илимрин академийрин академикар я.

Ктабдин и хиле кцӀарви илимрин докторрикай малуматар гьатнава. Ингье бязи алимар ватандивай яргъара яшамиш жезвайвиляй абурукай герек тир делилар гьилик ийиз хьанач. Гьавиляй чна чпикай кьилди кхьенвачир илимрин докторрин тӀварар сиягьда гузва. Чна гьакӀни илимрин кандидатрин бегьем тушир сиягьни чапзава. КӀелдайбурун куьмекдалди чахъ гележегда кьве сиягьни тамамардай ният ава.

larca qadınlar var. Onlara Bəsirə Kərimovanı, Zərifə Xanməmmədovanı, Səmayə Əfəndiyevanı, Gülsabah Hacıyevanı, Raya Mustafayevanı, Məmləkət Pirimovanı, Validə və Xalidə İsazadələri, Zeynəb Abdullayevanı, Svetlana Əmirbəyovanı, Kamilə Şixəliyevanı, Kəmalə Burziyevanı, Nigar Muradovanı, Nigər Kərimovanı, Nərminə Əmirbəyovanı, Gülbəs Aslanxanovanı və başqalarını misal göstərmək olar.

Hazırda qusarlılar dünyanın bir sıra ölkələrində elmlə məşğul olurlar. Təkcə Moskvada 40-dan çox qusarlı elmlər doktoru çalışır. Onların arasında Bəhram İslamov, Güli Əzizov, Vahid Qədimov, Rafiq Nurmətov, Elxan Osmanov və başqa adlı-sanlı alimlər var. Son illər Türkiyə Cümhuriyyətinin universitetlərində çalışan qusarlı alimlərin sayı 30-u ötmüşdür. İki qardaş - Sivas şəhərindəki Cümhuriyyət Universitetinin professoru Rauf Əmirov və Zonquldaq Texniki Universitetinin professoru Arif Əmirov uzun illərdir elmi fəaliyyətlərini bu ölkədə davam etdirirlər.

Son illər qusarlı alimlərin sorağı Fransadan, İngiltərədən, İspaniyadan, Yaponiyadan, Çindən və başqa ölkələrdən gəlir. İtaliyanın paytaxtı Roma şəhərindəki talassemiya mərkəzinin aparıcı mütəxəssisi, tibb elmləri doktoru Cavid Qazıyev Qusarın yetirməsidir. Gənc qusarlı alimlərin sayı da gündən-günə artır. Dünyanın 100 ölkəsinin 180 nümayəndəsinin doktorluq dissertasiyası müdafiə etdiyi İsveçin Lund universitetinin tarixində 2007-ci ildə ilk dəfə 28 yaşlı gənc qusarlı Elmar Nurməmmədov doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının məşhur Harvard Universitetinin müəllimi, qusarlı Fedik Rəhimov buranın ən gənc alimlərindəndir.

Apardığımız araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, təkcə son 50 il ərzində Qusardan 150-dən çox elmlər doktoru və 500-ə yaxın elmlər namizədi çıxmışdır. 20-dən çox alim dünyanın ayrı-ayrı elmlər akademiyalarının akademikləridir.

Kitabın bu bölməsində qusarlı elmlər doktorları haqqında məlumatlar toplanmışdır. Lakin ABŞ, İngiltərə, Fransa, Finlyandiya və başqa ölkələrin elm mərkəzlərində çalışan bir neçə həmyerlimizlə vaxtında əlaqə saxlamaq mümkün olmadı. Bu və ya digər səbəblər üzündən bütün alimlər barədə ayrıca materiallar dərc edə bilmədik. Ona görə də haqqında ayrıca məlumat verilməmiş elmlər doktorlarının ad-familiyalarını siyahıda təqdim edirik. Biz eləcə də qusarlı elmlər namizədlərinin də tam olmayan siyahısını veririk. Oxucuların köməyi ilə gələcəkdə iki siyahını tamamlamaq niyyətindəyik.

КЕРИМ КЕРИМОВ

СССР-дин зурба алимрин сиягьда тIвар жегьилзамаз гьатай, вири дуьньядиз сейли алим Керим Керимован илимдин кIвалахри алай девирда космонавтикадин илим мадни вилик тухуз куьмек гузва.

(1917-1987)

Физикадинни математикадин илимрин доктор Керим Абдулхаликьан хва Керимов 1917-йисуз КцIар райондин Хьилерин хуьре дидедиз хьана. Хуьруьн юкьван мектеб акьалтIарна, 1936-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин физикадинни математикадин факультетдик экечIай жегьилди 1941-йисуз университет тафаватлувилелди куьтягьна. Ватандин ЧIехи дяве къарагъайла аскервилиз тухвай Керим Москвадин Дзержинскийдин тIварунихъ галай Артиллериядин Академиядиз кIелиз ракъурнай. Академия куьтягьна, дяведиз фейи гадади кьегъалвилелди женг чIугуна, Ватан хвенай, шумудни са орденар ва медалар къачунай. Дяведилай гуьгъуьниз М.В.Ломоносован тIварунихъ галай Москвадин Гьукуматдин Университетда кIвалахай Керим Керимова ина куьруь вахтунда кандидатвилин диссертацияни хвена.

Азербайжандиз тIвар-ван авай алим хьиз элкъвей жегьил лезгиди 1950-1959-йисара илимдин ахтармишунар давамарна. Ада гьакIни Азербайжандин Илимрин Академиядин аспирантурадин отделдиз регьбервал гана.

1959-йисуз К.Керимов Азербайжандин ИА-дин Математикадинни Механикадин Институтдин лабораториядиз регьбервиле тайинарна. Ада вичин илимдин кIвалахар математикадинни механикадин теориядиз ва практикадин метлеб авай месэлайриз талукьарнай. Алимди яратмишай “И-13” авадандлухди адаз илимдин рекьяй чIехи агалкьунар къазанмишдай мумкинвилер ганай. Ада регьбервал гайи лаборатория илимдин ахтармишунар тухунин, кадрияр гьазурунин чIехи базадиз элкъвенай.

1965-йисуз Керим Керимова докторвилин диссертация хвена. СССР-дин чара-чара илимрин меркезрай и мярекатдиз атай алимри Керим Керимован докторвилин диссертация илимда чIехи вакъиа тирди къейд авунай. 1973-йисуз профессор К.Керимова Азербайжандин Политехнический Институтда практикадин метлеб авай ва гьисабна чирунин математикадин кафедра кардик кутуна. Гьа кафедрада илимдин ахтармишунрин лаборатория арадал гьа-

KƏRİM KƏRİMOV

Hələ gəncliyində adı SSRİ-nin məşhur alimlərinin siyahısına düşmüş, bütün dünyada tanınmış alim Kərim Kərimovun elmi axtarışları bu gün də müasir kosmonavtika elminin inkişafına yaxından kömək göstərir.

Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru Kərim Abdulxalıq oğlu Kərimov 1917-ci ildə Qusar rayonunun Hil kəndində anadan olmuşdur. Orta təhsilini kənd məktəbində aldıqdan sonra 1936-cı ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin mexanika-riyaziyyat fakültəsinə daxil olmuş və 1941-ci ildə buranı bitirmişdir. Böyük Vətən müharibəsi başlanan bir aydan K.Kərimov ordu sıralarında xidmətə başlamışdır. Fizika-riyaziyyat sahəsindəki bilgiləri nəzərə alınaraq o, Moskvadakı Dzerjinski adına Artilleriya Akademiyasına oxumağa göndərilmişdir. Buranı bitirdikdən sonra ön cəbhədə döyüşmüş, orden və medallarla təltif olunmuşdur.

1950-ci ildə Moskva Dövlət Universitetinin aspiranturasını bitirib, elmlər namizədi elmi dərəcəsini aldıqdan sonra o, Azərbaycan EA-da coşqun elmi fəaliyyətə başlamışdır. 1950-1959-cu illərdə elmi tədqiqatlar aparmaqla bərabər o, eyni zamanda Akademiyanın aspirantura bölməsinin rəhbəri olmuşdur. 1959-cu ildən başlayaraq Kərim müəllim Azərbaycan EA-nın Riyaziyyat və Mexanika İnstitutunun dinamik möhkəmlik laboratoriyasına rəhbərlik etmiş, öz elmi fəaliyyətini müasir riyaziyyatın, mexanikanın nəzəri və tətbiqi məsələlərinə yönəltmişdir. Onun yaratdığı “U-13” qurğusu ciddi elmi nəticələr qazanmağa kömək etmişdir. Rəhbərlik etdiyi laboratoriya isə Azərbaycanda elmi tədqiqat işlərinin aparılması, elmi kadrların hazırlanması üçün fundamental baza olmuşdur.

Kərim Kərimov 1965-ci ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Müdafiəyə dəvət olunmuş Sovet İttifaqının bir sıra görkəmli alimləri K.Kərimovun doktorluq işinin müasir riyaziyyat elmində böyük hadisə olduğunu etiraf etmişlər. Əsası X.A.Raxmatulin tərəfindən qoyulmuş elastik-plastik dalğaların yayılması nəzəriyyəsinin inkişafında Kərim Kərimovun böyük xidmətləri olmuşdur.1967-ci ildə alim professor adına layiq görülür. K.Kərimov tərəfindən işlənmiş ən müasir texnika ilə əlaqədar xüsusi təyinatlı elmi tədqiqatlar bütün dünya riyaziyyatçılarına məlumdur. O, nəzəri tətbiqi mexanika üzrə Ümumdünya konqreslərinin, astronavtika üzrə 24-cü konqresin üzvü olmuşdur.

1973-cü ildən başlayaraq professor K.Kərimov

йи алимди ина асул дибдин илимдин кIвалахриз регьбервал гана.

Керим Керимов 100-далай гзаф илимдин кIвалахрин автор я. Адан илимдин кIвалахар дуьньядин 30-далай гзаф уьлкведа чап хьанва. Алимди 40 касдиз кандидатвилин, 8 касдиз докторвилин диссертацияр хуьз куьмек ганай. Адан чIехи хва, физикадинни математикадин илимрин доктор Александр Керимов РФ ИА-дин академик, М.В.Ломоносован тIварунихъ галай Москвадин Гьукуматдин Университетдин проректор я.

Azərbaycan Politexnik İnstitutunda tətbiqi və hesablama kafedrasını təşkil etmiş və onun rəhbəri olmuşdur. O, bu kafedranın nəzdində elmi tədqiqat laboratoriyası yaratmış və burada fundamental elmi işlərə rəhbərlik etmişdir. K.Kərimov 100-dən artıq elmi əsərin müəllifidir. Onun yetirmələrindən 40 nəfəri elmlər namizədi, 8 nəfəri isə elmlər doktoru adına layiq görülmüşdür. Alimin böyük oğlu, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru Aleksandr Kərimov RF EA-nın həqiqi üzvü, M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin prorektorudur.

КАМАЛ АБДУЛЛАЕВ

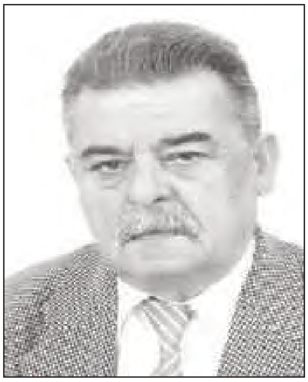

Вич дуьньядин са шумуд Илимрин Академиядиз хкянавай Камал Абдуллаеван тIвар Америкада чап хьанвай “XX асирдин зурба алимар” энциклопедияда гьатнава.

Техникадин илимрин доктор Камал Мегьманан хва Абдуллаев 1936-йисуз КцIар райондин ЭчIехуьре дидедиз хьана. 1961-йисуз Азербайжандин НафтIадинни Химиядин Институт акьалтIарай ам “Азерэнержи”дин идарада кIвалахал акъвазна. ЦIуд йисуз гьана отделдиз регьбервал гана. 1966-йисуз ада кандидатвилин диссертация хвена.

1978-йисуз Москвадин Энергетикадин Институтда докторвилин диссертация хуьдай вахтунда адан оппонентри энергетика илимдиз зурба алакьунар авай алим атанвайди кьилди къейд авунай.

К.Абдуллаев 260-далай гзаф илимдин кIвалахрин, къецепатан уьлквейра чап хьанвай 6 монографиядин, чимивилин энергетикадиз талукь азербайжан чIалалди сифте яз кхьенвай 6 учебникдин, 20-далай гзаф ахтармишунрин автор я.

Эхиримжи йисара кьиле тухвай ахтармишунрай ам Республикадин Образованидин Министерстводин академик Гьасан Алиеван тIварунихъ галай конкурсдин сад лагьай премиядиз лайихлу хьана. Са шумуд илимдин кIвалахдай адаз ВДНХ-дин къизилдин ва гимишдин медалар гана. СССР-дин Гьукуматдин Илимдинни Техникадин Комитетди ада регьбервал гузвай кафедра уьлкведин чиркин цикай энергетикада менфят къачунин рекьяй виридалайни хъсан чирвилер гузвай кьилин тешкилат хьиз кьабулнай.

Яргъал йисара республикадин энергетикадин системадин кьилин идарадин отделдиз регьбервал гайи адахъ и рекьяй чIехи тежриба ава. Адан ахтармишунрикай Бакудин, Сумгаитдин, Харьковдин, Минск-

KAMAL ABDULLAYEV

Dünyanın bir neçə ölkəsinin Elmlər Akademiyasının üzvü seçilmiş Kamal Abdullayevin adı Amerikada çap olunmuş “XX əsrin məşhur alimləri” ensiklopediyasına düşmüşdür.

Texnika elmləri doktoru Kamal Mehman oğlu Abdullayev 1936-cı ildə Qusar rayonunun Əcəxür kəndində anadan olmuşdur. 1961-ci ildə o, Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunu bitirib, “Azərenerji” idarəsində mühəndis-energetik vəzifəsinə işə düzəlmişdir. 10 il həmin idarədə şöbə müdiri vəzifəsində çalışmışdır. Aspiranturaya daxil olan K.Abdullayev 1966-cı ildə dissertasiya müdafiə edib, texnika elmləri namizədi elmi dərəcəsini almışdır.

1978-ci ildə Moskvanın Energetika İnstitutunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Onun müdafiəsində iştirak edən opponentləri energetika elminə olduqca istedadlı bir alimin gəldiyini etiraf etmişlər.

K.Abdullayev 260-dan çox elmi əsərin, xarici ölkələrdə çap olunmuş 6 monoqrafiyanın, istilik energetikasına dair Azərbaycan dilində ilk dəfə çapdan çıxmış 6 dərsliyin, 20-dən artıq elmi axtarışın müəllifidir.

Son illər elmdə qazandığı nailiyyətlərə görə o, Respublika Təhsil Nazirliyinin keçirdiyi Həsən Əliyev adına müsabiqənin qalibi olmuşdur. Bir neçə elmi əsərinə görə o, XTNS-nin qızıl və gümüş medallarına layiq görülmüşdür. SSRİ Elm və Texnika Komitəsi tullantı sularından energetikada istifadə olunması sahəsində onun kafedrasını ölkənin baş təşkilatı elan etmişdir.

Uzun illər respublikanın energetika sistemində baş idarədə şöbəyə rəhbərlik edən K.Abdullayevin bu sahədə böyük təcrübəsi vardır. Onun elmi axtarışlarından Bakı, Sumqayıt, Xarkov, Minsk, Donbas və başqa

дин, Донбасдин ва маса шегьеррин карханайри гегьеншдиз менфят къачуна. К.Абдуллаев Азербайжандин Президентдин патав тешкил хьанвай Кьилин Аттестациядин Комиссиядин Экспертрин Советдин ва докторвилин диссертацийрин советдин уьзви я.

20 йисуз ара датIана Азербайжандин Гьукуматдин НафтIадин Академиядин энергетикадин факультетдин деканвиле кIвалахай К.Абдуллаева 36 йис я кафедрадиз ва лабораториядиз регьбервал гуз. Энергетикадин экологиядихъ галаз алакъалу яз къазанмишай агалкьунрай адаз 2000-йисуз Санкт-Петербургдин Академиядин къарардалди М.В.Ломоносован тIварунихъ галай къизилдин медаль гана. Азербайжандин лайихлу илимдин деятель К.Абдуллаеван регьбервилик кваз 50-далай гзаф касди кандидатвилин ва 6 касди докторвилин диссертацияр хвена. Азербайжандин илим вилик тухунай К.Абдуллаев 2010-йисуз республикадин Президент И.Алиеван серенжемдалди "Шуьгьрет" ордендиз лайихлу хьана.

şəhərlərin müəssisələri böyük səmərə əldə etmişdir. K.Abdullayev uzun illər dissertasiya müdafiəsi üzrə ixtisaslaşdırılmış şuranın sədri olmuşdur. Hazırda o, Prezident yanında baş attestasiya komissiyasının ekspertlər şurasının və doktorluq dissertasiyaları şurasının üzvüdür.

20 il fasiləsiz olaraq Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasında energetika fakültəsinin dekanı vəzifəsində işləmiş K.Abdullayev 36 ildir ki, kafedra müdiri və laboratoriya rəhbəridir. Energetikanın ekologiyası ilə bağlı qazandığı elmi nailiyyətlərə görə o, 2000-ci ildə Sankt-Peterburq Elmlər Akademiyasının qərarı ilə qızıl medalla təltif olunmuşdur.

Azərbaycanın əməkdar elm xadimi Kamal Abdullayevin rəhbərliyi altında 50-dən çox namizədlik, 6 doktorluq dissertasiyası müdafiə olunmuşdur. Azərbaycan elminin inkişafındakı xidmətlərinə görə 2010-cu ildə alim Respublika Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə "Şöhrət" ordeni ilə təltif olunmuşdur.

АРИФ ШИХВЕРДИЕВ

2006-йисуз вич РФ-дин Илимрин Академиядиз хкягъай Ариф Шихвердиеван илимдин алахъунар РФ-дин къиметлу кагъазрин базардихъ галаз алакъалу я

Экономикадин илимрин доктор Ариф Пирвелидин хва Шихвердиев 1954-йисуз КцIар райондин Вурварин хуьре дидедиз хьана. Ина мектеб акьалтIарай жегьил Ленинграддин Гьукуматдин Университетдин экономикадин факультетдик экечIна. Кандидатвилин ва докторвилин диссертацияр хвена, АСШ-дин Вашингтон шегьерда Гьукумат КIвачел Ахкьалдарунин Академияда чирвилер къачуна. Сыктывкардин Гьукуматдин Университетдин экономикадин факультетдин профессорвиле кIвалахна.

1986-йисуз вич Коми Республикадин парламентдин депутатвиле хкягъай А.Шихвердиева экономикадин комиссиядиз регьбервал гана. Ам яргъал йисара республикадин президентдин экономикадин месэлайрай куьмекчи хьана. Алимди 10 йисуз ара датIана Гьукуматдин Амлакдин Комитетдиз регьбервал гана. Ада вад йисуз и уьлкведин экономикадин хатасузвилиз талукьарнавай анализар тухвана. И кардай ам Россиядин Къенепатан Крарин Министерстводин медалдиз лайихлу хьана. Вичин илимдин эсерар дуьньядин гзаф уьлквейра чап хьайи алимди алай вахтунда илимдин ахтармишунар давамарзава.

ARİF ŞİXVERDİYEV

2006-cı ildə Rusiya Federasiyası Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü seçilmiş Arif Şixverdiyevin elmi fəaliyyətinin bir qolu RF-nin qiymətli kağızlar bazarını nizamlamaqla bağlıdır.

İqtisad elmləri doktoru Arif Pirvəli oğlu Şixverdiyev 1954-cü ildə Qusar rayonunun Urva kəndində anadan olmuş, burada orta məktəbi bitirib, Leninqrad Dövlət Universitetinin İqtisadiyyat fakültəsində təhsil almışdır. Namizədlik və doktorluq dissertasiyalarını müdafiə etdikdən sonra Amerika Birləşmiş Ştatlarının Vaşinqton şəhərindəki Dövlət Quruculuğu Akademiyasında biliyini təkmilləşdirmişdir. Gənc alim bir müddət Sıktıvkar Dövlət Universitetinin iqtisadiyyat fakültəsinin professoru vəzifəsində çalışmışdır.

1986-cı ildə Komi Respublikası parlamentinin deputatı seçilmiş, parlamentin iqtisadiyyat komissiyasının sədri vəzifəsini icra etmişdir. Arif Şixverdiyev uzun illər respublika prezidentinin iqtisadi məsələlər üzrə köməkçisi vəzifəsində çalışmışdır. 10 ildən artıq müddətdə Dövlət Əmlak Komitəsinin sədri vəzifəsini icra etmişdir. O, beş il ərzində ölkə iqtisadiyyatının təhlükəsizliyi ilə əlaqədar təhlillər aparmışdır. Buna görə A.Şixverdiyev Rusiya Federasiyası Daxili İşlər Nazirliyinin medalı ilə təltif olunmuşdur.

Elmi əsərləri dünyanın bir sıra ölkələrində çap olunmuş alim hazırda elmi axtarışlarını davam etdirir.

КАМИЛ АЙДАЗАДЕ

Информатикадин илимдин рекьяй вири дуьньядиз сейли тир Камил Айдазаде нафт ва газ гьасилдай технологиядин процессар идара авунин системаяр чирунин рекьяй гзаф зурба алим я.

Физикадинни математикадин илимрин доктор, профессор Камил Режебан хва Айдазаде 1950-йисуз КцIар шегьерда дидедиз хьана. Азербайжандин Гьукуматдин Университет акьалтIарай ам Азербайжандин ИА-дин Кибернетикадин Институтда кIвалахал акъвазна. Гуьгъуьнлай АГУ-дин Гьисабар Тухудай Меркезда, Кибернетикадин Институтда секторриз регьбервал гана.

1978-йисуз К.Айдазадеди кандидатвилин диссертация хвена. 1979-1994-йисара алимди “Нефтгазавтомат” тIвар ганвай илимдинни гьасил авунин сад хьанвай тешкилатда сектордиз ва отделдиз регьбервал гана, директордин заместитель, 2004-йисал къведалди Кибернетикадин Институтда отделдин чIехиди хьана. Яргъал йисара АГУ-да тарсар гайи К.Айдазаде 2004-йисалай Азербайжандин Гьукуматдин НафтIадин Академияда практикадин метлеб авай математикадин кафедрадин кьил я.

1989-йисуз докторвилин диссертация хвейи, 1991-йисалай профессор тир К.Айдазадеди нафт ва газ гьасилдай технологиядин процессар идара авунин системаяр чирунин рекьяй кьунвай илимдин нетижаяр Ямбург ятахда кардик кутуна. 1981-1989-йисара К.Айдазадеди ЦIийи Уренгой идара авунин система арадал гъуниз регьбервал гана. 1988-йисуз ада яратмишай газконденсатдин ятахар фад ва дуьз идара авунин системади Москвадин, Киевдин, Краснодардин ва Саратовдин илимдин ахтармишунрин институтри иштирак авур конкурсда сад лагьай чка кьуна. Нетижада Ямбургда лезги алимдин система кардик кутуна. Къедалди ЦIийи Уренгойда ва Ямбургда К.Айдазадедин кадрийри кIвалахзава ва абур ина кьилин пешекарар яз гьисабзава.

Алимди нафт акъуддай насосдин станцийрин операторар ва диспетчерар патал математикадин кутугай программа арадал гъана. Ада гьисабар кIалубда туна тухунин теориядай ва технологиядин процессар идара авунин системадай зурба агалкьунар къазанмишна. Адан чилин кIаник гидрогазодинамикадин месэлайриз талукьарнавай илимдин кIвалахар

KAMİL AYDAZADE

Nəinki Azərbaycanda, eləcə də dünyada informatika sahəsində adlı-sanlı alim sayılan Kamil Aydazadə neft və qaz hasili texnologiyasının prosesləri idarəetmə sistemi sahəsində də əvəzsiz alimdir.

Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor Kamil Rəcəb oğlu Aydazadə 1950-ci ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. O, Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirmiş, respublika EA-nın Kibernetika İnstitutunda, ADU-nun Hesablama Mərkəzində çalışmış, 1978-ci ildə namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

1979-1994-cü illərdə alim “Neftqazavtomat” elm-istehsalat birliyində şöbə müdiri, direktor müavini vəzifələrində çalışmışdır. Uzun illər ADU-nun tətbiqi riyaziyyat fakültəsində müəllim işləmiş K.Aydazadə 2004-cü ildən Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasında kafedra müdiridir.

1989-cu ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş, 1991-ci ildən professor fəxri dərəcəsini almış K.Aydazadənin neft va qaz hasili texnologiyasının prosesləri idarəetmə sistemi sahəsindəki elmi nəticələri Yamburq yatağında tətbiq olunmuşdur. 1981-1989-cu illərdə alim dünyada ən iri, Yeni Urenqoy neftqazkondensat yatağının operativ idarəetmə sisteminin birinci növbəsinin hazırlanması işinə rəhbərlik etmişdir. 1988-ci ildə onun yaratdığı qazkondensat yataqlarının idarə olunması sistemi Moskva, Kiyev, Krasnodar və Saratov elmi tədqiqat institutlarının iştirak etdiyi müsabiqədə birinci yeri tutmuşdur. Bu günə kimi K.Aydazadənin kadrları Yeni Urenqoyun va Yamburqun aparıcı mütəxəssisləri sayılırlar.

1999-2001-ci illərdə K.Aydazadənin rəhbərliyi ilə Dəniz Neftqazlayihə institutu üçün aşağıdakı işlər aparılmışdır: respublika quyu fondunda informasiya sisteminin proqram təminatı, mürəkkəb quruluşlu yataqlarda ehtiyat hidrokarbonat xammalının hesablanmasının riyazi təminatı, yataqların hasilatının göstəricilərinin proqnozlaşdırılmasının riyazi təminatı. 2000-2002-ci illərdə alimin rəhbərliyi ilə neft kəmərinin idarə edilməsi, xammalın boru nəqli üçün nasos stansiyalarının optimal rejimlərinin hesablanması və operator-dispetçer xidmətləri üçün riyazi və proqram təminatının hazırlanması həyata keçirilmişdir.

Nəzəri sahədə də K.Aydazadə modelləşdirmə və texnoloji proseslərin idarəetmə sistemi üzrə mühüm

тай авачирбур я.

К.Айдазадедин графрин теориядикай менфят къачуна арадал гъанвай математикадин моделди практикада гзаф месэлаяр гьялдай мумкинвал гана. Ада "Союз-Аполлон" акахьай гьалкъадин кинематикадинни динамикадин анализар, аппаратди лув гузвай траектория дуьздаказ тайинардай гьисабар тухвана. Алимди кьунвай илимдин нетижайрикай Азербайжандин, гьакIни виликан СССР-дин халкьдин майишатди гегьеншдиз менфят къачунва. Ам 2000-йисуз чи республикада компьютердин куьмекдалди сечкияр тухунин система яратмишай ксарикай сад я.

К.Айдазаде 260-далай гзаф илимдин кIвалахрин автор я. Адан 150-далай гзаф илимдин кIвалахар къецепетан уьлквейра чапдай акъуднава. Лезги алимдин регьбервилик кваз 22 касди кандидатвилин диссертацияр хвена.

nəticələr əldə etmişdir. Onun yeraltı hidroqazdinamika məsələlərinin həllində əldə etdiyi nəticələr olduqca qiymətlidir.

K.Aydazadənin qraflar nəzəriyyəsinin köməyi ilə yaratdığı riyazi model istehsalatda bir sıra məsələləri həll etməyə kömək göstərir. Onun "Soyuz-Apollon" gəmisi ilə bağlı hesablamaları mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. K.Aydazadənin elmi nəticələrindən Azərbaycanın və keçmiş SSRİ respublikalarının xalq təsərrüfatında geniş istifadə olunur və böyük iqtisadi səmərə götürülür.

K.Aydazadə həm də 2000-ci ildə respublikamızda seçkilərin kompüter vasitəsilə aparılması sistemini yaratmaqda iştirak etmişdir. K.Aydazadə 260-dan çox elmi əsərin müəllifidir. Onlardan 150-dən çoxu xaricdə çap olunmuşdur. Alimin rəhbərliyi altında 22 nəfər namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

ГАВРИИЛ ИЛИЗАРОВ

Вичин тIвар травматологиядин тарихда гьатнавай медицинадин илимрин доктор, академик, Социализмдин Зегьметдин Игит Гавриил Илизаров сейли кцIарви я.

(1921-1992)

Гавриил Абраман хва Илизаров 1921-йисуз КцIара кесиб чувуддин хизанда дидедиз хьана. Буба рагьметдиз фейила Гавриил 8 йиса авай. Гьавиляй 6 аял чIехи жезвай кIвалин заланвал аялрин арада виридалайни чIехиди тир Гавриилан хиве гьатна. Мектебдиз ам вичин 11 яш хьайила, стхаяр са кьадар чIехи хьайила фена, цIуд йисан мектеб вад йисуз кьилиз акъудна. Адахъ алакьунар гзаф авай: гармондал хъсандиз язавай, ансамбль туькIуьрна райондин хуьрера концертар гузвай, гьа концертра фокусар къалуриз жемятар хъуьруьрзавай.

Гипноз ийидай талант гуьгъуьнлай начагъ аялар сагъардайла адан бакардиз атанай. КцIара юкьван мектеб акьалтIарна, Дагъустанда медицинадин рабфакда кIелай жегьил Симферопольдин Медицинадин Институтдик экечIна. Инаг куьтягьайла ам Кургандин Долговка хуьруьз кIвалахиз ракъурна. ГъвечIи са хуьруьн азарханадиз регьбервал гузвай, яргъарай атанвай и касдин суракьар са кьадар вахтундилай вириниз чкIана. Фадлай кIекIецрал къекъвезвай хуьруьн гармонист сагъарна кIвачел ахкьалтарай, Ватандин ЧIехи дяведай набут яз хтанвай ветеранар

QAVRİİL İLİZAROV

Dünya travmatologiyasında inqilab yaratmış əfsanəvi cərrah, məşhur alim, akademik, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Qavriil İlizarov Qusara şöhrət gətirmiş elm qəhrəmanıdır.

Qavriil Abramoviç İlizarov 1921-ci ildə Qusarda kasıb yəhudi ailəsində anadan olmuşdur. Atası vəfat edəndə ailənin ilki olan Qavriilin 8 yaşı var idi. Ona görə də 6 uşaqlı evin bütün ağırlığı anasının və onun boynuna düşdü. Məktəbə Qavriil 11 yaşına çatanda, qardaşları bir qədər böyüyəndən sonra gedə bildi. On illik məktəbi beş ilə başa vuran oğlanın daha bir neçə istedadı var idi: qarmonda məharətlə çalırdı, hətta ansambl yaradıb qonşu kənd və rayonlarda konsertlər də verirdi. Bu konsertlərdə müxtəlif məzhəkələr göstərib tamaşaçıları əyləndirirdi.

Hipnoz etmək məharəti sonralar ağır xəstələrin müalicəsində onun karına gəldi. Gözəl təbəssümü ilə xəstələrini ram edən cərrah 1978-ci ildə beynəlxalq "Təbəssüm ordeni" ilə təltif olunanda, onu bütün dünya tanıyırdı.

Qusarda orta məktəbi, Dağıstanda tibb rabfakını bitirən gənc Simferopol Tibb İnstitutuna daxil olur. 1941-ci ildə institut Qazaxıstana köçürülür. Gənc həkim buranı başa vurub, təyinatını Kurqanın Dolqovka kəndinə alır. Gəlmə adamın şöhrəti tezliklə vilayətə yayılır. Əlil ağacları ilə gəzən musiqiçi, İlizarovun onun

сагъарун патал акьулдиз текъведай хьтин операцияр тухузвай, инструментар вичи расзавай и хирург адетдин инсан туширди ам чидай вирибуру хиве къазвай.

1971-йисуз Курганда адан регьбервилик кваз Илимдин Ахтармишунрин Экспериментальный Ортопедиядинни Травматологиядин Институт кардик акатна. Алай вахтунда чIехи алимдин тIварунихъ галай и институтда Г.Илизарова вичин уьмуьрдин эхирдалди кIвалахнай. Ада сагъарайбурун арада композитор Дмитрий Шостакович, Италиядин сиягьатчи Карло Маури, Советрин Союздин Игит Алексей Маресьев ва масабур авай. КцIарин куьчейрикай садаз Г.Илизарован тIвар ганва.

ИКРАМ НАВРУЗБЕГОВ

(1929-2007)

С.П.Королеван тIварунихъ галай СССР-дин Конструкторрин Бюрода 10 йисуз космонавтика илимдик вичин пай кутур Икрам Наврузбегован агалкьунар"Союз-Аполлон" гимидихъ галаз алакъалу тир.

Физикадинни математикадин илимрин доктор, профессор, Нью-Йоркдин Илимрин Академиядин академик Наврузбегов Икрам Гьабибан хва 1929-йисуз КцIар райондин Манкъулидхуьре дидедиз хьана. Хуьруьн юкьван мектеб, Къубадин Муаллимрин Институт акьалтIарна, Ужгороддин Гьукуматдин Университетдик экечIай ада гуьгъуьнлай Ватандиз хтана, Азербайжандин Гьукуматдин Педагогикадин Институтдин физикадинни математикадин факультет куьтягьнай. КцIар, Куьрдемир, Нефтчала районра ва Бакуда кIвалахай Икрам Наврузбегов 1963-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин Гьисабунрин Меркезда кIвалахал акъвазнай, 1969-1990-йисара адан директор хьанай. Ада СССР-дин ИА-дин Гьисабунрин Меркезда кандидатвилин ва докторвилин диссертацияр хвенай.

1980-йисуз профессор И.Наврузбегов Азербайжандин Гьукуматдин Политехнический Институтдин практикадин метлеб авай математикадин кафедрада педагогвилив эгечIна. Са шумуд йисуз И.Наврузбегова "Юждаг" Университетдин кафедрадин заведишвиле ва и университетдин Бакудин филиалдин проректорвиле кIвалахна.

Икрам Наврузбегов 100-далай гзаф илимдин кIвалахрин, са шумуд учебникдинни пособиедин автор я.

ayaqlarında apardığı cərrahi əməliyyatdan sonra əlil ağaclarının köməyi olmadan yeriyəndə onu bütün kənd müşayiət edir. Müharibə əlillərini ayağa qaldırmaq üçün öz əlləri ilə tibb alətləri və cihazları yaradan Q.İlizarovun yanına ölkənin hər yerindən xəstələr gəlirdi.

1971-ci ildən Kurqanda onun rəhbərliyi ilə Eksperimental Ortopediya və Travmatologiya İnstitutu yaradıldı. Hazırda Qavriil İlizarovun adını daşıyan bu mərkəzdə o, ömrünün sonuna kimi çalışdı. Bəstəkar Dmitri Şostakoviç, İtaliya səyahətçisi Karlo Mauri, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Aleksey Maresyev və başqaları onun pasientləri idilər. Qusar şəhərinin küçələrindən birinə Q.İlizarovun adı verilmişdir.

İKRAM NOVRUZBƏYOV

S.P.Korolyovun adını daşıyan SSRİ Konstruktor Bürosunda 10 il kosmonavtika elminin mühüm problemləri ilə məşğul olmuş İkram Novruzbəyovun elmi nailiyyətləri "Soyuz-Apollon" kosmik gəmisində tətbiq olunmuşdur.

Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor, Nyu-York Elmlər Akademiyasının akademiki İkram Həbib oğlu Novruzbəyov 1929-cu ildə Qusar rayonunun İmamqulukənd kəndində anadan olmuşdur. Kənd məktəbini və Quba Müəllimlər İnstitutunu bitirib Ujqorod universitetinə daxil olmuş, təhsilini Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda tamamlamışdır. Qusar, Kürdəmir, Neftçala və Bakı şəhər məktəblərində müəllim işləmişdir. 1963-cu ildən ADU-nun Hesablama Mərkəzində çalışmış, 1973-1990-cı illərdə onun direktoru olmuşdur. 1969-1975-ci illərdə EHM istifadəçiləri Ümumittifaq Assosiasiyasının vitse prezidenti seçilmiş, Assosiasiyanın Bakı filialanı yaratmış və onun prezidenti olmuşdur. 1969-cu ildə SSRİ-nin Atom Enerjisindən İstifadə Nəzəri və Eksperimental Fizika İnstitutunun aspiranturasına daxil olmuş, namizədlik və doktorluq dissertasiyalarını ADU-nun və SSRİ EA Hesablama Mərkəzinin elmi şuralarında müdafiə etmişdir.

İ.Novruzbəyov 1980-ci ildə Azərbaycan Politexnik İnstitutunun tətbiqi riyaziyyat kafedrasına müəllim təyin olunmuşdur. Dağıstanın "YUJDAQ" institutunda fizika-riyaziyyat kafedrasının müdiri, aspiranturanın rəhbəri olmuşdur. O, institututun Bakı filialını yaratmış və onun prorektoru vəzifəsində çalışmışdır. İ.Novruzbəyov 100-dən çox elmi əsərin, bir neçə monoqrafiyanın və dərs vəsaitinin müəllifidir.

1995-йисуз профессор Икрам Наврузбеговаз ЮНЕСКО-дин Международный Академияди физикадинни математикадин илимрин дережада аваз философиядин илимрин докторвилин диплом ганай. Гъа йисуз ам Нью-Йоркдин Илимрин Академиядин академиквиле хкяна. Алимди вичин уьмуьрдин эхирдалди Азербайжандин Гьукуматдин Технический Университетдин профессорвиле кIвалахнай.

ИБРАМХЕЛИЛ ИБРАМХЕЛИЛОВ

Игьтималвилин теориядай Азербайжандин сад лагьай илимрин доктор Ибрамхелил Ибрамхелилов вири дуьньядиз сейли алим я.

Математикадин илимрин доктор, профессор Ибрамхелил Шихаммедан хва Ибрамхелилов 1934-йисуз КцIар райондин Уьнуьгъ хуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб, Къубадин педтехникум куьтягьай ам 1954-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Университетдиз гьахьна. Хци зигьин, илимдихъ ялун, алакьунар авай жегьил кIвалахун патал Азербайжандин ИА-дин Математикадинни Механикадин Институтдиз ракъурна.

1960-йисуз ам АИА-дин Гьисабунар Тухудай Меркезда кIвалахал акъвазна. Киевдин Гьукуматдин Университетдин макьсадлу аспирантурадиз гьахьай И.Ибрамхелилова 1964-йисуз Украинадин ИА-дин Математикадинни Кибернетикадин Институтдин ва Астрономиядин Обсервоториядин Институтдин илимдин советдал игьтималвилин теориядай кандидатвилин диссертация хвена.

1964-1968-йисара И.Ибрамхелилов АИА-дин Кибернетикадин Институтда кьилин илимдин кIвалахдарвиле кIвалахал акъвазна.

1966-йисалай Д.Буниатзадедин тIварунихъ галай Азербайжандин Гьукуматдин Халкьдин Майишатдин Институтда кIвалахал акъвазай ам алай вахтунда гьа институтдин нуфузлу муаллимрикай я. 1971-йисуз адаз доцентвилин тIвар гана. 1977-йисуз Украинадин ИА-дин Математикадин Институтда докторвилин диссертация хвейи И.Ибрамхелилов са йисалай профессор яз кIвалахдив эгечIна.

Алимди шумуд йисар я Азербайжандин кьилин вузра муаллимвал ийиз. Профессор И.Ибрамхелилов чи республикадин виридалайни хъсан теоретикрикай сад я.

Игьтималвилин теориядай ва статистикадин ма-

1995-ci ildə ona YUNESKO-nun Beynəlxalq Kadrlar Akademiyası tərəfindən fizika-riyaziyyat elmləri səviyyəsində fəlsəfə elmləri doktoru dərəcəsi verilmişdir. 1997-ci ildə Nyu-York Akademiyasının həqiqi üzvü seçilmişdir. İkram Novruzbəyov ömrünün sonuna kimi Azərbaycan Dövlət Texniki Universitetinin ali riyaziyyat kafedrasının professoru vəzifəsində çalışmışdır.

İBRAMXƏLİL İBRAMXƏLİLOV

Ehtimal nəzəriyyəsi və riyazi statistika sahəsində Azərbaycanda ilk elmlər doktoru qusarlı İbramxəlil İbramxəlilov bütün dünyada tanınan alimdir.

Riyaziyyat elmləri doktoru, professor İbramxəlil Şixəmməd oğlu İbramxəlilov 1934-cü ildə Qusar rayonunun Əniğ kəndində anadan olmuşdur. Kənd orta məktəbini və Quba Müəllimlər İnstitutunu bitirib, Azərbaycan Dövlət Universitetinin fizika-riyaziyyat fakültəsində təhsil almışdır. Təyinatla Azərbaycan EA-nın Riyaziyyat və Mexanika İnstitutuna göndərilmiş, kiçik elmi işçi vəzifəsində çalışmışdır.

1960-cı ildə onu Azərbaycan EA-nın Hesablama Mərkəzinə keçirirlər. Buradan gənc mütəxəssis Kiyev Dövlət Universitetinin məqsədli aspiranturasına göndərilir. O, 1964-cü ildə ehtimal nəzəriyyəsi üzrə namizədlik dissertasiyası müdafiə edir və Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Kibernetika İnstitutunda baş elmi işçi vəzifəsində işləyir.

1966-cı ildən taleyini D.Bünyadzadə adına Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun (indiki Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti) ali riyaziyyat kafedrası ilə bağlayan alim baş müəllim vəzifəsində çalışır, bir neçə ildən dosent seçilir. 1977-ci ildə Ukrayna Elmlər Akademiyasının Riyaziyyat İnstitutunun elmi şurasında doktorluq dissertasiyası müdafiə edən İbramxəlil İbramxəlilov 1978-ci ildən Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun ali riyaziyyat kafedrasının professorudur. O, həmçinin Bakının aparıcı ali məktəblərində mühazirələr oxuyur.

İ.İbramxəlilov Azərbaycan Ensiklopediyasının ehtimal nəzəriyyəsi və riyazi statistika üzrə əsas məqalələrinin müəllifi və məsləhətçisidir. Uzun illər Azərbaycan EA-nın müxtəlif institutlarının ixtisaslaşdırılmış elmi şuralarının üzvü olmuşdur.

Hazırda İ.İbramxəlilov Azərbaycan Milli Elmlər

тематикадай Азербайжандин сад лагьай илимрин доктор Ибрамхелил Ибрамхелилован тIвар и рекьяй дуьньядин тIвар-ван авай алимрин сиягьдик акатзава. Ада гьакIни мукьвал-мукьвал АСШ-дин Мичеган Университетда лекцияр кIелна.

Алимдин ктабар дуьньядин гзаф уьлквейра чап хьанва. Ам цIудралди монографийрин, илимдинни методикадин пособийрин, гьакIни 100-далай виниз илимдин кIвалахрин автор я.

ГЕЙЛАНИ ПАНАГЬОВ

Вич 2003-йисуз РФ-дин ТIебии Илимрин Академиядиз хкянавай Гейлани Панагьов В.И.Вернадскийдин тIваруниxъ галай гимишдин медалдиз лайихлу хьанай.

Техникадин илимрин доктор Панагьов Гейлани Мингьажан хва 1954-йисуз КцIар райондин Уьнуьгърин хуьре дидедиз хьана. Хуьруьн юкьван мектеб куьтягьна Азербайжандин НафтIадинни Химиядин Институтдик экечIна. Гуьгъуьнлай инин аспирантурада кIелай ада 1986-йисуз техникадин илимрин кандидатвилин диссертация хвена.

1988-йисуз ам конкурсдин рекьелди Азербайжандин ИА-дин Математикадин ва Механикадин Институтдин илимдин чIехи къуллугъчивиле тайинарна. Алимди исятда и институтда лабораториядиз регьбервал гузва.

1996-йисуз ада докторвилин диссертация хвена. 1999-2001-йисара Г.Панагьов Азербайжандин Кьилин Аттестациядин Комитетдин экспертрин советдиз хкяна. 1998-йисалай Математикадин ва Механикадин Институтдин Илимдин Советдин ва Азербайжандин НафтIадин Академиядин диссертацияр хуьнай Илимдин Советдин уьзви я.

Гейлани Панагьова жими затIар куьз жедайла гидродинамикадин месэлайра электрокинетикадин нетижаяр фикирда кьунин важиблувал къалурнай ва сифте яз дисперсдин системайра арадиз къвезвай токдин механизма винел акъуднай. Алимди ньютонтушир жими затIарин реологиядин параметрияр гуьнгуьна хтуна, физикадин хилерин роль ачухарнай. Алимди са жерге теориядин ва экспериментрин ахтармишунар тухвана, цIийи нетижаяр арадиз гъана.

Г.Панагьов 100-далай гзаф илимдин кIвалахрин автор я. Абурукай 80 къецепатан уьлквейра чап хьанва.

Akademiyasının Riyaziyyat və Mexanika İnstitutunun və Bakı Dövlət Universitetinin birləşmiş doktorluq dissertasiyaları müdafiə şurasının üzvüdür. O, dəfələrlə ABŞ-ın Miçiqan Dövlət Universitetində mühazirələr oxumuşdur.

100-dən çox elmi əsərin, çoxlu monoqrafiyanın, elmi-metodiki vəsaitlərin müəllifi olan İbramxəlil İbramxəlilovun 40-dan artıq əsəri xarici ölkələrdə çap olunmuşdur.

GEYLANİ PƏNAHOV

2003-cü ildə Rusiya Federasiyası Təbiət Elmləri Akademiyasının həqiqi üzvü seçilmiş Geylani Pənahov həmin akademiyanın V.İ.Vernadski adına gümüş medalı ilə təltif olunmuşdur.

Texnika elmləri doktoru Pənahov Geylani Minhac oğlu 1954-cü ildə Qusar rayonunun Əniğ kəndində anadan olmuşdur. Kənd orta məktəbini və Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunu bitirmişdir. İnstitutun aspiranturasında təhsil almış, 1986-cı ildə namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

1988-ci ildən müsabiqə yolu ilə Azərbaycan EA Riyaziyyat və Mexanika İnstitutu “Neft və qazın qeyri xətti mexanikası” şöbəsinə böyük elmi işçi vəzifəsinə seçilmişdir. Hazırda həmin institutda laboratoriya müdiridir. 1996-cı ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. 1998-ci ildən Riyaziyyat və Mexanika İnstitutunun Elmi Şurasının və Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasında namizədlik və doktorluq müdafiələri üzrə İxtisaslaşdırılmış Elmi Şuranın üzvüdür. O, 1999-cu ildə RF İxtiralar Akademiyasının üzvü seçilmişdir.

Geylani Pənahov müxtəlif məhlulların süzülməsi prosesində hidrodinamik məsələlərdə elektrokinetik effektlərin nəzərə alınmasının vacibliyini göstərmiş və ilk dəfə dispers sistemləri axınlarında qapanma mexanizmini vermişdir. Alim qeyrinyuton mayelərin reoloji parametrlərinin tənzimlənməsində fiziki sahələrin rolunu açıqlamış, ilkin fiziki sahənin rolunun əsas olmasını ilk dəfə göstərmişdir. O, bir sıra nəzəri və eksperimental tədqiqatlar apararaq, yeni sənaye texnologiyalarını işləyib hazırlamışdır.

G.Pənahov 100-dən çox elmi məqalənin, 47 ixtiranın, 2 müəlliflik şəhadətnaməsinin, 40-dan artıq tətbiqi işin müəllifidir.

ЯРАЛИ ЯРАЛИЕВ

Алупандин кхьинар лезги чIалалди кIелай, гьа идалди дуьньядин алимар вичихъ ялай Ярали Яралиева и рекьяй ахтармишунар давамарзава.

Химиядин илимрин доктор, профессор Ярали Алидин хва Яралиев 1941-йисуз Вини ТIигьиржалрин хуьре дидедиз хьана. Ам хизанда 25 йисалай дидедиз хьайи сад лагьай гада аял тир. Хуьруьн юкьван мектеб куьтягьай жегьил АПИ-дин химиядинни биологиядин факультетдик экечIна. 1969-йисуз диссертация хвена, химиядин илимрин кандидатвилин тIвар къачур Я.Яралиева илимда кьур нетижайрикай Бакудин, Нефтчаладин, Небитдагъдин ва Троитскидин йод гьасилдай заводри менфят къачуна. Я.Яралиева 1989-йисуз Украинадин Днепропетровск шегьерда докторвилин диссертация хвена.

Садра алимдин гьиле Магьачкъалада басмадай акъатнавай, алупан графикадалди кхьенвай дегь чIаварин улубдин са чин чапнавай журнал гьатна. Ярали Яралиеваз гьа ктабдин чин кIелун несиб хьана. Гуьгъуьнлай ада лезги чIалалди кхьенвай къадим ктабдин 50 чинин фото шикилар гьилик авуна ва вири текст ачухарна. Гьа икI, адан *“Алупанская (Кавказско-Албанская) письменность и лезгинский язык”* (Махачкала, 1995) ктаб арадал атана.

И карди ам Къафкъаздин албанар, абурун тарих, медениятдин гуьмбетар ва кхьинар мукьувай чириз мажбур авуна. Ам “Фестдин дискинихъ” галаз марагълу хьана. Ярали Яралиева дискинин кьве чинал алай шикилрин лезги чIала авай тIварарикай менфят къачуна, диск кIелна. Гьа икI, “Фестдин дискинин” лезги вариант арадал атана *(Я.А.Яралиев. Дешифровка “Фестского диска”. Дербент-2001).*

Критдин кхьинрихъ галаз мукьувай таниш хьайи Я.Яралиева субутна хьи, грекар къведалди ина яшамиш жезвай пелазгийрихъ “Фест дискинин” винел алай кхьинрилай гьейри мадни кьуд жуьредин кхьинар авай ва абур лезги чIалан куьмекдалди кIелна кIанзава. И делил адан Н.Османовахъ галаз санал кхьенвай ктабдани *(“История лезгин. Пелазги. III-IV тыс. до н. э. Том I” (Москва, 2003)* гьатнава. Алай вахтунда алимди этрусрин кхьинрин винел кIвалахзава. 2009-йисуз ада Москвада Н.Османовахъ галаз санал *“Дешифровка Критской письменности”* ктаб чапдай акъудна.

YARƏLİ YARƏLİYEV

Alban yazılarını ləzgi dilinin köməyi ilə oxumağa nail olmuş və bununla dünya alimlərinin diqqətini cəlb etmiş Yarəli Yarəliyev bu sahədə axtarışlarını davam etdirir.

Kimya elmləri doktoru, professor Yarəli Əli oğlu Yarəliyev 1941-ci ildə Qusar rayonunun Yuxarı Tahircal kəndində anadan olmuşdur. O, ailənin 25 ildən sonra doğulmuş ilk oğlan uşağı idi. Kənd orta məktəbini bitirən Yarəli APİ-nin kimya-biologiya fakültəsində təhsil almış, 1965-ci ildə Azərbaycan EA-nın müvafiq institutunda işə düzəlmişdir. 1969-cu ildə dissertasiya müdafiə edib kimya elmləri namizədi elmi dərəcəsini alan Y.Yarəliyevin elmi nəticələrindən Bakı, Neftçala, Nəbitdağ və Troitski yod hasilatı zavodları istifadə etmişdir. 1989-cu ildə Y.Yarəliyev Ukraynanın Donetsk şəhərində doktorluq dissertasiyası müdafiə edir.

Bir dəfə təsadüfən onun əlinə alban qrafikası ilə yazılmış qədim kitabın bir səhifəsi çap olunmuş jurnal düşür. Alimə həmin yazını açıqlamaq nəsib olur. Sonralar o, alban əlifbası ilə ləzgi dilində yazılmış qədim kitabın 50 səhifəsinin fotoşəkillərini əldə edib, həmin mətni oxuyur. 1995-ci ildə onun *“Алупанская (Кавказско-Алупанская) письменность и лезгинский язык”* kitabı işıq üzü görür. Qafqaz Albaniyası, onun tarixi, mədəniyyət abidələri və yazıları ilə yaxından tanış olmaq arzusu alimi kitabxanalara və arxivlərə yönəldir.

Alim ləzgi dilinin köməyi ilə qədim Fest diskinin şəkilli yazılarını da açıqlamağa müvəffəq olur *(“Дешифровка Фестского диска”. Дербент. 2001).* Sonradan məşhur Krit yazıları ilə yaxından tanış olan Y.Yarəliyev apardığı tədqiqat işlərindən sonra sübut edir ki, yunanlardan əvvəl burada yaşamış pelazgların Fest diski üzərindəki yazılardan başqa digər yazı nümunələri də olmuşdur. Avropanın ilk yazı nümunələri sayılan həmin mətnləri Y.Yarəliyev ləzgi dilinin köməyi ilə oxumağa müvəffəq olur. Bunlar haqqında onun N.Osmanovla birgə yazdığı kitabda *(“История лезгин, Пелазги. III-IV тыс. до н.э. Том I”.* Москва. 2003.) ətraflı məlumat verilmişdir.

Hazırda alim dünyanın qədim xalqlarından olan etrusların yazıları üzərində işləyir. 2009-cu ildə Moskvada onun N.Osmanovla birgə yazdığı *“Дешифровка Критской письменности”* kitabı çapdan çıxmışdır.

“Avropa mədəniyyəti iki müəlliminə - yunan və

“Европадин медениbudват вичин кьве муаллимдиз - грекрин ва румвийрин медениятриз буржлу я. Грекрин медениyат пелазгийрин, румвийрин медениyат этрусрин медениятдин бинедал алаз арадал атанвайди я. Ингъе пелазгиярни этрусар Европадин медениятдин муаллимрин муаллимар я”. Им Ярали Яралиеван ахтармишунрин кьилин нетижа я. 1994-йисалай инихъ Я.Яралиев “Юждаг” институтдин профессор я.

АГЪМЕДХАН АЛИМОВ

Азербайжанда мелиоратив гидрогеологиядин илим вилик тухвай Агьмедхан Алимова вичин уьмуьрдин 50 йис мелиорациядин илимдиз серф авуна.

Геологиядинни минералогиядин илимрин доктор, профессор Агьмедхан Керимханан хва Алимов 1931-йисуз КцIар райондин Мучугърин хуьре дидедиз хьана. Хуьре юкьван мектеб, Къубадин педтехникум ва Азербайжандин Гьукуматдин Промышленный Институт куьтягьна, Тажикистандиз кIвалахиз фена. Инай хтай жегьил техник-гидролог Азербайжандин Илимдин Ахтармишунрин Гидротехникадинни Мелиорациядин Институтда кIвалахал акъвазна. 1968-йисуз ина аспирантура акьалтIарна, “Кефер-патан Мугъандин накьвар мелиорация авунихъ авсиятда чилик квай ятарин режим ва баланс” темадай кандидатвилин диссертация хвена.

1989-йисуз А.Алимова “Кьурагь зонайрин яд гузвай чилерин яд-кьел режим гуьнгуьна хтунин гидрогеологиядин асасар” темадай докторвилин диссертация хвена. 1995-йисуз Сан-Марино Академиядин Идара Авунин, Бизнесдин ва Ихтияррин Институтдиз гьахьна ва юриствилин факультет акьалтIарна. 1998-йисуз ада Украинадин Славян шегьерда “Суддин экспертизаяр асасламишдайла лабораториядин методар ахтармишун” темадай кандидатвилин диссертация хвена. Гуьгъуьнлай алимди вичи тухвай ахтармишунар ва Маймонидан тIварунихъ галай Гьукуматдин Классический Академияда кIелай лекцияр асасдиз къачуна 2002-2003-йисара “Гьукумат ва ихтияррин теория”, “Суддин экспертизаяр патал” тIварар ганвай учебникар чапдай акъудна.

Минералрай хъсандиз кьил акъудзавай алимди сифте яз хъенчIин къапарин куьмекдалди гел ашкара авунин метод винел акъудна ва идалди дуьньядин криминалистрин фикир желб авуна. А.Алимов

Roma mədəniyyətlərinə borcludur. Yunan mədəniyyəti pelazgların, roma mədəniyyəti isə etrusların mədəniyyəti üzərində yaranmışdır. Pelazglarla etruslar isə Avropa mədəniyyəti müəllimlərinin müəllimidirlər”. Bu elmi nəticələr tanınmış alim Yarəli Yarəliyevə məxsusdur. Yarəli Yarəliyev 1994-cü ildən Dağıstanın Dərbənd şəhərindəki “Yujdaq” institutunun professorudur.

ƏHMƏDXAN ƏLİMOV

Azərbaycanda meliorativ hidrogeologiya elmini inkişaf etdirərək, öz məktəbini yaratmış Əhmədxan Əlimov ömrünün 50 ilini meliorasiya elminə həsr etmişdir.

Geologiya-mineralogiya elmləri doktoru, professor Əlimov Əhmədxan Kərimxan oğlu 1931-cü ildə Qusar rayonunun Mucuq kəndində anadan olmuşdur. Quba pedtexnikumunu və Azərbaycan Dövlət Sənaye İnstitutunu bitirib, Tacikistana işləməyə getmişdir. Elmi fəaliyyətə 1957-ci ildə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Hidrotexnika və Meliorasiya İnstitutunda başlamış, mühəndislikdən laboratoriya müdiri vəzifəsinədək yüksəlmişdir. 1968-ci ildə “Şimali Muğan torpaqlarının meliorasiyası ilə əlaqədar olaraq qrunt sularının rejimi və balansı” mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək, geologiya-mineralogiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır.

O, 1989-cu ildə Daşkənddə “Arid zonaların suvarılan torpaqlarında su-duz rejiminin nizamlanmasının hidrogeoloji əsasları” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. 1980-1995-ci illərdə professor Ə.Əlimov Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunda müəllim işləmişdir. İlk dəfə Azərbaycan dilində “Hidrogeoloji tədqiqat üsulları” və “Meliorativ hidrogeologiya” dərsliklərini nəşr etdirmişdir. O, elmi fəaliyyətini Azərbaycanın meliorasiya baxımından ən mürəkkəb regionu olan Kür-Araz ovalığının meliorativ hidrogeologiyasının vacib məsələlərinin həllinə həsr etmişdir.

1995-ci ildə alim San-Marino Akademiyasının İdarəçilik, Biznes va Hüquq İnstitutunun hüquq fakültəsinə daxil olub, oranı bitirmişdir. 1998-ci ildə Ukraynanın Slavyan şəhərində “Məhkəmə ekspertizalarına əsaslanaraq laboratoriya metodlarının tədqiqi” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Sonralar alim apardığı tədqiqatlar və Maymonid adına Dövlət Klassik Akademiyasında oxuduğu mühazirələr

1996-йисалай Международный Энергоинформациядин Илимрин Академиядин академик я. 1997-йисуз ам Россиядин Федерациядин Ихтияррин Илимрин Академиядиз хкянава.

Алай вахтунда алим Россиядин Гьукуматдин Чувудрин Академиядин Азербайжандин филиалдин директор, гьакIни Сан-Марино Идара Авунин, Бизнесдин ва Ихтияррин Институтдин профессор я.

Адан къелемдикай 150-далай гзаф илимдин кIвалахар, 12 монография хкатнава. А.Алимован регьбервилик кваз 13 касди кандидатвилин, 5 касди докторвилин диссертацияр хвена. Машгьур алимдин илимдин кIвалахрикай 30-далай виниз къецепатан уьлквейра менфят къачузва.

ТАРИКЪУЛИ ЭМИРАСЛАНОВ

Азербайжандин нафтIадин цIийи игьтиятар винел акъудунин карда Тарикъули Амирасланова ашкара авур 100-далай гзаф мезозой зонайри чIехи роль къугьванай.

ТIвар-ван авай, дуьзвални гьахъ гьамиша вине кьур, вичи кьилиз акъудай краралди жегьилриз чешне къалурай лезги халкьдин кьегьал хва Тарикъули Садикьан хва Эмирасланов 1946-йисуз КцIар райондин ЭчIехуьре дидедиз хьана. 1964-йисуз ТIигьира юкьван мектеб акьалтIарай ам М.Азизбегован тIварунихъ галай Азербайжандин НафтIадинни Химиядин Институтдик экечIна. Институт тафаватлувилелди куьтягьай жегьил илимдин шегьредиз акъатна. 1972-йисуз кандидатвилин, 1988-йисуз докторвилин диссертацияр хвейи ам институтдин геологиядин ахтармишунрин методрин кафедрадин профессорвиле хкяна.

Геологиядинни минералогиядин илимрин доктор Т.Эмирасланов 70-далай гзаф илимдин кIвалахрин, са шумуд учебникдин ва са монографиядин автор я. Т.Амирасланова шумудни са жегьил алимдиз диссертацияр хуьз куьмек ганай.

“Самур” Лезги Меденият Меркез арадал гъайи ксарикай яз Т.Амирасланова и тешкилатдиз вишералди жегьилар желб авунай. Лезги поэзиядални музыкадал рикI алай ада Бакуда са шумудра поэзиядин нянияр, чи хъсан адетар арадал хкун патал мярекатар тешкилнай. Къени къилихрин кьегьал 1993-йисуз 47 йиса аваз рагьметдиз фена. КцIар шегьердин куьчейрикай садаз алимдин тIвар ганва.

(1946-1993)

əsasında 2002-2003-cü illərdə “Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi”, “Məhkəmə ekspertizası üçün” adlı dərslikləri çapdan buraxmışdır. Minerallardan yaxşı baş çıxaran alim ilk dəfə saxsı qabların köməyi ilə izlərin aşkar olunması metodunu yaratmış və bununla dünya kriminalistlərinin diqqətini cəlb etmişdir.

Alim 150-dən çox elmi əsər, 12 monoqrafiya, 2 dərs vəsaiti nəşr etdirmiş, elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrinə aid 20 tövsiyyə hazırlamış, 13 elmlər namizədi və 5 elmlər doktoru yetişdirmişdir. Onun hidrogeologiya sahəsində hazırladığı alimlər ölkədə tanınmış hidrogeoloqlar məktəbini təmsil edirlər. Ə.Əlimovun elmi-tədqiqatlarının nəticələri iqtisadi səmərəliliyi ilə seçildiyinə görə 30 ölkədə geniş tətbiq olunmuşdur.

TARIQULU ƏMİRASLANOV

Azərbaycanda yeni neft ehtiyatlarının aşkar edilməsində Tarıqulu Əmiraslanovun üzə çıxardığı yüzdən artıq yeni mezozoy çıxış zonaları mühüm rol oynamışdır.

Adlı-sanlı alim Tarıqulu Sadiq oğlu Əmiraslanov 1946-cı ildə Qusar rayonunun Əcəxür kəndində anadan olmuşdur. 1964-cü ildə Düztahir kənd məktəbini bitirib, Azərbaycan Dövlət Neft və Kimya İnstitutuna daxil olmuşdur. Buranı fərqlənmə diplomu ilə bitirən gənc institut elmi şurasının qərarı ilə aspiranturada saxlanmışdır. 1972-ci ildə namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş Tarıqulu 1980-ci ilə kimi elmi işçi vəzifəsində çalışmış, 1980-ci ildə geofizika kafedrasının dosenti seçilmişdir. 1988-ci ildə “Mürəkkəb quruluşlu neftli və qazlı vilayətlərin qravitasiya anomaliyalarının geofiziki sahələrinin kompleks analizi əsasında interpretasiyası” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Onun yaratdığı geofiziki anomaliyaların interpretasiyası metodikası az məsrəflə kiçik ərazidə yer qabığının dərinlik quruluşunu geniş sahələrdə aşkarlamağa və neft-qaz yataqlarını öyrənməyə imkan verir.

Professor Tarıqulu Əmiraslanov 70-dən çox elmi əsərin, bir neçə dərsliyin və monoqrafiyanın müəllifidir. O, “Samur” Ləzgi Mədəniyyət Mərkəzinin yaradıcılarından biri olmuşdur. Gənclərin sevimlisi olan bu insan Bakıda keçirilmiş onlarca tədbirin təşkilatçısı idi. T.Əmiraslanov 1993-cü ildə 47 yaşında vəfat etmişdir. Qusar şəhərinin küçələrindən birinə alimin adı verilmişdir.

СЕРГЬЕДДИН АБДУЛЛАЕВ

Теоретический физикадай дуьньядин кІвенкІвечи алимримкай сад яз гьисабзавай Сергьеддин Абдуллаев и рекьяй академик А.Мухтарован лайихлу давамчи я.

Бакудин Гьукуматдин Университетдин нуфузлу муаллимрикай тир физикадинни математикадин илимрин доктор, профессор Сергьеддин Къубаддинан хва Абдуллаев 1939-йисуз КцІар райондин Пирал хуьре дидедиз хьана. КІелунал рикІ алай жегьил 1958-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин физикадин факультетдик экечІна. Вичихъ чІехи алакьунар авай Сергьеддин кІелдай вахтунда Ленинан тІварунихъ галай стипендиядиз лайихлу хьанай. Университет тафаватлувилелди куьтягьай ада са йисуз Къуба райондин Хъимилрин хуьре муаллимвал авуна ва гуьгъуьнлай аспирантурадик экечІна.

1970-йисуз кандидатвилин, 1996-йисуз докторвилин диссертацияр хвейи ам Азербайжанда ва къецепатан уьлквейра чап хьайи 150-далай гзаф илимдин кІвалахрин, 30-далай гзаф учебникдинни методикадиз талукь ктабрин автор я. Юкьван мектебра кІелзавайбуру, муаллимри ва институтрин студентри адан “Физикадай имтигьанар гун патал теклифзавай месэлаяр” (2 ктаб), “7-8-синифар патал физикадай суаларни месэлаяр”, “9-11 синифар патал физикадин месэлаяр” тІварар ганвай ктабрикай гегьеншдиз менфят къачузва. Ам физикадин факультетдин, гьакІни университетдин илимдин советрин член я. С.Абдуллаев 1997-йисалай Бакудин Гьукуматдин Университетдин теоретикадин физикадин кафедрадин профессор я.

SƏRHƏDDİN ABDULLAYEV

Nəzəri fizika sahəsində nəinki respublikamızın, eləcə də dünyanın mötəbər alimlərindən sayılan Sərhəddin Abdullayev bu sahənin aparıcı alimi akademik Abdulla Muxtarovun ardıcılıdır.

Bakı Dövlət Universitetinin nüfuzlu müəllimlərindən olan fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor Sərhəddin Qubaddin oğlu Abdullayev 1939-cu ildə Qusar rayonunun Piral kəndində anadan olmuşdur. Kənd məktəbini bitirib, ADU-ya daxil olmuş, əla təhsilinə görə Lenin təqaüdünə layiq görülmüşdür. Universiteti fərqlənmə diplomu ilə başa vurub, Quba rayonunun Qımıl kəndində müəllim işləmiş, bir il sonra aspiranturaya daxil olmuşdur.

1970-ci ildə namizədlik, 1996-cı ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə edən S.Abdullayevin ölkəmizdə və xaricdə 150-dən çox elmi əsəri çap olunmuşdur. O, 30-dan çox dərsliyin və metodik vəsaitin müəllifidir. Onun orta məktəb müəllimləri, tələbələr və şagirdlər üçün yazdığı “Fizikadan olimpiada məsələləri”, “Fizikadan sual və məsələlər”, “Klassik elektrodinamikadan məsələlər” və s. kitabları böyük tirajla dəfələrlə çap olunmuşdur. O, 2003-2008-ci illərdə respublikamızın ümumtəhsil məktəbləri VII-XI siniflərinin yeni “Fizika” dərsliklərinin həmmüəllifidir. S.Abdullayevin abituriyentlər üçün yazdığı vəsaitlər minlərlə gəncə tələbə olmaqda kömək etmişdir. Onun VII və VIII siniflər üçün yazdığı fizika dərslikləri Təhsil Nazirliyinin və Açıq Cəmiyyət İnstitutunun keçirdiyi dərslik müsabiqəsində birinci yeri qazanmışdır.

S.Abdullayev 1997-ci ildən BDU-nun nəzəri fizika kafedrasının professorudur.

ГЬАСАНБЕГ АРАЗОВ

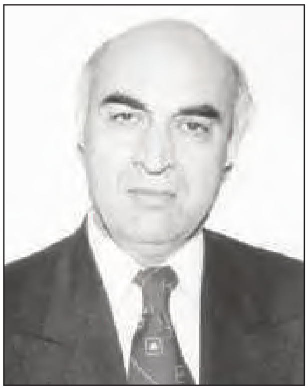

Теоретикадин механикадин юза тежедай меркезар проблема гьял авур Гьасанбег Аразова астрономияда, геодезияда ва геофизикада ам кардик кутадай рекьер къалурна.

Гьасанбег Тагьиран хва Аразов 1940-йисуз КцІар райондин ЧІехи Муругърин хуьре дидедиз хьана.

HƏSƏNBƏY ARAZOV

İlk dəfə nəzəri mexanikanın tərpənməz mərkəzlər probleminin həllinə nail olmuş Həsənbəy Arazov bunun astronomiyada, kosmik geodeziyada və geofizikada tətbiqi məsələlərini vermişdir.

Həsənbəy Tahir oğlu Arazov 1940-cı ildə Qusar rayonunun Böyük Muruğ kəndində anadan olmuşdur. Kənd orta mək-

1964-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин физикадин факультет акьалтIарай жегьил физик яз кIвалахал акъвазна.

Спутникдин гуьзетунар асасдиз къачуна, Чилин шардин формадинни вичелди чIугвадай чкадин арада авай алакъаяр чириз алахъай алимди и темадай М.В.Ломоносован тIваруних галай Москвадин Гьукуматдин Университетда 1968-йисуз кандидатвилин, 1988-йисуз докторвилин диссертацияр хвена.

Гь.Аразов космический механика илимдик пай кутунвай алимрикай я. Ада Чилин шардин къенепатан къурулуш къалурзавай параметррин вахтунихъ галаз алакъаяр винел акъудзавай формулаяр арадал гъана, абурун куьмекдалди герек тир гьисабар тухвана. И гьисабри чи планетадин гьакъиндай агъзур йисара арадал атанвай статистикадин малуматар асасдиз къачуна Чилин алатай вахтарикайни гележегдикай анализар тухудай мумкинвилер гузва. 1993-йисалай Бакудин Гьукуматдин Университетда кардик кутунвай Практикадин Метлеб Авай Математика Институтдин отделдиз регьбервал гузвай Гь.Аразова гьакIни республикадин вузра теоретикадин механикадай, математикадай ва астрономиядай тарсар гузва. Ам 100-далай виниз илимдин кIвалахрин автор я.

təbini bitirib, ADU-nun fizika fakültəsində təhsil almış, universitetin “Süni peyklərin müşahidəsi” laboratoriyasında işləmişdir.

Həsənbəy Arazov peyk müşahidələri ölçülərinin köməyi ilə Yerin forması və cazibə sahəsi arasında əlaqələri tədqiq etmişdir. Həmin mövzuda 1968-ci ildə Moskva Dövlət Universitetində namizədlik, 1988-ci ildə isə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Alimin müasir kosmik mexanika elminə verdiyi ən böyük töhfə Yerin daxili quruluşunu xarakterizə edən parametrlərin zamanla əlaqəsini göstərən riyazi ifadələr, həmin düsturlarla apardığı hesablamalardır. Bu isə planetimizin uzaq keçmişi və gələcəyi haqqında təhlillər aparmağa imkan verir.

Şamaxı rəsədxanasında elmi tədqiqat işləri aparmış alim 1993-cü ildən Bakı Dövlət Universitetində fəaliyyət göstərən tətbiqi riyaziyyat institutunun şöbə müdiridir.

Müasir kosmik mexanika sahəsində tanınmış alimlərdən sayılan, respublikanın aparıcı ali məktəblərində nəzəri mexanikadan, riyaziyyatdan və astronomiyadan mühazirələr oxuyan H.Arazov 100-dən çox elmi əsərin müəllifidir.

ГЬАЖАГЪА ЭМИРКЪУЛИЕВ

Са шумуд уьлкведин илимрин академийрин академиквиле хкягъай Гьажагъа Эмиркъулиева яргъал йисара Туьркиядин университетра муаллимвал авунай, чIехи гьуьрмет ва нуфуз къазанмишнай.

(1930-2005)

Тарихдин илимрин доктор ва химиядин илимрин кандидат, профессор Гьажагъа Жаферан хва Эмиркъулиев 1930-йисуз КцIар райондин Хьилерин хуьре дидедиз хьана. 1948-йисуз хуьре юкьван мектеб, 1952-йисуз Бакуда АПИ-дин химиядинни биологиядин факультет куьтягьай ада са вахтуналди хайи хуьре муаллимвал авуна ва мектебдин директорвиле кIвалахна. 1964-йисуз СССР-дин ТIебиатдин ва Техникадин ИА-дин Химиядин Институтдин аспирантурадик экечIай Гь.Эмиркъулиева 1968-йисуз химиядин илимдин тарих темадай кандидатвилин, гьгъуьнлай “Азербайжандин химиядин индустриядин тарих” темадай докторвилин диссертация хвена, тарихдин илимрин докторвилин тIвар къачуна. Алимри адан диссертация Азербайжандин илим-

HACAĞA ƏMİRQULİYEV

Bir neçə xarici ölkənin elmlər akademiyalarının həqiqi üzvü seçilmiş Hacağa Əmirquliyev uzun illər Türkiyə Cümhuriyyətinin universitetlərində müəllim işləmiş, orada böyük hörmət və nüfuz qazanmışdır.

Tarix elmləri doktoru və kimya elmləri namizədi professor Hacağa Cəfər oğlu Əmirquliyev 1930-cu ildə Qusar rayonunun Hil kəndində anadan olmuşdur. ADPİ-nin kimya-biologiya fakültəsini bitirdikdən sonra doğma kəndində müəllim və məktəb direktoru işləmişdir. 1964-cü ildə Azərbaycan EA Qeyri-Üzvi və Fiziki Kimya İnstitutunun aspiranturasına daxil olmuş, qeyri-üzvi polimer məhsullarının öyrənilməsi problemi ilə məşğul olmuşdur. 1967-ci ildə Moskvada üzvi kimya elminin tarixi sahəsində namizədlik, 1980-ci ildə “Azərbaycanda kimya sənayesinin tarixi” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Onun bu fundamental tədqiqatını alimlər Azərbaycan elminə böyük töhfə kimi dəyərləndirmişlər.

Hacağa Əmirquliyev Azərbaycan EA Rəyasət He-

дин тарихда чIехи вакъиа хьиз кьабулнай.

Азербайжандин ИА-дин химиядин тарих отделдиз регьбервал гайи алим гьакIни Азербайжандин Энциклопедиядин редакциядин меслятчи, са шумуд уьлкведин илимдин академийрин уьзви тир. Яргъал йисара Туьркиядин университетра кIвалахай Гь.Эмиркъулиев 150-далай гзаф илимдин кIвалахрин, са шумуд монографиядинни учебникрин автор я.

СИРАЖЕДДИН СЕРКЕРОВ

Вичин илимдин кIвалахра феруладикай къачунвай мелгьемди кьетIен чка кьазвай Сираждин Серкерова адакай гьасилнавай бадхизиндин куьмекдалди кайи хирер куьруь вахтунда сагъарзава.

Биологиядин илимрин доктор Сираждин Велидин хва Серкеров 1934-йисуз КцIар райондин ТIигьиржал хуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб куьтягьна, Азербайжандин Гьукуматдин Медицинадин Институтда кIелай Сираждин 1961-йисуз Азербайжандин ИА-дин Ботаникадин Институтдин аспирантурадик экечIна. Ада кIелун Ленинградда давамарна. 1967-йисуз СССР-дин ИА-дин Органическая Химиядин Институтда кандидатвилин диссертация хвена.

1991-йисуз Уьзбекистанда докторвилин диссертация хвейи Сираждин Серкерован илимдин ахтармишунра феррула (адаз "гъуьлягъдин хъенни" лугьуда) набататдикай къачунвай бадхизиндин куьмекдалди кайи хирер куьруь вахтунда сагъар жеда. Алимди и рекьяй вичихъ авай тежриба клиникайра кардик кутун патал СССР-дин талукь министерстводин разивал къачунай. Идалай гуьгъуьниз ада Ленинграддин Мечникован тIварунихъ галай клиникада тежрибаяр тухвана. Чпел куник геж сагъ жедай хирер хьайи инсанар ада вичин мелгьемрив куьруь вахтунда сагъарнай ва Ленинграддин газетри ва журналрини и гьакъиндай гегьеншдиз кхьенай.

Азербайжандиз хтай машгьур алим исятда Азербайжандин ИА-дин Ботаникадин Институтдин кьилин пешекар я. Нахчивандин кьелен мяденрин патарив акъатзавай феррула набататдикай ада гьазурнавай, куник хьайи хирер сагъарун патал тай авачир дарман гьелелиг Азербайжанда гегьеншдиз кардик кутунвач. ЯтIани ада вичин ахтармишунар давамарзава.

Азербайжандин илимдин лайихлу деятель С.Серкеров 150-далай гзаф илимдин кIвалахрин, 2 монографиядин, 7 илимдин ачухарунин автор я.

yətinin nəzdindəki kimya elminin tarixi şöbəsinin müdiri, Azərbaycan Ensiklopediyası redaksiyasının elm və texnika tarixi üzrə məsləhətçisi idi. O, uzun illər Türkiyənin universitetlərində çalışmışdır

Hacağa Əmirquliyev 150-dan çox elmi əsərin, bir neçə monoqrafiyanın və kimya üzrə ümumtəhsil məktəbləri üçün yazılmış, Azərbaycanda və Türkiyədə nəşr olunmuş dərsliklərin müəllifidir.

SİRACƏDDİN SƏRKƏROV

Elmi axtarışlarında ferruladan alınan məlhəm mühüm yer tutan Siracəddin Sərkərovun həmin bitkidən aldığı badxızinin köməyi ilə yanıqları və trofik yaraları vaxtında müalicə etmək mümkündür.

Biologiya elmləri doktoru Siracəddin Vəli oğlu Sərkərov 1934-cü ildə Qusar rayonunun Tahircal kəndində anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi bitirib, Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunda təhsil almışdır. 1961-ci ildə Azərbaycan EA Botanika İnstitutunun aspiranturasına daxil olan Siracəddin təhsilini Leninqradda davam etdirmiş, 1967-ci ildə SSRİ EA Üzvi Kimya İnstitutunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

1991-ci ildə Özbəkistan EA Bioüzvi Kimya İnstitutunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edən Siracəddin Sərkərovun elmi axtarışlarında ferrula (ona "ilan kölgəsi" də deyirlər) bitkisindən alınan məlhəm mühüm yer tutur. Ferruladan alınmış badxızinin köməyi ilə yanıqları və trofik yaraları müalicə etmək mümkündür. Alim bu sahədə əldə etdiyi təcrübəni klinikalarda sınaqdan keçirmək üçün SSRİ Səhiyyə Nazirliyindən rəsmi icazə almış və Leninqrad Hərbi Tibb Akademiyasının termik və kimyəvi yanıqlar və Meçnikov adına xəstəxananın dəri-zöhrəvi xəstəliklər klinikalarında təcrübələr aparmışdır. Aldığı dərmanın köməyi ilə çarəsiz xəstələri qısa müddətdə sağaltmış bu alim haqqında Leninqradın qəzet və jurnallarında çoxlu məqalələr dərc olunmuşdur.

Azərbaycana qayıdan alim hazırda Azərbaycan EA Botanika İnstitutunun baş mütəxəssisidir. Onun Naxçıvanın duz mədənlərinin yaxınlığında bitən ferrula bitkisindən hazırladığı, yanıqların və trofik yaraların sağalmasında böyük səmərə verən əvəzsiz dərman təəssüf ki, hələlik Azərbaycanda geniş tətbiqini tapmayıb. Buna baxmayaraq, alim axtarışlarını davam etdirir.

Azərbaycanın əməkdar elm xadimi Siracəddin Sərkərov 150-dən çox elmi əsərin, 2 monoqrafiyanın və 7 elmi ixtiranın müəllifidir.

КЪАНБАЙ ХАНМАМЕДОВ

Гзаф уьлквейри Къанбай Ханмамедован илимдин нетижайрикай къедалди менфят къачузва. Азербайжандин гьукуматди абурухъ галаз авсиятда са шумуд къарар кьабулнай.

КцIар шегьердин куьчейрикай садаз вичин тIвар ганвай Къанбай Мансуран хва Ханмамедов 1915-йисуз КцIар райондин Чпиррин хуьре дидедиз хьана. Ада Къубадин педмектеб, гуьгъуьнлай Тбилисидин Тамарин Технический Институт акьалтIарна. Ватандин ЧIехи дяве къарагъайла гьиле яракь кьуна душмандин аксина женг чIугур Къанбаял 1942-йисан декабрдиз залан хирер хьана ва гьавиляй ам аскервиляй ахъайна.

Дяведай хтай ам Азербайжан Республикадин Тамарин Промышленностдин Министерстводин идарадин регьбервиле тайинарна. 1946-йисуз кIвалахун патал Азербайжандин Хуьруьн Майишатдин Институтдиз ракъурай Къ.Ханмамедова ина илимдинни педагогикадин рекьяй агалкьунар къазанмишна. 1947-йисуз ада Тбилисида кандидатвилин, 1952-йисуз Ленинградда докторвилин диссертацияр хвена. 1954-йисалай профессор хьана. Гьа йисуз Республикадин Совминдин къарардалди кIарасрин конструкцийрин лаборатория яратмишна ва техникадин илимрин доктор Къанбай Ханмамедов гьа лабораториядин регьбервиле тайинарна. Япония, АСШ, Канада, ГДР, Венгрия, Китай, Болгария, Польша ва Чехословакия хьтин уьлквейрин алимри адан эсерриз чIехи тир къимет ганай.

Алимди яргъал йисара эцигунрин материалар ахтармишна. КIарасдин материалар ктIиникай хуьдай метод гьадаз махсусди я. И ахтармишуникай сифте яз Чехословакияди менфят къачуна. Ана исятдани лезги алимдин метод кьилинди яз гьисабзава. Азербайжандин ва маса республикайрин гзаф эцигунар ва ракьун рекьер акъудунин крарни и методдал бинеламиш хьанва. НафтIадин амукьайрикай менфят къачуна кIарасдин такьатар хуьн, нацIарикай ва кIарасдин хъуьруьшрикай эцигунра менфят къачун патал ада арадал гъайи методар къени къиметлубур я.

Къанбай Ханмамедов эцигунрин ва санайидин материалар эвездай химиядин затIар арадиз гъана адакай гегьенщдиз менфят къачудай рекьер къалурай зурба алим тир.

QANBAY XANMƏMMƏDOV

Bir sıra ölkələrdə Qanbay Xanməmmədovun kəşfləri indiyə kimi tətbiq olunur. Onlarla əlaqədar Azərbaycan hökuməti dəfələrlə qərarlar qəbul etmiş, istehsalata tətbiqini həyata keçirmişdir.

Qusarın küçələrindən birinə adı verilmiş Qanbay Mansur oğlu Xanməmmədov 1915-ci ildə Qusar rayonunun Cibir kəndində anadan olmuşdur. O, Quba Pedaqoji Texnikumunu və Tbilisi Meşə Texniki İnstitutunu bitirmişdir. Böyük Vətən müharibəsi başlanan kimi cəbhəyə yola düşən Qanbay 1942-ci ilin dekabrında ağır yaralanıb ordudan tərxis olunmuş və Azərbaycan Respublikası Meşə Sənayesi Nazirliyində idarə rəisi vəzifəsinə təyin edilmişdir.

1946-cı ildə o, Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutuna göndərilir. Q.Xanməmmədov 1947-ci ildə Tbilisidə namizədlik, 1952-ci ildə isə Leninqradda doktorluq dissertasiyası müdafiə edir. Həmin il Respublika Nazirlər Sovetinin qərarı ilə müvafiq elmi tədqiqat institutunun nəzdində ağac məmulatları və konstruksiyaları laboratoriyası yaradılır və texnika elmləri doktoru, professor Q.Xanməmmədov həmin laboratoriyanın rəhbəri təyin olunur. Laboratoriyanın təşkilinə səbəb dünyanın 20-dən çox ölkəsinin elmi-tədqiqat institutlarının alimin ağac sənayesi ilə bağlı kəşfləri ilə maraqlanması olmuşdu. Q.Xanməmmədovun xaricdə nəşr olunmuş əsərləri böyük əks-səda doğurmuşdu. Onun 57 sanballı əsərini Yaponiya, ABŞ, Kanada, ADR, Macarıstan, Çin Xalq Respublikası, Bolqarıstan, Polşa və Çexoslovakiya alimləri yüksək qiymətləndirmişlər.

Q.Xanməmmədovun ağac məmulatlarının çürüməsinin qarşısını almaq məqsədilə onların sürətlə qurudulması ilə bağlı kəşfi Çexoslovakiya alimlərinin diqqətini cəlb etmiş, ölkənin tikinti-inşaat işlərində sınaqdan keçirilmişdir. Bu günə qədər həmin ölkədə yaşayış binalarının tikintisində bu üsuldan geniş istifadə edilir. Azərbaycanın və keçmiş İttifaqın əksər respublikalarının tikintilərində, dəmiryol xətlərinin çəkilişində də alimin həmin üsulu tətbiq edilir. Onun neft tullantılarından istifadə etməklə ağac məmulatlarının mühafizəsi, inşaat işlərində kənd təsərrüfatı və ağac emalı tullantılarından istifadə ilə bağlı kəşfləri, yonqarlardan lövhələr istehsal etmək, qamışdan tikinti materialı əldə etmək texnologiyası məşhurdur. Qanbay Xanməmmədov inşaat və sənaye materiallarının kimyəvi əvəzedicilərinin ixtiraçısı idi.

Алимдин пуд веледди бубадин рехъ давамарзава. Абуру техникадин, кибернетикадин ва химиядин хилерай дуьньядин илимдик лайихлу пай кутазва.

ОКТАЙ ХАНМАМЕДОВ

Чи республикада сифте яз роботар ва манипуляторар интеллектдин рекьелди идара авунин системаяр туькІуьрна, абур идара авунин теория арадиз гъун Октай Ханмамедоваз къисмет хьана.

Техникадин илимрин доктор Октай Къанбаян хва Ханмамедов 1941-йисуз КцІар райондин Чпир хуьре дидедиз хьана. Азербайжандин НафтІадинни Химиядин Институтда кІелна. 1966-йисуз адан технический объектрихъ ва технологиядин процессар гуьнгуьна хтунихъ галаз алакъалу илимдин кІвалахди Вирисоюздин студентрин илимрин кІвалахриз талукьарнавай конкурсда сад лагьай чка кьуна.

Институт тафаватлувилелди акьалтІарай ам кІвалахун патал Азербайжандин Илимрин Академиядин Кибернетикадин Институтдиз ракъурна. 1970-йисуз Москвадин Автоматикадин ва Телемеханикадин Институтда кандидатвилин диссертация хвена.

Азербайжандин математикадинни техникадин кибернетика илимдин зурба пешекаррикай тир О.Ханмамедован илимдин кІвалахар гзаф мураккаб техникадин системаяр идара авунихъ галаз алакъалу я. 1970-1980-йисара ада чи республикада сифте яз роботар ва манипуляторар интеллектдин рекьелди идара авунин системаяр туькІуьрна, абур идара авунин теория арадиз гъана. Алимди вичин докторвилин дисссертацияни гьа и проблемайриз талукьарнавай.

100-далай гзаф илимдин кІвалахрин автор тир Октай Ханмамедов 1994-йисуз Америкадин Садхьанвай Штатриз куьч хьана, гьанин институтра муаллимвал авуна. Исятда алим пенсиядиз фенва.

ТОФИКЪ ХАНМАМЕДОВ

СССР-да Клаусдин технологиядин процессдин хиляй сад лагьай алим тир Тофикъ Ханмамедов Америкадин Садхьанвай Штатрин кІвенкІвечи алимрикай я.

Химиядин илимрин доктор Тофикъ Къанбаян хва Ханмамедов 1945-йисуз Бакуда дидедиз хьана. 1967-йисуз Азербайжандин НафтІадинни Химиядин Институт акьалтІарна. 1971-йисуз

Alimin üç övladı da elmə bağlanmışdır. Onlar texnika, kibernetika və kimya elminə öz layiqli töhfələrini verirlər.

OQTAY XANMƏMMƏDOV

Respublikamızda ilk dəfə olaraq robotların və manipulyatorların intellektlə idarə olunması sistemlərini işləyib hazırlamaq, onların idarə olunması nəzəriyyəsini yaratmaq Oqtay Xanməmmədova nəsib olmuşdur.

Texnika elmləri doktoru Oqtay Qanbay oğlu Xanməmmədov 1941-ci ildə Qusar rayonunun Cibir kəndində anadan olmuşdur. Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunda təhsil almışdır. 1966-cı ildə onun texniki obyektlərin və texnoloji proseslərin tənzimlənməsi ilə bağlı elmi işi tələbə elmi işlərinə həsr olunmuş Ümumittifaq müsabiqəsində birinci yeri tutmuşdur.

İnstitutu fərqlənmə diplomu ilə bitirən O.Xanməmmədov Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Kibernetika İnstitutuna işə göndərilmişdir. 1970-ci ildə Moskvada Avtomatika və Telemexanika İnstitutunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Azərbaycanın riyazi və texniki kibernetika elminin aparıcı mütəxəssisi olan O.Xanməməmədovun elmi fəaliyyəti qeyri-müəyyənlik şəraitində optimallaşdırma və mürəkkəb texniki sistemlərin idarə olunması ilə bağlıdır. 1970-1980-ci illərdə o, respublikada ilk dəfə olaraq robotların və manipulyatorların intellektlə idarə olunması sistemlərini işləyib hazırlamış, onların idarə olunması nəzəriyyəsini yaratmışdır. Alimin doktorluq dissertasiyası da bu problemlə bağlı olmuşdur.

100-ə yaxın elmi əsəri respublikamızda və xaricdə çap olunmuş Oqtay Xanməmmədov 1994-cü ildə ABŞ-a köçmüş, orada müxtəlif institutlarda pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. Hazırda alim pensiyadadır.

TOFİQ XANMƏMMƏDOV

SSRİ-də Klaus texnologiyası prosesi sahəsində ilk əvəzsiz alim olan Tofiq Xanməmmədov bu gün Amerika Birləşmiş Ştatlarının qabaqcıl alimlərindəndir.

Kimya elmləri doktoru Tofiq Qanbay oğlu Xanməmmədov 1945-ci ildə Bakıda anadan olmuşdur. 1967-ci ildə Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunu bitirmişdir. Polimerlər kimyası sahəsində nami-

Т.Ханмамедова Москвада, СССР-дин Илимрин Академиядин А.В.Топчиеван тIварунихъ галай НефтIадинни Химиядин Синтездин Институтда полимеррин химиядиз талукьарнавай кандидатвилин диссертация хвена. Ада 1971-1983-йисара Азербайжандин ИА-да кIвалахна, Сумгаитда цIийи полимерар арадиз гъуник вичин пай кутуна. 1974-1975-йисара Манчестер Университетда ва Садхьанвай Королевствода вичин чирвилер артухарна. 1993-1991-йисара ада Газпромдин Вирисоюздин Илимдинни Техникадин Проектдин Институтда лабораториядиз регьбервал гана. Куьруь вахтунда алимди гугурт арадиз гъун ва газдин амукьаяр патал цIийи технологияр ва катализаторар гьазурна. 1990-йисуз докторвилин диссертация хвейи Т.Ханмамедов СССР-дин Гьукуматдин Илимдинни Технологиядин Комиссиядин Илимдинни Техникадин Советдин уьзви хкянай.

Тофик Ханмамедован илимдин кIвалахар зурбабур я. Абур аминдин модулар патал проектар гьазурун, гугурт арадал хкун, амукьай газ цIийи кьилелай гьасил хъувун ва абурукай халкьдин майишатда менфят къачунихъ галаз алакъалу я.

1991-йисуз Америкадин Садхьанвай Штатриз куьч хьайи Тофик Ханмамедова Хьюстон ва Техас шегьерра илимдин чIехи компани арадиз гъана. Газ гугурт квай затIарикай михьунин хиляй дуьньядин и кIвенкIвечи компани неинки АСШ-дин ва Канададин, гьакI вири дуьньядин технологиядин илимда чIехи вакъиа я. Лезги алимди гугуртдихъ галаз алакъалу технологийрай АСШ-дин ва Канададин патентар къачунва.

zədlik dissertasiyasını 1971-ci ildə Moskvada, SSRİ Elmlər Akademiyasının A.V.Topçiyev adına Neft və Kimya Sintezi İnstitutunda müdafiə etmişdir. O, 1971-1983-cü illərdə Azərbaycan EA-da çalışmış, Sumqayıt şəhərində yeni polimerlər alınması sahəsində fəaliyyət göstərmişdir. 1974-1975-ci illərdə Mançester Universitetində, Birləşmiş Krallıqda biliyini və təcrübəsini artırmışdır. 1983-1991-ci illərdə Bakıda Qazpromun Ümumittifaq Elmi-Tədqiqat Layihə İnstitutunun laboratoriyasına rəhbərlik etmiş, burada kükürdün texnologiyasının inkişafı problemi ilə məşğul olmuşdur. Qısa müddət ərzində o, kükürd istehsalı və qaz qalıqları üçün yeni texnologiyalar və katalizatorlar hazırlamışdır. Onun elmi nəticələri Rusiya Federasiyasında və Özbəkistanda istehsalata geniş tətbiq olunmuşdur. 1990-cı ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə edən Tofiq Xanməmmədov SSRİ Dövlət Elm və Texnologiya Komissiyasının Elmi-Texniki Şurasının üzvü idi.

Tofiq Xanməmmədovun elmi tədqiqatlarında amin modulları üçün layihələr hazırlanması, kükürdün bərpa edilməsi və qalıq qazının təkrar emalı, onların sənaye müəssisələrində tətbiq edilməsi və sairə üstünlük təşkil edir. 1991-cı ildən alim Amerika Birləşmiş Ştatlarında yaşayır. T.Xanməmmədov qazın kükürd birləşmələrindən təmizlənməsi sahəsində dünyanın bir neçə aparıcı şirkətinin (TPA, Inc., Dallas, Texas) üzvü seçilmişdir. Onun Xyuston və Texas şəhərlərində təsis etdiyi texnoloji şirkət nəinki ABŞ-da və Kanadada, eləcə də dünya miqyasında elmi araşdırmalar aparır. Alimin kükürdlə bağlı texnologiyaları ABŞ-ın və Kanadanın patentlərini almışdır.

ЗЕРИФЕ ХАНМАМЕДОВА

ЦIийи технологийрин куьмекдалди бетон гьасил авунихъ галаз алакъалу ахтармишунар тухвай Зерифа Ханмамедова Туьркиядин тIвар-ван авай алимрикай я.

Техникадин илимрин доктор, профессор Зерифе Ханмамедова 1949-йисуз кцIарви алим, техникадин илимрин доктор, профессор Къанбай Ханмамедован хизанда дидедиз хьана. Вичин кьве стхади хьиз, адани бубадин рехъ давамарна.

1971-йисуз Азербайжандин Техникадин Университет тафаватлувилелди акьалтIарай руш, 1972-йисуз Азербайжандин Эцигунрин Инженервилин Уни-

ZƏRİFƏ XANMƏMMƏDOVA

Elmi fəaliyyətinin əsas istiqamətləri beton istehsalında müasir texnologiyaların tətbiqi ilə əlaqədar olan Zərifə Xanməmmədova Türkiyənin adlı-sanlı alimlərindəndir.

Texnika elmləri doktoru, professor Zərifə Qanbay qızı Xanməmmədova 1949-cu ildə məşhur alim, texnika elmləri doktoru Qanbay Xanməmmədovun ailəsində anadan olmuşdur. İki qardaşı kimi o da atasının yolu ilə getmişdir.

1971-ci ildə Azərbaycan Texniki Universitetinin inşaat fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirən gənc qız 1972-ci ildə Azərbaycan İnşaat Mühəndisləri

верситетда муаллимвиле кIвалахал акъвазна.

1982-йисуз Ленинграддин Техникадин Академияда докторвилин диссертация хвейи алимди 22-йисуз ара датIана Европадин ва Россиядин технический университетра кIвалахна.

З.Ханмамедоваади яргъал йисара Москвадин Куйбышеван тIварунихъ галай Инженервилинни Эцигунрин Университетда, Прагадинни Братиславадин Технический Университетра кIвалахна.

1994-йисуз Туьркиядин Образованидин Министерстводин тIалабуналди и уьлкведиз атай алимди цIийиз кардик кутур Нигде Университетда кафедрадиз регьбервал гана. 1997-йисалай Зерифа Ханмамедова инин профессор я.

ЦIийи технологийрин куьмекдалди бетон гьасил авунихъ галаз алакъалу ахтармишунар тухвай Зерифа Ханмамедовадин илимдин нетижайрикай са шумуд уьлкведа менфят къачузва. Алим гзаф илимдин кIвалахрин ва кьуд учебникдин автор я.

İnstitutunda müəllim kimi fəaliyyətə başlamışdır. 10 il burada çalışan Z.Xanməmmədova elmin çətin yolları ilə irəliləməyə başlamışdır.

1982-ci ildə Leninqrad Texniki Akademiyasında doktorluq dissertasiyası müdafiə edən Zərifə Xanməmmədova 22 il Avropanın və Rusiyanın bir sıra texniki universitetlərində çalışmışdır. Onun fəaliyyətinin ən məhsuldar illəri Moskvanın Kuybışev adına İnşaat Mühəndisləri Universiteti, Praqa Texniki Universiteti və Bratislava Texniki Universiteti ilə bağlıdır.

1994-cü ildə Türkiyə Ali Təhsil Nazirliyinin dəvəti ilə buraya getmiş alim 1995-ci ildən yeni yaradılmış Nigdə Universitetində kafedra müdiri kimi fəaliyyətə başlamışdır. 1997-ci ildən professordur.

Fəaliyyətinin əsas istiqamətləri beton istehsalında müasir texnologiyaların tətbiqi ilə əlaqədar olan alimin elmi nəticələri bir sıra ölkələrdə geniş tətbiq olunur. Professor Zərifə Xanməmmədova xarici ölkələrdə çap olunmuş bir sıra elmi əsərlərin və 4 dərs vəsaitinin müəllifidir.

НУРЕДДИН ГЪАБИБОВ

Искусствоведенидин илимдик чIехи пай кутур Нуреддин Гьабибов Азербайжандин харусенятдиз ва эстетикадин месэлайриз талукьарнавай гзаф ктабрин автор я.

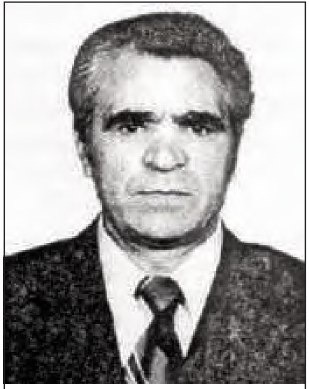

(1923-2006)

Искусствоведенидин илимрин доктор Нуреддин Давудан хва Гьабибов 1923-йисуз КцIар райондин Яргунрин хуьре дидедиз хьана. Хуьруьн мектеб акьалтIарайдалай гуьгъуьниз ада Къубадин педмектебда кIелна. КцIар райондин “Социализмадин темп” газетдин жавабдар секретарвиле кIвалахна. Ватандин ЧIехи дяве къарагъайла ада гуьгъуьллудаказ гьиле яракь кьуна. Дяведин вахтунда орден ва медалриз лайихлу хьайи Н.Гьабибова 1951-йисуз Ленинграддин Гьукуматдин Университетдин искусстводин тарих факультет тафаватлувилелди акьалтIарна.

Н.Гьабибова яргъал йисара Азербайжандин Гьукуматдин Художниквилин Мектебда, Гьукуматдин Консерваторияда ва Азербайжандин Гьукуматдин Медениятдинни Искусстводин Университетда кIвалахна. 1958-йисуз ада кандидатвилин ва 1970-йисуз докторвилин диссертацияр хвена.

Н.Гьабибов Азербайжанда ва маса уьлквейра

NURƏDDİN HƏBİBOV

Ömrünü sənətşünaslıq elminin tarixi və nəzəri problemlərinin tədqiqinə həsr etmiş Nurəddin Həbibov Azərbaycan incəsənəti və estetika məsələləri ilə bağlı qiymətli əsərlərin müəllifidir.

Sənətşünaslıq elmləri doktoru Nurəddin Davud oğlu Həbibov 1923-cü ildə Qusar rayonunun Həzrə kəndində anadan olmuşdur. Kənd məktəbini və Quba pedaqoji məktəbini bitirmiş, Qusarın “Sosializm tempi” qəzeti redaksiyasında məsul katib vəzifəsində işləmişdir. Böyük Vətən müharibəsində iştirak etmiş, orden və medallarla təltif olunmuşdur. N.Həbibov 1951-ci ildə Leninqrad Dövlət Universitetinin incəsənət tarixi fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmiş, Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Məktəbində, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında, sonradan isə Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur.

1952-ci ildən Azərbaycan Milli EA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunda çalışmış, namizədlik və doktorluq dissertasiyalarını müdafiə etmişdir. Sənətşünaslıq elminin tarixi və nəzəri problemlərinə , Azərbaycan incəsənətinə və estetika məsələlərinə həsr olunmuş kitab, monoqrafiya və məqalələri Bakıda və Moskva-

чап хьайи 400-далай виниз макъалайрин, 12 ктабдин, 10 монографиядин автор я. Москвада адан “Искусство Советского Азербайджана”, “Микаил Абдуллаев”, “Изобретательное искусство Азербайджанской ССР” тIварар ганвай ктабар чIехи тираждалди чап хьана. Ам Азербайжандин тIвар-ван авай художникар тир М.Абдуллаевакай, Б.Мирзезаdедикай, С.Бегьлулзадедикай, Т.Салагьовакай, М.Рагьманзадедикай, С.Саламзадедикай кхьенвай монографийрин автор я.

1993-1997-йисара профессор Н.Гьабибова “Самур” газетдин редакторвиле кIвалахна. Гьа са вахтунда ада лезгийрин халичачивилин сенятни ахтармишна ва чи фурарикай чешнеяр атIанвай “Ахцегь”, “Миграгъ”, “Рутул”, “ЦIийихуьр” хьтин халичаяр дуьньядин музейра хуьзвайди винел акъудна.

Н.Гьабибова са кьадар вахтунда Азербайжандин Медениятдин Министерствода завотделвиле ва Азербайжандин КП-дин ЦК-дин инструкторвиле кIвалахнай. Эхиримжи йисара алим Республикадин ИА-да илимдин кьилин кIвалахдар къуллугъдал алай. Н. Гьабибова 50 йисуз ара датIана илимдиз къуллугъ авуна.

ЭШРЕФ БАЛАМЕТОВ

Азербайжандин Энергетикадин Институтда илимдин цIийи хел арадиз гъайи Эшреф Баламетов энергетикадин илимдин тIвар-ван авай векил я.

Техникадин илимрин доктор Эшреф Баламетан хва Баламетов 1947-йисуз КцIар райондин ЭчIехуьре дидедиз хьана. Хуьруьн юкьван мектеб акьалтIарай ада Бакудин Энергетикадин Техникум, гуьгъуьнлай М.Азизбегован тIварунихъ галай Азербайжандин НафтIадинни Химиядин Институтдин энергетикадин факультет куьтягьна. Азербайжандин Илимдин Ахтармишунрин Энергетикадин Институтда инженервиле, илимдин гьвечIи кIвалахдарвиле ва директордин заместителвиле кIвалахна. 1980-йисуз Москвада техникадин илимрин кандидатвилин, 1994-йисуз Новосибирскда докторвилин диссертацияр хвена.

1989-йисуз Эшреф Баламетован регьбервилик кваз Энергетикадин Институтда электрический системайрин чкада гьатнавай режимрин анализдин сектор ахъа хьана. И хиляй чи республикадин илимдик пай кутур сектор 1993-йисуз отделдиз ва лабораториядиз элкьвена. Гьа чIавалай Э.Баламетова и

da nəşr olunmuşdur. “Rəssamlıqdan söhbət”, “Bədii zövq haqqında”, “Azərbaycan sovet rəssamlığı”, “Təsviri sənət haqqında”, “Azərbaycan sovet rəngkarlığı”, “Mikelancelo”, “Azərbaycan incəsənəti”, “Füzuli dünyası rəsmlərdə” kitablarının, həmçinin görkəmli Azərbaycan rəssamları M.Abdullayev, B.Mirzəzadə, S.Bəhlulzadə, T.Salahov, M.Rəhmanzadə, S.Salamzadə və başqa sənətkarların yaradıcılığına dair monoqrafiyaların müəllifidir. Respublikamızda və xaricdə 400-dən artıq elmi məqaləsi çap olunmuşdur.

1993-1997-ci illərdə “Samur” qəzetinin baş redaktoru vəzifəsində işləmişdir. Sovet dövründə N.Həbibov bir müddət Azərbaycan KP MK-da təlimatçı və Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyində şöbə müdiri vəzifələrində də çalışmışdır.

Ömrünün 50 ilini elmə həsr etmiş alim ləzgilərin xalçaçılıq sənəti ilə bağlı maraqlı axtarışlar aparmış, dünya muzeylərində saxlanan “Axtı”, “Migrağ”, “Rutul”, “Zeyxür” халчалары və ləzgilərə məxsus digər çeşnilər haqqında məlumatlar toplamışdır. Alim ömrünün sonuna kimi Azərbaycan Milli EA İncəsənət İnstitutunun baş elmi işçisi vəzifəsində çalışmışdır.

ƏŞRƏF BALAMƏTOV

Azərbaycan Elmi Tədqiqat Energetika İnstitutunda yeni elmi istiqamətin əsasını qoymuş Əşrəf Balamətov energetika elminin görkəmli nümayəndələrindəndir.

Texnika elmləri doktoru Əşrəf Balamət oğlu Balamətov Qusar rayonunun Əcəxür kəndində anadan olmuşdur. O, Bakı Energetika Texnikumunu, Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunun energetika fakültəsini bitirmişdir. 1971-ci ildə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Energetika İnstitutuna mühəndis vəzifəsinə qəbul olunmuşdur. 1980-ci ildə Moskvada namizədlik, 1994-cü ildə Novosibirskdə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Əşrəf Balamətov AzET Energetika İnstitutunda yeni elmi istiqamətin əsasını qoymuşdur. Onun rəhbərliyi ilə elmi tədqiqat bölməsi, sonralar isə şöbə yaradılmışdır. Alim 1987-ci ildən bu günə qədər burada müxtəlif şöbələrə rəhbərlik edir. Energetika İnstitutunun Tədris Mərkəzindəki ixtisasartırma kurslarında mühazirələr oxuyur.

Alim 1996-cu ildə Almaniyada “Qafqaz və Orta Asiya ölkələrinin enerji sistemlərinin operativ plan-

лабораториядиз регьбервал гузва. Ам Къафкъаздин ва Юкьван Азиядин уьлквейрин энергетикадин система вахтунда ва дуьздаказ паюниз, идара авуниз талукьарнавай TASIS программадин ва Шагь дагъ Милли Паркунин Экологиядин проектдин эксперт я.

Э.Баламетов 1991-йисалай цин гъвечIи электростанцияр гуьнгуьна хтунин крарив машгъул я. КцIар райондин ЩIийихуьре вичин гуж 10 мвт тир станция гьадан регьбервилик кваз кардик кухтуна. Ада гьазурай I,II ва III несилдин электрондин гьисабунрин машинар ва компьютерар патал кьилди 5 программа СССР-дин Гьукуматдин талукь фондуни кьабулнай.

Ада илимда кьунвай нетижаяр неинки Азербайжандин, гьакI къецепатан уьлквейрин энергетикрини гегьенщдиз кардик кутунва. Абурукай менфят къачузвай карханайрин сиягьда "Азэнерго" хьиз, Москвадин Кьилин Проектрин ва Ахтармишунрин Институт ва "Энергопроект" Институт, "ENIN" энергетикадин объединение ва масабурни ава.

Эшреф Баламетов 130-далай гзаф илимдин кIвалахрин, 14 изобретенидин автор, 65 илимдин ахтармишунрин отчетрин регьбер я.

laşdırılması, istismarı, idarəsi" üzrə TASIS layihəsinin enerji haqqının ödənişinə nəzarət proqram sisteminin yaradılması və Şahdağ Milli Qoruğu Ekologiya layihəsi işlərində icraçı və ekspert kimi iştirak etmişdir. Ə.Balamətov kiçik su elektrik stansiyalarının bərpası və istismar olunması məsələləri ilə də məşğul olmuşdur. Qusar rayonundakı Zeyxür SES-nin bərpası, işə salınması və istismarına rəhbərlik etmişdir.

Onun birinci, ikinci və üçüncü nəsl elektron-hesablama maşınları və fərdi kompüterlər üçün işlədiyi beş proqram kompleksi SSRİ Dövlət İxtisaslaşdırılmış Alqoritmlər və Proqramlar Fonduna qəbul edilmişdir. Elm sahəsindəki xidmətlərinə görə akademik Yusif Məmmədəliyev adına medalla təltif olunmuş, Beynəlxalq Ekoenergetika Akademiyasının akademiki seçilmişdir.

Alimin elmi nailiyyətlərindən ölkəmizdə və xaricdə geniş istifadə olunur. Belə müəssisələr arasında "Azenerqo", Moskvanın "Enerqoproyekt" İnstitutu, "ENIN" energetika birliyi də vardır.

Əşrəf Balamətov 130-dan çox elmi əsərin, 14 elmi ixtiranın, iki monoqrafiyanın müəllifi , 65-dən çox elmi-tədqiqat hesabatının elmi rəhbəridir.

АБИДУЛЛА ОРУЖОВ

Вичин уьмуьрдин 37 йис Къафкъаздин Албаниядин тарихар чируниз серф авур Абидулла Оружова тек са КцIар районда 20-дав агакьна къадим яшайишдин чкайрин амукьаяр винел акъуднай.

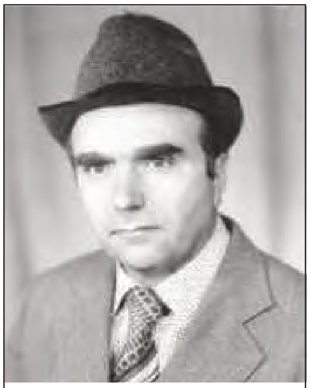

(1936-2001)

Тарихдин илимрин доктор Абидулла Шихкамалан хва Оружов 1936-йисуз КцIар райондин Мучугъ хуьре дидедиз хьана. Ада 1955-йисуз КцIарин 1-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарнай. Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин тарихдин факультет тафаватлувилелди акьалтIарай ам университетдин илимдин советдин къарардалди ина муаллимвиле хвенай. 1965-1967 йисара аспирант хьайи ам гуьгъуьнлай Азербайжандин Илимрин Академиядин археологиядинни этнографиядин сектордин илимдин кIвалахдарвиле ва археологиядин фондунин регьбервиле тайинарнай. 8 йисуз ина кIвалахай ада сифте яз чи республикада археологиядин музей туькIуьрнай.

1971-йисуз А.Оружова "Сифтегьан юкьван виш йисара Азербайжанда хьенчIихьанвилин сенят (V-VIII виш йисар)" темадай кандидатвилин диссер-

ABİDULLA ORUCOV

Ömrünün 37 ilini Qafqaz Albaniyasının tarixini öyrənməyə sərf etmiş alim-arxeoloq Abidulla Orucov təkcə Qusar rayonunun ərazisində 20-yə yaxın qədim yaşayış məskəninin qalıqlarını aşkar etmişdir.

Tarix elmləri doktoru Abidulla Şıxkamal oğlu Orucov 1936-cı ildə Qusar rayonunun Mucuğ kəndində anadan olmuşdur. Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbini bitirib, Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinə daxil olmuşdur.

Buranı fərqlənmə diplomu ilə başa vuran gənc elmi şuranın qərarı ilə tarix fakültəsinin ümumi tarix kafedrasında müəllim saxlanmışdır.

1965-1967-ci illərdə universitetin aspiranturasında təhsil almış, Azərbaycan EA-nın arxeologiya və etnoqrafiya bölməsində elmi işçi, arxeologiya fondunun rəhbəri işləmişdir. 8 il həmin vəzifədə çalışan Abidulla Orucov burada ilk dəfə olaraq arxeologiya muzeyi yaratmışdır.

1971-ci ildə A.Orucov Azərbaycan EA-nın elmi şurasında "İlk orta əsrlərdə Azərbaycanda dulusçuluq sənəti (V-VIII əsrlər)" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

тация хвенай.

1976-йисалай тарихдин илимрин доктор Жаббар Халилова регьбервал гузвай илимдин экспедицийра кIвалахай А.Оружова КцIарин, Къубадин, Девечидин ва Хачмазин са шумуд хуьряй гзаф къадим амукьаяр гьилик авуна ва Шамахидин Хынислы, Къубадин Дере Чичи, КцIарин Къефлед пелерин амукьайрикай, а районрин археологиядиз талукь делилрикай илимдин кIвалахар чапдай акъудна.

А.Оружован 30 йисан ахтармишунрин нетижа яз арадал атай "Кефер-РагъэкъечIдай Азербайжан юкьван асирра" тIвар ганвай докторвилин диссертациядиз оппонентри лайихлу къимет гана, ам асасдиз къачуна цIийи учебникар арадал гъун къетI авуна.

1997-йисалай вичин уьмуьрдин эхирдалди университетдин цIийи ва лап цIийи тарих кафедрада кIвалахай профессор Абидулла Оружов 60-далай гзаф илимдин кIвалахрин автор я. Практикадин материалрал асаслу хьуни и кIвалахрин къиметлувал мадни артухарзава. И материалар ада археологиядин кIвалахар кьиле тухудайла винел акъудай амукьайрикай, къванцин ва накьвадин сурарикай, къванцин, цурцун, ракьун затIарикай ибарат я.

АЛИ МУСАЕВ

(1941-2005)

ЦIуд йисуз "Самур" Лезги Милли Меркездиз регьбервал гайи француз чIалан алим Али Мусаеваз Франциядин гьукуматди медениятдин рекьяй къазанмишай агалкьунрай 2002-йисуз "Командор" орден ганай.

Филологиядин илимрин доктор, профессор Али Межидан хва Мусаев 1941-йисуз КцIар районда дидедиз хьана. Шегьердин 2-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна, Азербайжандин Гьукуматдин Къецепатан ЧIаларин Институтдин француз чIалан факультетда кIелна. Институт тафаватлувилелди акьалтIарай жегьил ина муаллимвиле кIвалахал акъвазна. Гуьгъуьнлай 5 йисуз Алжирда таржумачивиле кIвалахай ада 1977-йисуз кандидатвилин ва 1990-йисуз докторвилин диссертацияр хвена. Чи республикада француз чIалан виридалайни хъсан пешекар тир ада 23 йисуз Азербайжандин Къецепатан ЧIаларин Университетдин француз чIалан лексика кафедрадиз регьбервал ганай.

А.Мусаев француз чIалан грамматикадикай кхьенвай 70-далай гзаф илимдин кIвалахрин автор я. Ада Азербайжанда сифте яз 5000 гафуникай иба-

1976-cı ildən tarix elmləri doktoru Cabbar Xəlilovun rəhbərlik etdiyi elmi ekspedisiyada çalışan gənc alim Qusar, Quba, Dəvəçi və Xaçmaz rayonlarının müxtəlif yerlərində qədim yaşayış yerlərini aşkara çıxarmışdır. Şamaxının Xınıslı, Qubanın Dərə Çiçi, Qusarın Qəflə təpələrini də ilk dəfə A.Orucov elmi cəhətdən öyrənmiş, bununla bağlı bir sıra elmi məqalələrlə çıxış etmişdir.

A.Orucovun rəhbərliyi ilə neçə-neçə insan alim adını qazanmışdır. Onun 30 illik axtarışlarının nəticəsi olan "Şimal-Şərqi Azərbaycan orta əsrlərdə" adlı doktorluq dissertasiyasının Azərbaycan elmində böyük hadisə olduğu qeyd edilmiş, onun əsasında yeni dərsliklərin yazılması tövsiyyə olunmuşdur.

1997-ci ildən ömrünün axırına kimi Bakı Dövlət Universitetinin yeni və ən yeni tarix kafedrasının professoru işləmiş A.Orucov 60-dan çox elmi əsərin müəllifidir. Praktik materiallara əsaslanması həmin əsərlərin sanbalını artırır. Bu materiallar onun arxeoloji qazıntılar apararkən aşkara çıxardığı qədim daş və torpaq qəbirlərdən, daş, tunc və dəmir dövrünə aid maddi mədəniyyət nümunələrindən ibarətdir.

ƏLİ MUSAYEV

On il "Samur" Ləzgi Milli Mərkəzinə rəhbərlik etmiş görkəmli alim Əli Musayevi mədəniyyət və incəsənət sahəsindəki xidmətlərinə görə Fransa dövləti 2002-ci ildə ölkənin "Komandor" ordeni ilə təltif etmişdir.

Filologiya elmləri doktoru, professor Əli Məcid oğlu Musayev 1941-ci ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Qusar şəhər Azərbaycan orta məktəbini bitirib, M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Dillər İnstitutunun fransız dili fakültəsinə daxil olmuş və oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. 1963-cü ildən həmin institutun fransız dili kafedrasında müəllim vəzifəsində çalışmışdır. 1966-1970-ci illərdə Əlcəzair Respublikasında tərcüməçi işləmişdir.

1970-ci ildən institutun fransız dili kafedrasında müəllim, baş müəllim vəzifələrində çalışmışdır. 1977-ci ildə Kiyev Dövlət Universitetində namizədlik, 1990-cı ildə Bakı Dövlət Universitetində doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Fransız dili üzrə Azərbaycanda əvəzsiz mütəxəssis olan professor Ə.Musayev 23 il - 1978-2000-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Dillər Universitetində fransız dilinin leksikası kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışmışdır.

рат тир “Азербайжан чIаланни француз чIалан гафарган” туькIуьрна чапдай акъуднай. Алимдин къелемдикай “Алай аямдин француз чIала цIийи гафар туькIуьрзавай процессар”, “Алай аямдин француз чIалан лексика вилик тухун” ва “Маса чIаларай къачунвай гафар” хьтин къиметлу монографияр хкатнава. А.Мусаева Н.Генжевидин француз чIалаз элкъуьрнавай 50 гъезел Францияда чап хьана.

Ə.Musayev ölkəmizdə və xaricdə çap olunmuş 70-dən çox elmi əsərin müəllifidir. Onların arasında “Müasir fransız dilinin leksikasının inkişafı”, “Müasir fransız dilində sözəmələgətirici proseslər “, “Alınma sözlər”, “Fransızca-azərbaycanca lüğət” kitabları da vardır. Ə.Musayevin fransız dilinə tərcümə etdiyi N.Gəncəvinin qəzəlləri Fransada işıq üzü görmüşdür.

АБДУЛЛА АГЪЕДОВ

Азербайжандин сейли философ Абдулла Агьедов 17 йисуз ара датIана СССР-дин Совминдин патав гвай Диндин Крарин Советдин Азербайжандин векил хьанай.

(1928-2003)

Философиядин илимрин доктор Абдулла Фетуллагьан хва Агьедов 1928-йисуз КцIар шегьерда дидедиз хьана. Юкьван мектеб къизилдин медалдалди, Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин тарихдин факультет тафаватлувилелди акьалтIарна, 1952-йисуз Азербайжандин НафтIадинни Химиядин Институтда муаллимвиле кIвалахал акъвазна. Гуьгъуьнлай ада Азербайжандин Комсомолдин ЦК-да инструкторвиле, отделдин заведишвиле кIвалахна. АГУ-дин философиядин кафедрада кандидатвилин диссертация хвейидалай гуьгъуьниз ада Азербайжандин НафтIадинни Химиядин Институтдин кьилин муаллимвиле ва доцентвиле кIвалахна.

Кьуд йисуз Медениятдин Министерстводин илимдинни атеизмдин музейдиз регьбервал гайи алим цIийи кьилелай Азербайжандин НафтIадинни Химиядин Институтдиз хъфена ва ана философиядин кафедрадиз регьбервал гана. 1988-йисуз ада докторвилин диссертация хвена. 1993-2003-йисара профессор А.Агьедова Ижтимаи Сияси Коллежда деканвиле, кафедрадин заведишвиле кIвалахна.

А.Агьедов 100-далай гзаф илимдин кIвалахрин, цIудралди ктабрин, 20-далай гзаф монографийрин автор я. Адан “Химияди мужидатар къалурзава”, “Химияди негьзава” хьтин ктабар Азербайжанда цIуд агъзурралди кIелдайбурун рикI алай ктабриз элкъвенай. “Къадим дуьньядин философия”, “Юкьван виш йисарин РагъэкъечIдай патан уьлквейрин исламдин философия”, “Халкьарин ва дуьньядин динер” хьтин зурба илимдин кIвалахри алимдиз сейливал гъанай.

ABDULLA ƏHƏDOV

Azərbaycanın görkəmli filosofu Abdulla Əhədov 1968-ci ildə SSRİ Nazirlər Soveti yanında Dini İşlər Şurasının Azərbaycan üzrə sədri təyin olunmuş və bu vəzifədə 17 il fasiləsiz çalışmışdır.

Fəlsəfə elmləri doktoru Abdulla Fətulla oğlu Əhədov 1928-ci ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Orta məktəbi qızıl medalla, Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirib, 1952-ci ildə Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunun ictimai elmlər kafedrasında müəllim kimi fəaliyyətə başlamışdır. Sonralar Azərbaycan LKGİ MK-da təlimatçı, şöbə müdiri vəzifələrində çalışmışdır. 1961-ci ildə o, ADU-nun fəlsəfə kafedrasının aspiranturasına daxil olur. Namizədlik dissertasiyası müdafiə edib, Azərbaycan Dövlət Neft və Kimya İnstitutunda baş müəllim, dosent vəzifələrində çalışır.

Dörd il Mədəniyyət Nazirliyinin elmi ateizm muzeyinə rəhbərlik edən alim yenidən Neft və Kimya İnstitutuna qayıdır və burada fəlsəfə kafedrasının müdiri seçilir. 1988-ci ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə edir və professor seçilir. 1993-2003-cü illərdə A.Əhədov Ali İctimai Siyasi Kollecdə professor, dekan, kafedra müdiri vəzifələrində çalışır.

A.Əhədov yüzdən çox elmi əsərin, onlarca kitabın, 20-dən çox monoqrafiyanın müəllifidir. Əsərləri dünyanın bir çox ölkələrində böyük tirajla çap olunmuş Abdulla Əhədovun “Kimya möcüzələr yaradır”, “Kimya ifşa edir” kimi elmi-kütləvi kitabları Azərbaycanda on minlərlə oxucunun stolüstü kitabına çevrilmişdi. “Qədim dünya fəlsəfəsi”, “Orta əsr islam Şərqində fəlsəfi fikir”, “Etnik və dünya dinləri” kimi fundamental əsərlərlə diqqəti cəlb edən Abdulla Əhədovun elmi məqalələri Azərbaycandan başqa Rusiyada, Gürcüstanda, Özbəkistanda və İranda da nəşr olunmuşdur.

АГЪАВЕРДИ АГЪАВЕРДИЕВ

Биологиядин илимдик зурба пай кутур Агъаверди Агъавердиеван илимдин кIвалахрикай шумудни са йисар я Россиядин хуьруьн майишатда менфят къачуз.

(1934-1996)

Биологиядин илимрин доктор Агъавердиев Агъаверди Шагьвердидин хва 1934-йисуз КцIар райондин Пиралрин хуьре дидедиз хьана. Ина 8-синиф, гуьгъуьнлай Яргунрин юкьван мектеб къизил медалдалди акьалтIарна, Бакудин военный училищеда кIелна. 1957-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин биологиядин факультетдик экечIна.

Университет яру дипломдалди акьалтIарай жегьил кIелун давамарун патал Москвадиз, М.В.Ломоносован тIварунихъ галай МГУ-дин аспирантурадиз ракъурна. Ада 3 йисан аспирантура йисни зура акьалтIарна, биологиядай кандидатвилин диссертация хвена.

Перм университетдин физиологиядин ва микробиологиядин кафедради кьилин муаллимвилин везифа кьун патал тухвай конкурсда уфтан хьайи ам, Пермдиз куьч хьана. Ина кьилин муаллимвиле, кафедрадин заведишвиле кIвалахна, са шумуд йисалай докторвилин диссертация хвена.

1974-йисуз мадни конкурсда уфтан хьайи Агъаверди Подмосковьеда В.Р.Вильямсан тIварунихъ галай Алафар Ахтармишунин Институтда отделдин заведишвиле кIвалахиз эгечIна. 1985-йисалай А.Агъавердиев Центросоюзда кIвалахал акъвазна.

1993-йисуз ам Дербентдиз куьч хьана ва ина "Юждаг" Университетда кафедрадин заведишвиле, 1995-йисалай проректорвиле кIвалахна. Ам 1996-йисуз Россиядин Энергоинформациядин Илимрин Академиядин академиквиле хкяна. Алим 100-далай виниз илимдин кIвалахрин, са шумуд учебникдин, гзаф программайрин автор я.

Агъаверди Агъавердиева эхиримжи йисара вичин хайи хуьруькай "Пиралвияр" тIвар ганвай повесть кхьизвай. Ингъе гъафил кьиникьи адан мурад кьилиз акъудиз тунач.

AĞAVERDİ AĞAVERDİYEV

Biologiya elminə sanballı töhfələr vermiş Rusiyanın adlı-sanlı alimlərindən biri Ağaverdi Ağaverdiyevin əldə etdiyi elmi nəticələrdən uzun illərdir kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunur.

Biologiya elmləri doktoru Ağaverdiyev Ağaverdi Şahverdi oğlu 1934-cu ildə Qusar rayonunun Piral kəndində anadan olmuşdur. Burada səkkizillik məktəbi, Həzrə kəndində isə qızıl medalla orta məktəbi bitirmişdir. Bakıda hərbi məktəbdə oxumuş, 1957-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin biologiya fakültəsinə daxil olmuşdur.

Universiteti fərqlənmə diplomu ilə bitirən gənc M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin 3 illik aspiranturasını il yarıma bitirib, namizədlik dissertasiyası müdafiə edir.

Perm Universitetinin fiziologiya va mikrobiologiya kafedrasında baş müəllim vəzifəsini tutmaq üçün elan etdiyi müsabiqədə qalib gələn Ağaverdi Permə köçür. Burada müəllim, baş müəllim, kafedra müdiri vəzifələrində çalışır. Bir neçə ildən sonra burada doktorluq dissertasiyası müdafiə edir.

1974-cü ildə Ağaverdi Ağaverdiyev yenidən müsabiqə yolu ilə Moskvanın V.R.Vilyams adına Elmi Tədqiqat Yemçilik İnstitutunda şöbə müdiri vəzifəsini tutur. 1985-ci ildə alim Sentrosoyuzda işə düzəlir və 1993-cü ilə kimi burada çalışır.

1993-cü ildə alim Dərbəndə köçür və buradakı "Yujdaq" Universitetində kafedra müdiri, 1995-ci ildən isə prorektor vəzifəsində çalışır. 1996-cı ildə Ağaverdi Ağaverdiyev Rusiya Enerji İnformasiya Akademiyasının akademiki seçilir.

Ağaverdi Ağaverdiyev 100-dən çox elmi əsərin, bir neçə dərsliyin, çoxlu metodik proqramların və göstərişlərin müəllifidir.

Tanınmış alim son illər öz doğma kəndi və onun sakinləri haqqında "Pirallılar" adlı avtobioqrafik povest üzərində çalışırdı. Lakin vaxtsız ölüm ona əsəri başa çatdırmağa imkan vermədi.

НАЗИМ ЭМИРОВ

Вичи арадиз гъайи нахутIрин, пахлайрин, мержимекрин сортариз алимри чIехи тир къимет гайи Назим Эмиров дуьньядиз сейли алим я.

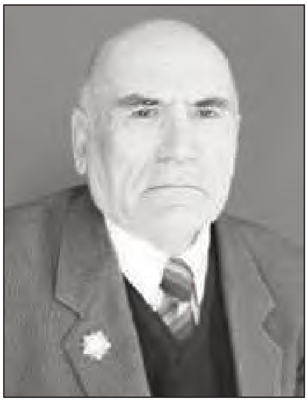

Хуьруьн майишатдин илимрин доктор, профессор Эмиров Назим Саидан хва 1935-йисуз КцIар районгдин Агъа Лакаррин хуьре дидедиз хьана. Хуьре юкьван мектеб акьалтIарна, Куьрдемир райондин ипекчивилин курсара кIелай гадади Къубадин ипекчивилин идарада инспекторвиле кIвалахна.

1943-йисуз Къубадин пединститутдик экечIай Н.Эмирова КцIар райондин Ени Гьаят ва ГьасанкIеле хуьрера муаллимвал авуна. Гуьгъуьнлай Азербайжандин Хуьруьн Майишатдин Институт куьтягьай ам, Азербайжандин ИА-дин Лежбервилин Институтдиз ракъурна ва гьа чIавалай къедалди ада ина кIвалахзава.

1955-йисуз аспирантурадик экечIай жегьилди 1958-йисуз кандидатвилин, 1980-йисуз докторвилин диссертацияр хвена. Адан илимдин ахтармишунриз сифте яз Чехословакиядин алимри чIехи тир къимет гана ва ина адан эсерар чапдай акъудна. Гьа чIавалай Азербайжандинни Чехословакиядин алимрин арада пайда хьайи дуствилин алакъаяр къедалди давам жезва. Болгариядин алимри лагьайтIа, Н.Эмирован "Азери" мержимекдин сортуниз лайихлу къимет гана ва ам дуьньяда тай авачир сорт тирди малумарна.

Азербайжанда цазвай нахутIрин 119, пахлайрин 134 ва мержимекрин 68 сорт илимдин рекьелди чирна, абурун генетикадин формайрин классификация гана, магьсулдар, кьакьан буйдин, белокралди девлетлу цIийи сортар арадиз гъайи Назим Эмиров неинки Азербайжандиз, гьакI Болгария, Румыния, Югославия, Германия, Чехословакия хьтин уьлквейризни сейли я. Адан сортарикай цIудралди уьлквейрин лежберри менфят къачузва

Н.Эмирова 1980-йисуз Санкт-Петербургда докторвилин диссертация хвена. Алимди цIуд йисалай гзаф вахтунда Азербайжандин Лежбервилин Институтдин лабораторийриз регьбервал гана.

Назим Эмиров 135 илимдин кIвалахрин, 4 ктабдин, 2 кIватIалдин, 2 монографиядин, гзаф меслятрин автор я. Адан эсерар шумудни са къецепатан уьлквейра чап хьанва.

NAZİM ƏMİROV

Yaratdığı noxud, lobya, mərcimək sortları dünya alimləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş Nazim Əmirov dünyanın məşhur alimlərindəndir.

Kənd təsərrüfatı elmləri doktoru, professor Nazim Səid oğlu Əmirov 1935-ci ildə Qusar rayonunun Aşağı Ləgər kəndində anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi bitirib, Kürdəmir rayonunda ipəkçilik kursunda oxumuş, Quba rayonlararası ipəkçilik idarəsində inspektor kimi əmək fəaliyyətinə başlamışdır.

1943-cü ildə Quba Müəllimlər İnstitutuna daxil olan gənc Qusar rayonunun Yeni həyat və Hənənqala kəndlərinin məktəblərində müəllim və direktor işləmişdir. Sonradan Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun tarlaçılıq fakültəsini bitirən Nazim Əmirov Azərbaycan EA-nın ET Əkinçilik İnstitutuna işə göndərilmiş və o vaxtdan taleyini həmin elm mərkəzi ilə bağlamışdır.

1955-ci ildə N.Əmirov Azərbaycan EA-nın aspiranturasına daxil olmuş, 1958-ci ildə namizədlik, 1980-ci ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Onun kövşəndə əkilən bitkilərlə bağlı elmi tədqiqatlarını Çexoslovakiya alimləri yüksək qiymətləndirmişlər. O vaxt iki ölkə alimləri arasında yaranmış elmi əlaqələr bu gün də davam edir.

N.Əmirov 1960-cı ildən başlayaraq, Azərbaycanda becərilən noxudun 119, lobyanın 134, mərciməyin 68 sortunu əldə edərək, ilk dəfə onların genetik formalarının mükəmməl təsnifatını vermiş, yüksək məhsuldar, hündür boylu, zülalla zəngin, xəstəlik və ziyanvericilərə davamlı yeni noxud, lobya, mərcimək sortlarını yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Bu sortlar Azərbaycanda, Bolqarıstanda, Rumıniyada, Yuqoslaviyada, Çexoslovakiyada və ADR-də becərilmişdir. Bolqarıstan Buğda və Günəbaxan İnstitutunun alimləri Nazim Əmirovun yaratdığı mərciməyin "Azəri" sortunu böyük elmi nailiyyət adlandırmışlar. Professor N.Əmirov 1983-cü ildə Azərbaycan ET Əkinçilik İnstitutu toxumçuluq laboratoriyasının müdiri, 1989-cu ildə dənli paxlalı bitkilərin seleksiyası laboratoriyasının müdiri seçilmiş, 1994-cü ilə kimi həmin vəzifədə çalışmışdır.

Nazim Əmirov 135 elmi əsərin, o cümlədən 4 kitab, 2 monoqrafiya və çoxlu tövsiyyələrin müəllifidir. Onun bir sıra əsərləri respublikadan xaricdə nəşr olunmuşdur.

ЗЕЙНЕДДИН ЭМИРОВ

Картуфдин цIийи сортар арадиз гъайи Зейнеддин Эмирова 15 рационализаторвилин теклиф республикадин районра вичи кардик кутунай.

(1930-2002)

Хуьруьн майишатдин илимрин доктор Зейнеддин Саидан хва Эмиров КцIар райондин Агъа Лакар хуьре дидедиз хьана. Къубадин Совхоз-Техникум ва Ленинграддин Хуьруьн Майишатдин Институт акьалтIарна, 1959-йисуз Ленинградда диссертация хвена, биологиядин илимрин кандидатвилин тIвар къачуна. 1962-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин генетикадин кафедрада муаллимвиле кIвалахал акъвазай З.Эмиров, гуьгъуьнлай доцентвилин ва профессорвилин тIварариз лайихлу хьана.

1967-йисуз ам Къубадин Совхоз-Техникумдин директорвиле тайинарна. 1972-йисалай Азербайжандин ИА-дин Бустанчивилин Институтдин лабораториядиз регьбервал гайи ада, 1983-йисуз Москвада Н.И.Вавилован тIварунихъ галай Набататрин Институтда докторвилин диссертация хвена.

Алим 5 монографиядин, 100-далай гзаф илимдин кIвалахрин, 5 ктабдин автор я.

ZEYNƏDDİN ƏMİROV

Ömrünü yeni, yüksək məhsuldar kartof sortlarının yaradılmasına həsr etmiş Zeynəddin Əmirov 15 səmərələşdirici təklifini Azərbaycanın rayonlarında özü tətbiq etmişdir.

Kənd təsərrüfatı elmləri doktoru Zeynəddin Səid oğlu Əmirov Qusar rayonunun Aşağı Ləgər kəndində anadan olmuşdur. Quba Sovxoz-Texnikumunu və Leninqrad Kənd Təsərrüfatı İnstitutunu bitirmişdir. 1959-cu ildə Leninqradda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş, bir müddət Azərbaycan ET Torpaqşünaslıq İnstitutunun tərəvəz və kartofçuluq şöbəsində baş elmi işçi vəzifəsində çalışmışdır. 1962-ci ildən ADU-nun genetika kafedrasında baş müəllim, dosent və professor kimi fəaliyyət göstərmişdir.

1967-ci ildə Quba Sovxoz-Texnikumuna direktor göndərilmişdir. 1972-ci ildən Azərbaycan ET Tərəvəzçilik İnstitutunun laboratoriya müdiri vəzifəsində çalışmışdır. 1983-cü ildə N.İ.Vavilov adına Ümumittifaq Bitkiçilik İnstitutunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Alim 5 monoqrafiyanın, 100-dən çox elmi əsərin, 5 kitabın müəllifidir.

ИСАМЕДДИН ОСМАНОВ

АГУ-дин географиядин факультетдин экономикадинни социальный географиядин кафедрадин бине кутур Исамеддин Османова 50 йисуз ара датIана ина кIвалахнай.

(1920-2008)

Географиядин илимрин доктор, профессор Исамеддин Саидан хва Османов КцIар райондин Агъа Лакар хуьре дидедиз хьана. Ада 1937-йисуз КцIар Шегьердин Педтехникум, 1941-йисуз В.И.Ленинан тIварунихъ галай АПИ-дин географиядин факультет акьалтIарна.

Ватандин ЧIехи дяведа иштирак авур И.Османова дяведилай кьулухъ КцIарин ва Къубадин мектебра муаллимвиле, завучвиле ва директорвиле кIвалахна. Ада 1955-йисуз “Азербайжандин Къуба-Хачмаз массивда совхозар вилик тухун” темадай кан-

İSAMƏDDİN OSMANOV

Azərbaycan Dövlət Universitetinin coğrafiya fakültəsinin iqtisadi-sosial coğrafiya kafedrasının yaradıcılarından biri olmuş İsaməddin Osmanov 50 il fasiləsiz olaraq həmin kafedrada çalışmışdır.

Coğrafiya elmləri doktoru, professor İsaməddin Səid oğlu Osmanov Qusar rayonunun Aşağı Ləgər kəndində anadan olmuşdur. 1937-ci ildə Qusar Şəhər Pedaqoji Texnikumunu, 1941-ci ildə V.İ.Lenin adına APİ-nin coğrafiya fakültəsini bitirmişdir.

Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçısı olmuş İ.Osmanov Qusar rayonunun və Quba şəhərinin bir sıra məktəblərində müəllim, dərs hissə müdiri və direktor kimi çalışmışdır. 1955-ci ildə “Azərbaycanın Quba-Xaçmaz massivində sovxozların yerləşməsi və inkişafı”

дидатвилин, 2007-йисуз “СНГ-дин уьлквейра майишат вилик тухунин алай аямдин географиядин проблемаяр” темадай докторвилин диссертацияр хвена. И.Османов Азербайжандин география илимдик пай кутур алимрикай я.

Чи республика паталди гзаф илимдин кадрияр гьазурунихъ вичин зурба пай кутур, 100-далай гзаф чап хьайи илимдин кІвалахрин автор тир Исамеддин Османов “Къуба”, “СССР-дин экономический география”, “КцІар район” ва маса ктабрин автор я.

НУРУ КЪУРБАНОВ

Ватандин ЧІехи дяведин женгера хьайи Нуру Къурбанова дяведилай кьулухъ вичин уьмуьр илимда женг чІугуниз серф авуна.

(1924-2001)

Тарихдин илимрин доктор Къурбанов Нуру Гьажимурадан хва 1924-йисуз КцІар райондин ТІигьиржал хуьре дидедиз хьана. КцІарин педтехникум 1940-йисуз акьалтІарай жегьил Киевдин артиллериядин мектебдиз ракъурна. Дяве къарагъай йикъалай женгерив эгечІна. Нурудин алакьунар ва викІегьвилер акур командирри ам гуьгъуьнлай Сухумидин военный мектебдиз ракъурна. Инаг куьтягьна ам офицер хьиз дяведиз хъфена. Дяведин йисара къалурай кьегьалвилерай Нуру Къурбанов Ватандин ЧІехи дяведин I ва II дережадин орденриз, “Яру Гъед” ордендиз ва медалриз лайихлу хьана.

1951-йисуз Н.Къурбанова Ленинграддин Гьукуматдин Университет тафаватлувилелди куьтягьна вичин уьмуьр илимдиз бахш авуна. 1955-йисуз диссертация хвена тарихдин илимрин кандидатвилин тІвар къачуна. 1956-йисалай Дагъустандин Гьукуматдин Университетда кІвалахна. 1970-йисуз докторвилин диссертация хвейи Нуру Къурбанова 1973-йисалай профессор хьиз кІвалахна. 1978-1992-йисара Дагъустандин Педагогикадин Институтдин политологиядин ва социологиядин кафедрадиз регьбервал гайи алим шумудни са илимдин кІвалахрин, ктаб ва монографийрин автор я.

1992-йисуз Магьачкъала шегьердин Ленин райондай Дагъустан Республикадин Халкьдин Собранидин депутатвиле хкягъай Н.Къурбанов 2001-йисан августдиз рагьметдиз фена ва ам Магьачкъалада кучукна.

mövzusunda namizədlik, 2007-ci ildə “MDB ölkələrində təsərrüfat inkişafının müasir coğrafi problemləri” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Respublikamız üçün çoxsaylı elmi kadrların hazırlanmasında müstəsna rolu olmuş, 100-dən çox nəşr edilmiş elmi əsərin müəllifi kimi tanınmış İ.Osmanov Azərbaycan coğrafiya elminin sanballı nümayəndələrindən sayılır. Professor İ.Osmanov “Quba”, “SSRİ iqtisadi coğrafiyası”, “Qusar rayonu”, “MDB dövlətlərinin iqtisadi-sosial coğrafiyası” kitablarının müəllifidir.

NURU QURBANOV

Böyük Vətən müharibəsində qəhrəmanlıqlar göstərmiş Nuru Qurbanov ömrünün qalan hissəsini tarix elminə həsr etmişdir.

Tarix elmləri doktoru Qurbanov Nuru Hacımurad oğlu 1924-cü ildə Qusar rayonunun Tahircal kəndində anadan olmuşdur. Kənd yeddillik məktəbini və Qusar pedaqoji texnikumunu bitirmişdir. 1940-cı ildə hərbi xidmətə - Kiyev artilleriya məktəbinə göndərilmişdir. Müharibə başlanan ilk gündən ön cəbhədə döyüşən gənc iki dəfə yaralanır. Suxumi hərbi məktəbini bitirən zabit yenidən cəbhəyə yollanır. 1943-cü ildə üçüncü dəfə ağır yaralanan Nurunun həyatını həkimlər çətinliklə xilas edirlər. Qələbəyə kimi ön cəbhədə döyüşən Nuru Qurbanov göstərdiyi igidliklərə görə Böyük Vətən müharibəsinin I və II dərəcəli ordenlərinə, “Qırmızı Ulduz” ordeninə və çoxlu medallara layiq görülür.

1946-cı ildə ordudan tərxis olunan Nuru Leninqrad Dövlət Universitetinə daxil olur və fərqlənmə diplomu ilə oranı bitirir. O, həyatını elmə həsr etməyi qərara alır, təhsilini həmin universitetin aspiranturasında davam etdirir və 1955-ci ildə dissertasiya müdafiə edərək, tarix elmləri namizədi elmi dərəcəsini alır. 1956-cı ildən Dağıstan Dövlət Universitetində çalışmağa başlayır. 1970-ci ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə edir. Professor N.Qurbanov 1978-1992-ci illərdə Dağıstan Pedaqoji İnstitutunda politologiya və sosiologiya kafedrasına rəhbərlik edərək, bir sıra elmi məqalələr, kitab və monoqrafiyalar çap etdirir.

1992-ci ilin martında o, Mahaçqala şəhərinin Lenin rayonundan Dağıstan Respublikası Xalq Məclisinə deputat seçilir. Alim 2001-ci ilin avqustunda vəfat etmiş, Mahaçqala şəhərində dəfn edilmişdir.

ВАГЬИД КЪАДИМОВ

Москвадин Техникадин Университетдин профессор Вагьид Къадимов машинар расунин технологияда математикадикай менфят къачузвай тай авачир пешекар я.

Вагьид Агьмедан хва Къадимов 1953-йисуз КцIар шегьерда муаллимрин хизанда дидедиз хьана. 2-нумрадин юкьван мектебда, гуьгъуьнлай Бакудин 54-нумрадин математикадин мектебда кIелна. 1970-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин механикадинни математикадин факультетдик экечIай жегьилдин алакьунрай ва агалкьунрай ректоратди ам, III курс акьалтIарайла кIелун давамарун патал Москвадин М.В.Ломоносован тIварунихъ галай университетдиз ракъурна.

МГУ тафаватлувилелди куьтягьай жегьил аспирантурада хвена. 1980-йисуз ам кIвалахун патал Азербайжандин ИА-дин Математикадинни Механикадин Институтдиз ракъурна. Ина ада Югославиядиз илимдин кадрияр гьазурунин карда мукьувай иштиракна.

1981-йисуз МГУ-да кандидатвилин, 2000-йисуз докторвилин диссертацияр хвейи алимди 1998-йисалай Москвадин Гьукуматдин Техникадин Университетда лекцияр кIелзава. В.Къадимов 100-далай гзаф илимдин кIвалахрин автор я.

VAHİD QƏDİMOV

Moskva Dövlət Texniki Universitetinin professoru Vahid Qədimov maşınqayırma texnologiyasında tətbiqi riyaziyyatdan istifadə sahəsinin böyük mütəxəssisi hesab olunur.

Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru Vahid Əhməd oğlu Qədimov 1953-cü ildə Qusar şəhərində müəllim ailəsində anadan olmuşdur. Burada 2 saylı məktəbdə, sonradan Bakının 54 saylı riyaziyyat təmayüllü məktəbində oxumuşdur. 1970-ci ildə ADU-nun mexanika-riyaziyyat fakültəsinə daxil olan gənc əla təhsilinə görə III kursu bitirdikdən sonra M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinə göndərilmişdir.

Buranı fərqlənmə diplomu ilə başa vuran istedadlı gənc universitetin aspiranturasında saxlanmışdır. 1980-ci ildə V.Qədimov Azərbaycan EA Riyaziyyat və Mexanika İnstitutuna göndərilmişdir. Burada o, Yuqoslaviya üçün elmi kadrlar hazırlanması işində fəal iştirak etmişdir. 1981-ci ildə Moskvada namizədlik, 2000-ci ildə isə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Vahid Qədimov 1998-ci ildən Moskva Dövlət Texniki Universitetində çalışır. O, 100-dən artıq elmi əsərin, bir neçə ixtiranın müəllifidir. Onların xalq təsərrüfatına səmərəli tətbiqi nəticəsində dövlət büdcəsinə küllü miqdarda vəsait daxil olmuşdur.

БЕГЬРАМ ИСЛАМОВ

Российдин алимрихъ галаз санал 1991-йисуз перфторан (цавун ранг алай иви) арадал гъайи ксарикай сад Бегьрам Исламов я.

Медицинадин илимрин доктор Бегьрам Исламан хва Исламов 1950-йисуз КцIар райондин Вини ТIигьиржалрин хуьре дидедиз хьана. Хуьруьн мектеб акьалтIарай ада Азербайжандин Гьукуматдин Медицинадин Институтда кIелна. Азербайжандин Здравоохраненидин Министерстводин ИА-дин Институтда кIвалахна. 1979-йисуз СССР-дин ИА-дин А.Н.Бакулеван тIварунихъ галай институтда кандидатвилин диссертация хвена.

Б.Исламова 1991-йисалай РФ-дин ИА-дин Теоретикадин ва Экспериментрин Биофизикадин Ин-

BƏHRAM İSLAMOV

Rusiyanın Nəzəri və Eksperimental Fizika İnstitutunda 1991-ci ildə perftoran (mavi qan) kəşf etmiş alimlərdən biri Bəhram İslamovdur.

Tibb elmləri doktoru Bəhram İslam oğlu İslamov 1950-ci ildə Qusar rayonunun Yuxarı Tahircal kəndində anadan olmuşdur. Kənd orta məktəbini bitirib, Azərbaycan Dövlət Tibb İstitutunda təhsil almışdır. O, əmək fəaliyyətinə Azərbaycan Səhiyyə Nazirliyinin Elmi Tədqiqat İstitutunda başlamışdır. B.İslamov 1979-cu ildə SSRİ EA-nın A.N.Bakulev adına institutunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

B.İslamov 1991-ci ildən RF Elmlər Akademiyasının Nəzəri və Eksperimental Biofizika İnstitutunda

ститутда сектордиз регьбервал гузва. Ам перфторан (цавун ранг алай иви) арадал гьайи алимрикай сад я. Ада и рекьяй ахтармишунар тухузвай лабораториядиз ва группадиз регьбервал гузва. Алимдин экспериментри Урусатдин гьукуматдиз медицинадин рекьяй талукь программа арадал гьана кьилиз акъуддай мумкинвал гана. Ада илимда кьур нетижайрикай медицинадин чара-чара хилера менфят къачузва ва абур теориядинни практикадин жигьетдай къиметлубур яз гьисабзава.

Алимди докторвилин диссертация вичин ахтармишунринин нетижайрикай менфят кьачуна хвена. Ам гьакIни РФ-дин Илимдинни Практикадин Меркездин кьилин илимдин кIвалахдар я. 1999-йисуз вичиз Урусатдин Гьукуматдин Премия гайи, 2002-йисуз "Российядин лап хъсан духтур" гьуьрметдин тIварцIиз лайихлу хьайи Б.Исламован пуд веледдини - Элхана, Севдади ва Жемилади Москвадин I Медицинадин Академия акьалтIарнава. Элхана кандидатвилин диссертация хвенва.

çalışır və bölmə rəhbəri kimi fəaliyyət göstərir.

B.İslamov ilk dəfə olaraq perftoran (mavi qan) kəşf etmiş alimlərdən biridir. O, həmin sahədə tədqiqat aparan laboratoriyaya və alimlər qrupuna rəhbərlik edir. Alimin tədqiqatları Rusiya Federasiyası hökumətinə səhiyyəyə dair dövlət proqramını yaratmaqda kömək etmişdir. Xalq təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrinə tətbiq olunmuş onun elmi nəticələri nəzəri və praktiki cəhətdən qiymətli olub, böyük səmərəliliyi ilə seçilir. Alim doktorluq dissertasiyasını da apardığı tədqiqatların nəticələri əsasında müdafiə etmişdir.

Eyni zamanda RF Elm və Təcrübə Mərkəzinin baş elmi işçisi olan Bəhram İslamov 1999-cu ildə Rusiya Federasiyasının Dövlət Mükafatı ilə təltif olunmuş, 2002-ci ildə isə "Rusiyanın ən yaxşı həkimi" fəxri adına layiq görülmüşdür. Alimin 3 övladı - Elxan, Sevda və Cəmilə Moskva 1 saylı Tibb Akademiyasının məzunlarıdır. Elxan tibb elmləri namizədidir.

КАМИЛ ГЬАЖИМУРАДОВ

КцIара духтуррин несил хьиз сейли тир Гьажимурадоврин несилдай докторвилин диссертация сифте яз Камил Гьажимурадова хвена.

Медицинадин илимрин доктор, профессор Камил Низаман хва Гьажимурадов 1953-йисуз КцIара дидедиз хьана. Ина 2-нумрадин юкьван мектеб, 1976-йисуз Н.Наримanован тIварунихъ галай Азербайжандин Гьукуматдин Медицинадин Институт акьалтIарна. 1977-1999-йисара ада Республикадин Урологиядин Клиникада кIвалахна.

1985-йисуз К.Гьажимурадова Киевда тромбрихъ галаз алакъалу тир начагъвилер сагъардай цIийи профилактикадин методар жагъурунин проблемадай кандидатвилин диссертация хвена. 1995-йисуз ада хвейи докторвилин диссертация операцийрин вахтунда менфят къачузвай анестезиядин методар хъсанарунихъ галаз алакъалу я. 1997-йисалай А.Алиеван тIварунихъ галай Азербайжандин Гьукуматдин Духтуррин Чирвилер Артухарунин Институтдин анестезиологиядин ва реаниматологиядин кафедрадин профессорвиле кIвалахай ада, 2000-йисалай гьа кафедрадиз регьбервал гузва. Адан регьбервилик кваз 7 касди кандидатвилин ва 1 касди докторвилин диссертацияр хвена. К.Гьажимурадов 100-дав агакьна илимдин кIвалахрин, 2 монографиядин автор я.

KAMİL HACIMURADOV

Qusarda həkimlər nəsli kimi tanınan Hacımuradovlar nəslindən elmlər doktoru elmi dərəcəsini qazanmaq ilk dəfə Kamil Hacımuradova nəsib olmuşdur.

Tibb elmləri doktoru, professor Kamil Nizam oğlu Hacımuradov 1953-cü ildə Qusarda anadan olmuşdur. 2 saylı Qusar şəhər rus orta məktəbini, 1976-cı ildə N.Nərimanov adına Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunu bitirmişdir. 1977-1996-cı illərdə Respublika Urologiya Klinikasında işləmişdir.

Cərrahi əməliyyatlara məruz qalan xəstələrdə tromboembolik ağırlaşmaların səmərəli profilaktik üsullarının işlənib hazırlanması problemi ilə bağlı 1985-ci ildə Kiyev şəhərində namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. K.Hacımuradovun 1995-ci ildə müdafiə etdiyi doktorluq dissertasiyası cərrahi əməliyyatlar zamanı tətbiq edilən anesteziya metodlarının təkmilləşdirilməsi problemi ilə bağlı idi. 1997-ci ildən Ə.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun anesteziologiya və reanimatologiya kafedrasının professoru vəzifəsində işləyən alim 2000-ci ildən həmin kafedraya rəhbərlik edir. Onun elmi rəhbərliyi ilə 7 namizədlik, 1 doktorluq dissertasiyası müdafiə edilmişdir.

K.Hacımuradov 100-dən çox elmi əsərin, o cümlədən 2 monoqrafiyanın və 1 dərs vəsaitinin müəllifidir.

ЭЙВАЗ ЭЙВАЗОВ

ЦIийи дренаждин система арадиз гъайи Эйваз Эйвазован илимдин нетижайрикай халкьдин майишатда гегьеншдиз менфят къачузва.

Техникадин илимрин доктор Эйвазов Эйваз Муьлкидин хва 1939-йисуз КцIар райондин Уьзденуба хуьре дидедиз хьана. Яламадин юкьван мектеб куьтягьна, 1961-йисуз Азербайжандин Политехнический Институтдин гидромелиорациядин факультет тафаватлувилелди акьалтIарай ам кIвалахун патал АзИА-дин Мелиорациядин Институтдиз ракьурнай. 1969-йисуз ада Москвада диссертация хвена, хуьруьн майишатдин илимрин кандидатвилин тIвар къачуна.

1995-йисуз Украинадин Аграрный ИА-дин Гидротехникадин ва Мелиорациядин Институтда докторвилин диссертация хвейи Э.Эйвазова техникадин илимрин докторвилин тIвар къачуна. 1971-йисалай Азербайжандин ИА-дин Мелиорациядин Институтда кIвалахал акъвазай алимди къедалди ина дренаждин кострукцийрин лабораториядиз регьбервал гузва. Э.Эйвазов 80-дав агакьна илимдин кIвалахрин ва кьве изобретенидин автор я.

EYVAZ EYVAZOV

Ağır gilli və gilliсəli torpaqların meliorasiyası üçün yeni drenaj sistemləri yaratmış Eyvaz Eyvazovun elmi nəticələri xalq təsərrüfatında geniş tətbiq olunur.

Texnika elmləri doktoru Eyvazov Eyvaz Mülki oğlu 1939-cu ildə Qusar rayonunun Üzdənoba kəndində anadan olmuşdur. Üzdənoba kənd 7-illik və Yalama kənd orta məktəblərini, 1961-ci ildə Azərbaycan Politexnik İnstitutunun hidromeliorasiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. Təyinatla Azərbaycan Elmi Tədqiqat Meliorasiya İnstitutunda kiçik elmi işçi, baş elmi işçi vəzifələrində çalışmışdır. 1969-cu ildə Moskvada dissertasiya müdafiə edərək, kənd təsərrüfatı elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır.

1995-ci ildə Ukrayna Aqrar Elmləri Akademiyasında dissertasiya müdafiə edərək, texnika elmləri doktoru elmi dərəcəsini almışdır. 1971-ci ildən Az ET Meliorasiya İnstitutunda çalışan alim burada drenaj konstruksiyaları laboratoriyasının müdiridir. 1996-cı ildən Azərbaycan MEA Torpaqşünaslıq İnstitutunda ixtisaslaşdırılmış elmi şuranın üzvü olan E.Eyvazov 80-ə yaxın elmi əsərin və iki ixtiranın müəllifidir.

ШАИКЪ ШИХКЕРИМОВ

(1930-2005)

Генжедин Педагогикадин Институтдиз ва Азербайжандин Марксизм-Ленинизм Университетдиз регьбервал гайи Шаикъ Шихкеримов зурба алим хьиз сейли тир.

Философиядин илимрин доктор, профессор Шаикъ Шихкеримов 1930-йисуз КцIар райондин ТIигьиррин хуьре дидедиз хьана. Хуьруьн юкьван мектеб акьатIарайдалай гуьгъуьниз ам Азербайжандин Гьукуматдин Университетдик экечIна ва 1955-йисуз анаг тафаватлувилелди куьтягьна. Ш.Шихкеримова М.Ф.Ахундован тIваруниххъ галай АПИ-да, Вини Дережадин Партиядин мектебда муаллимвиле, доцентвиле кIвалахна, кафедрадиз регьбервал гана .

ŞAİQ ŞIXKƏRİMOV

Uzun illər Gəncə Pedaqoji İnstitutuna, sonradan isə Azərbaycan Marksizm-Leninizm Universitetinə rəhbərlik etmiş Şaiq Şixkərimov yaxşı alim olmaqla yanaşı, həm də bacarıqlı təşkilatçı idi.

Fəlsəfə elmləri doktoru, professor Şaiq Nəcməddin oğlu Şıxkərimov 1930-cu ildə anadan olmuşdur. O, əslən Qusar rayonunun Düztahir kəndindəndir. 1950-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinə daxil olan Ş.Şıxkərimov 1955-ci ildə buranın fəlsəfə şöbəsini bitirmişdir. 1958-1977-ci illərdə Bakının müxtəlif ali məktəblərində, M.F.Axundov adına Pedaqoji İnstitutunda, Ali Partiya Məktəbində müəllim, baş müəllim, dosent, kafedra müdiri vəzifələrində çalışmışdır.

1977-1986-йисара Генжедин Педагогикадин Институтдин ректорвиле кӀвалахай Ш.Шихкеримова институтдин база мягькемарна, ина чирвилер къачузвайбур патал къулай шартӀар яратмишна. 1986-йисуз Шаикъ Шихкеримов Азербайжандин Марксизм-Ленинизм Университетдин директорвиле тайинарна. 1992-1994-йисара ада Бакудин Политологиядин Институтда, 1992-2004-йисара Дербент шегьердин "Южраг" Институтда проректорвиле кӀвалахнай. Азербайжандин илимдик ва медениятдик пай кутур Ш.Шихкеримов 1998-йисуз Урусатдин Маарифдинни Медениятдин Менежментвилин Академиядиз хкянай.

БИЛАЛ КИЧИБЕГОВ

Радиациядин гигиенадай Закавказьедин сад лагьай илимрин доктор, и рекьяй Азербайжандин авай-авачир алим Билал Кичибегов я.

Медицинадин илимрин доктор Кичибегов Билал Селиман хва 1932-йисуз КцӀар райондин Ясабуба хуьре дидедиз хьана. Ада Азербайжандин Гьукуматдин Медицинадин Институт акьалтӀарна, 1955-1961-йисара Жебраил ва Худат районра санэпидстанцийриз регьбервал гана.

1965-йисуз Мингечевирдин ва Жейранбатандин цин гьавизра радиациядин ва гигиенадин гьалариз талукьарнавай диссертация хвейи алимди 30 йисуз ара датӀана Мединститутда гигиенадин кафедрадин ассистентвиле, доцентвиле, профессорвиле кӀвалахна ва коммунал гигиенадин кафедрадиз регьбервал гана. 1975-йисуз Б.Кичибегова докторвилин диссертация хвена.

1995-йисуз Дербентдин "Южраг" Институтдин медицинадин факультетда гигиенадиз талукь кафедра туькӀуьрна адаз регьбервал гайи алимди 1999-йисуз ина психологиядин ва педагогикадин кафедра яратмишна, адан кьиле акъвазна.

Нью-Йоркдин ИА-дин академик Билал Кичибегова 2001-2002-йисара Бакудин Одлар Юрду Университетдин медицинадин факультетдин профессорвиле кӀвалахна. 2003-йисалай алимди Азербайжандин Бейнелхалкъ Университетдин кафедрадиз регьбервал гузва. Ам 100-далай гзаф илимдин кӀвалахрин, медицинадин факультетдин студентар патал кхьенвай са шумуд учебникдин, пособиедин ва методикадин пособийрин автор я.

1977-1986-cı illərdə o, Gəncə Pedaqoji İnstitutunun rektoru vəzifəsində işləmiş və bu ali təhsil ocağının maddi-texniki bazasının daha da möhkəmləndirilməsi, tədris prosesinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasından ötrü əlindən gələni etmişdir. 1986-cı ildə Ş.Şixkərimov Marksizm-Leninizm Universitetinin direktoru vəzifəsinə təyin edilmişdir. 1992-1993-cü illərdə Bakı Sosial İdarəetmə və Politologiya İnstitutunun prorektoru, 1994-2004-cü illərdə Dərbənd şəhərindəki "Yujdaq" Pedaqoji İnstitutunun tədris işləri üzrə prorektoru olmuş professor Şaiq Şıxkərimov 1998-ci ildə Rusiya Təhsil və Mədəniyyət Menecmenti Akademiyasının həqiqi üzvü seçilmişdir.

BİLAL KİÇİBƏYOV

Zaqafqaziyada radiasiya gigiyenası sahəsində ilk elmlər doktoru, Azərbaycanda həmin sahədə ilk və yeganə alim Bilal Kiçibəyovdur.

Tibb elmləri doktoru Kiçibəyov Bilal Səlim oğlu 1932-ci ildə Qusar rayonunun Yasaboba kəndində anadan olmuşdur. Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunu bitirib, 1955-1961-ci illərdə Cəbrayıl və Xudat rayonlarında sanitar epidemiologiya stansiyasının baş həkimi işləmişdir. 1965-ci ildə Mingəçevir və Ceyranbatan su hövzələrinin radiasiya-gigiyena vəziyyəti ilə bağlı namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək, 30 illik fəaliyyətini Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutu ilə bağlamış, ümumi gigiyena kafedrasında assistent, dosent, professor və nəhayət, kommunal gigiyena kafedrasının müdiri olmuşdur. 1975-ci ildə doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir.

1995-ci ildə Dərbənd şəhərindəki "Yujdaq" İnstitutunun tibb fakültəsində gigiyena, sosial təbabət, səhiyyənin təşkili və iqtisadiyyatı kafedrasını yaradaraq, ona rəhbərlik etmişdir. 1999-cu ildə həmin institutda psixologiya və pedaqoqika kafedrasını təşkil etmiş, onun müdiri vəzifəsində çalışmışdır.

Nyu-York Elmlər Akademiyasının akademiki Bilal Kiçibəyov 2001-2002-ci illərdə Bakının Odlar Yurdu Universitetinin tibb fakültəsinin professoru vəzifəsində çalışmışdır. 2003-cü ildən bu günə kimi Azərbaycan Beynəlxalq Universitetində profilaktik təbabət kafedrasının müdiridir. O, 100-dən çox elmi əsərin, "Tibb tarixi", "Hərbi gigiyena", "Sosial gigiyena və səhiyyənin təşkili", "Radiasiyanın gigiyenası" dərsliklərinin, 2 dərs vəsaitinin, bir neçə metodik vəsaitin müəllifidir.

МЕЙВЕДДИН ГЬАЖИЕВ

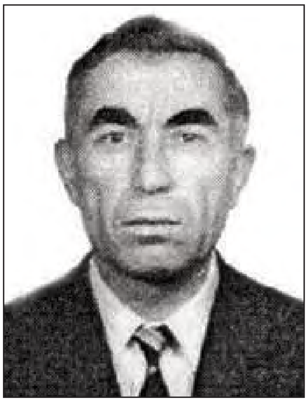

Вичи арадал гъайи рангаралди сейли хьайи Мейведдин Гьажиева 45 йис я Азербайжандин Гьукуматдин Университетда кIвалахиз.

Химиядин илимрин доктор, Бакудин Гьукуматдин Университетдин профессор Гьажиев Мейведдин Магьмудан хва КцIар райондин Хьилерин хуьре дидедиз хьана. Хуьруьн юкьван мектеб ада 1956-йисуз акьалтIарна. 1965-йисуз университет агалкьунралди куьтягьай ада илимдин шегьредиз акъатун патал вири алахъунар авуна. Ада чIугур зегьметар гьакIанбур хьанач.

1973-йисуз кандидатвилин, 1992-йисуз докторвилин диссертацияр хвейи М.Гьажиеван илимдин ахтармишунрикай халкьдин майишатда гегьеншдиз менфят къачуна. Иллаки ада арадал гъайи рангари алимдиз машгьурвал гъана. Бакудин Гьукуматдин Университетдин профессор Мейведдин Гьажиева яргъал йисара ина деканвиле кIвалахна.

М.Гьажиев гзаф илимдин кIвалахрин, 2 монографиядин ва 7 учебникдин автор я.

MEYVƏDDİN HACIYEV

İcad etdiyi rənglərlə elm aləmində məşhurlaşmış Meyvəddin Hacıyev 45 ildir ki, fasiləsiz olaraq Azərbaycan Dövlət Universitetində çalışır.

Kimya elmləri doktoru, Bakı Dövlət Universitetinin professoru Meyvəddin Mahmud oğlu Hacıyev Qusar rayonunun Hil kəndində anadan olmuşdur. Kənd məktəbini 1956-cı ildə əla qiymətlərlə başa vurub, ADU-ya daxil olmuşdur. 1965-ci ildə buranı başa vuraraq, pedaqoji fəaliyyətlə və elmi yaradıcılıqla məşğul olmuşdur.

1973-cü ildə namizədlik, 1992-ci ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə edən alimin elmi axtarışları Azərbaycanın xalq təsərrüfatında geniş tətbiq olunmuşdur. Onun ixtira etdiyi rənglər alimə xüsusilə böyük şöhrət gətirmişdir.

Bakı Dövlət Universitetinin nüfuzlu müəllimlərindən olan Meyvəddin Hacıyev uzun illər burada dekan vəzifəsində çalışmışdır

M.Hacıyev bir sıra elmi əsərlərin, 2 monoqrafiyanın, 7 dərsliyin müəllifidir.

РАФИК НУРМЕТОВ

Вичин илимдин кIвалахар хуьруьн майишат патал цIийи технологийрихъ галаз алакъалу тир Рафик Нурметов Россиядин Экономикадин ИА-дин академик я.

Техникадин илимрин доктор Рафик Жамован хва Нурметов КцIар райондин Пиралрин хуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб куьтягьна, Азербайжандин Хуьруьн Майишатдин Институтдин механизациядин факультетдик экечIна. Институт тафаватлувилелди акьалтIарай ада КцIарин Пирал ва Ясаб хуьрера кьилин инженервиле кIвалахнай, гуьгъуьнлай райондин хуьруьн майишатдин карханадиз регьбервал ганай.

Илимдал гзаф рикI алай Рафик Москвадиз куьч хьана, Россиядин ИА-дин Бустанчивилин Институтдин аспирантурадик экечIна. Кьве йисалай ада кандидатвилин диссертация хвена. Им Институтдин тарихда икьван гагьди тахьай хьтин зурба вакъиа тир.

RAFİQ NURMƏTOV

Elmi-tədqiqat işlərinin əsas istiqamətləri kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkini üçün yeni texnologiyaların hazırlanması ilə bağlı olan Rafiq Nurmətov Rusiya İqtisad EA-nın akademikidir.

Texnika elmləri doktoru Rafiq Camov oğlu Nurmətov Qusar rayonunun Piral kəndində anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirib, Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun mexanizasiya fakültəsində təhsil almışdır. Buranı fərqlənmə diplomu ilə bitirən R.Nurmətov Qusarın Piral va Yasab kəndlərində baş mühəndis işləmiş, savadı və bacarığı ilə seçildiyinə görə irəli çəkilərək, rayon kənd təsərrüfatı idarəsinin rəisi təyin olunmuşdur.

Elmə olan böyük marağı Rafiqi Moskvaya aparıb çıxarmış, burada o, aspiranturaya daxil olmuş, iki il keçməmiş mexanizasiya sahəsindən dissertasiya müdafiə etmişdir. Bu, Ümumittifaq Elmi Tədqiqat Tərəvəzçilik İnstitutunun tarixində görünməmiş hadisə idi.

Ина илимдин чIехи къуллугъчивиле кIвалахал акъвазай адан алакьунар акурла, гуьгъуьнлай Р.Нурметов институтдин илимдин месэлайрай директордин заместителвиле тайинарна.

1971-йисалай и институтда кIвалахзавай Р.Нурметован илимдин ахтармишунар хуьруьн майишатдин набататар цун патал цIийи технологияр арадиз гъунухъ галаз алакъалу я. Адан иштиракдалди ва регьбервилик кваз СНГ-дин уьлквейрин хуьруьн майишат патал 100-далай гзаф цIийи техникадин аваданлухар яратмишна, кардик кутуна. Абуру механизация 80-85 процент кьван хкажна.

1998-йисуз Рафик Нурметова хвейи докторвилин диссертацияни бустанчивилин проблемайриз талукь я. Икьван гагьди вичин 100-далай гзаф илимдин кIвалахар чап хьанвай Рафик Нурметов гьакIни 30 патентдин автор я. Алимдин цIудралди ктабар чапдай акъатнава.

İstedadlı alim baş elmi işçi vəzifəsinə təyin olunmuş, elmi məsələlər üzrə direktorun müavini vəzifəsinə qədər yüksəlmişdir.

1971-ci ildən taleyini bu institutla bağlayan R.Nurmətovun elmi işlərinin əsas istiqamətləri kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkini üçün yeni texnologiyaların hazırlanması ilə bağlıdır. İnstitutda işlədiyi illər ərzində alimin iştirakı və rəhbərliyi ilə MDB ölkələrinin kənd təsərrüfatı üçün 100-dən artıq texniki avadanlıq və qurğu hazırlanmışdır ki, bunun sayəsində mexanizasiyanın səviyyəsi 80-85 faiz yüksəlmiş, əmək məsrəfləri xeyli azalmışdır.

1998-ci ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə edən Rafiq Nurmətov 100-dən çox elmi əsərin və 30-a yaxın ixtiranın müəllifidir. Onun fundamental əsəri “Tərəvəzçilikdə istehsalat proseslərinin layihələşdirilməsinin əsasları” adlanır.

МАМЕДЯР АЗАЕВ

Новосибирскдин Гьукуматдин Университетдин медицинадин кафедрадин кьилин муаллим Мамедяр Азаев сейли эпидемиолог я.

Азаев Мамедяр Шакиран хва Новосибирск шегьердин “Вектор” тIвар алай вирусологиядинни биотехникадин гьукуматдин илимдин меркездин кьилин пешекаррикай я. Ина 2 агъзурдалай гзаф инсанри кIвалахзава. 20 илимрин докторри ва 120 илимрин кандидатри дуьньяда гзаф дуьшуьш жезвай гепатитдин, чахуткадин, хумадин ва маса хаталу начагъвилерин вирусар илимдин рекьелди ахтармишзава.

1954-йисуз КцIар райондин Уьнуьгъ хуьре дидедиз хьайи Мамедяра юкван мектеб хайи хуьре акьалтIарна. Новосибирскдин Хуьруьн Майишатдин Институтда кIелай жегьилди инаг тафаватлувилелди кьилиз акъудна ва илимдив эгечIна. Эпидемиологиядин илимдин рекьяй дерин чирвилер къачур ада кандидатвилин ва докторвилин диссертацияр хвена. М.Азаева “Вектор” меркездин кьилин отделрикай садаз регьбервал гузва. Ам гьакIни Новосибирск Университетдин медицинадин кафедрадин кьилин муаллим я.

MƏMMƏDYAR AZAYEV

Novosibirsk Dövlət Universiteti tibb kafedrasının baş müəllimi Məmmədyar Azayev epidemiologiya sahəsində dünyada tanınmış alimlərdəndir.

Azayev Məmmədyar Şakir oğlu Novosibirsk şəhərindəki “Vektor” virusologiya və biotexnika dövlət elmi mərkəzinin aparıcı mütəxəssislərindəndir. Burada 2 min nəfər, o cümlədən 20 elmlər doktoru və 120 elmlər namizədi çalışır. Mərkəzin əməkdaşları dünyada təsadüf olunan hepatit, ağ ciyər vərəmi, qrip və başqa təhlükəli viruslu xəstəlikləri elmi cəhətdən öyrənir və onların müalicə üsulları üzərində çalışırlar.

1954-cü ildə Qusar rayonunun Əniğ kəndində anadan olmuş Allahyar burada orta məktəbi bitirdikdən sonra Novosibirsk Kənd Təsərrüfatı İnstitutunda təhsil almışdır. Ali məktəbi fərqlənmə diplomu ilə başa vuran gənc epidemiologiya elmi ilə əsaslı şəkildə məşğul olmağa başlamışdır. O, namizədlik və doktorluq dissertasiyalarını müdafiə etmişdir. Hazırda alim “Vektor” mərkəzinin aparıcı şöbələrindən birinə rəhbərlik edir. M.Azayev həmçinin Novosibirsk Universiteti tibb kafedrasının baş müəllimidir.

ФЕХРЕДДИН АЙДАЕВ

Вичин илимдин алахъунар энергетикадин проблемайрихъ галаз алакъалу тир Фехреддин Айдаев хъсан тешкилатчи хьизни сейли я.

Физикадинни математикадин илимрин доктор Айдаев Фехреддин Шихбаладин хва 1956-йисуз КцIар районди Вурварин хуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб акьалтIарна Азербайжандин Гъукуматдин Университетдин физикадин факультетдик экечIна. 1978-1982-йисара ада Къуба райондин Чичи ва Агъа Хуж хуьрера муаллимвал авуна.

Азербайжандин ИА-дин Физикадин Институтдин аспирантурадиз гьахьна, 1986-йисуз кандидатвилин диссертация хвейи жегьил гьа институтда кIвалахал акъвазна. 1999-2003-йисара Азербайжандин ИА-дин Энергетикадинни Энергетикадин Проектдин Институтда илимдин чIехи кIвалахдарвилин къуллугъдал хьана.

2003-йисуз "Байва" компанидин регьбердин сад лагьай заместителвиле, гуьгъуьнлай кьилин менежервиле кIвалахна. 2005-йисуз Ф.Айдаев "Байва"дин директорвиле тайинарна. 2006-йисуз Президентдин указдалди и идара кIевирайдалай кьулухъ ам "Азерэнержи"дин кьилин инженердин заместителвиле тайинарна. 2005-йисуз докторвилин диссертация хвейи Ф.Айдаеван 100-далай гзаф илимдин макъалаяр чи уьлкведа ва къецепатан уьлквейра чап хьана.

FƏXRƏDDİN AYDAYEV

Elmi axtarışları energetikanın bir sıra problemləri ilə əlaqədar olan Fəxrəddin Aydayev eyni zamanda yaxşı təşkilatçı kimi də tanınır.

Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru Aydayev Fəxrəddin Şıxbala oğlu 1956-cı ildə Qusar rayonunun Urva kəndində anadan olmuşdur. Kənd orta məktəbini başa vurub, Azərbaycan Dövlət Universitetinin fizika fakültəsində təhsil almışdır. Quba rayonunun Çiçi və Aşağı Xuc kəndlərində müəllim kimi əmək fəaliyyətinə başlamışdır.

Azərbaycan EA Fizika İnstitutunun aspiranturasına daxil olmuş, 1986-cı ildə namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Fizika İnstitutunda kiçik elmi işçi, 1999-2003-cü illərdə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Energetika və Enerji Layihə İnstitutunda böyük elmi işçi vəzifəsində çalışmışdır.

2003-cü ildə "Bayva Qərb Enerji" MMC-nin baş direktorunun birinci müavini olmuş, sonradan oraya baş menecer vəzifəsinə təyin olunmuşdur. 2005-ci ildə "Bayva Enerji" İdarəetmə Mərkəzinin baş direktoru vəzifəsində işləmiş, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin həmin mərkəzin ləğvi ilə bağlı qərarından sonra, 2006-cı ildə "Azərenerji" ASC-nin baş mühəndisinin müavini vəzifəsinə təyin olunmuşdur. 2005-ci ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş F.Aydayev 100-dən çox elmi məqalənin, 6 elmi ixtiranın müəllifidir.

АЛИСУЛТАН КЪУЛИЕВ

(1901-1980)

1939-1942-йисара Азербайжан ССР-дин Верховный Суддиз регьбервал гайи Алисултан Яралидин хва Къулиев алатай асирдин тIварван авай регьберрикай тир.

Алисултан Яралидин хва Къулиеван буба КцIарай я. XIX виш йисан эхирра Ярали вичин хизанни галаз гилан КцIар райондин Хьилерин хуьряй Къубадин Дигагь хуьруьз куьч хьанай. 1901-йисуз гьа ина дидедиз хьайи А.Къулиева яргъал йисара КцIарин райкомдин секретарвиле, гьакIни Сальяндин ва Шемкирдин

ƏLİSULTAN QULİYEV

1939-1942-ci illərdə Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsinə rəhbərlik etmiş Əlisultan Quliyev ötən əsrdə respublikamızın tanınmış partiya-sovet və dövlət xadimlərindən biri olmuşdur.

Əlisultan Yarəli oğlu Quliyev əslən Qusar rayonundandır. Onun ailəsi XIX əsrin sonlarında indiki Qusar rayonunun Hil kəndindən Qubanın Digah kəndinə köçmüşdü. 1901-ci ildə burada anadan olmuş Ə.Quliyev Azərbaycan KP Qusar Rayon Komitəsinin katibi, Salyan və Şəmkir rayon

райкомрин сад лагьай секретарвиле кIвалахнай. А.Къулиев гьамни гзаф жуьрэтлу кас тир.

Вич Азербайжандин КП-дин ЦК-дин членвиле, гьакIни кьведра Республикадин Верховный Советдин депутатвиле хкягьай А.Къулиев ватан ва халкь патал гьакъисагъвилелди чIугур зегьметдай Ленинан ордендиз, "Зегьметдин Яру Пайдах" ордендиз, са кьадар медалриз лайихлу хьанай. Алисултан Къулиев яргъал йисара илимдихъ галазни машгъул хьанай. 1948-йисуз аспирантура акьалтIарайдалай гуьгъуьниз ада кандидатвилин, 1965-йисуз Тифлисда тарихдай докторвилин диссертация хвенай. Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин профессор тир алимдиз къецепатан уьлквейрин 6 чIал чидай.

partiya komitələrinin birinci katibi işləmişdir.

Azərbaycan KP MK-nın üzvü, iki çağırış respublika Ali Sovetinin deputatı seçilmiş Ə.Quliyev Vətən qarşısındakı xidmətlərinə görə Lenin ordeninə, Qırmızı Əmək Bayrağı və I dərəcəli Vətən müharibəsi ordenlərinə, çoxlu medallara layiq görülmüşdür.

Əlisultan Quliyev uzun illər elmi fəaliyyətlə də məşğul olmuşdur. 1948-ci ildə aspiranturanı bitirdikdən sonra Bakıda tarixdən namizədlik dissertasiyası, 1965-ci ildə Tiflisdə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Azərbaycan Dövlət Universitetitnin professoru Ə.Quliyev 6 xarici dil bilirdi.

ГУЬЛИ АЗИЗОВ

Лазердин коагуляциядин методдалди сагъарунин рекьяй ахтармишунар тухузвай Гуьли Азизова Москва шегьердин 139-нумрадин клиникадиз регьбервал гузва.

Россиядин ТIебии Илимрин Академиядин академик, медицинадин илимрин доктор Гуьли Азизан хва Азизов КцIара пешекар духтуррин хизанда дидедиз хьана. Яргъал йисара лор кIвалахай Азизан ва дерматолог Розадин хци Гуьлиди КцIар шегьердин 2-нумрадин юкьван мектеб, 1983-йисуз лагьайтIа, Н.Наримanован тIварунихъ галай Азербайжандин Медицинадин Институтут тафаватлувилелди акьалтIарнай. Гьавиляй ам СССР-дин ИА-дин А.В.Вишневскийдин тIварунихъ галай институтдин кардиохирургиядин отделдиз ракъурнай.

1986-1988-йисара ам гьа институтдин ординатурадик экечIнай. 1991-йисуз кандидатвилин, 2005-йисуз докторвилин диссертацияр хвейи Г.Азизов 70 илимдин кIвалахдин, 1 патентдин, 2 методикадин ктабдин, 1 монографиядин автор я. Лазердин хирургиядин рекьяй неинки Урусатдин, гьакI дуьньядин чIехи пешекаррикай яз гьисабзавай профессор Г.Азизова Москвадин са шумуд вузда лекцияр кIелзава. Г.Азизован вах Лейла лагьайтIа, Москвадин тIвар-ван авай ревматологрикай я.

GÜLİ ƏZİZOV

Bir sıra xəstəliklərin müalicəsində lazer koaqulyasiyasından istifadə ilə bağlı elmi tədqiqatlar aparmış Güli Əzizov Moskvanın 139 saylı şəhər klinikasının baş həkimidir.

Rusiya Təbii Elmlər Akademiyasının akademiki, tibb elmləri doktoru, professor Güli Əzizov Qusar şəhərində peşəkar həkimlər ailəsində anadan olmuşdur. Onun atası Əziz tanınmış burun-boğaz həkimi, anası Roza isə dermotoloq idi. Qusar şəhər 2 saylı rus orta məktəbini, 1983-cü ildə isə N.Nərimanov adına Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunu fərqlənmə diplomu ilə bitirdikdən sonra Güli Moskvaya, SSRİ EA Bioloji Fizika İnstitutuna göndərilmişdir.

A.V.Vişnevski adına institutun kardiocərrahiyyə şöbəsində çalışan tədqiqatçı 1986-1988-ci illərdə həmin institutun ordinaturasında oxumuşdur. 1991-ci ildə namizədlik, 2005-ci ildə doktorluq dissertasyası müdafiə edən G.Əzizov 70 elmi əsərin, 1 patentin, 2 metodik vəsaitin, 1 monoqrafiyanın müəllifidir. Lazer cərrahiyyəsi sahəsində nəinki Rusiyanın, eləcə də dünyanın aparıcı mütəxəssislərindən sayılan professor Güli Əzizov Moskvanın bir sıra tibb universitetlərində mühazirələr oxuyur. Onun bacısı Leyla Əzizova isə Moskvanın tanınmış revmatoloqlarındandır.

НИЗАМЕДДИН АЛИЕВ

20 йисуз ара датIана Дагъустандин Верховный Судда кIвалахай Низамеддин Алиев зурба алим хьизни инсанрин рикIел алама.

Ихтиярар хуьдай илимрин доктор, профессор Низамеддин Беширан хва Алиев 1924-йисуз КцIар райондин Хурай хуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб куьтягьна, Ватандин ЧIехи дяведа иштиракай ам гзаф орденризни медалриз лайихлу хьанай. 1952-йисуз М.В.Ломоносован тIварунихъ галай Москвадин Гьукуматдин Университет акьалтIарай Н.Алиева 20 йисуз ара датIана Дагъустандин Верховный Судда кIвалахна. 1973-йисуз Дагъустандин Гьукуматдин Университетдин ихтиярар хуьдай факультетдин уголовный розыскдин кафедрада муаллимвилив эгечIай ада вичин уьмуьрдин эхирдалди гьана кIвалахна. 1973-йисуз СССР-дин Прокуратурадин Институтда диссертация хвена, ихтиярар хуьдай илимрин кандидатвилин тIвар къачуна. 1980-йисалай кафедрадин доцентвиле кIвалахай Н.Алиева 1989-йисуз докторвилин диссертация хвена. Профессор Н.Алиев шумудни са илимдин кIвалахрин ва 5 монографиядин автор я.

NİZAMƏDDİN ƏLİYEV

20 il fasiləsiz Dağıstan Respublikası Ali Məhkəməsinin üzvü olmuş Nizaməddin Əliyev yaxşı alim kimi də insanların xatirəsində yaşayır.

Hüquq elmləri doktoru, professor Nizaməddin Bəşir oğlu Əliyev 1924-cü ildə Qusar rayonunun Xuray kəndində anadan olmuşdur. Kənd məktəbini bitirib, Böyük Vətən müharibəsi cəbhələrində qəhrəmancasına döyüşmüş, vətənin bir sıra orden və medallarına layiq görülmüşdür. 1952-ci ildə M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsini bitirmiş, 20 il fasiləsiz Dağıstan Respublikası Ali Məhkəməsinin üzvü olmuşdur.

1973-cü ildə Dağıstan Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsinin cinayət axtarışı kafedrasında müəllimlik fəaliyyətinə başlayan N.Əliyev ömrünün sonuna kimi orada çalışmışdır. 1973-cü ildə SSRİ Prokurorluğu İnstitutunda dissertasiya müdafiə edərək, hüquq elmləri namizədi elmi dərəcəsi almışdır. 1980-ci ildən kafedrada dosent vəzifəsində çalışmış, 1989-cu ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Professor Nizaməddin Əliyev bir sıra elmi əsərlərin, o cümlədən 5 monoqrafiyanın müəllifidir.

АРИФ ЭМИРОВ

Зонкъулдакъдин Техникадин Университетдин профессор Ариф Эмирова 1995-йисалай ина кIвалахзава.

Физикадинни математикадин илимрин доктор Ариф Ханкишидин хва Эмиров 1952-йисуз КцIар райондин ЦIехуьл хуьре дидедиз хьана. Хуьруьн мектеб ва Бакудин 1-нумрадин физикадинни математикадин интернат мектеб акьалтIарай жегьил Азербайжандин Гьукуматдин Университетдик экечIна ва инаг агалкьунралди куьтягьна.

Новосибирск шегьерда кандидатвилин диссертация хвейи Ариф Эмирова 1990-1993-йисара Бакудин Гьукуматдин Университетдин, 1993-1995-йисара Анкара Униветситетдин профессорвиле кIвалахна. 1995-йисалай ам Туьркиядин Зонкъулдакъ университетдин профессор я. 90-далай гзаф илимдин кIвалахрин автор тир адан регьбервилик кваз 10 касди диссертацияр хвена.

ARİF ƏMİROV

Zonquldaq Texniki Universitetinin professoru Arif Əmirov 1995-ci ildən etibarən Türkiyədə fəaliyyət göstərir.

Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru Arif Xankişi oğlu Əmirov 1952-ci ildə Qusar rayonunun Zuxul kəndində anadan olmuşdur. Zuxulda 8-illik məkəbi, Bakıda 1 saylı fizika-riyaziyyat təmayüllü internat məktəbi bitirmişdir. Azərbaycan Dövlət Universitetinin mexanika-riyaziyyat fakültəsində təhsil almış, Novosibirsk şəhərində namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Professor Arif Əmirov 1990-1993-cü illərdə Bakı Dövlət Universitetində çalışmışdır. 1993-1995-ci illərdə Ankara Universitetinin professoru vəzifəsində işləmişdir. 1995-ci ildən etibarən Türkiyənin Zonquldaq Texniki Universitetinin professorudur. 90-a yaxın elmi əsərin müəllifidir. Onun rəhbərliyi altında 10 nəfər dissertasiya müdafiə etmişdir.

РАУФ ЭМИРОВ

Рауф Эмиров Туркиядин Сивас шегьерда авай Жумгьурият Университетдин профессор я.

Физикадинни математикадин илимрин доктор Рауф Ханкишидин хва Эмиров 1956-йисуз КцIар районди ЦIехуьл хуьре дидедиз хьана. Хуьруьн мектебда, гуьгъуьнлай Бакудин 6-нумрадин интернат мектебда кIелай ада Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин механикадинни математикадин факультет акьалтIарна. Азербайжандин ИА-дин Кибернетикадин Институтда кIвалахал акъвазай ам 1981-йисуз АГУ-дин аспирантурадик экечIна. 1985-йисуз диссертация хвейи жегьил алим Азербайжандин Политехнический Институтдиз ракъурна. 1986-1989-йисара ада ина ассистентвиле, 1989-1993-йисара доцентвиле кIвалахна.

Р.Амиров 1993-йисалай Туьркиядин Сивас шегьерда авай Жумгьурият Университетдин профессор я. 2007-йисуз алимди Азербайжандин ИА-дин Математикадинни Механикадин Институтда докторвилин диссертация хвена. Рауф Эмиров адетдин диференциал операторрин спектррин теориядиз талукь 60-далай гзаф илимдин эсеррин автор я.

RAUF ƏMİROV

Sivas şəhərindəki Cümhuriyyət Universitetinin professoru Rauf Əmirov Türkiyənin məşhur alimlərindəndir.

Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru Rauf Xankişi oğlu Əmirov 1956-cı ildə Qusar rayonunun Zuxul kəndində anadan olmuşdur. Zuxulda 8-illik məktəbi və Bakıda 6 saylı internat məktəbini bitirib, Azərbaycan Dövlət Universitetinin mexanika-riyaziyyat fakültəsində təhsil almışdır. 1974-cü ildə oranı bitirib, təyinatla Azərbaycan EA-nın Kibernetika İnstitutunda işləmiş, 1981-ci ildə ADU-nun aspiranturasına daxil olmuşdur. 1985-ci ildə dissertasiya müdafiə etmiş, Azərbaycan Politexnik İnstitutuna göndərilmişdir. 1986-1989-cu illərdə burada assistent, 1989-1993-cü illərdə dosent vəzifəsində çalışmışdır.

1993-cü ildən Türkiyə Cümhuriyyətinin Sivas şəhərindəki Cümhuriyyət Universitetinin professorudur. 2007-ci ildə Azərbaycan EA Riyaziyyat və Mexanika İnstitutunun elmi şurasında doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru Rauf Əmirov xüsusi törəməli və adi diferensial operatorların spektral nəzəriyyəsinə aid 60-dan çox elmi məqalənin müəllifidir.

АЛЕДДИН ГЬАКИМОВ

Гуржистандин алимри къедалди лезги алим Аледдин Гьакимова философиядин илимдик зурба пай кутурди хиве кьазва.

Философиядин илимрин доктор, профессор Аледдин Гьакимов КцIар райондин Кичан хуьре дидедиз хьана. КцIар шегьердин 1-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна, Къубадин Муаллимрин Институтда чирвилер къачуна. Гуьгъуьнлай Азербайжандин Гьукуматдин Университет тафаватлувилелди кьилиз акъудна.

Ада яргъал йисара Тбилисидин Гьукуматдин Педагогикадин Институтдин философиядин кафедрадин муаллимвиле, деканвиле кIвалахнай, кафедрадиз регьбервал ганай. Тбилисидин Гьукуматдин Университетда кандидатвилин, гуьгъуьнлай докторвилин диссертацияр хвейи профессор А.Гьакимов Гуржистандин тIвар-ван авай алимрикай тир.

ƏLƏDDİN HƏKİMOV

Gürcüstan alimləri indiyə kimi ləzgi alimi Ələddin Həkimovu minnətdarlıqla yad edir, onun fəlsəfə sahəsində mötəbər alim olduğunu etiraf edirlər.

Fəlsəfə elmləri doktoru, professor Ələddin Həkimov Qusar rayonunun Kiçan kəndində anadan olmuşdur. Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbi bitirib, Quba Müəllimlər İnstitutunda təhsil almışdır. Azərbaycan Dövlət Universitetinə daxil olub, buranı fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir.

O, uzun illər Tbilisi Dövlət Pedaqoji İnstitutunun fəlsəfə kafedrasında müəllim, dekan, kafedra müdiri vəzifələrində çalışmışdır. Tbilisi Dövlət Universitetində dissertasiya müdafiə edib, fəlsəfə elmləri namizədi elmi dərəcəsini almışdır.

Bir müddət sonra doktorluq dissertasiyası müdafiə edən professor Ələddin Həkimov Gürcüstanın adlısanlı alimlərindən idi.

ЖАВИД КЪАЗИЕВ

Медицинадин илимрин доктор Жавид Къазиева Римда Виридуьньядин Талассемиядин Меркезда кIвалахзава.

Жавид Къазидин хва Къазиев 1953-йисуз КцIар райондин Ясабуба хуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб акьалтIарна, Азербайжандин Гьукуматдин Медицинадин Институтдин педиатриядин факультетдик экечIна. 1976-йисуз инаг яру дипломдалди куьтягьай жегьилди 1978-1980-йисара Азербайжандин Кьилин Клиникада гематологвиле кIвалахна. Гуьгъуьнлай Москвада аспирантурадиз кьабул хьайи, Илимдинни Ахтармишунрин Гематологиядин ва Иви Куьчарунин Институтда гематологвиле кIвалахай Жавида 1984-йисуз кандидатвилин диссертация хвена. Гьа йисуз Бакудиз хтана вичин куьгьне къуллугъ кьилиз акъудна.

1990-йисуз ам цIийи кьилелай Москвадиз хъфена ва Илимдинни Ахтармишунрин Гематологиядин ва Иви Куьчарунин Институтда илимдин рекьяй ахтармишунар тухвана. Алимдин талассемиядихъ галаз алакъалу ахтармишунрикай дуьньядин алимри хабар кьурла, адаз са шумуд къецепатан уьлкведи кIвалах теклифна. 1991-йисуз Италиядиз куьч хьайи ада Песаро шегьердин Гематологиядин Департаментда ва Юкьван Синин Мастадин Трансплантациядин Меркезда кIвалахна, гьакIни Анконадин Медицинадин Институтда Европадин стандартрив кьадайвал цIийи кьилелай чирвилер къачуна. 1997-йисуз алимди "Талассемиядин синдром авай агьил инсанрин ва аялрин юкьван синин мастадин аллогендин трансплантация" темадай докторвилин диссертация хвена.

2004-йисалай Ж.Къазиева Римда Виридуьньядин Талассемиядин Меркездин ва Римдин Юкьван Гьуьлуьн Гематологиядин Институтдин отделриз регьбервал гузва. Ада медицинада вилик тухузвай илимдин хел гемоглобин агакьзавачир начагъбурун юкьван синин мастунин трансплантация я. Алимди дуьньядин илимда сифте яз мукалдиз ухшар анемия авай талассемиядикай азият чIугвазвай начагъбурун юкьван синин маст куьчардай программа яратмишна.

200-далай гзаф илимдин кIвалахрин автор тир Жавид Къазиеван 120 кIвалах къецепатан уьлквейра чап хьанва.

CAVİD QAZİYEV

Tibb elmləri doktoru Cavid Qazıyev İtaliyanın paytaxtı Roma şəhərindəki Beynəlxalq Talassemiya Mərkəzində çalışır.

Cavid Qazı oğlu Qazıyev 1953-cü ildə Qusar rayonunun Yasaboba kəndində anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi bitirib, Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunun pediatriya fakültəsinə daxil olmuşdur. 1976-ci ildə institutu fərqlənmə diplomu ilə başa vurmuşdur. 1978-1980-ci illərdə Respublika Mərkəzi Kliniki Xəstəxanasında hematoloq vəzifəsində çalışmışdır.

1980-ci ildə Moskvada aspiranturaya daxil olmuş, həmçinin Elmi Tədqiqat Hematologiya və Qanköçürmə İnstitutunda hematoloq kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1984-cü ildə namizədlik dissertasiyası müdafiə edib Bakıya qayıtmış, köhnə iş yerində çalışmışdır. 1990-cı ildə Moskvada Elmi Tədqiqat Hematologiya və Qanköçürmə İnstitutunda elmi fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Alimin talassemiya xəstəliyi ilə bağlı elmi tədqiqatları dünya alimlərinin diqqətini cəlb etmişdir. Bir neçə ölkədən dəvət alan C.Qazıyev 1991-ci ildə İtaliyaya köçmüş, 2003-cü ilə kimi Pesaro şəhərində fəaliyyət göstərən Hematologiya Departamenti və Onurğa Beyninin Transplantasiyası Mərkəzində işləmiş, eyni zamanda Ankona Tibb İnstitutunda Avropa standartlarına uyğun yenidən ali təhsil almışdır. 1997-ci ildə "Talassemiya sindromu olan yaşlılarda və uşaqlarda onurğa beyninin allogen transplantasiyası" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

2004-cü ildən alim Romada Onurğa Beyninin Transplantasiyası üzrə Beynəlxalq Talassemiya Mərkəzində və Romadakı Aralıq Dənizi Hematologiya İnstitutunda şöbə müdiri vəzifələrində çalışır. Onun tibb elmində istiqaməti hemoqlobin çatışmazlığından əziyyət çəkən xəstələrdə onurğa beyninin transplantasiyası problemidir.

Bu sahə ilə dərindən məşğul olan alim dünya tibb elmi tarixində ilk dəfə olaraq orağabənzər anemiyalı talassemiya zamanı onurğa beyninin transplantasiyası proqramını yaratmışdır.

200-dən artıq elmi əsərin müəllifi olan Cavid Qazıyevin 120 əsəri xaricdə nəşr olunmuşdur.

ФИКРЕТ ЭМИРБЕГОВ

Техникадин илимрин доктор, профессор Фикрет Эмирбегов республикадин нафтIадин машинар акъуддай пешекаррикай я.

Фикрет Тайибан хва Эмирбегов 1937-йисуз КцIар шегьерда дидедиз хьана. Ина 1-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна Азербайжандин НафтIадинни Химиядин Институтдик экечIай ада 1960-йисуз анаг куьтягьна.

Ф.Эмирбегова 1976-йисуз и институтда кандидатвилин диссертация хвена. 1965-1977-йисара ада гилан НафтIадин Машинар Расдай Технологиядин Институтда кьилин инженервиле, сектордин регьбервиле, отделдин начальниквиле кIвалахна.

1977-1985-йисара ам Азербайжандин Милли ИА-дин Геофизикадин Хсуси Конструкторвилин Бюрода отделдин начальник, кьилин инженер хьана. 1985-1993-йисара космосдихъ галаз алакъалу приборар расдай тежрибадин заводда кьилин инженервиле кIвалахай ада гуьгъуьнлай заводдиз регьбервал гана. 1993-йисалай къедалди ам “Азнефтхиммаш” ОАО-дин отделдин кьил я.

1995-йисуз докторвилин диссертация хвейи профессор Фикрет Эмирбегов гзаф илимдин макъалайрин, 10 изобретенидин, 93 отчетдин, 100-дав агакьна рационализаторвилин теклифрин автор, Азербайжандин Энциклопедиядин авторрикай сад я. 1996-йисалай къедалди Азербайжандин вузра лекцияр кIелзавай Ф.Эмирбегов тежрибалу муаллим хьиз сейли я.

FİKRƏT ƏMİRBƏYOV

Texnika elmləri doktoru, professor Fikrət Əmirbəyov respublikamızda neft maşınqayırma sahəsinin tanınmış mütəxəssislərindəndir.

Fikrət Tayıb oğlu Əmirbəyov 1937-ci ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Buradakı 1 saylı orta məktəbi bitirib, Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutuna daxil olmuşdur. 1960-cı ildə institutu başa vurduqdan sonra elmlə məşğul olmuşdur.

1965-1977-ci illərdə indiki Neft Maşınqayırma Texnologiyası İnstitutunda baş elmi işçi, şöbə rəisi vəzifəsində çalışmışdır. 1976-cı ildə namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

1977-1985-ci illərdə Azərbaycan Milli EA-nın Geofizika Xüsusi Konstruktor Bürosunda şöbə rəisi, baş mühəndis, 1985-1993-cü illərdə Kosmik Cihazqayırma Təcrübə Zavodunda baş mühəndis və direktor vəzifələrində çalışıb. 1993-cü ildən bu günə kimi “Azneftkimyamaş” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti texniki inkişaf şöbəsinin rəisidir.

1995-ci ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş Fikrət Əmirbəyov bir sıra elmi məqalələrin, 10 ixtiranın, 93 elmi-texniki hesabatın, 100-ə yaxın səmərələşdirici təklifin müəllifi, Azərbaycan Ensiklopediyasının müəlliflərindən biridir. 1996-cı ildən respublikamızın bir sıra ali məktəblərində mühazirələr oxuyan professor F.Əmirbəyov təcrübəli pedaqoq kimi ad-san qazanmışdır.

ЭЛМАР НУРМАМЕДОВ

Швециядин Лунд Университетдин тарихда сифте яз 28 йиса авай жегьилди - Элмар Нурмамедова докторвилин диссертация хвена.

Элмар Жагьангиран хва Нурмамедов КцIара дидедиз хьана. Шегьердин 2-нумрадин юкьван мектебда ва Къубадин Туьрк Лицейда кIелай гададин биологиядай чирвилери адан муаллимар гьейранарнай. Ам са шумудра международный олимпиадайрин гъалиб хьанай. Лицей тафаватлувилелди акьалтIарай Элмар гьа са вахтунда Анкарадин Техникадин Университетдин кьве

ELMAR NURMƏMMƏDOV

İsveçin Lund Universitetinin tarixində ilk dəfə 28 yaşlı gənc - Elmar Nurməmmədov doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Elmar Cahangir oğlu Nurməmmədov Qusarda anadan olmuşdur. Şəhər 2 saylı orta məktəbinin 7-ci sinfini əla qiymətlərlə bitirib, Quba Türk Liseyində təhsil alan yeniyetmə bir neçə dəfə respublika və beynəlxalq olimpiadaların qalibi olub.

Liseyi fərqlənmə ilə bitirərək, eyni vaxtda Ankara Texniki Univesitetinin iki fakültəsinə - genetika və ye-

факультетдиз - генетикадин ва недай затIарин инженериядин факультетриз кьабул хьанай ва гьа факультетра кIелнай. Им университетдин тарихда тахьай хьтин кар тир.

Элмара университет тафаватлувилелди акьалтIарна, кьве дипломдиз санал сагьиб хьайила, адан агалкьунрикай хабар кьур са шумуд уьлкведин университетри адаз кIелун давамарун патал эвернай ва стипендияни теклифнай. И сиягьдик Швециядин Лунд университетни квай. Кьве йисуз инин магистратурада кIелай гада докторантурада хвенай. Дуьньядин 100 уьлкведин 180 векилди докторвилин диссертацияр хвейи и университетдин тарихда сад лагьай гьилера 2007-йисан майдиз 28 йиса авай жегьилди - Элмар Нурмамедова докторвилин диссертация хвена.

Лунд университетда вад йисуз ивидин ДНК-дихъ авсиятда кьилди ахтармишунар тухвай Элмаран агалкьунрикай хабар кьур АСШ-дин Гарвард Университетди Элмараз кIвалах теклифна. Ада вичин суса, лезги тават Аида Алхасовади Лунд Университетдин магистратура са йисалай кьилиз акъудайла гьана кIвалахда. Гьелелиг Элмара Швецияда вичин илимдин кархана ахъайнава. Ада несилдин начагъвилера ДНК-ди къугъвазвай роль илимдин рекьяй чирзава. И ахтармишунри са шумуд меркез вичихъ ялнава. Элмаран чIаларални рикI ала. Ада вичин дидед чIал хьиз азербайжан, урус, туьрк, ингилис, швед, япон чIалар ва Данимаркадин чIални хъсандиз чирна.

yinti mühəndisliyi fakültəsinə daxil olan gənc hər iki fakültədə təhsil almış və iki fərqlənmə diplomu ilə oranı başa vurmuşdur. Bu, həmin universitetin tarixində görünməmiş hadisə idi.

Gəncin uğurlarından internet vasitəsilə xəbər tutan dünyanın bir sıra universitetləri, təhsilini davam etdirmək üçün Elmara dəvət göndərərək, ona təqaüd təyin edir. Elmar İsveçin Lund universitetini seçir. İki il buranın magistraturasında təhsil alan Elmarı doktoranturada saxlayırlar.

Beş il ərzində qanın DNT-si ilə bağlı tədqiqatlar aparan gənc 2007-ci ilin mayında doktorluq dissertasiyası müdafiə edir. Fərəhli haldır ki, dünyanın 100 ölkəsinin 180 nümayəndəsinin doktorluq dissertasiyası müdafiə etdiyi İsveçin Lund universitetinin tarixində ilk dəfə 28 yaşlı gənc - Elmar Nurməmmədov doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Bu faktı dissertasiya müdafiəsi zamanı universitetin rəhbərliyi xüsusi qeyd etmişdir.

Elmdə qazandığı uğurlara görə ABŞ-ın Harvard Universiteti Elmar Nurməmmədovu işə dəvət edib və bu, Elmarın ürəyincə olub. İndi o, həyat yoldaşı, Lund Universitetinin magistraturasının ikinci kursunun tələbəsi olan ləzgi qızı Aida Alxasova ilə birlikdə həmin universitetdə çalışacaq. Hələlik gənc elmlər doktoru İsveçdə şirkət açıb orada çalışır. Dillərə xüsusi marağı olan Elmar doğma ləzgi dili kimi Azərbaycan, rus, türk, ingilis, isveç və yapon dillərini, həmçinin danimarkalıların dilini də dərindən öyrənib.

ФЕДИК РЕГЬИМОВ

Американдин Гарвард Университетда муаллимвал ийизвай Федик Регьимов инин виридалайни жаван алимрикай я.

Илимрин доктордин тIвар 30 йиса аваз къачур Федик Къазидин хва Регьимов КцIара дидедиз хьана. Шегьердин 3-нумрадин мектебда, гуьгъуьнлай Къубадин Туьрк Лицейда кIелна. Ам са шумудра республикадин олимпиадайра уфтан хьана. 1998-йисуз лицей чешнелудаказ акьалтIарна, Туьркиядин Гьажеттепе Университетдин биологиядин факультетдик экечIна.

2002-йисуз и университетда бакалаврвал кьилиз акъудай жегьил Американдин Садхьанвай Штатрин Чикаго Университетдиз кьабул хьана. Са йисуз ина кIелай Федик 2003-йисуз Американдин Айова Уни-

FEDİK RƏHİMOV

Amerika Birləşmiş Ştatlarının məşhur Harvard Universitetinin müəllimi Fedik Rəhimov buranın ən gənc alimlərindəndir.

Doktorluq dissertasiyasını 30 yaşında müdafiə etmiş Fedik Qazı oğlu Rəhimov Qusar şəhərində anadan olub. 3 saylı orta məktəbin 9-cu sinfini bitirib, Quba Özəl Türk Liseyində təhsilini davam etdirən Fedik burada ilk gündən qabiliyyəti ilə seçilmişdir. Dəfələrlə respublika fənn olimpiadalarının qalibi olmuş Fedik 1998-ci ildə liseyi əla qiymətlərlə başa vurub, Türkiyənin Hacəttəpə Universitetinin biologiya fakültəsinə daxil olmuşdur.

2002-ci ildə burada bakalavr pilləsini tamamlayan F.Rəhimov ABŞ-ın Çikaqo Universitetinin insan genetikası fakültəsində təhsilini davam etdirmişdir. Elmə

верситетдин докторантурадик экечIна. 2008-йисуз ада илимрин докторвилин тIвар къачуна. Гила Федик Регьимова Америкадин Гарвард Университетда муаллимвал ийизва.

Алай вахтунда генетикадиз талукь малуматар компьютердин технологийрин куьмек галачиз чирун мумкин туш. Вичин докторвилин кIвалах гьа и принцип асасдиз къачуна кьилиз акъудай Федика Америкадин ва Европадин 9 уьлкведин алимрихъ галаз санал тухвай ахтармишунри дуьньядин алимар вичихъ ялзава. Федика исятда Гарвард Университетдин медицинадин факультетда 3 йисалай чIехи аялрин арада фад-фад дуьшуьш жезвай, мефтIедихъ галаз алакъалу тир аутизм начагъвал илимдин рекьяй чирзава.

olan böyük maraq 2003-cü ildə onu ABŞ-ın Ayova Universitetinin doktoranturasına gətirib çıxarmışdır. Beş illik elmi fəaliyyəti öz bəhrəsini vermiş, 2008-ci ilin may ayında o, dissertasiya müdafiə edərək, elmlər doktoru dərəcəsini almışdır.

Müasir dövrdə genetikaya dair məlumatları kompüter texnologiyaları olmadan təhlil etmək mümkün deyildir. Elmi əsərini həmin prinsiplə yazan Fedikin elmi axtarışlarında Amerika da daxil olmaqla 9 ölkənin alimləri iştirak etmişlər. Hazırda o, ABŞ-ın Harvard Universitetinin tibb fakültəsində 3 yaşdan böyük uşaqlarda təsadüf edilən autizm irsi xəstəliyinin əmələ gəlmə səbəblərini araşdırır. O, dünyanın nüfuzlu ali məktəblərindən sayılan həmin universitetdə müəllim işləyir.

ЭЛХАН ОСМАНОВ

2009-йисуз Москвадин Медицинадин Илимрин Академияда 34 йиса авай кцIарви Элхан Османова докторвилин диссертация хвена.

Медицинадин илимрин доктор Элхан Гьажиханан хва Османов 1975-йисуз Бакуда дидедиз хьана. Ада КцIарин 2-нумрадин юкьван мектебда, гуьгъуьнлай Бакудин 247-нумрадин юкьван мектебда кIелна. Азербайжандин Гьукуматдин Медицинадин Институтда тафаватлувилелди кIелунай Н.Наримానован тIваруниxъ галай стипендиядиз лайихлу хьана. 1999-йисуз институт яру дипломдалди акьалтIарайла адан муаллимриз и жегьилди гележегда чIехи агалкьунар къазанмишдайди хъсандиз чизвай.

Ординатура Москвада кьилиз акъудай Элхан Москвадин Медицинадин Илимрин Академиядин хирургиядин кафедрадин аспирант хьиз илимдив эгечIна. Ада пуд йисалай ивидин дамаррин гегьеншвал сагъаруниз талукьарнавай кандидатвилин диссертация хвена. 2009-йисан 5-июндиз И.М.Сеченован тIварунихъ галай Академияда ада хвейи докторвилин диссертация лагьайтIа, инсандин бедендин хъуьтуьл чкайра жезвай хирер комплексдаказ сагъаруниз талукь тир. Мярекатда иштирак авур алимри диссертациядиз лайихлу къимет гана. 2001-йисалай Москвадин 61-нумрадин шегьердин клиникада кIвалахзавай алим Москвадин Медицинадин Академиядин хирургиядин кафедрадин доцент я.

ELXAN OSMANOV

2009-cu ildə Moskva Tibb Elmləri Akademiyasında 34 yaşlı qusarlı Elxan Osmanov doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Tibb elmləri doktoru Elxan Hacıxan oğlu Osmanov 1975-ci ildə Bakıda anadan olmuşdur. Qusar şəhər 2 saylı orta məktəbdə, sonradan isə Bakıdakı 247 saylı orta məktəbdə oxumuşdur.

1992-ci ildə Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutuna daxil olan gənc əla təhsilinə görə N.Nərimanov adına təqaüdə layiq görülmüşdür.1999-cu ildə ali məktəbi fərqlənmə diplomu ilə bitirəndə onun professor və müəllimləri əmin idilər ki, Elxan Osmanov tezliklə yaxşı peşəkar kimi tanınacaq.

Ordinaturanı Moskvada başa çatdıran Elxan İ.M.Seçenov adına Moskva Tibb Elmləri Akademiyasının cərrahiyyə kafedrasının aspiranturasına daxil olur. Üç ildən “Qan damarlarının genişlənməsinin müalicəsi” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edir. İşləməklə yanaşı, elmi fəaliyyətini səylə davam etdirən Elxan Osmanov 2009-cu ilin iyunun 5-də İ.M.Seçenov adına Moskva Tibb Elmləri Akademiyasında doktorluq dissertasiyası müdafiə edir. Müdafiədə iştirak edən moskvalı alimlər onun yumşaq toxumaların irinli yaralarının kompleks müalicəsinə həsr olunmuş dissertasiyasını yüksək qiymətləndirdilər.

2001-ci ildən Moskvanın 61 saylı klinikasında işləyən alim eyni zamanda Moskva Tibb Elmləri Akademiyasının cərrahiyyə kafedrasının dosentidir.

ВАЛИДЕ ИСАЗАДЕ

Бакудин Славян Университетдин доцент Валиде Исазадеди 2010-йисуз докторвилин диссертация хвена.

Валиде Жавидан руш Исазаде 1953-йисуз дидедиз хьана. КцIар шегьердин 2-нумрадин юкьван мектеб къизилдин медалдив, Дагъустандин Гьукуматдин Университетдин филологиядин факультет тафаватлувилелди акьалтIарна. Ада 5 йисуз Мингечевир шегьердин 12-нумрадин юкван мектебда муаллимвал авуна. 1983-йисалай гилан Бакудин Славян Университетда муаллимвиле кIвалахзава. 1989-йисуз диссертация хвена, филологиядин илимрин кандидатвилин тIвар къачуна.

Валиде Исазаде БСУ-дин филологиядин факультетдин алай аямдин урус чIалан кафедрадин доцент я. Урусрин XI-XIX виш йисарин правовой терминологиядиз талукьарнавай докторвилин диссертация ада 2010-йисуз хвена. Ада магистрризни бакалаврриз урус чIалан лексикологиядай ва текстер лингвистикадин рекьяй анализ авунай лекцияр кIелзава.

VALİDƏ İSAZADƏ

Bakı Slavyan Universitetinin dosenti Validə İsazadə 2010-cu ildə doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir.

Validə Cavid qızı İsazadə 1953-cü ildə anadan olmuşdur. Qusar şəhər 2 saylı orta məktəbi qızıl medalla, Dağıstan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. Beş il Mingəçevir şəhərindəki 12 saylı orta məktəbdə müəllim işləmişdir. 1983-cü ildən indiki Bakı Slavyan Universitetində çalışır. 1989-cu ildə dissertasiya müdafiə edərək, filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsini almışdır.

Hazırda Validə İsazadə BSU-nun filologiya fakültəsinin müasir rus dili kafedrasının dosentidir. XI-XIX əsrlərin rus hüquqi terminologiyasının yaranma və inkişaf tarixi mövzusunda doktorluq dissertasiyasını o, 2010-cu ildə müdafiə etmişdir.

Magistr va bakalavrlara rus dilinin leksikologiyası və mətnlərin linqvistik təhlili fənnlərindən mühazirələr oxuyur.

ЮСУФ ЮЗБЕГОВ

Хлор галай затIарин электрохимиядин синтездихъ галаз машгъул хьайи Юсуф Юзбегов къецепатан уьлквейризни сейли алим тир.

(1944-2003)

Вичин къелемдикай 150-дав агакьна илимдин кIвалахар хкатай, 3 монографиядин, 2 патентдин ва 8 илимдин цIийивилерин автор тир Юзбегов Юсуф Абдулагъадин хва 1944-йисуз КцIар райондин Нежефхуьре дидедиз хьана. 1963-йисуз Д.И.Менделееван тIварунихъ галай Москвадин Химиядинни Технологиядин Институтдик экечIна. 1974-йисуз СССР-дин ИА-дин Электрохимиядин Институтда кандидатвилин диссертация хвена.1975-йисалай Азербайжан Республикадин ИА-дин Полимердин Материалрин Институтда ва Гьукуматдин Университетдин Сумгаитдин филиалда кIвалахай профессор Юсуф Юзбегова вирина гьуьрмет къазанмишнай.

1991-йисуз Ю.Юзбегова Д.И.Менделееван тIварунихъ галай Москвадин Химиядинни Технологиядин Институтда докторвилин диссертация хвена.

YUSUF YÜZBƏYOV

Elmdə xlorlu üzvi maddələrin elektrokimyəvi sintezi problemi ilə məşğul olmuş Yusuf Yüzbəyov alim kimi respublikamızdan uzaqlarda da tanınırdı.

Qələmindən 150 elmi əsər çıxmış, 3 monoqrafiya, 2 ixtira və 8 elmi kəşfin müəllifi olan Yusuf Abdulağa oğlu Yüzbəyov 1944-cü ildə Qusar rayonunun Nəcəfkənd kəndində anadan olmuşdur.

O, 1963-cü ildə D.İ.Mendeleyev adına Moskva Kimya Texnologiyaları İnstitutunda təhsil almışdır. 1971-ci ildə SSRİ EA Elektrokimya İnstitutunun aspiranturasına daxil olan gənc 1974-cü ildə burada namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. 1975-ci ildən Azərbaycan EA Polimer Materialları İnstitutunda və Azərbaycan Dövlət Universitetinin Sumqayıt filialında çalışmış professor Yusuf Yüzbəyov adlı-sanlı müəllim kimi tanınırdı.

1991-ci ildə D.İ.Mendeleyev adına Moskva Kimya Texnologiyaları İnstitutunun elmi şurasında doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş alimin elmi əsərləri bir sıra xarici ölkələrdə çap olunmuşdur.

100-дав агакьна илимдин кIвалахрин, кьве учебникдин, 7 методикадин ктабдин ва 5 машиндин автор тир техникадин илимрин кандидат Мурадагъа Мурадагъаев 1984-йисалай Азербайжандин Архитектурадинни Эцигунрин Университетдин доцент я.

100-ə yaxın elmi əsərin, iki dərsliyin, 7 metodik vəsaitin və 5 maşının müəllifi, texnika elmləri namizədi Muradağa Muradağayev 1984-cü ildən Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin dosentidir.

ЧIулав нуькIерин экологиядикай диссертация хвена, биологиядин илимрин кандидатвилин тIвар къачур Рая Мустафаева чи республикадин авай-авачир орнитолог дишегьли я. Ада Закъаталадин Гьукуматдин Къуруxда отделдиз регьбервал гузва.

Qaratoyuqların ekologiyası mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək, biologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi almış Raya Mustafayeva respublikamızın yeganə ornitoloq qadınıdır. O, Zaqatala Dövlət Qoruğunun şöbə müdiridir.

Техникадин илимрин кандидат, доцент Афер Алифова 26 йис я Азербайжандин Архитектурадинни Эцигунрин Университетда кIвалахиз. Вичин илимдин ахтармишунар эцигунрин механикадихъ галаз алакъалу тир А.Элифова и мукьвара докторвилин диссертация хуьда.

Texnika elmləri namizədi, dosent Afər Əlifov 26 ildən çoxdur ki, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin dosentidir. Elmi axtarışları inşaat mexanikası ilə bağlı olan A.Əlifov doktorluq dissertasiyasını tamamlamışdır.

Гьежер Эмировади республикада сифте яз ругъунар илимдин рекьелди чирна абурукай медицинада менфят къачудай рекьер къалурна. Абурун бинедаллаз Республикадин Ругъунар Гьасилдай Объединение кардик кутунай.

Həcər Əmirova Azərbaycanda ilk dəfə olaraq biyan bitkisini elmi cəhətdən öyrənmiş, onun tibbə tətbiqi yollarını göstərmişdir. Alimin tədqiqatları əsasında Respublika Biyan İstehsalat Birliyi yaradılmışdır.

40 йисуз ара датIана Бакудин Гьукуматдин Университетда кIвалахзавай физикадинни математикадин илимрин кандидат, доцент Бенямеддин Давудов 130-далай гзаф илимдин кIвалахрин, 4 патентдин, радиоелектроникадиз талукьарнавай 4 учебникдин автор я.

Bakı Dövlət Universitetində 40 il fasiləsiz çalışan fizika-riyaziyyat elmləri namizədi, dosent Benyaməddin Davudov 130-dan çox elmi əsərin, 4 patentin və radioelektronika sahəsinə aid 4 dərs vəsaitinin müəllifidir.

30 йисуз ара датIана Азербайжандин Гьукуматдин НафтIадин Академияда кIвалахзавай физикадинни математикадин илимрин кандидат, доцент Самая Эфендиева инин нуфузлу муаллимрикай я.

30 il fasiləsiz olaraq Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasında çalışan fizika-riyaziyyat elmləri namizədi, dosent Səmayə Əfəndiyeva bu ali məktəbin nüfuzlu müəllimlərindən hesab olunur.

Азербайжандин Милли Аерокосмический Агентстводин Аерокосмосдин Информатикадин Институтдин отделдин кьил, физикадинни математикадин илимрин кандидат Акиф Хидирован иштиракдалди электрон-компас, магнитометр хьтин приборар гьазурнава.

Azərbaycan Milli Aerokosmik Agentliyi Elmi-Tədqiqat Aerokosmik İnformatika İnstitutunun şöbə müdiri, fizika-riyaziyyat elmləri namizədi Akif Xıdırovun iştirakı ilə elektron-kompas, maqnitometr kimi cihazlar hazırlanmışdır.

Накьвар илимдин рекьелди ахтармишзавай хуьруьн майишатдин илимрин кандидат, 40 йисуз ара датIана Азербайжандин Ботаникадин Институтда кIвалахзавай Зейнаб Абдуллаевадин нетижаяр чилерин магьсулдарвал хкажунихъ галаз алакъалу я.

Kənd təsərrüfatı elmləri namizədi Zeynəb Abdullayevanın elmi axtarışları torpaqların məhsuldarlığının artırılması ilə bağlıdır. 40 ildir taleyini Botanika İnstitutu ilə bağlayan Z.Abdullayeva institutun böyük elmi işçisidir.

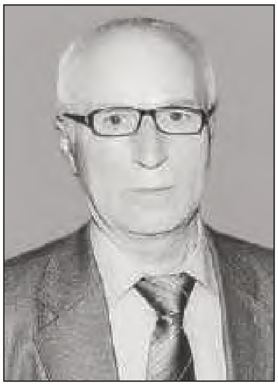

100-дав агакьна илимдин кIвалахрин, 12 авторвилин свидетельстводин, 16 патентдин автор тир Ариф Гьасанован илимдин кIвалахар цIийи олигомерар, полимерар ва эпоксиддин клей патал кIевирдай затIар гьазуруникь галаз алакъалу я.

100-ə yaxın elmi əsərin, 12 müəlliflik şəhadətnaməsinin, 16 patentin müəllifi olan Arif Həsənovun elmi-tədqiqat işləri yeni oliqomerlərin, polimerlərin, epoksid qətranları üçün maye bərkidicilərinin alınması ilə əlaqədardır.

Кьилагьрин юкьван мектеб тафаватлувилелди, АГУ яру дипломдалди акьалтIарай Кьалиб Кьителиева 1968-йисалай университетда кIвалахзава. Экономикадин илимрин кандидат, доцент Кь.Кьителиев савадлу ва гьахь кIани кас хьиз сейли я.

Qilah kənd orta məktəbini əla qiymətlərlə, ADU-nu fərqlənmə diplomu ilə bitirən Qalib Qitəliyev 1968-ci ildən universitetdə çalışır. İqtisad elmləri namizədi, dosent Q.Qitəliyev savadlı və prinsipial müəllim kimi tanınır.

Бакудин 115 - нумрадин мектеб къизилдин медалдалди, Азербайжандин Гьукуматдин Медицинадин Университет тафаватлувилелди акьалтIарай, 2007-йисуз диссертация хвейи Нигар Керимова Азербайжандин Милли Онкологиядин Меркездин илимдин кIвалахдар я.

Bakıdakı 115 saylı orta məktəbi qızıl medalla, Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetini fərqlənmə diplomu ilə bitirmiş, 2007-ci ildə dissertasiya müdafiə etmiş Nigar Kərimova Azərbaycan Milli Onkologiya Mərkəzinin elmi işçisidir.

Медицинадин илимрин кандидат Кемале Бурзиевади аялрин тIуркIунрин азаррихь авсиятда ахтармишунар тухузва. Адан илимдин макъалаяр Азербайжандин, Россиядин, Гуржистандин, Туьркиядин, Белгиядин журналрин чинриз акъатзава.

Tibb elmləri namizədi Kəmalə Burziyeva uşaqlarda böyrək xəstəlikləri ilə bağlı axtarışlar aparır. Onun bu problemə həsr olunmuş məqalələri Azərbaycanın, Rusiyanın, Gürcüstanın, Türkiyənin, Belçikanın elmi nəşrlərində dərc olunur.

Нигар Мурадова М.Ф.Ахундован тIварунихь галай АПИ акьалтIарна, Азербайжан Республикадин Образованидин Месэлайрин Институтда кIвалахал акъвазна. Педагогикадин илимрин кандидат, доцент Нигар Мурадовади докторвилин диссертация тамамарнава.

Nigar Muradova M.F.Axundov adına APİ-nin məzunudur. Azərbaycan Respublikası Təhsil Probemləri İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, pedaqoji elmlər namizədi, dosent N.Muradova doktorluq dissertasiyasının müdafiəsi ərəfəsindədir.

Педагогикадин илимрин кандидат Мемлекет Пиримовади 1962-йисалай педагогвал авуна. Ада КцIарин интернатдин мектебда, Сумгаитдин Химиядин Технологиядин техникумда ва 1986-йисалай вичи кIелай вуздин педагогикадин кафедрада муаллимвал авуна.

Pedaqoji elmlər namizədi Məmləkət Pirimova 1962-ci ildən pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. O, Qusar internat məktəbində, Sumqayıt Kimya Texnologiyası Texnikumunda və 1986-cı ildən ADDU-nun pedaqoqika kafedrasında müəllim işləmişdir.

Азербайжандин ЧIаларин Университетдин муаллим, филологиядин илимрин кандидат, доцент Идрис Амирбегов кьве учебникдин, 2 гафаргандин, 1 монографиядин ва гзаф илимдин макъалайрин автор я. Ам докторвилин диссертация хуьз гьазур хьанва.

Azərbaycan Dillər Universitetinin müəllimi, filologiya elmləri namizədi, dosent İdris Əmirbəyov 2 dərs vəsaitinin, 2 lüçətin, 1 monoqrafiyanın və bir sıra elmi məqalələrin müəllifidir. Alim doktorluq dissertasiyasını müdafiə etməyə hazırlaşır.

Медицинадин илимрин кандидат, АМИ-дин педиатриядин факультетдин доцент Къазимамед Мамедханова яргъал йисара Бакудин 4-нумрадин клиникада кIвалахнай, Азербайжандин Духтурар Вини Дережадив Агакьарзавай Институтда отделдиз регьбервал ганай.

Tanınmış cərrah, tibb elmləri namizədi Qazıməmməd Məmmədxanov uzun illər F.Əfəndiyev adına 4 saylı xəstəxanada çalışmış, Azərbaycan Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda şöbə müdiri işləmiş, ATİ-nin pediatriya fakültəsinin dosenti olmuşdur.

ГАФАЛАГ	**LÜĞƏT**
авсият	*əlaqə*
агалкьун	*müvəffəqiyyət*
акьалтIарун	*bitirmək*
алакьун	*bacarıq, istedad*
алахъун	*səy göstərmək*
ачухарун	*kəşf*
баян гун	*şərh etmək*
бине	*bünovrə*
вини дережа	*yüksək səviyyə*
викIегь	*fərasətli, diribaş*
гегьенш	*geniş*
гекъигун	*müqayisə*
дамах	*fəxr*
дидедиз хьун	*anadan olmaq*
дуьньякьатIунар	*dünyagörüşü*
гьакъисагъвилелди	*ləyaqətlə*
гьахьун	*giriş*
илим	*elm*
илимдин кIвалах	*elmi iş*
илимдин кIвалахдар	*elmi işçi*
илимдин цIийивилер	*elm yenilikləri*
кардик кутун	*işə salmaq*
кьадар	*say*
кьил кутун	*başlamaq*
кьилиз акъудун	*başa çatdırmaq*
кукIуш	*zirvə*
кIватIал	*toplu*
кIвалахал акъвазун	*işə düzəlmək*
мярекат	*tədbir*
сан	*hesab*
сейли	*məşhur*
сифтегьан	*ibtidai*
талукь	*aid*
тарс	*dərs*
тафаватлувилелди	*fərqlənmə ilə*
теснифун	*vəsf etmək, qoşmaq*
фагьум	*düşüncə*
хкягъай	*seçilmiş*
чирвал	*bilik*
чирвалаг	*dərslik*
чешне	*nümunə*
эгечIун	*giriş*
экечIун	*qəbul olmaq*
яргъал йисар	*uzun illər*

АЛИМРИН СИХИЛАР

КцІар алимрин сихилралди сейли я. Ина алимар гзаф акъатай хуьрер, хизанар ава. Район илимдин са шумуд хиляй агалкьунар къазанмишай ксаралдини сейли я. Эхиримжи йисара Азербайжандилай къеце илимдал машгъул жезвай ксарин кьадар гзаф хьанва. Россия, Туьркия, АСШ, Англия, Германия, Швеция, Италия хьтин уьлквейра цІудралди кцІарви алимри кІвалахзава.

ХАНМАМЕДОВАР

И хизандай кьуд илимрин докторар, профессорар акъатнава. Чпирви Гъажи Мансуран хци Къанбая ва адан пуд веледди - Зерифади, Тофика ва Октая Азербайжандин илим дуьньядиз сейли авуна. Алай вахтунда Зерифа Туьркияда, Тофик ва Октай АСШ-да яшамиш жезва.

ЛАКАРВИ ЭМИРОВАР

Агъа Лакар хуьруьн камалэгьли Саид Эмирован ругуд веледдин вадакай алимар хьана. Назим, Зейнеддин ва Исамеддин илимрин докторар, Гьежер ва Эмирбуба илимрин кандидатар я.

ХЬИЛИВИ АЛИМАР

Хьиляй физикадинни математикадин илимрин докторар тир бубани хва - Керим ва Александр Керимовар, химиядин илимрин доктор Мейведдин Гьажиев, химиядин илимрин доктор ва тарихдин илимрин кандидат Гьажагъа Эмиркъулиев, физикадинни математикадин илимрин кандидатар Мегьди Балаев ва Бенямеддин Давудов, техникадин илимрин кандидатар Жавид Хелилов, Шагьмурад Шагьмурадов, Магьир Мустафаев, хуьруьн майишатдин илимрин кандидат Лачин Лачинов ва масабур акъатнава.

АГЪАЛАКАРВИ АЛИМАР

Агъа Лакаррин хуьруьн тІвар 4 илимрин докторди ва 8 илимрин кандидатди вириниз сейли авунва. Камил Айдазаде, Назим Эмиров, Зейнеддин Эмиров, Исамеддин Османов илимрин докторар, Сейфеддин Бедирханов, Гьежер Эмирова, Эмирбуба Эмиров, Арзуман Эмиров, Тажиддин Эфендиев, Сейфел Гьасанов, Эшреф Гьуьсейнов, Гьуьсейн Гьуьсейнов илимрин кандидатар я.

ЦІЕХУЬЛВИ ЭМИРОВАР

Вичин уьмуьрдин 50 йис хайи хуьре ЦІехуьла математикадин тарсар гуниз серф авур Ханкиши Балакишидин хва Эмирован 11 веледдикай вад хци

ALİM SÜLALƏLƏRİ

Qusar öz alim sülalələri ilə tanınır. Burada ən çox alimlər yetirmiş ailələr, kəndlər, elmin iki və daha çox sahəsində müdafiə etmiş alimlər vardır. Son illər qusarlı alimlər dünyanın bir çox ölkələrinin elm mərkəzlərində fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Rusiya, Türkiyə, ABŞ, İngiltərə, Almaniya, İsveçrə, İtaliya və bir çox başqa ölkələrdə onlarca qusarlı elmlər doktorları və namizədləri yaşayıb-yaradırlar.

XANMƏMMƏDOVLAR

Bu ailə dörd nəfər elmlər doktoru və professoru yetişdirib. Cibir kəndinin ruhanisi Hacı Mansurun oğlu Qanbay və onun üç övladı - Zərifə, Tofiq və Oqtay Azərbaycan elmini dünyada tanıdıblar. Hazırda Zərifə Türkiyədə, Tofiq və Oqtay isə ABŞ-da yaşayıb yaradırlar.

LƏGƏRLİ ƏMİROVLAR

Aşağı Ləgər kəndinin görkəmli ziyalısı Səid Əmirovun altı övladından beşi alimdir. Nazim, Zeynəddin və İsaməddin elmlər doktoru, Həcər və Əmirbaba isə elmlər namizədidir.

HİLLİ ALİMLƏR

Hildən fizika-riyaziyyat elmləri doktorları, ata və oğul - Kərim və Aleksandr Kərimovlar, kimya elmləri doktoru Meyvəddin Hacıyev, kimya elmləri doktoru və tarix elmləri namizədi Hacağa Əmirquliyev, fizika-riyaziyyat elmləri namizədləri Mehdi Balayev və Benyaməddin Davudov, texnika elmləri namizədləri Cavid Xəlilov, Şahmurad Şahmuradov, Mahir Mustafaev, kənd təsərrüfatı elmləri namizədi Laçın Laçınov və başqaları bu kəndin yetirmələridir.

AŞAĞILƏGƏRLİ ALİMLƏR

Aşağı Ləgər Qusar rayonunda alimlər kəndi kimi tanınır. Buradan 4 elmlər doktoru və 8 elmlər namizədi yetişmişdir. Kamil Aydazadə, Nazim Əmirov, Zeynəddin Əmirov, İsaməddin Osmanov elmlər doktorları, Seyfəddin Bədirxanov, Həcər Əmirova, Əmirbaba Əmirov, Arzuman Əmirov, Tacəddin Əfəndiyev, Seyfəl Həsənov, Əşrəf Hüseynov və Hüseyn Hüseynov isə elmlər namizədləridir.

ZUXULLU ƏMİROVLAR

Ömrünün 50 ilini doğma Zuxul kəndinin məktəbində riyaziyyat fənninin tədrisinə həsr etmiş Xankişi Balakişi oğlu Əmirovun 11 övladından 5 oğlu atasının

адан рехъ давамарна. Пудакай алимар хьана. Арифни Рауф физикадинни математикадин илимрин докторар, Шериф кандидат я.

СУЛЕЙМАНОВАР

Химиядайни тарихдай кандидатвилин диссертацияр хвейи кьве алимди - Гьейбат ва Нямет Сулеймановри яргъал йисара Азербайжандин НафтӀадинни Химиядин Институтда доцентвиле кӀвалахна.

МАГЬМУДОВАР

Экономикадин илимрин кандидатар тир цӀехуьлви стхаяр Имамеддин ва Мамеднеби Магьмудоври Азербайжандин Экономикадин Университетдин доцентвиле кӀвалахиз яргъал йисар я.

КЪИРИМОВАР

Пиралви бубани хва - Къалиб ва Бабек Къиримовар техникадин илимрин кандидатар я.

ГЬАЖИЕВАР

Вини Лакарви Абдулан 10 веледдикай 8-да Азербайжандин Гьукуматдин Университетда кӀелна, пудакай алимар хьана. Гуьлсабагьни Къилинжхан географиядин, Гьажи физикадин илимрин кандидатар я.

КӀУРВИ ЭМИРБЕГОВАР

Вич кӀурви тир Аббасан кьве хцикай француз чӀалан пешекарар хьана. Филологиядин илимрин кандидатар, доцентар тир Октябрани Идриса Амирбеговрин фамилия республикадиз сейли авуна.

МУЧУГЪВИ ЭМИРБЕГОВАР

Мучугъ хуьруьн тӀвар-ван авай маарифчи Муьзефферан пуд хцикай - Ниязидикай, Тегьсинакай ва Фикретакай алимар хьана. Ниязидин хва Элхан, Тегьсинан хтул Кемалени илимрин кандидатар я.

ИСАЗАДЕЯР

Дидени руш Валиде ва Халиде Исазадеяр Азербайжандин ЧӀаларин Университетдин доцентар я. Валиде филологиядин илимрин доктор, Халиде кандидат я.

ГЬАЖИБАЛАЕВАР

Калунхуьруьнви кьве стха - Эвез ва Гьажибала Гьажибалаевар сейли алимар я. Эвез химиядин, Гьажибала техникадин илимрин кандидатар я.

САРДАРОВАР

ГадацӀийихуьруьнви Абдулкерим Сардарован кьве хва илимдив эгечӀна. Мамедагъа политикадин, Гьасанагъа техникадин илимрин кандидатар я.

yolu ilə getmiş, üçü alim olmuşdir. Arif və Rauf fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, Şərif fizika-riyaziyyat elmləri namizədidir.

SÜLEYMANOVLAR

Kimyadan və tarixdən dissertasiya müdafiə etmiş iki qardaş - Heybət və Nemət Süleymanovlar talelərini Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutu ilə bağlamış, uzun illər burada dosent kimi fəaliyyət göstərmişlər.

MAHMUDOVLAR

İqtisad elmləri namizədləri olan zuxullu qardaşlar İmaməddin və Məmmədnəbi Mahmudovlar uzun illərdir ki, Azərbaycan İqtisad Universitetinin dosentləridir.

QİRİMOVLAR

Pirallı ata-oğul - Qalib və Babək Qirimovlar texnika elmləri namizədləridir.

HACIYEVLƏR

Yuxarı Ləgərli Abdul Hacıyevin 10 övladından 8-i Azərbaycan Dövlət Universitetinin məzunu, üçü alimdir. Gülsabah və Qılıncxan coğrafiya, Hacı fizika-riyaziyyat elmləri namizədidir.

UKURLU ƏMİRBƏYOVLAR

Ukur kəndinin sakini Abbasın iki oğlundan fransız dili üzrə tanınmış mütəxəssilər oldu. Filologiya elmləri namizədləri, dosentlər Oktyabr və İdris Əmirbəyovlar familiyasını respublikada tanıtdılar.

MUCUQLU ƏMİRBƏYOVLAR

Mucuq kəndinin görkəmli ziyalısı Müzəffərin üç oğlu - Niyazi, Təhsin və Fikrət tanınmış alimlərdir. Niyazinin oğlu Elxan Əmirbəyov texnika, Təhsinin nəvəsi Kəmalə Burziyeva isə tibb elmləri namizədidir.

İSAZADƏLƏR

Ana-bala Validə və Xalidə İsazadələr Azərbaycan Dillər Universitetinin dosentləridir. Onların elmi və pedaqoji fəaliyyətləri filologiya elmi ilə bağlıdır. Validə elmlər doktoru, Xalidə elmlər namizədidir.

HACIBALAYEVLƏR

Kalunxür kəndindən olan iki qardaş - Əvəz və Hacıbala Hacıbalayevlər tanınmış alimlərdir. Əvəz kimya, Hacıbala texnika elmləri namizədləridir.

SƏRDAROVLAR

Gədəzeyxür kəndindən Abdulkərimin iki oğlu elmlə məşğuldur. Məmmədağa Sərdarov siyasət, Həsənağa Sərdarov isə texnika elmləri namizədidir.

ЧПИКАЙ ЧНА ГЕГЬЕНШ МАЛУМАТАР КIВАТIНАВАЙ КЦIАРВИ ИЛИМРИН ДОКТОРРИН СИЯГЬ

Абдуллаев Камал Мегьманан хва	техникадин и.д.	ЭчIехуьр
Абдуллаев Сергьеддин Къубаддинан хва	физ. мат. и.д.	Пирал
Агъавердиев Агъаверди Шагьвердидин хва	хуьруьн майишатдин и.д.	Пирал
Азаев Мамедяр Шакиран хва	биологиядин и.д.	Уьнуьгъ
Айдазаде Камил Рачабан хва	физ. мат. и.д.	Агъа Лакар
Айдаев Фехреддин Шихбаладин хва	физ. мат. и.д.	Вурвар
Аразов Гъасанбег Тагьиран хва	физ. мат. и.д.	ЧIехи Муругъ
Баламетов Эшреф Баламетан хва	техникадин и.д.	ЭчIехуьр
Къазиев Жавид Къазидин хва	медицинадин и.д.	Ясабуба
Къадимов Вагьид Агьмедан хва	физ. мат. и.д.	Яргун
Къулиев Алисултан Яралидин хва	тарихдин и. д.	Дигагь
Къурбанов Нуру Гьажимурадан хва	тарихдин и.д.	ТIигьиржал
Эйвазов Эйваз Муьлкидин хва	техникадин и.д.	Уьзденуба
Алибегов Инкъилаб Вилибеган хва	тарихдин и.д.	Яргун
Алимов Агьмедхан Керимханан хва	геол. минер. и.д.	Мучугъ
Алиметов Сергей Нариманан хва	медицинадин и.д.	ТIигьир
Алижанов Али Хелилан хва	техникадин и.д.	КцIар
Алиев Низамеддин Беширан хва	гьукъукьдин и.д.	Хурай
Эмирасланов Тарикъули Садикьан хва	геол. минер. и.д.	ЭчIехуьр
Эмиров Назим Саидан хва	хуьруьн майишатдин и.д.	Агъа Лакар
Эмиров Зейнеддин Саидан хва	хуьруьн майишатдин и.д.	Агъа Лакар
Эмиров Ариф Ханкишидин хва	физ. мат. и.д	ЦIехуьл
Эмиров Рауф Ханкишидин хва	физ. мат. и.д	ЦIехуьл
Эмиркъулиев Гьажагъа Жаферан хва	тарихдин и.д	Хьил
Эмирбегов Фикрет Тайибан хва	техникадин и.д.	Мучугъ
Эфендиев Абдулазиз Абдурагьманан хва	техникадин и.д.	Манкъулидхуьр
Агьедов Абдулла Фетуллагьан хва	философиядин и.д.	Кичан
Ибрамхелилов Ибрамхелил Шихеммедан хва	физ. мат. и.д.	Уьнуьгъ
Илизаров Гавриил Абрамович	медицинадин и.д., академик	КцIар
Исазаде Валиде Жавидан руш	филологиядин и.д.	КцIар
Исламов Бегьрам Исламан хва	медицинадин и.д.	ТIигьиржал
Яралиев Ярали Алидин хва	химиядин и.д.	ТIигьиржал
Юзбегов Юзбег Абдулагъадин хва	химиядин и.д.	Нежефхуьр
Керимов Керим Абдулхаликьан хва	физ. мат. и.д.	Хьил
Керимов Александр Кериман хва	физ. мат. и.д.	Хьил
Кичибегов Билал Селиман хва	медицинадин и.д.	Ясабуба
Мегьамедов Агьмедбег Рамазанан хва	физ. мат. и.д.	Хьил
Мамедбегов Кебир	философиядин и.д.	ТIигьир
Мусаев Али Межидан хва	филологиядин и.д.	КцIар
Наврузбегов Икрам Гьабибан хва	физ. мат. и.д.	Манкъулидхуьр
Нурметов Рафик Жамован хва	хуьруьн майишатдин и.д.	Пирал
Нурмамедов Элмар Жаванширан хва	техникадин и.д.	КцIар

HAQQINDA GENİŞ MƏLUMATLAR TOPLADIĞIMIZ QUSARLI ELMLƏR DOKTORLARININ SİYAHISI

Abdullayev Kamal Mehman oğlu	texnika e.d.	Əcəxür
Abdullayev Sərhəddin Qubaddin oğlu	fizika-riyaziyyat e.d.	Piral
Ağaverdiyev Ağaverdi Şahverdi oğlu	kənd təsərrüfatı e.d.	Piral
Azayev Məmmədyar Şakir oğlu	biologiya e.d.	Əniğ
Aydazadə Kamil Rəcəb oğlu	fizika-riyaziyyat e.d.	Aşağı Ləgər
Aydayev Fəxrəddin Şixbala oğlu	fizika-riyaziyyat e.d.	Urva
Arazov Həsənbəy Tahir oğlu	fizika-riyaziyyat e.d.	Böyük Muruq
Balamətov Əşrəf Balamət oğlu	texnika e.d.	Əcəxür
Qaziyev Cavid Qazi oğlu	tibb e.d.	Yasaboba
Qədimov Vahid Əhməd oğlu	fizika-riyaziyyat e.d.	Həzrə
Quliyev Əlisultan Yarəli oğlu	tarix e.d.	Digah
Qurbanov Nuru Hacımurad oğlu	tarix e.d.	Tahircal
Eyvazov Eyvaz Mülki oğlu	texnika e.d.	Üzdənoba
Əlibəyov İnqilab Vəlibəy oğlu	tarix e.d.	Həzrə
Əlimov Əhmədxan Kərimxan oğlu	geol. miner. e.d.	Mucuq
Əlimətov Sergey Nəriman oğlu	tibb e.d.	Düztahir
Əlicanov Əli Xəlil oğlu	texnika e.d.	Qusar
Əliyev Nizaməddin Bəşir oğlu	hüquq e.d.	Xuray
Əmiraslanov Tarıqulu Sadiq oğlu	geol. miner. e.d.	Düztahir
Əmirov Nazim Səid oğlu	kənd təsərrüfatı e.d.	Aşağı Ləgər
Əmirov Zeynəddin Səid oğlu	kənd təsərrüfatı e.d.	Aşağı Ləgər
Əmirov Arif Xankişi oğlu	fizika-riyaziyyat e.d.	Zuxul
Əmirov Rauf Xankişi oğlu	fizika-riyaziyyat e.d.	Zuxul
Əmirquliyev Hacağa Cəfər oğlu	tarix e.d.	Hil
Əmirbəyov Fikrət Tayib oğlu	texnika e.d.	Mucuq
Əfəndiyev Abdüləziz Abdurrəhman oğlu	texnika e.d.	İmamqulukənd
Əhədov Abdulla Fətulla oğlu	fəlsəfə e.d.	Kiçan
İbramxəlilov İbramxəlil Şixəmməd oğlu	fizika-riyaziyyat e.d.	Əniğ
İlizarov Qavriil Abramoviç	tibb e.d., akademik	Qusar
İslamov Bəhram İslam oğlu	tibb e.d.	Tahircal
Yarəliyev Yarəli Əli oğlu	kimya e.d.	Tahircal
Yüzbəyov Yüzbəy Abdulağa oğlu	kimya e.d.	Nəcəfkənd
Kərimov Kərim Abdulxaliq oğlu	fizika-riyaziyyat e.d.	Hil
Kərimov Aleksandr Kərim oğlu	fizika-riyaziyyat e.d.,akademik	Hil
Kiçibəyov Bilal Səlim oğlu	tibb e.d.	Yasaboba
Məmmədov Cahid	tibb e.d.	
Məhəmmədov Əhmədbəy Ramazan oğlu	fizika-riyaziyyat e.d.	Hil
Məmmədbəyov Kəbir	fəlsəfə elmləri doktoru	Düztahir
Musayev Əli Məcid oğlu	filologiya e.d.	Qusar
Novruzbəyov İkram Həbib oğlu	fizika-riyaziyyat e.d.	İmamqulukənd
Nurmətov Rafiq Camov oğlu	kənd təsərrüfatı e.d.	Piral
Nurməmmədov Elmar Cahangir oğlu	texnika e.d.	Qusar

Нуьзуьров Регьбер	техникадин и.д.	Яргун
Оружов Абидулла Шихкамалан хва	тарихдин и.д.	Мучугъ
Османов Исамеддин Саидан хва	географиядин и.д.	Агъа Лакар
Османов Элхан Гъажиханан хва	медицинадин и.д.	Аваран
Панагьов Гейлани Мингьажан хва	физ. мат. и.д.	Уьнуьгъ
Регьимов Федик Къазидин хва	биологиядин и.д.	КцIар
Руьстемов Герасим Эмирханан хва	медицинадин и.д.	Яргун
Серкеров Сиражеддин Велидин хва	химиядин и.д.	ТIигьиржал
Гъажиев Мейведдин Магьмудан хва	химиядин и.д.	Хьил
Гъажимурадов Камил Низаман хва	медицинадин и.д.	ЭчIехуьр
Гьабибов Нуреддин Давудан хва	искусствовед. и.д.	Яргун
Гьакимов Эледдин Бубадин хва	философиядин и.д.	Кичан
Ханмамедов Къанбай Мансуран хва	техникадин и.д.	Чпир
Ханмамедова Зерифе Къанбаян руш	техникадин и.д.	Чпир
Ханмамедов Тофиг Къанбаян хва	химиядин и.д.	Чпир
Ханмамедов Октай Къанбаян хва	техникадин и.д.	Чпир
Шихвердиев Ариф Пирвелидин хва	экономикадин и.д., академик	Вурвар
Шихкеримов Шаикъ Шихкериман хва	философиядин и.д.	ТIигьир
Якъубова Сафура	филологиядин и.д.	Яргун

ЧПИКАЙ ЧНА ГЕГЬЕНШ МАЛУМАТАР КIВАТIНАВАЙ КЦIАРВИ ИЛИМРИН КАНДИДАТРИН СИЯГЬ

Абдуллаева Зейнаб Минетуллагьан руш	хуьруьн майишатдин и.к.	Хуьлуьхъ
Абдулгьалимов Надир Абдулгьалиман хва	хуьруьн майишатдин и.к.	ГадацIийихуьр
Аллагьяров Фезаил	философиядин и.к.	БедиркIеле
Асланханова Гуьлбес Зафеддинан руш	филологиядин и.к.	Манкъулидхуьр
Ашуров Телман Шафидин хва	техникадин и.к.	Кьуьхуьруба
Багьиров Жамал Абубекиран хва	физ. мат. и.к.	Хуьлуьхъ
Балаев Мегьди	физ. мат. и.к.	Хьил
Байрамов Закир Руьстемагъадин хва	техникадин и.к.	Уьнуьгъ
Бурзиева Камале Камилан руш	медицинадин и.к.	КцIар
Бутаев Элдар Гъажидин хва	техникадин и.к.	Яргун
Бедирханов Сейфеддин Анверан хва	филологиядин и.к.	Агъа Лакар
Беделов Фейруз Абумуслиман хва	тарихдин и.к.	ТIигьир
Бекиров Султанмежид Успатан хва	экономикадин и.к.	Уьнуьгъ
Велибегов Абдулкъадир Жавадан хва	медицинадин и.к.	Хуьлуьхъ
Велибегов Ругьуллагь Алиюллагьан хва	биологиядин и.к.	
Велиметов Азай Аледдинан хва	хуьруьн майишатдин и.к.	ЭчIехуьр
Велиханова Солмаз Муьгьйеддинан руш	техникадин и.к.	Ялама
Къачабегов Фехреддин Исакьан хва	хуьруьн майишатдин и.к.	ЭчIехуьр
Кьасумов Кьасум Гьедетханан хва	физ. мат. и.к.	ЧIехи Муругъ
Кьасумов Хейирбег Сабиран хва	тарихдин и.к.	Аваран
Къиримов Къалиб Пирмурадан хва	техникадин и.к.	Пирал
Къиримов Бабек Къалибан хва	техникадин и.к.	Пирал

Nüzürov Rəhbər	texnika e.d	Həzrə
Orucov Abidulla Şixkamal oğlu	tarix e.d.	Mucuq
Osmanov İsaməddin Səid oğlu	coğrafiya e.d.	Aşağı Ləgər
Osmanov Elxan Hacıxan oğlu	tibb e.d.	Avaran
Pənahov Geylani Minhac oğlu	fizika-riyaziyyat e.d.	Əniğ
Rəhimov Fedik Qazı oğlu	biologiya e.d.	Qusar
Rüstəmov Gerasim Əmirxan oğlu	tibb e.d.	Həzrə
Sərkərov Siracəddin Vəli oğlu	kimya e.d.	Tahircal
Hacıyev Meyvəddin Mahmud oğlu	kimya e.d.	Hil
Hacımuradov Kamil Nizam oğlu	tibb e.d.	Qusar
Həbibov Nurəddin Davud oğlu	sənətşünaslıq e.d.	Həzrə
Həkimov Ələddin Baba oğlu	fəlsəfə e.d.	Kiçan
Xanməmmədov Qanbay Mansur oğlu	texnika e.d.	Cibir
Xanməmmədova Zərifə Qanbay qızı	texnika e.d.	Cibir
Xanməmmədov Tofiq Qanbay oğlu	kimya e.d.	Cibir
Xanməmmədov Oqtay Qanbay oğlu	texnika e.d.	Cibir
Şixverdiyev Arif Pirvəli oğlu	iqtisad e.d.,akademik	Urva
Şixkərimov Şaiq Şixkərim oğlu	fəlsəfə e.d.	Düztahir
Yaqubova Safura	filologiya e.d.	Həzrə

HAQQINDA GENİŞ MƏLUMATLAR TOPLADIĞIMIZ QUSARLI ELMLƏR NAMİZƏDLƏRİNİN SİYAHISI

Abdullayeva Zeynəb Minətullah qızı	kənd təsərrüfatı e.n.	Xuluq
Abdulhəlimov Nadir Abdulhəlim oğlu	kənd təsərrüfatı e.n.	Gədəzeyxür
Allahyarov Fəzail	fəlsəfə e.n.	Bədirqala
Aslanxanova Gülbəs Zafəddin qızı	filologiya e.n.	İmamqulukənd
Aşurov Telman Şafi oğlu	texnika e.n.	Quxuroba
Bağırov Camal Abubəkir oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Xuluq
Balayev Mehdi Qədim oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Hil
Bayramov Zakir Rüstəmağa oğlu	texnika e.n.	Əniğ
Burziyeva Kəmalə Kamil qızı	tibb e.n.	Qusar
Butayev Eldar Hacı oğlu	texnika e.n.	Həzrə
Bədirxanov Seyfəddin Ənvər oğlu	filologiya e.n.	Aşağı Ləgər
Bədəlov Feyruz Abumüslüm oğlu	tarix e.n.	Düztahir
Bəkirov Sultanməcid Uspat oğlu	iqtisad e.n.	Əniğ
Vəlibəyov Abdulqadir Cavad oğlu	tibb e.n.	Xuluq
Vəlibəyov Ruhullah Əliyullah oğlu	biologiya e.n.	
Vəlimətov Azay Ələddin oğlu	kənd təsərrüfatı e.n.	Əcəxür
Vəlixanova Solmaz Mühyəddin qızı	texnika e.n.	Yalama
Qaçabəyov Fəxrəddin İsaq oğlu	kənd təsərrüfatı e.n.	Əcəxür
Qasımov Qasım Hədətxan oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Böyük Muruq
Qasımov Xeyirbəy Sabir oğlu	tarix e.n.	Avaran
Qirimov Qalib Pirmurad oğlu	texnika e.n.	Piral
Qirimov Babək Qalib oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Piral

Къителиев Къалиб Аюбан хва	экономикадин и.к.	Кьилагъ
Къубатов Къубат	техникадин и.к.	КцIар
Къурбанов Надир Абидан хва	техникадин и.к.	
Давудов Бенямеддин Бегагьадин хва	физ. мат. и.к.	Хьил
Давудов Гьедисбала Шихзададин хва	химиядин и.к.	Ясаб
Данялов Шефи Данялан хва	техникадин и.к.	Манкъулидхуьр
Дашдемиров Фирдовси Абдулмиран хва	техникадин и.к.	
Демиров Регьимбег Шихмирзедин хва	биологиядин и.к.	СтIур
Зуьлфуькъаров Арзуман Агьмедан хва	гьукъукьдин и.к	ЧIехи Муругъ
Исаев Шамил Гьажидин хва	химиядин и.к.	ЭчIехуьр
Исаева Эрика Къадиран руш	техникадин и.к.	ЭчIехуьр
Исазаде Халида Октаян руш	филологиядин и.к.	КцIар
Исмаилов Адигуьзел	экономикадин и.к.	Балакъусар
Шабанов Валери Эминан хва	медицинадин и.к.	Кузун
Шихсаидов Агъа Шихсаидан хва	математикадин и.к.	СтIур
Шихалиева Камиле Балабеган руш	биологиядин и.к.	КцIар
Шихмиров Шерафеддин Шихгьемзедин хва	техникадин и.к.	
Жамалов Зейнал Рамазанан хва	физ. мат. и.к.	Лечет
Жанмирзеев Мегьамед Агъабубадин хва	техникадин и.к.	ТIигьир
Елдаров Везир	техникадин и.к.	ГуьндуьзкIеле
Ейвазов Мурад	хуьруьн майишатдин и.к	Ялама
Азизов Азиз Зиядханан хва	техникадин и.к.	ЧIехи Муругъ
Азизов Айдын Азизан хва	медицинадин и.к.	ЧIехи Муругъ
Алескеров Бейбала Айдабаладин хва	педагогикадин и.к.	Щуру Худат Къазмаяр
Алекберов Сеферали Къендалидин хва	экономикадин и.к.	Кичан
Алимов Эгьмедхан Керимханан хва	гьукъукърин и.к.	Муругъ
Аливердиева Афет Арифан руш	химиядин и.к.	КцIар
Алирзаев Алирза Абдулрзадин хва	геолог.-минералог. и.к.	Эвежугъ
Алиев Али Сиражеддинан хва	физ. мат. и.к.	КIур
Элифов Афер Сабиран хва	техникадин и.к.	ТIигьир
Эмирбегов Ниязи Муьзефферан хва	техникадин и.к.	Мучугъ
Эмирбегов Тегьсин Сейфуллагьан хва	физ.мат.-дин и.к.	Мучугъ
Эмирбегов Елхан Ниязидин хва	техникадин и.к.	Мучугъ
Эмирбегов Октябрь Аббасан хва	филологиядин и.к.	КIур
Эмирбегов Идрис Аббасан хва	филологиядин и.к.	КIур
Эмирбегова Светлана Тажиддинан руш	педагогикадин и.к.	КцIар
Эмирбегова Нермина Шуьвкетан руш	тарихдин и.к.	КцIар
Эмиров Шериф Ханкишидин хва	физ. мат. и.к.	ЦIехуьл
Эмирова Гьежер Саидан руш	биологиядин и.к.	Агъа Лакар
Эмиров Эмирбуба Саидан хва	экономикадин и.к.	Агъа Лакар
Эмиров Арзуман Эмирбубадин хва	тарихдин и.к.	Агъа Лакар
Эмирханов Фикрет Эмрагьан хва	физ. мат. и.к.	
Эмиров Литфер Алисултанан хва	биологиядин и.к.	ТIигьир
Эмиров Физули Абдулбеган хва	хуьруьн майишатдин и.к.	ЧIакIар Паласа
Эскеров Дуьнямеддин Жаферан хва	техникадин и.к.	ЛукIар

Qitəliyev Qalib Əyyub oğlu	iqtisad e.n.	Qilah
Qubatov Qubat	texnika e.n.	Qusar
Qurbanov Nadir Abid oğlu	texnika e.n.	
Davudov Benyaməddin Bəyağa oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Hil
Davudov Hədisbala Şixzada oğlu	kimya e.n.	Yasab
Danyalov Şəfi Danyal oğlu	texnika e.n.	İmamqulukənd
Daşdəmirov Firdovsi Abdulmir oğlu	texnika e.n.	
Dəmirov Rəhimbəy Şixmirzə oğlu	biologiya e.n.	Sudur
Zülfüqarov Arzuman Əhməd oğlu	hüquq e.n.	Böyük Muruq
İsayev Şamil Hacı oğlu	kimya e.n.	Əcəxür
İsayeva Erika Qədir qızı	texnika e.n.	Əcəxür
İsazadə Xalidə Oqtay qızı	filologiya e.n.	Qusar
İsmayılov Adıgözəl	iqtisad e.n.	Balaqusar
Şabanov Valeri Emin oğlu	tibb e.n.	Kuzun
Şixsəidov Ağa Şixsəid oğlu	riyaziyyat e.n.	Sudur
Şixəliyeva Kamilə Balabəy qızı	biologiya e.n.	Qusar
Şixmirov Şərafəddin Şixhəmzə oğlu	texnika e.n.	
Camalov Zeynal Ramazan oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Ləcət
Canmirzəyev Məhəmməd Ağababa oğlu	texnika e.n.	Düztahir
Eldarov Vəzir	texnika e.n.	Gündüzqala
Eyvazov Murad	kənd təsərrüfatı e.n.	Yalama
Əzizov Aydın Əziz oğlu	tibb e.n.	Böyük Muruq
Ələsgərov Bəybala Aydabala oğlu	pedaqogika e.n.	Köhnə Xudat Qazmalar
Ələkbərov Səfərəli Qəndalı oğlu	iqtisad e.n.	Kiçan
Əlimov Əhmədxan Kərimxan oğlu	hüquq e.n.	Mucuq
Əliverdiyeva Afət Arif qızı	kimya e.n.	Qusar
Əlirzayev Əlirza Abdulrza oğlu	geol-miner e.n.	Əvəcuq
Əliyev Əli Siracəddin oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Ukur
Əlifov Afər Sabir oğlu	texnika e.n.	Düztahir
Əmirbəyov Niyazi Müzəffər oğlu	texnika e.n.	Mucuq
Əmirbəyov Təhsin Seyfulla oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Mucuq
Əmirbəyov Elxan Niyazi oğlu	texnika e.n.	Mucuq
Əmirbəyov Oktyabr Abbas oğlu	filologiya e.n.	Ukur
Əmirbəyov İdris Abbas oğlu	filologiya e.n.	Ukur
Əmirbəyova Svetlana Taciddin qızı	pedaqogika e.n.	Qusar
Əmirbəyova Nərminə Şövkət qızı	tarix e.n.	Qusar
Əmirov Şərif Xankişi oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Zuxul
Əmirova Həcər Səid qızı	biologiya e.n.	Aşağı Ləgər
Əmirov Əmirbaba Səid oğlu	iqtisad e.n.	Aşağı Ləgər
Əmirov Arzuman Əmirbaba oğlu	tarix e.n.	Aşağı Ləgər
Əmirxanov Fikrət Əmrah oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	
Əmirov Litfer Əlisultan oğlu	biologiya e. n	Düztahir
Əmirov Fizuli Abdulbəy oğlu	kənd təsərrüfatı e.n.	Cağar Palasa
Əsgərov Dünyaməddin Cəfər oğlu	fizika-riyaziyyat e.n	Qullar

Эфендиев Абдулазиз Зикруллагьан хва	техникадин и.к.	Манкъулидхуьр
Эфендиева Семайе Ханбубадин руш	физ. мат. и.к.	КцІар
Азизов Азиз Зиядханан хва	экономикадин и.к.	ЧІехи Муругъ
Агьмедов Яфез Шемседдинан хва	филологиядин и.к.	Эвежугъ
Эфендиев Тажиддин	химиядин и.к.	Агъа Лакар
Рзаев Абдулмежид Сейидрзадин хва	химиядин и.к.	
Фергьадов Жумарт	техникадин и.к.	
Керимов Алик Къайинбеган хва	экономикадин и.к.	КцІар
Керимова Гуьлнара Кериман руш	филологиядин и.к.	Хьил
Керимова Бесире Гьидаятан руш	химиядин и.к.	Яргун
Керимов Надир Кебиран хва	техникадин и.к.	ЧІакІар
Керимова Нигар Зуьгърабан руш	медицинадин и.к.	КцІар
Керимханов Мамед	физ.мат. и.к.	Кьилагь
Керемалиев Рамиз Алидин хва	физ. мат. и.к.	ЧІехи Муругъ
Керемалиев Натикь Рамизан хва	физ.мат. и.к.	КцІар
Пагьливанов Сейфуллагь	техникадин и.к.	
Гьажибалаев Эвез Гьажибаладин хва	химиядин и.к.	Агъа Калунхуьр
Гьажибалаев Гьажибала Гьажибаладин хва	техникадин и.к.	Агъа Калунхуьр
Гьажикъайибов Икрам Теймуршагьан хва	медицинадин и.к.	Манкъулидхуьр
Гьажиметов Къайибали Наруллагьан хва	техникадин и.к.	Хьил
Гьажиев Гьажи Абумуслиман хва	физ. мат. и.к.	ТІигьир
Гьажиева Гуьлсабагь Абдулан руш	географиядин и.к.	Вини Лакар
Гьажиев Гьажи Абдулан хва	физ. мат. и.к.	Вини Лакар
Гьажиев Къилинжхан Абдулан хва	географиядин и.к.	Вини Лакар
Гьажиев Шафиддин Мегьамедан хва	биологиядин и.к.	Хьил
Гьасанов Ариф Ибадуллагьан хва	химиядин и.к.	ЧІехи Муругъ
Гьасанов Сейфел Гьесенан хва	филологиядин и.к.	Агъа Лакар
Гьасанов Физули Абдулбеган хва	хуьруьн майишатдин и.к.	ЧІакІар Паласа
Гьуьсейнов Важид Гьуьсейнан хва	медицинадин и.к.	Ясаб
Гьуьсейнов Эшреф Сефералидин хва	техникадин и.к.	Агъа Лакар
Гьуьсейнов Гьуьсейн Сефералидин хва	хуьруьн майишатдин и.к.	Агъа Лакар
Гьуьсейнов Васиф Гьуьсейн хва	медицинадин и.к.	Ясаб
Гьесенов Муьгьуьббат Къуьдратан хва	педагогикадин и.к.	ЦІалагур
Гьакимов Аледдин Нежмеддинан хва	биологиядин и.к.	Кичан
Гьамидов Абусалат	физ.мат. и.к.	Вини Лакар
Лачинов Лачин Кериман хва	хуьруьн майишатдин и.к.	Хьил
Магьмудов Имамеддин Мулладин хва	экономикадин и.к.	ЦІехуьл
Магьмудов Мамеднеби Мулладин хва	экономикадин и.к.	ЦІехуьл
Мирзекъулиев ТІайиб Юсуфан хва	медицинадин и.к.	КІур
Мегьманов Рагьман Къубатан хва	физ. мат. и.к.	СтІур
Мамедов Жавид Мирземмедан хва	медицинадин и.к.	ЦІуру Худат Къазмаяр
Мамедов Сабир Мирземмедан хва	техникадин и.к.	ЦІуру Худат Къазмаяр
Мамедов Закир Мирземмедан хва	педагогикадин и.к.	ЦІуру ХудатКъазмаяр
Мамедбегов Султангьемид Минбаладин хва	химиядин и.к.	Вини Калунхуьр
Магьсимов Гьеким Абдулкъадиран хва	химиядин и.к.	ТІигьир

Əfəndiyev Abduləziz Zikrulla oğlu	texnika e.n.	İmamqulukənd
Əfəndiyeva Səmayə Xanbaba qızı	fizika-riyaziyyat e.n.	Qusar
Əzizov Əziz Ziyadxan oğlu	iqtisad e.n.	Böyük Muruq
Əzizov Aydın Əziz oğlu	tibb e.n.	Böyük Muruq
Əhmədov Yafəz Şəmsəddin oğlu	filologiya e.n.	Əvəcuq
Əfəndiyev Tacəddin	kimya e.n.	Aşağı Ləgər
Rzayev Abdülməcid Seyidrza oğlu	kimya e.n.	
Fərhadov Cumart	texnika e.n.	
Kərimov Alik Qayınbəy oğlu	iqtisad e.n.	Qusar
Kərimova Gülnarə Kərim qızı	filologiya e.n.	Hil
Kərimova Bəsirə Hidayət qızı	kimya e.n.	Həzrə
Kərimov Nadir Kəbir oğlu	texnika e.n.	Cağar
Kərimova Nigar Zöhrab qızı	tibb e.n.	Qusar
Kərimxanov Məmməd	fizika-riyaziyyat e.n.	Qılah
Kərəməliyev Ramiz Əli oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Böyük Muruq
Kərəməliyev Natiq Ramiz oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Qusar
Pəhləvanov Seyfulla	texnika e.n.	
Hacıbalayev Əvəz Hacıbala oğlu	kimya e.n.	Aşağı Kalunxür
Hacıbalayev Hacıbala Hacıbala oğlu	texnika e.n.	Aşağı Kalunxür
Hacıqayıbov İkram Teymurşah oğlu	tibb e.n.	İmamqulukənd
Hacımətov Qayıbəli Narulla oğlu	texnika e.n.	Hil
Hacıyev Hacı Abumüslüm oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Düztahir
Hacıyeva Gülsabah Abdul qızı	coğrafiya e.n.	Yuxarı Ləgər
Hacıyev Hacı Abdul oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Yuxarı Ləgər
Hacıyev Qılıncxan Abdul oğlu	coğrafiya e.n.	Yuxarı Ləgər
Hacıyev Şafiddin Məhəmməd oğlu	biologiya e.n.	Hil
Həkimov Ələddin Nəcməddin oğlu	biologiya e.n.	Kiçan
Həmidov Abusalat	fizika-riyaziyyat e.n.	Yuxarı Ləgər
Həsənov Arif İbadulla oğlu	kimya e.n.	Böyük Muruq
Həsənov Seyfəl Həsən oğlu	filologiya e.n.	Aşağı Ləgər
Hüseynov Əşrəf Cəfərəli oğlu	texnika e.n.	Aşağı Ləgər
Hüseynov Hüseyn Cəfərəli oğlu	kənd təsərrüfatı e.n.	Aşağı Ləgər
Hüseynov Vacib Hüseyn oğlu	tibb e.n.	Yasab
Həsənov Möhübbət Qüdrət oğlu	pedaqoqika e.n.	Çiləgir
Həsənov Füzuli Abdulbəy oğlu	kənd təsərrüfatı e.n	Cağar Palasa
Hüseynov Vacid Hüseyn oğlu	tibb e.n.	Yasab
Laçınov Laçın Kərim oğlu	kənd təsərrüfatı e.n.	Hil
Mahmudov İmaməddin Molla oğlu	iqtisad e.n.	Zuxul
Mahmudov Məmmədnəbi Molla oğlu	iqtisad e.n.	Zuxul
Mirzəquliyev Teyyub Yusuf oğlu	tibb e.n.	Ukur
Mehmanov Rəhman Qürbət oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Sudur
Məmmədov Cavid Mirzəmməd oğlu	tibb e.n.	Köhnə Xudat Qazmalar
Məmmədov Sabir Mirzəmməd oğlu	texnika e.n.	Köhnə Xudat Qazmalar
Məmmədov Zakir Mirzəmməd oğlu	pedaqogika e.n.	Köhnə Xudat Qazmalar
Məmmədbəyov Sultanhəmid Minbala oğlu	kimya e.n.	Yuxarı Kalunxür
Məhsimov Həkim Abdulqədir	kimya e.n.	Düztahir

Мамедханов Къазимамед Селиман хва	медицинадин и.к.	СтIур
Мурадагъаев Мурадагъа Султанмурадан хва	техникадин и.к.	ЦIехуьл
Мустафаева Рая Гуьлбаладин руш	биологиядин и.к.	Хуьлуьхъ
Мустафаев Магьир Мустафадин хва	биологиядин и.к.	Хьил
Мурадова Нигар Шихнебидин руш	педагогикадин и.к.	Яргун
Надиров Загьиддин Абдулгьамидан хва	техникадин и.к.	Кьилагь
Няметов Нямет Къужадин хва	педагогикадин и.к.	Уьнуьгъ
Нифтелиев Рамил Юзегьмедан хва	тарихдин и.к.	Пирал
Уьмеров Султанмежид Зекериядин хва	физ. мат. и.к.	ЦIехуьл
Пиримова Мемлекет Исмаилан руш	педагогикадин и.к.	КцIар
Рзаев Абдулмежид Сейидрзадин хва	химиядин и.к.	КцIар
Садикъов Зияпаша Абдулжелилан хва	филологиядин и.к.	Хуьлуьхъ
Саруханов Шуьвкет	медицинадин и.к.	СтIур
Салагьов Рафикъ Гьетеман хва	педагогикадин и.к	Хьил
Санаев Гьажи Абумуьслуьман хва	физ. мат. и.к.	ТIигьир
Сардаров Гьасанагъа Агьмедкериман хва	техникадин и.к.	ГадацIийихуьр
Сардаров Мамедагъа Агьмедкериман хва	политикадин и.к.	ГадацIийихуьр
Сейфеддинова Мария Сейфеддинан руш	биологиядин и.к.	Манкъулидхуьр
Султанов Элмар Майисан хва	медицинадин и.к.	КцIар
Сулейманов Гьейбет Няметан хва	химиядин и.к.	КцIар
Сулейманов Мавлуд Няметан хва	тарихдин и.к.	КцIар
Талибов Шагьлар Талибан хва	биологиядин и.к.	Мучугъ
Тагьиров Нежеф Сабиран хва	биологиядин и.к.	Кьуьхуьруба
Гьажиев Черкез Айдынан хва	геол. минер. и.к.	Балакъусар
Гьамидов Абусалат	физ. мат. и.к.	Вини Лакар
Шамилов Хейруллагь Хейруллагьан хва	химиядин и.к.	ЭчIехуьр
Шагьмурадов Шагьмурад Къияман хва	техникадин и.к.	Хьил
Шагьмурадов Эдгьем Бубадин хва	техникадин и.к.	СтIур
Шекиханов Гуьлбала Бейбаладин хва	тарихдин и.к.	СтIур
Шингьаров Элхан Аскеран хва	медицинадин и.к.	КцIар
Шихсейидов Агъа Шихзададин хва	техникадин и.к.	СтIур
Шихалиев Явер Аледдинан хва	педагогикадин и.к	
Шихмиров Шерафеддин Шихгьемзедин хва	техникадин и.к.	ЦIехуьл
Хасаев Къалиб Агьмедан хва	техникадин и.к.	Манкъулидхуьр
Халилов Жавид Садикьан хва	экономикадин и.к.	Хьил
Ханметов Акпер	химиядин и.к.	СтIур
Хидиров Акиф Сакифан хва	физ. мат. и.к.	Кириг
Юзбегов Рамиз Абдулэгьедан хва	физ.мат. и.к.	Нежефхуьр
Юзбегов Юсуф Абдулэгьедан хва	техникадин и.к.	Нежефхуьр
Уьмеров Султанмежид Зекериядин хва	физ. мат. и.к.	ЦIехуьл
Улуханов Багьаддин Гереян хва	биологиядин и.к.	Нежефхуьр
Улуханов Асим Нуреддинан хва	медицинадин и.к.	Нежефхуьр

Məmmədxanov Qazıməmməd Səlim oğlu	tibb e.n.	Sudur
Muradağayev Muradağa Sultanmurad oğlu	texnika e.n.	Zuxul
Mustafayeva Raya Gülbala qızı	biologiya e.n.	Xuluq
Mustafayev Mahir Mustafa oğlu	biologiya e.n.	Hil
Muradova Nigar Şixnəbi qızı	pedaqogika e.n.	Həzrə
Nadirov Zahiddin Əbdülhəmid oğlu	texnika e.n.	Qilah
Nemətov Nemət Qoca oğlu	pedaqogika e.n.	Əniğ
Niftəliyev Ramil Yüzəhməd oğlu	tarix e.n.	Piral
Ömərov Sultanməcid Zəkəriyyə oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Zuxul
Pirimova Məmləkət İsmayıl qızı	pedaqogika e.n.	Qusar
Rzayev Əbdülməcid Seyidrza oğlu	kimya e.n.	Qusar
Sadıqov Ziyapaşa Abdulcəlil oğlu	filologiya e.n.	Xuluq
Saruxanov Şövkət	tibb e.n.	Sudur
Sanayev Hacı Abumüslüm oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Düztahir
Salahov Rafiq Hətəm oğlu	pedaqogika e.n.	Hil
Sərdarov Məmmədağa Əhmədkərim oğlu	siyasi e.n.	Gədəzeyxür
Sərdarov Həsənağa Əhmədkərim oğlu	texnika e.n.	Gədəzeyxür
Seyfəddinova Mariya Seyfəddin qızı	biologiya e.n.	İmamqulukənd
Sultanov Elmar Mayis oğlu	tibb e.n.	Qusar
Süleymanov Heybət Nemət oğlu	kimya e.n.	Qusar
Süleymanov Mövlud Nemət oğlu	tarix e.n.	Qusar
Talıbov Şahlar Talıb oğlu	biologiya e.n.	Mucuq
Tahirov Nəcəf Sabir oğlu		Quxuroba
Hacıyev Çərkəz Aydın oğlu	geol. miner. e.n.	Balaqusar
Həmidov Abusalat	fizika-riyaziyyat e.n.	Yuxarı Ləgər
Şamilov Xeyrulla Xeyrulla oğlu	kimya e.n.	Əcəxür
Şahmuradov Şahmurad Qiyamən oğlu	texnika e.n.	Hil
Şahmuradov Ədhəm Baba oğlu	texnika e.n.	Sudur
Şəkixanov Gülbala Bəybala oğlu	tarix e.n.	Sudur
Şinğarov Elxan Əsgər oğlu	tibb e.n.	Qusar
Şixseyidov Ağa Şixzada oğlu	texnika e.n.	Sudur
Şixəliyev Yavər Ələddin oğlu	pedaqogika e.n.	
Şixmirov Şərafəddin Şixhəmzə oğlu	texnika e.n.	Zuxul
Xanmətov Əkbər	kimya e.n.	Sudur
Xasayev Qalib Əhməd oğlu	texnika e.n.	İmamqulukənd
Xəlilov Cavid Sadiq oğlu	iqtisad e.n.	Hil
Xıdırov Akif Sakif oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Kiriq
Yüzbəyov Ramiz Əbdüləhəd oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Nəcəfkənd
Yüzbəyov Yusif Əbdüləhəd oğlu	texnika e.n.	Nəcəfkənd
Ömərov Sultanməcid Zəkəriyyə oğlu	fizika-riyaziyyat e.n.	Zuxul
Uluxanov Bahaddin Gərəy oğlu	biologiya e.n.	Nəcəfkənd
Uluxanov Asim Nurəddin oğlu	tibb e.n.	Nəcəfkənd

Физикадинни математикадин илимрин доктор, профессор Керим Керимов. 1980.

Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor Kərim Kərimov. 1980.

Лезгийрин сейли чIалан алим Унейзат Мейланова са шумудра КцIарин хуьрера экспедицийра хьанай. 1972.

Ləzgilərin məşhur dilçi alimi Uneyzat Meylanova bir neçə dəfə Qusarın kəndlərində ekspedisiyalarda olmuşdur. 1972.

Профессор Гьажагъа Эмиркъулиева яргъал йисара Туьркиядин университетра кIвалахна.

Professor Hacağa Əmirquliyev uzun illər Türkiyənin universitetlərində çalışmışdır.

Академик Гавриил Илизаров кцIарвийрин мугьман я. 1989.

Akademik Qavriil İlizarov qusarlıların qonağıdır. 1989.

Азербайжандин Архитектурадинни Эцигунрин Университетдин кцIарви доцентар: (чапла патай) Жавид Халилов, Эдгьем Шагьмурадов, Шафи Данялов, Гьемиддин Чигниев ва Къайибали Гьажиметов.

Azərbaycan İnşaat və Memarlıq Universitetinin qusarlı dosentləri: (soldan) Cavid Xəlilov, Ədhəm Şahmuradov, Şafi Danyalov, Həmiddin Çiqniyev və Qayibəli Hacımətov.

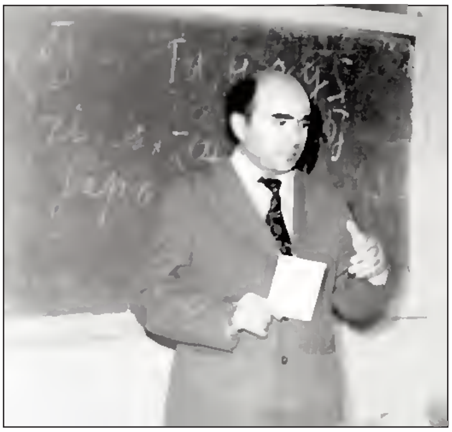

Сейли археолог Абидулла Оружов кIвалахдай вахтунда.

Tanınmış arxeoloq Abidulla Orucov iş başında.

Академик Ариф Шихвердиев АСШ-дин Яратмишунрин Академияда.

Akademik Arif Şixverdiyev ABŞ-ın Quruculuq Akademiyasında.

АСШ-дин Гарвард Университетдин муаллим Федик Регьимов докторвилин диссертация хвейи юкъуз. 2008.

ABŞ-ın Harvard Universitetinin müəllimi Fedik Rəhimov doktorluq dissertasiyası müdafiə etdiyi gün. 2008.

Швециядин Лунд Университетда докторвилин диссертация хвейи Эльмар Нурмамедов адаз тарс гайи профессорри тебриксава. 2007.

İsveçin Lund Universitetində doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş Elmar Nurməmmədovu ona dərs demiş professorlar təbrik edir. 2007.

Велосипеддал алаз кьведра дуьньядилай цIар ягъай, тIвар Гиннесан рекордрин ктабда гьатнавай сейли физик Жумбер Лежава вичин бакуви дуст, физикадинни математикадин илимрин доктор Камил Айдазадедихъ галаз санал. 2009.

Velosipedlə iki dəfə dünyanı dolaşmış idmançı, adı Ginnesin rekordlar kitabına düşmüş görkəmli fizik Jumber Lejava bakılı dostu, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru Kamil Aydazadə ilə. 2009.

Франциядин Азербайжанда авай посол Шантал Пуареди филологиядин илимрин доктор Али Мусаевав медениятдин рекьяй агалкьунрай лайихлу хьайи “Командор” орден агакьарзава. Им XVII асирдилай инихъ Францияди кьилин орден яз гьисабзава ва тIвар-ван авай инсанриз гузва. 2002.

Fransanın Azərbaycandakı səfiri Şantal Puare filologiya e.d. Əli Musayevə mədəniyyət sahəsindəki müvəffəqiyyətlərinə görə layiq görüldüyü “Komandor” ordenini təqdim edir. XVII əsrdən bəri bu orden ölkənin ali mükafatlarından sayılır və görkəmli şəxslərə verilir. 2002.

Яргъал йисара Бакудин “Каспар” азарханадиз регьбервал гайи медицинадин илимрин доктор Герасим Рустамов.

Uzun illər Bakıdakı “Kaspar” xəstəxanasına rəhbərlik etmiş tibb elmləri doktoru Gerasim Rüstəmov.

Москвадин Техникадин Университетдин профессор Вагьид Къадимов (чапла патай) ва Туьркиядин Зонкъулдагъ Университетдин профессор Ариф Эмиров кIеви дустар я.

Moskva Texniki Universitetinin professoru Vahid Qədimovla (solda) Türkiyənin Zonquldaq Universitetinin professoru Arif Əmirov sədaqətli dostlardır.

Султанмежид ва Гьалият Уьмероври КцIар райондин ЦIехуьл хуьре юкьван мектеб акьалтIарна АГУ-дин физикадинни математикадин факультетда кIелнай. Шамахидин обсерваторияда кIвалахал акъвазай абур 52 йисуз гьетерин физикадихъ галаз машгъул хьанай.

Sultanməcid və Haliyat Ömərovlar Qusar rayonunun Zuxul kəndində orta məktəbi, sonradan ADU-nun fizika-riyaziyyat fakültəsini bitirib talelərini bir-biri ilə və sonra isə Şamaxı rəsədxanası ilə bağlamışlar. Onlar 52 il ulduzlar fizikası ilə məşğul olmuşlar.

VI

ЗАРИЯР

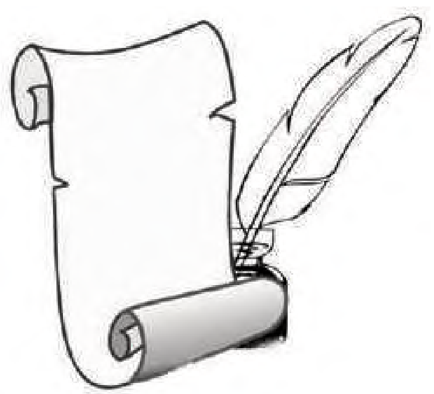

YAZIÇILAR

Къелем виридалайни хъсан муаллим я.
Цицерон

Qələm ən yaxşı müəllimdir.
Siseron

ЗАРИЙРИН ВАТАН

Икьван гагьди чи республикада XII-XX виш йисара яшамиш хьайи 170-далай гзаф лезги шаирринни кхьирагрин тIварар малум я. 160-дан чIалар чав агакьнава ва чап хьанва. Абурукай 120-дав агакьна сеняткарар кцIар-вияр я. И делил асасдиз къачуртIа, КцIар зарийрин ватан я лугьуз жеда.

Агъзур йисарин тарихда гел тур лезги халкь-дихъ къадим ва девлетлу литературани ава. Давдакь, Сулейман ал-Лезги, Муса ибн Юсуф ибн Гьуьсейн ал-Лезги, Куьре Мелик, Кьуьчхуьр Саид, Етим Эмин, Гьасан Алкьвадари, Ашукь Суьйгуьн, Алибег Фетягьов, СтIал Сулейман, Хуьруьг Тагьир, Шагь-Эмир Мурадов, Къияс Межидов, Расим Гьа-жи хьтин лезги къелемэгьлийри дуьньядин литера-турадик пай кутуна. Гьавиляй урусрин, немсерин, къазахрин ва маса халкьарин машгьур кхьирагри Етим Эминаз лезгийрин Пушкин, Гьасан Алкьва-даридиз ЧIехи Къафкъаз-араб шаир, Алибег Фе-тягьоваз лезгийрин Маяковский, СтIал Сулейманаз XX виш йисан Гомер, Къияс Межидоваз кьвед

ŞAİRLƏR YURDU

İndiyədək respublikamızda XII-XX əsrlərdə yazıb-yaratmış 170-dən çox ləzgi şair və yazı-çısının adı məlumdur. 160-nın əsərləri bizə çat-mış və həmin əsərlərin bir qismi dərc edilmişdir. Onlardan 120-si qusarlıdır. Bu rəqəmi nəzərə alsaq, Qusarı şairlər və yazıçılar yurdu adlandırmaq olar.

Qədim tarixə malik ləzgi xalqının ədəbiyyatı da qədim və zəngindir. Davdaq, Sədrəddin Sü-leyman əl-Ləzgi, Musa ibn Hüseyn əl-Ləzgi, Küre Məlik, Migrağ Qəmər, Küçxür Səid, Yetim Emin, Hə-sən Alqadari, Aşıq Süygün, Əlibəy Fətahov, Süley-man Stalski, Xürüq Tahir, Şah-Əmir Muradov, Qiyas Məcidov, Rasim Hacı kimi ləzgi şairləri və yazıçıları dünya ədəbiyyatına layiqli töhfələr vermişlər. Elə ona görə də rus, alman, qazax və başqa millətlərdən olan yazıçılar və tənqidçilər Yetim Emini ləzgilərin Puş-kini, Həsən Alqadarini böyük Qafqaz-ərəb şairi, Əli-bəy Fətahovu ləzgilərin Mayakovskisi, Süleyman Stalskini XX əsrin Homeri, Qiyas Məcidovu ikinci Prişvin adlandırmışlar. Qələm ustalarımızın dünya

лагъай Пришвин лагъанай. Дуьньядин литературадик чи сеняткарри гьихьтин пай кутунатIа къалурун патал тек кьве делил гъайитIа бес я: СтIал Сулейманан шиирар дуьньядин вишдалай гзаф чIалаз элкъуьрна чапдай акъуднава. Вичин гьикаяярни повестар дуьньядин 40 чIалаз элкъуьрна, 2 миллион тиражданди чапдай акъудай Расим Гьажи 100 уьлкведин кIелдайбуруз чида.

Чи руьгьдин хазинадик Азербайжандин лезгийрини чIехи пай кутуна. XII-XIII виш йисара яшамиш хьайи СтIур Далагь, XIII-XIV виш йисарин шаир Абдулрашид Муьшкуьрви, чпи XVI асирда яратмишай Ибрагьим Муьшкуьрви ва Экпер Муьшкуьрви, XIX виш йисалай инихъ Лезги Агьмед, Эмирали ТIигьиржалви, Ашукь Ягья, Кесиб Абдуллагь, Нуреддин Шерифов, Эмираслан Гъанидин, Лезги Нямет, Забит Ризванов, Байрам Салимов хьтин чIехи сеняткарри вири лезги халкьдихъ дамах кутуна.

Лезги литературадин тарих вири патарихъай чириз хьанвачтIани, эхиримжи йисара чаз икьван гагьди чпин тIварар малум тушир шумудни са сеняткарар чир хьанва. Кьуд йис идалай вилик Кьибле Дагъустандин КIирийрин хуьряй вич 1840-йисалай туькIуьриз башламишай, 1860, 1881 ва 1883-йисара цIийи эсерар алава хъувур альманах жагъана. И альманахда 97 шаирдин эсерар гьатнава. Абурукай 30-дан тIварар чаз сифте яз чир жезва.

Къуба патани XII-XIX виш йисара чIалар теснифай СтIур Далагь, Ибрагьим Муьшкуьрви, Абдулрашид Муьшкуьрви, Мучугъ Магьмуд (Мевланан Магьмуд), Яргунви Селей, Исгьакь эфенди, Ашукь Ягья, Саяд Пери ва маса тIварар ашкара хьана.

1959-йисуз чи сейли къелемэгьлийрикай Забит Ризванова, Лезги Нямета, Ядуллагь Шейдаева, Теймур Алиханова “РикIин гаф” тIвар алай литературадин кIватIал арадал гъанай. КIватIалдик квай ксари чи фольклор кIватIун, литература ва медениялт вилик тухун патал чIехи алахъунар авунай. Алай аямда лезги литературада чпин тIварар зурба сеняткарар хьиз гьатнавай гзаф ксар и кIватIалдай акъатнавайбур я.

Бакуда чапдай акъудай альманахри шумудни са цIийи тIварар арадал гъана. “Бахтунин эквер” (1970) альманахда 35 автордин, “Бахтавар чил” (1983) альманахда 30 шаирдин ва кхьирагдин, “Шагь дагъдин гъетер” (1997) альманахда 36 къелемэгьлидин эсерар гьатнава. Алай вахтунда лезги литературадиз къвезвай кцIарви жегьилрин кьадар мадни пара жезва. Мисал яз ихьтин делил гъиз жеда: 1997-2007-йисара сифте яз чпин эсерар “Самур” газетдин чинриз акъа-

ədəbiyyatındakı rolunu göstərmək üçün 2 faktı qeyd etmək kifayətdir: Süleyman Stalskinin şeirləri dünyanın yüzdən çox dilinə tərcümə edilərək, çapdan buraxılıb. Hekayələri və povestləri 40 dilə tərcümə olunaraq 2 milyon tirajla nəşr edilmiş Rasim Hacının 100 ölkədə oxucuları var.

Belə zəngin ədəbiyyatın yaranmasında Dağıstan ləzgiləri ilə yanaşı Azərbaycan ləzgilərinin də böyük əməyi olmuşdur. XII-XIII əsrlərdə yaşamış Stur Dalah, XIII-XIV əsrlərin şairi Əbdülrəşid Müşkürvi, XVI əsrdə yazıb-yaratmış İbrahim Müşkürvi və Əkbər Müşkürvi, XIX əsrdə və sonrakı dövrlərdə xalqın fəxrinə çevrilmiş Ləzgi Əhməd, Əmirəli Tihircalvi, Aşıq Yəhya, Kasıb Abdullah, Əmiraslan Ğanidin, Nurəddin Şərifov, Ləzgi Nemət, Zabit Rizvanov, Bayram Səlimov kimi məşhur söz ustaları ləzgi ədəbiyyatını daha da inkişaf etdirmişlər.

Ləzgi ədəbiyyatı tarixi tam və hərtərəfli tədqiq edilməmişdir. Bu sahədə axtarışlar davam edir. Təkcə son 20-30 il ərzində indiyə kimi adları bizə məlum olmayan onlarca şair haqqında qiymətli məlumatlar toplanılıb. Dörd il öncə Cənubi Dağıstanın Kiri kəndində 1840-cı ildə tərtibinə başlanmış, 1860, 1881 və 1883-cü illərdə yeni əsərlər əlavə olunmuş şeir toplusu tapılıb. Topluya 97 şairin əsərləri daxil edilib. Onlardan 30-nun adı oxuculara ilk dəfə məlum olur.

Azərbaycanda da XII-XIX əsrlər ləzgi ədəbiyyatının bir sıra nümayəndələri üzə çıxarılıb: Stur Dalah, Əbdülrəşid Müşkürvi, İbrahim Müşkürvi, Mucuq Mahmud (Mevlanan Mahmud), Yargunlu Seley, İshaq əfəndi, Aşıq Yəhya, Sayad Pəri və başqaları.

1959-cu ildə məşhur söz ustaları Zabit Rizvanovun, Ləzgi Nemətin, Yadulla Şeydayevin və Teymur Əlixanovun təşəbbüsü ilə Qusar rayonunda “Ürək sözü” ədəbi birliyi yaradılmışdır. Birliyin üzvləri folklor nümunələrinin toplanması və ədəbiyyatın inkişaf etdirilməsi sahəsində böyük səy göstərmişlər. Hazırda adları ləzgi ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələri sırasında çəkilən bir çox şair və yazıçılar bu birliyin yetirmələridir.

Ötən əsrin ikinci yarısında qusarlı sənətkarlar Azərbaycanda ləzgi ədəbiyyatının daha da inkişafına nail olmaq üçün müxtəlif almanaxlar nəşr etdirirlər. “Bəxt şəfəqləri” (1970) almanaxında 35, “Bəxtəvər torpaq” (1983) almanaxında 30, “Şahdağın ulduzları” (1997) almanaxında 36 müəllifin əsərlərindən nümunələr verilib.

Ədəbiyyata gələn qusarlı gənclərin sayı getdikcə artır. Konkret misal göstərmək olar: 1997-2007-ci illərdə ilk dəfə olaraq “Samur” qəzetinin səhifələrində

тай 57 автордикай 20 жегьил кцӀарвияр я. Абурукай са шумудан кьилди ктабарни чапдай акъатнава. 2000-йисуз редакцияди кцӀарви шаиррин эсеррикай туькӀуьрнавай "Акъата шегьредиз" тӀвар алай альманах чапдай акъудна.

Лезги литературадиз СтӀур Далагь, Лезги Агьмед, Эмирали ТӀигьиржалви, Ашукь Ягья, Кесиб Абдуллагь, Нуреддин Шерифов, Эмираслан Гъанидин, Лезги Нямет, Забит Ризванов, Байрам Салимов, Расим Гьажи хьтин зурба сеняткарар ганвай КцӀари чи поэзиядикни прозадик къвердавай мадни чӀехи пай кутазва.

Ктабдин и кьил кцӀарви къелемэгьлийриз бахшнава.

СТӀУР ДАЛАГЬ
(XII-XIII виш йисар)

XII виш йисан эхирра - XIII виш йисан эвелра къадим СтӀура яшамиш хьайи СтӀур Далагь а девирдин зурба сеняткаррикай тир.

Далагьрин несилдин векилар къедалди СтӀура яшамиш жезва. СтӀур Далагьанни а девирдин сейли шаир Низами Генжевидин арада сенятдин алакъаяр хьуникай халкьдин арада риваятар ава.

СтӀур Далагьан шиирар сифте яз халкьдивай кӀватӀна, чап авурди журналист-ккьираг Этибар СтӀурви я. Абурукай са кьадарбур Э.СтӀурвидин "Книга о СтӀуре" ктабда гьатнава. И шиирри лезгийрин XII-XIII виш йисарин чӀалан нугъат хвенва. СтӀур Далагьа вичин шиирра тарихдин вакъиайрикай, лезги вилаятрин гьаларикай, халкьди азадвал патал чӀугур женгерикай хабар гузва.

Шаирдин "Къул", "Руш", "Эхир гаф" ва маса шиирар халкьдин меце исятдани ама.

ЛЕЗГИ АГЬМЕД
(1762-1840)

Вичин эсерар кьуд - лезги, азербайжан, араб ва фарс чӀаларал тесниф авур Лезги Агьмеда поэзиядин багьа инжияр туькӀуьрна, устад сеняткар хьтин тӀвар къачунай.

Лезги Агьмед 1762-йисуз гилан КцӀар райондин Вурварин хуьре дидедиз хьана. Са бязибуру и чӀалан устад асул Къурушдилай я лугьузва. XVIII виш йисан сеняткаррин арада тӀвар-ван авай,

əsərləri dərc olunmuş 57 müəllifdən 20-si gənc qusarlılardır. Onlardan bir neçəsinin kitabları çapdan çıxıb. "Samur" qəzeti gənc ədəbi qüvvələrə yaxından kömək göstərir. 2000-ci ildə redaksiya gənc şairlərin əsərlərindən ibarət "Geniş yola çıx" adlı almanax nəşr etdirmişdir.

Ləzgi ədəbiyyatına Stur Dalah, Əmirəli Tihircalvi, Ləzgi Əhməd, Kasıb Abdullah, Əmiraslan Ğanidin, Nurəddin Şərifov, Ləzgi Nemət, Zabit Rizvanov, Bayram Səlimov, Rasim Hacı, Yadulla Şeydayev kimi görkəmli sənətkarlar bəxş etmiş Qusar torpağında yeni ədəbi qüvvələr meydana gəlir.

Bu bölmədə Qusarın tanınmış şair və yazıçıları haqqında məlumatlar verilir.

STUR DALAH
(XII-XIII əsrlər)

XII əsrin sonu - XIII əsrin əvvəllərində qədim Sudur kəndində yaşayıb-yaratmış Stur Dalah o dövrün məşhur sənətkarlarından biri idi.

Dalahlar nəsli Sudurun qədim nəsillərindən olub, nümayəndələri indiyə kimi bu kənddə yaşayır. Stur Dalahın o dövrün məşhur şairi Nizami Gəncəvi ilə əlaqələri barədə xalq arasında maraqlı rəvayətlər yaşayır.

Şairin şeirlərini ilk dəfə xalqın dilindən toplayıb çap etmək yazıçı-jurnalist Etibar Sturviyə nəsib olmuşdur. Onlardan bəziləri müəllifin "Книга о Стуре" kitabında verilmişdir. Həmin şeirlərdə XII-XIII əsrlərin qədim ləzgi dili qorunub saxlanmışdır. Stur Dalah öz dövrünün tarixi hadisələrindən, ləzgi vilayətlərinin vəziyyətindən, xalqın azadlıq uğrunda mübarizəsindən xəbər verir. Şairin "Ocaq", "Qız", "Son söz" və başqa şeirləri indiyə kimi xalqın dilində dolaşır.

LƏZGİ ƏHMƏD
(1762-1840)

Əsərlərini dörd dildə - ləzgi, Azərbaycan, ərəb və fars dillərində yazıb-yaratmış Ləzgi Əhməd həm ləzgi, həm də Azərbaycan ədəbiyyatında ustad sənətkar kimi tanınmışdır.

Ləzgi Əhməd 1762-ci ildə Qusar rayonunun Urva kəndində anadan olmuşdur. Bəzi tədqiqatçılar bu söz ustadının əslən Quruşdan olduğunu deyirlər. XVIII əsr ləzgi aşıq poeziyasının görkəmli

ашукьрин межлисра гьамиша уфтан хьайи Лезги Агьмедакай сифте малуматар ва адан азербайжанви ашукь Хесте Кьасумахъ галаз хьайи гьуьжетунра лагьай чIалар 1894-йисуз Тифлисда урус чIалал акъатай "Къафкъаздин вилаятрикай ва тайифайрикай суьгьбетзавай кIватIалда" гьатнава. Лезги Агьмеданни Хесте Кьасуман арада хьайи гьуьжетрин кьуд чIал 1937-йисуз Бакуда азербайжан чIалал акъатай "Ашукьар" ктабда гьатнава.

Лезги чIалал Лезги Агьмедан эсерар сифте яз 1965-йисуз "Дуствал" кIватIалдин 2-нумрада чап хьана: "Шекер хьтин", "Хъел хьана хьи", "Мурсал хандиз", "Дуьнья я им, къведай вири beредай" ва "Хабар туш". Алатай асирдин 70-йисарилай кьил кутуна Лезги Агьмедан эсерар жуьреба-жуьре кIватIалрин ва учебникрин чинриз акъатна. Месела, 1978-йисуз акъатай "Лезгийрин поэзиядин антологияда" адан "Хъел хьана хьи", "Ашукь Саидаз" ва "Лезги Агьмеданни Хесте Кьасуман гьуьжет" гьатнава. И шиирар 1990-йисуз Магьачкъалада басма хьайи "Лезгийрин революциядин вилик квай девиррин литература" ктабдани ава.

Эхиримжи йисара шаирдин эсерар азербайжан ва урус чIаларални акъатна. 1987-йисуз Бакуда чапнавай "Дагъустандин савкьватар" кIватIалда Лезги Агьмедан пуд шиир ва 1988-йисан 1-сентябрдиз Хасавюрт шегьердин "Дуствал" газетда кьве шиир ганва. И газетди сифте яз Лезги Агьмедан шикилни чапна. Шаирдин къамат художник Низами Къагьриманова чIугунва. Лезги Агьмедан шикил "Самур" журналдин 1993-йисан 3-нумрадани ганва. Шаирдикай КцIар райондин ТIигьиржалрин хуьре яшамишай сейли ашукь, гзаф йисара элдин межлисриз ярашух гайи Уружани (1828-1893) гзаф малуматар ганва.

Шаирдин эсерар илимдин бинедаллаз сифте яз Гьажи Гашарова ахтармишна ва алимди абуруз лайихлу къиметни гана. Ам литературадиз хкун патал Къуруш Мегьамеда, Кьасум Фаталиева, Мавлуд Ярагьмедова, Къурбан Акимовани чIехи зегьметар чIугуна. ЯтIани Лезги Агьмед кIелзавайбур патал гьелени сирлуди яз амай шаиррикай я. Гьеле адан уьмуьрдихъ ва яратмишунрихъ авсиятда суал алай месэлаяр гзаф ава.

Йисар алатунивай ашукьдин цIийи эсерар винел акъатзава ва чап жезва. Эхиримжи гьилера Лезги Агьмедан цIийиз жагъанвай эсерар "Самур" журналда чап хьанва. Абур "Акьулдикай кьил кьеридаз", "Герек туш", Хциз насигьат", "Ярдиз", "Масадан ярдиз", "Зуьмруьд къушра хьиз", "Халад руш, ваз вуч хъел ава?" шиирар я.

nümayəndələrindən olan Əhməd hələ yeniyetmə yaşlarında söz qoşub, saz çalırdı. Məşhurlaşandan sonra özünə "Ləzgi" təxəllüsünü götürdü. Ləzgi Əhmədin həyatı və onun Azərbaycan aşığı Xəstə Qasımla deyişmələri haqqında ilk məlumatlara 1894-cü ildə Tiflisdə rus dilində çap olunmuş "Qafqazın vilayətləri və tayfaları haqqında məcmu"da rast gəlirik. Ləzgi Əhmədlə Xəstə Qasımın 4 deyişməsi 1937-ci ildə Bakıda çap olunmuş "Aşıqlar" kitabına düşüb.

Aşığın ləzgi dilində yaradıcılığı barədə ilk dəfə 1965-ci ildə ləzgi dilində çıxan "Dostluq" dərgisində məlumat verilmiş, onun bir neçə şeri dərc edilmişdir. Həmin şeirlər aşağıdakılardır: "Şəkər kimi", "Küsdü ki", "Mürsəl xana", "Dünyadır bu", "Xəbəri yox". Onları M.Quruş və Q.Fətəliyev Quruş kənd əhalisinin dilindən toplamışdır.

Ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Ləzgi Əhmədin əsərləri müxtəlif almanaxlarda və dərsliklərdə çap olunmuşdur. Misal üçün, 1978-ci ildə işıq üzü görmüş "Ləzgi poeziyasının antologiyası" kitabında aşığın "Küsdü ki", "Aşıq Səidə" şeirləri, həmçinin Xəstə Qasımla deyişməsi dərc olunmuşdur. 1990-cı ildə onun əsərlərinin bir hissəsi "Ləzgilərin inqilabdan əvvəlki ədəbiyyatı" kitabında işıq üzü görmüşdür. Aşığın üç şeiri 1987-ci ildə filologiya elmləri doktoru Mövlud Yarəhmədovun "Dağıstan töhfələri" kitabında da verilmişdir. Xasavyurd şəhərində çıxan "Dostluq" qəzeti 1988-ci ilin 1 sentyabr sayında şairin iki şerini dərc etmişdir. Qəzetin səhifələrində ilk dəfə Ləzgi Əhmədin şəkli də verilmişdir. Onun müəllifi ləzgi rəssamı Nizami Qəhrəmanovdur. Bu şəkil "Samur" jurnalının 1993-cü ilin 3-cü sayında da çap olunmuşdur.

Şair haqqında Qusar rayonunun Tahircal kəndində yaşamış məşhur aşıq, uzun illər məclislər yaraşığı olmuş Oruc (1828-1893) da maraqlı məlumatlar vermişdir. Ləzgi Əhmədin ləzgicə yaradıcılığını ilk dəfə elmi şəkildə tədqiq edən Dağıstan Dövlət Universitetinin professoru Hacı Qaşarovdur. Aşığın yaradıcılığı ləzgi məktəblərində və institutlarda tədris olunur. Şairin ədəbi irsinin toplanmasında Quruş Məhəmməd, Qasım Fətəliyev, Mövlud Yarəhmədov, Qurban Akimov böyük zəhmət çəkmişlər. Lakin buna baxmayaraq, Ləzgi Əhməd hələ də tam tədqiq olunmamış, həyatı və yaradıcılığı sirlərə bürünmüş sənətkarlardandır. İllər keçdikcə şairin yeni-yeni əsərləri üzə çıxır. Son vaxtlar belə əsərlərdən bəziləri "Samur" jurnalının səhifələrində dərc olunmuşdur. Bunlar şairin ləzgicə qələmə aldığı "Başında ağlı olmayan", "Gərək deyil", "Oğluma nəsihət", "Yarıma", "Özgə yarına", "Zümrüd quşu kimi", "Xala qızı" şeirləridir.

ЭМИРАЛИ ТIИГЬИРЖАЛВИ
(1790-1846)

Гьиле къелем кьуна шиирар кхьей, ракь кьуна чапхунчияр кукIварай Эмирали ТIигьиржалвидин тIвар чи литературада къагьриман шаир хьиз гьатнава. Шаирди кхьенай: "Зун Эмир я дагъустанви, Душманрин за хъвада иви".

Урус пачагьдин кьушунрин аксина женг чIугур Эмирали ТIигьиржалви Имам Шамилан рикI алай муьридрикай тир. Са шумуд йисуз Сибирда суьргуьнда хьанатIани, руьгьдай ават тавур шаирди дустагьдай акъатайдалай гуьгъуьнизни азадвилин женг давамар хъувунай.

Лезгийрин женгчи шаир Эмирали 1790-йисуз гилан КцIар райондин ТIигьиржалрин хуьре дидедиз хьана. Сифте Къубада кIелна. Ина адаз лезгийрин машгьур алим, иридра Мекке зиярат авур Гьажи Мегьамед Челебиди тарс гана. Гуьгъуьнлай Эмиралиди Вини Ярагъдал кIелна. Вини Ярагърин медреса а девирда вири Къафкъаздиз сейли тир. Ам муьридизмдин бине кутур, Имам Шамилан муаллим хьайи Шейх Мегьамед Ярагъвиди ачухарнай. И медресадиз Къафкъаздин араб чIалан академияни лугьудай. Ина диндин тарсарихъ галаз санал математикадай, астрономиядай, географиядай, этикадай, философиядай, Дагъустандин тарихдайни тарсар гузвай.

Вини Ярагъдал Эмиралиди Шамилахъ галаз санал кIелна ва абур кIеви дустар хьана. Эмиралиди гьакIни тIвар-ван авай лезги алим Алкьвадар Абдуллагьахъ ва машгьур тарихчи Абаскъулу агъа Бакихановахъ галаз дуствал авунай.

Алкьвадар Гьасанан "Асари Дагъустан" ктабдай: "Къуба уезддин ТIигьиржал хуьряй тир Гьажи Эмирали эфенди гьакъикъи алим ва камалэгьли тир. Жегьилвилин яшарив агакьайла ам Куьре округдиз куьч хьана. Ина ада Вини Ярагъ хуьре муаллим Ярагъ Мегьамед эфендидин медресада кIелна. Гуьгъуьнай ам Мегьамед эфендидихъ галаз Аваристандиз акъатна.

Мегьамед эфендидиз къуллугъ ийиз, Эмиралиди адавай илимар чирна ва гьакIни ам а эфендидин стхадин руш, хъсан къилихар авай, нажабатлу Муьминатал эвленмиш хьана... Адалай кьулухъ Гьажи Эмирали эфенди Куьре округдиз хтана, хизанар Вини Ярагъдал туна вич Меккедиз зияратдиз рекье гьатна ва и сефердин вахтунда кьена..." *(Асари Дагъустан (урус чIалал), Магьачкъала, 1994. ч. 158-159).*

ƏMİRƏLİ TİHİRCALVİ
(1790-1846)

Əlinə qələm alıb gözəl şeirlər yazmış, silah götürüb işğalçılarla qəhrəmanlıqla döyüşmüş Əmirəli Tihircalvinin adı ədəbiyyata qəhrəman şair kimi düşüb. Şair təsadüfən yazmamışdı: "Mən Əmirəm, dağıstanlı, Yarandım yağıya qanlı".

Əmirəli İmam Şamilin yaxın dostu və ən cəsur müridlərindən idi. Çar qoşunlarına qarşı döyüşdüyünə görə onu bir neçə illiyə Sibirə sürgün etmişdilər. Lakin şair sürgündən qayıdandan sonra da azadlıq uğrunda mübarizəni davam etdirmişdir.

Mübariz ləzgi şairi Əmirəli 1790-cı ildə indiki Qusar rayonunun Tihircal (kəndin adı indi səhvən Tahircal kimi yazılır) kəndində anadan olmuşdur. Qeyri-adi istedada malik yeniyetmə ilk təhsilini Qubada almışdır. Burada ona məşhur ləzgi alimi, 7 dəfə Məkkəni ziyarət etmiş Hacı Məhəmməd Çələbi dərs demişdir. Quba mədrəsəsini bitirdikdən sonra Əmirəli təhsilini davam etdirmək üçün Dağıstanın Vini Yarağ mədrəsəsinə yola düşmüşdür.

Həmin dövrdə bu mədrəsə bütün Qafqazda məşhur idi. Onu Qafqazda müridizmin banisi, İmam Şamilin müəllimi olmuş məşhur ləzgi alimi Şeyx Məhəmməd Yarağı təşkil etmişdi. Bu mədrəsəyə "Qafqazın ərəb dili akademiyası" da deyirdilər. Burada dərslər ləzgi və ərəb dillərində keçilir, dini elmlərlə yanaşı, riyaziyyat, astronomiya, coğrafiya, etika, fəlsəfə və Dağıstan tarixi də tədris olunurdu.

Vini Yarağ mədrəsəsində oxuyarkən Əmirəli Şamillə tanış olur və dostlaşır. O, burada eyni zamanda adlı-sanlı ləzgi alimi Alqadar Abdullahla və məşhur Azərbaycan tarixçisi Abasqulu ağa Bakıxanovla da dostluq edir.

Həsən Alqadarinin "Asari Dağıstan" kitabından oxuyuruq: "Quba qəzasının Tahircal kəndindən olan Hacı Əmirəli əfəndi əsl alim və kamal sahibi idi. Gənclik yaşına çatanda o, Küre dairəsinə köçür. Burada o, Vini Yarağ kəndinin müəllimi Yarağ Məhəmməd əfəndinin mədrəsəsində oxuyur.

Sonralar o, Məhəmməd əfəndi ilə Avarıstana gedir. Məhəmməd əfəndinin yanında qulluq edən Əmirəli ondan aşkar və gizlin elmlər öyrənir və eləcə də əfəndinin qardaşı qızı, gözəl xasiyyəti olan nəcabətli Muminatla evlənir. Bundan sonra Hacı Əmirəli əfəndi Küre dairəsinə qayıdır, ailəsini Vini Yaraqda qoyub özü Məkkəyə ziyarətə gedir və bu səfər vaxtı vəfat edir..." *(Asari Dağıstan (rus dilində), Mahaçqala,*

Тарихдин чешмейрай аквазвайвал, Эмирали ТIигьиржалвиди гьеле 1820-йисуз Гавдишанда кьиле фейи дяведа генерал Ермолован кьушунрин аксина женг чIугунай. 1823-йисуз лезгияр кьвед лагьай гьилера Ермолован кьушунрихъ галаз женгиниз экъечIайла Эмиралиди 1500 касдикай ибарат тир чIехи кIеретIдиз регьбервал ганай. Гуьгъуьнлай ада 1837-йисан Къубадин бунтара иштиракнай.

ЧIехи маарифчи тир Эмиралиди Куьреда медреса кардик кутунай ва иниз кесибрин аялар желб авунай. И медреса акьалтIарай шумудни са жегьилдикай гуьгъуьнлай алимар хьанай. Вичин шиирар лезги, азербайжан ва араб чIаларал кхьей Эмирали гьеле медреседа кIелдай вахтунда шаир хьиз машгьур хьанай. Филологиядин илимрин доктор Мавлуд Ярагьмедован "Дагъустандин савкьватар" (Баку, 1987) ктабда Эмиралидин 21 шиир гьатнава.

Эхиримжи йисара шаирдин 100-дав агакьна шиирар винел акъатнава. Адан "Куз-куз", "Муьхеннет", "Лугьуз-лугьуз" тIварар алай шиирар халкьдиз хуралай чида. Шаир 1846-йисуз вичин дустар тир Абаскъулу агъа Бакихановахъ ва Алкьвадар Абдуллагьахъ галаз санал Меккедиз рекье гьатна. Меккединни Мединадин арада къарагъай тIурфанди Эмирали ва А.Бакиханов телефна. Абур кьведни гьана, "ФатIима дереда" кучукна. Вич са гужуналди арабри хилас авур Алкьвадар Абдуллагь ватандиз хтайла ада хайи хуьре вичин дустариз эбеди гуьмбет эцигун къетI авунай.

ЯРГУН СЕЛЕЙ

XVIII виш йисан эхирра Яргундал яшамиш хьайи Селей тарихда гзафнигзаф лезги баядар туькIуьрай шаир хьиз гьатна.

Элдин шаир хьиз неинки Къуба патаз, гьакI Куьредизни сейли хьайи адакай сифте малуматар гайиди КцIарин 3-мектебдин лезги чIалан муаллим Куьбра Абуселиман руш Тагьировани адан диде Гъуланбиги я. Гъуланбигидин баядрал гзаф рикI алай. Ада кIелзавай баядра Селеян тIвар фадфад кьадай. Гамунихъ ацукьайла, сун гуьлуьтар храдайла баядрал илигдай ада. И баядар вичин чIехи диде Селея туькIуьрнавайбур я лугьудай къариди. Гуьгъуьнлай Яргун хуьруьн къарийривай Селеян маса баядарни кIватIна чна.

Гъуланбиги бадеди ихтилат авурвал, Селеян са жегьилдал рикI ацукьнай. Гьа жегьилни викIегь, хци мез авай, мел-мехъерик манийрал илигдай Селеян

1994. s. 158-159).

Əmirəli Tihircalvi 1837-ci il Quba üsyanının rəhbərlərindən biri olmuşdu. Tarixi mənbələrdən göründüyü kimi, o, hələ 1820-ci ildə Gavdişan düzündə general Yermolovun qoşunlarına qarşı döyüşmüşdü. 1823-cü ildə Yermolov Quba ləzgilərinin üzərinə ikinci dəfə hücuma keçəndə Əmirəli 1500 nəfərlik silahlı dəstəyə rəhbərlik edirdi.

Əmirəli Tihircalvi həm də böyük maarifçi idi. O, Küre mahalında mədrəsə təşkil edərək, yoxsul uşaqlarını buraya cəlb etmişdi. Həmin mədrəsəni bitirmiş bir neçə gənc sonradan tanınmış alim olmuşdu.

Əmirəli hələ mədrəsədə oxuyarkən şair kimi məşhurlaşmışdı. O, öz şeirlərini ləzgi, Azərbaycan və ərəb dillərində yazıb. Filologiya elmləri doktoru Mövlud Yarəhmədov 1987-ci ildə Bakıda çap etdirdiyi "Dağıstan töhfələri" kitabında Əmirəlinin 21 şerini vermişdir. Son illər şairin 100-ə yaxın şeri üzə çıxmışdır. Onun "Yana-yana", "Müxənnət", "Deyədeyə" şeirlərini xalq əzbərdən deyir.

Qəhrəman ləzgi şairi 1846-cı ildə dostları Abasqulu ağa Bakıxanov və Alqadar Abdullahla birlikdə Məkkəyə yola düşür. Məkkə ilə Mədinə arasında qopan tufan nəticəsində Əmirəli və A.Bakıxanov həlak olur. Hər ikisi oradakı "Fatimə dərəsi"ndə basdırılır. Ərəblərin köməyi ilə bəladan qurtulan Alqadar Abdullah isə vətəninə qayıtdıqdan sonra dostlarının xatirəsini əbədiləşdirir.

YARGUN SELEY

XVIII əsrin sonlarında Həzrə kəndində yaşayıb-yaratmış Seley ləzgi bayatıları ustası kimi tanınmışdır.

Nəinki Quba ləzgiləri, həmçinin Küre ləzgiləri arasında da el şairi kimi tanınmış Seley haqqında ilk məlumatı Qusar şəhər 3 saylı məktəbin ləzgi dili müəllimi Kübra Abusəlim qızı Tahirova və onun anası Ğulanbigi vermişdir. Bayatı demək sevimli məşğuliyyəti olan Ğulanbigi tez-tez Seleyin adını çəkərdi. O, xalça toxuyanda, paltar tikəndə bayatı söyləyər və onların nənəsinə mənsub olduğunu qeyd edərdi. Sonralar Yargun kəndinin ağbirçəklərindən Seleyə məxsus çoxlu bayatılar topladıq.

Ğulanbigi nənənin dediyinə görə, Seley kənddə bir gənci sevirmiş. Oğlan da bu diribaş, el şənliklərində xalq mahnılarını ustalıqla ifa edən gözəl qıza aşiq olubmuş. Lakin oğlan evi yeganə qüsuru kasıblıq olan

дердина авай. Ингъе кесиб я лугъуз гададин дидеди кваз кьунач ам. Гададиз маса руш гъана. Мехъерин юкъуз гьайифар хьайи Селея манидалди агь аладарна лагьанай:

Зи рикIел кьацI авур къелем,
КьацIарив сад аврай вун.
Селей кана чIухна вуна,
Алпандин цIу ягъурай вун!

Гаф тIалабда акьур хьиз, свас гъайи са гьафтедилай чам дагъда цIайлапанди ягъана. Гьа чIавалай сада нагьахъан кар аврла элди адан рикIел "Селеян агь" хкида.

Вичин 18 йис хьайила Селей гъуьлуьз фена. Касдихъ галаз яргъи уьмуьр гьална ада. Са гапIал аялар ни хьана Селеяз. ЯтIани сифте муьгъуьббат рикIелай алатнач адан. Мег рехи жедалди ам хуьруьн мелмехъерин кьиле хьанай. Адан манийри межлисрал абур гъидай. И манийрин чIехи пай Селеян бахтсуз ашкъидикай лагьанвай чIалар тир.

Яргун Селеякай сифте малумат ва адан баядар кIелдайбурув шаирдин штулди, зари-журналист Седакъет Керимовади агакьарна.

САЯД ПЕРИ
(1800-1919)

Чи классик Кесиб Абдуллагьа Саяд Перидиз "бендер лугьуз кайи шаир" лагьанай.

Гилан КцIар райондин ГадацIийихуьре 1800-йисуз дидедиз хьайи Саяд Пери Регьимханова халкьдин зурба сеняткаррикай тир. Уьмуьрдин залан шартIара яшамиш хьайи ам чина нур авай, хъуьтуьл къилихрин, мел-мярекатрал бендер лугъудай ялгъуз дишегьли тир.

Жегьил чIавуз иер ва камаллу руш хьиз вичин тариф виририз чкIанвай Саяд Перидал адан хуьруьнви Гуьлметан рикI ацукьнай. Амма пехил ксарин буьгьтенар себеб яз абур чпин мураддив агакьнач. Саяд Периди вичин ашкъидал шак гъайи гада багъишламишнач. Гадади адан дердинай цIраз вичин дуьнья дегишарна. Руша лагьайтIа, гъуьлуьз тефена уьмуьрдин эхирдалди муьгъуьббатдикай чIалар теснифна. Адан баядар дерин манадинбур я. Шаирдикай сифте малумат зари-журналист Муьзеффер Меликмамедова гана.

Seleyi bəyənmir. Oğlana başqa bir qız alırlar. Toy günü dərddən xəstələnib yatağa düşən Seleyin sinəsindən ah dolu bayatılar qopur. Onlardan biri kəndi dolaşıb qızın dərdini elə çatdırır:

Sinəmə dağ çəkdin mənim,
Bu günahı Allah görsün.
Seleyi yandırıb-yaxdın,
Səni Alpan odu vursun!

Toydan bir neçə gün sonra təzə bəyi dağda doğrudan da ildırım vurur və o, həlak olur. O vaxtdan kənddə "Seleyin ahı" məsəli yaranır. Nahaq iş tutanlar həmin qəmli əhvalatı yada salırlar.

18 yaşı tamam olanda Seley ərə gedir. O, əri ilə uzun illər mehribanlıqla ömür sürür. Onların bir yerdə bir çətən külfəti olur. Lakin buna baxmayaraq, ilk məhəbbəti ölənə kimi Seleyin yadından çıxmır. Uzun illər kənd toylarının yaraşığı olmuş bu qadının bayatılarının əksəriyyəti Seleyin acı məhəbbəti haqqında idi.

Yargun Seley haqqında məlumatı və onun bayatılarını ilk dəfə oxuculara şairin nəticəsi, yazıçı-jurnalist Sədaqət Kərimova çatdırmışdır.

SAYAD PƏRİ
(1800-1919)

Ləzgi klassiki Kasıb Abdullah Sayad Pərini "bayatı qoşub yanan şair" adlandırmışdı.

Quba qəzasının (indiki Qusar rayonunun) Gədəzeyxür kəndində 1800-cü ildə anadan olmuş Sayad Pəri Rəhimxanova xalqın sevimli şairlərindəndir. Çətin və əzablı ömür sürmüş Sayad Pəri üzü nurlu, həlim təbiətli qadın idi. Söz qoşub demək bacarığı ilə seçilən Sayad Pəri gənc yaşlarından məclislərin yaraşığı idi.

Gözəl və ağıllı qız olan Sayad Pəri həmkəndlisi Gülmətə könül verir. Lakin bədxahların böhtanı onlara qovuşmağa imkan vermir. Gülmət Sayad Pərinin dərdi ilə dünyadan köçür. Sayad Pəri isə ömrünün sonuna kimi ərə getmir və bu uğursuz eşqə yüzlərlə bayatı qoşur. Mənası və obrazlılığı baxımından Sayad Pərinin hər bir bayatısı böyük bir əsər təsiri bağışlayır. Onun bir çox bayatılarını xalq əzbərdən bilir. Şair haqqında ilk məlumatı yazıçı-jurnalist Müzəffər Məlikməmmədov vermişdir.

ИСГЪАКЬ ЭФЕНДИ
(1847-1927)

Яргундал "Мaариф" тIвар ганвай жемият арадиз гъайи Исгьакь эфендиди халкь савадлу хьун паталди гзаф зегьметар чIугунай, вичин кIвал хуьруьн мектебдин ва "Мaариф" жемиятдин ихтиярда вуганай.

Алим, маарифчи ва шаирди хьиз халкьдиз къуллугъ авур Исгьакь эфенди тахминан 1847-йисуз Яргун хуьре дидедиз хьанай, ада 80 йис кьван яшамишнай. Исгьакь девлетлу несилдай тир ва гьавиляй Ярагърин медреса акьалтIарайдалай кьулухъ бубади ам кIелун давамарун патал Туьркиядиз ракъурнай. XX асирдин сифте кьилера Бакуда акъатай "Тазе гьаят", "Икъбал" хьтин газетри кхьейвал, Исгъакьан буба кIелнавай, вичихъ чIехи алакьунар авай, нуфузлу кас тир. Куьрединни Къубадин алимар фад-фад адан кIвализ илифна илимдикайни шииратдикай ихтилатар ийидай. Буба рагьметдиз фейилани алимри и кIваликай кIвач атIаначир.

Исгьакь эфенди вичихъ диндин рекьяй дерин чирвилер авай инсанперес кас тир. Вичин 40 яшар хьайила Меккедиз фейи Исгъакьаз гьаживилин тIварни ганай. И сейли касди вичин хуьруьнви, машгьур алим Жаруллагь эфендидихъ галаз санал 1904-йисуз Яргундал "Мaариф" жемият арадиз гьанай. Халкь савадлу хьун патал гзаф зегьметар чIугур ада вичин кьве гьавадин кIвалерин 15 утагъ хуьруьн мектебдин ва "Мaариф" жемиятдин ихтиярда вуганай.

Исгьакь эфендиди йикъа садра вичин гьисабдай мектебдин аялриз тIуьн-хъун гудай, гьар йисуз кесиб аялриз пекер къачудай. КцIарин 4 хуьре эцигзавай цIийи мектебар патал ада гьар гьилера 200 манат пул ганай. Жаруллагь эфендидин ва Исгьакь эфендидин къайгъударвилин нетижа яз, кIелун патал къунши хуьрерай Яргундал къвезвай аялрин кьадар пара хьанвай. И кьве алимдиз Яргундал Къуба уезддин виридалайни чIехи мектеб эцигиз кIанзавай. Абуру хийирлу крарихъ гелкъвезвай ксарин куьмекдалди цIийи мектеб арадал гьанай. И кардик къуьн кутур Исгьакь эфендидини вичин са кьадар мал-къара маса гана, мектеб эцигуниз 250 манат пул серфнай. Лезги ва араб чIаларилай гьейри урус ва туьрк чIаларни дериндай чидай Исгьакь эфендиди вичин чIехи ктабхана "Мaариф" жемиятдин ихтиярда вуганай. И ктабханадин гьакъиндай чи тIвар-ван авай маарифчи ва журналист Режеб Амирхановани кхьенай. Халкьдин савадлувал хка-

İSHAQ ƏFƏNDİ
(1847-1927)

Həzrədə "Maarif" cəmiyyətini yaratmış İshaq əfəndi xalqın maariflənməsindən ötrü var-yoxunu əsirgəməmiş, özünün ikimərtəbəli böyük evinin bir neçə otağını kənd məktəbinin və "Maarif" cəmiyyətinin ixtiyarına vermişdi.

Alim, maarifçi və şair kimi xalqına qulluq etmiş İshaq əfəndi təxminən 1847-ci ildə indiki Qusar rayonunun Həzrə kəndində anadan olmuş və 80 ilədək ömür sürmüşdür.

İshaq varlı nəsildən idi və ona görə də Yarağ mədrəsəsini bitirdikdən sonra atası onu təhsilini davam etdirmək üçün Türkiyəyə göndərmişdi. Keçən əsrin əvvəllərində Bakıda nəşr olunan "Tazə həyat" və "İqbal" qəzetlərinin yazdığı kimi, İshaqın atası təhsil görmüş, çox istedadlı və nüfuzlu şəxs idi. Küre və Quba alimləri tez-tez onun evinə yığışar, elm və poeziya məclisləri qurardılar. İshaqın atası dünyasını dəyişdikdən sonra da tanınmış alimlər onların evinə gəlib-gedirdilər.

İshaq əfəndi dərin dini biliklərə malik, geniş dünyagörüşlü, insanpərvər adam idi. O, 40 yaşında Məkkəyə gedərək, hacı olmuşdu.

İshaq əfəndi 1904-cü ildə Həzrə kəndində həmyerlisi, məşhur alim Carullah əfəndi ilə birlikdə "Maarif" cəmiyyətini yaratmışdır. Xalqın maariflənməsindən ötrü var-yoxunu əsirgəməyən İshaq əfəndi özünün ikimərtəbəli böyük evinin 15 otağını kənd məktəbinin və "Maarif" cəmiyyətinin ixtiyarına vermişdi. O, dövlətli olduğu qədər də səxavətli idi. Gündə bir dəfə məktəb uşaqlarına öz hesabına yemək verir, hər il kasıb uşaqlara paltar alırdı. İshaq əfəndi eyni zamanda Qusarın 4 kəndində inşa olunan məktəblərin hərəsinin tikintisinə hər il 200 manat pul verirdi.

Carulla əfəndinin və İshaq əfəndinin qayğıkeşliyi sayəsində qonşu kəndlərdən də Həzrəyə oxumağa gəlirdilər. Bu iki alim kənddə Quba qəzasının ən iri məktəbinin özülünü qoymaq istəyirdi. Nəhayət, onlar dostlarının və başqa xeyriyyəçilərin köməyi ilə belə bir məktəbi tikdilər. Bundan ötrü Hacı İshaq əfəndi xeyli mal-qarasını satıb əldə etdiyi vəsaiti və əlavə olaraq 200 manatı tikintiyə sərf etmişdi.

Ləzgi və ərəb dillərindən başqa rus və türk dillərini də mükəmməl bilən İshaq əfəndinin nadir kitabxanası var idi. O, bu kitabxananı Həzrə "Maarif" cəmiyyətinin ixtiyarına vermişdi. Bu kitabxana haqqında ilk dəfə məşhur ləzgi maarifçisi və jurnalisti Rəcəb

жун патал Бакуда “Чирвал” жемият арадиз гъайи, са шумуд йисан къене Къубадинни Куьредин хуьрера 10 мектеб кардик кутур Режеб Амирханова Исгъакь эфендидиз вичин “ШакIуртдин чар” гьикая багъишнай. Абур кIеви дустар тир ва гагь-гагь Р.Амирханов са шумуд юкъуз Яргундал, Исгъакь эфендидин кIвале амукьдай.

Исгъакь эфендидин яратмишунар сифте яз винел акъудна халкьдив агакьарайди Муьзеффер Меликмамедов я. Исгъакь эфендидин шиирра бунтарин темади хьиз, кIел-кхьин чирунихъ, чIал вилик тухунихъ, диндихъ галаз алакъалу месэлайрини чIехи чка кьазва. Мисал яз адан “Илим”, “Инсан вуж я?”, “ЧIал квадармир”, “Марифат”, “Имансузриз” ва маса шиирар къалуриз жеда. Шаирдин “Весияр” тIвар ганвай эсер философиядинни логикадин деринвилелди тафаватлу жезва.

ЭМИРАСЛАН ГЪАНИДИН
(1851-1896)

Эмираслан Гъанидин ялав квай шиирри хуьруьн фекьийрин, девлетлу ксарин чанда фул тунай. Гьавиляй абуру шаир элдин виляй вегьин патал адал “семе” тIвар илитIнай. ЯтIани ам халкьдиз гзаф кIандай.

Лезги литературадик чIехи пай кутур Эмираслан Гъанидин Къуба патан лезги шаиррин арада вичиз хас хатI ва мектеб авай къелемэгьлийрикай я. Эмирасланан гьакъиндай сифте яз 1990-йисуз Магьачкъалада басмадай акъатай “Лезгийрин революциядин вилик квай девиррин литература” ктабда бязи малуматар гьатнава. Ктабдин чинриз шаирдин са шумуд шиирни акъатнава.

Эмираслан Гъанидин 1851-йисуз Вини ТIигьиржалрин хуьре кесиб лежбердин хизанда дидедиз хьана. Хуьруьн медресада араб чIалалди кIелай ам жегьилзамаз вичихъ чIехи алакьунар авай шаир хьиз машгьур хьана. Эмираслан Гъанидин девирдин гьахъсузвилерни хахаяр русвагьзавай шиирар хуьруьн фекьийризни девлетлуйриз такIан тир ва гьавиляй абуру шаирдиз “семеди” лугьудай. Эмирасланан къизгьин тIебиатди, адан гьахъ гафари шаирдив медресада яргьалди кIелиз тунач. Ам медресадай чукурна.

И вакъиадилай гуьгъуьниз Эмирасланан хизандин кьилел мусибатар атана. Талада никIериз яд гузвай вахтунда хуьруьн девлетлуйрикай сада адан бубани ими яна кьена. Эмирасланан хиве диде, гъве-

Əmirxanov məlumat verib. Xalqın savadlanmasından ötrü Bakıda “Bilik” cəmiyyəti təşkil etmiş, bir neçə il ərzində Quba və Küre mahallarının 10 kəndində məktəb açmış Rəcəb Əmirxanov İshaq əfəndiyə özünün “Şagirdin məktubu” hekayəsini ithaf etmişdir. Onlar dost idilər və R.Əmirxanov tez-tez Həzrəyə gəlib İshaq əfəndinin evində qalardı.

İshaq əfəndinin həyat və yaradıcılığı haqqında ilk məlumat verən Müzəffər Məlikməmmədov olmuşdur.

İshaq əfəndinin yaradıcılığında mübarizəyə çağırış, elmin və maarifin təbliği, ana dilinin inkişaf etdirilməsi mövzuları, həmçinin əxlaq və dinlə bağlı mövzular əsas yer tuturdu.

Şairin “Vəsiyyətlər” əsəri maraqlı fikirləri ilə diqqəti cəlb edir. Fəlsəfi mənası və dərin məntiqi ilə seçilən həmin əsər ləzgi ədəbiyyatının qiymətli incilərindəndir.

ƏMİRASLAN ĞANİDİN
(1851-1896)

Əmiraslan Ğanidinin alovlu şeirləri kənd mollalarının, varlıların canına qorxu salır. Buna görə də onlar şairi elin gözündən salmaq məqsədilə ona “dəli” ləqəbini verirlər. Lakin buna baxmayaraq, xalq onu çox sevirdi.

Ləzgi ədəbiyyatında özünəməxsus yer tutan Əmiraslan Ğanidin Quba bölgəsinin şairləri arasında dəst-xətti və üslubu ilə seçilən sənətkarlardandır. Əmiraslan Ğanidin haqqında ilk məlumat 1990-cı ildə Mahaçqalada çap olunmuş “Ləzgilərin inqilabdan əvvəlki ədəbiyyatı” kitabında dərc olunub. Həmin kitabda şairin bir neçə şeri də çap olunmuşdur.

Əmiraslan Ğanidin 1851-ci ildə indiki Qusar rayonunun Yuxarı Tahircal kəndində kasıb rəncbər ailəsində anadan olmuşdur. Kənd mədrəsəsində ərəb dilində təhsil alan gənc bir hadisədən sonra məşhurlaşdı. Mədrəsədə dərs deyən əfəndinin bəzi haqsız sözlərini eşidən Əmiraslan dözə bilmir və şeirlə onu tənqid edir.

Bu hadisə din xadimlərinin xoşuna gəlmir. Şairin mollaları, əfəndiləri və varlıları ifşa edən şeirləri xalqın dilinə düşəndə din xadimləri onu “dəli” kimi qələmə verirlər. Bundan sonra şair din pərdəsi altında xalqı soyanları daha kəskin ifşa edir. Buna görə də onu mədrəsədən qovurlar.

Bu hadisədən sonra varlılar onun ailəsinə sui-qəsd edir, atasını və əmisini zəmini suvardıqları yerdə vurub öldürürlər. Əmiraslan anasını, kiçik qardaşını və

чIи стха ва гъвечIи вах хуьн гьатна. Гуьгъуьнлай цIегьерин азардик адан вахни стха кьена. Эхирдай ам вични месе гьатна.

Хайи хуьряй экъечIиз мажбур хьайи Эмираслана муьжуьд йисуз Манкъулидхуьре ва Яламадин Велемир хуьре девлетлуйрин малар хвена. Хуьруьн фекьийринни девлетлуйрин гафарихъ яб акалай хайи дидедини Эмираслан кваз кьунач. Хва "семеди" я, лагьана ам Мири тIвар алай са касдиз гъуьлуьз фена. И карди рикI тIарай Эмираслан гьа чIавалай къуни-къуншийрин кIвалера, хьрарик ва мел-мехъерик йикъар-йифер акъудиз мажбур хьана. Эмираслан Гъанидин "Ваз кIаниди са зун ятIа", "Элкъвез-элкъвез", "Вун зи яр я", "Ашкъидин цIай", "Пуд суал", "Фана дуьнья" хьтин лирикадин шиирар поэзиядин халисан жавагьирар я. Вичиз кIан хьайи Селми тIвар алай руш кьисмет тахьай шаир эвленмиш хьанач. "Ваз кIаниди са зун ятIа" тIвар алай шиирда ада вичин жавабсуз муьгъуьббатдикай ихтилатзава. Уьмуьрдин эхирда инсанривай яргъаз хьайи ялгъуз ва дертлу шаир вичин 45 яш хьайила рагьметдиз фена.

Эмираслан Гъанидин ирс кIватIунихъ тIигьиржалви Вилибег Мегьралиева чIехи пай кутуна. Ада вичин хуьруьнбур тир, 140-йисуз уьмуьр гьалай Нуьзуьр бубадивай, фекьи Агъали Нуьдуьралидин хцивай, Къарабег Мустафаевавай, Мегьамед Яралиевавай, Балугъланавай ва масабурувай шаирдин цIудралди шиирар кIватIна. Шаирдин икьван гагьди чап тахьанвай шиирар кхьираг Седакъет Керимовади са шумудра "Самур" газетдин чинриз акъудна.

bacısını himayə etməli olur. Amma xəstəlik bacı və qardaşını onun əlindən alır. Nəhayət, özü də yatağa düşür.

Fiziki cəhətdən zəifləyən şair qazanc dalınca qonşu kəndlərə gedir, 8 il İmamqulukənddə və Vələmirdə varlıların mal-qarasını saxlayır. Din xadimlərini kəskin ifşa etdiyinə görə anası da Əmiraslandan üz döndərir. O, Miri adlı bir nəfərə ərə gedir. Bundan sonra Əmiraslan öz evində deyil, orda-burda gecələməyə məcbur olur.

Ağır məhrumiyyətlərə düçar olmasına baxmayaraq, Əmiraslan Ğanidin gözəl əsərlər yaratmışdır. Şairin "İstədiyin tək mənəmsə", "Dolana-dolana", "Üç sual", "Fani dünya", "Palasa" və başqa şeirləri əsl poeziya inciləridir. Sevdiyi Səlmi adlı qıza qovuşmadığına görə şair ömrünün axırına kimi evlənmir. "Sevdiyin tək mənəmsə" şerində şairin cavabsız məhəbbətindən söz açılır. Ömrünün son illərində insanlardan uzaqlaşmış tənha və dərdli şair 1896-cı ildə, 45 yaşında dünyasını dəyişir.

Əmiraslan Ğanidinin ədəbi irsinin toplanmasında tahircallı Vəlibəy Mehrəliyevin böyük əməyi olmuşdur. O, həmkəndliləri, 140 yaşında dünyasını dəyişmiş Nüzür babadan, molla Ağali Nüdürəli oğlundan, Qarabəy Mustafayevdən, Məhəmməd Yaraliyevdən, Baloğlandan və başqalarından şairin onlarca şeirlərini toplamışdır. Əmiraslan Ğanidinin bu vaxta kimi çap olunmamış şeirlərini yazıçı Sədaqət Kərimova bir neçə dəfə "Samur" qəzeti vasitəsilə oxuculara çatdırmışdır.

АШУКЬ ЯГЬЯ

Халкьдин ашукь хьиз Къубадинни Куьредин вири магьалриз сейли хьайи Ашукь Ягья гьеле сагъзамаз халкьди вичин яратмишунриз къимет гайи сеняткаррикай я.

(1875-1918)

Ягья Кичибеган хва 1875-йисуз Къуба уезддин Агъа Лакаррин хуьре дидедиз хьана. Аялзамаз халкьдин манийрихъни макьамрихъ ялай гадади хуралай чIаларни манияр теснифиз, чуьнгуьр ягъиз мел-мехъерик элдин гъуьрмет къазанмишна. Ашукьрин поэзиядиз цIийи жанраяр гъайи, чи къадим мазанрин чIалар кIватIна, туькIуьр хъувур Ягья са вахтундилай Куьре патазни сейли хьана. Сенятдин кьакьан кукIушриз хкаж хьайи шаирди вичин шииррикай диван туькIуьрнай. Ан-

AŞIQ YƏHYA

Ləzgi aşıq poeziyasının görkəmli nümayəndələrindən olan Aşıq Yəhya hələ sağlığında şeirləri dillərə düşmüş, yaradıcılığına qiymət verilmiş sənətkarlardandır.

Yəhya Kiçibəy oğlu 1875-ci ildə Quba qəzasının Aşağı Ləgər kəndində anadan olmuşdur. Uşaqlıqdan xalq mahnılarının təsiri altında olmuş Yəhya gənc yaşlarından məclislərdə saz çala-çala öz sözlərinə bəstələdiyi mahnıları oxuması ilə elin məhəbbətini qazanır. Onun aşıq poeziyasına gətirdiyi yeniliklər, qədim ləzgi aşıq mahnılarını yenidən işləyib özünəməxsus tərzdə oxuması el sənətkarını nəinki Quba qəzasında, eləcə də Küre mahalında məşhurlaşdırır. Müasirləri şairin divanının oldu-

жах гуьгъуьнлай а диван квахьна ва халкьдив агакь-нач. Адан чIалар дерин манадин, регьятдиз эзбериз жедай, рикIел аламукьдайбур я. Ашукь Ягья 1918-йисуз хайи хуьре рагьметдиз фена.

Шаирдин шиирар сифте яз алатай асирдин 40-йисара СССР-дин ИА-дин Азербайжандин филиалдин кIвалахдар Хуьземмед Къадимова кIватIна, Азербайжандин Гъилин ХатIарин Фондунив вуганай. Гуьгъуьнлай Х.Къадимова адан са шумуд шиир Азиз Мирзебеговал агакьарнай. А.Мирзебегова Ашукь Ягьядин шиирар "РикIин гаф", "Самур", "КцIар" газетра чапнай. Арбен Къардаша урус чIалаз элкъуьрай Ашукь Ягьядин са шумуд шиир "Наш Дагестан" ва "Лезгинские известия" газетрин чинриз акъатнай.

ğunu qeyd edirdilər. Lakin həmin divan şair 1918-ci ildə doğma kəndində vəfat etdikdən sonra yoxa çıxmışdır.

Aşıq Yəhyanın irsini ilk dəfə keçən əsrin 40-cı illərində SSRİ EA Azərbaycan filialının əməkdaşı Xüzəmməd Qədimov toplamış, onun barəsində məlumatı və bir sıra əsərlərini Azərbaycan Əlyazmaları Fonduna təhvil vermişdir. Sonralar o, şairin bir neçə şerini yazıçı-jurnalist Əziz Mirzəbəyova çatdırmış, sonuncu onları ləzgicə çıxan "Ürək sözü", "Samur" və "Qusar" qəzetlərində çap etdirmişdir. Dağıstanın tanınmış şairi Arben Qardaşın ləzgi dilindən rus dilinə çevirdiyi Aşıq Yəhyanın bir sıra şeirləri "Naş Daqestan" və "Lezginskiye izvestiya" qəzetlərində çap olunmuşdur.

КЕСИБ АБДУЛЛАГЪ
(1875-1934)

Кесиб Абдуллагьа халкьдин четин гьаларикай, адан дердерикай туькIуьрнавай шиирар халкьдин рикIяй тир. Гьавиляй абур хуралай кIелдай инсанри.

Вичин бахтсуз уьмуьрдив кьадайвал "Кесиб" лакIаб къачур, зурба чIалар арадал гъайи Абдуллагь Саруханов (Кесиб Абдуллагь) 1875-йисуз Манкъулидхуьре дидедиз хьана. Аялзамаз етим амукьай ада яргъал йисара дуьньяда къекъвена, девлетлуйрин кIвалера батраквал, лежбервал ва фялевал авуна. ГъвечIи чIавуз кIелиз-кхьиз чирай Абдуллагь къад яшда аваз Бакудин нафтIадин мяденра кIвалахал акъвазнай. А чIавуз Сабунчидин, Байилдин, Сураханидин мяденра кIвалахзавай фялейрин чIехи паяр лезгияр тир. Абурукай са паяри инкъилабдин крарик кьил кутунвай. Гьа и кар багьна кьуна урус пачагьдин гъилибанри кьведра агъзурралди лезги фялеяр Бакудай чукурнай.

Кьвед лагьай гъилера Бакудай акъудай фялейрин арада Абдуллагьни авай. Ам вичин хуьруьнви Ибрагьимахъ галаз санал Ростовдиз фенай. Ахпа абуру Петровскдиз фена, балугърин ветегада кIвалахна. Амма инин залан шартIариз дурум гуз тахьана абур хайи хуьруьз хтана. Девлетлуйри лежберрин гьакъи тагуз, абуруз зулумар ийизвай. Шегьерра кIвалахна хтанвай ксаривай и кар эхиз жезвачир ва абур девлетлуйриз акси экъечIзавай. Девлетлуйри лагьайтIа, фад-фад Къубадай приставдиз эвериз, хуьруьнбуруз кичIерарзавай. Мад гъилера пристав хуьруьз атайла, лежберри ам ва адахъ галаз санал атай са шумуд

KASIB ABDULLAH
(1875-1934)

Kasıb Abdullahın xalqın acınacaqlı həyatından, onun dərdlərindən xəbər verən şeirləri xalqın məhəbbətini qazanmışdı. Ona görə də insanlar onları əzbərdən deyirdilər.

Ömrü boyu taleyin ağır zərbələrinə məruz qalan, "Kasıb" təxəllüsü ilə yaratdığı gözəl şeirləri bu günə kimi xalqın yaddaşında yaşayan Abdullah Saruxanov (Kasıb Abdullah) 1875-ci ildə Qusar rayonunun İmamqulukənd kəndində anadan olmuşdur.

Uşaq ikən yetim qalan, dünyanı dolaşıb varlılara nökərlik edən, rəncbərlik və fəhləliklə dolanan Abdullah 20 yaşında Bakının neft mədənlərində işə düzəlir. O vaxtlar Bakının Sabunçu, Bayıl, Suraxanı və sair mədənlərində çoxlu ləzgi işləyirdi. Onların bir hissəsi inqilabi fəaliyyətlə məşğul idi. Bundan qəzəblənən rus çarının əlaltıları iki dəfə minlərlə ləzgini Bakıdan sürgün edir.

İkinci dəfə çıxarılan fəhlələr arasında Abdullah da var idi. O, həmkəndlisi İbrahimlə bir yerdə Rostova yola düşür. Sonra Petrovsk şəhərinə gedib balıq vətəgəsində işləyir. Buranın ağır iş şəraitinə dözə bilməyib, hər ikisi kəndə qayıdır. Kənd camaatı 4-5 dövlətlinin əlinin altında işləyirdi. Şəhərdə işləyib gəlmiş fəhlələr onların zülmünə tablaşmaq istəmirdilər. Dövlətlilərin tez-tez kəndə çağırdıqları Quba pristavı onlara hədə-qorxu gəlirdi.

Bundan qəzəblənən Abdullahgil növbəti dəfə kəndə gələn pristavı və onun əlaltılarını mühasirəyə alır, silahını əlindən alırlar. Müqavimət göstərən pristavın başını İbrahim yumruqla yarır. Abdullah ilə İbrahim

кас элкъуьрна юкьва туна ва абурув гвай яракьар вахчуна. Приставдиз вичин гьукум къалуриз кIан хьайила, Ибрагьима гьутунив яна адан кьил хана. Идалай кьулухъ Ибрагьимани Абдуллагьа хуьруьн девлетлуйри кIватIнавай вири гад жемятриз пайна. Идахъ авсиятда Абдуллагьа кхьей "Приставдин бармак" шиир элдин меце гьатнай.

Гуьгъуьнлай кулакриз элкъвей девлетлуяр Ибрагьимни Абдуллагь терг ийиз алахънай. Ибрагьим са вахтунилай кIвалахун патал Бакудиз фена. Абдуллагь лагьайтIа, хуьре амукьна. Ада лежбервал ийиз, шиирар кхьиз Совет гьукуматдин душманар русвагьзавай. Эхирни кулакри йифиз, чинеба ам гуьлледив яна. Вичел залан хер хьайи Абдуллагь са шумуд юкъуз месе гьатна, дуьньядилай фена. 1963-йисуз Забит Ризванова Магьачкъалада Кесиб Абдуллагьан шииррин кIватIал чапдай акъудна.

dövlətlilərin taxılını kasıblara paylayırlar. Bu münasibətlə Abdullahın yazdığı "Pristavın papağı" şeri kəndə yayılır və şairə şöhrət qazandırır.

Tezliklə inqilab qələbə çalır, pristavın əlaltılarının başı qarışır. Bütün Quba qəzasında qoçaqlığı ilə məşhur olan İbrahim Bakıya, neft mədənlərində işləməyə yola düşür, Abdullah isə kənddə rəncbərlik edir, Sovet hökumətinə qarşı çıxan düşmənləri rüsvay edən alovlu şeirləri ilə kənd camaatının məhəbbətini qazanır.

Lakin bu şeirlər dövlətlilərin xoşuna gəlmir, onlar şairi həmişəlik susdurmaq qərarına gəlirlər. Bir gecə ona tüfəngdən atəş açırlar. Şair aldığı yaradan vəfat edir. Yaradıcılığı hələ də tam öyrənilməmiş Kasıb Abdullahın bir sıra əsərlərini ilk dəfə Zabit Rizvanov toplamış və 1963-cü ildə Mahaçqalada kitab kimi nəşr etdirmişdir.

ХУЬЛУЬХЪВИ АБДУЛЖЕЛИЛ

Хуьлуьхъви Абдулжелил "халькьдин душман" хьиз дустагъда тунин себеб адаз араб ва фарс чIалар дериндай чир хьун тир.

(1880-1937)

Вичи "Надим" лакIаб алаз лезги ва азербайжан чIаларалди гзаф метлеблу ва везинлу шиирар тесниф авур Рамазанов Абдулжелил Садикьан хва 1880-йисуз Хуьлуьхърин хуьре дидедиз хьана. Сифте хуьруьн мискIиндин мектебда кIелай ада, гуьгъуьнлай Куьре округда Алкьвадар Гьасан эфендидин мектебда ва Ярагърин медресада чирвилер къачунай. Ина ам РагъэкъечIдай патан уьлквейрин, гьакIни Азербайжандин ва Дагъустандин поэзия мукьувай чириз эгечIнай. Араб, фарс, туьрк ва азербайжан чIалар вичин хайи чIал хьиз дериндай чирай и камалэгьлидихъ зурба ктабхана авай. И ктабханадикай къунши хуьрерин кIелунал рикI алай инсанрини менфят къачудай. Абдулжелил эфенди а вахтунда хуьре муаллимвал авур Агьмед Жавад, Мир Жафер Багъиров хьтин инсанрихъ галаз дуст тир.

Ада халкьдин патай чIехи гьуьрмет къазанмишуни бязи фасикьрихъ къалабулух кутунай. Гьавиляй 1932-1934-йисара абуру Абдулжелилал "халкьдин душман" тIвар илитIна, ам кьведра дустагъ авунай, адан гзаф къиметлу ктабар цIайлахандиз вегьена канай. Абдулжелил эфендиди Бакудин дустагъдай

XULUQVİ ABDULCƏLİL

Xuluqvi Abdulcəlilin "xalq düşməni" damğası ilə həbsxanaya salınmasının əsas səbəbi onun ərəb və fars dillərini mükəmməl bilməsi idi.

Ləzgi və Azərbaycan dillərində "Nadim" təxəllüsü ilə gözəl şeirlər yazmış Ramazanov Abdulcəlil Sadiq oğlu 1880-cı ildə Xuluq kəndində anadan olmuşdur. Kənd məscidinin nəzdindəki məktəbdə təhsil alan Abdulcəlil sonradan Küre mahalında Alqadar Həsən əfəndinin məktəbində və Yaraq mədrəsəsində təhsil almışdır. Burada o, Şərq poeziyasını, Azərbaycan və Dağıstan şairlərinin yaradıcılığını öyrənmişdir. Azərbaycan, türk, fars və ərəb dillərinə öz doğma dili kimi yiyələnmiş Abdulcəlil əfəndinin zəngin kitabxanası var idi. Ondan qonşu kəndlərin sakinləri də bəhrələnirdilər. Abdulcəlil əfəndi o vaxtlar kənddə işləmiş Əhməd Cavad, Mir Cəfər Bağırov kimi şəxsiyyətlərlə dostluq edirdi.

Bu mütərəqqi fikirli ziyalının xalq arasında böyük nüfuza malik olması bəzi qara qüvvələri hiddətləndirir və onların əli ilə Abdulcəlil əfəndi 1932-ci ildə və 1934-cü ildə "xalq düşməni" kimi iki dəfə həbs edilir. Bu maarif xadiminin zəngin kitabxanasını isə insafsızcasına məhv edirlər.

Bakıdakı həbsxanadan doğma kəndə göndərdiyi onlarca şeirdə o, dövrünün haqsızlıqlarını və özbaşınalıqlarını ifşa etmişdir.

кIвализ цIудралди шиирар рекье тунай.

1934-йисуз азадвилиз акъатай агъсакъал 1937-йисуз пуд лагъай гъилера дустагъда тунай ва ам гъанай юхдиз акъатнай. Рехи чIавуз кIваливай-къавай хьайи Абдулжелил эфендидин хизандин кьилелни гзаф мусибатар атанай. Адан ругуд кьил хизан гьалал кIваляй, кьве гъавадин чIехи дараматдай акъудна, инаг хуьруьн мектебдиз элкъуьрнай. Абдулжелилан уьмуьрдин юлдашди Сафията дарвилеризни четинвилериз килиг тавуна вичин вири веледрив кIелиз тунай.

Адан гъвечIи хва Зияпашади бубадин рехъ давамарнай. Азербайжандин Гъукуматдин Университетдин РагъэкъечIдай патан уьлквейрин чIаларин факультет акьалтIарна, уьмуьрдин эхирдалди Хачмаз райондин Къусарчай хуьруьн юкьван мектебда муаллимвал авунай. Гьа са вахтунда диссертацияни хвена, алимвилин тIвар къачунай.

Абдулжелилан санлай 101 шиир кхьенвай кьве дафтар шаирдин хци Зияпаша Рамазанова филологиядин илимрин доктор Мавлуд Ярагъмедовав вуганай. Алимди шаирдин поэзиядиз чIехи къимет ганай ва и поэзиядикай вичин къейдер, гьакIни Абдулжелил эфендидин са шумуд шиир 1992-йисан "Самур" газетдин чинриз акъуднай.

1934-cü ildə azadlığa buraxılan ziyalı, 1937-ci ildə üçüncü dəfə həbs olunur və bir daha geri qayıtmır.

Ağsaqqal vaxtında elindən, obasından didərgin salınan maarifçinin ailəsinin başına olmazın müsibətlər gətirilir. Arvadı Safiyat altı övladı ilə birlikdə halal evindən - ikimərtəbəli evin geniş otaqlarından çıxarılır, onların evində məktəb təşkil edilir. Lakin məhrumiyyətlərə baxmayaraq, Safiyat övladlarının hamısına ali təhsil verir.

Şərq ölkələri ədəbiyyatının vurğunu olan onun kiçik oğlu Ziyapaşa atasının yolunu davam etdirir. O, Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsini bitirdikdən sonra namizədlik dissertasiyası müdafiə edir. Xaçmaz rayonunun Qusarçay qəsəbəsində ömrünün axırına kimi müəllimlik etmiş Ziyapaşa müəllim kitablara vurğun insan idi. Atası kimi onun da zəngin kitabxanası var idi.

Həbsxanadan itkin düşən şairdən yalnız 101 şeir yazılmış son iki dəftəri yadigar qalır. Həmin dəftərləri Ziyapaşa Ramazanov 1992-ci ildə filologiya elmləri doktoru Mövlud Yarəhmədova təqdim edir. Alim şairin poeziyasına yüksək qiymət verir, bu barədə qeydlərini və Nadimin şeirlərini həmin il "Samur" qəzetində dərc etdirir.

МЕГЬАМЕД САИД ЭВЕЖУГЪИ

1901-йисуз Меккедизни Мединадиз фейи Мегьамед Саид Эвежугъи ватандиз 8 йисалай сейли динэгьли ва алим хьиз хтанай.

(1883-1938)

Гьажи Мегьамед Саид эфенди Дагъустани ал-Эвежугъи 1883-йисуз КцIар райондин Эвежугъ хуьре дидедиз хьанай. Жегьилзамаз бубани диде рагьметдиз фейи гададин кIелунал гзаф рикI алай. Сифте хуьруьн медресада чирвилер къачур ам гьаждиз фейила кьуд йисуз ислам диндин меркездай гьисабзавай Багъдатда амукьнай. Ина араб чIал хъсандиз чирай ада, кьве йисуз "ал-Имам ал-Азам" мискIиндин медресада диндин рекьяй чирвилер къачунай.

1905-йисуз Туьркиядин Истанбул шегьердиз атай Саида ина "Къуръандин" ва араб чIалан тарсар гуз, фекьивал ийиз, туьрк чIални хъсандиз чирзавай. И савадлу ва гегьенш дуьньякьатIунар авай касди Истанбулдин динэгьлийрин арада гьуьрмет къазанмишнай ва адаз эфендивилин титул ганай.

MƏHƏMMƏD SƏİD ƏVƏCUĞİ

1901-ci ildə zəvvarlarla Məkkə və Mədinəyə ziyarətə yola düşən Məhəmməd Səid Əvəcuği 8 ildən tanınmış din xadimi və alim kimi vətənə qayıtmışdır.

Məhəmməd Səid əfəndi Dağıstani əl-Əvəcuği 1883-cü ildə Qusar rayonunun Əvəcuq kəndində anadan olmuşdur. İlk təhsilini ikisinifli Əvəcuq kənd mədrəsəsində almışdır. Gənc yaşlarından yetim qalmış Məhəmməd Səid 1901-ci ilin payızında Quba-Qusar zəvvarları ilə birlikdə Məkkəyə və Mədinəyə həcc ziyarətinə yola düşür. Ziyarətini başa çatdırıb, dörd il Bağdadda yaşayır, ərəb dilini mükəmməl öyrənir və şəhərin "əl-İmam əl-Əzəm" məscidində fəaliyyət göstərən ikiillik mədrəsədə dini təhsil alır. 1905-ci ilin əvvəllərində Türkiyənin İstanbul şəhərinə gəlir. O, həm İstanbul ilahiyyət məktəbində "Quran"dan və ərəb dilindən dərs deyir, həm camidə mollalıq edir, həm də türk ədəbi dilini öyrənir. İstedadlı gənc İstanbulun tanınmış dindarlarının rəğbətini qazanır, tezliklə

1908-йисуз Эвежугъиз хтай Саид эфенди мискIиндин медресада тарсар гуз эгечIна. И медресадиз Хьилер, ЦIуру Худат, ГадацIиййихуьр, Хуьрел, Агъа Лакар хуьрерайни кIелунал рикI алайбур къвезвай. И касдин нуфуз хкаж хьуникай кичIе хьайи Къафкъаздин сердердин Къубада авай гъилибанри Саид эфенди шовинист хьиз къелемдиз гана, ам кIевера туна.

И басрухриз таб гуз тахьай кас Бакудиз куьч хьана. Ина ада семинарияда муаллимвал авунилай гъейри эсерарни кхьизвай. 1915-йисуз чап хьайи "Пуд виш месэла" ада медресаяр патал чирвилер гудай ктаб хьиз къелемдиз къачунай. И ктабди Къафкъаздин динэгьлийрин дикъет вичел желбнай ва 1916-йисуз ам кьвед лагьай гъилера чап хъувунай.

1918-йисуз Азербайжандин Халкьдин Жумгъурият тешкил хьайила Саид эфендиди вичин хвешивал "Зейн ал Макатиб" тIвар ганвай шииррин кIватIалдалди малумарнай. И ктаб 1919-йисуз Бакудин "Уружоврин стхайрин чапханада" басма хьанай.

1920-йисуз атай Совет гъукуматди динэгьлияр кIевера твaз башламишна. 1926-йисуз семинария кIев хьайила Саид Эфенди хуьруьз хтана. Са йисуз ада Манкъулидхуьре муаллимвал авуна. Амма и четин кьисметдин инсандиз регьят уьмуьр несиб тушир кьван. Советрин аксина теблигъат тухузвай муаллим хьиз къелемдиз гана, ам кIвалахал тунач. Эхирни ам вичин хайи хуьре кхьинрив машгъул хьана. Анжах Саид эфендидиз санани секинвал гузвачир. 1935-йисуз хайибуру ам суьргуьндикай хуьн патал чинеба Уьнуьгъиз рекье туна. Ина ам Дервиш Буба хьиз са шумуд йисуз яшамиш хьана. Хуьруьн эвлиян хьиз машгъур хьайи Дервиш Буба 1938-йисуз 55-йиса аваз рагьметдиз фена.

Эвежугъдин кьуьзуьбуру ихтилатзавайвал, Саид эфендидихъ гъам кIвале, гъамни мискIинда чIехи ктабхана авай. 1935-йисуз хуьруьн кьиле авай ксари адан ктабар цIай яна кана. Са бязи ктабар чуьнуьхна вичин кIвале хвейи Шемседдин Агьмедов тахсирлу яз кьурла, адав гвай ктабарни тергнай.

Саид эфендидин гьелелиг чав агъадихъ галай ктабар агакьнава: Ислам диндиз талукь "Пуд виш месэла", "Зейн ал-Макатиб" ва "Пайгъамбардин нур". Анжах адахъ чап хьанвай мадни са шумуд ктаб авай. Гъабурукай яз "Уружоврин стхайрин чапханада басма хьайи "ЦIийи Асари Дагъустан" ва "Алankъа" ("Симургъдин къуш") ктабар къалуриз жеда.

"əfəndi" tituluna layiq görülür. 1908-ci ilin yayında o, doğma kəndi Əvəcuğa qayıdır. Məscidin nəzdindəki molla məktəbində "Qurani-Kərim"dən, ərəb dilindən və tarixindən kənd uşaqlarına dərs deməyə başlayır.

Əvəcuq kəndinə ətraf kəndlərdən - Köhnə Xudatdan, Hildən, Xüreldən, Aşağı Ləgərdən, Gədəzeyxurdan da imkanlı adamların övladları Səid əfəndidən dərs almağa gəlirlər. Lakin onun artan nüfuzundan qorxuya düşən Qafqaz canişininin Qubadakı əlaltıları Səid əfəndini təqib etməyə başlayırlar.

O, Bakıya köçməli olur. Burada ziyalılar, dini və ədəbi mühitin adamları tərəfindən tezliklə tanınır. O, müəllimlik etməklə yanaşı, bir sıra əsərlər də yazır. Onlardan biri 1915-ci ildə Bakı şəhərində çap olunmuş, mədrəsələr üçün dərslik kimi yazılmış "Üç yüz məsələ" kitabıdır. Bu kitab Qafqaz möminlərinin və ruhanilərinin diqqətini cəlb edir. Ona görə də birinci çapdan bir neçə ay sonra, 1916-cı ildə "Üç yüz məsələ" kitabı yenidən Bakıda böyük tirajla çap olunur.

1918-ci ilin may ayının 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması xəbərini eşidən Səid əfəndi uşaq kimi sevinir. O, "Zeyn əl-Məkatib" adlı şeirlər kitabını müstəqil Azərbaycan hökumətinin quruculuq və maarifçilik fəaliyyətinə həsr edir. Azərbaycan dilində yazılmış bu kitab 1919-cu ilin may ayında, Bakıdakı "Orucov qardaşları" mətbəəsində nəşr olunur.

1926-cı ildə seminariya bağlanandan sonra təqiblərə məruz qalan Səid doğma kəndinə qayıdır və yeni dərs ilini İmamqulukənd məktəbində müəllimliklə başlayır. Dərs ili başa çatdıqdan sonra Səid əfəndi doğma kəndinə qayıdır, yaradıcılıqla məşğul olur. 1935-ci ildə təqiblərdən yaxa qurtarmaq üçün gizlincə Əniğ kəndinə köçən Səid əfəndi Dərviş Baba adı ilə ömrünün sonuna kimi burada yaşayır. Bu "canlı ocağa" pənah gətirənlər şəfa tapır, şər işlərdən əl çəkirdilər.

Səid Əvəcuği 1938-ci il noyabr ayının 19-da, 55 yaşında Əniğ kəndində sətəlcəmdən vəfat edir. Onu kənd qəbiristanlığında dəfn edir, baş daşında "Dərviş Baba, 1938-ci il" sözlərini yazırlar. Səyid əfəndi Dağıstani əl-Əvəcuği Məhəmməd peyğəmbərin həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş "Peyğəmbərin nuru" kitabının da müəllifidir. O, həmçinin 1920-ci ildə Bakıdakı "Orucov qardaşları" mətbəəsində çap olunmuş "Yeni asari Dağıstan" tarixi əsərinin, "əl-Ənqa" ("Simurq quşu") kitabının və digər əsərlərin müəllifidir.

НУРЕДДИН ШЕРИФОВ

"Нуреддин буба" хьиз машгьур тир Нуреддин Шерифова ватанпересвилин гьиссералди тесниф авур шиирар гзафбуру хуралай кIелдай.

(1883-1952)

Нуреддин Шерифов 1883-йисуз ГуьндуьзкIеле хуьре, вичин девирдин вилик-кьилик квай ксарикай тир Шериф эфендидин хизанда дидедиз хьана. 1887-йисуз Дагъустанда пачагьдин аксина къарагъай бунтара иштирак авур, гьавиляй вич Дербентдин къазаматда тур Шериф эфенди вичин хайи хуьряй - Миграгъай Къуба уезддин ГуьндуьзкIеле хуьруьз суьргуьн авунай.

Истанбулда медреса акьалтIарай, араб, фарс, туьрк ва азербайжан чIалар хъсандиз чидай, дерин фагьумар авай и касди сифте яз хуьре мектеб ахъайна, тарсар ганай. И мектебдиз къунши хуьрерайни кIелун патал аялар къведай. Бубадин мектебда Нуреддина азербайжан, араб, фарс ва туьрк чIаларилай гъейри урус чIални хъсандиз чирнай.

Са вахтуналди ам Бакудин нафтIадин мяденра, гуьгъуьнлай Яламада капиталист Горбачован балугърин ватагада кIвалахал акъвазна. Ина залан шартIара кIвалахзавай инсанрихъ галаз санал бунт къарагъарайла Нуреддинал залан хирер хьанай. 1906-1909-йисара Нуреддина Миграгъа старшинадин секретарвиле кIвалахна. ГуьндуьзкIеледиз хтайла гадади вичин бубадин мектебда муаллимвал авуна.

1912-йисуз Крымдин Бахчасарай шегьердиз акъатай ада, ина кьве йисан муаллимвилин курсар акьалтIарна. 1920-йисалди жегьилди вичин хуьре сифте муаллимвиле, ахпа директорвиле кIвалахна. 20-йисар Нуреддин Шерифован уьмуьрда чIехи агалкьунрин йисар хьиз тафаватлу хьана. Ада са шумуд автордихъ галаз санал сад лагьай лезги элифба ктаб туькIуьрна чапдай акъудна, Дагъустанда кьиле фейи сад лагьай орфографиядин конференциядин иштиракчини хьана, Азербайжандин сейли шаиррикай Вакъифан, Видадидин ва Сабиран эсерар лезги чIалаз элкъуьрна.

Бакуда большевикрин "Гъуьммет" тешкилатдихъ галаз санал лезги большевикрин "Фарух" тешкилатни арадиз атанай. Адан регьберрикай тир Н.Шерифов Къуба уезддин хуьрера партиядин кIватIалар

NURƏDDİN ŞƏRİFOV

Xalq arasında "Nurəddin baba" adı ilə məşhur olan Nurəddin Şərifovun vətəndaş yanğısı ilə qələmə aldığı şeirlərini bir çox qusarlılar əzbərdən deyirdilər.

Nurəddin Şərifov 1883-cü ildə Gündüzqala kəndində anadan olmuşdur. Onun ilk müəllimi atası Şərif əfəndi olmuşdur. 1887-ci ildə Dağıstanda rus çarı əleyhinə üsyanda iştirak etmiş, buna görə Dərbənd həbsxanasına salınmış Şərif əfəndi doğma kəndi Migrağdan Quba qəzasının Gündüzqala kəndinə sürgün olunmuşdu.

İstanbulda dini təhsil almış Şərif əfəndi öz ana dili ilə yanaşı Azərbaycan, ərəb, fars və türk dillərini də dərindən bilirdi. İstanbuldan qayıtdıqdan sonra o, doğma kəndində məktəb açıb orada dərs deyirdi. Bu məktəbə oxumaq üçün qonşu kəndlərdən də uşaqlar gəlirdilər.

Atasının məktəbində oxuyan Nurəddin Azərbaycan, ərəb, fars, türk dillərindən başqa rus dilini də mükəmməl öyrənmişdi. Əvvəlcə Bakının neft mədənlərində işə düzələn gənc, sonralar Yalamada kapitalist Qorbaçovun balıq vətəgəsində çalışır. Buradakı ağır şəraiti və haqsızlıqları görən Nurəddin yoldaşları ilə birgə qiyam qaldırır və bu zaman baş verən atışmada ağır yaralanır.

Bu hadisədən sonra Nurəddin Dağıstanın Migrağ kəndinə gedir, burada yüzbaşının katibi vəzifəsinə işə düzəlir. Sonradan Gündüzqalaya qayıdan gənc atasının məktəbində müəllim işləyir. O, 1912-ci ildə Krımın Bağçasaray şəhərində ikiillik pedaqoji məktəbdə təhsil alır. 1920-ci ilə kimi doğma kəndində əvvəl müəllimlik edir, sonra isə direktor vəzifəsində çalışır.

1920-ci ildə o, ilk dəfə bir neçə müəlliflə birgə yeni ləzgi əlifbasını tərtib edərək, çap etdirir. O, Dağıstanda keçirilən birinci orfoqrafiya konfransının iştirakçısı olur. N.Şərifov məşhur Azərbaycan şairləri Vaqifin, Vidadinin və Sabirin əsərlərini ləzgi dilinə çevirir.

Ötən əsrin əvvəllərində Bakı bolşeviklərinin "Hümmət" təşkilatı ilə yanaşı, ləzgi bolşeviklərinin "Farux" təşkilatı da fəaliyyətə başlayır. Onun rəhbərlərindən biri olan N.Şərifov Quba qəzasının kəndlərində partiya özəkləri yaratmaqla məşğul olur. Bu, o dövrün çətin və məsuliyyətli vəzifəsi idi. Quba qəzası

туькIуьрунив эгечIнай. Къуба уездда важиблу крарин идарадин кьил, уезддин партколлегиядин кьил хьайи Н.Шерифова цIийиз тешкил хьайи Хьил райондин исполкомдин седривиле кIвалахна. 30-йисара адан эсерар мектебрин учебникра ва хрестоматийра гьатна. Н.Шерифова вичин “Сифте камар” тIвар ганвай сад лагьай ктаб 1929-йисуз чапдиз гьазурнай. Адан “Чигедин стIал” ктаб Бакуда 1966-йисуз басма хьана. 1932-йисуз КцIар районда акъатзавай “Социализмадин темп” газетдин редакторвиле тайинарай Н.Шерифова ина 10 йисуз кIвалахна.

1936-йисуз Азербайжанда лезги мектебар кIевайла, лезги чIалал кIел-кхьин къадагъа авурла Нуреддин Шерифова кузни-хкIуз кхьей “Гьайиф” тIвар алай шиир халкьдин мецера гьатнай.

Шаирди вичин уьмуьрдин эхирдалди КцIар райондин РОНО-да кIвалахна, 1952-йисуз 69 йиса аваз рагьметдиз фена. Гьайиф къведай кар ам я хьи, адан эсерар вири кIватI хъувунвач. Шаирдин сифте кIватIал туькIуьрна чапдай акъудайди Забит Ризванов я. Адан архивда чап тахьанвай 200-дав агакьна шиирар ва 4 поэма ама. КцIара Нуреддин Шерифован тIвар ганвай куьче ава.

ЗАБИТ РИЗВАНОВ

Чи чилерал дагъ хьиз хкаж хьайи, вичин эсерралди инсанрин рикIериз нур чукIурай, хайи чIал хуьн патал женг чIугур Забит Ризванов халкьдин рикI алай сеняткар я.

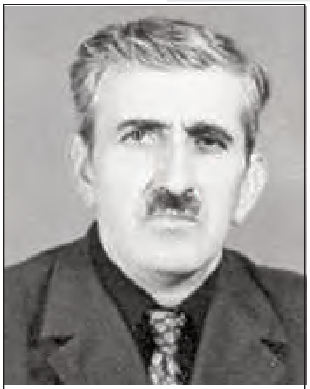

(1926-1992)

Забит Ризванов 1926-йисан 26-ноябрдиз КцIар райондин Манкъулидхуьре дидедиз хьана. Аялзамаз диде-буба квадарай, Ватандин ЧIехи дяведин яцIарай акъатай, вичин 9 веледдикай кьуд гъвечIизамаз квадарай З.Ризванован уьмуьр четинвилерани дарвилера фена.

1986-йисуз кхьей “Руьгьдин азаб” повестда Забит Ризванова вичин прототип яратмишнава: “Закир кьелечI якIарин, кIулар са тIимил хкатай начагъ жуьредин итим я... Аскервиле авай вахтунда военный газетрин чинриз макъалаяр, шиирар акъудай Закир гуьгъуьнлай райондин газетдиз мукьва хьана... Коммунистрин партиядин жергей-

vacib işlər idarəsinin müdiri, qəza partiya kollegiyasının rəhbəri vəzifəsində çalışmış N.Şərifov yeni təşkil olunmuş Hil Rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri vəzifəsində işləyir. 30-cu illərdə onun əsərləri məktəb dərsliklərinə salınır. 1932-ci ildə Qusar rayonunda çıxan “Sosializm tempi” qəzetinin redaktoru təyin olunan N.Şərifov 10 il bu vəzifədə çalışır.

1936-cı ildə Azərbaycanda ləzgi məktəbləri bağlananda, ləzgi dilində yazıb oxumaq qadağan ediləndə Nurəddin Şərifovun yana-yana yazdığı “Heyif” şeri dildən-dilə düşür.

Şair ömrünün sonuna kimi Qusar rayon təhsil şöbəsində işləyir. O, 1952-ci ildə 69 yaşında vəfat edir. N.Şərifovun “İlk addımlar” adlı birinci kitabı 1929-cu ildə çap olunmuşdur. Onun “Şeh damlası” adlı kitabı Zabit Rizvanovun redaktorluğu ilə 1966-cı ildə işıq üzü görmüşdür.

Təəssüf ki, şairin ədəbi irsi tam öyrənilməmiş, onun ölümündən sonra cəmi bir kitabı çap olunmuşdur. Şairin arxivində çap olunmamış 200-ə yaxın şeir və 4 poema vardır.

Qusarın geniş və yaraşıqlı küçələrindən biri Nurəddin Şərifovun adını daşıyır.

ZABİT RİZVANOV

Doğma torpağında dağ kimi ucalmış, vətənə təmənnasız xidmət rəmzi olan, insanların ürəyinə nur saçan, doğma dilini qorumaq üçün daim çalışmış Zabit Rizvanov xalqın sevimli sənətkarıdır.

Zabit Rizvanov 1926-cı ilin noyabrın 26-da Qusar rayonunun İmamqulukənd kəndində anadan olmuşdur. Onun bütün həyatı zəhmət və fədakarlıq nümunəsidir. Valideynlərini erkən itirən Zabit Böyük Vətən müharibəsində iştirak etmiş, oradan qayıtdıqdan sonra həyatını ləzgi xalq folklorunu toplamağa və ədəbi yaradıcılığa həsr etmişdir. Son dərəcə xeyirxah, el-obasına ürəyi yanan insan olduğuna görə xalq onu çox sevirdi.

“Ruhun əzabı” povestində Zabit Rizvanov öz prototipi olan Zakir obrazını yaratmışdır. Əsərdən oxuyuruq: “Zakir arıq adamdır... Əsgərlikdə olanda hərbi qəzetlərdə məqalələr, şeirlər dərc etdirən Zakir, sonralar rayon qəzeti ilə yaxından əməkdaşlıq etdi. Par-

риз кьабулна Закир... Райкомда кIвалахна Закира, колхоздин седривилени. Ахпа райондин халкьдин яратмишунрин кIвал ахъа хьана. Закир ракъурна гьанин директорвилиз. Закиран меслятдалди районда литобъединение, тарихдин музей, халкьдин театр, кьуьлеринни манийрин ансамбль, райондин милли газет, дидед чIалал радио гунугрин редакция ахъа хьана, чкадин шаиррин ктабар республикадин меркезда басма хьунин кIвалахар гуьнгуьник акатна... Илимдикай дерин чирвилер авай и начагъ жуьредин яшлу итимдикай хьанва гила шегьердин паркунин директор.”

Ам шаир, кхьираг, драматург, журналист, филолог, тарихчи, чIалан алим тир. Са илимдин ахтармишунрин институтдивай са шумуд йисара кьилиз акъудиз тахьай зурба кIвалахар ада са уьмуьрда кьилиз акъудна. Забит муаллимди лезги убайрай ара датIана чи фольклор кIватIна чапзавай, халкьди фадлай рикIелай ракъурнавай маниярни кьуьлер винел акъудзавай. Хуьрерайни районрай чи тарихдиз талукь затIар кIватIзавай. Лезгияр гзаф яшамиш жезвай районрин мектебра лезги чIалал тарсар кардик кутун патал алахъзавай ам.

1959-йисуз КцIар районда “РикIин гаф” эдебиятдин кIватIал арадиз гъана, адаз регьбервал ганай Забит муаллимди. Гьиле цIийиз къелем кьазвай, хайи чIалалди кхьизвай ватанэгьлияр патал ам халисан мектеб тир. Ада Кесиб Абдуллагьан ва Нуреддин Шерифован ирс кIелдайбурув агакьарнай. Вичин муьжуьд пьеса Лезги Театрда тамашадиз эцигун патал гьазурнай...

З.Ризванова халкьдиз авур виридалайни чIехи къуллугъ Дагъустандин халкьдин шаир Байрам Салимовахъ галаз санал чи къадим “Шарвили” эпос арадиз хкун я. Идалай гъейри ада лезги халкьдин 20 агъзур мани, агъзур къаравили, цIудралди риваятар, пуд томдикай ибарат тир халкьдин махар кIватна. 10 романдин, 20 повестдин, вишералди шиirrин ва поэмайрин автор тир Забит Ризванован Бакудин, Магьачкъаладин ва Москвадин чапханайра цIуд ктаб чап хьанва.

Сифте яз “Дадашан дустар” (1959) ктабдин автор хьиз эдебиятдиз атай З.Ризванован гуьгъуьнин йисара “ГъвечIи кIел”, “МискIалар”, “Шагьнабатдин сел”, “Кьелни фу”, “Пайгъамбардин къацу пайдах”, “Самур вацIун кьибле пата”, “Гар чуьлда жеда” хьтин поэзиядинни прозадин ктабар чапдай акъатна.

Забит Ризванов 1992-йисан 23-ноябрдиз рагьметдиз фена.

tiya sıralarına qəbul olundu, Ali Partiya məktəbinə göndərildi. O, raykomda işlədi, kolxoz sədri oldu. Rayon xalq yaradıcılığı evi açılanda Zakir onun direktoru təyin edildi. Zakirin məsləhətləri, təşəbbüskarlığı və fədakarlığı sayəsində rayonda ədəbi birlik, tarix-diyarşünaslıq muzeyi, xalq teatrı, mahnı və rəqs ansamblı, rayonun milli qəzeti, ana dilində radio verilişləri redaksiyası açıldı, yerli şairlərin kitabları respublikanın paytaxtında çap olundu. Şair, dramaturq, folklorçu, toponimçi Zakir qonşu rayonlarda da məşhurlaşdı. Dərin elmi biliklərə malik bu xəstəhal yaşlı adam indi şəhər parkının direktoru olub”.

Z.Rizvanov şair, yazıçı, dramaturq, jurnalist, filoloq, tarixçi, toponimçi, dilçi alim idi. Bir elmi tədqiqat institutunun bir neçə ildə görə bildiyi işləri o, təkbaşına görmüşdü. Zabit müəllim ləzgi kəndlərindən folklor nümunələrini toplayıb çap edirdi. O, həmçinin xalqın çoxdan unutduğu qədim mahnı və rəqsləri üzə çıxarırdı. Kəndlərdən və rayonlardan gələcək muzey üçün qiymətli eksponatlar toplayırdı. Ləzgilərin yığcam yaşadıqları rayonların məktəblərində ana dilində dərslərin keçirilməsi üçün yorulmadan səy göstərirdi.

1959-cu ildə Zabit Rizvanov Qusar rayonunda “Ürək sözü” ədəbi birliyini yaradıb ona rəhbərlik edir. Birlik ana dilində yazıb-yaradan qusarlılar üçün əsl məktəb idi. Z.Rizvanov məşhur ləzgi şairləri Kasıb Abdullahın və Nurəddin Şərifovun ədəbi irsini oxuculara çatdırmışdır. O, səkkiz pyesini Ləzgi teatrında tamaşa üçün hazırlamışdır.

Z.Rizvanovun ən böyük xidməti Dağıstanın xalq şairi Bayram Səlimovla birgə ləzgilərin qədim “Şarvili” eposunu toplayaraq, çapa hazırlaması olmuşdur. Təəssüf ki, “Şarvili”nin çap olunmuş variantını görmək şairə qismət olmadı. Bundan əlavə o, ləzci şifahi xalq ədəbiyyatının gözəl nümunələri olan 20 min bayatı, min lətifə, onlarca rəvayət, üç cilddən ibarət xalq nağıllarını da toplamışdır. 10 roman, 20 povest, yüzlərlə şeir müəllifi olan Z.Rizvanovun Bakı, Mahaçqala və Moskva nəşriyyatlarında 10 kitabı çap olunmuşdur.

Ədəbiyyata 1959-cu ildə çap olunmuş “Dadaşın dostları” kitabı ilə gələn Z.Rizvanovun “Quzu”, “Tapmacalar”, “Şahnabatın seli”, “Duz-çörək”, “Külək genişlik sevir”, “Peyğəmbərin yaşıl bayrağı”, “Samur çayının cənub sahilində” kimi nəzm və nəsr əsərləri oxucuların dərin rəğbətini qazanmışdır.

Zabit Rizvanov 1922-ci ilin noyabrın 23-də vəfat etmişdir.

БАЙРАМ САЛИМОВ

Дагъустандин халкьдин шаир Байрам Салимов Азербайжандин лезгийрин арадай и тIварцIиз лайихлу хьайи сад лагьай кас я.

Вичин эсерар дуьньядин шумудни са чIалариз элкъуьрнавай шаир Байрам Салимов 1929-йисуз КцIар райондин СтIур хуьре дидедиз хьана. Байрам хизандин цIипуд лагьай аял тир.

Хуьруьн мектеб куьтягьна Дербентдин педмектебда, военный училищеда кIелай ада гзаф йисара Советрин Армиядин жергейра офицер яз къуллугъна. Б.Салимов 1958-йисалай Дагъустанда журналистикадив эгечIна. Ада газет ва журналрин редакцийра, телевиденида отделдин регьбервиле, жавабдар секретарвиле, редакторвиле кIвалахна. Дагъустандин Гъукуматдин Университетдин филологиядин факультет акьалтIарай Б.Салимован шиирар 1946-йисалай чап жезва.

Б.Салимован Магьачкъалада, Бакуда, Москвада, Алма-Атада 40-дав агакьна ктабар чап хьанва. "Женгинин рекьера", "Лувар", "Къизилгуьлдин манияр", "Катран муг", "Рехи ктаб", "Багъишламиша, инсан", "Рагъ, илифа!", "Мани хуьруьз хтана", "ЧIижрен рехъ", "Вучиз Кавказда аслан авач?", "Экуьн бере", "Лекьрен гъуьндуьр", "Ахвар къвезвач чинардиз", "Маргъвар", "Амадагар" хьтин ктабри адаз машгъурвал гъана. Шаирдин 10-дав агъакьна ктабар урус чIалалди чап хьанва.

Москвадин "Литературная газета", "Литературная Россия" газетра, "Крокодил" журналда шаирдин шиирар фад-фад чап жезва. Ам "Литературная газета"дин "Къизил дана" премиядин лауреат я.

Низами Генжевидин, Коста Хетагурован, Жамбулан, Самед Вургъунан, Сулейман Руьстеман, Расул Гьамзатован шиирар лезги чIалаз элкъуьрай Байрам Салимован вичин эсерар урус чIалаз, Дагъустандин халкьарин чIалариз элкъуьрнава. 1970-йисуз Алма-Атада шаирдин "Лекьрен кьакьанвал" ктаб къазах чIалалди басма хьана.

Байрам Салимова сифте яз Забит Ризвановахъ галаз санал лезги халкьдин "Шарвили" эпос кIватIна, арадал хкана.

РФ-дин Писателрин Союздин уьзви тир Байрам Салимоваз 1999-йисуз "Дагъустандин халкьдин шаир" гьуьрметдин тIвар гана.

BAYRAM SƏLİMOV

Dağıstanın xalq şairi Bayram Səlimov Azərbaycan ləzgiləri arasından bu yüksək fəxri ada layiq görülmüş ilk qələm sahibidir.

Əsərləri dünyanın bir neçə dilinə tərcümə olunmuş şair Bayram Səlimov 1929-cu ildə Qusar rayonunun ən ucqar dağ kəndində - Sudurda anadan olmuşdur. O, böyük ailənin on üçüncü övladı idi.

Sudur kənd orta məktəbini bitirdikdən sonra Bayram Dərbənd Pedaqoji Məktəbində və hərbi məktəbdə təhsil almış, Sovet ordusu sıralarında zabit kimi qulluq etmişdir.

1958-ci ildən Dağıstanda jurnalistika ilə məşğul olan B.Səlimov qəzet və jurnal redaksiyalarında, televiziyada şöbə müdiri, məsul katib, redaktor vəzifələrində çalışmışdır. Dağıstan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirən Bayram Səlimovun şeirləri 1946-cı ildən dövri mətbuatda çap olunur.

Bayram Səlimovun Mahaçqalada, Bakıda, Moskvada, Alma-Atada 40 kitabı çap olunmuşdur. "Mübarizə yollarında", "Qanadlar", "Qızılgülün mahnıları", "Şahin yuvası", "Qoca kitab", "Bağışla, insan", "Günəşi dəvət", "Mahnı kəndə qayıtdı", "Arı yolu", "Niyə Qafqazda aslan yoxdur?", "Səhər sübhdən", "Qartal zirvəsi", "Yuxusu yoxdur çinarın", "Biçilmiş cərgələr", "Tanışlar" kimi kitabları ona şöhrət gətirmişdir. Şairin 10-dək şeir kitabı rus dilində çap olunmuşdur.

Moskvanın "Literaturnaya qazeta", "Literaturnaya Rossiya" qəzetlərində, "Krokodil" jurnalında şeirləri müntəzəm çap olunan şair "Literaturnaya qazeta"nın "Qızıl buzov" mükafatının laureatıdır.

Nizami Gəncəvinin, Kosta Xetagurovun, Cambulun, Səməd Vurğunun, Süleyman Rüstəmin, Rəsul Həmzətovun şeirlərini ləzgi dilinə çevirən Bayram Səlimovun özünün əsərləri rus dilinə, Dağıstan xalqlarının dillərinə tərcümə olunmuşdur. 1970-ci ildə Alma-Atada şairin "Qartal ucalığı" kitabı qazax dilində çapdan çıxmışdır.

Bayram Səlimov Zabit Rizvanovla birlikdə ləzgi xalqının "Şarvili" eposunu toplayıb, kitab kimi çap etdirmişdir.

RF-nin Yazıçılar İttifaqının üzvü olan Bayram Səlimova 1999-cu ildə yüksək fəxri ad - "Dağıstanın xalq şairi" adı verilmişdir.

ЛЕЗГИ НЯМЕТ

Лезги поэзиядиз хци руьгь гъайи, хайи чIал вилик тухун патал ара датIана женг чIугур Лезги Нямет вичин цIарар цIай-ялав тир шаир хьиз халкьдин рикIе гьатна.

Мамедалиев Нямет Нифталидин хва 1932-йисан 20-майдиз КцIар райондин ЭчIехуьре дидедиз хьана. Юкьван мектебдин 8-синиф куьтягьна Бакудиз фейи, ина училище акьалтIарай ам Азербайжандин Педагогикадин Институтдин филологиядин факультетдик экечIна.

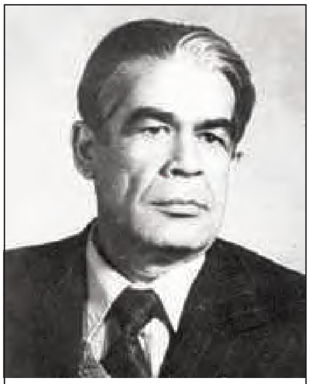

(1932-1986)

1956-йисуз институт акьалтIарай жегьил КцIариз хтана. Вурварин хуьруьн ва Самур поселокдин юкьван мектебра муаллимвал авур ада, гуьгъуьнлай вичин уьмуьрдин эхирдалди КцIарин 3-нумрадин мектебда тарсар гана. Лезги Нямета гьеле юкьван мектебда кIелдайла шиирар кхьизвай. Адан сад лагьай шиир 1947-йисуз "Азербайжан генжлери" газетдин чинриз акъатнай. Гуьгъуьнлай адан шиирар Дагъустанда лезги чIалалди акъатзавай газет, журнал ва альманахра чап хьанай.

1959-йисуз КцIар районда тешкил хьайи "РикIин гаф" эдебиятдин кIватIал гзаф шаирар хьиз Лезги Нямет патални халисан мектеб тир. КIватIалди лезги фольклор ахтармишуник, эдебият, медениият вилик тухуник чIехи пай кутунай. 1976-йисалай Лезги Нямета кIватIалдиз регьбервал ганай. Адан регьбервилик кваз КцIара эдебиятдин нянияр кьиле тухванай, "Къизил Къусар" газетдин чинриз Къуба патан зарийрин эсерар акъатнай.

Вичин сагълугъда Лезги Нямета кьуд ктаб: "Дагълара" (1964), "БембецI" (1966), "Зегьметдикай баядар" (1975), "Зи хиялар" (1984) чапдай акъуднай. Рагьметдиз фейидилай кьулухъ адан "Шиирар" (1992) тIвар алай ктаб басма хьана. Шаирдин "Зи КцIар" поэма хайи чилиз муьгъуьббатдалди къелемдиз къачунвай зурба эсер я. Лезги Нямета вичин алакьунралди лезги шииратда махсус чка кьунва. Шаирди вичин поэзиядин булахар гурлуз ргазвай вахтунда, 1986-йисан 9-январдиз, 54 йиса аваз дуьнья дегишарна.

1992-йисан майдиз КцIара шаирдин 60-йисан юбилей гзаф гурлудиз къейд авуна. Шегьердин 3-нумрадин юкьван мектебдиз ва куьчейрикай садаз Лезги Няметан тIвар гана. 2007-йисан 20-майдиз Дербентда шаир рикIел хкидай межлис тешкилна.

LƏZGİ NEMƏT

Ləzgi poeziyasına yenilik, mübariz ruh gətirmiş, doğma dilin təmizliyi uğrunda mübarizə aparmış Ləzgi Nemət hər misrası od-alov püskürən şair kimi xalqın ürəyində yaşayır.

Məmmədəliyev Nemət Niftəli oğlu 1932-ci ildə Qusar rayonunun Əcəxür kəndində anadan olmuşdur. O, kənd məktəbini bitirib Bakıda peşə məktəbində və Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsində təhsil almışdır.

Ləzgi Nemət 1956-cı ildən ömrünün sonuna kimi pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. O, Urva kəndinin, Samur qəsəbəsinin orta məktəblərində və Qusar şəhərinin 3 saylı orta məktəbində işləmişdir.

Ləzgi Nemət hələ orta məktəbdə oxuduğu illərdə şeir yazmağa başlamışdır. Onun ilk şeiri 1947-ci ildə "Azərbaycan gəncləri" qəzetində çap olunmuşdur. Sonralar onun şeirləri Dağıstanda ləzgi dilində nəşr olunan qəzet, jurnal və almanaxlarda işıq üzü görmüşdür.

1959-cu ildə Qusarda təşkil olunmuş "Ürək sözü" ədəbi birliyi bir çox şairlər kimi Ləzgi Nemət üçün də əsl yaradıcılıq məktəbi olmuşdur. Birlik ləzgi folklorunun tədqiqi, ləzgi ədəbiyyatı, mədəniyyəti və adətlərinin araşdırılmasında müstəsna xidmətlər göstərmişdir. 1976-cı ildə birliyin rəhbəri Ləzgi Nemət seçilmişdir. Onun rəhbərliyi altında Qusarda tez-tez poeziya gecələri, ədəbiyyat müsamirələri keçirilir, rayonda çıxan "Qızıl Qusar" qəzetinin səhifələrində Azərbaycanda yaşayan ləzgi şair və nasirlərinin əsərləri çap olunurdu.

Sağlığında Ləzgi Nemətin ləzgi dilində "Dağlarda" (1964), "İlbiz"(1966), "Zəhmət bayatıları"(1975), "Mənim xəyallarım"(1984) adlı dörd kitabı çap olunmuşdur. Vəfatından bir neçə il sonra onun "Şeirlər" adlı kitabı işıq üzü görmüşdür. Şairin "Mənim Qusarım" adlı poeması doğma torpağa böyük məhəbbətlə qələmə alınmış əsl sənət əsəridir. 1986-cı ilin yanvarın 9-da 54 yaşında dünyadan köçmüş şairin dağ çayı kimi çağlayan poeziyasında doğma dilin gözəlliyi, təravəti, xalqın sevincli, kədəri, onun ölməz ruhu və xarakteri yaşayır.

1992-ci ilin mayında Qusarda şairin 60 illik yubileyi təntənə ilə qeyd olunmuşdur. Şəhərin 3 saylı orta məktəbinə və küçələrindən birinə Ləzgi Nemətin adı verilmişdir. 2007-ci ilin mayın 20-də Dərbənddə şairin yaradıcılığına həsr olunmuş böyük tədbir keçirilmişdir.

РАСИМ ГЪАЖИ

Вичин эсерар дуьньядин 40 чIалаз элкъуьрна, 2 миллион тиражралди чап авур Расим Гъажиди лезги литературадиз садрани рекьин тийидай образар гъана.

(1941-2007)

Вичин алакьунри лезги халкьдихъ дамах кутазвай, вич неинки Азербайжандиз ва Дагъустандиз, гьакI къецепатан уьлквейризни сейли хьайи чи машгьур къелемэгьли Расим Гъажи (Расим Гъажиев) 1941-йисуз КцIар районДин Вурварин хуьре дидедиз хьана. Хуьруьн мектеб акьалтIарна, кIвалахал акъвазна. 1973-йисуз Москвада М.Горькийдин тIварунихъ галай Литературадин Институт куьтягьай ада, яргъал йисара Дагъустандин Гъукуматдин Чапханада, лезги чIалал акъатзавай "Коммунист" газетдин редакцияда ва "Кард" журналдин редакторвиле кIвалахна.

Дагъустан Республикадин Гъукуматдин Премиядин лауреат тир Расим Гъажи гзаф гьикаяйрин, повестрин ва романрин автор я. Ада литературный лезги чIал вилик тухвана, ам цIийи рангаралди чешнелу авуна. Р.Гъажидин "Лацу цавун кIаник", "Диде ва дагълар", "Катра макан", "Самурдин аялар", "Стхайрин йифен гуьруьш", "Яргъал йисарин мани", "Шагь Аббасакай риваят" ва маса ктабар иллаки рикIел аламукьдайбур я.

Советрин девирда яргъал йисара вичин эсерар чап тийиз и машгьур сеняткар репрессиядик кутунай. Эхирни Советрин са жерге писателри ЦК КПСС-диз чарар кхьена и къелемэгьлидин ихтиярар хвенай. Идалай гуьгъуьниз адан "Роман-газетада" урус чIалал чап хьайи "Стхайрин йифен гуьруьш" повесть 100 уьлкведин кIелдайбурув агакьнай. 1978-йисуз и повесть ингилис, немец, француз, венгер, фин, поляк, испан чIаларал чапдай акъатна.

СССР-дин машгьур литераторри ва критикри Расим Гъажидин яратмишунриз лайихлу къимет ганай. Сергей Залыгина кхьенай: "Расим Гъажидин эсерра инсандин рикIиз эсердай кфилдин ванцихъ галаз санал, гележегдиз эвер гунни ава. Са гафни авачиз, гележегда дуьньядин лап хъсан прозаикрин сиягьда адан тIварни гьатда ва кхьирагдин садазни ухшар тушир яратмишунар гегьеншдиз ахтармишда".

Булат Окуджавади гьейранвилелди лагьанай: "Расим Гъажидин проза гьам темайралди, гьамни цIийикIа фагьум авунин рекьелди тафаватлу тирвал, адан ихтилат авунин методни цIийи я. Адан эсер-

RASİM HACI

Əsərləri dünyanın 40 dilinə tərcümə edilərək, 2 milyon tirajla çap olunan Rasim Hacı özünün ölməz obrazları ilə ləzgi ədəbiyyatında və xalqın yaddaşında əbədi yaşayır.

Qeyri-adi istedadı və yaradıcılığı ilə nəinki Azərbaycanda və Dağıstanda, həmçinin bütün dünyada tanınan məşhur yazıçı Rasim Hacı (Rasim Hacıyev) 1941-ci ildə Qusar rayonunun Urva kəndində anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirib əmək fəaliyyətinə başlayan, 1973-cü ildə Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutuna daxil olan Rasim burada təhsilini başa vuraraq, xeyli müddət Dağıstan Dövlət Nəşriyyatında, sonralar isə ləzgi dilində nəşr olunan "Kommunist" qəzeti redaksiyasında işləmiş, xeyli müddət Mahaçqalada ləzgi dilində çıxan "Kard" uşaq jurnalının redaktoru olmuşdur.

Dağıstan Respublikasının Dövlət Mükafatı laureatı, onlarca kitabın müəllifi Rasim Hacı öz yaradıcılığı ilə ləzgi ədəbi dilini daha da zənginləşdirmiş, onun təmizliyinin qorunması uğrunda mübarizə aparmışdır. Onun "Ağ səma altında", "Ana və dağlar", "Şahin yuvası", "Samurun uşaqları", "Qardaşların gecə görüşü", "Uzaq illərin mahnısı", "Şah Abbas haqqında rəvayət" və başqa kitabları xüsusilə məşhurdur.

O, Sovet dövründə ən çox repressiyaya məruz qalmış yazıçılardandır. Ona ana dilində bir sıra əsərlərini çap etmək qadağan olunmuşdu. Bununla əlaqədar bir sıra görkəmli sovet yazıçıları Sov.İKP MK-ya məktub göndərərək, öz etirazlarını bildirmişdilər. Bundan sonra yazıçının "Qardaşların gecə görüşü" əsəri rus dilində "Roman-qazeta"da dərc olunaraq, dünyanın 100-dən çox ölkəsinin oxucularına çatdırılmışdır. 1978-ci ildə həmin povest ingilis, alman, fransız, macar, fin, polyak, ispan dillərində çap olunmuşdur.

SSRİ-nin məşhur ədəbiyyatşünasları və tənqidçiləri Rasim Hacının yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişlər. Sergey Zalıgin yazmışdı: "Rasim Hacının əsərlərində insan qəlbinə tütək səsi kimi təsir edən həzinliklə yanaşı, gələcəyə çağırış da var. Şübhəsiz, gələcəkdə dünyanın ən yaxşı yazıçılarının siyahısına onun da adı düşəcək və heç kəsə bənzəməyən yaradıcılığı geniş təhlil olunacaq".

Bulat Okucava isə heyranlıqla demişdi: "Rasim Hacının nəsri həm mövzuları, həm də düşüncə tərzinə görə yeni olduğu kimi, onun nəqletmə metodu da ye-

рихъ милли колорит, инсан тербияламишдай чІехи къуват, вири инсаният патал гереклу тир идеяяр ава. Гъавиляй Расим Гъажи дуьньядин шумудни са уьлкведиз сейли я”.

Чи машгъур алим, академик Агъмедулагъ Гуьлмегьамедова кхьейвал, Расим Гъажи вичихъ виридалайни гзаф кІелдайбур авай кхьираг я. Ам лезгийрин са сеняткардизни ухшар туш, амма адаз ухшар кхьирагар къвердавай пара жезва. Лезги литературада Расим Гъажиди вичин махсус мектеб арадал гъана.

nidir. Onun əsərlərində milli kolorit, insanı tərbiyələndirən böyük qüvvə, bütün bəşəriyyətdən ötrü gərəkli ideyalar var. Ona görə də Rasim Hacı dünyanın neçə-neçə ölkələrində məşhurdur”.

Ləzgi alimi akademik Əhmədulla Gülməhəmmədovun qeyd etdiyi kimi, Rasim Hacı ən çox oxucusu olan yazıçıdır. O, ləzgi yazıçılarının heç birinə oxşamır, amma ona oxşayan yazıçıların sayı getdikcə çoxalır. Ləzgi ədəbiyyatında Rasim Hacı özünəməxsus məktəb yaratmışdır.

АСЕФ МЕГЬМАН

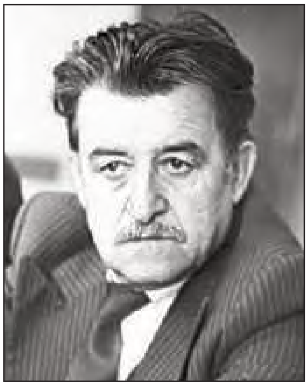

Вич 2010-йисуз Дагъустандин халкьдин артист гьуьрметдин тІварциз лайихлу хьайи Асеф Мегьман сейли шаир-композитор я.

Дагъустандин искусствойрин лайихлу деятель, лезгийрин тІарван авай композитор, шаир, драматург ва прозаик Асеф Мегьман 1930-йисан 18-апрелдиз КцІар райондин ЭчІехуьре дидедиз хьана. 1937-йисуз адан буба, хуьруьн мектеб тешкилна ана муаллимвал авур Мегьман Абдуллаев “халкьдин душман” хьиз къелемдиз гана, Сибирдиз суьргуьн авурла хизан, ругуд аялдин диде Хаселеман ва чІехи велед тир Чимназан хиве гьатнай.

Уьмуьрди гьикьван басрухар ганатІани, гьикьван кІевера тунатІани, Асефа гъвечІизамаз кІелуниз майилвал къалурна. Чирвилерал гзафни-гзаф рикІ алай ам хуьруьн мектеб акьалтІарна, Къубадин педтехникумдиз гьахьна. Вичихъ алакьунар авай жегьил инаг куьтягь тавунмаз муаллимвал авун патал Хизи райондиз ракъурна. Ахпа ам аскервилиз тухвана. Вад йисуз ада авиациядин частуна реактивный самолетрин техник хьиз къуллугъна. Аскервиляй хтайла, Къубада техникум амачир, гьавиляй ада Дербентдин педтехникумда кІелун давамарна ва гуьгъуьнлай са кьадар вахтунда Девечи районда муаллимвал авуна.

Асеф Мегьмана вичин шиирар сифте азербайжан чІалал кхьенай. И шиирар республикадин газетрин ва журналрин чинриз акъатнай. Гуьгъуьнлай ада лезгидал чІалар теснифна. Музыкадал, тар ягъунал рикІ алай Асефа манияр кхьиз башламишайла абур халкьдин меце гьатна. 1960-йисуз Дагъустандиз куьч хьайила, А.Мегьман лезги чІалал кхьенвай цІудралди шиирринни манийрин автор тир. Чи сейли маничи Дуьрия Рагьимовади Бакудин радиодай фад-фад адан “ЧІулав вилер”, “Ахвар” манияр лугьудай. Вичихъ

ASƏF MEHMAN

2010-cu ildə Dağıstanın xalq artisi fəxri adına layiq görülmüş Asəf Mehman şirin mahnıları və lirik şeirləri ilə tanınan sənətkardır.

Məşhur bəstəkar, şair, nasir və dramaturq, Dağıstanın əməkdar incəsənət xadimi Asəf Mehman 1930-cu ildə Qusar rayonunun Əcəxür kəndində anadan olmuşdur. 1937-ci ildə kənddə məktəb təşkil edib orada müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olan atası Mehman Abdullayev “xalq düşməni” kimi həbs olunub Sibirə sürgün edildikdə onun altı övladının tərbiyəsi ilə anası Xaselem və böyük bacısı Çimnaz məşğul olur.

Həyat onu nə qədər ağır sınaqlara çəksə də, Asəf uşaqlıqdan oxumağa meyl göstərir. Onun anası övladlarının təhsil almasına yaxından kömək göstərir. Uşaqlıqdan zehinli və bacarıqlı olması ilə seçilən Asəf Quba pedtexnikumuna daxil olur. Buranı başa çatdırmamış onu Xızı rayonuna müəllim işləməyə göndərirlər. Sonra o, hərbi xidmətə çağrılır. Xidməti borcunu yerinə yetirdikdən sonra, Qubadakı texnikum bağlandığına görə o, təhsilini Dərbənd pedaqoji texnikumunda davam etdirir. Buranı başa vurub, Dəvəçi rayonunda müəllim kimi fəaliyyətə başlayır.

İlk şeirlərini Azərbaycan dilində qələmə alan şairin imzası Azərbaycan mətbuatında tez-tez görünür. Onun şeirləri respublikanın qəzet və jurnallarında işıq üzü görür.

Sonralar o, ləzgi dilində yazmağa başlayır. Musiqi istedadı olan, tar çalıb mahnı oxumağı xoşlayan gənc mahnı yaradıcılığına başlayır və tezliklə onun mahnıları dildən-dilə düşür. 1960-cı ildə Dağıstana köçəndə Asəf Mehman çoxlu sayda mahnının müəllifi kimi tanınırdı. Məşhur müğənni Düriyyə Rəhimovanın Bakı radiosundan ləzgi dilində səsləndirdiyi “Qara gözlər”, “Yuxu” kimi mahnıları onun müəllifinə böyük

зурба алакьунар аваз акур Асеф Мегьман Дагъустандин Радиокомитетдин лезги редакциядин музыкадин гунугрин редакторвиле тайинарна. И рекьяй ам сад лагьай редактор тир. Ада пенсиядиз фидалди ина кIвалахна.

А.Мегьман "Дидедин рикI", "Дамахда за", "40 гатфар", "Лепеяр", "Икрам", "Зун галачиз", "Жува жувакай", "Дамахда за", "Вишни са мани", "100 гъезел" тIварар алай ктабрин, "Зи Седеф", "Шуршурали", "Харубегни Щарубег" музкомедийрин ва "Къванцин сандух" драмадин автор я. К.Къурбаналиева адан уьмуьрдин рекьизни яратмишунриз талукьарнавай "Чаз чидай Асеф Мегьман" ктаб чапдай акъудна.

şöhrət gətirmişdi.

Böyük bacarığı ilə seçilən Asəf Mehman Dağıstan Dövlət Radio Verilişləri Komitəsinin ləzgi musiqisi redaksiyasının rəhbəri təyin olunur. Sənətkar pensiyaya çıxana kimi həmin vəzifədə çalışır.

Asəf Mehman "Ana ürəyi", "Mənim vüqarım", "40 bahar", "Ləpələr", "Hörmət", "Mənsiz", "Özüm özüm haqqında", "Fəxr edirəm", "Yüz bir mahnı", "100 qəzəl" kitablarının, "Mənim Sədəfim", "Şurşurəli", "Xarubəy və Tsarubəy" musiqili komediyalarının və "Daş sandıq" dramının müəllifidir. K.Qurbanəliyev onun həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş "Tanıdığımız Asəf Mehman" kitabını çap etdirmişdir.

ИЗЗЕТ ШЕРИФОВ

1990-1992-йисара Иззет Шерифова "Азернешрдин" лезги ктабрин "Хважамжам" редакциядин кьилин редакторвиле кIвалахнай.

(1927-2003)

Забит Ризвановахъ, Лезги Ниметахъ, Ядуллагь Шейдаевахъ ва Теймур Алихановахъ галаз санал 1959-йисуз КцIара "РикIин гаф" кIватIал арадал гъайи Иззет Шерифов халкьдин женгчи шаиррикай я.

1927-йисуз КцIар шегьерда дидедиз хьайи Иззет Шерифов машгьур шаир Нуреддин Шерифован хва я. Ада Азербайжандин М.Ф.Ахундован тIварунихъ галай чIаларин институт акьалтIарайдалай кьулухъ 1954-1963-йисара КцIар районда муаллимвиле ва РОНО-дин инспекторвиле кIвалахна. 1963-1990-йисара Гьукуматдин Хлорпроектдин Сумгаитдин филиалда илимдинни техникадин информациядин сектордиз регьбервал гана. 1990-1992-йисара Бакудин "Азернешр" чапханада лезги ктабар чапдай акъудун патал тешкил хьайи "Хважамжам" редакцияда кьилин редакторвиле кIвалахай ам гуьгъуьнлай Дагъустандин Дербент шегьердиз куьч хьана ва "Юждаг" университетда муаллимвал авуна.

И.Шерифова Бакудин XII виш йисан Лезги мискIиндин тIвар арадал хкун патал алахъунар авунай. Адан ва маса кьегьал ксарин алахъунрин нетижа яз Бакудин мискIиндин тIвар арадал хкана. Бакуда Иззет Шерифован "ТIиб-тIаб (1966), "Кьудар" (1980), "Аслан даим ксанайтIа" (1993) ктабар чапдай акъатна. Ам гзаф баснийрин, гьакIни лезги халкьдин тарихдиз ва проблемайриз талукь Урусатдин, Азербайжандин ва Дагъустандин газетрин ва журналрин чинриз акъатай цIудралди макъалайрин автор я.

İZZƏT ŞƏRİFOV

1990-1992-ci illərdə İzzət Şərifov "Azərnəşr"də ləzgi dilində kitablar nəşr edən "Göy qurşağı" redaksiyasının baş redaktoru vəzifəsində çalışmışdır.

Zabit Rizvanov, Ləzgi Nemət, Teymur Əlixanov, Yadulla Şeydayev kimi yazıçı və şairlərlə birlikdə 1959-cu ildə Qusarda "Ürək sözü" ədəbi birliyini yaratmış İzzət Şərifov mübariz şairdir.

1927-ci ildə Qusar şəhərində anadan olmuş İzzət Şərifov məşhur ləzgi şairi Nurəddin Şərifovun oğludur. M.F.Axundov adına Xarici Dillər İnstitutunu bitirən İ.Şərifov 1954-1963-cü illərdə Qusar rayonunda müəllim işləmiş, RXMŞ-nin inspektoru vəzifəsində çalışmışdır.

1963-1990-cı illərdə o, Dövlət Xlorlayihənin Sumqayıt filialında elmi və texniki informasiya bölməsinə rəhbərlik etmişdir. 1990-1992-ci illərdə İzzət Şərifov "Azərnəşr"də ləzgicə kitab nəşrindən ötrü yaradılmış "Göy qurşağı" redaksiyasının baş redaktoru vəzifəsinə təyin olunmuşdur. Sonradan o, Dağıstan Respublikasının Dərbənd şəhərinə köçmüş, "Yujdaq" universitetində müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir.

İzzət Şərifov Bakının XII əsrə aid Ləzgi məscidinin adının bərpa olunmasından ötrü böyük səy göstərmişdir. Nəhayət, onun və digər ləzgi ziyalılarının səyləri nəticəsində Ləzgi məscidinin adı bərpa olunmuşdur. Bakıda İzzət Şərifovun ləzgi dilində "Tibtab" (1966), "Dördlüklər" (1980), "Aslan daim yatsaydı" (1993) kitabları işıq üzü görüb. O, çoxlu təmsillərin, o cümlədən ləzgi xalqının mədəniyyətinə, tarixinə və problemlərinə dair Rusiyanın, Azərbaycanın və Dağıstanın mətbuat orqanlarında dərc olunmuş onlarca məqalənin müəllifidir.

ЯДУЛЛАГЬ ШЕЙДАЕВ

XX асирдин 70-йисара Ядуллагь Шейдаева регьбервал гайи КцIарин радиоди жемятдин уьмуьрда кьетIен чка кьунай.

КцIарин радиодай лезги чIалалди гузвай гунугар гзаф марагълубур тир. Эфирдай фад-фад чи халкьдин манияр, фольклордин эсерар ван къведай. Чи медениятдизни адетриз талукь репортажри рикI шадардай. Ибур Ядуллагь Шейдаеван чIехи зегьметдин нетижа тир.

Хайи чIал хуьн патал женг чIугур, алатай асирдин 50-йисарин эхирра КцIара лезгийрин "РикIин гаф" кIватIал арадиз гьана, адаз регьбервал гайи ксарикай тир, вичин къелемдикай хкатай эсерра лезгийрин рикIелай алат тийир образар яратмишай Шейдаев Ядуллагь Жамалдинан хва 1929-йисан 15-мартдиз Аваран хуьре дидедиз хьана. Ина 7 йисан, КцIар шегьерда юкьван мектеб акьалтIарай ам, гуьгъуьнлай Къубадин муаллимрин институтдин чIаланни литературадин факультетдиз гьахьнай. Институт куьтягьна, 1950-йисалай КцIарин хуьрера муаллимвал авур Я.Шейдаева 1960-йисалай шегьердин интернат мектебда муаллимвиле, гуьгъуьнлай райондин медениятдин кIвалин заведишвиле кIвалахнай.

1970-йисалай вичин уьмуьрдин эхирдалди, санлай 12 йисуз КцIарин чкадин радиодин редакторвиле кIвалахай къелемэгьлиди азербайжан ва лезги чIаларал райондин уьмуьрдиз, адан зегьметдал рикI алай инсанриз талукьарнавай гзаф очеркар, репортажар гьазурнай. 1982-йисан 10-октябрдиз Я.Шейдаев автомобилдин гъазадик акатна, вахтсуз гьелек хьана.

Я.Шейдаев жегьил чIавалай лезги чIалалди очеркар, новеллаяр, гьикаяяр ва повестар кхьиз эгечIнай. Адан Дагъустандин газетринни журналрин, литературадин кIватIалрин чинриз акъатай эсеррай Советрин девирдиз хас тир хъсан жигьетарни татугайвилер кьатIуниз жеда. Вич гьеле сагъзамаз Бакудин "Азернешр" чапханади лезги чIалал адан 4 ктаб чапдай акъуднай: "Кфилдин сес" (1964), "РикIер михьи хьайила" (1966), "Седефар алай тар" (1975) ва "Дагълара рагъ акьазва" (1980). И ктабра лезгийрин инкъилабдилай виликан четин уьмуьрдикай, халкьди гьахъ-адалат паталди чIугвазвай женгиникай ихтилатзава. КцIарин Лезги Театрди адан "Дагълар шагьид я" ва мадни са шумуд пьеса сегьнедал эцигнай.

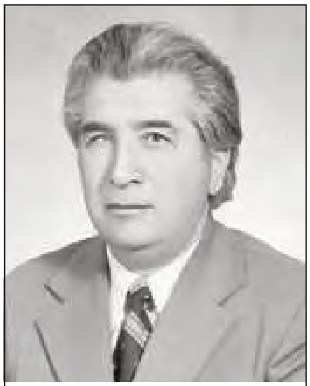

(1929-1982)

YADULLA ŞEYDAYEV

XX əsrin 70-ci illərində Yadulla Şeydayevin rəhbərlik etdiyi Qusar radiosu adamların həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdi.

Qusar radiosunun ləzgi dilində yayımladığı verilişlər əhalinin rəğbətini qazanmışdı. Efirdən tez-tez ləzgi mahnıları və folklor nümunələri eşidilirdi. Ləzgi adət-ənənələri ilə bağlı hazırlanan reportajlar olduqca maraqlı idi. Bütün bunlar Yadulla Şeydayevin böyük zəhmətinin nəticəsi idi.

Doğma dilini yaşatmaq üçün mübarizə aparmış, ötən əsrin 50-ci illərinin sonunda ləzgilərin "Ürək sözü" ədəbi birliyini yaradıb ona rəhbərlik etmiş şəxslərdən biri olan, yaratdığı onlarca maraqlı obrazlarla ləzgi ədəbiyyatı tarixinə daxil olmuş yazıçı Şeydayev Yadulla Camaləddin oğlu 1929-cu ildə Qusar rayonunun Avaran kəndində anadan olmuşdur. Burada yeddiillik məktəbi, Qusar şəhərində orta məktəbi bitirib, Quba Müəllimlər İnstitutunun dil-ədəbiyyat fakültəsində təhsil almışdır. Buranı bitirdikdən sonra Yadulla Şeydayev 1950-ci ildən Qusarın bir sıra kəndlərində müəllim işləmişdir. 1966-cı ildən o, şəhər internat məktəbində müəllim, sonradan rayon mədəniyyət evində müdir vəzifəsində çalışmışdır.

1970-ci ildən ömrünün sonuna kimi 12 il fasiləsiz Qusar yerli radio verilişlərinin redaktoru vəzifəsində çalışmış yazıçı rayonun həyatı, onun zəhmət adamları haqqında Azərbaycan və ləzgi dillərində silsilə oçerklər və reportajlar hazırlamışdır. Y.Şeydayev 1982-ci ilin oktyabrın 10-da avtomobil qəzasında həlak olmuşdur.

Yazıçı gənclik illərindən ləzgi dilində hekayələr, novellalar, povestlər yazmışdır. Onun bir sıra əsərləri Dağıstanın qəzet və jurnallarında, ədəbi almanaxlarda çap olunmuşdur.

Sovet dövrünün müsbət və mənfi cəhətləri, təzadları Y.Şeydayevin əsərlərində realist cizgilərlə üzə çıxır. Hələ sağlığında "Azərnəşr" onun ləzgicə dörd kitabını nəşr etmişdir: "Tütək səsi" (1964), "Ürəklər təmiz olanda" (1966), "Sədəfli tar" (1975) və "Dağlara gün düşür" (1980). Bu kitablarda xalqın azadlıq uğrunda mübarizəsindən, ləzgilərin inqilabdan əvvəlki və sonrakı həyatından söhbət açılır.

Qusar Dövlət Ləzgi Teatrı Yadulla Şeydayevin "Dağlar şahiddir" pyesini və daha bir neçə əsərini səhnələşdirmişdir.

КЕЛЕНТЕР КЕЛЕНТЕРЛИ

Бакудин Сабиран тIварунихъ галай ктабханада литература-дин кIватIал арадиз гъана, 8 йисуз адаз регьбервал гайи Келентер Келентерли алатай асирдин 60-йисарин жегьил шаиррин муаллим хьанай.

Келентер Шихкериман хва Келентерли 1933-йисуз КцIар райондин СтIур хуьре дидедиз хьана. 14 йиса аваз хайи хуьряй акъатна, вичин кьисметдихъ гелкъвей Келентер 1950-йисуз Къубадин Педтехникумдиз гьахьна. Ина жегьил Келентер дуьшуьшдай машгъур шаир Самед Вургъунахъ галаз таниш хьанай ва и карди адаз чIехидиз эсернай.

С.Вургъуна ам вичин шаир дустарикай тир Усман Сарывеллидихъ галаз танишарна лагьанай: “И лезгид баладикай мукъаят хьухь, адахъ хъсан алакьунар ава”. У.Сарывеллиди хьиз Али Керимани жегьилдин уьмуьрда чIехи роль къугъванай ва адаз поэзиядин шегьредиз акъатиз куьмек ганай.

К.Келентерлидин “Мурад” тIвар алай сифте шиир 1955-йисуз “Эдебият ва инжесенет” газетда чап хьана.

1954-йисуз Азербайжандин Педагогикадин Институтдик экечIай К.Келентерлидин шиирар фадфад газет ва журналрин чинриз акъатиз башламишна. 1963-йисуз шаирдин “Гъуьлуьн manияр” тIвар ганвай сад лагьай ктаб басмадай акъатна.

1964-йисуз К.Келентерлидин 3 агъзур цIарцIикай ибарат тир “Гъуьл ва муьгьуьббат” поэма “Азербайжан” журналда чап хьана. И эсердалди ам машгъур хьана ва критикри Азербайжандин поэзиядиз мад са хъсан шаир атанвайди къейд авуна.

“За жуван къуьрамат жагъурзава” тIвар ганвай адан кьвед лагьай ктабни кIелдайбуру хъсандиз къаршиламишна.

“Азербайжан генжлери” газетда кIвалахал акъвазай ада Сабиран тIварунихъ галай ктабханада литературадин кIватIалдиз регьбервал гана.

К.Келентерлидин “Дагълар юза хьана” тIвар ганвай пьеса Мингечевирдин Гьукуматдин Театрди сегьнеламишна.

Адан алакьунрал пехил хьайи са бязи ксари шаирдал буьгьтенар вегьена. Пуд йисуз дустагъханада хьайи шаирдин куьмекдиз гуржийрин машгъур кхьираг, СССР-дин Верховный Советдин депутат Нодар Думбадзе атана. Адан тIалабуналди шаир дустагъ-

KƏLƏNTƏR KƏLƏNTƏRLİ

Bakıdakı Sabir adına kitabxanada ədəbiyyat dərnəyi yaradıb, 8 il ona rəhbərlik etmiş Kələntər Kələntərli ötən əsrin 60-cı illərində bir sıra gənc şairlərin müəllimi və məsləhətçisi olmuşdur.

Kələntər Şixkərim oğlu Kələntərli 1933-cü ildə Qusar rayonunun Sudur kəndində anadan olmuşdur. Kənddən çıxanda Kələntərin 14 yaşı var idi. 1950-ci ildə o, Quba Pedaqoji Texnikumuna daxil olur. Səməd Vurğunla tanışlıq onun həyatında böyük rol oynayır. S.Vurğun gənc şairi yaxın dostu Osman Sarıvəlli ilə tanış edir və ərkyana ona tapşırır ki, “bu ləzgi balasından muğayat ol, zəndim məni aldatmaz”.

1954-cü ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutuna daxil olan K.Kələntərlinin bir şair kimi püxtələşməsində Yazıçılar İttifaqında şeir üzrə məsləhətçi işləyən Osman Sarıvəlli və “Azərbaycan” jurnalının poeziya şöbəsinin müdiri Əli Kərim böyük rol oynadılar. “Azərbaycan gəncləri” qəzetinin ədəbiyyat şöbəsində işə düzələn Kələntər həm də qəzetin Sabir adına kitabxananın nəzdində yaratdığı “Ədəbi məclis”ə rəhbərlik etməyə başladı. 60-cı illərdə ədəbiyyata gələn istedadlı şair və yazıçıların böyük bir dəstəsi səkkiz il ondan ədəbiyyat dərsləri aldı.

1963-cü ildə onun “Dəniz nəğmələri” adlı ilk kitabı çapdan çıxdı, 1964-cü ildə isə”Azərbaycan” jurnalı “Dəniz və məhəbbət” poemasını dərc etdi. 1965-ci ildə şairin “Öz qitəmi axtarıram” adlı ikinci kitabı işıq üzü gördü. Şair “Nəğmə yenə oxundu”, “Qırmızı bağ”, “Qurğuşun mükafat”, “Muğan nəğmələri”, “Mən vətəndaşam”, “Bənna idi atam mənim”, “Ağrımın ad günü”, “Mənim ürəyimin anası ölsün” kimi epik, lirik poemalar, “Dağlar silkələndi”, “Şöhrət axtaran xanım”, “Lənət şeytana, yaxud belə-belə işlər” adlı mənzum pyeslər yaratdı. Onun “Dağlar silkələndi” pyesi 1971-ci ildə Mingəçevir Dövlət Dram Teatrında səhnəyə qoyuldu və 52 dəfə oynanıldı.

K.Kələntərlinin “Axtaran tapar” adlı növbəti kitabı çapdan çıxmalı idi. Lakin şairi gözü götürməyənlər onu şərlədilər. Üç il azadlıqdan məhrum edilən şairin harayına məşhur gürcü yazıçısı, o zaman SSRİ Ali Sovetinin deputatı olan Nodar Dumbadze çatdı, onu cəza müddəti qurtarmamış məhbəsdən azad etdirdi. K.Kələntərlini doğma vətənində daha ağır cəza gözləyirdi: mətbu orqanlara onun şeirlərini çap etməmək tapşırığı

ханадай азад авуна. ЯтIани яргъал йисара газетрин ва журналрин редакцийри, чапханайри адаз ракIарар ахъайнач. Гъавиляй СССР-дин Писателрин Союздин член тир К.Келентерлидин “Дагълари заз гуьлле гурай” тIвар алай ктаб 20 йисалай - 2000-йисуз чапдай акъатна.

Ялавлу шаирдин Къарабагъдин дяведиз талукьарнавай “Хожалидин сед”, “Ватандин мани”, “Къарабагъ рикIелай алатзава”, “Дяве давам жезва”, “Гьикьван чIав я...”, “Азербайжан пай жедач”, “Хиял физва Къарабагъдай” хьтин шиирри ва “Ай бери бах” поэмади адаз генани сейливал гъана.

Шаирди лезги чIалал кхьей гзаф шиирар Дагъустандин лезги газетринни журналрин чинриз акъатна. 2009-йисуз Бакудин “Азербайжан” чапханади адан лезги чIалал “Къизил хьтин итимар” тIвар ганвай ктаб чапдай акъудна.

verilmişdi. 20 il onun bircə misrası belə çap olunmadı.

Azərbaycan müstəqilliyə qovuşandan sonra Kələntər Kələntərlinin imzası yenidən mətbuat səhifələrində göründü. Onun Qarabağ müharibəsinə həsr olunan “Xocalı faciəsi”, “Ağ atlı oğlan”, “Vətən nəğməsi”, “Şuşam geri alınmasa”, “Yaddan çıxır Qarabağ”, “Müharibə davam edir”, “Könlüm keçir Qarabağdan”, “Bölünməzdir Azərbaycan”və s. şeirləri, “Ay bəri bax” poeması yarandı. 2000-ci ildə şairin “Güllələsin dağlar məni” kitabı çap olundu.

Şair “Azərbaycan gəncləri”, “Bakı”, “Kommunist” qəzetlərində, “Qobustan” toplusunda, radioda, Azərnəşrdə, “Qızıl Şərq” mətbəəsində, respublika “Bilik” cəmiyyətində işləmiş, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının Natəvan adına klubunun direktoru olmuşdur. 2009-cu ildə Kələntər Kələntərlinin ləzgi dilində “Qızıl kimi adamlar” şeirlər kitabı çapdan çıxmışdır.

ЭМИР МУСТАФАЕВ

Эмир Мустафаеван къелемдикай хкатнавай повестарни романар Азербайжандин литературадин къиметлу инжияр я.

(1936-2007)

Ада Азербайжандин прозадиз цIийи нефес, цIийи темаяр гъана. Э.Мустафаева гьам рикIелай ракъурнавай гафар арадал хкуналди, гьамни вичи цIийи гафар туькIуьруналди азербайжан чIал девлетлу авуна. Гьавиляй адан тIвар азербайжан чIалак ва литературадик пай кутур кхьирагрин сиягьдик акатнава. Адан публицистика иллаки рикIел аламукьдайди я.

Мустафаев Эмир Гуьлбаладин хва 1936-йисуз КцIар шегьерда дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб акьалтIарна, Азербайжандин Педагогикадин Институтдиз гьахьна. Жегьил чIавалай кхьинрив эгечIай ада “Азербайжан генжлери” газетдин литературадин отделдиз, 10 йисуз “Азербайжан” журналдин прозадин отделдиз регьбервал гана. Эхиримжи 10 йисуз Азербайжандин парламентдин орган тир “Азербайжан” газетдин кьилин редакторвиле кIвалахай ам инай пенсиядиз фена. Кхьирагди 2007-йисуз вичин дуьнья дегишарна.

Э.Мустафаев 20-далай гзаф ктабрин автор я. Кхьирагдин сад лагьай ктаб “Зваларин чемодан” я. “ЧIулав звал”, “Вун паталди” тIварар ганвай ктабра ада КцIара эцигунар кьиле тухвай немс есиррин

ƏMİR MUSTAFAYEV

Əmir Mustafayevin qələmindən çıxmış povestlər və romanlar Azərbaycan ədəbiyyatının qiymətli incilərindən sayılır.

Azərbaycan nəsrinə yeni mövzular, yeni nəfəs gətirmiş, yüzlərcə unudulmuş sözə yenidən həyat vermiş, həm də özünün yaratdığı yeni sözlərlə Azərbaycan ədəbi dilini daha da zənginləşdirmiş Əmir Gülbala oğlu Mustafayev 1936-cı ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi bitirib, Azərbaycan Pedaqoji İnstitutuna daxil olan gənc yazdığı hekayələrlə diqqəti cəlb etmiş, “Azərbaycan gəncləri” qəzetinin ədəbiyyat şöbəsinin müdiri vəzifəsinə təyin olunmuşdur. Bir neçə ildən “Azərbaycan” jurnalının nəsr şöbəsinə müdir təyin olunan yazıçı 10 il burada çalışmışdır. On il Azərbaycan parlamentinin orqanı olan “Azərbaycan” qəzetinin baş redaktoru işləmiş Ə.Mustafayev buradan təqaüdə çıxmışdır. Əmir Mustafayev çap olunmuş 20-dən çox kitabın müəllifidir. Onun ilk kitabı “Zolaqlı çemodan” adlanır.

Əmir Mustafayev əsasən kənddən yazıb. Onun “Dağlarcanın ağ qovaqları”, “Qayğı yükü”, “Gecə zəngi”, “Qara zolaq”, “Səndən ötrü”, “İsti külək” və başqa povest və romanlarında tez-tez təsadüf edilən Qaraçəmən kəndi müəllifin təbirincə Xuluqdur, Düztahirdir, Qusardır, qismən də Hildir. “Qara zolaq” və “Səndən ötrü” kitablarında o, Qusarda inşaat işlərində

уьмуьрдикай ихтилатзава. Кхьираг мадни сейли авур эсеррикай сад адан “Жанавурдин рикI” роман я. Ина авторди XX асирдин сифте кьилера лезги хуьре кьиле фейи вакъиаяр къелемдиз къачунва. Адан Зияд эфенди образ халкьдихъ рикI кайи савадлу ва инсанперес кас хьиз неинки Хуьлуьхъ хуьруьз, гьакI вири Къуба уезддиз сейли хьайи, вич гьахъсуздаказ суьргуьндиз ракъурай кьегьал лезги Абдулжелил эфендидин прототип я. “РикIикай кватнавай пар”, “Къеняй куднавай инсан”, “Азадвал я заз мелгьем, ваз дарман, Азербайжан” тIварар ганвай ктабарни кIелдайбуру хушвилелди кьабулна.

Эхиримжи йисара ада чпин темаяр КцIарихъни Къубадихъ галаз алакъалу тир “ЧIулав дугун” ва 1837-йисан Къубадин бунтуниз регьбервал гайи Гьажи Мегьамедан ва адан хцин Наврузан уьмуьрдикай ихтилатзавай “Хенжел” повестрин винел кIвалахнай.

çalışmış alman əsirlərinin həyatından bəhs etmişdir. Yazıçıya şöhrət gətirən əsərlərindən biri onun “Qurd ürəyi” romanıdır. Burada o, XX əsrin əvvəllərində ləzgi kəndində baş vermiş hadisələri qələmə almışdır. Onun qəhrəmanlarından biri olan Ziyad əfəndi xalq üçün yanan, onun maariflənməsindən ötrü səy göstərən, günahsız olduğu halda sürgünə göndərilən ləzgi ziyalısı, Xuluq kəndinin sakini Abdulcəlil əfəndinin prototipidir. Yazıçının “Ürəkdən asılan yük”, “İçindən asılan adam”, “Azadlıqdır mənə məlhəm, sənə dərman, Azərbaycan” kitablarını oxucular maraqla qarşılamışlar.

Ömrünün son illərində o, XX əsrin əvvəllərində Quba-Qusar bölgəsində baş vermiş hadisələrlə bağlı “Qara çəmən” və 1837-ci il Quba üsyanına rəhbərlik etmiş Hacı Məhəmmədin və onun oğlu Novruzun həyatından bəhs edən “Xəncər” povestləri üzərində çalışırdı.

АШУКЬ НУЬСРЕТ

14 йиса авай Нуьсретан алакьунар акур Азербайжандин сейли сеняткар Ашукь Шемшира ам Келбежердин Агъдабан хуьруьз тухвана, адаз сенятдин сирер чирнай.

(1940-1992)

Лезгийрин рикI алай сеняткар, вичи тесниф авур чIаларни авазар халкьдин меце гьатнавай Мирзебегов Нуьсрет Черкесан хва 1940-йисуз КцIар райондин ПIитIишкIеле хуьре дидедиз хьана. Адан аялвал дяведин йисариз туьш хьана. Буба дяведа гьелек хьайила дидеди Нуьсретни адан чIехи стха Фергьад Мердакандин детдомдиз гана. Фергьад аскервилиз фидалди стхаяр санал хьана.

Вичихъ шаирвилинни ашукьвилин алакьунар авай жегьил Нуьсрет 14 йиса авайла ам Шушадиз, ашукьрин гьуьжетунрин мярекатдиз ракъурна. Ина ам чIехи сеняткар Ашукь Шемширахъ галаз таниш хьана. Адан алакьунар акур ашукь Шемшира и етим гада шакIуртвиле кьабулна ва вичихъ галаз Келбежер райондин Агъдабан хуьруз тухвана, адаз ашукьвилин сирер чирна. Лезги ва азербайжан чIаларал шиирар кхьиз, абуруз авазар теснифиз, чуьнгуьрдал ягъизвай Нуьсретахъ успагьи кьуьлни авай.

Ашукь Шемширавай рухсат къачур Нуьсрета Азербайжандин гзаф районра, хуьрера къекъвена элдиз вичин гьунар къалурна. Ам ватандиз устад сеняткар хьиз, 28 йиса аваз хтана, хайи хуьре мехъерна вичиз къул авуна. ГуьндуьзкIеле хуьруьн ме-

AŞIQ NÜSRƏT

14 yaşı yenicə tamam olmuş Nüsrətin istedadına heyran olan Azərbaycanın məşhur sənətkarı Aşıq Şəmşir onu özü ilə Kəlbəcərin Ağdaban kəndinə aparır və ona aşıqlıq sənətinin sirlərini öyrədir.

Ləzgilərin məşhur el sənətkarı Mirzəbəyov Nüsrət Çərkəz oğlu 1940-cı ildə Qusar rayonunun Bədişqala kəndində anadan olmuşdur. Onun yaratdığı aşıq mahnıları xalqın dilində əzbərdir. Uşaqlıq illəri müharibə dövrünə təsadüf edən Nüsrətin atası həlak olandan sonra anası onu və böyük qardaşı Fərhadı Mərdəkandakı uşaq evinə verir. Hərbi xidmətə çağrılana kimi qardaşlar bir yerdə olurlar.

Şairlik və aşıqlıq istedadına malik Nüsrət hələ 14 yaşında ikən Şuşada aşıqların yarışında iştirak etmişdir. Burada o, böyük sənətkar Aşıq Şəmşirlə tanış olmuşdur. Yeniyetmənin istedadına heyran olan Aşıq Şəmşir onu şagirdliyə götürərək, özü ilə Kəlbəcərin Ağdaban kəndinə gətirmiş, Nüsrətə aşıqlıq sənətinin sirlərini öyrətmişdir. Həm ləzgi, həm də Azərbaycan dilində şeir yazıb mahnı qoşan, gözəl saz çalan Nüsrət yaxşı rəqs etməsi ilə də seçilirdi.

Aşıq Şəmşirin xeyir-duasını alandan sonra Nüsrət Azərbaycanı kəndbəkənd, şəhərbəşəhər gəzir, məclislər yola salaraq, istedadı ilə xalqın rəğbətini qazanır. O, vətəninə 28 yaşında, ustad sənətkar kimi qayıdır. Doğma kəndində toy edib ailə həyatı qurur.

дениятдин кIвале ада туькIуьрай “Самур” ансамблдин суракьар яргъариз чкIана.

Халкьдин рикI алай “Шагьзада”, “Дустар” хьтин 100-далай гзаф манийралди сейли хьайи Ашукь Нуьсрет “Магьу дере”, “Ахцегьиз сефер”, “Мискискайрин булахрал”, “Шагьнезер ва Симузер”, “Рушан бубадиз арза”, “Урусатдиз сефер” хьтин муьгьуьббатдин дастанрин авторни я. Ада Азербайжандилай гьейри Дагъустанда ва Гуржистандани шумудни са гур межлисар тухванай.

Нуьсрет Мирзебегов ашукьвилин рекьяй чи музыкадиз цIийивал гъайи сеняткар я. Ада сифте яз чуьнгуьр чIагъандихъ галаз санал ягъун деб кутуна ва вири гьейранардай авазар теснифна.

1987-йисуз СССР-дин халкьарин яратмишунрин фестивалдин лауреат хьайи Ашукь Нуьсрет фестивалдин медалдиз лайихлу хьана. КцIарин куьчейрикай садаз Нуьсрет Мирзебегован тIвар ганва.

Gündüzqala kənd mədəniyyət evində onun yaratdığı “Samur” ansamblının sorağı uzaqlara yayılır. Aşıq Nüsrəti Azərbaycanla yanaşı Dağıstandan və Gürcüstandan da toy məclislərinə, mədəni-kütləvi tədbirlərə dəvət edirdilər. Onun “Şahzada”, “Dostlar” kimi mahnıları sənətkara böyük şöhrət qazandırır. 100-dən çox mahnının müəllifi Aşıq Nüsrət xalq tərəfindən sevilən “Mahu dərə”, “Axtı səfəri”, “Şahnəzər və Simuzər”, “Qızın atasına xitab”, “Miskincə bulaqları” kimi məhəbbət dastanlarının da yaradıcısıdır.

Nüsrət Mirzəbəyov ləzgi aşıq musiqisinə yenilik gətirmiş sənətkardır. O, sazın qarmonla sintezini araya gətirərək, hamını heyran edən olduqca gözəl melodiyalar yaratmışdır.

1987-ci ildə SSRİ xalq yaradıcılığı festivalının laureatı olmuş Aşıq Nüsrət festivalın medalına layiq görülmüşdür. Qusarın küçələrindən birinə Nüsrət Mirzəbəyovun adı verilmişdir.

ШЕМСЕДДИН ПИРУГЪЛАНОВ

(1915-1943)

1939-йисуз “Азернешрди” чапдай акьудай, С.Вургъунан, Р.Рзадин шиирар, И.Эфендиеван гьикая авай “Самур” кIватIалдиз кцIарви Шемседин Пиругъланован шиир акъатуни адан алакьунрикай хабар гузвай.

Гьеле жегьил чIавалай чи республикадин къелемэгьлийрин арада тафаватлу хьайи, вичин шиирар ва гьикаяяр мукьвал-мукьвал газетрин ва журналрин чинриз акъудай Шемседдин Балогъланан хва Пиругъланов Къуба уезддин ЭчIехуьре дидедиз хьана. 1932-1934-йисара КцIарин Педтехникум акьалтIарна, Яргундал муаллимвал авур адан лезги ва азербайжан чIаларал тесниф авур шиирар мецера гьатнай. Хасан вирин къерехда кьиле фейи дяведа иштирак авур ада ина вилералди акурбур къелемдиз къачуна, кIелдайбурув “Фронтдин рекьера” тIвар алай роман агакьарнай.

1939-1941-йисара КцIара акъатзавай “Социализмадин темп” газетда жавабдар секретарвиле кIвалахай Ш.Пиругъланован шиирар ва гьикаяяр фадфад и газетдин чинриз акъуддай. 1941-йисуз дяведиз фейи жегьил 1943-йисуз гьелек хьана. Ам “Колхозчидин руш” романдин, “БицIек”, “Аял ва кIанивал” пьесайрин, “Алтун” комедиядин, гзаф гьикая ва шииррин автор я.

ŞƏMSƏDDİN PİROĞLANOV

1939-cu ildə “Azərnəşr”in buraxdığı “Samur” almanaxında S.Vurğunun, R.Rzanın şeirləri, İ.Əfəndiyevin hekayəsi ilə yanaşı qusarlı şair Şəmsəddin Piroğlanovun şerinin də çap olunması bu gəncin istedadından xəbər verirdi.

Hələ gənc yaşlarından respublikamızın ədəbi mühitində tanınan, şeir və hekayələri dövri mətbuatda müntəzəm dərc olunan Şəmsəddin Baloğlan oğlu Piroğlanov 1915-ci ildə Quba qəzasının Əcəxür kəndində anadan olmuşdur. Burada ibtidai, Həzrə kəndində natamam orta məktəbi bitirmişdir. 1932-1934-cü illərdə Qusar Pedaqoji Texnikumunda təhsil almış, Həzrə kənd məktəbində müəllim kimi əmək fəaliyyətinə başlamışdır. Səlis nitqi, dərin savadı ilə diqqəti cəlb edən ucaboy, yaraşıqlı Şəmsəddinin ləzgi və Azərbaycan dillərində qələmə aldığı şeirlər tezliklə dillərə düşür. Xasangöl döyüşlərində iştirak etdikdən sonra qələmə aldığı “Cəbhə yollarında” romanı ona böyük uğurlar qazandırır. 1939-1941-ci illərdə yazıçı Qusar rayonunda çıxan “Sosializm tempi” qəzetinin məsul katibi vəzifəsində çalışır.

1941-ci ildə könüllü cəbhəyə yollanan gənc 1943-cü ildə vətən uğrunda döyüşlərdə qəhrəmancasına həlak olur. O, “Kolxozçu qız” romanının, “Çocuq”, “Uşaq və sevgi” pyeslərinin, “Altun” komediyasının,

Шемседдин Пиругъланов мукьувай чидай ксари ам вичихъ чIехи алакьунар авай къелемэгъли тирди къейдзавай. Гъайиф къведай кар ам я хьи, икьван гагъди кхьирагдин эсерар кIватIна, чапдай акъуднавач.

МИРЗАЛИ РУСТАМОВ

Хуьре яшамишиз, драматург хьиз Азербайжандиз ва Дагъустандиз сейли хьайи Мирзали Рустамован образар чи ватанэгьлияр я.

Комедиядин жанр вилик тухузвай М.Рустамован шиирар ва гьикаяр 1960-йисалай журналрин, газетрин ва кIватIалрин чинриз акъатна. 1929-йисуз КцIар райондин Яргунрин хуьре дидедиз хьайи Мирзали Эбилан хва Рустамова хуьруьн юкьван мектеб куьтягьайдалай гуьгъуьниз Къубадин Муаллимрин Институт ва Азербайжандин Гъукуматдин Педагогикадин Институт акьалтIарна.

Яргъал йисара хайи хуьре муаллимвал авур М.Рустамова аялриз азербайжан ва лезги чIаларин тарсар гана. Автордин "Кьилиз тефей гастрол", "Гъайиф, алатай йикъар", "Гьемдуллагьан хам хиялар", "Санитар", "ЦIийи завмаг", "Меккедай хтай гьажи", "Гьава ахъа жезва", "Тахсиркар вуж я" пьесайри КцIарин Гъукуматдин Лезги Театрдин репертуарда кьетIен чка кьазва. Адан са шумуд пьеса КцIар, Къуба, Хачмаз ва Худат шегьеррин сегьнейрал эцигна.

М.Рустамован "Кооператив ашнабазхана", "Кефербег", "Рекетирар", "Етим Эмин", "СтIал Сулейман" хьтин пьесаяр Дагъустан Республикадин СтIал Сулейманан тIварунихъ галай Лезги муздрамтеатрдин сегьнедал эцигна.

ЮСИФ ГЪАЖИЕВ

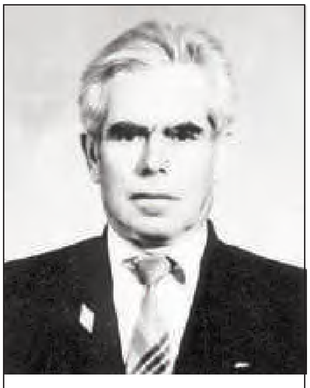
(1925-2003)

Хайи хуьре уьмуьр гьална, азербайжан чIалал шумудни са эсерар кхьей Юсиф Гьажиева гзаф марагълу образар яратмишнай.

Юсиф Мегьамедан хва Гьажиеван тIвар кIелдайбуруз хъсандиз таниш я. Ам 1925-йисуз КцIар райондин Хьилерин хуьре дидедиз хьана. 1949-йисуз Къубадин Муаллимрин Институт, 1955-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Муаллимрин Институт акьалтIарай ада, яргъал йисара хайи хуьруьн юкьван мектебда муаллимвал авуна ва директорвиле кIвалахна.

"Cəbhə meydançasında" seriyasından hekayə və şeirlərin müəllifidir. Müasirləri Şəmsəddin Piroğlanovun parlaq istedada malik qələm sahibi olduğunu qeyd edirdilər. Təəssüf ki, yazıçının irsi toplanmamışdır.

MİRZƏLİ RÜSTƏMOV

Kənddə yaşayıb-yaradan, Azərbaycanda və Dağıstanda yaxşı dramaturq kimi tanınan Mirzəli Rüstəmovun obrazları bizim həmvətənlərimizdir.

Ləzgi ədəbiyyatında komediyalar müəllifi kimi tanınan M.Rüstəmovun şeir və hekayələri dövri mətbuatda 1960-cı ildən dərc olunur. 1929-cu ildə Qusar rayonunun Həzrə kəndində anadan olmuş Mirzəli Əbil oğlu Rüstəmov kənd məktəbini başa vurub Quba Müəllimlər İnstitutunda, sonradan isə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda təhsil almışdır. Uzun illər doğma kəndində Azərbaycan və ləzgi dillərini və ədəbiyyatını tədris etmişdir.

Mirzəli Rüstəmovun "Həmdullahın xam xəyalları", "Baş tutmamış qastrol", "Heyif, ötən günlər", "Sanitar", "Təzə zavmaq", "Məkkədən qayıdan hacı", "Hava açılır", "Təqsirkar kimdir" va başqa pyesləri Qusar Dövlət Ləzgi Dram Teatrının repertuarında xüsusi yer tutur.

Onun bir neçə pyesi Quba, Xaçmaz, Xudat şəhərlərinin səhnələrində dəfələrlə səhnələşdirilmişdir. M.Rüstəmovun "Kooperativ aşnabazxana", "Keferbəy", "Reketirlər", "Yetim Emin", "Stal Süleyman" kimi pyesləri Dağıstan Respublikasının Suleyman Stalski adına Ləzgi Dövlət Musiqili Dram Teatrı tərəfindən səhnəyə qoyulmuşdur.

YUSİF HACIYEV

Doğma kəndində ömür sürüb, Azərbaycan dilində əsərlər yaratmış Yusif Hacıyev povest və hekayələrində çoxlu maraqlı obrazlar yaratmışdır.

Yusif Məhəmməd oğlu Hacıyevin imzası oxuculara yaxşı tanışdır. O, 1925-ci ildə Qusar rayonunun Hil kəndində anadan olmuşdur. 1949-cu ildə Quba Müəllimlər İnstitutunu, 1955-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bitirmişdir. Uzun illər doğma kəndindəki orta məktəbdə müəllim və direktor vəzifələrində çalışmışdır.

Алатай асирдин 60-йисарилай кхьинрив эгечIай Ю.Гьажиев азербайжан чIалал чапдай акъуднавай “Эбеди маяк”, “Нарагьат тир виждан”, “Цуьквер пайзавай диде” ва маса ктабрин автор я. Гьиндистандиз регьбервал гайи Индира Гандидин уьмуьрдикай кхьей “Индира Ганди” роман адан марагълу эсеррикай я. Эхиримжи йисара кхьирагдин “Ивидин леке алай къванер” тIвар ганвай шииррин кIватIал ва “Хьилерин хуьруьн юкьван мектеб-70” ктабар чапдай акъатна. Ю.Гьажиев Азербайжандин Кхьирагрин КIватIалдик квай.

Ötən əsrin 60-cı illərindən ədəbi yaradıcılıqla məşğul olmuş yazıçının Azərbaycan dilində çap olunmuş “Əbədi mayak”, “Narahat vicdan”, “Gül paylayan ana” və sair kitabları çapdan çıxmışdır. O, Hindistanın baş naziri İndira Qandinin həyatından bəhs edən “İndira Qandi” romanının müəllifidir. Burada o, bu məşhur hind siyasətçisinin və dövlət xadiminin maraqlı obrazını yaratmışdır. Son illər Yusif Hacıyevin “Qan ləkəli daşlar” poetik toplusu və “Hil kənd orta məktəbi-70” kitabı nəşr olunmuşdur. Y.Hacıyev Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü idi.

МЕГЬАМЕД АГЪА

Мегьамед Агъадин тIвар лезги литературада аялар патал кхьизвай къелемэгьли хьиз гьатнава.

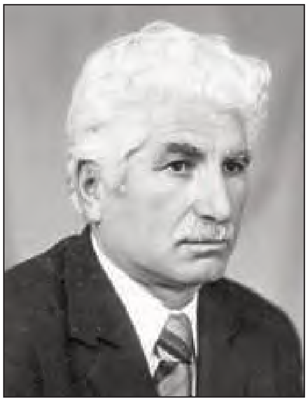

Мегьамед Агъадин хва Мамедов 1930-йисуз КцIар райондин Эвежугъ хуьре дидедиз хьана. КцIар шегьердин 1-нумрадин юкьван мектеб куьтягьна, Азербайжандин Гьукуматдин Пединститутдик экечIна. 1953-йисуз институтдин химиядинни биологиядин факультет акьалтIарай ада 57 йис я ара датIана муаллимвал ийиз.

1963-йисалай хайи хуьруьн мектебда муаллимвал ийизвай, дидед чIалан таъсиб чIугвазвай къелемэгьли хьиз сейли тир М.Агъадин шиирар, гьикаяяр, мезелияр ара датIана лезги газетринни журналрин чинриз акъатзава. Азербайжандин ва Лезги Кхьирагрин КIватIалрин уьзви тир Мегьамед Агъа “ГъвечIи Фатма ва Рагъ”, “Насиран кIел”, “Медалар авай кицI”, “Варз булахда эхъвезвай”, “Авач ахвар булахдиз”ва маса ктабрин автор я. 2010-йисуз М.Агъадин “ТIазвай рикIин сузаяр” ктаб чапдай акъатна.

MƏHƏMMƏD AĞA

Məhəmməd Ağanın adı ləzgi ədəbiyyatına peşəkar uşaq yazıçısı kimi düşmüşdür.

Məmmədov Məhəmməd Ağa oğlu 1930-cu ildə Qusar rayonunun Əvəcuq kəndində anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi bitirib, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun kimya-biologiya fakültəsində təhsil almışdır. 1953-cü ildə ali məktəbi bitirən Məhəmməd Ağa 55 ildir ki, fasiləsiz olaraq pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olur.

1963-cü ildən doğma kəndində müəllim işləyən M.Ağa ana dilinin təəssübünü çəkən qələm sahibi kimi tanınmışdır. Onun şeir, hekayə və yumoreskaları müntəzəm olaraq Azərbaycanın və Dağıstanın müxtəlif qəzet və jurnallarında, ədəbi məcmuələrində çap olunur. Azərbaycan və Ləzgi Yazıçılar İttifaqlarının üzvüdür. “Balaca Fatma və günəş”, “Nasirin buzovu”, “Ay çimirdi bulaqda”, “Medalları olan it”, “Bulaq yuxusuz qalıb” və başqa kitabların müəllifidir. 2010-cu ildə şairin “Ağrıyan ürəyin iniltiləri” adlı növbəti kitabı çapdan çıxmışdıfr.

КЬИЛАГЬ КЪУДРАТ

Халкьдин руьгьдив кьадай шиирар тесниф авур Кьилагь Къудрата вичин чIалар гьамиша хуралай кIелдай.

Къудрат Кибечханан хва Велиханов (Кьилагь Къудрат) 1922-йисуз КцIар райондин Кьилагърин хуьре дидедиз хьана. 1942-йисуз Ватандин ЧIехи дяведиз фейи ада душмандин аксина кьегьалвилелди женг чIугунай ва шаирдал залан хирер хьанай. ЯтIани ам дяве кьилиз акъудна, хайи

QİLAH QÜDRƏT

Xalq ruhunda sadə və yaddaqalan şeirlər yazmış Qilah Qüdrət onları bir qayda olaraq bədahətən demişdir.

Qüdrət Kibeçxan oğlu Vəlixanov 1922-ci ildə Qusar rayonunun Qilah kəndində anadan olmuşdur. Uşaqlıqdan həyatı çətinliklər və əziyyət içində keçən Qüdrət 1942-ci ildə Böyük Vətən müharibəsinə yola düşür. Burada igidliklə döyüşən şair ağır yaralanır. Buna baxmayaraq, müharibənin sonuna kimi

хуьруьз хурал орденарни медалар алаз хтанай. Лежбер касди дяведилай гуьгъуьнин йисара колхозда ва 1964-йисалай совхозда кIвалахнай.

Жегьил чIавалай поэзиядив эгечIай Къ.Велихanoван шиирар сифте яз Дагъустандин Усугъчай райондин газетдин чинриз акъатнай. Гуьгъуьнлай адан лирикадинни сатирадин шиирар "КцIар", "Самур" газетра ва кIватIалра чап хьана. Гьалал зегьметдив кьил хвейи Къ.Велиханова лежберди хьиз яргъал йисара никIера тумар цана гад кIватIайвал, шаирди хьиз инсанрин рикIера шиирар цанай. Амма адахъ вичи цайи чIаларин гад кIватIдай, са ктаб хьайитIани чапдай акъуддай мумкинвал хьанач ва ам вични куьмек тIалабун патал саданни ракIарихъ фенач. Кьилагь Къудрат 2003-йисан 26-июндиз рагьметдиз фена.

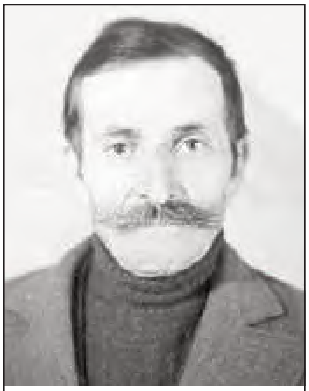
(1922-2003)

döyüşlərdə iştirak edir, orden və medallarla kəndə qayıdır. O, kolxozda, 1964-cü ildən isə sovxozda işləmişdir.

Gənclik illərindən poeziya ilə məşğul olan şairin şeirləri ilk dəfə Dağıstanın Usuğçay rayon qəzetində çap olunur. Sonralar onun lirik və satirik şeirləri "Qusar" və "Samur" qəzetlərində işıq üzü görür.

Halal zəhmətlə ömür sürən Q.Vəlixanov uzun illər rəncbər kimi yer becərib əkin əkdiyi kimi, insanların ürəklərində də şeir toxumları cücərdə bilir. Lakin yetişdirdiyi məhsulu toplamaq kasıb şairə qismət olmur. İmkansızlığı üzündən bircə kitabını belə çap etdirə bilmir. Qürurlu şair kömək üçün bir kimsənin qapısını döymür.

Qilah Qüdrət 2003-cü ilin iyunun 26-da dünyasını dəyişmişdir.

АЗИЗ МИРЗЕБЕГОВ

Лезги классикрин гьакъиндай гзаф макъалайрин автор тир шаир Азиз Мирзебегова урус ва азербайжан чIаларай лезги чIалаз гзаф таржумаярни авунва.

Омар Хайяман, Саади Ширазидин, Гьафиз Ширазидин, Иогьанн Гетедин, Генрих Гейнедин, Уильям Шекспиран, Жорж Байронан, Тарас Шевченкодин, Акакий Церетелидин, Александр Пушкинан, Михаил Лермонтован, Сергей Есенинан ва масабурун са кьадар шиирар лезги чIалаз элкъуьрнавай А.Мирзебегова вичини шиирар теснифзава.

Мирзебегов Азиз Абдулмиран хва 1959-йисуз КцIар райондин Агъа Лакаррин хуьре дидедиз хьана. Хуьруьн юкьван мектеб ва ДГУ-дин филологиядин факультет акьалтIарай жегьилди 1988-1993-йисара Агъа Лакаррин хуьруьн мектебда муаллимвал авуна. КIвенкIвечи муаллим яз 1991-йисуз ам КцIар Райондин Халкьдин Депутатрин Советдин депутатвиле хкяна. 1991-1996-йисара ада аслу тушир, халкьди хушвилелди кьабулай "РикIин гаф" газет акъудна.

1993-йисуз Дербентдиз куьч хьайи Азиза ина муаллимвилин кIвалах давамарна. 1998-йисалай ада "Юждаг" институтда муаллимвиле, 2004-йисалай деканвиле кIвалахна. А.Мирзебегов лезги ва урус чIа-

ƏZİZ MİRZƏBƏYOV

Ləzgi ədəbiyyatının klassikləri haqqında silsilə məqalələrin müəllifi, şair Əziz Mirzəbəyov rus və Azərbaycan ədəbiyyatlarından ləzgi dilinə tərcümələr də etmişdir.

Ömər Xəyyamın, Sədi Şirazinin, Hafiz Şirazinin, İohann Götenin, Henrix Heynenin, Uilyam Şekspirin, Corc Bayronun, Taras Şevçenkonun, Akaki Seretelinin, Aleksandr Puşkinin, Mixail Lermontovun, Serqey Yeseninin bir sıra şeirlərini ləzgi dilində oxuculara çatdıran Ə.Mirzəbəyov özü də şeirlər yazır.

Mirzəbəyov Əziz Abdulmir oğlu 1959-cu ildə Qusar rayonunun Aşağı Ləgər kəndində anadan olmuşdur. Kənd orta məktəbini bitirib, Dağıstan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində təhsil almış, 1988-1991-ci illərdə doğma kəndində müəllim işləmişdir. Qabaqcıl müəllim kimi 1991-ci ildə o, Qusar Rayon Xalq Deputatları Sovetinin deputatı seçilmişdir. 1991-1996-cı illərdə o, xalq tərəfindən rəğbətlə qarşılanan müstəqil "Ürək sözü" qəzetini buraxmışdır.

1993-cü ildə Dərbəndə köçən Ə.Mirzəbəyov burada müəllimlik fəaliyyətini davam etdirir. 1998-ci ildən o, "Yujdağ" universitetində müəllim, 2004-cü ildən dekan vəzifəsində çalışmış, rektoru əvəz etmiş-

ларал акъатнавай цӀикьвед ктабдин автор я: “ЦӀийи Чапаев”, “Алкьвадар Гьасанан шииррин ирс”, “Театрдин шаир”, “Урус шииратдин хазинадай”, “Жавагьиррин таж”, “Сегьнедин суьгьуьрчи”, “Лезги эдебиятдин хазинадай”, “Гарун мани”, “Юждагда” гуьруьшар”, “Гьеле фад я” ва мсб. Лезги композиторри адан цӀудралди шиирриз манияр теснифнава. Российдин журналистрин ва писателрин союзрин член тир А.Мирзебеговаз 2005-йисуз “Дагъустан Республикадин лайихлу муаллим” гьуьрметдин тӀвар гана.

dir. Əziz Mirzəbəyov ləzgi və rus dillərində çapdan çıxmış 10 kitabın müəllifidir. Onun “Yeni Çapayev”, “Küləyin mahnısı”, “Hələ tezdir” kimi poeziya topluları oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. Əziz Mirzəbəyov həmçinin “Alqadar Həsənin ədəbi irsi”, “Teatr şairi”, “Rusların poeziya xəzinəsindən” və başqa kitabların müəllifidir. Rusiya Yazıçılar və Jurnalistlər İttifaqlarının üzvü olan Ə.Mirzəbəyov 2005-ci ildə “Dağıstan Respublikasının əməkdar müəllimi” fəxri adına layiq görülmüşdür.

ФЕЙРУЗ БЕДЕЛОВ

“Самур” газетдин сад лагьай редактор хьайи, гуьгъуьнлай “Алпан” газетдиз регьбервал гайи Фейруз Беделахтулаз “Миф” романди генани машгьурвал гьана.

Фейруз Абумуьслуьман хва Беделов 1949-йисуз КцӀар райондин ТӀигьиррин хуьре дидедиз хьана. 1977-йисуз ада Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин журналистикадин факультет тафаватлувилелди акьалтӀарна. Азербайжандин КП-дин ЦК-дин “Совет кенди” газетда корреспондентвиле ва завотделвиле кӀвалахна.

Фейруз Беделов (Беделахтул) 1992-йисуз Бакуда лезги чӀалал акъатзавай “Самур” газетдин сад лагьай редактор хьана. Гуьгъуьнлай ада аслу тушир “Алпан” газетдиз регьбервал гана. Ада 1994-йисалай Кьиблепатан Дагъустандин вузра муаллимвал ийизва. Лезгийрин къадим медениятдин са хел тир политеиствилин руьгьдин ирс илимдин рекьяй ахтармишай ам тарихдин илимрин кандидат я. Ф.Беделов “Лезги халкьдин ва гьукуматдин тарих: чи эрадал къведалди V виш йис - чи эрадин X виш йис” (Дербент, 1998) ва “Лезгийрин гьуцарин дин” (Дербент, 2000) монографийрин автор я.

2006-йисуз Россиядин ИА-дин цивилизацияяр ва регионар илимдин меркездин секторди Ф.Беделован “Лезгийрин гьетерин дин” тӀвар ганвай I ктаб ва 2008-йисуз гьа тӀвар алаз II ктаб басма авуна. Фейруз Беделахтул РФ-дин писателрин ва журналистрин Союзрин уьзви я. Ам “Миф” романдин ва Лезгийрин СтӀал Сулейманан тӀваруних галай госмуздрамтеатрди сегьнеламишай “Филиал” ва “Часпар” комедийрин, “Аламаз” пьесадин, “Пачагьдин паб ва каталикос” тарихдин драмадин ва маса эсеррин автор я.

FEYRUZ BƏDƏLOV

“Samur” qəzetinin ilk redaktoru olmuş, sonralar müstəqil “Alpan” qəzetinə rəhbərlik etmiş Feyruz Bədəlova ləzgi dilində yazdığı “Mif” romanı böyük şöhrət gətirmişdir.

Feyruz Abumüslüm oğlu Bədəlov 1949-cu ildə Qusar rayonunun Düztahir kəndində anadan olmuşdur. 1977-ci ildə o, Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirib, Azərbaycan KP MK-nın “Sovet kəndi” qəzetində müxbir və şöbə müdiri vəzifələrində işləmişdir.

Feyruz Bədəlov (Bədəlaxtul) 1992-ci ildən Bakıda ləzgi dilində nəşr olunan “Samur” qəzetinin baş redaktoru vəzifəsində çalışmış, sonradan müstəqil “Alpan” qəzetinin təsisçisi və redaktoru olmuşdur. O, 1994-cü ildən Cənubi Dağıstanın institutlarında müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğuldur. Ləzgilərin qədim mədəniyyətinin bir qolu olan politeizm sahəsində elmi axtarışlar aparmış tarix elmləri namizədi F.Bədəlov “Ləzgi xalqının və dövlətinin tarixi: eramızdan əvvəl V - eramızın X yüzillikləri” (Dərbənd, 1998) və “Ləzgilərin çoxallahlıq dini” (Dərbənd, 2000) monoqrafiyalarının müəllifidir.

2006-cı ildə Rusiya Elmlər Akademiyasının sivilizasiyalar və regionlar elmi mərkəzinin Qafqaz bölməsi F.Bədəlovun “Ləzgilərin çoxallahlıq dini” adlı I və 2008-ci ildə eyniadlı II kitabını çap etmişdir. F.Bədəlov RF yazıçılar və jurnalistər ittifaqlarının üzvüdür.

O, 1993-cü ildə Bakıda çapdan çıxmış “Mif” romanının və Süleyman Stalski adına Ləzgi Dövlət Musiqili Dram Teatrının səhnələşdirdiyi “Filial”, “Sərhəd” komediyalarının, “Padşahın arvadı və katalikos” tarixi dramının və başqa əsərlərin müəllifidir.

РИЗВАН РИЗВАНОВ

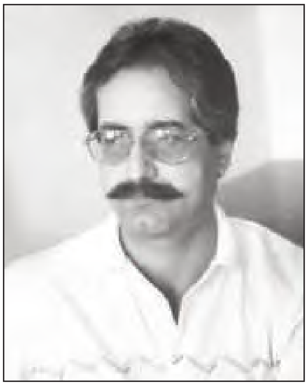

ТIвар-ван авай кхьираг Ризван Ризвановаз бубадихъ - Забит Ризвановахъ галаз санал кхьей "Лезгийрин тарих" ктабди машгьурвал гъана.

Ризван Забитан хва Ризванов 1954-йисуз КцIара дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб куьтягьай ада, ДГУ-дин филологиядин факультет акьалтIарна, Дагъустанда ва Азербайжанда муаллимвал авуна. 1986-1996-йисара "Дагестанская правда" газетдин кьилин корреспондентвиле, жаваб-дар секретарвиле, гуьгъуьнлай Дагъустан Республикадин Госсоветдин пресс-секретарвиле, гуьгъуьнлай Дагъустан Республикадин Милли Сиясатдин, Информацийринни Къецепатан Алакъайрин Министерстводин отделдин начальниквиле кIвалахна. Алай вахтунда Р.Ризванов "Алай аям" ОАО-дин кьил я.

Р.Ризванова Забит Ризванован повестар ва "Шарвили" эпос урус чIалаз элкъуьрна, Москвада ва Магьачкъалада чапдай акъудна. Дагъустандин Гъукуматдин премиядин лауреат, РФ-дин медениятдин лайихлу кIвалахдар Ризван Ризванов лезгийрин тарихдикай, эдебиятдикай ва медениятдикай кхьенвай "Имам Шамилан кIвалах", "Фан дад", "Дагъустанда дяве" ктабрин, санлай 12 ктабдин автор я.

RİZVAN RİZVANOV

Adlı-sanlı jurnalist, şair-yazıçı Rizvan Rizvanova atası Zabit Rizvanovla birlikdə yazdığı "Ləzgilərin tarixi" kitabı şöhrət gətirmişdir.

Rizvan Zabit oğlu Rizvanov 1954-cü ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi bitirmiş R.Rizvanov Dağıstan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin məzunudur. Uzun illər Dağıstanda və Azərbaycanda müəllimlik etmiş, 1986-1996-cı illərdə "Daqestanskaya pravda" qəzetinin baş müxbiri, məsul katibi, sonralar Dağıstan Respublikası Dövlət Şurasının mətbuat katibi işləmişdir. O, Dağıstan Respublikası Milli Siyasət, İnformasiya və Xarici Əlaqələr Nazirliyinin şöbə rəisi olmuşdur. Hazırda R.Rizvanov "İndiki dövr" ictimai təşkilatının rəhbəridir.

R.Rizvanov Zabit Rizvanovun povestlərini və "Şarvili" eposunu rus dilinə tərcümə edib Moskvada və Mahaçqalada çap etdirmişdir. Dağıstanın Dövlət mükafatı laureatı, Rusiya Federasiyasının əməkdar mədəniyyət işçisi R.Rizvanov ləzgilərin tarixi, ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə bağlı "İmam Şamilin işi", "Çörəyin dadı", "Dağıstanda müharibə" və sair kitabların, üst-üstə 12 kitabın müəllifidir.

ГЬАЖИБАЛА ЯРГУНВИ

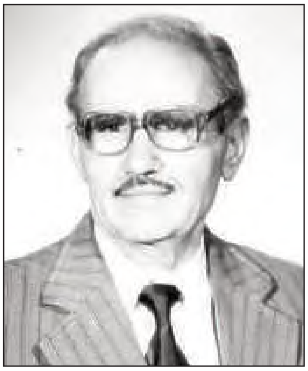

Лезги чIалал рикI алай, вичин шиирра хайи чIалан тIям хуьз алахъзавай Гьажибала Яргунви са шумуд ктабдин автор я.

Гьажибала Мирзедин хва Къафланов 1938-йисуз КцIар райондин Яргун хуьре дидедиз хьана. Бакуда Гъуьлерин мектеб акьалтIарай ада гъуьлерал матросвиле, моториствиле, кьилин электриквиле ва маса везифайрал кIвалахна. 1995-1998-йисара Гь.Яргунвиди "Азернешр"да лезги литературадин отделдин редакторвиле кIвалахна.

Жегьил чIавалай кхьинрив эгечIай Гьажибала Яргунвидин шиирар мукьвал-мукьвал Азербайжандинни Дагъустандин газетрин чинриз, кIватIалриз акъатна. Ам "Муштулух", "Бахтлу рехъ", "Генерал Абилов", "Асиррин эсер ва я хушбахтвилин ачарар" ктабрин, "Илимдин кукIушриз" монографиядин (Элман Халиловахъ галаз санал) автор я. Гь.Яргунви гьакIни 1997-йисуз "Азернешрди" басма авур "Шагьдагъдин гъетер" кIватIал туькIуьрайди ва редакторни я.

HACIBALA YARGUNVİ

Ləzgi dilinin vurğunu, şeirlərində doğma dilin gözəlliyini qoruyub saxlamağa çalışan Hacıbala Yargunvi bir neçə kitabın müəllifidir.

Hacıbala Mirzə oğlu Qaflanov 1938-ci ildə Qusar rayonunun Həzrə kəndində anadan olmuşdur. Bakı Dənizçilik Məktəbini bitirib, Xəzər Gəmiçiliyi İdarəsinin gəmilərində matros, motorçu, elektrik, baş elektrik və başqa vəzifələrdə işləmişdir. 1995-1998-ci illərdə "Azərnəşr"də ləzgi ədəbiyyatı üzrə redaktor vəzifəsində çalışmışdır.

Hacıbala Yargunvinin şeirləri gənc yaşlarından Azərbaycanın və Dağıstanın qəzet və jurnallarında, ədəbi almanaxlarda çap olunur. H.Yargunvi "Muştuluq", "Səadət yolu", "General Əbilov", "Əsrlərin əsəri və ya səadət açarı" adlı bədii kitabların və "Elmin zirvələrinə doğru" adlı monoqrafiyanın (Elman Xəlilovla birgə) müəllifidir. O, həmçinin 1997-ci ildə "Azərnəşr" tərəfindən çap olunmuş "Şahdağın ulduzları" almanaxının tərtibçisi və redaktorudur.

ЭТИБАР СТӀУРВИ

Азербайжанда сифте яз газетрин кӀватӀал Этибар СтӀурвиди арадиз гъана.

Ада 1994-йисуз "Маркетинг сентр Стур" фирма ва "Супер маркет" газет арадал гъана. Газетрин группадик "Гъафте", "Неделя" газетар, "Маркет", "Супер маркет ТВ", "СМ-Латин" программайрин газетар, "Комсомольская правдадин" Азербайжанда акъудзавай издание акатзава. Алай вахтунда Э. СтӀурвиди "Супер Маркет" газетрин группадин директоррин кӀватӀалдин седривиле, "Гъафте" ва "Неделя" газетрин кьилин редакторвиле кӀвалахзава.

Багъиров Этибар Надиран хва 1966-йисуз КцӀар райондин СтӀуррин хуьре дидедиз хьана. КцӀарин 1-нумрадин мектеб куьтягьна, Азербайжандин НафтӀадинни Химиядин Институтдик экечӀай ада, Москвадин Губкинан тӀварунихъ галай НафтӀадинни Газдин Институт акьалтӀарна. Азербайжандин ИА-да кӀвалахал акъвазай Э.СтӀурвиди 1992-йисуз "Лезгийрин тарих" темадай международный конференция кьиле тухвана, 1993-1994-йисара чи республикада "Комсомольская правда" газетдин мухбирвал авуна.

Э.СтӀурви азербайжан, урус ва лезги чӀаларал кхьенвай "Тагьиредин кьисас", "Гъетерин фалар", "СтӀурикай ктаб", "Буба", "Чи дагъларин бег", "Бунт къарагъарайди ва я ялгъузвиле фейи са йис" ктабрин автор я.

ETİBAR STURVİ

Etibar Sturvi Azərbaycanda ilk dəfə olaraq qəzetlər qrupunu yaratmış qələm sahibidir.

Etibar Sturvi 1994-cü ildə "Marketinq sentr Stur" firmasını və "Super Market" qəzetini təsis edərək, onlara rəhbərlik etmişdir. Qəzetlər qrupuna "Həftə" və "Nedelya" ictimai-siyasi qəzetləri, "Market", "Super Market TV" və "SM-Latin" kimi proqram həftəlikləri, "Komsomolskaya pravda" qəzetinin Azərbaycan nəşri də aiddir. Hazırda E.Sturvi "Super Market" qəzetlər qrupu direktorlar şurasının sədri, "Həftə" və "Nedelya" qəzetlərinin baş redaktorudur.

Bağırov Etibar Nadir oğlu 1966-cı ildə Qusar rayonunun Sudur kəndində anadan olmuşdur. Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbini bitirib, Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutuna daxil olmuş, Qubkin adına Moskva Neft və Qaz İnstitutunda təhsilini tamamlamışdır. 1990-cı ildə təyinatla Azərbaycan EA-ya göndərilmişdir. E.Sturvinin təşəbbüsü ilə 1992-ci ildə Azərbaycan EA-da "Ləzgilərin tarixi" adlı beynəlxalq konfrans keçirilmişdir. 1993-1994-cü illərdə o, "Komsomolskaya pravda" qəzetinin Azərbaycan üzrə müxbiri işləmişdir.

E.Sturvi Azərbaycan, rus və ləzgi dillərində qələmə aldığı "Tahirənin intiqamı", "Ulduz falları", "Sudur haqqında kitab", "Buba", "Bizim dağların bəyi", "Qiyamçı və ya tənhalıqda keçən il" kitablarının müəllifidir.

АКИФ АЛИХАНОВ

(1956-1989)

33 яшинда дуьньядилай фейи Акиф Алихановаз вичин сифте ктаб акван кьисмет хьанач.

Акиф Низамеддинан хва Алиханов КцӀар райондин Аваран хуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб, Москвада М.Горькийдин тӀварунихъ галай Литературадин Институт акьалтӀарай шаирди "Къизил Къусар" газетдин мухбирвиле кӀвалахнай. Адан шиирар Дагъустандин "Кард", "Дуствал", "Литературадин Дагъустан" журналра, гьакӀни Бакуда ва Алма-Атада басма хьайи "Бахтавар чил" ва "Булахрин гьуьлер" алманахра гьатнава. 1989-йисуз А.Алиханован "РикӀин гаф" ктаб чапдай акъатна.

AKİF ƏLİXANOV

33 yaşında dünyadan köçmüş Akif Əlixanova ilk kitabını görmək səadəti nəsib olmadı.

Akif Nizaməddin oğlu Əlixanov Qusar rayonunun Avaran kəndində anadan olmuşdur. Kənd orta məktəbini və Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu bitirmiş, "Qızıl Qusar" qəzetində müxbir vəzifəsində çalışmışdır. Onun şeirləri Dağıstanın "Kard", "Dostluq", "Ədəbi Dağıstan" jurnallarında, eləcə də Bakıda və Dağıstanda çıxan "Bəxtəvər torpaq" və "Bulaqların dənizləri" almanaxlarında dərc olunmuşdur. 1989-cu ildə A.Əlixanovun "Ürək sözü" kitabı çapdan çıxmışdır.

ВИДАДИ СЕВЗИХАНОВ

"Къизил Къусар" газетдин редакцияда кIвалахал акъвазай Видади Севзиханов ина кьилин редактордин дережадиз хкаж хьана.

Видади Севзиханан хва Севзиханов 1954-йисуз КцIар райондин Яргун хуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб акьалтIарна, 1972-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин журналистикадин факультетдик экечIна. Инаг куьтягьна "Къизил Къусар" газетдин редакцияда кIвалахал акъвазай жегьил мухбирвиляй кьилин редакторвиле кьван хкаж хьана.

Вичихъ хци къелем, гегьенш дуьньякьатIунар авай В.Севзиханова газетдиз цIийи нефес гъана. Адан алахъунрин нетижа яз алай вахтунда "КцIар Къусар" газет чи республикадин районрин виликкьилик квай печатдин органрикай сад хьиз сейли я.

2000-йисуз В.Севзиханова Бакуда "Уьмуьрар, легьзеяр" тIвар ганвай очеркринни гьикаяйрин ктаб чапдай акъудна. Ам цIудалай гзаф чкадин авторрин ктабрин редакторни я.

Азербайжандин милли пресса вилик тухунин карда алахъунрай 2010-йисуз республикадин Президент Илгьам Алиеван серенжемдалди Видади Севзихановаз "Азербайжан Республикадин лайихлу журналист" гьуьрметдин тIвар гана.

VİDADİ SEVZİXANOV

Qusarda çıxan "Qızıl Qusar" qəzetində əmək fəaliyyətinə başlayan Vidadi Sevzixanov burada müxbirlikdən baş redaktor vəzifəsinə kimi yüksəlmişdir.

Vidadi Sevzixan oğlu Sevzixanov 1954-cü ildə Qusar rayonunun Həzrə kəndində anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi bitirib, 1972-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsinə daxil olmuşdur. Universiteti başa vurub, Qusar rayonunun "Qızıl Qusar" qəzeti redaksiyasında əmək fəaliyyətinə başlayan gənc burada müxbirlikdən baş redaktor vəzifəsinə kimi yüksəlmişdir.

İti qələm sahibi olan, geniş dünyagörüşünə malik V.Sevzixanov qəzetə yeni nəfəs gətirmişdir. Qəzetin uğurları naşir, redaktor, aparıcı jurnalist kimi Vidadi Sevzixanovun zəhmətinin nəticəsidir. Hazırda "KцIар Qusar" qəzeti onun səyləri sayəsində respublikamızın rayon qəzetləri arasında səviyyəsi ilə seçilir.

2000-ci ildə V.Sevzixanovun Bakıda "Ömürlər, anlar" adlı oçerk və hekayələr kitabı çapdan çıxmışdır. O, həmçinin ondan çox yerli müəllifin kitablarının redaktorudur.

Azərbaycan milli mətbuatının inkişafındakı xidmətlərinə görə 2010-cu ildə dövlət başçısının sərəncamı ilə Vidadi Sevzixanova "Azərbaycan Respublikasının əməkdar jurnalisti" fəxri adı verilmişdir.

НИЯЗ-АЛИ ПАШАЕВ

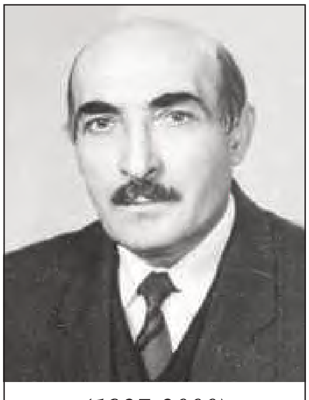

(1937-2000)

Адан шиирар везинлувилелди, чIалан къенивилелдини фасагьатлувилелди тафаватлу я.

Пашаев Нияз-Али 1937-йисуз КцIар райондин Кьуьхуьруба хуьре дидедиз хьана. Яргъал йисара бухгалтервиле кIвалахай адан шиирар Азербайжандин ва Дагъустандин газетринни журналрин чинриз, гьакIни "Самурдин лепеяр" кIватIалдиз акьатна.

1972-йисуз Бакуда лезги чIалал вичин "Жигъир" тIвар алай сад лагьай ктаб басма хьайи Н.Пашаев чIехи алакьунар авай шаир тир. Вичихъ кьвед лагьай ктаб акъуддай мумкинвилер тахьай шаирдин гзаф шиирриз гьелени экв акунвач.

Н.Пашеев 2000-йисуз рагьметдиз фена.

NİYAZ-ƏLİ PAŞAYEV

Onun şeirləri oxunaqlığı, dilinin xalq dilinə yaxın olması və obrazlılığı ilə diqqəti cəlb edir.

Qusar rayonunun Quxuroba kəndində 1937-ci ildə anadan olmuş Niyaz-Əli Paşayev uzun illər mühasib işləmişdir. Onun şeirləri Azərbaycanın və Dağıstanın mətbuat orqanlarında və "Samurun ləpələri" almanaxında çap olunmuşdur.

1972-ci ildə Bakıda ləzgicə "Cığır" adlı ilk şeir kitabı çap olunmuş Niyaz-Əli Paşayev istedadlı şair idi. Maddi çətinliklər üzündən növbəti kitabını çap etdirə bilməyən Niyaz-Əli Paşayevin zəngin ədəbi irsi qalmışdır.

N.Paşayev 2000-ci ildə vəfat etmişdir.

ЮНУС БАГЪИРОВ

Хуьре уьмуьр гьална, муаллимвал авур Юнус Багъирова шумудни са ктаб кхьена чапдай акъудна.

КцIар райондин ЭчIехуьре дидедиз хьайи Юнус Багъирова 1946-йисуз АПИ-дин географиядин факультет акьалтIарайдалай гуьгъуьниз ТIигьир, ТIигьиржал, Ширвановка хуьрера кIвалахна ва гуьгъуьнлай ам хайи хуьруьз хтана. Муаллимвиле, завучвиле, директорвиле кIвалахай, исятда пенсиядиз фенвай Юнус муаллим лезги ва азербайжан чIаларал кхьизвай зари я.

Хъуьруьнрал рикI алай тIигьиржалвийрин 2 агъзурдав агакьна хкетар кIватIай, хайи хуьре эчIехуьруьнвийрин кьисаяр къелемдиз къачур ада халкьдин мецин эсеррикай ибарат тир зурба ктаб арадиз гъанва. Идалай гъейри ада “Инсан гьикI акьуллу ва марифатлу жеда”, “Уьмуьр ва гьакъикъат” тIварар ганвай ктабарни кхьенва. Адан “Гьикметнаме” эсерда вичи туькIуьрнавай 1105 мисални гьатнава. Ю.Багъирован “Михьи яд” ва “Акьуллу инсандин шартIар” тIварар ганвай поэмаяр чапдай акьатнава.

YUNUS BAĞIROV

Kənddə ömür sürüb, müəllimlik etmiş Yunus Bağırov neçə-neçə əsər yazıb oxucularına çatdırmışdır.

Qusar rayonunun Əcəxür kəndində anadan olmuş Yunus Bağırov 1946-cı ildə APİ-nin coğrafiya fakültəsini bitirmişdir. Düztahir, Tahircal və Şirvanovka kəndlərində işləyib, doğma kəndinə qayıtmışdır. Müəllim, direktor müavini və direktor vəzifələrində çalışmış Y.Bağırov ləzgi və Azərbaycan dillərində yazıb-yaradır.

Şirin lətifələri ilə tanınan Tahircal kəndində o, 2 min lətifə, Əcəxürdə isə yüzlərlə rəvayət toplamışdır. O, xalq hikmətini əks etdirən müdrik sözlərdən ibarət sanballı bir kitabı çapa hazırlamışdır.

Y.Bağırov çapdan çıxmış “İnsan necə ağıllı və mədəni ola bilər”, “Ömür və həqiqət” kitablarının müəllifidir. “Hikmətnamə” kitabına özünün yaratdığı 1105 məsəli də əlavə edən müəllifin son illər daha iki kitabı işıq üzü görmüşdür. Bunlar “Təmiz su” və “Ağıllı olmağın şərtləri” poemalarıdır.

ГЬАСАН ХАСИЕВ

“КцIара кхьей ктаб” эсердалди литературадиз атай къелемэгьли са шумуд ктабдин автор я.

Хасиев Гьасан Азизбаладин хва 1952-йисуз КцIар райондин Зиндanмуругъ хуьре дидедиз хьана. КцIар шегьердин 1-нумрадин юкьван мектеб ва Азербайжандин Хуьруьн Майишатдин Институт акьалтIарна. Са кьадар вахтунда Энгельсан тIваруних галай совхозда кIвалахна. 1976-йисуз Журналиствилин Сеняткарвилин Институтда чирвилер къачуна КцIар райондин чкадин радиодин гунугрин редакцияда редакторвиле, гуьгъуьнлай кьилин редакторвиле кIвалахна.

Азербайжандин Кхьирагрин кIватIалдин уьзви тир Гь.Хасиев азербайжан ва лезги чIаларал чапдай акъуднавай “КцIара кхьенвай ктаб”, “Къулан цIай”, “Шагь дагъдин савкьват”, “КцIарин шегьидар”, “Уьмуьрди гьахъ-гьисаб тIалабзава”, “Лайихлу уьмуьрдин рехъ”, “РикIера амай ван” ктабрин автор я.

HƏSƏN XASİYEV

Ədəbiyyata “Qusarda yazdığım kitab” əsəri ilə gəlmiş müəllifin bir neçə kitabı işıq üzü görüb.

Həsən Əzizbala oğlu Xasıyev 1952-ci ildə Qusar rayonunun Zindanmuruq kəndində anadan olmuşdur. Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbini və Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunu bitirmişdir. H.Xasıyev bir müddət Engels adına sovxozda baş mütəxəssis kimi çalışmışdır. Jurnalistikaya olan marağı onu 1976-cı ildə Jurnalist Sənətkarlığı İnstitutuna gətirib çıxarmışdır. Burada bilgilər aldıqdan sonra o, Qusar rayon yerli radio verilişləri redaksiyasında redaktor, sonradan isə baş redaktor vəzifəsində çalışmışdır.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü H.Xasıyev Azərbaycan və ləzgi dillərində çap olunmuş “Qusarda yazdığım kitab”, “Ocağın odu”, “Şahdağ sovqatı”, “Qusar şəhidləri”, “Ömür hesabat istər”, “Şərəfli həyat yolu”, “Yaddaşlarda yaşayan səs” kitablarının müəllifidir.

ЗЕРИФА КЬАСУМОВА

Зерифади бендер лугъуз эгечIайла, и карди садни мягьteларнач. СтIура бендер лугъуз тежер инсанар бажагьат жеди. Ингье Зерифадин чирвилер деринбур хьана.

Зерифа Кьасуман руш Кьасумова 1956-йисуз КцIар райондин СтIур хуьре дидедиз хьана. Халкьдин мецин эсерри адаз вичин яратмишунрин рехъ тайинардай мумкинвал гана. Дагъустандин Гьукуматдин Университетдин филологиядин факультетда чирвилер къачур Зерифадин шиирар Дагъустандинни Азербайжандин газетрин ва журналрин чинриз акъатна. Абур кIелайбуру поэзиядиз вичин хатI, вичин рехъ авай шаир атанвайди кьатIана.

1990-йисуз университет акьалтIарай Зерифади Къубадин Къырмызы къесебедин юкьван мектебда урус чIалан тарсар гузва. 1988-йисуз шаирдин азербайжан чIалал “Шуша ферядлары” тIвар ганвай ктаб чапдай акъатна. Ватандин са чIук квадарнавай шушавийрин гьарай тир а ктаб лезги шаирдин таъсибвал къалурзавай зурба эсер я. Гила Зерифади дидед чIалал вичин шииррин ктаб чапдиз гьазурнава.

ZƏRİFƏ QASIMOVA

Zərifə bayatı deməyə başlayanda bu, heç kəsi təəccübləndirmədi, çünki Sudurda bayatı deməyi bacarmayan az tapılar. Lakin Zərifənin bilgiləri daha dərin oldu.

Zərifə Qasım qızı Qasımova 1956-cı ildə Qusar rayonunun Sudur kəndində anadan olmuşdur. Folklora məhəbbət ona yaradıcılıq yolunu müəyyənləşdirməkdə kömək etmişdir. Mahaçqalada Dağıstan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində təhsil almış qızın şeirləri Azərbaycan və Dağıstan mətbuatında görünən kimi, oxucular poeziya aləminə öz dəst-xətti olan şairin gəldiyini anladılar.

1990-cı ildə universiteti bitirən Zərifə o vaxtdan Quba rayonunun Qırmızı qəsəbə yaşayış sahəsindəki orta məktəbdə müəllim işləyir. 1988-ci ildə onun Azərbaycan dilində “Şuşa fəryadları” adlı kitabı çapdan çıxmışdır. Vətənin bir parçasını itirmiş şuşalıların harayı olan bu kitab ləzgi şairinin vətənpərvərlik hissləri ilə qələmə aldığı sanballı əsərdir. Hazırda Zərifə Qasımova ləzgi dilində şeirlər kitabını çapa hazırlamışdır.

МАГЬСИМ МАГЬСИМОВ

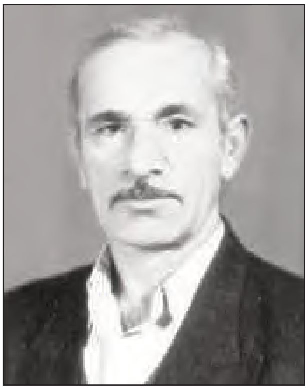

Вичин юмордин шиирралди сейли тир Магьсим Магьсимов халкьдин руьгьда кхьизвай къелемэгьлийрикай я.

Магьсимов Магьсим Нуьгъбаладин хва 1947-йисуз КцIар райондин КIуфуба хуьре дидедиз хьана. КцIар шегьердин I-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна, Баку ва Алма-Ата шегьерра кIелун давамарна. КцIар райондин финотделда инспекторвиле, статистикадин идарада кьилин инженервиле, Дагъустан Республикадин Къизилюрт шегьерда инженервиле кIвалахна. 1979-йисалай хайи хуьруьз хтана экспедиторвиле, кьилин экономиствиле ва беледийедин седривиле кIвалахна.

Магьсим Магьсимова 1965-йисалай азербайжан ва лезги чIаларал шиирар кхьизва. Бакуда 2000-йисуз шаирдин сад лагьай ктаб (“Зи рикIин гьарай”) чапдай акъатна. Адан “Хиялар” тIвар ганвай кьвед лагьай ктаб 2007-йисуз “Араз” чапханади басма авуна.

MƏHSİM MƏHSİMOV

Yumoristik şeirləri ilə oxucuların rəğbətini qazanmış Məhsim Məhsimov xalq şeri üslubunda yazan qələm sahiblərindəndir.

Məhsimov Məhsim Nuhbala oğlu 1947-ci ildə Qusar rayonunun Kufoba kəndində anadan olmuşdur. Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbini bitirib, Bakı və Alma-Ata şəhərlərində ali təhsil almışdır. Qusar rayon maliyyə şöbəsində müfəttiş, rayon statistika idarəsində baş mühəndis, Dağıstan Respublikasının Qızılyurd şəhərində mühəndis işləmişdir.

Məhsim Məhsimov 1979-cu ildən doğma kəndinə qayıtmış, burada ekspeditor, baş iqtisadçı, bələdiyyə sədri vəzifələrində çalışmışdır. İstedadlı şair 1965-ci ildən ləzgicə şeirlər yazır. M.Məhsimovun “Qəlbimin harayı” adlı ilk kitabı 2000-ci ildə, “Xəyallar” adlı ikinci kitabı 2007-ci ildə Bakıda “Araz” nəşriyyatında çapdan çıxmışdır.

ГЬЛБЕС АСЛАНХАНОВА

Лезги чIалал "ЧиРагъ" тIвар ганвай литературадин журнал акъудзавай Гуьлбес Асланханова лирик шииралди поэзиядиз атана.

Асланханова Гуьлбес Зафеддинан руш 1981-йисуз КцIар райондин Манкъулидхуьре дидедиз хьана. Хуьруьн юкван мектеб ва Дагъустандин Гьукуматдин Университетдин Бакудин филиал акьалтIарна, ДГУ-дин аспирантурадик экечIай ада 2007-йисуз Магьачкъалада "Лезги ва азербайжан чIалара союзар ва союзвилин гафар гекъигунивди ахтармишун" темадай диссертация хвена ва филологиядин илимрин кандидатвилин тIвар къачуна.

2009-йисалай "ЧиРагъ" журналдин кьилин редактор тир Гуьлбес Асланханова Бакуда лезги чIалал чапдай акъудай "Вун рикIеваз" тIвар ганвай шииррин кIватIалдин ва чи тIвар-ван авай журналист-кхьираг Муьзеффер Меликмамедован уьмуьрдин рекьикайни яратмишунрикай ихтилатзавай "ЧIехи лезги" ктабдин автор я.

GÜLBƏS ASLANXANOVA

Ləzgicə "ÇiRağ" adlı ədəbi-bədii jurnal nəşr edən və onun baş redaktoru olan Gülbəs Aslanxanova ədəbiyyata lirik şeirlərlə gəlmişdir.

Aslanxanova Gülbəs Zafəddin qızı 1981-ci ildə Qusar rayonunun İmamqulukənd kəndində anadan olmuşdur. Kənd orta məktəbini və Dağıstan Dövlət Universitetinin Bakı filialını bitirmişdir. DDU-nun aspiranturasını bitirib, 2007-ci ildə Mahaçqalada "Ləzgi və Azərbaycan dillərində bağlayıcıların və bağlayıcı sözlərin müqayisəli tədqiqi" mövzusunda dissertasiya müdafiə edib, filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsini almışdır.

2009-cu ildən "ÇiRağ" adlı ədəbi-bədii jurnalın baş redaktoru olan Gülbəs Aslanxanova Bakıda ləzgi dilində çapdan çıxmış "Qəlbimdəsən" adlı şeir toplusunun və tanınmış yazıçı-jurnalist Müzəffər Məlikməmmədovun həyat və yaradıcılığından bəhs edən "Böyük ləzgi" kitabının müəllifidir.

МЕДЕТ ЭРЗИМАНОВ

Къедалди вичин са ктабни акъатнавачтIани, кIелдайбурун Медет Эрзиманован шиирралгзаф рикI ала. Адан поэзия деринвилелди, тешпигьрин иервилелди тафаватлу я.

Эрзиманов Медет Судябеган хва 1951-йисуз КцIар райондин Манкъулидхуьре дидедиз хьана. Хайи хуьре юкьван мектеб акьалтIарна.

М.Эрзиманов вичихъ чIехи алакьунар авай шаир тирди адан шииррихъ галаз таниш хьайибуру гьасятда кьатIана. Вичин хатI, вичин махсус образар авай шаирди гзафбурун рикIера гел туна. Адан эсерар Азербайжандин ва Дагъустандин газетриз, журналриз, кIватIалриз акъатна. Лезги чIалан миже квай, рикIел аламукьдай шиирралди гьуьрмет къазанмишай Медет Эрзиманован гзаф чIалар поэзиядал рикI алайбуру хуралай кIелзава. Шаир Худат шегьерда яшамиш жезва.

MƏDƏT ƏRZİMANOV

Bu günə kimi bircə kitabı da çapdan çıxmasa da, oxucular Mədət Ərzimanovun şeirlərini çox sevirlər. Onun poeziyası dərinliyi, mənalılığı, təşbehlərinin gözəlliyi ilə seçilir.

Ərzimanov Mədət Sudyabəy oğlu 1951-ci ildə Qusar rayonunun İmamqulukənd kəndində anadan olmuşdur. Doğma kəndində orta məktəbi bitirmişdir.

Onun istedadı ilk şeirlərindən üzə çıxmışdır. Öz dəst-xətti ilə seçilən şairin şeirləri oxucuların rəğbətini qazanmışdır. Gənclik illərindən yaradıcılıqla məşğul olan şairin əsərləri Azərbaycanın və Dağıstanın mətbu orqanlarında və ədəbi almanaxlarda çap olunmuşdur. Ləzgi dilinin rəngarəng və zəngin çalarlarından məharətlə istifadə edən Mədət Ərzimanovun bir çox şeirlərini poeziya həvəskarları əzbərdən deyirlər. Şair Xudat şəhərində yaşayır.

ЭЙВАЗ ГЬУЛАЛИЕВ

Гзаф лезги шаиррин шиирар хьиз, вичин чIаларни хуралай кIелда Эйваз Гьулалиева. И алакьунралди вири вичихъ ялда ада.

Кцlар райондин Чпир хуьре 1969-йисуз дидедиз хьайи Эйваз Теймуран хва Гьулалиев юкьван мектеб акьалтIарайдалай гуьгъуьниз Азербайжандин Педагогикадин Университетдин математикадин факультетдик экечIна. Университет тафаватлувилелди куьтягьай Э.Гьулалиева Чпир ва Пирал хуьрерин мектебра муаллимвал ийизва. Аялриз дериндай чирвилер гузвай ам райондин тIвар-ван авай муаллимрикай я.

Аял чIавалай поэзиядал рикI алай Эйвазан шиирар Азербайжандин ва Дагъустандин газетрин, журналрин чинриз акъатзава. Хайи чилин, хайи халкьдин ва дидед чIалан таъсиб чIугвазвай шаирдин и кIанивал адан шииррай хъсандиз кьатIуниз жеда. Адахъ мад са алакьун ава. Чка атайла вичин ва маса лезги шаиррин чIалар хуралай кIелда.

Эйваз Гьулалиев "Цуьк аламаз хел хайи тар" ва "Алахъдач зун шеле кIватIиз епинал..." ктабрин автор я.

EYVAZ GÜLƏLİYEV

Bir çox şairlərin şeirləri kimi, öz şeirlərini də əzbərdən deyir Eyvaz Güləliyev. Bu istedadı ilə hamını özünə cəlb edir.

Qusar rayonunun Cibir kəndində 1969-cu ildə anadan olmuş Eyvaz Teymur oğlu Güləliyev orta məktəbi bitirib, Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin riyaziyyat fakültəsinə daxil olmuşdur. E.Güləliyev buranı fərqlənmə diplomu ilə bitirdikdən sonra Cibir və Piral kənd məktəblərində müəllim işləyir. O, peşəsinə vurğun olan adlı-sanlı müəllimlərdəndir.

Uşaqlıqdan poeziyaya böyük həvəsi olan Eyvazın şeirləri Azərbaycanın və Dağıstanın qəzet və jurnallarında çap olunur. Döğma yurdunun, ana dilinin təəssübkeşi olan şairin vətənpərvərlik hissləri onun şeirlərində aydın üzə çıxır. Eyvazın daha bir istedadı var. Özünün və sevdiyi şairlərin şeirlərini əzbərdən elə gözəl deyir ki!

Eyvaz Güləliyevin ləzgicə "Çiçək açıb sınan budaq" və "Yükümü ipə yığmaram…" kitabları çapdan çıxmışdıir.

НАЗИР ГЬУЛМЕТОВ

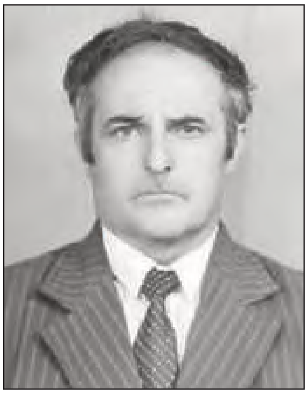

Самур-Абшерон къаналдин идарада кIвалахзавай Назир Гьулметов хъсан инженер хьунилай гъейри алакьунар авай шаир хьизни сейли я.

Лезги чIалалди кIел-кхьинал рикI алай Н.Гьулметован шиирар аял чIавалай Азербайжандин ва Дагъустандин газетрин чинриз акъатна.

Гьулметов Назир Агъамегьамедан хва 1949-йисуз КцIар райондин Агъа ТIигьиржалрин хуьре дидедиз хьана. Ада Бакудин Луькбатан поселокда юкьван мектеб, Сумгаит шегьерда Политехнический техникум акьалтIарна.

Назир Гьулметован сад лагьай шииррин ктаб ("Шаламрин гелер") 1994-йисуз Бакуда чапдай акъатна. Шаирдин "Ашукь я зун" тIвар ганвай кьвед лагьай ктаб 2009-йисуз Дербентда басма хьана.

NAZİR GÜLMƏTOV

1973-cü ildən Samur-Abşeron Kanalı idarəsində işləyən Nazir Gülmətov yaxşı mühəndis olmaqla yanaşı, istedadlı şair kimi də tanınır.

Ləzqi dilində yazıb-yaradan Nazir Gülmətovun şeirləri hələ uşaqlıqdan Azərbaycanın və Dağıstanın mətbuat orqanlarında çap olunur.

Nazir Ağaməhəmməd oğlu Gülmətov 1949-cu ildə Qusar rayonunun Aşağı Tahircal kəndində anadan olmuşdur. Bakının Lökbatan qəsəbəsində orta məktəbi, Sumqayıt şəhərində Politexnik texnikumunu bitirmişdir.

Nazir Gülmətovun "Çarıq izləri" adlı birinci kitabı 1994-cü ildə Bakıda işıq üzü görmüşdür. Şairin "Mən aşiqəm" adlı ikinci kitabı 2009-cu ildə Dərbənddə çapdan çıxmışdır.

ВАКЪИФ МУЬШКУЬРВИ

Хачмазин телерадиода лезги гунугрин редакциядин редакторвиле кӀвалахай Вакъиф Муьшкуьрвидин алакьунар ада гьазурай репортажралди винел акъатнай.

Гьажагъаев Вакъиф Абейдуллагьан хва 1952-йисуз Бакуда дидедиз хьана. 1955-йисуз абурун хизан КцӀар райondин Хьилерин хуьруьз куьч хьана. Ина юкьван мектеб акьалтӀарна, М.Ф.Ахундован тӀварунихъ галай Азербайжандин Гьукуматдин Педагогикадин Институтдик экечӀна. Институт акьалтӀарна Желилабад районда муаллимвал авур ада 1995-йисалай Худат шегьердин 3-нумрадин юкьван мектебда урус чӀалан ва тарихдин тарсар гузва. В.Муьшкуьрвиди 1990-1996-йисара Муьшкуьр Лезги Медениятдин Меркездиз регьбервал гана. 1993-1995-йисара ада Хачмазин аслу тушир телерадиодин компанида лезги гунугрин редакциядин редакторвиле кӀвалахна.

Жегьил чӀавалай шиирар кхьизвай В.Муьшкуьрвидин шиирар ва гьикаяяр Дагъустандин ва Азербайжандин газетрин, журналрин ва альманахрин чинриз акъатзава. Адан “Зи рикӀин тӀалар” тӀвар ганвай сад лагьай ктаб 2008-йисуз чап хьана.

VAQİF MÜŞKÜRVİ

Xaçmaz müstəqil teleradio verilişləri şirkətində ləzgi verilişləri redaksiyasının redaktoru vəzifəsində çalışmış Vaqif Müşkürvinin istedadı onun hazırladığı verilişlərdə üzə çıxdı.

Hacağayev Vaqif Abeydullah oğlu 1952-ci ildə Bakıda anadan olmuşdur. 1955-ci ildə valideynləri ilə Qusar rayonunun Hil kəndinə köçmüş, burada orta məktəbi bitirmişdir. M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Dillər İnstitutunda təhsil almış, Cəlilabad rayonunda müəllimlik fəaliyyətinə başlamışdır. 1995-ci ildən Xudat şəhər 3 saylı orta məktəbində rus dili və tarix fənnlərindən dərs deyir. 1990-1996-cı illərdə Vaqif Müşkürvi Müşkür Ləzgi Mədəniyyət Mərkəzinə rəhbərlik etmişdir. 1993-1995-ci illərdə o, Xaçmaz müstəqil teleradio verilişləri şirkətində ləzgi verilişləri redaksiyasının redaktoru vəzifəsində çalışmışdır.

Gənc yaşlarından yaradıcılıqla məşğul olan V.Müşkürvinin şeir və hekayələri Azərbaycanın və Dağıstanın bir sıra mətbu orqanlarında çap olunmuşdur. Uzun illərdən bəri yaradıcılıqla məşğul olan müəllifin “Ürəyimin ağrıları” adlı ilk kitabı 2008-ci ildə Bakıda işıq üzü görmüşdür.

ШАФИДДИН ГЕРЕЙХАНОВ

2007-йисуз Бакуда Ш.Герейханован “Драмаяр” тӀвар ганвай сад лагьай ктаб чап хьана. Ктабда адан муьжуьд пьеса гьатнава.

Шафиддин Агьмедан хва Герейханов 1937-йисуз КцӀар райондин ТӀигьиржалрин хуьре дидедиз хьана. Хуьре юкьван мектеб, Бакуда Азербайжандин Гьукуматдин Университет куьтягьна, яргъал йисара КцӀар шегьерда жуьреба-жуьре къуллугърал кӀвалахна.

Кхьинрив 1995-йисалай эгечӀай Ш.Герейханован шиирар “Самур”, “Лезги газет” ва “КцӀар” газетрин чинриз акъатна. Эхиримжи йисара авторди драмадин эсерар кхьизва. Абурукай “Нефс” пьеса Дагъустандин СтӀал Сулейманан тӀварунихъ галай лезгийрин госмуздрамтеатрди, “Ирид рушан диде” КцӀарин Гьукуматдин Лезги Театрди сегьнедал эцигна.

ŞAFİDDİN GƏRƏYXANOV

2007-ci ildə Şafiddin Gərəyxanovun “Dramlar” adlı ilk kitabı Bakıda çapdan çıxmışdır. Kitaba müəllifin səkkiz dram əsəri salınmışdır.

Şafiddin Əhməd oğlu Gərəyxanov 1937-ci ildə Qusar rayonunun Tahircal kəndində anadan olmuşdur. Kənd orta məktəbini və Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirib, uzun illər Qusar şəhərində müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır.

Yaradıcılıqla 1995-ci ildən məşğul olur. Şeirləri “Samur”, “Lezqi qazet” və “Qusar” qəzetlərində çap olunmuşdur. Son illər dram əsərləri yazmaqla məşğuldur. Onun “Nəfs” pyesi Dağıstan Respublikasının Stal Süleyman adına Ləzgi Musiqili Dram Teatrı, “Yeddi qız anası” pyesi isə Qusar Dövlət Ləzgi Dram Teatrı tərəfindən səhnələşdirilmişdir.

ЭФРУЗ РЕГЬИМОВА

Фолклордал рикI алай Эфруза вичини гьа стилда кхьизвай. Вахтсуз ажалди мурадар кьилиз акъуддай мумкинвал ганач шаирдиз.

(1951-2009)

Эфруз Шихагьмедан руш Регьимова 1951-йисуз КцIар райондин Хуьрел хуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб акьалтIарна, Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин ктабханачивилинни библиографиядин факультетда кIелна. 1978-йисалай ара датIана Ф.Куьчерлидин тIварунихъ галай Республикадин Гьукуматдин Аялрин Ктабханада ктабханачивиле, методиствиле кIвалахай Э.Регьимовади яргъал йисара и ктабханадин филиалдиз регьбервал ганай.

Жегьил чIавалай яратмишунрив машгъул тир Э.Регьимовадин шиирар, публицистикадин ва методикадин макъалаяр "Самур", "Медени-маариф", "КцIар" газетрин чинриз акъатнай. 2006-йисуз адан "Яран сувар" тIвар алай ктаб басма хьана.

ƏFRUZ RƏHİMOVA

Ləzgi folklorunun vurğuni idi Əfruz. Özü də həmin üslubda şeirlər yazırdı. Vaxtsız əcəl şairə arzularını həyata keçirməyə imkan vermədi.

Əfruz Şixəhməd qızı Rəhimova 1951-ci ildə Qusar rayonunun Xürel kəndində anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi bitirib, Azərbaycan Dövlət Universitetinin kitabxanaçılıq-biblioqrafiya fakültəsində təhsil almışdır. 1978-ci ildən fasiləsiz olaraq F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanasında kitabxanaçı və metodist işləmiş Ə.Rəhimova uzun illər həmin kitabxananın filial müdiri vəzifəsində çalışmışdır.

Gənc yaşlarından yaradıcılıqla məşğul olan Ə.Rəhimovanın Azərbaycan və ləzgi dillərində yazdığı şeirləri, publisist və metodiki məqalələri "Samur", "Mədəni-maarif", "Qusar" qəzetlərində, müxtəlif bədii toplularda çap olunmuşdur. 2006-cı ildə müəllifin ləzgi dilində "Bahar bayramı" adlı kitabı işıq üzü görmüşdür.

ФЕХРЕДДИН ОРУЖОВ

Фехреддин Оружов РФ-дин журналистрин кIватIалдин "Къизилдин лекь" премиядин лауреат я.

Фехреддин Нежмеддинан хва Оружов 1958-йисуз КцIар райондин Ширвановка хуьре дидедиз хьана. Дагъустандин Гьукуматдин Университетдин химиядин факультет акьалтIарай ада яргъал йисара Азербайжандин ва Дагъустандин юкьван мектебра муаллимвал авуна. 1996-йисалай Дербентда яшамиш жезвай Ф.Оружов "Юждаг" университетдин муаллим я. Адаз "Дагъустандин 1998-йисан муаллим" лайихлу тIвар гана.

Ф.Оружов лезги ва урус чIаларал кхьизвай зари я. Адан урус чIалал "Цавал стIалар","Секиндиз хиве кьунар", "КкIалрал чиг", "РикIин зуларал" поэзиядинни прозадин кIватIалар чапдай акъатнава.

FƏXRƏDDİN ORUCOV

Fəxrəddin Orucov Rusiya Federasiyası Jurnalistlər İttifaqının "Qızıl qartal" mükafatının laureatıdır.

Fəxrəddin Nəcməddin oğlu Orucov 1958-ci ildə Qusar rayonunun Şirvanovka kəndində anadan olmuşdur. Dağıstan Dövlət Universitetinin kimya fakültəsini bitirib uzun illər Azərbaycanın və Dağıstanın bir sıra orta məktəblərində müəllim işləmişdir. 1996-cı ildən Dərbənd şəhərində yaşayan F.Orucov "Yujdaq" universitetinin müəllimidir. O, "Dağıstanın 1998-ci ilin müəllimi" fəxri adına layiq görülmüşdür.

Fəxrəddin Orucov ləzgi və rus dillərində yazıb-yaradır. Onun rus dilində "Səma zərrələri", "Sakit etiraflar", "Qəlpələr üzərində şeh" və "Ürəyin parçaları" adlı şeir və nəsr kitabları çapdan çıxmışdır.

ЛЕЗГИ БЕГЬЛУЛ

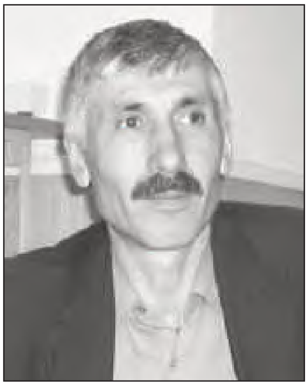

Вичин шиирар цIийи образралди тафаватлу тир Лезги Бегьлула цIийи ктаб чапдиз гьазурнава.

Лезги Бегьлул (Ибрагьимов Пагьливан Къарабеган хва) 1955-йисуз КцIар райондин Зинданмуругъ хуьре дидедиз хьана. Хайи хуьре 8 синифдин, Уьнуьгъа юкьван мектеб акьалтIарна. Азербайжандин Къецепатан ЧIаларин Институт куьтягьай Лезги Бегьлула Зинданмуругърин юкьван мектебда муаллимвал ийизва.

Аял чIавалай дидед чIалалди шиирар теснифзавай, лезгийрин фольклор кIватIун вичин рикI алай кардиз элкъвенвай Лезги Бегьлулан чIалар сифте яз “Самур” газетдин чинриз ва редакцияди 2000-йисуз чап авур “Акъата шегьредиз” кIватIалдиз акъатна. 2008-йисуз шаирдин лезги чIалал “Мулдин цуьк” тIвар алай шииррин ктаб басма хьана.

Лезги Бегьлул лукьман хьизни сейли я. Ада набататрин куьмекдалди шумудни са начагъвилер сагъарзава.

LƏZGİ BƏHLUL

Şeirləri özünəməxsusluğu, obrazlılığı ilə seçilən Ləzgi Bəhlul ikinci kitabını çapa hazırlamışdır.

Ləzgi Bəhlul (İbrahimov Pəhləvan Qarabəy oğlu) 1955-ci ildə Qusar rayonunun Zindanmuruq kəndində anadan olmuşdur. Doğma kəndində səkkizillik, Əniğ kəndində orta məktəbi bitirmiş, Azərbaycan Xarici Dillər İnstitutunda təhsil almışdır. Uzun illərdir Zindanmuruq kənd orta məktəbində çalışır.

Uşaqlıq illərindən ana dilində şeirlər yazan, sevimli məşğuliyyətlərindən biri ləzgilərin folklorunu toplamaq olan Ləzgi Bəhlulun şeirləri ilk dəfə “Samur” qəzetində və redaksiyanın 2000-ci ildə nəşr etdirdiyi “Yaxşı yol” məcmuəsində çap olunmuşdur. Şairin “Novruzgülü” adlı ilk kitabı 2008-ci ildə ləzgi dilində işıq üzü görmüşdür.

Ləzgi Bəhlul loğman kimi də tanınır. O, xalq təbabətinin köməyi ilə bir sıra xəstəlikləri müalicə edir.

АБДУЛГЬАЛИМ АГЬМЕДЗАДЕ

Абдулгьалим Агьмедзаде чи республикадин голланд-азербайжан ва азербайжан-голланд чIаларин авайавачир таржумачи я.

Абдулгьалим Шемседдинан хва Агьмедзаде 1940-йисуз КцIар райондин Эвежугъ хуьре дидедиз хьана. КцIар шегьердин 1-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна, М.Ф.Ахундован тIварунихъ галай Къецепатан ЧIаларин Институтда кIелай ада ревизорвиле, экономиствиле кIвалахна, муаллимвал авуна. 1978-йисуз ам Азербайжандин Эмигрантриз Куьмек Гудай Идарадин, 1991-йисуз Азербайжандин Яру Гъед Жемиятдин седривиле тайинарна. И везифадал ада 1995-йисалди кIвалахна.

“Нидерланд чIал” учебникдин автор тир А.Агьмедзадеди азербайжан-голланд ва голланд-азербайжан чIаларин 28 агьзур гафуникай ибарат тир гафарганар туькIуьрнава. Ада голланд чIалай азербайжан чIалаз са кьадар романарни гьикаяяр элкъуьрнава. Абдулгьалим Агьмедзаде гьакIни азербайжан чIалал кхьенвай романрин автор я.

ABDULHƏLİM ƏHMƏDZADƏ

Abdulhəlim Əhmədzadə respublikamızın yeganə azərbaycan-holland və həmçinin holland-azərbaycan dilləri tərcüməçisidir.

Abdulhəlim Şəmsəddin oğlu Əhmədzadə 1940-cı ildə Qusar rayonunun Əvəcuq kəndində anadan olmuşdur. Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbini bitirib, M.F.Axundov adına Xarici Dillər İnstitututunda təhsil almışdır. Uzun illər müfəttiş, iqtisadçı, müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1978-ci ildə Azərbaycan Siyasi Mühacirlərə Yardım İdarəsinin rəisi, 1991-1995-ci illərdə Respublika Qızıl Aypara Cəmiyyəti İcraiyyə Komitəsinin sədri vəzifəsində çalışmışdır.

“Niderland dili” dərsliyinin müəllifi olan Abdulhəlim Əhmədzadə 28 min sözdən ibarət azərbaycanca-hollandca və hollandca-azərbaycanca lüğətlərin və həmin dillərdə danışıq kitabçasının tərtibçisidir. O, holland dilindən Azərbaycan dilinə bir sıra roman və hekayələr tərcümə etmişdir. A.Əhmədzadə həmçinin Azərbaycan dilində bir neçə romanın müəllifidir.

БАЖИХАНУМ ИСАЕВА

Поэзиядиз цIийи рангар гъайи Бажиханум Исаевадин шиирар лезги чIалан иер гишир-ралди рикIел аламукьзава.

Алатай асирдин 60-йисарилай шиирар кхьизвай Исаева Бажиханум Гъажидин руш 1940-йисуз КцIар райондин ЭчIехуьре дидедиз хьана. Яргунрин юкьван мектеб акьалтIарайдалай гуьгъуьниз Къубадин медтехникумдик экечIна. Кьисметди вич Урусатдин Магадан вилаятдиз акъудай Бажиханум 1976-йисуз Ватандиз хтана. Ада "Кефердикай ихтилат" тIвар алай сад лагьай ктаб чапдай акъудна. Гуьгъуьнлай Бакуда Б.Исаевадин "Зи гъед" ва "Хва кIанзава ватандиз" ктабар басма хьана.

Вичин шиирра ва гъезелра ватанпересвилин гьиссерал илигзавай, кIелзавайбурун рикIер викIегьвилин, дуьзвилин ва дуствилин гьиссерив ацIурзавай Б.Исаевадин "Хва кIанзава ватандиз" поэма чи литературада лезги чIалал Къарабагъдин дяведикай кхьенвай хъсан эсеррикай сад я. 2010-йисуз адан "Муьгъуьббатдин рагъ" ктаб чапдай акъатна.

BACIXANIM İSAYEVA

Poeziyaya yeni çalarlar, yeni mövzular gətirmiş Bacıxanım İsayevanın şeirləri ləzgi dilinin gözəl naxışları ilə yadda qalır.

Ötən əsrin 60-cı illərindən bədii yaradıcılıqla məşğul olan Bacıxanım Hacı qızı İsayeva 1940-cı ildə Qusar rayonunun Əcəxür kəndində anadan olub. Həzrə kənd orta məktəbini bitirib, Quba Tibb Texnikumunda təhsil alıb. Bir neçə il Rusiyanın Maqadan vilayətində yaşayıb. 1976-cı ildə vətənə qayıdıb, "Şimal haqqında söhbət" adlı ilk şeirlər kitabını çap etdirib. Bundan sonra onun "Mənim ulduzum" adlı şeirlər kitabı nəşr edilib.

Şeirləri və qəzəlləri ilə oxuculara dostluq, vətənpərvərlik, mərdlik hissləri aşılayan B.İsayevanın 2006-cı ildə "Vətən oğul istəyir" adlı kitabı işıq üzü görmüşdür. Onun eyniadlı poeması ləzgi dilində Qarabağ müharibəsinə həsr olunmuş sanballı əsərlərdən biridir. 2010-cu ildə B.İsayevanın "Məhəbbət günəşi" adlı yeni poetik toplusu çapdan çıxmışdır.

МАМЕДАГЪА САРДАРОВ

Политикадин илимрин кандидат тир Мамедагъа Сардаров гьакIни лирикадин шииррин автор я.

Мамедагъа Агьмедкериман хва Сардаров 1941-йисуз КцIар райондин ГадацIийихуьр хуьре дидедиз хьана. КцIар шегьердин 1-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна, Азербайжандин Педагогикадин ЧIаларин Институтда чирвилер къачуна. Исмаиллы райондин Топчу хуьре муаллимвал авур ада гуьгъуьнлай Бакудин Къарадагъ райондин комсомолдин комитетдин завотделвиле, райондин партиядин комитетдин инструкторвиле, райондин комсомолдин комитетдин сад лагьай секретарвиле, республикадин комсомолдин меркези комитетда секциядин заведишвиле кIвалахна.

М.Сардарова гьакIни Республикадин Халкьдин Контролдин Комитетдин кьилин инспекторвиле, Социальный Защитадин Министерстводa кьилин меслятчивиле, Республикадин Министррин Кабинетдин чIехи референтвиле кIвалахна. Ам Азербайжандин Милли ЕА-дин Философиядин, Социологиядин ва

MƏMMƏDAĞA SƏRDAROV

Siyasi elmlər namizədi olan Məmmədağa Sərdarov lirik şeirlər müəllifi kimi də tanınmışdır.

Məmmədağa Əhmədkərim oğlu Sərdarov 1941-ci ildə Qusar rayonunun Gədəzeyxür kəndində anadan olmuşdur. Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbini bitirdikdən sonra M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Dillər İnstitutunda təhsil almışdır.

M.Sərdarov əmək fəaliyyətinə İsmayıllı rayonunun Topçu kəndində müəllim kimi başlamışdır. Sonralar Bakının Qaradağ Rayon Komsomol Komitəsində şöbə müdiri, rayon partiya komitəsində təlimatçı və rayon komsomol komitəsinin birinci katibi vəzifələrində çalışmışdır.

Azərbaycan LKGİ Mərkəzi Komitəsində bölmə müdiri, Azərbaycan Respublikası Xalq Nəzarəti Komitəsində baş inspektor, Sosial Müdafiə Nazirliyində baş məsləhətçi, Respublika Nazirlər Kabinetində böyük referent işləmişdir. Hazırda Azərbaycan Milli EA-nın Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunda

Ихтиярар Хуьнин Институтда чӀехи илимдин кӀвалахдар я. М.Сардарован “Жуван рехъ, дуьз рехъ” очеркрин, “Муьгъуьббатдин лишан”, “Тамарзлу йисар” поэзиядин, “Глобализация ва миграциядин политика” публицистикадин ктабар чапдай акъатнава.

böyük elmi işçi vəzifəsində çalışır. Məmmədağa Sərdarov “Öz yolum, düz yolum” oçerklər, “Məhəbbət rəmzi”, “Həsrətli illər” poeziya, “Qloballaşma və miqrasiya siyasəti” publisistika kitablarının müəllifidir.

РИММА ГЬАЖИМУРАДОВА

Адан поэзиядин чӀал верцӀиди, образар садазни ухшар туширди, тешпигьар рикӀе гел тадайбур я.

Римма 1961-йисуз Сиязан шегьерда, тӀвар-ван авай геолог Гьажимурад Гьажимурадован хизанда дидедиз хьана. Шумудни са цӀийи нафтӀадин къуй кардик кутунихъ чӀехи пай кутур и тӀвар-ван авай кас кӀвалахдай вахтунда гьелек хьанай ва гьавиляй адан хизан хайи Манкъулидхуьруьз (КцӀар район) куьч хьанай. Ина юкьван мектеб акьалтӀарай Риммади вичин гуьгъуьл лезги поэзиядив вугана.

Риммадин яратмишунар сифте яз кӀелдайбурув агакьарай “Самур” газетдин редакцияди гуьгъуьнлай адан шиирар 2000-йисуз басма авур “Акъата шегьредиз” альманахдиз акъудна. Шаирди вичин “Туьхуьмир, зи гъед” тӀвар ганвай сад лагьай ктаб чапдиз гьазурнава.

RİMMA HACIMURADOVA

Onun poeziyasının dili şirin, yaratdığı obrazlar bənzərsiz, təşbehləri ürəyəyatımlıdır.

Rimma 1961-ci ildə Siyəzən şəhərində, adlı-sanlı geoloq Hacımurad Hacımuradovun ailəsində anadan olmuşdur. Yeni neft quyularının istifadəyə verilməsində böyük əməyi olmuş bu adam iş başında həlak olduqdan sonra onun ailəsi doğma İmamqulukənd kəndinə (Qusar rayonu) köçmüşdür. Burada orta məktəbi bitirən Rimma könlünü ləzgi poeziyasına vermişdir.

Rimmanın yaradıcılığı ilə oxucuları ilk dəfə tanış edən “Samur” qəzeti redaksiyası onun şeirlərini 2000-ci ildə Bakıda nəşr etdirdiyi “Geniş yola çıx” almanaxında da çap etdirmişdir. Şairin “Sönmə, ulduzum” adlı ilk kitabı çapa hazırlanmışdır.

ЭГЬМЕДБЕГ ШИХКЪАЙИБОВ

Эгьмедбег Шихкъайибов лезги ва азербайжан чӀаларалди тесникфнавай гзаф шииррин ва са шумуд поэмадин автор я.

Эгьмедбег Абдулмежидан хва Шихкъайибов 1938-йисуз КцӀар райондин Аваран хуьре дидедиз хьана. Советрин девирда “Къизил Къусар” газетдин редакцияда хуьруьн майишатдин отделдиз регьбервал гайи Э.Шихкъайибован къелемдикай хкатай очеркар ва фельетонар а чӀаварин журналистикадин къиметлу инжияр я.

Шиирдалди фельетонар кхьидай жегьилдин рикӀикай цӀайни ялав квай цӀарар кӀвахьдай. Философдин саягъда килигдай ада и дуьньядиз. Дериндиз фикир-фагьум ийидай дуьньядин гьаларикай. Ватандал гзафни-гзаф рикӀ алай шаир гъурбатда рагьметдиз фена.

ƏHMƏDBƏY ŞIXQAYIBOV

Əhmədbəy Şıxqayıbov ləzgi və Azərbaycan dillərində yazılmış çoxlu şeirlərin, bir neçə poemanın müəllifi olan istedadlı şair idi.

Odlu-alovlu poeziyası fəlsəfi fikirlərlə və yeni təşbehlərlə zəngin olan Əhmədbəy Abdulməcid oğlu Şıxqayıbov 1938-ci ildə Qusar rayonunun Avaran kəndində anadan olmuşdur. Sovet dövründə “Qızıl Qusar” qəzeti redaksiyasında kənd təsərrüfatı şöbəsinə rəhbərlik etmiş Əhmədbəy Şıxqayıbovun qələmindən çıxmış oçerk və felyetonlar jurnalistikanın qiymətli incilərindəndir.

Əhmədbəy Şıxqayıbovun mənzum felyetonları xüsusilə məşhur idi. O, Qusarı kəndbəkənd gəzmiş, rayonun gözəlliklərini vəsf etmişdi. Vətəninə qəlbən bağlı olan şair qürbətdə vəfat etmişdir.

РОЗА ШЕРИФОВА

(1935-1990)

Вичихъ чIехи алакьунар авай кхьираг Роза Шерифовадин къелемдикай гзаф гьикаяяр, новеллаяр ва юморескаяр хкатнай.

Роза Абубекиран руш Шерифова 1935-йисуз КцIар шегьерда дидедиз хьана. 1959-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин филологиядин факультет акьалтIарай ада яргъал йисара "Къизил Къусар" газетда отделдиз регьбервал гана, ответсекретарвиле кIвалахна.

СССР-дин Журналистрин Союздин уьзви тир, марагълу макъалайрин, очеркрин ва зарисовкайрин автор хьиз сейли тир Роза Шерифова яратмишунрив мукьувай машгъул тир. Адан эсерар XX асирдин 50-йисарилай эгечIна Дагъустандин ва Азербайжандин газетрин, журналрин ва альманахрин чинриз акъатнай. Р.Шерифова 1990-йисуз рагьметдиз фена. Гьайиф къведай кар ам я хьи, кхьирагдин са ктабни чапдай акъатнавач.

ROZA ŞƏRİFOVA

İstedadlı yazıçı kimi tanınan Roza Şərifova maraqlı hekayə, novella və yumoreskalarla ədəbiyyat həvəskarlarının yaddaşında qalmışdır.

Roza Abubəkir qızı Şərifova 1935-ci ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. 1959-cü ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirdikdən ömrünün sonuna kimi taleyini Qusar rayonunda çıxan "Qızıl Qusar" qəzeti ilə bağlamışdır. Burada o, ədəbi işçi, şöbə müdiri və məsul katib vəzifələrində çalışmışdır.

SSRİ Jurnalistlər İttifaqının üzvü olan, maraqlı oçerk, məqalə və zarisovkaların müəllifi kimi tanınan Roza Şərifova bədii yaradıcılıqla da müntəzəm məşğul olmuşdur. Onun əsərləri ötən əsrin 50-ci illərindən Dağıstanın və Azərbaycanın qəzet və jurnallarında, ədəbi toplularında dərc olunmuşdur. R.Şərifova 1990-cı ildə vəfat etmişdir. Təəssüf ki, yazıçının bircə kitabı da çap olunmamışdır.

ФИКРЕТ ХИДИРОВ

Адан "Зи багъа чил" тIвар ганвай ктаб 2003-йисуз Дербентда, "Авахь, Самур!" тIвар ганвай ктаб 2008-йисуз Магьачкъалада чап хьана.

Хидиров Фикрет Алибубадин хва 1952-йисуз КцIар райондин Киригрин хуьре дидедиз хьана. КцIар шегьердин интернат мектеб акьалтIарайдалай кьулухъ ам Бакудин Политехнический Техникумдиз гьахьна. Инаг куьтягьна, Дербент шегьердиз куьч хьана, ина "Радиоэлемент" заводда кIвалахна. Алай вахтунда ам пенсияда ава.

Гьеле жегьилзамаз гьиле къелем кьур Ф.Хидиров КцIара кардик квай "РикIин гаф" кIватIалдик хьана. Адан лезги чIалал шиирар мукьвал-мукьвал Азербайжандин ва Дагъустандин кIватIалриз, газет ва журналрин чинриз акъатнай. Къедалди кьве ктаб басма хьайи шаирди вичин нубатдин ктаб чапдиз гьазурнава.

FİKRƏT XIDIROV

Онун "Mənim doğma torpağım" adlı ilk kitabı 2003-cü ildə Dərbənddə, "Ax, Samur!" adlı ikinci kitabı 2008-ci ildə Mahaçqalada çapdan çıxmışdır.

Fikrət Əlibaba oğlu Xıdırov 1952-ci ildə Qusar rayonunun Kirig kəndində anadan olmuşdur. Qusar şəhər internat məktəbini bitirdikdən sonra o, Bakı Politexnik Texnikumunda təhsil almışdır. Buranı başa vurub, Dərbənd şəhərinə köçən F.Xıdırov "Radioelement" zavodunda çalışmışdır. Hazırda o, pensiyadadır.

Hələ gənclik illərindən əlinə qələm almış F.Xıdırov Qusarda fəaliyyət göstərən "Ürək sözü" ədəbi birliyinin üzvü olmuşdur. Onun ləzgicə yazdığı şeirləri Azərbaycanda və Dağıstanda nəşr edilən almanaxlarda, qəzet və jurnal səhifələrində işıq üzü görmüşdür. İndiyə kimi iki kitabı nəşr olunmuş şair növbəti kitabını çapa hazırlamışdır.

АНЕЛЯ ОРДУХАН

1991-йисалай “Cocktail” газетдин ва “CeyIa” журналдин редактор хьайи Анеля Ордухана 2006-йисалай “DEKOR Society” журнал чапна.

КцIарин тIвар-ван авай Ордухановрин несилдин векил тир Анеля Абдулладин руш 1947-йисуз Бакуда дидедиз хьана. Ада А.Зейналлыдин тIварунихъ галай музыкадин училище ва Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин журналистикадин факультет акьалтIарна.

1976-1991-йисара ада “Молодежь Азербайджана” газетда кIвалахна, корреспондентвиляй редактордин заместителвиле кьван хкаж хьана.

Анеля Ордухан “Лезгинский словарь” (2006 г.) ктабдин ва чара-чара йисара республикадин газетрин ва журналрин чинриз акъатай гзаф очеркрин, гьикая ва повестрин автор я. Ада лезги ва азербайжан чIаларай урус чIалаз гзаф ктабар элкъуьрна. А.Ордухана гьакIни “Miss Azerbaijan” тIвар алаз республикадин конкурсар кьиле тухвана.

ANELYA ORDUXAN

1991-ci ildən “Cocktail” qəzetinin və “Ceyla” jurnalının təsisçisi və baş redaktoru olmuş Anelya Orduxan 2006-cı ildə “DEKOR Society” jurnalını nəşr etmişdir.

Qusarın tanınmış Orduxanovlar nəslinin nümayəndəsi Anelya Abdulla qızı 1947-ci ildə Bakıda anadan olmuşdur. A.Zeynallı adına musiqi məktəbini və Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsini bitirmişdir.

1976-1991-ci illərdə o, “Molodyoj Azerbaydjana” qəzetində çalışmış, müxbirlikdən redaktor müavini vəzifəsinə kimi ucalmışdır.

Anelya Orduxan “Лезгинский словарь” (2006 г.) kitabının və müxtəlif illərdə respublikanın müxtəlif qəzet və jurnallarında çap olunmuş silsilə hekayə və povestlərin müəllifidir. O, Azərbaycan və ləzgi dillərindən rus dilinə bir sıra ədəbi-bədii əsərlərin tərcüməçisidir. A.Orduxan həmçinin bir neçə dəfə “Miss Azerbaijan” respublika gözəllik müsabiqələrini keçirmişdir.

СЕЙИДМЕТ САМУРИ

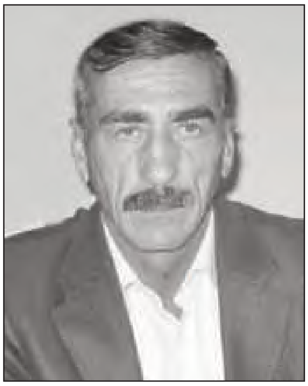

Лезги чIалал фадлай шиирар кхьизвай Сейидмет Самуридин чIалариз гзаф манияр теснифнава.

Зуьлфикъаров Сейидмет Низамеддинан хва 1954-йисуз КцIар райондин ГуьндуьзкIеле хуьре дидедиз хьана. Ина 8 синифдин, Манкъулидхуьре юкьван мектеб акьалтIарна, Азербайжандин Педагогикадин Институтдин филологиядин факультетда чирвилер къачуна. Ада 1974-йисалай къедалди хайи хуьруьн мектебда муаллимвал ийизва.

Лезги чIалал кхьенвай шииррин автор тир Сейидмет Самуридин чIалариз гзаф манияр туькIуьрнава. Лезгийрин сейли ансамблрикай тир “Шагь дагъдин” репертуарда адан гафариз кхьенвай манийри кьилди чка кьазва. Шаирди вичин “Шагь дагъдин авазар” тIвар ганвай ктаб чапдиз гьазурнава.

SEYİDMƏT SAMURİ

Ləzgi dilində çoxdan şeirlər yazan Seyidmət Samurinin bir sıra sözlərinə bəstəkarlar mahnılar bəstələmişlər.

Zülfiqarov Seyidmət Nizaməddin oğlu 1954-cü ildə Qusar rayonunun Gündüzqala kəndində anadan olmuşdur. Doğma kəndində səkkizillik, İmamqulukənddə orta məktəbi bitirib, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsində təhsil almışdır. O, 1974-cü ildən bu günə kimi doğma kəndində müəllim işləyir.

Ləzgi dilində yazılmış çoxlu şeirlərin müəllifi olan Seyidmət Samurinin sözlərinə xeyli mahnılar bəstələnmişdir. Ləzgilərin məşhur “Şahdağ” vokal-instrumental ansamblının repertuarında onun mahnıları xüsusi yer tutur. Mənalı şeirlərin müəllifi kimi tanınan Seyidmət Samuri “Şahdağın avazları” adlı ilk kitabını çapa hazırlamışdır.

КАМРАН КЪУРБАНАЛИЕВ

Камранан “Чаз чидай Асеф Мегьман” ктаб чи сейли шаир-композитордиз талукьарнава.

Асул КцIар райондин ЭчIехуьряй тир Къурбаналиев Камран Абдултагьиран хва 1971-йисуз Яламада дидедиз хьана. Ада Азербайжандин НафтIадин Академия ва Ростовдин Гьукуматдин Университет акьалтIарна. 1992-1993-йисара “Самур” ва “Алпан” газетра кIвалахна. Вичи кхьей марагълу макъалайралди кIелдайбуруз сейли хьайи Камрана Бакудин лезги студентар патал шумудни са марагълу мярекатарни тешкилнай. Вичихъ ораторвилин алакьунар авай ада 2000-2001-йисара Дернегуьлдин студентрин шегьерда “КцIарин йикъар” кьиле тухванай.

Азербайжандин Илимрин Академияда лезги литературадин няни, Яламада лезги шаиррихъ галаз гуьруьш, Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин “Квант” павильонда лезгийрин Яран сувар мярекатни гьада тешкилнай. 1994-йисуз профессор Тарикъули Амираслонован тIварунихъ галай Республикадин Лезги Жегьилрин КIватIал ва Алкьвадарвидин тIварунихъ галай ктабхана арадиз гьанай.

KAMRAN QURBANƏLİYEV

“Tanıdığımız Asəf Mehman” kitabını Kamran tanınmış şair-bəstəkarın həyat və yaradıcılığına həsr etmişdir.

Əslən Qusar rayonunun Əcəxür kəndindən olan Kamran Abdultahir oğlu Qurbanəliyev 1971-ci ildə Yalamada anadan olmuşdur. O, Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasını və Rostov Dövlət Universitetini bitirmişdir. 1992-1993-cü illərdə Bakıda nəşr olunan “Samur” və “Alpan” qəzetlərində çalışmış, maraqlı yazıları ilə oxucuların rəğbətini qazanmışdır. O, Bakıda təhsil alan ləzgi tələbələri üçün keçirilən maraqlı gecələrin təşkilatçısı kimi də tanınmışdır.

Kamranın rəhbərliyi ilə 2000-2001-ci illərdə Bakının Dərnəgül qəsəbəsindəki tələbə şəhərciyində “Qusar günləri” keçirilmişdir. Azərbaycan Elmlər Akademiyasında ləzgi poeziyası gecəsinin, Yalamada ləzgi şairləri ilə görüşün, ADU-nun “Kvant” pavilyonunda “Yaran suvar” (Bahar bayramı) şənliyinin təşkilatçısı K.Qurbanəliyev 1994-cü ildə professor Tarıqulu Əmiraslanov adına Ləzgi Gənclər Təşkilatını, bu qurumun Alqadari adına kitabxanasını yaratmış və ona rəhbərlik etmişdir.

КЪАГЬРИМАН ЯКЪУБОВ

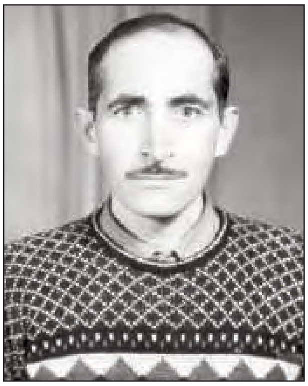

Девирдин татугайвилерикай туькIуьрай чIалари Къагьриман халкьдиз гзаф кIанарнай.

Къагьриман Къайитмазан хва Якъубов хайи чIалал гзаф рикI алай кас тир. 1954-йисуз Къубада дидедиз хьайи Къагьриманан ирид варзни тахьанмаз адан буба рагьметдиз фенай. Диде аялни кьуна Кичанрин паласадиз куьч хьанай. КцIарин интернат мектебда кIелай, Худата юкьван мектеб акьалтIарай гадади Паласада фялевал ийиз кьил хвенай. Шаирвилин пай ганвай, вичихъ шиирар хуралай кIелдай алакьунар авай Къагьриман кIелдайбурун рикI алай шаир тир.

Къагьриман 1998-йисуз залан азардикай рагьметдиз фена. Шаирдин са ктабни акъатнавачтIани, адан цIудралди шиирар халкьди хуралай кIелзава.

QƏHRƏMAN YAQUBOV

Dövrünün çətinliklərindən, acı taleyindən bəhs edən şeirləri Qəhrəmanı xalqa sevdirmişdir.

Qəhrəman Qayıtmaz oğlu Yaqubov öz dəst-xətti olan şairlərdən idi. 1954-cü ildə Qubada anadan olmuş Qəhrəman 7 aylıq uşaq ikən atası vəfat etmiş, anası Qusarın Kiçan palasa kəndinə köçmüşdür. Q.Yaqubov Qusar şəhər internat məktəbində oxumuş, 10-cu sinfi Xudatda başa vurub, ömrünün sonuna kimi doğma kəndində fəhləlik etmişdir. Şairlik istedadına və bədahətən söz demək bacarığına malik Qəhrəmanın qələmə aldığı şeirlər ona həm Azərbaycanda, həm də Dağıstanda şöhrət qazandırmışdı.

Şair 1998-ci ildə ağır xəstəlikdən vəfat etmişdir. Bircə kitabı belə çap olunmasa da, onun yazdığı neçə-neçə şeir xalqın dilində əzbərdir.

СУЬНМЕЗ ХАНМИРЗЕЕВ

Суьнмез Ханмирзеев КцӀарикай кхьенвай марагълу макъала ва очеркрин автор я.

КцӀарал рикӀ алай, адан алатай девирар, сейли инсанар чирунихъ датӀана гелкъвезвай Суьнмез Ханмирзеев зегьметчи къелемэгьли я.

Суьнмез Мамедрагьиман хва Ханмирзеев 1946-йисуз КцӀар шегьерда дидедиз хьана. 1970-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин рагъэкъечӀдай патан чӀаларин факультет акьалтӀарна. Ада Шамахи ва КцӀар районрин юкьван мектебра азербайжан чӀалан ва литературадин тарсар гана. С.Ханмирзеева пуд йисуз Туьркиядин Сейдишегьир алюминиумдин заводда переводчиквиле кӀвалахна. Журналист пешедив 1974-йисуз “Къизил Къусар” газетда эгечӀай ада Туьркменистан Республикадин Красноводск вилаятда яшамишдайла анин “Знамя труда” газетда мухбирвал давамарна. С.Ханмирзеев алай вахтунда “Qusar КцӀар” газетдин крар кьилиз акъуддай редактор я.

С.Ханмирзееван райондин уьмуьрдин чара-чара хилериз талукьарнавай макъалаяр, очеркар ва репортажар кӀелзавайбуру хушвилелди кьабулда.

SÖNMƏZ XANMİRZƏYEV

Sönməz Xanmirzəyev Qusarın keçmişi və bu günü ilə bağlı maraqlı məqalə və oçerklərin müəllifidir.

Qusara qəlbən bağlı, ona yaxından bələd olan, rayonun tarixi keçmişi, tanınmış insanları ilə bağlı daim axtarışlar aparan Sönməz Xanmirzəyev zəhmətkeş qələm sahibidir.

Sönməz Məmmədrəhim oğlu Xanmirzəyev 1946-cı ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. 1970-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsini bitirmişdir. O, Şamaxı və Qusar rayonlarının orta məktəblərində Azərbaycan dilini və ədəbiyyatını tədris etmişdir. Üç il yarım Türkiyə Respublikasının Seydişehir alüminium zavodunda tərcüməçi işləmişdir. S.Xanmirzəyev jurnalist peşəsinə 1974-cü ildə “Qızıl Qusar” qəzetində başlamışdır. O, Türkmənistan Respublikasının Krasnovodsk vilayətində yaşayarkən burada nəşr olunan “Znamya truda” qəzetində fəaliyyətini davam etdirmişdir. Hazırda S.Xanmirzəyev “Qusar КцӀар” qəzetinin icraçı redaktorudur.

S.Xanmirzəyevin rayonun həyatından bəhs edən məqalə, oçerk və reportajları oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılanır.

ТЕВРИЗ ПИРАЛИЕВА

Буба репрессиядик акатай, дидедихъ галаз санал дуьньядин гьахъсузвилер вилералди акур Тевриза жегьил чӀавалай теснифар авур баядар мецера гьатнай.

Тевриз Алидин руш Пиралиева 1927-йисуз КцӀар райондин ЧӀакӀар хуьре дидедиз хьана. ЧӀакӀардал сифтегьан ва Уьнуьгъа юкьван мектеб акьалтӀарай руша Бакуда Хуьруьн Майишатдин Техникумда кӀелнай. М.Ф.Ахундован тӀварунихъ галай колхозда, “III Интернационал” совхозда кӀвалахай, 1973-йисуз пенсиядиз фидалди ЧӀакӀаррин хуьруьн клубдиз регьбервал гайи Тевризан шиирар 1950-йисалай чап жезва.

TEVRİZ PİRƏLİYEVA

Atası repressiyaya məruz qalan, anasının himayəsində böyüyən Tevriz dövrün haqsızlıqlarını görüb erkən yaşlarından etirazını bayatılarla bildirməyə başlayır, onun şeirləri dillərə düşür.

Tevriz Əli qızı Pirəliyeva 1927-ci ildə Qusar rayonunun Cağar kəndində anadan olmuşdur. Cağarda ibtidai, Əniğdə orta məktəbi bitirən Tevriz Bakıda Kənd Təsərrüfatı Texnikumunu bitirərək, M.F.Axundov adına kolxozda, sonradan “III Beynəlmiləl” sovxozunda işləmişdir. 1973-cü ildə pensiyaya çıxana kimi Cağar kənd klubuna rəhbərlik edən Tevrizin şeirləri 1950-ci ildən başlayaraq mətbuatda çap olunur.

АГЪАВЕРДИ АЛИВЕРДИЕВ

Алатай асирдин 60-йисарилай кхьинрив эгечIнавай А.Аливердиев марагълу новеллайрин автор я.

Агъаверди Мевлидан хва Аливердиев 1937-йисуз КцIар райондин Мучугъ хуьре дидедиз хьана. Хуьруьн мектебда 7-синиф, Бакуда юкьван мектеб куьтягьна. Москвада Губкинан тIварунихъ галай Химиядинни Технологиядин Институтдин энергетикадин факультет тафаватлувилелди акьалтIарай ам Байконурдиз ракъурна. Инин радиостанциядин начальниквиле кIвалахай ам гуьгъуьнлай Туьркменистан Республикадин Чимкент шегьердин химиядин заводда сменадин началникквиле тайинарна.

Яргъал йисара ина кIвалахай А.Аливердиев 1971-йисуз Бакудиз хтана. Инин Метростройда механиквиле кIвалахай ам алай вахтунда пенсияда ава. Лезги чIалал гзаф рикI алай, вичихъ кьетIен хатI авай кхьирагди сад лагьай ктаб чапдиз гьазурнава.

AĞAVERDİ ƏLİVERDİYEV

Ötən əsrin 60-cı illərindən yaradıcılıqla məşğul olan A.Əliverdiyev maraqlı novellalar müəllifidir.

Ağaverdi Mövlud oğlu Əliverdiyev 1937-ci ildə Qusar rayonunun Mucuq kəndində anadan olmuşdur. Kənddə yeddillik, Bakıda orta məktəbi bitirmişdir. Moskvada Qubkin adına Kimya və Texnologiya İnstitutunun energetika fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmiş A.Əliverdiyev Baykonura işə göndərilmişdir. Burada o, radiostansiya rəisi vəzifəsində çalışmışdır. Sonradan Türkmənistan Respublikasının Çimkənd şəhərindəki kimya zavodunda növbə rəisi vəzifəsində çalışmışdır.

Uzun illər burada işləmiş A.Əliverdiyev 1971-ci ildə Bakıya qayıtmış, Metroinşaatda mexanik işləmişdir. Hazırda pensiyada olan A.Əliverdiyev doğma kəndində yaşayır. Ləzgi dilində yazıb-yaradan müəllifin ilk kitabı çapa hazırlanmışdır.

МЕЙРАМ ИБРАГЬИМОВА

(1932-2000)

Зинданмуругърин мел-мехъерра Мейраман шиирдалди гьуьжетунар аламатдин кар тир.

Мейрам Саидан руш Ибрагьимова КцIар райондин Зинданмуругъ хуьре дидедиз хьана. Руш ирид йиса авайла адан дидеди вичин дуьнья дегишарна, цIуд йис хьайила буба дяведиз фена. Аял чпин кIвализ тухвана хуьз кIан хьайи мукьва-кьилибуруз ада уьтквемдаказ жаваб ганай: "За бубад кIвалин экв туьхуьниз тадач". Мейрама виридахъ галаз къуьн-къуьне туна цан цанай, гвен гвенай, малар хвенай. Дяве куьтягь хьайила адав бубадин чIулав хабар агакьнай. Етимвилени кесибвиле чIехи хьайи, вичин иервилелдини камаллувилелди вири гьейранарзавай Мейрама са ялце цIудралди баядар тесниф-дай, абур иер ванцелди, манияр хьиз лугьудай.

Мектебдин 7-синиф куьтягьайла мехъер авуна Къарабегахъ галаз кIвал-югъ туькIуьрай адаз 5 хвани 2 руш хьанай. Шаирдикай сифте малумат Седакьет Керимовади гайиди я. Мейраман шиирар адан хци Лезги Бегьлула кIватIна чапдиз гьазурнава.

MEYRAM İBRAHİMOVA

Zindanmuruq kəndinin el məclislərində Meyramın deyişmələri bir özgə aləm idi.

Meyram Səid qızı İbrahimova Qusar rayonunun Zindanmuruq kəndində anadan olmuşdur. Meyram yeddi yaşına çatanda anası vəfat etmiş, on yaşında ikən atası müharibəyə getmişdir. Meyram qohum-əqrabanın onu himayəyə götürmək istəmələrinə qəti etiraz etmiş, "Ata ocağının işığının sönməsinə razı ola bilmərəm", - deyə cavab vermişdi. O, evi təkbaşına idarə edir, hamı ilə əkin əkir, biçin biçir, mal-qaraya baxırdı.

Müharibə qurtaranda atasının qara xəbəri gəlir. Meyram çətinliklə, kasıbçılıqla böyüyür. Gözəlliyi və ağlı ilə hamını heyran edən bu sinədəftər qız birnəfəsə onlarca bayatı qoşur, onları avazla deyirdi.

Yeddinci sinfi bitirəndə onun qapısını elçilər döyməyə başlayır. Qız könlünü Qarabəyə verir. Toy edib gəlin köçən Meyram Qarabəyə 5 oğul, 2 qız bəxş edir. Şair haqqında ilk məlumatı Sədaqət Kərimova vermişdir. Meyramın şeirlərini onun oğlu şair Ləzgi Bəhlul toplayıb çapa hazırlamışdır.

АБИР ЭЧIЕХВИ

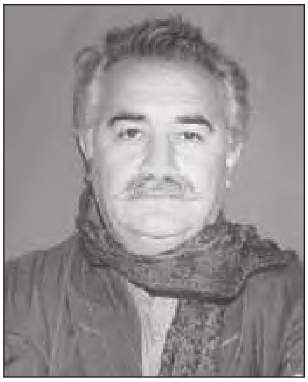

Чи халкьдин тарихдин гуьмбетар чирун патал Абир Тагьиров райондин хуьрера дегь чIаварин гелерихъ гелкъвезва.

Абир Зейнеддинан хва Тагьиров 1954-йисуз КцIар райондин ЭчIехуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб акьалтIарна, А.Азимзадедин тIварунихъ галай харусенятдин мектебда кIелна. Художник хьиз кIвалахив эгечIай жегьилдин марагълу эсерри пешекаррин фикир желбна. Тешкилатчивилин бажарагъдалди тафаватлу тир Абир Тагьирова яргъал йисар я "Самур" Лезги Милли Меркездин Азизбегов райондин тешкилатдиз регьбервал гуз. Адан куьмекдалди Бакудин Бузовна поселокда гьар йисуз лезги поэзиядинни музыкадин нянияр кьиле физва.

"Самур" газет кIелзавайбуруз ам Абир ЭчIехви хьиз чида. ЦIуд йисалай виниз я ада чи халкьдин этнографиядиз, адетриз ва ацукьун-къарагъуниз талукь макъалаяр кхьена газетдин чинриз акъудиз.

ABİR EÇEXVİ

Xalqımızın tarixi abidələrini öyrənmək məqsədilə Abir Tahirov rayonun kəndlərini qarış-qarış gəzib qədim dövrlərin izlərini axtarır.

Abir Zeynəddin oğlu Tahirov 1954-cü ildə Qusar rayonunun Əcəxür kəndində anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi bitirib, Ə.Əzimzadə adına Bakı Rəssamlıq Məktəbində təhsil almışdır. Rəssam kimi əmək fəaliyyətinə başlamış gəncin maraqlı rəsm əsərləri peşəkarların diqqətini cəlb etmişdir. Təşkilatçılıq bacarığı ilə seçilən Abir Tahirov uzun illərdir ki, "Samur" Ləzgi Milli Mərkəzinin Əzizbəyov rayon şöbəsinə rəhbərlik edir. Onun yaxından köməyi ilə Bakının Buzovna qəsəbəsində hər il ləzgi poeziyası və musiqisi gecələri keçirilir.

"Samur" qəzetinin oxucuları onu Abir Eçexvi kimi tanıyırlar. On ildən çoxdur ki, o, ləzgilərin etnoqrafiyasına, adət-ənənələrinə aid məqalələrlə qəzet səhifələrində çıxış edir.

САИМАТ ШИХКЪАЙИБОВА

(1938-2000)

Намерддин гуьлледиз туьш хьайи элдин шаирдин кьилел атай мусибатдикай виридаз дерт хьанай.

Яргъал йисара элдин мярекатриз ярашух гайи, вичин шиирар хуралай кIелуналди сейли хьайи Саимат халисан шаир тир. Гьар дуьшуьшдиз, гьар кьисадиз кутугай чIал теснифдай ада. Мел-мехьерар, тазиятдин межлисар ам галачиз кьиле фидачир.

Саимат Гьамидан руш Нурметова 1938-йисуз КцIар райондин Аваран хуьре дидедиз хьана. Адан буба Гьамидахъ иер ван авай, ада халкьдин манийрал илигайла вири гьейран жедай. Касдин и алакьун ругуд веледдизни ганвай. Абурукай кьведакай: Сайматакайни Заиракай жегьилзамаз шаирар хьана.

Саимат хуьре юкьван мектеб куьтягьна, Къайинбег Шихкъайибоваз гъуьлуьз фена. Абуруз са хвани 5 руш хьана. Гьалал зегьметдив кьил хуьзвай къени къилихрин Сайматан кIвале рябет, гьуьрмет авай. Сайматан шаирдин рикI намерддин гуьлледи кисарна.

SAİMAT ŞIXQAYIBOVA

Namərd gülləsinə tuş gəlmiş el şairinin başına gəlmiş faciə onu tanıyanları ürəkdən sarsıtdı.

Uzun illər el məclislərinin yaraşığı olmuş, bədahətən söz qoşub şeir demək istedadı ilə seçilən Saimat əsl şair idi. Onun sinəsində ilham bulağı çağlayırdı. Hər hadisəyə, hər təsadüfə aid söz qoşmaq istedadı var idi onun. Saimatsız nə toy, nə bayram, nə şənlik keçərdi. Yas məclislərinin də yaraşığı idi qadın: onun kimi ağı deyən tapılmazdı.

Saimat Həmid qızı Nurmətova 1938-ci ildə Qusar rayonunun Avaran kəndində anadan olmuşdur. Onun atası Həmidin gözəl səsi var idi. Bu istedad 6 uşağına da keçmişdi. Saimatla qardaşı Zairdə isə şeir qoşmaq istedadı var idi. Sonradan hər ikisindən şair oldu.

Saimat kənddə 7-illik məktəbi bitirdikdən sonra Qayınbəy Şıxqayıbovla ailə qurmuş, onların 6 övladı dünyaya gəlmişdi. Halal zəhmətlə dolanıb, mehriban ömür sürürdü ailə. Saimatın şair ürəyini namərd gülləsi susdurdu.

“РИКIИН ГАФ”

Халкьдин арада сейли хьайи “РикIин гаф” литературадин кIватIалди Азербайжандин лезгийрин тарихда зурба роль къугъвана.

КцIар райондин медениятдин дараматда 1959-йисан 18-октябрдиз “РикIин гаф” кIватIалдин З.Ризванова, А.Абдуллаева, Б.Салимова, Н.Зекиева, З.Бабаханова, А.Мерданова, А.Мусаева, Я.Шейдаева, Ф.Регьимханова иштирак авур сифте мярекат кьиле фена. Са тIимил берeдилай “КIватIал”див хайи чIалал, медениятдал ва тарихдал рикI алай 64 кас агатна. Абурун арада Теймур Алиханов, Лезги Нямет, Багъиш Багъишов, Иззет Шерифов, Гьажибала Къафланов, Ниязали Пашаев, Магьсим Магьсимов ва масабур авай.

1960-йисалай кIватIалдик квай ксари партиядин ва советрин органриз лезги чIал вилик тухун патал къулай шартIар тIалабзавай чарар ракъуриз башламишна. Гьа и тIалабунар себеб яз 1962-йисуз Азербайжандин КП-дин ЦК-ди республикада яшамиш жезвай лезги агьалийрин чIал ва медениат вилик тухун патал кьилди къарар кьабулна. Мектебра лезги чIал чирун кардик кухтуна, райондин газетдин са чин лезгидалди акъатна, Бакуда лезги кхьирагрин эсерар чапдай акъудиз, чкадин радиодай лезги чIалал гунугар гуз башламишна.

1964-йисуз “Азернешрда” “Рикин гаф” ктаб чапдай акъатнай. Ина 21 кцIарви кхьирагдин шиирар гьатнавай. Шихзада Веледов, Межлум Ферзалиев, Тевриз Пиралиева, Шакир Наврузбегов, Асеф Мегьман, Байрам Салимов, Келентер Келентерли, Агьамегьамед Беделов, Нияз-Али Пашаев, Бажиханум Исаева ва маса авторрин лезги чIалал шиирар сифте яз и кIватIалда чап хьанай. 1976-йисалай “РикIин гаф” кIватIалдин уьмуьрда З.Ризванова, Л.Нямета хьиз Ядуллагь Шейдаевани чIехи роль къугъвана. Ада туькIуьрай “Бахтавар чил” альманах 1983-йисуз “Язычи” чапханади басмадай акъудна.

“РикIин гаф” кIватIал арадал гъайи ксари чIугур зегьметар гьавая фенач. Алай вахтунда чи республикадин Къуба, КцIар, Хачмаз, Исмаиллы, Къебеле, Огъуз районрин 126 мектебда лезги чIалан ва литературадин тарсар гузва. КцIара Гьукуматдин Лезги драмтеатр, лезги ва азербайжан чIалан муаллимар гьазурзавай коллеж кардик кутунва.

1992-йисалай Бакуда “Самур” Лезги Милли Меркездин орган тир “Самур” газет, 2009-йисалай аслу тушир “ЧиРагъ” журнал акъатзава.

“ÜRƏK SÖZÜ”

“Ürək sözü” adı ilə fəaliyyət göstərmiş ədəbi birlik Azərbaycan ləzgilərinin mədəni həyatında olduqca böyük rol oynamışdır.

Qusar şəhər mədəniyyət evində 1959-cu ilin oktyabrın 18-də birliyin ilk yığıncağı keçirilmişdir. Burada Z.Rizvanov, A.Abdullayev, B.Səlimov, N.Zəkiyev, Z.Babaxanov, A.Mərdanov, Ə.Musayev, Y.Şeydayev, F.Rəhimxanov iştirak etmişlər. Bir qədər sonra birliyin işinə xalqın dilinin və mədəniyyətinin inkişafı, tarixinin öyrənilməsi naminə çalışan daha 64 nəfər qatılmışdır. Onların arasında Teymur Əlixanov, Ləzgi Nemət, Bağış Bağışov, İzzət Şərifov, Hacıbala Qaflanov, Niyaz-Əli Paşayev, Məhsim Məhsimov və başqaları var idi.

1960-cı ildən başlayaraq, birliyin üzvləri partiya və sovet orqanlarına ləzgi dilinin məktəblərdə tədrisi ilə bağlı müraciətlər etməyə başlamışlar. 1962-ci ildə Azərbaycan KP MK respublikanın ləzgi əhalisinin dilinin və mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı xüsusi qərar qəbul etmişdir. Məktəblərdə ləzgi dilinin tədrisi təşkil olunmuş, rayon qəzetinin bir səhifəsinin ləzgi dilində çap edilməsi, yerli radioda ləzgi dilində verilişlərin səslənməsi üçün göstəriş verilmişdir.

1964-cü ildə “Azərnəşr” “Ürək sözü” adlı kitab nəşr etdi. Burada 21 qusarlı şairin şeirləri toplanmışdı. Şixzada Vələdov, Məclum Fərzəliyev, Tevriz Piraliyeva, Şakir Novruzbəyov, Asəf Mehman, Bayram Səlimov, Kələntər Kələntərli, Ağaməhəmməd Bədəlov, Niyaz-Əli Paşayev, Bacıxanım İsayeva kimi şairlərin ləzgicə əsərləri məcmuədə ilk dəfə çap olunur. 1976-cı ildən “Ürək sözü” ədəbi birliyinin fəaliyyətində Z.Rizvanov və L.Nemətlə yanaşı Yadulla Şeydayev də böyük rol oynayır. Onun tərtib etdiyi “Bəxtəvər torpaq” məcmuəsi 1983-cü ildə “Yazıçı” nəşriyyatında çapdan çıxır.

“Ürək sözü” ədəbi birliyinin fəaliyyətinin nəticəsi olaraq, sonrakı illərdə də ləzgilərin həyatında bir sıra dəyişikliklər baş verdi. Hazırda respublikamızın Quba, Qusar, Xaçmaz, İsmayıllı, Qəbələ, Oğuz rayonlarının 126 məktəbində ləzgi dili və ədəbiyyatı tədris olunur. Qusarda Ləzgi Dövlət Dram Teatrı, ləzgi və Azərbaycan dili müəllimləri hazırlayan kollec fəaliyyət göstərir.

1992-ci ildən Bakıda “Samur” Ləzgi Milli Mərkəzinin orqanı olan eyniadlı qəzet, 2009-cu ildən isə “ÇiRağ” müstəqil jurnalı nəşr olunur.

КЦIАРИКАЙ БАЯДАР

Шагь дагъд кукIа рагъ акьуна,
Ана живер жими ялда.
Дуьнья женнет хьайитIани,
РикIиз КцIар чими ялда.

Гъуцар сувун хураллайди
Чи Сувалрин яйлах яни?
Зи гафарин ван тахьана,
Вун эллерин чIалахъ яни?

Яд элцифай "Къайи булах",
Булахдин яд дугунава.
Я КцIарин хару тават,
Вун зи рикIи чIугунава.

Шагь дагъдин кIукI живедаваз,
Къвезвайди мад къаяр ялда.
Мулейлияр жергедаваз,
КIвенкIвевайди зи яр ялда.

Касан пелел чиг ацукьна,
Чиг ацукьай къванер аку.
Къеневай рикI акъудзавай,
Ярдин верцIи ванер аку.

Яру дагъдал яр акьалтна,
Циф алатна синерилай.
На чи кьарай атIумир яр,
Килигиз, физ гъенерилай.

Касан пелен вини патар
Тамар авай дереяр я.
Яр атана, рагъ хьиз хъуьрез,
Муьгъуьббатдин береяр я.

Шагьнабатдал алай фири,
Хьанвайди я селлерикай.
Чун гъуцари халкьнавайд я,
Касар лугьур эллерикай.

Хайидакай хай рахана,
Жув акьахай хел атIумир.
Къариблухдиз акъатай яр,
КцIарикай вил атIумир.

QUSAR HAQQINDA BAYATILAR

Şah dağına gün ələnir,
Orda qarlar əriyərmi?
Qusarıma vurğun olan
Başqa cənnət arayarmı?

Ğutsar dağın qoynundakı
Bizim Suval yaylağıdır.
Yada uyub məni dandın,
Səni görmək göz dağıdır.

Sərin sulu Qayi bulaq,
Yer altında çağlanıbdır.
Ey qusarlı gözəl mələk,
Könlüm sənə bağlanıbdır.

Şahdağının başı qardır,
Deyirlər şaxta düşəcək.
Muleylilər cərgələnib,
Biri qəlbimi deşəcək.

Kasan dağa şeh qonubdur,
Təbiətin bəhsinə bax.
Ürəyimi dərdə salan
Yarın şirin səsinə bax.

Yaru dağda dan ağarır,
Duman enir zirvəsindən.
Qərarımı kəsir yarım,
Baxıb keçib qənşərimdən.

Bu meşəli dar dərələr
Kasan adlı dağlarındır.
Yarım gəlib, günə bənzər,
Məhəbbətli çağlarımdır.

Şahnabatda sular qaynar,
Çılğın bahar sellərindən.
Bizi ğutslar xəlq eləyib,
Kasar adlı elllərindən.

Ey doğmanı yada satan,
Qonduğun budağı kəsmə.
Qərib elə düşən yarım,
Qusardan meylini üzmə.

КЦIАРВИ ЗАРИЯР

СтIур Далагь (XII-XIII в.й.)
Лезги Абдуллагь (XIV в.й.)
Нуруллагь Хьиливи (XIV в.й.)
Лезги Гьамди Аваранви (XVI в.й.)
Лезги Агьмед (XVII-XVIII в.й.)
Ибрагьим эфенди СтIурви (XVIII в.й.)
Абдулкерим эфенди (XVIII в.й.)
Мучугъ Магьмуд (Мевланан Магьмуд) (XVIII в.й.)
Яргун Селей (XVIII в.й.)
Эмирали ТIигьиржалви (XIX в.й.)
Исгьакь эфенди Яргунви (XIX в.й.)
Эмираслан Гъанидин (XIX в.й.)
Мегьамед Саид Эвежугъи (XIX в.й.)
Нуреддин Шерифов (XIX-XX в.й.)
Саяд Пери (XIX в.й.)
Кесиб Абдуллагь (XIX в.й.)
Ашукь Ягья (XIX-XX в.й.)
Абдулжелил Хуьлуьхъви (XIX-XX в.й.)
Шемседдин Пиругъланов (XX в.й.)
Забит Ризванов (XX в.й.)
Лезги Нямет (XX в.й.)
Ашукь Абдуллагь (XX в.й.)
Ашукь Нуьсрет (XX в.й.)
Эмираслан Асланов (XX в.й.)
Ядуллагь Шейдаев (XX в.й.)
Расим Гьажи (XX-XXI в.й.)
Байрам Салимов
Келентер Келентерли
Асеф Мегьман
Иззет Шерифов
Эмир Мустафаев
Юсиф Гьажиев
Мегьамед Агъа
Мирзали Рустамов
Нияз-Али Пашаев
Гьажибала Яргунви
Къудрат Велиханов
Эгьмедбег Шихкъайибов
Седакъет Керимова
Азиз Мирзебегов
Фейруз Беделахтул

QUSARLI YAZARLAR

Stur Dalah (XII-XIII əsr)
Ləzqi Abdullah (XIV əsr)
Nurullah Hilivi (XIV əsr)
Ləzqi Həmdi Avaranvi (XVI əsr)
Ləzqi Əhməd (XVII- XVIII əsrlər)
İbrahim əfəndi Sturvi (XVIII əsr)
Abdulkərim əfəndi (XVIII əsr)
Mucuğ Mahmud (Mevlanan Mahmud) (XVIII əsr)
Yargun Seley (XVIII əsr)
Əmirəli Tihircalvi (XIX əsr)
İshaq əfəndi Yargunvi (XIX əsr)
Əmiraslan Ğanidin (XIX əsr)
Məhəmməd Səid Əvəcuği (XIX əsr)
Nurəddin Şərifov (XIX-XX əsrlər)
Sayad Pəri (XIX əsr)
Kasıb Abdullah (XIX əsr)
Aşıq Yəhya (XIX-XX əsrlər)
Abdulcəlil Xuluqvi (XIX-XX əsrlər)
Şəmsəddin Piroğlanov (XX əsr)
Zabit Rizvanov (XX əsr)
Ləzqi Nemət (XX əsr)
Aşıq Abdullah (XX əsr)
Aşıq Nüsrət (XX əsr)
Əmiraslan Aslanov (XX əsr)
Yadullah Şeydayev (XX əsr)
Rasim Hacı (XX-XXI əsr)
Bayram Səlimov
Kələntər Kələntərli
Asəf Mehman
İzzət Şərifov
Əmir Mustafayev
Yusif Hacıyev
Məhəmməd Ağa
Mirzəli Rüstəmov
Niyaz-Əli Paşayev
Hacıbala Yargunvi
Qüdrət Vəlixanov
Əhmədbəy Şıxqayıbov
Sədaqət Kərimova
Əziz Mirzəbəyov
Feyruz Bedelaxtul

Магьсим Магьсимов	Məhsim Məhsimov
Акиф Алиханов	Akif Əlixanov
Медет Эрзиманов	Mədət Ərzimanov
Ризван Ризванов	Rizvan Rizvanov
Этибар СтӀурви	Etibar Sturvi
Къагьриман Якъубов	Qəhrəman Yaqubov
Сейидмет Самури	Seyidmət Samuri
Видади Севзиханов	Vidadi Sevzixanov
Бажиханум Исаева	Bacıxanım İsayeva
Зерифа Кьасумова	Zərifə Qasımova
Римма Гьажимурадова	Rimma Hacımuradova
Гуьлбес Асланханова	Gülbəs Aslanxanova
Гьилал Аскеров	Hilal Əsgərov
Гьасан Хасиев	Həsən Xasiyev
Майис Гьажиев	Mayis Hacıyev
Анеля Ордухан	Anelya Orduxan
Эшреф Келбиханов	Əşrəf Kəlbixanov
Мамедагъа Сардаров	Məmmədağa Sərdarov
Мейрам Ибрагьимова	Meyram İbrahimova
Юнус Багьиров	Yunus Bağırov
Роза Шерифова	Roza Şərifova
Магьмуд Челебов	Mahmud Çələbov
Эфруз Регьимова	Əfruz Rəhimova
Шафиддин Герейханов	Şafiddin Gərəyxanov
Вакъиф Муьшкуьрви	Vaqif Müşkürvi
Лезги Бегьлул	Ləzgi Bəhlul
Эйваз Гуьлалиев	Eyvaz Qüləliyev
Фикрет Хидиров	Fikrət Xidirov
Назир Гуьлметов	Nazir Gülmətov
Фехреддин Оружов	Fəxrəddin Orucov
Абир ЭчӀехви	Abir Eçexvi
Агъариза Мучугъви	Ağariza Mucuğvi
Абдулгьалим Агьмедзаде	Abdulhəlim Əhmədzadə
Самуддин Хидиров	Samuddin Xidirov
Мегьамед Мегьманов	Məhəmməd Mehmanov
Мирзе Мирзеев	Mirzə Mirzəyev
Загьиддин Рзаханов	Zahiddin Rzaxanov
Балабег Няметов	Balabəy Nemətov
Азиз Азизов	Əziz Əzizov
Азима Садикьова	Əzimə Sadıqova
Мейведдин Жабраилов	Meyvəddin Cəbrayılov
Туфикь Веледахтул	Tofiq Veledaxtul
Багьиш Багьишов	Bağış Bağışov
Шихзада Веледов	Şixzada Vələdov

Агъамегьамед Беделов	Ağaməhəmməd Bədəlov
Шакир Наврузбегов	Şakir Novruzbəyov
Тажиддин Агъавердиев	Taciddin Ağaverdiyev
Межлум Ферзалиев	Məclum Fərzəliyev
Муьгьйеддин Мамедов	Mühyəddin Məmmədov
Угъланбике Даштиева	Oğlanbikə Daştiyeva
Айгуьн Ордуханова	Ayqün Orduxanova
Дадашбала Ризванов	Dadaşbala Rizvanov
Мегьди Пашаев	Mehdi Paşayev
Шагьисмаил Векилов	Şahismayıl Vəkilov
Гуьлмет ТIигьиржалви	Gülmət Tihircalvi
Алимурад Алимурадов	Əlimurad Əlimuradov
Агъаверди Аливердиев	Ağaverdi Əliverdiyev
Саимат Шихкъайибова	Saimat Şıxqayıbova
Шемседдин Шерифов	Şəmsəddin Şərifov
Сабир Мегьди	Sabir Mehdi
Фетуллагь Фетуллаев	Fətullah Fətullayev
Абдулагъа Абдуллаев	Abdulağa Abdullayev
Велихан Давудов	Vəlixan Davudov
Жафер Жаферов	Cəfər Cəfərov
Гуьлмет Гъегъеви	Gülmət Ğəğəvi
Гуьлмурад Кузунви	Gülmurad Kuzunvi
Мегьерали Лацуви	Məhərəli Latsuvi
Ибадуллагь Межмуллаев	İbadullah Mecmullayev
Зияла Агъавердиева	Ziyalə Ağaverdiyeva
Тевриз Пиралиева	Tevriz Piraliyeva
Наргиз Абдуллаева	Nərgiz Abdullayeva
Амид Ферзалиев	Amid Fərzəliyev
Къайитмаз ЭчIехуьрви	Qayıtmaz Əcəxürvi
Забит Зекиев	Zabit Zəkiyev
Лезги Октай	Ləzgi Oqtay
Ягья Абилов	Yəhya Əbilov
Насруллагь Манкъулидхуьруьнви	Nəsrullah Manqulidxürünvi
Интизар Рамалданова	İntizar Ramaldanova
Мелагьет Гуьлмамедова	Məlahət Gülməmmədova
Рагьиб КцIарви	Rahib Qusarlı
Абдулкерим Керимов	Abdulkərim Kərimov
Семае Гьакъкъыкъызы (Эрзиманова)	Səmayə Haqqıqızı (Ərzimanova)
Мегьбубе Агъаева	Məhbubə Ağayeva
Элчин Балабегов	Elçin Balabəyov
Камилла Гьатамова	Kamilla Hətəmova

ПОЭЗИЯДАЛ РИКI АЛАЙДИ

Дербентда и кас тийижирди бажагъат жеди. Адан таксида ацукьайбур руьгь ацIанваз эвичIда. Са ялце цIудралди шиирар хуралай кIелдай, лезги, азербайжан ва урус чIаларал агъзурралди цIарар эзбердай чидай Мегьман Саруханов поэзиядал рикI алай кас я. 1952-йисуз КцIар райондин Вурварин хуьре дидедиз хьайи, юкьван мектеб акьалтIарна аскервилиз фейи Мегьман Саруханова 25 йисуз Урусатдин кефер пата военныйвиле кIвалахна.

Пенсиядиз фейи прапорщик М.Саруханов ватандиз хтунин кьилин себеб поэзия хьана. Гила ам Дербентда яшамиш жезва. И касдин лезги чIалал, лезги шаиррин шииррал рикI ала. Сятралди эзбердай шиирар кIелда ада. СтIал Сулейманан, Алирза Саидован, Забит Ризванован, Муьзеффер Меликмамедован, Фейзудин Нагъиеван, Седакъет Керимовадин ктабра гьатнавай гзаф шиирар хуралай чида адаз. Мегьманаз А.Пушкинан, М.Лермонтован, Р.Рождественскийдин, Е.Евтушенкодин, Р.Гьамзатован гзаф чIалар чида. Азербайжандин шаиррикай Самед Вургъунан, Мамед Аразан ва Бехтияр Вагьабзадедин яратмишунрални рикI ала адан.

POEZİYA VURĞUNU

Dərbənddə onu tanımayan çətin tapılar. Onun sürdüyü taksiyə əyləşənlər mənən zənginləşirlər. Birnəfəsə onlarca şeri əzbərdən deyən, ləzgi, Azərbaycan və rus dillərində minlərlə misranı asanlıqla yadında saxlayan Mehman Saruxanov poeziya aşiqidir. 1952-ci ildə Qusar rayonunun Urva kəndində anadan olmuş Mehman burada orta məktəbi bitirib əsgərliyə getmiş, 25 il Rusiyanın şimalında hərbçi peşəsində çalışmışdır.

Praporşik M.Saruxanovu təqaüdə çıxandan sonra vətənə qayıtmağa məcbur edən onun poeziyaya sonsuz məhəbbəti olmuşdur. İndi o, Dərbənddə yaşayır. Ləzgi poeziyasına vurğun olan M.Saruxanov saatlarla bədahətən şeir deyir. Süleyman Stalskinin, Əlirza Saidovun, Zabit Rizvanovun, Müzəffər Məlikməmmədovun, Feyzudin Nağıyevin və Sədaqət Kərimovanın yaradıcılığına dərindən bələd olan bu adamın fenomenal yaddaşına heyran olmaya bilmirsən. Mehman Puşkinin, Lermontovun, Həmzətovun, Rojdestvenskinin, Yevtuşenkonun çoxlu şeirlərini əzbərdən deyir. Azərbaycan şairlərindən Səməd Vurğunun, Məmməd Arazın, Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığına vurğundur.

КВЕЗ ЧИДАНИ?

XVI-XIX асирра кьуд чIалалди: лезги, туьрк, араб ва фарс чIаларалди эсерар тесниф авур 60-далай гзаф лезги сеняткарар малум я. Абурун жергеда Акпер Муьшкуьрви (XVI в.й.), Лезги Салегь (XVII в.й.), Лезги Агьмед (XVIII в.й.), Лейла ханум (XVIII в.й.), Режеб Ихрекви (XIX в.й.), Эмирали ТIигьиржалви (XIX в.й.) ва масабур ава.

* * *

ЧIехи алим, маарифчи, араб, фарс ва лезги чIаларал эсерар тесниф авур сейли шаир, Къафкъазда муьридизмдин бине кутур ва Имам Шамилан муаллим хьайи Шейх Мегьамед Ярагъвиди Ярагъдал ачухарай медреса а девирдин илимдинни диндин меркезрикай тир. И медресада Ислам диндилай гъейри математика, астрономия, география, гьукъукъ, этика, философия ва тарихни чирзавай. Ина чирвилер къачуз Мукьвал ва Юкьван РагъэкъечIдай уьлквей-

BİLİRSİNİZMİ?

XVI-XIX əsrlərdə dörd dildə: ləzgi, türk, ərəb və fars dillərində yazıb-yaratmış 60-dan çox ləzgi sənətkarı məlumdur. Onların arasında Əkbər Müşkürvi (XVI əsr), Ləzgi Saleh (XVII əsr), Ləzgi Əhməd (XVIII əsr), Leyla xanım (XVIII əsr), Rəcəb İxrekvi (XIX əsr), Əmirəli Tihircalvi (XIX əsr) və başqaları olmuşdur.

* * *

Böyük alim, maarifçi, ərəb, fars, türk və ləzgi dillərində yazıb-yaratmış məşhur şair, Qafqazda müridizmin banisi və İmam Şamilin müəllimi Şeyx Məhəmməd Yarağinin Yaraqda açdığı mədrəsə öz dövrünün tanınmış elm və din məbədgahlarından sayılırdı. Bu mədrəsədə dini biliklərlə yanaşı, riyaziyyat, astronomiya, coğrafiya, hüquq, etika, fəlsəfə və tarix də tədris edilirdi. Buraya oxumağa Yaxın və Uzaq Şərq ölkələrindən gəlirdilər. Mədrəsənin məzunları

райни инсанар къвезвай. Медреса акьалтIарайбурун арада гзаф кцIарвиярни авай. Абур ватандиз хтайдалай кьулухъ медресаяр ахъайна, маарифчивилив машгъул хьанай. Ихьтин ксарикай садни Эмирали ТIигьиржалви тир.

* * *

1929-йисуз Бакуда "Корогълу" дастандин лезги вариант чапдай акъатна кIанзавай. Анжах вучиз ятIани и кар кьиле фенач ва къедалди ам акъатнавач. И вариант лезгийрин мецерай кIватIнавай чара-чара чIукарикай туькIуьрнавайди я. Филологиядин илимрин доктор Мавлуд Ярагьмедова кхьейвал, дастанда гьатнавай къушмайрин чIехи пай дишегьли сеняткаррин яратмишунар я ва абур Республикадин Гьилин ХатIарин Фондуна хуьзва.

* * *

К.Келентерлидин Азербайжанда Совет гьукумат арадиз гьайибурукай сад, "Гьуьммет" ва "Фарукьдин" (лезгийрин большевик тешкилат) регьберрикай хьайи Мукьтадир Айдунбеговаз талукьарнавай "Дагълар юзана" пьеса 1971-йисуз Мингечевирда сегьнедал эцигна ва 52 гьилера къугьвана.

* * *

1964-йисуз "Азернешр"да "Рикин гаф" ктаб чапдай акъатнай. Ина 21 кцIарви кхьирагдин шиирар гьатнавай. КIватIалда Шихзада Веледован, Межлум Ферзалиеван, Тевриз Пиралиевадин, Шакир Наврузбегован, Асеф Мегьманан, Байрам Салимован, Келентер Келентерлидин, Агьамегьамед Беделован, Нияз-Али Пашаеван, Бажиханум Исаевадин ва маса авторрин шиирар авай.

* * *

1992-йисан 16-сентябрдиз "Азербайжан Республикадин кьадардал гьалтайла тIимил халкьарин ва этнический группайрин ихтиярар ва азадвилер хуьнихъ, абурун чIал ва меденият вилик тухунихъ гьукуматди пай кутунин гьакъиндай" Азербайжан Республикадин Президентдин указ акъатна.

* * *

Юсиф Гьасанбега вичин "Манидал илигай пешер" ктабда ЧIакIар хуьруьн акунар теснифнава.

* * *

Октай Рзади вичин "КцIарин тамар", "ХупI иер я", "Къарабулах", "Сейливал гана" шиирар КцIариз талукьарнава.

arasında onlarca qusarlı olmuşdur. Vətənə qayıtdıqdan sonra onların əksəriyyəti mədrəsələr açaraq maarifçiliklə məşğul olmuşdur. Belələrindən biri Əmirəli Tihircalvi idi.

* * *

1929-cu ildə Bakıda "Koroğlu" dastanının ləzgi variantı çapdan çıxmalı idi. Lakin naməlum səbəblərə görə bu iş baş tutmadı. Ləzgilərdən toplanmış həmin variantda dastanın azərbaycanca qollarından əlavə başqa qollar da var idi. F.e.d. Mövlud Yarahmədovun verdiyi məlumata görə həmin qolların əksəriyyəti qadın müəlliflərdən toplanmışdı, onlar Respublika Əlyazmaları Fondunda saxlanılır.

* * *

K.Kələntərlinin Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurucularından biri, "Hümmət" və"Farux" (ləzgi bolşevik təşkilatı) rəhbərlərindən biri olan inqilabçı Müqtədir Aydınbəyova həsr olunmuş "Dağlar silkələndi" pyesi 1971-ci ildə Mingəçevir Dövlət Dram Teatrında səhnəyə qoyulmuş və 52 dəfə oynanılmışdır.

* * *

1964-cü ildə "Azərnəşr"də "Ürək sözü" almanaxı çap olunmuşdur. Burada 21 qusarlı qələm sahibinin şeirləri verilmişdir. Onların arasında Şıxzada Vələdovun, Məclum Fərzəliyevin, Tevriz Pirəliyevadin, Şakir Novruzbəyovan, Asəf Mehmanan, Bayram Səlimovan, Kələntər Kələntərlidin, Ağaməhəmməd Bədəlovun, Niyaz-Əli Paşayevin, Bacıxanım İsayevanın və başqa müəlliflərin şeirləri var idi.

* * *

1992-ci ilin sentyabrın 16-da "Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıq, azsaylı xalq və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətlərinin inkişafı üçün dövlət yardımı haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı çıxmışdır.

* * *

Yusif Həsənbəy "Nəğməli yarpaqlar" kitabında Cağar kəndinin mənzərələrini təsvir etmişdir.

* * *

Oqtay Rza "Qusar meşələri", "Nə gözəldir", "Qarabulaq", "Şöhrəti oldu" şeirlərini Qusara həsr etmişdir.

Абдулжелил эфендидин эхиримжи шикил. 1937.

Abdulcəlil əfəndinin son şəkili. 1937.

И шикил 1932-йисуз ягъанвайди я. А юкъуз Эвежугърин хуьре сифте яз гьукуматдин мектебдин бине эцигнай. Муаллимрин тIалабуналди бинедик сифте къван Мегьамед Саид эфендиди кутунай. Шикилда: Саид эфенди хуьруьн муаллимрин къула. Сад лагьай жергеда Сейфуллагь Абдуллаев (эрчIи патай) ва Вилибег Ашуров (чапла патай). Кьулухъ жергеда: Межид Муьслуьмов, Ибрагьим Агьмедов, Имамали Имамалиев.

Bu şəkil Əvəciq kəndində 1932-ci ildə çəkilmişdir. Həmin gün kənddə ilk dövlət məktəbinin bünövrəsi qoyulmuşdur. Müəllimlərin arzusu ilə ilk daşı Məhəmməd Səid əfəndi qoymuşdur. Şəkildə birinci cərgədə: Seyfulla Abdullayev (sağda), Vilibəy Aşurov (solda), ortada Səid əfəndi. Arxa cərgədə: Məcid Müslümov, İbrahim Əhmədov, İmaməli İmaməliyev.

Нуреддин Шерифов вичин хизандихъ галаз.

Nurəddin Şərifov ailəsi ilə birlikdə.

Лезги Нямета Манидин суварин юкъуз шиир кIелзава. 1968.

Ləzgi Nemət Mahnı bayramında şeir oxuyur. 1968.

“Къизил Къусар” газетдин редакцияда. 1967.

“Qızıl Qusar” qəzetinin redaksiyasında. 1967.

Дагъустандин халкьдин шаир Байрам Салимов (эрчIи пата) ва сейли шаир, Дагъустандин халкьдин артист Асеф Мегьман.

Dağıstanın xalq şairi Bayram Səlimov (sağda) və tanınmış şair, Dağıstanın xalq artisti Asəf Mehman.

Ядуллагь Шейдаев (чапла патай), Жамал Жамалов ва Эгьмедбег Шихкъайибов. 1967.

Yadullah Şeydayev (soldan), Camal Camalov və Əhmədbəy Şixqayıbov. 1967.

Къелемэгьлияр. 1962. *Yazarlar. 1962.*

Фейруз Беделахтул (эрчIи патай), Иззет Шерифов, Келентер Келентерли ва Жалал Жалалов поэзиядин мярекатда.

Feyruz Bədəlaxtul (sağdan), İzzət Şərifov, Kələntər Kələntərli və Cəlal Cəlalov poeziya gecəsində.

Забит Ризванов вичин уьмуьрдин юлдаш Гуьлбанудихь галаз.

Zabit Rizvanov həyat yoldaşı Gülbanu ilə.

КцIара “РикIин гаф” кIватIалдин мярекатдилай къулухъ ягъанвай шикил. 1962.

“Ürək sözü” birliyinin tədbirindən sonra çəkilmiş şəkil. 1962.

КцIарин виридалайни къуьзуь шаир Абдулкерим Керимов.

Qusarın qocaman şairi Abdulkərim Kərimov.

Эшреф Келбиханов Азербайжан ва лезги чIаларалди шиирар теснифай шаир тир.

Əşrəf Kəlbixanovu oxucular azərbaycan və ləzgi dillərində şeirlər müəllifi kimi tanıyırdılar.

Дагъустандин композитор-шаир Асеф Мегьман ва тIвар-ван авай шаир, Дагъустандин Гъукуматдин премиядин лауреат Арбен Къардаш.

Dağıstanın bəstəkar-şairi Asəf Mehman və məşhur şair, Dağıstanın Dövlət Mükafatı laureatı Arben Qardaş.

Ашукь Нуьсретан концертар гурлубур тир.

Aşıq Nüsrətin konsertləri həmişə gür keçərdi.

Зари-журналист Ризван Ризванов (эрчIи патай), “Лезги газетдин” къилин редактор Агъариза Саидов, “Самур” газетдин къилин редактор Седакъет Керимова, шаир Фейзудин Нагъиев, “Аран” TV-дин регьбер Исмаил Исмаилов ва “Сувар” ансамблдин маничи Решад Ибрагьимов Ахцегьа “Шарвили” эпосдин суварин мярекатда. 2009.

Şair-jurnalist Rizvan Rizvanov (sağdan), “Ləzgi qəzeti”nin baş redaktoru Ağariza Səidov, “Samur” qəzetinin baş redaktoru Sədaqət Kərimova, şair Feyzudin Nağıyev, “Aran TV”-nin rəhbəri İsmayıl İsmayılov, “Suvar” ansamblının solisti Rəşad İbrahimov Axtıda “Şarvili” eposu bayramında. 2009.

Азербайжандин лезги шаирар (эрчIи патай): Келентер Келентерли, Зерифа Кьасумова, Седакьет Керимова, Асеф Мегьман, Муьзеффер Меликмамедов.

Azərbaycanın ləzgi şairləri (sağdan): Kələntər Kələntərli, Zərifə Qasımova, Sədaqət Kərimova, Asəf Mehman, Müzəffər Məlikməmmədov. 2008.

Забит Ризвановни (эрчIи патай) Ашукь Нуьсрет чIехи дустар тир.

Zabit Rizvanovla (sağdan) Aşıq Nüsrət möhkəm dost idilər.

КЦIАРВИ КЪЕЛЕМЭГЬЛИЯР

QUSARLI YAZARLAR

Велихан Давудов
Vəlixan Davudov

Мегьди Пашаев
Mehdi Paşayev

Межлум Ферзалиев
Məclum Fərzəliyev

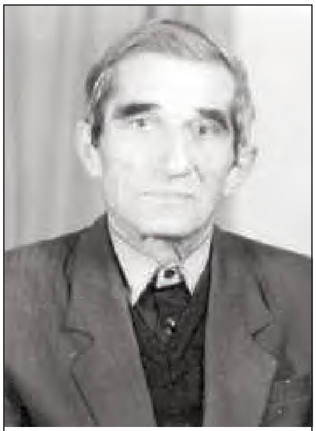

Алимурад Алимурадов
Əlimurad Əlimuradov

Шихзада Веледов
Şixzada Vələdov

Шемседдин Шерифов
Şəmsəddin Şərifov

Мелагьет Гуьлмамедова
Məlahət Gülməmmədova

Камилла Гьатамова
Kamilla Hətəmova

VII

КЬЕГЬАЛАР

İGİDLƏR

Кьегьал я пурара, яни накьвара.
Дагъустандин мисал

İgid ya yəhər üstə, ya da torpaq üstə.
Dağıstan atalar sözü

АЗАДВИЛИН ЖЕНГЧИЯР

Халкьдин къагьриманвилин тарихдик кцIарвийрини лайихлу пай кутунва. VII виш йисан сифте кьилера гьезеррин аксина женг чIугур яргунви Тагъан пагьливандикай халкьди манияр туькIуьрнава. XIV виш йисан эхирра монголрихъ галаз женгера чIехи къагьриманвилер къалурай хьиливи Шанайилан тIвар тарихда гьатна. XVI виш йисан сейли алим стIурви Шихим эфенди гьамни зурба женгчи тир. Ам 1603-йисуз I Шагь Аббасан къушунрихъ галаз женгина кьегьалвилелди гьелек хьанай.

Халкьди 1837-йисан Къубадин бунтуниз регьбервал гайи Гьажи Мегьамед Хуьлуьхъви, хьиливи Ярали даим рикIел хкизва. Имни дуьшуьшдин кар туш. Бунт халкьдин гегьенш къатарин рикIяй тирвиляй, ада агъзурралди инсанар агуднай. Гьавиляй вакъиадилай чIехи са девир алатнаватIани, ам халкьдин мурадра яшамиш жезва. 1918-йисуз эрмени дашнакар ва большевикар кукIварай Муьгьуьбали эфенди Кузунви, Гьатем агъа ЧIакIарви хьтин къагьриманрин тIварар халкьдин меце гьатна.

Агъадихъ чна чпин тIварар тарихда гьатнавай чи са кьадар къагьриманрин гьакъиндай малуматар гузва.

AZADLIQ MÜBARİZLƏRİ

Xalqın qəhrəmanlıq tarixinə qusarlılar da layiqli töhfələr vermişlər. VII əsrin əvvəllərində xəzərlərlə döyüşlərdə şücaətlər göstərmiş yargunlu (həzrəli) Tağan pəhləvan haqqında xalq mahnılar qoşub. XIV əsrin sonlarında monqollarla döyüşlərdə böyük qəhrəmanlıqlar göstərmiş hilli Şanayilin adı tarixə düşüb. XVI əsrin məşhur alimi sudurlu Şixim əfəndi həm də böyük qəhrəman idi. O, 1603-cü ildə I Şah Abbasın qoşunlarına qarşı döyüşlərdə həlak olmuşdur.

1837-ci il Quba üsyanının rəhbərləri də daim xatırlanır. Üsyan sadə insanların maraqlarını ifadə etdiyi üçün bu tarixi hadisənin üstündən böyük bir tarixi dövr keçməsinə baxmayaraq, o, hələ də xalqın yaddaşında yaşayır.

Üsyanın başçıları Hacı Məhəmməd Xuluqlu, hilli Yarəli, 1918-ci ildə erməni daşnaklarına və bolşeviklərə qarşı vuruşmuş Möhübəli əfəndi Kuzunvi, Hatəm ağa Cağarvi kimi qəhrəmanların adları dillər əzbəridir.

Aşağıda adları tarixə düşmüş bir sıra qəhrəmanlar haqqında məlumat veririk.

ХАНБУТАЙ БЕГ ЯРГУНВИ
(1761-1823)

Девлетлу ва заха кас тир Ханбутай бегди вичин уьмуьрдин эхирдалди халкьдин рекье женг чIугунай.

Вири Къафкъаздиз сейли къагъриман тир Ханбутай бег гилан КцIар райондин Яргунрин хуьре дидедиз хьана. Адан чIехи буба Бутая са шумуд агъзур касдикай ибарат кIеретIдин кьиле аваз Надир шагьдин кьушунрин аксина женг чIугунай. Ирандин тарихчи А.Т.Сардадвара вичин “Тарих-е-незами ва сийаси-йе довране Надиршагь-е Афшар” ктабда малумат ганвайвал, 1735-йисан ноябрдин вацра Дербентдал вегьен патал Хьилерин хуьре кIватI хьайи Надир шагьдин кьушундиз басрух гайи яргунви Бутаян кIеретIди фарсарин 6 агъзур аскерар тергнай. Гуьгъуьнлай Надир шагьди 12 лезги хуьруьз цIай янай. ЯтIани Бутая цIийи кIеретI туькIуьрна, чапхунчийрин аксина женг давамарнай.

Гьа ихьтин къагъриман сихилдай тир Ханбутай бегди халкьдин арада чIехи гьуьрмет къазанмишнай. Им Дагъустанда урус кьушунриз регьбервал гайи генерал Н.М.Хатунцева генерал-аншеф Н.Ф.Ртишеваз кхьей рапортдайни аквазва: “Ягь-ягъунрай хъсандиз кьил акъудзавай Ханбутай бегди вичин яракьлуяр телеф хьуникай хуьн патал чкадин рельефдикай, сал жигъиррикайни дар кIамарикай, дагъларин гирвейрикай менфят къачузвай. Лезгийриз урусрин яракьдин гуж къалурун патал чна тупарикайни атлуйрикай мадни пара менфят къачуна. ГьакI ятIани абуру эхирдал кьван женг чIугвазвай. Есирда гьатайла чаз муьтIуьгъ тахьун патал лезгийри чпи чеб хенжелдив яна рекьизвай”.

Ханбутай бегди неинки вичин, гьакIни къунши хуьрерин кесибриз куьмек гудай. Гьа ихьтин крарихъ ялзавайвиляй ам Яргунрин хуьруьн старшинавиле хкянай. Гуьгъуьнлай ада Къуба аялатдин старшинайрин арада чIехи нуфуз къазанмишнай ва гьавиляй абуру 1809-йисан декабрдиз Ханбутай бег чпин патай векил яз Бакудин комендант В.А.Репинан кьилив ракъурна, адавай Къуба аялат Урусатдин эгьливиле кьабулун тIалабнай. Амма комендантди и тIалабун кьилиз акъудначир. Ханбутай бегди 1810-йисуз урус чапхунчийрин аксина женг чIугвазвай Къубадин жегьил хан Шихалидиз куьмек ганай. 1811-йисуз кьиле фейи женгера генерал Гурьеван кьушун магълуб хьанай. 1815-йисуз генерал Гурьеваз

XANBUTAY BƏY YARGUNVİ
(1761-1823)

Dövlətli və xeyirxah insan olan Xanbutay bəy ömrünün sonuna kimi xalq yolunda mübarizə aparmışdır.

Qafqazın məşhur qəhrəmanlarından olan Xanbutay bəy indiki Qusar rayonunun Yargun (Həzrə) kəndində dünyaya gəlmişdir. Onun babası Butay bir neçə minlik dəstəsi ilə Nadir şahın qoşunlarına qarşı döyüşmüşdür. İran tarixçisi A.T.Sardadvarın verdiyi məlumata görə 1735-ci ilin noyabr ayında Dərbəndi tutmaq üçün Hil kəndi ətrafında toplaşmış Nadir şahın qoşunu yargunlu Butayın hücumuna məruz qalmış, döyüşdə farslar 6 min əsgər itirmişdilər.

Sonradan Nadir şah qisas alaraq, 12 ləzgi kəndini od vurub yandırmışdı. Buna baxmayaraq, Butay yeni silahlı dəstə yaradaraq, mübarizəni davam etdirir.

Xanbutay bəy bu cür qəhrəman nəslin övladı idi və xalq arasında böyük nüfuz qazanmışdı. Bunu Dağıstanda rus qoşunlarına rəhbərlik edən general N.M.Xatuntsevin general-anşef N.F.Rtişevə yazdığı raportdan da görmək olar: “Vuruşmadan yaxşı baş çıxaran Xanbutay bəy öz silahdaşlarını məhv olmaqdan xilas etmək üçün yerli relyefdən, dar cığırlardan və ensiz keçidlərdən, dağların zirvələrindən istifadə edir. Ləzgilərə rusların silahının gücünü göstərmək üçün biz toplardan və atlılardan daha çox istifadə edirik. Buna baxmayaraq, onlar axıra qədər döyüşürlər. Əsir düşəndə bizə təslim olmamaq üçün ləzgilər xəncərlə özlərini öldürürlər”.

Tarixi mənbələrdən göründüyü kimi, Xanbutay bəy dövlətli olduğu qədər də xeyirxah insan idi və o, qonşu kəndlərin kasıblarına da əl tuturdu. Elə buna görə də onu Həzrə kəndinin starşinası seçmişdilər. Quba əyalətinin yüzbaşıları arasında böyük nüfuzu olduğuna görə 1809-cu ildə Xanbutay bəyi özlərinin nümayəndəsi kimi Bakı şəhərinin komendantı V.A.Repinin yanına göndərib xahiş etdilər ki, Quba əyaləti Rusiya təbəəliyinə qəbul olunsun. Komendant vəd versə də, sözünə əməl etmədi.

Xanbutay bəy Yargunvi 1810-cu ildə rus işğalçılarına qarşı döyüşən gənc qubalı Şixəli xana kömək edir. 1811-ci ildə baş verən döyüşlərdə general Quryevin qoşunları məğlubiyyətə uğrayır.

1815-ci ildə general Quryev Yargun kəndini ələ keçirərək, burada müdafiə istehkamı yaratmaq istəyir. Xanbutay bəyin dəstəsi rus generalına güclü müqavi-

Яргун кьуна, ина сенгерар туькӀуьриз кӀан хьана. Яргунвийри и кардиз рехъ тагана, чпин чилер хвена.

Ханбутай бег 1823-йисуз генерал Ермолова кьвед лагьай гьилера Къубадин лезгийриз басрух гайила кьиле фейи ягъ-ягъунра гьелек хьанай.

Ханбутай бегдин Бакихановрин несилдихъ галаз мукьвавилер авай. Архивдин материалрай аквазвайвал, адан руш Чимназ Абаскъули агъа Бакиханован стха генерал Жаферкъули агъа Бакихановаз гъуьлуьз фенай. Абурун кьве хци военный рекьяй чирвилер къачуна бубадин рехъ давамарнай.

КЪУБАДИН БУНТ ВА КЦӀАРВИЯР

Лезги халкьдин къагьриманвилин тарихда и бунтуни махсус чка кьазва.

Къубадин бунтуникай Азербайжандин сейли тарихчи А.С.Сумбатзадеди 1961-йисуз урус чӀалал “Къубадин бунт” тӀвар алай ктаб чапдай акъудна. ТӀвар-ван авай кхьираг М.Меликмамедова вичин “Къубадин гъулгъула” ктабда и бунт кьве йисуз давам хьайиди къалурнава. И авторри къейд ийизвайвал, гьам бунтуниз регьбервал гузвай ксар, гьамни урус пачагьдин кьушунрин аксина женг чӀугвазвайбур лезгияр тир.

КцӀарин Уьнуьгъдере магьалдин ва ТӀигьиржалрин азад жемиятдин агьалияр женгера иллаки тафаватлу жезвай. Бунтуниз Хуьлуьхъ хуьруьн старшина Гьажи Мегьамеда ва хьиливи Яралиди регьбервал гузвай. Бунт арадиз атунин шумудни са себебар авай.

Гьам чкадин гьакимри, гьамни урусрин чапхунчийри халкь ара датӀана таракшзавай, адан кьилел мусибатар гъизвай. Агьалийри цин, рекьерин, кьушундин паталди гузвай налогар гьукуматдин хазинадиз гун тийиз чпиз серфзавай. Аялатдин 111 яйлах, 328 хьишлах, 4 ветега, багьлар ижарадиз къачунвай прапорщик Шергилов, Мирзе Мегьамедхан, полковник Агьабег Садыкъов, майор Иса бег хьтин залумри халкьдин чан туьтуьниз гъанвай. Къубадин комендант полковник Гимбутан азгъунвилерин и кьил а кьил авачир. Агьалийри и гьахъсузвилерин гьакъиндай Дагъустан вилаятдин чӀехидаз ва Къафкъаздин сердердиз арза-фарза ийизвайтӀани, абурун шикаятар кваз кьазвачир.

1837-йисан апрелдиз пачагьдин гьилибанри Варшавадиз ракъурун патал хуьрерай атлуяр кӀватӀиз гатӀунайла, халкьдин арада гъулгъула гьатна ва и кар бунт къарагъарун патал багьна хьана. Хуьлуьхъ-

mət göstərərək, çar əsgərlərini kəndə buraxmır.

Ömrünün sonuna kimi xalqın azadlığı uğrunda mübarizə aparmış Xanbutay bəy 1823-cü ildə, general Yermolovun ikinci dəfə Quba ləzgilərinin üzərinə hücumu zamanı baş verən döyüşlərdə qəhrəmancasına həlak oldu.

Xanbutay bəy Yargunvinin Bakıxanovlar nəsli ilə qohumluq əlaqələri var idi. Onun qızı Çimnaz Abbasqulu ağa Bakıxanovun qardaşı general Cəfərqulu ağa Bakıxanova ərə getmişdi. Çimnazın dünyaya gətirdiyi iki oğul atalarının yolunu davam etdirmişdir.

QUBA ÜSYANI VƏ QUSARLILAR

Ləzgi xalqının qəhrəmanlıq tarixində bu üsyan xüsusi yer tutur.

Quba üsyanı haqqında Azərbaycanın məşhur tarixçisi Ə.S.Sumbatzadə 1961-ci ildə rus dilində “Quba üsyanı” adlı kitab çap etmişdir. Tanınmış yazıçı M.Məlikməmmədov özünün “Quba iğtişaşı” kitabında bu üsyanın 2 il davam etdiyini göstərmişdir. Hər iki müəllifin qeyd etdiyi kimi, üsyana rəhbərlik edənlər və iştirakçılar rus çarına qarşı mübarizəyə qalxmış ləzgilər idi.

Üsyanda Qusarın Əniğdərə mahalının və Tahircal azad cəmiyyətinin əhalisi xüsusilə fəal iştirak etmiş, ona Xuluq kəndinin starşinası Hacı Məhəmməd və Hil kəndinin sakini Yarəli rəhbərlik etmişdi. Üsyanın baş qaldırmasının müxtəlif səbəbləri var idi. Həm yerli hakimlər, həm də rus işğalçıları xalqı insafsızcasına talayırdı. Əhalidən suya, yola və rus qoşunlarının saxlanmasına görə vergilər alınırdı. Bundan əlavə, əyalətin naibləri xalqı yaylaqlardan, qışlaqlardan, örüşlərdən məhrum etmişdi. Məsələn, təkcə praporşik Şergilov əyalətin 111 yaylağını, 328 qışlağını, 4 vətəgəni və xeyli bağları öz əlinə keçirmişdi. Bundan başqa yerli hakimlərdən Mirzə Məhəmməd xan, polkovnik Ağabəy Sadıqov, mayor İsa bəy və başqaları da hədlərini aşmışdılar. Qubanın komendantı polkovnik Gimbutun özbaşınalıqları isə getdikcə artırdı. Bununla əlaqədar yerli əhali Dağıstan vilayətinin qubernatoruna və Qafqaz canişininə ərizələrlə müraciət etmişdi. Lakin onların şikayətinə baxan yox idi.

1837-ci ilin aprelində çarın əlaltıları Varşavaya göndərmək üçün ləzgi kəndlərindən süvarilər yığmağa başladı. Bu, böyük narazılıq doğurdu və üsyanın başlanması üçün bəhanə oldu. Xuluqlu Hacı Məhəmməd, hilli Yarəli, Yargun kəndindən Ələsgər bəy və

ви Гьажи Мегьамеда, хьиливи Яралиди, яргунви Алескер бегди, юзбаши Хуршуда, муругъви Иляс бегди, кузунви Агъа бегди, мискискави Мегьамед бегди, зизикви Немихан бегди, тагьирхуьруьнви Жафер бегди, лакарви Шагьнамазан хва Велибега, цIехуьлви Ферзали бегди, майор Иса бегдин стха Мегьди эфендиди, мучугъви Мегьамедан хва Рзахана ва ясабви Шерифалиди чпин ва къунши хуьрерин агьалияр кIвачел къарагъарна.

Халкьди Гьажи Мегьамед Къубадин ханвиле хкяна. Адан кIеретIри ЦIуру Худат хуьруьн патав бине кутунвай урусрин гарнизон кукIварна ва гзаф хуьрер чапхунчийрикай азад авуна. Къуба шегьер кьун патал Агъбил хуьре кIватI хьайи яракълу бунтчийрин кьадар 7000-дав агакьнавай. Са шумуд йикъалай иниз Къуба аялатдин маса магьалрайни инсанар кIватI хьана ва Гьажи Мегьамед хандин къушун 12000-касдив агакьна.

1837-йисан 5-сентябрдиз бунтчияр Къубадив агатна. Ярали 600 касдин кьиле аваз чинеба шегьердиз гьахьна ва абуру Къубадин майдан кьуна. Амай бунтчийривай Къубадиз гьахьиз хьанач, вучиз лагьайтIа урусрин аскерри вири тупар лезгийрихъ элкъуьрна. Шегьердиз гьахьай бунтчийри ина са шумуд сятда женг чIугуна. Урусриз куьмек гуз цIийи къуватар атана. Вишдалай гзаф аскерар яна кьейи Яралидин кIеретIдайни са гьакьван инсанар гьелек хьана. Са патахъайни куьмек авачир Ярали сагъ амай бунтчиярни галаз шегьердай акъатна.

Бунтчийри са шумуд юкъуз Къуба блокадада хвена, амма Гьажи Мегьамеда къетIидаказ гьерекат авунач ва гьавиляй са шумуд йикъалай урусри Къубадиз мадни пара къушунар ракъурна. Им акурла гзаф бунтчияр чпин кIвалериз хъфена. Бунтчийриз хиянат авур Мегьамед Мирзе хандиз лезгийрин гьилералди лезгияр рекьиз кIанзавайди кьатIай Гьажи Мегьамеда вичиз вафалу кIеретIарни кIвалериз ахъайна ва женгинилай гьил къачуна. Гьажи Мегьамед сифте вичин хайи хуьруьз Хуьлуьхъиз, анайни Куьредиз фена.

Куьредин хан Мегьамед Мирзеди вичин дуст Гьажи Мегьамед ва адан хва Навруз есирда кьуна, урусрив вугана. Урус пачагь I Николаян буйругъдалди гьулгъуладин регьберриз дуван кьуна. Чкадин гьакимри, беглери, феодалри бунтчийриз хиянат авуна ва абуру урус пачагьдин пад хвена, гьавиляй бунтчияр магълуб хьана. ЯтIани 1837-йисан Къубадин бунт чи къагьриманвилин тарихдиз элкъвена.

yüzbaşı Xurşud, muruğlu İlyas bəy, kuzunlu Ağa bəy, miskiskalı Məhəmməd bəy, zizikli Nemixan bəy, tahirkəndli Cəfər bəy, ləgərli Şahnamazın oğlu Vəli bəy, zuxullu Fərzalı bəy, mayor İsa bəyin qardaşı Mehdi əfəndi, mucuğlu Məhəmmədin oğlu Rzaxan və yasablı Şərifəli öz kəndlərinin və qonşu kəndlərin əhalisini ayağa qaldırdılar.

Xalq üsyanın rəhbərlərindən olan Hacı Məhəmmədi Quba xanı seçdi. Onun silahlı dəstələri tezliklə Köhnə Xudat kəndi yaxınlığında yerləşən rus qarnizonunu darmadağın etdi. Üsyançılar Quba şəhərini tutmaq üçün Ağbil kəndinə toplaşanda onların sayı 7 min nəfərə çatırdı. Bir neçə gün ərzində buraya Quba əyalətinin başqa mahallarından da silahlı kəndlilər axışmağa başladı. Hacı Məhəmməd xanın qoşununun sayı 12 min nəfərə çatdı.

1837-ci ilin sentyabrın 5-də üsyançılar Qubaya yaxınlaşırlar. Yarəli 600 nəfərlik dəstəsi ilə keçilməz sal cığırlarla Qubaya girir və şəhər meydanını ələ keçirir. Qalan üsyançılar Qubaya girə bilmirlər, çünki rus əsgərləri onları güclü top atəşinə tutur. Yarəli öz dəstəsi ilə bir neçə saat küçə döyüşləri aparsa da, Hacı Məhəmməd ona kömək üçün əlavə qüvvələr göndərə bilmir. Ona görə də ruslara xeyli itki verən və özü də yüzdən çox silahdaşını itirən Yarəli döyüşün qeyri-bərabər olduğunu görüb salamat qalan döyüşçülərlə şəhərdən çıxır.

Bundan sonra üsyançılar bir neçə gün Qubanı mühasirədə saxlayırlar. Lakin Hacı Məhəmməd qətiyyətsizlik göstərir. Ruslar buraya əlavə qoşun göndərirlər. Təpədən-dırnağadək silahlanmış rus qoşununun gəldiyini eşidəndə üsyançıların bir hissəsi evlərinə dağılışır. Nəhayət, Məhəmməd Mirzə xanın xəyanət edərək, üsyançıların üstünə qoşun yeritmək və qardaş qırğını törətmək istədiyini başa düşən Hacı Məhəmməd özünə sədaqətli silahlı dəstələri də evlərinə buraxır və mübarizədən əl çəkir. Yerli hakimlərin, bəylərin və feodalların da rus çarının əlaltılarına kömək etməsi üsyançıların məğlubiyyətinə səbəb olur.

Bundan sonra Hacı Məhəmməd əvvəl doğma kəndi Xuluqa, oradan da Küre xanlığına gedir. Burada Küre xanı Məhəmməd Mirzə dostu Hacı Məhəmmədi və onun oğlu Novruzu əsir alaraq, ruslara təhvil verir.

Yerli əhalini qorxutmaq və bölgədəki üsyankar ruhu öldürmək üçün çar I Nikolayın göstərişi ilə üsyanın rəhbərlərinə amansızcasına divan tutulur. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, 1837-ci il Quba üsyanı xalqın qəhrəmanlıq tarixinə dönür.

ГЬАЖИ МЕГЬАМЕД ХУЬЛУЬХЪВИ
(1785-1837)

1837-йисан Къубадин бунтуниз Хуьлуьхъ хуьруьн старшина Гьажи Мегьамеда регьбервал ганай.

Гьажи Мегьамед Къуба аялатдин гзаф нуфузлу ксарикай тир. Гьавиляй инин вилик-кьилик квай ксари Къубадин бунт къарагъарун патал къарарни 1837-йисан августдин вацра Гьажи Мегьамедан рушан мехъерик кьабулнай. Ина Кьиблепатан Дагъустандин Мискиска, Кара-Куьре хуьрерай, Къуба аялатдин Вини магьалдай, гьакIни Сирт ва Уьнуьгъдере магьалрай бунтуниз гьазурвилер акваздай 200 кас кIватI хьанай, агьалияр кIвачел къарагъарун патал къарар кьабулнай. 1837-йисан 20-августдиз Къубадин бунт къарагънай.

Вичин 30 йис хьайила Меккедин зияратдиз фейи Гьажи Мегьамеда гзаф хийирлу крар кьилиз акъуднай. Ада Къуба аялатдин пуд хуьре мискIинар эцигнай, мектебар кардик кутунай. Вич хуьруьн старшинавиле хкягъайла кесибриз куьмек гун патал кьилди фонд арадал гъанай. Гьавиляй Дагъустандин военный округдин кьил генерал-майор Реутта Къафкъаздин сердердиз ракъурай са рапортда адакай икI кхьенай: “Гьажи Мегьамед дерин фагьумар авай, акьуллу ва нуфузлу кас я. Ам вири Дагъустандиз сейли я”.

Гьажи Мегьамед Дагъустандиз сейли хьайиди субут авун патал тек са делил бес я: Шейх Шамила адаз кьведра чар ракъурнай ва адавай урусрин кьушунрин аксина эхирдал кьван женг чIугун тIалабнай. Къафкъазда муьридизмдин бине кутур, Дагъустандин халкьар гьиле яракь кьуна урус чапхунчийрин аксина женгиниз къарагъарай, Шейх Шамилан муаллим хьайи лезгийрин машгьур алим ва женгчи Шейх Мегьамед Ярагъвиди Гьажи Мегьамедаз “халкь паталди женг чIугвазвай хан” лагьанай.

Къубадин ханвиле Гьажи Мегьамед халкьди бунт къарагъайдалай са шумуд югъ гуьгъуьниз, 1837-йисан августдин эхирра хкянай. ТIимил вахтунда хан хьанатIани, ада халкь налогрикай азад авунай ва яйлахарни хъишлахар девлетлуйривай къахчуна, кесиб агьалийрин ихтиярда вугун патал буйругъ ганай. Ада Будугъ ва Бармак магьалар галачиз амай 8 магьалдин чIехибур тайинарнай. Абур халкьдихъ ялзавай ксар тир.

Гьажи Мегьамед регьимлу, умун кас тир. Гьавиляй 12 агъзур яракьлудикай ибарат тир кьушун-

HACI MƏHƏMMƏD XULUQVİ
(1785-1837)

1837-ci ildə baş vermiş Quba üsyanına Xuluq kəndinin starşinası Hacı Məhəmməd rəhbərlik etmişdir.

Hacı Məhəmməd Quba əyalətinin nüfuzlu şəxslərindən idi. Ona görə də 1837-ci ilin avqust ayında qızının toy günü əyalətin nüfuzlu adamları üsyan qaldırmaq üçün onunla məsləhətə gəlmişdilər. Burada Cənubi Dağıstanın Miskiska, Kara-Küre kəndlərindən, Qubanın Yuxarı Mahal, Sirt və Əniğdərə mahallarından 200 nəfər toplaşmışdı. Həmin gün xüsusi qərar qəbul olunur və 1837-ci ilin avqustun 20-də Quba üsyanı başlanır.

Hacı Məhəmməd 30 yaşında Məkkəni ziyarət etmiş, bir sıra xeyriyyəçilik işləri görmüşdü. Dövlətli nəsildən olan Hacı Məhəmməd Quba əyalətinin 3 kəndində məscid və məktəb binaları tikdirmişdi. Kəndin starşinası seçiləndə yoxsullara yardım fondu yaratmışdı. Əyalətin varlıları da Hacı Məhəmmədlə hesablaşırdılar. Ona görə də Dağıstan hərbi dairəsinə rəhbərlik edən general-mayor Reutt Qafqaz canişininə göndərdiyi raportlardan birində yazmışdı: “Hacı Məhəmməd çox savadlı, ağıllı və nüfuzlu adamdır. O, bütün Dağıstanda məşhurdur”.

Hacı Məhəmmədin Dağıstanda məşhurluğunu sübut edən bircə faktı göstərmək kifayətdir: İmam Şamil iki dəfə ona məktub göndərmiş və ləzgiləri çar qoşunlarına qarşı mübarizəyə qaldırmağı xahiş etmişdi.

Qafqazda müridizmin banisi sayılan, Dağıstan xalqlarını ilk dəfə rus müstəmləkəçilərinə qarşı silahlı mübarizəyə qaldıran, şeyx Şamilin müəllimi olan məşhur ləzgi alimi və qəhrəmanı Şeyx Məhəmməd Yarağvi Hacı Məhəmmədi “xalq yolunda mübarizə aparan xan” adlandırmışdı.

Hacı Məhəmməd 1837-ci ilin avqustun axırlarında Quba xanı seçilmişdi. Az müddətdə xanlıq etməsinə baxmayaraq, o, xalqı bütün vergilərdən azad etmiş, yaylaqları və qışlaqları varlılardan geri alıb, kasıbların ixtiyarına vermişdi. O, Buduq və Barmak mahallarını çıxmaqla, 8 mahala naiblər təyin etmişdi. Onlar xalqa xidmət edən adamlar idilər.

Hacı Məhəmməd mərhəmətli olması və həlim təbiəti ilə seçilirdi. Ona görə də 12 minlik qoşuna rəhbərlik etməsinə baxmayaraq, böyük qırğınlara yol verməmək üçün Quba üzərinə qəti hücuma keçmək fikrindən daşınmışdı. Üsyanın rəhbərlərindən olan Yarəli onu qəti hücuma təhrik etsə də, Hacı Məhəmməd tə-

диз регьбервал гузвайтIани, адавай къетIидаказ гьерекатна Къуба шегьер кьаз хьаначир. Бунт магълуб хьунин кьилин себебрикай садни чкадин феодалри жуванбур маса гана, урус пачагьдин пад хьун тир.

Чапхунчийрин аксина тIимил вахтунда женг чIугунатIани, Гьажи Мегьамедан тIвар лезги халкьдин тарихда чIехи къагьриман хьиз гьатна.

ХЬИЛИВИ ЯРАЛИ
(1802-?)

Ада Гьажи Мегьамедахъ галаз санал 1837-йисан Къубадин бунтуниз регьбервал ганай.

Лезги халкьдин къагьриманвилин тарихдик чIехи пай кутур Яралиди Хуьлуьхъви Гьажи Мегьамедахъ галаз санал 1837-йисан Къубадин бунтуниз регьбервал ганай. Ам урус пачагьдин кьушунрин аксина кьиле тухвай азадвилин женгера иллаки тафаватлу хьанай.

1802-йисуз Къуба уезддин Хьилерин хуьре дидедиз хьайи Яралидин чIехи буба Ярали Къуба аялатдин тIвар-ван авай беглерикай тир. И несилда гьиле яракь кьуна женг чIугваз алакьдай 200-далай виниз ксар авай. Къубадин бунтуна иштирак авур 300 хьиливидикай гзафбур Яралидин несилдай тир. Адан кIеретIда вичин хва Режебалай гьейри, мукьвакьилийрикай Юнуса, Селима, Акпера, Шихагьмеда, Жафера, Юсуфа ва масабуруни женг чIугвазвай.

Къубадин бунт къарагьайла Яралидин 35 яшар хьанвай. 1837-йисуз урус пачагьдин кьушунри хуьзвай Къуба шегьердиз гьахьайди, 1838-йисуз генерал Фезедин кьушунрин аксина женг чIугурди, гьа йисан сентябрдиз кузунви Агъа бегдихъ ва рутулви Агъабегахъ галаз санал Нуха шегьер чапхунчийрикай азад авурдини Ярали тир.

Адан кьегьалвилери урус генералар мягьтеларнай. Генерал-майор Реутта 1837-йисан зулуз Къафкъаздин сердердиз ракъурай малуматда кхьенай: "...И хьиливиди лекьре вичин гъуьрчез гьелегьар кьадай саягьда чи кьушунрихъ зарар хкIурзава. ВикIегь, военный крарай хъсандиз кьил акъудзавай Ярали кьун патал пулунин пишкешарни тайинарнава, амма чавай ам сакIани кьаз жезвач. Ярали гагь ина, гагь ана, садани байих тийир чкайра гьафилдай пайда жезва". Яралиди 1839-йисан зулуз урусрихъ галаз женгера эхиримжи гьилера иштиракнай ва ам сагъ амукьнай. Адан гуьгъуьнин уьмуьрдикай са делилни авач.

rəddüd etmiş, rus qoşunları da bundan istifadə edərək, üsyanı yatırtmışdı. Üsyançıların məğlub olması səbəblərindən biri də yerli feodalların xalqa xəyanət edərək, rus çarını müdafiə etməsi olmuşdu.

Müstəmləkəçilərə qarşı az müddətdə mübarizə aparsa da, Hacı Məhəmmədin adı ləzgi xalqının tarixinə böyük qəhrəman kimi düşdü.

HİLLİ YARƏLİ
(1802-?)

1837-ci il Quba üsyanına Hacı Məhəmmədlə birgə Yarəli də rəhbərlik etmişdir.

Ləzgi xalqının qəhrəmanlıq tarixində Yarəli xüsusi yer tutur. O, 1837-ci ildə Xuluqlu Hacı Məhəmmədlə birgə Quba üsyanına rəhbərlik etmiş, rus qoşunları ilə döyüşlərdə misilsiz qəhrəmanlıqlar göstərmişdir.

1802-ci ildə Quba əyalətinin Hil kəndində anadan olmuş Yarəlinin ulu babası Yarəli bölgənin məşhur bəylərindən idi. Əyalətin ən böyük nəsillərindən olan Yarəlinin qohumlarından 200 nəfər onunla birlikdə silaha sarılmışdı. Ümumiyyətlə, Quba üsyanında Yarəlinin rəhbərliyi ilə 300 hilli iştirak etmişdi. Onun dəstəsində oğlu Rəcəblə yanaşı qohumlarından Yunus, Səlim, Əkbər, Şixəhməd, Cəfər, Yusuf və başqaları da döyüşürdü. Yarəli qorxu bilməyən, hərb işindən yaxşı baş çıxaran adam idi.

Quba üsyanı başlananda Yarəlinin 35 yaşı var idi. 1837-ci ildə rusların müdafiəsini yarıb Quba şəhərinə girən, 1838-ci ildə general Fezenin qoşunlarına qarşı döyüşən, həmin ilin sentyabrında kuzunlu Ağa bəy və rutullu Ağabəylə birlikdə Nuxa şəhərini rus müstəmləkəçilərindən azad edən məhz Yarəli olmuşdur.

Yarəlinin qəhrəmanlığı rus generallarını da heyrətə gətirmişdi. General-mayor Reutt 1837-ci ilin payızında Qafqaz canişininə göndərdiyi məlumatda yazmışdı: "...Bu hilli qartal öz ovuna divan tutduğu kimi, bizim qoşunlarımıza zərər yetirir. Cəsur, hərbi işlərdən yaxşı baş çıxaran Yarəlini ələ keçirmək üçün pul mükafatları da təyin etmişik, lakin onu tutmaq mümkün olmamışdır. Yarəli gah burada, gah orada, heç kəsin ağlına gəlməyən yerlərdə, qəfildən peyda olur".

Rus generalları Yarəlini "son dərəcə üsyankar ruhlu insan" adlandırmışdılar. O, 1839-cu ilin payızında sonuncu dəfə ruslarla döyüşmüş, düşmən əlinə keçməyərək, sağ qalmışdır. Qəhrəmanın sonrakı taleyi məlum deyildir.

МУЬГЪУЬБАЛИ ЭФЕНДИ КУЗУНВИ
(1868-1928)

Муьгъуьбали эфенди неинки Азербайжандизни Дагъустандиз, гьакI вири Къафкъаздиз сейли кас тир.

Туьркияда кIелна хайи ватандиз хтай ада ина мектеб тешкилнай, философиядизни диндиз талукь са шумуд ктаб кхьей Муьгъуьбали эфендиди гьамиша кесибриз куьмек гудай. Са бязи чешмейра адан тIвар Муьгъуьбали Кузунски хьиз гьатнава.

1868-йисуз Къуба уезддин къадим Кузун хуьре дидедиз хьайи Муьгъуьбали девлетлу несилдай тир. Сиягьат авунал гзаф рикI алай ам Урусатдин са шумуд вилаятда, Уьзбекистанда, Туьркияда, Иранда ва маса уьлквейра хьанай.

1902-йисуз Бакуда чапдай акъатай "Ежегодник" кIватIалда курсант Бедел Гьажиева Муьгъуьбали эфендидикайни адан мектебдикай икI кхьенай: "Кузуна мектеб ачухарна ина тарсар гузвай Муьгъуьбали эфенди вириниз сейли кас я. Мектебдин салагъадин ва низамлувили гьасятда фикир желбда. Аялри гъевеслудаказ са шумуд илим чирзава. Абур эфендидивай жезмай кьван мадни пара чирвилер къачуз алахъзава".

Муьгъуьбали эфенди чи чIехи алим Гьасан Алкьвадарвидихъ, Къуба уезддин машгъур ксарикай тир Алибег Зизикскидихъ, Юсуф бег Абусаламбеговахъ галаз кIеви дуст тир. Вичихъ гегьенш дуьньяьякьатIунар ва чIехи алакьунар авай Муьгъуьбали эфенди Къуба уезддин нуфузлу ксарикай тир. Ада 1918-йисуз вичин ва Гьатем агъа ЧIакIарвидин яракьлуйрихъ галаз санал Азербайжандин Жумгьурият хуьн патал Яру кьушундин аксина женг чIугунай, 7 вацра Аладашда яру аскеррин рехъ атIана, большевикар Азербайжандиз ахъайначир.

Муьгъуьбали эфендиди Гьатем агъадин ва Алибег Зизикскидин кIеретIрихъ галаз санал большевикрин ва эрмени дашнакрин аксина къати женгер чIугунай ва 1918-йисан майдин вацра Къубадин Дигагь хуьре полковник А.Амазаспан кьушун дарбадагъ авуник чIехи пай кутунай.

Вичин къастунал кIеви тир Муьгъуьбали эфендиди Азербайжанда Совет гьукумат гьалиб атайдалай гуьгъуьнизни большевикрин аксина женг давамарнай. Гьавиляй адаз гьукуматдин патай къаст авунай ва 1928-йисуз ам яна кьенай.

MÖHÜBƏLİ ƏFƏNDİ KUZUNVİ
(1868-1928)

Möhübəli əfəndi nəinki Azərbaycanda və Dağıstanda tanınırdı, o, həmçinin bütün Qafqazda məşhur idi.

Türkiyədə təhsil alıb doğma kəndinə qayıtmış Möhübəli əfəndi geniş dünyagörüşlü, savadlı adam idi. Xeyirxah əməlləri ilə tanınan bu adam kasıblara kömək etməyi mənəvi borc hesab edərdi. O, Kuzunda məktəb açmış, fəlsəfəyə və dinə aid bir neçə kitab yazmışdı. Bəzi məxəzlərdə onun adı Möhübəli Kuzunski kimi qeyd edilmişdir.

1868-ci ildə Quba qəzasının Kuzun kəndində dövlətli ailədə anadan olmuş Möhübəli əfəndi səyahət etməyi xoşlayardı. O, Rusiyanın bir neçə vilayətində, Özbəkistanda, Türkiyədə, İranda və başqa ölkələrdə olmuşdu.

1902-ci ildə Bakıda çap olunmuş "Yejeqodnik" toplusunda kursant Bədəl Hacıyev Möhübəli əfəndi və onun məktəbi haqqında belə yazmışdır: "Kuzunda məktəb açıb burada dərs deyən Möhübəli əfəndinin şöhrəti hər yana yayılıb. Buradakı nizam-intizam və səliqə-sahman diqqəti cəlb edir. Uşaqlar həvəslə bir neçə elmə yiyələnirlər. Onlar əfəndidən daha çox bilik öyrənməyə çalışırlar".

Möhübəli əfəndi məşhur ləzgi alimi Həsən Alqadari, Quba qəzasının tanınmış bəyləri Əli bəy Zizikski və Yusuf bəy Abusalambəyovla dostluq edirdi. Geniş dünyagörüşü, zəngin daxili aləmi olan bu adam Quba qəzasının nüfuzlu adamlarından sayılırdı. O, 1918-ci ildə özünün və cağarlı Hatəm ağanın silahlı dəstələri ilə birlikdə Aladaş düzündə 7 ay Qızıl Ordu hissələrinin qarşısını kəsmiş, qırmızıları Azərbaycana buraxmamışdı.

Olduqca cəsarətli və igid adam olan Möhübəli əfəndinin rəhbərliyi altında 1918-ci ilin may ayında silahlı dəstə Hatəm ağanın və Əli bəy Zizikskinin dəstələri ilə birlikdə Qubanın Digah kəndində polkovnik A.Amazaspın rəhbərlik etdiyi bolşeviklərdən və erməni daşnaklarından ibarət qoşunun darmadağın edilməsində yaxından iştirak etmişdi.

Öz əqidəsinə sadiq olan və son nəfəsinə kimi qətiyyətindən əl çəkməyən Möhübəli əfəndi Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qalib gəldikdən sonra da bolşeviklər əleyhinə mübarizəni davam etdirmişdir. Elə buna görə də yeni hökumətin nümayəndələri 1928-ci ildə sui-qəsd edib onu öldürdülər.

ГЬАТЕМ АГЪА ЧIАКIАРВИ
(1867-1922)

Гьатем агъа ЧIакIарви большевикрин ва эрмени дашнакрин аксина женг чIугур кьегьал я.

Гьатем агъадин чIехи буба Аскеран тIвар 1871-йисуз генерал-майор Комарова туькIуьрай Куьре ва Самур округрин беглерин сиягъда гьатнава. И сиягъда 426 лезги бегдин тIварар кхьалурнава. Бубадилай 1000 десятин чилер, 300 кьил къарамалар ва балкIанар, са шумуд суьруь лапагар амай Гьатем агъади кесибриз куьмек гудай. 1917-йисуз Гьатем агъади урус пачагьди чпивай къахчунвай мулкар кьулухъ элкъуьрун патал алахъзавай Уьнуьгъ, Зинданмуругъ, Кузун, ЧIакIар хуьрерин агъалийрин бунтуниз регьбервал ганай.

Урусатда кIелна, военный рекьяй полковниквилин дережадиз акъатай Гьатем Серкерова 1918-йисуз Муьгъуьбали эфендидихъ галаз санал Азербайжандин Жумгьурият хуьн патал Яру Кьушундин аксина женг чIугунай. Санлай 23 варз кьван уьмуьр авур Жуьмгьуьрият 7 вацра и кьве кьегьал касдин гьисабдай яшамиш хьанай. Абурун кIеретIри Аладашда яру аскеррин рехъ атIана, большевикар Азербайжандиз ахъайначир.

Гьатем агъа, Муьгъуьбали эфенди ва Алибег Зизикски кьиле аваз КцIарин ва Къубадин лезгийри 1918-йисан майдин вацра Дигагь хуьруьн "Ивияр авахьай кIама" полковник А.Амазаспа регьбервал гузвай эрмени дашнакрин кьушун кукIварнай. 1920-йисан сентябрдин сифте кьилера Гьатем агъадинни Муьгъуьбали эфендидин кIеретIри большевикрин 246-полк кукIварна.

Идалай гуьгъуьниз, 1920-йисан 8-сентябрдиз Азербайжандин К(б)П-дин ЦК-ди Къуба уездда "инкъилабдин акси тир гьерекат" терг авун патал кьилди къарар кьабулна. Гьатем агъа муьтIуьгъарун патал иниз кьве полк ракъурна. Амма яру аскерар 300 кьегьал лезгидин вягьтедай фенач. Эхирни Совет гьукуматди Гьатем агъадихъ галаз ислягьвилин икьрар кутIунна ва ам Къуба уезддин милициядин идарадин начальниквиле тайинарна. Амма цIийи къурулушдин гьахъсузвилер акур ада 1922-йисуз и везифа гадарна ва цIийи кьилелай большевикрин аксина женг чIугуна. Адан 500 касдикай ибарат тир кIеретIди тупар ва 12 пулемет гвай 3 агъзур яру аскердин аксина кьве вацра женгер чIугуна ва ам гьелек хьана. Большевикри халкьдиз кичIерар гун патал Гьатем агъадин мейит фургъунда туна КцIарин ва Къубадин куьчейра къекъуьрнай ва женгчи лезгийрикай 160 кас Сибирдиз суьргуьн авунай.

HATƏM AĞA CAĞARVİ
(1867-1922)

Hatəm ağa Cağarvi bolşeviklərə və erməni daşnaklarına qarşı mübarizə aparmış qəhrəmandır.

Hatəm Əsgər oğlu Sərkərovun babası Əsgərin adı 1871-ci ilin avqustun 20-də general-mayor Komarovun tərtib etdiyi Küre və Samur dairələri bəylərinin siyahısına düşüb. Bu siyahıda 426 ləzgi bəyinin adı göstərilib. Atasından 1000 desyatin torpaq, 300 baş qaramal və atlar, bir neçə qoyun sürüsü qalmış Hatəm ağa kasıblara əl tutardı. 1917-ci ildə Hatəm ağa Əniğ, Zindanmuruğ, Kuzun, Cağar kəndləri əhalisinin qiyamına rəhbərlik etmişdir. Onlar rus çarının kəndlilərdən aldığı mülkləri qaytarmaq istəyirdilər.

Rusiyada hərbi təhsil alıb, polkovnik rütbəsinə yüksəlmiş Hatəm Sərkərov 1918-ci ildə məşhur qəhrəman Möhübəli Kuzunvi ilə birlikdə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətini müdafiə etmək üçün qırmızı qvardiyaçılara qarşı döyüşmüşdü. 23 ay fəaliyyət göstərmiş Cümhuriyyət 7 ay bu iki igidin hesabına yaşamışdı. Onlar silahlı dəstələri ilə Aladaş düzündə bolşeviklərin qarşısını kəsmiş, onları Azərbaycana buraxmamışlar.

Hatəm ağa həmçinin Möhübəli əfəndinin və Əli bəy Zizikskinin dəstələri ilə birlikdə dəfələrlə bolşeviklərə və erməni daşnaklarına qarşı vuruşmuşdur. Onlar 1918-ci ilin may ayında Quba rayonunun Digah kəndindəki "Qanlı dərə"də polkovnik A.Amazaspın güclü qoşununu darmadağın etmişdi.

Hatəm ağa Sovet hakimiyyəti qalib gəldikdən sonra da bolşeviklərə qarşı mübarizəni davam etdirir. 1920-ci ilin sentyabrın əvvəllərində onun və Möhübəli əfəndinin silahlı dəstələri bolşeviklərin 246-cı polkunu darmadağın edir. Bu hadisədən sonra, 1921-ci ilin sentyabrın 8-də Azərbaycan K(b)P MK Quba qəzasında "əksinqilabi hərəkatı" ləğv etməklə bağlı xüsusi qərar qəbul etdi və Hatəm ağanı ələ keçirmək üçün Qusara 2 polk göndərdi. Lakin qırmızı əsgərlər Hatəm ağanın rəhbərlik etdiyi 300 döyüşçü ilə bacarmadı. Belə olduqda, Sovet hökuməti Hatəm ağa ilə sülh müqaviləsi bağlayıb, onu Quba qəzası milis idarəsinin rəisi təyin etdi. Amma yeni quruluşun haqsızlıqlarını görən Hatəm ağa 1922-ci ildə həmin vəzifədən imtina edərək, yenidən bolşeviklərə qarşı mübarizəyə qalxdı. O, 500 döyüşçüsü ilə 12 topa və pulemyota malik 3000 sovet əsgərinə qarşı 2 ay döyüşdü və qəhrəmancasına həlak oldu. Bolşeviklər xalqın gözünü qorxutmaq üçün Hatəm ağanın cəsədini furqona qoyub, Qusar və Qubanın küçələrində gəzdirmiş, 160 silahlı ləzgini Sibirə sürgün etmişdi.

КЪУБАДИН ГЕНОЦИД ВА КЦIАРВИЯР

1918-йисуз эрмени дашнакри ва большевикри Къуба уезддин агъалийриз къур дуван XX виш йисан сифте кьилерин тарихда чIехи мусибат хьиз гьатнава.

Тарихчийри "Къубадин геноцид" тIвар ганвай а вакъиайрин вахтунда эрменибольшевик къушунри Къуба уезддин 162 хуьр чукIурнай, абурукай 27 хуьруьз агьалиярни аваз цIай янай, санлай 16 агъзурдалай гзаф мусурманар - лезгияр, азербайжанвияр, татар ва масабур къирмишнай.

Чапхунчийрин къушун кьиляй-кьилиз яракьламиш хьуниз ва кьадардал гьалтайла гзаф хьуниз килиг тавуна, чкадин агьалийри душмандин аксина кьегьалвилелди женг чIугвазвай. Женгчийрин кьилин къуватар КцIарин ЧIакIар хуьряй тир Гьатем агъадин ва Кузунай тир Муьгъуьбали эфендидин кIеретIар тир. Абуруз къубави Алибег Зизикскидин, Хачмазин Шихлар хуьруьн беглерин, девечиви Гьамдуллагь эфендидин, къунахкентви Къачагь Майилан кIеретIри, гьакIни Дагъустандин лезгийри куьмек гузвай.

1918-йисан майдин вацра Къуба райондин Дигагь хуьруьн гила "Къанлу дере" лугъузвай чкадал душмандин къуватар кукIвардайла кцIарвийри иллаки чIехи къагьриманвилер къалурнай. Гьавиляй 1998-йисан октябрдин вацран эвелра КцIар райондин сечкичийрихъ галаз гуьруьшмиш хьайи вахтунда дуьньядин тIвар-ван авай сиясатчи Гьейдар Алиева лагьанай: "Къанлу дереда" 1918-йисуз кцIарвийри Азербайжан халкьдиз басрух гайи эрмени миллетчийрин вилик пад кьунай ва абур дарбадагъ-найˮ. И гафари гьар са кцIарвидик руьгь кутазва.

Тарихдин чешмейрай аквазвайвал, 1918-йисан майдин вацра эрмени дашнакринни большевикрин аксина КцIарай Гьатем Саркарован регьбервилик кваз 1000 касдикай, Муьгъубали Магьамадован регьбервилик кваз 1000 касдикай, Мегьамед Мелико-

QUBA QENOSİDİ VƏ QUSARLILAR

1918-ci ildə erməni daşnaklarının və bolşeviklərin Quba qəzasında törətdikləri qırğınlar XX əsrin əvvəllərində həyata keçirilmiş ən dəhşətli soyqırımlardan biri kimi tarixə düşüb.

Tarixçilərin "Quba genosidi" adlandırdıqları qırğınlar zamanı işğalçı erməni-bolşevik qoşunları Quba qəzasında 162 kəndi dağıtmış, onlardan 27-sini əhalisi ilə birlikdə yandırmış, 16 min nəfərdən çox müsəlmanı - ləzgiləri, azərbaycanlıları, tatları və başqalarını qətlə yetirmişlər.

Tarixi faktlardan məlum olduğu kimi, İşğalçıların təpədəndırnağadək silahlanmasına, sayca qat-qat çox olmasına baxmayaraq, yerli əhali düşmənə qarşı qəhrəmancasına mübarizə aparırdı. Mübarizənin aparıcı qüvvəsi Qusarın Cağar kəndindən olan Hatəm ağanın və Kuzun kəndindən olan Möhübəli əfəndinin döyüşçü dəstələri idi. Onlara qubalı Əlibəy Zizikskinin, Xaçmazın Şıxlar kəndinin bəylərinin, dəvəçili Həmdulla əfəndinin, qonaqkəndli Qaçaq Mayılın dəstələri, həmçinin Dağıstandan gəlmiş ləzgi dəstələri də kömək edirdilər.

1918-ci ilin may ayında Qubanın Digah kəndi ərazisində, indi "Qanlı dərə" adlanan yerdə düşmənin darmadağın edilməsində qusarlılar xüsusilə böyük qəhrəmanlıqlar göstərmişlər. Ona görə də 1998-ci ilin oktyabrın əvvəllərində Qusar rayonunun seçiciləri ilə görüşü zamanı dünya şöhrətli siyasətçi Heydər Əliyev demişdi: "Qanlı dərədə 1918-ci ildə qusarlılar Azərbaycan xalqına təcavüz edən erməni millətçilərinin qarşısını alıb, onları darmadağın etmişlər". Bu sözlər hər bir qusarlının qəlbində böyük qürur doğurur.

Tarixi sənədlərdən göründüyü kimi, 1918-ci ilin mayında erməni daşnakları və bolşeviklərlə döyüşlərdə Qusar nahiyəsindən Hatəm Sərkarovun rəhbərliyi ilə 1000 nəfərlik, Möhübəli Mahamadovun rəhbərliyi ilə 1000 nəfərlik, Məhəmməd Məlikovun və

ван ва Нуреддин Шерифован регьбервилик кваз 300 касдикай ибарат кIеретIри, кузунви къачагъ Расулан, гадацIийихуьурунви Гуьлмегьамед Нуралидин хцин, вурвуви Мегьди Шейдабеган хцин, хуьлуьхъви Гьажи Жавадан, аваранви Гьажи Шейда Назаралидин хцин, манкъулидхуьруьнви Абдуллагь Саруханован, хьиливияр тир Мегьамед Гьажиеван ва Гуьлмегьамед Муьршуьдован, эчIехуьруьнви Таждидин Эфендиеван, чIакIарви Нурмет Мегьамедован, тIигьирви Идрис Чубанан гьарадан 100 касдикай ибарат тир кIеретIри, Зеки Расулова Уьнуьгъ, Зинданмуругъ ва ЧIакIар хуьрерай кIватIнавай 300 касдикай ибарат кIеретIди, гьакIни гадацIийихуьруьнви Нуьдуьр Исламован, яргунви Ханбуба Агъасиеван гьарадан 80 касдикай ибарат тир кIеретIри, ясабви Мирзебег Илясован, вурвуви Зуьлфали Азизован, эвежугъви Агъа эфендидин, агъалакарви Эбил Сеферован, цIийихуьруньви Абдулладин гьарадан 40-60 касдикай ибарат тир кIеретIри кьегьалвилелди женг чIугунай.

А вахтунда ксарихъ галаз санал чи дишегьлиярни женгерив эгечIнай. Вичин кIеретIдихъ галаз санал 100 эрмени кьена, абурун са туп кукIварай Гьамид Ашуров душмандин гуьлледиз туьш хьанай ва адан мейит гьабурун пата амукьнай. Идакай хабар кьур адан папа Угъланагъади касдин пекер алукIна, гьиле яракь кьунай. Ада душмандиз гуьлле гуз-гуз вичин касдин мейит майдандай акъуднай, ам кучукайдалай кьулухъ женг эхирдал кьван давамарнай. Ихьтин мисалар гзаф гьиз жеда.

Эхиримжи йисара тарихчийри винел акъудай делилри, Атахан Пашаева, Анар Искендерова ва маса тарихчийри республикадин газетрин чинриз акъудай макъалайри, гьакIни Солмаз Тогьидидин и темадай кьилди ктабди кцIарвийри кьегьалвилелди женг чIугурди мад гьилера субутна. Муьзеффер Меликмамедова вичин "Къанлу дере" ктабда кцIарвийрин кьегьалвилериз лайихлудаказ къимет гана.

2009-йисан 18-сентябрдиз гьукуматди КцIар шегьерда "Къанлу дередин" къагьриманриз гзаф зурба гуьмбет эцигна.

Nurəddin Şərifovun rəhbərliyi ilə 300 nəfərlik, kuzunlu qaçaq Rəsulun, gədəzeyxürlü Gülməhəmməd Nurəli oğlunun, urvalı Mehdi Şeydabəy oğlunun, xuluqlu Hacı Cavadın, avaranlı Hacı Şeyda Nəzərəli oğlunun, imamqulukəndli Abdullah Saruxanovun, hilli Məhəmməd Hacıyevin və Gülməhəmməd Mürşüdovrün, əcəxürlü Taciddin Əfəndiyevin, cağarlı Nurmət Məmmədovun, düztahirli İdris Çubanan hərəsinin 100 nəfərlik dəstələri, Zəki Rəsulovun Əniğ, Zindanmuruq və Cağar kəndlərindən topladığı 300 nəfərlik dəstə, o cümlədən gədəzeyxürlü Nüdür İslamovun, həzrəli Xanbuba Ağasiyevin hərəsinin 80 nəfərlik dəstələri, həmçinin yasablı Mirzəbəy İlyasovun, urvalı Zülfəli Əzizovun, əvəcuqlu Ağa Əfəndinin, aşağı ləgərli Əbil Səfərovun, zeyxurlu Abdullanın 40-60 nəfərlik dəstələri böyük şücaətlə döyüşmüşdür.

O vaxt kişilərlə yanaşı qusarlı qadınlar da silaha sarılmış, xalqın mübarizə tarixinə şanlı səhifələr yazmışlar. Həmid Aşurov öz dəstəsi ilə ermənilərin 100-ə yaxın əsgərini və bir topunu sıradan çıxarıb geri qayıdanda düşmən gülləsinə tuş gəlir. Onun cəsədi döyüş meydanında qalır. Bunu eşidən Uğlanağa Aşurova kişi paltarını geyinib döyüş yerinə gəlir və ərinin cəsədini oradan çıxarır. Bundan sonra o, axıra kimi düşmənlə döyüşür. Belə misallar çoxdur.

Son illərdə tarixi həqiqətlərin üzə çıxarılması və əsrin əvvəllərində baş vermiş hadisələrə layiqincə qiymət verilməsi, Ataxan Paşayev, Anar İskəndərov və başqa tarixçilərin respublika mətbuatında dərc olunan məqalələri, Solmaz Tohidinin bu mövzuda nəşr etdirdiyi kitabı qusarlıların o dövrdəki qəhrəmanlıqlarını bir daha təsdiq etdi. Müzəffər Məlikməmmədovun bölgə əhalisinin erməni daşnaklarına və bolşeviklərə qarşı mübarizəsindən bəhs edən "Qanlı dərə" kitabında qusarlıların qəhrəmanlığına böyük qiymət verildi.

2009-cu ilin sentyabrın 18-də Qusar şəhərində hökumət tərəfindən "Qanlı dərə" qəhrəmanlarının şərəfinə möhtəşəm abidə ucaldıldı.

ВАТАНДИН ЧIЕХИ ДЯВЕДИН КЪАГЪРИМАНАР

ТАРИХДИН РИКIЕЛ ХКУНАР

Ватандин ЧIехи дяведа чи халкьари гъалибвал къазанмишайдалай 65 йис алатнаватIани, адан хирер гьелени алатнавач. ИкI тирди КцIарин чилерални хъсандиз кьатIуз жеда. КцIарвияр патал и дяве гьам кьегьалвилин майдан, гьамни чIехи азиятар чIугур, агъзурралди инсанар квадарай йисар хьана.

А чIавуз вичин агьалийрин кьадар 50 агъзурдав агакьнавай КцIарай агьалийрин вадакай са пай - 10125 кас дяведиз ракъурнай, абурукай 3905 кас кьулухъ элкъвеначир. Анжах са 1941-йисан июндин эхиримжи кьве юкъуз инай 200 жегьил гуьгьуьллудаказ дяведиз фенай. Абурун арада КцIарин педтехникумдин студентарни авай.

Тек са Хьиляй са агъзур кас дяведиз тухванай. Абурун са паяр женгера гьелек хьанай. Мите Къайинбегован 11 хцикай 9 дяведиз ракъурнай, абурукай 6 саламатдиз кьулухъ элкъвенай. Уьнугъви Изетуллагь Абдуллаев дяведиз вичин буба Кебетуллагьахъ галаз санал фенай. Буба гьелек хьана, хва саламатдиз хтанай.

Ингъе дяведихъ мужидатарни авай. Бедирхан Адилханован 4 хва - Бургьаддин, Адилхан, Гьатем ва Жаруллагь са юкъуз дяведиз рекье тунай. Дяве куьтягь хьайила абур кьудни саламатдиз хайи хуьруьз хтанай. Камал Алиеван чIулав кагъаз къахчур хайибур адахъ гзаф шехьнай. Дяве куьтягь хьайила ам сагъ-саламат яз акурла вири къах хьанай.

1942-йисуз вич дяведа гьелек хьанва лагьай хабар хайибурал агакьай ясабви Нуреддин Ханалиевал Пензадин моргуна пуд йикъалай чан хтанай. Залан хирер хьайи кьегьал сагъ хьайидалай кьулухъ женгерив эхгечIнай. Дяведай сагъ-саламат яз хайи хуьруьз хтай Нуреддин агьил вахтунда рагьметдиз фенай.

И дяве вичин амансуз къанунралдини рикIерал аламукьна. Кичанви Элгьед Исмаилов фашистрин хура акъвазай вахтунда адан къуьзуь буба Серкер 1944-йисуз советрин аксина теблигъат тухузвай кас хьиз дустагъда тунай ва ам гьана рагьметдиз фенай. Элгьед Исмаилова бубадин тIвар михьидиз акъудун патал яргъал йисара зегьмет чIугунай ва эхирни ам вичин мураддив агакьнай.

КцIарви Багъиш Султанован 3 хва - Абумуьслуьм,

BÖYÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİ QƏHRƏMANLARI

TARİXİN YADDAŞI

Böyük Vətən müharibəsində postsovet məkanı xalqlarının tarixi qələbəsindən 65 il keçməsinə baxmayaraq, müharibənin vurduğu yaralar hələ də sağalmamışdır. Qusar rayonunun timsalında bunu daha aydın görmək olar. Qusarlılar üçün bu müharibə həm igidlik və sınaq meydanı, həm ağrılı-acılı, itkilər dolu illər olmuşdur.

O vaxt sayı 50 min nəfərdən çox olmayan Qusar rayonu əhalisinin təxminən beşdə biri - 10125 nəfər səfərbərliyə alınmış, onlardan 3905-i geri qayıtmamışdır. Təkcə 1941-ci ilin iyunun son iki günündə Qusardan 200 gənc könüllü olaraq cəbhəyə yola düşmüşdür. Onların arasında Qusar pedaqoji texnikumunun tələbələri də var idi.

Təkcə Hil kəndi müharibəyə 1000 nəfər göndərmişdir. Mitə Qayınbəyovun 11 oğlundan 9-u cəbhəyə getmiş, onlardan 3-ü həlak olmuş, 6-sı sağ-salamat geri qayıtmışdır. Bədirxan Adilovun 4 oğlu - Burhaddin, Adilxan, Hətəm və Carullah bir gündə müharibəyə yola salınmış, müharibədən onların dördü də sağ-salamat geri qayıtmışdır.

Lakin müharibə gözlənilməz hadisələrlə də dolu olmuşdur. 1944-cü ildə Kamal Əliyevin cəbhədə həlak olması haqqında rəsmi sənəd alan hillilər üçün qələbədən sonra onun doğma vətənə qayıtması əsl bayram olmuşdu. Əniğli Kəbətullah Abdullayev müharibəyə oğlu İzətullah ilə bir yerdə yola düşmüşdür. Ata cəbhədə həlak olmuş, oğul isə müharibə alovlarından qurtulub vətəninə dönmüşdür.

1942-ci ildə ağır yaralanıb həlak olması xəbəri doğma Yasab kəndinə çatmış Nurəddin Xanaliyev bir neçə gün Penza meyitxanasında qalmış, möcüzə nəticəsində həyata qayıtmış, müharibədən sonra uzun illər doğma kəndində ömür sürmüşdür.

Müharibə öz amansız qanunları ilə də yadda qalmışdır. Əlhəd İsmayılov faşistlərlə ölüm-dirim mübarizəsi apardığı vaxt onun qoca atası Sərkəri antisovet təbliğatı aparan şəxs kimi ləkələyərək, həbs etmişlər və ağsaqqal həbsxanada vəfat etmişdir. Atasının adının təmizə çıxarılması üçün Ə.İsmayılov ömrünün sonuna kimi mübarizə aparmış, nəhayət, buna nail olmuşdur.

Qusarlı Bağış Sultanovun üç oğlu - Abumüslüm, Məcvəddin və Sultan bir gündə davaya getmişdir. Onlardan ən kiçiyi olan Sultan 1936-cı ildə Azərbaycan

Межведдин ва Султан са юкъуз дяведиз ракъурнай. Султана Азербайжандин Гьукуматдин Медицинадин Институт акьалтIарна, Бердеда ва КцIара духтурвиле кIвалахнай. Савадлу ва дерин дуьньякьатIунрин инсан тир Султана жемятдин патай чIехи гьуьрмет къазанмишнай. Ингье дяведа кьегьалвилелди женг чIугур Султанал буьгьтен вегьена, ам 10 йисуз Свердловскда дустагьда тунай. И гьахьсузвилериз эхиз тахьай кас вич азад авур са йисалай рикIин инфарктдикай рагьметдиз фенай.

Ихьтин гьахьсузвилериз килиг тавуна, кцIарвийри халисан къагьриманвилин тарихар кхьенай. Дяведа райондай вишералди офицерри иштиракнай. КцIар райондин райкомдин сад лагьай секретарь хьайи Гьаким Мирзеханов дяве гатIунайла гуьгьуьллудаказ гьиле яракь кьур сад лагьай везифалу кас тир. Гуьгъунлай Франциядин азадвилин гьерекатдин регьберрикай сад хьайи адакай Франциядин газетрин ва журналрин чинриз гзаф макъалаяр акъатнай.

КIурви майор Ибрагьим Мирзекъулиев дяведиз райондин азарханадин кьилин духтурвиляй фенай. Ам дяведай саламат хтанай, адан стхаяр Мамедкъулу ва Сейиджамал лагьайтIа, 1942-йисуз гьелек хьанай.

Ватандин ЧIехи дяведи вич дуьньядиз сейли авур генерал Магьмуд Абилова вичин ватан КцIар вириниз машгьурнай. КцIарай тир пуд касдиз - Мирзе Велиеваз, Александр Рыбниковаз ва Адил Къулиеваз Советрин Союздин Игитвилин гьуьрметдин тIвар ганай.

Къиримханов Шуькуьр Къиримханан хци вичи къалурай кьегьалвилерай 75 гьилерда Сталинан баркалладин чарар къачунай. Пуд кцIарвидиз дяведин вахтунда "Женгинин Яру Пайдах" орден ганай. Ибур Абдулгьалим Абдулгьалимов, Салат Мевланов ва Байрам Байрамов тир. Бедиржагьан Зекиевади дяведин йисара Вольф ва Наргин къураматра авай зенитдин отделенийра 2 йисуз прожекторчи хьиз къуллугъ авунай.

Ибур а четин ва залан йисарин куьруь эпизодар я. Фашизмди арадал гьайи мусибатриз килиг тавуна, а йисара кцIарвийрини ЧIехи Гьалибвилик пай кутуна. КцIарви аскерри, офицерри виринра душмандин аксина кьегьалвилелди женг чIугуна. Агьзурралди чи ватанэгьлийри азадвал патал чпин чанар къурбанд авуна.

Агьадихъ чна Ватандин ЧIехи дяведа тафаватлу хьайи кьегьалрикай куьруь малуматар гузва.

Dövlət Tibb İnstitutunu bitirib, əvvəl Bərdədə, sonradan isə Qusarda həkim işləmişdir. Savadlı və geniş dünyagörüşlü Sultan rayon zəhmətkeşlərinin böyük hörmətini qazanmışdı. Cəbhədə qəhrəmanlıqla döyüşən Sultan heç bir günahı olmadığı halda 1942-ci ilin sonlarında həbs edilərək, 10 il Sverdlovsk həbsxanasında saxlanmışdır. Ona qarşı edilmiş haqsızlığa dözə bilməyən Sultan azadlığa çıxdıqdan bir il sonra ürək infarktından vəfat etmişdir.

Böyük Vətən müharibəsi qusarlıların yaddaşına çoxlu qəhrəmanlıq səhifələri ilə yazıldı. Qusar Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi Həkim Mirzəxanov müharibənin ilk günlərində könüllü olaraq cəbhəyə yola düşən ilk yüksək vəzifə sahiblərindən biri idi. Fransa müqavimət hərəkatının rəhbərlərindən biri olan H.Mirzəxanovun igidlikləri barədə Fransa mətbuatında çoxlu materiallar dərc olunmuşdur.

Ukur kəndindən olan İbrahim Məirzəquliyev isə səhiyyə şöbəsinin müdiri vəzifəsindən könüllü olaraq cəbhəyə yola düşmüşdü. Mayor İbrahim Mirzəquliyev müharibədən sağ-salamat qayıtmış, lakin qardaşları Məmmədqulu və Seyidcamal isə 1942-ci ildə həlak olmuşlar.

Böyük Vətən müharibəsində mətinləşmiş, döyüşlərə rəhbərlikdə qətiyyət və savad nümayiş etdirmiş dünya şöhrətli sərkərdə - general Mahmud Əbilov Qusarın yetirməsidir. Qusardan üç döyüşçü - Mirzə Vəliyev, Aleksandr Rıbnikov və Adil Quliyev Sovet İttifaqı Qəhrəmanı fəxri adına layiq görüldülər. Yüzlərlə qusarlı Vətənin ən yüksək orden və medalları ilə təltif edildilər.

Şükür Qirimxan oğlu Qirimxanov cəbhədə göstərdiyi şücaətlərə görə rekord sayda - 75 dəfə Stalinin yazılı təşəkkürnaməsini almışdır. Üç qusarlı Böyük Vətən müharibəsi illərində "Qırmızı Döyüş Bayrağı" ordeni ilə təltif olunub. Bunlar Salat Mövlanov, Əbdülhəlim Əbdülhəlimov və Bayram Bayramov idi. Tibb bacısı Bədircahan Zəkiyeva müharibə illərində Volf və Nargin adalarında zenit hissələrində 2 il projektorçu kimi xidmət etmişdir.

Bütün bu fraqmentlər o uzun və keşməkeşli illərin kiçik anlarıdır. Faşizmin dünyanı düçar etdiyi müsibətlərə baxmayaraq, o illərdə qusarlılar da Böyük Qələbənin qazanılmasına layiqli töhfə vermişlər. Qusarlı əsgərlər və zabitlər hər yerdə düşmənə qarşı igidliklə döyüşürdülər. Minlərlə həmyerlimiz azadlıq uğrunda mübarizədə canlarından keçmişdir.

Bu fəsildə bir sıra müharibə qəhrəmanları haqqında qısa məlumat veririk.

МАГЪМУД АБИЛОВ

Генерал-майор Магъмуд Абилован тIвар дуьньядин машгьур генералрин сиягьда гьатнава. Ватандин ЧIехи дяведа дивизиядиз регьбервал гайи ада военный тактикадиз гзаф цIийивилер гьанай.

(1898-1972)

Лезгийрин кьегьал хва Магьмуд Абдулрзадин хва Абилов 1898-йисуз КцIар райондин КIур хуьре дидедиз хьана. 1920-йисуз Бакуда Яру Армиядин жергейрик экечIай Магьмуда уьмуьрдин эхирдалди ватандиз къуллугъна.

1921-йисуз Бакуда военный мектеб акьалтIарай ам къуллугъ авун патал Урусатдиз ракъурнай. Са вахтунда и алакьунар авай жегьил Нижний Новгороддин 17-дивизиядин 49-полкунин ротадин командирвиле тайинарнай. 1922-йисалай М.Абилова Азербайжандин 77-дивизияда къуллугъна. 1929-1930-йисара ам Тифлис шегьердин военный мектебдин курсант, анаг кIелна куьтягьайла ротадин командир тир. 1937-йисуз Бакудиз хтай Магьмудаз Жемшид Нахчиванский, Самедбег Мегьмандаров, Алиагъа Шихлинский ва Гамбой Везиров хьтин сейли военныйрихъ галаз санал кIвалахун несиб хьана.

1938-йисуз вини дережадин офицервилин курс акьалтIарай Магьмуд Абиловал Дальний Востокдин Военный Округдин стрелковый корпусдин бригададин разведкадин частунин командирвал ихтибарна. И частуни Япон гьуьлуьн къерехда японрин самурайрихъ галаз женгера къагьриманвилер къалурна.

М.Абилова Ватандин ЧIехи дяведин тарихдин зурба чинар кхьена. 1939-1941-йисара М.Абилов дивизиядин командирдин заместителвиле тайинарна. Инай ам кIелун патал Москвадиз, Яру Армиядин Кьилин Штабдин Академиядиз ракъурна. Академия акьалтIарайла адаз Сибирдин Военный Округдин 146-стрелковый бригададин командирвал тагькимарна.

1942-1943-йисара Лычково-Белый Бордин патав дяведиз гьазур хьайи адан бригадади душмандин сенгерар кьиляй-кьилди чукIурна, фашистриз Ленинграддиз гьахьдай мумкинвал ганач. Идалай гуьгъуьниз М.Абилова Калуга шегьерда 146-бригададин бинедал алаз 70-дивизия тешкилна ва Москва хуьн патал кьиле фейи женгера иштиракна. Адан дивизияди 300-далай гзаф хуьрерни шегьерар фашистрин пацукай хкудна. Десна вацIун къерехда кьиле фейи къати женгера полковник М.Абилова къагь-

MAHMUD ƏBİLOV

General-mayor Mahmud Əbilovun adı dünyanın məşhur generallarının siyahısına düşmüşdür. Böyük Vətən müharibəsi illərində diviziyaya rəhbərlik etmiş bu hərbçinin döyüş taktikasına gətirdiyi yeniliklər dərsliklərə salınmışdır.

Görkəmli hərbi xadim Mahmud Abdülrza oğlu Əbilov 1898-ci ildə Qusar rayonunun Ukur kəndində anadan olmuşdur. M.Əbilov 1920-ci ildə Bakıda Qızıl Ordu sıralarına daxil olmuş və taleyini Silahlı Qüvvələrlə bağlamışdır.

1921-ci ildə Bakı hərbi məktəbini bitirib Uzaq Şərqə təyinat almış, 17-ci Nijni Novqorod atıcı diviziyasının 49-cu atıcı alayında bölük komandiri olmuşdur. 1922-ci ildə Bakıdakı 77-ci Azərbaycan dağ-atıcı diviziyasına taqım komandiri vəzifəsinə təyin edilmişdir. 1926-1929-cu illərdə 3-cü Bakı atıcı alayında bölük komandiri, 1929-1930-cu ilərdə Tiflis şəhərindəki Zaqafqaziya piyada məktəbində kursant olmuşdur. Tiflis hərbi piyadalar məktəbini bitirib 1932-1937-ci illərdə bölük komandiri olmuş, Bakıda 230-cu atıcı alayının komandiri vəzifəsinə təyin edilmişdir. Mahmud Əbilov Azərbaycanın Cəmşid Naxçıvanski, Səmədbəy Mehmandarov, Əliağa Şıxlinski, Qamboy Vəzirov kimi görkəmli hərbi xadimləri ilə bir yerdə çalışmışdır.

1938-ci ildə ali zabitlər kursunu bitirdikdən sonra Mahmud Əbilov Uzaq Şərq Dairəsinə göndərilmiş, 59-cu atıcı korpusunun 2-ci əlahiddə atıcı briqadasının kəşfiyyat bölməsinin rəisi təyin olunmuşdur. Onun rəhbərlik etdiyi hissə Xasan gölü ətrafında yapon samuraylarına qarşı döyüşlərdə qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişdir.

M.Əbilov Böyük Vətən müharibəsi salnaməsinə şanlı səhifələr yazmışdır. 1939-cu ilin avqustundan 1941-ci ilin avqustunadək o, diviziya komandirinin müavini olmuşdur. Moskva şəhərində Fəhlə-Kəndli Qızıl Ordusu Baş Qərargahı Akademiyasını bitirən M.Əbilov Sibir Hərbi Dairəsinin 146-cı əlahiddə atıcı briqadasının komandiri təyin edilir.

1942-ci ilin iyulundan 1943-cü ilin fevralınadək Mahmud Əbilovun briqadası Lıçkovo-Belıy Bor ətrafında hücum əməliyyatlarına hazırlıq görür, düşmənin Leninqrad şəhərinə daxil olması planının qarşısını alır. Kaluqa şəhərində 146-cı atıcı briqadasının bazasında 70-ci atıcı diviziyasını təşkil edən M.Əbilov Moskva ətrafında gedən ağır döyüşlərə cəlb olunur və 300-dən

риманвилинни тешкилатчивилин чешне къалурна. 1944-йисан мартдилай ада 70-дивизиядиз регьбервал гана ва гуьгъуьнлай ам II Белорусиядин Фронтдин 250-Бобруйск дивизиядин командирвиле тайинарна. Адан регьбервилик кваз и дивизия 1944-йисан 22-июндиз фашистрин "Меркез" группировка дарбадагъ авун патал къати женгерив эгечIна. Дивизияди Белорусиядин вишералди шегьерар ва хуьрер душмандикай азад авуна. Польшадин сергьятар элячIна, инай фашистар чукурайдалай гуьгъуьниз дивизия РагъэкъечIдай Пруссиядиз гьахьна.

1945-йисан 20-апрелдиз СССР-дин Халкьдин Комиссаррин Советдин къарардалди М.Абиловаз генерал-майордин чин гана. Гьа йисан 7-майдиз М.Абилован кьушунди Эльба вацIун къерехар фашистрикай михьна ва адан яракьлу къуватар союзникрин кьушунрихъ галаз гуьруьшмиш хьана. Германиядин Бранденбург шегьерда кьиле фейи дяведа къалурай къагьриманвилерай генерал-майор М.Абилов Америкадин "Легион-оф-мерит" ордендиз лайихлу хьана. Америкадин Президент Гарри Трумена Магьмудаз ракъурай чар дуьньядин печатдин органри сад лагьай чинра чап авуна.

"ЛАЦУ КIВАЛ, ВАШИНГТОН.

Яру Армиядин 250-дивизиядин командир, генерал-майор Магьмуд Абилова 1943-йисан августдилай 1945-йисан майдал кьван кьиле фейи женгера ва чуьлда дяведин везифаяр кьилиз акъудун патал гьерекатар алакъаламишунин карда лугьуз тежедай хьтин чIехи бажарагъ къалурна. Адан регьбервилик квай дивизияди Десна вацIал вегьена ва муькуь йисуз Нарев вацIун рагъакIидай кьер кьуна. Идалай кьулухъ ада РагъэкъечIдай Пруссия галайнихъ гьерекат авуна, душмандин чIехи группаяр дарбадагъна, Берлиндив агакьна. Ам даим вичин дивизиядин кIвенкIве хьана ва рагъакIидай патан сюзникрихъ галаз гъалибвилин гуьруьш гьазурайбурукай сад хьана. Генерал Абилован кьегьалвилери ва къалурай гьунарри Европада санал операцияр тухунин кардик чIехи пай кутуна.

АСШ-дин Президент Гарри Трумен"

1946-йисан июлдиз Советрин Яракьлу Къуватрин кьадар тIимиларунихъ галаз алакъалу яз маса дивизияр хьиз Бобруйск дивизияни чукIурна. М.Абилова Белорусиядин Военный Округдин 96-бригададин командирдин заместителвиле, гуьгъуьнлай 28-Армиядин 41-корпусдин командирдин заместител-

çox yaşayış məntəqəsini azad edir. Desna çayı sahillərində polkovnik Mahmud Əbilov əsl şücaət və təşkilatçılıq qabiliyyəti nümayiş etdirir. O, 1944-cü ilin mart ayınadək 70-ci atıcı diviziyaya, bir qədər sonra II Belorusiya Cəbhəsinin Bobruysk diviziyasına komandir təyin olunur. 1944-cü ilin iyunun 22-də alman faşistlərinin "Mərkəz" qruplaşmasının darmadağın edilməsi istiqamətində Belorusiyaya hücum əməliyyatı başlanır. Polkovnik Mahmud Əbilovun diviziyası Belorusiya ərazisində yüzlərlə şəhəri və yaşayış məntəqəsini azad edərək, Polşa sərhədlərinə çıxır. Polşanın bir çox yaşayış məntəqələrini azad edib Şərqi Prussiya sərhədinə çatır.

1945-ci ilin aprelin 20-də SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin qərarı ilə Mahmud Əbilova general-mayor rütbəsi verilir. 1945-ci ilin mayın 7-də əbilovçular Elba çayına çataraq, ərazini düşməndən təmizləyir və müttəfiqlərin hərbi hissələri ilə görüşürlər. Almaniyanın Brandenburq şəhərində keçirilən əməliyyata görə general-mayor Mahmud Əbilov Amerikanın fəxri "Legion-of-merit" ordeni ilə təltif olunur. Bu münasibətlə ABŞ Prezidentinin Mahmud Əbilova göndərdiyi təbrik teleqramı dünya mətbuat orqanlarının birinci səhifələrində çap olunur.

"AĞ EV, VAŞİNQTON.

Qızıl Ordunun 250-ci diviziyasının komandiri, general-mayor Mahmud Əbilov 1943-cü ilin avqustundan 1945-ci ilin mayına kimi keçirilmiş döyüşlərə rəhbərlikdə və çöl əməliyyatlarının əlaqələndirilməsində olduqca böyük bacarıq nümayiş etdirmişdir. Onun rəhbərlik etdiyi diviziya Desna çayına hücum etmiş və növbəti il Narev çayının qərb sahilini tutmuşdur. Bundan sonra o, Şərqi Prussiyaya tərəf hərəkət edərək, düşmənin böyük qruplarını məhv etmiş və Berlinə yaxınlaşmışdır. O, daim öz diviziyasının öncülü olmuş və Qərb müttəfiqləri ilə qalibiyyət görüşünü hazırlayanlardan biri olmuşdur.

General Əbilovun misilsiz şücaəti və göstərdiyi şəxsi igidlik Avropada birgə əməliyyatların müvəffəqiyyətinə böyük töhfə vermişdir.

ABŞ Prezidenti Harri Trumen"

1946-cı ilin iyul ayında Sovet Silahlı Qüvvələrinin sayının azaldılması ilə əlaqədar olaraq Bobruysk diviziyası ləğv olunur. Lakin general-mayor Mahmud Əbilov hərbi xidmətini davam etdirir. 1946-cı ilin iyulunda o, Belorusiya Hərbi Dairəsinin 96-cı briqadasının komandir müavini, 1946-cı ilin oktyabrında 28-ci Or-

виле къуллугъ авуна.

1951-йисуз генерал-майор М.Абилов Ворошилован тIварунихъ галай Военный Академиядиз ракъурна. 1954-йисуз инаг акьалтIарай ам 216-дивизиядин командирвиле тайинарна. 1955-йисан 13-декабрдиз отставкадиз экъечIай Магьмуд Абилова вичин уьмуьрдин эхирдалди жегьил несил ватанпересвилин руьгьда тербия авунин карда иштиракна.

Ватандиз ва халкьдиз къуллугъ авунин рекьяй чешне къалурай М.Абилов Ленинан ордендиз, вад Яру Пайдах ордендиз, II дережадин Суворован ва II дережадин Кутузован орденриз, Богдан Хмелницкийдин ордендиз, Яру Гъед ордендиз, Польша Республикадин "Виртути-Миллитари" ордендиз ва гзаф медалриз лайихлу хьанай.

М.Абилов 1972-йисан 2-январдиз рагъметдиз фена. Ам Бакудин Фехри Хиябанда кучукна.

1998-йисуз генерал-майор Магьмуд Абилован 100-йисан юбилей гегьеншдиз къейд авуна. КцIар шегьердин майдандал адан гуьмбет хкажна ва гьа майдандиз генералдин тIвар гана.

МИРЗЕ ВЕЛИЕВ

22 йиса аваз ватандин рекье кьегьалвилелди гьелек хьайи Мирзе Велиев кьиникьилай кьулухъ Советрин Союздин Игитвилин тIварцIиз лайихлу хьана.

Ватандин ЧIехи дяведин йисара чи къагьриманвилин тарихдин цIийи чинар кхьей кьегьалрикай тир Мирзе Велиев 1923-йисуз КцIар райондин Вини Лакар хуьре дидедиз хьана. Дяве къарагъайла Мирзедин 18 йис цIийиз тамам хьанвай. Ада юкьван мектеб акьалтIарна, "Яру пайдах" колхозда кIвалахзавай. Мирзе гуьгъуьллудаказ дяведиз рекье гьатнай. Кеферпатан Къафкъазда гьиле яракь кьуна, фашистрин аксина женгиниз экъечIай гадади гуьгъуьнлай вичи регьбервал гузвай батареядихъ галаз санал Украинада, Белорусияда кьиле фейи ягъ-ягъунра чешне къалурна. Вадра вичел залан хирер хьайи жегьилди Румыния, Болгария ва Венгрия фашистрикай азад авун патал къати женгера иштиракна.

1944-йисан 5-ноябрдиз Будапештдин мукьув гвай Вашад хуьре вичин юлдашар телеф хьана текдиз амукьай ада фашистрин 20 танкунихъ галаз женг чIугунай. И женгина Мирзеди фашистрин 5 танк,

(1923-1945)

dunun 41-ci atıcı korpusu komandirinin müavini vəzifələrində xidmət edir. 1951-ci ilin avqustunda general-mayor Mahmud Əbilov Voroşilov adına Hərbi Akademiyanın kurslarına göndərilir və bu kursları bitirdikdən sonra 1954-cü ildə 216-cı diviziyaya komandir təyin edilir. 1955-ci ildə ehtiyata buraxılan general-mayor Mahmud Əbilov ömrünün sonuna kimi gənc nəslin hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsində fəal iştirak edir. Vətən, xalq qarşısında misilsiz xidmətlərinə, göstərdiyi rəşadət və şücaətlərə görə general-mayor Mahmud Əbilov Lenin ordeni, beş dəfə Qırmızı Bayraq ordeni, 2-ci dərəcəli Suvorov ordeni, 2-ci dərəcəli Kutuzov ordeni, Boqdan Xmelnitski ordeni, "Qırmızı Ulduz" ordeni, Polşa Respublikasının "Virtuti-Millitari" ordeni və çoxlu medallarla təltif olunmuşdur.

Əbilov Mahmud Əbdülrza oğlu 1972-ci il yanvarın 2-də ömrünün 74-cü ilində dünyasını dəyişmişdir.

Görkəmli sərkərdə Bakıdakı Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur. Qusarın mərkəzində onun büstü ucaldılmış, mərkəzi meydana sərkərdənin adı verilmişdir.

MİRZƏ VƏLİYEV

22 yaşında vətən uğrunda qəhrəmancasına həlak olan Mirzə Vəliyev ölümündən sonra Sovet İttifaqı Qəhrəmanı fəxri adına layiq görüldü.

Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Mirzə Vəliyev Böyük Vətən müharibəsi salnaməsinə qəhrəmanlıq səhifələri yazmış igidlərdəndir. 1923-cü ildə Qusar rayonunun Yuxarı Ləgər kəndində anadan olmuş Mirzə orta məktəbi bitirib, kənddəki "Qırmızı Bayraq" kolxozunda işləyirdi. Müharibə başlananda onun 18 yaşı var idi. Cəbhəyə könüllü şəkildə yola düşən bu gənc 3 il döyüşmüş, atıcı qvardiya polkunun tərkibində bir sıra ağır döyüşlərdə iştirak etmişdir.

Top komandiri Mirzə Vəliyev beş dəfə yaralanmışdı. Qroznı yaxınlığındakı döyüşlərdə, Ukraynanın, Belorusiyanın, Rumıniyanın və Bolqarıstanın alman faşistlərindən azad edilməsində qəhrəmanlıq nümunələri göstərən komandir Macarıstan torpaqlarının təmizlənməsində də iştirak etdi. Lakin o, Budapeştə çatmadı. 1944-cü ilin noyabrın 5-də yoldaşları həlak olub tək qalan gənc düşmənin 20 tankı ilə üzbəüz qaldı. Qanlı döyüşlərdə düşmənin 5 tankını, piyadalarla dolu 2 maşınını vurduqdan sonra özünün idarə

2 машин ва вищдалай гзаф аскерар телефнай ва вични кьегьал хьиз гьелек хьанай. Мирзе Велиев женгера къалурай кьегьалвилерай 1945-йисан 24-мартдиз Советрин Союздин Игит гьуьрметдин тIварцIиз лайихлу хьанай. 1967-йисан сентябрдиз КцIар шегьердин паркуна Мирзе Велиеван гуьмбет эцигна.

АДИЛ КЪУЛИЕВ

265 гьилера цавуз хкаж хьайи Адил Къулиева душмандин 18 самолет яна тергнай.

Советрин Союздин Игит Адил Гьуьсейнан хва Къулиев 1922-йисуз Бакуда дидедиз хьана. Аял чIавар, гьакIни мектебдин йисар КцIара акъудай ада шегьердин 2-нумрадин урус мектебда кIелнай. Бакудин аэроклубда машгъул хьайи жегьил гьиле ярахь кьуна Ватандин ЧIехи дяведин йисара женг чIугваз-чIугваз Великий Лукидай Берлиндиз фена акъатнай. Эскадрилиядин командирдин заместителвилиз лайих акур ам вичин самолетда аваз 265 гьилера цавуз хкаж хьанай. Ада 64 гьилерда гьавадин женгера иштиракнай ва душмандин 18 самолет яна тергнай.

Женгера къалурай къагьриманвилерай Адил Къулиеваз 1945-йисуз Советрин Союздин Игит гьуьрметдин тIвар ганай. Дяведин эхирда адан хурал 7 орден ва 9 медаль алай.

Дяведилай кьулухъ Советрин Армияда къуллугъ хъувур А.Къулиева 1951-йисуз Жуковскийдин тIварунихъ галай Военный Академия куьтягьнай. 1966-йисуз гвардиядин полковник хьиз къуллугъ кьилиз акъудай ада вичин хайи шегьер тир Бакудин Забрат аэропортдиз регьбервал ганай.

АЛЕКСАНДР РЫБНИКОВ

(1923-1989)

Кенигсберг азад ийидайла Алексадр Рыбникован батальонди 200 фашист тергнай, 1000-далай виниз аскерарни офицерар есирда кьунай.

Кенигсберг шегьердин са куьчеда кьакьан дараматдал кцIарви къагьриман Александр Рыбникован тIвар алай кьул алкIурнава.

КцIарин 2-нумрадин юкьван мектеб куьтягьай Александр Ильич Рыбников

etdiyi topu avtomatçılarla dolu zirehli maşına tərəf tuşlayıb həlak oldu. SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı ilə 1945-ci ilin martın 24-də Mirzə Vəliyevə ölümündən sonra Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verildi. 1967-ci ildə Qusar şəhər parkında Mirzə Vəliyevin abidəsi qoyulmuşdur.

ADİL QULİYEV

265 döyüş uçuşunda iştirak etmiş, 64 hava döyüşü keçirmiş Adil Quliyev düşmənin 18 təyyarəsini vurmuşdur.

Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Adil Hüseyn oğlu Quliyevin uşaqlıq və yeniyetməlik illəri Qusarda keçmişdir. O, burada şəhər 2 saylı rus orta məktəbində oxumuşdur. Bakı aeroklubunun yetirməsi olan Adil Quliyev Böyük Vətən müharibəsi illərində Velikiy Lukidən Berlinə kimi şərəfli döyüş yolu keçmişdir. Sıravi təyyarəçidən eskadrilya komandirinin müavini vəzifəsinə kimi yüksələn A.Quliyev 265 döyüş uçuşu və 64 hava döyüşü keçirmiş, bu zaman şəxsən düşmənin 18 təyyarəsini vurmuşdur. Cəbhədə göstərdiyi şücaətlərə görə 7 orden və 9 medalla təltif olunmuşdur. 1945-ci ilin fevralın 23-də ona Sovet İttifaqı Qəhrəmanı fəxri adı verilmişdir.

Müharibənin sonunda A.Quliyevin sinəsini Lenin ordeni, “Qızıl Ulduz” ordeni, Aleksandr Nevski ordeni, I dərəcəli Vətən müharibəsi ordeni bəzəyirdi. Müharibədən sonra Sovet Ordusu sıralarında hərbi xidmətini davam etdirmiş A.Quliyev 1951-ci ildə Jukovski adına Hərbi Hava Akademiyasını bitirmişdir. O, 1966-cı ildə qvardiya polkovniki rütbəsində ehtiyata buraxılmış, Bakıda Zabrat təyyarə limanının rəisi vəzifəsində çalışmışdır

ALEKSANDR RIBNİKOV

Keniqsberq şəhərini azad edərkən Aleksandr Rıbnikovun rəhbərlik etdiyi batalyon 200 düşmən əsgərini məhv etmiş, 1000 nəfər əsgər və zabiti əsir götürmüşdür.

Keniqsberq şəhərinin küçələrindən birində, uca binalardan birinə qusarlı qəhrəman Aleksandr Rıbnikovun xatirə lövhəsi vurulub.

Qusar şəhər 2 saylı məktəbini bitirmiş Aleksandr İliç Rıbnikov Dağıstan Dövlət

Дагъустандин Гъукуматдин Педагогикадин Институтдик экечIнай. Ада Дербентда муаллимвал авунай. Ватандин ЧIехи дяве къарагъайла ада Бакудин Командиррин Мектебда кIелзавай. Абурун кIваляй дяведиз пуд кас рекье гъатнай: Ильяни адан кьве хва - Александр ва Владимир. Ильяни Владимир дяведа гьелек хьанай. Александрал кьудра хирер хьанай.

1945-йисан апрелдиз Кенигсберг фашистрикай азад ийидайла адан батальон тафаватлу хьанай. Абуру 200-далай гзаф фашистар тергнай, 1000-далай виниз аскерарни офицерар есирда кьунай, душмандин гзаф техника ва яракьар гъилик авунай. Вичел залан хирер хьанатIани, ада женг давамарнай. И кьегьалвилерай Александр Рыбников Советрин Союздин Игитдин тIварцIиз лайихлу хьанай.

А.Рыбникова дяведилай гуьгъуьниз Фрунзедин тIварунихъ галай Москвадин Военный Академия акьалтIарнай ва и рекьяй вичин чирвилер жегьилрив агакьарнай. Уьмуьрдин эхиримжи йисара ам вичин хизандихъ галаз Есентукида яшамиш хьанай.

Pedaqoji İnstitutunu bitirdikdən sonra Dərbənddə müəllim işləyib. Böyük Vətən müharibəsi başlananda o, Bakı Ali Ümumqoşun Komandirləri məktəbinin tələbəsi idi. Müharibəyə Rıbnikovlar ailəsindən üç kişi yola düşür: ata İlya, onun oğlanları Aleksandr və Vladimir. İlya ilə Vladimir müharibədə həlak olurlar. 1942-1945-ci ilin qanlı döyüşlərində iştirak edən Aleksandr isə dörd dəfə ağır yaralanır.

1945-ci ilin aprelində Keniqsberq şəhərinin mühasirəsinin yarılmasında fərqlənən Aleksandr Rıbnikovun batalyonu 200 düşmən əsgərini məhv edir, 1000 nəfər əsgər və zabiti əsir götürür, düşmənin xeyli silahını və texnikasını ələ keçirir. Həmin əməliyyatda ağır yaralanan Aleksandr döyüş meydanını tərk etmir. Göstərdiyi rəşadətə və qəhrəmanlığa görə o, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülür.

Müharibədən sonra A.Rıbnikov Frunze adına Moskva Hərbi Akademiyasını bitirir və həyatını hərbi işə həsr edir. O, ömrünün son illərini Yesentuki şəhərində yaşamışdır.

ГЬЕКИМ МИРЗЕХАНОВ

Франциядa фашистриз акси гьерекатдиз регьбервал гайи Гьеким Мирзеханов дяведилай вилик КцIар райондин кьил тир.

(1911-1944)

Ватандин ЧIехи дяве къарагъайла Азербайжандай райкомдин сад лагьай секретарвиле кIвалахзавайбурукай тек са кас гуьгъуьллудаказ фронтдиз рекье гьатнай. Ам Гьеким Мирзеханов тир. 1911-йисуз Къуба райондин Дигагь хуьре дидедиз хьайи, Къубадин гимназия, гуьгъуьнлай фиркъедин мектеб акьалтIарай, вичин савадлувилиз килигна ина муаллимвиле хвейи Гьеким Агъасидин хва Мирзеханова 1938-1941-йисара КцIарин райкомдин I секретарвиле кIвалахнай, Самур-Девечи къанал акъудуниз регьбервал ганай. Къанал кардик кутурла ам Ленинан ордендиз лайихлу хьанай. Адан тIвар а чIавуз Советрин уьлкведа сифте яз ихьтин орден къачур секретаррин сиягьда гьатнай. Гь.Мирзеханова райкомдиз регьбервал гайи вахтунда зегьметчийри къазанмишай агалкьунрай Азербайжанда сифте яз КцIар райондиз Азербайжандин К(б)П-дин ЦК-дин Яру Пайдах ганай. 1941-йисан январдиз Гь.Мирзеханов Москвадиз, ВПШ-диз кIелиз ракъурнай. Дяве къарагъайла ада гьиле яракь

HƏKİM MİRZƏXANOV

Fransada müqavimət hərəkatının rəhbərlərindən biri olmuş Həkim Mirzəxanov müharibədən əvvəl Qusar rayonuna rəhbərlik edirdi.

Böyük Vətən müharibəsi başlananda Azərbaycandan raykomun birinci katibi vəzifəsində çalışan təkcə bir nəfər cəbhəyə könüllü yola düşdü. O, Həkim Mirzəxanov idi.

1911-ci ildə Quba rayonunun Digah kəndində anadan olmuş, Qubada gimnaziyanı və firqə məktəbini bitirib savadına görə firqə məktəbinə müəllim qəbul olunmuş Həkim Ağası oğlu Mirzəxanov 1938-1941-ci illərdə Qusar Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi işləmişdir. O, Samur-Dəvəçi kanalının qazılmasına rəhbərlik etmiş, kanal işə düşdükdən sonra Lenin ordeninə layiq görülmüşdü. H.Mirzəxanov o vaxt Sovetlər ölkəsində bu ordeni ilk alan katiblərdən biri idi.

Həkim Mirzəxanov Qusara rəhbərlik edərkən rayon zəhmətkeşlərinin qazandığı uğurlar yüksək qiymətləndirilmiş və Qusar rayonu respublikada ilk dəfə olaraq Azərbaycan K(b)P MK-nın Qırmızı Bayrağına layiq görülmüşdür.

1941-ci ilin yanvarında Həkim Mirzəxanovu Mos-

кьунай. 1942-йисуз хайибуру майор Гь.Мирзеханов дяведа квахьна лагьай чIулав чар вахчуна. Амма гьакъикъатда Моздок шегьердин патав кьиле фейи дяведа вичел залан хирер хьайи ам немсери есирда кьуна Польшадиз, ахпа Франциядиз ракъурнай.

Франциядин Родез шегьерда есирда хьайи Гь.Мирзеханова фашистрин аксина женг чIугвадай чинебан кIватIал арадиз гъана, адаз регьбервал ганай. Ада Франциядин партизанрихъ ва генерал Шарль де Голлан кIеретIрихъ галаз алакъа яратмишнай. Адан кIеретIдик Азербайжандин Шеки, Товуз, Ленкаран, Хызы районрай, гьакIни Дагъустандин Кьурагь, Докъузпара районрай ва Дербент шегьердай тир 30-далай виниз есирарни экечIнай. 1944-йисан августдал къведалди Гь.Мирзеханова советрин 150 офицердизни аскердиз есирдай катиз куьмек ганай ва а ксари Франциядин партизанрихъ галаз санал фашистрин аксина женг давамарнай. Гьеким Мирзеханова 300-дав агакьна аскерриз есирдай катиз куьмек гун патал план гьазурнавай. Амма идакай хабар кьур фашистри Гь.Мирзеханов ва адан юлдашар гуьлле гана кьена.

Мирзехановар Къуба патан машгьур лезги сихилрикай я. 1951-йисуз Гь.Мирзеханован уьмуьрдин юлдаш Севдагуьл Мирзеханова Азербайжан ССР-дин Верховный Советдин депутатвиле хкянай. КцIарин куьчейрикай садаз Гь.Мирзеханован тIвар ганва.

kva Ali Partiya məktəbində təhsil almağa göndərirlər. Böyük Vətən müharibəsi başlananda o, buradan cəbhəyə yola düşür və diviziyanın siyasi rəhbəri təyin olunur. 1942-ci ilin dekabrında Mozdok uğrunda gedən döyüşlərdə əsir düşən Həkim Mirzəxanov Polşaya, oradan da Fransaya göndərilir.

Fransanın Rodez şəhərində hərbi düşərgədə əsirlikdə olarkən H. Mirzəxanov faşistlərlə mübarizə aparmaq üçün gizli təşkilat yaradır. Burada o, Fransa partizanları və general Şarl de Qollun silahlı dəstələri ilə əlaqə yaradır. H.Mirzəxanovun yaratdığı gizli təşkilat Azərbaycanın Şəki, Tovuz, Lənkəran, Xızı rayonlarından, həmçinin Dağıstanın Qurah, Doquzpara rayonlarından və Dərbənd şəhərindən olan 30-dan çox hərbi əsiri birləşdirirdi.

1944-cü ilin avqustuna kimi Həkim Mirzəxanov 150 sovet əsgər və zabitinə hərbi düşərgədən qaçmağa kömək göstərmişdi. Həmin ilin avqustun axırında o, 300-dək əsgərin əsirlikdən qaçması üçün plan hazırlamışdı. Lakin faşistlər bundan xəbər tutub təşkilatın rəhbərlərini, o cümlədən Həkim Mirzəxanovu güllələyirlər. Mirzəxanovlar Qubanın məşhur nəsillərindəndir. Həkim Mirzəxanovun həyat yoldaşı Sevdagül Mirzəxanova 1951-ci ildə III çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinə deputat seçilmişdir.

Qusar şəhərinin küçələrindən birinə H.Mirzəxanovun adı verilmişdir.

МИДГЬЕД ШИРИНБЕГОВ

“Эллиндин къагьриман” хьиз Грециядиз сейли хьайи и кьегьал лезгидиз женгинин юлдашри “Михайло” лугьудай.

Грекрихъ галаз санал фашистрин аксина женгера иштирак авур, “Михайло” тIварцIелди машгьур хьайи кьегьал партизан Мидгьед Кичибеган хва Ширинбегован уьмуьрдикайни къагьриманвилерикай къецепатан уьлквейра, иллаки Грецияда гзаф ктабар кхьенва.

Ватандин ЧIехи дяведин йисара Грециядин партизанрин машгьур “ЭЛАС” тешкилатдин актив уьзвийрикай сад хьиз вишералди инсан кьиникьикай куьтягьай, духтур хьиз сейли хьайи Мидгьед Ширинбегова 1944-йисан 25-апрелдиз Эллин Азадвилин Армиядин патай ганвай документ вичин уьмуьрдин эхирдалди багьа аманат хьиз хвенай. Ана кхьенвай: “Чи женгинин юлдаш, духтур Михайло Ширинбе-

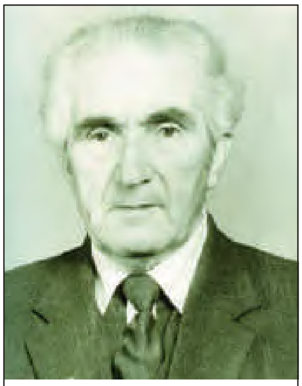

(1917-2002)

MİDHƏD ŞİRİNBƏYOV

“Ellin qəhrəmanı” kimi Yunanıstanda məşhur olan bu ləzgi igidi döyüş yoldaşları arasında “Mixaylo” adı ilə tanınırdı.

Əfsanəvi partizan, yunanlarla birgə faşistlərə qarşı ölüm-dirim mübarizəsində iştirak etmiş Midhəd Şirinbəyovun həyatı və fəaliyyəti barədə xaricdə, ələlxüsus Yunanıstanda onlarca kitab yazılıb.

Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçısı Midhəd Kiçibəy oğlu Şirinbəyov yunan partizanlarının məşhur “ELAS” təşkilatının fəal üzvü olmuşdur. Yüzlərlə insanı ölümün pəncəsindən xilas etmiş, həkim kimi böyük hörmət və nüfuz sahibi olmuş Midhəd Şirinbəyov Ellin Azadlıq Ordusu tərəfindən ona verilmiş şəhadətnaməni ömrünün sonunadək əziz xatirə kimi qoruyub saxlamışdır. Orada belə yazılmışdır: “Mübarizə yoldaşımız, həkim Mixaylo Şirinbəyov

гова "ЭЛАС" Армияда 1944-йисалай къуллугъзава. Азарханадин духтур хьиз вичин буржи кьилиз акъудзавай и кичI тийижир кьегьалди вичин уьмуьр Эллин халкьдин азадвилиз серф авунва".

Дяведа къалурай игитвилерай М.Ширинбегов "Яру Гъед", Ватандин ЧIехи дяведин II дережадин орденриз ва 10 медалдиз лайихлу хьанай. Дагъустандин Филер хуьре дидедиз хьайи, 1939-йисуз Бакудин фелдшервилин мектеб акьалтIарай М.Ширинбегова дяведилай кьулухъ КцIар райондин хуьрера, гьакIни Манкъулидхуьре фелдшервиле кIвалахнай.

"ELAS" Ordusunda 1944-cü ildən döyüşür. Xəstəxananın həkimi kimi çalışan bu qorxu bilməz igid öz həyatını Ellin xalqının azadlıq mübarizəsinə həsr etmişdir".

İkinci dünya müharibəsi illərində göstərdiyi igidliklərə görə M.Şirinbəyov "Qırmızı Ulduz", II dərəcəli Böyük Vətən müharibəsi ordenləri və on medalla təltif olunmuşdur. Əslən Dağıstanın Filer kəndindən olan, Bakı feldşerlər məktəbini bitirmiş M.Şirinbəyov müharibədən sonra Qusar rayonunun müxtəlif kəndlərində, o cümlədən İmamqulukənddə əhalinin sağlamlığı keşiyində durmuşdur.

БАЙРАМ БАЙРАМОВ

(1917-2007)

Киевдиз сифте яз Байрам Байрамован танк гьахьнай. Гьавиляй командирри адаз Советрин Союздин Игитдин тIвар гунин гьакъиндай месэла къарагъарнай.

Са вахтунда тIвар-ван авай устIар хьиз КцIариз ва къунши районриз сейли хьайи, звер гайи спелрилай вич асул лезги тирди гьасятда кьатIуниз жедай Байрам Байрамов 1940-йисуз КцIарай аскервилиз фенай. Саратовда сержантрин, гуьгъуьнлай Ульяновскда танкистрин мектеб акьалтIарай гадади Ватандин ЧIехи дяве Львовда къаршиламишнай.

Танкдин ротадин командир Байрам Байрамова Воронеж, Харьков, Киев шегьерар душмандикай азад ийидай женгера чешне къалурнай.

Киев шегьердиз сифте яз адан танк гьахьнай. И къагьриманвиляй Байрам Советрин Союздин Игитвилин тIварцIиз лайихлу хьана кIанзавай ва командиррини и рекьяй гзаф алахъунар авунай. Ингье Б.Байрамоваз "Яру Пайдах" ва Ватандин ЧIехи дяведин I дережадин кьве орден ганай.

Ада Молдавия, Румыния ва Венгрия фашистрикай азад авун патал кьиле фейи женгерани иштиракнай. Байрам Байрамов кьведра Ватандин ЧIехи дяведин I дережадин ордендиз лайих акунай.

Дяведилай гуьгъуьниз КцIар шегьердин 2-нумрадин мектебда военруквиле кIвалахай Байрам Байрамов 2007-йисуз 90 йиса аваз рагьметдиз фена.

BAYRAM BAYRAMOV

Kiyev şəhərinə birinci olaraq Bayram Bayramovun tankı daxil olmuşdur. Ona görə də komandirləri bu igid tankçının Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülməsi üçün təqdimat yazmışdılar.

Bir vaxtlar adlı-sanlı dülgər kimi Qusarda və qonşu rayonlarda məşhur olan, əsl ləzgi bığları ilə seçilən Bayram Bayramov 1940-cı ildə hərbi xidmətə yollanmış, Saratovda serjantlar məktəbini, sonradan Ulyanovskda tankçılar məktəbini bitirmişdir.

Bayram Bayramov Böyük Vətən müharibəsini Lvovda qarşılamışdır. Tank rotasının komandiri B.Bayramov Voronej, Xarkov və Kiyev şəhərlərinin düşməndən azad edilməsində qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişdir.

Kiyev şəhərinə birinci onun tankı daxil olmuşdur. Komandirləri bu igidliyə görə onu Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına təqdim etmiş, lakin qeyri-müəyyən səbəblərə görə B.Bayramov qəhrəman adı ilə yox, "Qırmızı Bayraq" və iki I dərəcəli Böyük Vətən müharibəsi ordeni ilə təltif edilmişdir. Bayram Bayramov həmçinin Böyük Vətən müharibəsinin bir sıra medallarına layiq görülmüşdür.

O, Moldaviyanın, Rumıniyanın və Macarıstanın faşistlərdən azad olunması uğrunda gedən döyüşlərdə də iştirak etmişdir. Müharibədən sonra Qusar şəhər 2 saylı orta məktəbində hərbi rəhbər işləmiş Bayram Bayramov 2007-ci ildə 90 yaşında vəfat etmişdir.

САЛАГЬ САЛАГЬОВ

(1910-1942)

“Болгариядин игит” тIварцIиз лайихлу хьайи кьегьал кцIарви Салагь Салагьован сурал чкадин агьалийри датIана цуьквер тада.

Болгариядин Мичурин шегьердин паркуна 1959-йисан 7-ноябрдиз кцIарви Салагь Дашдемиран хва Салагьован гуьмбет хкажна. Чкадин агьалийрин тIалабуналди шегьердин кьилевайбуру и месэладихъ авсиятда кьилди къарар кьабулнай. Тодор Атанасова арадал гъайи и гуьмбетдин вилик гьамиша цIийи цуьквер жеда. Болгариядин чилер фашистрин пацукай хкуддай чIавуз вич 32 йиса аваз гьелек хьайи лезги кьегьалдиз ина “Болгариядин игит” тIвар ганай.

1910-йисуз КцIар райондин Хуьлуьхърин хуьре дидедиз хьайи Салагьа Азербайжандин Хуьруьн Майишатдин Институтдин агрономвилин факультет куьтягьнай. 1939-йисалай ада КцIар шегьердин исполкомдин секретарвиле, гуьгъуьнлай райисполкомдин завотделвиле, гамарин артелдин директорвиле, райкомдин оргтделдин инструкторвиле кIвалахнай.

Ватандин ЧIехи дяведив Моздокда эгечIай кьегьалди “Къафкъаз хуьнай” ва “Игитвиляй” медалар къачунай. Адан уьмуьр 1942-йисан 15-мартдиз Болгариядин чилел кьатI хьанай.

SALAH SALAHOV

“Bolqarıstan qəhrəmanı” adına layiq görülmüş igid qusarlı Salah Salahovun qəbri üstünə yerli əhali daim tər çiçəklər düzür.

Bolqarıstanın Miçurin şəhərinin parkında 1959-cu ilin noyabrın 7-də qusarlı igid Salah Daşdəmir oğlu Salahova abidə ucaldılmışdır. Şəhər ictimaiyyətinin tələbi, şəhər sovetinin qərarı, heykəltaraş Todor Atanasovun rəhbərliyi ilə ucaldılmış bu abidənin önündə həmişə tər çiçəklər olur. 1942-ci ilin martın 15-də Miçurin şəhərində gedən qanlı döyüşlərdə rəşadət göstərmiş və qəhrəmancasına həlak olmuş 32 yaşlı əsgərin xatirəsi burada əziz tutulur. Ona “Bolqarıstan qəhrəmanı” adı verilib.

1910-cu ildə Qusar rayonunun Xuluq kəndində anadan olmuş Salah Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunu bitirib, aqronom işləyirdi. O, 1939-cu ildən Qusar Şəhər İcraiyyə Komitəsinin katibi, Qusar Rayon İcraiyyə Komitəsinin şöbə müdiri, xalça artelinin direktoru, raykomun təşkilat şöbəsinin təlimatçısı vəzifələrində çalışmışdır.

Böyük Vətən müharibəsini Mozdokda başlamış Salah Salahov “Qafqazın müdafiəsinə görə” və “İgidliyə görə” medalları ilə təltif olunmuşdu. O,1942-ci ilin martın 15-də Bolqarıstan torpağında əbədiyyətə qovuşdu.

САЛАТ САРУХАНОВ

(1921-1985)

Ватандин ЧIехи дяведа 23 йиса аваз майордин чин къачур Салат Сарухановакай фронтдин газетри гзаф материалар чапнай.

Саруханов Слат Келентеран хва 1921-йисуз КцIар райондин Хьилерин хуьре дидедиз хьана. Ада Къубадин Хуьруьн Майишатдин Техникум куьтягьай кумазни дяве къарагьнай. Взводдиз, гуьгъуьнлай ротадиз регьбервал гайи С.Саруханов 1943-йисуз батальондин командир хьанай.

Вичел муьжуьдра залан хирер хьайи и кьегьал дяведа “Яру Гъед”, Александр Невский орденриз, кьегьалвиляй ва Берлин къачунай медалриз лайихлу хьанай. Дяведилай гуьгъуьниз ада КцIар райондин Чапаеван тIварунихъ галай колхоздин регьбервиле, кьилин агрономвиле, Ясабрин ва Хьиле-

SALAT SARUXANOV

Böyük Vətən müharibəsində 23 yaşında mayor rütbəsini almış Salat Saruxanov haqqında o dövrün cəbhə qəzetləri məqalələr çap etmişdir.

Saruxanov Salat Kələntər oğlu 1921-ci ildə Qusar rayonunun Hil kəndində anadan olmuşdur. Salat Quba Kənd Təsərrüfatı Texnikumunu bitirən kimi müharibə başlanır. Vzvoda, sonradan rotaya rəhbərlik edən Salat Saruxanov 1943-cü ildə batalyon komandiri təyin olunur.

Səkkiz dəfə ağır yaralanmış, “Qırmızı Ulduz”, Aleksandr Nevski ordenləri ilə təltif olunmuş, Berlinin alınmasına görə medallara layiq görülmüş zabit müharibədən sonra Qusar rayonundakı Çapayev adına kolxozun sədri, baş aqronomu vəzifələrində çalışmış, sonralar Yasab və Hil kənd məktəblərində hərbi rəh-

рин хуьрерин мектебрин военруквиле к

ШИХНЕБИ ШИХНЕБИЕВ

Дяведи лигимарай Шихнеби Шихнебиев гуьгъуьнлай вичин къуллугъдай полковниквилин дережадиз хкаж хьана.

КцIар райондин КIур хуьре дидедиз хьайи Шихнеби Шагьвеледан хва Шихнебиева Яргундал юкьван мектеб акьалтIарна, хайи хуьре бригадирвиле кIвалахнай, гуьгъуьнлай хуьруьн советдиз регьбервал ганай. Ватандин ЧIехи дяведин йисара кьегьалвилелди ватан хвейи ам шумудни са ордендизни медалдиз лайихлу хьанай. Жегьил офицерди Грузиядин Ахалкалаки шегьерда авай военный частуна ва Бакудин дивизияда къуллугъ авунай. Ленинграддин Вини Дережадин Военный Мектеб, гуьгъуьнлай Азербайжандин НафтIадин ва Химиядин Институт акьалтIарнай.

Ш.Шихнебиева 24 йисуз (1958-1982-йисара) ара датIана Азербайжандин Къенепатан Крарин Министерствода отделдиз регьбервал ганай. Вичин михьи тIвар хуьз алакьай и намуслу кас министерстводин вири кIвалахдарриз чешне тир. Гьавиляй ам “СССР-дин Къенепатан Крарин Министерстводин лайихлу кIвалахдар” хьтин гьуьрметдин тIварцIиз лайихлу хьанай. Полковник Ш.Шихнебиева пенсиядиз фейидалай гуьгъуьниз Госпланда, Баксоветда ва Главколхозстройда кIвалахнай.

dir.

ŞİXNƏBİ ŞİXNƏBİYEV

Böyük Vətən müharibəsinin mətinləşdirdiyi hərbçilərdən olan Şixnəbi Şixnəbiyev xidmətlərinə görə polkovnikliyə qədər ucalmışdır.

Qusar rayonunun Ukur kəndində 1924-cü ildə anadan olmuş Şixnəbi Şahvələd oğlu Şixnəbiyev Böyük Vətən müharibəsindən I və II dərəcəli Böyük Vətən müharibəsi ordenləri, Qırmızı Ulduz ordeni, “İgidliyə görə” medalı və başqa medallarla qayıtmışdır. Gənc zabit Gürcüstanın Axalkalaki şəhərindəki hərbi hissədə və Bakıdakı Azərbaycan diviziyasında xidmət etmişdir. O, Leninqrad Ali Hərbi Məktəbini, sonralar isə Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunu bitirmişdir.

1958-ci ildən başlayaraq, 24 il fasiləsiz Azərbaycan DİN-də işləyən Ş.Şixnəbiyev iqtisadçıdan maliyyə-plan idarəsinin rəisi vəzifəsinə və polkovnik rütbəsinədək yüksəlmişdir. Qazandığı nailiyyətlərə və nümunəvi fəaliyyətinə görə onun daxili işlər orqanlarında fəaliyyət müddəti daha üç il uzadılmış və bundan sonra təqaüdə çıxmışdır. Sonrakı illərdə Şixnəbi Şixnəbiyev Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində, Dövlət Plan Komitəsində çalışmışdır. O, “SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin əməkdar işçisi” fəxri adına layiq görülmüşdür.

АБДУЛЛА ОРДУХАНОВ

Дяведиз рекье гьатайла 28 яшинда авай Абдулла Ордуханов Нахчивандин Госпландин седри тир.

(1910-2000)

КцIара 1925-йисуз сифте яз советрин мектеб куьтягьайбурун арада Абдулла Агьамирзедин хва Ордухановни авай. 1910-йисуз Дагъустандин Самур округдин Чепер хуьре дидедиз хьайи Абдулла вичихъ чIехи алакьунар авай гада тир. 1931-йисуз Къубадин Хуьруьн Майишатдин Техникум, 1938-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Халкьдин Майишатдин Институт акьалтIарай жегьил 28 йиса аваз Нахчиван АССР-дин Госпландин седривиле тайинарнай. 1941-йисуз ам и везифа туна, гуьгъуьллудаказ дяведиз фенай. Дивизиядин автопаркунин, взводдин ва рота-

ABDULLA ORDUXANOV

Könüllü olaraq cəbhəyə yola düşəndə 28 yaşlı Abdulla Orduxanov Naxçıvan Dövlət Plan Komitəsinin sədri idi.

Qusarda 1925-ci ildə ilk sovet məktəbini bitirənlər arasında Abdulla da var idi. 1910-cu ildə Dağıstanın Samur dairəsinin Cəbə kəndində anadan olmuş Abdulla Ağamirzə oğlu Orduxanov bacarığı və savadı ilə hələ gənc yaşlarından diqqəti cəlb edir. 1931-ci ildə Quba Kənd Təsərrüfatı Texnikumunu, 1938-ci ildə Azərbaycan Dövlət Xalq Təsərrüfatı İnstitutunu bitirən gənc 28 yaşında Naxçıvan MSSR Dövlət Plan Komitəsinin sədri təyin olunur.

Böyük Vətən müharibəsi başlananda o, könüllü olaraq cəbhəyə yola düşür. Diviziya avtoparkının xid-

дин командирвиле, 5-Гвардиядин танкарин Армиядин корпусдин комбатдин заместителвиле къуллугъай Абдулла Ордуханов “Яру Гъед” ва Ватандин ЧIехи дяведин II дережадин орденриз ва гзаф медалриз лайихлу хьанай.

1946-йисуз Ватандиз хтай гвардиядин кьилин лейтенант Абдулла Ордуханов Республикадин Госпландин заместителвиле тайинарнай. 1947-йисуз ада КцIарин райкомдин I секретарвиле кIвалахнай. 1948-йисуз вич “Главтоннельстрой”дин начальникдин заместителвиле кIвалахиз ракъурай А.Ордуханова са йисалай Республикадин Совминдин кадрийрин отделдиз регьбервал ганай. 1952-йисуз Генже вилаятдин исполкомдин седривиле кIвалахай ам гьа йисуз Генже вилаятдин советдиз депутатвиле хкянай.

1953-1954-йисара А.Ордуханов Нахчиван АССР-дин Госпландин седри хьана. 1955-йисалай пенсиядиз фидалди гьакъисагъвилелди Нахчиван АССР-дин Совминдин сад лагьай заместителвиле кIвалахай ам “Гъуьрметдин лишан” ордендиз лайихлу хьанай.

СЕДРЕДДИН МИРЗАЛИЕВ

Женгерикай сада хура гуьлле акьур Седреддин Мирзелиев рекьинин пацукай са гужалди хкуднай.

Ватандин ЧIехи дяве къарагъайла хуьлуьхъви Седреддин Исмиханан хцин 19 яшар цIийиз тамам хьанвай. Дяведа эвел взводдин, гуьгъуьнлай ротадин командир хьайи ада душмандин аксина кьегьалвилелди женг чIугунай. 1943-йисуз гуьлледи адан рикIяй тIвек акъуднай. Са йис кьван вахтунда госпиталда къаткай жегьил 1944-йисуз цIийи кьилелай фронтдиз рекье гьатнай ва дяве куьтягь жедалди женгера хьанай.

Вич Ватандин ЧIехи дяведин I дережадин ордендиз ва маса орденризни медалриз лайих акур офицерди дяве куьтягь хьайила Къунахкент райондин военкоматда инструкторвиле, IV ва I частарин начальниквиле къуллугънай. Гуьгъуьнлай ада Бакудин Азизбегов райондин исполкомдин пландин отделдиз, са кьадар вахтунилай райкомдин теблигъатдин отделдиз регьбервал ганай.

1951-1956-йисара С.Мирзалиева Бакуда 589-полкунин штабдин начальникдин куьмекчивиле кIвалахна. Са вахтунда Азизбегов райондин военкоматда отделдиз регьбервал гайи, военкомдин заместителвиле кIвалахай, вичихъ чIехи алакьунар авай пол-

mət rəisi, taqım və rota komandiri, 5-ci Qvardiya Tank Ordusu korpusunda batalyon komandirinin müavini vəzifəsində xidmət edən A.Orduxanov “Qırmızı Ulduz”, II dərəcəli Böyük Vətən müharibəsi ordenləri və bir çox medallarla təltif olunur.

1946-cı ildə qvardiya baş leytenantı kimi ordudan tərxis olunan Abdulla Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin Dövlət Plan Komitəsinə sədr müavini vəzifəsinə göndərilir. 1947-ci ildə o, Qusar Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi təyin olunur. Bakı “Baştuneltikinti” idarəsi rəisinin müavini, Respublika Nazirlər Soveti kadrlar şöbəsinin rəisi, Gəncə Vilayəti İcraiyyə Komitəsinin sədri vəzifələrində çalışan A.Orduxanov bir vaxtlar rəhbərlik etdiyi Naxçıvan Dövlət Plan Komitəsinə yenidən sədr göndərilir.

1953-1954-cü illərdə bu vəzifədə çalışan A.Orduxanov 1955-ci ildə Naxçıvan MSSR Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə təyin edilir. Qüsursuz fəaliyyətinə görə “Şərəf nişanı” ordeninə layiq görülən A.Orduxanov buradan pensiyaya çıxır.

SƏDRƏDDİN MİRZƏLİYEV

Döyüşlərdən birində sinəsinə güllə dəyən Sədrəddin Mirzəliyevin həyatını həkimlər çətinliklə xilas edirlər.

Böyük Vətən müharibəsi başlananda Qusar pedaqoji məktəbinin məzunu 19 yaşlı Sədrəddin İsmixan oğlu Xuluq kənd orta məktəbində müəllim işləyirdi. Vzvod komandiri, sonradan isə rota komandiri kimi döyüşən Sədrəddin Mirzəliyev 1943-cü ildə ağır yaralanır, güllə onun ürəyini deşir. Lakin o, möcüzə nəticəsində sağ qalır.

Müharibədən sonra S.Mirzəliyev Qonaqkənd rayon hərbi komissarlığında təlimatçı, lV hissənin rəisi, l hissənin rəisi, hərbi komissarın müavini, Bakının Əzizbəyov Rayon İcraiyyə Komitəsi plan şöbəsinin müdiri, mədəniyyət şöbəsinin müdiri, həmin rayonun partiya komitəsində təbliğat şöbəsinin müdiri vəzifələrində işləyir.

1951-1956-cı illərdə S.Mirzəliyev 589-cu polkun qərargah rəisinin köməkçisi, Əzizbəyov rayon hərbi komissarlığında I şöbənin rəisi, rayon hərbi komissarının müavini vəzifələrində çalışır. 1965-ci ildə Ümumittifaq Yeyinti Sənayesi İnstitutunu yenicə bitirmiş Sədrəddin Mirzəliyevi Göyçay rayonuna hərbi komissar vəzifəsinə göndərirlər. 5 il burada çalışdıqdan sonra onu Gəncə şəhər hərbi komissarı vəzifəsinə irəli çə-

ковник Седреддин Мирзалиева 5 йисуз Гуьйчайдин, 7 йисуз Генжедин военкоматриз регьбервал ганай.

САЛАТ МЕВЛАНОВ

Майорвилин чин 1944-йисан августдиз къачур Салат Мевланов дяведилай кьулухъ 53 йисуз чинал ккIал алаз къекъвенай.

(1920-2009)

Машгьур 416-Таганрог дивизияда батальондин командир хьайи Салат Мевланова гзаф шегьерарни хуьрер фашистрикай азад авунин карда мукьувай иштиракнай. КцIар райондин Ясаб хуьре дидедиз хьайи С.Мевланова Хьилерин юкьван мектеб акьалтIарайдалай гуьгъуьниз КцIарин педмектебда кIелна. 1939-1941-йисара Тамбовдин кавалериядин училище акьалтIарай жегьил гьанай дяведиз фена. Вичел иридра залан хирер хьайи С.Мевланов “Яру Пайдах”, Ватандин ЧIехи дяведин I ва II дережадин ва “Яру Гъед” орденриз, гзаф медалриз лайихлу хьанай.

Дяведилай гуьгъуьниз партиядин мектеб акьалтIарай Салат Мевланова Хачмазин райкомдин инструкторвиле, Гьажикъабулдин РИК-дин седривиле, КцIар Шегьердин Советдин седривиле, КцIарин концервийрин заводдин директорвиле кIвалахнай.

РАШИД ГЬУЬСЕЙНОВ

Майор Рашид Гьуьсейнов дяведа къалурай кьегьалвилерай кьведра “Яру Гъед” ордендиз лайихлу хьанай.

(1914-2000)

КцIар райондин Ясабрин хуьре 1914-йисуз дидедиз хьайи Рашид Салегьан хва Гьуьсейнов пешекар военный тир. 1938-йисуз Бакудин НафтIадин Техникум акьалтIарна аскервилиз фейи ада Ватандин ЧIехи дяведин йисара душмандин аксина кьегьалвилелди женг чIугунай. Гьа и чIавуз майордин чин къачур ам вичи къалурай кьегьалвилерай кьведра “Яру Гъед” ордендиз ва гзаф медалриз лайихлу хьанай.

1946-1958-йисара авиациядин частара къуллугъай Рашид Гьуьсейнова гуьгъуьнлай 15 йисуз ара датIана КцIарин агьалияр хуьнай райондин штабдиз регьбервал гана. Ам 2000-йисуз рагьметдиз фена.

kirlər. O, burada çalışdığı 7 il ərzində öz prinsipiallığı və səriştəsi ilə şəhər əhalisinin hörmətini qazanır.

SALAT MÖVLANOV

Mayor rütbəsini qızğın döyüşlər zamanı, 1944-cü ilin avqustunda alan Salat Mövlanov müharibəni Berlində başa vurmuş, 53 il üzündə qəlpə gəzdirmişdir.

Məşhur 416-cı Taqanroq diviziyasında batalyon komandiri olmuş Salat Mövlanov bir sıra şəhər və kəndlərin faşistlərdən azad olunmasında yaxından iştirak etmişdir.

Qusar rayonunun Yasab kəndində anadan olmuş S.Mövlanov Hil kənd orta məktəbini bitirdikdən sonra Qusar Pedaqoji Məktəbində təhsil almışdır. 1939-1941-ci illərdə o, Tambov kavaleriya məktəbinə daxil olmuş və oradan cəbhəyə yola düşmüşdür. Müharibədə yeddi dəfə yaralanan zabit “Qırmızı Bayraq”, I və II dərəcəli Böyük Vətən müharibəsi, “Qırmızı Ulduz” ordenləri və bir sıra medallarla təltif olunmuşdur.

Müharibədən sonra ali partiya məktəbini bitirən Salat Mövlanov Xaçmaz Rayon Partiya Komitəsində təlimatçı, Hacıqabul RİK-nin sədri, Qusar Şəhər Sovetinin sədri, Qusar konserv zavodunun direktoru vəzifələrində işləmişdir.

RƏŞİD HÜSEYNOV

Mayor Rəşid Hüseynov müharibədə göstərdiyi igidliklərə görə iki dəfə “Qırmızı Ulduz” ordeni ilə təltif olunmuşdur.

Qusar rayonunun Yasab kəndində 1914-cü ildə anadan olmuş Rəşid Saleh oğlu Hüseynov peşəkar hərbçi idi. 1938-ci ildə Bakı Neft Texnikumunu bitirdikdən sonra könüllü surətdə cəbhəyə yola düşmüş R.Hüseynov Böyük Vətən müharibəsi cəbhələrində qəhrəmanlıqla döyüşmüşdür. Mayor Rəşid Hüseynov iki dəfə “Qırmızı Ulduz” ordeni ilə təltif olunmuşdur.

O, müharibədən sonra da hərb sənətindən ayrılmamış, 1946-1958-ci illərdə aviasiyanın müxtəlif hissələrində qulluq etmişdir. Rəşid Hüseynov 15 il fasiləsiz Qusar rayon mülki müdafiə qərargahına rəhbərlik etmişdir. O, 2000-ci ildə vəfat etmişdir.

АБДУЛГЬАЛИМ АБДУЛГЬАЛИМОВ

Ватандин ЧIехи дяведин йисара Абдулгьалим Абдулгьалимов ротадин ва батальондин командир тир.

(1914-1983)

КцIар райондин Кичан хуьре дидедиз хьайи Абдулгьалим Абдулгьалимова Ватандин ЧIехи дяведин йисара къачур орденрини медалри кьегьал лезгиди дяведа къалурай къагьриманвилерикай хабар гузва. Дяведай хурал "Женгинин Яру Пайдах", "Яру Гъед", Ватандин ЧIехи дяведин I, II ва III дережадин орденар, гьакIни гзаф медалар алаз хтай офицерди хайи хуьре К.Марксан тIварунихъ галай колхоздиз регьбервал ганай ва ам миллионер колхоздиз элкъуьрнай.

Гуьгъуьнлай КцIар Шегьердин Советдиз регьбервал гайи ада райфакдин ва общепитдин объединенидин седривилени кIвалахнай. И намуслу инсан ам чидайбуру къени гьуьрметдалди рикIел хкида.

ABDULHƏLİM ABDULHƏLİMOV

Böyük Vətən müharibəsi illərində Abdulhəlim Abdulhəlimov rota və batalyon komandiri olmuşdur.

Qusar rayonunun Kiçan kəndində anadan olmuş Abdulhəlim Abdulhəlimovun Böyük Vətən müharibəsi illərindəki təltifləri igid ləzginin cəbhədə göstərdiyi şücaətlər haqqında təsəvvür yaradır. "Qırmızı Bayraq", "Qırmızı Ulduz", I, II və III dərəcəli Böyük Vətən müharibəsi ordenləri və çoxlu medallarla Vətənə qayıdan zabit doğma kəndindəki K.Marks adına kolxoza rəhbərlik edir və onu milyonçu təsərrüfata çevirir.

Sonradan Qusar Şəhər Sovetinin sədri vəzifəsinə təyin olunan A.Abdulhəlimov bir müddət sonra rayon kooperativlər ittifaqına və ictimai iaşə idarəsinə rəhbərlik etmişdir. Bu namuslu adamın adını onu tanıyanlar həmişə hörmətlə çəkirlər.

ЭЛГЬЕД ИСМАИЛОВ

Ротадин командир Элгьед Исмаилова Майданек концлагер азад авунин карда иштиракнай.

(1914-2007)

Мерд къилихрин, зегьметдал рикI алай, ингье вичиз туькьуьл кьисмет несиб хьайи Элгьед Исмаилов КцIар райондин Кичан хуьре дидедиз хьана. 1940-йисуз Къубадин педмектеб акьалтIарна Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин тарихдин факультетдик экечIай жегьил аскервилиз фена. Ада Ватандин ЧIехи дяве аскервиле къаршиламишна. Ягъ-ягъунрик кьил кутурла ада чешне къалурнай ва гьавиляй адал аскерриз регьбервал гун тапшурмишнай. Ам дяведа къалурай кьегьалвилерай "Яру Гъед", кьуд Ватандин ЧIехи дяведин I дережадин орденриз ва гзаф медалриз лайихлу хьанай.

Ватандиз хтайла адан несиб-кьисмет масад хьанай. Гада фашистрин хура акъвазай вахтунда адан кьуьзуь буба Серкер 1944-йисуз советрин аксина теблигьат тухузвай кас хьиз къелемдиз гана дустагъда тунай ва ам гьана кечмиш хьанай. Гьахъсузвилериз туьш хьайи Элгьед Дагъустандиз физ мажбур хьана. Ада 47 йисуз Кьурагь районда муал-

ƏLHƏD İSMAYILOV

Rota komandiri Əlhəd İsmayılov faşistlərin Maydanek ölüm düşərgəsinin azad olunmasında iştirak etmişdir.

Mərd, zəhmətkeş, mübariz insan olan, lakin ömrü boyu taleyin acı zərbələrinə məruz qalan Əlhəd İsmayılov Qusarın müdrik ağsaqqallarından idi. Qusar rayonunun Kiçan kəndində doğulmuş, burada orta məktəbi, 1940-cı ildə Quba pedməktəbini bitirib, Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinə qəbul olunmuş gənc müharibə başlanan kimi, əlinə silah alıb cəbhəyə yola düşür. Müharibədə göstərdiyi igidliklərə görə "Qırmızı Ulduz", 4 Böyük Vətən müharibəsinin I dərəcəli ordeninə və çoxlu medallara layiq görülür.

Vətənə qayıdan zabiti həyat ikinci dəfə sınağa çəkir. O, öyrənir ki, faşistlərlə ölüm-dirim mübarizəsi apardığı vaxt qoca atası Sərkəri antisovet təbliğatı aparan şəxs kimi ləkələyərək, həbs etmişlər və ağsaqqal həbsxanada vəfat etmişdir. Bu haqsızlığı görən Əlhəd Dağıstana köçür. O, 47 il Qurah rayonunda yaşayır və burada müəllim işləyir. Haqsızlıqlarla barışmayan Əlhəd atasının adını təmizə çıxarmaq üçün uzun illər müxtəlif təşkilatlara məktublar yazır və

лимвал авунай. Элгъед Исмаилова яргъал йисара чӀугур зегьметдин нетижа яз 1974-йисуз Азербайжан Республикадин Верховный Суддин къарардалди адан бубадин тӀвар михьидиз акъудна. 1977-йисуз Э.Исмаилов КцӀариз хтанай. Анжах 7 йисалай мадни Дагъустандиз хъфиз мажбур хьанай. 1993-йисуз ада КцӀара цӀийи кьилелай бине кухтуна ва 2007-йисуз ина рагьметдиз фена.

nəhayət, 1974-cü ildə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qərarı ilə atasının adının təmizə çıxarılmasına nail olur.

1977-ci ildə Qusara qayıdan Ə.İsmayılov burada 7 il yaşadıqdan sonra yenidən Dağıstana köçməyə məcbur olur. Nəhayət, ağsaqqal 1999-cu ildə ürəyinin hökmü ilə son dəfə vətəninə - Qusara köçür və 2007-ci ildə burada vəfat edir.

ЖАМАЛЕДДИН ЖАЛИЛОВ

Батальондин командир, майор Жамаледдин Жалилова дяве къарагъай йикъалай женг чӀугунай.

(1907-1978)

КцӀар райондин Хуьлуьхърин хуьре 1907-йисуз дидедиз хьайи Жамаледдин Гьакиман хва Жалилов 1923-йисуз Азербайжандин командиррин мектебдик экечӀнай ва 1927-йисуз анаг тафаватлувилелди акьалтӀарнай. Дуьзвални гьахъ гьамиша вине кьадай и кас халисан офицер тир.

1948-1952-йисара КцӀар райондин исполкомдин седривиле кӀвалахай адан регьбервилик кваз ина гзаф эцигунар ва абадвилер кьиле фенай. 1951-йисуз Жамаледдин Жалилов Азербайжан Республикадин Верховный Советдин депутатвиле хкянай. Вичин уьмуьрдин эхиримжи йисара ада Агъа Лакаррин хуьруьн юкьван мектебда военруквиле кӀвалахнай.

CAMALƏDDİN CƏLİLOV

Batalyon komandiri, mayor Camaləddin Cəlilov Böyük Vətən müharibəsi başlanan gündən əlinə silah almışdır.

Qusar rayonunun Xuluq kəndində 1907-ci ildə anadan olmuş Camaləddin Hakim oğlu Cəlilov 1923-cü ildə Azərbaycan komandirlər məktəbinə daxil olmuş, 1927-ci ildə oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. Düzlüyü və ədaləti həmişə uca tutmuş bu insan əsl zabit keyfiyyətlərinə malik idi.

Müharibədən sonra, 1948-1952-ci illərdə o, Qusar Rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri vəzifəsində çalışmışdır. Həmin illərdə onun rəhbərliyi ilə çoxlu tikinti və abadlıq işləri həyata keçirilmişdir. 1951-ci ildə Camaləddin Cəlilov Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin deputatı seçilmişdir. Ömrünün son illərində o, Aşağı Ləgər kənd məktəbində hərbi rəhbər işləmişdir.

БАЛАКЪАРДАШ ГЬАЖИЕВ

КцӀарай Ватандин ЧӀехи дяведиз фейи виридалайни яшлу офицер Балакъардаш Гьажиев тир.

Яргунрин хуьре 1904-йисуз дидедиз хьайи Балакъардаша 1923-1926-йисара Бакудин военный мектебда кӀелнай. 1932-1935-йисара Азербайжандин дивизиядин I полкуна ротадин командирвиле къуллугъай гадади 1938-йисуз Ленкарандин педтехникум акьалтӀарнай. Дяведин вахтунда ада ротадиз регьбервал ганай.

Дяведилай гуьгъуьниз Б.Гьажиева Бакудин 31- нумрадин мектебда военруквиле, Худат шегьерда урус чӀалан муаллимвиле, Бакудин Маштагъа хуьруьн 208 ва 97-нумрайрин мектебра военруквиле кӀвалахнай.

BALAQARDAŞ HACIYEV

Qusardan Böyük Vətən müharibəsinə yola düşmüş zabitlər arasında ən yaşlısı Balaqardaş Hacıyev idi.

Qusar rayonunun Həzrə kəndində 1904-cü ildə anadan olmuş Balaqardaş 1923-1926-cı illərdə Bakı hərbi məktəbində təhsil almışdır. 1932-1935-ci illərdə Azərbaycan diviziyasının I polkunda rota komandiri kimi qulluq edən gənc 1938-ci ildə Lənkəran pedtexnikumunu bitirmişdir. Müharibə illərində o, rotaya rəhbərlik etmişdir.

Müharibədən sonra B.Hacıyev Bakıdakı 31 saylı məktəbdə hərbi rəhbər, Xudat şəhər məktəbində rus dili müəllimi, Bakının Maştağa qəsəbəsindəki 208 və 97 saylı məktəblərdə hərbi rəhbər işləmişdir.

КЪАЙИТМАЗ БАЧАРОВ

Лейтенант Къайитмаз Бачаров ротадин командир хьиз женгерив эгечIнай.

Яргун хуьре 1922-йисуз дидедиз хьайи, ина юкьван мектеб, 1941-йисуз Къубадин Хуьруьн Майишатдин Техникум акьалтIарай Къайитмаз Аллагьвердидин хва Бачарова Ватандин ЧIехи дяведин сад лагьай йикъалай гьиле яракь кьунай.

Бакудин военный командиррин мектебда чирвилер къачуна, дяведиз фейи ада танкар ядай взводдиз, гуьгъуьнлай ротадиз регьбервал ганай. Гвардиядин кьилин лейтенант Къайитмаз Аллагьвердидин хва Бачаров дяведай хурал ватандин шумудни са орденар ва медалар алаз хтанай. Ада яргъал йисара хайи хуьре ветеринарвиле кIвалахна.

QAYITMAZ BAÇAROV

Leytenant Qayıtmaz Baçarov rota komandiri kimi döyüşlərdə iştirak etmişdir.

Həzrə kəndində orta məktəbi, 1941-ci ildə Quba Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun baytarlıq fakültəsini bitirmiş Qayıtmaz Allahverdi oğlu Baçarov Böyük Vətən müharibəsinin ilk günlərindən qələbəyə kimi cəbhədə olmuşdur.

Bakı hərbi komandirlər məktəbini başa vurub, leytenant rütbəsində cəbhəyə yola düşmüş Qayıtmaz tank əleyhinə atıcılar bölüyünün komandiri, sonralar rota komandiri kimi vuruşlarda iştirak etmişdir. Qvardiya baş leytenantı Qayıtmaz Allahverdi oğlu Baçarov Böyük Vətən müharibəsindən orden və medallarla qayıtmış, uzun illər doğma kəndində baytarlıq məntəqəsinin müdiri işləmişdir.

КЕРИМАГЪА ЖАФЕРОВ

Керимагъа Жаферова Освенцим фашистрикай азад авунин карда мукьувай иштиракнай.

КцIар райондин ТIигьир хуьре 1916-йисуз дидедиз хьайи, КцIарин педмектеб акьалтIарна муаллимвиле кIвалахзавай К.Жаферов дяведиз гьвечIи лейтенант яз фенай. Ам танкар ядай ротадин командир тир. Дяве Германияда кьилиз акъудай танкарин ротадин командир, кьилин лейтенант К.Жаферов Ватандин ЧIехи дяведин I ва II дережадин орденриз, гьакIни “Яру Гъед” ордендиз лайихлу хьанай.

Ватандин ЧIехи дяве куьтягь хьайидалай гуьгъуьниз 18 йисуз ТIигьир хуьруьн советдиз регьбервал гайи Керимагъа Жаферов гзафбурун рикIел инсанперес ва гьахъ вине кьадай инсан хьиз алама.

KƏRİMAĞA CƏFƏROV

Kərimağa Cəfərov Osvensimin faşistlərdən azad edilməsində yaxından iştirak etmişdir.

Qusar rayonunun Düztahir kəndində 1916-cı ildə anadan olmuş, Qusar pedaqoji məktəbini yenicə bitirib, müəllim kimi fəaliyyətə başlamış Kərimağa cəbhəyə kiçik leytenant kimi yola düşmüşdür. O, tank atıcı rotasının komandiri olmuşdur. Müharibəni Almaniyada başa çatdırmış tank rotasının komandiri, baş leytenant Kərimağa Cəfərov Böyük Vətən müharibəsinin I və II dərəcəli ordenləri, o cümlədən Qırmızı Ulduz ordeni ilə təltif olunmuşdur.

Böyük Vətən müharibəsindən sonra 18 il Düztahir kənd sovetinə rəhbərlik etmiş Kərimağa Cəfərov insanpərvər və xeyirxah adam kimi xatirələrdə yaşayır.

ЛУКЬМАН ИДРИСОВ

Лукьман Идрисова чIехи гъалибвилиз са варз амаз женгера вичин вилерин экв квадарнай.

Идрисов Лукьман Шихзададин хва 1922-йисуз КцIар райондин Мучугъ хуьре дидедиз хьана. 1942-йисуз ам гуьгъуьллудаказ дяведиз фена. Брянскда, Курскда, гьакIни Свердловскда кьиле фе-

LOĞMAN İDRİSOV

Loğman İdrisov böyük qələbəyə bir ay qalmış döyüşlərdən birində gözlərinin nurunu itirmişdir.

İdrisov Loğman Şixzada oğlu 1922-ci ildə Qusar rayonunun Mucuq kəndində anadan olmuşdur. O, 1942-ci ildə könüllü olaraq müharibəyə getmiş, Bryansk, Kursk ətrafında, həmçinin Sverdlovskda ge-

йи женгера эрчIи гъиле гуьлле акьур ва са тIуб квадарай ам хер сагъ хьун кумазни цIийи кьилелай женгерив эгечIна.

1945-йисуз минадал акьалтай Лукьмана вилерин экв квадарна. Ам ватандиз набут яз хтана. ЯтIани руьгьдай ават тавуна хуьруьнвийрихъ галаз санал зегьметдив эгечIна. Хизан туькIуьрна, веледар чIехи авуна. Лукьман бубади 2010-йисан 9-майдиз ЧIехи Гъалибвилин 65-йисан мярекатра мукьувай иштиракна.

dən döyüşlərdə qəhrəmanlıqlar göstərmişdir. Şəhadət barmağını itirən Loğman yarası sağalandan sonra yenidən ön cəbhədə döyüşlərə qatılmışdır.

1945-ci ildə minaya düşən Loğman gözlərini qurban verdi. Vətənə qayıtdıqdan sonra o, dinc quruculuq işlərində kənd camaatı ilə çiyin-çiyinə çalışdı, ailə qurub övladlarına atalıq etdi. Loğman babaya Böyük Qələbənin 65 illik yubileyində iştirak etmək nəsib oldu.

НУРБАЛА РЗАХАНОВ

Немсерин фельдмаршал Паулюс ва адан 12 генерал есирда кьуркбурук Нурбала Рзахановни квай.

Ватандин ЧIехи дяведин тарихда са вакъиа гьмишалух яз гьатна. Советрин разведчикри немсерин генерал-фельдмаршал Паулюс ва адан 12 генерал есирда кьунай. Дуьньядиз ван авур и карда Нурбала Эрзиманан хва Рзахановани мукьувай иштиракнай. Гуьгъуьнлай ада Сталинградда кьиле фейи женгерик, гьакIни Украина ва Венгрия фашистрикай азад авуник вичин пай кутунай.

1919-йисуз КцIар райондин Хьилерин хуьре дидедиз хьайи Нурбалади дяведилай гуьгъуьнизни са шумуд йисуз советрин армиядик кваз Австрияда къуллугъ авунай. Дяведа разведчик хьиз сейли хьайи Нурбала вичи къалурай къагьриманвилерай II ва III дережадин Шуьгъретдин орденриз лайихлу хьанай.

NURBALA RZAXANOV

Alman feldmarşalı Paulyusun və onun 12 generalının əsir götürülməsində Nurbala Rzaxanov da iştirak etmişdir.

Bir hadisə - sovet kəşfiyyatçılarının alman general-feldmarşalı Paulyusu və onun 12 generalını əsir götürmələri hadisəsi Böyük Vətən müharibəsinin salnaməsinə qızıl hərflərlə yazılmışdır. Dünyaya səs salmış həmin əməliyyatda Nurbala Ərziman oğlu Rzaxanov da iştirak etmişdir. Sonralar o, Ukraynanın və Macarıstanın faşistlərdən azad edilməsində şücaətlər göstərmişdir.

1919-cu ildə Qusar rayonunun Hil kəndində anadan olmuş Nurbala müharibədən sonra hərbi xidmətini Avstriyada başa çatdırmışdır. Müharibədə cəsarətli kəşfiyyatçı kimi tanınmış N.Rzaxanov göstərdiyi qəhrəmanlıqlara görə II və III dərəcəli Şöhrət ordenləri ilə təltif olunmuşdur.

АБУМУЬСЛУЬМ БАБАЕВ

Ватандин ЧIехи дяведа Абумуьслуьм Бабаева разведчикди хьиз женг чIугунай.

Яргунрин хуьруьн мектебда 60 йисуз ара датIана муаллимвал авур Абумуьслуьм Бабаев 1924-йисуз КцIар райондин Хуьлуьхърин хуьре дидедиз хьана. Дяве къарагъайла ада гуьгъуьллудаказ гъиле яракь кьунай. Разведчик тир А.Бабаева къати женгера иштиракнай. I ва II Белорусиядин фронтра хьайи ада Висла вацIун къерехда фашистрин чIехи кIеретIар есирда кьур операцияда къагьриманвал къалурнай ва ам III дережадин Шуьгъред ордендиз лайихлу хьанай.

ABUMÜSLÜM BABAYEV

Böyük Vətən müharibəsində Abumüslüm Babayev kəşfiyyatçı kimi döyüşmüşdür.

Həzrə kənd orta məktəbində 60 il fasiləsiz müəllim işləmiş Abumüslüm Babayev 1924-cü ildə Qusar rayonunun Xuluq kəndində anadan olmuşdur. Müharibə başlananda əlinə silah alıb cəbhəyə yollanmış A.Babayev kəşfiyyatçı idi. O, I və II Belorusiya cəbhələrində döyüşmüş, Visla çayı sahillərində alman faşistlərinin böyük bir dəstəsinin əsir götürüldüyü əməliyyatda qəhrəmanlıq göstərdiyinə görə III dərəcəli Şöhrət ordeni ilə təltif olunmuşdur.

КЪАРАБАГЪДИН ЖЕНГЕР

Алатай асирдин 80-йисарин эхирра эрмени яракьлуйри Къарабагъдин дяведик кьил кутуна ва Азербайжандин цIуд агъзурралди динж агъалияр телефна. Абуру чи чилерин 20 процент чапхунна, 1 миллион агъалияр хайи чилер гадарна катиз мажбурна. Санлай XX виш йисан къене депортацияди ва геноцидди 2 миллиондив агакьна азербайжанвийрик зарар хукIурна. Хожалыдин мусибатди эрменийрин вагьшивилер вири дуьньядиз аянарна. Са гафни авачиз, Азербайжанди вичин чилер душмандивай къахчуда. Са гафни авачиз, Къарабагъ азад жедай югъ алукьда. И югъ алукьун паталди кцIарвийрини ара датIана зегьмет чIугвазва.

КцIар райондай Къарабагъдин дяведа вишералди жегьилри гуьгьуьллудаказ иштиракна. 46 кас ватандин рекье шегьид хьана. Абурукай садаз - эскадрилядин командир Фехреддин Мусаеваз Республикадин Президентдин Указдалди Азербайжандин Милли Къагьриман гьуьрметдин тIвар гана. Къарабагъ патал чан гайи Сервер Абдулкеримов, Сергьед Зуьгърабегов, Адил Жамалов хьтин кьегьалрин тIварар халкьдин меце гьатна.

И дяведи цIудралди къагьриманар арадиз гъана. Къати женгер тухвай, са шумудра вичел залан хирер хьайи, кьведра контузия хьанатIани женгер давамарай полковник-лейтенант Бехтияр Аливердиеван кьегьалвилерикай а девирдин газетрин чинриз цIудралди макъалаяр акъатнай.

Гуьгьуьллудаказ Къарабагъдиз фейи, женгера кьегьалвилер къалурай Ариф Тагьирова ватандин чилер хуьдайла кьве кIвачни квадарнай. Президентдин серенжемдалди ам "Азербайжан Байрагъы" ордендиз лайихлу хьанай.

Къарабагъдин дяведин вахтунда зурба са операцийдиз регьбервал гайи бригададин командир Шаир Рамалдановаз Гьейдар Алиеван указдалди вахтундилай вилик полковниквилин чин ганай. Фуьзули райондин чилерал кьиле тухвай и военный операциядин нетижада 22 хуьр, гьакIни Гьорадиз станция душмандикай азад авунай, душмандивай 300 квадраткилометрдин чилер вахчунай.

И дяведи кьве лезги генерал арадиз гъана. Абурукай сад генерал-майор Къазибег Къурбанов, муькуьди генерал-лейтенант Яшар Айдемиров я.

Алай вахтунда КцIар районда 78 Къарабагъдин ветеран ава. Абурукай 25 кас набутар я.

QARABAĞ DÖYÜŞLƏRİ

Ötən əsrin 80-ci illərinin sonunda erməni qəsbkarları Qarabağ müharibəsini başladılar və Azərbaycanda on minlərlə dinc əhalini məhv etdilər. Onlar torpaqlarımızın 20 faizə qədərini işğal etdilər, 1 milyona yaxın əhalini torpaqlarını tərk etməyə məcbur etdilər. Ümumiyyətlə, XX əsrdə deportasiya və genosid 2 milyon azərbaycanlıya ziyan yetirdi. Xocalı faciəsi ermənilərin vəhşiliklərini bütün dünyaya bəyan etdi. Söz yox ki, Azərbaycan öz torpaqlarını azad edəcək, Qarabaq azad olacaq. O gün naminə qusarlılar da böyük əzmkarlıq göstərirlər.

Qusar rayonundan yüzlərlə gənc Qarabağ müharibəsində könüllü iştirak etmişdir. Onlar Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması uğrunda fəal mübarizə aparmışlar.

Qusar Qarabağ savaşında 46 şəhid vermişdir. Onlardan biri - eskadrilya komandiri Fəxrəddin Musayev Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı fəxri adına layiq görülmüşdür. Sərvər Abdulkərimov, Sərhəd Zöhrəbəyov, Adil Camalov kimi vətən uğrunda canlarından keçmiş igidlərin əziz xatirəsi xalq tərəfindən hörmətlə anılır.

Bu müharibə yeni qəhrəmanlar yetişdirmişdir. Qanlı döyüşlərin iştirakçısı olmuş, bir neçə dəfə yaralanmış, kontuziya alsa da döyüşü davam etdirmiş polkovnik-leytenant Bəxtiyar Əliverdiyevin igidlikləri haqqında o dövrün qəzetlərində çoxlu materiallar çap olunmuşdur. Arif Tahirov Vətən torpaqlarını qoruyarkən iki ayağını itirmişdir. İgid zabiti onun xidmət etdiyi hərbi hissənin rəhbərliyi Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına təqdim etmişdir. A.Tahirov Respublika Prezidentinin sərəncamı ilə "Azərbaycan Bayrağı" ordeni ilə təltif edilmişdir.

Müharibədə uğurlu əməliyyatlardan birinə rəhbərlik etmiş briqada komandiri Şair Ramaldanova Ali Baş Komandan Heydər Əliyevin əmri ilə vaxtından əvvəl polkovnik rütbəsi verilmişdir. Əməliyyat zamanı Ş.Ramaldanovun rəhbərliyi ilə briqada 30 kilometr irəliləmiş və qonşu hərbi hissələrlə birlikdə 22 kəndi və o cümlədən Horadiz qəsəbəsini erməni işğalçılarından azad etmişdir.

Qarabağ müharibəsi iki ləzgi generalı yetişdirmişdir. Onlardan biri general-mayor Qazıbəy Qurbanov, o biri isə general-leytenant Yaşar Aydəmirovdur.

Hazırda rayonda 78 Qarabağ veteranı var. Onlardan 25 nəfər əlildir.

ШАИР РАМАЛДАНОВ

Къарабагъдин дяведин вахтунда зурба са операциядиз регьбервал гайи бригададин командир Шаир Рамалдановаз Гьейдар Алиеван указдалди полковникдин чин ганай.

Къарабагъдин дяведа вич военный тактикадай лап хъсандиз кьил акъудзавай командир тирди субут авур полковник Шаир Рамалдановаз Азербайжандин Президент Гьейдар Алиева "алай девирдин алакьунар авай кьегьал командир" хьтин тIвар ганай.

Са бязи офицерар сенгеррин эвезда кабинетра ацукьай вахтунда Ш.Рамалданов ватандин чилер хуьн патал чапхунчийрин хура акъвазнай ва ада вичел ихтибар авур вири везифаяр лайихлудаказ тамамарнай. Къарабагъдин дяведа ам неинки хъсан командир, гьакIни бажарагълу тешкилатчи хьиз сейли хьанай.

Ш.Рамалданова дяведа бригададин командирди хьиз иштиракнай. 1994-йисан январдиз Фуьзули райондин чилерал кьиле тухвай военный операциядин нетижада ада 22 хуьр, гьакIни Гьорадиз станция душмандикай азад авунай. Ада душмандивай 300 квадраткилометрдин чилер вахчунай.

Шаир Рамалданан хва Рамалданов 1957-йисуз Хачмаз райондин Худат шегьерда дидедиз хьана. Адан буба Рамалдан КцIар райондин Хьил хуьряй, диде Нурият ЦIийихуьряй я. Рамалданар Хьилерин сейли сихилрикай я.

1974-йисуз Ж.Нахчиванскийдин тIварунихъ галай военный мектеб, 1980-йисуз БВОКУ тафаватлувилелди акьалтIарай Шаира взводдин, ротадин, батальондин командирвиле къуллугъна. 1991-йисуз Москвадин М.Фрунзедин тIварунихъ галай Военный Академия акьалтIарай Ш.Рамалданов мотострелковый полкунин командирдин заместителвиле тайинарнай.

1992-йисан февралдилай Азербайжанда БВОКУдин начальникдин заместителвиле, мотострелковый бригададин, гьакIни корпусдин командирвиле къуллугъна. Алай вахтунда ам Азербайжандин Военный Академиядин начальникдин заместитель я. Академиядин муаллимар ва кIелдайбур патал ада 14 пособие туькIуьрна чапдай акъуднава.

Ш.Рамалданов 1994-йисан октябрдин ва 1995-йисан мартдин вакъиайрин вахтунда Азербайжан адаз къаст авур къуватрикай кьегьалвилелди хвейи

ŞAİR RAMALDANOV

Qarabağ müharibəsi tarixində ən uğurlu əməliyyata rəhbərlik etmiş briqada komandiri Şair Ramaldanova Ali Baş komandan Heydər Əliyevin əmri ilə polkovnik rütbəsi verilmişdir.

Azərbaycan Silahlı Qüvvələrini Şair Ramaldanovsuz təsəvvür etmək çətindir. Ömrünü hərb sənətinə, respublikamızın dövlətçiliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunmasına həsr etmiş bu insana bələd olanlar onun cəsur, ciddi, prinsipial, ədalətli olduğunu bilirlər. Şair Ramaldanov 1957-ci ildə Xaçmaz rayonunun Xudat şəhərində anadan olub. Atası Ramaldan Qusarın Hil kəndindəndir. Ramaldanlar bu kəndin qədim və tanınmış nəsillərindəndir. C.Naxçıvanski adına hərbi məktəbi və Bakı Ali Ümumqoşun Komandirləri Məktəbini fərqlənmə diplomu ilə bitirən Şair təhsilini Moskvadakı Frunze adına Hərbi Akademiyada davam etdirir.

1993-cü ilin oktyabrında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev cəbhədə ağır vəziyyətlə əlaqədar xalqa müraciət edir. Müdafiə Nazirliyinin baş qərargah rəisi Nəcməddin Sadıqovun əmri ilə Ş.Ramaldanov briqada komandiri vəzifəsinə təyin olunur. 1994-cü ilin yanvarında onun rəhbərliyi ilə briqada 30 kilometr irəliləyir və qonşu hərbi hissələrlə birlikdə 22 kəndi və o cümlədən Horadiz qəsəbəsini erməni işğalçılarından azad edir.

Bu, Qarabağ müharibəsi tarixində ən uğurlu əməliyyat idi. Həmin əməliyyata görə polkovnik-leytenant Ş.Ramaldanova Ali Baş Komandanın əmri ilə polkovnik rütbəsi verilir. Füzuli bölgəsindəki döyüşlərdə göstərdiyi qətiyyətə və rəşadətə görə isə Şair Ramaldanov Prezidentin fərmanı ilə "Azərbaycan Bayrağı" ordeni ilə təltif olunur. 1994-cü ilin oktyabr, daha sonra isə 1995-ci ilin mart hadisələrində xüsusi xidmətlərinə görə o, ikinci dəfə "Azərbaycan Bayrağı" ordeninə layiq görülür.

1994-cü ilin may ayının 12-də atəşkəs elan edilənə kimi cəbhə xəttində olan briqada komandiri Şair Ramaldanov atəşkəsdən sonra korpus komandiri vəzifəsinə təyin olunur. Bir müddət Müdafiə Nazirliyində məsul vəzifədə çalışdıqdan sonra Hərbi Akademiya rəisinin müavini və tədris işləri üzrə müavin kimi fəaliyyətini davam etdirir. Şair Ramaldanov hərbi hissələr üçün ən çox dərs vəsaiti yazmış müəllifdir. Onun kitablarından və metodik vəsaitlərindən, ümumiyyətlə 14 dərsliyindən hazırda Silahlı Qüvvələrin hərbi his-

командиррикай я. И кьегъал лезги командир кьведра "Азербайжандин Пайдах" ордендиз лайихлу хьана.

Азербайжандин Яракьлу Къуватрин гзаф офицерри Шаир Рамалданов чпин муаллим яз гьисабзава. Рамалдановрин хизан Азербайжанда виридаз военныйрин хизан хьиз чида. Инай тIвар-ван авай офицерар акъатнава. Шаиран стхаяр Илгьам ва Элманни Къарабагъдин дяведин цIаярай экъечIна. Абур кьведни полковник-лейтенантар я. Шаиран хци Шихбалади лагьайтIа, Президентдин гвардияда къуллугъзава.

səl追rində və güc nazirliklərinin hərbi hissə və tədris müəssisələrində istifadə olunur.

Azərbaycan Milli Ordusunun bir çox zabitləri polkovnik Şair Ramaldanovu özlərinin müəllimi hesab edirlər. Ramaldanovları hərbçilər ailəsi kimi tanıyırlar. Şairin iki qardaşı və bir bacısı da Azərbaycan Ordusunda xidmət edir. İlhamla Elman böyük qardaşları kimi Qarabağ müharibəsinin od-alovundan keçib. İkisi də polkovnik-leytenantdır. Şairin oğlu Şıxbala da zabitdir, Prezident qvardiyasında xidmət edir.

ФЕХРЕДДИН МУСАЕВ

Ватандин рекье шегьид хьайила эскадрилядин командир Фехреддин Мусаеван 34 йис тир. Ам Азербайжандин Милли Къагьриман тIварцIиз лайихлу хьанай.

(1958-1992)

Фуьзули райондин Жемилли хуьруьн цава 1992-йисан 11-апрелдиз душмандин артиллерияди ягъана вегьей МИ-24 вертолетда кьве лезги - Фехреддин Мусаев ва Гьасан Гьасанов, са азербайжанви - Телман Фережов ва са урус - Евгений Карлов авай. Кьегъал командир Фехреддин Мусаеваз Республикадин Президентдин Указдалди Азербайжандин Милли Къагьриман гьуьрметдин тIвар ганай.

Фехреддинан буба Муса Мусаев военный тир. 28 йисуз къецепатан уьлквейра къуллугъ авур и касди вичин 3 хцизни халисан военныйдиз хьиз тербия ганай. Фехреддина 8-синиф Германияда, 10-синиф Нижний Новгородда акьалтIарнай. Нижний Новгороддин Политехнический Институтдин I курсунай ам аскервилиз тухванай. Инай ам кIелун патал Оренбургдин военный летчикрин мектебдиз ракъурнай. Мектеб агалкьунралди куьтягьай Фехреддина Чехословакияда, гуьгъуьнлай Омскда кьуллугъ авунай.

1977-йисуз Мусаеврин хизан Бакудиз куьч хьанай. Кондиционеррин заводда кIвалахал акъвазвай Фехреддин ДОСААФ-дин рекьяй авиациядин спортдив эгечIнай. Кьве йисалай ам Рязань вилаятдин летчикрин мектебдиз кьабул хьанай. 1982-йисуз инаг акьалтIарай Фехреддина Евлахда АК-2 вертолетдин 2 лагьай пилот хьиз кIвалахна. Гуьгъуьнлай ам Забратдиз куьчарна. 1989-йисуз Кременчук шегьерда 4 вацран курсара вичин чирвилер артухарай гада вертолетдин пилот хьиз Забратдиз хтанай. Са тIимил вахтундилай ам МИ-2-дин командирвиле тайинарнай.

FƏXRƏDDİN MUSAYEV

Vətən uğrunda şəhid olanda eskadrilya komandiri Fəxrəddin Musayevin 34 yaşı yenicə tamam olmuşdu. Göstərdiyi igidliyə görə ona Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı fəxri adı verildi.

Füzuli rayonunun Cəmilli kəndinin üzərində 1992-ci ilin aprelin 11-də düşmən artilleriyasının hücumuna məruz qalmış Mİ-24 vertolyotunda həlak olan beynəlmiləl heyətin tərkibində 2 ləzgi - Fəxrəddin Musayev və Həsən Həsənov, 1 azərbaycanlı - Telman Fərəcov və 1 rus - Yevgeni Karlov var idi. İgid komandir Fəxrəddin Musayev ölümündən sonra Respublika Prezidentinin fərmanı ilə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı fəxri adına layiq görülmüşdür.

Fəxrəddinin atası Musa Musayev peşəkar hərbçi idi. 28 il vətəndən uzaqlarda xidmət etmiş bu adam üç oğluna da hərbçi tərbiyəsi vermişdi. Fəxrəddin 8-ci sinfi Almaniyada, 10-cu sinfi isə Nijni Novqorodda başa çatdırmışdı. Nijni Novqorod Politexnik İnstitutuna qəbul olan Fəxrəddin buradan hərbi xidmətə çağırılır. Gəncin istedadını görən hərbi hissə rəhbərliyi onu Orenburq hərbi təyyarəçilər məktəbinə göndərir. Buranı fərqlənmə diplomu ilə bitirən Fəxrəddin Çexoslovakiyada və Omskda qulluq edir.

1977-ci ildə Musayevlər ailəsi Bakıya köçür. Bakı Kondisionerlər Zavodunda işə düzələn Fəxrəddin DOSAAF-ın nəzdində aviasiya idmanı ilə məşğul olur. 2 ildən sonra o, Ryazan vilayətindəki təyyarəçilər məktəbinə daxil olur. 1982-ci ildə bu məktəbi fərqlənmə diplomu ilə bitirən Fəxrəddin Yevlaxda AK-2 vertolyotunda pilot kimi fəaliyyətə başlayır. Buradan o, Zabrata köçürülür. 1989-cu ildə Kremençuk şəhərində 4 aylıq kurslarda peşəkarlığını artıran gənc Zabrata qayıdır və Mİ-2 vertolyotunun komandiri kimi

Къарабагъдин дяве къарагъайла Забратда военный вертолетрин авиабаза яратмишнай. Тежрибалу ва викӀегъ пилотар фад-фад разведкадиз ракъурзавай. Абурун арада эскадрильядин командир Фехреддин Мусаевни авай. Ингъе 1992-йисан 11-апрелдиз ада идара ийизвай вертолет душмандин артиллериядин ккӀалриз туьш хьана. Фехреддин Мусаев ватандин рекье шегьид хьана.

АРИФ ТАГЬИРОВ

Кьилин лейтенант Ариф Тагьирован уьмуьрдин рехъ кьегьалвилин чешне я. Къарабагъдин женгерив эгечӀай кьегьалди Ватандин рекье кӀвачер квадарна.

Ариф Гьажибеган хва Тагьиров 1958-йисуз КцӀара дидедиз хьана. Ада Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин физикадин факультет акьалтӀарна. Къарабагъдин дяведиз гьуьгьуьллудаказ фейи, Агъжабедида, Фуьзулида хьайи Ариф Агъдереда къати женгер гатӀунайла гьаниз ракъурнай.

Танкар ядай "ПТУР"-дин командир А.Тагьирова 1993-йисан мартдин вацра душмандин 4 залан танк, 2 ПДМ, 2 туп ва аскеррив ацӀанвай "Икарус" автобус яна тергнай. Гьа и женгера ада идара ийизвай машин минадикай пад хьанай. Духтурри кьве аялдин буба Ариф Тагьиров са гужалди рекьиникай куьтягьнатӀани, адан кьве кӀвач сагъариз тахьана, метӀерилай виниз атӀана.

КӀвале Арифан кьилел идалайни чӀехи мусибат атана. Адан папаз кӀвачер атӀанвай гъуьл бегенмиш хъхьанач, ам аяларни кьуна вичин бубадин кӀвализ хъфена. Анжах яшамишунал рикӀ алай, вичихъ кьизилдин гьилер авай Арифа цӀийи кьилелай вичиз хизан туькӀуьрна. Кьени дишегьлиди адаз пуд аял хана. Гъуьлуьни папа абуруз вафалувилин, ватан кӀан хьунин тарсарни гузва.

Арифа къуллугъ авур полкунин командир, полковник В.Б.Исрафилова 1993-йисан 7-июлдиз "Азербайжан ордусу" газетдиз гайи интервьюда лагьанай: "Ариф асул халкьдин къагьриман я. Захъ Ариф хьтин 100 офицер хьанайтӀа, за куьруь вахтунда неинки Ханкендида, гьакӀни душмандин гьиле гьатнавай Азербайжандин муькуь чилерални гьалибвилин пайдах хкаждай".

Гьа йисан 9-июлдиз полковник В.Б.Исрафилова

xidmətini davam etdirir. Qarabağ müharibəsi başlananda Zabratda hərbi vertolyotların aviabazası yaradılmışdı. Təcrübəli və qoçaq pilotlar tez-tez kəşfiyyata göndərilirdi. Eskadriliya komandiri Fəxrəddin Musayev onların arasında xüsusilə fərqlənirdi. Lakin 1992-ci ilin aprelin 11-i onun həyatına son qoydu. Fəxrəddin vətən qarşısında borcunu yerinə yetirərkən qəhrəmancasına həlak oldu.

ARİF TAHİROV

Baş leytenant Arif Tahirovun həyatı qəhrəmanlıq nümunəsidir. Qarabağda döyüşlər başlananda əlinə silah alan bu igid Vətəni müdafiə edərkən iki ayağını da itirmişdir.

Qarabağ müharibəsi tarixinə şanlı səhifələr yazmış, döyüşlərdə şəxsi qəhrəmanlıq nümunəsi göstərmiş, Vətən uğrunda iki ayağını itirmiş baş leytenant Tahirov Arif Hacıbəy oğlu 1958-ci ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Azərbaycan Dövlət Universitetinin fizika fakültəsini bitirmiş bu gənc savadı və zəhmətkeşliyi ilə həmyaşıdlarından seçilirdi.

Qarabağda savaş başlananda o, könüllü olaraq cəbhəyə yola düşür. Əvvəl Ağcabədidə, sonra Füzulidə döyüş əməliyyatlarına qatılır. Tank əleyhinə alayın "PTUR" markalı maşınının komandiri Arif Tahirov 1993-cü ilin may ayında Ağdərə uğrunda gedən döyüşlərdə düşmənin 4 ağır tankını, 2 PDM-i, 2 top qurğusunu və bir ədəd düşmən əsgərləri ilə dolu "İkarus" markalı avtomaşınını sıradan çıxararaq xüsusi şücaət göstərir.

Martın 16-da Arifin idarə etdiyi maşın minaya düşüb partlayır. İki övlad atasını həkimlər ölümdən qurtarsalar da, ayaqlarını xilas edə bilmirlər. Onun hər iki ayağı dizdən yuxarı amputasiya olunur.

Evdə Arifi daha ağır sınaq gözləyirdi. Həyat yoldaşı əlil ərini bəyənmir, o, uşaqlarını da götürüb atası evinə gedir. Lakin həyat eşqi Arifi sınmağa qoymur. Əlil arabasında da çalışıb pul qazanmağın yollarına yiyələnən, özgə çörəyinə göz dikmədən qürurla yaşamağa adət etmiş Arif iradə tapıb yenidən evlənir. İndi onun daha üç övladı var.

Tank əleyhinə alayın komandiri polkovnik V.B.İsrafilov 9 iyul 1993-cü il tarixli təqdimatında igid zabitə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adının verilməsi üçün vəsadət qaldırmışdı.

Азербайжан Республикадин Президентдиз кхьей чарче и къагьриман офицердиз Азербайжандин Милли Къагьриман гьуьрметдин тIвар гун тIалабнай. 1994-йисан 16-сентябрдиз Президентдин серенжемдалди Ариф Гьажибеган хва Тагьиров “Азербайжандин Пайдах” ордендиз лайихлу хьана.

БЕГЬРАМ АГЪАКИШИЕВ

Къарабагъдин дяведин йисара “Дагъустандин лекь” лакIабдалди сейли хьайи Бегьрам Агъакишиевакай а чIавуз газетри гзаф макъалаяр чапнай.

Бегьрам Летифан хва Агъакишиев 1966-йисуз КцIар райондин ГуьндуьзкIеле хуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб акьалтIарна аскервилиз фейи ада гуьгъуьнлай Ростовдин Военный Училищеда кIелна.

1991-йисуз гуьгъуьллудаказ Азербайжандин Яракьлу Къуватрик экечIай Бегьрама машгьур Дашалтыдин женгера кьегьалвилер къалурна. Гьавиляй ам цIийиз туькIуьрнавай жегьилрин взводдиз командирвиле тайинарна. Взводдик адан стха Эйвазни квай.

Разведкадин взводдин командирди хьиз Лачиндин ва Келбежердин фронтра тафаватлу хьайи жегьилдиз вахтундилай вилик кьилин лейтенантвилин чин ганай. Къучаздин кьакьанвал гьилик авун патал тухвай женгера кьегьалвилер къалурай Бегьрам Агъакишиеваз Азербайжандин Милли Къагьримандин гьуьрметдин тIвар гун патал 701-нумрадин военный частунин командирди месэла къарагъарнай.

Агъдам-Фуьзули пата фейи женгера чешнелу хьайи Б.Агъакишиеваз вахтундилай вилик капитандин чин ганай.

1995-йисуз Бакудиз хтай Б.Агъакишиев военный частунин командирвиле тайинарнай. 1997-2000-йисара ада Азербайжандин Сергьятдин Къушунрин службадин начальниквиле, гуьгъуьнлай кьулухъ пад таъминардай къуллугъдин обеспеченидин начальникдин заместителвиле кIвалахна. Ам Ленкарандин сергьяддин кьушундин начальникдин заместителни хьана. Полковник-лейтенант Бегьрам Агъакишиев 2003-йисалай пенсиядиз фенва.

Prezident Heydər Əliyevin 16 sentyabr 1994-cü il tarixli fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının torpaqlarının erməni işğalçılarından müdafiə edilməsində göstərdiyi xüsusi xidmətlərə, şəxsi igidlik və şücaətlərə görə baş leytenant Arif Tahirov “Azərbaycan bayrağı” ordeni ilə təltif olunmuşdur.

BƏHRAM AĞAKİŞİYEV

Qarabağ müharibəsi dövründə “Dağıstan qartalı” ləqəbi ilə tanınmış igid zabit Bəhram Ağakişiyev haqqında o dövrün qəzetlərində çoxlu məqalələr dərc olunmuşdur.

Bəhram Lətif oğlu Ağakişiyev 1966-cı ildə Qusar rayonunun Gündüzqala kəndində anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi bitirib, hərbi xidmətdə olmuş, sonradan Rostov Hərbi Məktəbində oxumuşdur.

1991-ci ildə o, könüllü olaraq Azərbaycan Silahlı Qüvvələrində xidmətə başlamışdır. Məşhur Daşaltı əməliyyatının iştirakçısı olmuş Bəhram həmin qanlı döyüşlərdə axıradək vuruşmuşdur. Buna görə ona gənclərdən təşkil edilmiş taqıma komandirlik etmək etibar olunmuşdur. Həmin taqımda onun qardaşı Eyvaz da xidmət edirdi.

Kəşfiyyat taqımının komandiri kimi Laçın və Kəlbəcər cəbhələrində fərqlənmiş B.Ağakişiyevin iştirak etdiyi uğurlu əməliyyatlardan biri Ağdərə rayonunun Aterk kəndinin alınması olmuşdur. Həmin əməliyyatda göstərdiyi igidliyə görə ona vaxtından əvvəl baş leytenant rütbəsi verilmişdir. Qoçaz yüksəkliyinin alınmasında xüsusi şücaətlər göstərdiyinə görə isə ona Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adının verilməsindən ötrü 701 saylı hərbi hissənin komandiri tərəfindən vəsadət qaldırılmışdır. Ağdam-Füzuli istiqamətindəki döyüşlərdə fərqləndiyinə görə Bəhrama vaxtından əvvəl kapitan rütbəsi verilmişdir.

1995-ci ildə Bakıya qayıdan B.Ağakişiyev “N” saylı hərbi hissə komandirinin müavini təyin olunmuşdur. 1997-2000-ci illərdə o, Azərbaycan Sərhəd Qoşunlarının xidmət rəisi, sonradan arxa cəbhənin təminat rəisinin müavini olmuşdur. 2000-2003-cü illərdə Lənkəran sərhəd hissəsinin rəis müavini vəzifəsində qulluq etmiş polkovnik-leytenant Bəhram Ağakişiyev 2003-cü ildən pensiyadadır.

АДИЛ ШИХВЕРДИЕВ

Адил Шихвердиеваз Къарабагъдин женгера тафаватлу хьунай вахтундилай вилик полковниквилин чин ганай.

Адил Пирвелидин хва Шихвердиев 1949-йисуз КцIар райондин Вурварин хуьре дидедиз хьана. Ада КцIар шегьерда юкьван мектеб, 1976-йисуз Бакудин Вини Дережадин Командиррин Мектеб акьалтIарна. 1985-йисуз Ленинграддин Транспортдин Академия тафаватлувилелди куьтягьай Адила Нахчиван, Генже, Ленкаран шегьерра ва ГДР-да къуллугъ авуна.

1990-йисан январдин вакъиайрилай гуьгъуьниз Бакудин дивизиядин (Сальяндин казармадин) мотострелковый полк КцIарин военный частуниз акъудайла, А.Шихвердиев командирдин заместителвиле тайинарна. Са йисалай ам Сальян казармадин артиллериядин полкунин командирдин заместителвиле кIвалахиз ракъурна. 1992-йисуз гьа часть Азербайжандин Яракьлу Къуватрик акатайла А.Шихвердиев бригададин командирдин заместитель хьана.

Къарабагъдин женгера тафаватлу хьунай вахтундилай вилик полковниквилин чин къачур А.Шихвердиев милли армиядин кьилди артиллериядин бригададин командирдин далу патан фронтдин заместителвиле тайинарна. 2001-йисуз пенсиядиз фидалди и везифадал кIвалахай полковник Адил Шихвердиев гьа чIавалай Азербайжандин Яракьлу Къуватрин Чирвилерин Меркездин кьилин муаллим я.

ADİL ŞİXVERDİYEV

Polkovnik rütbəsi Adil Şixverdiyevə Qarabağ döyüşlərində göstərdiyi şücaətlərinə görə vaxtından əvvəl verilmişdir.

Adil Pirvəli oğlu Şixverdiyev 1949-cu ildə Qusarın Urva kəndində anadan olmuşdur. Qusar şəhərində orta məktəbi, 1976-cı ildə isə Bakı Ali Ümumqoşun Komandirləri Məktəbini bitirmişdir. 1985-ci ildə Leninqrad Nəqliyyat Akademiyasını fərqlənmə diplomu ilə başa vurduqdan sonra Naxçıvan, Gəncə, Lənkəran şəhərlərində, ADR-də qulluq etmişdir.

1990-cı ilin yanvar hadisələrindən sonra Bakı diviziyasının (Salyan kazarmasının) motoatıcı alayı Qusar hərbi hissəsində yerləşdiriləndə A.Şixverdiyev komandir müavini təyin olunmuşdur. Bir il burada fəaliyyət göstərdikdən sonra o, Bakıya, Salyan kazarmasında yerləşən artilleriya alayına komandir müavini göndərilmişdir. Həmin hissə 1992-ci ildə Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin tərkibinə daxil edilmiş, A.Şixverdiyev briqada komandirinin müavini təyin edilmişdir.

Qarabağ döyüşlərində fərqləndiyinə görə Adil Şixverdiyevə 1992-ci ildə vaxtından əvvəl polkovnik rütbəsi verilmiş, o, Milli Ordunun əlahiddə artilleriya briqadası komandirinin arxa cəbhə üzrə müavini - arxa cəbhə rəisi təyin edilmişdir. 2001-ci ildə təqaüdə çıxana kimi həmin vəzifədə çalışmışdır. O vaxtdan etibarən A.Şixverdiyev Azərbaycan Silahlı Qüvvələri Təlim-Tədris Mərkəzinin maddi-texniki təminat kafedrasının baş müəllimidir.

БЕХТИЯР АЛИВЕРДИЕВ

Бригададин командирдин заместитель Бехтияр Аливердиеван кьегьалвилерикай 1988-1993-йисара Азербайжандин газетрин чинриз цIудралди макъалаяр акъатнай.

Къарабагъдин дяведин къагьриманрикай рахадайла Бехтияран тIвар вирибуру гьуьрметдалди кьада. Бехтияр Агъавердидин хва Аливердиев 1963-йисуз КцIар райондин Мучугърин хуьре дидедиз хьана. Ада Ж.Нахчыванскийдин тIваруникхъ галай военный мектеб, гуьгъуьнлай Бакудин Высший Общевойсковой Командиррин Мектеб акьалтIарна.

BƏXTİYAR ƏLİVERDİEV

Briqada komandirinin müavini Bəxtiyar Əliverdiyevin göstərdiyi igidliklər haqqında 1988-1993 illərin Azərbaycan mətbuatı səhifələrində onlarca məqalələr çap olunmuşdjur.

Bəxtiyar Ağaverdi oğlu Əliverdi--yev 1963-cü ildə Qusar rayonunun Mucuq kəndində anadan olmuşdur. Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi məktəbdə və Bakı Ali Ümumqoşun Komandirləri Məktəbində təhsil almışdır. Ulan-Ude vilayətinin Qusinoozyorsk şəhərində taqım komandiri vəzifəsinə təyin olunmuşdur. 1985-1997-ci illərdə Əfqanıstanda taqım komandiri

Улан-Уде вилаятдин Гусиноозерск шегьерда, 1985-1987-йисара Афгъанистанда къуллугъ авур жегьил гьгъуьнлай Сумгаитдин Яшма станциядиз акъатна.

Бехтияр Аливердиев 1988-йисуз Нахчиван АР-дин Кыврак полкунин командирвиле тайинарнай, ам Седерек, Ашагъы ва Юхары Бузгов, Кермечатаг, Жагъадир хуьн патал женгера тафаватлу хьанай.

1989-йисуз Б.Аливердиева Нефтчала райондин военкомдин заместителвиле кIвалахнай. 1991-йисан июлдин вацра Къарабагъда кьиле физвай залан женгерихъ галаз алакъалу яз ада вич фронтдиз ракъурун тIалабнай. Б.Аливердиев Азербайжандинни Эрменистандин часпардал акъвазнавай 23-Генже дивизиядин батальондин штабдин началниквиле тайинарнай. 1992-йисан декабрдин 1-даз ада Къазах районда батальон яратмишнай ва февралдиз ам гьа батальондин командирвиле тайинарнай. Гьа йисуз 707-нумрадин военный частунин бригададин командирдин заместитель хьайи Бехтияр Къазах, Агъстафа, Агъдере ва маса районра кьиле фейи женгерин иштиракчи я.

Са шумудра вичел залан хирер хьайи, кьведра контузия къачунваз женг давамарай адан кьегьалвилер жегьил несилриз чешне я. 1993-йисалай Бакудин Вини Дережадин Командиррин Мектебда кIвалахзавай Б.Аливердиева ина са шумуд йисуз кафедрадиз регьбервал гана. 1996-йисуз полковник-лейтенантвилин чин къачур Бахтияр Аливердиев алай вахтунда гьанин кьилин муаллим я.

СЕРВЕР АБДУЛКЕРИМОВ

(1966-1993)

Пуд аялдин буба тир Сервер Абдулкеримов Къарабагъдин “Кафтартепе” пеле кьиле фейи женгера кьегьалвилелди гьелек хьана.

КцIар райондин Балакъусар хуьре дидедиз хьайи Сервер Зейнеддинан хва Абдулкеримов КцIар шегьердин 3-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна, Азербайжандин Гьукуматдин НафтIадинни Химиядин Институтдик экечIнай. Энергетик хьиз хайи райондиз хтай ам хъсан пешекар тир.

Къарабагъда женгер къати хьайила, эрмени чапхунчийрин вагьшивилер эхиз тахьай Сервер вичин уьмуьрдин юлдаш Шагьзаде ва веледер Амаля, Феррух ва Рукъия диде-бубадин кьилив туна, Къуба-КцIар батальондик экечIнай ва Ватан хуьн патал дявeдиз рекье гьатнай.

olmuş, burada baş leytenant rütbəsi almışdır. Vətənə qayıdan gənc hərbçi Sumqayıt şəhərinin Yaşma qəsəbəsində taqım komandiri kimi xidmətini davam etdirmişdir.

B.Əliverdiyev 1988-ci ildə Naxçıvan MR Qıvraq alayına bölük komandiri təyin olunmuş, Sədərək, Aşağı və Yuxarı Buzqov, Kərməçataq, Cağadir qəsəbə və kəndləri uğrunda gedən döyüşlərdə fəal iştirak etmişdir.

1989-cu ildə kapitan B.Əliverdiyev Neftçala rayon hərbi komissarının müavini təyin olunmuşdur. 1991-ci ilin iyulunda cəbhədəki gərgin vəziyyətlə əlaqədar o, ön xəttə göndərilməyi xahiş etmişdir. B.Əliverdiyev Azərbaycanla Ermənistan arasındakı dövlət sərhəddində yerləşdirilmiş 23-cü Gəncə diviziyası motoatıcı taborun komandirinin müavini - qərargah rəisi vəzifəsinə göndərilmişdir. 1992-ci ilin dekabrın 1-də Ermənistanın Azərbaycana aramsız hücumları ilə əlaqədar olaraq o, Qazax rayonunda tabor yaratmış, fevral ayında isə müdafiə nazirinin əmri ilə həmin tabora komandir təyin olunmuşdur.

Həmin il 707 saylı hərbi hissəyə briqada komandirinin müavini təyin olunmuş B.Əliverdiyev Qazax, Ağstafa və Ağdərə rayonlarında gedən döyüşlərdə fəal iştirak etmiş, bir neçə dəfə yaralanmış, iki kontuziya almışdır. 1993-cü ildən taleyini Bakı Ali Birləşmiş Komandanlıq Məktəbi ilə bağlamış polkovnik-leytenant Bəxtiyar Əliverdiyev bir neçə il burada kafedra müdiri vəzifəsində çalışmışdır. Hazırda həmin məktəbin baş müəllimidir.

SƏRVƏR ABDULKƏRİMOV

Üç övlad atası olan Sərvər Abdulkərimov Qarabağın "Kaftartəpə" yüksəkliyi uğrunda döyüşlərdə qəhrəmancasına həlak olmuşdur.

Qusar rayonunun Balaqusar kəndində anadan olmuş Sərvər Zeynəddin oğlu Abdulkərimov Qusar şəhər 3 saylı orta məktəbini bitirib, Azərbaycan Dövlət Neft və Kimya İnstitutunda təhsil almış, energetik kimi doğma rayonunda çalışmışdır.

Qarabağda vəziyyət gərginləşəndə Sərvər 3 övlad atası idi. Erməni işğalçılarının Azərbaycan torpaqlarında törətdikləri vəhşiliklərə dözə bilməyən Sərvər həyat yoldaşı Şahzadəni və uşaqları Amalyanı, Fərruxu və Ruqiyyəni valideynlərinə əmanət edib, Quba-Qusar batalyonunun tərkibində cəbhəyə yola düşür.

Bölük komandirinin müavini, sonradan taqım ko-

Батальондин командир тир Сервер 1993-йисуз Хожавенд райондин "Кафтартепе" пеле кьиле фейи женгера кьегъалвилелди гьелек хьана. Балакъусар хуьруьн мектебдиз шегьиддин тІвар ганва.

СЕРГЬЕД ЗУЬГЪРАБЕГОВ

(1956-1992)

Шаир Серраф Шируййеди Сергьед Зуьгьрабегован къагьриманвилерикай кьилди поэма кхьенва.

Сергьед Пирсумалидин хва Зуьгьрабегов 1956-йисуз КцІар районди Ясаб хуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб куьтягьай ада 1979-йисуз Азербайжандин Хуьруьн Майишатдин Институт акьалтІарна. КІвалахун патал вич Берде райондиз ракъурай жегьилди райондин "Комсомол", Калининан ва Ж.Жаббарлыдин тІварарихъ галай колхозрин кьилин агрономвиле ва колхоздин седривиле кІвалахнай. Адан агалкьунар акур райондин кьилевайбуру С.Зуьгърабегов Берде Райондин Тамарин Майишатдин регьбервиле тайинарнай.

Сергьед Къарабагьдин дяведиз гуьгъуьллудаказ фенай. Ам Бердедин батальондин штабдин начальниквиле тайинарнай. Горанбойда кьиле фейи женгера къалурай кьегъалвилерай адаз капитандин чин ганай. 1992-йисан 24-августдиз абурун батальонди Дранбомда эрменийрин са шумудра артух тир къуватрин аксина женг чІугунай. Ина абуру душмандин гзаф аскерар, 2 танк ва 3 машин яна тергнай. 8 эрмени кьейи Сергьед душмандин минадиз туьш хьанай. Вичин дуьнья дегишарайдалай гуьгъуьниз ам "Азербайжан байрагъы" ордендиз лайихлу хьанай. Шегьиддин уьмуьрдин юлдаш Этибар, хва Зуьгъраб ва руш Рейгьане алай вахтунда Берде шегьерда яшамиш жезва.

АДИЛ ЖАМАЛОВ

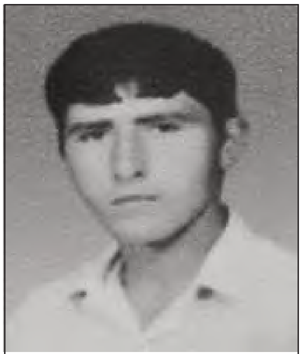
(1955-1993)

Капитан Адил Жамалова частунин разведкадиз регьбервал гузвай.

Аскервал Германияда кьилиз акъудай кьилин лейтенант Адил Абдулминан хва Жамаловавай ЭчІехуьре, хайибурун кьилив тек са юкъуз амукьиз хьана. Къарабагъда кьиле физвай вакъиайри адан регьятвал къакъуднавай.

mandiri olmuş Sərvər 1993-cü ildə Xocavənd rayonunun "Kaftartəpə" yüksəkliyi uğrunda gedən döyüşlərdə qəhrəmancasına həlak olmuşdur. Balaqusar kənd məktəbinə şəhidin adı verilmişdir.

SƏRHƏD ZÖHRABƏYOV

Şair Sərraf Şiruyyə Sərhəd Zöhrabəyovun döyüş şücaətlərini ona həsr etdiyi poemada vəsf etmişdir.

Sərhəd Pirsüməli oğlu Zöhrabəyov 1956-cı ildə Qusar rayonunun Yasab kəndində anadan olmuşdur. 1979-cu ildə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunu bitirən gənc mütəxəssis təyinatla Bərdə rayonuna göndərilmişdir. O, rayonun "Komsomol", Kalinin adına və C.Cabbarlı adına kolxozlarında baş aqronom, kolxoz sədri vəzifələrində çalışmışdır. İşgüzarlığı və savadı ilə seçilən S.Zöhrabəyov Bərdə Rayon Meşə Təsərrüfatının müdiri vəzifəsinə təyin olunmuşdur.

Erməni qəsbkarlarının Qarabağda törətdikləri vəhşiliklərə dözə bilməyən Sərhəd 1992-ci ildə könüllü olaraq cəbhəyə getmiş, Bərdə hərbi batalyonunun qərargah rəisi olmuşdur. Goranboy uğrunda gedən döyüşlərdə qəhrəmanlıq göstərdiyinə görə ona kapitan rütbəsi verilmişdir.

1992-ci ilin avqustun 24-də Dranbom uğrunda gedən döyüşlərdə onların batalyonu ermənilərin çoxsaylı bölmələri ilə qeyri-bərabər döyüşə girmiş, düşmənin xeyli canlı qüvvəsini, 2 tankını, 3 döyüş maşınını məhv etmişdir. Həmin döyüşdə Sərhəd şəxsən 8 erməni quldurunu öldürmüş, sonra isə düşmən minasından həlak olmuşdur. Ölümündən sonra o, "Azərbaycan bayrağı" ordeninə layiq görülmüşdür. Şəhidin ömür yoldaşı Etibar, oğlu Zöhrab və qızı Reyhanə Bərdə şəhərində yaşayır.

ADİL CAMALOV

Kapitan Adil Camalov hərbi hissənin kəşfiyyat bölməsinin komandiri idi.

Hərbi xidmətini Almaniyada başa çatdırmış baş leytenant Adil Abdülmin oğlu Camalov Əcəxürdəki doğmalarının yanında cəmi bir gün qala bildi. Qarabağda baş verən hadisələr onun rahatlığını əlindən almışdı. 1993-cü ilin oktyab-

1993-йисан 2-октябрдиз Бакудин Сабаил райондай гуьгъуьллудаказ дяведиз рекье гьатай, 11 вацран къене капитанвилин чин къачур А.Жамалова 888-частунин разведкадиз регьбервал гузвай. Гзафбур патал и лезги жегьил кьегьалвилин чешне тир. 1994-йисан 20-августдиз ам Фуьзули райондин чилерал кьегьалвилелди гьелек хьана.

rın 2-də Bakının Səbail rayonundan könüllü olaraq cəbhəyə yola düşən, 11 ayın ərzində kapitan rütbəsini qazanan A.Camalov 888-ci hərbi hissənin kəşfiyyat bölməsinin komandiri idi. O, çoxları üçün qəhrəmanlıq nümunəsi idi. 1994-cü ilin avqustun 20-də Füzuli rayonunda gedən hərbi əməliyyatlar zamanı Adil Camalov qəhrəmancasına həlak oldu.

ЯШАР КЕРИМОВ

Танкарин батальондин командир Яшар Керимова Къарабагъдин женгера кьегьалвилер къалурнай.

(1967-2008)

Къарабагъдин дяведин ветеран Яшар Изажеддинан хва Керимов 1967-йисуз КцIар райондин ЦIуру Худат Къазмайрин хуьре дидедиз хьана. Ина 8 йисан мектеб, КцIара 1-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна, аскервилиз фейи жегьил анай хтана Къарабагъдин женгерив эгечIнай. 1991-йисуз вичел залан хирер хьайи гадади сагъ хъхьайдалай кьулухъ мадни гьиле яракь кьунай.

Танкарин батальондин командир, кьилин лейтенант Я.Керимов аскервиляй 1997-йисуз хтанай. Пуд веледдин буба тир ада Къарабагъдин дяведин набутрин ва шегьидрин хизанрин ижтимаи кIватIалдин КцIар райондин хел арадиз гъанай. Ам райондин жегьилар патал викIегьвилинни кьегьалвилин чешне тир. Дуьзвални гьахъ кIандай Яшара жегьилрик ватанпересвилин руьгь кутадай, абуруз чпин месэлаяр гьялиз куьмекар гудай. Ам 2008-йисуз рагьметдиз фена.

YAŞAR KƏRİMOV

Tank batalyonunun komandiri, baş leytenant Yaşar Kərimov Qarabağ döyüşlərində şücaətlər göstərmişdir.

Qarabağ müharibəsinin veteranı Yaşar İzacəddin oğlu Kərimov 1967-ci ildə Qusar rayonunun Köhnə Xudat Qazmaları kəndində anadan olmuşdur. Burada səkkizillik məktəbi, Qusar şəhərində 1 saylı orta məktəbi bitirmişdir. Hərbi xidmətini başa vurmuş gənc Qarabağ döyüşlərinin ilk günlərindən ön cəbhədə olmuşdur. 1991-ci ildə ağır yaralanmış, sağaldıqdan sonra yenidən cəbhəyə yollanmışdır. Tank batalyonunun komandiri, baş leytenant Y.Kərimov ordu sıralarından 1997-ci ildə tərxis olunmuşdur.

Düzlük, ədalət və haqq tərəfdarı olan üç övlad atası Y.Kərimov Qarabağ Müharibəsi Əlilləri və Şəhid Ailələri İctimai Birliyinin Qusar rayon təşkilatını yaradaraq ona rəhbərlik etmişdir. Rayon gəncləri üçün cəsarət və igidlik timsalı olan Yaşar onların vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasında fəal iştirak etmiş, sosial problemlərinin həllində onlara yardımçı olmuşdur. O, 2008-ci ildə vəfat etmişdir.

ЖАНАЛИ ГЬУЬРМЕТОВ

Къарабагъда кIвачин тупIар квадарай Жанали Гьуьрметован вилерикай фад-фад а йисар карагда.

Къарабагъдин дяве къарагъайла Манкъулидхуьряй тир Жанали Себиюллагьан хва Гьуьрметован 18 йис хьанвай. 1993-йисан 6-октябрдиз КцIар райондай гуьгъуьллудаказ дяведиз рекье гьатай и жегьил женгерив Фуьзули райондин Балабегьменли хуьре эгечIна. Ада Араятлы, I Магьмудлу, Керимбейли, Гьорадиз хуьрера фейи ягъ-ягъунрани мукьувай иштиракна.

CANƏLİ HÖRMƏTOV

Qarabağ müharibəsində ayaq barmaqlarını itirmiş Canəli Hörmətovun gözləri qarşısında tez-tez o illər canlanır.

Qarabağ müharibəsi başlananda İmamqulukənd sakini Canəli Səbiyulla oğlu Hörmətovun 18 yaşı yenicə tamam olmuşdu. 1993-cü ilin oktyabrın 6-da Qusar rayonundan cəbhəyə yola düşən bu gənc üçün döyüşlər Füzuli rayonunun Balabəhmənli kəndində başlanır. O, Arayatlı, I Mahmudlu, Kərimbəyli, Horadiz uğrunda döyüşlərdə iştirak edir.

Келбежер кIеве гьатайла Муров дагъдин ценерив гвай хуьрериз ракъурай Жанали связдин начальникдин заместитель тир. 1994-йисан февралдин 10-далай 16-далди ина ада регьбервал гузвай батальондин аскерар душманди элкъуьрна цIарцIе тунай. Чибур куьмекдиз атайла аскеррикай са шумудан гьалар хъсанзавачир. КIвачер давди янавай Жаналидин са кIвачин вад, мукуь кIвачин са тIуб атIуниз акъатна.

Алай вахтунда Ж.Гьуьрметов Азербайжан Республикадин Къарабагъдин Дяведин Набутрин, Ветеранрин ва Шегьидрин Хизанрин Ижтимаи Бирликдин КцIар райондин отделдин кьил я.

Kəlbəcərdə vəziyyət gərginləşəndə Milli Ordu hissələrinin tərkibində Murov dağının ətəklərinə göndərilən Canəli rabitə rəisinin müavini idi. 1994-cü ilin fevralın 10-dan 16-na kimi onun taboru burada düşmənin mühasirəsinə düşür. Bizimkilər köməyə çatanda əsgərlərdən bir neçəsinin vəziyyəti ağır idi. Ayaqlarını şaxta vurmuş Canəli təcili Bakıya, hospitala çatdırılsa da, onun bir ayağının beş, o biri ayağının isə bir barmağı amputasiya edilir.

Canəli Hörmətov hazırda Azərbaycan Respublikası Qarabağ Müharibəsi Əlilləri, Veteranları və Şəhid Ailələri İctimai Birliyi Qusar rayon şöbəsinin sədridir.

ЯВЕР КЪАЧАБЕГОВ

Яргъал йисара республикадин военный госпиталдин отделдиз регьбервал гайи Явер Къачабегов талукь министерстводин кьилин уролог тир.

Медицинадин полковник, вини дережадин духтур Явер Ниязеддинан хва Къачабегов 1944-йисуз КцIар райондин ЭчIехуьре дидедиз хьана. КцIар шегьерда юкьван мектеб куьтягьай ада Азербайжандин Гьукуматдин Медицинадин Институт тафаватлувилелди акьалтIарна.

Бакудин 591-окружной военный госпиталда кIвалахал акъвазай Я.Къачабегова 30 йисуз ина кIвалахна. 1988-1990-йисара ада Йеменда, 2002-2006-йисара Саудиядин Арабистанда кIвалахна.

Урологиядин рекьяй медицинадин илимдиз цIийивилер гьайи Явер Къачабегов 30-далай виниз менфятлу теклифрин автор я. И агалкьунрай адаз 1978-йисуз ВДНХ-дин буьруьнждин медални ганай.

YAVƏR QAÇABƏYOV

Uzun illər respublika hərbi hospitalının urologiya şöbəsinə rəhbərlik etmiş Yavər Qaçabəyov müdafiə nazirliyinin baş uroloqu idi.

Tibb xidməti polkovniki, ali dərəcəli həkim Yavər Niyazəddin oğlu Qaçabəyov 1944-cü ildə Qusar rayonunun Əcəxür kəndində anadan olmuşdur. Qusar şəhər rus orta məktəbini bitirib, 1961-ci ildə Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunun müalicə-profilaktika fakültəsinə daxil olmuşdur.

591 saylı dairə hərbi hospitalında fəaliyyətə başlamış, 30 il fasiləsiz olaraq burada çalışmışdır. 1988-1990-cı illərdə Yəməndə, 2002-2006-cı illərdə Səudiyyə Ərəbistanında hərbi hospitalda işləmişdir.

Y.Qaçabəyov urologiya elminə aid 30-dan çox səmərələşdirici təklifin müəllifidir. Bu nailiyyətlərinə görə o, 1978-ci ildə XTNS-nin bürünc medalını almışdır.

ФИРУДИН КЪАРАБЕГОВ

1998-йисалай Бакудин Гарнизондин Военный Госпиталдиз регьбервал гузвай Фирудин Къарабегов Азербайжандин тIварван авай духтур я.

Къарабегов Фирудин Агъамирзедин хва 1958-йисуз КцIар райондин Самур поселкада дидедиз хьана. КцIар шегьердин 2-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна, ам Ленинград-

FİRUDİN QARABƏYOV

1998-ci ildən Bakı qarnizonu hərbi hospitalının rəisi vəzifəsində çalışan Firudin Qarabəyov Azərbaycanın adlısanlı hərbi həkimidir.

Polkovnik Qarabəyov Firudin Ağamirzə oğlu 1958-ci ildə Qusar rayonunun Samur qəsəbəsində anadan olmuşdur. Qusar şəhər 2 saylı orta məktəbini bitirib, Leninqrad Hərbi Tibb Aka-

дин Военный Медицинадин Академиядик экечIна.

1986-1992-йисара Бакудин Каспидин Флотилиядин 117-поликлиникадин терапиядин отделдиз регъбервал гана. 1993-1998-йисара Ф.Къарабегов Азербайжандин военный морякрин госпиталдин терапиядин отделдин начальниквиле тайинарна. 2000-йисуз адаз полковниквилин чин гана.

НУГЪБАЛА КЕРИМОВ

Полковник Нугьбала Керимова яргъал йисара Азербайжандин Яракьлу Къуватрин кьилин отоларингологвиле кIвалахнай.

(1941-2001)

Нугьбала Агъабаладин хва Керимов 1941-йисуз КцIар райондин Эвежугъ хуьре дидедиз хьана. Хуьруьн мектебда, гуьгъуьнлай КцIар шегьердин 1-нумрадин юкьван мектебда кIелна. Азербайжандин Медицинадин Институт акьалтIарна ам Гуржистандин Ахалцики шегьердин гарнизондин госпиталда хирурготоларингологвиле кIвалахал акъвазна. 1968-1974-йисара ада ГДР-да къуллугъна.

1974-йисуз Ленинграддин Военный Академия акьалтIарай Нугьбала Дашкентдиз ракъурна, Туькестандин Военный Округдин госпиталдин кьилин отоларингологвиле тайинарна. 1983-йисуз Н.Керимоваз полковниквилин чин гана.

1979-1986-йисара гзаф гьилерда Афгъанистанда хьайи Н.Керимова дяведа чпел залан хирер хьайи вишералди аскерарни офицерар кьиникьин пацукай куьтягьнай. 1986-йисуз Бакудиз хтай Нугьбала Керимов Бакудин госпиталда къуллугъдал акъвазна. 1991-йисуз I дережадин отоларингологвилин, 1999-йисуз Азербайжандин Яракьлу Къуватрин кьилин отоларингологвилин тIвар къачур Н.Керимова 5000-далай гзаф операцияр авуна.

demiyasında təhsil almışdır.

1986-1992-ci illərdə Xəzər Flotiliyasının 11 saylı klinikasında terapiya şöbəsinin müdiri işləmişdir. 1993-1998-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Hərbi Dəniz Qüvvələri hospitalında terapiya şöbəsinin rəisi vəzifəsində çalışmışdır. 2000-ci ildə ona polkovnik rütbəsi verilmişdir.

NUHBALA KƏRİMOV

Tanınmış cərrah, polkovnik Nuhbala Kərimov uzun illər Azərbaycan Milli Ordusunun baş otolarinqoloqu vəzifəsində çalışmışdır.

Nuhbala Ağabala oğlu Kərimov 1941-ci ildə Qusar rayonunun Əvəcuq kəndində anadan olmuşdur. Kənd yeddillik məktəbində və Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbində oxumuşdur. Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunu bitirib, Gürcüstanın Axaltsiki şəhərindəki qarnizonun hospitalında baş otolarinqoloq vəzifəsində çalışmışdır. 1968-1974-cü illərdə o, ADR-də işləmişdir.

1974-cü ildə Leninqrad Hərbi Akademiyasını bitirən N.Kərimov Daşkəndə göndərilmiş, Türkistan Hərbi Dairəsinin hospitalında cərrah-otolarinqoloq vəzifəsinə təyin olunmuşdur. 1983-cü ildə ona polkovnik rütbəsi verilmişdir.

1979-1986-cı illərdə Əfqanıstan müharibəsində yaralanmış yüzlərlə əsgər və zabiti sağaldan N.Kərimov dəfələrlə bu ölkədə olmuş, neçə-neçə ağır yaralını ölümün pəncəsindən xilas etmişdir. 1986-cı ildə Bakıya qayıdan N.Kərimov Bakı qarnizonunun hospitalında işləmişdir. 1991-ci ildə I dərəcəli otolarinqoloq, 1999-cu ildə Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin baş otolarinqoloqu adını almış N.Kərimov 5000-dən çox cərrahiyyə əməliyyatı aparmışdır.

И ТІВАРАР РИКІЕЛ ХУЬН!

1988-йисан 7-декабрдиз Эрменистанда хьайи залзалади цІуд агъзурралди инсанар кІваливай-къавай, хайибурувай авуна. Гзаф уьлквейри хьиз Азербайджандини къунши республикадиз куьмекдин гъил яргъи авуна. Залзаладин нетижаяр арадай акъудун патал аниз 1400 кас ракъурна.

11-декабрдиз Сумгаитдай чи 70 ватанэгьли авай самолет цавуз хкаж хьана. Ингье ам Ленинакандин цава пад хьана. Гьелек хьайибурукай 10 кас кцІарвияр тир. Абурун тІварар:

Бебиров Жалил Сердаран хва, 1965-йисуз Зинданмуругъа дидедиз хьана.

Къараханов Мирзебег Саруханан хва (1968, Кьилагъуба).

Давыдов Фуьзули Къазанферан хва (1977, Вини Лакар).

Ейвазов Хийирбала Къияседдинан хва (1953, Зинданмуругъ).

Алимурадов Алимурад Муьгьйеддинан хва (1961, СтІур).

Агьмедов Агьмед Мирзебаладин хва (1959, КІуфоба).

Севзиев Тарлан Гьакиман хва (1962, ПІитІишкІеле).

Сейидов Къейседдин Агъамирзедин хва (1957, ЧІехи Муругъ).

Худавердиев Неби Шихгьемзедин хва (1957, Кьилагъуба).

Шихмамедов Агъаммед Шихмамедан хва (1966, ГьасанкІеле).

КЪУБА-КЦІАР БАТАЛЬОН

1993-йисан 9-11-ноябрдиз тешкил авур Къуба-КцІар батальон Бейлекъан райондин Хачинхуьруьз гъанай.

704-военный частунин командирдин 0315-серенжемдалди 1993-йисан 13-декабрдиз батальон военный частуник экечІнай. Батальондин командир Адыгезалов Азай Шемседдинан хва (1944) Къуба райондин Владимировка хуьряй, командирдин заместителар Бабаев Шагьбала Баласултанан хва (1958) Къуба райондин Алпан хуьряй, Закиров Руьстем Небидин хва (1963) КцІар райондин ПІитІишкІеле хуьряй тир. Батальонди женг чІугур чка Шишкъая я. Батальондай 30 кас гьелек хьана. Абурукай 27 кас

BU ADLARI YADDA SAXLAYAQ!

1988-ci ilin dekabrın 7-də Ermənistanda baş vermiş güclü zəlzələ on minlərlə insanı ev-eşiyindən, doğmalarından məhrum etdi. Bir çox ölkələr kimi Azərbaycan da qonşu respublikaya yardım əli uzatdı. Zəlzələnin nəticələrini aradan qaldırmaq üçün buraya 1400 nəfər göndərildi.

Dekabrın 11-də içərisində 70 nəfər Azərbaycan vətəndaşı olan təyyarə Sumqayıtdan havaya qalxdı. Leninakan şəhərinin 15 kilometrliyində qəzaya uğrayan təyyarədə həlak olanlardan 10-u qusarlı idi. Onların adları:

Bəbirov Cəlil Sərdar oğlu, 1965-ci ildə Zindanmuruqda anadan olmuşdur.

Qaraxanov Mirzəbəy Saruxan oğlu (1968, Qılahoba).

Davıdov Füzuli Qəzənfər oğlu (1977, Yuxarı Ləgər).

Eyvazov Xeyirbala Qiyasəddin oğlu (1953, Zindanmuruq).

Əlimuradov Əlimurad Mühyəddin oğlu (1961, Sudur).

Əhmədov Əhməd Mirzəbala oğlu (1959, Kufoba).

Sevziyev Tərlan Həkim oğlu (1962, Bədişqala).

Seyidov Qeysəddin Ağamirzə oğlu (1957, Böyük Muruq).

Xudaverdiyev Nəbi Şixhəmzə oğlu (1957, Qılahoba).

Şıxməmmədov Ağaməd Şıxməmməd oğlu (1966, Həsənqala).

QUBA-QUSAR BATALYONU

Quba-Qusar batalyonu 1993-cü ilin 9-11 noyabrında yaradılıb və Beyləqan rayonunun Xaçınkənd istiqamətinə göndərilib.

704 saylı hərbi hissə komandirinin 0315 saylı əmri ilə 13 dekabr 1993-cü il tarixdə hərbi hissənin tərkibinə qatılıb. Batalyonun komandiri Adıgözəlov Azay Şəmsəddin oğlu (1944) Quba rayonunun Vladimirovka kənd sakini, komandir müavinləri Babayev Şahbala Balasultan oğlu (1958) Quba rayonunun Alpan kənd sakini, Zakirov Rüstəm Nəbi oğlu (1963) Qusar rayonunun Bədişqala kənd sakini idi.

Batalyonun döyüş ərazisi Şışqaya idi.

Batalyonda vuruşanların 30 nəfəri həlak olmuşdur.

къубавияр, 3 кцIарвияр я. Агъадихъ тIварар ганвай кцIарвияр женгера иллаки тафаватлу хьанай:

Закиров Руьстем Небидин хва, командирдин заместитель.

Абдулкеримов Сервер Зейнеддинан хва, лейтенант, Балакъусар хуьр, гьелек хьана.

Гьажимурадов Ражиддин Агъамурадан хва, ЦIийи Гьаят хуьр.

Чобанов Азад Имаммирзедин хва, БедиркIеле хуьр.

Батальонди 1994-йисан 11-декабрдалди женгера иштиракна.

2010-йисуз Къуба-КцIар батальондин женгинин рекьиз талукьарнавай "Са батальондин тарих" тIвар ганвай ктаб чапдай акъатна. Адан автор Али Айвазов я.

Onlardan 27 nəfər qubalı, 3 nəfər qusarlıdır.

Qusarlı döyüşçülərdən aşağıdakılar xüsusi şücaət göstərmişlər:

Zakirov Rüstəm Nəbi oğlu, komandir müavini.

Abdulkərimov Sərvər Zeynəddin oğlu, leytenant, Balaqusar kəndi, şəhid olmuşdur.

Hacımuradov Raciddin Ağamurad oğlu, Yeni həyat kəndi.

Çobanov Azad İmammirzə oğlu, Bədirqala kəndi.

Batalyon 1994-cü ilin aprelin 11-nə qədər döyüş əməliyyatlarında iştirak etmişdir.

2010-cu ildə Quba-Qusar batalyonunun döyüş yoluna həsr olunmuş "Bir batalyonun tarixi" adlı kitab çapdan çıxmışdır. Onun müəllifi batalyonun komandiri olmuş Əli Eyvazovdur.

QUSAR RAYON HƏRBİ KOMİSSARLIĞI ÜZRƏ QARABAĞ UĞRUNDA DÖYÜŞLƏRDƏ İŞTİRAK ETMİŞ, ŞƏHİD OLMUŞ, İTKİN DÜŞMÜŞ ŞƏXSLƏRİN ADLI SİYAHISI

1	Şahnəzərov Vahid Babaverdi oğlu	Xuray	Şəhidlər
2	Hacıyev İmran Hacı oğlu	Qusar şəhəri	"
3	Əliyev Qasım Qulu oğlu	Qusar şəhəri	"
4	Ağaverdiyev Bəhruz Əliheydər oğlu	Çiləgir	"
5	Əskərzadə Cəfər Qurbanəli oğlu	Qusar şəhəri	"
6	Sultanov Zakir Əliseyn oğlu	Qusar şəhəri	"
7	Hacıyev Vüqar Fərhad oğlu	Həsənqala	"
8	Əliyarov İldar Əliyar oğlu	Çiləgir	"
9	Xanəhmədov Kamal Xanəhməd oğlu	Düztahir	"
10	Ərzimanov Aydın Ərziman oğlu	Mucuq	"
11	Hacıyev Fərhad Şəkixan oğlu	Çiləgir	"
12	Şahbazov Dair Ayatulla oğlu	Hil	"
13	Əliverdiyev Ceyhun Bağır oğlu	Xuray	"
14	Şəfiyev Elçin Məmmədrza oğlu	Cibir	"
15	Kamilov Şahin Şirvan oğlu	Qusar şəhəri	"
16	Əliyev Fərail Andrey oğlu	İmamqulukənd	"
17	Balaqadaşov Nəcəf Ağaşirin oğlu	Balaqusar	"
18	Mərdanov Əfqan Çigəli oğlu	Yeni həyat	"
19	Şixcamalov Xakif Müslüm oğlu	Qalacıq	"
20	İsmayılov Firdovsi Şixaydın oğlu	Həsənqala	"
21	Rzayev Zahir Zakir oğlu	Hil	"
22	Mührov Səfər Zahir oğlu	Qusar şəhəri	"
23	Mirzəbəyov Babək Sabir oğlu	Atluxan	"

24	Eyvazov Xeyirbala Qeysəddin oğlu	Zindanmuruq	Təyyarə qəzasında həlak olanlar
25	Əlimuradov Əlimurad Mühyəddin oğlu	Sudur	"
26	Bəbirov Cəlil Sərdar oğlu	Zindanmuruq	"
27	Qaraxanov Mirzəbəy Saruxan oğlu	Qılahoba	"
28	Səidov Qeysəddin Ağamirzə oğlu	Böyük Muruq	"
29	Xudaverdiyev Nəbi Şixhəmzə oğlu	Qılahoba	"
30	Şixməmmədov Ağaməd Şixməmməd oğlu	Həsənqala	"
31	Əhmədov Əhməd Mirzəbala oğlu	Kufoba	"
32	Sevziyev Tərlan Hakim oğlu	Bədişqala	"
33	Davudov Füzuli Qəzənfər oğlu	Yuxarı Ləgər	"
34	Həsrətov Mehman Dövlətxan oğlu	Qusar şəhəri	İtkin düşənlər
35	Dadaşov Səid Əhəddin oğlu	Cibir	"
36	Musaxanov Teymur Məhəmməd oğlu	Yeni həyat	"
37	Həsənov Elmar Şamil oğlu	Çiləgir	"
38	Əliyarov Saday Şair oğlu	Urva	"
39	Şeydabəyov Radik Sədirbəy oğlu	Avaran	"
40	İlyasov Qəmbər Həmzə oğlu	Yasaboba	"
41	Rəfixanov Akif Ziyadxan oğlu	Urva	"
42	Nəsirov Yasin Aslan oğlu	Ağdam	"
43	Abdurəhmanov Novi Dağlar oğlu	Piral	"
44	Əzizov Raiz Şövkət oğlu	Həsənqala	"
45	Aslanov Faiq Ənvər oğlu	Çiləgir	"
46	Bayrambəyov Heydər Bayrambəy oğlu	İmamqulukənd	"
47	Balabəyov Valeh Balabəy oğlu	İmamqulukənd	"
48	Vəlimətov Fərhad Zeynəddin oğlu	Gədəzeyxür	İştirakçılar
49	Zəkiyev Samir Həmid oğlu	Qusar şəhəri	"
50	İsmayılov Nizami İkraməddin oğlu	Hil	"
51	Məlikov Rəvaz Paşa oğlu	Piral	"
52	Ağabalayev Təbrik Malik oğlu	Çiləgir	"
53	Cəfərov Mətləb Cəfər oğlu	Balaqusar	"
54	Hacıyev Hikmət Daşdi oğlu	Balaqusar	"
55	Niftəliyev Güloğlan Sədrəddin oğlu	Balaqusar	"
56	Nəbiağayev Nizami Məhəmməd oğlu	Böyük Muruq	"
57	Əliyev Sərdar İsmət oğlu	Xuray	"
58	Cigərxanov Sabir Habil oğlu	Qusar şəhəri	"
59	Seyidov Elçin İmaməddin oğlu	Qusar şəhəri	"
60	Bədəlova Səmayə Qarat qızı	Qusar şəhəri	"
61	Dostiyev Teyfur Hacıbaba oğlu	Cibir	"
62	Cəbrayılov Sadulla Qeybulla oğlu	İmamqulukənd	"
63	Aydəmirov Fevral Vəlibəy oğlu	Cibir	"
64	Laçınov Qumral İsabəy oğlu	Gədəzeyxür	"
65	Mərdəliyev Fəxrəddin Zahiddin oğlu	Piral	"
66	Rəsulov Şəhriyar Yadulla oğlu	Balaqusar	"

67	Rzaxanov Nasir Yaqub oğlu	Həzrə	"
68	Balaqadaşov Bünyad Ağaşirin oğlu	Balaqusar	"
69	Mürsəlov Həsənbala Abdulsən oğlu	Cibir	"
70	İskəndərov Əliağa Mühübəli oğlu	Çiləgir	"
71	Məmmədov Fəxrəddin Rayif oğlu	Qusar şəhəri	"
72	Dövlətov Kərimxan Kamil oğlu	Əcəxür	"
73	Şahbazov Ədalət Hidayət oğlu	Aşağı Ləgər	"
74	Qədimov Eldar Maqsud oğlu	Həzrə	"
75	Babayev Vəfadar Ramazan oğlu	Qusar şəhəri	"
76	İsmayılov Elçin İsmayıl oğlu	Əvəcuq	"
77	Tahirov Zahiddin İsrafil oğlu	Aşağı Ləgər	
78	Müslümov Təmraz Beykəs oğlu	Piral	"
79	Məmmədov Əşrəf Feyzulla oğlu	Suvacal	"
80	Əlibəyov Qurban Nəcəf oğlu	Qusar şəhəri	"
81	Qasımov Niftulla Qəzənfər oğlu	Suvacal	"
82	Rzayev Pənah Əliqulu oğlu	Mucuq	"
83	Nemətov Şöhrət Əli oğlu	Həsənqala	"
84	Tarıquliyev Firqət Hətəm oğlu	Köhnə Xudat Qazmalar	"
85	Qafarov İlqar Hacəhməd oğlu	Ləgərqışlaq	"
86	Talıbov Natiq İslaməddin oğlu	Köhnə Xudat	"
87	Abdullayev Həsən Ələddin oğlu	Balaqusar	"
88	Camalov Adil Yusif oğlu	Ləgərqışlaq	"
89	Babayev Şamil Tehran oğlu	Qusar şəhəri	"
90	Həbibov Şəhriyar Aydabala oğlu	Hil	"
91	İsmayılov İsmayıl Teyfullah oğlu	İmamqulukənd	"
92	Məhərrəmov Kiçikbəy Hacıbaba oğlu	Qusar şəhəri	"
93	Eyvazov Bahadur Dünyaməddin oğlu	Bədirqala	"
94	Əlimuradov Kamran Abdulla oğlu	Urva	"
95	Eyvazov İlqar Dadaşbala oğlu	Zindanmuruq	"
96	Əliyev Ədalət Aslanoviç	Qusar şəhəri	"
97	Piriyev Qabil Mərdəli oğlu	Gədəzeyxür	"
98	Əhmədov Vaqif Zahir oğlu	Mucuqoba	"
99	Əliyev Əkbər İsa oğlu	Xuray	"
100	Əliyev Tofiq Tağı oğlu	Qusar şəhəri	"
101	Çobanov Azad İmammirzə oğlu	Bədirqala	"
102	Pirəliyev Nəriman Pirəli oğlu	Qusar şəhəri	"
103	Ağabəyov Yarəhməd Nurəhməd oğlu	Qusar şəhəri	Zabitlər
104	Səfərbəyov Əfqan Səfərbəy oğlu	Bədirqala	"
105	Həsənov Bahadır Səlahəddin oğlu	Çiləgir	"
106	Orduxanov Natiq Urfan oğlu	Qusar şəhəri	"

ПОГОНАР АЛАЙ СЕЙЛИБУР

Садбуру КцӀариз зарафатдалди “военный академия” лугьуда. Инай шумудни са тӀвар-ван авай военныяр акъатнава.

Абур тарихдин чара-чара девирра гзафбуруз чешне хьана. Урус пачагьдин армиядин полковниквилин чин къачур Гьатем агъа ЧӀакӀарвиди 1918-йисуз Къубадин Дигагь хуьре эрмени дашнакрин ва большевикрин кьушунар кукӀварай лезгийриз регьбервал ганай. Генерал-лейтенант Энвер Микаилова вичин уьмуьр Совет уьлкведин дипломатиядиз серф авунай, дуьньядин гзаф уьлквейра вичин везифа кьилиз акъуднай. 20 йисуз ара датӀана Азербайжандин Къенепатан Крарин Министерстводин тахсиркарар ахтармишдай идарадиз регьбервал гайи, 7 йисуз Азербайжан Республикадин юстициядин министрдин сад лагьай заместителвиле кӀвалахай полковник Арзуман Зуьлфикъаров 100-далай виниз орденризни медалриз лайихлу хьанай.

Ихьтин кьегьалар чахъ садни кьвед авач. Абуру алай вахтунда гьам Азербайжанда, гьамни къецепатан уьлквейра къуллугъзава. 2003-йисалай Амур вилаятдин Белогорск шегьерда къуллугъзавай Забит Хийирбегов армиядин командующийдин заместитель я. 2008-йисалай ам яракьлу къуватар яракьламишдай штабдин кьилни я. 2010-йисуз адаз генералдин чин гана.

Афгъанистандин Къандагьар вилаятда кьиле фейи женгера чешне къалурай Къабил Хелефов Къазахстандин Яракьлу Къуватрин Академия акьалтӀарна нуфузлу командир хьиз и республикадиз сейли хьана. Москвадин Фрунзедин тӀварунихъ галай Военный Академия акьалтӀарай полковник Мисрихан Талибова яргъал йисара Туьркменистандин Яракьлу Къуватра чӀехи къуллугъар кьилиз акъуднай. Саратов вилаятда гзафни-гзаф жинаятар винел акъудай юстициядин полковник Элман Салагьоваз “Вилаятдин виридалайни хъсан следователь” гьуьрметдин тӀвар ганва.

ТӀвар-ван авай военныйрик лезги дишегьлиярни акатзава. Дагъустан Республикадин лайихлу юрист, сад лагьай дережадин судья, юстициядин генерал Зерифе Бейбутова неинки Дагъустандиз, гьакӀ Кеферпатан Къафкъаздиз сейли я. Дуьньядин шумудни са уьлкведа цӀудралди кцӀарви полковникри исятдани гьакъисагьвилелди къуллугъзава.

Агъадихъ чна абурукай са шумудан гьакъиндай малуматар гузва.

TANINMIŞ PAQONLULAR

Bəziləri Qusarı zarafatla “hərbi akademiya” adlandırırlar. Buradan neçə-neçə adlı-sanlı hərbçi çıxmışdır.

Onlar tarixin müxtəlif dövrlərində çoxlarına nümunə olmuşlar. Çar ordusunun polkovniki rütbəsini almış Hatəm ağa Cağarvi 1918-ci ildə Quba rayonunun Digah kəndi ərazisində ləzgi silahlı dəstələrinə rəhbərlik edərək erməni daşnaklarının və bolşeviklərin qoşunlarını darmadağın etmişdir. General-leytenant Ənvər Mikayılov həyatını sovet diplomatiyasına həsr etmiş, dünyanın bir sıra ölkələrində işləmişdir.

20 il fasiləsiz DİN cinayət axtarışı şöbəsinə rəhbərlik etmiş, 5 il Azərbaycan Respublikası ədliyyə nazirinin birinci müavini vəzifəsində çalışmış Arzuman Zülfiqarov 100-dən artıq orden və medala layiq görülmüşdür. Belə hərbçilər bir deyil, iki deyil. Onların bir çoxu hazırda həm Azərbaycanda, həm də xarici ölkələrdə qulluq edir. 2003-cü ildən Amur vilayətinin Beloqorsk şəhərində xidmət edən Zabit Xiyirbəyov hazırda ordu komandanının müavinidir. Bu cəsur və savadlı hərbçi 2008-ci ildən silahlanma üzrə qərargah rəisidir. 2010-cu ildə ona general rütbəsi verilmişdir.

Polkovnik Vahid Sərkərov N.E.Jukovski adına Hərbi Hava Qüvvələri Mühəndislik Akademiyasının adlı-sanlı müəllimidir. Ədliyyə polkovniki Elman Salahova Saratov vilayətinin “Ən yaxşı müstəntiq” adı verilmişdir.

Sevindirici haldır ki, adlı-sanlı hərbçilər arasında qadınlar da var. Ədliyyə generalı, Dağıstan Respublikasının “Əməkdar hüquqşünası”, birinci ixtisas dərəcəli hakim Zərifə Beybutova nəinki Dağıstanda, eyni zamanda Şimali Qafqazda böyük hörmət sahibidir.

Əfqanıstanın Qandahar vilayətində gedən döyüşlər zamanı böyük igidliklər göstərmiş Qabil Xələfov Qazaxıstan Silahlı Qüvvələrinin Akademiyasını bitirmiş, nüfuzlu komandir kimi tanınmışdır. Moskvada Frunze adına Hərbi Akademiyanı bitirərək, uzun illər Türkmənistan Silahlı Qüvvələrində məsul vəzifələrdə çalışmış polkovnik Misrixan Talıbov hələ SSRİ dövründə ölkənin ən yaxşı zabitlərindən biri kimi məşhurlaşmışdır.

İndinin özündə də dünyanın bir sıra ölkələrinin hərbi, ədliyyə, hüquq-mühafizə orqanlarında çoxlu qusarlı polkovnik qulluq edir. Aşağıda onlardan bir neçəsi haqqında məlumat veririk.

ХАЛИДДИН МАМЕДХАНОВ

Кремлдин патав кучукнавай Халиддин Мамедханов Азербайжандин сад лагьай летчикрикай тир.

Яргунрин хуьре Агъаметан хизанда дидедиз хьайи Халиддин ина юкьван мектеб акьалтIарна, Москвадин Авиациядин Институтдик экечIнай. Инаг куьтягьай адакай летчик-испытатель хьанай. 1924-йисан 4-октябрдиз ам ва Сергей Поляков Москвада немсерин “Фоккер-3” самолет синагъдай акъуддайла Мытищинода гьелек хьанай. И вакъиадин гьакъиндай а чIавуз “Правда” газетдин чинриз чIехи са макъалани акъатнай. Кьве летчикни Кремлдин цлан патав кучукнай. Халиддинан диде гьелек хьайи хцин хатурдай гьукуматди вичиз гайи пенсия кьабулначир.

Халиддинахъ вад стхани кьуд вах авай. Абуру вирида Яргунрин юкьван мектеб, гуьгъуьнлай институтар куьтягьнай. Гуьлметакай Къуба уезддин милициядин начальник хьанай. Ам вичин къуллугъ кьилиз акъуддайла гьелек хьанай. Сейди Къуба уезддин прокурор тир. Ам Ватандин ЧIехи дяведиз гуьгьуьллудаказ фенай ва гьана гьелек хьанай. Шерафеддин, Сиражеддин ва Муьгьиддин дяведай саламатдиз хтанай. Халиддинан вахар - Шагьбике, Бикеханум, Мейрам ва Саяд муаллимар тир.

XALİDDİN MƏMMƏDXANOV

Kremlin divarı önündə basdırılmış Xaliddin Ağamət oğlu Məmmədxanov Azərbaycanın ilk təyyarəçilərindən idi.

Həzrə kəndində anadan olmuş Xaliddin Ağamət oğlu Məmmədxanov burada orta məktəbi bitirib Moskva Aviasiya İnstitutuna daxil olmuşdu. Burada təhsilini başa vurub Moskvada sınaqçı təyyarəçi işləyirdi. 1924-cü ilin oktyabrın 4-də Xaliddin Sergey Polyakovla birlikdə “Fokker-3” alman təyyarəsini sınaqdan keçirəndə Mıtişinoda həlak olur. Bununla bağlı “Pravda” qəzetinin səhifələrində böyük bir məqalə çap olunur. Hər iki təyyarəçi Kremlin divarı önündə basdırılır. Xaliddinin anası oğlunun həlakına görə ona ayrılmış pensiyanı almaqdan imtina edir, bir dəfə də olsun həmin pensiyanı almır.

Xaliddinin beş qardaşı və dörd bacısı Həzrə kənd orta məktəbini bitirdikdən sonra ali təhsil almışlar. Gülmət Quba qəzasının milis rəisi işləmiş, vəzifə başında həlak olmuşdur. Seydi Quba qəzasının prokuroru idi. Böyük Vətən müharibəsi başlananda könüllü cəbhəyə getmiş və həlak olmuşdur. Cəbhədə döyüşmüş digər üç qardaş - Şərafəddin, Siracəddin və Mühiddin sağ-salamat qayıtmışlar. Xaliddinin bacıları Şahbikə, Bikəxanum, Meyram və Sayad müəllim idilər.

ЭНВЕР МИКАИЛОВ

(1938-2001)

Генерал-майор Энвер Микаилов Советрин Союздин тIвар-ван авай дипломатрикай сад тир.

Энвер Экберан хва Микаилов 1938-йисуз КцIар райондин Хьилерин хуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб, 1962-йисуз М.Ф.Ахундован тIварунихъ галай Азербайжандин Гьукуматдин Къецепатан ЧIаларин Институт тафаватлувилелди акьалтIарнай. Институтдин комсомолдин комитетдиз регьбервал гайи, вичихъ алакьунар авай бажарагълу жегьил Азербайжандин КП-дин ЦК-дин къецепатан алакъайрин отделдин инструкторвиле тайинарнай.

1967-йисуз Э.Микаилов Москвадиз, СССР-дин Къецепатан Крарин Министерстводин Вини Дережадин Дипломатиядин Академиядиз кIелиз ракъурнай. 1970-йисуз инаг акьалтIарай, урус, араб, туьрк ва ингилис чIалар деріндай чирай Э.Микаилов, уьлк-

ƏNVƏR MİKAYILOV

General-mayor Ənvər Mikayılov Sovetlər İttifaqının tanınmış diplomatlarından biri idi.

Ənvər Əkbər oğlu Mikayılov 1938-ci ildə Qusar rayonunun Hil kəndində anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi, 1962-ci ildə isə fərqlənmə diplomu ilə M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Xarici Dillər İnstitutunu bitirmişdir. İnstitut komsomol komitəsinə rəhbərlik etmiş gəncin savad və bacarığı nəzərə alınaraq o, Azərbaycan KP MK-nın xarici əlaqələr şöbəsinə təlimatçı vəzifəsinə təyin olunmuşdur.

1967-ci ildə Ə.Mikayılov Moskvaya, SSRİ XİN-nin Ali Diplomatiya Akademiyasına oxumağa göndərilmişdir. Rus, ərəb, türk və ingilis dillərini mükəmməl öyrənən Ə.Mikayılov buranı 1970-ci ildə başa vurub, SSRİ XİN-nin Konsulluq İdarəsinə məsul vəzifəyə təyin olunur. 1970-1974-cü illərdə o, SSRİ-nin Yə-

ведин Консулвилин Идарадиз кIвалахиз ракъурнай. 1970-1974, 1981-1985-йисара ам СССР-дин Йемен Республикада авай посольствода чIехи къуллугъдал хьана. 1985-йисуз адаз СССР-дин посолдин советник тIвар гана. 1996-йисуз Э.Микаилов СССР-дин Саудиядин Аравияда посолдин советниквиле тайинарна. 1999-йисуз адаз Россиядин Федерациядин посолдин дережа гана.

Дипломатриз хас вири алакьунар авай и кас генерал-майорвиле кьван хкаж хьана. Э.Микаилов вичи веси авурвал, хайи хуьре кучукна.

mən Demokratik Respublikasındakı səfirliyində ikinci katib, 1981-1985-ci illərdə isə birinci katib vəzifəsində işləyir. 1985-ci ildə ona SSRİ səfirinin müşaviri dərəcəsi verilir. 1996-cı ildə Ə.Mikayılov SSRİ-nin Səudiyyə Ərəbistanındakı səfirinin müşaviri təyin olunur və 1999-cu ilə kimi burada çalışır. 1999-cu ildə ona Rusiya Federasiyasının səfiri diplomatik dərəcəsi verilir.

Diplomatlara xas bütün keyfiyyətləri özündə birləşdirən bu insan vəzifə pillələri ilə yüksələrək, general-mayor rütbəsinə qədər ucalır. Ə.Mikayılov vəsiyyətinə əsasən doğma kəndində basdırılır.

ЗАБИТ ХИЙИРБЕГОВ

Армиядин командующийдин заместитель Забит Хийирбегов Россиядин Яракьлу Къуватра къуллугъзавай жегьил генерал я.

Хийирбегов Забит Сабиран хва 1968-йисуз КцIар шегьерда дидедиз хьана. Аял чIавалай военный хьун мурад тир ам шегьердин 2-нумрадин урус мектеб акьалтIарун кумазни вахтундилай вилик аскервилиз рекье гьатна.

Гуржистанда къуллугъ кьилиз акъудай жегьил 1987-йисуз Рязандин Вини Дережадин Военный Автомобилрин Инженервилин Мектебдик экечIна. Анаг тафаватлувилелди акьалтIарай адаз къуллугъдин чка хкядай ихтияр гана. Дагъустан Республикадин Буйнакск шегьерда къуллугъдал акъвазай адан алакьунриз регьберри гайи къиметдин нетижа яз гададикай лейтенант хьана ва адан къуллугъни чIехи авуна. Оржоникидзе (гилан Владикавказ) шегьердиз ракъурай З.Хийирбеговаз кьве йисалай капитанвилин чин гана. Мадни кьве йис алатайла ада вахтундилай вилик майорвилин чин къачуна. 1999-йисуз вичин къуллугъ мадни чIехи хьайи Забит подполковниквилин дережадив агакьна.

Везифадин гурарин кIарарал ара датIана хкаж жезвай, вичихъ чIехи алакьунар авай Забит Хийирбегов 2001-йисуз РФ-дин Яракьлу Къуватрин Военный Академиядик экечIна. Ина чирвилерин рекьяй виридаз чешне къалурай лезгидиз полковниквилин чин гана ва Кремлдиз, Президент В.В.Путинан гуьруьшдиз тек са гьам ракъурна. 2003-йисалай Амур вилаятдин Белогорск шегьерда къуллугъзавай Забит Хийирбеговаз ина чIехи нуфуз ава. И савадлу касдиз 2010-йисуз генералдин чин гана. Алай вахтунда ам армиядин командующийдин заместитель, гьакIни яракьлу къуватар яракьламишдай штабдин кьил я.

ZABİT XİYİRBƏYOV

Ordu komandanının müavini Zabit Xiyirbəyov Rusiya Silahlı Qüvvələrində xidmət edən gənc və nüfuzlu generallardan biridir.

Zabit Sabir oğlu Xiyirbəyov 1968-ci ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Uşaqlıqdan hərbi işə böyük həvəsi olan Zabit 2 saylı rus orta məktəbini bitirib, könüllü olaraq vaxtından əvvəl Sovet ordusu sıralarında xidmətə başlamışdır.

Gürcüstandakı hərbi hissələrdən birində xidmətini başa çatdırıb, 1987-ci ildə Ryazan Ali Hərbi Avtomobil Mühəndisliyi Məktəbinə daxil olmuşdur. 1992-ci ildə oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirən gəncə xidmət yeri seçmək hüququ verilmişdir. O, Dağıstan Respublikasının Buynaksk şəhərini seçmişdir. Xidməti uğurlarına görə iki ildən onun vəzifəsi yüksəldilmiş və leytenant rütbəsinə layiq görülmüşdür. Orconikidze (indiki Vladikavkaz) şəhərinə hərbi xidmətə yola salınan zabitə iki il sonra kapitan rütbəsi verilmişdir. Daha iki il sonra o, vaxtından əvvəl mayor rütbəsinə layiq görülmüşdür. 1999-cu ildə xidməti vəzifəsi yüksələn Z.Xiyirbəyov podpolkovnik rütbəsini almışdır.

Vəzifə pillələri ilə durmadan irəliləyən, bacarıqlı və savadlı hərbçi kimi komandanlığın rəğbətini qazanmış Z.Xiyirbəyov 2001-ci ildə RF Silahlı Qüvvələri Ümumqoşun Akademiyasına daxil olmuşdur. Akademiyanı fərqlənmə diplomu ilə bitirən bu məzuna istisna kimi polkovnik rütbəsi verilmiş və o, akademiyanın ən yaxşı məzunu kimi Kremlə, Prezident V.V.Putinin görüşünə göndərilmişdir.

2003-cü ildən Amur vilayətinin Beloqorsk şəhərində xidmət edən Zabit Xiyirbəyova 2010-cu ildə general rütbəsi verilmişdir. Böyük nüfuz sahibi olan Z.Xirbəyov hazırda ordu komandanının müavinidir. O, həm də silahlanma üzrə qərargah rəisidir.

РУСЛАН ШИХМУРАДОВ

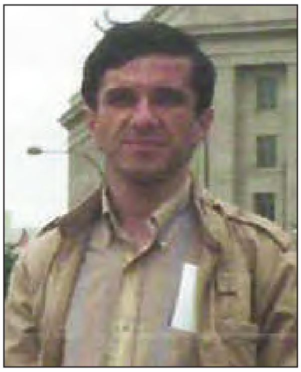

СССР-дин кьиле авайбурун переводчик тир Руслан Шихмурадова М.Горбачовахъ галазни кIвалахнай.

Шумудни са йисара СССР-динни къецепатан уьлквейрин регьберрин арада кьиле фейи сиясатдин рахунра датIана Русланани иштиракнай. Кремлдин вири ракIарар вичин чиниз ахъа тир Руслан Шихмурадоваз 8 чIал чидай, ада 4 чIалаз синхронный таржумаяр ийидай.

1957-йисуз КцIарин СтIур хуьре дидедиз хьайи, Москвада, машгьур МГИМО-да Азербайжандин гилан Президент Илгьам Алиевахъ галаз санал кIелай Р.Шихмурадовакай вад йисуз ООН-да таржумачивиле кIвалахайдалай кьулухъ СССР-дин сад лагьай таржумачи хьанай. Ам СССР-дин къецепатан крарин министр Э.Шеварднадзедин таржумачи тир. Ада СССР-дин Совет Министррин кьил В.Черномырдинахъ, Москвадин мэр Ю.Лужковахъ галазни кIвалахнай. Р.Шихмурадов М.С.Горбачован таржумачи тир.

RUSLAN ŞIXMURADOV

SSRİ rəhbərlərinin tərcüməçisi olmuş Ruslan Şıxmuradov ən çox M.Qorbaçovla bir yerdə işləmişdir.

Uzun illər ərzində SSRİ-nin və xarici dövlətlərin başçıları arasında gedən siyasi danışıqlarda daim Ruslan da iştirak etmişdir. Siyasətçilər arasında körpü rolunu oynayan, Kremlin qapıları həmişə üzünə açıq olan Ruslan Şıxmuradov 8 dil bilir, 4 dilə sinxron tərcümələr edirdi.

1957-ci ildə Qusarın Sudur kəndində anadan olmuş, Moskva Dövlət Beynəlxalq Əlaqələr İnstitutunda Azərbaycanın indiki Prezidenti İlham Əliyevlə bir yerdə təhsil almış Ruslan Şıxmuradov 5 il BMT-də işlədikdən sonra SSRİ-nin birinci tərcüməçisi oldu. O, SSRİ xarici işlər naziri Eduard Şevardnadzenin, SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri Viktor Çernomırdinin, Moskvanın meri Yuri Lujkovun tərcüməçisi olmuşdur. Ruslan Şıxmuradov ən çox M.S.Qorbaçovla işləmişdir.

АРЗУМАН ЗУЬЛФУЬКЪАРОВ

(1924-2010)

20 йисуз Азербайжандин Къенепатан Крарин Министерстводин тахсиркарар ахтармишдай идарадиз регьбервал гайи Арзуман Зуьлфуькъаров гзафбуруз чешне тир.

Азербайжандин лайихлу юрист, тахсиркарар ахтармишдай виридалайни хъсан кIвалахдар, Къенепатан Крарин Министерстводин вини дережадин пешекар, милициядин (полициядин) полковник Зуьлфуькъаров Арзуман Агьмедан хва КцIар райондин ЧIехи Муругъ хуьре дидедиз хьана. ТIигьира юкьван мектеб, Къубада педтехникум акьалтIарна. 1943-1945-йисара ада Бакудин подводный лодкаяр расдай заводда кIвалахна.

1947-йисуз Бакуда СССР-дин КГБ-дин мектеб акьалтIарай А.Зуьлфуькъарова Къубада талукь отделдин начальникдин заместителвиле, гуьгъуьнлай Худат ва Нуха районра начальниквиле кIвалахна. 1959-йисуз СССР-дин Къенепатан Крарин Министерстводин Академия акьалтIарай ада и министер-

ARZUMAN ZÜLFÜQAROV

20 il fasiləsiz Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin cinayət axtarışı idarəsinə rəhbərlik etmiş Arzuman Zülfüqarovun yüksək peşəkarlığı və rəhbərlik bacarığı çoxlarına nümunə idi.

Azərbaycanın əməkdar hüquqşünası, Respublika DİN-in birinci dərəcəli mütəxəssisi, ən yaxşı cinayət axtarışı əməkdaşı, milis (polis) polkovniki Zülfüqarov Arzuman Əhməd oğlu 1924-cü ildə Qusar rayonunun Böyük Muruğ kəndində anadan olmuşdur. Düztahir kəndində orta məktəbi bitirib, Quba pedtexnikumunda təhsil almışdır. Böyük Vətən müharibəsi başlananda hərbi xidmətdə olan Arzuman 1943-1945-ci illərdə Bakıdakı sualtı qayıqlar hazırlayan zavodda işləmişdir. 1947-ci ildə SSRİ DTK məktəbini bitirən A.Zülfüqarov həmin sahə üzrə Qubada rəis müavini, Xudat və Nuxa rayonlarında rəis vəzifəsində çalışmışdır. 1959-cu ildə SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin Akademiyasını bitirən A.Zülfüqarov Azərbaycan Respublikası DİN-in sosialist əmlakını dağıdanlarla mübarizə şöbəsinin rəisi təyin edilir.

стводин социализмдин мал чукӀурзавайбурун акси-на женг чӀугвазвай отделдиз регьбервал гана.

1967-1987-йисара ада талукь министерстводин тахсиркарар ахтармишдай идарадиз регьбервал гана. 1981-1987-йисара Азербайжан Республикадин юстициядин министрдин сад лагьай заместителвиле, 1987-2000-йисара республикадин Халкьдин Майишат Идара Авунин Институтдин доцентвиле, завкафедравиле кӀвалахна. КичӀ тийижир, вичин михьи тӀварни векъи къилихар хвейи кас 100-далай виниз орденриз, медалриз, премийриз лайихлу хьана. 70 йисалай гзаф вахтунда йикъарганда къейдер тухвай ада 2000-дав агакьна афоризмаяр ва бубайрин мисалар кӀватӀнай. Вичихъ хци зигьин авай ада гьакӀни органра кӀвалахай йисара Азербайжанда ва СССР-да кьиле фейи къати жинаятрин учет тухванай.

А.Зуьлфуькъаров 10-далай гзаф ктабрин автор я. Адан гьакъиндай Эльбрус Шагьмара азербайжан чӀалалди "Чи дамах Арзуман" тӀвар ганвай ктаб чапдай акъудна.

РАУФ КИШИЕВ

Закафказьедин Военный Округдин бязи органар арадал гъунин кардик полковник Рауф Кишиевани вичин пай кутунай.

Азербайжандин пешекар юристрикай тир Кишиев Рауф Исмаилан хва 1960-йисуз КцӀар шегьерда дидедиз хьана. Шегьердин 3-нумрадин юкьван мектеб акьалтӀарна, Москвадин Военный Институтдин ихтиярар хуьнин факультетда чирвилер къачуна. Ам кӀвалахив Нахчиван Автономный Республикадин военный прокуратурадин органра эгечӀна. Аслу тушир Азербайжандин военный прокуратурадин органар арадал гъуник, адан база туькӀуьрунихъ вичин зурба пай кутуна. Яргъал йисара ада талукь министерствода министрдин заместителвиле кӀвалахна.

Юстициядин полковник Р.Кишиеваз 1998-йисуз республикадин гьукуматдин къурулуш хуьнай ва секинвал таъмин авунай Азербайжандин Президентдин серенжемдалди "Азербайжандин Пайдах" орден гана. Алай вахтунда Р.Кишиева Азербайжан Республикадин талукь министерстводин ихтиярар хуьдай идарадиз регьбервал гузва

1967-1987-ci illərdə 20 il fasiləsiz cinayət axtarışı idarəsinə rəhbərlik etmiş Arzuman Zülfüqarov yüksək peşəkarlıq və rəhbərlik bacarığı nümayiş etdirmişdir. 1981-1987-ci illərdə o, Azərbaycan Respublikası ədliyyə nazirinin birinci müavini vəzifəsində işləmişdir. 1987-2000-ci illərdə Respublika Xalq Təsərrüfatını İdarəetmə İnstitutunda baş hüquqşünas, kadrlar şöbəsinin müdiri, dosent, kafedra müdiri vəzifələrində çalışmışdır. Həyatda cəsur, namuslu, vicdanlı insan kimi silinməz izlər qoymuş A.Zülfüqarov 100-dən artıq orden, medal, fəxri fərman və mükafatlara layiq görülmüşdür. 70 ildən artıq müddətdə gündəliklər yazan, 2000-ə yaxın atalar misalı və aforizm toplayan Arzuman Zülfüqarov işlədiyi müddətdə Azərbaycanda və SSRİ-də baş vermiş ağır cinayətlərin hesabatını aparmış yeganə şəxs idi. O, 10-dan çox kitabın müəllifidir.

1999-cu ildə Arzuman Zülfüqarovun şərəfli həyat yolu haqqında polis polkovniki, yazıçı Elbrus Şahmar "Fəxrimiz Arzuman" adlı sənədli-publisistik əsər yazıb çap etdirmişdir.

RAUF KİŞİYEV

Zaqafqaziya Hərbi Dairəsinin bir sıra hərbi prokurorluq orqanlarının yaradılmasında Rauf Kişiyevin böyük rolu olmuşdur.

Azərbaycanın tanınmış hüquqşünası Kişiyev Rauf İsmayıl oğlu 1960-cı ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Burada 3 saylı orta məktəbi bitirib, Moskva Hərbi İnstitutunun hüquq fakültəsində təhsil almışdır. O, əmək fəaliyyətinə Naxçıvan Muxtar Respublikasının hərbi prokurorluq orqanlarında başlamışdır. Müstəqil Azərbaycanın hərbi prokurorluq orqanlarının yaradılmasında və normativ-hüquqi bazasının formalaşdırılmasında onun böyük əməyi olmuşdur. Uzun illər respublika hərbi prokurorunun müavini vəzifəsində çalışmışdır.

Ədliyyə polkovniki Rauf Kişiyev Azərbaycan Prezidentinin 24 dekabr 1998-ci il tarixli fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası dövlət quruluşunun qorunmasında, sabitliyin təmin olunmasında xüsusi xidmətlərinə görə "Azərbaycan Bayrağı" ordeni ilə təltif olunmuşdur. R.Kişiyev hazırda Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin hüquq idarəsinin rəisi vəzifəsində çalışır.

ЗЕРИФЕ БЕЙБУТОВА

2007-йисуз Нальчикда чап хьайи “Къафкъаздин сейли инсанар” ктабда генерал Зерифе Бейбутовадикайни очерк гьатнвава.

ЧIехи бубаяр КцIар райондин Яргун хуьряй тир, вич Къубада чIехи хьайи Зерифе Эседуллагьан руш Бейбутоватди Къуба райондин Владимировка хуьруьн юкьван мектеб ва Дербентдин педтехникум тафаватлувилелди акьалтIарна. Ам Дагъустандин Гьукуматдин Университетдин юридический факультетдик экечIна. Инаг яру дипломдалди акьалтIарай руш 1992-йисуз Дагъустан Республикадин Кьилин Судда кIвалахал акъвазна. Вад йисуз ина меслятчивиле ва кьилин меслятчивиле кIвалахай ам 1992-йисуз Республикадин Кьилин Суддин судявиле хкяна.

Вич адалатлу гьаким ва гафунин иеси тирди кpаралди субутай лезги таватди судьяди хьиз Дагъустан Республикадин гзаф къал алай месэлайриз килигна. КичIерариз алахъзавайбурни пул теклифзавайбур кваз такьуна, вичин михьи тIвар гьар са куьнилай вине кьур Зерифе Бейбутовади варлубурни, кесибарни - вири инсанар къанундиз сад хьиз табе тирди вичин кpаралди субутна. Гьавиляй юстициядин генерал, Дагъустан Республикадин лайихлу юрист, сад лагьай дережадин судья Зерифе Бейбутовади неинки Дагъустанда, гьакI Кеферпатан Къафкъазда чIехи гьуьрмет къазанмишнава.

ZƏRİFƏ BEYBUTOVA

2007-ci ildə Nalçikdə işıq üzü görmüş “Qafqazın məşhur insanları” kitabında qeneral Zərifə Beybutova haqqında oçerk çap olunmuşdur.

Əslən Qusar rayonunun Həzrə kəndindən olan, Quba rayonunda böyüyüb həyata pərvazlanan Zərifə Əsədulla qızı Beybutova Quba rayonunun Vladimirovka kənd orta məktəbini və Dərbənd pedaqoji məktəbini fərqlənmə diplomu ilə bitirmiş, Dağıstan Dövlət Universitetinin hüquq fakultəsində təhsil almışdır.

Buranı 1987-ci ildə fərqlənmə diplomu ilə başa vurub Dağıstan Respublikasının Ali Məhkəməsinə təyinat almışdır. Beş il məsləhətçi və baş məsləhətçi işləyən gənc hüquqşünas 1992-ci ildə respublika Ali Məhkəməsinin hakimi seçilmişdir.

Özünü yüksək bilikli, möhkəm əqidəli peşəkar hakim kimi göstərən Zərifəyə ən çətin, cəsarət və qətiyyət tələb olunan işlər həvalə edilir. Ədalətli və prinsipial hakim kimi şöhrət qazanan Z.Beybutova Dağıstan Respublikasında siyasi qalmaqal, böyük əks-səda doğurmuş bir sıra proseslərə hakimlik edərək, qanun qarşısında hamının bərabər olduğunu dəfələrlə öz fəaliyyəti ilə sübut etmişdir. Elə buna görə də ədliyyə generalı, Dağıstan Respublikasının “Əməkdar hüquqşünası”, birinci ixtisas dərəcəli hakim Zərifə Beybutova nəinki Dağıstanda, eyni zamanda Şimali Qafqazda böyük hörmət sahibidir.

ИЗАМУДДИН МЕСИМОВ

Къазахстандин Менгистау вилаятдин милицияди гзаф залан жинаятар полковник Изамуддин Месимован куьмекдалди ачухарна.

Изамуддин Эмирасланан хва Месимов 1950-йисуз Манкъулидхуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб, гуьгъуьнлай Къубадин Хуьруьн Майишатдин Техникум акьалтIарна. Украинада аскервал кьилиз акъудай ам Къазахстандин Шевченко шегьерда милициядин органра кIвалахал акъвазна. Чешнелу кIвалахдай адаз капитанвилин чин гана ва ам Менгистау поселокдин милициядин отделдин начальниквиле тайинарна.

İZAMUDDİN MƏSİMOV

Qazaxıstanın Menqistau vilayətində bir sıra ağır cinayətlərin açılması milis polkovniki İzamuddin Məsimovun adı ilə bağlı olmuşdur.

İzamuddin Əmiraslan oğlu Məsimov 1950-ci ildə İmamqulukənddə anadan olmuş, kənd orta məktəbini, sonra Quba Kənd Təsərrüfatı Texnikumunu bitirərək, Ukraynada Sovet Ordusu sıralarında xidmət etmiş, Qazaxıstanın Şevçenko şəhərində milis orqanlarında əmək fəaliyyətinə başlamışdır. Nümunəvi xidmətinə görə 1985-ci ildə milis kapitanı rütbəsi almış, Menqistau qəsəbəsinin milis şöbəsinə rəis vəzifəsinə göndərilmişdir.

Алма-Атадин вини дережадин милициядин мектеб акьалтIарай жегьил са йисалай Шевченко шегьердин объектар хуьдай идарадин начальникдин заместителвиле тайинарна. 1994-йисалай пенсиядиз фейи полковник Изамуддин Эмирасланов жегьилар ватанпересвилелди тербияламишунихъ машгъул я.

ВАГЬИД СЕРКЕРОВ

Москвадин Н.И.Жуковскийдин тIварунихъ галай Военный Академияда кцIарви Вагьид ва Мелагьет Серкероври кIвалахзава.

Авиациядин полковник Вагьид Серкеран хва Серкеров КцIар райондин Уьнуьгъ хуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб куьтягьайдалай гуьгъуьниз ада Москвадин Жуковскийдин тIварунихъ галай Военный Академия акьалтIарна. Са шумуд йисалай Москвадин Авиациядин Академияда чирвилер къачур ада чIехи техник, бортдин техник хьиз Афгъанистанда къуллугъна. В.Серкерова 1993-йисалай Москвада, вичи акьалтIарай Академияда тарсар гузва. Адан уьмуьрдин юлдаш Мелагьетни ина кьилин муаллим я.

АЛИБАЛА ЯРДУМОВ

Ада Ростов вилаятдин Каменск-Шахтинск шегьердин военный частуниз регьбервал гана.

КцIар райондин Хьилерин хуьре 1932-йисуз дидедиз хьайи Алибала Мирзедин хва Ярдумова яргъал йисара Советрин Яракьлу Къуватра къуллугъна. Хуьруьн юкьван мектеб куьтягьна Тифлисдин артиллериядин училищедик экечIай жегьилди 1955-1963-йисара Нахчиванда взводдин командирвиле, гарнизондин комендантдин куьмекчивиле, гуьгъуьнлай Кировабадда (гилан Генже) реактивный батареядин командирвиле къуллугъна.

1964-йисуз ГДР-диз ракъурай А.Ярдумов гвардиядин дивизиядин батареядин командирвиле тайинарна. 1971-1975-йисара ам Ростов вилаятдин Каменск-Шахтинск шегьердин военный частунин командир хьана. Гуьгъуьнлай ДГУ-дин военный кафедрада муаллимвиле кIвалахна. 1995-йисуз полковникдин чин къачур А.Ярдумова Дагъустандин Госснабдин гражданский оборонадин штабдиз регьбервал гана.

Alma-Ata Ali Milis Məktəbini bitirmişdir. 1990-cı ildə Şevçenko şəhərində obyekt mühafizə idarəsinə rəis müavini təyin olunmuşdur. Milis polkovniki İzamuddin Məsimov 1994-cü ildə pensiyaya çıxdıqdan sonra gənclərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi ilə yaxından məşğuldur.

VAHİD SƏRKƏROV

Moskvanın N.İ.Jukovski adına Hərbi Hava Qüvvələri Mühəndislik Akademiyasında qusarlı ər-arvad Vahid və Məlahət Sərkərovlar çalışırlar.

Aviasiya polkovniki Vahid Sərkər oğlu Sərkərov Qusar rayonunun Əniğ kəndində anadan olmuş, burada orta məktəbi başa vurub, Moskvada Jukovski adına Hərbi Hava Qüvvələri Mühəndislik Akademiyasında təhsil almışdır. Sonradan Moskva Aviasiya İnstitutunu bitirib böyük texnik, bort texniki kimi Əfqanıstanda ayrı-ayrı hərbi hissələrdə qulluq etmişdir. 1993-cü ildən o, N.İ.Jukovski adına Hərbi Hava Qüvvələri Mühəndislik Akademiyasında çalışır. Həyat yoldaşı Məlahət də onunla bir yerdə həmin Akademiyada müəllim işləyir.

ƏLİBALA YARDUMOV

O, bir neçə il Rostov vilayətinin Kamensk-Şaxtinsk şəhərindəki hərbi hissənin komandiri olub.

Qusar rayonunun Hil kəndində 1932-ci ildə anadan olan Əlibala Mirzə oğlu Yardumov uzun illər Sovet Silahlı Qüvvələrində qulluq edib. Kənd məktəbini bitirəndən sonra Tiflis artilleriya məktəbində təhsil alan gənc 1955-1963-cü illərdə Naxçıvanda vzvod komandiri, qarnizon komendantının köməkçisi, Kirovabadda (indiki Gəncə) reaktiv batareyanın komandiri olub.

1964-cü ildə ADR-ə göndərilən Ə.Yardumov qvardiya əlahiddə diviziyasının batareya komandiri vəzifəsinə təyin olunub. 1971-1975-ci illərdə Rostov vilayətinin Kamensk-Şaxtinsk şəhər hərbi hissəsinin komandiri vəzifəsində qulluq edib. DDU-nun hərbi kafedrasında baş müəllim, Dağıstan Dövlət Təchizat Komitəsi mülki müdafiə qərargahının rəisi olub. 1995-ci ildə polkovnik rütbəsi alan Ə.Yardumov uzun illər Dağıstanın mülki müdafiə sistemində qulluq edib.

ЭЛМАН САЛАГЬОВ

Саратов вилаятдин гзафни-гзаф жинаятар винел акъудай отделдиз регьбервал гузвай Элман Салагьоваз "Виридалайни хъсан следователь" гьуьрметдин тIвар ганва.

Салагьов Элман Низаман хва 1964-йисуз КцIар райондин Аваран хуьре дидедиз хьана. КцIара юкьван мектеб акьалтIарна, Грозныда аскервал авуна. 1986-1990-йисара ада Волгоградда СССР-дин Къенепатан Крарин Министерстводин Следователрин Мектебда кIелна. Саратов райондин милициядин отделдин следователвиле, чIехи следователвиле кIвалахай ам 1996-йисуз Саратовдин РОВД-дин следственный отделдин начальникдин заместителвиле, 2002-йисалай Саратов шегьердин Киров райондин РОВД-дин отделдин регьбервиле тайинарна.

2004-йисалай къедалди Саратов вилаятдин Энгельс райондин следственный управленидин кьил я. 2007-йисуз Салагьоваз юстициядин полковниквилин чин гана. Ада регьбервал гузвай 57 касдикай ибарат тир управлениди гзафни-гзаф жинаятар винел акъудна. И кичI тийижир ксарикай вилаятдин газетри ва журналри фад-фад макъалаяр чапда. Э.Салагьоваз лагьайтIа, "Вилаятдин виридалайни хъсан следователь" гьуьрметдин тIвар ганва.

ELMAN SALAHOV

Rəhbərlik etdiyi 57 nəfərdən ibarət istintaq şöbəsi Saratov vilayətinin ən yaxşı istintaq şöbəsi elan olunmuş Elman Salahova "Ən yaxşı müstəntiq" fəxri adı verilmişdir.

Salahov Elman Nizam oğlu 1964-cü ildə Qusar rayonunun Avaran kəndində anadan olmuşdur. Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbini bitirib, Qroznıda hərbi xidmətdə olmuşdur. 1986-1990-cı illərdə SSRİ DİN-nin Volqoqrad Müstəntiqlər Məktəbində təhsil almışdır.

1990-cı ildən Saratov rayon milis şöbəsində müstəntiq kimi əmək fəaliyyətinə başlayan E.Salahov üç ildən baş müstəntiq təyin olunmuşdur.

1996-cı ildə o, Saratov RDİŞ-nin istintaq şöbəsinin rəis müavini, 2002-ci ildən isə Saratov şəhəri Kirov rayon daxili işlər şöbəsi istintaq şöbəsinin rəisi təyin olunmuşdur.

2004-cü ildən bu günə kimi E.Salahov Saratov vilayəti Engels rayonu istintaq idarəsinə rəhbərlik edir. 2002-ci ildə ona vaxtından əvvəl ədliyyə podpolkovniki, 2007-ci ildə isə ədliyyə polkovniki rütbəsi verilmişdir. E.Salahovun rəhbərlik etdiyi 57 nəfərdən ibarət istintaq şöbəsi Saratov vilayətində ən yaxşı istintaq şöbəsi kimi tanınır. E.Salahova isə "Ən yaxşı müstəntiq" adı verilmişdir.

КЪАБИЛ ХЕЛЕФОВ

Къазахстандин Яракьлу Къуватрин нуфузлу командиррикай сад кцIарви Къабил Хелефов я.

Къабил Имамеддинан хва Хелефов 1959-йисуз КцIар шегьерда дидедиз хьана. Ина 3-нумрадин мектеб куьтягьна Бакудин Умуми Къушунрин Командиррин Мектебдик экечIай, гуьгъуьнлай Къазахстандин Яракьлу Къуватрин Академия акьалтIарай ам пешекар военный хьиз полковниквилин дережадив агакьна.

Исятда ам Алма-Атада яшамиш жезва ва Академияда муаллимвал ийизва. Афгъанистандин Къандагьар вилаятда кьиле фейи ягъ-ягъунра чешнелу хьайи ам "Яру Гъед" ордендиз лайихлу хьана.

QABİL XƏLƏFOV

Qazaxıstan Silahlı Qüvvələrinin nüfuzlu komandirlərindən biri qusarlı polkovnik Qabil Xələfovdur.

Qabil İmaməddin oğlu Xələfov 1959-cu ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Qusar şəhər 3 saylı məktəbini bitirib, Bakı Ali Ümumqoşun Komandirləri məktəbində təhsil almışdır. Qazaxıstan Silahlı Qüvvələri Akademiyasını başa vurduqdan sonra orada müəllim kimi saxlanmışdır.

Qabil Xələfov bu günə kimi Alma-Atada çalışır. Əfqanıstanın Qəndahar vilayətindəki hərbi əməliyyatlarda göstərdiyi igidliklərə görə o, "Qırmızı Ulduz" ordeninə layiq görülmüşdür.

АЗИЗ СЕФИХАНОВ

Азиз Сефиханов Азербайжанда 20 йисуз кьуд министрдин куьмекчивиле кIвалахай тек са кас я.

(1918-1978)

Азербайжандин къенепатан кварин министр Ариф Гьейдаров, адан заместитель Селагьеддин Казымов ва куьмекчи Азиз Сефиханов 1978-йисан 29-июндиз кIвалахал гуьлле гана кьена. Рецидивистдиз министрдин кабинетдиз гьахьиз кIан хьайила, хур виликна адан вилик пад кьур А.Сефиханов гуьлледиз туьш атана. И вакъиади вири Азербайжандик къалабулух кутуна.

Адет яз цIийиз чIехи къуллугърал акъвазай ксари сифте чпин куьмекчияр дегишарда. Ингье вичихъ чIехи алакьунар авай А.Сефиханова вич тай авачир пешекар тирди фадлай субутнай. Гьавиляй адахъ галаз кьуд генералди - кьуд министрди кIвалахнай.

Азиз Азмамедан хва Сефиханов 1918-йисуз КцIар райондин ТIигьиррин хуьре дидедиз хьана. Хуьруьн юкьван мектеб акьалтIарна, АПИ-дин тарихдин факультетдик экечIай Азиз аскервилиз тухвана. Дяве къарагъайла гьиле яракь кьур ам ватандиз 10 йисалай хтана. Ам Бакудин Моряквилин Мектебдин комендантвиле тайинарна. 1951-йисуз А.Сефиханов 216-дивизиядин артиллериядин полкунин командирвиле, 1954-йисуз топчийрин батареядин командирвиле тайинарна.

1956-йисуз дивизия терг авурла А.Сефиханов милициядин органра кIвалахал акъвазна. 3 йисуз Бакудин милициядин 14-отделенида инспекторвиле кIвалахай ам вичин алакьунрай министрдин дежурный секретарвиле кьабулна. 10 йисуз гьакъисагъвилелди къуллугъай А.Сефиханов 1969-йисуз министрдин секретариатдин кьилин референтвиле тайинарна ва ада уьмуьрдин эхирдалди ина къуллугъна. И савадлу, бажарагълу ва пешекар инсандин уьмуьр ватандизни халкьдиз намуслувилелди къуллугъ авунин чешне я. Азербайжандин тIвар-ван авай кхьираг Эльбрус Шагьмара полковник-лейтенант Азиз Сефиханован хатурдиз "Касдин уьмуьр" тIвар алай ктаб бахш авунва.

КцIар шегьердин куьчейрикай садаз Азиз Сефиханован тIвар ганва.

ӘZİZ SӘFİXANOV

Әziz Sәfixanov Azәrbaycanda 20 il fasilәsiz nazir kömәkçisi vәzifәsindә çalışmış yeganә adam idi.

Azәrbaycan Respublikasının daxili işlәr naziri Arif Heydәrov, onun müavini Sәlahәddin Kazımov vә nazir kömәkçisi Әziz Sәfixanov 1978-ci ilin iyun ayının 29-da iş başında qәtlә yetirildilәr. Cani nazirin otağına keçmәk istәyәndә nazir kömәkçisi Әziz Sәfixanov sinәsini atәşә sipәr etmiş, bu zaman qәtlә yetirilmişdi. Bu hadisә bütün Azәrbaycanı sarsıtdı.

Adәtәn rәhbәr vәzifәlәrdә çalışanlar ilk növbәdә kömәkçini dәyişirlәr. Lakin savadlı vә mәsuliyyәtli zabit kimi tanınmış Ә.Sәfixanov әvәzedilmәz işçi olduğuna görә dörd nazirlә - Әli Kәrimov, Xәlil Mәmmәdov, Mәmmәd Әlizadә vә Arif Heydәrovla işlәmişdi.

Әziz Әzmәmmәd oğlu Sәfixanov 1918-ci ildә Qusar rayonunun Düztahir kәndindә anadan olmuşdur. Kәnd orta mәktәbini bitirib, 1939-cu ildә APİ-nin tarix fakültәsinә daxil olmuşdur. Elә hәmin il hәrbi xidmәtә çağrılmış, Krivoy-Roq şәhәrindәki artilleriya alayının sәhra mәktәbinә oxumağa göndәrilmişdir. Müharibә başlananda Bryansk cәbhәsindә döyüşmüş, 45 ay Belebey şәhәrindәki Marinaski artilleriya mәktәbindә tağım komandiri olmuşdur.

1945-ci ilin iyulunda 70-ci qvardiya artilleriya-topçuluq alayı atıcılıq tağımının komandiri tәyin olunmuş, alayla birgә Şimali Koreyaya döyüşlәrә yollanmışdır.

10 ildәn vәtәnә qayıdan Ә.Sәfixanov Bakı Dәnizçilik mәktәbindә komendant, 216-cı piyada diviziyasının artilleriya-topçuluq alayında tağım komandiri, topçular batareyasında komandir kimi xidmәt edir. 1956-cı ildә 216-cı diviziya lәğv olunanda Әziz Bakı şәhәr 14-cü milis bölmәsindә sahә müvәkkili kimi fәaliyyәtә başlayır. Üç il әrzindә peşәkarlığı, savadı vә işgüzarlığı ilә nazirlik apparatı işçilәrinin diqqәtini cәlb edәn Ә.Sәfixanov 1959-cu ildә nazirin növbәtçi katibi tәyin olunur vә 10 il bu vәzifәdә çalışır. 1969-cu ildә nazir katibliyinin baş referenti vәzifәsinә irәli çәkilir vә ömrünün sonuna kimi hәmin vәzifәdә xidmәt edir.

Hәyatı vicdanlılıq vә namusluluq nümunәsi olan polkovnik-leytenant Әziz Sәfixanova Azәrbaycan yazıçısı Elbrus Şahmar 1998-ci ildә Bakıda çap etdirdiyi "Kişi ömrü" kitabını hәsr edib. Qusar şәhәrinin küçәlәrindәn birinә Әziz Sәfixanovun adı verilmişdir.

ТАЛИМ ЯРМЕТОВ

Пешекар юрист Талим Ярметова сад лагьай агалкьунар Бакудин Сабунчи райондин полициядин отделда кIвалахдайла къазанмишна.

Ярметов Талим Амирагьмедан хва 1954-йисуз КцIар райондин Манкъулидхуьре дидедиз хьана. Аскервал авуна, Бакудин Нариманов райондин милициядин отделда кIвалахал акъвазай ада 1987-йисуз АГУ-дин тарихдин факультет акьалтIарна. Гуьгъуьнлай Сабунчи райондин полицияда гъвечIи аялрихъ галаз алакъалу отделдин инспекторвиле кIвалахай ам са вахтундилай 5-отделдин инспекторвиле, 1990-йисуз кьилин инспекторвиле тайинарна.

1992-йисуз Сабунчи райондин милициядин идарадин тахсиркарар ахтармишдай отделдин инспекторвиле кIвалахай Т.Ярметова са йисалай гьа отделдиз регьбервал гана. 1996-йисуз Т.Ярметов Транспортда Кьилин Полициядин Идарадин Гьавадин Транспортдин Полициядин начальникдин заместителвиле тайинарна. 2006-2009-йисара ада Генже шегьердин ракьун рекьин идарада полициядин отделдиз регьбервал гана. 2009-йисалай Т.Ярметова “Туран” авиациядин компанида хатасузвиляй директордин меслятчивиле кIвалахзава.

КАМИЛ СЕЛИМХАНОВ

Бригададин командир, полковник Камил Селимханов Башкьирдистандин сейли военныйрикай я.

Камил Сейфеддинан хва Селимханов 1970-йисуз КцIара дидедиз хьана. Ада 2-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна, Тюмендин Вини Дережадин Военный Инженервилин Мектебда кIелна, кеферпатан флотдин гьуьлуьн пехотада къуллугъна. Жегьил лейтенантди капитанвилин чин вахтундилай са йис вилик къачуна. Майорвилин чин вахт агакьайла къачур ам подполковниквилизни вахтундилай зур йис вилик лайихлу хьана. 36 йиса аваз полковник хьайи Камила Москвадин Военный Инженервилин Академия акьалтIарна.

2004-йисуз Башкьирдистандиз ракъурай К.Селимханов бригададин командирдин заместителвиле тайинарна. 2006-йисалай къедалди ада бригададиз регьбервал гузва. Вич шумудни са медалриз лайих-

TƏLİM YARMƏTOV

Peşəkar hüquqşünas Təlim Yarmətov ilk uğurlarını Sabunçu rayon polis idarəsində azyaşlılar üzrə sahə müvəkkili işləyərkən qazanmışdır.

Təlim Əmirəhməd oğlu Yarmətov 1954-cü ildə Qusar rayonunun İmamqulukənd kəndində anadan olmuşdur. Hərbi xidməti başa vurub, Bakının Nərimanov rayon milis şöbəsində işləmişdir. 1981-ci ildə ADU-nun tarix fakültəsini bitirb, Sabunçu rayon milis idarəsində azyaşlılar üzrə sahə müvəkkili olmuşdur. 1986-cı ildə həmin idarənin 5-ci bölməsinin sahə müvəkkili, 1990-cı ildə baş sahə müvəkkili olmuşdur.

1992-ci ildə T.Yarmətov Sabunçu rayon polis idarəsinin cinayət axtarış şöbəsinə əməliyyat müvəkkili vəzifəsinə irəli çəkilmiş, sonradan Səbail rayon polis idarəsi ictimai təhlükəsizlik şöbəsinin rəisi təyin olunmuşdur. 1996-cı ildən T.Yarmətov Nəqliyyatda Baş Polis İdarəsinin Hava Nəqliyyatında Polis İdarəsinə xidmət üzrə rəis müavini vəzifəsində çalışmışdır. Polkovnik Təlim Yarmətov 2005-ci ildə Gəncə dəmiryolu polis idarəsinin rəisi təyin olunmuş, 2009-cu ilə kimi həmin vəzifədə çalışmışdır. 2009-cu ildən o, “Turan” aviasiya şirkətində aviasiya təhlükəsizliyi üzrə direktorun məsləhətçisidir.

KAMİL SƏLİMXANOV

Briqada komandiri, polkovnik Kamil Səlimxanov Başqırdıstanın adlı-sanlı hərbçilərindəndir.

Kamil Seyfəddin oğlu Səlimxanov 1970-ci ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. 2 saylı şəhər orta məktəbini bitirib, Tümen Ali Hərbi Mühəndislik məktəbində təhsil almış, şimal donanmasında dəniz piyada qoşununda xidmət etmişdir. Gənc leytenant komandir rütbəsini vaxtından bir il əvvəl alıb. Mayor rütbəsini vaxtında alan Kamil Səlimxanov podpolkovnik rütbəsinə də vaxtından tez çatıb.

36 yaşında polkovnik rütbəsi qazanan Kamil 2004-cü ildə Başqırdıstana göndərilmiş, briqada komandirinin müavini təyin olunmuşdur. 2006-cı ildən o, briqadaya rəhbərlik edir. Bir neçə medala layiq görülmüş bu cəsur, namuslu hərbçi ilə həmkarları fəxr edirlər. Bu yaxınlarda göstərdiyi şüca-

лу хьайи и викӀегь касдалди вирида дамахда. Лезги полковникдиз вичи къалурай кьегьалвилерай РФ-дин президент Д.Медведева гьилин сят пишкешна.

ЗАЛ ЗАЛОВ

Чи республикадин таможнядин тӀвар-ван авай савадлу ва виждан-лу кӀвалахдаррикай гаф кватайла Зал Залован тӀварни кьада.

Зал Мурадханан хва Залов 1955-йисуз КцӀар райондин Кичан хуьре дидедиз хьана. Хуьре 8-синиф куьтягь-на, Бакудин 1-нумрадин физикадинни математикадин юкьван мектебда кӀел-на. 1977-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Универ-ситетдин талукь факультет акьалтӀарна, Хачмаза му-аллимвал авуна. З.Залован алакьунар акур вилик-кьи-лик квай ксари адаз Азербайжандин КП-дин Хач-маз Райондин Комитетда кӀвалахун теклифнай. Гьа-най ам ВПШ-диз ракъурнай.

1993-йисалай полковник З.Залова Азербайжан Республикадин Гьукуматдин Таможнядин Комитет-дин Хачмаз райондин идарадин начальникдин за-местителвиле кӀвалахзава.

АМАНАТ СУЛТАНОВ

Ватандиз гьакъисагъвилелди къул-лугъ авунай Аманат Султанов ор-денризни медалриз лайихлу хьана.

Аманат Меликан хва Султанов 1942-йисуз КцӀар райондин Му-чугъ хуьре дидедиз хьана. Ина 7, Яргун-дал 10-синиф акьалтӀарна, аскервилиз фейи гадади Ленинградда Военный Учи-лище, гуьгъуьнлай Москвада МВД-дин Академия акьалтӀарна. Москва, Одесса, Запорожье, Ташкент, Польша, Чехословакия, Афгъа-нистан... Ибур ада къуллугъай чкаяр я. А.Султанова взводдиз, ротадиз, батальондиз регьбервал гана. Туьр-кистандин Военный Округда чӀехи къуллугърал акъ-вазай полковник А.Султанова 1980-1992-йисара гьа округдин акьалтӀай чӀехи вакъиайрай кьилин ин-спекциядиз регьбервал гана.

А.Султанов 1992-йисуз отставкадиз экъечӀна. Ада гьа чӀавалай хайи хуьре бубадин кӀвал къени ийизва. Адан хва Эдуард Султановни вичин буба-дин рекьяй фенва. Подполковник Э.Султанов Ма-гьачкъаладин военкоматда отделдин кьил я.

ətlərə görə K.Səlimxanov Rusiya Federasiyasının prezidenti D.Medvedev tərəfindən qol saatı ilə təl-tif olunmuşdur.

ZAL ZALOV

Respublikamızın gömrük xidmətində çalışan savadlı və vicdanlı adamlar ara-sında polkovnik Zal Zalovun da adı çə-kilir.

Zal Muradxan oğlu Zalov 1955-ci ildə Qusar rayonunun Kiçan kən-dində anadan olmuşdur. O, əvvəlcə kənd səkkizillik məktəbində, sonra Bakı 1 saylı fizika-riyaziyyat təmayüllü orta məktəbdə təhsil almışdır. 1977-ci ildə ADU-nun fizika-riya-ziyyat fakültəsini bitirib, Xaçmaz rayonunda müəllim işləmişdir. Sonralar Azərbaycan KP Xaçmaz Rayon Komitəsində çalışmış, buradan Ali Partiya Məktəbinə göndərilmişdir.

1993-cü ildən Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi Xaçmaz Gömrük İdarəsinin rəis müavini vəzifəsində çalışan gömrük xidməti polkov-niki Zal Zalov savadlı və bacarıqlı mütəxəssis kimi tanınır.

AMANAT SULTANOV

Vətənə vicdanla xidmət etdiyinə görə Amanat Sultanov bir sıra orden və me-dallarla təltif olunmuşdur.

Amanat Məlik oğlu Sultanov 1942-ci ildə Qusar rayonunun Mucuq kəndində anadan olmuşdur. Burada yed-dillik, Həzrə kəndində orta məktəbi biti-rib, hərbi xidmətə yola düşmüşdür. Lenin-qradda hərbi məktəbi, Moskvada SSRİ DİN-in Akademiyasını bitirmişdir. Mosk-va, Odessa, Zaporojye, Daşkənd, Polşa, Çexoslovaki-ya, Əfqanıstan... onun xidmət etdiyi yerlərdir.

Vzvod, rota, batalyon komandiri kimi fəaliyyətə başlamış polkovnik A.Sultanov Türkistan Hərbi Dai-rəsində yüksək vəzifələrdə çalışmış, 1980-1992-ci il-lərdə dairənin fövqəladə hadisələr üzrə baş inspek-siyasına rəhbərlik etmişdir.

1992-ci ildə ehtiyata buraxılmış polkovnik doğma kəndində ata evində yaşayır. Onun oğlu Eduard da atasının yolunu davam etdirir. Podpolkovnik Eduard Sultanov Mahaçqala hərbi komissarlığında şöbə mü-diridir.

МИСРИХАН ТАЛИБОВ

Мучугъви Жаруллагь Талибован хизандай кьве полковникни са подполковник акъатнава.

ЧIехи стха Мисрихан Талибова Москвада Фрунзедин тIварунихъ галай Военный Академия акьалтIарнава. Яргъал йисара Туьркменистандин Яракьлу Къуватра чIехи къуллугърал акъвазай полковник Мисрихан Талибова 2003-йисуз пенсиядиз фидалди кьилин штабдин начальникдин заместителвиле кIвалахна. Вад йисуз начальник эвез авуна, и везифа гьакъисагъвилелди кьиле тухвай лезгиди алай вахтунда Ашкъабаддин эцигунрин компанийрикай сада кIвалахзава.

Мисриханан са стха Навруз Талибов полковник я. Муькуь стха подполковник Руфат Талибов Магадан вилаятда дивизиядин разведкадин кьил я.

MİSRİXAN TALIBOV

Mucuq kəndinin sakini Carullah Talıbovun ailəsindən iki polkovnik və bir podpolkovnik çıxmışdır.

Ailənin böyük oğlu Misrixan Talıbov Moskvada Frunze adına Hərbi Akademiyanı bitirmişdir. O, uzun illər Türkmənistan Silahlı Qüvvələrində rəhbər vəzifələrdə çalışmışdır. Baş qərargah rəisini beş il əvəz edən bu bacarıqlı və savadlı hərbçi Türkmənistanda böyük hörmət və nüfuz sahibi olmuşdur. 2003-cü ildə təqaüdə çıxan polkovnik Misrixan Talıbov hazırda Aşqabaddakı tikinti şirkətlərindən birində mühəndis-mexanik vəzifəsində çalışır. Misrixanın bir qardaşı Novruz Talıbov polkovnikdir. O biri qardaşı podpolkovnik Rüfət Talıbov isə Maqadan vilayətində diviziyanın kəşfiyyat rəisi vəzifəsində çalışır.

НАВРУЗ ТАЛИБОВ

2009-йисуз РФ-дин Архангельск вилаятдин Северонежск шегьерда кьиле фейи мэрдин сечкийра виридалайни гзаф сесер лезги полковник Навруз Талибова къазанмишна.

Навруз Жаруллагъан хва Талибов 1957-йисуз КцIар райондин Мучугъ хуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб акьалтIарна, СССР-дин Къенепатан Крарин Министерстводин ихтиярар хуьнин мектебда чирвилер къачуна. Архангельск вилаятда оперативниквилин къуллугъдал хьайи йисара ада гзаф жинаятар винел акъудна.

10-синифда кIелзавай са рушаз басрухар гайи пуд бандитдихъ галаз текдиз кьуршахар кьуна руш хилас авур, вич са гужуналди кьиникьикай куьтягь хьайи ада къалурай кьегьалвилин суракьар вириниз чкIанай. Къуллугъдин вини кIарарал хкаж хьайи ада са шумуд йисуз колониядиз регьбервал ганай. Полковник Н.Талибов чIехи алакьунар авай, виждандлу ва къагъриман юрист хьиз вилаятдиз сейли я. Алай вахтунда ада Северонежск шегьердин мэрди хьиз гзаф алахъунар ийизва.

NOVRUZ TALIBOV

2009-cu ildə RF-nin Arxangelsk vilayətinin Severonejsk şəhərində keçirilmiş mer seçkilərində səslərin çoxunu ləzgi polkovniki Novruz Talıbov toplamışdır.

Novruz Carullah oğlu Talıbov 1957-ci ildə Qusar rayonunun Mucuq kəndində anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi bitirib, SSRİ DİN Hüquq Məktəbində təhsil almışdır. Arxangelsk vilayətində əməliyyat müvəkkili kimi fəaliyyətə başlamış, bir sıra ağır cinayətlərin aşkarlanmasında yaxından iştirak etmişdir.

10-cu sinifdə oxuyan bir qıza hücum etmiş üç quldurla əlbəyaxa döyüşdə qalib gələrək qızı xilas etmiş, özü isə ağır yaralanmış bu zabitin qəhrəmanlığı tezliklə bütün vilayətə yayılmışdır. Vəzifə pillələri ilə sürətlə irəliləyən N.Talıbov bir neçə il koloniyaya rəhbərlik etmişdir. Hazırda polkovnik N.Talıbov şəhərin meri kimi öz vəzifə borcunu layiqincə yerinə yetirir.

АСКЕР ШИНГЪАРОВ

Россиядин Суддин Приставрин Федеральный Къуллугъдин полковник Аскер Шингъароваз Дагъустан Республикада гзаф ихтиярар ганва.

Россиядин Федерациядин 2-дережадин гъукуматдин юстициядин советник, полковник Аскер Шингъаран хва Шингъаров 1952-йисуз КцIар райондин Уьнуьгъ хуьре дидедиз хьана. КцIар шегьердин 1-нумрадин юкьван мектеб, гуьгъуьнлай Азербайжандин Халкьдин Майишатдин Институт акьалтIарна КцIар райондин “III Интернационал” совхозда кьилин экономиствиле кIвалахал акъвазай ам 1980-йисуз Туьркменистандин Мары шегьердиз куьч хьана. Ина газдин турбайрин идарада экономиствиле кIвалахна. Са кьадар вахтундилай Туьркменистан Республикадин Къенепатан Крарин Министерствода кIвалахал акъвазай жегьилди 1988-йисуз СССР-дин Къенепатан Крарин Министерстводин Академия акьалтIарна. 1995-йисалди Туьркменистанда кIвалахай ам инай Дагъустан Республикадиз хтана.

2002-йисуз полковниквилин чин къачур А.Шингъарова алай вахтунда Россиядин Суддин Приставрин Федеральный Къуллугъдин Дагъустан Республикада начальникдин заместителвиле кIвалахзава.

ƏSGƏR ŞİNĞAROV

Rusiya Məhkəmə Pristavları Federal Xidmətinin polkovniki Əsgər Şinğarov Dağıstan Respublikasında bir sıra səlahiyyətlərə malikdir.

Rusiya Federasiyasının 2-ci dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri, polkovnik Əsgər Şinğar oğlu Şinğarov 1952-ci ildə Qusar rayonunun Əniğ kəndində anadan olmuşdur. Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbini bitirib, Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun sənayenin planlaşdırılması fakültəsində təhsil almışdır. Qusar rayonunun “III Beynəlmiləl” sovxozunda baş iqtisadçı kimi əmək fəaliyyətinə başlamışdır.

1980-ci ildən Türkmənistan Respublikasının Marı şəhərində magistral qaz boruları idarəsində iqtisadçı işləmiş, elə həmin il bu respublikanın daxili işlər orqanlarında xidmət etməyə başlamışdır. 1988-ci ildə SSRİ DİN Akademiyasını bitirmişdir. 1955-ci ilə kimi Türkmənistanda çalışmış, buradan Dağıstan Respublikasına göndərilmişdir.

2002-ci ildə polkovnik rütbəsini almış Ə.Şinğarov hazırda Rusiya Məhkəmə Pristavları Federal Xidmətinin Dağıstan Respublikasındakı rəisinin müavini, Dağıstan Respublikası baş məhkəmə pristavının müavinidir.

ЗАКИР КЪИРИМХАНОВ

1989-2000-йисара ДОСААФ-дин Бакудин 1-нумрадин техникадин мектебдиз Закир Къиримханова регьбервал ганай.

Закир Садикьан хва Къиримханов 1947-йисуз КцIар райондин Яргун хуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб куьтягьай ам Азербайжандин Политехнический Институтдик экечIна. Инаг акьалтIарай Закира 1970-1989-йисара Советрин армияда чара-чара везифаяр кьилиз акъудна.

И вичихъ чIехи алакьунар авай касди 1989-2000-йисара ДОСААФ-дин Бакудин 1-нумрадин техникадин мектебдиз регьбервал гана. 1990-йисуз полковниквилин дережадив агакьай З.Къиримханов 2000-йисуз пенсиядиз фена.

ZAKİR QİRİMXANOV

1989-2000-ci illərdə KHV və Texniki İdman Cəmiyyətinin 1 saylı Bakı birləşmiş texniki məktəbinə Zakir Qirimxanov rəhbərlik etmişdir.

Zakir Sadiq oğlu Qirimxanov 1947-ci ildə Qusar rayonunun Həzrə kəndində anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycan Politexnik İnstitutunda təhsil almışdır. 1970-1989-cu illərdə Sovet Ordusunun hərbi hissələrində müxtəlif vəzifələrdə xidmət etmişdir.

1989-2000-ci illərdə Könüllü Hərbi Vətənpərvərlik və Texniki İdman Cəmiyyətinin 1 saylı Bakı birləşmiş texniki məktəbinin rəisi vəzifəsində çalışmışdır. 1990-cı ildə polkovnik rütbəsi alan Z.Qirimxanov 2000-ci ildə ehtiyata buraxılmışdır.

РОЗА ШИХСАИДОВА

Юстициядин гъвечIи советник Роза Шихсаидова Азербайжандин прокуратурадин органра кIвалахзавай авай-авачир са лезги дишегьли прокурор я.

Бакудин Сабунчи райондин 74-нумрадин юкьван мектеб куьтягьай Р.Шихсаидовади ругуд йисуз ара датIана Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин юридический факультетдиз имтигьанар гана. Эхирни 1979-йисуз ам вичин мураддив агакьна. И савадлу ва бажарагълу руша гьеле университетда кIелдай вахтунда республикадин прокуратурадин инспекторвиле, гуьгъуьнлай меслятчивиле кIвалахнай.

1982-йисуз III курсуна кIелзавай Р.Шихсаидова Азербайжан Республикадин кьилин прокурордин куьмекчивиле тайинарна. 1987-йисуз ам республикадин прокуратурада суддиз гуьзчивалдай отделдин чIехи прокурор хьана. 1993-йисуз Сабунчу райондин прокурордин чIехи куьмекчивиле, 1998-йисуз Баку шегьердин Хетаи райондин прокурордин куьмекчивиле тайинарай Роза Шихсаидова 2000-йисалай государственный обвинитель я.

ROZA ŞİXSƏİDOVA

Kiçik ədliyyə müşaviri Roza Şixsəidova Azərbaycanın prokurorluq orqanlarında çalışan milliyyətcə ləzgi olan yeganə qadın prokurordur.

Bakının Sabunçu rayonundakı 74 saylı məktəbi bitirdikdən sonra altı il Azərbaycan Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsinə imtahan verən R.Şixsəidova nəhayət, 1979-cu ildə arzusuna qovuşmuş, universitetə qəbul olunmuşdur. Savadı və bacarığı ilə seçilən Roza respublika prokurorluğunda inspektor, sonradan isə məsləhətçi işləmişdir.

1982-ci ildə universitetin III kursunda oxuyarkən o, Azərbaycan Respublikası prokurorunun köməkçisi vəzifəsini yerinə yetirmişdir. 1987-ci ildə R.Şixsəidova respublika prokurorluğunda məhkəməyə nəzarət şöbəsinin böyük prokuroru vəzifəsinə təyin edilmişdir. 1993-cü ildə o, Sabunçu rayon prokurorunun böyük köməkçisi vəzifəsinə göndərilmiş, 1998-ci ildən Bakı şəhəri Xətai rayon prokurorunun köməkçisi işləmişdir. R.Şixsəidova 2000-ci ildən dövlət ittihamçısıdır.

ТАЖИДДИН САИДОВ

Москвада командиррин мектеб куьтягьай Тажиддин Саидов КцIарин сад лагьай военком хьанай.

(1916-1998)

Саидов Тажиддин Саидан хва 1916-йисуз КцIар райондин Вини ЦIийихуьре дидедиз хьана. 1934-йисуз Къубадин педтехникум акьалтIарна, муаллимвал авуна. Гуьгъуьнлай ам Яргун ва Хьил районрин исполкомра жавабдар къуллугърал хьана. 1940-йисуз Москвада командиррин мектебда кIелай ам инай кьилин лейтенант яз хтана. Ватандин ЧIехи дяве къарагъайла КцIар райондин военный комиссарвиле тайинарай ада 1952-йисалди и къуллугъдал кIвалахна. Ам “Яру Гъед” ордендиз лайихлу хьана.

1952-1953-йисара Шамхор райондин, 1953-1961-йисара Хачмаз райондин военный комиссарвиле кIвалахна. 1942-1960-йисара Т.Саидов КцIар, Шамхор ва Хачмаз районрай пудра Азербайжан ССР-дин Верховный Советдиз депутатвиле хкяна. Пол-

TACİDDİN SƏİDOV

Moskva hərbi komandirlər məktəbini bitirmiş Taciddin Səidov Qusar rayonunun ilk hərbi komissarı olmuşdur.

Səidov Taciddin Səid oğlu 1916-cı ildə Qusar rayonunun Yuxarı Zeyxür kəndində anadan olmuşdur. 1934-cü ildə Quba pedtexnikumunu bitirib, bir müddət müəllim işləmiş, sonradan Həzrə və Hil rayonlarının icraiyyə komitələrində məsul vəzifələrdə çalışmışdır. 1940-cı ildə Moskva şəhərində ordu komandirləri məktəbində oxumuş, baş leytenant rütbəsində oranı bitirmişdir. Böyük Vətən müharibəsi illərində Qusar rayonunun hərbi komissarı olmuş, 1952-ci ilə kimi həmin vəzifədə çalışmış, “Qırmızı Ulduz” ordeni ilə təltif edilmişdir.

1952-1953-cü illərdə Şamxor, 1953-1961-ci illərdə Xaçmaz rayonlarında hərbi komissar işləmişdir. 1942-1960-cı illərdə Qusar, Şamxor və Xaçmaz rayonlarından üç dəfə Azərbaycan SSR Ali Sovetinə deputat seçilmişdir. Polkovnik-leytenant rütbəsində ehtiyata

ковник-лейтенант хьиз отставкадиз фейи Т.Саидов 1961-йисуз вичин хизанни галаз Бакудиз куьч хьана. Ада 27 йисуз ара датIана Азербайжандин Гражданвилин Авиациядин Идарада отделдиз регьбервал гана. Пешекар военный тир Тажиддин Саидов вичихъ чIехи алакьунар авай инсан тир. Ада тардал ва пианинодал хъсандиз ягъидай, шиирар ва гьикаяяр кхьидай, иер таблояр чIугвадай. Адан марагълу ихтилатри инсанар вичихъ ялдай. Тажиддин Саидов 1998-йисуз 82 йиса аваз рагьметдиз фена.

ИСКЕНДЕР КЪУЛИЕВ

Ватандин ЧIехи дяведин, Афгъанистандин ва Къарабагъдин женгера тафаватлу хьайи ватанэгьлийрикай Искендер Къулиева гзаф йисар я малуматар кIватIиз.

Вичин уьмуьр кьиляй-кьилди жегьилар военный рекьяй тербия авун патал серф авур Искендер Адыширинан хва Къулиев 1932-йисуз КцIар райондин Хьилерин хуьре дидедиз хьана. Ватандин ЧIехи дяведин йисарин четинвилер вилералди акур, аялзамаз зегьметдив эгечIай Искендеран кIелунал гзаф рикI алай. Хайи хуьре юкьван мектеб куьтягьна, Къубадин Муаллимрин Институт акьалтIарай ада Сальянда муаллимвал авуна.

Калининградда аскервиле хьайи вахтунда ада гвардиядин артиллериядин военный мектеб акьалтIарна. Вичин саваддални бажарагъдалди тафаватлу хьайи жегьил Закавказьедин Военный Округдин Ахалцикида авай 10 лагьай дагъдин гвардиядин мотострелковый дивизиядин артиллериядин полкуниз офицервиле ракъурна. Гьа чIавалай адан уьмуьр яракьлу къуватрихъ галаз алакъалу я.

1957-йисалай ада Бакудин, Агъжабеди, КцIар, Закъатала, Фуьзули районрин военкоматра жуьреба-жуьре везифайрал кIвалахна. 11 йисуз ам Фуьзули ва КцIар районрин военком хьана. 1970-йисуз Саратовда СССР-дин Яракьлу Къуватрин Кьилин Штабдин мобилизациядин курсар акьалтIарна, 3 йисуз Закавказьедин военный округдин талукь курсара тарсар гана. 1985-2009-йисара Искендер Къулиева ара датIана ДОСААФ-дин КцIар райондин отделдиз регьбервал гана. Ада кIелун патал военный мектебриз ракъурай вишдалай гзаф жегьилрикай офицерар хьанва. Полковник-лейтенант И.Къулиев 17 медалдиз лайихлу хьана.

buraxılan T.Səidov 1961-ci ildə ailəsi ilə Bakıya köçmüş, 27 il fasiləsiz olaraq Respublika Mülki Aviasiya İdarəsində səfərbərlik şöbəsinin rəisi vəzifəsində işləmişdir.

Peşəkar hərbçi olan Taciddin Səidov istedadlı insan idi. O, tarda və pianinoda məharətlə çalır, şeir və hekayələr yazır, gözəl rəsmlər çəkirdi.

Maraqlı söhbətləri ilə həmişə insanları özünə çəkirdi. Taciddin Səidov 1998-ci ildə, 82 yaşında vəfat etmişdir.

İSKƏNDƏR QULİYEV

Böyük Vətən müharibəsində, Əfqanıstanda döyüşmüş, eləcə də Qarabağ uğrunda döyüşlərdə fərqlənmiş qusarlılar barədə İskəndər Quliyev uzun illərdir məlumatlar toplayır.

Ömrünü hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinə həsr etmiş Quliyev İskəndər Adışirin oğlu 1932-ci ildə Qusar rayonunun Hil kəndində anadan olmuşdur. Böyük vətən müharibəsi dövrünün çətinliklərini şəxsi həyatında yaşamış İskəndər uşaqlıqdan zəhmətkeş böyümüşdür. O, doğma kəndində orta məktəbi bitirib, Quba Müəllimlər İnstitutunda təhsil almış, bir müddət Salyanda müəllim işləmişdir.

Kaliningradda hərbi xidmətdə olarkən o, qvardiya artilleriyası hərbi məktəbini bitirmiş, savadı və bacarığı ilə seçilərək, Zaqafqaziya Hərbi Dairəsinin Axaltsikidəki 10-cu dağ qvardiya motoatıcı diviziyasının artilleriya alayında zabit işləmişdir. O vaxtdan onun ömür yolları silahlı qüvvələrlə bağlı olmuşdur.

1957-ci ildən Bakı şəhərinin, Ağcabədi, Qusar, Zaqatala, Füzuli rayonlarının hərbi komissarlıqlarında müxtəlif vəzifələrdə, son 11 il ərzində Füzuli və Qusar rayonlarında hərbi komissar vəzifəsində çalışmışdır. 1970-ci ildə SSRİ Silahlı Qüvvələri Baş Qərargahının Saratov şəhərindəki mərkəzi səfərbərlik kurslarını bitirib, 3 il Zaqafqaziya hərbi dairəsinin kurslarında dərs demişdir.

İ.Quliyev 1985-ci ildən Könüllü Hərbi Vətənpərvərlik Texniki İdman Cəmiyyəti Qusar Rayon Şurasının sədri vəzifəsində çalışır. Onun hərbi məktəblərə göndərdiyi yüzə yaxın gəncdən yüksək rütbəli zabitlər yetişmişdir. Polkovnik-leytenant İskəndər Quliyev “30 il qüsursuz hərbi xidmətə görə” medalının I, II, III dərəcələrinə layiq görülmüş, 17 medalla təltif olunmuşdur.

ГЬАМИД ФЕРГЬАДОВ

Къубадин милициядин отделдиз регьбервал гайи Гьамид Фергьадов вичин гафунин иеси тир адалатлу кас хьиз сейли хьанай.

Намуслу уьмуьр гьалай, халкьдин патай чIехи гьуьрмет къазанмишай чекист Гьамид Демиран хва Фергьадов 1908-йисуз КцIар райондин ЧIехи Муругъ хуьре дидедиз хьана. Бакудин къванцин карханайра кIвалахай ам гуьгъуьнлай халкьдин милициядин жергейрик экечIнай. Шегьердин 7-нумрадин милициядин отделда кIвалахал акъвазай ада Бакудин милициядин мектеб акьалтIарайдалай гуьгъуьниз Шушада следователвиле кIвалахнай. Вичин бажарагъдалди тафаватлу хьайи Гь.Фергьадов Лачин райондин милициядин отделдин начальниквиле тайинарнай.

1930-1948-йисара ада Къунахкент, Зердаб, Къуткъашен, Хачмаз ва Худат районрин, 1948-1956-йисара Къубадин милициядин отделриз регьбервал ганай. Гьамид Фергьадова пенсиядиз фейидалай уьмуьрдин эхирдалди Къубадин концервийрин заводдин кадрийрин отделдиз регьбервал ганай.

(1908-1976)

HƏMİD FƏRHADOV

1948-1956-cı illərdə Quba Rayon Milis Şöbəsinə rəhbərlik edən Həmid Fərhadov prinsipial və ədalətli insan kimi tanınmışdır.

Namuslu və şərəfli həyat sürmüş, Azərbaycanın ilk peşəkar hüquqşünaslarından olmuş Həmid Dəmir oğlu Fərhadov Böyük Muruq kəndindən çıxmış ilk orqan işçisi idi. 1908-ci ildə anadan olmuş Həmid Bakının daş karxanalarında işləmişdir. Sonradan xalq milisi sıralarına qoşulmuş, peşəkar çekist kimi tanınmışdır. Bakı milis məktəbini bitirən H.Fərhadov Şuşa Rayon Milis Şöbəsinə əməliyyat müvəkkili göndərilmiş, çox keçmədən Laçın Rayon Milis Şöbəsinin rəisi təyin olunmuşdur.

1930-1948-ci illərdə o, Qonaqkənd, Zərdab, Qutqaşen (indiki Qəbələ), Xaçmaz və Xudat rayonlarında, 1948-1956-cı illərdə Qubada milis şöbəsinin rəisi vəzifəsində çalışmışdır. Prinsipial və ədalətli insan olan Həmid Fərhadov milis podpolkovniki rütbəsində təqaüdə çıxdıqdan ömrünün sonuna kimi Quba konserv zavodunda kadrlar şöbəsinin müdiri vəzifəsində işləmişdir.

ФЕРГЬАД ФЕРГЬАДОВ

Къуба, Хачмаз, Девечи ва Горанбой районрин судриз регьбервал гайи Фергьад Фергьадова адалатлу судья хьиз тIвар къазанмишнай.

КцIар райондин ЧIехи Муругъ хуьруьн мектебдин гьенел вичин бюст эцигнавай Фергьадов Фергьад Эминбаладин хва 1942-йисуз дидедиз хьана. Юкьван мектеб акьалтIарна Къубадиз фейи жегьилдин алакьунар куьруь вахтунда винел акъатнай ва са йисалай ам райкомдин завотделвиле тайинарнай.

Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин юриствилин факультетда заочныдаказ кIелзавай и гададин савадлувал акурла ам Къубадин Суддин секретарвиле, са кьадар вахтундилай седривиле тайинарнай. Гуьгъуьнлай Фергьад Фергьадова Хачмаз, Девечи ва Горанбой районрин судриз регьбервал ганай. Ам Азербайжандин Кьилин Суддин член тир. 1996-йисуз рагьметдиз фейи Ф.Фергьадов Къубада кучукнава.

(1942-1996)

FƏRHAD FƏRHADOV

Quba, Xaçmaz, Dəvəçi və Goranboy rayonlarında məhkəmə sədri vəzifəsində çalışmış Fərhad Fərhadov ədalətli hakim kimi şöhrət qazanmışdı.

Qusar rayonundakı Böyük Muruq kənd məktəbinin həyətində büstü qoyulmuş Fərhad Eminbala oğlu Fərhadov 1942-ci ildə anadan olmuşdur. Əmək fəaliyyətinə Qubada başlamışdır. Rayon partiya komitəsində ümumi şöbənin müdiri işləyən, Azərbaycan Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsində qiyabi təhsil alan bu bacarıqlı gənc tez bir zamanda bütün aparat işçilərinin diqqətini cəlb edir.

Dərin savadı sayəsində gənc Fərhad hələ ali təhsilini başa vurmamış Quba Rayon Xalq Məhkəməsinin katibi, bir müddət sonra isə sədri təyin olunur. Sonralar Xaçmaz, Dəvəçi və Goranboy rayonlarında məhkəmə sədri vəzifəsində çalışır. F.Fərhadov Respublika Ali Məhkəməsinin üzvü idi. 1996-cı ildə vəfat etmiş F.Fərhadov Qubada dəfn olunmuşdur.

РАФИКЪ ЭФЕНДИЕВ

Рафикъ Эфендиева Азербайжандин Гъукуматдин Каспи Гъуьлуьн Гимичивилин Идарада гимийрин капитанвиле кIвалахиз 30 йис я.

Рафикъ Бегьлулан хва Эфендиев 1949-йисуз КцIар шегьерда дидедиз хьана. Аял чIавалай гьуьлерал гимидал кIвалахунихъ ялай Рафикъ Самур поселкада юкьван мектеб акьалтIарайдалай кьулухъ вичин мурадрин гуьгъуьна аваз Бакудиз атана. Ина ам Гьуьлерин Мектебдик экечIна. Гуьгъуьнлай Одессадин Гьуьлерин Инженервилин Институт куьтягьай Р.Эфендиев 1979-йисалай яргъал сиягьатрин капитан хьиз чи республикадиз сейли я.

ЧIулав гьуьлуьн ва Аралух гьуьлуьн бассейндай дуьньядин 40-далай гзаф уьлквейриз сиягьатар авур Р.Эфендиева алай вахтунда Теймур Агьмедован тIварунихъ галай гимидин капитанвиле кIвалахзава. 25 йисуз ара датIана нафт ялдай танкеррин коллективриз регьбервал гайи ам эхиримжи 8 йисуз кьуру пар ялдай гимидин капитан я.

RAFİQ ƏFƏNDİYEV

Rafiq Əfəndiyev 30 ilə yaxın fasiləsiz olaraq Azərbaycan Dövlət Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi İdarəsində nəqliyyat gəmilərinin kapitanı vəzifəsində çalışır.

Rafiq Bəhlul oğlu Əfəndiyev 1949-cu ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Uşaqlıqdan dənizçi olmaq, gəmidə işləmək arzusu ilə yaşayan Rafik Samur qəsəbəsində orta məktəbi bitirdikdən sonra arzusunun arxasınca Bakıya gəlir. Burada Dənizçilik Məktəbində təhsil aldıqdan sonra o, Odessa Ali Dəniz Mühəndisləri Məktəbini bitirir. 1979-cu ildən etibarən R.Əfəndiyev respublikamızda uzaq səfərlər kapitanı kimi məşhurlaşır.

Qara dəniz və Aralıq dənizi hövzələrindən dünyanın 40-dan çox ölkəsinə səfərlər etmiş kapitan Rafiq Əfəndiyev son illər Teymur Əhmədov adına gəminin heyətinə rəhbərlik edir. 25 il fasiləsiz olaraq neft daşıyan tankerlərdə işləmiş kapitan son 8 ildə quru yük daşıyan gəmiyə rəhbərlik edir.

САДУЛЛА АСЛАНХАНОВ

Садулла Асланханова 23 йисуз Азербайжандин Къенепатан Крарин Министерстводин “Вихрь-9” гимидин командирвиле кIвалахна.

Садулла Икрамуддинан хва Асланханов 1953-йисуз КцIар райондин Манкъулидхуьре дидедиз хьана. Къафур Мамедован тIварунихъ галай Бакудин Гьуьлуьн Рекьерин Мектеб акьалтIарна “Генерал Къулиев” гимида штурманвиле кIвалахна. 1985-йисуз ада Москвадин Пожарно-Технический Мектеб акьалтIарна.

1986-йисуз Калининграддай Бакудиз “Вихрь-9” гими гъайи йикъалай къедалди адан командир тир С.Асланханован кIвалах кьегьалвилералди чешнелу я. 1989-йисуз Гуьнешлидин нафтIадин ятахдин 2-майдан кудайла адан гими са вацра цIухъ галаз женгина хьана. И кьегьалвиляй ам “ЦIай туьхуьрунин игитвиляй” медалдиз лайихлу хьана.

1992-йисуз адан гимиди Каспи Гьуьлуьн НафтIадин Флотилиядиз махсус “Атлет-5” гими батмиш хьуникай хвена. “Вихрь-9” гимиди са шумуд йисуз Ирандин гьуьлерин разведкадин нафтIадин къуяр цIай кьуна куникай хвена. Полковник-лейтенант Са-

SADULLA ASLANXANOV

Sadulla Aslanxanov 23 il Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin “Vixr-9” yanğın xilasedici gəmisinin komandiri vəzifəsində çalışmışdır.

Sadulla İkramuddin oğlu Aslanxanov 1953-cü ildə Qusar rayonunun İmamqulukənd kəndində anadan olmuşdur. Qafur Məmmədov adına Bakı Dəniz Yolları Məktəbində təhsil almış, “General Quliyev” yanğınsöndürən və xilasedici gəmisində şturman işləmişdir. O, 1985-ci ildə SSRİ DİN-in Moskva Ali Yanğın-Texniki Mühəndislər Məktəbini bitirmişdir.

1986-cı ildə Kalininqraddan Bakıya gətirdiyi “Vixr-9” yanğın xilasedici gəmisinin heyətinə rəhbərlik edir. 1989-cu ildə Günəşli neft yatağındakı 2 saylı meydan alışıb yananda “Vixr”in heyəti 1 ay ölümlə əlbəyaxa olmuş, nəhayət, yanğını söndürmüşdür. Bu əməliyyata görə S.Aslanxanov “Yanğında igidliyə görə” medalı ilə təltif olunmuşdur.

1992-ci ildə “Vixr-9” gəmisinin heyəti Xəzər Dəniz Neft Donanmasına məxsus “Atlet-5” kran-yedək gəmisini batmaqdan xilas etmişdir. “Vixr-9” bir neçə il İranda dəniz kəşfiyyat neft quyularının qazılması işlərində qurğuların yanğın təhlükəsizliyini təmin edib.

дулла Асланханов чара-чара йисара “Вичин кардин устIар”, “Гъукуматдин ЦIукай Хуьдай Къуллугъдин виридалайни хъсан кIвалахдар” хьтин гъуьрметдин тIварариз лайихлу хьана.

РАСИМ ШИРИНБЕГОВ

Бакудин Флотилиядин пешекаррин арада Расим Ширинбегова махсус чка къунва.

Бакудин Нахчиванскийдин тIварунихъ галай военный мектеб, гуьгъуьнлай Бакудин Вини Дережадин Гъуьлерин Мектеб акьалтIарай Расим Мидгьедан хва Ширинбегов 1958-йисуз КцIар райондин Манкъулидхуьре дидедиз хьана.

Юкьван мектеб куьтягьна, вичин рикI алай моряквилин пешедив эгечIай жегьилди 1985-1987-йисара хиласдай гимида кIвалахна. 1987-йисуз ам СССР-дин Кеферпатан Военно Морской Флотилияда чIехи къуллугъдал хьана, 1988-йисуз А.Гречкодин тIварунихъ галай Военный Гъуьлерин Академиядин курсар акьалтIарна. 1991-йисуз Бакудин Флотилияда гимидин командирвиле кIвалахай Р.Ширинбегов 1992-йисалай ина жагъурна-хилас авунин къуллугъдин командирдин заместитель хьана. Ада 1997-йисалай куьмекчи флотилиядиз регьбервал гузва.

ЖАМАЛ ЖАМАЛОВ

Ада гайи тарсарин нетижа яз 30-далай гзаф жегьилри военный академийра чирвилер къачуна. Абурукай гзафбур полковникар я.

Мучугъа дидедиз хьайи, Яргундал юкьван мектеб, Калининградда офицервилин курсар акьалтIарай Жамала гуьгъуьнлай АПИ куьтягьнай. Майор Жамал Хаметан хва Жамалован жегьилриз военный ватанпересвилин рекьяй тербия гунин тежрибадикай Азербайжандин мектебра менфят къачунай. Республикадин Образованидин Министерстводи мучугъвийрин тежриба вири мектебра кардик кутан ниятдалди кьилди къарар къабулнай. Идакай Мамедали Агъаева ва Балогълан Къулиева чпин илимдин кIвалахра кьилди кхьенва.

Жамал Жамалов “Республикадин кIвенкIвечи маарифдин кIвалахдар”,“Методист муаллим”, “Вини дережадин муаллим” хьтин гъуьрметдин тIвариз лайихлу хьанай.

Gəmi komandiri, polkovnik-leytenant Sadulla Aslanxanov müxtəlif illərdə “Öz işinin ustası”, “Dövlət Yanğın Təhlükəsizliyi Xidmətinin ən yaxşı əməkdaşı” fəxri adlarına layiq görülmüşdür.

RASİM ŞİRİNBƏYOV

Bakı Flotiliyasının mütəxəssisləri arasında Rasim Şirinbəyovun özünəməxsus yeri vardır.

Naxçıvanski adına hərbi məktəbin, Ali Hərbi Dənizçilik Məktəbinin məzunu Rasim Midhəd oğlu Şirinbəyov 1958-ci ildə İmamqulukənddə anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi başa vuran gənc taleyini dənizçiliklə bağlamışdır.

1983-1985-ci illərdə xilasetmə gəmisində işləmiş, 1987-ci ildə SSRİ Şimal Hərbi Dəniz Bazasında rəis müavini olmuş, 1988-ci ildə A.Qreçko adına Hərbi Dəniz Akademiyasının kurslarını bitirmişdir. 1991-ci ildə Qırmızı bayraqlı Xəzər Donanmasında gəmi kapitanı olmuşdur. 1992-ci ilin aprelindən Azərbaycan Hərbi Dəniz Donanmasında axtarış-xilasetmə xidməti komandirinin müavini vəzifəsində çalışır. Polkovnik-leytenant Rasim Şirinbəyov 1997-ci ildən köməkçi donanma rəisi və 1999-cu ildən Hərbi Dəniz Donanması təşkilatı plan şöbəsinin rəis müavini işləyir.

CAMAL CAMALOV

Onun hərbi vətənpərvərlik dərslərinin təsiri ilə 30-dan çox gənc hərbi akademiyalarda təhsil almışdır. Onların arasında çoxlu polkovniklər var.

Camal Xamət oğlu Camalov Mucuqda anadan olmuş, Həzrə kənd orta məktəbini, Kaliningrad şəhərində zabit kurslarını bitirdikdən sonra APİ-də təhsil almış, Azərbaycan ETPEİ-nin dissertantı olmuşdu.

Onun təşəbbüsü ilə Mucuq kənd məktəbində yaradılmış “Döyüş şöhrəti” muzeyinin respublikada analoqu yox idi. Mayor Camal Camalovun hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi sahəsindəki iş təcrübəsi Azərbaycanda öyrənilmiş və tətbiq olunmuşdur. Bu təcrübə Məmmədəli Ağayevin və Baloğlan Quliyevin tədqiqat əsərlərində öz əksini tapıb. Camal Camalov “Respublikanın qabaqcıl maarif xadimi” fəxri adına, “Baş müəllim”, “Metodist müəllim”, “Ali kateqoriyalı müəllim” dərəcələrinə layiq görülmüşdür.

СЕФЕР ЖАНМИРЗЕЕВ

Кьве юкъуз Япон гьуьлуьн мурк хьтин къайи ятара амукьай чпирви Одиссея вири дуьнья мягьтеларнай.

Сефер Жанмирзеевакай 2004-йисуз дуьньядин гзаф газетрини журналри кхьенай, телеканалри сюжетар кьалурнай. А дуьньядай хтай гададин - лезги Одиссеян кьегьалвилел вири мягьтел хьанай. 17 йисуз ара датIана гимидаваз дуьньядилай цIар ягъай моторист Сефера кIвалахзавай "Вест" гимиди 2004-йисан 2-ноябрдиз Находкадай Япониядиз пар тухузвай.

Морякрин арада чпирви Сефералай гъейри мадни 3 лезги авай: яргунви Тагьир Бабаханов, пириви Умалат Шихбабаев ва балакенви Рафик Алиев. ТIурфандиз таб гуз тахьана къвалай тIвек акьатай гими 1500 метрдин деринвиле батмиш жез акурла мотросриз гидрокостюмар алукIна, циз хкадарунилай гъейри маса рехъ амукьнач. Тежрибалу моряк Сефера лагьайтIа, чукIул, яцIу еб ва хиласдай жилет жагъурнай. Гьуьл батмиш жезвай куьмексуз инсанрин рикI атIудай ванеривди ацIанвай.

Лепейрал аватайла Сефера вич са гужуналди гимидай гьуьлуьз аватнавай гъварарикай садал кутIуннай. Лепейри ам алай гъвар муькуьбурал гьалчзавай. Ада гьилеривди вич хуьзвай. Ругуд сятдилай гьуьл секин хьайила Сефералвагьши къушар гьавалат хьанай. Анжах адал чан аламаз акур ничхирри гададик ктадначир.

Кьве юкъуз гьуьле амукьай Сефер эхирни са гимида авайбуруз акуна ва ам цяй акъудна. Адак сагъ чка кумачир. Находкада адаз килигай духтурри гададин жигерарни тIуркIунар гьалдай фенвайди, гьуьлуьн яд хъвадалди хук кьелечI хьанвайди малумарнай. Абуру ихьтин инсандиз четин чара ийиз жеда лугьузвай. Анжах Сефер такси кьуна кIвализ хъфиз акур абурун пагь атIанай. КIвале а дуьньядай хтанвай кьегьалдин рехъ тек адан папани аялри ваъ, вири мукьва-кьилийри хуьзвай.

Гимидин 27 морякдикай сагьдиз амай и садан кьилив вири находкавияр атанай. Хайибуру халкьдин чарайрин дава-дарманралди ам сагъарна кIвачел ахкьалдарнай. Чпирви Одиссей са шумуд вацралай гьуьлерал алаз акур духтурар къах хьанай. Им аламатдин кар я лагьанай абуру.

SƏFƏR CANMİRZƏYEV

İki gün Yapon dənizinin buz kimi soyuq sularında qalan cibirli Odissey bütün dünyanı heyrətə gətirdi.

Səfər Canmirzəyev haqqında 2004-cü ildə dünyanın bir çox qəzet və jurnalları yazmış, televiziya kanalları onunla bağlı süjetlər göstərmişdir. O dünyadan qayıtmış ləzgi Odisseyin qəhrəmanlığına hamı mat qalmışdı. 17 il gəmilərlə dünyanı gəzmiş motorçu Səfərin işlədiyi "Vest" gəmisi 2004-cü ilin noyabrın 2-də Naxodkadan Yaponiyaya yük aparırdı.

Dənizçilər arasında Səfərdən başqa daha üç ləzgi var idi: Qusar rayonunun Həzrə kəndindən Tahir Babaxanov, Piral kəndindən Umalat Şıxbabayev və Balakən rayonundan Rafik Əliyev. Tufana tab gətirməyib deşilən gəmi dənizin 1500 metr dərinliyində suya qərq olmazdan əvvəl dənizçilərin hidrokostyumlar geyinib suya tullanmaqdan başqa çarəsi olmadı. Təcrübəli matros Səfər isə suya tullanmazdan əvvəl bıçaq, kəndir və xilasedici jilet tədarükündə oldu. Dəniz batmaqda olan köməksiz insanların tükürpədici səslərinə qərq olmuşdu. Dəniz onların hamısını uddu.

Ləpələrin qoynunda yalqız qalan, ölümə tabe olmaq istəməyən Səfər özünü gəmidən dənizə tökülmüş dirəklərdən birinə sarıdı. Altı saat sərt dalğaların qoynunda taleyin ümidinə qalan gənc, nəhayət, dəniz sakitləşəndə vəhşi quşların hücumuna məruz qaldı. Lakin igidin iradəsini görən vəhşi quşlar ondan əl çəkdilər.

İki gün ölümlə mübarizə aparan Səfərin köməyinə nəhayət, təsadüfən buradan keçən bir gəmi çatır. Naxodkada həkimlər sağ yeri qalmayan, duzlu su içməkdən ciyərləri və böyrəkləri fəaliyyətini itirmiş gəncə heç cür kömək edə bilməyəcəklərini boyunlarına alırlar. Amma gəncin taksi tutub evinə yola düşdüyünü görəndə onlar mat qalırlar. Səfərin yolunu təkcə ailəsi yox, bütün şəhər gözləyirdi.

Qəzaya uğramış gəminin 27 nəfərlik heyətindən salamat qalmış Odisseyin ziyarətinə şəhər yığılmışdı. Doğmaları həkimlərin çarə edə bilmədiyi xəstəliyi ləzgi loğmanlarının Qusardan göndərdiyi dava-dərmanlarla sağaltdılar. Bir neçə aydan sonra Səfəri sağ-salamat görən həkimlər heyrətlərini gizlədə bilmədilər. Bu, möcüzədir, dedilər.

ФЕРГЪАД КЕРИМОВ

Вичин цIайни ялав квай репортажри дуьньядиз ван авур и сейли журналист Чеченистандин дяведин гьакъикъатар дуьньядиз чукIурдайла гьелек хьанай.

КичI тийижир и кьегъалдиз лугъуз тежедай хьтин мусибатдин кьиникь несиб хьанай. Ам вичин кьиникьдилай 3 йис алатайла, 1998-йисан 29-ноябрдиз хайи чилел кучукнай.

1995-йисан 22-майдиз Чеченистанда гьелек хьайи репортер Керимов Фергъад Аскеран хцин тIвар вири дуьньядиз сейли хьана. 1948-йисуз дидедиз хьайи Фергъада “Молодежь Азербайджана” газетда, “Хезер” журналда, “Туран”, REUTER, Associated Press информациядин агентствойра кIвалахнай. 1992-1994-йисара ада къаларин зонайрикай тир Къарабагъ, Абхазия, Тажикистан, Чеченистан хьтин дяве физвай чкайрай гъазурай репортажри дуьньядиз ван-сес авунай. Чеченистандиз дяведикай нубатдин репортажар гъазурун патал фейи Фергъад ина гуьлледиз туьш хьана.

1996-йисан 21-майдиз журналистикадин проблемайрив машгъул тир виридалайни чIехи тешкилат тир Freedom Forum Международный фондуни чпин къуллугъ кьилиз акъуддайла гьелек хьайи журналистрин хатурдиз Мемориал ачухарна. И мемориалда Азербайжандай пуд журналистдин тIварар гьатнава. Абур Чингиз Мустафаев, Адил Буьньядов ва Фергъад Керимов я. Фергъадан видеорепортажар журналистдин кьиникьдилай гуьгъуьниз Рори Пеканан тIваруныхъ галай Международный премиядиз лайихлу хьанай. Азербайжандин “Ени несил” Журналистрин КIватIалди Фергъадан тIвар алай премия тайинарнай.

КцIар райондин ТIигьиррин хуьре дидедиз хьайи, М.В.Ломоносован тIваруныхъ галай МГУ-дин тарих факультет акьалтIарна, Бакуда муаллимвал авур вичин буба Аскералди Фергъада гьамиша рикIяй дамахдай. Гуьнаялай кьулухъ дуьньядиз атай вичин хцел ада бубадин тIвар эцигнай. Аскер къилихралди вичин чIехи бубадиз ухшар хьун Фергъадан эрзиман тир. Гила гъвечIи Аскер патал къагьриманвилин чешне вичин буба Фергъад я. Им ван хьайила кьуьзуь Аскеран вилер ацIуда...

FƏRHAD KƏRİMOV

Özünün odlu-alovlu reportajları ilə dünyaya səs salmış bu məşhur jurnalist Çeçenistan müharibəsinin həqiqətlərini dünyaya yayarkən həlak olmuşdur.

Bu qorxu bilməyən igid gəncə faciəli ölüm qismət oldu. Onun cismi vətənində torpağa 3 il keçəndən sonra - 1998-ci ilin noyabrın 29-da tapşırıldı.

1995-ci il mayın 22-də Çeçenistanda həlak olmuş Azərbaycan jurnalisti Fərhad Əsgər oğlu Kərimovun qəhrəmanlığı bütün dünyaya yayıldı. 1948-ci ildə anadan olmuş Fərhad “Molodyoj Azerbaydjana” qəzetində, “Xəzər” jurnalında çalışmış, “Turan”, REUTER və Associated Press agentlikləri ilə əməkdaşlıq etmişdi.

1992-1994-cü illərdə onun qaynar bölgələr olan Qarabağdan, Abxaziyadan, Tacikistandan, Çeçenistandan hazırladığı silsilə reportajlar bütün dünyaya səs salmışdı. Dəfələrlə Çeçenistanda olmuş reportyor növbəti dəfə buraya döyüş bölgəsindən reportaj hazırlamağa gedəndə gülləyə tuş gəlir.

1996-cı il mayın 21-də mətbuat problemləri ilə məşğul olan ən böyük beynəlxalq qurum - Freedom Forum fondu xidməti vəzifələrini yerinə yetirərkən həlak olmuş jurnalistlərin xatirəsinə həsr olunmuş Memorial açmışdır. Həmin əzəmətli kompleksdə xidməti borcunu yerinə yetirərkən həlak olmuş jurnalistlər sırasında üç azərbaycanlı jurnalistin - Çingiz Mustafayevin, Adil Bünyadovun və Fərhad Kərimovun da adları vardır. Fərhadın videoreportajları onun ölümündən sonra Rori Pekan adına beynəlxalq mükafata layin görülmüşdür. Azərbaycanın “Yeni nəsl” Jurnalistlər Birliyi Fərhad Kərimov adına mükafat təsis etmişdir.

Qusar rayonunun Düztahir kəndində anadan olmuş, M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirib, Bakıda müəllim işləyən atası Əsgər ilə Fərhad həmişə fəxr edərdi. Günaydan sonra doğulmuş oğluna o, atasının adını vermişdi ki, uşaq böyüyəndə atasına oxşasın. Onun üçün atası ən gözəl nümunə idi. İndi onun oğlu Əsgər üçün atası Fərhad qəhrəmanlıq rəmzidir. Bunu eşidəndə babası Əsgər göz yaşlarını gizlədə bilmir..

Наруллагь Жаруллагьан хва Асланов (эрчIи патай кьвед лагьайди) 1882-йисуз Яргундал дидедиз хьана. Ина урус-татар мектебда кIелай ада Кьуба уезддин суддиз регьбервал ганай. Ирид веледдин буба тир Наруллагьан руш Куьбра тIвар-ван авай духтур тир. Рухвайрикай Гьейдар АПИ-дин профессор, Октай Москвадин Военный Академия акьалтIарна Закавказье округда къуллугъ авур полковник тир.

Narulla Carulla oğlu Aslanov (sağdan ikinci) 1882-ci ildə Həzrə kəndində anadan olmuş, Həzrə kənd rus-tatar məktəbində oxumuşdur. Quba qəzasında məhkəmə sədri vəzifəsində çalışmışdır. Onun 7 övladından qızı Kübra məşhur həkim, oğlu Heydər Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Dillər İnstitutunun professoru idi. O biri oğlu Oqtay Moskva Dövlət Hərbi Akademiyasını bitirib Zaqafqaziya Hərbi Dairəsində xidmət etmiş polkovnik idi.

1924-йисан 4-октябрдиз Халиддин Мамедханова ва Сергей Полякова синагъдай акъудзавай немсерин “Фоккер-3” самолет къазадик акатнай.

1924-ci ilin oktyabrın 4-də Xaliddin Məmmədxanovun və Sergey Polyakovun idarə etdikləri “Fokker-3” təyyarəsi sınaqdan keçirilərkən qəzaya uğrayır.

Полковник Октай Асланов

Polkovnik Oqtay Aslanov

Къуба округдин милициядин къил Абдуллагь Алиметов вичин хизандихъ галаз санал. 1930.

Quba dairə milis şöbəsinin rəisi Abdulla Əlimətov ailəsi ilə birlikdə. 1930.

Къуба округдин исполкомдин уьзвияр шегьердиз сад лагьай цин гунгар гъизвай мярекатда. ЭрчIи патай кIвачеллай кьвед лагьайди Абдуллагь Алиметов я. 1930.

Quba Dairə İcraiyyə Komitəsinin üzvləri şəhərin birinci su kəmərinin çəkilişində. Sağdan ayaq üstə ikinci A.Əlimətovdur. 1930.

Республикадин милициядин 10 йисан юбилейдиз талукьарнавай заседанидин президиум. ЭрчIи патай кьвед лагьайди Абдуллагь Алиметов я. Баку, 1930.

Respublika milisinin 10 illik yubileyinə həsr olunmuş yığıncağın prezidiumu. Sağdan ikinci A.Əlimətovdur. Bakı, 1930.

Генерал Магьмуд Абилова Бакуда парад кьабулзава. 1950

General Mahmud Əbilov Bakıda parad qəbul edərkən. 1950

КцIарин кьилин майданда Генерал Магьмуд Абилован гуьмбет.

Qusarın baş meydanında general Mahmud Əbilovun abidəsi.

Советрин Союздин Игит Мирзе Велиеван хайи хуьре - Вини Лакардал эцигнавай гуьмбет.

Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Mirzə Vəliyevə doğma kəndi Yuxarı Ləgərdə ucaldılmış abidə.

2007-йисан 9 - май. Искендер Кьулиев (юкьва) Ватандин ЧIехи дяведин ветеранар тир Салат Мевлановахъ ва Байрам Байрамовахъ галаз санал.

9 may 2007-ci il. İskəndər Quliyev (ortada) Böyük Vətən müharibəsinin veteranları Salat Mevlanov və Bayram Bayramovla birlikdə.

Мучугъай тир и Ватандин ЧIехи дяведин ветеранриз ЧIехи Гъалибвилин 65-йисан юбилей къейд ийидай бахтлувал несиб хьана.

Micuq kəndindən olan Böyük Vətən müharibəsinin veteranlarına Böyük qələbənin 65 illik yubileyini qeyd etmək xoşbəxtliyi nəsib oldu.

Азербайжандин Президент Гьейдар Алиева Республикадин битаввал хуьнай чIехи агалкьунар къазанмишай Шаир Рамалдановаз "Азербайжандин Пайдах" орден гузва. 1994.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Respublikanın ərazi bütövlüyünün qorumasında xüsusi xidmətlərinə görə Şair Ramaldanova "Azərbaycan Bayrağı" ordenini təqdim edir. 1994.

1995-йисан 4-апрель. Азербайжандин Президент Гьейдар Алиева Агъабалаев Тебрик Малибан хциз "Военный къуллугърай" медаль гана. Гьа юкъуз Заур Алимов ва Вафадар Бабавердиевни гьа медалдиз лайихлу хьана.

4 aprel 1995-ci il. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Ağabalayev Təbrik Malib oğlunu "Hərbi xidmətlərə görə" medalı ilə təltif edir. Həmin gün Zaur Əlimov və Vəfadar Babaverdiyev də eyni mükafata layiq görülürlər.

Къарабагъдин дяве азербайжанви Семендер Гьажиев ва лезги Бегьрам Агьакишиев патал анжах къагьриманвилин майдан тушир, гьакIни дуствилин синагъ тир.

Qarabağ müharibəsi azərbaycanlı Səməndər Hacıyev və ləzgi Bəhram Ağakişiyev üçün təkcə qəhrəmanlıq meydanı deyildi, həm də dostluğun sınağı idi.

Заур Алимов

Zaur Əlimov

Вафадар Бабавердиев

Vəfadar Babaverdiyev

КцIар шегьерда Къарабагъдин дяведин ветеранар патал эцигнавай кIвал.

Qusar şəhərində Qarabağ müharibəsi veteranları üçün ucaldılmış yaşayış evi.

KIурви Абдулазизан 3 хва дяведиз фенай. Абурукай Мамедкъулуни Саиджамал гьелек хьанай. Саиджамал тракторист тир. Терзидихъ галаз бахтавардиз уьмуьр гьалзавай ада. Ам дяведиз фейи пуд вацралай адан кьве гъвечIи хва начагъ хьана телеф хьана. И дердиниз эхиз тахьай Терзидини вичин дуьнья дегишарна. Роза етимвилелди чIехи хьана.

Ukurlu Əbdüləzizin 3 oğlu davaya yola düşür. Onlardan Məmmədqulu ilə Seyidcamal həlak olur. Seyidcamal traktorçu idi. Tərzi ilə xoşbəxt ömür sürürdü. O, müharibəyə gedən üç aydan 2 kiçik oğlu xəstələnib ölür. Buna dözə bilməyən Tərzi dünyasını dəyişir. Roza yetimliklə böyüyür.

КцIарин тIвар-ван авай маарифчи Иляс Илясован авай-авачир са хва Масуд 17 яшда гуьгьуьллудаказ дяведиз фенай ва гьелек хьанай.

Qusarın adlı-sanlı maarifçisi İlyas İlyasovun yeganə oğlu Məsud 17 yaşında könüllü cəbhəyə getmiş və orada həlak olmuşdur.

Генералвилин чин къачурдалай вилик Забит Хийирбегов Кремлда РФ-дин Президент А.В.Путина кьабулнай. 2007.

General rütbəsi almazdan qabaq Zabit Xeyirbəyov Kremldə RF Prezidenti A.V.Putinin rəsmi qəbulunda olmuşdur. 2007.

Ремзия Шерифова Ватандин ЧIехи дяведин йисара КцIара тешкил хьайи истребителрин батальондин фелдшер тир. Ада дяведин эхирдалди ина къуллугънай.

Rəmziyə Şərifova Böyük Vətən müharibəsi illərində Qusarda təşkil olunmuş qırıcılar batalyonunun feldşeri olmuşdur. O, müharibənin sonuna kimi burada xidmət etmişdir.

Ватандин дяведин ветеранрин кIватIалдин КцIар райондин отделдин кьил Къумрал Лачинова Къарабагъдин женгера иштиракнай.

Vətən müharibəsi veteranlar birliyi Qusar rayon şöbəsinin sədri Qumral Laçınov Qarabağ cəbhələrində döyüşmüşdür.

Къарабагъда женг чIугур Самая Беделова.

Qarabağ döyüşçüsü Səmayə Bədəlova.

Чекист Гьамид Фергьадов вичин пабпахъ Тугъуя муаллимдихъ галаз санал. 1932.

Çekist Həmid Fərhadov həyat yoldaşı Tuğuya müəllimlə birlikdə.1932.

VIII

АКЪАЖУНАР, АГАЛКЬУНАР

YARIŞLAR, UĞURLAR

Кьегьалар халкьдин луварар я.

Лезги халкьдин мисал

ШЕГЬРЕДА АВАЙБУР

Вичихъ спортдин рекьяй махсус мектеб авай КцIара виш йисара халкьдин акъажунрин чара-чара хилер, гьабурукай яз симин пагьливанвал вилик фена. ЦIудралди хуьрер симин пагьливанралди сейли хьана. Къуватдин пагьливанрини КцIариз машгьурвал гьана. Алай аямдин КцIарин спортдин мектеб ихьтин агалкьунрин бинедаллаз арадиз атана.

Олимпиядин Къугъунрин тарихда аслу тушир Азербайжандин пайдах сад лагьай гьилера 1992-йисуз Барселонада кцIарви Назим Гьуьсейнов чемпион хьунай хкажнай. 1990-йисуз Венесуэлада самбодай дуьньядин кубок патал акъажунра къизилдин медаль къачур Камран Мамедов, 2004-йисуз Голландияда дзюдодай дуьньядин чемпионвилин тIвар къачур Тимур Алиханов, 2009-йисуз кьуршахар кьунай ветеранрин арада дуьньядин чемпион хьайи Шекерхан Алисманов, таеквондодай Европадин ва дуьньядин чемпион хьайи Фарида Азизова, Азербайжандин дзюдо ва самбо спортдик чIехи пай кутур, чи республикадиз цIудралди медалар гьайи Режеблияр ва масабур кцIарвийрин дамах я.

Ктабдин и кьил Азербайжандин ва дуьньядин спортдик чIехи пай кутур кцIарви спортсменрин агалкьунриз талукьарнава.

İgidlər xalqın qanadlarıdır.

Ləzqi atalar sözü

ZİRVƏDƏ OLANLAR

Zəngin idman ənənələri olan Qusarda xalq idmanının bir sıra növləri geniş yayılmışdır. Onlarca kənddə kəndirbazlıq inkişaf etmişdir. Güc pəhləvanlarına gəldikdə isə, onlar yüz illər boyu bu yurdu hər yanda şöhrətləndirmişlər. Belə bünövrə üzərində qurulmuş müasir Qusar idman məktəbi özünün məşhur yetirmələri ilə tanınır.

Olimpiya Oyunları tarixində müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət bayrağı ilk dəfə 1992-ci ildə Barselonada qusarlı Nazim Hüseynovun qələbəsi şərəfinə qaldırılmışdır. 1990-cı ildə Venesuelada sambo üzrə dünya kuboku uğrunda yarışlarda qızıl medala layiq görülmüş Kamran Məmmədov, 2004-cü ildə Hollandiyada keçirilmiş cüdo üzrə dünya çempionatında birincilik qazanmış Timur Əlixanov, 2009-cu ildə yunan-roma güləşi üzrə dünya çempionatında qızıl medala layiq görülmüş Şəkərxan Əlismanov, tayekvondo üzrə Avropa və dünya çempionu olmuş Fəridə Əzizova, Azərbaycanın cüdo və sambo idmanını inkişaf etdirmiş, respublikamıza onlarca medallar gətirmiş Rəcəblilərlə qusarlılar fəxr edirlər.

Kitabın bu fəslində Azərbaycan və dünya idmanına böyük töhfələr vermiş qusarlı idmançılar haqqında materiallar verilmişdir.

НАЗИМ ГЪУЬСЕЙНОВ

Олимпиядин Къугъунрин тарихда аслу тушир Азербайжандин пайдах сифте яз 1992-йисуз Барселонада XXV Гатун Олимпиадада Назим Гъуьсейнов чемпион хьунай ххажнай.

Вич КцIар райондин Пиралрин хуьряй тир Назима спортда сифте камар 10 йиса авайла вегьена. А чIавуз ам “Локомотив” жемиятда Агъаяр Ахундзадеди регьбервал гузвай дзюодин секциядик экечIна. Ада вичин сад лагьай чIехи агалкьун 1987-йисуз къазанмишна. Жегьилрин арада СССР-дин чемпионатда тафаватлу хьайи гадади спортдин устIарвилин тIвар къачуна.

1988-йисуз акъажунра гимишдин, 1989-йисуз лагьайтIа, къизилдин медаль къазанмишай ам СССР-дин хкягъай командадиз кьабулна. 1991-йисан мартдиз дуьньядин чемпионатдилай вилик кьиле фейи Будапештдин турнирда вич буьруьнж медалдиз лайихлу хьайи Назима вири мягьтеларнай. А чIавуз 22 йиса авай и жегьил анжах дуьньядин чемпион хьайи японви Тоданори Косинодиз магълуб хьанай.

Барселонада къазанмишай зурба агалкьунрикай Назима икI лугьузва:

- Болгариядай тир А.Русевахъ галаз акъажунра зун гьасятда уфтан хьана. Гвинеяви М.Ванидин далу за кьвед лагьай декьикьада чилиз яна. Италиядай тир Европадин чемпион М.Катедро ва Монголиядин спортсмен Д.Батулдани регьятдаказ кIаник кутуна за. Дуьньядин чемпион Т.Косинодиз уфтан хьунни заз четин хьанач. Финалда за Кьиблепатан Кореядин дзюдоист, дуьньядин чемпионатдин призер К.Юнк кIаник кутуна.

Назим Гъуьсейнов Олимпиададилай гуьгъуьниз кьведра Европадин чемпион хьана. 1993-йисуз Канадада кьиле фейи дуьньядин чемпионатда ада II чка кьуна. 1994-йисуз Польшадин Гданск шегьерда кьиле тухвай Европадин чемпионатда ам гимишдин медалдиз лайихлу хьана. 1995-йисуз Токиода дуьньядин чемпионатда ада 5-чка кьуна.

1996-йисуз Европада дзюдоистар патал “101 михьи гъалибвал” тIвар ганвай фильм арадиз гъана. Ина 1970-йисалай инихъ Европадин, дуьньядин ва Олимпиядин чемпионатра виридалайни хъсан фендер кардик кутур спортсменрин гъуьжетунрай эпизодар гьатнава. И кIватIалда муькуь спортсменрин

NAZİM HÜSEYNOV

Olimpiya Oyunları tarixində müstəqil Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı ilk dəfə 1992-ci ildə Barselonada XXV Yay Olimpiya Oyunlarının qalibi cüdoçu Nazim Hüseynovun qələbəsi şərəfinə qaldırılmışdır.

Əslən Qusar rayonunun Piral kəndindən olan Nazim idmana 10 yaşında ikən “Lokomotiv” cəmiyyətinin cüdo bölməsində məşqçi Ağayar Axundzadənin rəhbərliyi altında gəlmişdir. İlk böyük qələbəni o, 1987-ci ildə qazanmışdır. Nazim gənclər arasında SSRİ çempionatında uğurla çıxış edərək, idman ustası adına layiq görülmüşdür.

1988-ci ildə həmin yarışların gümüş, 1989-cu ildə qızıl medalını qazandığına görə SSRİ yığma komandasına daxil edildi. 1991-ci ilin martında dünya çempionatı ərəfəsində keçirilən Budapeşt turnirində o, bürünc medal qazandı. 22 yaşlı idmançı üç görüşdə göstərdiyi texnika ilə hamını heyrətə gətirdi. Nazim gələcək dünya çempionu, yapon Todanori Kosinoya cəmi bir “koka” qiyməti ilə uduzdu.

Barselona olimpiadasında qələbəsini isə çempion belə şərh edir:

- İlk rəqibim bolqar A.Rusevə vaxtından əvvəl qalib gəldim. Qvineya güləşçisi M.Vanini ikinci dəqiqədə məğlub etdim. Növbəti görüşlərdə italiyalı Avropa çempionu M.Katedro və monqolustanlı D.Batulda üzərində qələbə çaldım. Yarımfinalda rəqibim bir il əvvəl dünya çempionatında uduzduğum yaponiyalı dünya çempionu T.Kosino idi. Mən ona beşinci dəqiqədə qalib gəldim. Finalda Cənubi Koreya cüdoçusu, dünya çempionatının mükafatçısı K.Yunkla çətin mübarizədə tullama fəndi işlədərək çempion oldum.

N.Hüseynov bundan sonra iki dəfə Avropa çempionu olmuş, 1993-cu ildə Kanadada keçirilmiş dünya çempionatında ikinci yerə çıxmış, 1994-cü ildə Polşanın Qdansk şəhərində Avropa çempionatının ikinci mükafatını almış, 1995-ci ildə Tokioda dünya çempionatında beşinci yeri tutmuşdur. 1996-ci ildə növbəti XXVI Yay Olimpiya Oyunlarında uğurla çıxış edə bilməyən idmançı mükafatlar uğrunda mübarizəni vaxtından əvvəl dayandırmalı olmuşdur.

1996-cı ildə Avropada cüdoçular üçün tədris vəsaiti kimi xüsusi bir film buraxılıb. Həmin film “101 təmiz qələbə” adlanır. 1970-ci ildən bəri Avropa, dünya və Olimpiya birinciliklərində ən uğurlu fənd-

гьарадан са ва я кьве эпизод ганватIа, японви Коганан ва Назиман гьарадан пуд фенд ачухарнава. Имни дуьшуьшдин кар туш. Вучиз лагьайтIа 1992-йисуз Международный Дзюдодин Федерацияди Назим заланвилин вири категорийрай виридалайни хъсан дзюдоист яз гьисабнай. Къедалди адан техникадин агалкьунар дуьньяда тикрарсузбур яз кьабулнава.

Спортда къазанмишай агалкьунрай Азербайжандин Президент Гьейдар Алиеван серенжемдалди Назим Гьуьсейнов "Шуьгърет" ордендиз, адан тренер Агьаяр Ахундзаде "Терекъкъи" медалдиз лайихлу хьана. Азербайжандин гьукуматди вичин гьисабдай чемпиондин мехъер кьиле тухванай, адаз машинни багьишна. 2009-йисуз Назим Гьуьсейновакай документальный фильм чIугуна, Азербайжандин телеэкранрай къалурна.

lər, hər mötəbər idmançıdan bir və ya iki nümunə lentə alınıb. Yalnız 2 idmançının - yapon Koqanın və Nazim Hüseynovun hərəsinin üç fəndi bura düşüb. Bu da təbiidir. Axı, 1992-ci ildə Beynəlxalq Cüdo Federasiyası Nazimi bütün çəki dərəcələrində ən yaxşı cüdoçu elan etmişdir. Onun texniki göstəriciləri bu günə qədər dünyada təkrarsızdır.

Nazim Hüseynovun beynəlxalq yarışlardakı nailiyyətləri yüksək qiymətləndirilmişdir. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin fərmanı ilə Nazim "Şöhrət" ordeni, onun məşqçisi Ağayar Axundzadə isə "Tərəqqi" medalı ilə təltif olunmuşdur. Azərbaycan hökuməti dövlət hesabına Nazimin toy mərasimini keçirmiş, ona minik maşını bağışlamışdır. 2009-cu ildə Nazim Hüseynov haqqında sənədli film çəkilərək, Azərbaycanın telekanallarında nümayiş etdirilmişdir.

КАМРАН МАМЕДОВ

1990-йисуз Венесуэлада кьиле фейи самбодай дуьньядин кубок патал акъажунра Камран Мамедова Азербайжандин тIвар кьакьанриз хкажнай, ада къизилдин медаль къачунай.

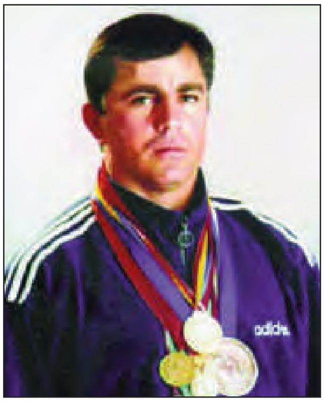

Камран Гьажибаладин хва Мамедов 1967-йисуз КцIар шегьерда дидедиз хьана. Ада сад лагьай агалкьун 1979-йисуз къазанмишна ва дзюдодай Сумгаит шегьердин чемпион хьана. 1983-йисуз ада жегьилрин арада Азербайжандин чемпионвилин тIвар къачуна. 1984-йисуз К.Мамедов Дашкентда юкьван мектебрин спортсменрин СССР-дин XVII спартакиададин къизилдин медалдиз лайихлу хьана. 1985-йисуз ада жегьилрин арада Вирисоюздин акъажунра самбодай буьруьнждин медаль къачуна, гьа йисузни СССР-дин хуьруьн спортсменрин арада дзюдодай сад лагьай чка кьуна.

Москвада Советрин армияда къуллугъай вахтунда ам военныйрин арадай СССР-дин чемпион хьанай. Камрана гьакIни Варшавадин Икьрардик акатзавай уьлквейрин спортсменрин арада кьиле фейи акъажунра сад лагьай чка кьунай.

1989-йисуз Алма-Атада СССР-дин чемпионатда кьвед лагьай чка кьур Камран СССР-дин хкянавай командадиз кьабулнай. Гьа йисуз ада са шумуд къецепатан уьлкведин чемпионатра къизилдин медалар къазанмишнай. 1990-йисуз Камрана виридалайни чIехи агалкьун къалурнай - вич самбодай дуьньяда тай авачирди тирди субутнай.

KAMRAN MƏMMƏDOV

1990-cı ildə Venesuelada keçirilmiş sambo üzrə dünya kuboku yarışlarında Kamran Məmmədov Azərbaycanın idman şərəfini yüksəklərə qaldırmış, qızıl medala layiq görülmüşdür.

Kamran Hacıbala oğlu Məmmədov 1967-ci ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Uşaqlıqdan idmanla məşğul olan Kamran böyük idmanda ilk böyük uğurunu 1979-cu ildə qazanmış, cüdo üzrə Sumqayıt çempionu olmuşdur. 1983-cü ildə o, yeniyetmələr arasında Azərbaycan çempionu adını qazanmış, 1984-cü ildə Daşkənddə keçirilmiş məktəblilərin XVII Ümumittifaq spartakiadasında qızıl medala layiq görülmüşdür. 1985-ci ildə Kamran yeniyetmələr arasında Ümumittifaq idman oyunlarında sambo üzrə bürünc medalçı, kənd idmançıları arasında cüdo üzrə SSRİ çempionu olmuşdur.

Moskva şəhərində hərbi xidmətdə olarkən o, hərbçilər arasında SSRİ çempionu olmuş, Varşava Müqaviləsi ölkələri arasında keçirilən beynəlxalq turnirin qızıl medalını qazanmışdır.

Gənc idmançı 1989-cu ildə Alma-Atada keçirilmiş SSRİ çempionatında gümüş medalla təltif olunmuş və SSRİ yığma komandasına daxil edilmişdir. Həmin il o, bir neçə xarici ölkə çempionatlarında qızıl medallar qazanmışdır. 1990-cı ildə Venesuelada keçirilən sambo üzrə dünya kuboku yarışları istedadlı idmançı üçün uğurlu olmuşdur. Kamran Məmmədov qızıl medala sahib olmuş, dünyanın birinci dərəcəli samboçusu adını rəsmən qazanmışdır.

ШЕКЕРХАН АЛИСМАНОВ

Кьуршахар кьунай цIудра Азербайжандин чемпион тир Шекерхан Алисманов 2009-йисуз дуьньядин ветеран спортсменрин арада чемпион хьана.

ЦIудра Азербайжандин чемпион хьайи (1973-1997-йисар), дуьньядин чемпионатра гимищдин ва буьруьнждин медалриз лайихлу хьайи Шекерхан Алисманова 2009-йисуз ветеранрин арада кьиле фейи дуьньядин чемпионатда сад лагьай чка кьуна. Шекерхан Шалбузан хва Алисманован тIвар СНГ-дин виридалайни гужлу спортсменрин сиягьда гьатна. Адан тIвар Азербайжандин спортдин энциклопедиядиз ва "Азербайжандин пагьливанар" ктабдиз акъудна.

1957-йисуз КцIар шегьерда дидедиз хьайи, шегьердин 5-нумрадин мектебда спортдив эгечIай Шекерхана Азербайжандин Гьукуматдин Физкультурадин Институтда кIелдай чIавуз и рекьяй чIехи агалкьунар къазанмишна. Гьуьгъуьнлай, яни 2000-йисуз ада ветеранрин арада кьиле фейи дуьньядин чемпионатда III чка, 2009-йисуз кьиле фейи чемпионатда I чка кьуна. Са шумудра дуьньядин ва СССР-дин турниррин гъалиб хьайи, спортдай международный дережа къачур Ш.Алисманов КцIарин спортдин мектебдин тренер я. Ам республикадин хкягъай командадик хьайи Намик Камилован, дуьньядин ва Европадин чемпионар Эльнур Къазимамедован, Федаил Къурбанован, республикадин чемпионар Фариз Агъасиеван ва Азер Алиеван муаллим я. Алай вахтунда Ш.Алисманов вичихъ республикадин 10 район акатзавай кеферпатан зонадин кьилин тренер я.

ŞƏKƏRXAN ƏLİSMANOV

Yunan-roma güləşi üzrə on dəfə Azərbaycan çempionu olmuş Şəkərxan Əlismanov 2009-cu ildə veteran idmançıların dünya çempionatında qızıl medala layiq görülmüşdür.

On dəfə Azərbaycan çempionu olmuş (1973-1997-ci illər), veteranlar arasında dünya çempionatlarının gümüş və bürünc medallarına layiq görülmüş Şəkərxan Əlismanov 2009-cu ildə dünya çempionatında qızıl medala layiq görülmüşdür. Şəkərxan Şalbuz oğlu Əlismanovun adı MDB ölkələrinin ən güclü idmançılarının siyahısına daxil edilmişdir. Onun haqqında Azərbaycanın idman ensiklopediyasında və "Azərbaycan pəhləvanları" kitabında maraqlı materiallar verilmişdir.

1957-ci ildə Qusarda anadan olmuş, 5 saylı məktəbdə oxumuş Şəkərxan Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi İnstitutunun tələbəsi olarkən böyük uğurlar qazanmışdır. O, klassik güləş üzrə respublika yığma komandasının üzvü idi. Bir neçə dəfə beynəlxalq turnirlərin, həmçinin "Məhsul" və "Burevestnik" cəmiyyətlərinin SSRİ çempionatının mükafatçısı olmuşdur.

Beynəlxalq dərəcəli idman ustası Ş.Əlismanov Qusar şəhər idman məktəbinin məşqçisidir. Onun yetirmələri arasında respublika yığma komandasının tərkibində çıxış etmiş Namiq Kamilov, dünya və Avropa çempionatlarının mukafatçıları Elnur Qazıməmmədov, Fədail Qurbanov, respublika çempionları Fariz Ağasiyev, Azər Əliyev və başqaları vardır. Hazırda Ş.Əlismanov respublikanın 10 rayonunu əhatə edən şimal bölgəsi üzrə baş məşqçidir.

САМИР СЕРКЕРОВ

Дзюдодай Азербайжандин хкягъай командадик квай спортдин устIар Самир Серкерова КцIарин Спортдин Мектеб сейли авуна.

Самир Элшадан хва Серкеров 1986-йисуз КцIар шегьерда дидедиз хьана. 2000-йисуз ада Азербайжандин чемпионатдин къизилдин медаль къачуна. Гьа йисуз Туькрияда кьиле фейи жегьилрин турнирда Самира II чка кьуна. 2001-йисуз ам Польшада тешкил авур международный турнирда

SAMİR SƏRKƏROV

Cüdo üzrə Azərbaycan yığma komandasının üzvü, idman ustası Samir Sərkərov Qusar Uşaq-Gənclər İdman Məktəbinin şöhrətini yüksəklərə qaldırmışdır.

Samir Elşad oğlu Sərkərov 1986-cı ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. 2000-ci ildə o, Azərbaycan çempionatında qızıl medal qazanmışdır. Həmin il Türkiyədə keçirilmiş gənclərin turnirində Samir II yeri tutmuşdur. 2001-ci ildə Polşada keçirilmiş beynəlxalq turnirin gümüş medalına sahib

гимишдин медалдиз лайихлу хьана. Гьа йисуз Испанияда кьиле фейи жегьилрин Олимпиядин фестивалдай Самир ватандиз буьруьнждин медаль гваз хтана.

2002-йисуз Самир Серкеров Азербайжандин чемпион хьана. Гьа йисуз Туьркияда кьиле фейи международный турнирда ада III чка къазанмишна. Са йис алатайла, яни 2003-йисуз Бакуда тешкил авур международный турнирда и жегьилди I чка кьуна. 2004-йисуз Туьркияда кьиле фейи "А" категориядай международный турнирдани Самир къизилдин медалдиз лайихлу хьана. Гьа йисуз Киевда кьиле тухвай международный турнирда ада III чка кьуна.

Самир Серкеров 2005-йисуз мад гьилера Азербайжан Республикадин чемпионвилин гурариз хкаж хьана.

çıxmışdır. Həmin il İspaniyada o, daha bir uğur əldə etmişdir - gənclərin Olimpiya festivalında Samir üçüncü pilləyə qalxaraq, bürünc medala sahib olmuşdur.

2002-ci ildə Samir Azərbaycan çempionu adını qazanmışdır. Həmin il Türkiyədə keçirilən beynəlxalq turnirdə o, III yerə layiq görülmüşdür. Bir il sonra, yəni 2003-cü ildə Bakıda keçirilən beynəlxalq turnirin qızıl medalını qazanmaq da bu qusarlı gəncə nəsib olmuşdur. 2004-cü ildə Türkiyədə keçirilmiş "A" kateqoriyasında beynəlxalq turnirin çempionu da Samir Sərkərov olmuşdur. Həmin il Kiyevdə keçirilmiş beynəlxalq yarışlarda qusarlı idmançı bürünc medala yiyələnmişdir.

Samir Sərkərov 2005-ci ildə Azərbaycan çempionu adını yenidən özünə qaytarmışdır.

ТИМУР АЛИХАНОВ

2004-йисуз Голландияда дзюдодай кьиле фейи дуьньядин чемпионатда Тимур Алиханова къазанмишай зурба агалкьунрай гьа уьлкведа Азербайжандин пайдах хкажнай.

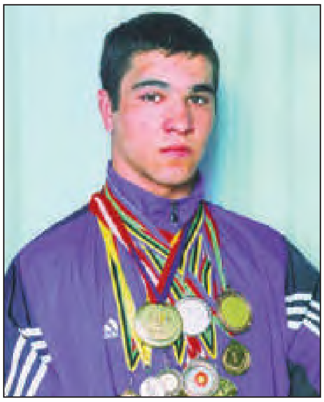

Тимур Исмаилан хва Алиханов 1988-йисуз КцӀар шегьерда дидедиз хьана. Спортда сад лагьай агалкьун 2001-йисуз къазанмишай ада дзюдодай Азербайжандин чемпионатда II чка кьуна, 2002-йисуз республикадин чемпион хьана. Гьа йисуз Тимура Бакуда кьиле фейи международный турнирдин къизилдин медаль къачуна. 2003-йисуз Бакуда жегьилрин арада тухвай чемпионатдани гадади I чка кьуна. Гуьгъуьнлай Парижда кьиле фейи 7 лагьай Европадин Олимпиядин Фестивалда ам III чкадиз лайихлу хьана. 2003-йисуз Бакуда кьиле фейи Европадин акьажунра ада гимишдин медаль къазанмишна.

Вич дзюдодай дуьньядин гужлу спортсменрикай тирди мад гьилера субут авур Тимура 2004-йисуз Тверь шегьерда кьиле фейи международный турнирдани къизилдин медаль къазанмишна. Гьа йисуз ам агалкьунрин кукӀушдиз хкаж хьана ва Голландияда кьиле фейи турнирда Европадин чемпионвилин тӀвар къачуна. Им адан пуд лагьай къизилдин медаль тир. 2006-йисуз ада мад гьилера Азербайжандин чемпионвилин тӀвар къачуна, кьуд лагьай медаль гьилик авуна.

Тимур алай вахтунда Эстонияда яшамиш жезва, ам и уьлкведин пуд къат чемпион я.

TİMUR ƏLİXANOV

2004-cü ildə Hollandiyada keçirilmiş cüdo üzrə dünya çempionatında qızıl medala layiq görülmüş Timur Əlixanovun şərəfinə həmin ölkədə Azərbaycan bayrağı qaldırılmışdır.

Timur İsmayıl oğlu Əlixanov 1988-ci ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. 2001-ci ildə o, idmanda ilk böyük nailiyyətini qazanmış, cüdo üzrə Azərbaycan çempionatında II yerə sahib çıxmışdır. 2002-ci ildə o, yarışlarda əzmkarlıq nümayiş etdirmiş, respublika çempionu olmuşdur. Həmin il bacarıqlı idmançı Bakıda keçirilmiş beynəlxalq turnirdə yüksək qələbə əldə etmiş, qızıl medal qazanmışdır. 2003-cü ildə Bakıda keçirilmiş beynəlxalq cüdo çempionatında da Timur I yerə sahib olmuşdur. 2004-cü ildə Parisdə 7-ci Avropa Olimpiya Festivalında isə o, bürünc medala layiq görülmüşdür. 2003-cü ildə Bakıda keçirilmiş yeniyetmələr arasında Avropa birinciliyində gümüş medal qazanmışdır.

2004-cü ildə Tver şəhərində yeniyetmələr arasında keçirilmiş beynəlxalq turnirdə cüdodan dünyanın güclü idmançılarından biri olduğunu bir daha sübut edən Timur parlaq qələbə qazanaraq, vətənə qızıl medalla qayıtmışdır. Həmin il o, azarkeşlərinə daha bir qələbə sevinci yaşatmış, Hollandiyada yeniyetmələr arasında keçirilmiş Avropa birinciliyində qızıl medal qazanmışdır. 2006-cı ildə Timur Əlixanov dördüncü dəfə Azərbaycan çempionu tituluna yiyələnmişdir.

Timur hazırda Estoniyada yaşayır, o, bu ölkənin üçqat çempionudur.

РЕЖЕБЛИЯР

И хизан неинки Азербайжандиз, гьакI къецепатан уьлквейризни сейли я. Азербайжандин дзюдо ва самбо спортдик Режеблийри чIехи пай кутуна.

RƏCƏBLİLƏR

Bu ailə nəinki Azərbaycanda, həmçinin xaricdə də tanınır. Azərbaycanda cüdo və sambo idman növlərinin inkişafında Rəcəblilərin böyük xidmətləri vardır.

АГЬМЕД РЕЖЕБЛИ

Агьмед Режебли Азербайжанда дзюдодин бине кутурбурукай я. Агьмеддин Иззетан хва Режебли 1945-йисуз КцIар райондин ЭчIехуьре дидедиз хьана. Ина 7-синиф куьтягьна, Сумгаитдин Химиядинни Технологиядин Техникумда чирвилер къачуна. Самбодив машгъул жез эгечIай гадади ина сад лагьай агалкьунар къазанмишна. Гуьгъуьнлай ада Азербайжандин Физкультурадин Институт акьалтIарна.

1961-1962-йисара Агьмед самбодай республикадин чемпион хьана. 1967-йисуз адан хизан Сумгаитдиз куьч хьайила, Агьмеда вичин 3 гъвечIи стхани спортдив агудна. 1969-йисуз Агьмед самбодай республикадин категориядин судьявиле хкяна. 1972-йисуз А.Режеблиди спортдин устIарвилин тIвар къачуна. 1981-йисуз Азербайжандин лайихлу тренер, всесоюзный категориядин устIар хьайи Агьмеда 1989-йисал къведалди республикадин дзюдодин командадин кьилин тренервиле кIвалахна.

Азербайжандин дзюдодин тренеррикай сифте яз Агьмед Режеблидиз 1984-йисуз Азербайжандин лайихлу физкультурадинни спортдин деятелдин тIвар гана. 2007-йисуз Президентдин указдалди ам “Терекъкъи” медалдиз лайихлу хьана. 2002-йисалай А.Режебли дзюдодай Милли Паралимпиядин командадин кьилин тренер я. 2010-йисуз чи паралимпиядин хкягъай команда Туькриядин Анталья шегьерда командадин гьисабдай дуьньядин чемпион хьана, финалда Россиядин командадиз уфтан хьана.

Агьмед Режеблиди къедалди 40 кас спортдин шегьредиз акъудна. Абурун арада адан 3 стха: Мамед, Ферг ьад ва Агьед, гьакIни кьве хва: Заур ва Элханни ава.

ƏHMƏD RƏCƏBLİ

Əhməd Rəcəbli Azərbaycanda cüdonun əsasını qoyanlardan biridir. Əhməddin İzzət oğlu Rəcəbli 1945-ci ildə Qusar rayonunun Əcəxür kəndində anadan olmuşdur. 1959-cu ildə burada yeddillik təhsil aldıqdan sonra Sumqayıt Kimya-Texnologiya Texnikumuna daxil olmuşdur. İdmanda ilk addımlarını bu təhsil ocağında atmışdır. Sambo güləşi ilə məşğul olmağa başlayan gənc tezliklə uğurlar qazanmışdır.

Sonradan o, Azərbaycan Bədən Tərbiyəsi İnstitutunu bitirmişdir. 1961-1962-ci illərdə Əhməd sambodan respublika çempionu olmuşdur. 1967-ci ildə ailəsi Sumqayıta köçəndə o, 3 kiçik qardaşını da idmana cəlb etmişdir. 1969-cu ildə Əhməd sambodan respublika dərəcəli hakim seçilmişdir. 1972-ci ildə Ə.Rəcəbliyə idman ustası dərəcəsi verilmişdir. 1981-ci ildə Azərbaycanın əməkdar məşqçisi və Ümumittifaq dərəcəli hakim adlarına layiq görülmüş Əhməd Rəcəbli 1989-cu ilə kimi respublika cüdo komandasının baş məşqçisi olmuşdur.

Azərbaycanda cüdo məşqçiləri arasında ilk dəfə olaraq Əhməd Rəcəbliyə 1984-cü ildə “Azərbaycan Respublikasının əməkdar bədən tərbiyəçisi və idman xadimi” fəxri adı verilmişdir. 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə “Tərəqqi” medalı ilə təltif olunmuşdur. 2002-ci ildən o, cüdo üzrə Milli Paralimpiya komandasının baş məşqçisidir. 2010-cu ilin martında komanda Türkiyənin Antaliya şəhərində komanda hesabında dünya çempionu olmuş, finalda Rusiya komandasına qalib gəlmişdir.

Əhməd Rəcəbli indiyə kimi 40-dan çox istedadlı

Агьмед Режебли вичин шакIуртI, кьведра паралимпиядин, кьведра дуьньядин, пудра Европадин чемпион хьайи Илгьам Зекиевахъ галаз санал.

Əhməd Rəcəbli yetirməsi, ikiqat paralimpiya, ikiqat dünya, üçqat Avropa çempionu İlham Zəkiyevlə bir yerdə.

Ада шегьредиз акъуднавайбурукай Илгьам Зекиев кьведра паралимпиядин, кьведра дуьньядин, пудра Европадин чемпион хьана.

Режеблийрин хизанда спортдин рекьяй пуд лагьай несил кIвачел акьалтзава. Зауран хва Жесур Азербайжандин Гьукуматдин Физкультурадинни Спортдин Академиядин студент я. Ада шегьердин, республикадин ва международный акъажунра хъсан нетижаяр къалурнава. Зауран гъвечIи хва Шамилни дзюдоист я, ада вичин яшда авай аялрин арада шегьердин акъажунра сад лагьай чка кьуна.

ФЕРГЪАД РЕЖЕБЛИ

Ам чIехи спортдиз зурба агалкьунралди атана. 1978-йисуз ада СССР-дин чемпионатда I, Азербайжандин спортсменрин арадай сифте яз Европадин чемпионатда III чкаяр кьуна. Фергьад 1980-йисузни СССР-дин чемпион хьана. 1982-йисуз "А" категориядин международный турнирда Фергьада II чка кьуна.

1988-йисуз СССР-дин чемпионатда II чка кьур ада гуьгъуьнлай Италияда кьиле фейи дуьньядин чемпионатда къизилдин медаль къачуна ва ам международный категориядин спортдин устIарвилин тIварцIиз лайихлу хьана. 1995-1996-йисара Фергьад Азербайжандин чемпион хьана.

Дзюдодин устад спортсменрин дуьньядин чемпи-

Устад спортсменрин арада дуьньядин чемпионар. Чапла патай: Агьед Режебли, Фергьад Режебли ва Азер Аскеров.

Ustad idmançılar arasında dünya çempionları. Soldan: Əhəd Rəcəbli, Fərhad Rəcəbli, Azər Əsgərov.

idmançı yetişdirmişdir. Onların arasında Əhmədin 3 qardaşı: Məmməd, Fərhad və Əhəd, eləcə də 2 oğlu: Zaur və Elxan da vardır. Ə.Rəcəblinin yetirməsi İlham Zəkiyev paralimpiya oyunlarının ikiqat çempionu, ikiqat dünya çempionu, üçqat Avropa çempionudur.

Zaurun oğlu Cəsur Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasında təhsil alır. Onun şəhər, respublika və bir sıra beynəlxalq yarışlarda nəticələri var. Kiçik oğlu Şamil də cüdoçudur və şəhər yarışlarında öz yaşıdları arasında qalib gəlmişdir.

FƏRHAD RƏCƏBLİ

Böyük idmana o, parlaq qələbələrlə gəlmişdir. 1978-ci ilin SSRİ çempionatında I, Avropa çempionatında Azərbaycan idmançıları arasında ilk dəfə olaraq III yeri tutmuş Fərhad 1980-ci ildə yenidən SSRİ çempionu olmuşdur.

1982-ci ildə "A" kateqoriyası üzrə beynəlxalq turnirdə gümüş medal qazanmışdır. 1988-ci ildə SSRİ çempionatında II yerə layiq görülən idmançı İtaliyada keçirilən dünya çempionatında qızıl medal qazanmış və beynəlxalq dərəcəli idman ustası adına layiq görülmüşdür. 1995-1996-cı illərdə Fərhad Azərbaycan çempionu olmuşdur.

2002-ci ildə cüdo üzrə ustad cüdoçuların dünya çempionatında III, 2003-cü ildə isə II yerlərə sahib

онатда 2002-йисуз III ва 2003-йисуз II чкаяр кьур Фергьад Режеблиди и вахтунда пудра Европадин ва дуьньядин чемпионвилин титулар къазанмишна. 2006-йисуз 49 уьлкведай 1200 ветеран дзюдоистди иштираквавай дуьньядин чемпионатда ада I чка кьуна. Адан хва, Азербайжандин Физкультурадинни Спортдин Академиядин студент тир Мурадни дзюдодив машгъул жезва. Ам республикадин чемпион я ва хкягъай командадик ква.

olmuş və bu müddət ərzində üçqat dünya çempionu və Avropa çempionu titullarını qazanmışdır. Fərhad Rəcəbli 2006-cı ildə yeni uğur əldə etmişdir. O, 49 ölkədən 1200 veteran idmançının iştirak etdiyi dünya çempionatında birinci yeri qazanmışdır. Onun oğlu, Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasının tələbəsi Murad da cüdo ilə məşğul olur. O, respublika çempionudur, yığma komandamızın üzvüdür.

МАМЕД РЕЖЕБЛИ

Самбодайни дзюдодай спортдин устIарвилин тIвар къачур Мамед Режебли чи республикадин тIварван авай спортсменрикай я. Ам вичи къазанмишай агалкьунрай "Азербайжандин лайихлу тренер" гьуьрметдин тIварцIиз лайихлу хьана.

М.Режеблидин агалкьунар 11 къизилдин медалдалди къейд авуна. Мамеда абур 11 гьилера самбодай уьлкведин чемпион хьунай къачурди я. Ам дзюдодайни са шумудра Азербайжандин чемпион хьана.

MƏMMƏD RƏCƏBLİ

Sambo və cüdo üzrə idman ustası Məmməd Rəcəbli respublikamızın adlı-sanlı idmançılarındandır. İdmanda qazandığı nailiyyətlərinə görə o, "Azərbaycanın əməkdar məşqçisi" fəxri adına layiq görülmüşdür.

M.Rəcəblinin idman nailiyyətləri 11 qızıl medalla qeyd edilmişdir. Məmməd 11 dəfə sambo güləşi üzrə Azərbaycan çempionu olmuşdur. O, cüdo üzrə də bir neçə dəfə respublika çempionunun titulunu qazanmışdır.

АГЬЕД РЕЖЕБЛИ

Агьед Режебли яргъал йисара самбодай ва дзюдодай Азербайжандин чемпион хьана. И рекьяй къазанмишай агалкьунрай ам спортдин устIар, Азербайжандин лайихлу тренер, республикадин категориядин судья хьтин тIварариз лайихлу хьана.

2002-йисуз Италияда кьиле фейи самбодай ветеранрин чемпионатда Агьед Режеблиди гимишдин медаль къачуна. 2003-йисуз самбодай дуьньядин чемпиондин тIварцIиз лайихлу хьайи Агьедан хци Фаридани бубадин рехъ давамарзава.

ƏHƏD RƏCƏBLİ

Əhəd Rəcəbli bir neçə il dalbadal sambodan və cüdodan Azərbaycan çempionu olmuşdur. Qazandığı nailiyyətlərə görə o, idman ustası, Azərbaycanın əməkdar məşqçisi, respublika dərəcəli hakim adlarına layiq görülmüşdür.

2002-ci ildə samboçu veteranların İtaliyada keçirilmiş çempionatında Əhəd Rəcəbli gümüş medal qazanmışdır. 2003-cü ildə sambo güləşi üzrə dünya çempionu adına layiq görülmüş Əhədin oğlu Fərid atasının yolunu layiqincə davam etdirir.

ЗАУР РЕЖЕБЛИ

Са шумудра республикадин чемпион хьайи спортдин устIар Заур Режеблиди 1985-йисуз СССР-дин чемпионатда II чка кьуна. Ам СССР-дин хкягъай командадик квай. "Буревестник" жемиятдин турнирра ам кьведра чемпион хьана. Заур

ZAUR RƏCƏBLİ

Bir neçə dəfə respublika çempionu olmuş idman ustası Zaur Rəcəbli 1985-ci ildə SSRİ çempionatında II yerə layiq görülmüş, SSRİ-nin yığma komandasına daxil edilmişdir. "Burevestnik" cəmiyyətinin turnirlərində iki dəfə çempion titulu qa-

шумудни са международный турниррин призер я. Ада тренер-муаллимди хьиз жегьил несилдиз чирвилер гузва.

ЭЛХАН РЕЖЕБЛИ

Жегьилрин арада самбодай 1997-1998-йисара кьиле фейи Европадин чемпионатда Элхана I чка кьуна. Гьа йисуз Кьазахстанда кьиле фейи дуьньядин чемпионатда ам II чкадиз лайихлу хьана. 1996-1997-йисара дзюдодай Азербайжандин чемпион хьайи спортдин устӀар Элхан Режеблиди 1999-йисуз "А" категориядай чемпионатда I чка кьуна.

2001-йисуз ада военный спортсменрин чемпионатда II, гьа йисуз Мюнхенда кьиле фейи дуьньядин чемпионатда III чкаяр кьуна. 2004-йисуз военныйрин дуьньядин чемпионатда кьизилдин медаль кьачур ам и акьажунрин виридалайни техникалу спортсмен яз малумарна. Алай вахтунда ам Азербайжандин дзюдодай хкягъай командадин виридалайни тежрибалу спортсмен я. Элханан 6 йиса авай хва Омарани дзюдодихъ ялзава.

Агьмед Режебли вичин рухвайрихъ - Заурахъни Элханахъ галаз санал.

Əhməd Rəcəbli oğulları Zaur və Elxanla bir yerdə.

zanmış Zaur bir sıra beynəlxalq yarışların mükafatçısıdır və indiyə kimi məşqçi-müəllim kimi gənc nəslin fiziki hazırlığı ilə fəal məşğul olur.

ELXAN RƏCƏBLİ

Gənclər arasında 1997-1998-ci illərdə keçirilən sambo güləşi üzrə Avropa çempionatında Elxan qızıl medal qazanmışdır. Həmin il Qazaxıstanda keçirilmiş dünya çempionatında o, II yeri tutmuşdur. 1996-1997-ci illərdə cüdo üzrə Azərbaycan çempionu olmuş Elxan Rəcəbli 1999-cu ildə "A" kateqoriyası üzrə çempionatda qızıl medala layiq görülmüşdür.

2001-ci ildə hərbi idmançıların çempionatında II, həmin il Münhendə keçirilmiş dünya çempionatında III yeri tutmuşdur. 2004-cü ildə hərbçilərin dünya çempionatında birinci olmuş və yarışların ən texnikalı cüdoçusu kimi xüsusi mükafata layiq görülmüşdür. Hal-hazırda cüdodan Azərbaycan yığma komandasının ən təcrübəli idmançısı kimi hazırlığını davam etdirir. Onun 6 yaşlı oğlu Ömər də cüdoya maraq göstərir.

Режеблияр Сумгаитдин Мегьди Гьуьсейнзаededин тӀварунихъ галай стадионда. Чапла патай: Фергьад, Заур, Агьмед, Элхан, Мамед, Агьед.

Rəcəblilər Sumqayıtdakı Mehdi Hüseynzadə adına şəhər stadionunda məşqdən əvvəl. Soldan sağa: Fərhad, Zaur, Əhməd, Elxan, Məmməd, Əhəd.

КцӀарин Олимпиядин Меркезда Азербайжандин шегьеррин дзюдодин командайрин ачух турнирдин гъалибриз Агьмед Режеблиди ва КцӀарин Жегьилринни Спортдин Идарадин кьил Эмин Эмирметова призар гузва. 2010.

Qusar Olimpiya mərkəzində keçirilmiş cudo üzrə Azərbaycanın şəhərlərarası açıq turnirində qalib gəlmiş idmançılara Əhməd Rəcəbli və Qusar Gənclər və İdman İdarəsinin rəhbəri Emin Əmirmətov mükafatlar təqdim edirlər. 2010.

НОФЕЛ МУСАЕВ

ЦIуд йисуз кьуршахар кьунай республикадин чемпионвилин тIвар хвейи Нофел Мусаев 1963-1971-йисара спортдин шегьреда хьанай.

Нофел Гъасанан хва Мусаев 1945-йисуз КцIар райондин ТIигьиррин хуьре дидедиз хьана. КцIар шегьердин 1-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна, Азербайжандин Гьукуматдин Физкультурадин Институтда чирвилер къачуна. Ада 1968-1973-йисара “Спартак” спортдин жемиятда тренервиле кIвалахна.

1963-1971-йисара республикадин хкягъай командада къугъвай Н.Мусаев са шумудра Бакудин ва Азербайжандин чемпион хьана. Международный турнирра уфтан хьайи спортдин устIар Н.Мусаева 1970-йисуз СССР-дин халкьарин вад лагьай юбилейдин спартакиадада агалкьунар къазанмишна ва гьавиляй ам СССР-дин хкягъай командадиз кьабулна. 1973-йисуз КцIариз хтай спортсменди 20 йисуз шегьердин 3-нумрадин юкьван мектебда муаллимвал авуна.

NOFƏL MUSAYEV

10 il sərbəst və milli güləş növləri üzrə respublika çempionu titulunun sahibi olmuş Nofəl Musayev 1963-1971-ci illərdə şöhrət zirvəsində olmuşdur.

Nofəl Həsən oğlu Musayev 1945-ci ildə Qusar rayonunun Düztahir kəndində anadan olmuşdur. O, Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbini bitirdikdən sonra Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi İnstitutunda təhsil almışdır. 1968-1973-cü illərdə “Spartak” idman cəmiyyətində məşqçi işləmişdir.

1963-1971-ci illərdə respublika yığma komandasına üzv qəbul olunmuş N.Musayev dəfələrlə Bakı və Azərbaycan birinciliklərinin, Zaqafqaziya və beynəlxalq turnirlərinin qalibi olmuşdur. İdman ustası N.Musayev 1970-ci ildə SSRİ xalqlarının 5-ci yubiley spartakiadasının mükafatını qazanmış və SSRİ yığma komandasına daxil edilmişdir.

1973-cü ildə Qusar rayonuna qayıdan idmançı 20 il Qusar 3 saylı orta məktəbində idman müəllimi işləmişdir.

ЭЛЬНУР КЪАЗИМАМЕДОВ

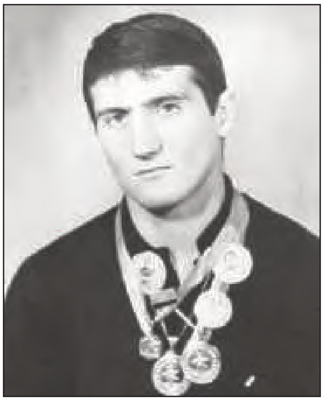

1999-йисуз Данимаркада греко-римдин кьуршахар кьунай дуьньядин чемпионатда III чка кьур Эльнур Къазимамедова чIехи спортда са шумудра вичин гаф лагьана.

Кьуршахар кьунай республикадин хкягъай командадик квай спортдин устIар Эльнур Алибеган хва Къазимамедов 1983-йисуз КцIара дидедиз хьана. Тофикь Камилован регьбервилик кваз спортдив мукьувай эгечIай Эльнура вичин виридалайни чIехи агалкьун 1999-йисуз къазанмишна. Ада Данимаркада дуьньядин чемпионатда III чка кьуна.

2000-йисуз Словакияда Европадин чемпионатда Эльнур гимишдин медалдин сагьиб хьана. 2002-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Физкультурадинни Спортдин Академия акьалтIарай Э.Къазимамедова гьа йисуз Азербайжандин чемпионвилин титул къачуна.

ELNUR QAZIMƏMMƏDOV

1999-cu ildə Danimarkada keçirilmiş yunan-roma güləşi üzrə yeniyetmələrin dünya birinciliyində III yerə sahib olmuş Elnur Qazıməmmədov böyük idmanda bir neçə dəfə öz sözünü deyib.

Yunan-roma güləşi üzrə idman ustası Elnur Əlibəy oğlu Qazıməmmədov 1983-cü ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Tofiq Kamilovun rəhbərliyi altında peşəkar idmanla məşğul olmağa başlayan Elnur 1999-cu ildə Danimarkada keçirilmiş yunan-roma güləşi üzrə yeniyetmələrin dünya birinciliyində III yerə sahib olmuşdur.

2000-ci ildə Slovakiyada keçirilmiş yeniyetmələrin Avropa çempionatında o, gümüş medala layiq görülmüşdür. 2002-ci ildə Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasını bitirən E.Qazıməmmədov həmin ilin Azərbaycan çempionatının qızıl medalını qazanmışdır.

ФАРИДА АЗИЗОВА

2009-йисан июндиз Загребда кьиле фейи таеквондодай Европадин чемпионатда Фарида Азизова республикадин жегьил рушарин арадай сифте яз чемпион хьана.

Гуьгъуьнлай Сеулда кьиле фейи дуьньядин чемпионатда лагьайтIа, и лезги руша буьруьнждин медаль къазанмишна. Азербайжандин пайдах Загребда ва Сеулда хкажиз тур Фарида Шихеммедан руш Азизовади алай вахтунда КцIар шегьердин 2-нумрадин юкьван мектебдин 9-синифда кIелзава. Фарида гьакIни кьудра республикадин къизилдин медалриз, кьведра Европадин, садра дуьньядин чемпионатрин буьруьнждин медалриз лайихлу хьана.

2010-йисуз Кореяда кьиле фейи и уьлкведин чемпионатда I чка кьур Фаридадиз “Чемпионатдин виридалайни гужлу таеквондист” тIвар гана. Фарида спортдал машгъул жез вад йис я. Адан тренер КцIарин таеквондо секциядиз регьбервал гузвай Камран Къарибов я. Фаридадин мурад гележегда КцIар шегьерда таеквондодал машгъул жезвай рушар патал кьилди секция кардик кутун я.

FƏRİDƏ ƏZİZOVA

2009-cu ilin iyununda Zaqrebdə keçirilmiş tayekvondo üzrə Avropa çempionatında Fəridə Əzizova respublikamızın yeniyetmə qızları arasında ilk dəfə çempion adını qazanmışdır.

Bir ay sonra Seulda keçirilmiş dünya çempionatında isə bu Azərbaycan idmançısı bürünc medala layiq görülmüşdür. Azərbaycan bayrağını Zaqrebdə və Seulda dalğalandırmış Fəridə Şixəmməd qızı Əzizova hazırda Qusar şəhər 2 saylı orta məktəbinin 9-cu sinfində oxuyur. Fəridənin idman nailiyyətləri arasında Azərbaycan çempionatlarında qazandığı 4 qızıl medal, Avropa və dünya çempionatlarında qazandığı bürünc medallar da vardır.

Fəridə 2010-cu ilin avqust ayında Koreyada keçirilmiş ölkənin açıq çempionatında da qalib gəlmiş, “Çempionatın ən güclü tayekvondoçusu” fəxri adına layiq görülmüşdür. İdmanla 5 il məşğul olan F.Əzizovanın məşqçisi Qusar tayekvondo bölməsinin rəhbəri Kamran Qəribovdur. Gənc İdmançının ən böyük arzusu ali təhsil aldıqdan sonra Qusar şəhərində qızlar üçün ayrıca tayekvondo bölməsi yaratmaqdır.

ЗАМИК МАМЕДОВ

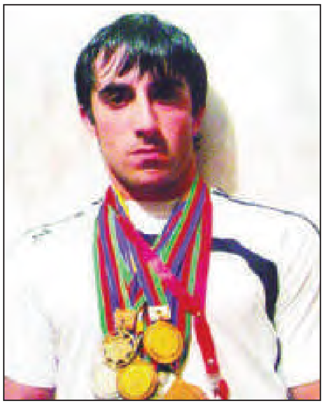

Барьердин чукурунай Замик Мамедов Азербайжанда спортдин мастер тир авай-авачир сад я. Ам иридра Азербайжандин чемпионвилин тIварцIиз лайихлу хьана.

Замик Рафиагъадин хва Мамедов 1982-йисуз Бакуда дидедиз хьана. Дидени буба КцIар райондин ЭчIехуьряй тир гададик руьгь кутурди, адаз спорт кIанарайди и райондин симин пагьливанар хьана. Абуру симинал ийизвай аламатдин гьерекатрал гьейран хьайи ам мектебда кIелдайла кьезил атлетикадив машгъул жез эгечIна.

Азербайжандин Гьукуматдин НафтIадин Академия акьалтIарай Замик иридра Азербайжандин чемпионвилин тIварцIиз лайихлу хьана. 2003-йисалай республикадин хкягъай командадик квай ада 2007-йисуз спортдин мастервилин норма кьилиз акъуд-

ZAMİQ MƏMMƏDOV

Baryerlə qaçış üzrə Azərbaycanda yeganə idman ustası Zamiq Məmmədovdur. O, yeddi dəfə dalbadal bu növ üzrə respublika çempionu titulunu qazanmışdır.

Zamiq Rəfiağa oğlu Məmmədov 1982-ci ildə Bakıda anadan olmuşdur. Valideynləri Qusar rayonunun Əcəxür kəndinin sakinləri olan Zamiqi idmana yerli kəndirbazlar ruhlandırmışdır. Ləzgi pəhləvanlarının kəndir üzərində nümayiş etdirdikləri qeyri-adi tryuklar onu hələ orta məktəbdə təhsil alarkən yüngül atletika ilə məşğul olmağa həvəsləndirmişdir.

Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasını bitirən Zamiq yeddi dəfə Azərbaycan çempionu adına layiq görülmüşdür. 2003-cü ildən respublikanın yığma komandasının tərkibində çıxış edən gənc 2007-ci ildə idman ustası normasını yerinə yetirmişdir. 2008-ci

на. 2008-йисуз Пекиндин олимпиададиз кандидат тир Замикавай кIвач тIар хьун себеб яз норматив кьилиз акъудиз хьанач.

ilin Pekin olimpiadasında iştirak etməyə namizəd olan Zamiq aldığı zədə nəticəsində idman normativini yerinə yetirə bilməmişdir.

РАФИК АГЪАБАБАЕВ

Армрестлингдай кцIарви спортсменрин арада Рафик Агъабабаеван агалкьунар дамах кутадайбур я.

Рафик Арифан хва Агъабабаев 1986-йисуз КцIар райондин Ясаб хуьре дидедиз хьана. Ина ам Ариф Агъабабаеван регьбервилик кваз спортдив мукьувай машгъул хьана. 2005-йисуз ада сад лагьай чIехи агалкьун къазанмишна. Азербайжан Республикадин Яракьлу Къуватрин армспортдай чемпионатда 80 кг заланвал авай жегьилрин арада I чка кьуна.

2006-йисуз армрестлингдай Азербайжандин кубок патал акъажунра 78 кг заланвиле авай спортсменрин арада Рафик I чкадиз лайихлу хьана. 2007-йисуз жегьилрин арада кьиле фейи Азербайжандин акъажунра Рафика II чка кьуна. Гьа йисуз Азербайжандин чемпионатдани ам II чкадиз лайихлу хьана. 2008-йисан республикадин чемпионатда 80 кг авай спортсменрин арада ам I чкадиз лайихлу хьана. Р.Агъабабаева 2010-йисузни (85 кг) виридалайни хъсан нетижа къалурна сад лагьай чка кьуна. Ам армрестлингдай спортдин устIарвилиз кандидат я.

RAFİK AĞABABAYEV

Qol güləşi idmanı ilə məşğul olan qusarlı gənclər arasında Rafik Ağababayevin uğurları ürəkaçandır.

Rafik Arif oğlu Ağababayev 1986-cı ildə Qusar rayonunun Yasab kəndində anadan olmuşdur. Burada o, məşqçi Arif Ağababayevin rəhbərliyi altında idmanla ciddi məşğul olmağa başlamışdır. Rafiq 2005-ci ildə ilk böyük uğurunu qazanmış, qol güləşi idman növü üzrə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin birinciliyində 80 kq çəki dərəcəsində I yeri tutmuşdur.

2006-cı ildə həmin növ üzrə Azərbaycan kuboku yarışlarında o, 78 kq çəkili idmançılar arasında I yerə sahib olmuşdur. 2007-ci ildə gənclər arasında keçirilmiş respublika birinciliyində Rafik II yerə layiq görülmüşdür. Həmin ilin Azərbaycan çempionatında da o, II yeri tutmuşdur. 2008-ci ildə keçirilmiş Azərbaycan çempionatında 80 kq çəki dərəcəsində I pilləyə çıxmış R.Ağababayev 2010-cu ildə də (85 kq) ən yaxşı nəticə göstərərək birinci yeri qazanmışdır. O, qol güləşi üzrə idman ustalığına namizəddir.

НАСИР МАМЕДАЛИЕВ

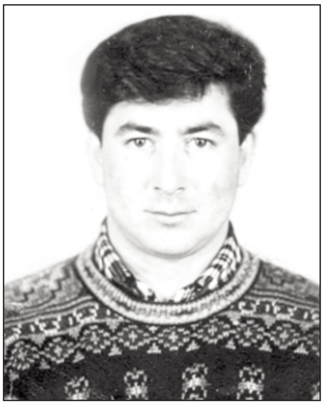

Къванер хкажунай са шумудра Азербайжандин чемпион хьайи Насир Мамедалиеван муаллим Желил Муьштакъов я.

Насир Алияран хва Мамедалиев 1975-йисуз КцIар райондин Ширвановка хуьре дидедиз хьана. Ада гьеле мектебда кIелдай йисара спортдай гзаф агалкьунар къазанмишнай.

Насира сад лагьай гъалибвал 1988-йисуз Казань шегьерда кьиле фейи Вирисоюздин турнирда къазанмишна. Ам кьудра “Мегьсул” жемиятдин спартакиадайра сад лагьай чкадин, садра Азербайжандин кубокдин сагьиб хьана.

NASİR MƏMMƏDƏLİYEV

Daşqaldırma üzrə bir neçə dəfə Azərbaycan çempionu olmuş Nasir Məmmədəliyev adlı-sanlı pəhləvan Cəlil Müştaqovun yetirməsidir.

Nasir Əliyar oğlu Məmmədəliyev 1975-ci ildə Qusar rayonunun Şirvanovka kəndində anadan olmuşdur. O, məktəb illərindən idmanla məşğul olmuş və bir sıra uğurlar qazanmışdır.

Nasir ilk böyük uğurunu Kazan şəhərində 1988-ci ildə keçirilmiş Ümumittifaq turnirində qazanmışdır. O, 4 dəfə “Məhsul” KKİC-nin spartakiadalarının qalibi olmuş, 1 dəfə Azərbaycan kubokuna yiyələnmişdir.

КАМРАН ФЕРЗАЛИЕВ

1986 ва 1989-йисарин СССР-дин чемпион Камран Ферзалиева гимнастикадай международный дережадин мастервилин тIвар къачунай.

(1974-1999)

Камран Межведдинан хва Ферзалиеван бубаяр КцIар райондин Кьуьхуьруба хуьряй я. Са шумудра Азербайжандин чемпион хьайи, СССР-дин Яракьлу Къуватрин ва Всесоюзный турнирра гъалибвал къазанмишай Камрана вичин 24 йисан уьмуьрда 10 къизилдин, 8 гимишдин ва 6 буьруьнждин медалар къачунай.

1981-йисалай гимнастикадив эгечIай гада 1986-йисуз ЦСКА-дин хкягъай командадиз кьабулнай. 1988-йисуз ам СССР-дин хкягъай командадик экечIна. Ина олимпиядин чемпион А.Андрианова ам олимпиядин къугъунриз гьазурзавай. СССР чкIайдалай гуьгъуьниз Камран Азербайжандин хкягъай командадик квай. Дуьньядин чемпионатра чIехи агалкьунар къазанмишай, вичихъ гзаф зурба алакьунар авай Камран 24 йиса аваз Москвада гъазадик акатна гьелек хьана.

2008-2009-йисара КцIар райондин Кьуьхуьруба хуьре чкадин органрин мукьувай куьмекдалди Камран Ферзалиеван хатурдиз бахшнавай кьуршахар кьунай райондин чемпионатар кьиле фена.

KAMRAN FƏRZƏLİYEV

1986 və 1989-cu illərdə SSRİ çempionu olmuş Kamran Fərzəliyev gimnastika üzrə beynəlxalq dərəcəli idman ustası adına layiq görülmüşdür.

Kamran Məcvəddin oğlu Fərzəliyev əslən Qusar rayonunun Quxuroba kəndindəndir. Bir neçə dəfə respublika çempionu olmuş, SSRİ Silahlı Qüvvələrinin çempionatında və Ümumittifaq turnirlərində qalib gəlmiş Kamran 24 illik həyatında 10 qızıl, 8 gümüş və 6 bürünc medala sahib olmuşdur.

1981-ci ildən gimnastika ilə məşğul olan Kamran 1986-cı ildə OMİK-in yığma komandasına qəbul olunmuşdu. 1988-ci ildən o, SSRİ yığma komandasının üzvü idi. Burada Olimpiya çempionu A.Andrianov onu olimpiya oyunlarına hazırlaşdırırdı. SSRİ dağılandan sonra Kamran Azərbaycan yığma komandasının tərkibində məşqlər edirdi. Dünya çempionatlarında böyük uğurlar qazanan, olduqca istedadlı idmançı olan Kamran Fərzəliyev 24 yaşında ikən Moskvada müəmmalı şəkildə həlak olmuşdur. 2008-2009-cu illərdə Qusar rayonunun Quxuroba kəndində kənd bələdiyyəsi ilə icra nümayəndəliyinin yaxından dəstəyi ilə yunan-roma güləşi üzrə Kamran Fərzəliyevin xatirəsinə həsr olunmuş rayon çempionatı keçirilmişdir.

ВАСИФ КЪУРБАНОВ

Васиф Къурбанова 2008-йисуз Иранда международный турнирда къизилдин медаль къачуна.

Васиф Элшадан хва Къурбанов 1987-йисуз КцIара дидедиз хьана. ЧIулав чIулунин ва II дандин сагьиб я. 2005-йисуз таеквондодай жегьилрин арада кьиле фейи республикадин чемпионатда ада III чка кьуна.

2006-йисуз Египетда кьиле фейи международный акъажунра Васиф II чкадин сагьиб хьана. 2008-йисуз Иранда международный турнирда ада къизилдин медаль къачуна.

VASİF QURBANOV

Vasif Qurbanov 2008-ci ildə İranda keçirilmiş beynəlxalq turnirdə qızıl medala layiq görülmüşdür.

Vasif Elşad oğlu Qurbanov 1987-ci ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Qara kəmərin və II danın sahibidir. 2005-ci ildə gənclər arasında tayekvondo üzrə respublika çempionatında III yeri tutmuşdur.

2006-cı ildə Misirdə keçirilmiş tayekvondo üzrə beynəlxalq turnirdə o, II yerə sahib olmuşdur. 2008-ci ildə İranda keçirilmiş beynəlxalq turnirdə qızıl medala layiq görülmüşdür.

РУСЛАН РАМАЗАНОВ

Къванер хкажунай ва армрестлингдай Руслан республикадин сад лагьай дережадин спортсмен я.

Рамазанов Руслан Гьафизан хва 1982-йисуз КцӀар райондин Ясаб хуьре дидедиз хьана. Ада вичин сад лагьай агалкьун 2003-йисуз къазанмишна. Азербайжандин хуьруьн спортсменрин XIV Спартакиадада къванер хкажунай I чка кьуна. 2004-йисан XV Спартакиадада ам (60 кг) къванер хкажунай I чкадиз лайихлу хьана. 2005-йисан XVI Спартакиадада 70 кг заланвал авай пагьливанрин арада Руслан мадни сад лагьайди хьана.

2006-йисуз кьиле фейи XVII Спартакиададин чемпионвилин титулни Русланаз кьисмет хьана. 2007-йисуз кьиле фейи Азербайжандин зегьметчийрин III Спартакиадада ада 90 кг заланвал авай пагьливанрин арада къванер хкажунай сад лагьай чка кьуна. Гьа йисуз армрестлингдай кьиле фейи Азербайжандин чемпионатда ам кьвед лагьай чкадиз лайихлу хьана. 2010-йисуз Руслана армрестлингдай (65 кг) респубдикадин чемпионатда II чка кьуна. Руслан Рамазанован тренер Ариф Агъабабаев я.

RUSLAN RAMAZANOV

İdmanın daşqaldırma və armrestlinq növləri üzrə Ruslan respublikanın birinci dərəcəli idmançısıdır.

Ramazanov Ruslan Hafiz oğlu 1982-ci ildə Qusarın Yasab kəndində anadan olmuşdur. İlk uğurunu 2003-cü ildə qazanmış, daşqaldırma üzrə kənd idmançılarının XIV Respublika Spartakiadasında I yeri tutmuşdur. 2004-cü ildə keçirilmiş XV Respublika Spartakiadasında daşqaldırma üzrə yarışlarda Ruslan (60 kq) I yerə sahib olmuşdur. 2005-ci ilin spartakiadasında 70 kq çəkili pəhləvanlar arasında da Ruslan birincilik qazanmışdır.

2006-cı ildə keçirilmiş XVII Spartakiadanın çempionu titulunu qazanmaq da Ruslana nəsib olmuşdur. 2007-ci ildə keçirilmiş zəhmətkeşlərin III Respublika Spartakiadası da 90 kq çəkili pəhləvanlar arasında ona birincilik gətirmişdir. Həmin il o, armrestlinq idman növü üzrə keçirilmiş respublika çempionatında ikinci pilləyə qalxmışdır. 2010-cu ildə idmançı armrestlinq üzrə respublika çempionatında (65 kq) II yeri tutmuşdur. Ruslan Ramazanovun məşqçisi Arif Ağababayevdir.

ВАЛЕГЬ АМИРАЛИЕВ

Валегь Амиралиев 2006-йисуз къайдасуздаказ кьуршахар кьунай Азербайжандин чемпион хьана.

Валегь Жаванширан хва Амиралиев 1986-йисуз КцӀара дидедиз хьана. Ам аял чӀавалай КцӀарин Аялринни Жегьилрин Спортдин Мектебда Рауф Къазиханован регьбервилик кваз дзюдодив машгъул хьана. 2004-йисуз самбодай жегьилрин акъажунра ада Дагъустандин чемпионвилин тӀвар къазанмишна.

2005-йисуз дзюдодай Азербайжандин чемпионатда III чкадиз лайихлу хьайи Валегь 2006-йисуз къайдасуздаказ кьуршахар кьунай Азербайжандин чемпион хьана. Гьа йисуз Челябинск шегьерда кьиле фейи Кьиблепатан Уралдин чемпионатда I чкадиз лайихлу хьайи гадади, Россиядин чемпионатда III чка кьуна. 2007-йисуз Валегь Амиралиева Къазахстандин Караганда шегьерда къайдасуздаказ кьуршахар кьунин акъажунра къизилдин медаль къачуна.

VALEH ƏMİRƏLİYEV

Valeh Əmirəliyev 2006-cı ildə qaydasız döyüş üzrə Azərbaycan çempionu titulunu qazanmışdır.

Valeh Cavanşir oğlu Əmirəliyev 1986-cı ildə Qusar şəhərində doğulmuşdur. O, kiçik yaşlarından Qusar UGİM-də məşqçi Rauf Qazixanovun rəhbərliyi altında cüdo ilə məşğul olmuşdur. 2004-cü ildə sambo üzrə gənclər arasında Dağıstan çempionu titulunu qazanmışdır.

2005-ci ildə cüdo üzrə gənclər arasında Azərbaycan birinciliyində III yeri (90 kq) tutmuşdur. 2006-cı ildə qaydasız döyüş üzrə Azərbaycan çempionatında və Çelyabinsk şəhərində Cənubi Ural üzrə qaydasız döyüş yarışlarında I yeri tutmuşdur. 2006-cı ildə əlbəyaxa döyüş növü üzrə Ümumrusiya turnirində III yerə layiq görülmüşdür. 2007-ci ildə Qazaxıstanın Karaqanda şəhərində keçirilmiş qaydasız döyüş üzrə açıq birincilikdə Valeh Əmirəliyev qızıl medal qazanmışdır.

РЕШАД МЕДЕТОВ

Атлет Решад Медетов чи республикадин вичихъ чIехи алакьунар авай спортсменрикай я.

Медетов Решад Тофикьан хва 1985-йисуз КцIар райондин Чпир хуьре дидедиз хьана. 2003-йисуз КцIара кьиле фейи районрин акъажунра ада 1500 метрдиз чукурунай I чка кьуна. Гьа йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Физкультурадинни Спортдин Академиядик экечIай Решад 2004-йисалай вуздин хкягъай командадиз кьабулна.

2004-йисуз Бакуда кьиле фейи республикадин чемпионатда 6 километрдиз чукурунай ада I чка кьуна. Икьван гагьди чара-чара дистанцийриз чукурунай Р.Медетов 34 гьилера I, 22 гьилера II, 12 гьилера III чкайрин сагьиб хьана. Международный акъажунрин призер хьайи ада Республикадин Яракьлу Къуватрин кроссдай акъажунра I, II, III чкаяр кьуна. 2009-йисуз кьил кIевирнавай залда 3 км-диз чукурунай республикада виридалайни хъсан нетижа къалурай Решад санлай 68 медалдиз сагьиб хьанва, абурукай 34 къизилдинбур я.

RƏŞAD MƏDƏTOV

İdmanın yüngül atletika növü ilə məşğul olan Rəşad Mədətov respublikamızın perspektivli idmançılarındandır.

Mədətov Rəşad Tofiq oğlu 1985-ci ildə Qusar rayonunun Cibir kəndində anadan olmuşdur. 2003-cü ildə Qusarda keçirilən rayonlararası yarışlarda o, 1500 metr məsafəyə qaçışda I yeri qazanmışdır. Həmin il Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasına qəbul olunmuş, 2004-cü ildə bu ali məktəbin yığma komandasına üzv olmuşdur.

2004-cü ildə Bakıda keçirilmiş respublika çempionatında o, 6 km-lik məsafəyə qaçış üzrə I yerə layiq görülmüşdür. İndiyə kimi müxtəlif məsafələrə qaçış üzrə 34 dəfə I, 22 dəfə II, 12 dəfə III yerləri tutmuşdur. Beynəlxalq yarışların mükafatçısı olan Rəşad hərbi xidmətdə olduğu dövrdə Respublika Silahlı Qüvvələrinin kross üzrə yarışlarında I, II və III yerlərə sahib olmuşdur. 2009-cu ildə örtülü zalda 3 km-lik məsafəyə qaçış üzrə respublikada ən yaxşı nəticə göstərmiş R.Mədətov üst-üstə 68 medal qazanmışdır ki, onlardan da 34-ü qızıl medaldır.

ЖЕЙГЬУН ПАШАЕВ

Армрестлингдай агалкьунар къазанмишай Жейгьун Пашаеван регьбервилик кваз цIудралди жегьилар спортдив эгечIнава.

Пашаев Жейгьун Адилан хва 1980-йисуз КцIар райондин Хьилерин хуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб акьалтIарай жегьил 2001-йисалай Ариф Агъабабаеван регьбервилик кваз армрестлингдив машгъул жез гатIунна. Сад лагьай агалкьун 2003-йисуз къазанмишай ада республикадин кубок патал акъажунра II чка кьуна.

“Мегьсул” жемиятдин чемпионатра 2004-йисуз II, 2005-2006-йисара лагьайтIа, I чкадиз лайихлу хьана. 2008-йисуз “Мегьсулдин” чемпионатда II чка кьур жегьилди гьа чIавалай хуьре армрестлингдин секция кардик кутуна, адаз регьбервал гузва. Ада кIвачел ахкьалдарай спортсменрикай 8 касди Азербайжандин Яракьлу Къуватрин чемпионатра I чкаяр кьуна.

CEYHUN PAŞAYEV

Armrestlinq idmanında uğurlar qazanmış Ceyhun Paşayevin rəhbərliyi altında onlarca gənc idmanın bu növü ilə məşğul olur.

Paşayev Ceyhun Adil oğlu 1980-ci ildə Qusar rayonunun Hil kəndində anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi bitirib, 2001-ci ildən məşqçi Arif Ağababayevin rəhbərliyi altında armrestlinqlə məşğul olmağa başlamışdır. C.Paşayev idmanda ilk böyük uğurunu 2003-cü ildə qazanmış, respublika kuboku yarışlarında II yerə sahib olmuşdur.

2004-cü ildə “Məhsul” KKİC-nin çempionatında II, 2005-2006-cı illərdə isə I yerə layiq görülmüşdür. 2008-ci ildə “Məhsul”un çempionatında II yeri qazanan Ceyhun o vaxtdan doğma kəndində armrestlinq bölməsi yaradaraq ona rəhbərlik edir. Onun yetirmələrindən 8 nəfəri Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin çempionatlarında I yerləri tutmuşdur.

АФЕТ АЛИВЕРДИЕВА

Азербайжандин ва Вирисоюздин чемпионатра медалар къазанмишай Афет Аливердиевади 1989-йисуз СССР-дин профсоюзрин чемпионатда къизилдин медаль къачуна.

КцIар шегьерда 1973-йисуз дидедиз хьайи Аливердиева Афет Арифан руш 3-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна, Дагъустандин Гьукуматдин Университетдин химиядин факультетдик экечIна. Инаг куьтягьна Дагъустандин Гьукуматдин Технический Университетда муаллимвал авуна. 2007-йисуз ада диссертация хвена, биологиядин илимрин кандидатвилин тIвар къачуна.

А.Аливердиевади райондин спорт ва тIвар-ван авай тренер Гьабиб Агъаларов сейли авуна. Ада шагьматдай Азербайжандин чемпионатра ва Вирисоюздин акъажунра гзаф медалар къазанмишна. 1989-йисуз СССР-дин профсоюзрин чемпионатда рушарин арада кьиле фейи акъажунра къизилдин медаль къачуна. Ам са шумудра Дагъустандин чемпион хьана.

2000-2002-йисара Майкоп, Кисловодск ва Анапа шегьерра кьиле фейи Кеферпатан Къафкъаздин халкьарин Спартакиадада сад лагьай чка кьуна. ФИДЕ-дин устIар тир Афета пудра Каспи гьуьлуьн къвалав гвай уьлквейрин университетрин спартакиадада къизилдин медаль къачуна.

AFƏT ƏLİVERDİYEVA

Azərbaycan və Ümumittifaq çempionatlarında bir sıra medallar qazanan Afət Əliverdiyeva 1989-cu ildə SSRİ həmkarlar ittifaqlarının çempionatında qızıl medala sahib olmuşdur.

Qusar şəhərində 1973-cü ildə anadan olmuş, şəhər 3 saylı orta məktəbini bitirmiş Əliverdiyeva Afət Arif qızı Dağıstan Dövlət Universitetinin kimya fakültəsini başa vurub, Dağıstan Dövlət Texniki Universitetində müəllim işləmişdir. 2007-ci ildə dissertasiya müdafiə edib, biologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi almışdır.

A.Əliverdiyeva tanınmış məşqçi Həbib Ağalarovun rəhbərliyi altında rayonun idman şərəfini qaldırmışdır. O, Azərbaycan çempionatlarında və Ümumittifaq yarışlarında medallar qazanmışdır. 1989-cu ildə Afət SSRİ həmkarlar ittifaqlarının çempionatında qızlar arasında birincilik əldə edərək, qızıl medala sahib olmuşdur. Qadın şahmatçılar arasında dəfələrlə Dağıstan çempionu adını qazanmışdır.

O, 2000-2002-ci illərdə Maykop, Kislovodsk və Anapa şəhərlərində keçirilmiş Şimali Qafqaz xalqlarının Spartakiadasının üçqat çempionu olmuşdur. Şahmat üzrə FİDE ustası A.Əliverdiyeva üç dəfə dalbadal Xəzəryanı dövlətlərin universitetlərinin spartakiadalarının qızıl medalına sahib durmuşdur.

ГЬАЖИБАЛА ГЬАЖИБАЛАЕВ

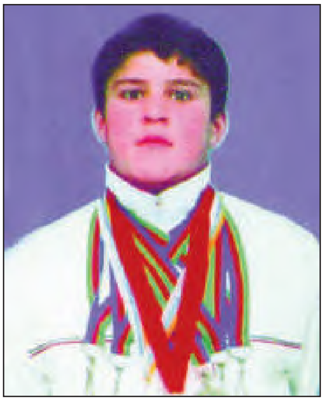

2004-йисуз кикбоксингдай кьиле фейи республикадин чемпионатда Гьажибала Гьажибалаева къизилдин медаль къачуна.

Украинадин Бахчасарай шегьерда гьа йисуз кикбоксингдай международный турнирдани Гьажибалади I чка кьуна. Ам 2005-йисуз Бакуда кьиле фейи кикбоксингдай международный турнирдин къизилдин медалдиз сагьиб хьана. Гуьгъуьнлай ада Москвада международный турнирдин къизилдин медаль къачуна.

2006-йисуз Бакуда боксдай международный чемпионатда II чкадиз, боксдай республикадин акъажунра гимишдин медалдиз лайихлу хьана. Алай вахтунда Гьажибала Азербайжандин жегьил гадайрин хкягъай командадин сад лагьай спортсмен я.

HACIBALA HACIBALAYEV

2004-cü ildə yeniyetmələr arasında kikboksinq üzrə respublika birinciliyində Hacıbala Hacıbalayev qızıl medala layiq görülmüşdür.

Ukraynanın Baxçasaray şəhərində həmin il kikboksinq üzrə beynəlxalq turnirdə Hacıbala I yerə sahib olmuşdur. 2005-ci ildə Bakıda kikboksinq üzrə beynəlxalq turnirdə o, qızıl medala layiq görülmüşdür. Həmin il Moskvada kikboksinq üzrə dünya kubokunun qızıl medalını qazanmışdır.

2006-cı ildə Bakıda keçirilmiş boks üzrə beynəlxalq turnirdə I yerə yiyələnmiş, boks üzrə respublika çempionatının gümüş medalçısı olmuşdur. Hazırda Hacıbala Azərbaycanın boks üzrə yeniyetmələrdən ibarət yığma komandasının 1 nömrəli idmançısıdır.

ФАРИЗ АГЪАСИЕВ

2007-йисуз Азербайжандин чемпионатдин къизилдин медаль къачур Фариз Агъасиев шегьредиз Тофикь Камилова акъудна.

КцIар шегьерда 1983-йисуз дидедиз хьайи Фариз Агъасиев спортдин устIар я. Ада 2000-йисуз жегьилрин арада греко-римдин кьуршахар кьунай Азербайжандин чемпионатда III чка кьуна (69 кг). 2005-йисуз Азербайжандин чемпионатда и кцIарви жегьил II чкадиз, 2006-йисуз буьруьнждин медалдиз лайихлу хьана. 2007-йисуз Ф.Агъасиева Азербайжандин чемпионатдин къизилдин медаль къачуна (84 кг).

FARİZ AĞASİYEV

2007-ci ildə keçirilmiş Azərbaycan çempionatının qızıl medalını qazanmış Fariz Ağasıyev Tofiq Kamilovun yetirməsidir.

Qusar şəhərində 1983-cü ildə anadan olmuş Fariz Ağasiyev idman ustasıdır. O, 2000-ci ildə gənclər arasında yunan-roma güləşi üzrə Azərbaycan çempionatında III yeri qazanmışdır (69 kq). 2005-ci ildə həmin növ üzrə Azərbaycan birinciliyində II yerə layiq görülmüşdür. 2006-cı ildə Azərbaycan çempionatının bürünc medalçısı olmuş F.Ağasiyev 2007-ci ildə Azərbaycan çempionatında qızıl medala layiq görülmüşdür (84 kq).

АЗЕР АЛИЕВ

Кьуршахар кьунай жегьилрин арада Азербайжандин тIвар-ван авай пагьливанрикай садни Азер Алиев я.

КцIар шегьерда 1987-йисуз дидедиз хьайи Азер Алиев Тофикь Камилован регьбервилик кваз спортдив эгечIна. Ам спортдин устIарвилиз кандидат я. Греко-римдин кьуршахар кьунай жегьилрин арада Азербайжандин чемпионатда 2003-йисуз III, 2004-йисуз II чка кьуна. 2005-йисуз жегьилрин арада кьиле фейи Азербайжандин чемпионатда ада I чка кьуна. 2006-йисуз Азербайжандин Яракьлу Къуватрин чемпионатда Азер къизилдин медалдин сагьиб хьана. 2007-йисан Азербайжандин чемпионатда ам III чкадиз лайихлу хьана.

AZƏR ƏLİYEV

Yunan-roma güləşi üzrə gənclər arasında adlı-sanlı idmançılardan biri də Azər Əliyevdir.

Qusar şəhərində 1987-ci ildə anadan olmuş Azər Əliyev Tofiq Kamilovun rəhbərliyi altında məşğul olmuşdur. O, idman ustalığına namizəddir. Yunan-roma güləşi üzrə yeniyetmələr arasında Azərbaycan birinciliyində Azər 2003-cü ildə III, 2004-cü ildə II yeri tutmuşdur. 2005-ci ildə gənclər arasında Azərbaycan çempionatında o, I yerə sahib olmuşdur. 2006-cı ildə Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin çempionatında qızıl medala layiq görülmüş A.Əliyev 2007-ci ildə gənclər arasında respublika çempionatında 3-cü yeri tutmuşdur.

ПЕРВИН ГЬАСАНОВ

Пешекарри Первинахъ чIехи умудар кутазва ва ам спортин рекьяй мадни вилик фидайди малумарзава.

Греко-римдин кьуршахар кьунай жегьилрин арада 2009-йисуз кьиле фейи республикадин чемпионатда кцIарви Гьасанов Первин Сагьибан хци 100 кг заланвал авай жегьилрин арада виридалайни хъсан нетижа къалурна, ам сад лагьай чкадиз лайихлу хьана. Первин Тофикь Камилован шакIурт я.

PƏRVİN HƏSƏNOV

Peşəkarlar Pərvinin gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyir, onun böyük uğurlar qazanacağına əminliklərini bildirirlər.

Yunan-roma güləşi üzrə 2009-cu ildə yeniyetmələr arasında keçirilmiş respublika çempionatında qusarlı Həsənov Pərvin Sahib oğlu 100 kq çəkisində olan idmançılar arasında ən yaxşı nəticə göstərərək, birinci yerə çıxmışdır. Pərvin tanınmış məşqçi Tofiq Kamilovun yetirməsidir.

ШАГЬДАГЪВИЯР

БУБА

Уьнуьгъа дидедиз хьайи Гьабил Микаилова гъвечIизмаз пагьливандин тIвар къазанмишнай.

Садра уьнуьгъвийри машгъур пагьливан Сали Сулейманаз суварин мярекатдиз эверда. Хуьруьз къведайла адан ракьарив ацIанвай араба рекьяй акъатда. Им акур чатун устIар Абдулбега арабадик къуьн кутуна ам рекьиз акъудда. Няниxъ элдиз вичин гьунарар къалурайдалай кьулухъ пагьливанди рекье вичин кьилел атай дуьшуьшдикай элдиз ихтилатда. Идалай кьулухъ абур дустар хьанай.

Абдулбеган гужуникай адан 9 хцелни пай гьалтна. Адан чIехи хва Адил кьуршахар кьунай Уьзбекистандин, гъвечIи хва Къабил Азербайжандин чемпион хьана. Юкьван хва Гьабила лагьайтIа, 14 йиса аваз пагьливандин тIвар къазанмишна. Кьамал 5-6 аял акьадарна кьуьлзавай, яцIу зунжурар еб хьиз хразвай, ханвай шуьшейрал ярх хьана, винелай машин гьализ тазвай и пагьливан вири республикадиз сейли хьана. Ада 12 къван кIвачерикай кудна, кьвед гьиле кьуна къалурай гьерекатар тикрарсузбур тир.

ХВА

Фамил Шагьдагъви заланвал ххажунай пудра Азербайжандин, садра СНГ-дин чемпион хьана.

Гьабилан авай-авачир хва Фамила спортдин са шумуд хиляй вичин алакьунар къалурзава. Ам гьилин гужунай республикадин акъажунра тафаватлу хьана. Пауэрлифтингдай спортдин устIарвилиз кандидат, бенж прессдай республикадин чемпион я. 2007-йисуз “Лидер” телевиденидин “Талант шоу” тIвар ганвай гунугда кьиле фейи пагьливанрин акъажунра ам машиндин сагьиб хьана.

Сарарикай 320 килограмдин къванер кудна, кьамал кьуд кас акьадарна къекъвезвай, винелай 4,5 тонндин “Зил” машин гьализ тазвай и жегьил халисан пагьливан я. Къубада яшамиш жезвай Фамил “Мегьсул” жемиятдин райондин отделдин тренер я. Ада вич хьтин зурба спортсменар арадиз атуниз куьмек гузва.

ŞAHDAĞLILAR

ATA

Əniğdə anadan olmuş Habil Mikayılov pəhləvan adını hələ uşaqlıqda qazanmışdır.

Sali Süleyman Əniğ kəndinə el şənliyinə dəvət olunubmuş. Yolda zəncirlərlə, ağırlıq daşları ilə dolu arabası aşır. Dəmirçi Abdulbəy arabanın altına girib çiyni ilə onu çökəkdən çıxarır.

Sali Süleyman el şənliyində çıxış edib qurtarandan sonra camaata Abdulbəyin hünərindən danışır. Pəhləvanla bir neçə dəfə görüşən, onun qeyri-adi istedadından heyrətə gələn Abdulbəyin gücündən doqquz oğluna da pay düşdü. Sonralar onun böyük oğlu Adil yunan-roma güləşi üzrə Özbəkistanın, ən kiçik oğlu Qabil isə Azərbaycanın çempionu olur. Ortancıl oğlu - iri çay daşlarını oyuncaq kimi oynadan, çiyninə 5-6 uşaq mindirib rahatlıqla yeriyən Habil isə 14 yaşından güc pəhləvanı kimi məşhurlaşır. Qalın zəncirləri asanlıqla qıran, mismarları ip kimi toxuyan, qırılmış şüşələr üzərində uzanaraq, üstündən maşın sürdürən bu pəhləvanın şöhrəti respublikaya yayılır. Onun 12 daşı ayaqlarından asaraq, 2-sini isə əlində tutaraq göstərdiyi tryuk bu günə qədər təkrarsız sayılır.

OĞUL

Famil Şahdağlı daş qaldırmaqda üç dəfə Azərbaycan, bir dəfə MDB ölkələri çempionudur.

Habil Şahdağlının yeganə oğlu Famil idmanın bir neçə növündə təkrarsız olduğunu sübut etmişdir. O, qol gücü üzrə respublika yarışlarının mükafatçısı, pauerliftinq üzrə idman ustalığına namizəd, benc press üzrə respublika çempionudur. “Lider” televiziyasının 2007-ci ilin “Talant-şou” televiziya yarışında maşın udmuşdur.

Familin yalın kürəklərlə mismarlar üzərində uzanaraq sinəsində çay daşlarını sındırması, diz üstə oturub başı üstündə çay daşlarını sındırması, dişindən 320 kq-lıq daşlar, boynundan və kürəklərindən dörd kişi sallayaraq yeriməsi, üstündən 4,5 tonluq “ZİL” maşınının keçməsi kimi nömrələri məşhurdur. Qubada yaşayan pəhləvan “Məhsul” cəmiyyəti rayon şöbəsinin məşqçisidir. Onun yetirmələri arasında ümidverici gənclər çoxdur.

ФЕРЯД МЕРДАНОВ

Феряд Мерданова къванер хкажунай ва залан атлетикадай чIехи агалкьунар къазанмишна.

Феряд Нугьбаладин хва Мерданов 1960-йисуз КцIара дидедиз хьана. КцIар шегьердин 1-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна Азербайжандин Гьукуматдин Физкультурадинни Спортдин Институтда кIелна. 1982-йисуз Къуба райондин Дигагь хуьруьн мектебда кIвалахал акъвазна. 1991-йисуз КцIариз хтай ам алай вахтунда 2-нумрадин мектебдин муаллим я.

Къванер хкажунай адахъ хъсан агалкьунар ава. 1986-йисуз Хачмаза кьиле фейи республикадин чемпионатда II, 1987-1991-йисара Къахда, Къубада, КцIара ва Къубада кьиле фейи республикадин акъажунра I чкаяр кьуна.

1987-1988 ва 1990-1991-йисара республикадин кубок патал акъажунра I чкадиз лайихлу хьайи Феряда 1999-йисуз Минскда кьиле фейи СНГ-дин уьлквейрин спортсменрин акъажунра III чка кьуна. 1984-2009-йисарин милли халкьдин къугъунрин спартакиадайра ам 17 гъилера I ва 5 гъилера II чкайрин сагъиб хьана. Азербайжандин зегьметчийрин 1997, 1999 ва 2003-йисарин спартакиадайра I чкаяр кьуна. Залан атлетикадай лагьайтIа, Феряд "Мегьсул" жемиятдин республикадин акъажунра 1983-йисуз III, 1984-йисуз II чкайриз лайихлу хьана.

FƏRYAD MƏRDANOV

Fəryad Mərdanov daşqaldırma və ağır atletika sahəsidə böyük uğurlar qazanmışdır.

Fəryad Nuhbala oğlu Mərdanov 1960-cı ildə Qusarda anadan olmuşdur. Şəhər 1 saylı orta məktəbini bitirib, Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman İnstitutuna daxil olmuşdur. 1982-ci ildə təyinatla Quba rayonunun Digah kəndinə müəllim göndərilmişdir. 1991-ci ildə Qusara qayıdan Fəryad hazırda şəhər 2 saylı orta məktəbində çalışır.

F.Mərdanovun daşqaldırmada göstərdiyi nəticələr ürəkaçandır. O, respublika birinciliklərində 1 dəfə II yerə (1986, Xaçmaz) çıxmış, 1987-1991-ci illərdə Qax, Quba və Qusar şəhərlərində keçirilmiş yarışlarda dalbadal I yerə sahib olmuşdur. Fəryad 1987-1988 və 1990-1991-ci illlərdə respublika kuboku yarışlarında da ən yüksək nəticə göstərmişdir.

1999-cu ildə Minskdə keçirilmiş MDB ölkələrinin beynəlxalq yarışlarında o, III yeri tutmuşdur. 1984-2009-cu illərdə milli xalq oyunları spartakiadalarında 17 dəfə birinci, 5 dəfə ikinci yeri qazanmışdır. Azərbaycan zəhmətkeşlərinin 1997, 1999 və 2003-cü illərdə Bakıda keçirilmiş spartakiadalarında o, I yeri tutmuşdur. Gücünü ağır atletikada da sınamış idmançı "Məhsul" cəmiyyətinin 1983 və 1984-cü illərdəki birinciliklərində III və II yerə çıxmışdır.

ВОЛЕЙБОЛ КЪУГЪВАЗВАЙ РУШАР

КцIарви рушарин волейболдин команда 2002-йисуз шегьердин беледиядИ арадиз гъана. Командади 2007-йисуз вини лигадин республикадин чемпионатда III чка кьуна.

Волейболдин командадин тренер Рамиз Алиханов я. Командада чпихъ алакьунар авай Севил Бегова, Оксана Шагьбазова ва Сабина Герейханова хьтин рушар къугъвазва. Команда 2007-йисуз вини лигада къугъванай ва III чкадиз сагъиб хьанай.

VOLEYBOLÇU QIZLAR

Qızlardan ibarət voleybol komandası 2002-ci ildə Qusar şəhər bələdiyyəsinin nəzdində yaradılmışdır. Komanda 2007-ci ildə yüksək liqada respublika çempionatında III yeri tutmuşdur.

Voleybol komandasının məşqçisi Ramiz Əlixanovdur. Burada Sevil Bəyova, Oksana Şahbazova, Səbinə Gərəyxanova kimi perspektivli idmançılar oynayır. Komanda 2007-ci ildə ölkənin yüksək liqasında çıxış etmiş və III yerə sahib olmuşdur.

АЭЛИТА ХЕЛЕФОВА

Художественный гимнастикадай Азербайжандин хкягъай командадик квай вад руша чи республикадин тIвар дуьньядиз сейли авуна. Абурукай сад Аэлита Хелефова я.

Польшада 2007-йисуз кьиле фейи чIехи турнирда чи командади къизилдин медаль къачуна. Гуьгъуьнлай Бакуда кьиле тухвай Европадин 23 лагъай чемпионатда командади 4 лагъай чка кьуна. 2009-йисуз Бакуда кьиле фейи 25 лагъай Европадин чемпионат Азербайжан патал супариз элкъвена: чи рушари гимишдин медалар къачуна. Иервилинни викIегьвилин чешне тир и рушари Азербайжандиз цIудралди медалар гъана.

И вад рушакай сад кцIарви я. Аэлита Руьвшенан руш Хелефовадин бубаяр Чпир хуьряй я. 2007-йисалай чи республикадин хкягъай командадик квай руша вичин сад лагъай агалкьун 7 йиса авайла къазанмишна.

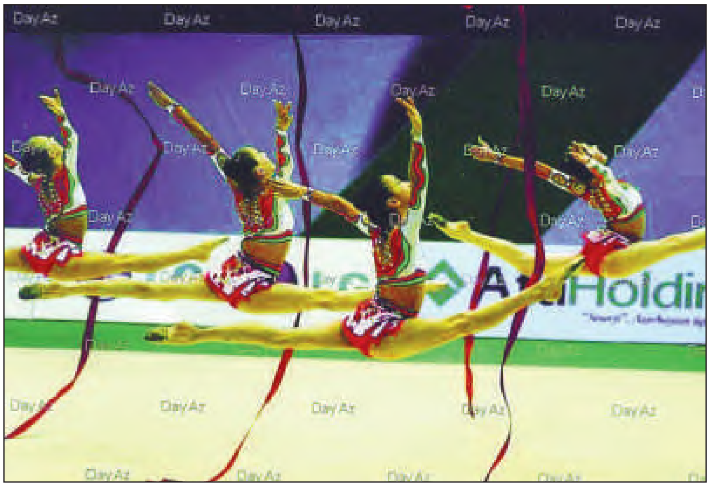

Иридра Бакудин, кьведра Азербайжан Республикадин чемпион хьана ам. Алай вахтунда Аэлитади Бакудин 83-нумрадин мектеб-лицейдин 10-синифда кIелзава.

AELİTA XƏLƏFOVA

Bədii gimnastika üzrə Azərbaycan yığma komandasında çıxış edən beş qız son illər respublikamızın adını bütün dünyada tanıtdırmışdır. Onlardan biri Aelita Xələfovadır.

Polşada 2007-ci ildə keçirilmiş böyük turnirdə respublikamızın yığma komandası qızıl medal alıb. Bakıda keçirilmiş 23-cü Avropa çempionatında yığmamız 4-cü yerə layiq görülüb. 2009-cu ildə Bakıda keçirilmiş 25-ci Avropa çempionatı da Azərbaycan üçün əlamətdar oldu. Qızlarımız burada ikinci yeri qazandılar. Gözəllikləri və qoçaqlıqları ilə seçilən bu qızlar Azərbaycan idmanına onlarca medallar gətirmişlər.

Həmin beş qızdan biri qusarlıdır. Əslən Qusar rayonunun Cibir kəndindən olan Aelita Rövşən qızı Xələfova 2007-ci ildən respublikamızın yığma komandasında çıxış edir. Aelitanın idman nailiyyətləri böyükdür.

Bədii gimnastika ilə 5 yaşından məşğul olan bu qız ilk uğurunu 7 yaşında ikən qazanmışdır. 7 dəfə Bakı çempionu, 2 dəfə isə Azərbaycan çempionu olmuş Aelita hazırda Bakının 83 saylı məktəb-liseyinin 10-cu sinfində oxuyur.

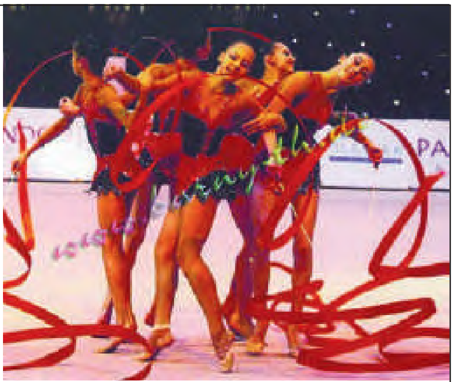

Азербайжандин чемпион Аэлита Хелефовади гзаф йисар я инсанриз шадвилин гьиссер бахш ийиз.

Yeddiqat Azərbaycan çempionu Aelita Xələfova uzun illərdir pərəstişkarlarına sevincli anlar yaşadır.

ЧIУРАЛ ХОККЕЙ

2002-йисуз КцIара ксарикай ва дишегьлийрикай ибарат тир чIурал къугъвазвай хоккейдин командаяр туькIуьрна.

Ксарин командадин тренер республикадин спортдин лайихлу кIвалахдар Агъададаш Къадимов я. 2005-йисуз командади республикадин гужлу коллективрин арада IV, 2007-йисуз I чка кьуна. Командадик квай 7 кас республикадин хкягъай командадиз къабулнава.

Дишегьлийрин командадиз Седакъет Балакишиевади регьбервал гузва. Командади 2002-йисуз республикадин чемпионатда III, 2003-йисуз I, 2005-йисуз II чка къазанмишна. Алай вахтунда и командадай тир Магьире Агьмедова ва Севда Хийирова республикадин хкягъай командада къугъвазва.

МАКСИМ МУСЛИМОВ

Адан са къадар трюкар дуьньядин циркинин тарихда гьатна. 25 йисуз садрани вичин игьтиятлувал хуьник гелкъуьн тавуна, цава четин гьерекатар кьилиз акъудна.

Кьилел пуд акробат руш кьуна ада къалурай трюкар тек са СССР-диз ваъ, гьакI вири дуьньядиз машгъур тир. Максим гастролда хьайи 30 уьлкведа и лезгидин трюкар Москвадин циркини гайи концертрин виридалайни марагълу нумраяр яз гьисабзавай.

OT ÜSTÜNDƏ XOKKEY

2002-ci ildə Qusar şəhərində həm kişilərdən, həm də qadınlardan ibarət ot üstündə xokkey komandaları yaradılmışdır.

Kişilərdən ibarət komandanın məşqçisi respublikanın əməkdar bədən tərbiyəsi və idman işçisi Ağadadaş Qədimovdur. Komandanın 7 üzvü respublika yığma komandasının tərkibinə daxil edilmişdir. 2005-ci ildə yığma komanda respublikanın güclülər dəstəsində IV, 2007-ci ildə isə I yeri tutmuşdur.

Qadınlardan ibarət komandanın məşqçisi Sədaqət Balakişiyevadır. Komanda 2002-ci ildə respublika birinciliyində III, 2003-cü ildə I, 2005-ci ildə II yeri tutmuşdur. Hazırda komandanın üzvləri Mahirə Əhmədova və Sevda Xeyirova respublika yığma komandasının üzvləridir.

МАКСИМ МУСЛИМОВ

Onun bir neçə tryuku bu günə kimi dünya sirkinin tarixində yeganə və təkrarsız sayılır. 25 il ərzində o, təhlükəsizlik tədbirlərinə əməl etmədən onları yerinə yetirmişdir.

Başındakı lövhədə üç qız olmaqla kəndir üzərində ağlasığmaz akrobatik hərəkətlər edən Maksim təkcə SSRİ-də deyil, xaricdə də tanınırdı. Qastrol səfərlərində olduğu 30 ölkədə Maksimin çıxışı proqramın kulminasiya nöqtəsi sayılırdı. Bu sarışın, hündürboy, yaraşıqlı akrobata hamı ayaq üstə əl çalırdı.

Maksim Müslümov 1953-cü ildə Qusar rayonunun

Максим Муслимов 1953-йисуз КцIар райондин Уьнуьгъ хуьре дидедиз хьана. ГъвечIи чIавалай лезгийрин дегь чIаварин сенятрикай тир симин пагъливанвилел рикI алай Максима и кьегьалрин нумраяр виливди хуьдай. Москвадин Циркинин Мектеб акьалтIарна Волградда кIвалахал акъвазай жегьилдин алакьунрин шагьид хьайи Москвадин “Прометей” циркинин директорди, СССР-дин халкьдин артист Владимир Волжанскийди адаз кIвалах теклифна. Гьа чIавалай Максима 25 йисуз ара датIана ина кIвалахна. “Фирка”, “Достун”, “Къекъвезвай гурарар”, “Кьилел гьерекатар” хьтин нумрайри Максимаз машгьурвал гьана. Эхиримжи йисара адан руша Амалядини бубадихъ галаз санал акробатвал ийизвай. Лезгийрин къадим сенят Москвадин циркина 25 йисуз вилик тухвай М.Муслимов алай вахтунда пенсиядиз фенва, ам Хачмаз шегьерда яшамиш жезва.

Əniğ kəndində anadan olmuşdur. Uşaqlıqdan ləzgi kəndirbazlarının ustalığının şahidi olmuş Maksimin arzusu bu sənətlə məşğul olmaq idi. Bu maraq onu Moskvaya, iki illik sirk studiyasına gətirib çıxardı. Burada təhsilini başa vurub, Volqoqrad sirkində çalışdı. Tamaşalardan birində iştirak edən SSRİ xalq artisti, Dövlət Mükafatı laureatı, Moskvanın “Prometey” sirkinin direktoru Vladimir Voljanski onun çıxışını bəyənib Maksimi işə dəvət etdi. O vaxtdan 25 il fasiləsiz olaraq Maksim dünyanın ən məşhur sirki sayılan “Prometey”də çalışdı. Onun “firka”, “yeriyən pilləkən”, “dostun”, “baş üzərində hərəkətlər” kimi nömrələri Maksimə şöhrət gətirdi. Son illər onunla yanaşı qızı Amalya da akrobat kimi çıxış edirdi. Ləzgilərin qədim kəndirbazlıq sənətini Moskva sirkində 25 il yaşatmış Maksim Müslümov hazırda Xaçmazda yaşayır.

ГЕРМАНИЯДИН ЛЕЗГИ ЧЕМПИОНАР

Жиу-житсудай Германиядин гужлу спортсменрик Салмановарни акатзава. Абуру уьлкведин спортдик чпин зурба пай кутунва.

Гамбург шегьерда 2008-йисан мартдин вацра жиужитсудай кьиле фейи уьлкведин чемпионатда Яшара сад лагьай, Марияди пуд лагьай чкаяр кьуна. Гьа йисуз Салмановри агалкьунралди пешекарар чпихъ ялна. Апрелдиз Меркездин Германиядин ва майдиз РагъэкъечIдай Германиядин чемпионатда вахани стхади къизилдин медалар къачуна. 20-июндиз Германиядин чемпионатра Яшар чемпион хьана, Марияди 3-чка кьуна.

РагъэкъечIдай Германиядин Намбург шегьерда Салмановрин хизандихъ агьалийрин патай чIехи гьуьрмет ава. Чеб кцIарвияр тир Акифни Интизар цIикьвед йис я и уьлкведа яшамиш жез. Акифахъ вичин фирма ава, Интизара духтурвиле кIвалахзава. Абуру чпин кьуд веледни зегьметдал рикI алаз чIехи авунва.

Алай вахтунда Салмановар Германиядин чпихъ чIехи перспективар авай спортсменрикай яз гьисабзава. 2010-йисан майдиз Европадин чемпионатда Марияди (49 кг) къизилдин медаль къачуна. Яшара (55 кг) кьвед лагьай чка кьуна.

ALMANİYANIN LƏZGİ ÇEMPİONLARI

Almaniyada jiu-jitsu üzrə güclü idmançılar arasında Salmanovların xüsusi yeri var. Onlar bu ölkənin idmanına böyük uğurlar gətirmişlər.

Hamburq şəhərində 2008-ci ilin mart ayında keçirilən ölkə çempionatında Yaşar birinci, Mariya üçüncü yerləri qazanmışdır. Həmin il onlar öz uğurları ilə peşəkarların diqqətini cəlb etdilər. Aprel ayında Mərkəzi Almaniyanın çempionatında bacı və qardaş qızıl medallara sahib oldular. Mayın 9-da keçirilmiş Şərqi Almaniya çempionatında da onlar qızıl medallara layiq görüldülər. İyunun 20-də baş tutmuş Almaniya çempionatında Yaşar çempion titulu qazandı, Mariya isə bürünc medala layiq görüldü.

Şərqi Almaniyanın Namburq şəhərində Salmanovlar ailəsinin böyük nüfuzu var. Əslən qusarlı olan Akiflə İntizar on iki ildən artıqdır ki, burada yaşayırlar. Akifin şəxsi firması var, İntizar isə həkim işləyir. Onlar övladlarının dördünə də zəhmətkeşlik ruhu aşılayıblar.

Hazırda Salmanovlar Almaniyanın perspektivli idmançılarından sayılırlar. 2010-cu ilin mayında keçirilmiş Avropa çempionatında Mariya (49 kq) qızıl medal qazandı. Yaşar (55 kq) isə ikinci yerə layiq görüldü.

АГАЛКЬУНРИК ПАЙ КУТУРБУР

ШУЬВКЕТ ОРДУХАНОВ

Азербайжандин спорт вилик тухуник зурба пай кутур Шуьвкет Ордуханован алакьунар ада “Мегьсул” жемиятдиз регьбервал гайи йисара генани хъсандиз ашкара хьана.

Шуьвкет Ордуханов КцIар шегьерда дидедиз хьана. КцIара 8-синиф акьалтIарна Кировабаддин (гилан Генже) Эцигунрин Техникумдик экечIна. Гьеле студент яз ам шегьерда кьиле фейи эстафетадин акъажунрин тешкилатчи хьиз сейли хьанай. Техникум куьтягьна Азербайжандин Гьукуматдин Физкультурадин ва Спортдин Институтдик экечIай жегьил 23 йиса аваз институтдин проректорвиле тайинарнай.

Гуьгъуьнлай Ш.Ордуханов Спортдин Жемиятрин Республикадин Союзда (гилан Жегьилрин, Спортдин ва Туризмдин Министерство) чIехи къуллугъдал акъвазнай. Вичин агалкьунралди виридан гьуьрмет къазанмишай и кас 30 йиса аваз “Нефтчи” футболдин командадин регьбервиле тайинарнай.

1966-йисуз и командади СССР-дин чемпионатдин буьруьнждин медаль къачун гьакIни Ш.Ордуханова чIугур зегьметдин нетижа тир. И агалкьунрай адаз “Азербайжандин лайихлу спортдин кIвалахдар” гьуьрметдин тIвар ганай.

1969-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Физкультурадинни Спортдин Комитет тешкил хьайила Ш.Ордуханова седридин заместителвиле кIвалахнай. И касдин алакьунар ада “Мегьсул” жемиятдин седривиле кIвалахай 1978-1985-йисара генани хъсандиз ашкара хьанай.

Ингье Азербайжандин лап яргъал пипIерани спорт вилик тухун, чпихъ алакьунар авай жегьилар майдандиз акъудун, чемпионар арадал гъун патал йифди-югьди кIвалахзавай и зегьметдал рикI алай намуслу инсан такIанзавай ксарни авачиз тушир. Ихьтин ксари 1985-йисуз Шуьвкет Ордуханован 50 йисан уьмуьр кьатIайла и карди республикада гзафбурун рикIер тIарнай. Адан тIвар чи республикадин спортдин тарихда гьамишалух яз гьатна.

QƏLƏBƏYƏ APARANLAR

ŞÖVKƏT ORDUXANOV

Azərbaycan idmanının inkişafında böyük xidmətləri olmuş Şövkət Orduxanovun istedadı “Məhsul” Kənd Könüllü İdman Cəmiyyətinin sədri vəzifəsində çalışdığı illərdə daha qabarıq üzə çıxdı.

Şövkət Orduxanov Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Qusarda 8-illik məktəbi bitirib, Kirovabad (indiki Gəncə) İnşaat Texnikumuna daxil olan gənc hələ tələbə ikən şəhərdə estafet yarışlarının təşəbbüsçüsü və təşkilatçısı kimi idman ictimaiyyətinin diqqətini cəlb etmişdir. Texnikumu bitirib, Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi İnstitutuna daxil olan Ş.Orduxanov 23 yaşında institutun prorektoru təyin olunur.

Sonradan o, İdman Cəmiyyətləri və Təşkilatları Respublika Şurasında (indiki Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinin sələfi) məsul vəzifədə çalışır. İstedadı və təşkilatçılıq qabiliyyəti ilə diqqəti cəlb edən 30 yaşlı Şövkət “Neftçi” futbol komandasının rəisi təyin edilir.

1966-cı ildə “Neftçi”nin SSRİ çempionatında bürünc medala layiq görülməsində onun böyük zəhməti olmuşdur. Bu böyük nailiyyətə görə Ş.Orduxanov “Azərbaycanın əməkdar bədən tərbiyəsi və idman xadimi” adına layiq görülmüşdür.

1969-cu ildə Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Komitəsi yaradılanda Ş.Orduxanov sədrin müavini təyin olundu. Onun istedadı “Məhsul” Kənd Könüllü İdman Cəmiyyətinin sədri vəzifəsində çalışdığı 1978-1985-ci illərdə daha qabarıq üzə çıxdı. O, Azərbaycanın ən ucqar yerlərində də idmanın inkişafına çalışır, istedadların üzə çıxmasına səy göstərirdi.

Lakin idmanı zəhmətkeşlərin həyatının ayrılmaz hissəsi etməkdən ötrü gecə-gündüz yorulmaq bilmədən çalışan bu zəhmətkeş, təşəbbüskar insanın fəaliyyəti, görünür, kimlərinsə rahatlığını pozurmuş. 1985-ci ildə Şövkət Orduxanovun müəmmalı şəkildə qətlə yetirilməsi respublika ictimaiyyətini sarsıtdı. 50 yaşında dünyanı tərk edən bu istedadlı insanın, idman fədaisinin adı respublikamızın idman tarixinə əbədi həkk olundu.

АЛИЮЛЛАГЬ НАЖАРОВ

Ам халисан пагьливан тир. Къуватлу бедендин и кас пешекарри Сали Сулейманав гекъигдай.

Кцlар райондин Кузун хуьре 1922-йисуз дидедиз хьайи Алиюллагь Къубалидин хва Нажаров зурба пагьливан тир. Адан винелай инсанрив ацlанвай "Вилис" машин гьалдай. Ада вичин кьилел вад путунин, руфунал яхцlур путунин къванер хадай, яцlу мисмарар сад садал регьятдиз арушдай. Пагьливандин программада гзаф четин 50 трюк авай.

1948-йисалай Бакуда залан атлетикадив машгъул хьайи А.Нажарова кьамал вад кас кьуна, "Лезгинкадал" кьуьлайла ам акурбур пагь атlана амукьдай. Самбодай ва азаддаказ кьуршахар кьунай вини дережадин устадвал авай и пагьливандиз Бакудин циркина кlвалах теклифнай, анжах Алиюллагьа и теклиф кьабулначир.

1954-1962-йисара "Колхозчи" тlвар алай спортдин жемиятдин Кцlар райондин отделдиз регьбервал гайи ада гзаф спортсменар арадиз гъуник вичин пай кутунай. Абурукай сад азаддаказ кьуршахар кьунай СССР-дин спортдин устlар, са шумудра Азербайжандин чемпион хьайи Нофел Мусаев я.

Алай вахтунда Кцlар шегьердин спортзал Алиюллагь Нажарован тlварунихъ гала.

ƏLİYULLAH NACAROV

Qusar güləş məktəbinin yaradıcısı olmuş Əliyullah Nacarovu Sali Süleymanla müqayisə edirdilər.

Əliyullah Qubali oğlu Nacarov 1922-ci ildə Qusar rayonunun Kuzun kəndində anadan olmuşdur. Peşəkarların məşhur "Qafqaz aslanı" Sali Süleymanla müqayisə etdikləri bu ucaboy, möhkəm bədənli adam başında beş pudluq, qarnı üzərində qırx pudluq daşları asanlıqla sındırırdı, iri mismarları ip kimi hörürdü. Üstündən içi adamla dolu "Vilis" maşını keçəndə tükü də tərpənmirdi. Pəhləvanın proqramında 50-dən artıq son dərəcə çətin nömrələr var idi.

1948-ci ildə Bakıda ağır atletika ilə məşğul olan Ə.Nacarov Azərbaycan rayonlarına qastrollara gedəndə tamaşaçıları heyrətə gətirirdi. Çiynindən 5 kişini salladıb rəqs edən pəhləvanın ünvanına gurultulu alqışlar yağırdı. Bakı sirkinə işə dəvət olunan Əliyulla bu təklifi rədd edərək, xalq idman növünün təbliğini davam etdirmişdir.

1954-1962-ci illərdə "Kolxozçu" idman cəmiyyətinin Qusar şöbəsinə rəhbərlik etmiş Ə.Nacarov çoxlu idmançılar yetişdirmişdir. Onlardan biri sərbəst güləş üzrə SSRİ idman ustası, bir neçə dəfə respublika çempionu olmuş Nofəl Musayevdir. Hazırda Qusar şəhərinin idman zalı Əliyulla Nacarovun adını daşıyır.

ГЬУЬСЕЙНБАЛА АГЪАЕВ

Футболдай республикадин дережадин судья Гьуьсейнбала Агъаева Тофик Бегьрамовахъ галаз санал гзаф акъажунар идара авунай.

Гьуьсейнбала Айдабаладин хва Агъаев 1926-йисуз Кцlара дидедиз хьана. Ада Къубадин Муаллимрин Институт акьалтlарна, са шумуд йисуз муаллимвал авуна. 1954-йисуз ам Кцlар райондин здравотделдин физкультурадай ревизорвиле тайинарна. Гьа чlавалай кцlарвияр республикадин акъажунра иштиракиз эгечlна. Гуьгъуьнлай ада райондин спортдин комитетдиз ва "Мегьсул" жемиятдиз регьбервал гана. И вахтунда "Шагь дагъ" футболдин командади республикадин вини лигада II чка кьуна, кьведра "Мегьсулдин" чемпион хьана. Райондин ксарин волейболдин команда республикадин чемпионатда III чкадиз лайихлу хьана.

HÜSEYNBALA AĞAYEV

Futbol üzrə respublika dərəcəli hakim Hüseynbala Ağayev məşhur hakim Tofiq Bəhramovla birgə bir sıra məsul yarışları idarə etmişdir.

Hüseynbala Aydabala oğlu Ağayev 1926-cı ildə Qusarda anadan olmuşdur. Quba Müəllimlər İnstitutunu bitirib, bir neçə il tarix müəllimi işləmişdir. 1954-cü ildə Qusar rayon səhiyyə şöbəsinin bədən tərbiyəsi üzrə baş müfəttişi təyin olunmuş, həmin vaxtdan onun rəhbərliyi ilə idmançılar respublika səviyyəli yarışlarda iştirak etməyə başlamışlar. Sonralar o, rayon idman komitəsinə və "Məhsul" KKİC-in rayon şurasına rəhbərlik etmişdir. Bu dövrdə "Şahdağ" futbol komandası respublikanın yüksək liqasında II yeri tutmuş, 2 dəfə "Məhsul"un çempionu olmuş, rayonun kişilərdən ibarət voleybol komandası respublikada III yeri tutmuşdur.

ЖЕЛИЛ МУЬШТАКЪОВ

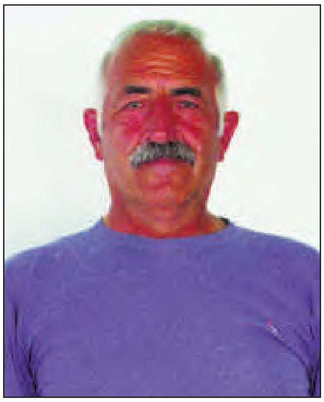

20 йисуз спортдин шегьредал хьайи Желил Муьштакъов залан атлетикадай ва къванер хкажунай муьжуьдра уьлкведин чемпион хьана.

Адан титулрин арада республикадин акъажунра къазанмишай са шумуд гимишдин ва буьруьнждин медалар, гьакIни Бакудин чемпионатда къазанмишай 2 къизилдин медални ава. "Мегьсул" жемиятдин 1974, 1983, 1984, 1985, 1989, 1990-йисара кьиле фейи спартакиадайра ада сад лагьай чкаяр кьуна. Ж.Муьштакъова мукIватI ялунай вич республикада тай авачир спортсмен тирдини са шумудра субутна.

Желил Илясан хва Муьштакъов 1952-йисуз Хачмаз райондин 3-Ялама поселокда дидедиз хьана. КцIар райондин Ширвановка хуьре мектеб акьалтIарна, Бакуда училищеда кIелна. 1977-йисалай спортдив эгечIай Желила 10 йисуз Ширвановкада инструкторвиле, 12 йисуз тренервиле кIвалахна. ЦIудралди бажарагълу спортсменар кIвачел ахкьалдарай Ж.Муьштакъов кьведра республикадин виридалайни хъсан инструктор-методиствилин тIварцIиз лайихлу хьана.

CƏLİL MÜŞTAQOV

20 il Azərbaycanın idman aləmində canlı əfsanəyə dönmüş Cəlil Müştaqov ağır atletika və daşqaldırma üzrə 8 dəfə respublika çempionu olmuşdur.

Onun təltifləri arasında Azərbaycan birinciliklərinin bir neçə gümüş və bürünc medalları və Bakı çempionatının 2 qızıl medalı da vardır. "Məhsul" KKİC-nin 1974, 1983, 1984, 1985, 1989, 1990-cı illərdə keçirilmiş respublika spartakiadalarında birinci yeri tutmuş C.Müştaqov milli idman növü olan kəndirdartmada da respublikanın ən güclü idmançısı olduğunu dəfələrlə sübut etmişdir.

Cəlil İlyas oğlu Müştaqov 1952-ci ildə Xaçmaz rayonunun 3-cü Yalama qəsəbəsində anadan olmuşdur. Qusar rayonunun Şirvanovka kənd məktəbini, Bakıda peşə-texniki məktəbini bitirmişdir. 1977-ci ildən peşəkar idmanla məşğul olan C.Müştaqov 10 il Şirvanovka kəndində idman təlimatçısı, 12 il isə məşqçi işləmiş, onlarca istedadlı idmançı yetişdirmişdir. Elə buna görə də o, 2 dəfə respublikanın ən yaxşı təlimatçı-metodisti adına layiq görülmüşdür.

БАДАШ ШИРИНОВ

1980-йисалай къедалди "Мегьсул" Хуьруьн Спортдин Жемиятдин КцIарин отделдиз Бадаш Ширинова регьбервал гузва.

Бадаш Балаширинан хва Ширинов 1951-1964-йисара КцIарин "Шагь дагъ" футболдин командадин вратарь хьанай. 1953-1954-йисара ам Къубадин "Искра" командада къугъванай ва гьа вахтунда и команда республикадин чемпион хьанай. 1964-йисуз "Шагь дагъ"ди республикадин кубок къазанмишнай.

1962-йисуз Б.Ширинован регьбервилик кваз рушарин волейболдин командади республикадин районрин арада кьиле фейи чемпионатда I чка кьунай.

1965-йисуз КцIар райондин Аялринни Жегьилрин Спортдин Мектебдин директор хьайи Б.Ширинов 1980-йисалай къедалди "Мегьсул" Хуьруьн Спортдин Жемиятдин КцIарин отделдин седри я.

BADAŞ ŞİRİNOV

1980-ci ildən hal-hazıra kimi "Məhsul" Kənd Könüllü İdman Cəmiyyəti Qusar şöbəsinə Badaş Şirinov rəhbərlik edir.

Badaş Balaşirin oğlu Şirinov 1951-1964-cü illərdə Qusarın "Şahdağ" futbol komandasının qapıçısı olmuşdur. 1953-1954-cü illərdə o, Qubanın "İskra" komandasında oynamış, bu vaxt həmin komanda respublika çempionu titulunu qazanmışdır. 1964-cü ildə isə "Şahdağ" komandası respublika kubokuna yiyələnmişdir.

1962-ci ildə onun məşqçisi olduğu qusarlı qızlardan ibarət voleybol komandası respublikanın kənd rayonları arasında keçirilmiş çempionatda I yeri tutmuşdur. 1965-ci ildə Qusar Rayon Uşaq Gənclər İdman Məktəbinin direktoru təyin edilən B.Şirinov 1980-ci ildən hal-hazıra kimi "Məhsul" Kənd Könüllü İdman Cəmiyyəti Qusar şöbəsinin sədridir.

ЖАРУЛЛАГЬ ШИНГЪАРОВ

КцIарин Аялринни Жегьилрин Спортдин мектебдин тренер Жаруллагь Шингъарован куьмекдалди цIудралди чемпионар арадиз атана.

Азербайжандин районрин арада дзюдодай авай-авачир са “Лайихлу тренер” Жаруллагь Наруллагьан хва Шингъаров 1952-йисуз КцIара дидедиз хьана. 18 йиса аваз ам Сумгаит шегьерда Азербайжанда самбодин бине эцигай Исмаил Агьмедован секцияда машгъул хьана. Ам шумудни садра “Мегьсул” Хуьруьн Спортдин Жемиятдин ва “Спартак” жемиятдин акъажунрин, Вирисоюздин турниррин гьалиб ва призер хьана.

Ж.Шингъаров 1973-йисуз Азербайжанда дзюдодай кьиле фейи сад лагьай чемпионатдин буьруьнждин призер я. 1973-1974-йисара Сумгаитдин “Спартак” жемиятдин самбодай ва дзюдодай тренервиле кIвалахай, М.Ф.Ахундован тIварунихъ галай Азербайжандин Педагогикадин Институт акьалтIарай жегьилди КцIара дзюдодин секция кардик кутуна.

1980-йисалай КцIарин Аялринни Жегьилрин Спортдин Мектебдин тренервиле кIвалахзавай ада дережа авай гзаф спортсменар арадиз гъана. Абур СССР-дин, Азербайжандин, Россиядин, Белорусиядин, Украинадин чемпионар хьана. Жаруллагьан давамчийрикай Камран Мамедов международный дережадин устIар я. Айдын Кебетов, Къалиб Агъабегов, Элман Агъаев, Валери Мардахаев, Видади Мусаев, Самир Серкеров, Тимур Алиханов, Рамик Багьадуров, Гьикмет Османов, Фетулла Амрагьов, Илкъар Эрзиманов, Айнур Исмаилов, Зуьгьраб Митеев ва масабур чара-чара йисара республикадин чемпионар хьана. Жаруллагьан регьбервилик кваз адан спортсменри Вирисоюздин акъажунра къад гьилера I, 8 гьилера II, 7 гьилера III чкаяр кьуна.

РАУФ КЪАЗИХАНОВ

Эхиримжи йисара Рауф Къазиханова кIвачел ахкьалдарнавай спортсменрин суракьар дуьньядин шумудни са уьлквейрай къвезва.

Рауф Надиран хва Къазиханов 1968-йисуз КцIар шегьерда дидедиз хьана. Ина 3-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна, Могилевдин Педагогикадин Институтдин физкультурадин факуль-

CARULLAH ŞİNĞAROV

Otuz il fasiləsiz Qusar Uşaq-Gənclər İdman Məktəbində məşqçi işləyən Carullah Şinğarov qusarlı gənclər arasından onlarca çempion yetişdirmişdir.

Respublika rayonları arasında cüdo üzrə yeganə “Əməkdar məşqçi” olan Carullah Narullah oğlu Şinğarov 1952-ci ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. 18 yaşında ikən Carullah Sumqayıt şəhərində Azərbaycanda sambonun əsasını qoymuş İsmayıl Əhmədovun bölməsində məşğul olmuşdur. O, “Məhsul” Kənd Könüllü İdman Cəmiyyətinin, “Spartak” cəmiyyətinin yarışlarının qalibi və mükafatçısı olmuşdur. Dəfələrlə Ümumittifaq turnirlərində Azərbaycanın idman şərəfini qorumuşdur. 1973-1974-cü illərdə Sumqayıtın “Spartak” cəmiyyətinin sambo və cüdo üzrə məşqçisi işləmişdir. M.F.Axundov adına APİ-ni bitirib Qusarda cüdo bölməsinin əsasını qoymuşdur.

C.Şinğarov 1973-cü ildə Azərbaycanda keçirilmiş ilk tarixi cüdo çempionatının bürünc mükafatçısı olmuşdur. 1980-ci ildən o, Qusar Uşaq-Gənclər İdman Məktəbinin məşqçisidir. Çoxlu dərəcəli idmançılar yetişdirmişdir. Onlar SSRİ, Azərbaycan, Rusiya, Belorusiya, Ukrayna çempionları olmuşlar.

Carullahın yetirmələrindən Kamran Məmmədov beynəlxalq dərəcəli idman ustası adına layiq görülmüşdür. Aydın Kəbətov, Qalib Ağabəyov, Elman Ağayev, Valeri Mardaxayev, Vidadi Musayev, Samir Sərkərov, Timur Əlixanov, Ramik Bahadurov, Hikmət Osmanov, Fətulla Əmrahov, İlqar Ərzimanov, Aynur İsmayılov, Zöhrab Mitəyev va başqaları müxtəlif illərdə respublika çempionu olmuşlar. C.Şinğarovun yetirmələri müxtəlif illərdə komanda hesabında Ümumittifaq yarışlarında 20 dəfə I, 8 dəfə II, 7 dəfə III yerə çıxmışlar.

RAUF QAZİXANOV

Son illər Rauf Qazixanovun yetirmələri olan idmançıların uğurlu çıxışlarının sorağı dünyanın mötəbər yarışlarından gəlir.

Rauf Nadir oğlu Qazixanov 1968-ci ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Burada 3 saylı orta məktəbi bitirmiş, Mogilyov Pedaqoji İnstitutunun bədən tərbiyəsi fakültəsində təhsil almışdır. Cüdo və

тетдик экечӀна. Ам дзюдодай ва самбодай спортдин устӀарвилиз кандидат я. 1993-йисалай КцӀарин Аялринни Жегьилрин Спортдин Мектебда тренервиле кӀвалахзавай Рауф Къазихanован шакӀуртрин арада 2 Европадин, 10 республикадин призерар, 3 спортдин устӀарар, 5 устӀарвилиз кандидатар ава. Самир Серкерован ва Тимур Алиханован тӀварар дуьньядин гужлу спортсменрин сиягьда гьатнава. Алай вахтунда Р.Къазиханован регьбервилик кваз 30 аял спортдив машгъул жезва. Абурукай вад чпихъ генани чӀехи агалкьунар авайбур я.

sambo güləşi üzrə idman ustalığına namizəddir. 1993-cü ildən Qusar Uşaq və Gənclər İdman məktəbinin məşqçisi işləyən Rauf Qazixanovun yetirmələri arasında 3 nəfər idman ustası, 5 nəfər idman ustalığına namizəd vardır. R.Qazixanovun məktəbini keçmiş qusarlılardan 2 nəfər Avropa, 10 nəfər isə respublika mükafatçısıdır. Onlardan Samir Sərkərovun və Timur Əlixanovun adları dünyanın güclü idmançılarının siyahısına düşmüşdür. Hazırda cüdo bölməsinin məşqçisi R.Qazixanovun rəhbərliyi altında 30 yeniyetmə məşğul olur. Onlardan beşi perspektivli idmançılardır.

ШАГЬЛАР МУСТАФАЕВ

Международный экстра дережадин судья, республикадин лайихлу тренер Шагьлар Мустафаев Азербайжандин 2007-йисан виридалайни хъсан тренер тирди малумарнай.

Самбодай республикадин виридалайни хъсан тренеррикай сад тир Шагьлар Гьулмегьамедан хва Мустафаев КцӀар райондин Пиралрин хуьре дидедиз хьана. 1974-йисуз Азербайжандин Физкультурадин Институт акьалтӀарай ам “Водник” спортдин жемиятдин тренервиле, 1974-1987-йисара кьилин тренервиле тайинарна. 1979-1985-йисара ада самбодай Азербайжандин хкягьай командадин тренервиле кӀвалахна.

Бакудин Хатаи райондин спортзалда ам машгъул хьайи жегьилрин арадай Рамил Ибрагьимов, Акиф Худиев, Решад Алыев, Яшар Сефералиев, Валегь Загьидов, Ислам Кьасумов, Самир Шихкеримов хьтин зурба спортсменар акъатна. Шамил Сефиханова, Рамил Ибрагьимова ва Ислам Кьасумова пудра Европадин чемпионвилин тӀвар къачуна. Абуру пудани дуьньядин чемпионатда II чкаяр кьуна.

Шагьлара вишералди жегьилар спортдин шегьредиз акъудна. Абурукай 50 кас спортдин устӀарар, 500 кас спортдин устӀарвилиз кандидатар я. Ада спортдив агуднавайбурукай 300 жегьил кцӀарвияр я. Шамил Сефиханов Мучугъ, Элшен Беделов Пирал, Самир Шихкеримов Ясаб хуьряй я. Самира самбодай Европадин чемпионатда буьруьнждин медаль къачуна. Жегьилрикай Орхан Незеров (Ясаб), Элхан

ŞAHLAR MUSTAFAYEV

Beynəlxalq ekstra dərəcəli hakim, respublikanın əməkdar məşqçisi, Azərbaycanın fəxri bədən tərbiyəsi və idman xadimi Şahlar Mustafayev 2007-ci ilin ən yaxşı məşqçisi elan olunmuşdur.

Sambo üzrə respublikanın aparıcı məşqçilərindən biri olan Şahlar Gülməhəmməd oğlu Mustafayev Qusar rayonunun Piral kəndində anadan olmuşdur. 1974-cü ildə o, Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi İnstitutunu idman ustası kimi bitirmiş, “Vodnik” Respublika İdman Cəmiyyətində məşqçi işləmiş, 1974-1987-ci illərdə həmin cəmiyyətin baş məşqçisi olmuşdur. 1979-1985-ci illərdə o, sambo üzrə Azərbaycan yığma komandasının məşqçisi işləmişdir.

Onun zəhməti sayəsində Bakının Xətai rayonu ərazisindəki idman zalından Ramil İbrahimov, Akif Xudiyev, Rəşad Alıyev, Yaşar Səfərəliyev, Valeh Zahidov, İslam Qasımov, Samir Şixkərimov kimi dünya şöhrətli idmançılar pərvazlanmışdır. Şamil Səfixanov, Ramil İbrahimov, İslam Qasımov üç dəfə Avropa çempionu olmuşlar. Onların hər üçü dünya çempionatlarında II yeri tutmuşdur.

Şahlar yüzlərlə peşəkar idmançı, 50-dən çox idman ustası, 500 nəfərdən çox idman ustalığına namizəd yetişdirmişdir. Onlardan 300 nəfəri qusarlıdır. Şamil Səfixanov Mucuq, Elşən Bədəlov Piral, Samir Şixkərimov Yasab kəndinin sakinləridir. Samir sambo güləşi üzrə Avropa çempionatının bürünc mükafatçısı, hərbçilərin ümumdünya cudo festivalının bürünc medalının sahibidir. Yeniyetmələrdən Orxan Nəzərov

Эмирбегов (Ясаб), Элвин Беделов (Пирал) республикадин чемпионатрин гъалибар я.

Алай вахтунда Шагьлар республикадин "Пагьливан" спортдин клубдин самбодай тренер, гьакIни самбодай Бакудин командадин кьилин тренер я.

(Yasab), Elxan Əmirmətov (Yasab), Elvin Bədəlov (Piral) respublika birinciliklərinin qalibləri olmuşlar. Hazırda Ş.Mustafayev "Pəhləvan" respublika idman klubunda sambo üzrə baş məşqçi, sambo üzrə Bakı şəhər komandasının baş məşqçisidir.

КАМРАН КЪАРИБОВ

2007-йисуз Азербайжандин Таеквондодин Федерацияди вич "Йисан тренер" тIварцIиз лайих акур Камран Къарибов КцIара таеквондодин секция арадиз гъайи кас я.

Азербайжандин Спортдин Институт акьалтIарна, III дандин иеси хьайи Камран Къарибова чпихъ алакьунар авай гзаф гадаярни рушар спортдив агудна. Машгъул хьун патал кутугай чка тахьуни четинвилер арадиз гъанатIани, адан аялри алатай йисара гзаф медалар къазанмишна. Шегьрияр Жамаледдинов, Элдениз Зербелиев, Васиф Къурбанов, Анар Гъаживердиев, Решад Дашдиев, Рамик Незеров хьтин спортсменри КцIарин таеквондо мектеб Азербайжандай къецизни сейли авуна.

Таеквондодал машгъул ирид рушани хъсан нетижаяр къалурзава. Севда Гъасановадин, Севда Гьейдаровадин, Эмиля Гъажибалаевадин тIварар вири республикадиз сейли я. Фарида Азизова лагьайтIа, кьудра республикадин, садра Европадин чемпион хьанва. Камран Къарибован регьбервилик кваз алай вахтунда 40 жегьил таеквондодал машгъул жезва. КцIарин Олимпиядин меркезда абур патал къулай шартIар арадал гъанва.

KAMRAN QƏRİBOV

2007-ci ildə Azərbaycan Tayekvondo Federasiyasının qərarı ilə "İlin məşqçisi" fəxri adına layiq görülmüş Kamran Qəribov Qusarda tayekvondo bölməsini yaratmış şəxsdir.

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi İnstitutunu bitirib, III dan qazanmış Kamran Qəribov Qusarda onlarca istedadlı gənci idmana cəlb etmişdir. Müvafiq məşq yerinin olmamasına, bəzi çətinliklərə baxmayaraq, onun yetirmələri ötən illərdə bir sıra medallar qazanmışlar. Şəhriyar Camaləddinov, Eldəniz Zərbəliyev, Vasif Qurbanov, Anar Hacıverdiyev, Rəşad Daşdiyev, Ramik Nəzərov kimi idmançılar Qusar tayekvondo məktəbini Azərbaycandan uzaqlarda da tanıtmışlar.

Sevindirici haldır ki, tayekvondo ilə məşğul olan yeddi qız da son illər yaxşı nəticələr göstərir. Sevda Həsənova, Sevda Heydərova, Emiliya Hacıbalayevanın adları artıq respublikada tanınır. Onun yetirməsi Fəridə Əzizova isə 4 dəfə respublika, 1 dəfə isə Avropa çempionu adını qazanmışdır.

Kamran Qəribovun rəhbərliyi altında hazırda 40 gənc tayekvondo ilə məşğul olur. Qusar şəhər olimpiya mərkəzində onlar üçün hər cür şərait yaradılmışdır.

ГЬАБИБУЛЛАГЬ АГЪАЛАРОВ

Шагьматдин доскадиз килиг тавуна уюн давамардай и кас КцIара шагьматдайни тIамадай садавайни тухуз жезвачир Гьабиб Агъаларов я.

Дагъустан Республикадин Ахцегь райондин Текияр хуьре 1960-йисуз дидедиз хьайи Гьабиба КцIарин 2-нумрадин юкьван мектебдин 5-синиф куьтягьна, Бакудин набут аялрин интернатда кIелун давамарна. Бакудин "Спартак" жемиятда пешекар спортдив эгечIай Гьабиба "Мегьсул" Хуь-

HƏBİBULLAH AĞALAROV

Şahmat lövhəsinə baxmadan oyunun gedişlərini diqtə edən, Qusarda şahmat və damada heç kəsin apara bilmədiyi bu adam idman ustalığına namizəd Həbib Ağalarovdur.

Dağıstan Respublikası Axtı rayonunun Tekiyar kəndində 1960-cı ildə anadan olmuş Həbib İsmixan oğlu Ağalarov Qusar şəhər 2 saylı orta məktəbinin 5-ci sinfindən təhsilini Bakıdakı gözdən əlillər üçün internat məktəbində davam etdirib. Bakının "Spartak" cəmiyyətində peşəkar idmanla məşğul ol-

руьн Спортдин Жемиятдин республикадин чемпионатра са шумудра I, II ва III чкаяр кьуна. Ам кьведра Закавказьедин, садра Юкьван Азиядин чемпион хьана.

2008-йисан октябрдиз Адлерда кьиле фейи международный турнирда ада II, 2009-йисан январдиз Курганда кьиле фейи международный турнирда I чкаяр кьуна.

КцIарви шагьматчийри 1981-1991-йисара къазанмишай агалкьунрик Гьабиба чIехи пай кутуна. А чIавуз КцIар Шегьердин Пионеррин КIвале кардик квай шагьматдин кружок тренер Гь.Агьаларован алахъунар себеб яз клубдиз элкъвенай.

Санлай 180 аял машгъул жезвай 3 группадай тIвар-ван авай шагьматчияр акъатнай. Абурукай Афет Аливердиевади СССР-дин профсоюзрин чемпионвилин тIвар къачунай. Шерифе Ибрагьимовади республикадин "Лацу ладья" акъажунра кьведра къизилдин медаль къачунай. 1984-йисуз Хумар Севзихановади гадайрихъ галаз санал акъажунра II разряд къазанмишнай. Ингье ихьтин агалкьунар кваз такьуна, клуб кIевирнай.

ФИКРЕТ КЪАРДАШОВ

Жегьилар ватанпересвилин руьгьда тербия авуник вичин пай кутур Фикрет Къардашов райондин спортсменрин рикI алай кас тир.

(1955-2002)

КцIар райондин ЭчIехуьре дидедиз хьайи Фикрет Къардашан хва Къардашова шегьердин 3-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарайдалай кьулухъ Бакудин Физкультурадин Техникум, гьакIни Азербайжандин Гьукуматдин Физкультурадин Институт куьтягьнай.

1990-1994-йисара ада КцIар Райондин Спортдин Комитетдиз, 1994-йисалай уьмуьрдин эхирдалди КцIар райондин Жегьилрин ва Спортдин Комитетдиз регьбервал ганай. Райондин ва республикадин спорт вилик тухунай адаз "Азербайжандин физкультурадин ва спортдин лайихлу кIвалахдар" тIвар ганай ва райондин тежриба вири республикада теблигъ авунай. Районда Фикрет Къардашоваз бахшнавай волейболдин турнир кьиле фена.

mağa başlayan Həbib dəfələrlə "Məhsul" Kənd Könüllü İdman Cəmiyyətinin respublika çempionatlarında I, II və III yerləri tutub. O, iki dəfə Zaqafqaziya, bir dəfə isə Orta Asiya çempionu olub.

2008-ci ilin oktyabrında Adlerdə keçirilmiş şahmat üzrə beynəlxalq turnirdə 2-ci yeri qazanan idmançı 2009-cu ilin yanvarında Kurqanda keçirilmiş beynəlxalq turnirin qızıl medalını qazanmışdır.

Qusarlı gənc şahmatçıların 1981-1991-ci illərdə qazandığı bir sıra uğurlar Həbib Ağalarovun adı ilə bağlıdır. Qusar Şəhər Pionerlər Evində fəaliyyət göstərmiş şahmat dərnəyi məşqçi Həbib Ağalarovun səyləri nəticəsində kluba çevrilmişdi.

180 şagirdin məşğul olduğu 3 qrupdan onlarca istedadlı idmançı yetişmişdir. Onlardan Afət Əliverdiyeva SSRİ həmkarlar ittifaqlarının çempionu olmuş, Şərifə İbrahimova respublikanın "Ağ top" yarışlarında iki dəfə qızıl medala layiq görülmüşdür. 1984-cü ildə Xumar Sevzixanova oğlanlarla yarışda II dərəcə normasını yerinə yetirmişdir. Təəssüf ki, belə uğurları olan şahmat klubu inkişaf etdirilmək əvəzinə bağlanmışdır və bu vaxta kimi fəaliyyəti bərpa olunmamışdır.

FİKRƏT QARDAŞOV

Yeniyetmələrin və gənclərin hərbi vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasında xüsusi xidmətləri olan Fikrət Qardaşov rayon idmançılarının sevimlisi idi.

Qusar rayonunun Əcəxür kəndində anadan olmuş Qardaşov Fikrət Qardaş oğlu Qusar şəhər 3 saylı orta məktəbdə oxumuş, Bakı Bədən Tərbiyəsi Texnikumunu və Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi İstitutunu bitirmişdir.

1990-cı ildə o, Qusar Rayon İdman Komitəsinin sədri təyin olunmuşdur. 1994-cü ildən ömrünün sonuna kimi Qusar Rayon Gənclər və İdman İdarəsinin rəisi işləmişdir. Rayon və ölkə idmanının inkişafındakı xidmətlərinə görə "Azərbaycan Respublikasının fəxri bədən tərbiyəsi və idman işçisi" adına layiq görülmüşdür. Onun fəaliyyəti dövründə idarənin qabaqcıl iş təcrübəsinin respublikada yayılması tövsiyyə olunmuşdur. Rayonda Fikrət Qardaşovun xatirəsinə həsr edilmiş voleybol turniri keçirilmişdir.

КЬАКЬАНАР РАМЗАВАЙДИ

Шагь дагъдин кукIушдал 23 гьилера, Базардуьзуьдин кукIушдал кьудра акьахай Илкъар Исрафилова Азербайжандин командадик кваз 2009-йисан августдиз Африкадин Килиманжаро дагъдин 5895 метр кьван кьакьан тир кукIуш рамна.

Илкъар Кебетуллагьан хва Исрафилов неинки кцIарвийриз, гьакI чи республикадин альпинистризни хъсандиз чида. КцIар райондин чилерал алай дагъларин кукIушрал акьахиз кIанзавайбуру Илкъар хабар кьада. Ам галачиз кукIушдал акьахун садан акьулдизни къведач.

1961-йисуз КцIар шегьерда дидедиз хьайи Илкъара Азербайжандин Гьукуматдин Физкультурадин Институт акьалтIарна, 10 йисуз ара датIана Къуба райондин Агъбил хуьре муаллимвал авуна. И яргъал рехъ гьар юкъуз велосипеддал алаз къетI авур жегьилдин суракьар кьве райондизни чкIана. Альпинизмдихъ галаз Илкъар 1983-йисалай машгъул жезва.

Азербайжандин Спортдин ва Гьавадин Экстремал Спортдин Хилерин Федерациядин кефер-рагъэкъечIдай филиалдин регьбер, КцIарин "Салават" спортдин клубдин кьил Илкъар Исрафилов 2010-йисуз Шагь дагъ Милли Паркунин директордин заместителвиле тайинарна.

Исрафиловар спортсменрин хизан хьиз сейли я. Илкъарани Эзимеди са институтдин гьа са факуль-

YÜKSƏKLİKLƏRİ FƏTH EDƏN

23 dəfə Şahdağın, 4 dəfə Bazardüzünün zirvələrinə qalxmış İlqar İsrafilov 2009-cu ilin avqustunda Azərbaycan alpinistlərinin komandasının tərkibində Afrikanın ən hündür dağı olan Kilimancaronun 5895 metr yüksəklikdə olan zirvəsini fəth etmişdir.

İlqar Kəbətullah oğlu İsrafilovu nəinki qusarlılar, həmçinin respublikamızın alpinistləri yaxşı tanıyırlar. Qusar rayonu ərazisindəki dağların zirvələrinə qalxmaq istəyənlər adətən İlqarı soraqlayırlar. Onsuz dağlara qalxmağı heç kəs ağlına gətirmir.

1961-ci ildə Qusar şəhərində anadan olmuş İlqar Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi İnstitutunu bitirdikdən sonra 10 il fasiləsiz Quba rayonunun Ağbil kəndində müəllim işləmişdir. Bu uzaq yolu qət edib işə hər gün velosipedlə gedib-gələn idmançının sorağı tezliklə hər iki rayona yayılmışdır. Həvəskar idmançı kimi 1983-cü ildən alpinizmlə məşğul olmağa başlamış İlqar sonralar bu idman növünə ürəkdən bağlanmışdır.

Azərbaycan İdman və Hava Ekstremal İdman Növləri Federasiyasının şimal-şərq filialının rəhbəri, Qusarın "Salavat" idman klubunun sədri İlqar İsrafilov 2010-cu ildən Şahdağ Milli Parkının direktor müavini təyin olunmuşdur.

İsrafilovlar Qusar rayonunda idmançılar ailəsi kimi tanınır. Eyni institutun eyni fakültəsində və kur-

тетда, са курсуна кIелна. 1989-йисуз жегьилар эвленмиш хьана. Кьудра Шагь дагъдал, 12 гьилера Гьейдар Алиеван тIварунихъ галай кукIушдал акьахай Эзиме КцIарин Жегьилринни Спортдин Идарадин кIвалахдар я. Абурун рушарни альпинистар я.

sunda oxumuş İlqarla Əzimə 1989-cu ildə evləniblər. Dörd dəfə Şahdağ, 12 dəfə Heydər Əliyev zirvəsini fəth etmiş Əzimə Qusar Gənclər və İdman İdarəsində işləyir. Onların qızları da həvəskar alpinistlərdir.

ДАТIАНА ГИРВЕДАЛ

Кьакьанвилинни такабурвилин кукIуш, лекьерин макан тир Шагь дагъдиз илифай ксаривай уьмуьрлух инагар рикIелай алудиз жедач. КцIарви духтур Низами Руьстемовни икI Шагь дагъдал рикI алай кас я. Гьуьлуьвай 4243 метр кьакьандиз хкаж хьанвай Шагь дагъдин виридалайни кьакьан кукIуш цIудра рам авур и альпинистдин рикIе дагълариз чIехи муьгьуьббат ава. Ара-ара Яру дагъ, Нисин дагъ, Кабаш дагъ такурла эхиз жедач адавай. Инин булахар, чарчарар, дагъарар вад тIуб хьиз чида адаз.

Шикилда: *ЦIар чарчардиз илифай Низами Руьстемовани Илгьам Агъакишиева йиф ЦIар дагъарда акъуднай. Абуру муькуь юкъуз мад са шумуд чарчардал кьил чIугунай.*

DAİM ZİRVƏDƏ

Ucalıq rəmzi olan, zirvəsində qartalların qıy vurduğu Şahdağı bircə dəfə ziyarət edən insan onu ömürlük unuda bilməz. Qusarlı həkim Nizami Rüstəmov da Şahdağa qəlbən bağlı insandır. Dəniz səviyyəsindən 4243 metr yüksəklikdə yerləşən bu dağın zirvəsini dəfələrlə fəth etmiş alpinistin ürəyində dağlara böyük məhəbbət var. Yaru dağı, Nisin dağı, Kabaş dağını, buralardakı mağaraları görməyəndə dözə bilmir.

Şəkildə: *Tsar şəlaləsinə baş çəkən Nizami Rüstəmovla İlham Ağakişiyev gecəni Tsar mağarasında keçirib, ertəsi günü daha bir neçə şəlaləyə baş çəkdilər.*

ДАГЪЛАРАЛ КЬАРУДИ

Шагь дагъ Зейналаз кьван чидай маса кас бажагьат жеди. Инин гьар са гирве, гьар са кIам, гьар са къван чида адаз. Кьвалалай-кьвалал хкадарда, Кабаш дагъдал балкIандаллаз акьахда ам. Лацарин Гавдан дередай тIуз СтIуррин Яргъи кикел кьван физ-хтун яд хъвадай хьиз асант аквадай и шаирдин рикI авай касдин викIегьвилер вирибуруз сейли я.

Лацар хуьряй тир Зейнал Эмирханан хва Агъакишиев алпинистриз хъсандиз чида. Гьавиляй Азербайжандин чара-чара чкайрай тир спортсменри Шагь дагъдин кукIушдал акьахун патал и кас тухуда чпихъ галаз. 50 гьилера акьахнава ам кукIушдал. Ада гьакIни 10 гьилера Базарюрддинни Базардуьзуьдин кукIушар рам авунва.

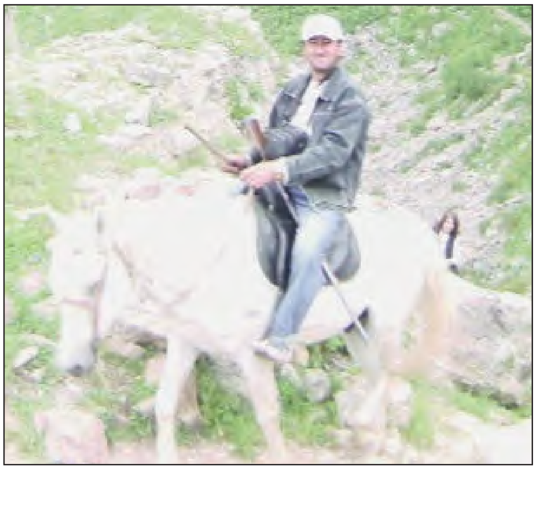

DAĞLARIN MƏFTUNU

Şahdağa Zeynal kimi bələd olan ikinci adam tapmazsınız. Burada hər cığırın, hər keçidin yerini bilir o. Qayadan-qayaya atılır, Kabaş dağa at belində qalxır. Ləzənin Gavdan dərəsindən Sudurun Yarğikek yaylağına kimi gedib-gəlməyi bir içim su kimi asan hesab edən bu şair təbiətli adamın sorağı bütün rayona yayılıb.

Ləzə kəndinin sakini Zeynal Əmirxan oğlu Ağakişiyevi alpinistlər yaxşı tanıyırlar. Şahdağda hər cığıra bələd olan Zeynal uzun illərdir peşəkar və həvəskar alpinistlərə bələdçilik edir. O, 50 dəfə Şahdağın, 10 dəfə Bazaryurdun və Bazardüzünün zirvələrini fəth etmişdir.

ЧЕМПИОНРИН ХИЗАН

Яргунви Шихнеби Наврузан хва Мурадов 55 йис идалай вилик вичин паб Етерахъ галаз санал Бакудиз куьч хьана ва нафтIадин мяденра кIвалахал акъвазна. Абурун чIехи веледди илимдин рехъ хкяна. Азербайжан Республикадин Образованидин Месэлайрин Институтдин кIвалахдар, педагогикадин илимрин кандидат, доцент Нигар Мурадовади докторвилин диссертация тамамарзава. Муькуь веледри спортдин рехъ кьуна.

Роман Мурадов самбодай СССР-дин спортдин устIар, дзюдодай спортдин устIарвилиз кандидат, каратэдай II дандин - чIулав чIулунин сагьиб я. 1992-йисуз кьуршахар кьунай Санкт-Петербургда уьлкведин чемпионатда ада къизилдин медаль къазанмишнай. Алай вахтунда ам Бакудин Ж.Нахчиванскийдин тIварунихъ галай военный лицейдин муаллим я. Романа Азербайжанда цIудралди чемпионар гьазурна. 1994-йисуз рушарин арадай каратэ-додай сифте яз чемпионвилин тIвар къачур Элмира Алекперова, 1995-йисан чемпион Севил Аббасова, машгьур чемпион Александр Овечкин ва масабур ада кIвачел ахкьалдарнавайбур я.

Кьезил атлетикадал рикI алай Севда Мурадова са шумудра республикадин чемпион хьана.

Вичин уьмуьрдин 32 йис гандболдиз серф авур Гуьлнара Мурадова (Нагъибегова) 25 йисуз (1982-2006) Азербайжандин хкягъай командадик хьана. СССР-дин спортдин устIар, Азербайжандин хкягъай командадиз ирид йисуз регьбервал гайи, гзаф цурцун, гимишдин ва къизилдин медалрин сагьиб хьайи Гуьлнара 1996-2000-йисара Туьркиядин клубрани къугъвана.

ÇEMPİONLAR AİLƏSİ

Həzrəli Şixnəbi Novruz oğlu Muradov 55 il əvvəl həyat yoldaşı Yetərlə Bakıya köçmüş və taleyini Neft Daşları ilə bağlamışdır. Onların böyük övladı elmə meyl saldı. Azərbaycan Respublikası Təhsil Probemləri İnstitutunun elmi işçisi, pedaqoji elmlər namizədi, dosent Nigar Muradova doktorluq dissertasiyası üzərində çalışır. Şixnəbinin digər övladları isə idmanı seçdilər.

Roman Muradov Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi İnstitutunun məzunudur. Sambo üzrə SSRİ idman ustası, cüdo üzrə idman ustalığına namizəd və karate-do üzrə II dan qara kəmər sahibidir. 1992-ci ildə Sankt-Peterburqda keçirilmiş əlbəyaxa döyüş üzrə ölkə çempionatında qızıl medal qazanmışdır. Hazırda C.Naxçıvanski adına hərbi liseyin karate-do üzrə müəllimidir. Onun yetirmələri arasında çoxlu ulduzlar var. 1994-cü ildə qızlardan karate-do üzrə ilk dəfə çempion olmuş Elmira Ələkbərova, 1995-ci ilin çempionu Sevil Abbasova belələrindəndir. Məşhur idmançı Aleksandr Oveçkin də onun yetirməsidir.

Sevda Muradova uzun illər yüngül atletika ilə məşğul olmuş, bir neçə dəfə respublika çempionu adını qazanmışdır.

Gülnarə Muradova (Nağıbəyova) isə ömrünün 32 ilini həndbola həsr etmiş və 25 il (1982-2006) Azərbaycan yığmasının şərəfini qorumuşdur. SSRİ idman ustası, 7 il Azərbaycanın yığma komandasının kapitanı, çoxlu sayda qızıl, gümüş və bürünc medalların sahibi G.Nağıbəyova 1996-2000-ci illərdə Türkiyənin klub komandalarının şərəfini qorumuşdur.

Гуьлнара Нагъибегова

Gülnarə Nağıbəyova

Роман Мурадов вичин шакIуртрихъ галаз.

Roman Muradov öz yetirmələri ilə.

СИМИН ПАГЪЛИВАНАР

Кьакьан гуларал симер кутlунна абурун винел гьунарар къалурдай пагъливанар лезги мярекатрин ярашух я. Абуру симинал "Лезгинкадал" кьуьлдайла пагь атIуда инсанрин.

И мярекат КцIарин хуьрерани гурлуз кьиле фида. Гзаф хуьрер, иллаки Пирал, Мучугъ, Лечет чпин пагъливанралди сейли я.

Дегь чIаварилай кьил кутуна халкьдин спортдин и хел вилик тухузвайбур кичI тийижир, викIегь ва кьегъал ксар я. Мярекат квасади гурлу ийида. Адан зарафатри межлисдик дад кутада.

Симин пагъливанрин къугъунриз килигзавайбурун гъил жибинда хьун важиблу я. Мискьибурун вилериз квасади гъуьр вегьеда. И чlавуз жемятар рикlяй хъуьреда. Бегьем паяр кlватlна, кефияр къумбар хьайила, квасани симинал акьахда. Адан гьунардал вири гьейран жеда. Гьам акробат я кваса, гьамни артист.

Кваса анжах Яран суварин чарасуз лишандай гьисабзавай маса халкьарилай тафаватлу яз лезгийри гьеле дегь чlавара симин пагъливанрин къугъунра адакай менфят къачудай. И къугъунар чеб са сувар тир ва абур кьуьд, гад, зул, гатфар талана гьамиша кьиле фидай. Гагь-гагь чара-чара хуьрерин пагъливанрини квасайри акъажунарда. Ихьтин мярекатриз къунши хуьрерайни эл кlватl жеда. Пагъливанриз хунчаяр гун адет я. Гуларал шал, бишме, парча кутIунда. Рушари пагъливанриз цуьквер гуда.

KƏNDİRBAZLAR

Hündür dirəklərə məftil bağlayaraq, onların üzərində mürəkkəb akrobatik hərəkətlər ifa edən pəhləvanlar çətin elementlərlə zəngin olan maraqlı nömrələr nümayiş etdirirlər.

Ləzgilərin qədim xalq yaradıcılığı növlərindən ən geniş yayılanı kəndirbazlıqdır. Uzun əsrlər boyu el şənliklərinin yaraşığı sayılan kəndirbazlar xalq idmanının bu çətin və maraqlı növünü yaşadan cəld, çevik və qorxmaz insanlardır. Qusar rayonunda geniş yayılmış, onun Piral, Mucuğ, Ləcət və başqa kəndlərində peşəkar səviyyədə inkişaf etmiş kəndirbazlıq mərasim şənliklərinin, ələlxüsus Yaran suvarın (Bahar bayramının) vacib atributu sayılır.

Mərasimin ən maraqlı anı pəhləvanların kəndir üzərində "Ləzginka" rəqsini ifa etməsidir. Gözləri bağlı halda kəndir üzərində ağlasığmaz nömrələr göstərən kəndirbazlar xalq idmanının bu qeyri-adi növünə öz fantaziyalarını da əlavə edirlər.

Kosanın məzəli zarafatları məclisə xüsusi yaraşıq verir, kəndir üzərində məharətini göstərən bu xalq məzhəkəçisi həm akrobat, həm də artistdir. Bir sıra xalqlardan fərqli olaraq, kosa ləzgi məclislərində yalnız Bahar bayramında peyda olmur, o, kəndirbazların bütün çıxışlarında, ilin bütün fəsillərində aparıcı rol oynayır. Pəhləvanların çıxışından sonra onlara xonçalar vermək, hədiyyə olaraq dirəklərə şal, kəlağayı, parça bağlamaq, onlara çiçək bağışlamaq adətdir.

“КЬЕГЪАЛАР”

Яргун, Кириг ва Лечет хуьрерин гадайри арадал гъанвай “Кьегьалар” тlвар алай коллектив Азербайжандизни Дагъустандиз сейли я.

КIватIалдин кьил Кьасум ва адан рухваяр Виталикни Сеймур лечетвияр, Шихнуьдуьр яргунви, Абдуллагьни адан стха Элим кириггвияр я. Абуру санал кlвалахиз 18 йис я.

Виталикни Сеймур зурба акробатар я. Абур симинал фарфалаг хьиз элкъведа. Абдуллагьан ва Кьасуман симинал “Лезгинкадал” кьуьлуни жемятдин кlвачерик звер кутада. Программадин виридалайни марагълу чка Кьасума симинал гьер туклун я. Дагъустандин симин пагьливанрин акъажунра сад лагьай чка кьур и коллективди шумуд йисар я Кцlарин тlвар вириниз сейли ийиз.

“İGİDLƏR”

Üç kəndin - Həzrə, Kirig və Ləcət kəndlərinin kəndirbazlarının yaratdığı “İgidlər” kollektivi Azərbaycanda və Dağıstanda məşhurdur.

Kollektivin rəhbəri Qasım, onun oğlanları Vitalik və Seymur ləcətli, Şixnüdür həzrəli, Abdulla və qardaşı Əlim kiriglidir. Vitaliklə Seymur akrobatlardır. Onlar kəndir üzərində fırfıra kimi fırlanırlar. Abdullahla Qasımın kəndir üzərində “Ləzginka” oynaması bir özgə aləmdir. Pəhləvanların nümayiş etdirdikləri bir-birindən çətin hərəkətlər, ələlxüsus Qasımın kəndir üzərində qoyun kəsməsi hünər, çeviklik və cəldlik tələb edən mürəkkəb və riskli şoudur. Kollektivin 18 yaşı var. Dağıstan kəndirbazlarının respublika yarışında I yeri tutmuş, ümumxalq məhəbbəti qazanmış bu kollektiv Qusarın adını hər yerdə şöhrətləndirir.

МУЧУГЪВИ ПАГЪЛИВАН

Азербайжандин пайдах са шумудра симин винел хкажай пагьливан Миримов Жаруллагь Гьакиман хва 1961-йисуз КцIар райондин Мучугъ хуьре дидедиз хьана.

Мектебда кIелдайла ам сифте яз вичин хуьруьн пагьливанрихъ галаз санал халкьдин вилик экъечIнай. И къадим сенятдал ашукь тир Жаруллагь 1982-йисуз КцIар райондин медениятдин кIвале кIвалахал акъвазна.

Магьачкъаладин талукь техникумдин халкьдин театрдин факультет акьалтIарай ам Дагъустандин Мегьарамдхуьр районда сиркинин устIар хьиз сейли хьана. Ж.Миримов 1989-йисуз Испанияда кьиле фейи “Romerio Internasional” виридуьньядин фестивалдин лауреат хьана.

СССР-дин са шумуд шегьердин фестивалрин ва акъажунрин гъалиб хьайи Ж.Миримова 2006-йисуз Дагъустанда кьиле фейи симин пагьливанрин республикадин фестивалда сад лагьай чка кьуна. Алай вахтунда Жаруллагьа Дагъустан Республикадин Мегьарамдхуьруьн медениятдин кIвалин симин пагьливанрин коллективдиз регьбервал гузва.

MUCUQLU PƏHLƏVAN

Azərbaycan Respublikasının bayrağını bir neçə dəfə kəndir üzərində dalğalandırmış Mirimov Carullah Həkim oğlu 1961-ci ildə Qusar rayonunun Micuq kəndində anadan olmuşdur.

O, uşaqlıqdan kəndirbazlıqla məşğul olmuş, yerli kəndirbazlar və xalq sirk ustaları ilə birgə çıxış etmişdir. Bu qədim sənətin vurğunu olan Carullah Mirimov 1982-ci ildə Qusar Rayon Mədəniyyət Evində təsərrüfat hesabı ilə işləməyə başlamışdır.

Mahaçqala Mədəni-Maarif Texnikumunun xalq teatrı fakültəsini bitirib, Dağıstanın Məhərrəmkənd rayonunun mədəniyyət evində sirk ustası kimi fəaliyyət göstərmişdir. C.Mirimov 1989-cu ildə İspaniyada keçirilmiş “Romerio Internasional” ümumdünya festivalının laureatı olmuşdur.

Keçmiş İttifaqın bir sıra şəhərlərində keçirilmiş festival və müsabiqələrin qalibi C.Mirimov 2006-cı ildə Dağıstanda kəndirbazların respublika müsabiqəsində birinci yeri tutmuşdur. Hazırda Carullah Dağıstan Respublikasının Məhərrəmkənd Rayon Mədəniyyət Evinin kəndirbazlar kollektivinə rəhbərlik edir.

Олимпиядин къугъунрин тарихда Азербайжандин пайдах сифте яз Назим Гъуьсейнова хкажиз туна (2002-йис, Барселона).

Olimpiya oyunları tarixində ilk dəfə Azərbaycan bayrağı Nazim Hüseynovun qələbəsi şərəfinə qaldırıldı (2002-ci il, Barselona).

Гъалибвал къазанмишиз са легьзе амаз.

Qələbəyə bir an qalmış.

КцӀарин спорт вилик тухвай ксар.

Вилик жергеда чапла патай:
Бадаш Ширинов,
Гьуьсейнбала Агьаев.
Кьулухъ жергеда (чапла патай):
Агьададаш Къадимов,
Гьамид Бабаханов,
Рауф Мамедов,
Надир Мустафаев,
Жаруллагь Шингьаров.

Qusar idmanına töhfə verənlər.

Ön cərgədə soldan:
Badaş Şirinov,
Hüseynbala Ağayev.
Arxa cərgədə (soldan):
Ağadadaş Qədimov,
Həmid Babaxanov,
Rauf Məmmədov,
Nadir Mustafayev,
Carullah Şinqarov.

КцӀарин футболдин команда (1948-йис).

Qusarın futbol komandası (1948-ci il).

Максим Муслимова вичин уьлкведин циркина къалурай нумрайрикай хуш атай Римдин Падади ам тебриксава.

Maksim Müslümovun ölkəsindəki çıxışından təsirlənən Roma Papası onu təbrik edir.

Максим Муслимован машгьур трюк.

Maksim Müslümovun məşhur tryuku.

СССР-дин кооператоррин спартакиадада I чка кьур КцӀарин футболдин команда. 1984.

SSRİ kooperatorlarının spartakiadasında I yerə layiq görülmüş Qusarın futbol komandası. 1984.

Шекерхан Алисманован цIусад лагьай гъалибвал: дуьньядин чемпионатдин къизилдин медаль. 2009.

Şəkərxan Əlismanovun on birinci qələbəsi: dünya çempionatında qızıl medal. 2009.

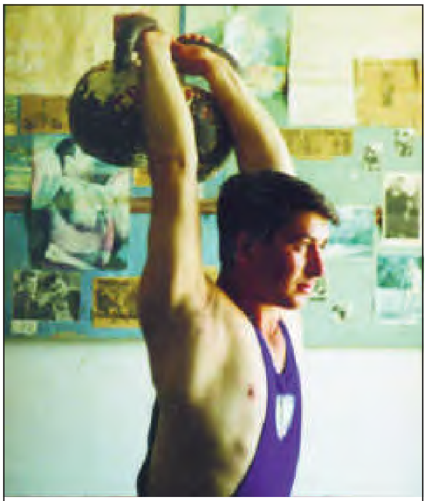

Къванер хкажунай са шумудра республикадин чемпион хьайи Насир Мегьамедалиев.

Daşqaldırma üzrə bir neçə dəfə respublika çempionu olmuş Nasir Məhəmmədəliyev.

Камран Ферзалиеван эхиримжи гъалибвал. 1989-йис.

Kamran Fərzəliyevin son qələbəsi. 1989-cu il.

Азербайжандин чемпион Аэлита Хелефова.

Bədii gimnastika üzrə Azərbaycan çempionu Aelita Xələfova.

КцIарви альпинист Илкъар Исрафилова 2009-йисуз Азербайжандин командадик кваз Африкадин Килиманжаро дагъдин кукIуш рам авуна.

Qusarlı alpinist İlqar İsrafilov 2009-cu ildə Azərbaycan komandasının tərkibində Afrikanın Kilimancaro dağının zirvəsini fəth etmişdir.

Азербайжандин Таеквондодин Федерациядин вице-президент Фуьзули Мусаева кцIарви Камран Къарибов "Йисан тренер" тIварцIиз лайихлу хьунай тебриквава. 2007

Azərbaycan Taekvondo Federasiyasının vitse-prezidenti Füzuli Musayev qusarlı Kamran Qəribovu "İlin məşqçisi" fəxri adına layiq görülməsi münasibəti ilə təbrik edir. 2007

Таеквондодай Европадин ва дуьньядин чемпион Фарида Азизова. Загреб, 2009

Taekvondo üzrə Avropa və dünya çempionu Fəridə Əzizova. Zaqreb, 2009

Фарида Азизова Европадин чемпионатда.

Fəridə Əzizova Avropa çempionatında.

Фарида Азизова ва адан тренер Гуьндуьз Абдуллаев.

Fəridə Əzizova və onun məşqçisi Gündüz Abdullayev.

КцIарин таеквондо мектебдин тренер Камран Къарибов чпихъ алакьунар авай аялрихъ галаз.

Qusar taekvondo məktəbinin məşqçisi Kamran Qəribov öz yetirmələri ilə.

КцIарин Олимпиядин комплекс. Qusar Olimpiya Kompleksi.

Шуьвкет Ордуханован тIварунихъ галай КцIарин стадион.

Şövkət Orduxanov adına Qusar şəhər stadionu.

Волейболдай Азербайжандин чемпионатдин вини лигада 2007-йисуз III чка къур КцIарин команда. Тренер: Рамиз Алиханов.

2007-ci ildə voleybol üzrə Azərbaycan çempionatının yüksək liqasında 3-cü yeri qazanmış Qusar komandası. Məşqçi: Ramiz Əlixanov.

КцIарви жегьилрин дзюдодин команда.

Qusarlı yeniyetmələrdən ibarət cudo komandası.

Акиф ва Интизар Салмановри жиу-житсудай Европадин чемпион тир чпин руш Мариядалди дамахзава.

Akif və İntizar Salmanovlar jiu-jitsu üzrə Avropa çempionu olan qızları Mariya ilə fəxr edirlər.

Мария Салманова.

Mariya Salmanova.

Международный дережадин судья Сергей Кириенкоди 2009-йисуз шагьматдай Курганда кьиле фейи международный турнирда сад лагьай чка кьур Гьабиб Агьаларовав кубок вугузва.

Beynəlxalq dərəcəli hakim Sergey Kiriyenko 2009-cu ilin yanvarında Kurqanda keçirilmiş beynəlxalq şahmat turnirinin qalibi Həbib Ağalarova mükafat təqdim edir.

Самбодай СССР-дин чемпионатдин судьяйрин коллегия. Чапла патай сад лагьайди международный экстра дережадин судья Шагьлар Мустафаев я. 1985

Sambo üzrə SSRİ çempionatının hakimlər kollegiyası. Soldan birinci beynəlxalq ekstra dərəcəli hakim Şahlar Mustafayevdir. 1985

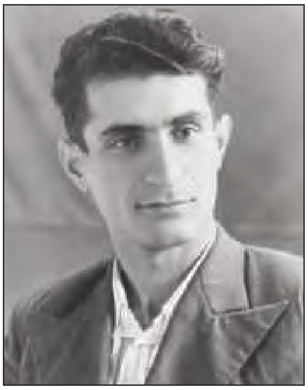

КцIарви Зейдуллагь Сулейманов са береда "Нефтчи" командадин меркездин гьужумчи тир.

Qusarlı Zeydulla Süleymanov bir vaxtlar "Neftçi"nin mərkəz hücumçusu idi.

Васиф Къурбанова Иранда кьиле фейи дуьньядин чемпионатда къизилдин медаль къазанмишна. 2008.

Vasif Qurbanov İranda keçirilmiş dünya çempionatında qızıl medala sahib oldu. 2008.

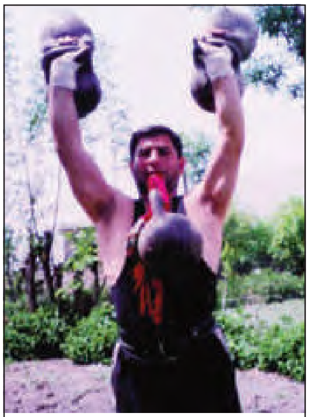

Сейли пагьливан Фамил Шагьдагьви.

Məşhur pəhləvan Famil Şahdağlı

Халуни хтул - Жаруллагь Шингьаров ва Рауф Къазиханов тек са КцIариз ваъ, гьакIни республикадиз сейли тренерар я.

Dayı və bacıoğlu - Carullah Şinğarov və Rauf Qazixanov təkcə Qusarın deyil, həm də respublikanın tanınmış məşqçiləridir.

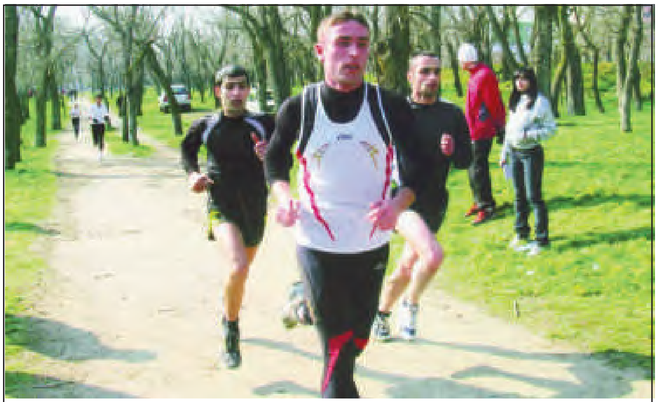

Азербайжандин чемпион Решад Медетов.

Azərbaycan çempionu Rəşad Mədətov.

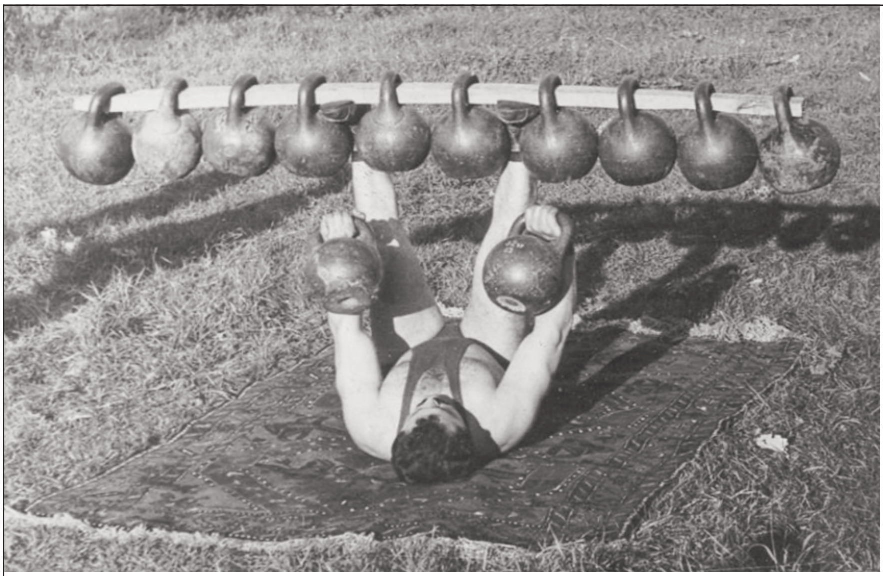

Гьабил Шагьдагъвиди вичин алакьунар къалурзва.

Habil Şağdağlı hünərini göstərir.

КцІарин пагьливанрин муаллим хьайи Алиюллагь Нажаров.

Qusar pəhləvanlarının müəllimi olmuş Əliyullah Nacarov.

Олимпиядин чемпион Назим Гьуьсейнов кцІарвийрин мугьман я. 1993.

Olimpiya çempionu Nazim Hüseynov qusarlıların qonağıdır. 1993.

IX

ЙИСАР, ИНСАНАР

İLLƏR, İNSANLAR

Инсан кирпич хьиз я: кунивай мягькем жеда.

Ж.Ж.Руссо

Гьар чкадихъ вичин вилик-кьилик галай, масабуруз чешне тир кIвенкIвечи инсанар ава. ДуьньякьатIунралди ва къенепатан алемдин девлетлувилелди тафаватлу тир и инсанрилай ярар-дустариз, жемиятдиз чешне къалуриз алакьда. Са вуч ятIани арадал гъунал, яратмишунрал рикI алай, адетдин инсанар тушир, чпин ва масабурун уьмуьрар хъсанариз алахъзавай ихьтин интеллигентар элдихъ ялуналди, ватандин таъсиб чIугуналди тафаватлу жеда.

КцIара вишералди ихьтин инсанар ава. Абурухъ галаз ихтилат авурла и инсанрин дуьньядал, уьмуьрдал кьару хьунал, абурун яратмишунрал рикI хьунал гьейран жеда вун. Ктабдин и паюна чна ихьтин инсанрин са бязибурукай ихтилатзава. Авайвал лагьайтIа, чпикай кхьена кIанзавай лайихлу инсанар районда гзаф ава. Чпин амалралдини къени краралди тафаватлу тир ихьтин инсанар несилриз чешне я.

İnsan kərpic kimidir: yandıqca möhkəmlənir.

J.J.Russo

Hər yerin, hər yurdun öndə gedən ziyalıları olur. Əməlləri ilə nümunə olan bu ziyalılarla hamı fəxr edir. Geniş dünyagörüşü, zəngin mənəvi aləmi ilə seçilən belə insanlar cəmiyyətə, onları əhatə edənlərə nümunə olmağı bacarırlar. Adiliyi sevməyən, yaradıcılıq şövqü ilə çalışan, özlərinin və başqalarının həyatını maraqlı etməyə səy göstərən belə ziyalıları elə bağlılıq, təəssübkeşlik kimi yüksək insani dəyərlər birləşdirir.

Qusarda belə ziyalılar yüzlərlədir. Onlarla söhbət edəndə daxilən zənginləşirsən, bu insanların həyat eşqinə, yaradıcılıq imkanlarına və qurub-yaratmaq əzminə heyran olursan. Bu fəsildə söhbət açacağımız insanlar yüzlərlə qusarlı ziyalıdan bəziləridir. Bu seçim əslində şərti xarakter daşıyır. Bir şeyi səmimi etiraf edirik ki, haqlarında yazılmalı insanlar rayonda olduqca çoxdur. Onlara ayrıca kitablar həsr olunmalıdır. Çünki əməlləri, gördükləri xeyirxah işlərlə seçilən belə ziyalılar nəsillərə örnəkdir.

ЦIАЙЛАХАНДИН КЬИСА

Касан хуьре са иер руш авай. Адал сад садакай хабарсуз кьве дуст - кьве кьегьал ашукь хьанай. Абурукай сада рушаз рикI ахъайнай. Руша жегьилдиз Шагь дагьдин кIукI къалурна лагьанай:

- Йиф чIичIна, югъ жедалди вуна ана цIайлахан кайитIа, зун ваз къведа.

Хвеши хьайи жегьил балкIандал акьахна, дагълар галайнихъ фенай. Са вахтундилай муькуь жегьилни рушан кьилив атана, адаз вичин рикI ахъайнай. Руша гьадазни Шагь дагьдин кIукI къалурна лагьанай:

- Экуьналди ана цIаяр куда. Вавай а цIайлахан туьхуьриз хьайитIа, зун види я.

Жегьил хвешила рекье гьатнай. Экуьнахъ дагъдал акьахайла, адаз туьхуьнзавай цIайлахан ва адан патав ширин ахварал фенвай вичин дуст акунай. Ам цIайлахандал кIарасар хъивегьна, “регьятдиз ксус, дуст”, лагьана кьулухъ элкъвенай.

БАГЪИД ПЕР

Фетали хандин девирда адан ханлухдин ЦIуру Худат хуьре Багъи лугьудай са кас авай. Ирид юкI алай Мегьамед пагьливандин ухшар авай ада яхцIур йисан тар кIаняй акъуддай, путун къванер кIетI хьиз авадардай.

Адахъ чатун устIарди яхцIур юкъуз расай чIехи са пер авай. Перцин сив кьве юкI тир. Багъидлай гъейри са касдивайни ам хкажиз ва я чилик кутаз жедачир. И карди Багъидин пер вири ханлухдиз сейли авунвай. Гьавиляй вирида адаз “Багъид пер” лугьудай.

Багъиди вичин пер кардик кутурла, жемятарни белгенар къарагъариз эгечIдай. Багъид перни пер тир гьа: са гьилера са къаблама (са къаблама зур гектар я) чил къарагъардай. Вичихъ кьве виш къаблама цан цадай чилер авай Багъиди кьвед-пуд йикъан къене никIиз тум вегьена куьтягьдай. Адан никIин са къабламадай са эмбиз (са эмбиз 5 тон я) къуьл акъатдай. Багъид никIин са эмбизди са базар тухардай. Гьавиляй ам вириниз сейли хьанвай.

Багъидин хабар агакьайла, Фетали хандик къалабулух акатна. КIеле ханлухда Багъи хьтин гужлу кас авач лагьайла, ада вичин виридалайни зурба пагьливандиз эверна.

Белгъ тIвар алай и пагьливанни вириниз маш-

TONQAL ƏHVALATI

Kasan elində gözəl bir qız var idi. Ona iki dost - iki igid bir-birindən xəbərsiz vurulmuşdu. İgidlərdən biri ürəyini qıza açır. Qız cavana Şahdağın zirvəsini göstərib deyir:

- Əgər sabah gecə səhərə kimi orada tonqal qalaya bilsən, mən səninəm.

Oğlan sevincək halda atına minir və dağlara tərəf üz tutur. Bir qədər keçəndən sonra qızın yanına o biri igid gəlir. O da gözələ ürəyini açır. Qız ona da Şahdağın qarlı zirvəsini göstərərək deyir:

- Sabah gecə səhərə kimi orada tonqal alovlanacaq. Həmin tonqalı söndürə bilsən, sənə gələrəm.

Gənc sevincək halda Şahdağa yola düşür. Səhər zirvəyə qalxanda o, artıq sönməkdə olan tonqalı və onun yanında şirin yuxuya getmiş dostunu görür və hər şeyi başa düşür. Tonqala odun atıb, “rahat yat, dostum”, deyib geri qayıdır.

BAĞININ BELİ

Fətəli xanın dövründə onun xanlığının Köhnə Xudat kəndində Bağı adlı bir pəhləvan yaşayırdı. Ləzgi nağıllarındakı əfsanəvi Məhəmməd pəhləvana bənzəyən, adı dillərdə gəzən bu dağ cüssəli adam qırx illik ağacı yerindən qoparır, pudluq daşları əlində asanlıqla oynadırdı.

Bir dəmirçi 40 gün ərzində onun üçün bir bel düzəltmişdi. Ağzı 2 metr olan bu beli ondan başqa heç kəs qaldıra bilmirdi. Ona görə də adını “Bağının beli” qoymuşdular. Bağı əlinə bel alanda, kənd camaatı da əkin işlərinə başlardı.

Bel də bel idi ha! Bir dəfəyə bir qablama yeri (1 qablama yarım hektar yerdir) yumşaldırdı. 200 qablama əkin yeri olan Bağı toxumu 2-3 gün ərzində zəmiyə səpib qurtarardı. Onun zəmisinin bir qablamasında bir əmbiz (bir əmbiz 5 tona bərabərdir) taxıl yetişərdi. Bir əmbiz bir bazarı doyuzdurardı. Elə buna görə də Bağı hər yerdə məşhur idi.

Pəhləvanın sorağı xanlığa yayılmışdı. Nəhayət, Bağı haqqında danışılanlar gedib Fətəli xana da çatır. Xan bunları eşidəndə dərin fikrə gedir. Sonra özünün ən güclü pəhləvanını yanına çağırtdırır.

Bəlğ adlı bu pəhləvan da hər yerdə məşhur idi. O, yeddi xanlıqda yeddi yüz pəhləvanın kürəyini yerə vurmuş, yeddi vilayətdə yeddi qoşunu ram etmişdi.

гъур тир. Адакай ирид ханлухда ирид виш пагъливандин кIвачер галудай, ирид вилаятда ирид къефле кукIварай риваятар туькIуьрнавай. Вичин рикI алай и пагъливандилай гужлуди ава лагьай хабарди хандин кьарай атIанвай.

Фетали ханди Белгъ пагъливандиз Багъи кIеледиз гъун буйругъна. Пагъливан ЦIуру Худатиз рекье гьатна. Хуьруьз агакьайла, ада кимел ацукьнавай ксарикай садаз лагьана:

- Тадиз Багъидиз инал ша лагь.

Касди сивик хъвер кваз лагьана:

- Икьван гагьди ам садан кьиливни фейиди туш. Алад, жув адан кьилив.

И гафари Белгъ пагъливандик хъел кутунатIани, ам чуьлда кIвалахзавай Багъидин кьилив физ мажбур хьана. И чIавуз Багъиди чIехи тарцин кIаник ацукьна фу незвай. Суфрадал са хуьруьн жемятди недай кьван ризкьи алай. И кар вилералди акур Белгъ пагь атIана амукьна. Ада хъел кваз жузуна:

- Багъи вун яни?

Мугьмандиз икрам авуна, кIвачел къарагъай Багъиди сивик хъвер кваз лагьана:

- Вахъ вучиз хъел ква, хванахва, ви хатурдик хукIурайди вуж я? БалкIандилай эвичI, захъ галаз са кап фу неъ, ахпа жуван дерди лагь.

Белгъ пагъливан чара атIана, балкIандилай эвичIна. Ам суфрадив эгечIна. ТIуьн-хъун куьтягь хьайила Багъи хванахвадихъ элкъвена:

- Гила лагь кван вун вуж кас ятIа, гьинай атана, гьиниз физвайди ятIа?

Белгъ пагъливанди вич Фетали хандин пагъливан тирди малумарна:

- Хандиз вун акваз кIанзава. Вун захъ галаз фин герек я.

Багъиди хъвер кваз мугьмандиз лагьана:

- Къе чил къарагъарна куьтягь тавуртIа, пака завай тум вегьиз жедач эхир. Ингъе зун хандин кьилив фена кIанзаватIа, куьмек це.

Ада Белгъ пагъливандиз вичин пер лишан гана, вичин кIвалахив эгечIна.

Багъи са гъвар кьилиз акъудна кьвед лагьайдал атанвай, амма Белгъ гьелени вичин чкадилай юза хьанвачир. Адавай Багъиди акIурай пер сакIани чиляй акъудиз жезвачир.

ИкI хьайила ЦIурухудатвиди чилик кутунвай пер пагъливанни галаз хкажна лагьана:

- Мад вучда кьван, хванахва, вавай заз куьмек гуз хьанач, завайни КIеледиз физ жедач.

Белгъ пагъливан кьил хураваз кьулухъ элкъвена.

Bəlğdən güclü pəhləvanın olması xəbəri Fətəli xanın rahatlığını əlindən alır. O, Bəlğ pəhləvana Bağını qalaya gətirməyi tapşırır. Pəhləvan xanın tapşırığını yerinə yetirmək üçün Köhnə Xudat kəndinə yola düşür.

Kəndə çatanda Bəlğ kimdə (ləzgi ağsaqqallarının oturduğu yer "kim" adlanır) oturmuş kişilərdən birinə yaxınlaşıb ondan Bağının yerini soruşur və qocaya əmr edir:

- Get Bağını buraya çağır.

Kişi ona deyir:

- Görkəmindən pəhləvana oxşayırsan, amma deyəsən Bağını yaxşı tanımırsan. Bu vaxta kimi o, heç kəsin çağırışına getməyib. Yaxşısı budur, özün onun yanına get.

Bəlğ acıqlansa da, əkin yerində işləyən Bağının yanına getməyə məcbur olur.

Böyük bir ağacın kölgəsində oturub çörək yeyən Bağının süfrəsində bir kəndin camaatını doyuran ərzaq var idi. Bunu görən Bəlğ acığını gizlədə bilmir. O, soruşur:

- Bağı sənsən?

Qonağa hörmət əlaməti olaraq ayağa qalxan Bağı gülə-gülə deyir:

- Niyə bu qədər acıqlısan? Bəlkə xətrinə dəyən var? Atdan düş, mənimlə bir loxma çörək ye, sonra dərdini danış.

Bəlğ pəhləvan çarəsiz halda atdan düşür. O, süfrəyə yaxınlaşır və yeməyə başlayır.

Yeməkdən sonra Bağı qonağa müraciət edir:

- İndi de görüm, kimsən, haradan gəlib haraya gedirsən?

Qonaq özünün Fətəli xanın pəhləvanı olduğunu bildirir:

- Xan səni görmək istəyir, gərək mənimlə gedəsən.

Bağı gülümsəyir:

- Əgər bu gün yeri şumlayıb qurtarmasam, sabah toxum səpə bilməyəcəyəm. Xanın yanına getməyimi istəyirsənsə, mənə kömək et.

O, əlindəki beli Bəlğ pəhləvana göstərir və yarımçıq işini davam etdirməyə girişir.

Bağı əkin yerinin bu başından o başına kimi iki dəfə gedib gəlmişdi, amma Bəlğ hələ yerindən tərpənməmişdi. O, Bağının yerə sancdığı beli heç cür çıxara bilmirdi. Bunu görən köhnəxudatlı pəhləvan beli Bəlğ qarışıq qaldırıb deyir:

- Daha nə edim? Sən mənə kömək etmədin, mən də Qubaya gedə bilməyəcəyəm.

Bəlğ pəhləvan kor-peşman geri qayıdır.

“ИРИД СТХАДИН” ПIИР

КцIарин ирид хуьре “Ирид стха” тIвар ганвай пIирер ава. Абурукай Зинданмуругъ хуьре авай пIирел ара датIана инсанар къведа.

Дегь чIавара Зинданмуругъ хуьруьн мублагь чилерин, нехиррин, рамагрин иеси тир ирид стхадин суракьар вириниз чкIанвай. Аялзамаз дидени буба кьена етим амукьай ирид стхадикай кьегьалар хьанвай. Душманди басрух гайила яргъалди адан хура акъвазун патал хуьруьнбуру кIеледиз хъенчIин гунгаррив яд гъанай, кIеледиз чинебан рехъ акъуднай. Гадаяр нубатдалди кIеледин къаравулда акъваздай. Чпин авай-авачир са вахан хатур хадачир абуру. Хуьре гадаяр пара авайтIани, рушан рикI садавайни рамиз жезвачир.

Садра руш булахдал фейила адал са къари дуьшуьш хьана. Ам кIвализ гъана, чан-рикI авуна, фу-къафун гана рекье хтуна руша. Къариди фин-хтунрин ара атIанач. Гьар гьилера ада са кьегьал гададикай ихтилатдай. Гьа икI, рушан рикIе муьгьуьббатдин цIай куькIвена. Садра рушаз булахдал къариди лагьай гада акуна. Абуру ихтилатарна, гъуцариз икрамзавай рушани хачуниз икрамзавай гадади кIанивилин икьрар кутIунна.

Мад гьилера къари хтайла, гададиз ам кIанзавайди лагьана. Ингье руша адаз вичин стхаяр рази тежедайди малумарна. И гафарин ван хьайила къариди рушаз кIанидахъ галаз катун меслят акуна. Стхайри хабар такьадайвал къир цIурурна абурун турарин къакъариз цуз лагьана. Къариди лагьайвал авур руш пакамахъ гадад галаз катна. Тамай тIуз фена дередив агакьайла, мурад кьилиз акъатай гадади ”Вичин хайи стхаяр маса гайидаз, чарадан хвани кIан жеч!” лагьана гьилевай гапур рушан рикIиз сухна.

Вах гваз катна лагьай хабар агакьайла стхаяр фад балкIанрал акьахна. Абуруз рушан фите къавахдин хилел аруш хьанваз акуна. НикIин патав душманри абур юкьва турла стхайривай турар къакъарай акъудиз хьанач.

Хуьряй куьмек атайла стхаяр ивиди тухванвай. Дишегьлийрин шувандин ванци дагълар юзурнай. Эл кIватI хьайи и чкадин тIвар гьа чIавалай “Шуван” тIул яз ама. Руш кьейи кIамуз лагьайтIа, элди “ЧIулав кIам” тIвар гана. Стхаяр къарагъаждин тарцин кIаник кучукна, аниз “Ирид стхадин пIир” лагьана. Вахан сур рекьел эгъуьнна, тIуш гуз, негьна элди.

“YEDDİ QARDAŞ” PİRİ

Qusarın yeddi kəndində “Yeddi qardaş” adlı pirlər var. Onlardan biri Zindanmuruq kəndindədir. Onun ziyarətinə ilin bütün fəsillərində insanlar gəlir.

Qədim zamanlarda Zindanmuruq kəndinin bərəkətli torpaqları, at ilxıları, qoyun sürüləri yeddi qardaşın zəhmətindən və şücaətindən xəbər verirdi. Uşaqlıqdan ata-analarını itirmiş yeddi qardaşdan yeddi igid olmuşdu. Düşmən hücumlarına davam gətirmək üçün qardaşlar qalanın içinə saxsı borularla su çəkmiş, qaladan çölə çıxmaq üçün gizlin yol açmışdılar. Növbə ilə qalanın keşiyini çəkirdilər. Onların bir bacısı da var idi. Kənd cavanlarından heç biri bu gözəl qızın ürəyini ram edə bilməmişdi.

Bir dəfə bulağa gedən qız bir qarı ilə rastlaşır. Onu evə gətirib, çay-çörək verir, mehribanlıqla yola salır. O vaxtdan qarı tez-tez onlara gəlib-gedir. O, hər dəfə qıza bir igid haqqında söhbət edirdi. Bir dəfə qız bulaq başında qarının nişan verdiyi oğlanı görür. Xaçpərəst oğlanla ğuts dinindən olan qız bir-birinə aşiq olur, əhd-peyman bağlayırlar.

Növbəti dəfə qarı qıza oğlana ərə getməyi məsləhət görür. Lakin qız qardaşlarının bu izdivaca razı olmayacağını deyir. Belə olduqda qarı ona sevgilisi ilə qaçmağı məsləhət görür. Qardaşlarının silah işlətməməsi üçün xəncərlərinin qınına əridilmiş qır doldurmağı təklif edir. Qız məsləhətə qulaq asır və səhər tezdən oğlana qoşulub qaçır. Dərin bir dərəyə çatanda kamına çatmış oğlan qıza deyir: “Öz doğma qardaşlarının qədrini bilməyən sabah məni də istəməz.” Qız qəbahətini anlayır, lakin artıq gec idi. Oğlan əlindəki xəncəri onun ürəyinə sancır.

Bacılarının qaçdığını eşidən qardaşlar atlarına minib onların izinə düşürlər. Onlar bulaq başında qovaq ağacına ilişib qalmış örpəyi görürlər. Elə burada düşmənlər qardaşları mühasirəyə alırlar. Düşmənlə döyüşmək üçün əllərini silaha uzadan qardaşlar xəncərlərini qından çıxara bilmirlər. Kənddən kömək gəlib çatanda qardaşlar qan içində idilər. Qadınlar bu səhnəni görüb elə şivən qoparırlar ki, səsdən dağlar titrəyir. Elin yığışdığı həmin talanın adı bu günə qədər “Şuvan” (Şivən) qalıb. Qızın öldüyü dərəyə isə el “Qara dərə” adını verib. Qardaşları orada böyük qarağacın kölgəsində basdırırlar və ona “Yeddi qardaş piri” adını verirlər. Qızın qəbrini isə yol kənarında qazırlar ki, ötüb gedənlər onu tapdalayıb lənətləsinlər.

ПИРАЛВИ ПАГЪЛИВАН

Пиралрин хуьре XIX виш йисан эхирра Гуьлагьмед лугъудай са пагъливан авай. Садра яцран арабадив кIарасар гъиз тамуз фейи гададин яцарикай сад квахьнай ва ам вич викиник гьахьнай. Хуьруьнбурун мягьтелвал акуначиртIа, ада вичихъ зурба къуват авайди байихдачир жеди.

Гуьгъуьнлай гадади Яламадин ватагайрал кIвалахнай. Садра чил цIийиз гъуьляй акъудайла абурув са шумуд кас агатнай. Сада майдандилай цIар ягъиз лагьанай: “Куь кьула пагъливан аватIа, захъ галаз кьуршахар кьаз экъечIрай. Садни экъечI тавуртIа, балугъар чиди я”.

“Пагъливанвилин иниз вуч талукьвал ава? Балугъар фялейрин ризкьи я”, - лагьана Гуьлагьмеда виридан эвездай жаваб ганай.

Пагъливанди ягьанатна гададин шалвардин кек ялнай. ЦIуру шалвар гьасятда гватнай ва гададин кьецIил якIар акунай.

Вичихъ хъел акатай Гуьлагьмеда са легьзеда пагъливан чилел гьалчнай. КIват хьанвайбуру адаз капар янай. Атайбур сиви чуькь тавуна хъфенай.

И вакъиадилай пуд югъ алатайла гьа ксари ватагадай ялгъуздиз Яламадиз хъфизвай Гуьлагьмедан рехъ атIанай. Са шумуд кас садал гьавалат хьанай. Ингье абур ивидалди авуна, гада секиндаказ кIвализ хъфенай. Дуьшуьшдай хуьруьнбурукай садаз адан гьунар вилералди акуначиртIа, и кардикай садани хабар кьадачир. Вучиз лагьайтIа Гуьлагьмед тIимил рахадай, инсанрив агат тийидай кас тир.

МИСКIИН ЧУКIУРАЙ КЬИСА

Вурварин хуьре алатай асирдин 70-йисаралди кардик квай мискIин халкьдин рикI алай пак чка тир. Яргъал йисара мискIинда фекьивал авур Зуьлфали буба неинки хайи хуьруьз, гьакIни районддиз тIвар-ван авай агъсакъал, дерин чирвилер авай кас хьиз сейли хьанай. Зуьлфали Азизан хва Мегьеров бегдин несилдай тирвиляй Совет гьукуматди адан аксина репрессийриз башламишнай. ИкI хьайила ада вичин мал-девлет, чилер гуьгъуьллудаказ цIийи гьукуматдив вугана, ругуд хвани кьве руш чIехи жезвай хизан саламатдиз хвенай.

Вичин уьмуьр ибадатдив, Къуръан кIелна зикр авунив акъудзавай агъсакъалди инсанрин рикIера имандин тумар цазвай. Ада хуьруьнбуруз гьахъсузвилерикай яргъал хьунин, хъсанвилерихъ гелкъуьнин рекьер чирзавай.

PİRALLI PƏHLƏVAN

Piral kəndində XIX əsrin sonlarında Güləhməd adlı bir pəhləvan yaşayırdı. Bir dəfə öküz arabası ilə meşəyə odun gətirməyə gedən oğlan qayıdanda görür ki, öküzlərdən biri yoxdur. Belə olduqda özü boyunduruğa girib arabanı kəndə gətirir. Kənd camaatının heyrətli baxışlarını görməsəydi, o, özünün qeyri-adi gücə malik olduğunun fərqinə varmazdı.

Sonralar o, Yalamanın vətəgələrində işləyir. Bir dəfə balıqçılar yenicə toru sahilə çıxarmışdılar ki, vətəgəyə bir dəstə adam gəlir. Onlardan biri meydan sulamağa başlayır: “Aranızda pəhləvan varsa, qabağa çıxsın, yoxsa balıqlar bizimdir”.

“Pəhləvanlığın bura nə dəxli var, bu balıqlar fəhlələrin ruzisidir”, - deyə Güləhməd hamının əvəzində cavab verir. Lakin pəhləvan onun sözlərinə məhəl qoymayıb, Güləhmədin şalvarının balağını dartır. Köhnə şalvar cırılır, kişinin baldırı görünür. Hirslənən Güləhməd bir göz qırpımında “pəhləvan”ı yerə çırpır. Bunu elə məharətlə edir ki, ətrafdakılar əl çalırlar. Pərt olmuş qonaqlar heç nə deməyib, gəldikləri kimi də gedirlər.

Bu hadisədən bir neçə gün sonra axşamüstü vətəgədən təkbaşına Yalamaya qayıdan Güləhmədi yenə həmin adamlar əhatə edir, onun dərsini vermək üçün yumruqlarını işə salırlar. Qeyri-bərabər döyüşdə kişilər Güləhməddən paylarını alırlar. Onları şil-küt edib evinə qayıdan oğlanın hünərindən təsadüfən buradan keçən həmyerlisi xəbər tutmasaydı, azdanışan və adamayovuşmaz Güləhməddən çətin ki, bir söz çıxardı.

MƏSCİD NECƏ UÇURULDU

Urva kəndində ötən əsrin 70-ci illərinə kimi fəaliyyət göstərmiş məscidin yaxşı ənənələri var idi. O, insanların güvənc yeri idi. Uzun illər məscidin mollası olmuş Zülfəli baba isə nəinki kəndin, həmçinin rayonun adlı-sanlı ağsaqqallarından sayılırdı. Savadlı və rəhmli insan kimi tanınan Zülfəli Əziz oğlu Məhərov bəy nəslindən olduğuna görə Sovet hökuməti qurulanda ona qarşı repressiyalara başlandı. Belə olduqda o, var-dövlətini, torpaq sahələrini könüllü şəkildə təhvil verdi, əvəzində altı oğlan və iki qız böyüyən ailəsinə toxunulmazlıq istədi.

Ömrünü ibadətlə, Quran oxuyub zikr etməklə keçirən Zülfəli baba insanların ürəyində Allaha sevgi toxumu cücərdir, onları haqsız işlər görməkdən yayındırır, xeyirxah işlərə istiqamətləndirirdi.

Onun kənddəki nüfuzuna qısqanan bəzi adamlar

Адан жемятдин арада авай нуфуздикай кичIе хьайи вилик-кьилик квай ксари эхирни мискIин чукIурун къетIнай. 1971-йисуз и кар кьилиз акъудун патал райондин меркездай везифалу ксар атанай.

- Куьне вуч ийизвайди я? Аллагьдин кIвал чукIурун чIехи гунагь я, - лугьуз Зуьлфали буба абурун вилик экъечIнай. Ингъе адан гафарихъ садани яб акалначир. МискIин чукIурун патал са касни мукьув агатначир. Эхирни эрекь хъунал рикI алай тракторист Себзалидив и кар кьилиз акъудиз тунай.

Зуьлфали буба
Zülfəli baba

Экуьнахъ хуьруьз хабар чкIанай:

- Себзали фалужди ягъанва!

Гъа чIавалай хуьре ихьтин мисал ава: “Гъахъсуз кар мийир, тахьайтIа вунни Себзалидин йикъа гьатда”.

Зуьлфали бубади ва адан папа Сейлиди 100 йис уьмуьр гьална. Агъсакъал мискIин чукIурай са йисалай дуьньядилай куьч хьана. Адавай рекьидалди и гьахъсузвал рикIелай алудиз хьаначир лугьуда хуьруьнбуру.

məscidin uçurulmasını məsləhət görərək buna nail olurlar. 1971-ci ildə bu işin icrası üçün rayon mərkəzindən kəndə bir dəstə vəzifəli şəxs gəlir.

- Siz nə edirsiniz? Allah evini uçurmaq böyük günahdır, - deyə Zülfəli baba onları fikrindən yayındırmaq istəyir. Lakin ağsaqqalın sözlərinə məhəl qoymurlar.

Binanı uçurmaqdan ötrü onlar neçə adama ağız açırlarsa, qorxudan bir kimsə yaxın düşmür. Nəhayət, içki düşkünü kimi ad çıxarmış traktorçu Səbzəlini bu işə təhrik edirlər. Kənd adamlarının etirazına baxmayaraq, məscid sökülür.

Ertəsi gün səhər tezdən kəndə xəbər yayılır:

- Səbzəli iflic olub!

O vaxtdan kənddə misal gəzir: “Haqsız iş görmə, yoxsa Səbzəlinin gününə düşərsən”.

Zülfəli baba və arvadı Seyli 100 il ömür sürürlər. Zülfəli baba məscid uçurulandan bir il sonra dünyadan köçür. Həyatda çox haqsızlıqlar görmüş ağsaqqal bu hadisənii heç cür unuda bilmirmiş.

ЯРГУНДАЛ МЕХЪЕР

Алим, шаир ва генерал Аббаскъулу агъа Бакиханован стха майор Жаферкъулу агъа 1829-йисан гатфариз лезгийрин машгьур къагьриман, яргунви Ханбутай бегдин руш Чимназал ашукь хьанай. Урусатдинни Ирандин дяведа кьегьалвилер къалурай, вич “Святая Анна” ордендиз лайихлу хьайи, Дагъустандин кьушунрин командан генерал М.З.Аргутинскийдихъ галаз санал Яргундал атай Жаферкъулу агъа Чимназахъ галаз таниш хьанай.

Ставрополда кIелай Чимназ алакьунар авай руш тир. Хайи хуьр абад авун патал ада гзаф алахъунар ийизвай. Жаферкъулу агъади рушаз вичин рикI ахъайила, Чимназа гададин вилик пуд шартI эцигнай: лезги чIал чирун, хуьруьн рехъ гуьнгуьна хтун ва хуьруьн медресадиз куьмек гун.

Сад лагьай шартI четинди тушир. Яргъал йисара Дагъустанда къуллугъзавай Жаферкъулу агъадиз лезги чIал хъсандиз чизвай. Кьвед лагьай шартI кьилиз акъудун четин тир: гададихъ пулар авачир. И рекьяй Чимназа адаз куьмекна. Бубадин девлетдикай вичел гьалтзавай 40 балкIан ва кьве суьруь хпер маса гана, рехъ гуьнгуьна хутаз туна. Пуд лагьай шартI кьилиз акъудун патал генерал М.З.Аргутинскийди гададиз куьмекдин гьил яргъи авуна.

HƏZRƏDƏ TOY

Bu hadisə 1829-cu ilin yazında baş vermişdir. Rus-İran müharibəsində böyük qəhrəmanlıqlar göstərmiş, “Müqəddəs Anna” ordeninə layiq görülmüş Cəfərqulu ağa (alim, şair və general Abbasqulu ağa Bakıxanovun qardaşı) Dağıstan qoşunlarının komandanı general M.Z.Arqutinski ilə birlikdə Həzrəyə qonaq gəlmişdi. Burada o, məşhur ləzgi qəhrəmanı və maarifçisi, görkəmli xeyriyyəçi olan həzrəli Xanbutay bəyin evində onun qızı Çimnazı görür və ona ürəkdən vurulur.

Stavropolda təhsil almış bu bacarıqlı qız gözəlliyi və savadı ilə seçilirdi. Onun doğma kəndini abadlaşdırmaq üçün gördüyü işlər qıza kənddə böyük hörmət qazandırmışdı. Cəfərqulu ağa ona ürəyini açanda Çimnaz oğlanın qarşısında üç şərt qoyur: o, ləzgi dilini öyrənməli, kənd yolunu abadlaşdırmalı və kəndin mədrəsəsinə maddi cəhətdən kömək etməlidir.

Birinci şərt çətin deyildi, çünki uzun illər Dağıstanda qulluq edən Cəfərqulu ağa ləzgi dilini yaxşı bilirdi. İkinci şərti yerinə yetirmək çətin idi, çünki oğlanın pulu yox idi. Bu sahədə Çimnaz ona kömək göstərdi. Atasının dövlətindən ona pay düşən 40 atı və 2 sürü qoyunu satıb kənd yolunu qaydaya saldırdı. Üçüncü şərti yerinə yetirməkdə isə gəncə general M.Z.Ar-

Жегьилар мехъерардай фикирдал атана. Жаферкъулу агъади Тифлисда кІвалахзавай вичин чІехи стха Аббаскъулу агъадиз хабар ракъурна. А.Бакиханова а вахтунда Къубада авай вичин папаз Секинедиз ихьтин чар кхьенай: “...Стха Жаферкъулудин хийирдин кІвалах зи рикІяй я. За жуван разивал гузва. КІантІа хандин, кІантІа бегдин, кІантІа са маса касдин руш хьурай, вичиз кІанивал авурай. Куьнени адаз жедайвал куьмек це. Захъ пул авайтІа, и хийир кІвалах патал ракъурдай. Анжах авач. Жуван шаларикай сад сусаз це.”

ГьакІни хьана. Секинеди мехъерин юкъуз Чимназан къуьнерал иер са шал вегьена. Ханбутай бегдин дидеди цІийи сусан къужахда кьилел бармак алай кьве гада аял ацукьарна. Аллагьди Чимназаз пуд велед гана - кьве гадани са руш. Жаферкъулу агъа Бакиханова 1853-йисуз полковниквилин, гуьгъуьнлай генерал-майорвилин чин къачуна. Адан рухвайри бубадин рехъ давамарна. Гьасан генерал-майорвилин, Агьмед полковниквилин дережадив агакьна. Нуржагьана вичин дидеди хьиз кІелна, халкьдиз къуллугъ авуна.

КАСДИН ГАФ

Азербайжандин сейли художник, вич Дагъустандин Ахцегь райондин Чепер хуьряй тир Дарвин Велибегован чІехи буба Вилибег Дагъустандиз ва Азербайжандиз машгьур лезги карчи тир. Адахъ Набрандин тамара чІехи карханаяр авай. И савадлу, зегьметдал рикІ алай, хъсанвилерихъ ялдай, шаирдин рикІ авай касдин Чепердал алай чІехи дарамат халисан сенятдин эсер тир.

Адан ракІарин къаншардал кьве чІехи аждагьандин гуьмбет алай, къен ва къеце пад къиметлу натюрмортралди, декорацийралди, марагьлу витражралди, айнадин сталактитралди туькІуьрнавай кІвализ килигиз XIX виш йисан эхирра Дагъустандин чилерал атай сиягьатчияр, алимар, къелемэгьлияр къведай. Вилибег вичихъ шаирвилин тІебиат, художниквилин алакьунар авай, гьахъ вине кьадай инсафлу ва нуфузлу кас тир.

Вилибеганни Азербайжандин сейли миллионер Гьажи Зейналабдин Тагъиеван арада яргъал йисаралди давам хьайи дуствилихъ марагълу тарих ава. Садра дуьшуьшдай Гь.З.Тагъиев Вилибеган Набранда авай кьуларин карханадиз къведа ва вичиз инай

qutinski kömək etdi.

Şərtlər yerinə yetiriləndə gənclər evlənmək qərarına gəlirlər. Cəfərqulu ağa Tiflisdəki böyük qardaşı Abbasqulu ağaya qərarını bildirir. Qardaşının sevincinə şərik çıxan Abbasqulu ağa Bakıxanov isə bu vaxt Qubada olan arvadı Səkinə xanıma belə bir məktub göndərir. “...Qardaşım Cəfərqulunun xeyir işi ürəyimcədir. Mən razılığımı verirəm. İstər xanın, istər bəyin, istərsə də başqa adamın qızı olsun, özü istədiyi olsun. Siz də ona bacardığınız köməyi edin. Pulum olsaydı, bu xeyir işdən ötrü göndərərdim. Lakin yoxdur. Öz şallarından birini gəlinə bağışla.”

Səkinə xanım belə də edir. O, Qubadan Qusara yola düşür, toy günü Çimnaza bahalı bir şal bağışlayır. Xanbutay bəyin anası isə təzə gəlinin qucağında iki oğlan uşağı oturdur. Allah da Çimnaza üç övlad qismət edir - iki oğlan və bir qız.

Cəfərqulu ağa Bakıxanov 1853-cü ildə polkovnik, sonradan isə general-mayor rütbəsini alır. Onun oğlanları da atalarının yolunu davam etdirirlər. Həsən general-mayor, Əhməd polkovnik rütbəsinə layiq görülür. Nurcahan isə anası kimi oxuyub, xalqına xidmət edir.

KİŞİ SÖZÜ

Azərbaycanın adlı-sanlı rəssamı, əslən Dağıstanın Axtı rayonunun Çeper kəndindən olan Darvin Vəlibəyovun babası, məşhur ləzgi sənayeçisi Vilibəyin Nabran meşələrində böyük istehsal sahələri var idi. Bu savadlı və işgüzar adam böyük nüfuz sahibi kimi həm Dağıstanda, həm də Azərbaycanda tanınırdı. O, Qafqaza Avropa meyarları gətirmiş yeni iş adamlarından biri kimi nüfuz qazanmışdı.

Onun Çeper kəndindəki ikimərtəbəli imarəti əsl sənət əsəri idi. Qapısında iki nəhəng əjdaha heykəli qoyulmuş, çölü və içərisi qiymətli natürmortlarla, dekorasiyalarla, maraqlı vitrajlarla bəzədilmiş, güzgülü stalaktitləri uzaqdan göz oxşayan bu evin tamaşasına XIX əsrin sonlarında Dağıstanda olmuş onlarca alim, səyahətçi, iş adamı gəlmişdi. Evin sahibi Vilibəy şair təbiətli, rəssam xislətli, haqqı və ədaləti uca tutan adam idi.

Onun və Azərbaycanın məşhur milyonçusu H.Z.Tağıyevin dostluğunun maraqlı tarixçəsi vardır.

Bir dəfə H.Z.Tağıyev onun taxta-şalban zavoduna gələrək, hazırlanmış inşaat materiallarını təcili satın almaq istədiyini bildirir. Lakin Vilibəy həmin materi-

гъазур кьулар къачуз кIанзавайди малумарда. Ингъе Вилибега абур са маса кас патал гъазурнавайди я лугьуда.

ИкI хьайила миллионерди адаз кьведра артух пул теклифда. Вилибега им мумкин туширди, вичи касдиз гаф ганвайди тикрарда. Гьажи Зейналабдина вич вуж кас ятIа чирда ва Вилибегаз вадра артух пул теклифда. Вилибега и гьилера кьетIидиз лугьуда: "Завай касдиз гайи гаф чIуриз жедач". Гь.З.Тагъиев мад са гафни талана хъфида.

Муькуь юкъуз вичин файтонда аваз Набрандиз хтай миллионерди Вилибегав са чар вугуда. "Им вуч я, Гьажи?" - лагьана хабар кьада Вилибега. "Ви къуншидал алай тамун документ я, им заз вичин гафни кар сад тир халисан хозейиндиз пишкеш ийиз кIанзава" лагьана ада ордер Вилибегав вугуда.

Гьа чIавалай абурун арада башламишай дуствал 1924-йисалди давам хьанай. Миллионер рагьметдиз фейила, Вилибег Сибирдиз суьргуьн авунай ва ада гьана вичин дуьнья дегишарнай. Адан тахсиррикай садни "миллионердихъ галаз дуствал авун" тир.

МИТЕДИЗ КЬУР ГЬАД

Советар къведалди Мите Мегьсинан хва Къайинбегов Хьилерин хуьруьн юзбаши тир. 46 кьил хизан - Митедин, адан кьве стха Къайинбеганни Алидин хизанар санал са чIехи кIвале яшамиш жезвай. Митедин пуд папа 19 аял дуьньядиз гъанвай. Вичихъ гзаф мал-девлет авай, кесибрихъ рикI кудай, абуруз куьмек гудай кас тир лугьуда Мите.

1908-йисуз хьиливияр мискIин эцигдай икьрардал атана, и ниятдалди пул кIватIайла эцигунриз Митеди регьбервал ганай. Хуьруьнбуру мелер ийиз и кар кьилиз акъуднай. 1912-йисан мискIин кардик кутур югъ сувариз элкъвенай.

1933-йисуз Митедихъ "кулак"дин тIвар гилигна кьурла, адан тахсиркарвилерин сиягьда "мискIин эцигиз тунни" авай. 1937-йисуз дустагъдай акъатай кас са йисалай кьун хъувунай ва гуьлле гана кьенай.

Ватандин ЧIехи дяве къарагъайла Мите Къайинбегован 11 веледдикай 8-да - Жалала, Хейруллагъа, Мухтара, Садира, Къембера, Эдиналиди, Седреддина ва Бейкаса женгера иштиракнай. Абурукай Жалални Хейруллагь гьелек хьанай, амайбур саламатдиз кIвализ хтанай.

alların başqa bir adamın sifarişi ilə hazırlandığını deyir. Hacı Zeynalabdin sahibkara ikiqat zəhmət haqqı təklif edir. Lakin Vilibəy bunun mümkün olmadığını, sifarişçiyə verdiyi sözü yerə sala bilməyəcəyini etiraf edir. Belə olduqda milyonçu özünü təqdim edir və ona beşqat dəyərində mükafat verəcəyini vəd etdikdə, sənayeçi qonağa qətiyyətlə deyir: "Mən kişi sözü vermişəm, onu dəyişə bilmərəm!"

H.Z.Tağıyev daha heç nə deməyib çıxıb gedir. Ertəsi gün faytonunda Nabrana gələn milyonçu Vilibəyə bir sənəd uzadır. "Bu nədir, Hacı?" - deyə Vilibəy ondan soruşur. Bunun qonşuluqdakı meşə sahəsinin sənədi olduğunu bildirən hacı onu sözü ilə işi bir olan əsl sahibkara bağışlamaq istədiyini söyləyib sənədi ona verir.

Həmin gündən onların arasında başlanan dostluq münasibətləri 1924-cü ilə kimi davam edir. Milyonçu vəfat etdikdən sonra Vilibəy var-dövləti müsadirə olunaraq, Sibirə sürgün edilir və orada vəfat edir. Ona qarşı irəli sürülmüş ittihamlardan biri "milyonçu ilə dostluq etməsi" idi.

MİTƏYƏ ÇƏKİLƏN DAĞ

Sovet hökuməti qurulana kimi Mitə Məhsin oğlu Qayınbəyov Hil kəndinin yüzbaşısı idi. O vaxt 46 baş ailə - Mitənin, qardaşları Qayınbəy və Əlinin ailələri böyük evdə, bir damın altında yaşayırdı. Mitənin üç arvadı 19 uşaq dünyaya gətirmişdi. Mitə rəhmli və kasıblara ürəyi yanan adam idi.

1908-ci ildə kənd camaatı məscid tikmək üçün pul yığıb inşaat işlərinə rəhbərlik etməyi Mitəyə etibar edir. Xalq iməcilikləri tikintini sürətləndirir. 1912-ci ildə məscid istifadəyə veriləndə bu hadisəni kənddə bayram kimi qeyd edirlər.

1933-cü ildə "qolçomaq" adı ilə tutulanda "məscidin tikintisinə rəhbərlik etməsini" də Mitənin təqsirlərindən biri kimi aktlaşdırırlar. 1937-ci ildə yenidən həbs olunan kişi bir ildən azadlığa buraxılır, amma bir neçə gündən sonra yenidən tutulub, güllələnir.

Böyük Vətən müharibəsi başlananda Mitə Qayınbəyovun 11 övladından 8-i - Cəlal, Xeyrulla, Muxtar, Sadir, Qəmbər, Edinali, Sədrəddin və Beykas döyüşlərdə iştirak etmişdir. Onlardan Cəlal və Xeyrullah həlak olmuş, qalanları sağ-salamat vətənə dönmüşlər.

НЕК ПАЙДАЙ ГЬАЖИ

Суважалдай Гьажи Мегьамед ва Гьажи Аслан 200 йиис инлай вилик санал гьаждал фенай. И кьве кас чпин хийирлу краралди сейли тир. Иллаки Гьажи Мегьамедакай хуьруьнбуру къедалди марагълу ихтилатар ийизва. Гьар жуьмядин юкъуз ада хьрак фу чраз туна, арабада аваз рекьел тухудай ва инихъ-анихъ физвайбуруз пайдай лугьуда. 500 кьван хпер хуьзвай ада гьакIни гьар юкъуз кесибриз са квар нек пайдай.

МИРЗЕМЕГЬАМЕД ХАЛУДИН ТАРС

Чпирдал Мирземегьамед халудиз кьван гафар чидай кьвед лагьай кас авач. Исятда вичин 90 яшар хьанвай Бекеров Мирземегьамед Мирземегьамедан хва дуьньядиз татанмаз адан буба, вич хайи са шумуд йикъалай диде рагьметдиз фенай. Ам Назани бадеди чIехи авунай. Гьар аял шехьайла къари булахдин рекьел акъатиз, цел фидай, хурудик аял квай сусаривай бицIекдиз нек гун тIалабиз жедай. Гьа икI, аялди 64 дишегьлидин нек хъванай. Адаз гафар пара чир хьунни гьа и кардихъ галаз алакъалу я лугьуда садбуру.

Дяве къарагъайла ам гьиле яракь кьуна ватан хуьз фенай ва вад йисалай хуьруьз хтанай. Вичин папахъ галаз санал 7 рушни са гада чIехи авур Мирземегьамед халу ширин ихтилатрал илигиз вири вичел гьейранардай, хуьруьнбурун рикI алай кас я.

Мирземегьамед халудин викIегьвилерикай марагълу ихтилатар ийида чпирвийри. Са кар лагьайтIа, виридан меце гьатна.

Хуьруьн магьлейрикай сада жегьилриз хам балкIан рам ийиз кIанзавай, амма гьайванди акьахай-акьахайди чилел вегьизвай. БалкIан маса къачунвай касни вучдатIа тийижиз амай. И кар вилералди акур Мирземегьамед халу балкIандив агатна. И чIавуз жегьилри "чавай тахьай кар и кьуьзека кьилиз акъуддай хьтинди я", - лагьана айгьамарна.

Ингье хъел акатай кьуьзека пурар авачиз вичин кIурт балкIандал вегьена, хкадарна адал акьахна. Кьулухъ кIвачерал хкаж хьана кас чилел гьалчиз кIанзавай балкIан рам жедалди ада зарпанд бушарнач. Эхирни гьекьни-каф хьайи балкIан галатна се-

SÜD PAYLAYAN HACI

Suvacal kəndinin sakinləri Məhəmməd və Aslan 200 il əvvəl bir yerdə həccə ziyarətə gediblər. Bu iki adam xeyirxah əməlləri ilə tanınırdı. Ələlxüsüs Hacı Məhəmməd haqqında kənd əhalisi bu günə qədər maraqlı əhvalatlar danışır. Guya bu adam hər cümə günü evində bir tabaq çörək bişirtdirib arabaya qoyar, yola çıxıb gedib-gələnlərə paylayarmış. 500 qoyun saxlayan bu mömün hər gün səhənglə kasıblara süd paylayarmış.

MİRZƏMƏHƏMMƏD DAYININ DƏRSİ

Cibir kəndində Mirzəməhəmməd dayı dilavər adam, söz sərrafı kimi məşhurdur. Onun qədər söz bilən, birnəfəsə 50-60 bayatını deyən başqa ağsaqqal tapmazsan. Yaşı 90-ı ötmüş Bəkərov Mirzəməhəmməd Mirzəməhəmməd oğlunun taleyi onun üzünə gülməyib. Hələ dünyaya gəlməmiş atası, o doğulandan üç gün sonra isə anası vəfat edib. Uşağı nənəsi Nazani böyüdüb. Hər dəfə uşaq ağlayanda qarı onu bulaq başına aparıb əmizdirmək üçün südəmər uşağı olan gəlinlərə verərmiş. Beləliklə, uşaq 64 ananın südü ilə böyüyür. Mirzəməhəmməd dayının saysız-hesabsız bayatı deməsinin sirri də elə bundadır, deyirlər. Onun sinəsi xalq yaradıcılığı bulağıdır.

Böyük Vətən müharibəsində iştirak edib qəhrəmanlıqlar göstərmiş, odun-alovun içindən sağ-salamat qayıtmış Mirzəməhəmməd 7 övlad atasıdır. Ağsaqqal özünün şirin söhbətləri, məzəli zarafatları ilə kənd camaatının dərin hörmətini qazanmışdır.

Mirzəməhəmməd dayının qoçaqlıqları ilə bağlı kənddə çoxlu əhvalatlar danışırlar. Bir əhvalat isə kənd camaatının dilində dolaşır. Kəndin məhəllələrindən birində bir neçə cavan bir xam atı ram etmək üçün qan-tərə batmışdı. At, belinə minənləri yerə çırpır, heç cür sakitləşə bilmirdi. Mirzəməhəmməd dayı xam atı ram edə bilməyən cavanlara məsləhət vermək istəyir. Lakin cavanlar qocanı məsxərəyə qoyurlar.

Belə olduqda Mirzəməhəmməd dayı əynindəki gödəkcəni atın üstünə atıb bir göz qırpımında kəhərin belinə atılır. At onu yerə atmaq üçün nə qədər şahə qalxsa da, qoca inadından dönmür. Nəhayət, qan-tər

кин хьана. Мирземегьамед халуди балкIандилай эвичIна зарпанд гадайрив вугана, куьтIни тавуна вичин рехъ давамарна. Жегьилар регъуьла вучдатIа тийижиз амукьна.

Мирземегьамед халудиз гзаф манияр чида. Булахдай яд авахьдайвал кIвахьда адан хурай манияр. Вичини акьван хъсандиз, акьван рикI алаз лугьуда хьи... Гзаф манияр кIаниди кьисмет тахьай жегьилдин дердийрикай я. Гьам вич хьиз жеди ваз яб гайила. Эхь, вичин дердийрикай я и манияр. Жегьил чIавуз кIаниди кьисмет хьаначир лугьуда адаз.

içində olan at yorulub sakitləşəndə qoca yerə düşür, atın yüyənini cavanlara verib heç nə demədən məhəllədən uzaqlaşır. Pərt olmuş cavanlar utandıqlarından deməyə söz tapmırlar.

Mirzəməhəmməd dayı yüzlərlə ləzgi mahnısı və bayatılarını bilir. Onun sinəsindən bayatılar bulaqdan su necə axırsa, o cür süzülür. Onları elə gözəl deyir ki, adam heyran olur. Bayatıların əksəriyyəti istəkli yarına yetməyən nakam gənc haqqındadır. Deyirlər öz həyatı haqqındadır onlar. Axı, o da gəncliyində kama yetməyib.

МИРЗЕКЪУЛИЕВАР СЕЙЛИ СИХИЛ ТИР

Вири дуьньядиз сейли тир, "Азербайжанфильм" студияди чIугунвай "Ам тахьурай, им хьурай" фильмдин кьилин къагьриман Серверан ролда КцIар райондин КIуррин хуьряй тир Ариф Теюбан хва Мирзекъулиев къугъвазвай. "Гуьруьш" фильмда Камил ролни Арифа тамамарнай. Са шумуд фильмда кьилин ролара къугъвай и иер акунар авай гада вичин уьмуьрдин жегьил вахтунда рагьметдиз фена.

MİRZƏQULİYEVLƏR MƏŞHUR NƏSL İDİ

Bütün dünyada məşhur olan, "Azərbaycanfilm" studiyasının istehsal etdiyi "O olmasın, bu olsun" filminin baş qəhrəmanı Sərvər rolunda əslən Qusar rayonunun Ukur kəndindən olan Arif Teyyub oğlu Mirzəquliyev çəkilmişdir. "Görüş" filmindəki Kamil rolu da Arifə məxsusdur. Bir neçə filmdə baş rolda və ikinci dərəcəli rollarda çəkilmiş bu yaraşıqlı və istedadlı gənc yaradıcılığının çiçəkləndiyi bir vaxtda dünyasını dəyişmişdir.

Мирзекъулиевар КIур хуьре яшамиш хьанай. Агьмед Мирзекъулиевахъ Дербентда вичин туьквенар авай. Совет гьукумат туькIуьр хьайила Агьмеда абур гьукуматдив вахгана Азербайжандиз хтанай, Ялама станцияда алишверишдив машгъул хьанай. Адан 4 хци ва 3 руша КIуррин мектебда кIелнай.

Абурукай Юсуф вичин буба хьиз савдагар хьанай. Адан 4 гададини са руша институтар акьалтIарнай. Теюба Бакудин 4-нумрадин азарханада кафедрадиз, Ватандин ЧIехи дяведин йисара лагьайтIа, "Лечкомиссия" азарханадиз регьбервал ганай. Гуьгъуьнлай актер хьайи Ариф Теюбан хва я. Арифа сифте Москвада Гьукуматдин Консерватория, гуьгъуьнлай Азербайжандин Гьукуматдин Медицинадин Институт акьалтIарна духтурвиле кIва-

Mirzəquliyevlər Ukur kəndinin adlı-sanlı nəsillərindəndir. Çar Rusiyası dövründə Əhməd Mirzəquliyevin Dərbənddə mağazaları olmuşdur. Sovet hakimiyyəti qurulanda o, Dağıstandakı mağazalarını dövlətə təhvil verib Azərbaycana qayıtmış, Yalama stansiyasında ticarətlə məşğul olmuşdur. Onun dörd oğlu və üç qızı orta təhsillərini Ukurda almışlar.

Yusuf atası kimi ticarətlə məşğul olmuş, Qubada, Qusarda və Yalamada işləmişdir. Onun 4 oğlu və 1 qızı olmuşdur. Teyyub həkim idi, o, Bakıdakı 4 saylı xəstəxananın əsəb xəstəlikləri kafedrasının müdiri olmuş, Böyük Vətən müharibəsi illərində "Leçkomissiya"ya rəhbərlik etmişdir. Onun bir oğlu və bir qızı olmuşdur.

Arif Teyyub oğlu Moskva Dövlət Konservatoriyasını bitirdikdən sonra Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitu-

лахнай. Теюбан руша Диларадини Бакуда Консерватория акьалтIарнай, алай вахтунда ам Германияда яшамиш жезва.

Тагьир инкъилабчи хьанай, гьавиляй ам мусаватчийри яна кьенай. Ибрагьима Бакуда Азербайжандин Гьукуматдин Медицинадин Институт акьалтIарна, Ватандин ЧIехи дяведин женгера иштиракна, Къубада ва КцIара духтурвиле кIвалахнай. Салигьатни духтур тир, ада яргъал йисара Мердеканда вилерин духтурвиле кIвалахнай. Муьмината Бакуда, Бикеди Яламада муаллимвал авунай.

ИСАКЬ БУБАДИН КIВАЛ

И кIвалин яшар 200 йисалай виниз я. Адан иесиди - Исакь бубади 107 йиса аваз вичин дуьнья дегишарна.

ГъвечIизмаз етим амукьай, халудин кIвале чIехи хьайи Исакь викIегь аял тир. Яргундай тIуз физвай карванриз рехъ къалуриз вичин кьил хуьзвай гадади са кьадар вахтундилай вичи къазанмишай пулдихъ данаяр къачуна. Абур хвена, куькарна маса гайи Исакьа гилан СДК алай чкадал чил къачуна дуьгуь цана. Жегьилди гьа йисуз лугьуз тежедай хьтин гад кIватIна. Берекатдин дад чир хьайи ада садакай вад авуна.

Са шумуд йисалай ам неинки хуьруьн, гьакIни Къуба патан девлетлу ва муьмин ксарикай сад хьиз вириниз сейли хьана. Меккедиз фена хтай Гьажи Исакь савадлу, регьимлу, фу гудай кас тир.

Зегьметчивал вичин чIехи хцив Къамбаявни ирс яз вуганай ада. Къамбай цIийивилерихъ, иервилерихъ ялдай итим тир. Ада бубадин кIвализ мукьва эцигиз тур кIвали и кар мад гъилера субутзавай. Чкадин устIарри лезги архитектурадив кьадайвал эцигай и кьве гьавадин кIвале 20-далай гзаф утагьар авай.

Кьиляй-кьилди нехишар атIана а девирдин архитектурадив кьадайвал тамамарнавай кIвал сенятдин эсердиз ухшар тир. Адан ракIарар, дакIарар, къав акьван иер тир хьи, адаз килигиз патан хуьрерайни инсанар къведай. КIвалин чIехи карда хуьруьн мехьерар кьиле тухудай. Гьаятда чIехи ланж, сала лагьайтIа, цIудралди сортарин цуьквер авай. КIвале Къамбаян хизан яшамиш жезвай. 4 хвани 4 руш чIехи авур Къамбайни вичин буба хьиз гьаждал фена хтанвай.

tunda ikinci təhsil alıb həkim işləmişdir. Teyyub Mirzəquliyevin qızı Dilarə Bakıda Konservatoriyanı bitirmişdir. Hazırda Almaniyada yaşayır.

Tahir Sovet hakimiyyətinin qurucularından biri kimi Dağıstanda fəal iş apardığına görə əksinqilabçılar tərəfindən qətlə yetirilmişdir. İbrahim Bakıda Tibb İnstitutunu bitirdikdən sonra Böyük Vətən müharibəsi cəbhələrində döyüşmüş, Qubada və Qusarda həkim işləmişdir. Salihat uzun illər Mərdəkanda göz həkimi, Muminat Bakıda, Bikə isə Yalamada müəllimlik etmişdir.

İSAQ BABANIN EVİ

Bu evin 200 ildən çox yaşı var. Onun sahibi İsaq baba 107 yaşında dünyasını dəyişmişdir.

Uşaq ikən yetim qalmış, dayısının himayəsində böyümüş İsaq olduqca qoçaq oğlan idi. Zəhmətkeşliyi ilə uşaqlıqdan doğmalarının, kənd camaatının diqqətini cəlb edən, Həzrədən keçib gedən karvanlara bələdçilik edib gündəlik ruzisini qazanan İsaq bir qədər sonra qazandığı pulla buzovlar alır. Onları böyüdüb, satandan sonra qazandığı gəlirlə indiki SDK sahəsindən torpaq alıb düyü əkir. Həmin il bol məhsul götürür. Bərəkətin dadına bələd olan İsaq biri beş etməyi öyrənir.

Bir neçə il sonra o, nəinki doğma kəndinin, həmçinin Quba bölgəsinin dövlətli və mömün şəxslərindən birinə çevrilir. Məkkəni ziyarət edən Hacı İsaq geniş dünyagörüşlü, savadlı, rəhmli və çörəkverən adam kimi tanınır.

O, öz zəhmətkeşliyini oğluna da təlqin edir. Qambay yeniliyə can atan, gözəllik yaratmağı bacaran şair təbiətli adam idi. Onun ata evinə yaxın yerdə tikdirdiyi ikimərtəbəli, 20 otaqdan ibarət evin tərifi tezliklə hər yana yayılır.

Ləzgi memarlığı üslubunda tikilmiş bu ev əsl sənət əsəri idi. Onun qapıları, pəncərələri, damı incə naxışlarla işlənmişdi. Evin bağlı həyətində kəndin toyları keçirilirdi. Həyətdə böyük hovuz var idi, bağında isə onlarca növ çiçək yetişdirilirdi. Evdə Qambayın böyük ailəsi yaşayırdı. 4 qız və 4 oğlan böyütmüş Qambay da atası kimi həccə gedib qayıtmışdı.

Xoşbəxt ömür sürən bu ailənin rahatlığı Sovet hökuməti qurulan gündən pozulur. Evin sahibinə “qol-

Бахтавардиз уьмуьр гьалзавай хизандин регьятвал Совет гьукумат туькIуьр хьайи йикъалай квахьна. КIвалин иесийрал "кулакдин" тIвар илитIна абур анай акъудна. Бубадин кIвализ куьч хьайи хизандивай и кIвалерни вахчуна, абуруз кьве утагъдилай гъейри масабурукай менфят къачудай ихтияр ганач. Муькуь утагъар хуьруьн мектебдиз, гуьгъуьнлай клубдиз, са кьадар вахтундилай ктабханадиз элкъуьрна.

Гьажи Къамбай Астрахандиз суьргуьн авуна. Вич тахсирсуз тирди субутай ам эхирни ватандиз хтана. Вичин музейдиз ухшар кIвал са шумуд йисан къене харапIадиз элкъуьрнавайди, мал-девлет варазара авунвайди вилералди акур адавай и гьахъсузвилер эхиз хьанач. 60 яшинда аваз дуьньядилай фена кас. Хизандин, вичин бубадин кьилел атай мусибатар эхиз тахьай, хуьруьн тIвар-ван авай муаллимрикай тир адан хци Исакьани пуд инфарктдилай кьулухъ вичин дуьнья дегишарна.

Гьажи Къамбай
Hacı Qambay

Исакь бубадин кIвал лагьайтIа, алатай девиррин аманат хьиз ама. Исакь бубадин штул, хуьруьн духтур Акъил Исакьан хва Исакьов вичин хизандихъ галаз санал чIехи бубадин кIвале яшамиш жезва. Ина гьар са затI авайвал хвенва ада. Куьгьне къул, тавдин кIвал, утагърин такIар, цларал алай шикилар. И кIвал XVIII виш йисан архитектурадин гуьмбет яз гьисабзава.

АГЬМЕДХАНАН ПIИР

КцIарин тIвар-ван авай пIирерикай сад Агьмедханан пIир я. XVIII виш йисуз яшамиш хьайи кьуд стха - Бедирхан, Агьмедхан, Жиловхан ва Регьимхан тIвар-ван авай несилдин веледар тир. Кьведра Меккеда хьайи Агьмедханаз аялар хьанач. Хийирлу краралди сейли тир и касдикай къедалди хуьре риваятар рахазва. Эвежугъа чIехи тутун багъ гьада кутунай лугьуда. Тут фан тар я лугьудай ада, а багъдиз рикIин сидкьидай къуллугъдай.

Садра мискIиндин къавал алай лифериз къван гузвай аялриз телегь-билегь ийидайла абуру кьуьзуьдан гафар кваз кьазвачир кьван. И чIавуз са лиф атана дуьз кьуьзуьдан гьапал ацукьда. Им акур аялар кичIела мискIиндин гъенелай катда.

Бедирхананни Агьмедханан сурар сад садан патав гва. Абур рагьметдиз фейила Жиловхана кьведан сурун кьилелни гуьмбет хкажна. Ингье Агьмед-

çomaq" adı verilərək, ailəsi ilə birlikdə öz halal evindən çıxarılır. Yenidən ata evinə köçmək məcburiyyətində qalan ailənin əlindən buradakı otaqlar da alınır, onlara yalnız iki otaqdan istifadə etməyə icazə verilir. Yerdə qalan otaqlar məktəbin, sonralar klubun, daha sonralar isə kitabxananın ixtiyarına verilir.

Bütün bunlar az imiş kimi Hacı Qambay Həştərxana sürgün olunur. Günahsız olduğunu sübut edəndən sonra nəhayət, o, vətəninə qayıdır. Muzeyə oxşayan evinin bir neçə ilin içində xarabaya döndərildiyini gözləri ilə görən kişi bu haqsızlığa davam gətirə bilmir. O, 60 yaşında dünyasını dəyişir. Atasının, ailəsinin başına gələn müsibətlərə dözə bilməyən onun oğlu, kəndin adlı-sanlı müəllimi İsaq da sonralar dalbadal keçirdiyi 3 infarktdan sonra 45 yaşında dünyasını dəyişir.

İsaq babanın evi ötən dövrlərin canlı şahididir. Onun nəticəsi, kənd həkimi Aqil İsaq oğlu İsaqov ailəsi ilə birlikdə ulu babasının evində ömür sürür. Bu evdə hər şey keçmişdəki kimidir. Qədim ocaq, qonaq otağı, rəfli otaqlar, divarlardakı şəkillər, hər şey o dövrdən nişanədir. Aqilin övladları da babalarının ruhu yaşayan bu evin arxitekturasını pozmamağa çalışırlar. Onlar tez-tez tarixin acı dərslərini yada salır, ulularını minnətdarlıq hissi ilə xatırlayırlar. Bu ev XVIII əsr memarlıq abidəsi kimi dövlət tərəfindən mühafizə olunur.

ƏHMƏDXAN PİRİ

Qusarın tanınmış ocaqlarından biri Əhmədxan piridir. XVIII əsrdə Əvəcuqda ömür sürmüş dörd qardaş - Bədirxan, Əhmədxan, Cilovxan və Rəhimxan tanınmış nəslin nümayəndələri olublar. İki dəfə Məkkədə olmuş Əhmədxanın övladları olmayıb. Xeyirxah əməlləri ilə tanınan, mehriban, elcanlı və mömün insan olan Əhmədxanla bağlı kənddə çoxlu rəvayətlər dolaşır. Əvəcuğdakı ən böyük tutluğu vaxtilə o salmışdı, deyirdi ki, tut çörək ağacıdır.

Bir dəfə kənd uşaqları məscidin damına qonmuş göyərçinlərə daş atırmış. Əhmədxan onlara quşlara daş atmağın günah olduğunu deyəndə uşaqlar qocanın sözlərinə gülürlər. Elə bu vaxt bir göyərçin gəlib qocanın ovcuna qonur. Bunu görən uşaqlar heyrət içində məsciddən uzaqlaşırlar.

Bədirxanla Əhmədxanın qəbirləri yanaşıdır. Cilovxan onların ikisinin də qəbirləri üzərində məq-

ханан сурун кьилел алай гуьмбет кьведра чкІана. Садра Жиловханаз ахварай аквада хьи, Агьмедхана адаз вичин винел пад кІевирмир лугьузва.

Гьа чІавалай и сур пІир хьиз элдин арада сейли я. Къедалди чара-чара чкайрай инсанар и пІирел чпин дердериз дарман жагьуриз къведа. Инай вири туьтуь гваз хъфида.

МЕГЬАМЕДАННИ ЗАРБИКЕДИН ЧІЕХИ ХИЗАН

Вичин 15 йис хьайила Зарбике цІийи варз хьиз иер тир. Дагъустандин Миграгь хуьряй Гъепцегьиз - мукьвабурун кІвализ мугьманвилиз атай Мегьамед руш акун кумазни адал ашукь хьана. Зарбикедин вилни и пагьливандин акунар авай гададал ацукьна. Ингъе рушан иесийри илчийриз "чахъ большевикдиз гудай руш авач" лагьана.

Бакудин нафтІадин мяденра кІвалахзавай Мегьамед Меликов "Фарукь" тешкилатдик квай. Къ.Агъасиев, М.Айдунбегов, А.Османов, И.Ахтынски хьтин лезги большевикри арадиз гъанвай и тешкилатди фялеяр инкъилабдиз желб ийизвай. Мегьамед Меликовахъ галаз санал Нуреддин Шерифовани и тешкилатдин кІвалахра мукьувай иштиракзавай. Ибур чизвайвиляй Зарбике Мегьамедаз ваъ, девлетлу Гьейбатаз гъуьлуьз гана. Мегьамедни маса рушал эвленмиш жез мажбур хьана.

Ингъе кьисметди акІ авуна хьи, Гьейбат рагьметдиз фена. Зарбикеди вичин цІийиз хьанвай хциз адан тІвар гана. Аялдин ругуд варз хьайила яран дидеди Зарбикедиз лагьана: "Чаз вун гьикьван багьа ятІа ваз хъсандиз чизва. Анжах и иер дишегьли кьуд цлан арада амукьун гунагь я. Вун кІанзавайбур гзаф ава, абурун арада виридалайни лайихлуди вичин паб рагьметдиз фенвай Мегьамед я". Рушан рикІ зурзуна. РикІе чинеба хвенвай муьгьуьббат гатфариз чиликай хкатзавай гъвергъверар хьиз юза хьана. Ада разивал гана.

Са шумуд йикъалай Мегьамед ам тухуз атана. Къужахда бицІек кьунвай свас безетмишнавай арабада ацукьарайла, вад йиса авай са руш аялди шехьиз-шехьиз вич адан винел гадарна. Им Зарбикедин хинен руш Фатма тир. Диде-буба вахтсуз кварә tikdirir. Əhmədxanın qəbrinin üzərindəki məqbərə isə iki dəfə dağılır. Cilovxan yuxuda görür ki, Əhmədxan ondan qəbrinin üstünü örtməməyi xahiş edir.

O vaxtdan Əhmədxanın qəbri pirə dönür. Onun ziyarətinə insanlar dava-dərman diləməyə gedirlər. Bu günə kimi adamlar buradan tütüyə aparırlar.

MƏHƏMMƏDLƏ ZARBİKƏNİN BÖYÜK AİLƏSİ

Zarbikə 15 yaşına çatanda ay parçasına oxşayırdı. Dağıstanın Migrağ kəndindən Qepsehə - qohumlarıgilə qonaq gəlmiş Məhəmməd qızı görən kimi ona vuruldu. Qızın da meyli bu pəhləvan cüssəli igidə düşdü. Lakin elçilər rədd cavabı aldılar: "Bizim bolşevikə verəsi qızımız yoxdur".

Bakının neft mədənlərində çalışan Məhəmməd Məlikov "Farux" təşkilatının üzvü idi. Q.Ağasiyev, M.Aydınbəyov, A.Osmanov, İ.Axtınski kimi ləzgi bolşevikləri tərəfindən yaradılmış bu təşkilat fəhlələri inqilaba səfərbər edirdi. Məhəmməd Məlikovla Nurəddin Şərifov da təşkilatın fəal üzvlərindən idi. Bunlardan xəbərdar olan qızın valideynləri Zarbikəni bolşevik Məhəmmədə yox, dövlətli Heybətə ərə verdilər. Məhəmməd isə başqa qızla evlənməyə məcbur oldu.

Amma tale elə gətirdi ki, Heybət qəfil vəfat etdi. Zarbikənin yeni doğulmuş oğluna onun adını verdilər. Uşaq altı aylıq olanda qaynanası Zarbikəni yanına çağırdı: "Özün bilirsən ki, hamımız sənə bağlanmışıq. Amma bu gözəlliklə dörd divar arasında qalmaq insafdan deyil. Səni istəyən çoxdur. Amma aralarında ən yaxşısı Məhəmməddir. O da gənc arvadını itirib". Zarbikənin ürəyi yerindən oynadı. Qəlbində gizlin saxladığı ilk məhəbbəti yazda qarın altından boylanan novruzgülü kimi baş qaldırdı. O, razılıq verdi.

Bir neçə gündən sonra Zarbikəni aparmağa gəldilər. Qucağında körpəsini tutmuş gəlini bəzəkli arabada yenicə oturtmuşdular ki, birdən beş yaşlı bir qız uşağı ağlaya-ağlaya özünü Zarbikənin üstünə atdı. Bu, onun qaynı qızı Fatma idi. Ata-anasını itirmiş bu uşaq ilk gündən ona bağlanmışdı. Zarbikə bir əli ilə körpəsini, o biri əli ilə balaca qızı bağrına basmışdı, göz

дарай и руша сад лагъай йикъалай адаз майилвал авунай. Зарбикеди са гъилив вичин бицIек, муькуьдав руш хурув агуднай. Адан вилерилай накъвар алахьзавай. Свас рекье твазвай мукьва-кьилиярни шехьзавай. Мегьамеда Зарбикедиз хъуьтуьлдаказ лагьана: “Аялдин хатурдихъ хкIурмир”. Хвешила сусан вилер хъуьрена. Са герендилай араба рекье гьатна.

Зарбике цIийи гъуьлуьн кIвале мадни кьве аялди гуьзлемишзавай. 17 яшинда аваз сад лагьана 4 аялдин диде хьанвай Зарбикеди Мегьамедаз мадни аялар хана: Залике, Рефикъе, Фируза, Фикрет, Руфат, Вакъиф...

ГЬИДАЯТАН ТIАЛ

Къуба уезддин сейли ксарикай тир яргунви Гьидаят Мегьамедкериман хва Керимовахъ (1890-1964) чIехи мулкар, чилер, багълар авай. Хуьруьн медресада чирвилер къачур, лезги, араб, азербайжан, урус чIаларал кIелиз, кхьиз чирай ада цIудралди вичин хуьруьнбурувни кIелиз тунай.

Къуба уезддин чара-чара чкайра, гьакIни Бакуда вичихъ гзаф магазинар авай Гьидаята большевикри Совет гьукумат туькIуьрайла вичин мал-девлетдин чIехи пай гуьгьуьллудаказ цIийи гьукуматдив вуганай. Ингье идалди чкадин органри адалай гьил къачуначир. 1934-йисуз адавай вири мал-девлет вахчунай. Идакай наразивал къалурайла адан тIвар гьукуматдин векилрин “чIулав сиягьда” гьатнай.

Ам дустагъда твaз атайбурукай катай Гьидаят вичин пабни пуд руш хуьре туна, Ирандиз куьч жез мажбур хьанай. Шумудни са йисара адаз вичин хизандихъ галаз алакъа яратмишдай мумкинвал ганачир. Ада кхьей чарарни хайибурал агакьарначир. Хайибурукай са хабар кьаз тахьана, лугьуз тежедай хьтин рикIин тIаларалди цIуд йисуз Иранда яшамиш хьайи ада яру кирпичар гьасилдай завод эцигна, кардик кутунай. Гуьгьуьнлай кас Туьркиядин Амасия шегьердиз куьч хьанай. Ина уьзуьмдин багълар кутуна, чехирдин завод эцигай, магазинар, кафеяр, ресторанар кардик кутур Гьидаятаз кар алакьдай касдиз хьиз вирида гьуьрметдай.

Адан сад лагъай паб Айбике макъсудхуьруьнви Мегьамедан руш тир. Абуруз пуд руш хьанай. 1910-йисуз дидедиз хьайи Мейрам АПИ акьалтIарна, Агъа Лакаррин юзбаши Ханбуба Сеферован гададиз

yaşları yanaqlarına axırdı. Onu yola salmağa yığışmış doğmaları da ağlayırdı. Məhəmməd atdan düşüb yaxına gəldi, üzünü Zarbikəyə tutub nəvazişlə dedi: “Uşağın qəlbinə dəymə”. Sevincdən gəlinin gözləri güldü. Bir azdan gəlin arabası yola düşdü.

İki yetimlə ər evinə köçən gəlini burada daha iki yetim gözləyirdi. 17 yaşlı Zarbikə 4 uşaqla yeni həyata başlayırdı. Məhəmməd Zarbikənin uşaqlarına öz familiyasını verdi. Zarbikə isə onun uşaqlarına öz övladı kimi bağlandı. Xoşbəxt ailədə yenə övladlar dünyaya gəldi: Zalikə, Rəfiqə, Firuzə, Fikrət, Rüfət, Vaqif ...

HİDAYƏTİN AĞRISI

Quba qəzasının adlı-sanlı, nüfuzlu adamlarından olmuş Həzrə kəndinin sakini Hidayət Məmmədkərim oğlu Kərimovun (1890-1964) böyük mülkü, geniş torpaq sahələri, bağ və örüşləri var idi. Mədrəsə təhsili görmüş, ləzgi, ərəb, Azərbaycan və rus dillərində oxuyub-yazmağı öyrənmiş bu adam həmyerlilərindən onlarca gənci öz hesabına oxutdurmuşdu.

Quba qəzasının müxtəlif yerlərində, o cümlədən Bakıda çoxlu mağazaları olan Hidayət Sovet hökuməti qurulduqdan sonra var-dövlətinin böyük hissəsini könüllü olaraq təhvil vermişdi. Lakin bununla kifayətlənməyən yerli orqanlar 1934-cü ildə onun hər şeyini əlindən alaraq müflisləşdirdilər. Buna etiraz edəndə o, yerli hökumətin “qara siyahı”sına düşdü.

Onu həbs etməyə gələnlərdən canını qurtarmaq üçün qaçmağa məcbur olan Hidayət arvadını və 3 qızını kənddə qoyub İrana köçməyə məcbur olur. Neçə illər ona ailəsi ilə əlaqə saxlamaq nəsib olmur. Hidayətin yazdığı saysız-hesabsız məktublar doğmalarına çatdırılmır. Ayrılığın gətirdiyi dözülməz qəlb ağrısı ilə, doğmalarından nigaranlıq hissi ilə 10 il İranda yaşayan, qırmızı kərpic istehsal edən zavod tikdirib onun qazancı ilə dolanan Hidayət, nəhayət, Türkiyənin Amasiya şəhərinə köçür. Üzüm plantasiyaları, çaxır zavodu, kafe və restoranları, dükanları olan bu bacarıqlı ləzgi burada böyük nüfuz sahibi kimi tanınır.

Maqsudkəndli Aybikə Məhəmməd qızından Hidayətin 3 qızı olmuşdur. 1910-cu ildə anadan olmuş Məryəm APİ-ni bitirmiş, Aşağı Ləgər kəndinin kəndxudası Xanbaba Səfərovun oğlu Əbillə ailə qurmuş-

гъуьлуьз фенай. 1926-йисуз дидедиз хьайи Жемилади Азербайжандин Гьукуматдин Медицинадин Институт акьалтӀарна, Бакудин 3-нумрадин поликлиникада духтурвиле кӀвалахнай. 1934-йисуз, Гьидаят хуьряй акъатай са шумуд вацралай дидедиз хьайи Бесиради илимдин рехъ кьуна. Ам Бакудин Университетдин доцент, химиядин илимрин кандидат я.

Туьркияда цӀийи хизан туькӀуьрай Гьидаятаз 3 хва хьанай. Нежмеддина, Фидаята ва Инаята институтар акьалтӀарна, бизнесменри хьиз чпин бубадин рехъ давамарна.

УЬМУЬРДИН САВРУХАР

Большевикри лезгийрин тӀвар-ван авай интеллигент Абид Амирасланов Наргин кьураматда гуьлле гана кьейи вахтунда адан паб Зуьлгьиже 28 йиса авай. Абид Салманан хва Амирасланов 1898-йисуз Дагъустандин Самур округдин Миграгъ хуьре дидедиз хьана. 1904-йисуз 6 йиса аваз бубадихъ галаз Бакудиз фейи Амираслан 12 яшинда Нобелан мяденра кӀвалахал акъвазнай. 1914-йисуз забастовкада иштирак авур гада кӀвалахалай алуднай. И савадлу жегьил гуьгъуьнлай тӀвар-ван авай инкъилабчи хьиз сейли хьанай. Азербайжандин большевикрин "Гъуьммет" тешкилат арадиз гъайибурукай тир адан хиве Дагъустандинни Азербайжандин арада дуствилинни стхавилин алакъаяр мягькемарун гьатнай. Ада Мукьтадир Айдунбеговахъни Къазимегьамед Агъасиевахъ галаз санал халкьдин арада инкъилабдин идеяяр теблигьнай.

Абид *Abid*

Зуьлгьиже *Zülhicə*

Советрин девирда Абид Амирасланов чӀехи къуллугърал акъвазнай. 1928-1930-йисара ада КцӀарин РИК-диз, гуьгъуьнлай райкомдиз регьбервал ганай. Ина тешкилатчивилин бажарагъдалди тафаватлу хьайи, халкьдин гьуьрмет къазанмишай ам Али Байрамлы ва Сальян районра райисполкомдин седривиле ва райкомдин сад лагьай секретарвиле тайинарнай. 1934-1936-йисара АСПС-дин седри хьайи А.Амирасланов республикадин тӀвар-ван авай ксарикай тир. 1937-йисуз ам Азербайжандин балугъчивилин майишатдин министрвиле тайинарнай.

dur. 1926-cı ildə anadan olmuş Cəmilə Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunu bitirib, uzun illər Bakının 3 saylı poliklinikasında rentgenoloq işləmişdir.

Bəsirə atası Hidayət vətəni tərk edəndən bir neçə ay sonra dünyaya gəlmişdir. 51 il fasiləsiz Bakı Dövlət Universitetinin kimya fakültəsində çalışan kimya elmləri namizədi, dosent Bəsirə Kərimova adlı-sanlı alimdir. Vətənə qayıtmaq ümidini itirən, Türkiyədə yenidən ailə quran Hidayətin üç oğlu - Nəcməddin, Fidayət və İnayət ali təhsil alaraq, ataları kimi adlı-sanlı iş adamları olmuşlar.

ACILARLA DOLU ÖMÜR

Bolşeviklər Abid Əmiraslanovu Nargin adasında güllələyəndə onun ömür-gün yoldaşı Zülhicənin 28 yaşı yenicə tamam olmuşdu. Abid Salman oğlu Əmiraslanov 1898-ci ildə Dağıstanın Samur dairəsinin Migrağ kəndində anadan olmuşdur. 1904-cü ildə 6 yaşında ikən atası ilə Bakıya köçən Əmiraslan 12 yaşında Nobelin neft mədənlərində işə düzəlir. 1914-cü ildə burada keçirilən tətildə iştirak etdiyinə görə onu işdən çıxarırlar. Sonralar o, adlı-sanlı inqilabçı olur.

Azərbaycan bolşeviklərinin "Hümmət" təşkilatını yaradanlardan biri kimi onun öhdəsinə Dağıstan və Azərbaycan xalqları arasında dostluq və qardaşlıq əlaqələrini möhkəmlətmək düşür. Müqtədir Aydınbəyov və Qazıməhəmməd Ağasiyevlə birlikdə o, ləzgi xalqı arasında inqilabi ideyalar təbliğ edir.

Sovet hakimiyyəti illərində A.Əmiraslanov rəhbər vəzifələrdə çalışır. 1928-1930-cu illərdə o, Qusar RİK-nə, sonradan Qusar Rayon Partiya Komitəsinə rəhbərlik edir. Burada təşkilatçılıq bacarığı ilə seçilən, xalqın etimadını qazanan A.Əmiraslanovu Əli Bayramlı və Salyan RİK-nin sədri və raykomun birinci katibi vəzifələrinə təyin edirlər. 1934-1936-cı illərdə AHİŞ-in sədri olan Abid Əmiraslanov respublikanın adlı-sanlı ziyalılarından biri idi. 1937-ci ildə Azərbaycan Balıqçılıq Təsərrüfatı naziri təyin olunan A.Əmiraslanov 1938-ci ildə "xalq düşməni" kimi həbs olunmuş və Nargin adasında güllələnmişdir.

Ингъе вичин бажарагъдалди, савадлувилелни ачух фикирлувилелди тафаватлу тир Абид Амирасланов везифадин кIарарал хкаж хьуникай хуш къвезвачирбурни гзаф авай. Гьабурун футфадалди 1938-йисуз Амирасланал “халкьдин душман” тIвар илитIна, дустагъда тунай ва Наргин кьураматда гуьлле гана кьенай. Халкьдин патай чIехи гьуьрмет къазанмишай, чIехи къуллугърал хьуниз килиг тавуна вичин рикIин михьивални инсанпересвал квадар тавур къени къилихрин Амирасланахъ галаз уьмуьр гьалзава лугьуз вичин кьисметдилай рази тир Зуьлгьиже. Жегьил хизан гьикьван бахтлу тир! Кьуд лагьай велед дуьньядиз атана кIанзавай абурун.

Роза *Roza*

Пуд гъвечIи аял - Роза, Султан ва Телман хуьз, кьуд лагьайди руфуна къекъуьрзавай кьакьан буйдин, иер дишегьлидикай садлагьана “душмандин паб” хьанай. Дердер тIимил тир хьиз, Ватандин ЧIехи дявени гатIуннай. Чкадин органри басрухар гуз, вирибуру негь авур и дишегьлидивай адан аялар къакъудна, Украинадин Кировоград вилаятдин Александрово шегьердин детдомдиз ракъурнай. Вилин накъвар селлериз элкъвей Зуьлгьижеди чIугур агьари везифайрал алай ксарин къван хьтин рикIериз эсер авуначир. Адал амайдалайни чIехи тагъ илисун къетIнай абуру - кIвачел залан дишегьли 8 йисуз Комидиз суьргуьн авунай.

Суьргуьнда кьуд лагьай аял хайи Зуьлгьиже фронтда авай солдатриз пекер цудай цехда кIвалахал акъвазнай. Ина стахановчи хьиз сейли хьайи ам 4 йисалай суьргуьндай азад авунай. КцIариз хтай Зуьлгьиже “халкьдин душмандин паб” хьиз къаршиламишнай. КIвал гьиляй акъатай, мукьвакьилийривай хьайи, садбуру кичIела вичиз саламни гузмачир свас вучдатIани тийижиз амай. КцIарин НКВД-диз регьбервал гузвайбуру адав гьалалвилелди фу нез тазвачир.

Ингъе хъсан инсанарни авачиз тушир. Ленинан тIваруниxъ галай куьчеда ялгъуздиз яшамиш жезвай Дуьгме халади Зуьлгьиже вичин кIвализ ахъайна, адаз дидевал авунай.

Садра РОНО-дин кьил Ильяс Ильясоваз дуьшуьшдай къвалал аял алаз обпитда кьапар чуьхуьзвай Зуьлгьиже - Абид Амирасланован яхунвиляй

Ucaboy, gözəl Zülhicə xalq arasında böyük hörmət sahibi olan xoşxasiyyət Əmiraslanla bir yerdə ömür sürdüyünə görə taleyindən razı idi. Gənc ailə xoşbəxt yaşayırdı. Onların dördüncü övladı dünyaya gəlməli idi. Üç azyaşlı uşağını - Rozanı, Sultanı və Telmanı böyüdən, boynunda dördüncünü bəsləyən ana əri güllələnəndən sonra “düşmən arvadı” kimi qələmə verildi və yerli orqanlar tərəfindən incidilməyə başladı. Bunlar azmış kimi, Böyük Vətən müharibəsinin ağır, həyəcanlı illəri gəldi. Hamının arxa çevirdiyi bu qadının uşaqlarını zorla əlindən alıb, Ukraynanın Kirovoqrad vilayətinin Aleksandrovo şəhərindəki uşaq evinə göndərdilər, Zülhicəni isə Komiyə sürgün etdilər.

Sürgündə dördüncü övladını dünyaya gətirən Zülhicə sexdə çalışır, cəbhədəki əsgərlərə paltar tikirdi. Burada staxanovçu kimi tanınan qadın 4 ildən sonra sürgündən azad edilir. Qusara qayıdan Zülhicəni “xalq düşməninin arvadı” damğası ilə qarşılayırlar. Evi əlindən alınmış, qohum-əqraba tərəfindən tərk olunmuş Zülhicəyə qorxudan salam belə vermirdilər. Qusar NKVD-sinə rəhbərlik edənlər bu bədbəxt qadına göz verib işıq vermir, onu halal çörək qazanmağa qoymurdular. Lakin həyat yaxşı insanlardan da xali deyildi. Lenin küçəsində tək yaşayan Düymə xala körpə uşaqla qapılarda qalmış bu talesiz qadını evində yerləşdirdi, onun qayğısına qaldı.

Зуьлгьиже вичин руш Розадихъ галаз *Zülhicə qızı Roza ilə*

Bir dəfə rayon maarif şöbəsinin müdiri İlyas İlyasov ictimai iaşə idarəsində işləyən, çirkli qazanları yuyan uşaqlı qadını - Abid Əmiraslanovun arvadı Zülhicəni görür və bundan sarsılır. Onun köməyi ilə Zülhicə tikiş sexinə işə düzəlir.

кIарабар хкатнавай паб акунай. РикI тIар хьайи ада дишегьлидиз пекер цудай цехда кIвалахдай куьмекар ганай.

Вичин пуд веледдин гел квадарай Зуьлгьиждин вилерин накъвар кьуразвачир. Адан аялар авай детдом бомбади чукIурнай. Аялрикай вуж сагъ аматIа садазни чизвачир. Гужалди чпин чими мукай яргъариз акъудай пуд етимдиз - Абиданни Зуьлгьиждин аялриз дердеринни хажалатрин дад вахтундилай фад чир хьанай. Гьавиляй детдомда сад садавай къакъатдачир абур. Ингье къарилай са къуз бомбади абурун детдом чукIурнай ва инин аялар гьарад саниз акъатнай. Роза, Султан ва Телманни сад садавай къакъатнай. Гзафбур мукьув гвай хуьрерин агьалийри чпин кIвалериз тухванай.

Зуьлгьиждин духтур стхадиз, военный госпиталдин начальниквиле кIвалахзавай духтур, полковник Мавлуд Поладоваз вичин вахан кьилел атанвай мусибатдикай хабар авай. Гьавиляй Украинадиз акъатай йикъалай ам ара датIана вичин хтулрихъ къекъвезвай. Эхирни са кьуьзуь къариди вичи 14 яшинда авай Роза хуьзвайди малумарнай адаз.

Яргъал йисарин чаравили штумарнавай халуни хтул сад-садан гарданра гьатна шехьнай. Мавлуд Розадив адан дидединни гъвечIи стхадин шикил, гьакIни КцIара абур амукьзавай кIвалин адрес вугана фронтдиз рекье гьатнай. Анжах Розади кьве гъвечIи стха жагъур тавунмаз дидедин кьилив хъфидач лагьана гаф ганвай. Кьве йисуз хуьр-хуьр, кIвалкIвал къекъвей и рушан вичин стхайрал рикI хьуни вири мягьтеларнай. Адаз эхирни абур къажгъанай. Дердери лигимарнавай и пуд аял эхирни поездда акьахна Ватандиз рекье гьатнай.

Гьа икI, Амирaслановрин хизан ахгатна. Гьахъсузвилер, кашар, дяведин цIаяр, чаравилер акур хайибур шумудни са йисар алатайдалай гуьгъуьниз сад лагьай гьилер тир хвешивиляй санал шехьиз.

Четинвилери лигимарнавай Зуьлгьиждин руш Розадихъ чIехи алакьунар авай. Бакудин Университетда кIелдайлани, инаг куьтягьна КцIар шегьердин 2- нумрадин урус мектебда кIвалахал акъвазайлани Роза Амирaслановади виридан гьуьрмет къазанмишнай. Гьахъ вине кьадай, инсафлу инсан хьиз чешнелу тир ам. Вичин уьмуьрдин эхирдалди гьа са чкада кIвалахнай ада. Муаллим хьизни, директор хьизни адан тай авачир. 40 йисуз ара датIана педагогвал, 28 йисуз директорвал авур и инсанди 40 йисуз вичин уьмуьрдин юлдашдихъ, райондин тIарван авай тарихдин муаллим Нариман Мамедовахъ галаз къуьн-къуьне кIвалахнай.

Üç övladının izini itirmiş qadının gözünün yaşı qurumurdu. Zülhicənin aldığı məlumatlara görə Ukraynada onun uşaqlarının yerləşdirildiyi uşaq evi bombardman nəticəsində dağılmışdı. Uşaqların sağ qalıb qalmaması sual altında idi.

Zorla isti yuvalarından didərgin salınmış balaca Əmiraslanovlar vətəndən uzaqlarda, yadlar arasında ata-ana nəvazişindən və qayğısından məhrum halda yaşayırdılar. Qəmin, kədərin dadını vaxtından tez bilmişdilər, ona görə də uşaq evində bir-birindən ayrılmırdılar. Lakin Böyük Vətən müharibəsi başlananda onların tərbiyə olunduqları uşaq evinin üstunə bomba düşməsi nəticəsində uşaqlar pərən-pərən düşdülər. Çoxları kimi Roza, Sultan və Telman da bir-birini itirdilər.

Zülhicənin həkim qardaşı, hərbi hospitalın rəisi vəzifəsində çalışan polkovnik Mövlud Poladovu bacısı Zülhicənin başına gələn müsibətlər ürəkdən sarsıtmışdı. Ona görə də o, Ukraynaya qədəm qoyduğu gündən bacısı uşaqlarının axtarışı ilə məşğul olmağa başladı. Nəhayət, onun axtarışlarının nəticəsi oldu. Bir gün ona bir qarının 14 yaşlı Rozanı öz evinə apardığını bildirdilər. Həmin ünvana gələn hərbçi axır ki, bacısının ilki Rozanı tapır. Döğmalar bir-birinə qovuşanda göz yaşlarını saxlaya bilmirdilər.

Mövlud Rozaya anasının və kiçik qardaşının şəkillərini, Qusarda onların qaldığı evin ünvanını verib, cəbhəyə yola düşür. Lakin Roza özünə söz vermişdi ki, iki kiçik qardaşını tapmayınca vətənə qayıtmayacaq. Ukraynada bu yeniyetmə ləzgi qızının inadcıllıqla apardığı axtarışlara bir neçə vilayət qoşuldu. Ev-ev gəzib qardaşlarını soraqlayan qızın fədakarlığı hamını kövrəldirdi. Nəhayət, inadcıl və qətiyyətli qız qardaşlarını tapır. Bir-birinə yenidən qovuşmuş doğmalar qatara minib, vətənə qayıdırlar. Əmiraslanovlar ailəsi uzun illərin ayrılığından sonra qovuşur. Haqsızlıqlar, aclıq, müharibə alovları, ayrılıqlar görmüş bu insanlar, ilk dəfə xoşbəxtliyin şirin dadını duyurlar.

Çətinliklərin mətinləşdirdiyi Zülhicənin qızı Roza savadlı və bacarıqlı qız idi. Azərbaycan Dövlət Universitetində təhsil alanda da, Qusar şəhər 2 saylı orta məktəbində çalışanda da Roza Əmiraslanova haqqı uca tutan insaflı insan kimi hamıya nümunə idi. O, ömrünün sonuna kimi eyni iş yerində işlədi .

Müəllim kimi də, direktor kimi də o, hamının sevimlisi oldu. 40 il fasiləsiz müəllimlik etdi, 28 il məktəb direktoru oldu. 40 illik ömür yoldaşı Nəriman Məmmədovla o, həm də iş yoldaşı idi.

БУРСАДАЙ КЦІАРИЗ

Вич туьрк тирди яргъал йисара виридакай чуьнуьхариз мажбур хьанай ам. ЦІийи гъукуматди и кардикай хабар кьуртІа адаз вил гана, экв гудачир. Лезги чІалалди хъсандиз рахазвай и касдин акунарни, къилихарни лезгийриз ухшар тир.

Туьркиядин Бурса шегьерда 1893-йисуз дидедиз хьайи Эфендиев Бегьлул Агьмедан хва 5 яшинда аваз етим амукьна. Кьисметди ам Бакудин нафтІадин мяденриз акъудна. Адан уьмуьр лезгийрин арада фена.

1917-1928-йисара КцІар райондин ЛукІар хуьре вичин майишат туькІуьрай ада Яргундал Хьил райондин малдарвилин союздин векилвиле, ЛукІарин совхозда гъамбарханадин заведишвиле, Чпира, КцІара ва Манкъулидхуьре селсоветдин седривиле, райсобесдин заведишвиле, ЦІийихуьре колхоздин седривиле кІвалахнай. 1943-1949-йисара Самур-Девечи къаналдин заведишвиле кІвалахай и кас Туьркиядай атанва лугьуз суьргуьндиз ракъурнай. Ам 1949-1953-йисара Томск вилаятдин Бакчар райондин Подолск поселокда яшамишиз мажбурнай.

Суьргуьндилай кьулухъ Хачмаз райондин Къусарчай станцияда гидроузелда кІвалахай Б.Эфендиев кьисметди цІийи кьилелай СДК-диз акъуднай. 1966-йисалай Самур поселокдин комендант хьайи и касдихъ халкьдин арада чІехи гъуьрмет авай.

BURSADAN QUSARA

Türk olduğunu o, uzun illər hamıdan gizlətməyə məcbur olmuşdu. Yeni hökumət bundan xəbər tutsaydı, ona göz verib, işıq verməzdi. Ləzgi dilində səlis danışan bu adam nə görkəmi, nə də təbiəti ilə ləzgilərdən seçilirdi.

Türkiyənin Bursa şəhərində 1893-cü ildə anadan olmuş Əfəndiyev Bəhlul Əhməd oğlu 5 yaşında yetim qalmış, yeniyetmə çağında Bakıya gəlib neft mədənlərində işləmişdir. Onun həyatı ləzgilər arasında keçmişdir.

1917-1928-ci illərdə Qusarın Qullar kəndində şəxsi təsərrüfatını yaratmış, 1929-cu ildən etibarən bir sıra məsul vəzifələrdə çalışmışdır. Hil Rayon Heyvandarlıq İttifaqının Həzrədəki nümayəndəsi, Qullar sovxozunda anbardar, Cibirdə, Qusarda və İmamqulukənddə kənd sovetinin sədri, rayon ictimai təminat şöbəsinin müdiri, Zeyxurda kolxoz sədri işləmişdir. 1943-1949-cu illərdə Samur-Dəvəçi kanalının rəisi vəzifəsində işləmiş Bəhlul Əfəndiyev türkiyəli olduğuna görə sürgün edilmiş, 1949-1953-cü illərdə Tomsk vilayəti Bakçar rayonunun Podolsk qəsəbəsində yaşamağa məcbur olmuşdur.

Sürgündən qayıtdıqdan sonra Xaçmaz rayonunun Qusarçay kəndindəki hidroqovşaqda işə düzələn Bəhlul 1966-cı ilə kimi burada çalışmışdır. 1966-cı ildə taleyi onu yenidən SDK ilə qovuşdurmuş, ahıl yaşlarına qədər burada qəsəbə komendantı vəzifəsində çalışmışdır.

НЯМЕТАН АЛИМ РУХВАЯР

Сулеймановар КцІарин тІвар-ван авай сихилрикай я. Нямет Сулейманов Къуба уездтдин виридалайни чІехи кьуларин заводдин иеси тир. XX асирдин сифте кьилера кардик кутур и заводда гъазилзавай тахтаярни шалманар Азербайжандин ва Дагъустандин шумудни са районриз тухудай. Гзаф кцІарвийри кІвалахзавай и завод зонадин чІехи карханайрикай сад тир.

Ингье 1926-йисуз Совет Гьукуматди Нямет заводдикай магьрумарнай ва кас вичин заводда фялевиле кІвалахиз мажбур хьанай. Гуьгъуьнлай ада Хачмаз райондин кьуларин заводда механиквиле кІвалахнай. Ам 1943-йисуз рагьметдиз фена.

Няметан 2 хцикай дяведин йисара тІвар-ван авай офицерар, гуьгъуьнлай алимар хьанай. 1916-йисуз

NEMƏTİN ALİM OĞULLARI

Süleymanovlar Qusarın adlı-sanlı nəsillərindəndir. Nemət Süleymanov inqilabdan əvvəl Quba qəzasının ən böyük taxta-şalban zavodunun sahibi olmuşdur. XX əsrin əvvəllərində yaradılmış bu zavodda istehsal olunan taxta-şalban Azərbaycanın və Dağıstanın ayrı-ayrı rayonlarına aparılırdı. Çoxlu qusarlının çalışdığı bu zavod bölgənin iri emal müəssisələrindən biri idi.

Lakin 1926-cı ildə Sovet hökuməti bu zavodu sahibinin əlindən alaraq milliləşdirir, Nemət isə özünün yaratdığı zavodda fəhlə işləməyə məcbur edilir. Bu haqsızlığa dözə bilməyən Nemət Xaçmaza köçüb, buranın taxta zavodunda mexanik işləyir. O, 1943-cü ildə vəfat edir.

Nemətin övladlarından ikisi bu ailənin adını hər

дидедиз хьайи, 1941-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Университет акьалтIарай Гьейбат Сулейманов дяведиз фенай. Взводдин командирвиле, ротадин командирдин заместителвиле къуллугъ авур кьилин лейтенант Гьейбат дяведай хурал “Яру гъед”ва I дережадин Ватандин ЧIехи Дяведин орденар ва цIудралди медалар алаз хтанай.

Гьейбат Heybət

Мавлуд Mövlud

Дяведилай кьулухъ ада Азербайжандин НафтIадинни Химиядин Институтда кIвалахнай. 1952-йисуз кандидатвилин диссертация хвейи доцент Гьейбат Сулейманова вичин уьмуьрдин эхирдалди Азербайжандин ИА-дин НафтIадинни Химиядин Процессрин Институтдин лабораториядиз регьбервал ганай. Ам “СССР-дин лайихлу химик” тIварцIиз лайихлу хьанай. Алим 1989-йисуз рагьметдиз фенай.

1920-йисуз дидедиз хьайи Мавлуд юкьван мектеб акьалтIарна дяведиз фенай. А девирдин газетрин чинриз лейтенант Мавлуд Сулейманован къагьриманвилерикай ихтилатзавай гзаф макъалаяр акъатнай. Ингье са тIимил берeдилай гадади хайибурал ракъурай шикилдай пагонар алачир аскерди килигзавай. На лугьумир, адан табийвилик квай аскерри есирда кьур немсериз гуьлле ганай кьван ва гьавиляй военный трибуналди Мавлуд пагонрикай магьрумарнай.

И карди Сулеймановрин хизандиз, гьакIни абурун мукьва-кьилийриз пашманвал гъанай. ЯтIани Мавлуда цIийи кьегьалвилер къалурнай ва дяве майор яз кьилиз акъуднай. Вич “Яру пайдах”, “Яру гъед” ва маса орденриз лайихлу хьайи Мавлуда МГУ-дин тарихдин факультет акьалтIарнай.

Ина кIелдайла испанви руш Бетадихъ галаз эвленмиш хьайи ам Бакудиз хтанай. Азербайжандин НафтIадинни Химиядин Институтда кандидатвилин диссертация хвейи ада яргъал йисара ина доцентвиле кIвалахнай. Алай вахтунда Мавлудан хизан Испанияда яшамиш жезва, адан хва Эмина Мадриддин Университет акьалтIарна.

yerdə ucaldır. 1916-cı ildə anadan olmuş, 1941-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirmiş Heybət Süleymanov Böyük Vətən müharibəsi illərində vzvod, sonradan rota komandirinin müavini olur, baş leytenant rütbəsində müharibəni başa vurur.

Cəbhədə göstərdiyi igidliklərə görə “Qırmızı ulduz”və I dərəcəli Böyük Vətən Müharibəsi ordenlərinə, eləcə də bir sıra medallara layiq görülən Heybət Süleymanov müharibədən sonra Azərbaycan Dövlət Neft və Kimya İnstitutunda fəaliyyətə başlayır. 1952-ci ildə namizədlik dissertasiyası müdafiə edən dosent Heybət Süleymanov ömrünün sonuna kimi Azərbaycan EA Neft və Kimya Prosesləri İnstitutunun laboratoriyasına rəhbərlik etmişdir. O, “SSRİ-nin fəxri kimyaçısı” adına layiq görülmüşdür. Alim 1989-cu ildə vəfat etmişdir.

1920-ci ildə anadan olmuş Mövlud orta məktəbi bitirib cəbhəyə yola düşür. M.Süleymanovun qəhrəmanlıqları ilə bağlı o dövrün cəbhə qəzetlərində bir neçə məqalə dərc olunmuşdu. Lakin bir müddət sonra Qusardakı doğmaları onun paqonsuz şəkillərini alırlar. Sən demə tabeliyindəki əsgərlər bir neçə alman əsirini özbaşına güllələdiyinə görə hərbi tribunal gənc leytenant Mövlud Süleymanovu paqonlarından məhrum edibmiş.

Bu hadisə onun Qusardakı əzizlərini ürəkdən sarsıdır. Lakin Mövlud yeni qəhrəmanlıqlar göstərir, müharibəni mayor rütbəsində başa vurur. “Qırmızı Bayraq”, “Qırmızı ulduz” ordenləri və başqa döyüş orden və medalları ilə təltif olunan M.Süleymanov Moskva Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinə daxil olur və oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirir.

Moskvada Mövlud Süleymanov ispan qızı Beta ilə evlənib Bakıya qayıdır və Azərbaycan Dövlət Neft və Kimya İnstitutunda işləyir. Burada namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək, uzun illər dosent vəzifəsində çalışır. Pensiyaya çıxdıqdan sonra ailəsi ilə İspaniyaya köçür. Onun oğlu Emin Madrid Universitetinin məzunudur.

РЕГЬИМ БУБА

Америкада "Азербайжан" жемият арадал гьайи, "Истикълал" газет чапдай акъудай Б.Бабаев М.А.Расулзадедин женгинин юлдаш тир.

Азербайжандин телевиденидин гунуграй "Регьим буба" хьиз сейли хьайи Бейдуллагь Регьиман хва Бабаев КцIар райондин Кичан хуьре дидедиз хьанай. Къубадин Хуьруьн Майишатдин Техникум ва Генжедин Хуьруьн Майишатдин Институт акьальтIарай ада са кьадар вахтунда КцIар райондин Яргун хуьре агрономвиле кIвалахнай.

1939-йисуз аскервилиз фейи жегьилди Ватандин ЧIехи дяве ина къаршиламишнай. Фашистри есирда кьур ам есирвиляй катнай. Ингье Сталинан репрессийрикай кьил къакъудун патал Италиядиз, анайни Америкадиз фенай.

Бейдуллагь Бабаева сифте яз океандин а пата "Азербайжан" жемият яратмишнай, 1970-йисалди адаз регьбервал ганай. И викIегь ва савадлу инсан М.А.Расулзаедин женгинин юлдаш тир. Б.Бабаеван рикIе вичин ватандиз - Азербайжандиз чIехи муьгьуьббат авай. Гъурбатда яргъал йисара уьмуьр гьалай Бейдуллагьа лезги ва азербайжан чIалар вичин уьмуьрдин эхирдалди рикIелай ракъурнавачир.

Нью Жерси штатдин Трентон шегьерда яшамиш хьайи, Республикачийрин Партиядин уьзви тир и бизнесменди вичин кьуд веледдизни лезги тIварар ганвай - Инжиханум, Керимхан, Регьимхан, Селимхан. Б.Бабаев 2004-йисуз рагьметдиз фена.

RƏHİM BABA

Amerikada "Azərbaycan" cəmiyyəti yaradıb, ona rəhbərlik etmiş, "İstiqlal" qəzetini nəşr etdirmiış B.Babayev M.Ə.Rəsulzadənin silahdaşı idi.

Azərbaycan televiziyasının verilişlərindən "Rəhim baba" adı ilə tanınan Beydulla Rəhim oğlu Babayev Qusar rayonunun Kiçan kəndində anadan olmuşdur. Quba Kənd Təsərrüfatı Texnikumunu və Gəncə Kənd Təsərrüfatı İnstitutunu bitirərək, bir müddət Qusar rayonunun Həzrə kəndində aqronom işləmişdir.

1939-cu ildə əsgərliyə gedən Beydulla Böyük Vətən müharibəsini Sovet Ordusu sıralarında xidmət edərkən qarşılayır. Faşistlərin əsir götürdükləri gənc tezliklə əsirlikdən qaçır. Stalinin repressiyalarından qurtulmaq üçün o, İtaliyaya, oradan da Amerikaya yollanır.

Okeanın o tayında ilk dəfə "Azərbaycan" cəmiyyəti yaradaraq, 1970-ci ilə kimi ona rəhbərlik etmiş, "İstiqlal" qəzetini nəşr etdirərək, həmvətənləri arasında yaymış Beydullah mərd və savadlı insan idi. M.Ə.Rəsulzadənin məslək yoldaşı olan B.Babayev doğma vətəni Azərbaycanın aşiqi və həsrətlisi idi. Qürbət eldə uzun illər yaşamış bu adam ömrünün axırına kimi ləzgi və Azərbaycan dillərini unutmamışdı.

Nyu Cersi ştatının Trenton şəhərində yaşayan, bizneslə məşğul olan, Respublikaçılar Partiyasının üzvü olan bu adam dörd övladına da ləzgi adlarını vermişdi - İncixanım, Kərimxan, Rəhimxan, Səlimxan. B.Babayev 2004-cü ildə vəfat etmişdir.

ЧИЛЕРБАН

1930-йисалай инихъ чIугунвай КцIар, Къуба, Худат районрин чилерин картайра Режеб Айдазадедин тIвар фад-фад гьалтда.

КцIар райондин Агъа Лакар хуьре 1894-йисуз дидедиз хьайи Режеб Агьаметан хва Айдазаде райондин сад лагьай чилербан хьиз сейли хьанай. Къубадин медреса акьалтIарна, Бакудин Чилерин Къурулушдин Техникумда чирвилер къачур ада 1932-йисалди Халкьдин Чилерин Комитетда кIвалахна. Хьилерин райкомдин чилерин отдел кардик кутурла адаз регьбервал гудай авай-авачир кандидат

YER QURULUŞÇUSU

1930-cu ildən başlayaraq, Qusar, Quba, Xudat rayonları üçün tərtib edilmiş xəritələrdə Rəcəb Aydazadənin adına tez-tez rast gəlmək olar.

Qusar rayonunun Aşağı Ləgər kəndində 1894-cü ildə anadan olmuş Rəcəb Ağamət oğlu Aydazadə Quba mədrəsəsini bitirib, 1925-1929-cu illərdə Bakı Yerquruluşçuluğu Texnikumunda təhsil almış, 1932-ci ilədək Xalq Torpaq Komitəsində işləmişdir. Hil Rayon Partiya Komitəsinin nəzdində torpaq şöbəsinin təşkili zamanı yerquruluşçusu vəzifəsinə R.Aydazadə yeganə namizəd idi.

Р.Айдазаде тир. И жавабдар везифади хуьрерин ва кьилди ксарин арада гьуьжетар гьялдай вахтунда адаз чIехи ихтиярар гузвай.

Советрин девирда КцIар ва Къуба районрин гзаф чилерин картаяр и касди чIугунай ва КцIарин талукь идарайри абурукай къедалди менфят къачузва. Р.Айдазаде алатай асирдин 30-йисара Азербайжандинни Дагъустандин арада сергьятар тайинардайла тешкил хьайи Гьукуматдин Комиссиядин уьзви тир.

Савадлувили адаз халкьдин патай чIехи гьуьрмет гъанай. Лезги, азербайжан, урус ва араб чIалар хъсандиз чизвай ада "Къуръандай" гзаф сураяр хуралай кIелдай ва абурун манаяр ачухардай.

1941-йисан июлдиз 47 йиса аваз гуьгьуьллудаказ дяведиз фини адан характер ачухарзава. И кичI тийижир кас 1944-йисуз, вичел залан хирер хьайидалай кьулухъ ватандиз хтанай ва рикI алай кIвалах давамарнай.

Самур-Девечи къаналдихъ галаз алакъалу крар гуьнгуьна хутадайла, КцIарани Къубада багълар кутадайла, КцIар-Къуба рехъ акъуддайла, ГадацIийихуьруьн электростанция арадал гъидайла Р.Айдазадеди мукьувай иштиракнай

КЦIАР АВАДАН АВУРДИ

Алатай виш йисан 60-йисара Муьслуьм Муртузаеван регьбервилик кваз КцIара гзаф проектар кардик кутунай.

Къуллугъдилай алуднавай инсан лугьуз теxедай хьтин гьуьрметдив рекье тун республикадин тарихда чIехи вакъиа тир. Келбежердай акъатай машинрин карвандихъ вишдалай гзаф машин авай. Келбежервийри вич райондин сад лагьай секретарвилин къуллугъдилай алуднавай Муьслуьм Муртузаев Бакуда кьван рекье тунай. Адаз чпин гьуьрмет ва кIанивал райондин жемятди и рекьелди къалурнай. 1970-йисан октябрдилай 1974-йисан январдалди Келбежердиз регьбервал гайи касди и гъвечIи дагъдин райондин меркез эцигунрин ва абадвилерин майдандиз, шегьердиз элкъуьрнай.

Советрин девирдин КцIар районни эцигунрай ва абадвилерай Муртузаев Муьслуьм Куьребеган хциз буржлу я. Яргъал йисара райондиз регьбервал гайи и чIехи алакьунрин иесиди Бакудай райондиз

Sovet dövründə Qusar və Quba rayonlarının torpaq bölgülərinin ilk xəritələri R.Aydazadənin iştirakı ilə tərtib edilmişdir və onlardan bu günədək müvəffəqiyyətlə istifadə olunur. R.Aydazadə nəinki respublikanın rayonlarındakı xüsusi mülkiyyətçilər, həmçinin kolxozlar, kəndlər arasındakı torpaq sərhədlərinin müəyyən edilməsində də iştirak edirdi. O, 30-cu illərdə Azərbaycanla Dağıstan arasında sərhədin təyin edilməsi üzrə təşkil edilmiş Dövlət Komissiyasının da fəal üzvü idi.

Dərin biliyi ona böyük hörmət qazandırmışdı. Ləzgi, Azərbaycan, rus və ərəb dillərini mükəmməl bilən R.Aydazadə "Quran"ın əksər surələrini əzbərdən deyir və onların mənasını şərh edirdi. 1941-ci ilin iyulunda, 47 yaşında könüllü surətdə cəbhəyə yola düşməsi bu adamın xarakteri haqqında təsəvvür yaradır. O, ağır yaralandıqdan sonra, 1944-cü ilin oktyabr ayında ordudan təxris olunaraq, öz işinə qayıtmışdır.

Samur-Dəvəçi kanalına səviyyə verilməsi, Quba və Qusar rayonlarında alma bağlarının salınması, Qusar-Quba yolunun tikintisi, Gədəzeyxür elektrik stansiyasından yüksək gərginlikli elektrik veriliş xəttinin çəkilişi R.Aydazadənin iştirakçısı olduğu iri həcmli işlərin bəziləridir.

QUSARI ABADLAŞDIRAN

Ötən əsrin 60-cı illərində Müslüm Murtuzayevin rəhbəriyi ilə burada bir sıra layihələr həyata keçirilmişdir.

Tutduğu vəzifədən azad edilmiş insanın təmtəraqla yola salınması respublikamızın tarixində nadir hadisə idi. Kəlbəcərdən çıxan maşın karvanında 100-dən artıq maşın var idi. Vəzifəli şəxslər və sadə adamlar siqnal verə-verə Kəlbəcər Rayon Partiya Komitəsinin sabiq birinci katibi Müslüm Murtuzayevi Bakıya yola salırdılar. Onlar öz minnətdarlıqlarını belə bildirirdilər. 1970-ci ilin oktyabrından 1974-cü ilin yanvarına kimi Kəlbəcər rayonuna rəhbərlik etmiş M.Murtuzayev bir neçə il ərzində dağlar qoynunda yerləşən bu kiçik rayon mərkəzini tikinti-quruculuq meydanına, şəhər tipli qəsəbəyə çevirmişdi.

Qusar rayonu da quruculuq, tikinti-abadlıq işlərinə görə Murtuzayev Müslüm Kürəbəy oğluna minnətdardır. Rayona rəhbərlik etdiyi illərdə ürəyi qurub-yaratmaq eşqi ilə döyünən bu insan mərkəzdən buraya ma-

марагълу проектар гъанай ва абур кьилиз акъуднай. Алатай асирдин 60-йисара чи республикадин кIвенкIвечи районрикай сад хьиз сейли хьайи КцIар вичин архитектурадай гьа и касдиз буржлу я. Муьслуьм Муртузаеван регьбервилик кваз КцIара гзаф иер куьчеярни майданар, паркар ва багълар кутунай, гегьенш абадвилин кIвалахар кьиле тухванай.

М.Муртузаева агъадихъ галай везифайрал кIвалахна: КцIарин райкомдин парткабинетдин заведиш (1942-1944), отделдин кьил (1945-1946), райкомдин секретарь (1946-1947), райкомдин II секретарь (1947-1952), Самур-Девечи къаналдин эцигунрин политотделдин кьил (1952-1954), КцIарин райкомдин I секретарь (1954-1956), Азербайжандин КП-дин ЦК-дин жавабдар кIвалахдар (1958), КцIарин райкомдин секретарь (1958-1962), Азербайжандин КП-дин ЦК-дин колхозринни совхозрин идарадин Кировабад шегьердин отделдин партиядин тешкилатдин секретарь (1962-1963), КцIарин райкомдин секретарь (1963-1965), КцIарин райкомдин I секретарь (1965-1970), Келбежер райкомдин I секретарь (1970-1974). М.Муртузаев инсанрин рикIел яратмишунрал рикI алай, цIийивилерихъ ялдай инсан хьиз алама.

raqlı layihələr gətirmiş, onların həyata keçməsi üçün əlindən gələni etmişdir. Uzun illər respublikanın yaraşıqlı rayon mərkəzlərindən biri kimi tanınmış Qusar öz arxitekturasına görə ona minnətdardır. Yüksək zövqü ilə seçilən Müslüm Murtuzayevin rəhbərliyi altında Qusarda bir sıra yaraşıqlı küçə və meydanlar, xiyaban və bağlar salınmış, geniş abadlıq işləri görülmüşdü.

M.Murtuzayev aşağıdakı vəzifələrdə çalışmışdır: Qusar Rayon Partiya Komitəsində partiya kabinetinin müdiri (1942-1944), şöbə müdiri (1945-1946), raykom katibi (1946-1947), raykomun ikinci katibi (1947-1952), Samur-Dəvəçi kanalı tikintisi siyasi şöbəsinin müdiri (1952-1954), Qusar Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi (1954-1956), Azərbaycan KP MK-nın məsul işçisi (1958), Qusar Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi (1958-1962), Azərbaycan KP MK ərazi istehsalat kolxoz-sovxoz idarəsinin Kirovabad şəhər şöbəsinin partiya təşkilatı katibi (1962-1963), Qusar Rayon Partiya Komitəsinin katibi (1963-1965), Qusar Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi (1965-1970), Kəlbəcər Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi (1970-1974). Müslüm Murtuzayev yaddaşlarda daim axtarışlar aparan yenilikçi və yaradıcı rəhbər kimi qalmışdır.

ПЕДИНСТИТУТДИН ДИРЕКТОР

Дяведай залан хирер алаз хтай Ниязи Эмирбегова 1944-йисалай кIевирдалди Къубадин Муаллимрин Институтдиз регьбервал ганай.

Ниязи Эмирбегов 1914-йисуз КцIар райондин Мучугъ хуьре дидедиз хьанай. Адан буба Муьзеффер савадлу ва алакьунар авай кас тир. Ада Бакуда машгьур миллионер Гь.З.Тагьиеван бухгалтервиле ва куьмекчивиле кIвалахнай. Гуьгъуьнлай хуьруьз хтай Муьзеффера ина мектеб кардик кутуна, муаллимвал авунай. КцIар районда савадсузвал терг авунин карда мукьувай иштирак авур Муьзеффера вичин пуд хцив - Сейфуллагьав, Тайибав ва Ниязидив кIелиз тунай.

1932-йисуз Къубадин педмектеб, 1939-йисуз АПИ-дин физикадинни математикадин факультет акьалтIарай Ниязиди КцIарин ва

PEDİNSTİTUTUN DİREKTORU

Müharibədə yaralanıb vətənə qayıdan Niyazi Əmirbəyov 1944-cü ildən ta bağlanana kimi Quba Müəllimlər İnstitutunun direktoru vəzifəsində çalışmışdır.

Niyazi Əmirbəyov 1914-cü ildə Qusar rayonunun Mucuğ kəndində anadan olmuşdur. Niyazinin atası Müzəfféri savadına və bacarığına görə məşhur milyonçu H.Z.Tağıyev mühasib vəzifəsinə təyin etmişdi. Müzəffər həm də milyonçunun yaxın məsləhətçisi idi. Kəndə qayıtdıqdan sonra Müzəffər məktəb açaraq, müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. Qusar rayonunda savadsızlığın ləğv olunmasında fəallıq göstərən Müzəffər 3 oğluna - Seyfullaha, Tayıba və Niyaziyə ali təhsil verir.

Niyazi 1932-ci ildə Quba pedməktəbini, 1939-cu ildə isə APİ-nin fizika-riyaziyyat fakültəsini bitirib,

Балакъусар хуьруьн мектебра муаллимвал авунай. Ватандин ЧIехи дяве къарагъайла ада гъиле яракь къунай. Дяведай залан хирер алаз хтай Н.Эмирбегова 1944-йисалай кIевирдалди Къубадин Муаллимрин Институтдиз регьбервал ганай.

1950-йисуз гилан НафтIадин Академияда кIвалахал акъвазай ада диссертация хвена, техникадин илимрин кандидатвилин тIвар къачунай. Ада и институтда, Политехнический Институтда ва гуьгъуьнлай АПИ-да доцентвиле кIвалахна. Ам 2006-йисуз 92 йиса аваз рагьметдиз фена.

Qusar şəhərində və Balaqusar kəndində müəllim işləyir. Böyük Vətən müharibəsində iştirak edən N.Əmirbəyov 1944-cü ildə ağır yaralanıb vətənə qayıdır. 1944-cü ildən ta bağlanana kimi Quba Müəllimlər İnstitutunun direktoru vəzifəsində çalışır.

1950-ci ildə Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutuna işə düzələn N.Əmirbəyov dissertasiya müdafiə edərək, texnika elmləri namizədi elmi dərəcəsini alır. Həmin institutda, Politexnik İnstitutunda və APİ-də dosent vəzifəsində çalışan alim 2006-cı ildə 92 yaşında vəfat etmişdir.

ЭЛ КIАНИ ИНСАН

Наруллагь Къадимов вич маарифдин кIвалахдар тушиз “Азербайжандин маарифдин кIвенкIвечи кIвалахдар” гьуьрметдин тIварцIиз лайихлу хьанай.

Адан алакьунар акьван зурбади, крар акьван хийирлубур тир хьи, кас вири республикадиз сейли хьанай. Ватандин ЧIехи дяведин цIаярай саламатдиз хтай Къадимов Наруллагь Имамкъулидин хва уьмуьрдин эхирдалди гьакъисагъвилелди вичин хуьруьнбурун къуллугъдал акъвазнай. Ам хайи хуьрелни хуьруьнбурал гзаф рикI алай, абурун яшайиш хъсанарун патал вири алахъунар авур инсан тир.

1950-йисуз “Яру Октябрь” колхоздиз ва гуьгъуьнлай и майишатдин бинедал тешкил хьайи М.Азизбегован тIварунихъ галай совхоздиз регьбервал гайи йисара ада хуьре гзаф эцигунарни абадвилер кьиле тухванай. Ина юкьван мектеб, аялрин бахча, азархана, идарадин дарамат, регьвер, фермаяр, чехир гьасилдай завод кардик кутунай. Манкъулидхуьруз Лечетрин хуьряй гунгаррив булахдин яд гъанай. Ам директор тир вахтунда М.Азизбегован тIварунихъ галай совхоз райондин кIвенкIвечи майишатрикай тир.

Вичин уьмуьрдин юлдаш Пакизатахъ галаз санал 11 велед чIехи авур и касди мектебдиз, муаллимриз, кIелдайбуруз иллаки къайгъударвал къалурнай. Мектебдихъ галаз алакъалу эцигунриз ада вичи регьбервал ганай. Наруллагь Къадимов 6-созывдин Азербайжан ССР-дин Верховный Советдин депутатвиле хкянай.

ELİNƏ VURĞUN İNSAN

Narullah Qədimov Azərbaycanda maarif sahəsinə heç bir aidiyyatı olmadığı halda “Respublikanın qabaqcıl maarif xadimi” fəxri adına layiq görülmüş nadir şəxslərdən idi.

Onun fəaliyyət sahələri o qədər geniş, gördüyü işlər o qədər faydalı idi ki, şöhrəti Qusardan uzaqlara yayılmışdı. Böyük Vətən müharibəsinin odalovundan çıxan, İmamqulukəndə vurğun olan Qədimov Narullah İmamqulu oğlu həyatını doğma kəndinin inkişafına sərf etmiş nadir insan idi. O, həmvətənlərinin həyat tərzini yaxşılaşdırmaq üçün əlindən gələni etmişdir.

1950-ci ildə “Qırmızı Oktyabr” kolxozuna sədr, sovxozlar yarananda M.Əzizbəyov adına sovxoza direktor təyin olunan bu adamın rəhbərliyi ilə kənddə geniş tikinti-quruculuq işləri həyata keçirilmiş, əhalinin güzəranı xeyli yaxşılaşmışdı. İmamqulukənddə tikilmiş orta məktəb, uşaq bağçası, mədəniyyət evi, xəstəxana, idarə binası, elektriklə işləyən dəyirman, texniki binalar, heyvandarlıq və quşçuluq kompleksləri, fermalar, şərab istehsal edən zavod-sex onun adı ilə bağlı idi.

O, Ləcət kəndindən İmamqulukəndə bulaq suyu çəkdirmişdi. Onun dövründə M.Əzizbəyov adına sovxoz rayonun qabaqcıl təsərrüfatlarından idi və dövlət planlarını hər il artıqlaması ilə yerinə yetirirdi.

Arvadı Pakizat ilə 11 uşaq böyüdən bu insan məktəbə və məktəblilərə qarşı olduqca diqqətcil idi. Məktəblə bağlı tikinti-abadlıq işlərinə özü şəxsən rəhbərlik edirdi. Narullah Qədimov 6-cı çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinə deputat seçilmişdi.

АГРОНОМРИН МУАЛЛИМ

Ада алатай асирдин 50-йисара КцIара агрономрин несил арадиз гъанай, 20-далай гзаф жегьилриз и сенятдив агакьиз куьмекар ганай.

Хуьлуьхъа дидедиз хьайи Садуллагьа дуьньядиз атай 15 йикъалай диде, са йисалай буба квадарнай. Кьисметди кIевера тунатIани, инсанрихъ рикI кудай, хийирлу крарихъ ялдай кас хьиз сейли хьанай. Ам кцIарвийрин рикIел фу гудай кас хьиз алама.

1928-йисуз Генжедин Зираэт ва Сенят Техникум кьилиз акъудай С.Рзаева 1930-йисуз Хьил райондин хуьруьн майишатдин отделдин кьилин агрономвиле, 1934-йисуз КцIарин МТС-дин кьилин агрономвиле кIвалахнай. Гуьгъуьнлай ам Ниждин ва Закъаталадин шуьмягъар михьдай заводрин кьилин агрономвиле тайинарнай.

Ватандин ЧIехи дяве къарагъайла гъиле яракь кьур С.Рзаев 1942-йисуз вичел залан хирер алаз аскервиляй хтанай. Адал а девирдин четин везифайрикай сад - МТС-дин директорвал ихтибар авунай. 1943-1946-йисара С.Рзаева регьбервал гайи КцIарин МТС-диз Дагъустандай ва Урусатдай гзаф машинар ва тракторар гъанай. Гьа и карди районда алава яз агъзур гектарралди цанар цадай ва кашарин вилик пад кьадай мумкинвал ганай.

1947-йисалай Калининан тIваруникхъ галай колхоздиз ва М.Горькийдин тIваруникхъ галай совхоздиз регьбервал гайи Садуллагь Рзаев бажарагълу ва нуфузлу кас тир. Адан хци Имран Рзаева 27 йис я "Азербколхозларарасысагъламлыкъ" объединенидиз регьбервал гуз. Ам 2007-йисуз Азербайжандин "Тэрэкъкъи" медалдиз лайихлу хьана.

AQRONOMLAR MÜƏLLİMİ

O, ötən əsrin 50-ci illərində Qusarda böyük bir aqronomlar nəsli yetişdirmiş, bu ixtisasa yiyələnməkdə 20-dək gəncə kömək göstərmişdir.

Sadullah Rzayev Xuluq kəndində anadan olmuşdur. Dünyaya gəldiyi 15 gündən anasını, bir il sonra atasını itirsə də, həyat onu sarsıda bilmədi. İnsanlara qarşı xeyirxah olmaq elmini öyrənən S.Rzayev "çörək verən kişi" kimi elin yaddaşında qaldı.

1928-ci ildə Gəncə Ziraət və Sənət Texnikumunu bitirmiş S.Rzayev 1930-cu ildə Hil rayon kənd təsərrüfatı şöbəsinin baş aqronomu, 1934-cü ildə Qusar Rayon MTS-nin baş aqronomu işləyir. Sonradan o, Nic və Zaqatala fındıqtəmizləmə zavodlarının baş aqronomu təyin edilir.

Böyük Vətən müharibəsi başlananda əlinə silah alan S.Rzayev 1942-ci ildə ağır yaralanaraq, ordudan tərxis edilir. Vətənində ona dövrün məsul vəzifələrindən birini - MTS direktorluğunu etibar edirlər. 1943-1946-cı illərdə S.Rzayevin rəhbərlik etdiyi Qusar MTS-i bölgədə ən çox texnikaya malik müəssisə idi. Dağıstandan və Rusiyadan rayona xeyli maşın və traktor gətirən S.Rzayev təsərrüfatlarda əlavə olaraq min hektarlarla taxıl əkilməsinə, bununla da aclığın qarşısını almağa kömək etmişdir.

1947-ci ildən başlayaraq uzun illər rayonun Kalinin adına kolxozuna və M.Qorki adına sovxozuna rəhbərlik etmiş Sadullah Rzayev bacarıqlı və nüfuzlu təsərrüfat başçısı idi. Onun oğlu İmran Rzayev 27 ildir ki, "Azərbkolxozlararasısağlamlıq" Respublika Birliyinə başçılıq edir. O, 2007-ci ildə Azərbaycanın "Tərəqqi" medalına layiq görülmüşdür.

КЪАЦУ ГЕЛЕР ТУРДИ

Сумгаитдин 25 йисан юбилейдиз КцIарай жегьил шегьердиз адетдин тушир савкьват - 4 агъзур чинардин къелемар рекье тунай.

Абур вичин гъилералди арадиз гъайи КцIар райондин ГьасанкIеле хуьруьн муаллим Абдуллетиф Мусаеваз "Сумгаитдин гьуьрметлу ватандаш" тIвар ганай. Гьа чIавалай гзаф йисар алатнава. Гила а къелемрикай чIехи тарар хьанва. Абуру шегьердиз ярашух гузва. Абдуллетиф муаллимдин къа-

YAŞIL İZLƏR QOYAN

Sumqayıtın 25 illik yubileyi təntənə ilə qeyd olunanda Qusardan gənc sənaye şəhərinə qeyri-adi hədiyyə - 4 min çinar tingi yola salındı.

Onları öz əli ilə yetişdirmiş Qusar rayonundakı Həsənqala kəndinin sakini Abdullətif Musayev "Sumqayıtın fəxri vətəndaşı" elan olundu. O vaxtdan uzun illər keçib. Həmin tinglər indi qəddqamətli ağaclar olub, şəhərə yaraşıq verir. Abdullətif müəllimin yaşıl avtoqraflarına Qusar şəhər stadionun-

цу автографар КцIар шегьердин стадион-да, интернатдин гъенел, шегьердин куьчейрани гьалтзава. А.Мусаеван 15 агъзур къелем чи республикадин чара-чара чкайра зурба тарариз элкъвенва.

КцIар райондин ГьасанкIеле хуьре дидедиз хьайи, Къубадин педмектеб ва АПИ акьалтIарай Абдуллетиф муаллимди Худат райондин Пиркъули, КцIар райондин Балакъусар ва ГьасанкIеле мектебра муаллимвиле ва директорвиле кIвалахнай.

Ада мектебда арадиз гьайи зегьметдин бригададин суракьар вири республикадиз чкIанай. Ина адан ва биологиядин муаллим Шагьбала Жаббарован регьбервилик кваз 10 агъзурралди къелемар цанай. Рагьметдиз фенватIани, Абдуллетиф муаллимдин къацу гелери ам фадфад кцIарвийрин рикIел хкизва.

da, internat məktəbinin həyətində də rast gəlmək olar. Ümumiyyətlə, A.Musayevin yetişdirdiyi 15 mindən çox ağac respublikamızın müxtəlif guşələrində əkilmişdir.

Qusar rayonundakı Həsənqala kəndində anadan olmuş, Quba pedməktəbini və APİ-ni bitirmiş Abdullətif müəllim vaxtilə Xudat rayonunun Pirqulu, Qusar rayonunun Balaqusar və Həsənqala kənd məktəblərində müəllim və direktor işləmişdir.

Abdullətif Musayevin məktəbdə yaratdığı əmək briqadasının şöhrəti bütün respublikaya yayılmışdı. Burada onun və biologiya müəllimi Şahbala Cabbarovun rəhbərliyi ilə 10 minlərlə ağac tingi yetişdirilmişdi. İndi həyatda olmasa da, Abdullətif müəllimin yaşıl izləri insanlara bu xeyirxah adamı tez-tez xatırladır.

ЗЕГЬМЕТДИН ИГИТ

КцIарай Социализмдин Зегьметдин Игит лагьай гьуьрметдин тIварцIиз тек са кас - Низамеддин Агьамурадов лайихлу хьанай.

Алатай асирдин 70-йисара Бакудин А.Къараеван тIварунихъ галай нафтIар михьдай заводдин 39-установкадиз регьбервал гайи Низамеддин Агъамурадован тIвар вири республикадиз сейли хьанай. Адан цIийи теклифар себеб яз заводди гьар йисуз пландилай артух 150 агъзур тон нафтIадин магьсулар гьасилзавай. Им санлай а чIавуз Бакудин вири машинри са йисуз серфзавай бензиндиз барабар тир.

Низамеддин Агъамурадан хва Агъамурадов 1935-йисуз КцIар райондин Хурай хуьре дидедиз хьана. Дидени буба фад квадарай ам КцIарин детдомда чIехи хьана. 1953-йисуз А.Къараеван тIварунихъ галай нафт михьдай заводда операторвиле кIвалахал акъвазай Низамеддина гуьгъуьнлай виридалайни чIехи установкадиз регьбервал гана.

Азербайжандин КП-дин XXVIII ва XXIX съездрин иштиракчи хьайи ам ЦК-дин уьзвивиле хкянай. Н.Агъамурадов гьакъисагъвилелди чIугур зегь-

ƏMƏK QƏHRƏMANI

Qusar rayonundan Sosialist Əməyi Qəhrəmanı fəxri adına təkcə bir adam - Nizaməddin Ağamuradov layiq görülmüşdür.

Ötən əsrin yetmişinci illər Bakısının qaynar əmək həyatında Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Nizaməddin Ağamuradovun xüsusi yeri var idi. Ə.Qarayev adına neftayırma zavodundakı 39-cu qurğunun rəisi Nizaməddin Ağamuradovun 30-dan artıq səmərələşdirici təklifi istehsalata tətbiq olunmuş, nəticədə hər il 150 min tondan artıq neft məhsulları istehsal olunmuşdu. Bu, o dövrdə Bakı şəhərinin minik avtomobillərinin bir illik yanacağı demək idi.

Nizaməddin Ağamurad oğlu Ağamuradov 1935-ci ildə Qusar rayonunun Xuray kəndində anadan olmuş, Qusar şəhərindəki uşaq evində tərbiyə almışdır. O, Bakı Neft Texnikumunu, sonradan isə Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunu bitirmişdir. 1953-cü ildə Ə.Qarayev adına neftayırma zavodunda əmək fəaliyyətinə başlamış, operator köməkçisindən qurğu rəisi vəzifəsinə kimi yüksəlmişdir.

Azərbaycan KP XXVIII və XXIX qurultaylarının

метдай Ленинан ордендиз ва гьакIни Зегьметдин Яру Пайдах ордендиз лайихлу хьанай. 1971-йисуз Социализмдин Зегьметдин Игитдин тIвар къачур адаз "Яру Гъед" орден ганай. Ада 1981-1984-йисара Баку шегьердин бензин ацIурдай станцийрин начальниквиле, гуьгъуьнлай Республикадин Кудай ЗатIарин Комитетдин идарайра инженервиле кIвалахна.

iştirakçısı olmuş, MK-nın üzvi seçilmiş, Lenin ordeni, Qırmızı Əmək Bayrağı və "Qızıl Ulduz" ordenləri ilə təltif olunmuş, 1971-ci ildə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür. Nizaməddin Ağamuradov 1981-1984-cü illərdə Bakı şəhər benzindoldurma stansiyaları idarəsinin rəisi, sonrakı illərdə Respublika Dövlət Yanacaq Komitəsinin idarələrində mühəndis işləmişdir.

АГЪСАКЪАЛ ЖУРНАЛИСТ

Жегьил чIавалай журналистикадив эгечIай ада вичин уьмуьрдин эхиримжи 20 йисни рикI алай и пешедиз бахшнай.

Селимхан Зиядханан хва Азизов 1922-йисуз КцIар райондин ЧIехи Муругърин хуьре дидедиз хьана. 1939-йисуз КцIарин педмектеб акьалтIарай ада Хуьлуьхърин, ТIигьиррин ва ЧIехи Муругърин юкьван мектебра муаллимвиле ва директорвиле кIвалахна.

Гуьгъуьнлай Азербайжандин Гьукуматдин Педагогикадин Институт тафаватлувилелди куьтягьна, Азербайжандин ИА-дин Тарихдин Институтдин диссертант хьана. Кандидатвилин диссертация хвена кIанзавай ам, Азербайжандин КП-дин ЦК-дин инструкторвиле тайинарна, пуд йисалай райкомдин заведишвиле кIвалахун патал КцIар райондиз рахкурна.

1952-1962-йисара ада "Социализмадин темп" газетдиз регьбервал ганай. Гуьгъуьнлай 20 йисуз КцIар райондин исполкомдин седридин заместителвиле кIвалахнай. С.Азизова районда мектебар, аялрин бахчаяр, медениятдин дараматар эцигуниз регьбервал гана, спорт вилик тухун патал алахъунар авунай.

Ам са шумудра райондин советдин депутатвиле хкянай. КцIарин 1-нумрадин мектебда тарихдин тарсар гайи С.Азизов дерин чирвилер ва дуьньякьатIунар авай савадлу муаллим хьиз сейли тир. Селимхан Азизова 1982-йисалай вичин уьмуьрдин эхирдалди, вичин 80 йис жедалди, санлай 20 йисуз КцIар райондин чкадин радиодин редакциядин редакторвиле кIвалахнай.

AĞSAQQAL JURNALİST

Hələ gənclik illərindən jurnalistika ilə məşğul olmuş Səlimxan Əzizov ömrünün son 20 ilini də sevdiyi peşəyə həsr etmişdir.

Səlimxan Ziyadxan oğlu Əzizov 1922-ci ildə Qusar rayonunun Böyük Muruq kəndində anadan olmuşdur. 1939-cu ildə Qusar Pedaqoji Məktəbini bitirib, Xuluq, Düztahir və Böyük Muruq kəndlərində müəllim və direktor işləmişdir.

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu fərqlənmə diplomu ilə bitirib, Azərbaycan EA-nın dissertantı olan S.Əzizov namizədlik dissertasiyasının müdafiəsi ərəfəsində Azərbaycan KP MK-nın təlimatçısı vəzifəsinə təyin olunmuşdur. 3 il sonra o, Qusar Rayon Partiya Komitəsinə şöbə müdiri vəzifəsinə göndərilmişdir.

1952-1962-ci illərdə S.Əzizov Qusar rayonunda çıxan "Sosializm tempi" qəzetinin redaktoru vəzifəsində çalışmışdır. Sonrakı 20 ildə o, fasiləsiz olaraq RİK sədrinin müavini vəzifəsində işləmişdir. Bu vəzifədə çalışarkən o, rayonda məktəb binalarının, uşaq bağçalarının, mədəniyyət evlərinin tikintisinə, parkların salınmasına, idmanın inkişafına rəhbərlik etmişdir.

S.Əzizov bir neçə çağırış rayon sovetinin deputatı seçilmişdir. O, eyni zamanda Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbdə tarix dərslərini tədris etmiş, savadlı və nüfuzlu müəllim kimi ad-san qazanmışdır. 1982-ci ildən ömrünün sonuna kimi, 20 il fasiləsiz rayon radio verilişləri redaksiyasının redaktoru işləmiş Səlimxan Əzizov 80 yaşı tamam olana kimi həmin vəzifədə çalışmışdır.

ЭЦИГУНРИЗ РЕГЬБЕРВАЛ ГАНА

Азербайжан Республикадин гьукуматдин эцигунрихъ галаз алакъалу къуллугърал Шаир Гьасанова 50 йисуз ара датӀана кӀвалахнай.

Шаир Нежмеддинан хва Гьасанов 1936-йисуз КцӀар шегьерда дидедиз хьана. Ина 2-нумрадин юкьван мектеб акьалтӀарна, Азербайжандин Политехник Институтда кӀелна. 1959-йисалай адал шумудни са регьбер везифаяр ихтибарна.

Чи республикадин шегьерра ва районра яргъал йисара кьиле фейи эцигунрин, гуьнгуьна хтунрин ва абадвилерин кӀвалахар адан тӀварцихъ галаз алакъалу я. Ада Азербайжандин хуьруьн эцигунрин министрдин I заместителвиле, министрвиле, Азербайжан Республикадин Агропромдин седридин заместителвиле, Гьукуматдин Эцигунрин Идарадин седридин заместителвиле, эцигунрин материалрин министрвиле, Азербайжандин Эцигунрин Материалрин Гьукуматдин Концерндин седривиле, республикадин коммунал майишатдин министрвиле кӀвалахна, Гьукуматдин Эцигунрин Компанидиз регьбервал гана. Ам пудра Азербайжандин Верховный Советдин депутатвиле хкяна.

Шаир Гьасанова 2006-йисалай "Самур" Лезги Милли Меркездиз регьбервал гузва.

TİKİNTİLƏRƏ RƏHBƏRLİK ETDİ

Azərbaycan Respublikasının dövlət tikintiləri ilə əlaqədar məsul vəzifələrdə Şair Həsənov 50 il fasiləsiz olaraq çalışmışdır.

Şair Nəcməddin oğlu Həsənov 1936-cı ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Qusar şəhər 2 saylı rus orta məktəbini bitirdikdən sonra Azərbaycan Politexnik İnstitutunda təhsil almışdır. Buranı başa vurub, öz ixtisası üzrə bir sıra yerlərdə çalışan Ş.Həsənov savadı və təşkilatçılıq bacarığı ilə seçilmiş, 1959-cu ildən etibarən rəhbər vəzifələrə irəli çəkilmişdir.

Respublikamızın şəhər və rayonlarında həyata keçirilmiş bir sıra tikinti-abadlıq, yenidənqurma işləri birbaşa onun adı ilə bağlıdır. O, Azərbaycan kənd tikintisi nazirinin I müavini, Kənd tikinti naziri, Azərbaycan Respublikası Aqrar Sənaye Birliyinin sədr müavini, Dövlət Tikinti İdarəsinin rəis müavini, tikinti materialları naziri, Azərbaycan Tikinti Materialları Dövlət Konserninin sədri, respublika kommunal təsərrüfatı naziri, Dövlət Tikinti Şirkətinin sədri vəzifələrində çalışmışdır. IX-X-XI çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı seçilmişdir.

Şair Həsənov 2006-cı ildən "Samur" Ləzgi Milli Mərkəzinə rəhbərlik edir.

ЗЕРИФАДИЗ ГЬУКУМАТДИН ПРЕМИЯ

КцӀарин тарихда тек са инсан Азербайжан Республикадин Гьукуматдин Премиядиз лайихлу хьана - ам Зерифа Кьасумова я.

Кировабаддин (гилан Генжедин) храдай затӀарин комбинатдин кӀвалахдар Зерифа Кьасумовадиз 1987-йисуз Азербайжан Республикадин Гьукуматдин Премия ганай. 40 йисуз ара датӀана гьакъисагьвилелди кӀвалахай и дишегьли Азербайжан ССР-дин Верховный Советдин депутатвиле хкянай, кьведра Зегьметдин Яру Пайдах ордендиз лайихлу хьанай.

КцӀар райондин Агъа Лакаррин хуьре Алибуба Шихиеван хизанда дидедиз хьайи руш аялзамаз етим амукьнай ва ам Кировабаддин етимханадиз ракъурнай. Лезги руша кьисметди вич акъудай къадим шегьерда вичиз зегьметдин гуьмбет хкажнай.

ZƏRİFƏNİN DÖVLƏT MÜKAFATI

Qusar rayonunun tarixində bircə nəfər Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mükafatına layiq görülmüşdür. O, Zərifə Qasımovadır.

Kirovabad (indiki Gəncə) toxuculuq kombinatının işçisi Zərifə Qasımova 1987-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mükafatına layiq görülmüşdür. 40 il fasiləsiz olaraq həmin müəssisədə çalışmış, rəşadətli əməyi ilə fərqlənmiş bu qadın Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı seçilmiş, iki dəfə Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni ilə təltif olunmuşdur.

Qusar rayonunun Aşağı Ləgər kəndində Əlibaba Şixiyevin ailəsində dünyaya gəlmiş qız uşaq ikən yetim qalmış və Kirovabad uşaq evində tərbiyə almışdır. Ləzgi qızı taleyin onu qovuşdurduğu qədim şəhərdə özünə zəhmətdən abidə ucaltmışdır.

50 ЙИСУЗ УНИВЕРСИТЕТДА

Чи сейли алим Бесира Керимовади 51 йис я ара датIана Бакудин Гьукуматдин Университетдин химиядин факультетда кIвалахиз.

Химиядин илимрин кандидат, доцент Бесира Гьидаятан руш Керимова университетдин нуфузлу муаллимрикай я. Адалди гьам муаллимри, гьамни студентри дамахда. Б.Керимова 1934-йисуз КцIар райондин Макьсудхуьре дидедиз хьана. Ина юкьван мектеб акъалтIарна ам Къубадин педмектебдик экечIна. Гуьгъуьнлай Азербайжандин Гьукуматдин Университетдик экечIай руша инаг яру дипломдалди куьтягьна. Илимдал гзафни-гзаф рикI алай ам аспирантурада туна.

1967-йисуз кандидатвилин диссертация хвейи, 80-дав агакьна илимдин кIвалахрин автор тир Бесира Керимова чи республикадин тIвар-ван авай алимрикай я. Ада и кьилин вузда муаллимвал ийиз яргъал йисар я.

“НЕФТ ДАШЛАРЫДИН” ЭНЦИКЛОПЕДИЯ

1949-йисан 8-ноябрдиз Нефт Дашларыда нафтIадин сад лагьай къуйди фонтан авурла хвеши хьайибурук Шихзада Яралиевни квай.

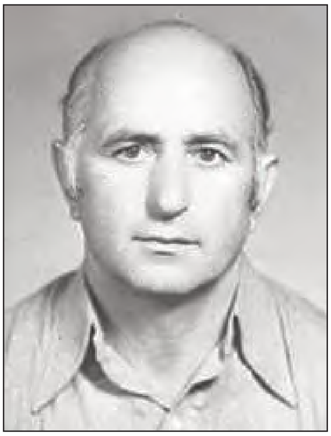

АчIавуз Шихзадади машгьур М.Каверочкинан бригадада кIвалахзавай. 2009-йисуз Нефт Дашларыдин 60-йисан юбилей къейд ийидайла и бригададай тек са кас - Шихзада Яралиев сагъ амай. Адаз ярар-дустари “Нефт дашларыдин чан алай энциклопедия” тIвар ганва.

Шихзада Шихвелидин хва Яралиев 1926-йисуз КцIар райондин ГадацIийихуьре дидедиз хьана. Юкьван мектеб акьалтIарайла ам 1944-йисуз партиядин эверуналди Бакудин нафтIадин мяденриз рекье гьатнай. Нефт Дашларыда къуяр эгъуьндайла ада гайи 3 теклифди и касдин алакьунар винел акъуднай ва ам эгъуьнин устIарвиле тайинарнай. Шихзададин къуйди фонтан авурла им вири уьлкведин сувардиз элкъвенай. Муькуь юкъуз

50 İL UNİVERSİTETDƏ

Respublikamızın tanınmış alimi Bəsirə Kərimova 51 il fasiləsiz olaraq bir yerdə - Bakı Dövlət Universitetinin kimya fakültəsində çalışır.

Kimya elmləri namizədi, dosent Bəsirə Hidayət qızı Kərimova universitetin nüfuzlu müəllimlərindəndir. Onunla həm müəllimlər, həm də tələbələr fəxr edirlər. B.Kərimova 1934-cü ildə Qusar rayonundakı Maqsudkənddə anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi, Qubada pedməktəbi bitirən Bəsirə 1952-ci ildə ADU-nun kimya fakültəsinə daxil olmuşdur. Ali məktəbi qırmızı diplomla başa çatdıran Bəsirənin elmə olan böyük marağını nəzərə alaraq, təhsilini davam etdirməkdən ötrü onu aspiranturada saxlamışlar.

1967-ci ildə namizədlik dissertasiyasını müdafiə edən, 80-ə yaxın elmi məqalənin müəllifi olan Bəsirə Kərimova respublikamızın tanınmış kimyaçı alimlərindəndir.

“NEFT DAŞLARI”NIN ENSİKLOPEDİYASI

1949-cu ilin noyabrın 8-də Neft Daşlarında ilk neft quyusu fontan vuranda buna ən çox sevinənlərdən biri Şixzada Yarəliyev idi.

O vaxt Şixzada Yarəliyev M.Kaveroçkinin briqadasında işləyirdi. 2009-cu ildə Neft Daşlarının 60-illik yubileyi təntənə ilə qeyd ediləndə briqadadan təkcə bir adam - Şixzada Yarəliyev sağ idi. Çoxları onu “Neft Daşlarının canlı ensiklopediyası” adlandırır.

Şixzada Şixvəli oğlu Yarəliyev 1926-cı ildə Qusar rayonunun Gədəzeyxür kəndində anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirib 1944-cü ildə partiyanın çağırışı ilə Bakının neft mədənlərinə yollanmışdır. Neft Daşlarında quyu qazarkən onun verdiyi 3 səmərələşdirici təklif bu adamın bacarığını üzə çıxarır və o, qazma ustası vəzifəsinə təyin edilir. Şixzadanın qazıdığı quyu fontan vuranda bu, bütün ölkədə böyük bayrama çevrilir. Həmin günün səhəri hərbi barkasa minib Neft Daşlarına gəlmiş o vaxtkı

военный баркасда акьахна Нефт Дашларыдиз атай республикадин регьбер Мир Жафер Багьирован эмирдалди нефтчийриз къиметлу савкьватар ва премияр ганай. 46 йисуз гьакъисагъвилелди Нефт Дашларыда кIвалахай, "Зегьметдин Яру Пайдах" ордендиз лайихлу хьайи агьсакъал 1995-йисалай пенсиядиз фена.

ГЬАЖИЕВРИН УНИВЕРСИТЕТ

И хизандин 10 веледдикай 8-да университетда кIелнай. Гьавиляй кцIарвийри зарафатдалди и вуздал "Гьажиеврин университет" тIвар эцигнай.

Абдул Гьажидин хва Гьажиев (1905-1955) Вини Лакардал дидедиз хьана. Хурайрин хуьруьн селсоветдиз, КцIар шегьердин исполкомдиз регьбервал гайи ам вичихъ гзаф алакьунар авай кас тир. Адан паб Сунакъиз Вурвай тир. ЦIуд аял хана хвейи адаз "Къагьриман дидедин" тIвар ганай. Гьажиеври вирида институтар, 8 касди Азербайжандин Гьукуматдин Университет акьалтIарна. Абурукай пудакай алимар, пудакай журналистарни кхьирагар хьана.

Абдул ва Сунакъиз

Abdul və Sonaqız

Хизандин сад лагьай велед географиядин илимрин кандидат Гьулсабагь Гьажиева Бакудин Гьукуматдин Университетдин доцент я. Асяди университет акьалтIарна "Къизил Къусар" ва "Баку" газетра кIвалахна. Жавагьир физикадинни математикадин муаллим я. Университетдин филологиядин факультет акьалтIарна Азербайжандин телевидениеда ва "Вышка" газетда кIвалахай Майис Вида алай вахтунда "Бакинский рабочий" газетдин редактордин заместитель я. Ам тIвар-ван авай жур-

БГУ-дин ректор Абел Магьаррамова Гьулсабагь Гьажиевадиз 70-йисан юбилей барка ийизва.

BDU-nun rektoru Abel Məhərrəmov Gülsabah Hacıyevanı 70 illik yubildeyi münasibətilə təbrik edir.

respublika rəhbəri Mir Cəfər Bağırovun əmri ilə həmin tarixi hadisənin iştirakçılarına mükafat və hədiyyələr paylanmış, onların şərəfinə qonaqlıq verilmişdi. 46 il fasiləsiz Neft Daşlarında çalışmış, vicdanlı əməyinə görə "Qırmızı Əmək Bayrağı" ordeni ilə təltif edilmiş Şixzada Yarəliyev 1995-ci ildən pensiyadadır.

HACIYEVLƏRİN UNİVERSİTETİ

Bu ailənin 10 övladından 8-i universitetdə təhsil alıb. Buna görə də qusarlılar zarafatla bu təhsil ocağına "Hacıyevlərin universiteti" adını vermişdilər.

Abdul Hacı oğlu Hacıyev (1905-1955) Yuxarı Ləgər kəndində anadan olmuşdur. Xuray kənd sovetinin sədri, Qusar şəhər icrakomunun sədri kimi məsul vəzifələrdə çalışmış bu adam bacarıqlı təşkilatçı və yaxşı ailə başçısı idi. Onun arvadı Sonaqız Urva kəndindən idi. 10 uşaq böyüdüb tərbiyə etmiş Sonaqıza "Qəhrəman ana" fəxri adı verilmişdi.

Hacıyevlərin hamısı ali təhsillidir. Ailənin 8 övladı isə Azərbaycan Dövlət Universitetinin məzunudur. Onlardan üçü adlı-sanlı alim, 3-ü jurnalist-yazıçıdır.

Ailənin ilki, coğrafiya elmləri namizədi Gülsabah Hacıyeva BDU-nun dosentidir. Asya ADU-nun jurnalistika fakültəsini bitirib, "Qızıl Qusar" və "Bakı" qəzetlərində çalışmışdır.

Майис Вида *Mayis Vida*

Cəvahir fizika-riyaziyyat müəllimidir.

Mayis ADU-nun filologiya fakültəsinin məzunudur. Azərbaycan televiziyasında, "Vışka" qəzetində uzun illər işləmiş Mayis Vida hazırda "Bakinski raboçi" qəzetinin redaktor müavinidir. O, tanınmış jurnalist, yazıçı və tərcüməçidir.

Texnika elmləri namizədi Hacı Hacıyev respubli-

Алмас Almas

Гьажи Hacı

Къилинжхан Qılıncxan

Солмаз Solmaz

налист, кхьираг ва таржумачи я.

Техникадин илимрин кандидат Гьажиди гзаф йисара АИА-дин Энергетикадин Институтда кIвалахна. Алай вахтунда ам АСШ-да яшамиш жезва.

Къилинжхан географиядин илимрин кандидат я. Ада Экологиядинни ТIебии Серветрин Министерствода кIвалахзава. Самурадини Солмаза университетдин геологиядин факультет акьалтIарна. Солмаз Элдаровади Бакудин Хетаи райондин 257-нумрадин юкван мектебдин директордин заместителвиле кIвалахиз 14 йис я.

Азербайжандин Къецепатан ЧIаларин Институт акьалтIарай Алмас кьисметди Дуьшенбедиз акъудна. Тажикистандин Къецепатан Крарин Министерствода переводчиквиле кIвалахзавай Алмас гьакIни и республикадин тIвар-ван авай кхьираг хьиз сейли я.

Фехриди Бакудин Энергетикадин техникум куьтягьнава. Вичин вахарини стхайри хьиз вуз куьтягьнавачтIани, къизилдин гьилерин сагьиб я, ада гьиле кьур гьар са карди цуьк акъудда.

МЕКТЕБ СЕЙЛИ АВУРДИ

32 йисуз ара датIана вичи регьбервал гайи КцIар шегьердин 3-нумрадин юкьван мектеб республикадин кIвенкIвечи мектебрикай садаз элкъуьрун патал Е.Шубина чIехи алахъунар авунай.

Евгений Александрович Шубин 1942-йисуз КцIар шегьерда дидедиз хьана. КцIар шегьердин 2-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна, 1961-йисуз Азербайжандин Педагогикадин Институтдин физикадинни математикадин факультетдик

kanın aparıcı energetiklərindəndir. O, uzun illər Azərbaycan EA-nın Energetika İnstitutunda işləmişdir, hazırda ABŞ-da yaşayır.

Qılıncxan coğrafiya elmləri namizədidir. O, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin ətraf mühit üzrə Milli Monitorinq Xidmətinin rəis müavinidir.

İxtisasca geoloq olan Samura ilə Solmaz universitetin geologiya fakültəsinin məzunlarıdır.

Solmaz Eldarova respublikanın adlı-sanlı müəllimlərindəndir. 14 ildir ki, Bakının Xətai rayonundakı 257 saylı orta məktəbin direktor müavini vəzifəsində çalışır.

Almas Azərbaycan Dövlət Xarici Dillər İnstitutunun məzunudur. Düşənbədə yaşayan, Tacikistan Xarici İşlər Nazirliyinin tərcüməçisi olan Almas Hacıyeva adlı-sanlı yazıçıdır, bir sıra bədii kitabların müəllifidir.

Fəxri Bakı Energetika Texnikumunun məzunudur. Ali təhsil almasa da, onu hamıdan fərqləndirən bir keyfiyyəti var - əlləri qızıldır, nəyə dəysə gül açır.

MƏKTƏBİ TANIDAN

32 il fasiləsiz olaraq Qusar şəhər 3 saylı orta məktəbinə rəhbərlik etmiş Y.Şubin həmin məktəbin respublikanın qabaqcıl tədris müəssisələrindən birinə çevrilməsindən ötrü əlindən gələni etmişdir.

Yevgeni Aleksandroviç Şubin 1942-ci ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Qusar şəhər 2 saylı orta məktəbini bitirib, 1961-ci ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun fizika-riyaziyyat fakültəsində təhsil almışdır. Əmək fəaliyyətinə təhsil al-

экечІна. Инаг куьтягьна вичи кІелай мектебда муаллимвал авуна.

1969-1973-йисара шегьердин 3-нумрадин юкьван мектебда директордин заместителвиле кІвалахна. 1975-2007-йисара гьа мектебдиз регьбервал гана. И вахтунда 4 агъзур жегьилди мектеб куьтягьна. Е.Шубинан алахъунар себеб яз яргъал йисара и мектеб институтрик гзаф аялар экечІзавай мектеб хьиз неинки райондиз, гьакІни республикадиз сейли хьана.

Вичихъ тешкилатчивилин алакьунар авай Е.Шубин гьакІни савадлу ва бажарагълу муаллим я. Адан кІвалахдин тежриба яргъал йисара жегьил муаллимар патал халисан тежрибадин мектеб хьанай. Халкьдин маарифдин рекьяй къазанмишай агалкьунрай Е.Шубиназ "Лайихлу зегьметдай" медаль, "Азербайжан Республикадин халкьдин маарифдин кІвенкІвечи" ва "Азербайжан Республикадин кІвенкІвечи маарифдин кІвалахдар" лишанар гана.

2001-йисуз районда кьиле фейи "Йисан виридалайни хъсан муаллим" тІвар ганвай конкурсда сад лагьай чка кьур ам гьа йисуз республикада гьа тІвар алаз кьиле фейи конкурсда II чкадиз лайихлу хьана. Е.Шубина алай вахтунда муаллимвал ийизва.

СИФТЕ ЯЗ ТРАКТОР ГЬАЛАЙДИ

Яргунрин хуьряй тир Ханум Исмидин руш Бабаханова сифте яз трактор гьалай кцІарви дишегьли я.

Ада 1932-йисуз КцІара кардик акатай 6 вацран механизаторвилин курсар акьалтІарна, 3 йисуз МТС-да кІвалахнай. Пуд саран трактор гьалай ада ЦІуру Худата, Хьиле цанар цанай, гвенар гвенай.

И кІвенкІвечи дишегьлиди 1941-1943-йисара Яргундин селсоветдиз регьбервал ганай. Хуьруьн муаллим Бабаханаз гъуьлуьз фейи ада 9 аял хана, чІехи авуна.

dığı 2 saylı orta məktəbdə müəllim kimi başlamışdır.

1969-1973-cü illərdə şəhər 3 saylı orta məktəbində tədris-tərbiyə işləri üzrə direktor müavini vəzifəsində çalışmışdır. 1975-2007-ci illərdə həmin məktəbin direktoru olmuşdur. Bu müddətdə məktəbi 4 min məzun bitirmişdir. Uzun illərdən bəri onun rəhbərlik etdiyi məktəb ali məktəblərə qəbul faizinə görə nəinki rayonun, həmçinin respublikanın məktəbləri arasında seçilmişdir.

Yüksək təşkilatçılıq qabiliyyətinə malik Y.Şubin həm də savadlı və tələbkar müəllim kimi tanınmışdır. Onun iş təcrübəsi uzun illər gənc müəllimlər üçün əsl təcrübə məktəbi olmuşdur. O, səmərəli fəaliyyətinə görə "Şərəfli əməyə görə" medalı ilə, "Azərbaycan Respublikasının xalq maarifi əlaçısı", "Azərbaycan Respublikasının qabaqcıl təhsil işçisi" döş nişanları ilə təltif olunmuşdur.

2001-ci ildə Y.Şubin rayonda keçirilmiş "İlin ən yaxşı müəllimi" müsabiqəsində qalib gəlmiş, respublika müsabiqəsində isə II yerə layiq görülmüşdür. Uzun illər rayonun ictimai həyatında fəal iştirak etmiş Y.Şubin hazırda müəllim kimi əmək fəaliyyətini davam etdirir.

İLK TRAKTORÇU QADIN

Həzrəli Xanım İsmi qızı Babaxanova Qusar rayonunun ilk traktorçu qadınıdır.

O, 1932-ci ildə Qusarda 6 aylıq mexanizatorluq kurslarında təhsil almış, 3 il MTS-də işləmiş, Köhnə Xudat və Hil kəndlərində üçdişli traktorla təsərrüfat işlərində çalışmışdır.

Bu qabaqcıl qadın 1941-1943-cü illərdə Həzrə kənd sovetinə rəhbərlik etmişdir. Kənd müəllimi Babaxanla ailə qurduqdan sonra 9 övlad doğub tərbiyə etmişdir.

КЪАБИЛАН БАГЪЛАР

Бакудин лезгийрин рикI алай чка тир “Лезги мискIиндин” крар 1992-2009-йисара Гьажи Къабил Семедова кьиле тухвана.

Адан чIехи буба Семед эфенди Вурварин тIвар-ван авай фекьи тир. Ада XIX виш йисуз кцIарви алим Мирза Алидиз ЩIалагурдал медреса кардик кутаз куьмек ганай. Семед эфендиди вичин хцив Исмаилавни гьа медресада кIелиз тунай. КцIариз куьч хьайи Исмаил муьмин кас тир.

Совет гьукуматди дин къадагъа авурдалай кьулухъни ада вичин иман дегишарначир ва гьавиляй халкьдин гьуьрмет къазанмишнай. Исмаила вичин са хциз бубадин тIвар ганай. Ингье вад аялдин буба тир Семед рагьметдиз фейила адан гъвечIи хцин - Къабилан пуд йис хьанвай. Исмаил эфендиди вичин вад хтулдиз - Къабилаз ва адан пуд стхадизни са вахаз бубавална абурун гьил фав агакьарнай.

Семедов Къабил Семедан хва 1928-йисуз КцIара дидедиз хьана. КцIара комсомол тешкилатдиз регьбервал гайи, райкомдин пуд лагьай секретарвиле кIвалахай ам ВПШ акьалтIарайдалай гуьгъуьниз Азербайжандин КП-дин ЦК-да 6 райондин кураторвиле тайинарнай.

1965-йисуз вич Девечи райондин сад лагьай секретарвиле тайинарай ада муьжуьд йисуз и везифадал кIвалахнай. Эцигунрихъни абадвилерихъ ялай и касдилай районда гзаф гелер ама. И гелерикай сад Сиязандинни Девечидин арада авай гуьнейра кутунвай тамар я. Тбилисидин Тамарин Институтдай пешекарар, Туьркменистандай тухумар гъана, техника къачуна, академик Гьасан Алиеван куьмекдалди ада ина зурба багълар кутуна. Абур гилалди “Къабил Семедован багълар” хьиз сейли я.

QABİLİN BAĞLARI

Bakı ləzgilərinin sevimli ibadət yerlərindən biri olan “Ləzgi məscidi”nin dini icmasına 1992-2009-cu illərdə Hacı Qabil Səmədov rəhbərlik etmişdir.

Onun ulu babası Səməd əfəndi Urva kəndinin adlı-sanlı ruhanisi idi. O, məşhur ləzgi alimi Mirzə Əli əfəndiyə Çiləgir kəndində mədrəsə açmaqda kömək etmişdi. Səməd əfəndi oğlu İsmayılı da həmin mədrəsədə oxutdurmuşdu. Qusara köçən İsmayıl da atası kimi dövrünün savadlı din xadimlərindən idi. Sovet hökuməti dini qadağan edəndə belə o, öz etiqadından əl çəkməmiş, buna görə də insanların dərin hörmətini qazanmışdı. O, oğluna atasının adını vermişdi. Lakin beş övlad atası olan Səməd vəfat edəndə onun sonbeşiyi Qabilin 3 yaşı yenicə tamam olmuşdu. İsmayıl əfəndi 5 nəvəsini - dörd qardaşı və bir bacını özü böyütdü, əllərini çörəyə çatdırdı.

Qabil Səmədov 1928-ci ildə Qusarda anadan olmuşdur. O, Qusar rayon komsomol təşkilatına rəhbərlik etmiş, sonralar raykomun üçüncü katibi olmuşdur. Ali Partiya Məktəbini bitirdikdən sonra Azərbaycan KP MK-da 6 rayona nəzarət edən inspektor vəzifəsində çalışmışdır.

1965-ci ildə Dəvəçi Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi vəzifəsinə təyin olunan Qabil Səmədov burada 8 il işləmişdir. Bu müddətdə geniş tikinti-quruculuq işləri aparmış Qabil Səmədovun rayonda qoyduğu ən böyük iz Dəvəçi və Siyəzən rayonları arasındakı dağ yamaclarında saldığı meşələr və meyvə bağları olmuşdur. Tbilisidən mütəxəssislər dəvət edən, Türkmənistandan ağac toxumları gətirən, lazımi texnika əldə edib, akademik Həsən Əliyevin məsləhəti ilə bağlar salan Qabil Səmədovun zəhməti hədər getməmişdir. Bar verən bu bağlara yerli əhali “Qabil Səmədovun bağları” adını vermişdir.

АЗЕРБАЙЖАНДИН ИЛЧИ

Азербайжандин Франциyда посол тир Элчин Эмирбегов КцIар райондин КIур хуьруьн сейли сихилрикай - Эмирбеговрикай я.

И несил маарифчивилелди ва илимдал рикI хьуналди тафаватлу я. Элчинан буба Ок-

AZƏRBAYCAN ELÇİSİ

Azərbaycanın Fransadakı fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Elçin Əmirbəyov Qusarın Ukur kəndinin Əmirbəyovlar nəslinin nümayəndəsidir.

Bu nəsl maarifçilik ənənələri, alimləri ilə tanınır. Elçinin atası Oktyabr Əmirbəyov

тябрь Эмирбегова КIур хуьруьн юкьван мектеб, Азербайжандин Гьукуматдин Къецепатан ЧIаларин Институтдин француз ва немец чIаларин факультет акьалтIарна, Париждин машгьур Сорбон Университетда кIелна. Ленинграддин Университетда кандидатвилин диссертация хвейи ада Францияда, Алжирда, Камбоджада кIвалахна. 22 йисуз ара датIана Азербайжандин Гьукуматдин Къецепатан ЧIаларин Институтда француз чIалан факультетдин деканвиле кIвалахай адан учебникрикай къедалди Азербайжандин юкьван мектебра менфят къачузва.

Элчинан диде Светлана Эмирбегова чи республикадин тIвар-ван авай чIалан алимрикай я.

Элчинан ими, Азербайжандин Къецепатан ЧIаларин Институтдин француз чIалан таржумадин кафедрадин доцент, филологиядин илимрин кандидат Идрис Эмирбегов гзаф илимдин кIвалахрин, 2 учебникдин, 2 гафаргандин, 2 монографиядин автор я.

1972-йисуз Бакуда дидедиз хьайи Элчин Октябран хва Эмирбегова Низами райондин 164-нумрадин юкьван мектеб къизилдин медалдалди акьалтIарна. 1988-йисуз ам Азербайжандин Гьукуматдин Къецепатан ЧIаларин Университетдик экечIна, 1992-йисуз анаг тафаватлувилелди куьтягьна. 1993-йисуз жегьилди Парижда Гьукумат Идара Авунин Институтдин дипломатиядин курсара кIелна. 1994-йисуз НАТО-дин Рим шегьерда авай оборонадин коллежда чирвилер артухарна. 2000-йисуз Элчина АСШ-дин Гарвард Университет акьалтIарна.

1991-йисуз Азербайжандин Къецепатан Крарин Министерствода таржумачивиле кIвалахал акъвазай ам са йисалай атташевиле, 1993-йисуз отделдин 3-секретарвиле тайинарна. 1995-1997-йисара Азербайжан Республикадин ООН-да (Нью-Йорк шегьерда) даиман векил хьана.

1998-йисуз Э. Эмирбегов Азербайжандин Къецепатан Крарин Министерстводин отделдин заведишвиле тайинарна. 2001-йисуз Брюсселда, Азербайжандин векилханада меслятчивиле, 2003-йисуз ООН-да чи республикадин меслятчивиле кIвалахна.

2004-йисуз Азербайжандин Швейцарияда посолвиле тайинарай Э.Эмирбегов ООН-дин Женевада авай офисда ва маса тешкилатра Азербайжандин даиман векил тир. 2009-йисан январдиз Э.Эмирбегов Азербайжандин Францияда посолвиле тайинарна.

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Dillər İnstitutunun fransız və alman dilləri fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə başa vurmuş, Parisin məşhur Sorbon universitetində ixtisasını artırmışdır. Leninqrad Universitetində namizədlik dissertasiyası müdafiə edib Fransa, Əlcəzair, Kamboca və başqa ölkələrdə işləmişdir. O, 22 il fasiləsiz olaraq Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Dillər İnstitutunun fransız dili fakültəsinin dekanı olmuşdur. Onlarca elmi əsərin müəllifi olan Oktyabr Əmirbəyovun müəllifi olduğu fransız dili dərsliklərindən bu günə kimi orta məktəblərdə geniş istifadə olunur.

Elçinin anası Svetlana Əmirbəyova respublikamızın tanınmış dilçi alimlərindəndir. Elçinin əmisi İdris Əmirbəyov ölkəmizdə fransız dilinin peşəkarlarından biri hesab olunur. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Dillər Universiteti fransız dilinin tərcüməsi kafedrasının dosenti, filologiya elmləri namizədi İ.Əmirbəyov 2 dərs vəsaitinin, 2 lüğətin, 2 monoqrafiyanın müəllifidir.

Elçin Oktyabr oğlu Əmirbəyov 1972-ci ildə anadan olmuş, Bakıdakı 164 saylı məktəbi qızıl medalla bitirmişdir. 1992-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Xarici Dillər Universitetini fərqlənmə ilə bitirmişdir. 1993-cü ildə Parisdə Dövlət İdarəçilik İnstitutunda diplomatik kursda, 1994-cü ildə isə NATO-nun Roma şəhərindəki müdafiə kollecində təhsilini artırmışdır. 2000-ci ildə E.Əmirbəyov ABŞ-ın Harvard Universitetini bitirmişdir.

E.Əmirbəyov əmək fəaliyyətinə 1991-ci ildə Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyində başlamış, bir il sonra burada attaşe vəzifəsinə keçirilmişdir. 1993-cü ildə XİN-də beynəlxalq təşkilatlar şöbəsinə 3-cü katib təyin olunmuş, 1995-1997-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının BMT-dəki daimi nümayəndəsi kimi (Nyu-York şəhərində) fəaliyyət göstərmişdir. 1998-ci ildə o, Azərbaycan XİN-də beynəlxalq və regional təhlükəsizlik və beynəlxalq təşkilatlar şöbələrinin müdiri təyin olunmuşdur. 2001-ci ildə Brüsselə, Azərbaycan nümayəndəliyində məsləhətçi vəzifəsinə göndərilən E.Əmirbəyov 2003-cü ildə BMT-də Azərbaycanın daimi nümayəndəliyində məsləhətçi işləmişdir.

2004-cü ildə Azərbaycanın İsveçrədəki fövqəladə və səlahiyyətli səfiri və BMT-nin Cenevrədəki ofisində və müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarda Azərbaycan Respublikasının daimi nümayəndəsi təyin olunmuş E.Əmirbəyov 2009-cu ildən Azərbaycanın Fransadakı səfiridir.

НОБЕЛАН МЕРКЕЗ ТУЬКІУЬРАЙДИ

Азербайжанда Международный Нобел Информациядин Меркез арадиз гьайи Бейбала Алескерова 1993-йисалай адаз регьбервал гузва.

Бейбала Айдабаладин хва Алескеров 1954-йисуз КцІар райондин ЦІуру Худат Къазмаяр хуьре дидедиз хьана. Ада хуьре 8-синиф, КцІара юкьван мектеб акьалтІарна, Бакудин Париждин Коммунадин тІварунихъ галай гимияр расдай заводда фялевиле, сменадин началниквиле кІвалахна.

1980-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин ктабханачивилин факультет акьалтІарна, М.Ф.Ахундован тІварунихъ галай Гьукуматдин Ктабханада методиствиле, редакторвиле, чІехи редакторвиле, кьилин пешекарвиле, сектордин регьбервиле кІвалахна.

1988-йисуз Москвадин Гьукуматдин Медениятдин Институтдин аспирантурадиз гьахьай ада ина кандидатвилин диссертация хвена.

Б.Алескеров чи республикада ва къецепата чапдай акъудай 200-далай виниз макъалайрин автор я. Адан къелемдикай 15 илимдинни методикадин ктабар, “Зенгезурдай башламишай рехъ”, “Гьидаят”, “Элчин” тІварар ганвай илимдин монографияр, гьакІни “Шемси Беделбейли-90”, “Элчин-60”, “Седакъет Керимова-50” хьтин цІудралди библиографиядин монографияр хкатнава. 1993-йисалай Азербайжандин Международный Нобел Информациядин Меркездиз регьбервал гузвай Бейбала Алескерова и рекьяй агалкьунар къазанмишнава.

NOBEL MƏRKƏZİNİN YARADICISI

Azərbaycanda Beynəlxalq Nobel İnformasiya Mərkəzini yaratmış Bəybala Ələsgərov 1993-cü ildən ona rəhbərlik edir.

Bəybala Aydabala oğlu Ələsgərov 1954-cü ildə Qusar rayonunun Köhnə Xudat Qazmalar kəndində anadan olmuşdur. Kənd 8-illik məktəbini və Qusar şəhərindəki 1 saylı orta məktəbi bitirib, Bakının Paris Kommunası adına gəmi təmiri zavodunda fəhlə, növbə rəisi işləmişdir.

1980-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin kitabxanaçılıq fakültəsini bitirib təyinatla M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublikası Dövlət Kitabxanasına işə göndərilmiş, burada metodist, redaktor, böyük redaktor, aparıcı mütəxəssis və bölmə müdiri vəzifələrində çalışmışdır. 1988-ci ildə o, Moskva Dövlət Mədəniyyət İnstitutunun aspiranturasına daxil olmuş, burada dissertasiya müdafiə edib, elmlər namizədi elmi dərəcəsini almışdır.

B.Ələsgərovun respublikamızda və ondan kənarda 200-ə yaxın kütləvi və elmi məqaləsi dərc olunmuşdur. O, 15-dən çox elmi-metodiki vəsaitin (“Şəmsi Bədəlbəyli-90”, “Paşa Qəlbinur-50”, “Sədaqət Kərimova-50”, “Elçin-60”, “Hidayət-60”, “Elşad Abdullayev-50”), iri həcmli “Elçin”, “Hidayət” adlı biblioqrafik vəsaitlərin, həmçinin “Zəngəzurdan başlanan yol” adlı elmi monoqrafiyanın müəllifidir. 1993-cü ildən Azərbaycan Beynəlxalq Nobel İnformasiya Mərkəzinə rəhbərlik edən Bəybala Ələsgərov bu sahədə nailiyyətlər qazanmışdır.

АМЕРИКАВИ ЛЕЗГИДИН ЗАХАВАЛ

2004-йисуз КцІарин паркуна кардик кутур ветеранрин кІвал АСШ-дин Виржиния штатда яшамиш жезвай кцІарви Сейфеддин Рустамован пулуналди арадиз атана.

Ватандин ЧІехи дяведин ветеран тир вичин буба Зияддин Рустамован ва КцІарин маса ветеранрин хатурдай эцигнавай и дарамат арадал гъун паталди Сейфеддинан стха Рафика гзаф зегьметар чІугуна.

AMERİKALI LƏZGİNİN SƏXAVƏTİ

2004-cü ildə Qusar şəhər parkında veteranlar evi istifadəyə verilmişdir. Bu yaraşıqlı bina ABŞ-da yaşayan qusarlı Seyfəddin Rüstəmovun vəsaiti ilə tikilmişdir.

Böyük Vətən müharibəsinin veteranı olan atası Ziyaddin Rüstəmovun və digər qusarlı veteranların xatirəsinə ucaldılmış həmin binanı ərsəyə gətirməkdən ötrü Seyfəddinin qardaşı Rafik hamıdan çox zəhmət çəkmişdir.

С.Рустамова шегьердин сурар элкъуьрна къванцин паруда кутаз тунва, вичин ватанэгьлийриз гзаф компьютерар къачуна багъишнава.

Америкави лезгиди КцIарин спортсменарни рикIелай ракъурнавач. Ада таеквондодихъ машгъул жегьилриз спортдин пекер, гьакIни залдиз татами гъанва.

S. Rüstəmov daha bir neçə xeyirxah iş görmüşdür. O, Qusar qəbiristanlığında geniş abadlıq işləri gördürmüş, onu dörd tərəfdən daş hasara aldırmış, Qusar məktəblərinə xeyli kömpüterlər bağışlamışdır.

Xeyriyyəçi idmançıları da yaddan çıxarmamışdır. Taekvondo ilə məşğul olan idmançılar üçün idman geyimləri və zal üçün tatami alıb bağışlamışdır.

“ГУЬНЕШЛИ” ВИНЕЛ АКЪУДАЙДИ

КцIарви Муслим Гьажиметов къе чи уьлкведин нафтIадин чIехи пай гьасилзавай “Гуьнешли” ятах винел акъудай ксарикай я.

ЭчIехуьре дидедиз хьайи, Яргундал юкьван мектеб акьалтIарай Муслим Гьажиметов гьакIни гьуьлуьн шегьер тир Нефт Дашларыдин бине кутурбурукай я. КIвалахиз-кIвалахиз Бакудин НафтIадин Техникум, гуьгъуьнлай Азербайжандин НафтIадинни Химиядин Институт акьалтIарай Муслимакай тIвар-ван авай пешекар хьана.

1968-йисуз ам Сириядиз кIвалахиз ракъурнай. И уьлкведа Азербайжандин нефтчийри, гьакIни Муслима къазанмишай агалкьунар вири дуьньядиз чир хьанай. Сириядин баянлухда нафтIадин игьтиятар винел акъудай лезги Сириядин а вахтунин кьил Гьафиз Эседа кьабулнай ва адаз разивал къалурнай. Са шумуд йикъалай М.Гьажиметоваз “Сириядин лайихлу ватандаш” гьуьрметдин тIвар ганай.

Гуьгъуьнлай Иракдиз кIвалахиз ракъурай М.Гьажиметован регьбервилик кваз нефтчийри эгъуьнай, 3400 метрдин деринвиле авай къуйиди фонтан ягъайла и уьлкведин президент Седдам Гьуьсейна Азербайжандай атай пешекарар кьабулнай. Ада Муслимаз къизилдин сят пишкешнай ва кIвалахун патал Иракда амукьун теклифнай.

Ингье СССР-дин ва Азербайжан Республикадин са жерге орден ва медалриз, “Республикадин лайихлу нефтчи” гьуьрметдин тIварцIиз лайихлу хьанвай Муслим Гьажиметов вичин рикI алай Нефт Дашларыдиз хтанай. 55 йисуз ара датIана ина кIвалахай Муслим Гьажиметоваз 2004-йисуз Азербайжандин Президент Илгьам Алиеван серенжемдалди уьмуьрлух пенсия тайинарна.

“GÜNƏŞLİ”Nİ KƏŞF EDƏN

Bu gün ölkəmizdə istehsal olunan neftin yarısını hasil edən “Günəşli” yatağını kəşf edənlərdən biri qusarlı Müslüm Hacımətovdur.

Qusar rayonunun Əcəxür kəndində anadan olmuş, Həzrə kənd orta məktəbini bitirmiş Müslüm Bakı Neft Texnikumunda, sonradan isə Azərbaycan Dövlət Neft və Kimya İnstitutunda təhsil almış, peşəkar neftçi kimi bir çox uğurlar qazanmışdır.

1968-ci ildə bir dəstə mütəxəssislə Suriyaya ezam olunan M.Hacımətovun rəhbərlik etdiyi briqadanın qazdığı quyu tezliklə fontan vurur və bu xoş xəbər ildırım sürəti ilə ölkəyə yayılır. Sutkada 650 ton neft verən həmin buruq ölkənin iqtisadiyyatına bircə ilin içində böyük gəlir gətirir.

Azərbaycan neftçilərinin briqadasını qəbul edən Suriyanın o vaxtkı prezidenti Hafiz Əsəd onlara öz minnətdarlığını bildirir. Ertəsi gün qəzetlərdə Müslüm Hacımətova “Suriyanın fəxri vətəndaşı” adının verilməsi haqqında fərman çap olunur.

Bir neçə ildən sonra İraqa işləməyə getmiş Azərbaycan neftçiləri bu ölkə ilə müqavilə bağlamış 50 firma arasında ilk uğur qazanmış, onların qazdığı 3400 metr dərinliyində quyu 56 gündən sonra fontan vurmuşdu. Neftçiləri öz sarayında qəbul edən prezident Səddam Hüseyn M.Hacımətova qızıl saat bağışlamış, ona bu ölkədə qalıb işləməyi təklif etmişdi.

Lakin SSRİ-nin və Azərbaycan Respublikasının bir sıra orden və medallarına, “Respublikanın əməkdar neftçisi” fəxri adına layiq görülmüş Müslüm Hacımətov doğma Neft Daşlarına qayıtmışdır. 55 il fasiləsiz burada çalışan qusarlı 2004-cü ildə Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə ömürlük təqaüdə layiq görülmüşdür.

СЕЙЛИ МУАЛЛИМ

Вичин ораторвилин бажарагьдалди тафаватлу тир Нурмет Зекиев КцIар райондин тIвар-ван авай муаллимрикай я.

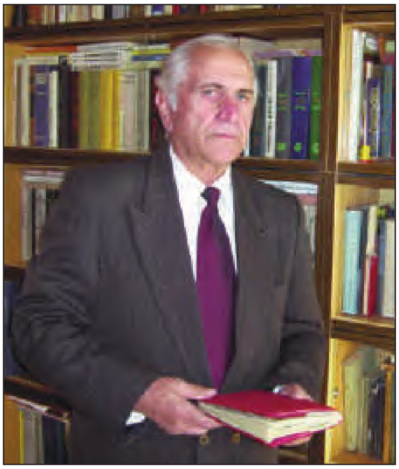

Шегьердин 1-нумрадин юкьван мектебдин муаллим Нурмет Зекиев 2007-йисуз "Азербайжандин лайихлу муаллим" гьуьрметдин тIварцIиз лайихлу хьана. Ада педагогикадин илимрин кандидат Нямет Няметовахъ галаз санал хайи хуьруькай кхьей "Уьнуьгъ хуьруькай рикIел хкунар" ктабди ам КцIарални кцIарвийрал рикI алай кас тирди мад гъилера субутзава.

1927-йисуз Уьнуьгъа дидедиз хьайи Нурмет Имамеддинан хва Зекиева Къубадин педмектеб ва АПИдин филологиядин факультет акьалтIарайдалай кьулухъ, 1950-йисалай эгечIна Уьнуьгъ ва Хьилерин хуьрерин мектебрин муаллимвиле, РОНО-дин инспекторвиле, интернат мектебдин директорвиле, райондин газетдин редактордин заведишвиле кIвалахнай.

1968-йисалай ара датIана КцIар шегьердин 1-нумрадин мектебда кIвалахай ам са шумуд йис я пенсиядиз фена. Ада тарс гайи агъзурралди аялрин рикIел ам савадлу, гегьенш дуьньякьатIунар авай муаллим хьиз алама.

Районда кьиле фейи цIудралди медениятдинни литературадин мярекатар арадал гъайи и касдихъ тешкилатчивилин алакьунар ава. Вичихъ шаирвилин тIебиат авай Нурмет муаллимдин "Къарабулах", "ЧIехи инсан", "КцIар жуван" хьтин чIалариз Фетуллагь Регьимханова кхьей манияр къедалди кцIарвийрин рикI алай манийрикай я.

TANINMIŞ MÜƏLLİM

Gözəl natiqlik qabiliyyəti ilə seçilən Nurmət Zəkiyev Qusar rayonunun savadlı müəllimlərindən sayılır.

Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbinin dil-ədəbiyyat müəllimi Nurmət Zəkiyev 2007-ci ildə "Azərbaycanın əməkdar muəllimi" fəxri adına layiq görülmüşdür. Onun pedaqoji elmlər namizədi Nemət Nemətovla birlikdə doğma kəndləri haqqında yazdığı "Əniğ kəndi haqqında xatirə" kitabı Nurmət Zəkiyevin Qusara və qusarlılara qəlbən bağlı insan olduğuna daha bir misaldır.

1927-ci ildə Əniğdə anadan olmuş Nurmət İmaməddin oğlu Zəkiyev Quba pedməktəbini, sonradan APİ-nin filologiya fakültəsini bitirdikdən sonra həyatını xalq maarifinə həsr etmişdir.

1950-ci ildən başlayaraq Qusar rayonunun Əniğ və Hil kəndlərində müəllim, RXMŞ-da inspektor, internat məktəbində direktor, rayon qəzetində redaktor müavini vəzifələrində çalışmış, 1968-ci ildən taleyini 1 saylı orta məktəblə bağlamışdır.

Bir neçə il əvvəl pensiyaya çıxmış Nurmət müəllim dərs dediyi minlərlə yeniyetmənin xatirində savadlı, geniş dünyagörüşlü ziyalı kimi qalmışdır. İndi pensiyada olan Nurmət müəllim rayonda keçirilmiş onlarca mədəni-kütləvi tədbirlərin, ədəbi-bədii gecələrin müəllifi kimi təşkilatçılıq bacarığı ilə də seçilmişdir. Hazırda pensiyada olan şair təbiətli Nurmət müəllimin "Qarabulaq", "Böyük insan", "Qusarım" kimi şeirlərinə bəstəkar Fətullah Rəhimxanovun bəstələdiyi mahnılar bu günə kimi sevilir.

КОМСОМОЛДИН ПРЕМИЯДИН ЛАУРЕАТ

Конструктор Дуьнмез Межидов 32 йиса аваз Республикадин Ленинан Комсомолдин Премиядиз лайихлу хьанай.

Азербайжандин ИА-дин Космосдин Аваданлухар Гьазурдай Хсуси Конструкторвилин бюродин отделдиз регьбервал гузвай, КцIар район-

KOMSOMOL MÜKAFATI LAUREATI

Konstruktor Dönməz Məcidov 32 yaşında Respublika Lenin Komsomolu Mükafatı laureatı olmuşdur.

Azərbaycan EA Kosmik Cihazqayırma Üzrə Xüsusi Konstruktor Bürosunun şöbə müdiri Dönməz Baba oğlu Məcidov 1978-ci ildə Respublika

дин Четкуьн хуьряй тир Дуьнмез Будин хва Межидоваз 1978-йисуз Республикадин Ленинан Комсомолдин Премия ганай. Ам и премиядиз эсперментар тухудай PS-03 спектрометр яратмишунай лайихлу хьанай. И спектрометрдин куьмекдалди 8 уьлкведи спутникдай экспериментар тухвана, 6 уьлкведа тухвай экспериментра авторди вичи иштиракна. Яргъал йисара Республикадин Аэрокосмический Агентстводин Экологиядин Институтда илимдин месэлайрай директордин заместителвиле кIвалахай Д.Межидов космосдин аваданлухар гьазурунин рекьяй цIийиз ачух авур са шумуд изобретенидин автор я. Адан 50-далай гзаф илимдин кIвалахар чап хьанва.

Lenin Komsomolu Mükafatı laureatı oldu. Bu mükafata o, Peyk-6 eksperimetlərini aparmaq üçün icad etdiyi PS-03 yerüstü spektrometr cihazına görə layiq görüldü. Həmin cihaz vasitəsilə 8 ölkədə peykaltı eksperimentlər aparılıb, 6 ölkədəki eksperimentlərdə isə müəllif özü şəxsən iştirak edib.

Dönməz Məcidov uzun illər Respublika Müdafiə Sənayesi Nazirliyi Milli Aerokosmik Agentliyinin Ekologiya İnstitutunda elmi işlər üzrə direktor müavini vəzifəsində çalışıb. Kosmik cihazqayırma sahəsinə aid bir neçə ixtiranın müəllifidir. Onlardan biri kosmik tədqiqatlarda tətbiq olunub. D.Məcidov 50-yə yaxın elmi məqalənin müəllifidir.

МУЗЕЙДИН ТАРИХ КХЬЕЙДИ

Азербайжандин Халкьдин Маарифдин Музейдин тарих кхьин лезги таватдиз - Алия Аббасовадиз несиб хьана.

Алия Аббасова 1932-йисуз КцIара сейли шаир ва инкъилабчи Нуреддин Шерифован хизанда дидедиз хьана. Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин тарихдин факультет акьалтIарна, КцIара муаллимвал авуна. 1963-йисалай ам Республикадин Халкьдин Маарифдин Музейдин илимдин кIвалахдар я.

1971-йисалай къедалди ина фондуниз регьбервал гузвай А.Шерифовадин зегьметдин нетижа яз музейдин вири документар ва экспонатар къайдадик кутунва, абуруз паспортар туькIуьрнава. Яргъал йисара чи республикадай ва къецепатан уьлквейрай жагъурнавай 2 агъзурдав агакьна документар ва материалар инкъилабдилай вилик ва Совет гьукуматдин сифте йисара чи уьлкведа образованидин рекьяй кьиле фейи вакъиаяр чирун патал марагълубур я. Алия ханумди музейдин тарихдикай ктаб кхьенва. Республикада музейдин кIвалах вилик тухунай Алия Аббасова Азербайжандин "Терекъкъи" медалдиз лайихлу хьанва.

MUZEYİN TARİXİNİ YAZAN

Azərbaycan xalq təhsili muzeyinin tarixini yazmaq ilk dəfə ləzgi qızı Aliyə Abbasovaya nəsib olmuşdur.

Aliyə Abbasova 1932-ci ildə Qusarda, tanınmış dövlət xadimi və şair Nurəddin Şərifovun ailəsində həyata göz açıb. Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirib, Qusardakı 1 saylı rus məktəbində müəllim işləyib. 1963-cü ildən Respublika Xalq Təhsili Muzeyinin elmi işçisidir.

1971-ci ildən indiyə kimi muzeyin fond müdiri vəzifəsində çalışan Aliyə xanımın böyük zəhməti sayəsində burada sənədlər və eksponatlar qaydaya salınıb, materialların elmi pasportlaşdırılması həyata keçirilib. Uzun illər respublikamızda və onun hüdudlarından kənarda axtarışlar apararaq, topladığı 2 minə yaxın sənəd və ayrı-ayrı materiallar inqilabdan əvvəlki dövrdə və Sovet hakimiyyəti illərində ölkəmizdə xalq təhsilinin inkişaf tarixini öyrənmək baxımından qiymətli və əvəzsiz töhfədir. Aliyə xanım muzeyin tarixi ilə bağlı kitab hazırlamışdır. Respublikada muzey işinin inkişaf etdirilməsi sahəsindəki xidmətlərinə görə A.Abbasova Azərbaycanın "Tərəqqi" medalına layiq görülmüşdür.

33 ЙИСУЗ ГЬА СА КЪУЛЛУГЪДАЛ

Асим Улуханова яргъал йисара гьа са чкада, Баку шегьердин 1-нумрадин азарханада (виликан Семашкодин тIварунихъ квай Тади Куьмекдин Азарханада) кIвалахзава.

Азербайжандин и къадим азарханада 33 йисуз ара датIана отделдиз регьбервал гузвай Асим Улухановахъ гьам алим хьиз, гьамни хирург хьиз гзаф агалкьунар ава. Аялрин хирург хьиз республикадиз сейли тир и касдиз 2009-йисуз Президент Илгьам Алиеван серенжемдалди “Азербайжан Республикадин лайихлу духтур” гьуьрметдин тIвар гана лагьай шад хабарди ам чидайбуруз рикIивай хвеши авуна.

Асим Нуреддинан хва Улуханов 1946-йисуз КцIар шегьерда дидедиз хьана. Ада 2-нумрадин шегьердин юкьван мектебда тафаватлувилелди кIелнай.

1970-йисуз юкьван мектеб куьтягьна Н.Нариманован тIварунихъ галай Азербайжандин Гьукуматдин Медицинадин Институтдик экечIай жегьилди анаг тафаватлувилелди акьалтIарна. Ада духтурди хьиз сифте камар Каспар азарханада вегьена, кьве йисуз Прибалтикадин шегьерра кIвалахна, Бакудиз хтана.

Илимдал рикI алай Асим Улуханова 1990-йисуз кандидатвилин диссертация хвена. Ада 15 йисан къене ара датIана гележегдин духтурриз чирвилер гана. Са шумуд йисуз Баку шегьердин аялрин кьилин хирургвилин къуллугъдални хьана ам.

Агъзурралди аялрин уьмуьрдиз экв гайи, абурун сагъламвал патал гзафни-гзаф зегьметар чIугур, хъсан хирург хьиз сейли хьайи Асим Улуханов алай вахтундани вичин пешедал рикI алаз машгъул я.

33 İL EYNİ VƏZİFƏDƏ

Tanınmış cərrah Asim Uluxanov uzun illərdir eyni yerdə, Bakı şəhərinin 1 saylı xəstəxanasında (əvvəlki Semaşko adına Təcili Yardım Xəstəxanası) çalışır.

Azərbaycanın bu qədim müalicə müəssisəsində 33 il fasiləsiz olaraq şöbə müdiri vəzifəsində işləyən Asim Uluxanov həm alim, həm gözəl həkim, həm də bacarıqlı təşkilatçı kimi tanınır. Respublikamızda uşaq cərrahiyyəsi sahəsində yaxşı mütəxəssis kimi tanınan Asim Uluxanova 2009-cu ildə Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının əməkdar həkimi” fəxri adı verilməsi onun fəaliyyətinə verilən layiqli qiymətdir.

Asim Nurəddin oğlu Uluxanov 1946-cı ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Burada 2 saylı rus orta məktəbində təhsil alarkən nümunəvi təhsili ilə seçilmişdir.

1970-ci ildə orta məktəbi başa vurub N.Nərimanov adına Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutuna daxil olur. Ali məktəbi fərqlənmə diplomu ilə bitirən gənc həkim kimi ilk addımlarını Kaspar xəstəxanasında atır. O, iki il Pribaltikanın şəhərlərində işləyir. Bakıya qayıtdıqdan sonra uşaq cərrahiyyəsi sahəsində ixtisaslaşır.

Tələbəlik illərindən elmə meylli olan Asim Uluxanov apardığı tədqiqatların nəticəsi olaraq 1990-cı ildə namizədlik dissertasiyası müdafiə edir. Alim 15 il fasiləsiz olaraq gələcəyin həkimlərinə dərs deyir. Bir neçə il o, Bakı şəhərinin baş uşaq cərrahı kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Minlərlə uşağın həyatına işıq saçan, onların sağlamlıqlarından ötrü əlindən gələni edən adlı-sanlı cərrah Asim Uluxanov bu gün də sevdiyi peşəsində ürəklə çalışır.

ЛАЙИХЛУ ДУХТУР

2007-йисуз "Азербайжан Республикадин лайихлу духтур" гьуьрметдин тIварцIиз лайихлу хьайи Нариман Османова Самур поселокдин азарханадиз регьбервал гуз 14 йис я.

Кцlар райондин Кlуфуба хуьре 1958-йисуз дидедиз хьайи Нариман Къадиман хва Османова юкьван мектеб къизилдин медалдалди куьтягьна, Бакудин 2-нумрадин медицинадин техникумда кIелна. Инаг тафаватлувилелди акьалтIарай жегьил Дагъустандин Гьукуматдин Мединститутдик экечI-на. Ина кIелунал тафаватлу хьайи гадади профессоррин ва муаллимрин патай чIехи гьуьрмет къазанмишна.

Институт яру дипломдалди акьалтIарай гададиз институтда кIвалахун ва кIелун давамарун теклифнай. Анжах Азербайжандин физкультурадин институт куьтягьай лезги тават Людмиладал эвленмиш хьайи Наримана КцIара кIвалахун кьетIнай.

Жегьил хизанди уьмуьрдин ва кIвалахдин сифте камар ТIигьиржалрин хуьре вегьена. Вад йисуз ана кIвалахай, йиф-югъ талана инсанрин къуллугъдал хьайи жегьил духтур тек са и хуьруьн ваъ, ТIигьиржалрин дередин вири хуьрерин рикI алай инсандиз элкъвена. Вад йисалай ам Самур поселкадиз ракъурайла, куьч гвай адан хизан вири хуьруь рекье тунай. Гила 14 йис я Наримана инин азарханадиз регьбервал гуз. Инин чкадин агьалийрин гьуьрмет къазанмишнавай и касдалди вири районди дамахзава.

ƏMƏKDAR HƏKİM

2007-ci ildə "Azərbaycan Respublikasının əməkdar həkimi" fəxri adına layiq görülmüş Nəriman Osmanov 14 ildir Qusar rayonunun Samur qəsəbəsindəki xəstəxanaya rəhbərlik edir.

Qusar rayonunudakı Kufoba kəndində 1958-ci ildə anadan olmuş Nəriman Qədim oğlu Osmanov orta məktəbi qızıl medalla başa vurub, Bakıdakı 2 saylı tibb texnikumunda təhsil almışdır. Buranı fərqlənmə diplomu ilə bitirən gənc Dağıstan Dövlət Tibb İnstitutuna daxil olmuşdur. Hələ institutda təhsil alarkən o, savadı və zəhmətkeşliyi ilə müəllimlərin diqqətini cəlb etmişdir.

Ali məktəbi qırmızı diplomla başa vuran gənc mütəxəssisə institutda qalıb işləmək və təhsilini davam etdirmək təklif olunur. Lakin Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi İnstitutunun məzunu olan həmyerlisi Lyudmila ilə ailə həyatı quran Nəriman həyat yoldaşı ilə bərabər ilk əmək fəaliyyətinə Qusarda başlamağı qərara alır. Hər ikisi təyinatını rayonun ucqar dağ kəndi olan Tahircala alır.

Beş il burada çalışan, gecə-gündüz bilmədən insanların can sağlığı keşiyində dayanan gənc həkim bu müddətdə tək bu kəndin deyil, bütün Tahircal dərəsi kəndləri əhalisinin sevimlisinə çevrilir. Beş ildən sonra o, iş yerini dəyişib Samur qəsəbəsinə köçəndə onu buradan bütün kənd yola salır. Artıq 14 ildir ki, Nəriman Osmanov Samur qəsəbə xəstəxanasının baş həkimi vəzifəsində işləyir. Savadlı, xeyirxah həkim kimi tanınan bu insanla rayonda çoxları fəxr edir.

МУЗЕЯР АРАДИЗ ГЪАЙИДИ

КцIарин тIебиатдикай цIудралди макъалаяр кхьенвай Финяз Нуралиева пуд музей арадиз гъана.

Финяз Алидин хва Нуралиева КцIарин 3-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна, Азербайжандин Гъукуматдин Педагогикадин Институтдин географиядин факультетда кIелна. 1972-йисуз инаг акьалтIарай ам КцIарин ЦIуру Худат хуьруьн юкьван мектебда муаллимвиле кIвалахал акъвазна. Ина ада алай девирдин тIалабунрив кьадай географиядин кабинет арадиз гъана. Вичихъ чIехи алакьунар авай муаллимди гуьгъуьнлай ПитIишхуьруьн ва ГуьндуьзкIеледин мектебриз регьбервал гана.

Азербайжандин ИА-дин Археологиядин Институтдин кIвалахдарри районда тухвай ахтармишунра мукьувай иштирак авур Финязаз вилералди чи тарихдин икьван гагьди малум тушир гелер акуна. Къафкъаздин Албаниядин тарихдикайни медениятдикай хабар гузвай къадим яшайишдин чкайрин амукьайрихъ гелкъвез, гзафни-гзаф суалриз жавабар жагъуриз хьана жегьил муаллим. Шегьердин яратмишунрин кIвале, ГуьндуьзкIеле хуьруьн ва шегьердин 6-нумрадин мектебра вижевай музеяр арадиз гъана ада.

Алай вахтунда КцIарин 2 ва 6-нумрадин мектебра кIвалахзавай методист муаллим Финяз Нуралиева "КцIар" газетдин чинриз райондин тIебиатдихъ галаз алакъалу марагълу материалар акъудзава. Адан виридалайни чIехи мурад КцIара экологиядин меркез яратмишун я. Финяз Нуралиева "КцIар райондин физикадин география", "КцIар райондин тарихдин гуьмбетар," "Краеведдиз куьмек" ва маса ктабар кхьена чапдиз гъазурнава.

АЛИМРИН МЕСЛЯТЧИ

Азербайжандин шумудни са тIвар-ван авай алимри чпин агалкьунрик Гъарифат Гъамидовадини пай кутурди къейд ийизва.

Бакудин Гъукуматдин Университетдин ктабханачивилинни библиографиядин факультетдин студентри Гъарифат Гъамидовадин тежрибадихъни агалкьунрихъ авсиятда 5 дипломдин ва

MUZEYLƏRİN YARADICISI

Qusarın təbiəti haqqında onlarca məqalə yazmış Finyaz Nuraliyev bu günə kimi üç muzey yaratmışdır.

Qusar 3 saylı orta məktəbini bitirib, APİ-nin coğrafiya fakültəsinə daxil olan, 1972-ci ildə burada təhsilini başa vuran Finyaz Əli oğlu Nuraliyev pedaqoji fəaliyyətə rayonun Köhnə Xudat kənd məktəbində başlamışdır. Burada müasir tələblərə cavab verən coğrafiya kabineti və coğrafiya cəmiyyəti yaradan gənc müəllim şagirdlərdə bu fənnə böyük həvəs oyatmışdır. Sonralar bacarıqlı müəllim Bədişqala və Gündüzqala kənd məktəblərinin direktoru vəzifəsində çalışmışdır.

Azərbaycan EA Arxeologiya İnstitutunun əməkdaşları rayonda arxeoloji qazıntılar aparanda onlarla birgə çalışan Finyaz, tarixin bu vaxta qədər məlum olmayan səhifələrinin açılmasında iştirak etmişdir. Qafqaz Albaniyasının tarixindən və mədəniyyətindən xəbər verən, qədim yaşayış yerlərindən tapdığı gil məmulatlarından, mis və dəmir əşyalarından, digər arxeoloji tapıntılardan o, şəhər yaradıcılıq evində, Gündüzqala kənd məktəbində, 6 saylı şəhər orta məktəbində muzeylər yaratmışdır.

Hazırda Qusar şəhərinin 2 və 6 saylı məktəblərində çalışan metodist müəllim Finyaz Nuraliyev "Qusar" qəzetinin səhifələrində rayonun təbiəti ilə bağlı maraqlı yazılarla çıxış edir. Onun ən böyük arzusu rayonda ekologiya mərkəzi yaratmaqdır. Finyaz Nuraliyev "Qusar rayonunun fiziki coğrafiyası", "Qusar rayonunun maddi-mədəniyyət abidələri", "Diyarşünasa kömək" kitablarını yazıb çapa hazırlamışdır.

ALİMLƏRİN MƏSLƏHƏTÇİSİ

Azərbaycanın bir çox adlı-sanlı alimləri öz müvəffəqiyyətlərində Hərifət Həmidovanın əməyinin də olduğunu fəxrlə qeyd edirlər.

Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya fakültəsində Hərifət Həmidovanın iş təcrübəsi ilə bağlı 5 diplom və 10 kurs işi yazılmışdır.

1934-cü ildə Qusar rayonunun Yasab kəndində

10 курсунин кIвалах кхьенва.

1934-йисуз КцIар районин Ясабрин хуьре дидедиз хьайи Гьарифат Гьамидова аял чIавалай етим амукьнай. КцIарин детдомда тербия къачур и викIегь руша Бакудин Медени-Маариф Техникум акьалтIарна, Сабунчи райондин Н.К.Крупскаядин тIварунихъ галай ктабханада, са кьадар алатайла М.А.Сабиран тIварунихъ галай ктабханада кIвалахнай. Гуьгъуьнлай ам Фиолетован тIварунихъ галай ктабханадин регьбервиле тайинарнай. Азербайжандин Гьукуматдин Университет акьалтIарайла Гь.Гьамидова кIвалахун патал М.Ф.Ахундован тIварунихъ галай Республикадин Гьукуматдин Ктабханадиз ракъурнай.

Яргъал йисара ина малуматдинни библиографиядин отделдиз гьакъисагъвилелди регьбервал гайи Гьарифат Гьамидова "Гьуьрметдин лишан" ордендиз, гьакIни "Зегьметдин игитвиляй", "Зегьметдин чешнелувиляй" ва "Терекъкъи" медалриз лайихлу хьанва. Ам 20-далай виниз библиографиядинни методикадин ктабрин автор я.

anadan olmuş Hərifət Həmidova valideynlərini erkən itirmiş, uşaq evində tərbiyə almışdır. Bakı Mədəni-Maarif Texnikumunu bitirib Sabunçu rayonundakı N.K.Krupskaya adına kitabxanada, bir müddət sonra həmin qəsəbədəki M.Ə.Sabir adına kitabxanada işləmişdir. 1956-cı ildə onu respublikamızın ən qədim kitabxanalarından sayılan Fioletov adına kitabxanaya müdir təyin etdilər. 1960-cı ildə ADU-nun kitabxanaçılıq fakültəsini bitirən H.Həmidova M.F.Axundov adına Respublika Dövlət Kitabxanasına biblioqraf vəzifəsinə işə göndərilir. Burada o, kitabxana müdiri vəzifəsində çalışır. Uzun illər məlumat-biblioqrafiya şöbəsinə rəhbərlik edir.

Respublikamızın adlı-sanlı biblioqrafı Hərifət Həmidova kitabxanaçılıq sahəsindəki xidmətlərinə görə "Şərəf nişanı" ordeni, "Əmək igidliyinə görə", "Əməkdə fərqlənməyə görə" və "Tərəqqi" medalları ilə təltif olunmuşdur. O, 20-dən çox biblioqrafik və metodik vəsaitin müəllifi və redaktorudur.

ЗЕГЬМЕТДИН КIВЕНКIВЕЧИЯР

Гуьлшен Наврузова
Gülşən Novruzova

1966-йисуз 10 калин гьарадакай 2800 килограм нек ацазвай (им Къуба-КцIар зонада виридалайни чIехи агалкьун тир) КцIар райондин Куйбышеван тIварунихъ галай совхоздин фяле Гуьлшен Къарибан руш Наврузова Къубадайни КцIарай СССР-дин Верховный Советдин депутатвиле хкянай. Гуьгъуьнлай ада и рекъем 3500 ва 5000 килограмрив агакьарнай. СтIурви руш 2 Ленинан ордендиз ва Яру Зегьметдин Пайдах ордендиз лайихлу хьанай, пудра СССР-дин Верховный Советдин депутатвиле хкянай.

Иличан тIварунихъ галай совхоздин 6-нумрадин бригададин саларбан Фаият Девлетханова X созывдин СССР-дин Верховный Советдин депутатвиле хкянай. Ам Ленинан ва Октябрдин Инкъилабдин орденриз ва медалриз лайихлу хьанай.

ƏMƏK QABAQCILLARI

Фаият Девлетханова
Faiyət Dövlətxanova

1966-cı ildə bəslədiyi 10 inəyin hərəsindən 2800 kiloqram süd sağdığına görə (bu, Quba-Qusar bölgəsində ən yüksək göstərici idi) Qusar rayonundakı Kuybışev adına sovxozun sağıcısı Gülşən Qərib qızı Novruzova Quba və Qusardan SSRİ Ali Sovetinə deputat seçilmişdir. Sonralar sağıcı bu göstəricini 3500-5000 kiloqrama çatdırmışdır. Sudurlu qızı 2 Lenin ordeni və Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni ilə təltif olunmuş, üst-üstə üç dəfə SSRİ Ali Sovetinin deputatı seçilmişdir.

İliç adına sovxozun 6 nömrəli briqadasında manqabaşçısı işləyən tərəvəzçi Faiyat Dövlətxanova X çağırış SSRİ Ali Sovetinin deputatı seçilmiş, Lenin Ordeni, Oktyabr İnqilabı ordeni və medallarla təltif olunmuşdur.

СТХАЙРИН АГАЛКЬУНАР

ЦIийихуьруьн юкьван мектебди шумуд йисар я кцIарвийрик дамах кутаз. Гьикмет ва Гьуьрмет Агъажановрин агалкьунрин суракьар чи республикадай яргъаризни чкIанва.

Гьикмет Hikmət

Гьуьрмет Hörmət

И мектеб 2007-йисан нетижайрай чи республикадин виридалайни хъсан мектеб яз гьисабнай. Эхиримжи 8 йисуз мектеб акьалтIарай жегьилрин чIехи паяр вузрик акатнава. Чи республикада кIелзавайбурун чирвилер артухарун патал алава тарсар гузвай ихьтин маса мектеб авач. Жегьилар гзафни-гзаф физикадин, математикадин ва химиядин предметрай тафаватлу жезва. Абурукай гзафбур вузрик экечIзава.

Химия предмет чирунай ЦIийихуьруьн мектебдин тIвар чи республикадин виридалайни хъсан 15 мектебдин сиягьдик акатнава. И агалкьунрай Гьуьрмет Агъажановаз 2003-йисуз Республикадин Президентдин серенжемдалди “Терекъкъи” медаль гана. 2008-йисан гатуз ам гьукуматдин гьисабдай Туькиядин Анталья шегьердиз курортдиз рекье туна. 1993-йисуз АГУ-дин физикадинни математикадин факультет акьалтIарна, хайи хуьруьз кIвалахиз хтай Гьикмет са карди мягьтеларнай: эхиримжи 15 йисуз абурулай кьве стхадилай гьейри са жегьилни институтрик экечIнавачир. Кьве йисалай Гьикметан гъвечIи стха Гьуьрмет АГУ-дин химиядин факультет куьтягьна хуьруьз хтанай.

Стхайри хуьруьз цIийи гьава гъанай. Абуру тарс гайи 4 жегьил институтриз гьахьайла и карди амай жегьилрикни руьгь кутунай. Муькуь йисуз 8 кас вузрик экечIна. Стхайрин методикади райондин маарифдин кьиле авайбур вичихъ ялна. Мектебдиз регьбервал гун кьве жегьилдал - Агъажанов стхайрал ихтибарна. Тежрибадин нетижа хъсанди хьана. 22 йис я, ЦIийихуьруьн мектебдин тIвар кIелунин дережадай ва жегьилар вузрик экечIунай неинки райондин, гьакI республикадин кIвенкIвечи мектебрин сиягьдик кваз.

2008-йисуз Гьейдар Алиеван Фондуни ЦIийихуьре цIийи мектеб эцигна кардик кутуна.

QARDAŞLARIIN UĞURLARI

Zeyxür kənd orta məktəbi son illər qusarlıların qürurunu artırır. Hikmət və Hörmət Ağacanovların rəhbərliyi ilə burada qazanılan uğurların sorağı respublikamızdan uzaqlara da yayılmışdır.

Zeyxür kənd orta məktəbi 2007-ci ilin göstəricilərinə görə respublikamızın ən yaxşı məktəblərindən biri elan olunmuşdur. Son 8 ildə məktəbin məzunlarının yarısı ali məktəblərə daxil olmuşdur. Bu, respublikada bəlkə də yeganə məktəbdir ki, əlavə dərs saatları hesabına şagirdlərin biliyinin möhkəmləndirilməsində maraqlıdır. Məzunlar ən çox fizika, riyaziyyat və kimya fənnləri üzrə ali məktəblərə daxil olurlar.

Zeyxür məktəbi kimya fənninin tədrisinə görə respublikanın ən güclü 15 məktəbindən biri elan olunmuşdur. Bu uğurlara görə kimya müəllimi Hörmət Ağacanov Respublika Prezidentinin fərmanı ilə 2003-cü ildə “Tərəqqi” medalı ilə təltif olunmuşdur. 2008-ci ilin yayında o, dövlət hesabına Türkiyənin Antalya şəhərinə istirahətə göndərilmişdir. 1993-cü ildə ADU-nun fizika-riyaziyyat fakültəsini bitirib doğma kəndinə təyinat alan Hikməti bir fakt heyrətə gətirmişdi: son 15 ildə kənddən bir nəfər də ali təhsil almağa getməmişdi. 1995-ci ildə onun kiçik qardaşı Hörmət ADU-nun kimya fakültəsini bitirib kəndə qayıdır.

Qardaşlar buraya yeni ab-hava gətirirlər. Onların dərs dedikləri gənclərdən 4-nün ali məktəbə daxil olması qalan gəncləri ruhlandırır. Növbəti il tələbə olanların sayı ikiqat artır. Ağacanov qardaşlarının metodikası rayon təhsil şöbəsinin diqqətini cəlb edir. Rayonda ilk dəfə bir məktəbə rəhbərlik iki gəncə - Ağacanov qardaşlarına tapşırılır. Böyük qardaş direktor, kiçik qardaş dərs hissə müdiri təyin olunur. Bu sınaq öz səmərəsini verir. Artıq 22 ildir ki, Zeyxür kənd orta məktəbi təhsilin səviyyəsinə və ali məktəblərə qəbula görə rayonun lider məktəbləri sırasındadır.

2008-ci ildə Heydər Əliyev Fondu Yeni Zeyxür kəndində yeni məktəb binası tikib istifadəyə vermişdir.

БАБАЛИЕВАР

КцIар райондин Яргун хуьруьн юкьван мектеб тафаватлудаказ акьалтIарай кьуд Бабалиева - кьве вахани кьве стхади чпин агалкьунралди шумуд йисар я вири гьейранар ийиз.

Хизандин чIехи велед тир Самиради Бакудин Гьукуматдин Университетдин биологиядин факультет яру дипломдалди куьтягьна, Азербайжандин Милли Илимрин Академиядин Набататрин Институтдин аспирантурадик экечIна. Ада мукьвара кандидатвилин диссертация хуьда.

Азербайжандин Къецепатан ЧIаларин Институтдин француз чIалан факультет яру дипломдалди куьтягьай Айтена кьве йисуз Франциядин гьукуматдин харжидалди Страсбургда кIелна, инин MARC BLOCH университетдин француз чIалан факультетдин магистратура тафаватлувилелди акьалтIарна.

Франциядин Бакуда авай посольствода кIвалахал акъвазай, муаллимрин арада кьиле фейи француз чIалан грамматикадиз талукьарнавай конкурсда сад лагьай чка кьур Айтен Франциядин гьукуматди кьвед лагьай гьилера стипендия тайинарна, Франциядиз кIелиз ракъурна. Ада Франциядин илимдин ахтармишунрин милли меркездихъни Къафкъаздин чIаларин меркездихъ галаз кIевелай алакъаяр хуьзва. Яргун хуьруьн нугъатдикай кхьей адан дипломдин кIвалахдилай вири муаллимар рази я.

Исятда Айтена лезги чIалан группадик акатзавай чIалар илимдин рекьяй ахтармишзава. Франциядин Практикадин Кьилин Институтдин докторантурада кIелзавай Айтеназ лингвист жез кIанзава. Ам докторвилин диссертация хуьз гьазур хьанва.

Азербайжандин Гьукуматдин НафтIадин Академия ва адан магистратура тафаватлувиледи акьалтIарай Элдара "Каспел" компанида программиствиле кIвалахзава. Ам алай вахтунда республикадин лап хъсан пешекаррикай яз гьисабзава.

2007-йисуз 692 балл кIватIна Азербайжандин Гьукуматдин НафтIадин Академиядин информатикадин-

BABALİYEVLƏR

Müxtəlif illərdə Qusar rayonunun Həzrə kənd orta məktəbini fərqlənmə ilə bitirmiş Babalievlər - iki bacı və iki qardaş qazandıqları uğurlarla həmyerlilərini sevindirirlər.

Ailənin ilki Samirə Bakı Dövlət Universitetinin biologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirib, AMEA-nın Botanika İnstitutunun aspiranturasına daxil olmuşdur. Bu yaxınlarda namizədlik dissertasiyasını müdafiə etməyə hazırlaşır.

Azərbaycan Xarici Dillər İnstitutunun fransız dili fakültəsinin bakalavr pilləsini fərqlənmə diplomu ilə bitirən Aytənə respublikanın beş universitetinin tələbələri arasında ən yaxşı nəticə göstərdiyinə görə Fransa dövləti Strasburq şəhərində təhsilini davam etdirmək üçün təqaüd ayırmışdı. O, Strasburqun MARC BLOCH Universitetinin fransız dili fakültəsinin maqistraturasını fərqlənmə diplomu ilə başa vurmuşdur.

Fransanın Bakıdakı səfirliyində işləyən fransız dili müəllimləri üçün təşkil olunmuş və nəticələri Parisdə yoxlanılmış TSF imtahanında iştirak etmiş 26 nəfər arasında birinci yeri tutmuş Aytənə Fransa dövləti ikinci təqaüd ayırmışdı. O, bu dəfə Paris ERNE Universitetinin müqayisəli qrammatika fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirir. Onun ləzgi dilinin Yargun şivəsinə həsr etdiyi diplom işi mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilir.

Hazırda Aytən həmin universitetin doktoranturasında oxuyur. Bu yaxınlarda müdafiə edəcəyi dissertasiya işi Qafqaz dillərində (ləzgi, tabasaran və ağul) nitq hissələri arasındakı əlaqələrə həsr edilmişdir.

Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasını fərqlənmə diplomu ilə bitirən Eldar öz ixtisası üzrə akademiyanın magistraturasında pulsuz təhsil almaq üçün açılmış yeganə yerə imtahan verib qəbul olunmuşdur. Hazırda "Kaspel" şirkətində çalışan Eldar respublikamızın ən yaxşı mütəxəssislərindən sayılır.

2007-ci ildə 692 bal toplayaraq, respublikada yüksək nəticə göstərən, Azərbaycan Dövlət Neft Akade-

ни гьисабунрин техникадин факультетдик экечIай Сагьиб Президентдин стипендиядиз лайихлу хьана.

Бабалиевар чешнелу ийизвай маса крарни ава. Самиради гьеле юкьван мектебда кIелдай вахтунда лезги ва азербайжан чIаларал хуралай шиирар кIелдай. Айтенани пуд чIалал вижеваз хуралай шиирар кIелда. Вахарини стхайри Бакудин "Сувар" кьуьлерин мектебда чи халкьдин кьуьлер чирнава.

miyasının informatika və hesablama texnikası fakültəsinə qəbul olan Sahib Prezident təqaüdçüsüdür.

Babaliyevlər hərtərəfli olmaları ilə də fərqlənirlər. Dərin mütaliələri ilə seçilən onlar Bakıdakı "Suvar" rəqs məktəbində Qafqaz rəqslərinin incəliklərinə yiyələnmişlər. Doğma ləzgi dilinə vurğun olan bu gənclər bir neçə dildə əzbərdən şeir demək bacarığına da malikdirlər.

ШАИРДИН РИКI АВАЙДИ

Ада хразвай халичайрин чешнейри инсан гьейранарда.

Шагь дагъдин ценерив гвай Лацарин хуьре яшамиш жезвай Тофикъ Абдулрзадин хва Балалиев вичихъ шаирдин алакьунар авай инсан я. Ада хайи хуьре са шумуд булахдал чан хкана. Элкъуьрна къванцин цла тунвай булахдин яд кварцяй авахьзава. Гьа саягъда рекьин къерехда мад са булах гуьнгуьна хтунва. Адан патав гвай тепедал экъечIнавай цIвелин тарарин кIаник кIарасдикай раснавай столни куьсрияр тунва. Рехъ атана галатнавайбур патал къайи яд хьвана, ял ягъидай вижевай чка я инаг.

Зегьметдал рикI алай Тофикъахъ мадни са алакьун ава. Вичин гьилералди эцигнавай адан кIвал халисан сенятдин эсер я: адаз кьиляй-кьилди кIарасдал атIанвай гиширрикай безекар ганва.

КIвалин къен лагьайтIа, адан гамарив ацIанва. Дегь чIаварин халичайринни сумагрин чешнейрал рикI алай Тофикъа халисан сенятдин эсерар яратмишзава. Вичин уьмуьрдин юлдаш Элнарадихъ галаз санал кьуд хва чIехи ийизвай Тофикъ патал гамарбанвал бизнес ваъ, рикI алай сенятдихъ вичин пай кутадай рехъ я.

ŞAİR TƏBİƏTLİ İNSAN

Onun toxuduğu xalçaların çeşniləri insanı heyran edir.

Şahdağın ətəyindəki füsunkar Ləzə kəndində yaşayan Tofiq Abdulrza oğlu Balaliyev şair təbiətli insandır. İlhama gələndə yaradıcılıqla məşğul olur. O, kənddə bir neçə bulağın ətrafını rəngarəng daşlarla hörmüş, gözünə isə bədii tərtibat vermişdir. Səhəngdən axan bulaq suyu hamını özünə cəlb edir. Onun zövqünün və zəhmətinin nişanəsi olan bulaqlar neçə illərdir insanların istifadəsindədir. Belə bulaqlardan biri təpədə söyüd ağacının kölgəsindədir. Burada yoldan keçənlərin dincəlməsi üçün Tofiq ağacdan stol və oturacaqlar da düzəldib.

Zəhmətkeşliyi ilə tanınan Tofiq həm də yaxşı dülgərdir. Onun evi əsl sənət əsəridir. Onun əlləri ilə ucaldılmış bu ev başdan-başa taxta üzərində oyma işləri ilə bəzədilmişdir.

Evin içərisini isə Tofiqin toxuduğu xalça və sumaqlar bəzəyir. Qədim ləzgi xalça və sumaqlarının çeşnilərinə üstünlük verən xalçaçı əsl sənət nümunələri yaradır. Həyat yoldaşı Elnarə ilə dörd oğul böyüdən Tofiq çoxlu sifarişlər alır. Lakin o, bu sənətlə biznes naminə məşğul olmadığını, sadəcə qəlbindəki duyğuları naxışlara köçürdüyünü deyir.

КЦIАРВИЙРИН ГАФАЛАГ	**QUSARLILARIN LÜĞƏTİNDƏN**
Агар	*yaylaq*
Азим	*çoxlu*
Аяр	*gözəl*
Агъалар	*saman*
Баржагъан	*kiçik döşək*
Барза	*dağ meşəsinin örüşü*
Варзаван	*fərsiz adam*
Бута (гъуьрчехъанри гъуьрч виливди хуьн патал къванерикай туькIуьрдай чка)	*pusqu (ovçuların ovu izləməsi üçün daşlardan düzəltdikləri yer)*
Вурв	*bərəkət*
Гаргам	*tərə növü*
Гилгам	*ağacın hamar gövdəsi*
Гирт	*lap çox*
Гугъри	*şaftalı*
ГургутI	*sıfir*
Гурава	*pis niyyət*
ГурганчIар	*yəhər saçaqları*
Гурмагъ	*baca*
ГъапIитI	*pinti*
Гьертеш	*genəlmiş*
Дамбул	*gavalı*
Дестен	*fikir*
Девах	*xala*
Жиреяр	*hərisi alınan qızın evinə göndərilən ərzaq*
Зулун аял	*valideynləri yaşlı ikən doğulmuş uşaq*
ЗакIан	*bir tondan artıq taxıl tutan qab*
Зумул	*evdə gizlin yol*
Калун	*çay kənarında düzənlik*
Кандурагъ	*saqqız*
Квач (нацIадикай раснавай какаяр хуьдай къаб)	*qamışdan toxunmuş yumurta qabı*
Кести (хьрак кутадай чепедин ягълав)	*xərəkdə istifadə olunan saxsı tava*

Куз	*qoyun yatağı*
Куд	*pətək*
Кутар	*kuzə*
КутIал	*səbət*
Кушаяр (гъилибанар)	*nökərlər*
Кхел (бурандин къен михьдай алат)	*boranı içi təmizləyən alət*
КъанатI	*sözanlamaz*
Къасават	*ürəyi ağlayan*
КъакъацI	*ağac göbələyi*
Къарбуяр	*cır armud*
Къайсархана	*buzxana*
Къаят	*kifayətdir*
Къуба	*oymaq*
КьитI (кьев)	*elti*
Кьудялар (къубавияр)	*qubalılar*
КIаштIи	*gavalı sortu*
КIемер (эвягъайла авахьдай чIарар)	*darananda tökülən saçlar*
КIемпил	*liliput*
Ланж (хъвадай цин вир)	*içməli su hovuzu*
Лац	*əfsanəvi uçan gəmi*
Лукь	*dəridən düzəldilmiş içməli su qabı*
Лурс	*əvəlik*
Мамургъан	*yara dərmanı*
Мант	*zərərli ağac göbələyi*
Марву	*cökə çiçəyi*
Мац	*kiçik çeşmə*
Мегьреб	*dərə*
МеркIи	*şəlalə*
Мукук	*yumaq, kələf*
Муьрц	*uşaq doğan ananın sancısı*
Никь	*çənə*
НикьитI	*sözbaz*
Пали (пIини)	*gilas*
Пампили (лилибан)	*yelləncək*
Пили (пепе)	*cücü*
Пили	*suçu*
Пергер	*möhkəm*
Пецил	*aftafa*
Пурцух	*gombul*

ПIадан (цурцун цIиб)	*mis parç*
ПIачIах	*saçı dağınıq*
ПIверх	*məktub*
ПIузкьелечI	*kəlbətin*
Самарган (муьхц)	*pəyə*
Самурган	*kəpkir*
Самбур	*qarmaqarışıq*
СветI	*hünü*
Севт	*əks-səda*
Сед	*müsibət*
Семе	*ağılsız*
Семерар	*samandan toxunmuş yəhər*
Семизан	*xırman*
Сересар	*eyvanlar*
Сив (дагъдин къуш)	*siv (dağ quşu)*
Силибир	*yaylaq və çiçək adı*
Сиягь	*vecsiz*
Сулук (суфи тарикъатдин шейхери кьилди ибадатдай кIеви чка)	*sufi təriqətindən olan şeyxlərin ayrıca ibadət yeri*
Снарар	*belflor alması*
СтIам (рагъалаг)	*ərsin*
Таркв	*həvəngdəstə*
Термил	*tavanı döyəcləmək üçün xüsusi çəkic*
Тикъил	*qurudulmuş təzək*
Тулаба	*yarımçıq*
Туьтуь	*tütüyə*
ТIатIаб	*baldırğan*
ТIес	*saman şapka*
ТIинкь	*nöqtə*
Успагьи	*gözəl*
РипицI	*balacaboy adam*
Уму	*mülayim hava*
Фирн	*ölü buz*
ХвацI	*erkək uşaq*
Херцелаг	*yəhərlik*
Хурчарар	*heybə*
Хьалаш	*böyük alaq*
Хьархьам	*vecsiz adam*
ЦипIрепI	*qara tut*

Цуьргъуь (хуз)	*eşşəkarısı*
ЦIуьнтIуь	*xırda qar*
ЦIангу	*gəzəyən qadın*
ЦIангур	*baldırğan zoğu*
Цlарни	*yaşıl lobya*
ЦIигъцIигъан	*skripka*
ЦIидгъай	*əyri yol*
Цlимпlих	*körpə*
ЦIитI	*nida*
Чалаг	*qanad*
Чахчахар	*çəpər*
Чиланбар	*suda bitən ağac*
Чин (баскIум)	*oraq*
ЧикIебанар	*üstüaçıq çəkmə*
Чупаз	*tut*
ЧIарба	*qalın tüklü adam*
ЧIагуг	*farağat*
ЧIамха	*armud növü*
ЧIафарар	*gavalı növü*
ЧIеми	*dumanlı*
ЧIикь	*dərz bağlamaq üçün ip*
ЧIимчIир	*çəlimsiz adam*
ЧIугъ	*dərə*
ЧIух	*yanıq*
ШапI	*möhür*
Шеври	*şorgöz*
ШиблитI	*bünövrə*
Шираз	*dövrələmə eyvanlar*
Элкъвер	*vergül*
ЭкIерар	*əriştə*
Ягъв	*dağ döşü*
Яргъияр	*sicilləmə*
Ятаб	*birlikdə*

КЦӀАРВИЙРИ ЛУГЪУДА...

QUSARLILAR DEYİRLƏR...

КцӀарвийрин гъар са мисалда лезги халкьдин агъзур йисарин ахлакьдин ивирар ава. ДатӀана хъсанвилерихъ ялдай, сая ва инсафлу ксар я кцӀарвияр. Гъавиляй чпин веледриз акьулар гудайла абуру икӀ лугъуда:

◆ *Инсанриз анжах хъсанвал ая - жуван рикӀиз регьят хьурай.*

◆ *Масабурун ахваррални мурадрал хъуьремир. Аллагьдиз кӀан хьайила члаф тарцини цуьк акъудда.*

◆ *Яргъалди уьмуьр гьализ кӀанзаватӀа, рикӀе анжах кӀанивилиз чка ая. ТакӀанвилер жував агудмир.*

◆ *Са гъвечӀи хъилев чӀехи дуствал чукӀуриз тамир. Жува авур гъалатӀ хиве кьуникай регъуь жемир.*

◆ *Хайибурукай рикӀ хайила гафарал фимир, секиндаказ абурувай яргъал хьухь. Са куьруь вахтундилай гьарадаз вичин гъалатӀар аквада.*

◆ *Масадан дердинин вилик кьил агъуз, жуван дердинин вилик хкаж.*

◆ *Жуван гафунал амал ая.*

◆ *Гьахъ гафунилай элячӀмир.*

◆ *Гьар са карда итимвилин гел тур.*

◆ *ТӀвар хвейида къулни хуьда.*

◆ *Шагь дагъ хьтин такабурлуди, Шарвили хьтин кьегьалди хьухь!*

Qusarlıların hər məsəlində xalqın min illərdən bəri yetirdiyi əxlaqi məzmun var. Daim yaxşılıq etməyə çalışan, sadə və düzünə insanlardır qusarlılar. Ona görə də övladlarına nəsihət edəndə onlar belə deyirlər:

◆ *İnsanlara ancaq yaxşılıq elə - qoy ürəyin rahat olsun.*

◆ *Başqalarının yuxularına və arzularına lağ etmə. Allah istəsə quru kötük də gül açar.*

◆ *Uzun ömür sürmək istəyirsənsə, ürəyində ancaq məhəbbətə yer ayır. Nifrəti özünə yaxın qoyma.*

◆ *Kiçik küsüyə görə böyük dostluğun uçurulmasına imkan vermə. Öz səhvini düzəltməkdən utanma.*

◆ *Doğmalarından inciyəndə sözləşmə, onlardan sakitcə uzaqlaş. Az vaxtdan sonra hər kəs öz təqsirini başa düşəcək.*

◆ *Özgə dərdi qarşısında başını əy, öz dərdinin qabağında başını uca tut.*

◆ *Verdiyin sözə əməl et.*

◆ *Haqqdan keçmə.*

◆ *Hər işdə kişi kimi iz qoy.*

◆ *Adını qoruyan, yurdunu da qoruyar.*

◆ *Şahdağ kimi qürürlu, Şarvili kimi igid ol!*

ГЬАР ШИКИЛ СА ТАРИХ Я HƏR ŞƏKİL BİR TARİXDİR

ГЪАР ШИКИЛ СА ТАРИХ Я

HƏR ŞƏKİL BİR TARİXDİR

ГЪАР ШИКИЛ СА ТАРИХ Я

HƏR ŞƏKİL BİR TARİXDİR

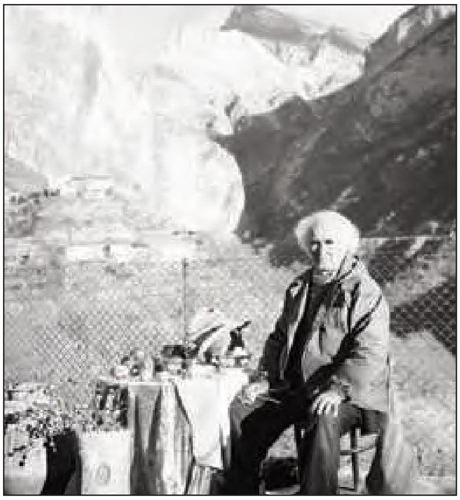

X

ЯРГЪАЛ УЬМУЬР ГЪАЛЗАВАЙБУР

UZUNÖMÜRLÜLƏR

Гьар лепе кьерев агакьдач.
Азербайжан халкьдин мисал

ТАЙ АВАЧИР МАКАН

Геронтологиядихъ (яргъалди уьмуьр гьалунин сирер чирзавай илимдихъ) галаз машгъул жезвайбур патал КцIар асул тежрибадин мектеб я. ТIебиатди гьар жуьредин иервилер бахшнавай и район михьи гьавадални серин булахралди вириниз сейли я. Дегь чIаварилай лежбервиливни малдарвилив машгъул хьайи, тIебиатдин бул няметрикай менфят къачур кцIарвияр сагъламвилелдини тафаватлу тир.

Арабрин къадим "Малте Брун" ктабда лезгияр кьакьан буйдин, акунар авай, къуватлу ва сагълам инсанар тирди къейд авунва. Ана кхьенва: "Лезгийри пара яшамишда. Идан себеб ам я хьи, абуру тIимил ва михьи ризкьи неда. Абурун уьлкведин гьава михьи я ва абуру чпин яшайишдин чкаяр михьиз хуьда".

КцIара хьайи, ина илимдин ахтармишунар тухвай урусрин машгъур натуралист алим Раддеди

Hər ləpə sahilə çatmaz.
Azərbaycan atalar sözü

BƏNZƏRSİZ MƏKAN

Qusar herontoloqlar (uzunömürlülüyün sirlərini öyrənənlər) üçün əsl təcrübə məktəbidir. Gözəlliklərlə zəngin olan rayon bənzərsiz təbiəti, saf havası, soyuq bulaqları ilə məşhurdur. Qədim zamanlardan əkinçilik və maldarlıqla məşğul olan yerli sakinlər üçün fiziki əməklə məşğul olmaq həyat tərzi olmuşdur. Loğman təbiətin səxavətlə bəxş etdiyi nemətlərdən bol-bol istifadə edən qusarlılar möhkəm sağlamlıqları ilə seçilmişlər.

Ərəblərin qədim "Malte Brun" kitabında ləzgilərin uca boylu, göyçək, qüvvətli və sağlam insanlar olduğu qeyd edilir. Orada yazılmışdır: "Ləzgilər uzun ömür sürürlər. Bunun səbəbi odur ki, onlar az və təmiz qida qəbul edirlər. Onların ölkəsinin havası təmizdir və onlar özləri də yaşayış yerlərinin təmizliyini qoruyub saxlayırlar".

Qusarda olmuş, burada elmi müşahidələr aparmış məşhur rus naturalist alimi Radde 1885-ci ildə yaz-

1885-йисуз икI кхьенай: “Лезгийри набататрикай лугьуз тежедай кьван хийирлу дарманар гьазурзава. Са хуьре зал набататрикай 100-далай виниз дарманар гьазурнавай, вичин яшар 110-дав агакьнавай са кьуьзек дуьшуьш хьана. Адаз вирида “лукьман” лугьузвай. Хуьруьнбуру тестикьарзавайвал, адалай гьихьтин хьайитIани начагъвилериз чара ийиз алакьдай. Са шумуд йис инлай вилик хуьруьз атай вабадикай 20 кас начагъ хьанай. Лукьманди вичин дарманрин куьмекдалди абур сагъарнай ва анжах са аял кьенай. Кьуьзекан дарманханада хирер, агъургъан, верем, ваба, цIегьер, цIаяр, уьгьуь, гъура, хума, хъутур, фул, кIарабдин тIалар, къен фидай азар сагъардай, гьакI къен хадай гзаф дарманар авай...”

140 йисуз яшамиш хьайи тIигьиржалви Нуьзуьр бубади, 121 йиса аваз вичин дуьнья дегишарай халичайрин устIар Зибейда Шейдаевади КцIарин тIвар сейли авунай. Райондай 100-120 йисуз уьмуьр гьалай цIудралди баядрин устадар акъатна.

Тек са Хьилерин хуьре 105-120 йис уьмуьр гьалай 20-далай гзаф инсан яшамиш хьанай. Атлухан Атлуханова, Балабег Балабегова, Лейли Адыгуьзеловади, Суьрме Къурбановади, Руьстем Бекерова, Гилавар Хазриева, Макьсуд Суьлейманова, Ханумагъа Рзахановади, Зерлу Заловади ва масабуру тIалквал тийижиз уьмуьр гьалнай.

Вурвуви Айда Шейдабеган хва Имам Шамилан дустарикай тир. 80 йиса авайла Меккедиз гьаждал фейи ам 1935-йисуз 110 яшинда аваз рагьметдиз фенай.

Хурайрин хуьруьнэгьли Фетулла Гьуьсейнова 2008-йисуз 105 йиса аваз вичин дуьнья дегишарна. 2010-йисуз адан папан - Незигье Мутудин рушан 100 йис тамам хьана. Яргъал йисара санал уьмуьр гьалай абурухъ 9 велед, гзаф хтулар, штулар ава.

Халькьдихъ яргъал уьмуьр гьалзавай инсанар гзаф хьун дуьшуьшдин кар туш. Ина тIебиатдин къулайвилери хьиз, инсанрин рафтарвилерини чIехи роль къугъвазва. Гьеле Страбона кхьейвал, лезгийри неинки чпин, гьакIни патан халкьарин кьуьзуьбуруз гьуьрметда. Хизанда кьуьзуьбуруз гьуьрмет авунин нетижа яз чахъ яргъал уьмуьр гьалзавай ксарни гзаф ава. Абур зегьметдални хъсан къилихрал рикI алаз чпин сагъламвал, инсаниятвал хуьз алакьзавайбур я. ИкI уьмуьр гьалун бахтлувал я. Дагъустандин халькьдин шаир Шагь-Эмир Мурадова лагьайвал: “Уьмуьр гьална кьуьзуь хьунни бахт я, бахт!”

И кьил чна яргъал уьмуьр гьалай са бязи инсанриз бахшзава.

mışdır: “Ləzgilər dərman bitkilərindən olduqca qiymətli məlhəmlər hazırlayırlar. Bir kənddə mənə bitkilərdən 100-dən artıq dərman düzəldən, yaşı 110-u ötmüş bir qoca rast gəldi. Hamı onu “loğman” deyə çağırırdı. Kənd camaatının dediyi kimi, o, bir sıra xəstəlikləri sağalda bilirdi. Bir neçə il bundan əvvəl kənddə 20 adam vəbaya tutulmuşdu. Loğman öz əlləri ilə hazırladığı dərmanların köməyi ilə onları sağaltmış, yalnız bir uşağı xilas edə bilməmişdi. Qocanın əczaxanasında müxtəlif yaraları, səpgiləri, vərəm, vəba, qızılca, qızdırma, öskürək, qotur, üşütmə, sümük ağrıları, ishal və başqa xəstəlikləri müalicə etmək üçün çoxlu dərmanlar var idi...”

140 il ömür sürmüş Tahircal kənd sakini Nüzür baba, 121 il yaşamış məşhur xalça ustası Zibeydə Şeydayeva kimi uzunömürlülər Qusarı şöhrətləndirmişlər. Rayondan 100-120 il ömür sürmüş neçə-neçə bayatı ustası çıxmışdır.

Təkcə Hil kəndində 20-dən çox insan 105-120 il ömür sürmüşdür. Atluxan Atluxanov, Balabəy Balabəyov, Leyli Adıgözəlova, Sürmə Qurbanova, Rüstəm Bəkərov, Gilavar Xəzriyev, Maqsud Süleymanov, Xanımağa Rzaxanova, Zərli Zalova və başqaları ömürlərinin sonuna kimi xəstəlik bilmədən yaşamışlar.

Urvalı Ayda Şeydabəy oğlu İmam Şamilin dostu idi. 80 yaşında piyada həccə getmiş bu ağsaqqal 1935-ci ildə 110 yaşında vəfat etmişdir.

Xuray kəndinin sakini Fətulla Hüseynov 2008-ci ildə 105 yaşında dünyasını dəyişmişdir. 2010-cu ildə onun arvadı Nəzihə Mutu qızının 100 yaşı tamam olmuşdur. Uzun illər bir yerdə ömür sürmüş bu qocaman insanların 9 övladı, çoxlu nəvə, nəticə və kötücələri var.

Xalqın uzunömürlülərinin çox olması təsadüfi deyil. Burada təbii amillərlə yanaşı insani münasibətlər də böyük rol oynayır. Hələ Strabon yazmışdı ki, ləzgilər nəinki özlərinin, hətta başqa xalqların qocalarına da hörmətlə yanaşırlar. Ailədə yaşlılara hörmət bəslənməsinin nəticəsidir ki, Qusarda uzunömürlülər çoxdur. Onlar zəhmətkeşliyi, xoş xasiyyətliyi, insanpərvərliyi ilə seçilən, sağlamlıqlarını qorumağı bacaran insanlardır. Belə ömür sürmək xoşbəxtlikdir. Məşhur ləzgi yazarı, Dağıstanın xalq şairi Şah-Əmir Muradovun yazdığı kimi: “Ömür sürüb qocalmaq da bəxtdir, bəxt!”

Bu fəsildə Qusar uzunömürlülərinin bir neçəsi haqqında məlumat veririk.

СЕЙЛИ ГАМАРБАН

121 йисуз уьмуьр гьалай Зибейда Шейдаева чи республикадин халичачивилин тарихда тIвар гьатай зурба сеняткар я. Галайвал авунайтIа, адан тIвар Гиннесан рекордрин ктабда гьатдай.

Зибейда Микаилан руш Шейдаева 1860-йисуз Къуба уезддин Хьилерин хуьре дидедиз хьана. Ада халичаяр хран вичин диде Первиназавай чирнай. 106 йисуз уьмуьр гьалай Первиназа 40-далай виниз чешнеяр хранай. Сифте яз "Сафар" чешне гьада арадал гъанай. Исятда Куьре пата и чешнедин 3 жуьре ама.

М.Челебов. "Гамарбан Зибейда"
M.Çələbov. "Xalçaçı Zibeydə"

1874-йисалай халичаяр храз эгечIай Зибейда Шейдаева куьгьне девирда мануфактурадин уьзви тир, ада кIвале гамар, сумагар, рухар храдай. 1924-йисуз КцIарин "Сумаг" артелда кIвалахал акъвазай ам гуьгъуьнлай Къубадиз куьч хьанай ва гьана вичин кIвалах давамарнай. Вич Ленинан ва Зегьметдин Яру Пайдах орденриз лайихлу хьайи З.Шейдаевадин 100 йисан зегьметдин юбилей 1974-йисуз Къуба шегьерда гурлудиз къейд авунай. И мярекатдиз республикадин чIехибурни атанай. Азербайжандин Верховный Советдин кьил Къурбан Хелилова Азербайжандин КП-дин ЦК-дин сад лагьай секретарь Гьейдар Алиеван юбилярдиз тебрикдин чар кIелнай.

Зибейда бадедин са кьадар халичаяр исятдани дуьньядин музейра хуьзва. Ада "Зарлу Зибейда", "КIеле", "Гатфар", "Ислягьвилин лиф", "Солмаз", "Яру гъед", "Хунчаяр", "Шагь дагъ" хьтин цIийи чешнеяр арадал гъанай. Сеняткар 1981-йисуз 121 йиса аваз рагьметдиз фенай. Ада вичин гъуьлуьхъ Шихбаладихъ галаз санал 4 хва чIехи авунай. Гьажибуба, Шихмегьамед, АбдулмутIалим ва Зикруллагь къуьзуь чIавуз, ингье чпин дидедилай вилик рагьметдиз фенай.

MƏŞHUR XALÇAÇI

121 il ömür sürmüş Zibeydə Mikayıl qızı Şeydayeva adı respublikamızın xalçaçılıq sənəti tarixinə düşmüş böyük sənətkardır. Səy göstərən olsaydı, onun adı Ginnesin rekordlar kitabına düşə bilərdi.

Zibeydə Mikayıl qızı Şeydayeva 1860-cı ildə Quba qəzasının Hil kəndində anadan olmuşdur. O, xalçaçılıq sənətini anası Pərvinazdan öyrənmişdir. 106 il ömür sürmüş Pərvinaz 40-dan artıq çeşni toxumuşdur. O, məşhur "Safar" çeşnisinin yaradıcısıdır. Hazırda Küre tərəfdə həmin çeşninin 3 növü toxunur.

1874-cü ildə əmək fəaliyyətinə başlamış Zibeydə çar Rusiyası dövründə manufaktura üzvü olmuş, evdə palaz, xalça, sumaq toxumuşdur. 1924-cü ildən o, Qusardakı "Sumaq" xalça emalatxanasının üzvü olmuşdur. Sonradan Qubaya köçmüş, orada əmək fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Lenin ordeni və "Qırmızı Əmək Bayrağı" ordeni ilə təltif olunmuş Zibeydə Şeydayevanın əmək fəaliyyətinin 100 illiyi 1974-cü ildə Qubada təntənə ilə qeyd olunmuşdur. Azərbaycan KP MK-nın I katibi Heydər Əliyevin yubilyara təbrik məktubunu Respublika Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Qurban Xəlilov oxumuşdur.

Zibeydə nənənin toxuduğu onlarca xalça dünya muzeylərində saxlanır. Onların arasında "Zərli Zibeydə", "Qala", "Bahar", "Sülh göyərçini", "Solmaz", "Qırmızı ulduz", "Xonçalar", "Şahdağ" kimi yeni çeşnilər də vardır. Zibeydə Şeydayeva 1981-ci ildə 121 yaşında vəfat etmişdir. O, əri Şıxbala ilə birlikdə dörd oğul böyütmüşdür. Hacıbaba, Şixməhəmməd, Abdulmütəllim və Zikrullah ahıl yaşlarında, lakin uzunömürlü analarından çox-çox əvvəl dünyalarını dəyişmişlər.

ЧИЛИН ШАРДИН КЬУЬЗУЬДИ

Сейли сеняткар Сеттар Бегьлулзадеди 140 йиса авай Нуьзуьр бубадин портрет чIугунай, шаирар тир Гьуьсейн Гьуьсейнзадедини Нариман Гьесензадеди адаз шиирар бахшнай.

КцIар райондин ТIигьиржал хуьряй тир Нуьзуьр Мустафадин хва Мустафаева 140 йисуз уьмуьр гьалнай. Вичин уьмуьр чубанвиле фейи ам пудра эвленмиш хьанай, адаз 6 велед хьанай. 140 йисуз тIал-квал чин тийиз, гьалал зегьметдалди уьмуьр гьалай ам, верцIи ихтилатрал илигдай, хуьр кIани, хуьруьнбуруз кIани инсан тир.

Нуьзуьр бубадихъ гзафни-гзаф кьетIенвилер авай. Адаз пехилвал вуч ятIа чидачир. Хуьруьнбуруз адан сивяй садра кьванни масадан рикIик хукIурдай гаф ван атаначир. Вичихъ шаирдин рикI авай и кас гзаф чIавуз тIебиатдин къужахда жедай. Дагъларал, яйлахрал, тамарал ашукь тир ада акатай затI недачир.

ЧАН АЛАЙ ТАРИХ

101 йиса аваз рагьметдиз фейи Баламет Баламетовал "чан алай тарих" тIвар алай. Са шумуд къурулуш ва гьукумат акур и касдихъ аламатдин зигьин авай.

Са чIавуз Азербайжандиз регьбервал гайи М.Ж.Багьирова Баламет Баламетов маса кадрийриз чешне къалурдай. Ада вичин уьмуьр кьиляйкьилди гьукуматдин кIвалахдиз серфнай. И касдиз са шумудра И.В.Сталинахъ галаз гуьруьшмиш хьун несиб хьанай. Ара-ара Оржоникидзедин, Маленкован ва Куйбышеван кьилив фейи ам машгьур инкъилабчи Мирбешир Кьасумовахъ галаз санал Михаил Калининан мугьман хьанай. Гьейдар Алиев жегьил береда сифте яз Нахчиванда кIвалахал акъвазайла Б.Баламетова адаз хийирдуьа ганай. Уьзейир Гьажибегов, Самед Вургьун, Мирзе Ибрагьимов, Сулейман Руьстем, Рамазан Халилов хьтин инсанрихъ галаз дуствал авунай ада.

Баламет Юземмедан хва Баламетов 1906-йисуз КцIар райондин Уьнуьгърин хуьре дидедиз хьана. Ина мектеб акьалтIарна Къуба округдин комсомолдин комитетда, гуьгъуьнлай Гьил райондин парт-

PLANETİN QOCAMANI

Məşhur fırça ustası Səttar Bəhlulzadə 140 yaşlı Nüzür babanın portretini yaratmış, bir çox şairlər, o cümlədən Nəriman Həsənzadə və Hüseyn Hüseynzadə ona şeirlər həsr etmişlər.

Qusar rayonunun Tahircal kəndində yaşamış Nüzür Mustafa oğlu Mustafayev 140 il ömür sürmüşdür. Ömrünü çobanlıqda keçirmiş Nüzür baba 3 dəfə evlənmiş, onun 6 övladı olmuşdur. 140 il xəstəlik bilmədən, halal zəhmətlə yaşamış bu söhbətcil, elcanlı adam kənddə böyük hörmət sahibi idi.

Bu mülayim təbiətli xeyirxah adamın özünəməxsus xüsusiyyətləri var idi. O, paxıllıq nə olduğunu bilməzdi. Kənd adamları bircə dəfə də olsun onun dilindən kobud söz eşitməmişdilər. Şair təbiətli bu insan dağlara, yaylaqlara, meşələrə vurğun idi, elə buna görə də vaxtının çoxunu təbiətin qoynunda keçirərdi. O, hər şeyi yeməzdi, təzə ət və ağartı onun ən çox istifadə etdiyi ərzaq idi.

CANLI TARİX

101 yaşında vəfat etmiş Balamət Balamətovu çoxları "canlı tarix" adlandırırdı. Bir neçə ictimai-siyasi quruluşun şahidi olmuş bu adamın fenomenal yaddaşı var idi.

Bir vaxtlar Azərbaycana rəhbərlik etmiş Mircəfər Bağırov Balamət Balamətovu başqa kadrlara nümunə göstərərdi. O, özünü başdan-başa dövlət işinə həsr etmiş nadir insan idi. Ona bir neçə dəfə İ.V.Stalinlə görüşmək nəsib olmuşdu. Orconikidze, Malenkov və Kuybışevlə dəfələrlə görüşmüş, məşhur inqilabçı Mirbəşir Qasımovla birlikdə Mixail Kalininin qonağı olmuşdu. Naxçıvanda işləyərkən gənc Heydər Əliyevə partiya işində ilk xeyir-duanı vermiş B.Balamətov Üzeyir Hacıbəyov, Səməd Vurğun, Mirzə İbrahimov, Süleyman Rüstəm, Ramazan Xəlilov kimi insanlarla dostluq edirdi.

Balamət Yüzəhməd oğlu Balamətov 1906-cı ildə Qusar rayonunun Əniğ kəndində anadan olmuşdur. Kənd məktəbini bitirib, Quba Qəza Komsomol Komitəsində, sonradan Hil Rayon Partiya Komitəsində təlimatçı vəzifəsində işləmişdir. 1933-cü ildə Bakı

комда инструкторвиле кIвалахна. 1933-йисуз Бакудин Партиядин Мектеб акьалтIарна, КцIарин РИК-дин седридин заместителвиле ва седривиле кIвалахна. Б.Баламетов кьведра - 1937-1942 ва 1951-1957-йисара Нахчиван АССР-дин Халкьдин Комиссаррин Советдин седри хьана.

1942-1947-йисара КцIариз регьбервал гайи Б.Баламетова гуьнгуьнай акъатнавай мадарат, хуьруьн майишат кIвачел аххьалдарна, дяведин залан йисара халкьдив каш чIугваз тунач. 1947-йисуз Б.Баламетов Нахчивандин Министррин Советдин седривиле тайинарна. И къуллугъдал ада 1951-йисалди кIвалахна. Ингье вич Азербайжан ССР-дин ва СССР-дин Верховный Советрин депутатвиле хкягъай, Москвадин Вини Дережадин Партиядин Мектеб акьалтIарай, кьве Ленинан орден ва “Яру Пайдах” орден къачур и нуфузлу кас вили къачузвачирбуру ам вичин къуллугъдилай алудна, Бакуда кIвалин дустагъ авуна. ЧIулав цифер цIуд йисалай чкIана. 1961-йисуз ам республикадин финансрин министерствода ревизорвиле кIвалахал акъвазна, гуьгъуьнлай ина кьилин ревизор хьана. 1986-йисалай республикадин персональный пенсионер тир Б.Баламетов 2007-йисуз 101 йиса аваз рагьметдиз фена.

БАЯДРИН УСТАД

Ам хуьруьнбурун арада баядрин устад хьиз сейли тир. Гзаф маналу, рикIиз эсердай баядар теснифай и дишегьлиди вичин рикIин тIалар цIарариз элкъуьрнай.

Къилагъубада дидедиз хьана, гьанани рагьметдиз фейи Шейдаева Ана Къазагьмедан руша 110 йисуз уьмуьр гьалнай. ГьикI ятIани и иер дишегьлидиз веледар кьисмет хьанач. Ада вичин уьмуьр, кIанивал мукьва-кьилийрин аялриз бахш авуна. Хуьряй тек садра акъатай, Бакудиз фена хтай Ана бадеди тIал-квал тийижиз яшамишна. Эхиримжи йикъалди кIвачел хьайи, гзаф зегьметчи, хъсанвилерихъ ялай и къени къилихрин дишегьлиди хуралай кIелай баядар къени элдин мецел алама. Абурукай сад генани машгьур я:

Къакьан къавун аскIан чIере,
ЧIередаллай зулун фере,
Перемдин хел са чIук дере,
Вуч хъсан тир руш тир бере.

Ali Partiya Məktəbini bitirdikdən sonra o, Qusar RİK sədrinin müavini və sədri vəzifələrində çalışmışdır. B.Balamətov iki dəfə -1937-1942 və 1951-1957-ci illərdə Naxçıvan MSSR Xalq Komissarları Sovetinin sədri təyin olunmuşdur.

1942-1947-ci illərdə Qusar rayonuna rəhbərlik etmiş B.Balamətov rayonun olduqca ağır vəziyyətdə olan iqtisadiyyatını dirçəltmək, onun kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək sahəsində böyük işlər görmüş, müharibə illərində əhalini aclıqdan xilas etmişdir. 1947-ci idə Naxçıvan MSSR Nazirlər Sovetinin sədri təyin olunmuş B.Balamətov bu vəzifədə 1951-ci ilə kimi çalışmışdır. Lakin Moskva Ali Partiya Məktəbini bitirən, Azərbaycan SSR və SSRİ Ali Sovetlərinə deputat seçilən, 2 Lenin ordeni və “Qırmızı Bayraq” ordeni ilə təltif olunan bu savadlı və nüfuzlu adamı gözü götürməyənlər də var idi. Onların fitvası ilə B.Balamətov vəzifədən uzaqlaşdırıldı.

10 il Bakıda ev dustağı olan B.Balamətovun başı üzərindəki qara buludlar 1961-ci ildə dağıldı. Həmin il o, Respublika Maliyyə Nazirliyinə müfəttiş, bir qədər sonra isə baş müfəttiş vəzifəsinə təyin olundu. 1986-cı ildən respublikanın fərdi təqaüdçüsü olan B.Balamətov 2007-ci ildə 101 yaşında dünyasını dəyişdi.

BAYATI USTASI

Kənd camaatı arasında o, bayatı ustası kimi məşhur idi. Bu qadın olduqca mənalı, ürəyə nüfuz edən bayatılar qoşardı. Ürəyinin ağrılarını misralara çevirmək istedadı var idi.

Qusar rayonunun Qılahoba kəndində anadan olub, orada da vəfat etmiş Şeydayeva Ana Qazəhməd qızı 110 il ömür sürmüşdür. Gözəlliyinə baxmayaraq, talesiz Anaya ana olmaq səadəti nəsib olmur. Ömrünü doğmalarının övladlarına həsr etməklə təsəlli tapan qarı ömründə bircə dəfə kənddən çıxmışdı - bir günlüyə Bakıya gedib qayıtmışdı. Xəstəlik nədi bilməyən, həmişə xeyirxah işlərlə məşğul olmuş bu ağbirçəyin sinəsi folklor xəzinəsi idi. Onun bayatıları bu günə kimi dillərdə dolaşır. Onlardan birində deyilir:

Çiçək toxur yaz dərəsi,
Şirin oxur yaz fərəsi,
Kimə deyim bu dərdimi,
Ötüb keçdi qız bərəsi.

ХЬИЛЕРИН БАДЕ

КцIара Муьгьуьббат баде тийижирбур бажагьат жедай. Мел-межлисрал, мярекатрал ада лагьай манийрин суракьар яргьариз чкIанай.

Адан манийри рикIиз эсердай, инсанрив дуьньядикай фикир-фагьум ийиз тадай. Бадедин айгьамдин зарафатрихьни ихтилатрихъ яб акалай инсандик руьгь акатдай.

Кьве гьавадин кIвале ялгъуздиз яшамиш жезвай къари. ХъуьтIуьз хци Искендера са гужалди КцIариз, вичин кьилив тухвайтIани, кьве вацралай артух эхиз жедачир адавай хуьр галачиз. “Зун кIандайбур зи кьилив атурай” лугьудай. Вичи авур гьаларикай хранвай са шумуд чешнидин гамар экIянавай адан кIвал михьида кьван вуч тир! КIвалин цлар кьиляй-кьилди адан эсерралди безетмишнавай. Винидай цлариз элкъвез-элкъвез безенагар янавай. Жуьреба-жуьре парчайрин кIусарикай цванвай, седефралди атIанвай безенагрин рангарини нехишри гьейранарнай чун. Рангунин зериф гьаларив агьдал цванвай гиширри, нехишар атIанвай парчайрин чинар гьалдна, харадиз янвай хъуьтуьл хъуьцуьганри кIвализ регьятвал гъанвай.

Милли пекер алай бадедал. Вичи цванвайбур тир абур. Гьяркьуь вахчаг, памбагдин перем, шуткьу, сун гуьлуьтар алаз, туьтуьна кагьрабадин хтарар аваз кIвалин крарихъ гелкъвезвай къари. Ада хразвай гуьлуьтдин тай гьеле акьвандай акъатнавачир. Кьурук квай тIанурда паквар кьурурзавай ада. И яшда хьрак, тIанурдихъ ацукьна фу чразвай, кIарасар хазвай, кIвал, гьен шиткизвай, вичин пекер вичи цузвай, тараз акьахна майваяр атIузвай, мугьманрин вилик фу эцигзавай къаридин викIегьвилел гьейран тахьун мумкин тушир.

Муьгьуьббат хуьруьн варлу ксарикай тир Идрисан 8 веледдикай сад тир. 15 йиса аваз ам Аликъулидин авай-авачир са хциз Адышириназ гъуьлуьз фенай. Кьуд аял хайи Муьгьуббатан гъуьл жегьилзамаз рагьметдиз фенай. КIвалин вири пар къуьнерал кьур и иер дишегьлидиз вилералди гьикьван

HİLİN AĞBİRÇƏYİ

Qusar rayonunda Məhəbbət nənəni tanımayan az olardı. Onun toyda-düyündə, məclislərdə dediyi bayatıların sorağı uzaqlara yayılmışdı.

Bədahətən dediyi bəndlər o qədər mənalı idi ki, ürəkləri ram edir, insanları düşündürürdü. Onun qoçaqlığı, bacarığı, təmizkarlığı, zarafatları, eyhamları, şirin söhbətləri dillər əzbəri idi.

İkimərtəbəli evdə tək yaşayan qarını oğlu İskəndər qışda məcburən rayon mərkəzindəki evinə aparsa da, qarı iki aydan artıq orada dözə bilmirdi. “Məni istəyənlər qoy yanıma gəlsinlər” deyirdi. Döşəməsinə özünün əyirdiyi saplardan toxuduğu incə naxışlı xalçalar döşənmiş bu ev təmizlikdən parpar parıldayırdı. Evin divarları onun əsərləri ilə bəzədilmişdi. Tavandan aşağı bəzənəklər sallanmışdı. Müxtəlif parça tikələrindən tikilib sədəflərlə işlənmiş bəzənəklərin naxışları göz oxşayırdı. Ağ bez üzərində rəngli saplarla tikilmiş naxışlar bir-birindən gözəl idi. Naxışlı parçalarla işlənmiş yastıqlar çarpayıların üstündə üst-üstə yığılmışdı. Hər yerdə elə təmizlik var idi ki, sanki onu yaradan yaşlı qadın deyil, təzə gəlin idi.

Nənənin əynində həmişə olduğu kimi milli geyim var idi. Onları özü tikmişdi. Uzun illər kəndin əvəzsiz dərzisi olmuş Məhəbbət nənə son illər yalnız özünə tikirdi. Enli vaxçaq (tuman), pambıq köynək, şutqu (baş örtüyü), naxışlı yun corab geyinmiş, boynunda kəhraba boyunbağı olan qarı elə hey nə iləsə məşğul olurdu. Onun toxuduğu corabın bir tayı milin üstündə idi. Aşağıdan təndirdə qurudulan meyvənin xoş ətri gəlirdi. Bu yaşda xərəkdə, təndirdə çörək bişirən, ev, həyət süpürən, paltar yuyan, ağaca çıxıb meyvə dərən, qonaq qabağına yemək qoyan qarının qoçaqlığı heyrət doğururdu.

Məhəbbət Hilin varlı adamlarından olan İdrisin səkkiz övladından biri idi. O, 15 yaşında Əliqulunun yeganə oğlu Adışirinə ərə gedib. Dörd övladı anadan olandan sonra əri vəfat edib. Çiyinlərinə evin və ailənin bütün ağırlığı düşən bu gözəl qadın o qədər əziyyət görüb ki! Bolşeviklərin bir balaca imkanı olan

мусибатар акунай. Большевикри чпихъ са тIимил кьван мумкинвилер авай инсанривай мал-девлет къакъудун, Ватандин ЧIехи дяведин йисара хуьрера са бязи ламатI ксари авур гьахъсузвилер, вичи чIугур дарвилер, азиятар гзаф хьанатIани, руьгьдай ават тавуна, викIегьвилелди, намуслувилелди уьмуьр гьална ада. Веледар, хтуларни штулар вичин кьилив атайла, хвеши жедай къаридиз. Яргъарай хтай хтулар кIвенкIве хизанарни галаз Хьилиз фена са шумуд юкъуз бадедин кIвале амукьдай, ахпа чпин диде-бубайрал кьил чIугвадай абуру. И къайда садавайни чIуриз жедачир.

Уьмуьрдикай шел-хвал тийиз, текдиз хуьре кьил хуьзвай, кьиляй-кьилди лезгивал хвенвай, яшамишунал рикI алай, тIал-квал такуна уьмуьр гьалай къари вичин 100 йис жез са шумуд варз амаз рагьметдиз фенай.

Кьве Муьгьуьббат - бадени штул.
İki Məhəbbət - nənə və nəticəsi.

insanların illər boyu qazandıqları var-dövləti zorla onların əllərindən almalarını, Böyük Vətən müharibəsi illərində bəzi vəzifəli kişilərin camaata tutduqları divanı gözləri ilə görən qadın uzun, əzablı ömür sürüb, ancaq heç zaman vüqarını itirməyib, namusla övladlarını böyüdüb. Ona görə də övladları, nəvə və nəticələri yanına gələndə o qədər sevinərdi! Uzaqlarda yaşayan nəvələri əvvəl kəndə gedib bir-iki gün nənənin yanında qalır, sonra öz valideynləri ilə görüşürdülər. Bu qaydanı heç kəs dəyişə bilməzdi.

Taleyindən şikayətlənmədən tək-tənha yaşayan, həyatı çox sevən, xəstəlik bilmədən ömür sürən Məhəbbət nənə 100 yaşının tamam olmasına bir neçə ay qalmış dünyadan köçdü.

ДАМАХАР ГВАЙ БАДЕ

108 йисуз уьмуьр гьалай Медина бадедив рекьидалди дамахар гвай. Михьивилер кIандай и къари датIана кар-кеспидихъ гелкъведай.

КцIар райондин Манкъулидхуьряй тир Медине Дуьйуьшовадин 2004-йисан майдин вацра 106 йис хьанвай. Адан юкь бегьем какванвай. Ингье чна вич камерадиз чIугвазва лагьайла, ада чавай рухсат къачуна, вичин утагъдиз фенай. Са герендилай Медина баде анай дамахарна, тимтик яз экъечIайла чун къах хьанай. На лугьуди, им къегьненан а юкь какванвай къари туш. Чина хъвер авай бадеди ихтилатдал илигнай. Са ялце вишдалай гзаф баядар лагьанай ада. РикI хъуьтуьлардай, гьиссерал звал гъидай баядар тир абур.

2006-йисуз и рикIиз чими къари рагьметдиз фена. Медина бадедихъ авсиятда чна чIугур сюжетди лагьайтIа, "Зи хайи эл" филмдин мана-метлеб генани артухарна.

BƏZƏK-DÜZƏKLİ NƏNƏ

108 il ömür sürmüş Mədinə nənə son nəfəsinə kimi geyinib-gecinməyinə fikir verirdi. Bu təmizkar qarı işgüzarlığı ilə ad çıxarmışdı.

Qusar rayonunun İmamqulukənd kəndinin sakini Mədinə Düyüşovanın 2004-cü ilin may ayında 106 yaşı tamam olmuşdu. Beli tamam bükülmüşdü qarının. Amma onu videoya çəkmək istədiyimizi biləndə, qarı bizdən izin alıb otağına getdi. Bir azdan bəzənib-düzənib, dikəlmiş halda oradan çıxan qarını görəndə heyrətə gəldik. Elə bil o, bayaq yanımızda durmuş, sual işarəsi kimi əyilmiş adam deyildi. Gülərüz və mehriban Mədinə nənə yaman söhbətcil idi. Yüzdən artıq bayatını bədahətən söyləyən qarı güclü yaddaşı ilə bizi heyrətə gətirdi. Olduqca mənalı, yaddaqalan bayatılar idi bunlar.

2006-cı ildə bu suyuşirin, göyçək qarı dünyasını dəyişəndə bir şeylə təsəlli tapdıq ki, Mədinə nənəni "Mənim doğma elim" adlı sənədli-musiqili filmdə yaşatmışıq.

КЬУЬЗУЬ ШАИР

КцIарин и виридалайни кьуьзуь шаирдин - Абдулкерим Керимован 100 йисан юбилей 2002-йисуз райондин кьиле авайбуру адан хайи хуьре гурлудаказ кьейд авунай.

Яргун хуьряй тир Абдулкерим МутIалибан хва Керимов райондин тIвар-ван авай диндаррикай тир. Са береда хуьре авай Шейх Жуьнейдан мискIиндин гьуьжреда, гуьгъуьнлай Къубадин педмектебда кIелай, муаллимвал авур, араб чIал хъсандиз чидай, Къуръан авазалди хуралай кIелдай и муъмин касди яргъал йисара фекьивал авунай.

Абдулкерим Керимова гьакIни лезги ва азербайжан чIаларал шиирар кхьенай. 2008-йисуз 106 йиса аваз рагьметдиз фейила 5 хва, 2 руш, 33 хтул, 65 штул, 10 птул авай Абдулкерим бубадихъ.

QOCAMAN ŞAİR

Qusar rayonunun ən qocaman şairi Abdulkərim Kərimovun 100 illik yubileyi 2002-ci ildə rayon rəhbərlərinin təşəbbüsü ilə onun doğma kəndində təntənə ilə qeyd olunmuşdur.

Həzrə kəndində anadan olmuş və burada ömür sürmüş Abdulkərim Mutalib oğlu Kərimov rayonun adlı-sanlı dindarlarından biri idi. Bir vaxtlar kənddəki Şeyx Cüneyd məscidinin nəzdindəki hücrədə, sonralar Quba pedtexnikumunda oxumuşdu. Ərəb dilini yaxşı bilən, Quranı əzbərdən və avazla oxuyan bu ağsaqqal savadlı ruhani kimi tanınırdı.

Abdulkərim Kərimov həmçinin ləzgi və Azərbaycan dillərində şeirlər də yazırdı. 2008-ci ildə 106 yaşında dünyadan köçəndə 5 oğlu, 2 qızı, 33 nəvəsi, 65 nəticəsi, 10 kötücəsi vardı Abdulkərim babanın.

ГЕЖ ЖАГЪАЙ БАХТ

107 йисуз уьмуьр гьалай Айнисе бадедиз дуьньядиз атай йикъалай гьамарни дердер несиб хьанай. ЯтIани бахтунихъ гелкъвен патал датIана женг чIугунай ада.

Айнисе Агъавердидин руш 1895-йисуз ТIигьируба хуьре дидедиз хьанай. Ам хайи юкъуз буба рагьметдиз фенай, са йисалай диде Муругърин убадиз гъуьлуьз хъфенай. Аял вичин кьве стхани галаз имидин кIвале амукьнай. Имид папа адаз гзаф зулумар авунай. Айнисе пудра гъуьлуьз фенай. Вичиз аялар кьисмет тахьай и дишегьлиди пуд хизандин аялар чIехи авунай. Пуд гъуьлни вичин гьилералди кучукнай ада.

Пуд лагьай гъуьлуьн-манкъулудхуьруьнви Шемседдин Данияллован хизанда 25 йисуз уьмуьр гьалай къариди и хизандилай гзаф разивалдай, вичиз бахтлувал вуч лагьай затI ятIа ина чир хьана лугьудай.

GECİKMİŞ SƏADƏT

107 il ömür sürmüş Aynisə nənəyə dünyaya göz açandan qəm və kədər nəsib olur. Buna baxmayaraq o, həmişə ümid içində yaşayır. Səadətinə çatmaq üçün mübarizə aparmaqdan yorulmur.

Aynisə Ağaverdi qızı 1895-ci ildə Tahiroba kəndində anadan olmuşdur. O doğulan gün atası vəfat etmiş, bir ildən isə anası Muruqoba kəndinə ərə getmişdir. İki qardaşı ilə əmisi evində qalan qıza əmisi arvadı olmazın əzab-əziyyət vermişdir. Üç dəfə ərə getmiş, üç ərini dəfn etmiş bu qadına analıq səadəti qismət olmasa da, o, üç ailənin də uşaqlarını böyüdüb boya-başa çatdırmışdır.

Üçüncü əri - imamqulukəndli Şəmsəddin Daniyalovun ailəsində 25 il yaşamış bu çevik və qıvraq qarı nəinki ailənin, bütün kəndin sevimlisinə çevrilmişdi. Aynisə nənə xoşbəxt ailə həyatını yalnız

107 йисани вичин викӀегъвал квадарнавачир баде лагъайтӀа, тек вичин хизандин ваъ, гьакӀ вири хуьруьн рикӀ алай инсандиз элкъвенай. Ам 2002-йисуз рагъметдиз фена.

НЕКІЕДИН САС

105 йиса авай аваранви Сечме бадеди некӀедин сас акъуднава лагьай хабар са геренда КцӀар райондиз чкӀанай.

И хабар чал агакьайла, Бакудай хуьруьз рекье гьатнай чун. Сечме баде вичин 85 йиса авай рушан - Гьажихануман тазиятда авай. Ада ишеларзавай: "Чан дуьньядлай вахтсуз фейи бала дидедин..." Адан муькуь рушар - 80 йиса авай Зибейдани 65 йиса авай Секинат зарулдиз шехьзавай. Абурувай яргъаз ацукьнавай Сечме бадедин 77 яшинда авай хцивай Везирханавайни вилин накъвар хуьз жезвачир.

Кьве вацралай чун мад гьилера хуьруьз фейила Сечме бадедин кӀвале адан птулрин ванер гьатнавай. Къари иер са гамунал ацукьнавай. Им адан жегьиздин сумаг тир. Вишдалай гзаф гамар хранвай Сечме бадедиз и сумаг гзаф кӀандай.

Бадедин цӀийи сас акван лагьайтӀа, чаз несиб хьанач. Къариди лагьана:

- 50 йисуз сиве сарар авачир за некӀедин сас акъудайла, кӀвале вири зал хъуьрена. ГьикӀ ятӀани, хуьруьн папарикай садаз жуван сас къалурайла, ада заз лагьана: "Им гьич хъсан кар туш, вун рекьидай хътинди я". Мад за садазни идакай ихтилат хъувунач. Чан ширин я эхир. Садра ахварай аватайла зи сиве сас амачир. Ам за фахъ галаз хъуьтӀкьуьннай жеди. Садбур сас чпиз ганач лугьуз закай инжиклуни хьана. Ихьтин сас низ гайитӀа, гьамни гзаф яшамишда лугьуда кьуьзуьбуру.

Везирханова Сечме Шихкериман руш са йисалай рагьметдиз фенай. Са тӀал-квалани авачиз, кӀвалин, салан крар ийиз, гамар храз уьмуьр гьалай и къени къилихрин дишегьлидиз вич рекьидай югъ чидай.

Адан сусан, вичин 80 йис хьанвай Гуьлембер халадин ихтилатдай: "Садра къариди заз лагьана, я свас, ваз веси хьурай, кьве юкъуз зи иштагь атӀана хьи, тазиятдин гьазурвилер ая". ГьакӀни хьана. Кьве

üçüncü kəbində yaşadığını deyərdi. Üçüncü ərini də tez itirən qarını kişinin övladları öz doğma anaları kimi qəbul etmişdilər. Aynisə nənə 2002-ci ildə vəfat etmişdir.

SÜD DİŞİ

Avaran kəndinin qocaman sakini, 105 yaşlı Seçmə nənənin süd dişi çıxarması xəbəri ildırım sürəti ilə Qusar rayonuna yayılır.

Bu xəbəri eşidəndə Bakıdan kəndə yollandıq. Seçmə nənə 85 yaşlı qızı Hacıxanımın yas məclisində idi. O, yanıqlı-yanıqlı ağı deyirdi: "Dünyadan vaxtsız köçən balam mənim..." Onun o biri iki qızı - 80 yaşlı Zibeydə və 65 yaşlı Səkinə də ağlayırdı. Kandarda gəzişən Seçmə nənənin 77 yaşlı oğlu Vəzirxan da göz yaşlarını saxlaya bilmirdi.

İki aydan sonra kəndə yenidən getdik. Seçmə nənə incə naxışları ilə seçilən bir sumaqın üstündə bardaş qurub oturmuşdu. Bu, qarının cehizliyi idi. 100-dən artıq xalça toxumuş qarı həmin sumaqı həmişə əzizləyirdi. Ev onun kötücələrinin səsləri ilə dolmuşdu. Nənənin süd dişini görmək bizə nəsib olmadı. O, dedi:

- 50 ildir ağzımda bir dənə də olsun diş yoxdur. Damağımdan təzə diş çıxdığını görəndə bu işə məəttəl qaldım. Evdəkilərə dişimi göstərəndə bunu zarafata saldılar. Bir dəfə kənd arvadlarından birinə dişimi göstərəndə mənə dedi: "Bu yaşda diş çıxarmaq yaxşı əlamət deyil, deyəsən dünya ilə vidalaşmalı olacaqsan". Daha heç kəsə dişimi göstərmədim. Can şirin şeydir axı! Bir də onda ayıldım ki, dişim yoxdur. Sən demə onu yemək qarışıq udmuşam. Məndən inciyənlər oldu ki, dişi onlara bağışlamamışam. Guya qoca adamın dişini kimə versən, o da uzunömürlü olur.

Vəzirxanova Seçmə Şixkərim qızı bir il sonra dünyasını dəyişir. Xəstəlik nədir bilməyən, daim həyətbaca işləri ilə məşğul olmuş, xalçalar toxumuş bu həlim təbiətli qadın öləcəyi günü əvvəlcədən bilirdi.

Onun gəlini, 80 yaşlı Güləmbər xalanın söhbətindən: "Qaynanam bir dəfə mənə nə desə yaxşıdır: "Ay gəlin, elə ki, gördün, iki gün iştahım kəsildi, tez yas mərasiminə hazırlıq gör". Belə də olur. Qarı iki gün səhərdən axşama kimi dilinə heç nə vurmur. İkinci

юкъуз къариди затIни тIуьнач. Кьвед лагьай йикъан нянихъ хайибур, мукьва-кьилибур кIватIна, абуруз вичин весияр авуна, ксуз хъфена. Экуьнахъ ам кьенвай. НуькI хьиз, садазни азият тагана фена къари...”

günün axşamı doğmalarını, qohum-əqrabalarını başına toplayıb, onlara vəsiyyətini edib yatmağa gedir və səhər ayılmır. Quş kimi, heç kəsə əziyyət vermədən dünyadan köçür qarı...”

ГЬУЛЖЕЙРАНАН КУЛА

Аваранвийрин меце гьатнавай “Гьулжейранан кула” лугьудай мисал вичин 100 йис хьанвай Регьимова Гьулжейран Тагьидин рушахъ галаз алакъалу я.

Уьмуьр четинвилерани дарвилера фейи, сиве-сивди ацIанвай кула пеш хьиз хкажна кIула кьадай и викIегь дишегьли са береда хуьруьн ксаризни чешне тир.

Чун вичикай хабар кьаз фейила Гьулжейран баде сала авай. Таран кулунив хьипи пешер штукизвай кьакьан буйдин, лацу якIарин, гьеле иервал квадарнавачир, вили вилера эквер къугъвазвай и баде рикIиз акьван чими тир хьи!

Гьулжейран бадеди чаз цIийиз асуннавай кьур къалурна гьамлудаказ хъуьренай:

- ЯхцIур къажгъан накьв ялна асуннавайди я за инаг. Зун кьейила тазиятдиз атайбуруз инагар хъсандиз акурай ман.

Михьивиляй рекIв гузвай кIвалер-къар къаридин хиве авай. Ада 56 яшар хьанвай вичин начагъ рушаз Майиседизни къуллугъзавай. Мад вучда кьван дидеди!

GÜLCEYRANIN ZƏNBİLİ

Avaran kəndinin camaatının dilində uzun illərdən bəri dolaşan “Gülceyranın zənbili” məsəli 100 yaşlı Rəhimova Gülceyran Tağı qızı ilə bağlı yaranmışdır.

Ömrü əzab-əziyyətlə, çətinliklərlə keçən, ağzına kimi dolu ağır zənbili rahatlıqla çiyninə qaldıran bu qoçaq qadını bir zamanlar bu kənddə kişilərə də nümunə göstərirdilər. Biz onun yanına gedəndə Gülceyran nənə bağda idi. Ağacların dibindəki xəzəli süpürən bu ucaboy, ağbəniz, mavigözlü qadının gənclik gözəlliyinin izlərini qoruyub saxlamış üzündə mehriban təbəssüm var idi. Gülceyran nənə yenicə suvanmış talvarın döşəməsini bizə göstərib qəmli halda gülümsədi:

- Buranı 40 qazan torpaq daşıyıb suvamışam. Mən öləndə yas məclisimə gələnlər buraları səliqəsiz görməsinlər.

Təmizlikdən par-par parıldayan bu ev, həyət, bağ Gülceyran nənənin zəhmətinin nəticəsidir. Üstəlik o, 56 yaşlı əlil qızı Mayisəyə də qulluq edir. Anadır axı!

ПУД ГЬАВАДИН КIВАЛЕРИН РУШ

XX виш йисан эвелра Хьиле пуд гьавадин са шумуд кIвал авай. Абурукай сад Тамаман буба Бейбаладинди тир. Гзаф хьиливийри хьиз адани кIвал вичин гьилералди эцигнай.

Бейбаладин руш Тамамаз (1905-2007) “пуд гьавадин кIвалерин руш” лугьудай хуьруьнбуру. Ингье гьгъуьнлай халичаяр храдай устIар хьиз сейли хьанай ам. Кьиляй-кьилди гамарбанар тир хьиливи дишегьлийрин арада Тамамахъ вичин махсус чка авай.

ÜÇMƏRTƏBƏLİ EVİN QIZI

XX əsrin əvvəllərində Hil kəndində bir neçə üçmərtəbəli şəxsi ev var idi. Onlardan biri Tamamın atası Bəybalaya məxsus idi. Hillilərin əksəriyyəti kimi, o da evini özü inşa etmişdi.

Bəybalanın qızı Tamamı (1905-2007) həmkəndliləri “üçmərtəbəli evin qızı” deyə çağırardılar. Sonralar isə o, xalça ustası kimi məşhur oldu. Xalçaçılar kəndi kimi tanınan Hildə Tamamın öz yeri var idi.

Yeniyetmə vaxtından toxuduğu xalça və sumağların şöhrəti uzaqlara yayılmış Tamam kolxozda, son-

Ада храй халичаяр, сумагар гьасятда чир жедай. Ада колхозда, гуьгъуьнлай совхозда кӀвалахай вахтарани вичин рикӀ алай пешедилай гъил къачуначир. Къе КцӀарин цӀудралди кӀвалера адан халичаяр аманат яз ама.

ЭМИРАЛИ БУБАДИН ГАФ

Адан гаф виридак акатдай, адал вирида меслят гъидай, адан рухсат авачиз мехъерар ийидачир, рекьиз акъатдачир.

Яргъал йисара Уьнуьгърин хуьруьн кимин кьиле хьайи и элдин агъсакъалдихъ неинки хайи хуьруьн, гьакӀни Уьнуьгърин дередин хуьрерин агьалийрин арада чӀехи нуфуз авай. XIX асирдин эхирра, XX асирдин эвелра яшамиш хьайи, 120 яшинда дуьньядлай фейи Эмирали бубадин тӀвар инсанри гьамиша рикӀел хкида.

Са береда инра кьиле фейи вири гъуьжетунар ва къалар Эмирали бубадин куьмеквилелди арадай акъуддай. Вичин уьмуьрда гзаф мидяяр дуст хъувур, мидявилер арадай акъудун патал алахъунар авур и касдин акьуллу меслятар къедалди элдин рикӀел алама.

ПАГЬЛИВАН БАДЕ

2009-йисан зулуз Шагьнигар баде чаз вичин салаз пер ягъаз акунай. АскӀан буйдин викӀегь дишегьли виш йисан къари я лагьайдан чӀалахъ хьаначир чун.

ВерцӀи ихтилатрал гзаф рикӀ алай Шагьнигар бадеди са бязи дишегьлийри хьиз вичин яшар тӀимилардач. Ада ихтилатда:

- 1918-йисан эрмени-мусурман дяведин чӀавуз зун агакьнавай руш тир. Гьа дяведиз фейи зи буба Шевлетни чӀехи буба Везирхан кьулухъ элкъвенач. Етим амукьай зун Гьуьсейназ гъуьлуьз фена. Чахъ вад аял хьайила, Гьуьсейн дяведиз фена, гьана гьелек хьана.

Аварандал яшамиш жезвай Шагьнигар бадеди вичин вад велед текдиз чӀехи авуна, кӀвалин-къан иесияр жедалди абурун къайгъу чӀугуна. Вичихъ 25 хтул, 4 штул, 2 птул авай ам кӀвалин даях я. Вичин хтулди Майиса къене тини авай текне хкажайла къариди гьасятда "чан бала, ви юкь

ralar isə sovxozda işləyə-işləyə də sevimli peşəsindən əl çəkməmişdi. 102 il ömür sürmüş sənətkarın toxuduğu xalçalar hazırda onlarca evi bəzəyir.

ƏMİRƏLİ BABANIN SÖZÜ

Onun sözünün üstünə söz qoymaz, məsləhəti olmadan iş görməz, xeyir-duasını almadan toydüyün etməz, ondan izinsiz səfərə yola düşməzdilər.

Uzun illər Əniğ kəndinin kiminin başında durmuş Əmirəli baba nəinki bu kəndin, həmçinin Əniğ dərəsi kəndlərinin əhalisinin hörmətini qazanmışdı. XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəllərində yaşamış, 120 yaşında dünyadan köçmüş bu el ağsaqqalının adını bu gün də kənd camaatı hörmətlə çəkir.

Burada baş vermiş bütün mübahisə və münaqişələr Əmirəli babanın köməyi ilə həll olunardı. Ömrü boyu ədavət edənlərin barışmasında vasitəçi olmuş bu ağsaqqalın ibrətamiz sözləri, öyüd və nəsihətləri bu günə kimi elin yaddaşında yaşayır.

PƏHLƏVAN NƏNƏ

Biz 2009-cu ilin payızında Şahnigar nənə ilə görüşəndə o, bağda yer belləyirdi. Bu bəstəboy, gümrah və çevik qarının 100 yaşı olduğuna inanmaq çətin idi.

Şirin söhbətləri ilə kənddə tanınan Şahnigar nənə bəzi qadınlar kimi yaşını azaltmağı xoşlamır. O, yaşı ilə bağlı deyir:

- 1918-ci ilin erməni-müsəlman davası zamanı mən yeniyetmə qız idim. Həmin davada iştirak etmiş atam Şevlet və babam Vəzirxan geri qayıtmadılar. Yetim qalmış məni Hüseynə ərə verdilər. Beş övladımız olanda Hüseyn Böyük Vətən müharibəsinə yola düşdü və orada həlak oldu.

Avaran kəndində yaşayan Şahnigar təkbaşına beş övladını böyüdüb ərsəyə çatdırır. 25 nəvəsi, 4 nəticəsi, 2 kötücəsi olan Şahnigar nənə evin dirəyidir. Nəvəsi Mayis xəmir dolu təknəni qaldırmaq istəyəndə Şahnigar nənə: "Sənin belin ağrıyar, bala", deyib dər-

тIар жеди”, лагъана ам вичи текдиз къада. Майиса “чан зи пагьливан баде” лагъана зарафатарда. Къедалди фу, афарар чразва Шагьнигар бадеди. Ял ягъидай чIавуз гамар, пекер, сун гуьлуьтар храда. И дишегьлидиз чида кьван лезги халкьдин махар вуч я!

ЧПИРИН ИЕРДИ

1905-йисуз дидедиз хьайи Шагьнесиб Абдулрагьиман руш Режебова КцIар райондин Чпир хуьряй я. Жегьил чIавуз адаз “Чпирин иерди” тIвар ганай.

Адан гъуьл Гьасанпаша хъсан устIар тир. Абурухъ 5 аял авай. Гьасанпаша Ватандин ЧIехи дяведиз фейила мусибат хьана дишегьлидиз. Адан аялар кашаризни начагъвилериз эхиз тахьана кьена. Анжах вилералди мусибатар акур дишегьлиди кьисметдин вилик мет ягъанач. Кас дяведай хтайла абурухъ мадни 4 аял хьана. Гила къаридихъ шумудни са хтулар, штулар, птулар ава. Гъуьл рагьметдиз фена яргъал йисар я.

Шагьнесиб бадедин викIегьвилел чIал хьана лугьуда хуьруьнбуру. 2007-йисуз вилер буьркьуь хьана къаридин. Нагагьдай кIвач нажахди атIана, ивидалди хьайи вичин хцин Ширинбаладин гьалар акур къаридиз гьайифар хьана. Хцин кIвачелай кап аладарна кIвализ хтайла, адан вилерин экв квахьна. Гьа чIавалай секин хьанва къари.

Гила дуьньядикай хъелнава Шагьнесиб бадеди. “Заз чилери чка гузвач, цаварикни пай кумач”, - лугьуз шел-хвалзава ада. Хтулар, штулар адан кьи-

Шагьнесиб баде
Şahnəsib nənə

hal təknəni onun əlindən alır. Mayis isə zarafata keçir: “Ay mənim pəhləvan nənəm!” Şahnigar nənə bu günə kimi xərək çörəyi, qutab bişirir, boş vaxtlarında xalça, corab toxuyur. Ləzgi xalq nağıllarının əsl bilicisidir.

CİBİR GÖZƏLİ

1905-ci ildə anadan olmuş Şahnəsib Abdulrəhim qızı Rəcəbova Cibir kəndinin sakinidir. Üzündən nur yağan bu ağbirçəyi qeyri-adi gözəlliyinə görə gəncliyində “Cibir gözəli” çağırırdılar.

Onun əri Həsənpaşa mahir usta idi. O, Böyük Vətən müharibəsinə yola düşəndə 5 övlad atası idi. Müharibə çalın-çarpaz dağlar çəkdi qadının ürəyinə. Onun uşaqları aclıqdan və xəstəlikdən tələf oldu. Ancaq gördüyü müsibətlərə qatlaşan qadın taleyi qarşısında diz çökmür. Əri müharibədən qayıdanda o, 4 uşaq da doğur. Onları sağ-salamat böyüdüb, ev-eşik sahibi edən qarının çoxlu nəvə, nəticə və kötücələri var. Bu diribaş qarının əri çoxdan vəfat edib.

Шагьнесиб баде вичин хтул Венерадихъ галаз санал.
Şahnəsib nənə nəvəsi Venera ilə.

Şahnəsib nənənin qoçaqlığı deyəsən gözə gəldi. 2007-ci ildə dünya işığından məhrum oldu qarı. Ehtiyatsızlıqdan Şirinbalanın ayağını balta kəsəndə, qan içində olan oğlunu görən ananın həyəcandan gözləri tutuldu. O vaxtdan tamam dəyişib Şahnəsib nənə. Dünyadan küsüb. “Yerlər məni qəbul etmir, göylərə isə əlim çatmır”, - deyir. Nəvələri, nəticələri onu əzizləyir, daim qulluğunda dururlar. Kənd sakinləri, qohum-əqraba qadının başını qatmaq üçün tez-tez

лел элкъведа. Хуьруьнбур, мукьва-кьилияр кьил какадарун патал дишегьлидин патав къведа. Абурун тIалабуналди фад-фад баядрал илигда жегьилвилин иервал гьелени хвенвай къариди. Баядрикай вилериз экв, руьгьдиз тIям къвезвай хьтинди я адан.

СЕДЕФ БАДЕДИН ШУЬТКЬВЕРАР

КIвалин ахъа айвандик ацукьнавай ам. ЧIарни юзур тавуна далудиз рагъ гузвай ада. Къадим кIвални кьуьзуь къари сад садаз акьван ухшар тир хьи!

Къадим ТIигьиржал са береда КцIарин виридалайни чIехи дагъдин хуьрерикай тир. Гила ичIи хьанвай, са бязи кIвалер харапIайриз элкъвенвай и хуьре тупIаралди гьсабиз жедай кьван кIвалер ама.

Хуьруьн алатай бахтавар йикъар фад-фад рикIел хкида инсанри. Вичин виш йис хьанвай Седеф бадедин рикIелай а йикъар иллаки алатдач. Эхиз жезвач къаридивай хуьруьн къенин йикъан гьалар.

Хуьруьнбуру лугьузвайвал, Седеф Азизан руш Серкерова и кIвализ свас атайла кIвалин яшар 100-далай гзаф тир. КIвачер зайиф тир гъуьлуьн эвездани кIвалахиз мажбур хьайи, са гапIал аялар хана хвейи къаридихъ хтулар, штулар, птулар ава. И дишегьлиди чIугур кьван азиятар шуьткьверар хьана адан чиниз, гъилериз чкIанва.

Къаридиз чун вичин кьилив атуникай хабар тушир. Байихзавачир ада чун атайди. Вичин алемда авай ам. КIакIар аламачир вилин кьебекьар кIевна дерин хиялриз фенвай.

- Седеф баде, ви яшар гьикьван я? - лагьана ихтилатдик кьил кутуна чна.

Заландиз жаваб гана ада:

- Вучда куьне зи яшарикай?

Ахпа дериндай агь чIугуна хълагьна:

- Хуьруьн гьар чкIай кIвал зи са шуьткьвер я.

Гапур хьиз рикIе акIидай гафар тир ибур. Адан вилери гьамлудиз килигзавай чаз.

- Квез гзаф лезги баядар чида лугьуда хуьруьнбуру.

На лугьуди, и гафар гуьзлемишзавай къариди. Чи рикIин гьал атIана адан са баядди:

onun yanına gedirlər. Hamı ondan bayatı sovqatı gözləyir. Bilirlər ki, bayatı deməklə təsəlli tapır. Xanım-xatın Şahnəsib nənə yanıqlı-yanıqlı bayatı deməyə başlayanda hamı diqqətini ona cəmləyir. Deyəsən ruhunun qidasını onlardan alır.

SƏDƏF NƏNƏNİN QIRIŞLARI

Evlərdən birinin açıq eyvanında oturmuşdu o. Tükünü də tərpətmədən, eyni qaydada kürəyini günə verirdi. Qədim evlə qoca qarı bir-birinə elə oxşayırdı!

Qədim Tahircal kəndi bir vaxtlar Qusarın ən böyük, ən gur dağ kəndlərindən biri idi. İndi boşalmış, bəzi evləri xarabalığa dönmüş bu kənddə barmaqla sayılacaq qədər evlər qalıb.

Kəndin bəxtəvər keçmişindən burada şirin xatirələr yaşayır. Onları yaşadanlardan biri də yüz yaşlı Sədəf nənədir. Dözə bilmir qarı kəndin bu günə düşməsinə.

Bizə danışdılar ki, yüz yaşlı Sədəf Əziz qızı Sərkərova gəlin köçəndə bu evin 100-dən çox yaşı var idi. Bir çətən külfət saxlamış qarının çoxlu sayda nəvə, nəticə və kötücələri var. Ömrü boyu fiziki cəhətdən zəif olan ərinin yerinə də işləmiş bu qadın evin həm kişisi, həm də qadını olub. Çəkdiyi əziyyətlər qırışlara dönüb onun üzünə, əllərinə səpilib.

Qarı ya bizim gəlişimizdən xəbər tutmamışdı, ya da bizə əhəmiyyət vermirdi. O, öz dünyasında idi. Kirpikləri tökülmüş göz bəbəklərini yarı örtüb dərin xəyallara dalmışdı. Sədəf nənə özü də bir xəyala bənzəyirdi.

- Sədəf nənə, sənin neçə yaşın var? - deyə onu söhbətə tutmağa çalışdıq.

O, ağır-ağır cavab verdi:

- Mənim yaşımı neynirsiniz?

Sonra dərindən bir ah çəkib əlavə etdi:

- Kənddəki hər boşalmış ev mənim üzümün bir qırışıdır.

Ürəyə xəncər kimi batan sözlər idi bunlar. Onun gözləri qəmli-qəmli baxırdı.

- Deyirlər çoxlu bayatı bilirsiniz?

Elə bil bunu gözləyirdi, belə bir bayatı dedi:

Ахьтин гъариб хуьр я хьи, им,
Гъам чIугвар кьван зарул жедай.
Куьч кьамаллай зи эл аку,
Вилер кIанда къе ишедай...

ТIИГЬИРЖАЛДИН РЕХИДИ

Вичин 116 йис хьанвай Ханумагъа Имирханан руш Бабаева исятда ТIигьиржалдин виридалайни кьуьзуьди я. Хуьруьн тарихар гьадавай хабар яхъ!

Вад велед чIехи авунвай Ханумагъа бадедихъ гзафни-гзаф хтулар, штулар ава. Хуьруьнбуру лугьуда хьи, девлетлу хизандин свас хьайи ам гъуьлуь какадин къене авай къиб хьиз хвейиди я, гьавиляй чандик цIвегь кума адан. Къедалди начагъвал вуч ятIа тийижир, дарманрин дад, азарханадин рехъ чир тахьай и къаридин хайибурун арада шумудни са йисар рекье твазва.

Хизан адан къайгъудихъ гелкъвезватIани, ада къедалди садан куьмекни галачиз вичин кьил хуьзва. Умун къилихрин и секин дишегьлиди вичин сая, хъуьтуьл ванцелди куьгьне ихтилатрал илигайла, вири адан кьилив кIватI жеда.

Чун хуьре авайла са ялце, ништа, шумуд баяд лагьанатIа ада (Авайвал лагьайтIа, и хуьре баядар тийижир дишегьли жагъидач).

Къаридин эхиримжи баяд дяведикай тир:

Зи яр алай лацу балкIан
Къацу чIурал элкъвезава.
Зи кьве стха дяведава,
Йикъа пудра зун шезава.

Ван зурзуна, къагьарди бамишарна къари. Адан вилин накъвар гъилерал авахьна.

И хуьряй Ватандин ЧIехи дяведиз 1000 кас фенай. Абурукай анжах 300 кас саламатдиз хуьруьз хтанай. Дяведи инад авунай тIигьиржалвийриз. Ханумагъа бадедин кьве стха - Баласултанни Нуьдуьрмет дяведай хтанач. Баде 65 йис я вичин стхайрик ишез. КIвалинбуру чаз лагьана хьи, стхаяр рикIел хтайла бадедивай вучайтIани баядар хълагьиз жедач.

Elə qərib kənddir bu kənd,
Cana gəldik qəm əlindən.
İynə boyda ümid tapan,
Köç edərmi öz elindən?

TAHİRCALIN AĞBİRÇƏYİ

116 yaşı tamam olmuş Xanımağa Əmirxan qızı Babayeva hazırda Tahircal kəndinin ən qocaman sakini sayılır. Çoxları kəndin tarixi ilə bağlı əhvalatları ondan xəbər alırlar.

Tahircallılar danışırlar ki, Xanımağa imkanlı ailənin gəlini olub, o, xanımsayağı ömür sürüb, elə buna görə də canı suludur. Beş övlad böyütmüş qarının çoxlu nəvə, nəticə və kötücələri var. İndiyə kimi xəstəlik nədir bilməyən, dərman dadmayan, xəstəxananın yolunu tanımayan bu diribaş qarının sağlamlığı çoxlarında həsəd oyadır.

Ailəsi qarının qayğısını çəksə də, hələlik kimsənin köməyi olmadan öz-özünü idarə edir, doğmalarının əhatəsində illəri yola salır qarı. Mehriban təbiətli Xanımağa nənə sakit və yumşaq səslə köhnə əhvalatları yada salanda hamı onun ətrafına yığışıb qulaq kəsilir. Tahircalda olanda qarı birnəfəsə bir boxça bayatı dedi bizə (Əslində bu kənddə bayatı deməyi bacarmayan qadın tapmazsan).

Qarının son bayatısı müharibə mövzusunda idi:

Yar oturmuş ağ kəhəri
Göy çəməndə bağlaram.
Qardaşlarım davadadır,
Gündə üç yol ağlaram.

Bu bayatını tamamlayanda onu qəhər boğdu, göz yaşları əllərinin üstünə töküldü.

Bu kənddən Böyük Vətən müharibəsi cəbhələrində 1000 nəfər iştirak edib. Onlardan yalnız 300-ü sağ-salamat geri dönüb. Müharibə dağ çəkib tahircallılara. Xanımağa nənənin iki qardaşı - Balasultanla Nüdürmət də müharibədə həlak olublar. Qadın 65 ildir onlara yas saxlayır. Evdəkilər dedilər ki, qardaşları yadına düşəndə neynəsən də qarı daha bayatı deyən deyil.

БЕДИРНИСЕДИН БАЯДАР

КцIарин манийрал рикI алайбурун макан хьиз сейли тир хуьрерикай садни ГадацIийихуьр я. Баядар туькIуьрна, мел-межлисрал абур хъсандиз кIелдай халисан шаирар я инин дишегьлияр. Элдин шаиррикай Бедирниседини Сусанхануман чIалар гзафбуру хуралай кIелда.

КцIар райондин Эвежугъ хуьре 1900-йисуз дидедиз хьайи Бедирниседин 13 йис хьайила адан иервилин суракьар къуншни хуьреризни чкIанай. Шумудни са жегьил адан дердина авай.

Ингье иервили гьамиша бахтлувал гъидач. Чуьлда гвен гуьдайла руш сада балкIандаллаз гваз катна. Вич ГадацIийихуьряй тир ирид аялдин буба Межлума гваз катнавайди чир хьайила руша ахьтин са агь чIугунай хьи, ван хьайибурун пагь атIанай лугьуда. Ахпа рушан вилерай ирид жерге накъвар авахьнай. Эхирни баядри секинарна ам. РикIин тIалар илиtermвариз алахъай рушан мецяй акъатай дертлу баядри ван атайбурун рикIин гъалар атIанай. "Са чIиб кьван авай и рушав гвай аламатар вуч я?" лугьуз хуьруьн дишегьлияр мягьтел хьанай.

Умун къилихрин иер Бедирнисе вичин кьуьзуь гъуьлуьн диде кьена етим амай аялри фад хъуьтуьларнай. Яшдиз вичелай чIехи тир и аялрихъ галаз санал чIехи хьанай ам. Гуьгъуьнлай вичини 4 аял ханай. Санлай 7 гададизни 4 рушаз дидевал авур Бедирниседин баядар лагьайтIа, ам хуьруьз атай йикъалай мел-межлисрин абурдиз элкъвенай.

Бахтунай хьиз Бедирниседин сусарикай садаз - Сусанханумазни Аллагьди баядрал илигдай алакьун ганвай. ГадацIийихуьре дидедиз хьайи Сусанханум хура лезги баядрин булах ргазвай элдин шаир тир. Ам сейли ашукь Девришалидин хизанда чIехи хьанай. Чуьнгуьр ягьиз, верцIи манийралди мел-мехъерар кьиле тухудай Девришалидин и алакьунрикай адан рухвайриз Ханкишидиз ва Гьуьсейназни пай ганвай.

Хизандин гъвечIи велед тир Сусанханума лагьайтIа, аял чIавалай бендер туькIуьруналди вири мягьтелардай. Иер, кьени къилихрин руш тир Сусанханума манийрин гьуьжетунра тек дишегьлийрал ваъ,

Бедирнисе
Bədirnisə

BƏDİRNİSƏNİN BAYATILARI

Gədəzeyxür kəndi xalq bayatılarının vurğunu olan insanların məskəni kimi Qusar rayonunda məşhurdur. Bayatı qoşub, məclislərdə onları ustalıqla ifa edən əsl şairlərdir bu kəndin qadınları. Belə şairlərdən Bədirnisə ilə Susanxanımın şeirlərini çoxu əzbərdən deyir.

Əvəcuq kəndində 1900-cü ildə anadan olmuş Bədirnisə 13 yaşına çatanda onun gözəlliyinin sorağı qonşu kəndlərə də yayılmışdı. Neçə-neçə gənc onun dərdindən dəli-divanə idi.

Lakin gözəllik həmişə xoşbəxtlik gətirmir. Bədirnisəni çöldə biçində ikən at belində qaçırırlar. Onu qaçıranın qonşu Gədəzeyxür kəndindən olan 7 uşaq atası Məclum olduğunu biləndə qız elə ah çəkir ki, eşidənlər mat qalır. Sonra onun gözlərindən yaş sel yerinə axır. Bununla sakitləşməyən Bədirnisənin köksündən sel qopur. Bu, bayatı seli idi. Qızın dərdli bayatılarını eşidənlər göz yaşlarını saxlaya bilmirlər. "Əl boyda uşağa bax, sözlərinə bax!" deyə qadınlar pıçıldaşırlar. Bədirnisənin söz demək qabiliyyəti tezliklə kəndə yayılır.

Bədirnisənin ürəyini onun yaşlı ərinin anaları vəfat etmiş uşaqları tez yumşaldır. Yaşda özündən böyük olan "övladları" ilə bir yerdə böyüyür bu Əvəcuq gözəli. Sonradan özü də dörd uşaq dünyaya gətirir. Üstüstə 7 oğul və 4 qız böyüdüb ərsəyə çatdıran bu mehriban və xoşxasiyyət qadın ilk gündən kənd məclislərinin yaraşığı olur, onun bayatıları dildən-dilə düşür.

Xoşbəxtlikdən onun gəlinlərindən birinin - Susanxanımın da Allahdan verilmiş söz qoşub demək istedadı var idi. Qusar rayonunun Gədəzeyxür kəndində anadan olmuş Susanxanım sinəsində ləzgi bayatılarının bulağı qaynayan el şairi idi. O, məşhur el aşığı Dəvrişəlinin ailəsində böyümüşdü. Saz çalıb, söz qoşub toyları, el məclislərini yola salan Dəvrişəlinin bu istedadından onun oğlanları Xankişiyə və Hüseynə də pay düşmüşdü.

Ailənin sonbeşiyi Susanxanım isə hələ uşaqlıqdan bayatılar qoşmaqla hamını heyrətə gətirir. Gözəl və xoşxasiyyət Susanxanım deyişmələr vaxtı nəinki qadın, hətta kişi şairlərə də qalib gəlirdi. Ona görə də

итимрални гъалибвал къазанмишдай. Гьавиляй ам жегьил чIавалай хуьруьнбурун рикI алай инсандиз элкъвенай.

Бедирниседин хцихъ, хуьруьн мектебдин муаллим, Ватандин ЧIехи дяведин женгерай саламатдиз хтай Сеферагьмед Келбелиевахъ галаз санал уьмуьр гьална, 7 велед чIехи авунай ада. И хизандихъ ГадацIийихуьре ахьтин гьуьрмет авай хьи, вирида Сусанханумаз "диде", Сеферагьмедаз "буба" лугьуз эвердай.

Сусанханумани адан ярандиде Бедирниседи са кIвале гзаф гьуьрметлуз уьмуьр гьалнай. И кIвале кьиле фейи манийринни баядрин мелерин суракьар вири райондиз чкIанай. Бедирнисединни Сусанхануман манийрин гьуьжетунар элдин сувариз элкъведай.

Сусанханум
Susanxanım

Виш йисакай кьве йис кими яз рагьметдиз фена Бедирнисе баде. Эхиримжи 7 йис буьркьуь яз акъудна къариди. Сусанханума вичин дидедиз хьиз къуллугъна адаз. Рекьидалди вичин шаирвилин алакьунар хвена Бедирниседи. Ада манийрал илигайла, садавайни и къаридин хура акъвазиз жедачир. Вичин иервални квадарнач дишегьлиди... Сусанханума лагьайтIа, 82 йиса аваз дуьнья дегишарна.

hələ cavanlıqdan həmkəndlilərinin sevimlisinə çevrilmişdi.

Kənd məktəbinin müəllimi, Böyük Vətən müharibəsi cəbhələrindən salamat qayıtmış Səfərəhməd Kəlbəliyevlə ömür sürən o, 7 övlad böyütmüşdü. Onlar kənd əhalisi arasında elə hörmət qazanmışdılar ki, hamı Susanxanımı "ana", Səfərəhmədi isə "ata" deyə çağırırdı.

Susanxanımla qaynanası Bədirnisə bir damın altında mehriban yaşayırdılar. Bu evdə keçirilən mahnı və bayatı yarışmalarının sorağı bütün rayona yayılmışdı. Ələlxüsus Bədirnisə ilə Susanxanımın deyişmələri el şənliyinə çevrilirdi. İndiyə kimi kənddə bu iki el şairinin şeirlərini əzbərdən deyənlər var.

Bədirnisə nənə yüz yaşına iki il qalmış vəfat edir. Ömrünün son 7 ilini dünya işığına həsrət qalaraq keçirən qarıya Susanxanım doğma anası kimi qulluq edir. Bədirnisə son nəfəsinə kimi şairlik istedadını saxlayır. O, bayatı deməyə başlayanda onunla bəhsləşməyə bir kimsə cürət eləməzdi. Ölənə kimi gözəlliyini də qoruyub saxladı Bədirnisə. Susanxanım isə 82 yaşında dünyasını dəyişdi.

ХУЬРУЬЗ КIАНИ АДИЛ ХАЛУ

КцIар райондин Мучугърин хуьруьн тIварван авай агъсакъалрикай гаф кватайла вирида сад хьиз Адил халудин тIвар кьада. Вичин 97 йис хьанвай Адил Айдемиран хва Сефиханов пуд дяведин иштиракчи я.

Ам япон ва фин дявейрин яцIарай акъатна Ватандин ЧIехи дяведин женгера хьана. Гъиле яракь кьуна ватан фашистрикай хвейи адал са шумудра хирер хьанай. ЯтIани ам руьгьдай аватначир ва цIийи кьилелай женгерив эгечIнай. 1943-йисуз вичел залан хирер хьайи ам дяве куьтягь тахьанмаз аскервиляй ахъайнай. Ватандиз хтай

KƏNDİN SEVİMLİSİ ADİL DAYI

Qusar rayonundakı Mucuq kəndinin adlı-sanlı ağsaqqallarından söz düşəndə hamı bir nəfər kimi Adil dayının adını çəkir. Bu yaxınlarda 97 yaşı tamam olmuş Adil Aydəmir oğlu Səfixanov üç müharibənin iştirakçısıdır.

Yapon və fin müharibələrinin od-alovundan çıxan, Böyük Vətən müharibəsi cəbhələrində vuruşub qəhrəmanlıqlar göstərən, bir neçə dəfə yaralanan Adil Səfixanov 1943-cü ildə növbəti dəfə ağır yaralandıqdan sonra ordudan tərxis olunub.

Vətənə qayıdan o, ömrünü halal zəhmətə həsr edib. Altı

Адил Сефиханова ина гьакъисагъвилелди кIвалахна. Ругуд веледдин, хтулринни штулрин буба тир Адил халу къени къилихрин, умун хесетрин, зегьметдал рикI алай инсан я. Вичин гъвечIи хцин Агъамиран хизандихъ галаз санал яшамиш жезвай и кас уьмуьрдикай кфет хкудиз алакьдай инсан я. Гьавиляй начагъвал вуч ятIа чидач адаз. Фадлай пенсиядиз фенватIани салан, багъдин кIвалахар вичи ийида. Хуьруьн кимел кIватI жедай агъсакъалри адан верцIи ихтилатрихъ рикI алаз яб акалда. Мектебдин муаллимри аялриз ам чешне яз къалурда. Агъсакъалдиз ЧIехи гъалибвилин 65 йис барка ийиз гзафни-гзаф мучугъвияр атанай.

КЬВЕ СУВАР

Гургьамеддин халу патал 2010-йисан 9 май рикIел аламукьдай югъ хьана. А юкъуз адан 100 йис тамам хьана. Ватандин ЧIехи дяведа гъалибвилин 65-йисан юбилей сагълам яз вичин хайибурун арада къейд авуна.

КцIар райондин Пирал хуьре дидедиз хьайи Гургьамеддин Нуралиев гъвечIи чIавалай кIелунал тафаватлу тир. Вичихъ чIехи алакьунар авай ада 1941-йисуз Бакуда юриствилин мектеб акьалтIарайла дяве гатIуннай. Гьиле яракь кьур ада дяведин эхирдал кьван женг чIугунай. Дяведилай кьулухъ Г.Нуралиева Ленинграддин Чекистрин Мектебда кIелнай.

Яргъал йисара Бакудин ва КцIар райондин талукь идарайра кIвалахай агъсакъалди пенсиядиз фидайдалай вилик 14 йисуз ара датIана сберкассадиз регьбервал гана.

Вичин гзаф ярар-дустарилай зегьметдал рикI хьуналди тафаватлу я Гургьамеддин халу. Салан, багъдин кIвалахрал рикI алай ам хъсан багъманчи тирди виридаз малум я. Вич сагълам хуьзвайди михьи гьавадал зегьметдив машгъул хьун я, лугьуда ада.

övlad atası olan, nəvə-nəticələrinin əhatəsində yaşayan bu mehriban və xoşxasiyyət ağsaqqal kiçik oğlu Ağamirin ailəsi ilə birgə yaşayır. Həyatı sevən bu insan daim fiziki işlə məşğul olduğuna görə xəstəlik nədir bilmir.

Çoxdan pensiyaya çıxsa da, bağ-bağat işlərinin hamısını özü görür. Kənd kiminə yığışan ağsaqqallar onun maraqlı söhbətlərinə qulaq asmağı xoşlayırlar. Məktəb müəllimləri onu şagirdlərə nümunə göstərirlər. Böyük Vətən müharibəsində Böyük Qələbənin 65 illiyi münasibətilə onu bütün kənd camaatı təbrik etmişdir.

İKİ BAYRAM

Gurhaməddin dayı üçün 2010-cu ilin 9 mayı unudulmaz gün oldu. Həmin gün onun 100 yaşı tamam oldu. O, həmçinin Böyük Qələbənin 65 illiyini də sağlam halda, doğmalarının əhatəsində qeyd etdi.

Qusar rayonunun Piral kəndində anadan olmuş Gurhaməddin Nurəliyev uşaqlıqdan oxumağa meyllililiyi ilə seçilib. 1941-ci ildə o, Bakıda hüquq məktəbini bitirəndə müharibə başlanıb. Əlinə silah alan gənc müharibənin sonuna kimi cəbhədə vuruşub. Müharibədən sonra Leninqrad Çekistlər Məktəbini bitirib.

Uzun illər Bakının və Qusarın müvafiq orqanlarında ixtisasına uyğun işləmiş G.Nurəliyev pensiyaya çıxmazdan əvvəl 14 il fasiləsiz Qusar əmanət kassasının müdiri vəzifəsində işləyib.

Həmyaşıdlarından Gurhaməddin dayı özünün qeyri-adi zəhmətkeşliyi ilə seçilir. Bağ-bağat işlərini təkbaşına görən bu ahıl adamın yaxşı bağban olduğunu hamı yaxşı bilir. Ağsaqqal deyir ki, onu gümrah saxlayan da təmiz havada fiziki əməklə məşğul olmasıdır.

Хурайви Фетулла Гьуьсейнова 2008-йисуз 105 йиса аваз вичин дуьнья дегишарна. 2010-йисуз адан папан - Незигье Мутудин рушан 100 йис тамам хьана. Яргьал йисара санал уьмуьр гьалай абурухъ 9 велед, гзаф хтулар, штулар ава.

Xuray kəndinin sakini Fətulla Hüseynov 2008-ci ildə 105 yaşında dünyasını dəyiştmişdir. 2010-cu ildə onun arvadı Nazihə Mutu qızının 100 yaşı tamam olmuşdur. Uzun illər bir yerdə ömür sürmüş ərlə arvadın 9 övladı, çoxlu nəvə, nəticə və kötücələri var.

ЧӀехи Гъалибвилин 65-йисан юбилей 100 йиса авай Гургьамеддин Нуралиева ва 97 йиса авай Адил Сефиханова Бакуда къаршиламишна. 2010.

Böyük Qələbənin 65 illik yubileyini 100 yaşlı Gurhaməddin Nuraliyev və 97 yaşlı Adil Səfixanov Bakıda qarşıladılar. 2010

Чи дамах тир къуьзуьбур.

Fəxrimiz qocalar.

ГадацӀийихуьруьнви Гьасанан сихилдин тар

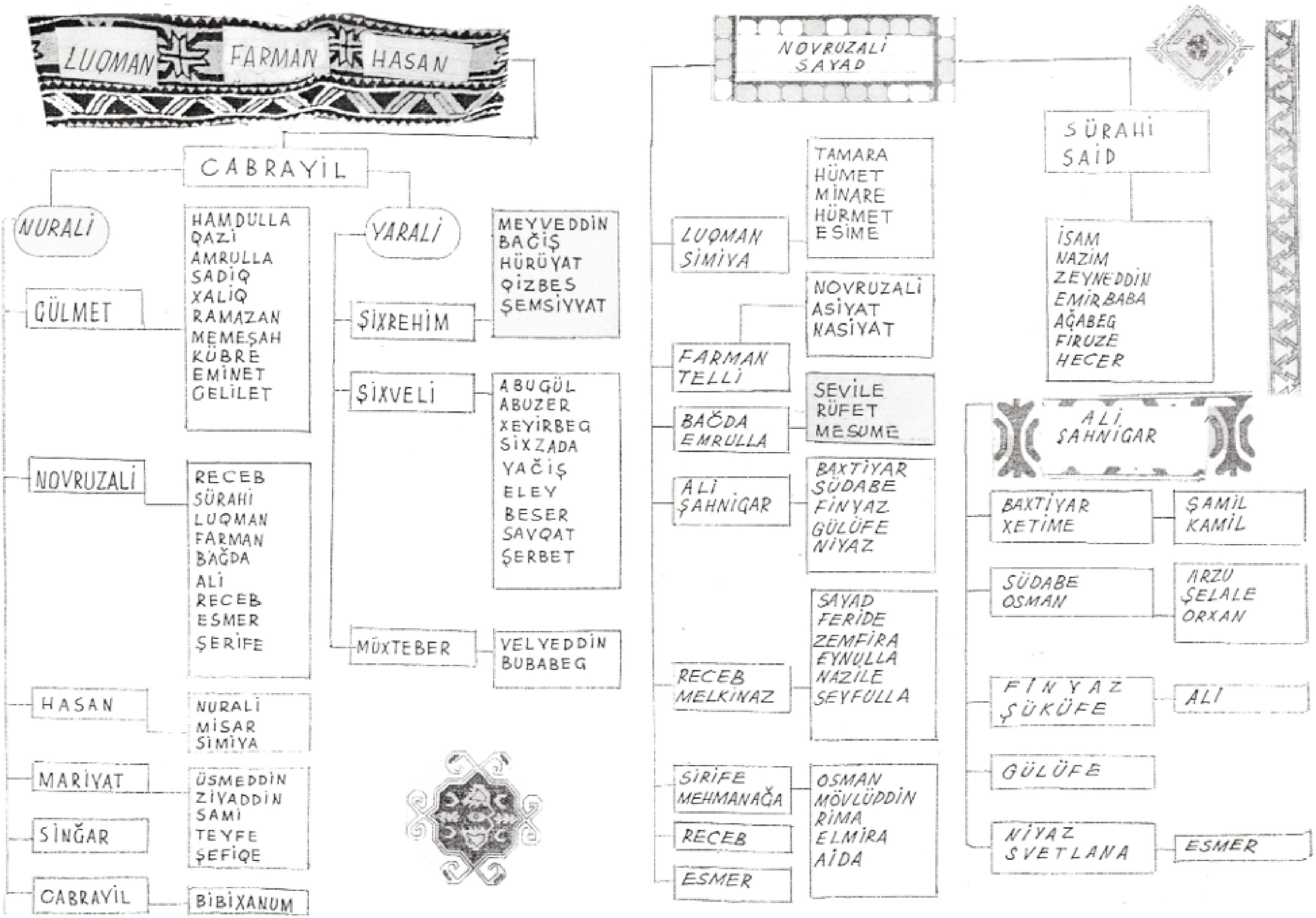

Qədəzeyxürlü Həsənin nəsil şəcərəsi

Мучугъви Ваданрикай Талибан сихилдин тар

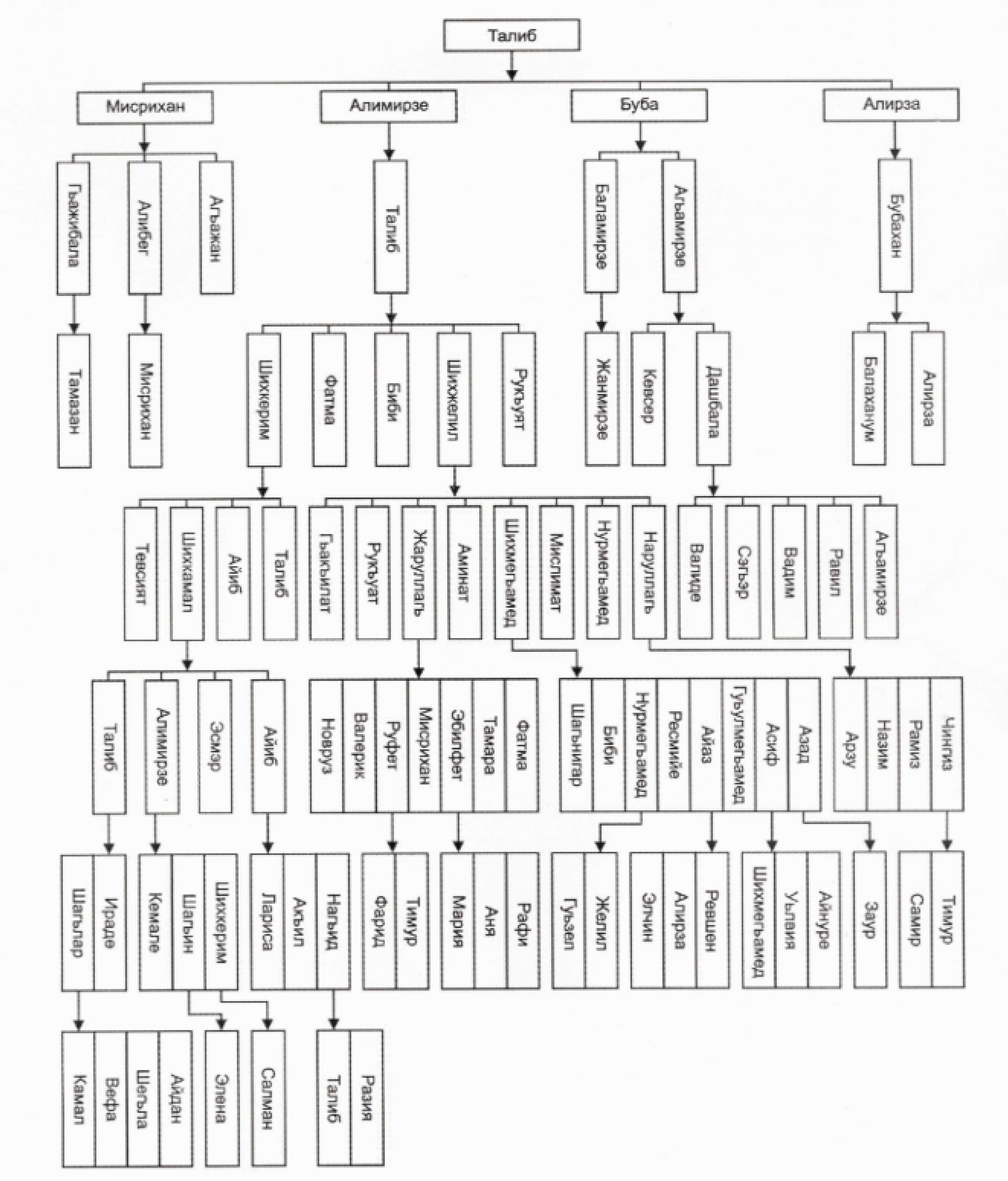

Mucuqlu Vadanlardan Talibin nəsil şəcərəsi

ГуьндуьзкІелеви Мундузан сихилдин тар

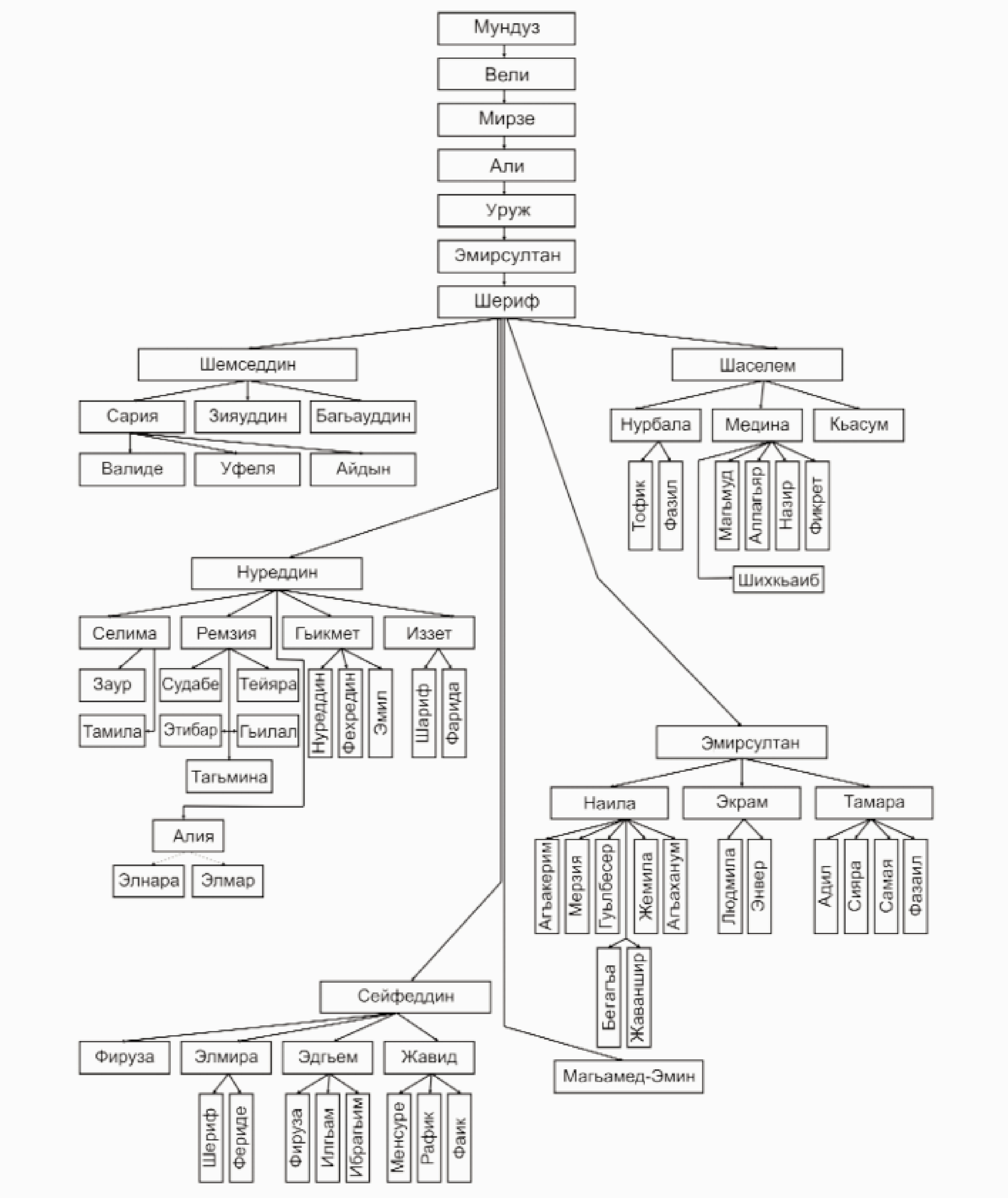

Gündüzqalalı Munduzun nəsil şəcərəsi

Уьнуьгъьи Зекидин сихилдин тар

Əniğli Zəkinin nəsil şəcərəsi

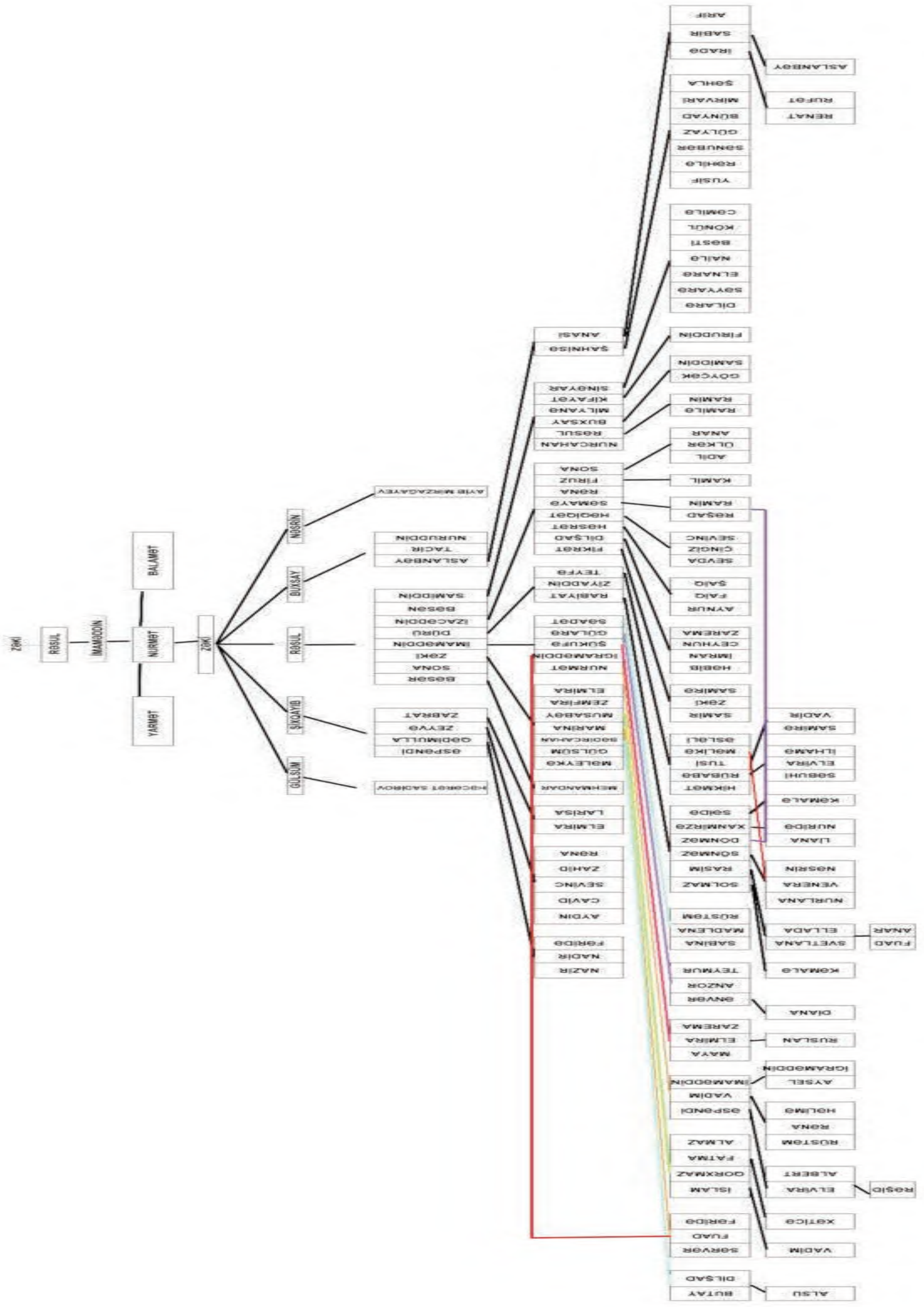

XI

КЦIАР ТЕСНИФАЙБУР

QUSARI VƏSF EDƏNLƏR

Мугьмандиз икрам тавурдан къуьлуь кьил кьадач.

Лезги халкьдин мисал

КЦIАРИЗ ИКРАМ АВУРБУР

КцIарикайни кцIарвийрикай марагълу малуматар кцIарви тушир къелемэгълийрин эсеррани дуьшуьш жезва. Абуру ина кьиле фейи тарихдин вакъиайриз, кцIарвийрин алакьунриз, кьегьалвилериз авайвал, лайихлудаказ къимет ганва.

Тарих тирвал гьикьван машгьур ксар, чара-чара халкьарин шумудни са сейли алимар, шаирар, кхьирагар, журналистар, художникар, композиторар, маничияр КцIариз мугьман хьанай. А мугьманри и чилерин иервилерални адан агьалийрин кьегьалвилерал гьейран яз КцIариз икрам авунай. Шаирри чпин шиирралди, кхьирагри гьикаятралди, алимрини журналистри макъалайралди, художникри таблойралди вириниз сейли авунай и макан. Абурун эсерар тай авачир эменни я. Лезгийрин, азербайжанвийрин, урусрин сеняткарри рикIин сидкьидай теснифнай и чилер. КцIара кьиле фейи тарихдин вакъиайрикай, адан къагьриманрикай, рагъэкъечIдай патан уьлквейриз сейли хьайи чи алимрикай хабар ганай абуру.

Ктабдин и кьил КцIар вириниз сейли авур машгьур инсанриз бахшнава.

Qonağa hörmət etməyənin sünbülü dən tutmaz.

Ləzgi atalar sözü

QUSARI TƏRƏNNÜM EDƏNLƏR

Qusar və qusarlılar haqqında məlumatlara qusarlı olmayan qələm sahiblərinin əsərlərində də təsadüf olunur. Onlar burada baş vermiş tarixi hadisələrə, qusarlıların bacarığına, qəhrəmanlığına olduğu kimi, obyektiv və layiqincə qiymət vermişlər.

Tarix boyu neçə-neçə məşhur insanlar, ayrı-ayrı xalqların tanınmış alimləri, şairləri, yazıçıları, jurnalistləri, rəssamları, bəstəkarları, müğənniləri Qusarın qonağı olmuşdur. Onlar bu yerlərin təbiətinə, insanlarının mərdliyinə vurularaq, Qusarın adını böyük ehtiramla çəkmişlər.

Şairlər öz şeirləri, yazıçılar nəsr əsərləri, alimlər və jurnalistlər məqalələri, rəssamlar tabloları ilə Qusarı hər yanda tanıtmışlar. Onların əsərləri əvəzsiz irsdir. Ləzgi, azərbaycanlı, rus söz ustadları bu torpağı böyük məhəbbətlə tərənnüm etmişlər. Onlar Qusarla bağlı bir sıra tarixi hadisələrdən, onun qəhrəmanlarından, Şərq ölkələrində tanınmış alimlərindən maraqlı məlumatlar vermişlər.

Kitabın bu bölməsi Qusarı hər yanda şöhrətləndirmiş məşhur insanlara həsr olunmuşdur.

ЛЕРМОНТОВ ВА КЪАФКЪАЗ

Къафкъаздин чара-чара пипIера, гьакIни КцIара хьана, инин иервилер вичин вилералди акурдалай кьулухъ М.Ю.Лермонтова вичин дустарикай садаз гьейранвилелди кхьенай: “Къафкъаздиз атана ина шаир тахьун мумкин туш”.

Къафкъаздин темади урусрин чIехи шаир М.Ю.Лермонтован яратмишунра кьетIен чка кьазва. “Ватандин дадлу, верцIи мани хьиз, Къафкъаз кIани я даим зи рикIиз”. И цIарар кIанивили арадиз гъанай.

Аял чIавуз Лермонтовак цIаяр акатнай ва хайибуру ам кьведра Къафкъаздин минерал ятарал гъанай. Пуд лагьай гьилерда 10 йиса аваз Къафкъаздиз атай ам вичин халадин кIвале амукьнай. Гьа чIавалай Къафкъаздин иервилери ам рам авунай. Шаирдин сифте эсеррикай тир “Черкезар”, “Къафкъаздин есир”, “Измаил бег”, “Къачагъ Гьажи” гьа девиррин таъсирдик кваз арадиз атанай.

1837-йисан гатфариз А.С.Пушкинан кьиникьдихъ авсиятда кхьей “Шаирдин кьиникь” шиир себеб яз Лермонтов Къафкъаздиз суьргуьн авунай. 1837-йисан Къубадин бунт къаткурун патал Гуржистандай Къубадиз ракъурай военныйрин кIеретIда Лермонтовни авай. И вакъиайри адан яратмишунриз чIехидиз таъсирнай. Къафкъаздин халкьарин, гьабурукай яз лезгийрин ацукьун-къарагъун, абурун адетар мукьувай чирай шаирди и темадай гзаф эсерар яратмишнай: “Иблис”, “Мцыри”, “Бастунжадин аул” ва мсб. Адан “Катайди”, “Жегьил лезги”, “Хенжел”, “Хиялар” хьтин шиирар Къафкъаздин гьава, инин инсанрин руьгь квайбур я. “Къакъатун” шиир Лермонтова КцIариз атайдалай гуьгъуьниз кхьенай.

Къубада ва КцIара хьайи шаир инрин иервилерал, адан инсанрин кьегьалвилелни захавилел гьейран хьанай. КцIара военный духтур, подполковник Александр Александрович

LERMONTOV VƏ QAFQAZ

Qafqazın ayrı-ayrı yerlərinin, o cümlədən Qusarın gözəlliklərini görəndən sonra buralara vurğun olmuş M.Y.Lermontov dostlarından birinə göndərdiyi məktubda heyranlıqla yazmışdır: “Qafqaza gəlib burada şair olmamaq mümkün deyil”.

Qafqaz mövzusu böyük rus şairi M.Y.Lermontovun yaradıcılığından qırmızı xəttlə keçir. “Vətənin dadlı, şirin nəğməsi tək hey qəlbən, sevirəm Qafqazı mən” misraları bu məhəbbətdən yaranmışdır.

Məlum olduğu kimi, uşaqlıqda şair qızılca keçirmiş, doğmaları onu iki dəfə Qafqazın mineral su mədənlərinə aparmışlar. Üçüncü dəfə 10 yaşında Qafqaza gələn gələcək şair xalasının evində yaşayır. O vaxtdan bu diyarın gözəllikləri şairin yaddaşına həkk olunur. Onun ilk poetik yaradıcılığının məhsulu olan “Çərkəzlər”, “Qafqaz əsiri”, “İsmayıl bəy”, “Qaçaq Hacı” həmin təəssüratların nəticəsində yaranmışdır.

1837-ci ilin baharında A.S.Puşkinin ölümü ilə əlaqədar yazdığı “Şairin ölümünə” şerinə görə Lermontov Qafqaza sürgün olunur. 1837-ci ildə Quba üsyanını yatırtmaq üçün Gürcüstandan Qubaya göndərilən hərbi dəstədə gənc Lermontov da var idi. Bu səfər onun yaradıcılığına olduqca böyük təsir göstərir.

Qafqaz xalqlarının, o cümlədən ləzgilərin həyat tərzi, adət-ənənələri ilə yaxından tanış olmaq imkanı qazanan şair Qafqaz mövzusunda silsilə əsərlər yaradır. “İblis”, “Msıri”, “Bastunca aulu” və sairə belə əsərlərdəndir. Lermontovun “Qaçqın”, “Gənc ləzgi”, “Xəncər”, “Xəyallar” şeirlərində Qafqazın bənzərsiz ab-havası, buranın insanlarının ruhu inandırıcı boyalarla verilmişdir. “Ayrılıq” şerini o, Qusara gələndən sonra qələmə almışdır.

Qubada və Qusarda olan şair bu yerlərin gözəlliyinə, insanlarının igidliyinə və saflığına heyran olur. Qusarda hərbi həkim, podpolkovnik Aleksandr Alek-

КцIар шегьерда М.Ю.Лермонтован кIвал-музей
Qusar şəhərində M.Y.Lermontovun ev-muzeyi

Маршеван кIвале пуд юкъуз амукьай шаир инин тIвар-ван авай инсанрихъ галаз таниш хьанай. Машгъур ашукь Лезги Агьмедавай ван хьайи "Ашукь Къариб" дастанди шаирдиз кIевелай эсернай ва ада гуьгъуьнлай гьа тIвар гана поэма кхьенай.

Къуба-КцIар зонада алим хьиз сейли тир Мирза Али эфендидин кIвале ада машгъур "Хенжел" шиир кхьенай. И кьве кас шаирди фад-фад рикIел хкидай. Вичин къейдерикай сада М.Ю.Лермонтова икI кхьенвай: "Зун Къафкъазда алим Алидихъ ва Агьмедахъ галаз таниш хьана" *(Лермонтов М.Ю. П.С. стр.383. АН СССР).*

Са береда КцIара Лермонтов хьайи кIвалин цлал гила барельеф ва шаирдин Къафкъаздиз талукьарнавай чIалар ала.

МАРЛИНСКИЙ ЦIИЙИ КЪУБАДА

1834-йисуз Дербент, Къуба ва КцIара хьайи, дагъдин рекьерай тIуз Тифлисдиз элкъвей А.А.Бестужев-Марлинскийди вичин "Къубадин рехъ" очеркда вич фейи рекьер художникди сеняткарвилелди чIугур эсердив гекъигнай ва лагьанай хьи, ибур къелемдивай теснифиз жедач, и иервилер кьатIун патал абур вилералди акун герек я.

Бестужев Александр Александрович (Марлинский) (1797-1837) декабрист, Кефер жемиятдик квай женгчи, 1825-йисан 14-декабрдин бунтунин иштиракчи, штабс-капитан, кхьираг, "Полярная звезда" альманах арадиз гъайи кас тир. Вичиз 20 йисан каторга атIай ам 1829-йисалай Къафкъаздин армиядиз аскервилиз ракъурнай. Ина кьегьалвилер къалурунай Марлинскийдиз чин гун патал императордин вилик месэла къарагъарнай, ингъе ада разивал ганачир. Эхирни 1836-йисуз адаз офицердин чин ганай.

Къафкъазда Бестужева вичин машгъур "Синагъ" (1830), "Лейтенант Белозор" (1831), "Амалат бег" (1832), "Мулла Нур" (1836) эсерар ва Къафкъаздин очеркар кхьенай. Ада абур 1830-йисалай кьил кутуна Петербургдин ва Москвадин журналра чапнай. Адлер патал кьиле фейи женгера гьелек хьайи Бестужеван мейит жагъаначир.

Чкадин агьалийри КцIар, патанбуру ЦIийи Къуба тIвар ганвай КцIара XIX асирда Базарная, Офи-

sandroviç Marşevin evində üç gün qalan şairlə görüşmək üçün onun yanına buranın adlı-sanlı adamları gəlirlər. Məşhur ləzgi şairi və aşığı Ləzgi Əhməddən eşitdiyi "Aşıq Qərib" dastanı Lermontovu o qədər təsirləndirir ki, tezliklə o, eyniadlı poema yazır.

Quba-Qusar bölgəsində məşhur olan filosof-alim Mirzə Əli əfəndi ilə tanışlıqdan sonra isə o, məşhur "Xəncər" şerini qələmə alır. Ümumiyyətlə, bu iki adamla yaxından tanışlığı o, sonralar dəfələrlə xatırlamışdır. Qeydlərindən birində M.Y.Lermontov yazırdı: "Mən Qafqazda alim Əli ilə və Əhmədlə tanış oldum" *(Лермонтов М.Ю. П.С. səh.383. АН СССР).*

Lermontovun vaxtilə Qusarda qaldığı evin qarşısında şairin barelyefi qoyulmuş, Qafqaza həsr etdiyi şətirləri həkk olunmuşdur.

MARLİNSKİ YENİ QUBADA

1834-cü ildə Dərbənd, Quba və Qusarda olmuş, sonradan dağ yolları ilə Tiflisə qayıtmış Bestujev Marlinski "Quba yolu" oçerkində keçdiyi yolları mahiranə çəkilmiş rəsm əsərinə bənzədir və deyirdi ki, bunları təsvir etməklə onlar haqqında təsəvvür yaratmaq çətindir. Bunları gərək görəsən və gözəlliyini duyasan.

Bestujev Aleksandr Aleksandroviç (Marlinski) (1797-1837) dekabrist, Şimal cəmiyyətinin üzvü, 14 dekabr 1825-ci il üsyanının iştirakçısı, ştabs-kapitan, yazıçı, "Polyarnaya zvezda" almanaxının yaradıcısıdır. O, 20 il katorqa cəsası almış, 1829-cu ildən sıravi əsgər kimi Qafqaz ordusunda xidmət etmiş, burada şücaətlər göstərmişdir. Ona rütbə verilməsi təqdimatını imperator hər dəfə rədd etmiş, nəhayət, 1836-cı ildə Bestujevə zabit rütbəsi verilmişdir.

Qafqazda Bestujev özünün ən məşhur nəsr əsərlərini yazmışdır: "Sınaq" (1830), "Leytenant Belozor" (1831), "Amalat bəy" (1832), "Molla Nur" (1836). Yazıçı onları və məşhur Qafqaz oçerklərini 1830-cu ildə Peterburqun və Moskvanın jurnallarında A.Marlinski imzası ilə dərc etdirmişdir. Adler körfəzi uğrunda gedən döyüşlərdə Bestujev həlak olmuş, onun meyidi tapılmamışdır.

Yerli sakinlərin Qusar, gəlmə adamların isə Yeni Quba adlandırdıqları Qusarda XIX əsrdə Bazarnaya,

церская, Садовая, Крепость куьчеяр авай. Крепостда Гродненск полк авай. Гьа полкуна къуллугъ авур урусрин кхьираг Александр Бестужев Марлинскийди вичин полк хьайи чка дустарикай садаз кхьей чарче авайвал къалурнава: "Полк ЦIийи Къуба лугьудай чкадал, Куьгьне Къубадивай цIикьвед верст яргъа, гьулуьз мукьва, КцIар вацIун къерехда акъвазнава. Чун авай чка гзаф иерди я, кьуд пад емишар авай тамар я".

ВЛАДИМИР ДАЛАН ЛЕЗГИ ГЬАСАНАКАЙ ИХТИЛАТ

1865-йисуз Санкт-Петербургда басма хьайи "Лезги Гьасанакай ихтилат" повесть урусрин тIвар-ван авай кхьираг Владимир Иванович Дала кхьенай. Эсер XIX асирдин 30-йисарин Къуба аялатдин хуьрерин залан гьалар, лезгийрин яшайиш ва майишат чирун патал марагълу я.

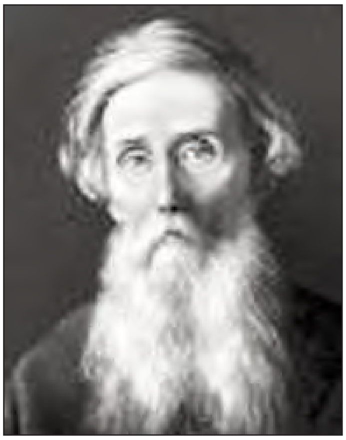

Урусрин тIвар-ван авай этнограф, лингвист, лексикограф, духтур, 50 йисан къене 200 агъзур гафунин баянрин гафарган туькIуьрна, "Жанлу зурба урус чIалан гафариз баянар гузвай гафарган" тIвар гана чапдай акъудай Владимир Иванович Дала гьакIни урусрин уьмуьрдин гьакъикъи делилрал бинелу тир прозадин эсерралди кIелдайбурун гьуьрмет къазанмишнай. Адан къелемдикай марагълу гьикаяяр, повестар, этнографиядин очеркар хкатнава.

Кхьираг вичин Къафкъаздиз ва адан халкьариз талукьарнавай эсерралди сейли я. Ихьтин эсеррикай сад "Лезги Гьасанакай ихтилат" я. 1831-йисуз къелемдиз къачунвай и повестда девирдин татугайвилер себеб яз къачагъвал ийиз мажбур хьайи ГадацIийихуьруьнви жегьил Гьасанан уьмуьрдикай ихтилатзава. Вакъиаяр Къубада, КцIара, ГадацIийихуьре, Манкъулидхуьре кьиле физва. Кхьирагди Гьасанан образ чIалахъ жедайвал яратмишнава.

ПОЛЯКАР КЦIАРИЗ СУЬРГУЬННАЙ

Урусри полякрин бунт къаткурайдалай кьулухъ и бунтуна иштирак авур гзаф полякар урус пачагьдин кьушунрихъ галаз санал Къафкъаздин дяведиз ракъурнай. XIX асирда Къубадиз ва КцIариз акъатай полякри чпин ватандиз хъфейда-

Ofiserskaya, Sadovaya, Krepost adlı küçələr var idi. Krepost küçəsində Qrodnensk polku yerləşirdi. Həmin polkda qulluq etmiş rus yazıçısı Aleksandr Bestujev-Marlinski dostlarından birinə ünvanladığı məktubunda belə yazmışdır: "Polk Yeni Quba adlanan yerdə, Köhnə Qubadan on iki verstlik məsafədə, dənizə yaxın, Qusar çayının sahilində yerləşir. Bu yer olduqca gözəldir, dörd tərəfdən meyvəli meşələrlə əhatə olunmuşdur".

VLADİMİR DALIN LƏZGİ HƏSƏN HAQQINDA HEKAYƏTİ

1865-ci ildə Sankt Peterburqda çapdan çıxmış "Ləzgi Həsənin hekayəti" povestinin müəllifi tanınmış rus yazıçısı Vladimir İvanoviç Daldır. Əsər XIX əsrin 30-cu illərində Quba qəzasının ucqarlarındakı ağır ab-havanı, ləzgilərin həyat və məişətini öyrənmək nöqteyi-nəzərindən olduqca maraqlıdır.

Adlı-sanlı rus etnoqrafı, linqvisti, leksikoqrafı, həkimi, 50 il üzərində çalışıb nəşr etdirdiyi 200 000 min sözdən ibarət "Canlı rus dilinin izahlı lüğəti"nin müəllifi Vladimir İvanoviç Dal XIX əsr rus həyatının reallıqları ilə zəngin nəsr əsərləri ilə oxucuların rəğbətini qazanmışdı. Onun qələmindən bir sıra maraqlı hekayələr, povestlər, etnoqrafik oçerklər çıxmışdır.

Müəllif Qafqaza və onun xalqlarına aid əsərlərlə də tanınmışdır. Belə əsərlərdən biri 1865-ci ildə Sankt Peterburqda çapdan çıxmış "Ləzgi Həsənin hekayəti" povestidir. Əsər 1831-ci ildə qələmə alınmışdır. Dövrün hadisələrinin qaçaqlıq etmək məcburiyyətində qoyduğu Gədəzeyxür kəndindən olan gənc Həsənin taleyindən bəhs edən bu əsərdəki hadisələr Quba, Qusar, Gədəzeyxür, İmamqulukənd kimi yerlərdə cərəyan edir. Yazıçı Həsənin obrazını inandırıcı boyalarla yarada bilmişdir.

POLYAKLAR QUSARDA SÜRGÜNDƏ

Ruslar polyakların qiyamını yatırtdıqdan sonra bu qiyamda iştirak etmiş çoxlu polyaklar rus qoşunları ilə birgə Qafqaz müharibəsinə göndərilir. XIX əsrdə Qubaya və Qusara gəlib çıxan polyaklar vətənlərinə döndükdən sonra bu yerlər haqqında bir

лай кьулухъ и чкайрин гьакъиндай гзаф марагълу малуматар ганай. Ихьтин малуматар М.Анжейковичан, М.Гралевскийдин, С.Падлевскийдин ва маса къелемэгълийрин ктабра, абурун къейдера дуьшуьш жезва.

Къубада ва КцӀара суьргуьнда хьайи М.Гралевскийдин КцӀарикай къейдер иллаки марагълубур я. Ада КцӀарин иервилер тесниф авурдалай гуьгъуьниз ина Польшадин князь Паскевичан тӀварунихъ галай Ширвандин полк авайдакай малумат ганай. Ада кхьизвайвал, а чӀавуз КцӀара 300 кӀвал авай, ина гьакӀни католикрин килиса кардик квай. КцӀарин рагъэкъечӀдай пата казарма, аскерар патал утагъар, канцелярия ва килиса, рагъакӀидай пата лагьайтӀа, мискӀин авай, иниз гзаф мусурманар къвезвай. Къафкъаздиз суьргуьн авурбурун арада са шумуд поляк шаирни авай. Абуру Къафкъаздиз ва лезгийриз гзаф шиирар теснифнай. Владимир Стрезелинскийдин яратмишунра лагьайтӀа и темади кьетӀен чка кьазвай.

АГЬМЕД ЖАВАД ХУЬЛУЬХЪА

Са шумуд йисуз КцӀарин Хуьлуьхъ хуьре муаллимвал авур Азербайжандин сейли шаир Агьмед Жавадан яратмишунриз и девирди чӀехидиз таъсир авунай. ТӀебиатдин къужахда яшамиш жезвай, гзаф четинвилериз таб гузвай кесиб, сая ва рикӀ ахъа лезгийрин арада уьмуьр гьалай шаирди ина гзаф марагълу эсерар кхьенай.

Садбуру адан и девирдин яратмишунрикай ихтилатдайла шаирди "Хуьлуьхъа " шиир и яргъал хуьруьн адетар русвагъун патал къелемдиз къачунвайди я лугьуда. Ингье Азербайжандин сейли шаир, 15 ктабдин, 40 дастандин автор тир, яргъал йисара Келбежерда уьмуьр гьалай, гила Генжеда яшамиш жезвай, Агьмед Жавадан уьмуьрдин рекьер тупӀалай авур Али Къурбан Дастанчиди им зарафатдин шиир тирди малумарзава.

И фикир шаирди вичи делилрал бинеламиш хьана кхьей "Мешедисе дастандани" къейд ийизва. Дастанда идахъ авсиятда кхьенва хьи, Эрменистандин Гуьйче магьалдай катна Генжедиз атай Къараиманлы Мешедисе Агьмед Жавадан кӀеви дуст тир. 1920-йисуз Хуьлуьхъиз рекье гьатай кьве вацралай шаирди Генжедиз Мешедиседиз са шиир ракъурнай.

sıra məlumatlar verirlər. Belə məlumatlara M.Anjeykoviçin, M.Qralevskinin, S.Padlevskinin və başqa polşalı qələm sahiblərinin kitablarında, onların qeydlərində rast gəlmək mümkündür.

Qubada və Qusarda sürgündə olmuş, xeyli müddət burada yaşamış M.Qralevskinin Qusarla bağlı qeydləri xüsusilə maraqlıdır. O, Qusarın təbiətinin gözəlliklərini təsvir etdikdən sonra burada Polşa knyazı Paskeviçin adına "Şirvan alayı"nın olması barədə məlumat verir. Onun qeydlərindən məlum olduğu kimi, o zaman Qusarda 300 ev var idi, həmçinin burada katolik kilsəsi fəaliyyət göstərirdi. Müəllif Qusarın şərqində alayın kazarmalarının yerləşdiyini, orada əsgərlərin yaşaması üçün otaqlar, dəftərxana və kilsə olduğunu, Qusarın qərbində isə müsəlman məscidinin fəaliyyət göstərdiyini və buraya ibadətə çoxlu insanın gəldiyini də qeyd edir. Qafqaza, onun xalqlarına, o cümlədən ləzgilərə şeirlər həsr etmiş Vladimir Strezelinskinin əsərlərində bu mövzu xüsusi yer tutur.

ƏHMƏD CAVAD XULUQDA

Ömrünün bir neçə ilini Qusarın Xuluq kəndində müəllimlik fəaliyyətinə həsr etmiş böyük Azərbaycan şairi Əhməd Cavadın yaradıcılığına bu dövr böyük təsir göstərmişdir. Təbiətin sərt qoynunda yaşayan, hər gün saysız-hesabsız məişət çətinlikləri ilə üzləşən kasıb, sadə, eyni zamanda ürəyi açıq ləzgilərin arasında yaşamış şair burada bir sira maraqlı əsərlər yaratmışdır.

Bəzi tədqiqatçılar şairin bu dövr yaradıcılığından söhbət açarkən birmənalı olaraq onun "Xuluqda" şeirini misal göstərir və onu Əhməd Cavadın kəndə yazdığı həcv kimi qiymətləndirirlər. Lakin azərbaycanlı şair, 15 kitab və 40 dastan müəllifi, uzun illər Kəlbəcərdə ömür sürmüş, hazırda Gəncədə yaşayan, Əhməd Cavadın ömür yolunu diqqətlə tədqiq edən Əli Qurban Dastançı bunun zarafat şeri olduğunu bildirir.

Bu fikir şairin Ə.Cavada həsr olunmuş "Məşədisə dastanı"ndan aydın görünür. Dastandan bununla əlaqədar oxuyuruq ki, Göycə mahalından qaçqın düşüb Gəncədə məskunlaşmış Qaraimanlı Məşədisə Əhməd Cavadla möhkəm dost imiş. 1920-ci ildə Xuluqa yola düşəndən iki ay sonra şair Gəncəyə Məşədisəyə özünün "Xuluqda" адлы şerini göndərir.

Са къайи жегьеннем, са къайи уьлкве,
АлукIна кавал за, жуваз лап мекьиз.
Кавал хьаначиртIа къведачир белки,
Яргъи кьуьд алатна, гатфар Хуьлуьхъиз.

И цIарaралди башламишзавай шиир кIелайла мукьва-кьилибурун ахвар атIуда кьван. Шиирда Агьмед Жавада хуьре вичихъ рикI кудайбур авачирди, чими гуьлуьтар авачирвиляй кIвачер къаю тухузвайди къалурзавай. Генжедин базардай пайуьлуьш, чими пекер къачуна рекье гьатда кьван абур Хуьлуьхъиз. Ингъе хуьре абур маса са сегьнедин шагьид жеда. Шаирдиз ина чIехи гьуьрмет авайди, ам нубатдалди хуьруьнбуру чпин кIвалера илифарзавайди акур Мешедиседи ва адахъ галаз атайбуру шаирдин шиир зарафат тирди, чеб акван патал фикирнавайди кьатIана. Атай мугьманар лагьайтIа, хуьруьнбуру са вацра мугьманвиле хвена. Хъфидайла Агьмед Жавада Мешедиседиз хуьруьнбуру вичиз багъишнавай са къиметлу бармак ва са хенжелни гана.

Агьмед Жавадан шииррихъ КцIариз, лезгийриз теснифнавайбурни ава. Абурукай сад “Перизада” я. И шиирда шаирди халкьдин мани “Перизада” кIелзавай лезги рушарин образ гзаф иердиз, кIанивилелди яратмишнава:

ПЕРИЗАДА

Алатда виликай сунайрин саягъ,
Лугьуз Перизада лезги рушари.
Ашкъидин булахдай яд хъвайбуру хьиз,
Сад садаз эверда лезги рушари.

Вуч чир хьуй зи рикIе цIелхем авайди,
Адакай цIай кьади чIехи дуьньяди.
Зи гуьгьуьл кукIвариз тахьуй векъиди,
РикIе мус бегьерда лезги рушари.

Са гафни авачиз иер я, иер,
КIанивал чидайдан галатдан гьилер?
ХупI рикIиз чимида авурла хьилер,
Куда цIун тегьерда лезги рушари.
(Элкъуьрайди С.Керимова я.)

Агьмед Жавад (Жавад Мамедалидин хва Ахундзаде) гилан Шемкир райондин Сейфели хуьре дидедиз хьана. 1913-йисалай шиирар чап жезва. Филологиядин илимрин доктор Али Саледдина “Азербайжан мектеби” журналда (1992, №2) къейд авурвал, А.Жавада 1920-йисан 20-августдилай 1922-йи-

Soyuq bir cəhənnəm, bir soyuq ölkə,
Soyuq güc gətirdi, sığındım kürkə.
Bu kürk olmasaydı, gəlməzdi bəlkə,
Bu imansız qışın yazı Xuluqda.

Bu misralarla başlanan şeri oxuyanda qohum-əqrabanın qərarı kəsilir. Şeirdən belə məlum olurdu ki, soyuqdan canı əsən şairə kənddə bir cüt yun corab belə qıyan yoxdur. Gəncə bazarından şairə isti pal-paltar alıb bir dəstə adam Xuluqa yola düşür. Lakin kənddə onlar şairin yazdıqlarının əksini görürlər. Burada hörmət və qayğı ilə əhatə olunan şairi kənd sakinləri növbə ilə evlərinə qonaq aparırdılar.

Məşədisə və onunla gələnlər anlayırlar ki, bu, zarafat şeri imiş, dostları üçün darıxmış şair onları bura gətirmək üçün bunu fikirləşibmiş. Üç günlüyə kəndə gedən qonaqların geri qayıtması isə düz bir aydan sonra baş tutur. Qonaqları növbə ilə evlərinə aparıb qulluq etmək bu kəndin adəti imiş. Ayrılanda Əhməd Cavad Məşədisəyə kənddə ona bağışlanmış bir qiymətli papaq və xəncər də bağışlayır.

Əhməd Cavadın bu yurda, eləcə də ləzgilərə heyranlıqla yazdığı şeirlər də məlumdur. Onlardan biri “Pərizadə” adlanır. Qədim xalq mahnısı “Perizada” oxuyan ləzgi qızlarının obrazını şair inandırıcı boyalarla, məhəbbətlə yaratmışdır:

PƏRİZADƏ

Süzər yaşılbaşlı sonalar kimi,
Oxur Pərizadə ləzgi qızları.
Dadmışlarmı nədir eşqin camını,
Gəlmişdir fəryadə ləzgi qızları.

Bilməzlər ki, məndə bir qığılcım var,
Bircə zərrəsindən yanar dünyalar.
Etdilər könlümü yaxşı tari-mar,
Gəlməzlər ki, dadə ləzgi qızları.

Oynadaraq durur gözəl, gözəli,
Eşq anlayanların yorulmaz əli.
Süzgün gözlərini yana süzəli,
Saldı məni oda, ləzgi qızları.

Əhməd Cavad (Cavad Məmmədəli oğlu Axundzadə) indiki Şəmkir rayonunun Seyfəli kəndində anadan olmuşdur. 1913-cü ildən şeirləri dövri mətbuatda nəşr olunmuşdur. Filologiya elmləri doktoru Əli Saləddinin “Azərbaycan məktəbi” jurnalının 1990-cı ilin 2-ci sayında dərc olunmuş “Mədəniyyət və maarif fə-

сан 1-сентябрдалди Къуба уездда туьрк чIалан ва литературадин муаллимвиле, Азербайжандин маарифдин комиссариатди тешкил авур педагогикадин курсара лекторвиле, КцIара, Хуьлуьхъа ва маса хуьрера мектебдин директорвиле, са кьадар вахтунда Къуба уезддин маарифдин идарадин регьбервиле ва маса къуллугърал кIвалахнай. Къуба уездда адахъ галаз санал Гьуьсейн Мусаева ва Мир Жафер Багьировани кIвалахнай ва абуру дуствал авунай.

Кхьираг Эмир Мустафаева вичин "Эдебият газети" газетда чап хьайи "Шаирдин уьмуьрдин пуд йис" макъалада (1992-йисан 13-март) кхьенвайвал, А.Жавада Хуьлуьхъа кIвалахдайла а девирдин тIарван авай алим ва маарифчи Абдулжелил эфендидихъ галаз дуствал ийизвай. 8 чIал чизвай А.Жавада 9 лагьайди - лезги чIални чирнавай.

А.Жавад лезгийрин камалэгьли Гьасан Алкьвадарвидин ирсинихъ, лезги шаиррикай Етим Эминан, Кьуьчхуьр Саидан, СтIал Сулейманан яратмишунрихъ галаз таниш тир. Ю.Исмаилова "Азербайжан генжлери" газетдин 1988-йисан 29-сентябрдин тилитда кхьенвайвал, кцIарви дустари шаирдиз пишкеш яз кьве хенжел ганай.

daisi" məqaləsində göstərildiyi kimi, Əhməd Cavad 1920-ci ilin avqustun 20-dən 1922-ci ilin sentyabrın 1-nə kimi Quba qəzasında türk dili və ədəbiyyatı müəllimi, Azərbaycan maarif komissarlığının təşkil etdiyi qısa pedaqoji kurslarda mühazirəçi, Qusarda, Xuluqda və başqa kəndlərdə məktəb direktoru, Quba qəzasının maarif şöbə müdiri, yoxlama komissiyasının üzvü və başqa vəzifələrdə çalışmışdır. Quba qəzasında onunla bir məktəbdə Hüseyn Musayev və Mir Cəfər Bağırov da dərs deyirdi və onlar dostluq edirdilər.

Yazıçı Əmir Mustafayevin "Ədəbiyyat qəzeti"nin 13 mart 1992-ci il tarixli sayında dərc olunmuş "Şair ömrünün üç ili" məqaləsində göstərildiyi kimi, Əhməd Cavad Xuluqda işləyərkən o dövrün tanınmış ləzgi ziyalısı və alimi Adbulcəlil əfəndi ilə dostluq edirdi. 8 dil bilən Əhməd Cavad 9-cu dil də öyrənmişdi - ləzgi dilini.

Ə.Cavad görkəmli ləzgi alimı Həsən Alqadarinin irsinə, o cümlədən məşhur ləzgi şairləri Yetim Eminin, Qüçxür Səidin və Süleyman Stalskinin yaradıcılığına bələd idi. Y.İsmayılovun "Azərbaycan gəncləri" qəzetinin 29 sentyabr 1988-ci il tarixli sayında dərc olunmuş "Tale" məqaləsində göstərildiyi kimi, Qusarda ləzgi dostları Əhməd Cavada iki xəncər bağışlamışdılar.

САМЕД ВУРГЪУН КЦIАРВИЙРИН ДЕПУТАТ ТИР

КцIар районда Самед Вургъунан тIварцIиз инсанри рикIивай икрамда. Адан шиирар хуралай кIелдайбур ина гзаф ава. Хъсан гъуьрчехъан хьиз ара датIана Яргун, Хуьлуьхъ, ТIигьир ва маса хуьрера къекъвей шаирдикай халкьдин арада гзаф марагълу ихтилатар ава.

Райондин интеллигентрин арада вичихъ Иляс Илясов, Агьмед Агьмедов, Зал Залов хьтин гзаф дустар хьайи шаир хуьрба-хуьр къекъвенай, инин инсанрихъ галаз таниш хьанай. Гуьгъуьнлай абур шаирдин образриз элкъвенай.

КцIар райондин Манкъулидхуьурьн "Яру Лежбер" колхоздин уьзвийрин, КцIарин МТС-дин къуллугъчийрин, Къунахкент райондин Ворошилован тIварунихъ галай халичачивилин артелдин ва Молотован тIварунихъ галай колхоздин коллективрин собранийри акъудай къарарар асасдиз къачуна 158-

SƏMƏD VURĞUN QUSARLILARIN DEPUTATI İDİ

Qusar rayonunda Səməd Vurğun şəxsiyyətinə xüsusi münasibət var. Burada onun şeirlərini əzbərdən deyən insanlar çoxdur. Dəfələrlə Həzrə, Xuluq, Düztahir və başqa kəndlərdə olmuş, mahir ovçu kimi tanınmış şairlə bağlı xalq arasında bir-birindən maraqlı əhvalatlar dolaşır.

Rayon ziyalıları arasında İlyas İlyasov, Əhməd Əhmədov, Zal Zalov kimi çoxlu dostları olan şair rayonu kəndbəkənd gəzmiş, burada olduqca maraqlı insanlarla görüşmüş, sonralar onları əsərlərinin obrazlarına çevirmişdir.

Şairin Quba-Qusar bölgəsindən deputatlığa namizəd göstərilməsi də təsadüfi deyildi. Qusar rayonundakı İmamqulukənd kəndinin "Qırmızı əkinçi" kolxozunun üzvlərinin, Qusar MTS-nin qulluqçularının, Qonaqkənd rayonundakı Voroşilov adına xalçaçılıq artelinin və Molotov adına kolxozun üzvlərinin ümu-

нумрадин Къубадин сечкийрин округдай СССР-дин Верховный Советдин депутатвиле Самед Вургъун Юсифан хва Векилован кандидатвал къалурнай. ЧІехи сеняткар пудра - II созывдин (1946), III созывдин (1950) ва IV созывдин (1955) Миллетрин Советдиз Къуба зонадай депутатвиле хкянай.

КцІарал рикІ алай Самед Вургъун гъиле фирсет гъатун кумазни райондиз фидай. Гъам депутат хьиз, гъамни шаир хьиз ара датІана инсанрин арада жедай ам. Гъавиляй инсанри икрамдай адаз. Хъсан гъуьрчехъан тир С. Вургъун тфенг къуьне аваз чи чуьллера, тамара, дагълара къекъведай, рикІ ахъа инсанрин кІвалериз илифдай, абурун суфрадихъ ацукьдай. Шаирдин илгьамдин булах ргайла тух жедачир кцІарвияр адан верцІи ихтилатрикай.

Садра адаз вичин муаллим дустарикай сад пашман яз акунай. "Вун вучиз сефил я?" - лагъана жузунай шаирди. Дустуни авайвал вичин дерт лагъанай: "Захъ кьве гада ава, гзаф алакьунар авай аялар я. Абуруз мектеб куьтягьна институтрик экечІиз кІанзава. Анжах захъ абур Бакудиз ракъурдай мумкинвилер авач". Шаирди адан къуьнел гъил эцигна лагъанай: "Бес чун гьин йикъан дустар я? За куьмекда аялриз". Са шумуд югъ алатайла кцІарви дустуни аялар Бакудиз, Самед Вургъунан кьилив ракъурнай. Шаирди вичин гаф кьилиз акъуднай.

Ихьтин мисалар мадни гъиз жеда. КцІарвийриз шаир гьикьван пара кІанзавайтІа, гьадани абуруз гьакьван куьмекар ганай.

КцІарал ашукь тир сеняткарди инаг рикІ алаз тесифнай. Ада ихьтин цІарар къелемдиз къачунай:

Хиялу жеда зун акваз и уба,
Ина гьакъикъатар, кьисаяр ава.
РикІера гурлувал, гъилера къуват,
Ина гумрагь я хупІ хъуьрез тІебиат.
Инаг цуькверинни къушарин макан,
Гуьгьуьлар шад жеда акурла гьикьван...
Килиг циферик квай гьар са къаядиз,
Авазва ракъиниз, вацраз вил ягъиз.
Дагъларин синелай физвай жигъирар,
Бубайри чун патал тунва ядигар...
Дагъларал тунва кьил чІехи Шагь дагъди,
Кьунва алем вири адан суракьди.
Адан булахри къе хуьзва михьивал,
Сиве мез авачир виш йисар патал...

mi yığıncaqlarının qərarı ilə 158 saylı Quba seçki dairəsindən SSRİ Ali Sovetinə deputatlığa namizədliyi göstərilmiş Səməd Vurğun Yusif oğlu Vəkilov üç dəfə dalbadal - II çağırış (1946), III çağırış (1950) və IV çağırış (1955) Millətlər Sovetinə Quba zonasından deputat seçilmişdi.

Qusara qəlbən bağlı olan Səməd Vurğun əlinə fürsət düşən kimi rayona gedərdi. O, həm deputat kimi, həm də şair kimi daim insanların arasında olardı. Ona görə də insanlar onunla fəxr edərdilər. Yaxşı ovçu kimi ad qazanmış şair çiynində tüfəng çölləri, meşələri, dağları dolaşar, ürəyi açıq insanların qonağı olar, onların süfrəsində çörək kəsərdi. İlhamı coşanda qusarlılar onun şirin söhbətlərindən doymazdılar.

Bir dəfə o, müəllim dostlarından birini çox qayğılı görür və "niyə pərişansan?" deyə ondan soruşur. Dostu olduğu kimi dərdini ona danışır: "Çox istedadlı iki oğlum var. Məktəbi bitirib institutda oxumaq istəyirlər. Amma mənim nə onları Bakıya göndərməyə imkanım var, nə də tələbə vaxtı kömək göstərməyə". Şair əlini müəllimin çiyninə qoyub deyir: "Bəs biz hansı günün dostlarıyıq? Uşaqlara mən kömək edərəm".

Bir neçə gündən sonra qusarlı müəllim uşaqlarını Bakıya, Səməd Vurğunun yanına göndərir. Şair dostuna verdiyi vədə əməl edir.

Belə misalları çox çəkmək olar. Qusarlılar şairi nə qədər sevirdilərsə, o da onlara bir o qədər yaxından kömək göstərirdi.

Qusara vurğun olan sənətkar bu diyarın gözəlliklərini məharətlə qələmə almışdır. Şair onu belə vəsf edir:

Düşündürür məni bu sirli diyar,
Burda həqiqətlər, əfsanələr var -
Ürəklərdə axın, qollarda qüvvət,
Burda öz-özünə gülür təbiət.
Burda çiçəklərin, quşların dəmi,
Burda könüllərin əski həmdəmi...
Dumanlar içində duran hər qaya,
Göz vurur günəşə, göz vurur aya.
Dağların döşündən gedən cığırlar
Qalmış babalardan bizə yadigar...
Başını dağlara vurur Şah dağı,
Alınır aləmdə onun sorağı.
Döşündən çağlayan soyuq bulaqlar,
Dilsiz əsrlərə xatirə saxlar...

ЛЕЗГИ ЧIАЛАН КЪУБА ДИАЛЕКТ ТУПIАЛАЙ АВУР АЛИМ

Азербайжандин лезгийрин рахунри вичихъ ялай Мегьамед Гьажиева вичин уьмуьрдин эхиримжи йисар лезги чIалан Къуба диалект чируниз серф авунай.

Дагъустандин филологиядин илимдин ахьтин хел авач хьи, ана М.Гьажиеван хатI, адан гел тахьурай. Мегьамед Гьажиев 1887-йисан 10-декабрдиз Мегьарамдхуьре дидедиз хьана. 5 йис тамам хьайила ам мектебдиз ракъурна. Хци зигьиндалди тафаватлу тир аял са йисалай Алкьвадар хуьруьн мектебдиз ракъурна. Ина ада 5 йисуз кIелна, Кьасумхуьруьн училищедик экечIна. Инаг куьтягьна, Мегьарамдхуьре кхьинардай къуллугъчивиле, чкадин комиссарвиле кIвалахна. Лезги, табасаран, къирицI чIаларилай гъейри урус, араб чIаларни хъсандиз чидай адаз. Къуръан хуралай чизвай, араб чIалал ктабар кIелзавай Мегьамедаз большевикри мискIинар чукIуриз, араб гьарфаралди акъатнавай ктабар цIуз вегьез акурла, ам кIвалахалай элячIна, ктабрив агатна. Кьве йисуз хуьряй санизни акъатнач.

1920-йисуз Дербентда муаллимвилин курсар акьалтIарна, Мегьарамдхуьре ва Кьасумхуьре муаллимвал авур ада 1924-йисуз Къубада муаллимвилин курсара кIелна ва азербайжан чIални хъсандиз чирна. Дербентда муаллимвиле ва ликбездин инспекторвиле кIвалахай Мегьамеда гьакIни немс чIал дериндай чирнай.

1931-йисалай М.Гьажиева вичин уьмуьр лезги чIалан илимдиз серфна. Дагъустандин Педагогикадин Институт акьалтIарна, Москвада аспирантурада кIелна. 1946-1951-йисара ада Дагъустандин Тарихдин, ЧIалан ва Литературадин Институтда Дагъустандин чIаларин сектордиз регьбервал гана, гьакIни Дагъустандин Гьукуматдин Педагогикадин Институтда кIвалахна. Гзаф алимриз тарс гайи и инсанди докторвилин диссертация дуьнья дегишардайдалай са шумуд варз вилик хвена.

1958-йисан 20-мартдиз 70 йиса аваз рагьметдиз фейи алимди вичелай гуьгъуьниз са чIехи институтди тадай хьтин ирс туна. 1950-йисуз басмадай акъуднавай, 35 агъзур гафуникай ибарат тир "Урус чIаланни лезги чIалан словарь" ада чи чIалаз хкажнавай чIехи гуьмбет я. Ада "Лезги чIалан термин-

LƏZGİ DİLİNİN QUBA DİALEKTİNİ TƏDQİQ ETMİŞ ALİM

Azərbaycan ləzgilərinin danışığının zənginliyinə heyran olan Məhəmməd Hacıyev ömrünün son illərini ləzgi dilinin Quba dialektini elmi cəhətdən öyrənməyə sərf etmişdir.

Dağıstan filologiyası elminin elə bir sahəsi yoxdur ki, orada M.Hacıyevin dəst-xətti, izi görünməsin. M.Hacıyev 1887-ci ilin dekabrın 10-da Dağıstanın Məhərrəmxür rayonunda anadan olmuşdur. Oxumağa meylli olduğunu görən atası onu 5 yaşında məktəbə qoyur. İti zehnə malik oğlanı bir ildən sonra müəllimlərin məsləhəti ilə Alqadar məktəbinə qoyurlar. Buranı 5 ildə başa vuran yeniyetmə Qasımkənd peşə məktəbinə daxil olur. Buranı bitirib, Məhərrəmxürdə dəftərxana işçisi, sahə komissarı vəzifələrində işləyir. O, ləzgi, tabasaran, qırız dillərindən başqa rus və ərəb dillərini də yaxşı bilirdi. Quranı əzbər bilən, ərəbcə çap olunmuş kitablar oxuyan Məhəmməd bolşeviklərin məscidləri dağıdıb ərəb dilindəki kitabları yandırdığını görəndə etiraz əlaməti olaraq işdən çıxır və iki il kənddən heç yana çıxmadan evə qapanaraq, kitablar oxumaqla məşğul olur.

1920-ci ildə Dərbənddə müəllimlər üçün kurslar açılanda Məhəmməd oraya daxil olur. Buranı bitirib, ömrünün sonuna kimi taleyini ləzgi dilinin tədrisi ilə bağlayır. O, bir neçə il Məhərrəmxür və Qasımxür rayonlarında müəllim işləyir. 1924-cü ildə Qubada açılmış pedaqogika kurslarında oxuyur və o vaxtdan Azərbaycan dilini mükəmməl öyrənir. Azərbaycan ləzgilərinin ləhcələrinin zənginliyi onu cəlb edir. Dərbəndin I dərəcəli məktəbində müəllim işləyən, savadsızlığı ləğv etmə kurslarında dərs deyən M.Hacıyev alman dilini də öyrənir.

1931-ci ildən etibarən Məhəmməd Hacıyev ömrünü ləzgi dili elminə həsr edir. O, Dağıstan Pedaqogika İnstitutunu bitirib, Moskvada aspiranturada oxuyur. 1946-1951-ci illlərdə Dağıstan Tarix, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunda dillər bölməsinə rəhbərlik edir, həmçinin Dağıstan Dövlət Pedaqogika İnstitutunda işləyir. Bir sıra alimlərin müəllimi olmuş M.Hacıyev doktorluq dissertasiyasını ölümündən bir neçə ay əvvəl müdafiə edir. 1958-ci ilin martın 20-də 70 yaşında vəfat etmiş alim özündən sonra böyük bir institutun qoya biləcəyi qədər irs qoyur. 1950-ci ildə çap

рин словарь", "Лезги чIалан орфографиядин словарь", "Орфографиядин къайдаяр", "Русско-лезгинский школьный словарь" ва маса ктабар туькIуьрнай, лезги чIалан фонетикадин, морфологиядин, синтаксисдин гзаф проблемаяр тупIалай авунай. Лексиколог ва лексикограф хьиз адав къведайди авачир. Кавказоведри М.Гьажиев Дагъустандин халкьарин алимрин арада виридалайни зурба синтаксист яз гьисабзавай.

Лезги шаиррикай Е.Эминан, С.Сулейманан, Х.Тагьиран эсерар чапдиз гьазурна, абурун гьакъиндай макъалаяр кхьей М.Гьажиев вични хъсан шаир тир. Адан поэзиядин чIал михьивилелди, рифмайринни метафорайрин девлетлувилелди тафаватлу жезва. Ада гьакIни Пушкинан, Тургеневан, Л.Н.Толстоян, Чехован, Горькийдин, Маяковскийдин, Шолохован эсерар лезги чIалаз элкъуьрнай. М.Гьажиева 20 йисан къене Дагъустандин юкьван мектебрин вири синифар патал текдаказ учебникар туькIуьрнай.

Алимди вичин уьмуьрдин эхиримжи йисар Къуба диалект чируниз серф авунай. ТIазвай кIвачер гужуналди ялиз-ялиз, ам КцIарин, Къубадин, Худатин хуьрера къекъведай. Адан "Лезги чIалан къуба диалект" ктаб гзаф къиметлу илимдин кIвалах я. И эсердалди М.Гьажиева, санлай къачурла, лезги диалектологиядин илимдин бине кутунва.

М.Гьажиев рагьметдиз фейила адан архивдай "Лезгийрин махар", "Лезгийрин хкетар", "Къуба диалектдиз талукь материалар", "Лезги чIалан пунктуациядин къайдаяр"... тIварар алай гзаф къиметлу эсерар жагъанай. "ЧIалан битав словарь" акъудун алимдин чIехи мурад тир, анжах ажалди адаз гьиле кьур и кар кьилиз акъуддай мумкинвал ганач.

ЛЕЗГИ ТАВАТАР ТЕСНИФ АВУР ШАИР

Са шумудра КцIара хьана, Шагь дагъдин ценерив гвай хуьрера, Самур ва Шагьнабат вацIарин къерехра къекъвей Азербайжандин сейли шаир Гьуьсейн Ариф и чилерин иервилел ашукь хьанай ва ада цIудралди шиирар теснифнай. Ам виридалайни гзаф лезги таватри гьейранарнай. Гзаф халкьарин векилри лезги рушариз шиирар теснифнава. Ингье Гьуьсейн Арифан шиирдив къведайди авач.

olunmuş, 35 min sözdən ibarət "Rusca-ləzgicə lüğət" onun ləzgi dilinə ucaltdığı ən böyük abidədir. Ləzgi dilinin peşəkarları bu günə kimi onun "Ləzgi dili terminləri lüğəti", "Ləzgi dilinin orfoqrafiya lüğəti", "Orfoqrafiya qaydaları", "Rusca-ləzgicə məktəbli lüğəti" və başqa kitablarından istifadə edirlər.

O, ləzgi dilinin fonetikasını, morfologiyasını, sintaksisini tədqiq etmişdir. Leksikoloq va leksikoqraf kimi onun tayı-bərabəri yox idi. Qafqazşünaslar onu Dağıstan xalqlarının alimləri arasında ən mötəbər sintaksist hesab edirdilər. Ləzgi şairlərindən Y.Eminin, S.Süleymanın, X.Tahirin əsərlərini toplayıb nəşr etmiş, onlar haqqında məqalələr yazmış Məhəmməd Hacıyev özü də gözəl şair olmuşdur. Onun şeirləri dilinin təmizliyi ilə yadda qalır. O, yaxşı tərcüməçi idi, Puşkinin, Turgenevin, L.N.Tolstoyun, Çexovun, Qorkinin, Mayakovskinin, Şoloxovun əsərlərini ləzgi dilinə çevirmişdi. 20 il ərzində Dağıstanın orta məktəblərinin bütün sinifləri üçün təkbaşına dərsliklər tərtib etmişdi.

M.Hacıyev əvəzsiz dialektoloq idi. O, ömrünün son illərini ləzgi dilinin Quba dialektini öyrənməyə sərf etmişdi. Ağrıyan ayaqlarını güclə sürüyə-sürüyə Qubanın, Qusarın, Xudatın kəndlərini gəzirdi. Onun "Ləzgi dilinin Quba dialekti" kitabı çox qiymətli elmi əsərdir. Bu əsərlə o, ləzgi dialektologiyasının bünövrəsini qoymuşdur.

M.Hacıyev vəfat edəndə onun arxivindən "Ləzgi nağılları", "Ləzgi lətifələri", "Quba dialektinə dair materiallar", "Ləzgi dilinin punktuasiyasının qaydaları" və sair qiymətli kitablar tapılmışdır. Uzun illərdən bəri üzərində çalışdığı "Ləzgi dilinin izahlı lüğəti" kitabını tamamlamaq onun böyük arzusu idi, lakin ölüm alimin arzusunu ürəyində qoydu.

LƏZGİ GÖZƏLLƏRİNİ TƏRƏNNÜM ETMİŞ ŞAİR

Dəfələrlə Qusarda olub, Şahdağın ətəklərində, Samur və Şahnabat çaylarının sahillərində gəzərkən bu yerlərin gözəlliklərinə heyran olmuş Azərbaycan şairi Hüseyn Arif məftunluğunu onlarca şeirlərində bildirmişdi. Onu ən çox ovsunlayan isə ləzgi gözəlləri olmuşdur. Bir sıra xalqların şairləri ləzgi gözəlləri haqqında çoxlu şeirlər qoşublar. Amma Hüseyn Arifin "Ləzgi qızı" şeri əvəzsizdir.

ЛЕЗГИ РУШ

Къекъифиз хъуьхъверал гецифайла ал,
Назлудиз килигиз, вилер хъуьрезва.
Шагь дагъдин гатфарив диганвай тӀулал
На лугьуд, цуьквери кӀунчӀар хразва.

А зериф гъилери ахъаяй яха -
Лацу хур дагъларин лацу кӀукӀ ятӀа?
Къизилдин кифер ви, чкӀанвай, ахъа,
Зулун савкьват ятӀа, къизилд чӀук ятӀа?

А вацӀун кьере захъ галукьай ви ван
Яни, лагь, шуршуррин гурлуз къвезвай сес?
Атирлу нефес ви ятӀа пакаман
Чиг алай тӀуларин цуьквედин нефес?

Кьилел алукӀайла а бишме вили,
Юзазвайд ви вилер ятӀа зар алаз?
Вилидив диганвай и иервал ви,
Завай дегишиз жеч гатфарихъ галаз.

Иервал чимивал, цӀелхемрин сачах,
Иервал илгьамдиз, руьгьдизни тек я.
Иер руш цавара нурар гузвай рагъ,
Чиликай хкатай са таза цуьк я.

Чин элкъвей чӀавуз руш я вун гьукумлу,
Гъазабни ава вахъ бинедлай кӀеви.
А ви килигунар икьван зегьемлу,
Я лезги бубайрин хенжел хьиз хци.

Бахтлувал кьисмет жеч гьардаз дуьньяда,
Чидач вун гьахълу ян, гьахъсуз ян суна.
Агъзур рикӀер хана, авуртӀани тӀа,
Эхирни са рикӀиз туьмерда вуна.

Замандин шив физва йигиндай жуьре,
Йисар къвез, уьмуьрдай йисар алатна.
Гьайиф хьи, лезги руш ви жегьил бере
Гьуьсейнан кьуьзьуь тир чагъинда гьатна.

(Элкъуьрайди С. Керимова я)

LƏZGİ QIZI

O tər yanaqların qızaran zaman,
Süzülə-süzülə gözlərin gülür.
Sanki Şah dağının çəmənzarından
Çiçəklər toplanıb çələng hörülür.

Açanda yaxanı ağ təmiz əllər,
Ağ sinə dağların ağ zirvəsimi?
Çiyninə tökülən qızılı tellər
Payızın qızılı hədiyyəsimi?

Səsini dinlədim çay qırağında
Bu səs şır-şırların şaqraq səsimi?
Ətirli nəfəsin səhər çağında
Şeh dolu çəmənin gül nəfəsimi?

Çəkəndə başına mavi örpəyi,
Mavi gözlərdimi yellənən bu dəm?
Sən göy geyinəndə bu gözəlliyi
Bahara dəyişib, yaza verməərəm.

Gözəllik hərarət, gözəllik atəş,
Gözəllik ilhamdır, ruhdur, diləkdir.
Gözəl qız səmada parlayan günəş,
Torpaqda boylanan təzə çiçəkdir.

Üzün bozaranda hökmün qətidir,
Qəzəb dalğaları qalxar dərindən.
Zəhmli baxışlar sərtdir, itidir,
Ləzgi babaların xəncərlərindən.

Səadət hər ömrə gülməz cahanda,
Bilmirəm nahaqsan, bilmirəm haqsan.
Min qəlbi küsdürüb yaralasan da,
Bir qəlbi dindirib oxşayacaqsan.

Zamanın köhləni yeyindən yeyin,
Başımın üstündən illər ötüşdü.
Heyf ləzgi qızı, sənin gəncliyin
Hüseynin qocalan vaxtına düşdü.

ШАГЬ ДАГЪ ТАБЛОЙРИЗ КУЬЧАРНА

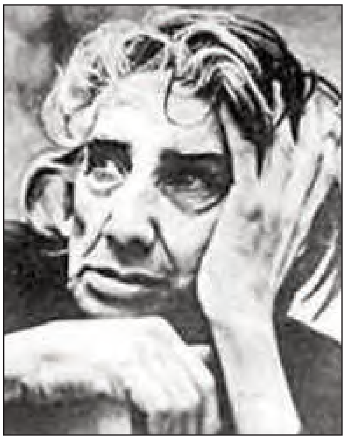

Азербайжандин сейли художник Сеттар Бегьлулзаде Къубадин ва КцІарин тІебиатдал ашукь тир. Варцаралди Шагь дагъдин ценерив гвай хуьрера къекъвез, анин тІебиатдин иервилер вичин таблойриз куьчардай ада. Ина шумудни са дустар жагъай сеняткар фад-фад абурун кІвалеризни илифдай. Вичин гекъигиз тежедай дуьньядикай захавилелди пай гудай ада инсанриз.

"Шагь дагъ", "Багъларин юкьва", "Цуьквверин багъ", "Лацар", "КцІарин акунар", "Къудял вацІ", "Къечреш", "Къубадин акунар" хьтин гзаф эсерар адан и чкайриз авай муьгъуьббат къалурзавай лишанар я. ЧІехи сеняткардин таблойрай адан иервилерихъ, къенивилерихъ, хъсанвилерихъ ялзавай, датІана инсанрин рикІера эквер куз алахъзавай гьиссерин дуьньяди килигда инсандиз.

ŞAHDAĞI TABLOLARINA KÖÇÜRDÜ

Azərbaycanın məşhur rəssamı Səttar Bəhlulzadənin yaradıcılığına Qubanın və Qusarın təkrarolunmaz mənzərələri böyük təsir göstərmişdir. Şahdağın ətəklərindəki kəndləri qarış-qarış gəzən, buranın təbiətini tablolarına köçürən böyük sənətkarın bu yerlərə gəlişi həmişə böyük bir hadisəyə çevrilərdi. Neçə-neçə evin əziz qonağı idi, öz bənzərsiz dünyasından hamıya pay verərdi o.

"Şahdağ", "Bağlar arası ilə", "Çiçəklənən bağ", "Ləzə", "Qusar mənzərəsi", "Qudyalçay", "Qəçreş", "Quba mənzərəsi" kimi əsərləri rəssamın bu yerlərə məhəbbətindən yaranmışdır. Səttar Bəhlulzadənin tablolarından onun gözəlliklərə, yaxşılıqlara, pak hisslərə səsləyən, ürəklərə işıq saçan təmiz dünyası boylanır.

КЦІАРИЗ 50 ЭСЕР БАХШНА

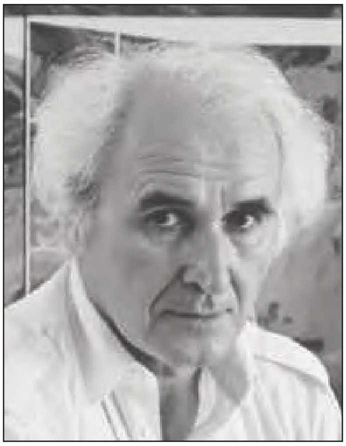

КцІарин тІебиат виридалайни хъсандиз Дарвин Велибегован эсеррай чириз жеда. Адан пейзажрай чи цуьквверив диганвай яйлахар, кьилел жив алай дагълар, кьакьан чарчарар чиниз хъуьреда. Гзафбуруз и эсеррин автор кцІарви хьиз чида. Гьакъикъатда лагьайтІа, икІ туш.

Вичин эсерар Азербайжандин, Россиядин, Украинадин, АСШ-дин, Туьркиядин, Германиядин, Франциядин, Австриядин, Израилдин, Норвегиядин, Япониядин, Италиядин, Англиядин, Польшадин, Югославиядин ва маса уьлквейрин музейра тунвай, гьакІни чара-чара ксари чпин коллекцийра хуьзвай Дарвин Гьажибеган хва Велибегов Дагъустандин Ахцегь райондин Чепер хуьряй я. 10 йисуз ина, 3 йисуз Новочеркасскда, 10 йисуз Грознийда, 10 йисуз Ленинградда, 4 йисуз Магъачкъалада яшамиш хьайи сеняткарди В.Мухинадин тІварунихъ галай вини дережадин мектеб (гилан академия) акьалтІарна. 1976-йисуз Дагъустандин ва СССР-дин Художникрин Союзрик экечІай ам гьа йисуз Бакудиз куьч хьана ва 1980-йисалай Азербайжандин Художникрин Союздин уьзви я.

QUSARA 50 ƏSƏR HƏSR EDİB

Qusarın təbiəti haqqında ən yaxşı bilgini Darvin Vəlibəyovun əsərlərindən almaq olar. Onun mənzərələrində buranın çiçəkli yaylaqları, qarlı dağları, gur şəlalələri elə ilhamla təsvir olunub ki, çoxu bu rəssamın əslən qusarlı olduğunu zənn edir. Əslində isə belə deyildir.

Əsərləri Azərbaycan, Rusiya, Ukrayna, ABŞ, Türkiyə, Almaniya, Fransa, Avstriya, İsrail, Norveç, Yaponiya, İtaliya, İngiltərə, Polşa və Yuqoslaviya kimi ölkələrin dövlət muzeylərini və ayrı-ayrı adamların şəxsi kolleksiyalarını bəzəyən Darvin Hacıbəy oğlu Vəlibəyov Dağıstanın Axtı rayonunun Cəbə kəndindəndir. 10 il burada, 3 il Novoçerkasskda, 10 il Qroznıda, 10 il Leninqradda, 4 il Mahaçqalada yaşamış sənətkar V.Muxina adına Leninqrad ali bədii sənaye məktəbinin (indiki akademiyanın) məzunudur. 1976-cı ildə Dağıstan və SSRİ Rəssamlar İttifaqlarının üzvü seçilmiş sənətkar həmin il Bakıya köçmüş, 1980-ci ildə Azərbaycan Rəssamlar İttifaqına üzv qəbul edilmişdir.

Darvin Vəlibəyovun əsərlərinə hisslərin dərinliyi,

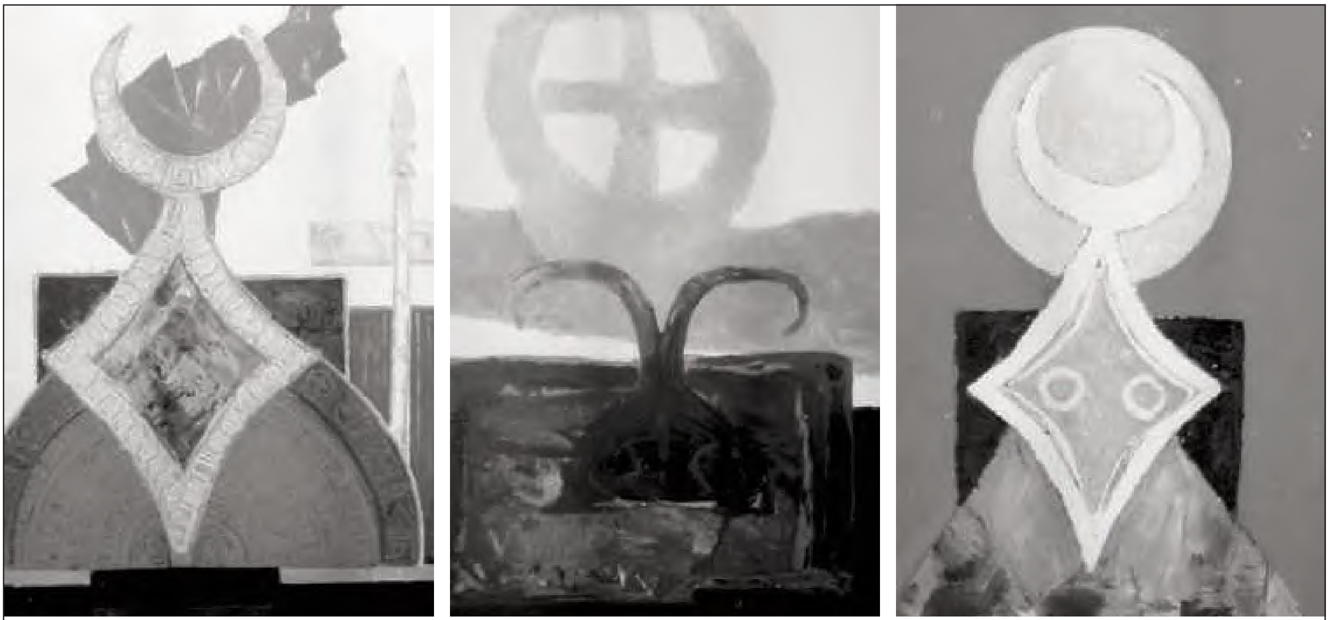

Дарвин Велибегов. Шарвилидин лишанар. *Darvin Vəlibəyov. Şarvilinin nişanələri.*

Дарвин Велибегован эсерриз гьиссерин деринвал, фикиррин азадвал, философиядин фагьумар хас я. Ам алай аямдин прикладной ва монументальный живописдин зурба сеняткаррикай я. 1000-далай гзаф эсеррин автор тир Д.Велибегован “Лацу дурнаяр” монументальный гуьмбетди 1984-йисуз Дагъустан Республикадин гьукуматди кьиле тухвай конкурсда сад лагьай чка кьуна. 1989-йисуз виридуьньядин ктабрин ярмаркада сад лагьай чка кьур “Азербайжандин Яру ктаб”да Д.Велибегова чIугунвай 150 шикил гьатнава. 30 йисалай гзаф вахтунда ам виридалайни гзаф илифай чка КцIар я. Инин тIебиатдал ашукь сеняткардихъ КцIариз талукьарнавай 50-далай гзаф эсерар ава.

ЛАЦА ХУЬРЕ ЧIУГУНА

Азербайжандин тIвар-ван авай художник Фарман Алиеван эсерра Шагь дагъдин жив алай кукIушрин, Шагьнабатдин, Хиналугъдин, Бейбике яйлахрин, Къарабулахдин, ЯхцIурбулахдин, Лацадин акунри кьетIен чка кьазва. Къебеледал, КцIарал, Къубадал ашукь сеняткарди вичин кIанивал “Шагь дагъ”, “КцIар”, “Къечреш”, “Лацарин чарчарар”, “Лацарин ценер”, “Базардуьзуь”, “Шагьнабатдин дагълар” хьтин эсерралди винел акъуднава. Ада илгьамдалди кIвалахзавай “Лаца” тIвар алай кьве хуьр ава - сад Къебеледа, муькуьди КцIара. Сеняткарди вичин тавханадал “Лаца” тIварни дуьшуьшдай тунвайди туш.

fikirlərin azadlığı, fəlsəfi məzmun, dünyanı dərkə çağırış xasdır. Tətbiqi və monumental rəngkarlığın müasir yönümündə çalışan rəssam zəmanəmizin görkəmli fırça ustalarından biri kimi dünyada tanınır. O, 1000-dən çox irihəcmli əsərin müəllifidir. Dağıstan hökumətinin 1984-cü ildə keçirdiyi müsabiqədə D.Vəlibəyovun “Ağ durnalar” monumental heykəli I yeri tutmuşdur. 1989-cu ildə ümümdünya kitab sərgisində I yerə layiq görülmüş “Azərbaycanın Qırmızı kitabı”nın rəngli şəkillərinin (150 ədəd) müəllifi də D.Vəlibəyovdur.

Rəssamın ən çox yaradıcılıq ezamiyyətində olduğu yer Qusar rayonudur. Onun bu gözəl diyarı vəsf edən 50-dən çox əsəri vardır.

LƏZƏ KƏNDİNDƏ YARATDI

Azərbaycanın tanınmış rəssamı Fərman Əliyevin əsərlərində Şahdağın qarlı zirvələri, Şahnabat, Xınalıq, Bəybikə yaylaqları, Qarabulaq, Qırxbulaq, Ləzə böyük sənətkarlıqla təsvir olunur. Qəbələyə, Qusara, Qubaya qəlbən vurğun sənətkar özünün təkrarsız təbiət tablolarını təbiətin qoynunda yaratmışdır. Özünün “Şahdağ”, “Qusar”, Qəçrəş”, “Ləzə şəlalələri”, “Bazardüzü” kimi əsərlərində rəssam bu yerlərə məhəbbətini ifadə edir. Sənətkarın fırçasının ilhamla işlədiyi yerlərdən ən başlıcası iki Ləzə kəndi olmuşdur - biri Qəbələdə, o biri Qusarda. O, öz emalatxanasını da təsadüfən “Ləzə” adlandırmamışdır.

ЛЕЗГИЙРИН БИЛБИЛ

1962-йисуз КцIара лезги радио кардик акатайла агъзурралди инсанар патал Дуьрия Регьимова виридалайни рикI алай сеняткардиз элкъвена.

Алатай асирдин 50-йисарилай гатIунна Магьачкъаладин радиодин лезги гунугрин редакция дуьньядин лезгияр патал ватандин чилин, дидед чIалан, медениятдин, харусенятдин дад чирзавай авай-авачир макан тир. Гунугрин вяде агакьайла гьина яшамиш хьунилай аслу тушиз лезгийри радиодихъ ялдай. Хайи чIалан суьгъуьрда гьатай инсанар вилерал накъвар акьалтIиз, ватандай къвезвай хабаррихъ агъвадай. Ахпа манийрин лувараллаз цавариз хкаж жедай абур. Иллаки Дуьрия Регьимовадин манийрин есир жедай инсанар. А береда и маничиди лугьузвай манияр чIехидалай гъвечIидалди вирибурун мецера гьатнавай.

Дуьрия Гуьлбубадин руш Регьимова 1929-йисуз Къуба райондин Хьимил хуьре дидедиз хьана. Юкьван мектеб Къуба шегьерда акьалтIарай рушан везинлу ванци аял чIавалай вири вичихъ ялнай. Гьеле кьуд лагьай синифда кIелдайла ам Къубадин хордин солистка тир. Мектеб акьалтIарна Къубадин Педмектебда кIелай руша 1947-йисуз республикадин музыкадин коллективрин конкурсда сад лагьай чка кьунай. Ада лагьай "Кесме шикестеди" вири гьейран авунай. Къубави руша "Лайлай" мани лагьайла вири залди кIвачел къарагъна, адахъ галаз и мани лагьанай. Гьа юкъуз ам гурлу капар ягъиз, яргъалди сегьнедай хъфиз туначир.

1956-йисуз Д.Регьимова Къуба Райондин Медениятдин КIвалин директорвиле тайинарнай. Лезги ва азербайжан чIаларалди лагьай манийралди халкьдин чIехи муьгьуьббат къазанмишай Дуьриядин концертрикай сада иштирак авур шаир Байрам Салимова адаз "Лезгийрин билбил" лагьай тIвар ганай. Шаирдин тIалабуналди 1956-йисуз Дагъустандин Гьукуматдин Радиоди лезги таватдиз Магьачкъаладиз эвернай ва ада лугьузвай цIуд мани лентиниз куьчарнай. Гьа чIавалай къедалди Дуьруьядин манияр датIана радиодай гузва. 1959-йисуз Д.Регьимовади маничи коллективрин республикадин конкурсда сад лагьай чка кьунай. И алакьунар авай руша пешекаррин фикир вичихъ ялнай. Адаз Азербай-

LƏZGİLƏRİN BÜLBÜLÜ

1962-ci ildə Qusarda ləzgi dilində radio verilişləri yayımlanmağa başlananda Düriyyə efirdən səslənən şirin mahnıları ilə qusarlıların sevimlisinə çevrildi.

Ötən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq Mahaçqala radiosunun ləzgi verilişləri redaksiyası dünya ləzgilərinə vətən torpağının, ana dilinin, doğma mədəniyyətin və incəsənətin dadını tanıdan məkan rolunu oynayırdı. Verilişlərin vaxtı yaxınlaşanda dünyanın harasında yaşamalarından asılı olmayaraq ləzgilər radioya qulaq asardılar. Doğma dilin sehrinə düşən insanlar gözləri yaşarmış halda vətəndən gələn xəbərləri həyəcanla dinləyərdilər. Sonra mahnı qanadlarında göylərə pərvaz edərdilər. Ələlxüsus Düriyyə Rəhimovanın mahnılarının əsiri olardılar. O vaxtlar bu müğənninin ifa etdiyi mahnılar böyükdən tutmuş kiçiyə kimi hamının dilində əzbər idi.

Düriyyə Gülbaba qızı Rəhimova 1929-cu ildə Quba rayonunun Qımıl kəndində anadan olmuş, Quba şəhərində orta təhsil almışdır. Gözəl səsi ilə hamını heyran edən bu qız hələ dördüncü sinifdə oxuyarkən Quba şəhər xorunun solisti olmuşdur. Quba şəhərində orta məktəbi bitirdikdən sonra Quba Dövlət Pedaqoji Məktəbində təhsil almışdır. 1947-ci ildə respublika özfəaliyyət kollektivlərinin müsabiqəsində o, birincilik qazanmışdır. Onun ifasında "Kəsmə şikəstə" radionun qızıl fondunda saxlanır. Qubalı qızı Adil Gərayın sözlərinə yazılmış "Laylay" mahnısını oxuyanda zal ayağa qalxmış, onunla bir yerdə həmin mahnını ifa etmişdir.

1956-cı ildə D.Rəhimova Quba Rayon Mədəniyyət evinin direktoru təyin olunmuşdur. Onun ləzgi və Azərbaycan dillərində oxuduğu mahnılar qıza böyük şöhrət qazandırmışdır. Konsertlərdən birində iştirak etmiş şair Bayram Səlimov Düriyyənin səsinə heyran olaraq, onu "Ləzgilərin bülbülü" adlandırmışdır. Bundan sonra Dağıstan Dövlət Radiosunun dəvəti ilə Mahaçqalaya ezam olunmuş Düriyyə Rəhimovanın ifasında on ləzgi mahnısı lentə alınmışdır. O vaxtdan bu günə kimi müğənninin lent yazıları radio dalğalarında səslənir. 1959-cu ildə Düriyyə özfəaliyyət kollektivlərinin respublika müsabiqəsində birinci yerə layiq görülür.

Tamaşaçıların böyük rəğbətini qazanan gənc qız

жандин Гъукуматдин Радиода кIвалахун теклифнай. Ингъе бубадин кьиникьуни адан мурад рикIе тунай. Вичи лугъузвай лезги ва Азербайжан манийралди сейли хьайи руш 1960-йисуз Къубадин Гъукуматдин Драмтеатрда кIвалахал акъвазнай. Ина ада сад садалай марагълу ролар тамамарнай. 1962-йисуз театр кIевирайдалай кьулухъ Дуьрия Дербентдиз куьч хьана. Ина ада 27 йисуз ара датIана С.Сулейманан тIварунихъ галай Лезгийрин Драм Театрда кIвалахна ва 50-далай гзаф ролар тамамарна. Ингъе адаз сейливал гзафни-гзаф манийри гъана. Сеняткар 1965-йисуз "Дагъустан Республикадин лайихлу артист", 1977-йисуз "Дагъустан Республикадин халкьдин артист" гьуьрметдин тIварариз лайихлу хьана. 1986-йисуз адаз Халкьарин Дуствал Орден гана.

МАНИДИЗ ЭЛКЪВЕЙ УЬМУЬР

КцIарвийри гьахълу яз Эльза Ибрагьимова чпиз лап мукьвади яз гьисабда, адалди дамахда. Имни дуьшуьшдин кар туш, адан рикIиз эсердай, гьиссерал звал гъидай шумудни са мани КцIара арадиз атана.

Адет яз гьар гатуз КцIара вичин вахан, тIвар-ван авай духтур Лейла халумдин кIвале ял ягъидай композиторди вичин вахт гзаф чIавуз пианинодин кьулухъ акъуддай. Ахъа дакIардай кIвахьзавай адан суьгъуьрлу мелодийрихъ яб акалун патал гьар няниxъ инсанар кIватI жедай. Вичин алемда авай Эльзади вири суьгъуьрда твадай. Адан яратмишунрал рикI алай гзаф кцIарвийри композитордин шумудни са манидихъ абур мецера гьат тавунмаз КцIара яб акалнай.

1938-йисуз Азербайжандин Гьажикъабул шегьерда дидедиз хьайи Эльзадин дидени буба Дагъустандин Ахцегь райондай я. ГъвечIи чIавалай музыкадал рикI алай руша А.Зейналлыдин тIварунихъ галай техникум, гуьгъуьнлай Азербайжандин Гьукуматдин Консерватория куьтягьна. Къара Къараевавай чирвилер къачур руша музыкадин жавагьирар яратмишна. Республикадин сейли маничийри - Рашид Бегьбудова, Шуьвкет Алекперовади, Сара Къадимовади, Флора Керимовади, Ялчын Рзазадеди, Заур Рзаева, Акиф Исламзадеди а манияр дуьньядиз чирна. Ада эстрададин манийрилай гъейри чIехи жанрайрин эсерар - фортепианодин концерт, скрипкадин орекестр патал концерт, симфонический по-

peşəkarların diqqətini də cəlb edir. Azərbaycan Dövlət Radiosuna dəvət alan müğənninin planlarını atasının ölümü alt-üst edir, o, Qubaya, tək qalmış anasının yanına qayıtmağa məcbur olur. Düriyyə 1960-cı ildə Quba Dövlət Dram Teatrında işə düzəlir. Burada bir-birindən maraqlı rollarda çıxış edir. 1962-ci ildə teatr bağlandıqdan sonra sənətkar Dərbəndə köçür, burada S.Stalski adına Ləzgi Dram Teatrında işləməyə başlayır.

50-dən çox rolda çıxış etmiş Düriyyə Rəhimova daha çox oxuduğu mahnılarla tanınmışdır. Sənətkara 1965-ci ildə "Dağıstan Respublikasının əməkdar artisti", 1977-ci ildə isə "Dağıstan Respublikasının xalq artisti" fəxri adları verilmişdir. 1986-cı ildə o, Xalqlar Dostluğu Ordeni ilə təltif olunmuşdur.

MAHNIYA DÖNMÜŞ ÖMÜR

Qusarlılar haqlı olaraq Elza İbrahimovanı özlərinə doğma sayır, onunla fəxr edirlər. Bu isə təsadüfi deyil, bəstəkarın qəlbə nüfuz edən, könülləri riqqətə gətirən bir sıra mahnıları Qusarda yaranıb.

Adətən yay aylarında Qusar şəhərində bacısı, tanınmış həkim Leyla xanımın evində dincələn bəstəkar vaxtının çoxunu pianonun arxasında keçirər, öz dünyasına dalardı. Axşamlar açıq pəncərədən süzülərək ətrafa yayılan sehrli melodiyalar insanları musiqinin işığına toplayardı. Bəstəkarın təkrarsız mahnılarının əsiri olan vurğunlar - Elzanın pərəstişkarları onun neçə-neçə mahnısını hələ populyarlaşmazdan əvvəl Qusarda dinləmək xoşbəxtliyinə nail olublar.

1938-ci ildə Azərbaycanın Hacıqabul şəhərində anadan olmuş Elza əslən Dağıstanın Axtı rayonundandır. Uşaqlıqdan qeyri-adi musiqi istedadı ilə seçilən Elza A.Zeynallı adına musiqi texnikumunu, sonradan isə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasını bitirmişdir. Görkəmli bəstəkar Qara Qarayevin tələbəsi olmuş gənc qız tezliklə təkrarsız mahnıların yaradıcısı kimi tanınmışdır. Onun əsərlərini Rəşid Behbudov, Şövkət Ələkbərova, Sara Qədimova, Flora Kərimova, Yalçın Rzazadə, Zaur Rzayev, Akif İslamzadə kimi sənətkarlar dünyaya tanıtmışlar. Mahnıları ilə yanaşı iri həcmli əsərləri də bəstəkara böyük şöhrət gətirmişdir. Onun fortepiano üçün konserti, skripka ilə orkestr üçün konserti, simfonik poemaları, prelyudiyala-

эмаяр, прелюдияр, сонатаяр, квартетар, ораториярни теснифна.

Азербайжанда, гьакIни РагъэкъечIдай патан уьлквейра сифте яз опера тесниф авур сад лагьай дишегьли композитор Эльза Ибрагьимова я. Адан “Кузвай лайлаяр” эсерди 25 йис я сегьнедин рекьер хуьз. Ада Гьуьсейн Жавидан пьесадин бинедаллаз тесниф авур “Афет” операдин басаратни къедалди кIеви я. “Имам Шамил” Э.Ибрагьимовадин пуд лагьай опера я. 400-дав агакьна манияр тесниф авур, вичин зурба алакьунралди халкьдин патай гьуьрмет къазанмишай и дишегьли чан аламаз мифдиз элкъвенва.

Сая инсан тир, гзаф кесибдиз уьмуьр гьалзавай, ингье лугьуз тежадай кьван чIехи марифатдин иеси тир, инсанрин рикIера чка кьунвай Эльза Ибрагьимовадин 70 йисан юбилейдихъ галаз алакъалу яз 2008-йисуз адаз “Дагъустан Республикадин халкьдин артист” ва “Азербайжан Республикадин халкьдин артист” гьуьрметдин тIварар гана.

САМУРДИ АДАЗ ТАГЪ ГАНАЙ

Самур вацIун селлери 1945-йисуз вичин диде тухвайла Шерафетан 7 йис цIийиз тамам хьанвай. Вилералди акур и мусибатди вичин рикIел кьацI авур адан вилерикай къедалди и вакъиа карагда.

Вичин тIвар алатай асирдин 50-йисарилай гатIунна гьам Азербайжандиз, гьамни Дагъустандиз сейли хьайи шаир Шерафет Дагъыстанлы кцIарвийризни хъсандиз чида. Ада КцIарин тIебиатдикай, кьегьал инсанрикай шумудни са шиирар кхьена, чапдай акъудна.

Идрисова Шерафет Абдулжелилан руш 1939-йисуз Дагъустандин Рутул райондин Чилихуьре дидедиз хьана. Адан буба Абдулжелил ва вад ими Ватандин ЧIехи дяведиз фенай ва абурукай садни кьулухъ элкъвеначир. Дяве куьтягь хьайи йисуз адан диде Тамам Самурдин селлери тухвайла Шерафет етим амукьнай. Гъам-хифет чIугваз чIехи хьайи рушакай шаир тахьун мумкин тушир. Гуьгъуьнлай Шерафет Дагъыстанлыди и вакъиа гегьенщдиз къелемдиз къачунай. Самед Вургъун ва Расул Гьамзатов хьтин къудратлу шаирри адаз хийир-дуьа гана. Шефикъе Агъаева ва Халиде Гьасилова хьтин сеняткарри ам кIвачел ахкьалдарна. Са шумуд ктабдин автор тир шаирдин лезги, азербайжан, урус, къиргъиз, къазах, тажик,

rı, sonata, kvartet və oratoriyaları yüksək peşəkarlığı ilə seçilir.

Şərqdə opera yazmış ilk qadın bəstəkar olan Elza İbrahimovanın “Yanar laylalar” operası 25 il əvvəl yaranmış, lakin hələ də səhnə həyatı görməmişdir. Hüseyn Cavidin “Afət” pyesi əsasında yaratdığı eyniadlı operasına mütəxəssislər yüksək qiymət versələr də, həmin əsər də səhnə təcəssümü tapmamışdır. “İmam Şamil” bəstəkarın üçüncü operasıdır. 400-dən çox mahnı bəstələmiş, bənzərsiz istedadı ilə xalqın böyük hörmətini qazanmış bu qadın canlı əfsanəyə dönmüşdür.

Sadə, təvazökar insan olan, yalnız sənəti ilə yaşayan, olduqca kasıb həyat sürən, lakin son dərəcə zəngin mənəviyyat sahibi olan, ürəklərdə özünə əbədi yer tutmuş Elza İbrahimovaya 70 illik yubileyi ilə əlaqədar 2008-ci ildə “Dağıstan Respublikasının xalq artisti” və “Azərbaycan Respublikasının xalq artisti” fəxri adları verilmişdir.

SAMUR ONA DAĞ ÇƏKDİ

Samur çayının selləri 1945-cı ildə anasını aparanda Şərafətin yeddi yaşı var idi. Gözləri ilə gördüyü bu fəlakəti heç vaxt unuda bilməyən şairin gözləri qarşısında bu günə kimi həmin faciə canlanır.

Adı hələ ötən əsrin 50-ci illərindən həm Azərbaycan, həm də Dağıstan oxucularına yaxşı tanış olan Şərafət Dağıstanlı qusarlıların yaxın dostudur. O, Qusarın təbiətinə və onun igid övladlarına onlarca şeir həsr edib.

İdrisova Şərafət Abdulcəlil qızı 1939-cu ildə Dağıstanın Rutul rayonunun Çilixür kəndində anadan olmuşdur. Onun atası və beş əmisi Böyük Vətən müharibəsinə getmiş, onlardan heç biri geri qayıtmamışdır. Müharibə sona çatan il anası Tamamı Samur çayının selləri aparır və Şərafət yetim qalır. Qəmqüssə içində böyüyən qızın şair olmaması mümkün deyildi. Sonralar Şərafət Dağıstanlının qələmindən bu mövzuda yazılmış onlarca şeir çıxıb. Şərafət Dağıstanlı poeziyaya Səməd Vurğun və Rəsul Həmzətov kimi qüdrətli şairlərin xeyir-duası ilə gəlib. Şəfiqə Ağayeva və Xalidə Hasilova kimi məşhur sənətkarlar ona dayaq olublar.

Bir neçə kitabın müəllifi olan Şərafət Dağıstanlının ləzgi, Azərbaycan, rus, qırğız, qazax, tacik, özbək, avar,

уьзбек, авар, къумукь, дарги, мари ва татар чIаларал 5 агъзурдав агакьна шиирар 120 газетдин ва журналрин чинриз акъатнава. Адан шиирриз 50-дав агакьна манияр теснифнава.

qumıq, dargi, mari və tatar dillərində 5 minədək şeiri dərc olunub. Keçmiş SSRİ respublikalarının 120 qəzet və jurnalında onun şeirləri işıq üzü görüb. 50-yədək şeirinə mahnı bəstələnib.

ТАРИХРИН СУРАКЬДА

КцIар райондин тарихдикайни къагьриман рухвайрикай рикI алаз кхьизвай къелемэгьлийрикай тир Муьзеффер Меликмамедов и мукьвавални хайивал себеб яз гзафбуруз кцIарви яз чида.

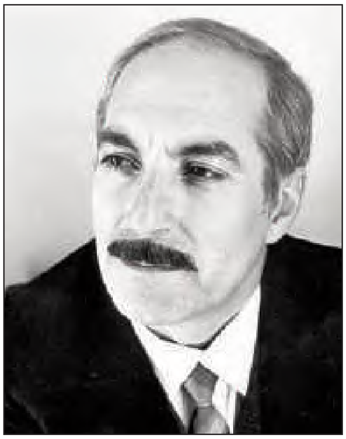

Муьзеффер Низаман хва Меликмамедов 1948-йисан 25-июлдиз Къуба райондин Дигагь хуьре дидедиз хьана. Къуба шегьердин интернат мектеб тафаватлувилелди акьалтIарай ам "Къизил Къусар" газетдин редакцияда кIвалахал акъвазна. Са йис ина кIвалахна, армиядиз къуллугъиз фейи жегьил инай Ленинграддин военный мухбиррин мектебдиз кIелиз ракъурна. 1968-1970-йисара "Советский моряк", "Красная звезда" ва маса газетра вичин гзаф макъалаяр, очеркар, корреспонденцияр ва зарисовкаяр чап хьайи М.Меликмамедоваз "Ленинграддин военный округдин виридалайни хъсан мухбир" гьуьрметдин тIвар гана. Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин журналистикадин факультетда кIелдайла кIвенкIвечи яз Ж.Жаббарлыдин тIварунихъ галай стипендия къачур ада университет яру дипломдалди акьалтIарна. Азербайжандин КП-дин ЦК-дин "Совет кенди" газетда кIвалахал акъвазай ам хци, шиирдалди кхьенвай фельетонралди сейли хьана. Ада журналистикадин рейд жанр вилик тухвана.

Азербайжандин КП-дин ЦК-дин 1983-йисан февралдин пленумди М.Меликмамедова регьбервал гузвай чарарин отделдин кIвалах тарифарнай ва республикадин вири газетрин редакцийриз адан тежриба чирна, кардик кутун меслят акунай. 1983-йисуз адан "Газет ва халкьдин контроль" ктаб 10 агъзур тираждалди чап хьана. Ада 1810-1840 ва 1918-1930-йисара Къуба уездда кьиле фейи вакъиаяр гегьеншдиз ахтармишна, урус пачагьдин ва эрмени дашнакрин аксина женг чIугур гзаф лезги къагьриманрин тIварар винел акъудна. И ахтармишунрин нетижа яз ада лезги чIалалди "Къубадин гьулгьула" ва азербайжан чIалалди "Къанлу дере" ктабар кIелдайбурув агакьарна.

TARİXLƏRİN SORAĞINDA

Qusar rayonunun tarixini, onun qəhrəman insanlarının həyatını sevə-sevə qələmə alan yazarlardan olan Müzəffər Məlikməmmədovu bu yaxınlığa və doğmalığa görə çoxları qusarlı hesab edir.

Müzəffər Nizam oğlu Məlikməmmədov 1948-ci ilin iyulun 25-də Quba rayonunun Digah kəndində anadan olmuşdur. Quba şəhər 4 saylı internat məktəbini fərqlənmə ilə bitirib, "Qızıl Qusar" qəzeti redaksiyasında əmək fəaliyyətinə başlamışdır. Bir il burada işlədikdən sonra Sovet Ordusu sıralarında xidmət etmiş, Leninqrad hərbi müxbirlər məktəbinə oxumağa göndərilmişdir. 1968-1970-ci illərdə "Sovetskiy moryak", "Krasnaya zvezda" və digər hərbi qəzetlərdə çoxlu sayda məqalələri dərc olunmuş M.Məlikməmmədov "Leninqrad hərbi dairəsinin ən yaxşı müxbiri" adına layiq görülmüşdür.

Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində təhsil alarkən əla təhsilinə görə C.Cabbarlı adına təqaüdə layiq görülmüş gənc universiteti fərqlənmə diplomu ilə bitirdikdən sonra Azərbaycan KP MK-nın "Sovet kəndi" qəzetində işə göndərilmişdir. Burada o, nəzmlə yazılmış felyetonları ilə tanınmışdır. M.Məlikməmmədov jurnalistikada reyd janrını inkişaf etdirmişdir.

Azərbaycan KP MK-nın 1983-cü ilin fevral plenumunda M.Məlikməmmədovun rəhbərlik etdiyi məktublar şöbəsinin iş təcrübəsinin respublika mətbuatında yayılması tövsiyə edilmişdir. 1983-cü ildə M.Məlikməmmədovun xalq nəzarəti məsələlərinə həsr olunmuş "Qəzet və xalq nəzarəti" kitabı 10 min nüsxə tirajla çap olunmuşdur.

O, 1810-1840 və 1918-1930-cu illərdə Quba qəzasında baş vermiş hadisələri tədqiq edərək, rus müstəmləkəçilərinin və erməni daşnaklarının əleyhinə döyüşmüş neçə-neçə ləzgi qəhrəmanını üzə çıxarmışdır. Bu axtarışların nəticəsi olaraq o, ləzgi dilində "Quba iğtişaşı" və Azərbaycan dilində "Qanlı dərə" kitablarını oxuculara çatdırmışdır.

М.Меликмамедова “Къизил Къусар”, “Советский моряк”, “Совет кенди”, “Гьеят”, “Берекат”, “Алпан” газетрин мухбирвиле, редактордин заместителвиле, редакторвиле, гьакIни “Самур” газетдин кьилин редактордин заместителвиле кIвалахай йисара 7500-далай гзаф макъалаяр, очеркар, эссеяр, репортажар, корреспонденцияр, фельетонар, зарисовкаяр чапдай акъудна. Журналистикадин рекьяй М.Меликмамедов 2 медалдиз, Азербайжандин журналистрин Союздин “Къизилдин къелем” премиядиз ва Азербайжандин КИВГЬИ-дин “Араз” премиядиз лайихлу хьана. Ам лезги ва азербайжан чIаларал чапдай акъуднавай 14 ктабдин автор я. Адан “Йифен экв”, “Беневша хьиз экъечIда”, “Хачмази гьалибвилин рехъ хуьзва”, “КIанидаз кьве виш мани”, “Полковникдин кьин”, “Касар” ва маса ктабар кIелдайбуру хъсандиз кьабулна. “Лезги тIвар алатIа...” ктабдалди ада лезги литературада эссе жанрдин бине кутуна.

М.Меликмамедова урус чапхунчийрин аксина женг чIугур Гьажи Али Аскер эфенди, Ханбутай бег Яргунви, ЦIехуьл Мелки, кузунви Агъа бег, муругъви Иляс бег, хьиливи Ярали, тIигьиржалви Рамазан, манкъулидхуьруьнви Абдурагьман хьтин кцIарви къагьриманрин кьегьалвилер къелемдиз къачунва. Ада 26 йисуз ахтармишунар тухвана арадиз гъайи “Къанлу дере” ктабда 1918-йисуз эрмени дашнакри ва большевикри Къуба уезддал вегьейла абурун аксина кьегьалвилелди женг чIугур кцIарвийрин къагьриманвилерикай генани гегьеншдиз кхьенва. Ада и женгериз регьбервал гайи Муьгьуьбали эфенди Кузунви, Гьатем агъа ЧIакIарви, Бекер Мегьералиев, Юсуф бег Абусаламбегов хьтин кьегьал кцIарвияр винел акъудна. Ктабда ганвай сиягьда женгера тафаватлу хьайи 110 къагьриман кцIарвидин тIварар гьатнава.

Журналистди архивдин материалар асасдиз къачуна XVI-XIX виш йисарин машгьур кцIарви алимрикайни шаиррикай СтIур Шихиман, Ибрагьим эфендидин, Мегьамед эфендидин, Жарулла эфендидин, Эмирали ТIигьиржалвидин, Исгьакь эфенди Яргунвидин, Саяд Перидин гьакъиндай гзаф марагълу макъалаяр кхьена, чапдай акъудна. Ам гьакIни республикадин тIвар-ван авай къелемэгьли Седакъет Керимовадин уьмуьрдин рекьикайни яратмишунрикай кхьенвай “Седакъет” ктабдин автор я.

М.Меликмамедова лезги чIалан илимдин чарачара хилерай 140-далай гзаф макъалаяр чапдай акъудна. Вичин 2008-йисуз чапдай акъудай “Лезги чIалар” ктабда лезги, табасаран, будугъ, хиналугъ ва къирицI чIаларин лексика гекъигунин рекьелди ахтармишза-

M.Məlikməmmədovun “Qızıl Qusar”, “Sovetskiy moryak”, “Sovet kəndi”, “Həyat”, “Bərəkət”, “Alpan” qəzetlərində müxbir, baş müxbir, şöbə müdiri, redaktor müavini, redaktor, həmçinin “Samur” qəzetində redaktor müavini vəzifələrində çalışdığı illərdə ləzgi, Azərbaycan və rus dillərində 7500-dən çox məqalələri, oçerkləri, esseləri, reportajları, korrespondensiyaları, felyetonları, zarisovkaları, reydləri və informasiyaları dərc olunmuşdur. Jurnalistika sahəsində qazandığı uğurlara görə Müzəffər Məlikməmmədov 2 medala, Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının “Qızıl Qələm” mükafatına, Azərbaycan KİVHİ-nin “Araz” ali ədəbi mükafatına layiq görülmüşdür.

Müzəffər Məlikməmmədov Azərbaycan və ləzgi dillərində işıq üzü görmüş 14 kitabın müəllifidir. Onun Azərbaycan dilində qələmə aldığı “İgid ömrü”, “Gecə işığı”, “Xaçmaz zəfər gözləyir”, “Polkovnikin andı”, “Qanlı dərə” və digər kitabları, həmçinin ləzgicə çıxmış “Bənövşə kimi bitərəm”, “Sevgilimə 200 mahnı”, “Quba iğtişaşı”, “Kasar” və başqa kitabları oxucular tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanmışdır. “Adın ləzgidirsə...” kitabı ilə o, ləzgi ədəbiyyatında esse janrının əsasını qoymuşdur. M.Məlikməmmədov çar müstəmləkəçilərinə qarşı döyüşmüş Hacı Əli Əsgər əfəndi, Xanbutay bəy Yargunvi, Zuxul Məlki, kuzunlu Ağa bəy, muruğlu İlyas bəy, hilli Yarəli, tihircallı Ramazan, imamqulukəndli Əbdürrəhman kimi qəhrəman qusarlıların igidliklərini qələmə almışdır. Onun 26 illik axtarışlarından sonra 2009-cu ildə işıq üzü görmüş “Qanlı dərə” kitabında erməni daşnaklarına və bolşeviklərə qarşı yerli əhalinin mübarizəsi qələmə alınıb. O, ilk dəfə olaraq bu mübarizəyə rəhbərlik etmiş qusarlı Möhübəli əfəndi Kuzunvi, Hatəm ağa Cağarvi, Bəkər Məhərəliyev, Yusuf bəy Abusalambəyov kimi qəhrəmanları üzə çıxarıb. Həmin kitaba Quba qəzasının Qusar nahiyəsindən erməni daşnaklarına qarşı döyüşlərdə fərqlənmiş 110 qusarlı qəhrəmanın adı düşüb.

Jurnalist arxiv materiallarına əsaslanaraq, XVI-XIX əsrlərin məşhur qusarlı alimləri və şairləri Stur Şixim, İbrahim əfəndi, Məhəmməd əfəndi, Carulla əfəndi, Əmirəli Tahirjalvi, İshaq əfəndi Yargunvi, Sayad Pəri haqqında maraqlı məqalələr və oçerklər yazıb. O, həmçinin respublikamızın tanınmış qələm sahibi Sədaqət Kərimovanın həyat və yaradıcılığına həsr etdiyi “Sədaqət” kitabının müəllifidir.

M.Məlikməmmədov ləzgi dilçiliyi məsələləri ilə də yaxından məşğul olur. Onun bu sahəyə dair 140-dan çox məqaləsi işıq üzü görmüşdür. 2008-ci ildə çap etdirdiyi “Ləzgi dilləri” kitabında ləzgi, tabasaran, buduq, xına-

вай адаз Дагъустандин Гъукуматдин Университетди и рекьяй диссертация хуьн теклифна.

М.Меликмамедован шииркарни поэмаяр Дагъустанда ва Азербайжанда са шумуд чӀалаз элкъуьрнава. Азербайжандин сейли шаир Келентер Келентерлиди адан "Эрекьистан" поэма лезги чӀалай азербайжан чӀалаз таржума авунва. Лезгийрин тӀвар-ван авай кхьираг Расим Гьажиди вичин "Гьуьлераллай лезгияр" повесть Муьзеффераз бахш авуна. Жегьил алим Гуьлбес Асланхановади 2008-йисуз М.Меликмамедован уьмуьрдин рекьизни яратмишунриз талукьарнавай "ЧӀехи лезги" ктаб чапдай акъудна.

АКАДЕМИКДИН АГАЛКЬУНАР

Лезги чӀалан зурба алим Агьмедулагь Гуьлмегьамедова вири лезги халкьдихъ хьиз кцӀарвийрихъни дамах кутазва. ЧӀалан месэлайрихъ авсиятда адан агалкьунриз пешекарри чӀехи тир къимет гузва.

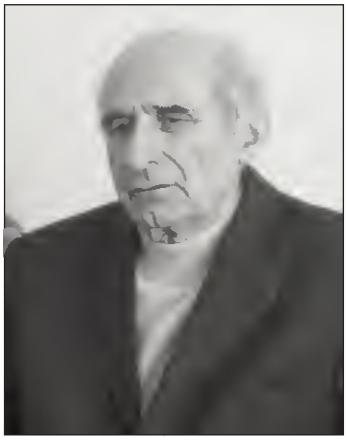

КцӀарихъ ва кцӀарвийрихъ галаз мукьва алакъаяр авай филологиядин илимрин доктор, профессор, РАЕН-дин академик Агьмедулагь Гуьлмегьамедова къуба наречие, адан кцӀар диалект, КцӀарин хуьрерин рахунар ахтармишунин рекьяй гзаф зегьметар чӀугуна. Алимдин КцӀарин "Къизил Къусар" газетдин чинриз акъатай "Шагьнабатдиз рагъ илифна", "Къуба нугъат (илимдин суьгьбет)", "Лезги халкь, лезги чил, лезги чӀал" ва маса макъалаяр гзаф къиметлу эсерар я.

Гьеле вич аспирант тир вахтунда А.Гуьлмегьамедова "Шагьнабатдиз рагъ илифна" макъалада машгьур кцӀарви шаиррикай Забит Ризванован ва Байрам Салимован яратмишунриз къимет ганай. Алимди КцӀарин хуьрера къекъвена "Лезги чӀалан къуба диалект" тӀвар ганвай илимдин кӀвалах кхьей чи машгьур алим Мегьамед Гьажиевакай урус чӀалал "М.Гь.Гьажиев (Лингвистикадин ирсинай)" тӀвар алай ктабни туькӀуьрна.

1936-йисуз Дагъустан Республикадин Мегьарамдхуьр райондин Муьгъвергъан хуьре дидедиз хьайи А.Г.Гуьлмегьамедова вичин илимдин кӀвалахралди лезги чӀалан илим, вири Дагъустандин филологиядин илим вилик тухвана. Ада сифте яз чи чӀалан фразеология дериндай ахтармишна, Етим Эминан чӀаларин гафарган туькӀуьрна, гафарин мана ачухардай гафарган арадиз гъана. Алимди вичин "Лезгияр

lıq və qrız dillərini müqayisəli tədqiq edən M.Məlikməmmədova Dağıstan Dövlət Universiteti tərəfindən bu mövzuda dissertasiya müdafiə etmək təklif olunmuşdur.

M.Məlikməmmədovun şeir və poemaları Dağıstanda və Azərbaycanda bir neçə dilə tərcümə olunmuşdur. Azərbaycanın tanınmış şairi Kələntər Kələntərli onun "Arağıstan" poemasını ləzgicədən azərbaycancaya çevirmişdir. Məşhur ləzgi yazıçısı Rasim Hacı "Dənizlərdəki ləzgilər" povestini Müzəffərə ithaf etmişdir. Gənc alim Gülbəs Aslanxanova 2008-ci ildə M.Məlikməmmədovun həyat və yaradıcılığına həsr etdiyi "Böyük ləzgi" kitabını çap etdirmişdir.

AKADEMİKİN UĞURLARI

Tanınmış dilçi alim Əhmədulah Gülməhəmmədovla bütün ləzgi xalqı kimi qusarlılar da ürəkdən fəxr edirlər. Son illər dilçilik məsələləri ilə bağlı onun tədqiqatlarını peşəkarlar yüksək qiymətləndirirlər.

Filologiya elmləri doktoru, professor, Rusiya Təbii Elmlər Akademiyasının akademiki Əhmədulah Gülməhəmmədov ləzgi dilinin Quba ləhcəsini, onun Qusar dialektini, Qusarın kəndlərinin danışığını elmi cəhətdən öyrənmək sahəsində ciddi axtarışlar aparmışdır. Qusar və qusarlılarla yaxın əlaqələri olan alimin "Qızıl Qusar" qəzetində dərc olunmuş "Şahnabata gün düşdü", "Quba ləhcəsi (elmi söhbət)", "Ləzgi xalqı, ləzgi torpağı, ləzgi dili" məqalələri çox qiymətli əsərlərdir.

Ə.Gülməhəmmədov hələ aspirant ikən yazdığı "Şahnabata gün düşdü" məqaləsində məşhur qusarlı şairlər Zabit Rizvanovun və Bayram Səlimovun irsini tədqiq edərək, onların yaradıcılığına yüksək qiymət vermişdir. Alim həmçinin bir zamanlar Qusarı kənd-bəkənd gəzib, "Ləzgi dilinin Quba dialekti" adlı məşhur elmi əsərini yazmış görkəmli ləzgi alimi Məhəmməd Hacıyevlə bağlı rus dilində "M.M.Hacıyev (Linqvistika irsindən)" kitabını tərtib etmişdir.

1936-cı ildə Dağıstan Respublikasının Məhərrəmxür rayonunun Müğərgan kəndində anadan olmuş A.G.Gülməhəmmədov öz əsərləri ilə ləzgi dilçiliyi elminin, bütün Dağıstan filologiyasının inkişafına böyük təkan vermişdir. O, ilk dəfə olaraq ləzgi frazeologiyasını dərindən tədqiq etmiş, Yetim Eminin poeziyasının lüğətini, ləzgi dilinin izahlı lüğətini hazırlamışdır. O, özünün "Ləzgilər Türkiyədə: dil, güzə-

Туьркияда: чIал, дуланажагъ, тарих” ктабдалди Дагъустанда илимдин лингвоэкологиядин хилен бине кутуна. А.Г.Гуьлмегьамедов неинки Дагъустандин, гьакIни Россиядин машгьур чIалан алимрикай я. Ам Россиядин Федерациядин ва Дагъустан Республикадин илимрин лайихлу деятель гьуьрметдин тIвариз лайихлу хьана. Алимди 500-дав агакьна илимдин кIвалахар, 40 монография чапдай акъуднава.

КЦIАРИЗ МУЬГЬУЬББАТ

Географиядин илимрин доктор, академик Будакъ Будакъов марагълу инсан я. ТIебиатдал ашукь тир и шаирдин рикI авай алимди “КцIар зи муьгьуьббат я” лугьуда.

Вичин 83 яшар жезвай академик Будакъ Абдулалидин хва Будакъован икьван гагьди 1000-далай гзаф илимдин макъалаяр, 50 ктаб чапдай акъатнава. Ам 1928-йисуз Эрменистандин Зенгибасар райондин Чубанкере хуьре дидедиз хьана. Азербайжандин Гьукуматдин Педагогикадин Институт акьалтIарна, СССР-дин ИА-дин аспирантура куьтягьай ада 1955-йисуз кандидатвилин, 1968-йисуз докторвилин диссертацияр хвена. Алим 1976-йисалай Азербайжандин ИА-дин член-корреспондент, 1989-йисалай уьзви я. 1986-йисалай ада Азербайжандин ИА-дин Географиядин Институтдин директордин заместителвиле, 1994-йисалай директорвиле кIвалахзава.

Академик Будакъ Будакъов Азербайжанда, гьамни къецепата Шагь дагъдин автобиография кхьей кас хьиз сейли я. Адан дагъларал икьван рикI хьун КцIарихъ галаз алакъалу я. Идахъ авасиятда алимди лугьузва:

- КцIари зи уьмуьрда чIехи тир роль къугъвана. За жуван кандидатвилин ва докторвилин диссертацияр и районда тухвай кIвалахрин нетижа хьиз хвена. Азербайжанда КцIарихъ галаз гекъигиз жедай кьвед лагьай район авач. Адан чилер океандивай 28 метрдилай 4300 метр кьван хкаж хьанва. Ихьтин рельефди ина са шумуд ландшафт арадиз гъанва. Ландшафтри чаз лугьуз тежедай хьтин иервилер бахшнава. Генг чуьллер, кьалин гапIалар, къацу тамар, дерин дереяр, кьакьан ва аскIан дагълар сад садан патав экIя хьанва.

КцIар райондин Лацар, Кузун, Четкуьн, ЧIакIар, Зинданмуругъ, Уьнуьгъ ва маса хуьрера къекъвей

ran, tarix” kitabı ilə Dağıstan elmində lingvoekologiya sahəsinin əsasını qoymuşdur.

Ə.G.Gülməhəmmədov nəinki Dağıstanın, həmçinin Rusiyanın tanınmış dilçi alimlərindəndir. O, Rusiya Federasiyasının və Dağıstan Respublikasının əməkdar elm xadimi fəxri adlarına layiq görülmüşdür. Alimin 500-ə yaxın elmi əsəri, 40 monoqrafiyası nəşr olunmuşdur.

QUSARA MƏHƏBBƏT

Coğrafiya elmləri doktoru, akademik Budaq Budaqov olduqca maraqlı insandır. Təbiət vurğunu olan bu şair təbiətli alim “Qusar mənim məhəbbətimdir” deyə etiraf edir.

Ömrünün 83-cü baharını yaşayan akademik Budaq Budaqovun bu vaxta kimi 1000-dən çox elmi və elmi-kütləvi məqaləsi, o cümlədən 50 kitabı nəşr olunmuşdur. O, 1928-ci ildə Ermənistanın Zəngibasar rayonunun Çobankərə kəndində anadan olmuşdur. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun məzunudur. SSRİ EA Coğrafiya İnstitutunun aspiranturasını bitirib, 1955-ci ildə namizədlik, 1968-ci ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə edib. 1976-cı ildən Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü, 1989-cu ildən isə həqiqi üzvüdür. 1986-cı ildən Azərbaycan EA Coğrafiya İnstitutunun direktor müavini, 1994-cü ildən direktorudur.

Akademik Budaq Budaqovu Azərbaycanda və onun hüdudlarından uzaqlarda Şahdağın tərcümeyi-halını yazmış alim kimi tanıyırlar. Dağlara olan bu vurğunluq onda Qusar rayonu ilə tanışlıqdan sonra yaranmışdır. Bununla bağlı alim belə deyir:

- Həyatımın böyük bir hissəsi Qusarla bağlı olub. Namizədlik və doktorluq dissertasiyalarımı bu rayonda apardığım elmi tədqiqatların nəticəsi kimi müdafiə etmişəm. Azərbaycanda Qusara bənzər ikinci rayon yoxdur. Onun relyefi okean səviyyəsindən 28 metr yüksəklikdə başlanır və 4300 metrə qədər ucalır. Belə relyef burada bir neçə landşaft qurşağının yaranmasına səbəb olmuşdur. Çəmənlər, kolluqlar, meşələr, yastanlar, dərələr, orta və yüksək dağlıq ərazilər, alp çəmənlikləri bir-birini əvəz edir.

Qusar rayonunun Ləzə, Kuzun, Çətkün, Cağar, Zindanmuruq, Əniğ və başqa kəndlərini qarış-qarış gəzmiş alim bu yerlərdəki çoxlu dostlarının köməyi və iştirakı ilə ötən əsrin 50-ci illərindən bir sıra elmi eks-

алимдихъ инра гзаф дустар ава. Абурун куьмекдалди ва иштиракдалди ада алатай асирдин 50-йисарилай инихъ гзаф илимдин экспедицийра иштиракна. Вичин уьмуьр кьиляй-кьилди Шагь дагъдин геоморфология, рельеф, инра физвай тектоникадин гьерекатар чируниз серф авур алимдин вири эсеррай адан КцIариз ва кцIарвийриз авай гьуьрмет чир жезва. Райондихъ галаз адан дуствилин алакъайрин 60 йис я. Ада КцIар районда къелемдиз къачур “Кьибле-рагъэкъечIдай Къафкъаздин геоморфология ва цIийи тектоника” эсерди алимдиз СССР-да ва къецепата машгьурвал гъанай. 1978-йисуз гьа эсердай адаз СССР-дин Географиядин Жемиятдин Н.А.Пржевальскийдин тIварунихъ галай Къизилдин медаль ганай.

Шагь дагъдихъ галаз алакъалу са шумуд баянрин автор тир алимди Вини Сарматдин девирдиз талукь тир гьуьлуьн минералар Шагь дагъдин 3600 метр кьакьанвиле ашкара авунай. Адал къведалди алимри ихьтин минералар 2600 метр кьакьанда авайди малумарнай.

Ингье Б.Будакъоваз жагъай минералри, гьакIни гъепIгъепIри Шагь дагъдин яшар гзаф жаван тирди субутна. Им акI лагьай чIал я хьи, эхиримжи 13 миллион йисан къене чилел кьиле фейи тектоникадин процессрин нетижа яз Къафкъаз, иллаки адан кьибле-рагъэкъечIдай пад 3600 метр кьван хкаж хьанва. Къафкъаз чирзавай вири геологри, гьакIни тектонистри Азербайжандин илимдин и цIийивиликай менфят къачузва.

Будакъ Будакъова 1956-йисуз сифте яз Шагь дагъдин муркIарин чилерин майдан тайинарна. Абур пудра муркIади кьунвайди субут авур алимдин фикиррихъ галаз дуьньядин алимарни рази я.

Са шумудра Шагь дагъдин кукIушдал акьахай алимди чилин тектоник гьерекатрин, ам арадиз атунин процессар, гьакIни инаг къадим ва алай вахтунин муркIари кьунин месэлаяр илимдин рекьелди чирнай. Дагълара ара датIана кьиле физвай процессар, абур эрозиядик акатун, залзалайри дагълар чукIурзавай гьалар илимдин рекьелди чирзавай алимдин нетижаяр гзаф марагълубур я.

“Азербайжандин ЧIехи Къафкъаздин пад къадим ва алай девирдин муркIари кьун”, “Геоморфология ва цIийи тектоникадин гьерекатар”, “Дагъларин уьмуьр” ва маса эсерар тикрардиз са шумудра чап хьанвай академикди вичин илимдин ахтармишунар давамарзава. Туризм вилик финихъ авсиятда КцIар районда кьиле физвай эцигунрикай рази тир академикди ибур вичин ва маса алимрин мурадри цуьк акъудун я лугьузва.

pedisiyalarda iştirak etmişdir. Həyatını başdan-başa Şahdağın geomorfologiyasının, relyefinin, burada gedən tektonik hərəkətlərin öyrənilməsinə həsr etmiş alimin bütün əsərlərindən Qusara bağlılığını, onun insanlarına olan doğma hisslərini duymaq mümkündür. Akademik bu yurda 1950-ci ildən başlanan 60 illik tellərlə bağlı olduğunu deyir.

Qusar rayonunda qələmə aldığı “Cənubi-Şərqi Qafqazın geomorfologiyası və yeni tektonikası” adlı əsəri alimə böyük uğurlar gətirmiş, onu SSRİ-də və xarici ölkələrdə tanıtmışdır. 1978-ci ildə həmin əsərə görə o, keçmiş SSRİ Coğrafiya Cəmiyyətinin N.A.Prjevalski adına Qızıl medalı ilə təltif olunmuşdur.

Şahdağla bağlı bir sıra elmi kəşflərin müəllifi olan alim ilk dəfə Yuxarı Sarmat dövrünə məxsus dəniz çöküntülərini Şahdağın 3600 metr yüksəkliyində aşkar etmişdir. Ona qədər alimlər bu çöküntülərin 2600 metr yüksəklikdə olduğunu sübut edirdilər. B.Budaqovun tapdığı dəniz süxurları və balıqqulaqları isə Qafqazın yaşının cavanlığını sübut etdi. Yəni son 13 milyon il ərzində yerdə baş vermiş müxtəlif tektonik proseslər nəticəsində Qafqaz, xüsusilə də onun cənub-şərq hissəsi təxminən 3600 metrə qədər qalxmışdır. Qafqazı öyrənən bütün geoloqlar, o cümlədən tektonistlər Azərbaycan elminin bu yeniliyindən istifadə etməkdə davam edirlər.

Şahdağın buzlaqlarının da elmi cəhətdən öyrənilməsi B.Budaqova məxsusdur. O, 1956-cı ildə ilk dəfə olaraq buradakı buzlaqların sahəsini müəyyənləşdirmiş, ərazinin 3 dəfə buzlaşmaya məruz qaldığını sübut etmişdir.

Dəfələrlə Qusar rayonunun ərazisindən Şahdağın zirvəsinə qalxmış alim yerin tektonik hərəkətlərini, ərazinin əmələ gəlmə proseslərini, o cümlədən buranın qədim və müasir buzlaşmaya məruz qalmasını elmi şəkildə öyrənmişdir. Dağlarda gedən intensiv prosesləri, onların aşınmasını, güclü zəlzələlər nəticəsində uçqunların yaranmasını, ümumiyyətlə, daxili və xarici qüvvələrin təsirinə daim məruz qalmasını göstərən alimin elmi nəticələri olduqca maraqlıdır.

“Azərbaycanın Böyük Qafqaz hissəsində qədim və müasir buzlaşma”, “Geomorfologiya və yeni tektonik hərəkətlər”, “Dağların həyatı” və başqa əsərləri dəfələrlə kütləvi tirajla çap olunmuş Budaq Budaqov turizmin inkişafı ilə bağlı Qusar rayonunda gedən tikinti işlərinin vüsətindən məmnun qalaraq burada qış idman kompleksinin yaradılmasının bir sıra alimlərin, o cümlədən də onun ideyalarının həyata keçməsi olduğunu fəxrlə bildirir.

ЗАРИДИН ГАФ

Сейли зари ва алим Гьаким Къурбан (Акимов Къурбан Халикьан хва) кцIарвийрин рикI алай къелемэгьлийрикай я. Ада 16 повесть, 20 роман чапдай акъуднава.

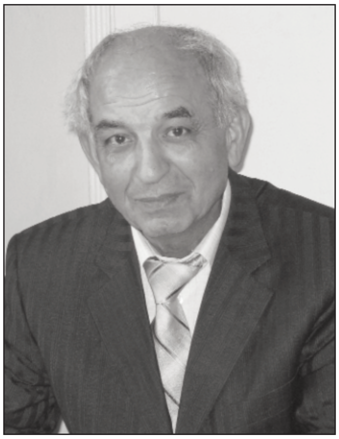

Адан "Ракъинин муг" трилогия, "Ирид чин алай хуьр", "Къилинж Къемер" романар ва маса эсерар кцIарви кIелдайбуруз хъсандиз таниш я. Ада сифте яз яргъал йисара КцIара яшамиш хьайи ялавлу женгчи, миграгъви Абид Амираслановакай "Асландин рикI авай инсан" тIвар ганвай повесть кхьена. И эсерда авторди чка атунивай кцIарвийрин къени къилихрикайни ихтилатзава.

1938-йисуз Дагъустандин Докъузпара райондин Миграгъ Къазмаяр хуьре дидедиз хьайи Гьаким Къурбан кIелдайбуруз чIехи ватанперес, халкь паталди гьакъисагъвилелди зегьмет чIугвазвай женгчи хьиз чида. Дагъустандин Илимдинни Ахтармишунрин Педагогикадин Институтдин хайи литературайрин сектордиз регьбервал гузвай филологиядин илимрин доктор Гьаким Къурбан лезги литературадин программайрин, учебникрин ва хрестоматийрин автор я. Гь.Къурбан "Россиядин Федерациядин маарифдин кIвенкIвечи" ва "Дагъустан Республикадин лайихлу муаллим" гьуьрметдин тIвarариз лайихлу хьанва.

1990-йисуз Гьаким Къурбана лезги кхьирагрин сад лагьай съезд кIватIна ва анал Лезги Писателрин Союз тешкилна. Зари ЛПС-дин правленидин кьил ва милли литературадин "Шарвили" газетдин редактор я. 1993-йисуз ада Магьачкъалада гележегдин зарияр тербияламишдай "Жегьил литератор" тIвар ганвай махсус мектеб кардик кутуна.

КЬВЕ ХАЛКЬДИН ДУСТВИЛИЗ БАХШНАВА

Азербайжан ва лезги халкьар синагърай акъатнавай дуствилинни стхавилин алакъайри галкIурзава. И фикир Эльбрус Шагьмаран эсеррай яру хатI хьиз физва.

Тарихдин чара-чара девирра и кьве халкь сад садаз даях хьана. Виш йисара лезги зарийри чпин эсерар хайи чIалалай гьейри туьрк чIалални къелемдиз къачуни абурун и чIалаз авай кIа-

YAZIÇI SÖZÜ

Məşhur yazıçı və alim Hakim Qurban (Akimov Qurban Xaliqoviç) qusarlıların sevdiyi qələm sahiblərindəndir. Onun 16 povesti, 20 romanı nəşr olunub.

Onun "Günəş yuvası" trilogiyası, "Yeddi üzlü kənd", "Qılınc Qəmər" romanları və başqa əsərləri qusarlı oxuculara yaxşı tanışdır. O, ilk dəfə olaraq, uzun illər Qusarda yaşamış məşhur inqilabçı, əslən Dağıstanın Miqrağ kəndindən olan Abid Əmiraslanov haqqında "Aslan ürəkli insan" povestini qələmə alıb, çap etdirmişdir. Bu əsərində müəllif yeri gəldikcə qusarlıların mehribanlığından, qonaqpərvərliyindən, gözəl adətlərindən də söhbət açmışdır.

1938-ci ildə Dağıstanın Doquzpara rayonunun Miqrağ Qazmalar kəndində anadan olmuş Hakim Qurbanı oxucular böyük vətənpərvər, mübariz yazıçı və alim kimi tanıyırlar. Dağıstan Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutunda milli ədəbiyyatlar bölməsinə rəhbərlik edən filologiya elmləri doktoru Hakim Qurban ləzgi ədəbiyyatı proqramlarının, dərsliklərinin və müntəxabatlarının müəllifidir. H.Qurban "Rusiya Federasiyasının maarif əlaçısı", "Dağıstan Respublikasının əməkdar müəllimi" fəxri adlarına layiq görülmüşdür.

1990-cı ildə Hakim Qurban bir qrup qələm sahibinin köməyi ilə ləzgi yazıçılarının I qurultayını keçirmiş və burada Ləzgi Yazıçıları İttifaqını təsis etmişdir. O, LYİ idarə heyətinin sədri və "Şarvili" ədəbi-bədii qəzetinin redaktorudur. 1993-cü ildə H.Qurban Mahaçqalada gələcək şairlər və yazıçılar yetirən "Gənc ədib" məktəbini yaratmışdır.

İKİ XALQIN DOSTLUĞUNA İTHAF

Azərbaycan və ləzgi xalqlarını uzun əsrlərin sınağından çıxmış möhkəm dostluq və qardaşlıq telləri birləşdirir. Bu fikir yazıçı Elbrus Şahmarın əsərlərindən qırmızı xətt kimi keçir.

Tarixin müxtəlif dövrlərində bu iki xalq bir-birinə dayaq olmuşdur. Əsrlər boyu bir sıra ləzgi yazarının öz əsərlərini həm doğma dilində, həm də türk dilində qələmə alması bu dostluğa misaldır.

нивиликай хабар гузва.

Кьве халкьдин мукьвавилиз талукь мисалрикай садни азербайжанви кхьираг Эльбрус Шагьмаран яратмишунар я. 1945-йисуз Къубадлы райондин Магьмудлу хуьре дидедиз хьайи Эльбрус Шагьмаран хва Мамедова Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин ктабханачивилин ва ихтиярар хуьнин факультетар куьтягьна. 1968-2000-йисара къенепатан крарин органра чара-чара къуллугърал кIвалахай полковник Э.Шагьмар 29 ктабдин автор я.

Кхьирагди 25 йис я гьар гатуз КцIар райондин Четкуьн хуьре ял ягъиз. Лезгийрин адетрал, абурун ацукьун-къарагъунал, мугьманпересвилел, саявилел, дустариз вафалувилел, мердвилел, гафунал акъвазунал гьейран тир кхьирагди чка атунивай вичин гьикая, повесть ва очеркра лезгийрин образарни яратмишнава. Э.Шагьмаран “Касдин уьмуьр” ва “Чи дамах тир Арзуман” ктабарни и муьгьуббатди арадиз гъанва. “Касдин уьмуьр” эсер авторди генерал Ариф Гьейдаров гьулледикай хуьн патал вичин хур вилик гайи подполковник Азиз Азаматан хва Сефихановаз бахш авунва. И намуслу ва кичI тийижир инсандин ватан тир КцIариз вичин кIанивал къалурзава авторди.

Яргъал йисара чи республикадин ихтиярар хуьдай органра кIвалахай, вичин саваддални пешекарвилелди тафаватлу тир полковник Арзуман Зулфикъаровакай кхьенвай “Чи дамах тир Арзуман” ктабни Э.Шагьмара лезги халкьдиз муьгьуьббатдалди къелемдиз къачунва. КцIарви зегьметчи инсанрин уьмуьрдикай кхьенвай цIудралди очеркра ада гзаф марагьлу образар яратмишнава.

Эльбрус Шагьмара вичин философиядин веревирдри арадиз гъайи “Уьмуьрнаме” ктаб азербайжанвийринни лезгийрин дуствилиз бахшнава. Икарди адан къиметлувал артухарзава, автордин къени фикиррикай хабар гузва.

Belə misallardan biri yazıçı Elbrus Şahmarın yaradıcılığıdır. 1945-ci ildə Qubadlı rayonunun Mahmudlu kəndində anadan olmuş Elbrus Şahmar oğlu Məmmədov Azərbaycan Dövlət Universitetinin kitabxanaçılıq və hüquq fakültələrini bitirmişdir. 1968-2000-ci illərdə daxili işlər orqanlarında bir sıra vəzifələrdə çalışmış polis polkovniki Elbrus Şahmar 29 kitabın müəllifidir.

25 il ərzində yay istirahətini hər il Qusar rayonunun Çətkün kəndində keçirən, ləzgilərin adət-ənənələrinə, qonaqpərvərliyinə, sadəliyinə, dosta sədaqətinə, mərdliyinə və sözübütövlüyünə heyran olan E.Şahmar yeri gəldikcə özünün hekayə, oçerk və povestlərində onların obrazlarını da yaratmışdır. Onun “Kişi ömrü” və “Fəxrimiz Arzuman” kitabları da bu məhəbbətdən yaranmışdır. “Kişi ömrü” əsəri general Arif Heydərovun həyatını xilas etmək üçün sinəsini güllə qabağına vermiş podpolkovnik Əziz Əzəmət oğlu Səfixanovun həyat və fəaliyyətinə həsr olunmuşdur. Bu namuslu və cəsur insan haqqında məhəbbətlə yazan müəllif onu yetişdirmiş Qusar torpağına rəğbətini bildirməkdən çəkinmir.

Uzun illər respublikamızın hüquq-mühafizə orqanlarında rəhbər vəzifələrdə çalışmış, dərin biliyi, peşəkar xüsusiyyətləri, fenomenal yaddaşı olan polkovnik Arzuman Zülfüqarov haqqında qələmə aldığı “Fəxrimiz Arzuman” kitabı da qəhrəmanın mənsub olduğu ləzgi xalqına məhəbbətdən yaranıb. Qusarlı zəhmət adamlarının, namuslu insanların həyatından qələmə aldığı onlarca oçerklərində müəllif onların maraqlı obrazlarını yarada bilmişdir.

Elbrus Şahmarın fəlsəfi düşüncələrindən yaranmış “Ömürnamə” kitabını azərbaycanlılarla ləzgilərin əsrlərin sınağından çıxmış dostluğuna və qardaşlığına ithaf etməsi kitabın sanbalını artırır, onun müəllifinin mənəvi dünyasının zənginliyini bir daha nəzərə çarpdırır.

КЦIАРАЛ РИКI АЛАЙДИ

КцIарин иервилериз, адан инсанриз гзаф шиирар бахшнавай Рамиз Къусарчайлыдин "КцIар зи" шиир адан виридалайни хъсан теснифрикай сад я.

Рамиз Къусарчайлы (Гьамзаев Рамиз Мурсалан хва) 1958-йисуз Къуба райондин Чартепе хуьре дидедиз хьана. Адан буба КцIарин Ясаб хуьряй я. Чартепеда 8-синиф, Бакуда юкьван мектеб куьтягьай Р.Къусарчайлыди Азербайжандин Политехник Институтдин механикадин, Москвадин Социальный Университетдин ихтиярар хуьдай факультетар акьалтIарна. Бакудин Кьилин Эцигунрин Карханада, "Элм ва гьаят" журналда, "Заман" газетда, Тула ва Днепропетровск шегьерра чара-чара къуллугърал хьайи ада 1999-йисалай Къуба районда кIвалахзава.

Мектебдин йисарилай шиирар кхьизвай Рамизан сифте шиир 1975-йисуз "Азербайжан генжлери" газетда чап хьана. 17 йиса авайла халкьдин шаир Осман Сарывеллиди адаз "Къусарчайлы" лакIаб гана ва адан яратмишунрикай кIелдайбурув малуматар агакьарна. 1993-йисуз Къубадин кхьирагрин "Ай ишыгъы" ("Вацран экв") кIватIал арадиз гьайи шаирди гьа чIавалай адаз регьбервал гузва. 1996-йисалай Азербайжандин Кхьирагрин КIватIалдик квай Р.Къусарчайлы кIватIалдин Къуба отделдин кьил я.

Бехтияр Вагьабзаде, Неби Хезри, Мамед Араз, Суьгьраб Тагьир, Муса Якъуб, Фамил Мегьди, Тофикъ Муьтеллибов, Мамед Аслан, Зелимхан Якъуб, Шагьмар Акберзаде, Вакъиф Арзуманлы, Давуд Несиб, Шагьин Фазил, Вакъиф Юсуфлу, Назир Къегьреманлы, Гьамид Аббас, Илгьам Аббасов, Эждер Ол ва масабуру адан яратмишунрикай макъалаяр ва рецензияр кхьена, чапдай акъудна.

"Зи фу къванцяй акъатзава", "Уьмуьрдин ракIарар", "Са цуьквердин няни", "Эшшекнаме" тIварар ганвай шииррин, "Къвакъвадин тар" таржумайрин ктабрин автор я.

Вакъиф Арзуманлыди ва Закир Мамеда шаирдин уьмуьрдиз ва яратмишунриз талукьарнавай ктабар кхьена чапдай акъудна. Адан шиирар ингилис, урус, Украина ва Дагъустандин халкьарин чIалариз элкъуьрнава. Рамиз Къусарчайлы 2009-2010-йисарин Президентдин стипендиант я.

QUSARI SEVƏN ŞAİR

Qusarın gözəlliklərinə, onun insanlarına çoxlu şeirlər ithaf etmiş tanınmış şair Ramiz Qusarçaylının "Qusarım" şeri onun ən gözəl şeirlərindən biri sayılır.

Ramiz Qusarçaylı (Həmzəyev Ramiz Mürsəl oğlu) 1958-ci ildə Quba rayonunun Çartəpə kəndində anadan olmuşdur. Əslən Qusarın Yasab kəndindən olan Ramiz 8 illik məktəbi Çartəpə kəndində, orta məktəbi isə Bakıda bitirmişdir.

Azərbaycan Politexnik İnstitutunun mexanika, Moskva Dövlət Sosial Universitetinin hüquq fakultələrində təhsil almış, Bakı Baş Tikinti İdarəsində, "Elm və Həyat" jurnalı redaksiyasında, "Zaman" qəzetində, Tula və Donetsk vilayətlərində müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. 1999-cu ildən etibarən Quba Rayon İcra Hakimiyyətində baş məsləhətçi vəzifəsində işləyir.

Yaradıcılığa erkən yaşlarından başlamış, ilk şeri 1975-ci ildə "Azərbaycan gəncləri" qəzetində dərc edilmişdir. 17 yaşında ikən xalq şairi Osman Sarıvəlli ona "Qusarçaylı" təxəllüsünü vermiş, mətbuat səhifələrində yaradıcılığı barədə məlumat verərək, uğurlu yol diləmişdir. Qubada bölgə yazarlarınınn "Ay işığı" məclisini yaratmış R.Qusarçaylı 1993-cü ildən ona rəhbərlik edir. 1996-cı ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, 2002-ci ildən isə Azərbaycan Yazıçılar Birliyi Quba bölməsinin sədridir.

Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Məmməd Araz, Söhrab Tahir, Musa Yaqub, Famil Mehdi, Tofiq Mütəllibov, Məmməd Aslan, Zəlimxan Yaqub, Şahmar Əkbərzadə, Vaqif Arzumanlı, Davud Nəsib, Şahin Fazil, Vaqif Yusifli, Nazif Qəhrəmanlı, Həmid Abbas, İlham Abbasov, Əjdər Ol və başqaları onun yaradıcılığına həsr olunmuş məqalə və resenziyalarla respublika mətbuatında çıxış etmişlər.

"Çörəyim daşdan çıxır", "Ömür qapıları", "Bir çiçək axşamı", "Eşşəknamə" adlı şeirlər, "Göyəm ağacı" adlı tərcümə kitablarının, Quba adlı foto-albomun müəllifidir.Vaqif Arzumanlı və Zakir Məmməd şairin yaradıcılığı barədə kitablar çap etdirmişlər. Onun şeirləri ingilis, rus, Ukrayna və Dağıstan xalqlarının dillərinə tərcümə edilmişdir.

Ramiz Qusarçaylı 2009-2010-cu illərin Prezident təqaüdçüsüdür.

КЦIАР ЗИ

Рядени гъамлудиз яна зи гьава,
Мецел аваз алаз, яна зи дуьа...
И ван Суваринди, Суважалдинд я,
ЧIалал атана "Раст",
Рахана "Гьисар",
Зи хайи КцIар.

Адан чил цуькверив диганвай макан,
Цаварин экв хьиз я малаикрин ван.
Дустариз гьар чIавуз рак ахъа ватан,
Душманриз хьайид я кIеви тир часпар,
Зи хайи КцIар.

Са къван дигединди, сад бинедин къван,
Сад зи кьилин къван я, зи дуьнедин къван,
Садал пине алаз сад пинедин къван -
Гьиниз фейитIани алаз хьуй ви зар,
Зи хайи КцIар.

Чарчарри лугьузва эллерин мани,
Кхьизва кьваларал селлерин мани,
ИкI хайи Ясабрин, Хьилерин мани,
Аваз хьуй рикIе зи даим цIарба-цIар,
Зи хайи КцIар.

Вилериз куьчариз иервилер икI,
Гьар вун акурла зи юзада хьи рикI,
Зи илгьам Шагь дагъдихъ, Лацарихъ гъарикI,
Лекь хьиз чи дагълара аваз хьуй ви тIвар,
Зи хайи КцIар.

Рядени гъамлудиз яна зи гьава,
Мецел аваз алаз, яна зи дуьа...
И ван Суваринди, Суважалдинд я,
ЧIалал атана "Раст",
Рахана "Гьисар",
Зи хайи КцIар.

(Элкъуьрайди С. Керимова я)

QUSARIM

Bu axşam mənim də havam çalındı,
Havalı dilimdən duam çalındı...
Bu səs Suvarındı, Suvacalındı,
Dindi "Rast"ım mənim,
"Hisar"ım mənim,
Qusarım mənim.

Yerləri gül səsi, çiçək qapısı,
Göyləri nur seli, mələk qapısı,
Dosta dost qapısı, ürək qapısı,
Düşmənə keçilməz hasarım mənim,
Qusarım mənim.

Bir daşı yurd daşım, binə daşımdı,
Bir daşı baş daşım, sinə daşımdı,
Bil ki, yamaq daşım, pinə daşımdı, -
Sənsiz hara düşsə güzarım mənim,
Qusarım mənim.

Ötür şəlalələr tel nəğməsini,
Asıb qayalara sel nəğməsini,
Yasab nəğməsini, Hil nəğməsini
Könlümə əbədi yazarım mənim,
Qusarım mənim.

Düşsün gözəllikdən gözə dən, baxım,
O gözəl hüsnünə təzədən baxım...
Çıxım, Şahdan baxım, Ləzədən baxım,
Deyim bu qartalım, bu sarım mənim,
Qusarım mənim.

Bu axşam mənim də havam çalındı,
Havalı dilimdən duam çalındı...
Bu səs Suvarındı, Suvacalındı,
Dindi "Rast"ım mənim,
"Hisar"ım mənim.
Qusarım mənim.

Cavad xanın yaxın dostu şair Əbdürrəhman ağayi Dilboz oğlu Gəncədə Cavad xanın döyüşlərində iştirak edən 15 ləzginin qəhrəmanlığına müxəmməs ithaf etmişdir. Azərbaycanın xalq şairi Mirvarid Dilbazi babasının həmin müxəmməsini S.Kərimovaya çatdırmış və ondan şeri dərc etməyi xahiş etmişdir. Müxəmməs "Samur" qəzetinin 1999-cu ilin 14 yanvar sayında dərc olunmuşdur.

LƏZGİLƏR

(ixtisarla)

Guş qıl ey əhli aləm, qələdə on beş ləzgi var,
Andrey Yaxsay elindən kim gəlib etsin tücar,
Hər biri Dağıstan içrə mərdi-meydan-namidar,
Sübhüdən küffarə şəmşir vurdur kim, bərqərar,
Maşallah, dini-islam cəng edər aşikardan.

Sübh açıldı, bir tamaşa qıldı meydan ləzgilər,
Etmədi hərgiz özün meydanda pünhan ləzgilər,
Pozdu küffar dəstəsin, etdi pərişan ləzgilər,
Qırdı rusun bər-səfin, xak ilə yeksan ləzgilər.

Ləzgilər topxanaya kim girdi, tufan etdilər,
Xəncəri xunriz ilə küffarı bican etdilər.
Eylə san kim, ol zaman bir qana yüz qan etdilər,
Durdu məscid qapısında, sanasan bir şiri-nər,
İçdilər, şəhri-şəhadət vəhi olan izharidən.

Etdilər yüz dürlü dəva, qıldılar olmaz hünər,
Gördü kafir kim, tüfəng, şəmşir ilə bulmaz zəfər,
Çəkdi toplar üstünə gəl ey mədəd xeyrü-bəşər!
Sanasan od yağdı göydən, üstə atəş nardan.

ДАГЪУСТАНДИН СЕЙЛИ ЛЕЗГИ ЗАРИЯР
DAĞISTANIN MƏŞHUR LƏZGİ YAZARLARI

Миграгъ Къемер
(1425-1460)
Miqraq Qəmər

Кьуьчхуьр Саид
(1767-1812)
Küçxür Səid

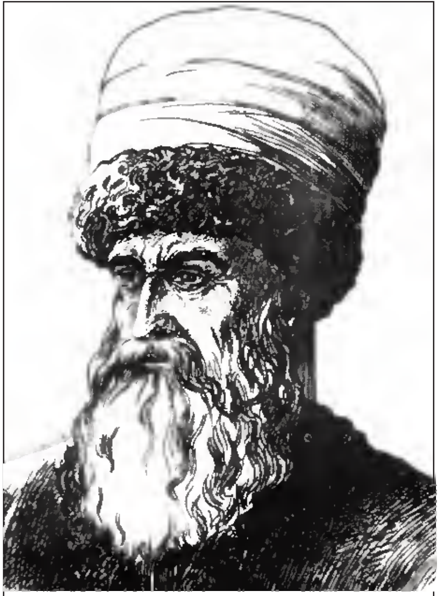

Мегьамед Ярагъви
(1770-1840)
Məhəmməd Yarağİ

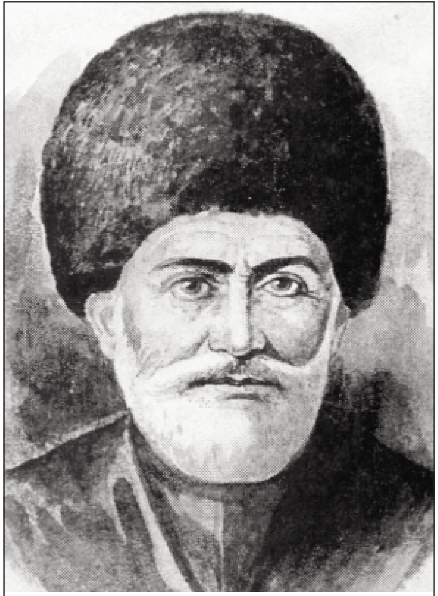

Гьасан Алкьвадари
(1834-1910)
Həsən Alqadari

Етим Эмин
(1838-1885)
Yetim Emin

СтIал Сулейман
(1869-1937)
Stal Süleyman

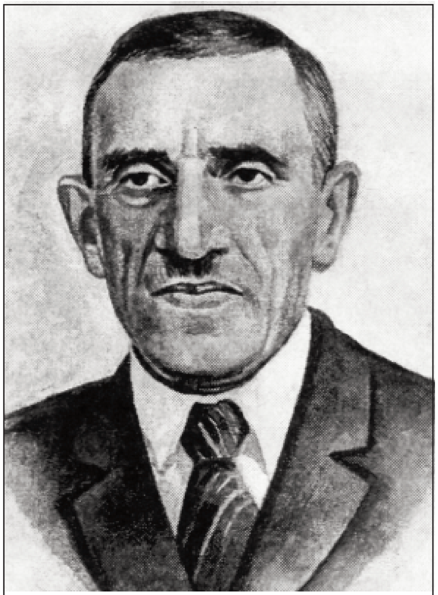

Хуьруьг Тагьир
(1893-1958)
Xürüq Tahir

Зияудин Эфендиев
(1903-1980)
Ziyauddin Əfəndiyev

Алибег Фетягьов
(1910-1935)
Əlibəy Fəttahov

Къияс Межидов
(1911-1974)
Qiyas Məcidov

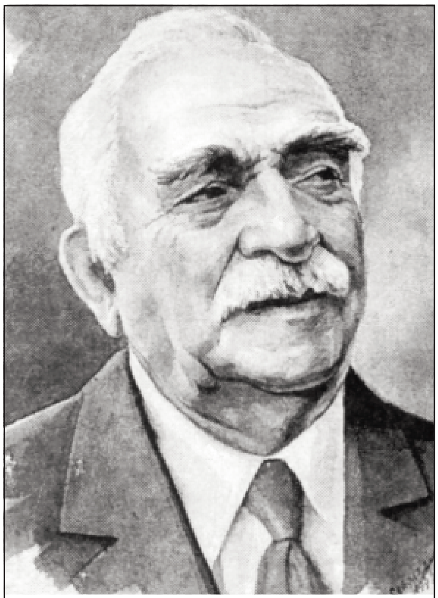

Шагь-Эмир Мурадов
(1913-1995)
Şah-Əmir Muradov

Алирза Саидов
(1932-1978)
Əlirza Səidov

XII

ХАРУСЕНЯТ

İNCƏSƏNƏT

Харусенятди инсандивай вич кьиляй-кьилди адаз муьтӀуьгъ хьун тӀалабда.

Микеланжело

İncəsənət insandan bütünlüklə ona tabe olmağı tələb edir.

Mikelancelo

ХАРУСЕНЯТДИН МАКАН

КцӀариз харусенятдал рикӀ алай ксарин маканни лугьуз жеда. Кинодихъни театрдихъ, манийрихъни кьуьлерунихъ ялдайбур я кцӀарвияр. Гьавиляй инай шумудни са композиторар, маничияр, макьамчияр, актерар, художникар, искусствоведар акъатна. Вичин фольклординни эстрададин ансамблралди сейли я КцӀар. Алатай асирдин 90-йисара 20-дав агакьна ихьтин ансамблар авай районда.

КцӀарай акъатна гьам Азербайжанда, гьамни маса уьлквейра кӀвалахай шумудни са сенятэгьлияр вириниз сейли хьана. Бязи сеняткарар "Азербайжандин лайихлу артист", "Дагъустандин халкьдин артист", "Россиядин искусствойрин лайихлу кӀвалахдар" хьтин гьуьрметдин тӀвавариз лайихлу хьана. Са бязи художникриз "Азербайжан Республикадин лайихлу художник", "Россиядин Федерациядин лайихлу художник" хьтин гьуьрметдин тӀварар гана.

Ктабдин и кьил кцӀарвийри харусенятдин рекьяй къазанмишай агалкьунриз талукьарнава.

İNCƏSƏNƏT MƏKANI

Qusara incəsənəti sevən insanların məskəni də demək olar. Kinoya, teatra, mahnılara və rəqslərə, bir sözlə, incəsənətin ayrı-ayrı sahələrinə son dərəcə meylli insanlardır qusarlılar. Bəlkə də elə ona görə neçə-neçə bəstəkarlar, musiqiçilər, müğənnilər, aktyorlar, rəssamlar, sənətşünaslar çıxıb Qusardan. Özünün folklor və estrada ansamblları ilə ad çıxarıb bu məkan. Ötən əsrin 90-cı illərində burada 20-dək ansambl fəaliyyət göstərirdi.

Azərbaycanda və başqa ölkələrdə yaşayıb yaradan neçə-neçə sənət adamının şöhrəti hər yana yayılıb. Bir sıra sənətkarlar "Azərbaycanın əməkdar artisti", "Dağıstanın xalq artisti", "Rusiyanın əməkdar incəsənət xadimi" fəxri adlarına layiq görülüb. Bəzi rəssamlara "Azərbaycan Respublikasının əməkdar rəssamı", "Rusiya Federasiyasının əməkdar rəssamı" fəxri adları verilib.

Kitabın bu bölməsi qusarlıların incəsənət sahəsində qazandıqları uğurlara həsr olunub.

ЧЕШНЕЛУ МЕКТЕБ

Райондин харусенятдин мектеб 1960-йисуз кардик акатна. Ам кардик кутадалди КцIара музыка вилик тухунин рекьяй гзаф агалкьунар къазанмишнай. Чи республикадин районрин арада сифте яз кьве ванцин хор 1960-йисуз Фетуллагь Регьимханован, манидинни кьуьлунин ансамбль Къени Къениеван регьбервилик кваз КцIара тешкилнай. Санаил Мустафаев, Физеммед Куругълуев хьтин макьамчийри КцIар виринiз сейли авунай.

Райондин харусенятдин мектебдин сад лагьай директор вич Шуша шегьердай тир Аллагьвердиев Октай Мамедан хци вад йисуз и везифадал кIвалахнай. Адан регьбервилик кваз фортепиано ва тардин синифар кардик кутунай. Са йисалай ина музыкадин теориядин синифни ахъа хьанай. Жегьил директорди пуд йисан къене музыкадин коллективар арадиз гъана, райондин хуьрера, гьакIни Дагъустанда концертар ганай. Гуьгъуьнин йисара мектебдиз Аяз Рашидова, Камил Жаверова, Сабир Мустафаева, Суьбгьи Гьабибова ва Загьир Мустафаева регьбервал ганай. Рейгьан Багъишова мектебдиз регьбервал гузвай сад лагьай дишегьли я. Азербайжандин Гьукуматдин Консерваториядин хордин дирижорвилин факультет акьалтIарнавай ада вад йис я инин директорвиле кIвалахиз.

Алай вахтунда мектебда хореографиядин, скрипкадин, фортепианодин, кларнетдин, тардин, кеменчидин, далдамдин ва маничивилин синифра 373 аялди чирвилер къачузва. Харусенятдин мектеб 1990-йисуз Республикадин Медениятдин Министерстводин сад лагьай дипломдиз лайихлу хьана.

NÜMUNƏVİ MƏKTƏB

Rayon incəsənət məktəbi 1960-cı ildən fəaliyyətdədir. Ona qədər rayonda musiqini inkişaf etdirmək sahəsində bir sıra uğurlar qazanılmışdır. Respublikamızın rayonları arasında ilk ikisəsli xor 1960-cı ildə Fətullah Rəhimxanovun, ilk mahnı və rəqs ansamblı Qəni Qəniyevin rəhbərliyi altında Qusarda yaradılmışdır. Sanail Mustafayev, Fizəmməd Koroğluyev kimi musiqiçilər Qusarı hər yanda tanıtmışlar.

Qusar incəsənət məktəbinin ilk direktoru əslən Şuşadan olan Allahverdiyev Oqtay Məmməd oğlu olmuş, o, beş il bu vəzifədə çalışmışdır. Onun rəhbərliyi altında fortepiano və tar sinifləri açılmış, bir il sonra musiqi nəzəriyyəsi sinfi fəaliyyətə başlamışdır. Gənc direktorun rəhbərliyi altında yaradılmış musiqi kollektivləri Qusarın kəndlərində və qonşu Dağıstanda konsertlər vermişlər. Sonrakı illərdə məktəbə Ayaz Rəşidov, Kamil Cəfərov, Sabir Mustafayev, Sübhi Həbibov və Zahir Mustafayev rəhbərlik etmişlər.

Hazırda məktəbə Reyhan Bağışova rəhbərlik edir. O, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının xor dirijorluğu fakültəsini bitirmiş, bir zamanlar təhsil aldığı bu məktəbdə 20 il müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir. R.Bağışova beş ildir ki, məktəbin direktoru vəzifəsində çalışır.

Hazırda məktəbdə xoreoqrafiya, skripka, fortepiano, klarnet, tar, kamança, nağara və xanəndəlik ixtisasları üzrə 373 şagird təhsil alır. İncəsənət məktəbi 1990-cı ildə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin birinci dərəcəli diplomuna layiq görülmüşdür.

Харусенятдин мектебдин аялрин хор вири республикадиз сейли я. Адан хормейстер Москвадин Культурадин Институт акьалтIарнавай Севда Тагьиева я.
İncəsənət məktəbinin uşaq xoru respublikada tanınır. Onun xormeysteri Moskva Mədəniyyət İnstitutunun məzunu Sevda Tağıyevadır.

Мектебдин директор Рейгьан Багъишовади муаллимриз тапшуругъар гузва.
Məktəbin direktoru Reyhan Bağışova müəllimlərə tapşırıqlar verir.

ЛЕЗГИ ТЕАТР

КцIарин Гьукуматдин Лезги Драмтеатр 1992-йисан 3-июлдиз кардик акатнаватIани, адан асул тарих 1963-йисан 15-апрелдилай гатIунзава. Гьа йисуз райондин вилик-кьилик квай векилри ина халкьдин театр арадиз гъана. Вич актер, акробат, гьакIни пагьливан тир Сардар Хазрински, адан паб Миная Рамазанова, Нора Алимова, Вакъиф Алимов, Имамали Илясов, Пери Гьабибуллаева, Тамара Мамедова, Балакерим Сеферов, Нуьсрет Алиев хьтин инсанри ва масабуру чи медениятдиз цIийи нефес гъана, чпин манийралди, кьуьлералди, юморескайралди кцIарвийрик руьгь кутуна.

КцIарин халкьдин театрди куьруь вахтунда кцIарвийрин, гьакIни Азербайжандин ва Дагъустандин лезги районрин агьалийрин гьуьрмет къазанмишна. Театр 1987-йисуз СССР-дин халкьдин театррин фестивалдин лауреат хьана.

1992-йисуз КцIарин Гьукуматдин Лезги Драмтеатр кардик кутурла халкьдин театрдай иниз 12 артист атана. Театрдин сад лагьай директор Хамет Мурадов хьана. Гьа йисуз Бразилиядин драматург Г.Фигередодин "Эзоп" пьеса лезги чIалалди сегьнедал эцигна. Им КцIарин медениятдин уьмуьрда чIехи вакъиадиз элкъвена. Х.Мурадовалай алатайла са йисуз Элфеддин Регьимханова, кьуд йисуз Межлум Ферзалиева, йисни зура Кузма Алиметова театрдиз регьбервал гана.

2000-йисалай театрдин директор Регьимхан Къараханов я. "Азербайжан Республикадин лайихлу медениятдин кIвалахдар" гьуьрметдин тIвар къачунвай, 70-далай виниз ролар тамамарай Р.Къараханова театрдин сегьнедал 42 тамашани эцигна. Азербайжандин драматургрикай С.С.Ахундован "Тамагь-

LƏZGİ TEATRI

Qusar Dövlət Ləzgi Dram Teatrı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1992-ci il 3 iyul tarixli qərarı ilə yaradılsa da, onun əsl tarixi 1963-cü ilin aprelin 15-dən başlanır. Həmin dövrdə rayonun qabaqcıl ziyalıları xalq teatrı yaratdılar. Aktyor, akrobat və kəndirbaz kimi tanınan Sərdar Xəzrinski, onun ömür yoldaşı Minayə Ramazanova, müğənni Nora Əlimova, aktyorlar Vaqif Əlimov, İmaməli İlyasov, Pəri Həbibullayeva, Tamara Məmmədova, Balakərim Səfərov, Nüsrət Əliyev və başqaları öz çıxışları ilə rayonun mədəni həyatına yeni nəfəs gətirdilər.

Qusar xalq teatrı qısa müddətdə nəinki qusarlıların, həmçinin Azərbaycanın və Dağıstanın ləzgi rayonlarının əhalisinin də rəğbətini qazandı. Teatr 1987-ci ildə SSRİ xalq teatrları festivalının laureatı oldu.

1992-ci ildə Qusar Dövlət Ləzgi Dram Teatrı fəaliyyətə başlayanda buraya işləməyə xalq teatrından 12 aktyor gəldi. Teatrın ilk direktoru Xamət Muradovun rəhbərliyi altında həmin il braziliyalı dramaturq G.Fiqeredonun "Ezop" pyesi ləzgi dilində səhnələşdirildi. Bu, Qusarın mədəni həyatında böyük hadisə idi. X.Muradovdan sonra teatra bir il Əlfəddin Rəhimxanov, dörd il Məclum Fərzəliyev, il yarım Kuzma Əlimətov rəhbərlik etdilər.

2000-ci ildən teatrın direktoru Rəhimxan Qaraxanovdur. "Azərbaycan Respublikasının əməkdar mədəniyyət işçisi", 70-dən artıq rolların ifaçısı R.Qaraxanov teatr üçün 42 tamaşa hazırlamışdır. Azərbaycan dramaturqlarından S.S.Axundovun "Tamahkar", S.Rəhmanın "Aşnalar", "Hicran", İ.Əfəndiyevin "Bizim qəribə həyatımız", "Atayevlər ailəsi", M.Əlizadənin "Dağ çiçəyi" kimi pyesləri ləzgi dilində tamaşaya qoyulmuşdur.

Мирзали Рустамован "Тахсиркар вуж я?" пьесадай сегьне
Mirzəli Rüstəmovun "Təqsirkar kimdir?" pyesindən səhnə

С.С.Ахундован "Тамагькар" пьесадай сегьне
S.S.Axundovun "Tamahkar" pyesindən səhnə

кар”, С.Регьманан “Ашнаяр”, “Гьижран”, И.Эфендиеван “Чи аламатдин уьмуьр”, “Атаеврин хизан”, М.Ализадедин “Дагъдин цуьк” пьесаяр лезги чIалал сегьнедал эцигнава.

Лезги кхьирагрикай Акбер Ферзалиеван “Имам Шамил”, Мирзали Рустамован “Гьава ахъа жезва”, “Гьемдуллагьан хам хиял”, “Зияратдай хтай гьажи”, “Сефербеган мехъер”, “Шагь дагьдин тIебиат”, Шафиддин Герейханован “Ирид рушан диде”, Бикеханум Алибеговадин “Куьтягь тахьанвай мани” эсеррини театрдин репертуарда чка кьунва.

Театрда 100-далай виниз ролара къугъвай Къияфеддин Гьажиев хьтин актерри кIвалахзава. Гьайиф хьи, чIехи агалкьунар къазанмишай КцIарин Лезги театрдихъ кьилди дарамат авач.

Ləzgi yazarlarından Əkbər Fərzəliyevin “İmam Şamil, Mirzəli Rüstəmovun “Hava açılır”, “Həmdullahın xam xəyalı”, “Ziyarətdən qayıtmış hacı”, “Səfərbəyin toyu” Şafiddin Gərəyxanovun “Yeddi qızın anası”, Bikəxanım Əlibəyovanın “Bitməmiş mahnı” kimi əsərləri teatrın repertuarında layiqli yer tutur.

Teatrın 100-dən çox rolda oynamış Qiyafəddin Hacıyev kimi istedadlı aktyorları var. Təəssüf ki, yüksək göstəriciləri olan teatrın özünün ayrıca binası yoxdur.

Акбер Ферзалиеван “Имам Шамил” пьесадай сегьне.
Əkbər Fərzəliyevin “İmam Şamil” pyesindən səhnə.

ФЕТУЛЛАГЬ РЕГЬИМХАНОВ

Адан уьмуьр ва яратмишунар хайи халкьдиз намуслудаказ къуллугъ авунин чешне тир. Адан манияр вириниз сейли хьанай.

Фетуллагь Ибрагьимхелилан хва Регьимханов 1924-йисуз КцIар райондин ЦIуру Худат хуьре дидедиз хьана. Адан чIехи буба Регьимхана чуьнгуьрдал хъсандиз ягъидай. Буба Ибрагьимхелил тардал, кеменчидал ва зуьрнедал ядай зурба сеняткар тир. Ибрагьимхелила цIийихуьруьнви Мурадханахъ ва бедиркIелеви Сефербегахъ галаз санал туькIуьрай трио а вахтунда КцIара гзаф машгьур тир.

Гьеле аялзамаз бубадивай тардал ягъиз чирай Фетуллагьа юкьван мектеб акьалтIарна, Къубадин педтехникумда, гуьгъуьнлай Бакуда музучилищеда кIелнай. Къуба пата кьве ванцин хор сифте яз Ф.Регьимханова туькIуьрнай. И хор Азербайжандин шумудни са фестивалрин лауреат хьанай.

1942-1949-йисара А.Бакиханован тIварунихъ галай Къубадин Гьукуматдин Театрда кIвалахай Ф.Регьимханова Азербайжандин драматургрикай Н.Везирован “Гьажи Къембер”, С.Регьманан “Бахтавар”, С.С.Ахундован “Суварин югъ” тамашайриз музыкаяр теснифнай. 1949-йисуз КцIариз хтай Ф.Регьимханова манияр теснифиз эгечIнай.

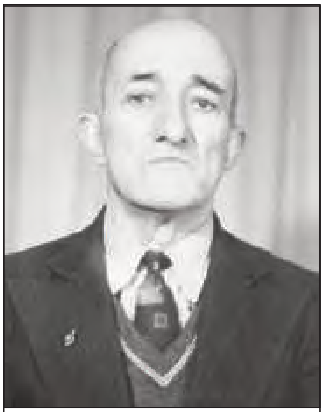

(1924-1999)

FƏTULLAH RƏHİMXANOV

Onun həyatı və yaradıcılığı doğma xalqına namuslu və əvəzsiz xidmətin nümunəsi idi. Onun mahnıları elləri dolaşırdı.

Həyatını musiqiyə həsr etmiş, qiymətli əsərlər yaratmış Fətullah İbrahimxəlil oğlu Rəhimxanov 1924-cü ildə Qusar rayonunun Köhnə Xudat kəndində anadan olmuşdur. Onun babası Rəhimxan tanınmış sazəndə idi. Atası İbrahimxəlil isə tar, kamança və zurnada sənətkarlıqla çalardı. İbrahimxəlilin zeyxürlü Muradxan və bədirqalalı Səfərbəylə birgə yaratdığı trio o vaxtlar Qusarda məşhur idi.

Hələ uşaq ikən atasından tarda və kamançada çalmağı öyrənən Fətullah, orta məktəbi bitirib Quba pedtexnikumunda, sonradan Bakıda musiqi məktəbində oxumuşdur. F.Rəhimxanovun Qusarda yaratdığı musiqi kollektivlərinin sorağı uzaqlara yayılmışdı. Quba bölgəsində ilk dəfə xoru o yaratmışdır. Bu ikisəsli xor bir neçə dəfə Azərbaycan festivallarının laureatı olmuşdur.

1942-1949-cu illərdə A.Bakıxanov adına Quba Dövlət Dram Teatrında çalışan sənətkar görkəmli Azərbaycan yazıçıları N.B.Vəzirovun “Hacı Qənbər”, S.Rəhmanın “Xoşbəxtlər”, S.S.Axundovun “Bayram günü” tamaşalarına, Süleyman Stalski adına ləzgi

1960-йисуз Дагъустандин Композиторрин Союздин худсоветди адан 32 мани садни хкуд тавуна кьабулнай. Гьа чІавуз тІвар-ван авай сеняткар Спиранскийди лагьанай: “Ф.Регьимханова лезги музыкада цІийи мектеб арадиз гъана”. 1966-йисуз Бакудин “Азернешр” чапханади басмадай акъудай Ф.Регьимханован “Чуьнгуьрдин симер” тІвар алай ктабда сеняткардин лезги шаиррин чІалариз теснифнавай манияр гьатнава.

Дагъустандин радиодин фондуна композитордин цІудралди манияр ава. КцІарин музыкадин мектебдин, гьакІни лезгийрин СтІал Сулейманан тІварунихъ галай госмуздрамтеатрдин агалкьунрик Фетуллагь муаллимдини вичин пай кутунай. Ада лезги драматургрин 12 пьесадиз музыкаяр теснифнай. Азербайжандин сейли кхьираг М.Ибрагьимован “Хуьруьн руш” пьесадин лезги вариантдин авторни Ф.Регьимханов я. Ф.Регьимханова гьакІни халкьдивай 85 мани ва 22 кьуьлер нотдиз кхьена, чапдиз гьазурнай.

Уьмуьр дарвилера фейи, пуд жегьил хва квадарай композитордин 70-йисан юбилей 1994-йисуз КцІара кьиле фена кІанзавай. Ингье и кардиз манийвал авурбур хьана. Анжах сеняткардалди дамахзавай инсанри ам рикІелай алуднач. 1999-йисан 25-декабрдиз кхьираг - журналист Седакъет Керимовади Бакудин Гь.Сарабскийдин тІварунихъ галай медениятдин дараматда Фетуллагь Регьимханов рикІел хкай няни кьиле тухвана, ада регьбервал гузвай “Сувар” ансамблди Фетуллагь Регьимханован манияр тамамарна.

2000-йисуз Магьачкъалада кцІарви карчи Азад Пирсаидова туькІуьрай “Лезги халкьдин маниярни кьуьлдай макьамар” тІвар ганвай ктабда Готфрид Гьасанован, Мегьамед Гьуьсейнован, Мавлудин Хийирован манийрихъ галаз санал Фетуллагь Регьимханова арадал хкай 85 халкьдин мани ва 22 кьуьлдай макьамни гьатнава.

Фетуллагь Регьимханов ва Лезги Нямет.
Fətullah Rəhimxanov və Ləzgi Nemət.

dramteatrının onlarca tamaşasına musiqi yazmışdır. O, Azərbaycan yazıçısı M.İbrahimovun “Kəndçi qızı” pyesini ləzgi dilinə tərcümə etmişdir. 1949-cu ildə Qusara qayıdan F.Rəhimxanov uşaqlar üçün mahnılar yazmağa başlayır.

1960-cı ildə Dağıstan Bəstəkarlar İttifaqının bədii şurası onun 32 mahnısının hamısını qəbul edir. O vaxt adlı-sanlı sənətkar Spiranski demişdi: “F.Rəhimxanov ləzgi musiqisində yeni məktəb yaratdı”. 1966-cı ildə “Azərnəşr” F.Rəhimxanovun ləzgi şairlərinin sözlərinə bəstələdiyi mahnılardan ibarət “Sazın telləri” adlı kitabını çap edir. Dağıstan radiosunun qızıl fondunda bəstəkarın onlarca mahnısı saxlanılır.

Sənətkar bütün ömrü boyu Azərbaycanın ləzgi kəndlərindən xalq mahnıları və rəqslərini toplamaqla məşğul olmuşdur. Həyatı çətinliklər içində keçmiş, üç gənc oğlunu itirmiş bəstəkarın 1994-cü ildə 70 illik yubileyi təntənə ilə qeyd olunmalı idi. Lakin həmin dövrdə Qusara rəhbərlik edən məmurlar buna icazə vermədilər. Buna baxmayaraq, bəstəkarın xatirəsini əziz tutan ziyalılar onu yaddan çıxarmadılar.

Sənətkarın ölümündən bir il sonra jurnalist Sədaqət Kərimova Bakının H.Sarabski adına mədəniyyət sarayında Fətullah Rəhimxanovun həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş xatirə gecəsi keçirmişdir. Onun rəhbərlik etdiyi “Suvar” ansamblı bəstəkarın dillər əzbəri olan bir sıra mahnılarını tamaşaçılara çatdırmışdır.

2000-ci ildə Mahaçqalada qusarlı iş adamı Azad Pirsəidovun tərtib etdiyi “Ləzgi xalq mahnıları və rəqs havaları” adlı kitab çapdan çıxmışdır. Həmin kitaba adlı-sanlı ləzgi bəstəkarları Qotfrid Həsənov, Məhəmməd Hüseynov və Mavludin Xiyirovun əsərləri ilə yanaşı, Fətullah Rəhimxanovun nota yazdığı 85 xalq mahnısı və 22 rəqs havası da daxil edilmişdir.

ОМАР АЮБОВ

Халкьдин музыкадик зурба пай кутунай Омар Аюбоваз “Дагъустан Республикадин халкьдин артист” гьуьрметдин тIвар ганай.

(1925-2005)

Омар Абусалатан хва Аюбов 1925-йисуз КцIар райондин Агъа Лакаррин хуьре дидедиз хьана. ГъвечIи чIавалай чуьнгуьр ягъиз чирай Омаран сад лагьай муаллим адан ими Адигуьзел хьанай. Адан куьмекдалди тардив эгечIай Омара хуьруьн мектеб куьтягьна, механизаторвилин курсара кIелна. МТС-да тракториствиле кIвалахзавай, тар ягъиз, иер ванцелди манияр лугьузвай и жегьилдин суракьар вири райондиз чкIана. Райондин медениятдин кIвале кIвалахал акъвазай Омара хуьрера гайи концертар виридан рикIяй хьанай.

Садра концерт гуз Дагъустандин Мегьарамдхуьр райондиз фейи жегьилдин алакьунар акурла ам инай ахъай хъувунач, медениятдин кIвале кIвалахал кьабулна. Пуд йисуз ина солиствал авур гада 1951-йисуз Магьачкъаладин музучилищедик экечIна. 1955-йисуз инаг акьалтIарна, Дагъустандин гьукуматдин халкьдин инструментрин оркестрдин солиствиле кьабулай Омар гуьгъуьнлай концертмейстервиле тайинарнай. Ада гьакIни яргъал йисара музучилищеда тардай тарсар ганай. О.Аюбова цIудралди манияр, хор ва оркестр патал эсерар теснифнай.

О.Аюбова чара-чара тамашайриз кхьей макьамар иллаки халкьдин рикIяй хьанай. Етим Эминан, Алирза Саидован, Шагь-Эмир Мурадован, Байрам Салимован чIалариз тесниф авур манийри Омар Аюбов вири Дагъустандиз сейли авунай. Адан манийрикай “Фатима”, “Вуч хъсан я”, “Бахтавар”, “Дагъустан”, “Гуьзел”, хордин коллективар патал туькIуьрнавай “Ватан”, “Зуьрнедин ван”, “Цуькверин сувар” хьтин манияр халкьдин арада генани машгьур я. И манияр халкьдин руьгьдиз мукьвабур, везинлу ва рикIиз эсердайбур я. Алатай асирдин юкьвара абуру чи тIвар-ван авай маничийрин репертуарда кьилдин чка кьазвай, гьам автордиз, гьамни лугьузвайбуруз сейливал гъизвай.

1960-йисуз Омар Аюбоваз “Дагъустан Республикадин лайихлу артист”, 1970-йисуз “Дагъустан Республикадин халкьдин артист” хьтин гьуьрметдин тIварар гана.

ÖMƏR ƏYYUBOV

Xalq musiqisinin təbliğində böyük xidmətlərinə görə məşhur sənətkar Ömər Əyyubova “Dağıstan Respublikasının xalq artisti” fəxri adı verilmişdir.

Ömər Abusalat oğlu Əyyubov 1925-ci ildə Qusar rayonunun Aşağı Ləgər kəndində anadan olmuşdur. Uşaqlıqdan saz çalıb mahnı oxumağa həvəs göstərən Ömərin ilk müəllimi onun əmisi Adıgözəl olmuşdur. Əmisinin köməyi ilə tar çalmağı öyrənən Ömər kənd yeddillik məktəbini bitirdikdən sonra mexanizatorluq kursunda oxumuşdur. MTS-də traktorçu işləyən, tar çalıb gözəl səslə mahnı oxuyan bu istedadlı gəncin sorağı tezliklə bütün rayona yayılır. Onu mədəniyyət evinə solist işləməyə dəvət edirlər. Tez-tez kəndlərə qastrol səfərlərinə gedən Ömər bir dəfə Dağıstanın Məhərrəmkənd rayonuna yola düşür. Onun səsinə heyran olan mədəniyyət evinin işçiləri konsertdən sonra Öməri buraxmırlar. Onların təklifi ilə mədəniyyət evində işə düzələn gənc 3 il buranın sevimlisinə çevrilir.

Ö.Əyyubov 1951-ci ildə Mahaçqala musiqi məktəbinə daxil olur. 1955-ci ildə buranı bitirib, Dağıstan Dövlət Teleradio Komitəsinin xalq çalğı alətləri orkestrində solist kimi fəaliyyətə başlayır. Sonradan o, konsertmeyster vəzifəsinə təyin olunur. Ömər eyni zamanda musiqi məktəbində tardan dərs deyir. O, mahnı yaradıcılığı ilə məşğul olmağı da unutmur.

Ö.Əyyubovun bir sıra mahnıları, xor və orkestr üçün bəstələdiyi əsərləri, müxtəlif tamaşalara yazdığı musiqi parçaları xalq arasında ona böyük şöhrət qazandırır. Bəstəkarın Yetim Eminin, Şah-Əmir Muradovun, Əlirza Səidovun, Bayram Səlimovun və başqa ləzgi şairlərinin sözlərinə bəstələdiyi mahnılar çox tez dillərə düşür. Bəstəkarın mahnılarından “Fatimə”, “Nə yaxşıdır”, “Bəxtəvər”, “Dağıstan”, “Gözəl”, xor kollektivləri üçün yazdığı “Vətən”, “Zurna səsi”, “Çiçək bayramı” kimi mahnıları məşhurdur. Bu mahnılar xalq ruhuna yaxın olması, melodiyalarının şirinliyi, ürəyəyatımlı olması ilə seçilirdi. Ötən əsrin ortalarında onlar adlı-sanlı müğənnilərin repertuarını bəzəyir, həm müəllifə, həm də ifaçılara tamaşaçı alqışları gətirirdi.

1960-cı ildə sənətkara “Dağıstan Respublikasının əməkdar artisti”, 1970-ci ildə “Dağıstan Respublikasının xalq artisti” adı verilib.

ЭЖДЕР ГЕРЕЙХАНОВ

Ада кцIарви таватЗейнабаз тесниф авур “Шад жеда гуьгьуьл” мани куьруь вахтунда халкьдин арада сейли хьанай.

(1920-1959)

Вичин “Назлу жейран”, “Шад жеда гуьгьуьл” хьтин цIудралди манияр гзафбуруз халкьдин манияр хьиз чизвай Эждер Герейханов 1920-йисуз КцIара дидедиз хьана. Адан буба Элифхан тIвар-ван авай багъманчи тир. Элифхана кутур багълар вири КцIариз сейли тир. Шегьердин вини кьиле кутунвай и багълара ичин, чуьхверрин, пIинийрин, шефтелрин, машмашрин, жумарин, тутун цIудралди сортар авай. Йиса садра багъларин бегьер кIватIна, Урусатдин базарра маса гудай Элифхана. Гьавиляй зурба кIвал-югъни авай адахъ. Ингье Совет гьукуматди къахчуна адавай и багълар.

Мал-девлет гьиляй акъатай касди вичин аялрив кIелиз туна. Адан вад веледни зегьметдал рикI алайбур тир. Хизандин виридалайни гьвечIи велед тир Эждеран тардал рикI алай. Сятралди ягьидай ада тар. Гьавиляй юкьван мектеб акьалтIарай кумазни ам Бакудиз, сейли сеняткар Къурбан Пиримован кьилив фена. Жегьилдин алакьунар акур устадди адаз вичин сенятдин сирер чирна. Са йисалай Эждера тардал, кеменчидал ва кларнетдал устадвилелди ягъизвай. Адаз фад-фад межлисрик, мел-мехъерик эверзавай.

Къубадин Гьукуматдин Муаллимрин Институтда харусенятдин тарсар гузвай и умун къилихрин муаллимдин хатур вирибуруз пара кIандай. Рушариз лагьайтIа, адакай гзаф хуш къведай. Абурукай садал, яргъи, яцIу кифер авай лезги тават Зейнабал рикI ацукьай, адаз “Шад жеда гуьгьуьл” тIвар алай мани тесниф авур Эждера мехъер авуна, ам вичин кIвализ гъана. КцIариз хтай Эждера кинокассадин, промкомбинатдин ва гуьгъуьнлай медениятдин кIвалин директорвиле кIвалахна. Ада чпихъ алакьунар авай гзаф инсанар сенятдив агуднай. КцIарин медениятдин кIвале фад-фад кьиле тухудай лезги концертрани тамашайра Э.Герейханова мукьувай иштиракдай. И мярекатрал адан манияр рикI алаз лугьудай маничийри. Эждер Герейханов 39 йиса аваз рагьметдиз фена. А чIавалай гзаф йисар алатнаватIани, адан манияр халкьдин меце ама.

ƏJDƏR GƏRƏYXANOV

Onun Qusar gözəli Zeynəbə həsr etdiyi “Könül şad olur” mahnısı yaranan kimi, tez bir zamanda xalq arasında şöhrət qazanır.

Xalq yaradıcılığı nümunələri kimi dillər əzbəri olan bir sıra mahnıların müəllifi Əjdər Gərəyxanovun “Nazlı ceyran”, “Könül şad olur” kimi mahnıları bu gün də sevilən musiqi əsərləridir. Əjdər 1920-ci ildə Qusarda anadan olmuşdur. Onun atası Əlifxan adlı-sanlı bağban idi. Vaxtilə şəhərin yuxarı hissəsində, indiki icra hakimiyyəti binasının yerləşdiyi ərazidə salınmış onun meyvə bağları Qusarda məşhur idi. Burada alma, armud, gilas, şaftalı, qaysı, heyva, tut və sair meyvələrin yüzdən artıq sortu yetişdirilirdi. İldə bir dəfə bağının məhsulunu Rusiyanın bazarlarına çıxaran Əlifxan dəbdəbəli ev-eşik düzəltmişdi. Lakin Sovet hökuməti onun bağını əlindən aldı.

İllərdən bəri halal zəhməti ilə qazandığı dövlətini bir gündə itirən bu zəhmətkeş adam dövrün nəbzini tutaraq, beş övladına ali təhsil verdi. Ailənin sonbeşiyi Əjdərin tara olan böyük məhəbbətini görən Əlifxan onu orta məktəbi bitirən kimi Bakıya, məşhur tarzən Qurban Pirimovun yanına apardı. Gəncin istedadını görən ustad ona sənətinin sirlərini öyrətdi. Bir ildən Əjdər tarda, kamançada və klarnetdə məharətlə çalırdı.

Quba Dövlət Müəllimlər İnstitutunda incəsənət dərsi deyən bu yaraşıqlı, mehriban xasiyyətli müəllim hamının sevimlisi idi. Onun bəstələyib oxuduğu “Könül şad olur” mahnısı dillər əzbəri olur və çox qızların ürəyini ovsunlayır. Lakin gənc müəllim uzun, qara hörükləri kürəklərində qıvrılan tələbəsinə - ləzgi gözəli Zeynəbə vurulur. Zeynəbin məhəbbətini qazanan Əjdər toy edib Qusara köçür. Burada kinokassanın, sənaye kombinatının və nəhayət, mədəniyyət evinin direktoru işləyir. Ə.Gərəyxanov onlarca istedadlı gənci sənət aləminə gətirir. O illərdə Qusar mədəniyyət evində tez-tez təşkil olunan konsertlərdə onun ifa etdiyi mahnılar tamaşaçıların gur alqışları ilə qarşılanırdı.

Əjdər Gərəyxanov 1959-cu ildə 39 yaşında vəfat edib. O vaxtdan uzun illər keçsə də, sənətkarın mahnıları xalqın yaddaşında yaşayır.

СУЬЛГЬУЬЯТ ГЬАЖИЕВА

Лезги манидин гъед, Дагъустандин халкьдин артист Суьлгьуьят Гьажиевади 100-далай виниз халкьдин манияр лугьузва.

Суьлгьуьят Гьажиева 1947-йисуз КцIар райондин Вурварин хуьре дидедиз хьана. КцIарин интернатда кIелдайла Суьлгьуьятаз композитор Фетуллагь Регьимханова тарсар ганай. Рушан верцIи ванци вич гьейран авур сеняткар адахъ галаз кьилди машгъул хьана. Тар, кеменчи, далдам ягъиз чирай Суьлгьуьятан булах хьиз ргазвай ванци яб акалзавайбур чи халкьдин манийрин суьгьуьрда туна, ам шумудни са фестивалринни конкурсрин лауреат хьана.

1965-йисуз Бакуда Алишверишдин Техникумдиз гьахьай, ина мугъамчийрин "Къизилдин зул" фестивалдин лауреат хьайи руш Дербентдиз куьч хьана. Ина медени-маарифдин училищедиз гьахьай Суьлгьуьятан ванцин суракьар вириниз чкIана. И училище руша Магьачкъалада акьалтIарна. Пенсиядиз фейи Дагъустандин халкьдин артист - "Дагъустандин билбил" Рагьимат Гьажиевадин чкадал Дагъустандин радиодинни телевиденидин солиствиле кьабулун патал малумарай конкурсда Суьлгьуьята сад лагьай чка кьуна.

Гьа чIавалай Суьлгьуьята лугьузвай "Перизада", "Суна жан", "Пейкер баха", "Алагуьзлуь", "Билдир беневша", "Кай дилбер", "Магьи дилбер чан", "Лачинан хва", "Мулейли", "Шагьсенем", "Эслид мани", "Ширин-ширин", "Яраб зи яр вуж жедатIа", "Сифте муьгьуьббат", "Атанач вун" хьтин манийри рикIер аладарзава. Зейнал Гьажиева, Мегьамед Гьуьсейнова, Омар Аюбова, Асеф Мегьмана, Фетуллагь Регьимханова, Керимхан Бабаева ва маса композиторри ам патал шумудни са маният теснифна.

1973-йисуз Магьачкъаладай Дербентдиз куьч хьайи маничи хизандин, веледрин къайгъуда аваз 15 йисуз сегьнедивай къакъатна. 1986-йисалай сегьнедив эхгечIай Суьлгьуьят Гьажиевади чи сейли маничияр Айдунбег Камиловахъ ва Тарлан Мамедовахъ галаз санал туькIуьрай дуэтар халкьди хъсандиз кьабулна. Ада гьакIни Ашукь Нуьсретахъ галаз санал дастанар лагьана ва и карди кьве сеняткарни машгьурарна.

Дуьньядин шумудни са уьлкведа лезгийрин харусенят теблигь авур адаз "Дагъустан Республикадин

SÜLHÜYƏT HACIYEVA

Ləzgi mahnılarının bənzərsiz ifaçısı, Dağıstanın xalq artisti Sülhüyət Hacıyeva 100-dən çox xalq mahnısını ifa edir.

Sülhüyət Hacıyeva 1947-ci ildə Qusar rayonunun Urva kəndində anadan olmuşdur. Qusar şəhər internat məktəbində oxuyarkən bu qızın istedadını duyan bəstəkar Fətullah Rəhimxanov ona ayrıca musiqi dərsləri keçmişdir. Tar, kamança və nağara çalmağı öyrənən Sülhüyətin bulaq kimi qaynayan səsi ona qulaq asanları məftun edir. O, Azərbaycanda məktəblilər arasında keçirilmiş bir neçə festivalın və müsabiqənin qalibi olmuşdur.

1965-ci ildə Bakı Ticarət Texnikumunun tələbəsi Sülhüyət Hacıyeva gənc muğam ifaçılarının "Qızıl payız" festivalının laureatı olmuşdur. Həmin il Dərbəndə köçən, burada mədəni-maarif texnikumuna daxil olan gənc ifaçının səsinin sorağı Azərbaycana və Dağıstana yayılır. Texnukumu gənc qız Mahaçqalada başa çatdırır. Burada o, təqaüdə çıxmış Dağıstanın xalq artisti, "Dağıstan bülbülü" Rəhimət Hacıyevanın yerinə solist keçmək üçün Dağıstan teleradio komitəsinin keçirdiyi müsabiqədə iştirak edir və birinci yeri tutur. O vaxtdan müğənninin şöhrəti hər yana yayılır. Mahaçqalaya köçən, burada işə düzələn müğənninin oxuduğu "Pərizada", "Suna can", "Peyker baxa", "Kay dilbər", "Mahi dilbər can", "Muleyli", "Şahsənəm", "Laçın oğlu" kimi mahnılar dillər əzbəri olur. Zeynal Hacıyev, Məhəmməd Hüseynov, Ömər Əyyubov, Asəf Mehman, Fətullah Rəhimxanov, Kərimxan Babayev kimi görkəmli bəstəkarlar ona mahnılar yazırlar. "Şirin-şirin", "Görən yarım kim olacaq", "İlk məhəbbət", "Sən gəlmədin" kimi mahnıları müğənniyə böyük şöhrət qazandırır. Sülhüyət özü bəstələdiyi mahnıları da ifa edir.

1973-cü ildə ailə qurub Mahaçqaladan Dərbəndə köçən sənətkar 15 il səhnədən uzaqlaşmalı olur. 1986-cı ildə səhnəyə qayıdan müğənni xalqın sevgisini yenidən qazanır. Onun görkəmli ləzgi müğənniləri Aydınbəy Kamilov və Tərlan Məmmədovla birlikdə ifa etdiyi duetlər, eləcə də Aşıq Nüsrətlə birgə ifa etdiyi dastanlar dildən-dilə düşərək, sənətkara şöhrət gətirir.

Dünyanın onlarca ölkəsində ləzgi mahnılarını təbliğ edən, "Dağıstan Respublikasının əməkdar artisti", "Rusiya Federasiyasının əməkdar incəsənət xadimi"

лайихлу артистка”, “Россиядин Федерациядин искусствойрин лайихлу кIвалахдар”, 2003-йисуз “Дагъустан Республикадин халкьдин артист” гьуьрметдин тIварар гана.

Гьа йисуз журналист Нариман Ибрагьимова Магьачкъалада сеняткардикай “Суьлгьуьята лугьузва мани” тIвар ганвай ктаб басмадай акъудна.

АКБЕР ФЕРЗАЛИЕВ

“Бехтияр” фильмда са гъвечIи роль тамамарай Акбер Ферзалиевакай гуьгъуьнлай Азербайжандин пешекар актер хьана.

Къакьан буйдин, акунар авай, фасагьатлудаказ рахадай лезги жегьил а береда АПИ-дин II курсунин студент тир. Вичин хайибурал кьил чIугваз КцIар райондин ЦIуру Худат хуьруьз хтай Акбер Ферзалидин хва Ферзалиева Бакудай телеграмма къачунай. Адаз “Ргар ракъинин кIаник” тIвар алай фильмда кьилин роль теклифзавай. Гадади и теклиф кьабулна ва ам тадиз Бакудиз рекье гьатна. Духтур Айдынан роль чIехи бажарагъдалди тамамарай Акберал гуьгъуьнлай “Ам тахьурай, им хьурай” фильмда Узейир Гьажибегован образ яратмишун тапшурмишна. На лугьумир, Акбер и чIехи сеняткардиз ухшар тир кьван. И ролни хъсандиз тамамарай ам 1956-йисуз Ж.Жаббарлыдин тIварунихъ галай Азербайжандин Гьукуматдин Киностудиядиз кIвалахал кьабулнай. А.Ферзалиев цIудралди фильмра жуьреба-жуьре ролара къугъвана.

1957-йисуз Ташкентда кьиле фейи вирисоюздин

(1932-1999)

ЦIийи филмдикай веревирдер *Yeni filmin müzakirəsi*

adlarına layiq görülmüş Sülhüyət Hacıyevaya 2003-cü ildə “Dağıstan Respublikasının xalq artisti” fəxri adı verilmişdir.

Həmin il Dağıstanın tanınmış jurnalisti Nəriman İbrahimov Mahaçqalada ləzgicə sənətkarın həyat və yaradıcılığından bəhs edən “Sülhüyət mahnı oxuyur” adlı kitab çap etdirmişdir.

ƏKBƏR FƏRZƏLİYEV

1955-ci ildə “Bəxtiyar” filmində epizodik rolda çəkilən Əkbər Fərzəliyev sonralar Azərbaycanda peşəkar aktyor kimi tanındı.

Ucaboy, yaraşıqlı, gözəl nitq qabiliyyətinə malik bu gənc APİ-nin II kursunda oxuyarkən ifa etdiyi ilk roldan diqqəti cəlb etdi. Qusarda, doğma kəndi Köhnə Xudatda yay tətilini keçirən zaman Əkbər Fərzəli oğlu Fərzəliyev Bakıdan teleqram aldı. Ona “Qızmar günəş altında” kinofilmində baş rol təklif olunurdu. Təklifi sevinclə qəbul edən Əkbər tez Bakıya yola düşdü. Həmin filmdə həkim Aydın rolunu ustalıqla oynayan Əkbər Fərzəliyev tezliklə kino ulduzu oldu. 1956-cı ildə C.Cabbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasına işə düzəldi və 1961-ci ilə kimi burada bir-birindən maraqlı filmlərdə çəkildi. Ona “O olmasın, bu olsun” filmində Ü.Hacıbəyovun obrazını yaratmaq tapşırıldı. Sən demə, Əkbər zahirən Üzeyir bəyə çox bənzəyirmiş. Bu rolu sənətkarlıqla oynayan gənc peşəkarların diqqətini cəlb etdi.

1957-ci ildə Daşkənddə keçirilmiş ümumittifaq kinofilmləri festivalının laureatı olan Əkbərin şöhrəti hər yana yayıldı. 1959-cu ildə “Koroğlu” filmində Eyvaz rolunu məharətlə oynayan Ə.Fərzəliyevə “Ögey ana”, “Bizim küçə”, “Mollanın əhvalatları” filmlərində

Акбер Ферзалиев “Короглу” филмда Эйвазан ролда.
Əkbər Fərzəliyev “Koroğlu” filmində Eyvaz rolunda.

кинофилмрин фестивалдин лауреат хьайи Акберан суракьар вириниз чкIанай. 1959-йисуз “Корогълу” филмда Эйвазан ролунай А.Ферзалиев Азербайжандин кино сенятдал рикI алайбурун дамахдиз элкъвенай. Адал “Тахай диде”, “Чи куьче”, “Фекьидин кьилел атайбур” кинойра сад садалай марагълу роларни ихтибарнай.

А.Ферзалиеваз Мирзагъа Алиев, Сидкьи Ругъулла, Агъасадыкь Герайбейли, Мелик Дадашов, Барат Шекинская, Муьгъсуьн Сенани, Мерзия Давудова, Лейла Бедирбейли хьтин чIехи сеняткаррихъ галаз санал кIвалахун несиб хьанай. Ада гьакIни са шумуд йисуз цIудралди филмар дубляж авунин карда мукьувай иштиракнай.

Азербайжандин машгъур киноактер хьайила Акбер пуд аялдин буба тир. Ара датIана марагълу теклифар къачузвай Акбера я сенят кьуна кIанзавай, яни хизан. Ада кьвед лагьайди хкяна, 1961-йисуз КцIариз, вичин хизандин патав хтана.

1963-йисуз КцIара Лезги Театр кардик кутур А.Ферзалиева 1970-йисалди ана режиссорвиле, гуьгъуьнлай медениятдин кIвалин директорвиле кIвалахна. ЦIудралди тамашаяр сегьнедиз гьазурай ада “Яран буба” ва “Имам Шамил” драмайрин сценариярни кхьена.

А.Ферзалиева кхьей “Зи кинодин рикIел хкунар” публицистикадин ктаб 50-йисарин Азербайжандин кинодин тарихдин са чIук яз гьисабиз жеда. Кьвед лагьай вуз - Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин юриствилин факультет акьалтIарай А.Ферзалиева 20 йисуз райпотребсоюздин юриствиле кIвалахна, гьанай пенсиядиз фена.

А.Ферзалиев “Ам тахьурай, им хьурай” фильмда У.Гьажибегован ролда.

Ə.Fərzəliyev “O olmasın, bu olsun” filmində Ü.Hacıbəyov rolunda.

bir-birindən maraqlı rollar tapşırıldı. Gənc aktyora Mirzağa Əliyev, Sidqi Ruhulla, Ağasadıq Gəraybəyli, Məlik Dadaşov, Barat Şəkinskaya, Möhsün Sənani, Mərziyyə Davudova, Leyla Bədirbəyli kimi böyük sənətkarlarla bir yerdə çalışmaq xoşbəxtliyi nəsib oldu. O, həmçinin onlarca filmin dublyajında yaxından iştirak etdi. O, kino ulduzuna çevriləndə üç övlad atası idi. Tez-tez maraqlı təkliflər alan Əkbər ya sənət dalınca getməli, ya da ailəsinə yaxın olmalı idi. O, ikinci yolu seçdi - Qusara, ailəsinin yanına köçdü.

1963-cü ildə Qusarda Ləzgi Dram Teatrı fəaliyyətə başlayır. Ə.Fərzəliyev səkkiz il burada rejissor, sonra isə mədəniyyət evinin direktoru vəzifəsində çalışır. Onlarca tamaşaya səhnə quruluşu verən Ə.Fərzəliyev “Yarımın atası” və “İmam Şamil” dramlarının ssenarilərini yazır.

Əkbər Fərzəliyevin qələmə aldığı “Mənim kino xatirələrim” publisistik əsərini 50-ci illər Azərbaycan kinosunun salnaməsi adlandırmaq olar. İkinci ixtisasa yiyələnərək, Azərbaycan Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsini bitirən Ə.Fərzəliyev 20 il fasiləsiz rayon kooperativlər ittifaqının hüquqşünası vəzifəsində çalışır və oradan pensiyaya çıxır.

АЛИЯ РАМАЗАНОВА

Кхьираг Ферида Лемана вичин “Сенятдин малаик” ктаб Алия Рамазановадин уьмуьрдин рекьиз талукьарнава.

Кьулерин сенят девлетлу авур Алия Рамазановадин алакьунриз маэстро Ниязиди чIехи къимет ганай. Адан гафарикай руьгь акатай лезги руша 25 йисуз ара датIана инсанрин рикIериз эсердай кьуьлер авуналди тамашачияр вичихъ ялнай. Инсанри адаз сенятдин шагъурузатдиз хьиз икрам авунай.

Алия Аллагькъулудин руш Рамазанова 1941-йи-

ALİYƏ RAMAZANOVA

Yazıçı Fəridə Ləman özünün “Sənət mələyi” kitabını Aliyə Ramazanovanın ömür yoluna və yaradıcılığına həsr etmişdir.

Azərbaycan Dövlət Mahnı və Rəqs Ansamblının konsertlərindən biri 1962-ci ilin yayında Qusar rayonunun Piral kəndində olub. Bir gün kəndə səs yayıldı ki, Şəmsibala Şıxbabayevin evinə Bakıdan rəqqaslar gəlib. Şəmsibalanın müharibədə həlak olmuş qardaşı Allahqulunun qızı Aliyə Ramazanova da onların arasındadır. Yaşıl çəmənlikdə Şəmsibalanın açdığı geniş süfrəyə az qala bütün kənd yı-

суз КцIар райондин Пиралрин хуьре дидедиз хьана. Ам аялзамаз кIевера гьатнай. Буба дяведиз рекье гьатайла, кIвале дидени кьуд гъвечIи руш амукьнай. Дяве кис тахьанмаз чIехи вах ва гуьгъуьнлай диде рагьметдиз фенай. Текдиз амай пуд вахакай чIехиди Аллагькъулудин стха Шемсибалади вичин кьилив хвена, муькуь кьве аял КцIарин детдомдиз гана. Кьисметди арха амачир вахар гьарад санихъ акъудна. Абур мад гьилера вад йисалай сад садал дуьшуьш хъхьана. Къуткъашендин детдомда авай Абиде вад йисалай вичин кьилив - Бакудин 11-детдомдиз гъиз гайи Алия мад вахавай къакъатнач.

Алия манийралнн кьуьлерал ашукь яз акур детдомдин директорди ам республикадин халкьдин артист Буьйуькагъа Мамедова регьбервал гузвай музыкадин коллективдиз ракъурна. Садра алакьунар авай аялрин суракьда аваз иниз атай машгьур сеняткарар Амина Дилбазидизни Алибаба Абдуллаеваз 16 йиса авай и иер ва викIегь лезги рушан кьуьлун акуна. Абуру Алиядиз Гьукуматдин Манидинни Кьуьлерин ансамблда кIвалахун теклиф авуна. Ина Алиядиз Солтан Гьажибегов ва Ниязи хьтин корифейрихъ галаз санал кIвалахун несиб хьана.

Ада яратмишай “Вагъзалы-Мирзейи”, “Терекеме”, “Лацу цуьк”, “Иннабы”, “Жейран”, “Назлана-назлана”, “Дагъларин гуьзел” хьтин кьуьлер рикIелай тефидайбур я. Адан чай цанвай стаканар кьуна ийизвай кьуьл иллаки машгьур тир. “Лезгинка”да соло кьуьлдайла Алиядив къведай кас авачир.

- И кьуьл заз рагьметлу Ниязиди чирнай, - лагьана Алияди. - Адаз Къафкъаздин кьуьлер патал хсуси “черкезка” авай ва ада ара-ара “Лезгинкадал” илигдай. Гадайрини рушари гьилеривни кIвачерив гьихьтин гьерекатар авуна кIан ятIа ада акьван хъсандиз чирдай хьи, чун пагь атIана амукьдай.

“Азербайжан тою”, “Новрузу”, “Уьч гьул”, “Узундере”, “Яллы” сюитайра Алиядин солояр къедалди инсанрин рикIел алама. Роза Жалилова, Туту Гьамидова, Афаг Меликова, Камил Дадашов, Къорхмаз Къурбанов, Рамиз Эйнуллаев хьтин сеняткаррихъ галаз санал кIвалахай, 25 йисуз Азербайжандин кьуьлер вири дуьньяда теблигъ авур Алия Рамазановадиз 1982-йисуз “Азербайжан Республикадин лайихлу артист” гьуьрметдин тIвар гана.

ğışdı. Qonaqlıqdan sonra konsert başlandı. Gözəl, şux rəqslər gecə yarısına kimi davam etdi.

Aliyə Ramazanova 1941-ci ildə Qusar rayonunun Piral kəndində anadan olub. Atası Böyük Vətən müharibəsinə yola düşəndə Aliyə körpə idi. Dörd yaşı tamam olanda onun böyük bacısı, sonra isə anası vəfat etdi. Bacısı Maralı əmisi Şəmsibala öz yanına apardı. Abidə ilə Aliyənin qismətinə isə ayrılıq düşdü. Qusardakı uşaq evində Aliyəni bacısından ayırıb Bakıdakı 11 saylı uşaq evinə göndərdilər. Qutqaşen uşaq evində böyüyən Abidəni Aliyənin beş illik səylərindən sonra Bakıya, onun yanına köçürdülər.

Aliyə iki il xalq artisti Böyükağa Məmmədovun rəhbərlik etdiyi Ehtiyat Əmək Qüvvələrinin özfəaliyyət kollektivində məşğul oldu. 1958-ci ildə respublikanın xalq artistləri Əminə Dilbazi və Əlibaba Abdullayev bu rəqs kollektivinin ifasında bir neçə rəqsə tamaşa edəndən sonra 16 yaşlı Aliyəni Dövlət Mahnı və Rəqs Ansamblına işə dəvət etdilər. Həmin andan başlayaraq, Əminə Dilbazi Aliyənin dayağı oldu. Aliyəyə Soltan Hacıbəyov, Niyazi kimi sənətkarlarla bir yerdə işləmək xoşbəxtliyi nəsib oldu.

Onun yaratdığı “Vağzalı-Mirzeyi”, “Tərəkəmə”, “Ağ çiçək”, “İnnabı”, “Ceyran”, “Qara tellər”, “Nazlana-nazlana”, “Dağlar gözəli” rəqsləri əsl sənət nümunələridir. 25 il çayla dolu stəkanlarla ifa etdiyi məşhur rəqsi zamanı bircə dəfə də olsun onları əlindən salmayıb.

“Azərbaycan toyu”, “Novruzu”, “Üç gül”, “Uzundərə”, “Yallı” kimi rəqslərdə onun solo ifaları bənzərsiz idi. Dağıstanlı həmkarlarının iştirakı ilə qoyulmuş “Ləzginka” rəqsində Aliyə xanımın solo ifası isə ona həmişə gurultulu alqışlar qazandırardı. “Azərbaycan”, “Vətən”, “Neftçilər” süitalarını və başqa rəqsləri o, əməkdar artistlər Roza Cəlilova, Tutu Həmidova, Nailə Mahmudova, Zemfira Həsənova, Afaq Məlikova, Qorxmaz Qurbanov, Kamil Dadaşov, Əlikram Aslanov, Rafiq Əzizi, Ramiz Məmmədov və başqaları ilə birgə yaradıb. Yüzdən artıq ölkədə Azərbaycan rəqs sənətini təbliğ etmiş Aliyə Ramazanovanın ifa etdiyi ərəb, hind, benqal, rus, gürcü, özbək, tacik rəqsləri tamaşaçılar tərəfindən sevilirdi. 25 illik səhnə həyatı yaşamış Aliyə Ramazanova 1982-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının əməkdar artisti” fəxri adına layiq görülmüşdür.

КЪЕНИ КЪЕНИЕВ

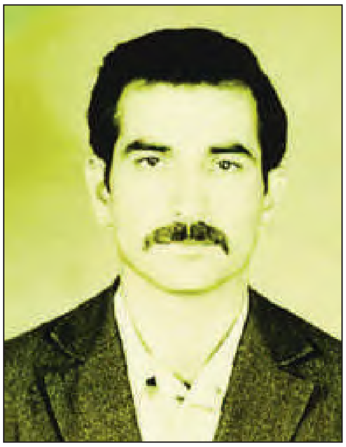

Уьлкведиз сейли хьайи “Шагь дагъ” манийринни къуьлерин ансамбль алатай виш йисан къвед лагьай паюна мифдиз элкъвенай.

Ичlехи коллективди КцIариз милли руьгь гъанай. Лезги фольклордал бинеламиш хьайи ансамблдин репертуардихъ цIудралди къуьлер, сюитаяр, хореографиядин сегьнеяр ва композицияр квай. Адан вири агалкьунар Къени Къениевахъ галаз алакъалу тир.

КцIарин Хуьлуьхъ хуьре дидедиз хьайи Къени Пирмурадан хва Къениев къве яшинда етим амукьнай. КцIарин детдомда 7-синиф акьалтIарна, Бакудин 4-нумрадин сенятдин мектебдиз ракъурай Къенидин викIегьдиз къуьлерун, четин элементар регьятвилелди кьилиз акъудун акур Азербайжандин сейли сеняткар Камил Дадашова ам вичи регьбервал гузвай ансамблдиз къабулна. Сенятдин мектебрин арада кьиле фейи конкурсда уфтан хьайи и жегьилдиз Бакудин Зегьметдин Игьтиятрин Жемиятдин ансамблдиз эверна. 1957-йисуз Къени вири дуьньядин жегьилрин ва студентрин фестивалдин лауреат хьана.

Кьилди ансамбль туькIуьрун теклиф къабулай Къени Бакудай КцIариз хтана. 1960-йисуз “Шагь дагъ” арадиз гъана. Гьам бажарагълу балетмейстер, гьамни алакьунар авай къуьлдайди хьиз сейли хьайи ада “Лезгинка”, “Кьегьалар”, “Къайтагъви”, “Дагъви руш” хьтин къуьлериз къурулуш гана.

Къени Къениев вичи регьбервал гайи коллективдихъ галаз санал
Qəni Qəniyev rəhbərlik etdiyi kollektivlə birlikdə

QƏNİ QƏNİYEV

Respublikamızda tanınmış, şöhrəti uzaqlara yayılmış “Şahdağ” mahnı və rəqs ansamblı XX əsrin ikinci yarısında canlı əfsanəyə dönmüşdü.

Bu böyük kollektivin ifa etdiyi rəqslər itiliyi, cəldliyi, koloriti və incə yumoru ilə tamaşaçıların böyük rəğbətini qazanmışdı. Düz 10 il bu ansambl ləzgi folklor rəqsləri ilə Qusarın ab-havasına şuxluq və təravət gətirdi. Repertuarında onlarca milli rəqs, süita, xoreoqrafik səhnə və kompozisiya olan kollektivin bütün uğurları onun bədii rəhbəri, baletmeysteri və solisti olan Qəni Qəniyevin adı ilə bağlı idi.

Qusarın Xuluq kəndində anadan olmuş Qəniyev Qəni Pirmurad oğlu 2 yaşında yetim qalır. O, Qusar uşaq evində tərbiyə alır. 7-ci sinfi bitirib Bakıdakı 4 saylı sənət məktəbinə daxil olan yeniyetmənin rəqs etmək bacarığını, olduqca cəld hərəkətlərlə çətin elementləri ifa etdiyini görən tanınmış rəqqas Kamil Dadaşov onu rəhbərlik etdiyi rəqs qrupuna dəvət edir. Sənət məktəbləri arasında keçirilən rəqs müsabiqəsinin qalibi Qəni Qəniyevi Bakı Əmək Ehtiyatları Cəmiyyətinin ansamblına dəvət edirlər. 1957-ci ildə o, ümumdünya gənclər və tələbələr festivalının laureatı olur. Həmyerlilərindən Qusar rayonunda rəqs ansamblı yaratmaq təklifini alan Qəni doğma rayona qayıdıb, mədəniyyət evində “Şahdağ” adlı ansambl yaradır, bacarıqlı baletmeyster və istedadlı rəqqas kimi fəaliyyətə başlayır. Onun quruluş verdiyi “Ləzginka”, “İgidlər”, “Qaytağı”, “Dağlar qızı” kimi rəqslər hamının rəğbətini qazanır.

Onlarca rəqsə quruluş verən Qəni Qəniyev daim axtarışda idi. O, Dağıstanda kollektiv üçün səhnə geyimləri tikdirir. Qəninin təşəbbüsü ilə Dağıstanın məşhur “Ləzginka” ansamblının solisti Camaləddin Camaləddinov 9 aylığa Qusara dəvət olunur, kollektiv üçün yeni rəqslər hazırlayır. Azərbaycanlı rəqqas Arif Məmmədov da “Şahdağ”ın repertuarının zənginləşməsi üçün çalışır. Ansamblın çıxışları kənd klublarından tutmuş, paytaxtdakı konsert zallarına kimi hər yerdə gurultulu alqışlarla qarşılanırdı. Hacəli Əhmədov, Dodik Şəlmiyev, Qənfət Həzərova, Mafər Bağışov, Təhminə Bağırova kimi solistlər yüksək peşəkarlıq nümayiş etdirirdilər. Lakin ən çox sevilən Qəni Qəniyev idi. Onun odlu-alovlu rəqsləri hamını heyrətə gətirirdi.

Ада цӀудралди цӀийи къуьлер арадиз гъана, коллектив патал сегьнедин пекер цуз туна, сегьнедиз герек затӀар жагъурна. Къ.Къениеван теклифдалди Дагъустандин машгъур "Лезгинка" ансамблдин солист Жамалуддин Жамалуддинова кӀуьд вацра КцӀара коллектив патал цийи къуьлер гъазурнай. Гуьгъуьнлай азербайжанви сеняткар Ариф Мамедовани Къенидин тӀалабуналди ина цӀийи къурулушар гъазурнай.

Ансамблди республикадин районра, Бакуда зурба концертар ганай. Гъажали Агьмедов, Додик Шелмиев, Къенфет Гьезерова, Мафер Багъишов, Тегьмине Багьирова хьтин солистри ансамблдин сейливал артухарнай. Къени Къениеван цӀайни ялав квай къуьлери иллаки вири гьейранарзавай.

1967-йисуз Москвада кьиле фейи Вирисоюздин фестивалдин лауреат хьайи "Шагь дагъ"ди Кремлда гайи концерт виридан рикӀяй хьанай. ЦӀуд йисуз ара датӀана агалкьунар къазанмишай "Шагь дагъ" халкьдин медениятдал, харусенятдал ашукь тир са хуьруьнви гадади - Къени Къениева яратмишнай.

1967-ci ildə özfəaliyyət kollektivlərinin Moskvada keçirilmiş Ümumittifaq festivalının laureatı olan "Şahdağ" Kremlin Qurultaylar Sarayında keçirilmiş yekun konsertindəki çıxışı ilə sənətsevərlərin rəğbətini qazanır.

10 il fəaliyyət göstərmiş "Şahdağ" canlı əfsanə idi. Bu əfsanəni isə xalqının mədəniyyətinə, incəsənətinə ürəkdən vurğun olan sadə bir kəndli balası - Qəni Qəniyev yaratmışdı.

ИМАМАЛИ ИЛЯСОВ

Вичин уьмуьрдин 60 йис сегьнедиз бахш авур Имамали Илясов маничини, макьамчини, актерни тир.

Имамали Керемалидин хва Илясов 1927-йисуз КцӀар райондин Хьилерин хуьре дидедиз хьана. Ада гьеле гъвечӀизмаз чуьнгуьрдал, гуьгъуьнлай тардалягъиз чирнай. 1946-йисуз И.Илясов райондин медениятдин кӀвалин художественный руководителвиле тайинарна. А йисара Агьад Абдуллаевани Саатханума лугъузвай лезгийрин халкьдин манийри вирибурук руьгь кутазвай. Агъа лакарви Омар Аюбовани тардал ягъиз везинлу ванцелди манияр лугьузвай. Ихьтин сеняткарар санал кӀватӀна, абурун концертар тешкил авур Имамалидин вичин алакьунар лагьайтӀа, генани зурбади тир. Ада чуьнгуьрдални тардал ягъиз, манияр лугьунилай гьейри, актервал ийиз, роларни тамамарзавай. Вичихъ кьакьан ван авай Имамалиди манияр микрофон галачиз лугъудай.

ЦӀийи коллективдин суракьар райондин хуьрерай, Азербайжандинни Дагъустандин шегьеррай къвезвай. 1948-йисуз и коллектив Советрин уьлкве-

İMAMƏLİ İLYASOV

Ömrünün 60 ilini səhnəyə həsr etmiş İmaməli İlyasov həm müğənni, həm çalğıçı, həm də aktyor idi.

İmaməli Kərəməli oğlu İlyasov 1927-ci ildə Qusar rayonunun Hil kəndində anadan olmuşdur. Uşaqlıqdan saz çalmağı öyrənmiş İmaməli sonradan tar çalıb, gözəl səsiylə ləzgi xalq mahnılarını ifa etmişdir. 1946-cı ildə onu Qusar rayon mədəniyyət evinə bədii rəhbər təyin edirlər. O vaxtlar Əhəd Abdullayevin və Saatxanımın oxuduğu ləzgi xalq mahnıları, eləcə də Aşağı Ləgər kəndindən olan Ömər Əyyubovun (sonralar ona "Dağıstan Respublikasının xalq artisti" fəxri adı verildi) tar çalıb oxuduğu mahnılar dillər əzbəri olmuşdu. Belə ifaçıları bir truppaya cəlb edib, onların konsertlərini təşkil edən İ.İlyasovun səyləri nəticəsiz qalmadı. Tezliklə kollektivin sorağı rayonun kəndlərinə, Azərbaycanın və Dağıstanın şəhərlərinə yayıldı. Tamaşaçılar ən çox İmaməli İlyasovu alqışlayırdılar. O, tar, saz çalıb mahnı oxumaqdan əlavə məzhəkəçi kimi də çıxış edirdi. Yüksək tembrli səsə malik İmaməli mahnı oxuyanda heç vaxt mikrofondan istifadə etmirdi.

дин харусенятдин фестивалдин лауреат хьана. 1967-йисуз коллективди Азербайжандин хуьруьн художественный коллективрин I фестивалда I чка кьуна.

1978-йисуз И.Илясова Хиле “Мел” тIвар ганвай фольклордин коллектив арадал гъана. Чи халкьдин маниярни кьуьлер теблигъ авур и коллективди са шумудра республикадин ва Советрин уьлкведин фестивалрин лауреатвилин тIвар къазанмишна. КцIарин Гьукуматдин Лезги Драмтеатрдин сегьнедал цIудралди ролар тамамарай Имамали Илясов кцIарвийрин рикI алай сеняткар я.

Имамали Илясов ва Ираeт Алиева Магьсулдин суварин концертда. 1970.
İmaməli İlyasov və İrayət Əliyeva Məhsul bayramına həsr olunmuş konsertdə. 1970.

1948-ci ildə Ümumittifaq incəsənət festivalının laureatı adına layiq görülən kollektiv 1967-ci ildə kənd bədii özfəaliyyət kollektivlərinin I Respublika festivalının qalibi adını qazandı.

1978-ci ildə İ.İlyasovun rəhbərliyi ilə Hildə “Mel” folklor kollektivi yaradıldı. Ləzgi xalq mahnı və rəqslərini ifa edən ansambl bir neçə dəfə respublika və Ümumittifaq festivallarının iştirakçısı olur. Qusar Dövlət Ləzgi Dram Teatrının səhnəsində onlarca rol ifa etmiş İmaməli İlyasov xalqın sevdiyi sənətkardır.

НОРА АЛИМОВА

“Ша булахдал” мани къедалди кцIарвийрин рикIел “Норадин мани” хьиз алама. Норадихъ лезги манияр кIанардай алакьунар авай.

Ада сегьнедал акробатдин хьиз векьи гьерекатар ийидай, кьуьлдай, мани лугьудай. Эльза Бакинская хьиз сейли тир и яргунви рушан асул тIварни фамилия Нора Алимова тир. Аял чIавалай сенятдихъ ялай, лезги кьуьлерин, манийрин дад, дидед чIалан тIям ара датIана кцIарвийрив агакьариз алахъай Норади хупI хъсандиз лугьудай лезги манияр, инсандин рикI хъуьтуьлардай адан верцIи ванци. 50 йисуз КцIар райондин медениятдин кIвалин, лезги халкьдин театрдин солистка хьана ам.

1960-йисуз сифте яз Бакуда музыкадин коллективрин республикадин конкурсда “Кьасумхуьр” мани лагьай Эльза Бакинская 1962-йисуз республикадин фестивалдин лауреат хьанай. “КIараб галачир Норади” гьилера стаканар аваз, кьил чилик галукьариз “муьгъ” туькIуьрайла, лезгийрин виридалайни хъсан манийрикай тир “Ша булахдал” лугьудайла вири пагь атIана амукьдай. И мани къедалди виридан рикIел “Норадин мани” хьиз алама.

NORA ƏLİMOVA

“Bulağa gəl” mahnısı indiyə kimi qusarlıların yaddaşına “Noranın mahnısı” kimi həkk olunub. Norada ləzgi xalq mahnılarını sevdirmək istedadı var idi.

O, səhnədə mürəkkəb akrobatik hərəkətlər nümayiş etdirir, rəqs edir, mahnı oxuyurdu. İfa etdiyi ləzgi xalq mahnıları ilə ürəkləri fəth edən Elza Bakinskayanın əsl adı və familiyası Nora Əlimova idi. İlk dəfə Bakıda “Qasımkənd” mahnısı ilə bədii özfəaliyyət kollektivlərinin respublika baxışında çıxış edən Noranın 60-cı illərdə ifa etdiyi mahnı və rəqslər ona tamaşaçı rəğbəti qazandırmışdı.

1962-ci ildə Nora “Çiçəklən, doğma Azərbaycan” festivalının laureatı olmuşdur. Qusar rayonunun Həzrə kəndində anadan olmuş bu qız yeniyetmə çağlarından taleyini səhnə ilə bağlamış, Qusar rayon mədəniyyət evinin, ləzgi xalq teatrının solisti kimi 50 il fasiləsiz çalışmışdır.

“Sümüksüz Nora” əllərində çay dolu stəkanlar tutaraq canlı körpüyə çevriləndə, “Bulağa gəl” mahnısını ifa edəndə zal gurultulu alqışlara qərq olurdu. İndiyə kimi həmin mahnı xalqın yaddaşına “Noranın mahnısı” kimi həkk olunub.

ЗЕЙНАЛ ЖИГЕРХАНОВ

Къафкъаздин къуьлерал рикI алай, 25 йисуз сенятдин шегьреда хьайи Зейнал Жигерханова жегьилриз и сенятдин сирер чирзава.

Азербайжандин тIвар-ван авай къуьлунин устIар Зейнал Хушметан хва Жигерханов 1962-йисуз КцIар райондин ЭчIехуьре дидедиз хьана. Бакудин 191-нумрадин юкьван мектебда кIелдай вахтунда машгьур "Жуьжелерим" ансамблдин солист хьиз Закавказьедин фестивалдин лауреат хьайи З.Жигерханов Бакудин Хореографиядин Мектеб акьалтIарайдалай гуьгъуьниз, 1980-1993-йисара М.Магомаеван тIварунихъ галай Азербайжандин Гьукуматдин Филармониядин Къуьлерин Ансамблдик экечIна.

1993-2004-йисара З.Жигерханова Азербайжандин Гьукуматдин Къуьлерин ансамблда кIвалахна. Дуьньядин 30-далай гзаф уьлкведиз чи республика сейли авур сеняткарди гила вичин сенят жегьилриз чирзава.

Алай вахтунда Азербайжандин Гьукуматдин НафтIадин Компанидин А.Искендерован тIварунихъ галай медениятдин дараматдин "Гуьнай" ансамблдиз регьбервал гузвай Зейнал Жигерханов 2003-йисалай "Сувар" Лезги Манийринни Къуьлерин ансамблдин хореограф я.

Зейнал Жигерханова республикадин халкьдин артист Жемила Байрамовадихъ галаз санал къуьлзава.
Zeynal Cigərxanov respublikanın xalq artisti Cəmilə Bayramova ilə rəqs edərkən.

ZEYNAL CİGƏRXANOV

Qafqaz rəqslərinin vurğunu olan, 25 il rəqs sənətinin zirvəsində olan Zeynal Cigərxanov incəsənətin bu növünün sirlərini gənclərə öyrədir.

Azərbaycanın adlı-sanlı rəqqası Zeynal Xoşmət oğlu Cigərxanov 1962-ci ildə Qusar rayonunun Əcəxür kəndində anadan olmuşdur. İstedadı ilə seçilən Zeynal Bakıdakı 191 saylı orta məktəbdə oxuyarkən Y.Qaqarin adına pionerlər evinin "Cücələrim" ansamblının solisti kimi Zaqafqaziya rəqs festivalının laureatı olmuşdur.

Bakı Xoreoqrafiya Məktəbini bitirdikdən sonra 1980-1993-cü illərdə M.Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının Rəqs Ansamblına göndərilmiş, uzun illər burada peşəkar rəqqas kimi fəaliyyət göstərmişdir.

1993-2004-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Rəqs Ansamblının solisti olmuşdur. Həmin müddət ərzində Azərbaycanın rəqs sənətini respublikamızda və onun hüdudlarından uzaqlarda - qastrol səfərlərində olduğu dünyanın 30-dan çox ölkəsində layiqincə təbliğ etmişdir.

ARDNŞ-nin A.İskəndərov adına mədəniyyət sarayındakı "Günay" rəqs ansamblının rəhbəri olan Z.Cigərxanov 2003-cü ildən etibarən "Suvar" Ləzgi Mahnı və Rəqs Ansamblının xoreoqrafı kimi də çalışır.

З.Жигерханов "Сувар" къуьлерин мектебда.
Z.Cigərxanov "Suvar" rəqs məktəbində məşq zamanı.

ЗАГЪИР МУСТАФАЕВ

1989-йисуз арадиз гъайи КцIарин "Трилло" фольклордин ансамбль куьруь вахтунда вири республикадиз сейли хьана.

Лезгийрин ацукьун-къарагъун, меденият, адетар теблигъзавай и коллектив райондин харусенятдин мектебдин муаллимрикай тешкилнавай. Ансамблдиз мектебдин директор Загъир Мустафаева регьбервал гузвай. Са йисалай "Триллодиз" "халкьдин коллектив" тIвар гана. Адан уьмуьр пуд йис хьанатIани, къедалди хъсан суракьар ама.

Загъир Жебраилан хва Мустафаев 1959-йисуз КцIарин ЦIалагур хуьре дидедиз хьана. Ада шегьердин 1-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна Перм шегьердин музыкадин техникумда, гуьгъуьнлай Азербайжандин Гьукуматдин Консерваториядин нефесдин алатрин факультетда кIелна. 10 йисуз КцIарин Харусенятдин Мектебда муаллимвал авур ада 1986-2005-йисара аниз регьбервал гана. Адан алахъунар себеб яз гьа йисара харусенятдал рикI алай гзаф жегьилар техникумрикни институтрик экечIна, мектеб чкадин кадрийралди таъмин хьана.

2005-2007-йисара райондин медениятдинни туризмдин отделдиз регьбервал гайи Загъир Мустафаев 2008-йисалай райондин ктабханайрин системадин директор я. Алай вахтунда ктабрин фонд гегьеншарнава, ктабханайрин система компьютерралди таъминарнава, веб сайт кардик кутунва, электрон ктабхана туькIуьрнава. Райондин 20 хуьруьн ктабхана девирдив кьадай цIийи дараматриз куьчарнава. Вичин агалкьунрай ктабханайрин система 2011-йисан 1-январдилай мажибар тайинарнавай IV группадилай III группадал элячIнава.

ЛЕЗГИ ОКТАЙ

Яргъал йисара лезги мел-мехъеррин дамахдиз элкъвей "Чи хуьруьн иер рушар" манидин чIалар ва аваз теснифайди Лезги Октай я.

Са береда Азербайжанда, Дагъустанда, Юкьван Азиядин республикайра виридурун рикI алай манидиз элкъвей "Жемила къызым" манидин авторни Лезги Октай я. Адан "Бакы" мани халкьдин меце эзбер тир. И манияр ада акьван устадви-

ZAHİR MUSTAFAYEV

1989-cu ildə yaradılmış Qusarın "Trillo" folklor ansamblı çıxışları ilə qısa müddət ərzində bütün respublikada şöhrət qazandı.

Ləzgi adət-ənənələrinin təbliği ilə məşğul olan bu kollektiv rayon incəsənət məktəbinin müəllimlərindən təşkil olunmuşdu. Ansamblın rəhbəri məktəbin direktoru Zahir Mustafayev idi. Bir il sonra qazandığı uğurlara görə "Trillo"ya "xalq kollektivi" adı verildi. Ansamblın ömrü cəmi üç il olsa da, indiyədək onun xoş sorağı eşidilir.

Zahir Cəbrayıl oğlu Mustafayev 1959-cu ildə Qusar rayonunun Çiləgir kəndində anadan olmuşdur. Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbini bitirib, Perm şəhərində musiqi texnikumunda, sonradan isə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının nəfəs alətləri fakültəsində təhsil almışdır. 10 il rayon incəsənət məktəbinin müəllimi işləmiş Z.Mustafayev 1986-2003-cü illərdə həmin məktəbə rəhbərlik etmişdir. O, istedadlı gənclərin orta və ali musiqi ixtisası qazanmalarına, məktəbin yerli kadrlarla təmin olunmasına nail olmuşdur.

2005-2007-ci illərdə rayon mədəniyyət və turizm şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışmış Z.Mustafayev 2008-ci ildən Qusar Rayon Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sisteminin direktorudur. Onun səyləri nəticəsində rayonun 20 kənd kitabxanası yeni və daha müasir binalara köçürülmüş, kitab fondu zənginləşmiş, mərkəzi kitabxana kompüterləşdirilmiş, onun veb saytı açılmış, elektron kitabxanası yaradılmışdır. Əsas göstəricələrə görə Qusar rayon mərkəzi kitabxana sistemi 2011-ci ilin yanvarın 1-dən əməyin ödənilməsinin IV qrupundan III qrupuna yüksəlmişdir.

LƏZGİ OQTAY

Uzun illər ləzgi toylarının yaraşığı olmuş "Kəndimizin gözəl qızları" mahnısının müəllifinin Ləzgi Oqtay olduğunu çoxu bilmir.

Bir vaxtlar Azərbaycanda, Dağıstanda, Orta Asiya respublikalarında məşhur olan "Cəmilə qızım" mahnısının müəllifi də Ləzgi Oqtaydır. Onun "Bakı" mahnısı da dillər əzbəri idi. Bu mahnı-

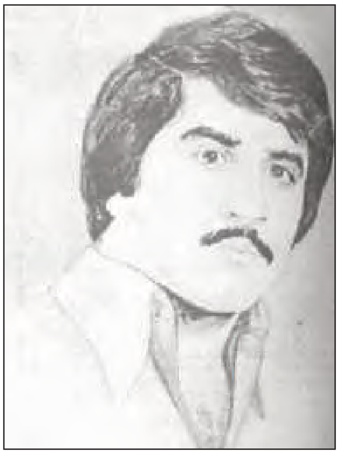

ледди теснифнава хьи, яб акалдайбуру къедалди абур халкьдин манийрай гьисабзава.

Октай Селимханан хва Агьмедован бубаяр КцIар райондин Хьилерин хуьряй я. Вичихъ кьакьан, везинлу ван авай Октай са береда Бакудин межлисрин абур тир. Иллаки вичин манияр чешнелудиз лугьудай Октая. 1992-йисуз 37 яшинда аваз месе гьатай жегьилдин ван садлагьана квахьна. Гьа чIавалай яратмишунрикай яргъал хьайи шаир-композиторди вич начагь ятIани “Хьилерин багълар”, “Зи хайи хуьр” хьтин манияр теснифнай. О.Агьмедов са шумуд йис идалай вилик рагьметдиз фена.

ФИЗЕММЕД КУРУГЪЛИЕВ

Алатай асирдин 50-йисарилай кьил кутуна КцIара са мел-мехъерни Физеммед Куругълиев галачиз кьиле фидачир. Ада тардал, чIагъандал, гьакIни далдамдал устадвилелди ягьидай. Ядуллагь Шейдаева адаз “Яб це, тар” тIвар алай шиирни тесниф авунай. КIетIейрал лагьайтIа ада хьиз садавайни ягъиз жедачир. “Лезгинка” макьамдин цIудалай гзаф вариантар устадвилелди тамамардай ада, вичини гьаваяр теснифдай.

Гила халкьдин манияр хьиз сейли тир са шумуд манидин авторни Физеммед Куругълиев я. Ихьтин манийрикай сад “Тайгъун” я. КцIар райондин Манкъулидхуьряй тир стахановчи Тайгъун Къайибалидин руш Къайибалиевадиз халкьди са шумуд мани теснифнай. Физеммед Куругълиева теснифайди лагьайтIа, вини дережадинди я. Гьавиляй къедалди ам халкьдин меце ама. Гьуьгъуьнлай Фетуллагь Регьимханова “Тайгъун” мани нотдиз куьчарнай.

ları o, elə ustalıqla yaratmışdır ki, çoxları onları xalq mahnısı hesab edir.

Oqtay Səlimxan oğlu Əhmədov əslən Qusar rayonunun Hil kəndindəndir. Məlahətli səsi olan bu gənc bir vaxtlar Bakı toylarının yaraşığı idi. Ələlxüsus bəstəsi özünə məxsus olan mahnıları böyük şövqlə ifa edirdi. 1992-ci ildə 37 yaşında ikən yatağa düşən gəncin səsi birdən-birə batır. O vaxtdan yataq xəstəsinə çevrilən Oqtay arada yeni mahnılar da bəstələyirdi. Onun “Hilin bağları”, “Mənim doğma kəndim” kimi mahnıları xalq arasında məşhurdur.

Oqtay Əhmədov bir neçə il əvvəl dünyasını dəyişmişdir.

FİZƏMMƏD KOROĞLUYEV

Ötən əsrin 50-ci illərindən etibarən Qusarda toylar, şadlıq məclisləri Fizəmməd Koroğluyevsiz keçməyib. O, tarda, qarmonda və nağarada məharətlə çalırdı. Musiqiçinin istedadına heyran olan yazıçı Yadulla Şeydayev F.Koroğluyevə “Dinlə, tarım” şerini həsr etmişdi. Çubuqlarla nağara çalanda isə ona çatan olmazdı. Bu sənətkar təkcə “Ləzginka” havasının ona yaxın variantını ifa edərdi. O, özü də musiqi bəstələyirdi.

İndi xalq havaları kimi məşhur olan bir neçə melodiyanın müəllifi F.Koroğluyevdir. El arasında məşhur olan belə mahnılardan biri “Tayğun”dur. Qusar rayonunun İmamqulukənd sakini, staxanovçu Tayğun Qayıbəli qızı Qayıbəliyevaya şairlər şeirlər ithaf etmiş, aşıqlar mahnılar qoşmuşlar. Onların arasında ən çox seviləni isə F.Koroğluyevin “Tayğun” mahnısıdır. Sonralar qusarlı bəstəkar Fətullah Rəhimxanov həmin mahnını nota köçürmüşdür.

Бакуда жегьилрин декадада кцIарвийри чпин алакьунар къалурзава. 1960.
Bakıda gənclər dekadasında qusarlılar öz istedadlarını göstərirlər. 1960.

“ШАГЬ ДАГЪ”

1984-йисуз КцIара сад лагьай ВИА “Шагь дагъ” арадал атана. Адаз Видади Зуьлфикъарова регьбервал гузвай.

КцIар райондин ГуьндуьзкIеле хуьре 1959-йисуз дидедиз хьайи, Магьачкъаладин музыкадин училище акьалтIарай Видади Низамидин хва Зуьлфикъарова чпихъ музыкадин алакьунар авай жегьилар санал кIватIна, КцIарин медениятдин дараматда 1984-йисуз ансамбль туькIуьрна. Къаят Зуьлфикъарова (чIехи далдамар), Шагьнезер Мирзабегова (орган), Тешкил Бухсаева (гитара), Финяз Гьажиметова (бас гитара) ва Видади Зуьлфикъарова (кларнет) чи музыкадиз цIийи нефес гьана. Вич Кьиблепатан Дагъустандин КьепIир хуьряй тир, Дербентдин музыкадин училище куьтягьай Лариса Абдулхаликьан руш Межидовади рикI хъуьтуьлардай везинлу ванцелди лагьай манияр халкьдин меце гьатна. Абурукай Видади Зуьлфикъарова тесниф авур “Чина мехъер сувар я”, “Гьажи Давуд”, “Булахдал”, “Къавумар” ва маса манияр къалуриз жеда. 1987-йисуз ансамбль СССР-дин халкьдин яратмишунрин фестивалдин лауреат хьана.

1988-йисуз “Шагь дагъ” Бакуда кьиле фейи Польшадин манийрин фестивалдин иштиракчи хьана. Гьа йисуз ансамблдиз “халкьдин коллектив” тIвар гана. 1989-йисуз “Шагь дагъ”ди КцIара кьиле фейи Азербайжандинни Дагъустандин халкьарин “Дуствал” фестивалда I чка кьуна. 1991-йисуз ансамбль Дагъустанда кьиле фейи “Лезгистандин авазар” фестивалдин

“ŞAHDAĞ”

1984-cü ildə Qusar rayonunda “Şahdağ” adlı ilk vokal-instrumental ansambl yarandı. Ona bəstəkar Vidadi Zülfiqarov rəhbərlik edirdi.

Qusar rayonunun Gündüzqala kəndində 1959-cu ildə anadan olmuş, Mahaçqalada musiqi məktəbini bitirmiş Vidadi Nizami oğlu Zülfiqarov istedadlı gəncləri ətrafına toplayaraq, Qusar şəhər mədəniyyət evində yaxşı bir kollektiv ərsəyə gətirdi. Qayət Zülfiqarov (zərb), Şahnəzər Mirzəbəyov (orqan), Təşkil Buxsayev (gitara), Finyaz Hacımətov (bas gitara) və ansamblın bədii rəhbəri Vidadi Zülfiqarov (klarnet) ləzgi musiqisinə yeni nəfəs gətirdilər.

Dağıstanın məşhur Qepir kəndində doğulmuş, Dərbənd musiqi məktəbini bitirmiş Larisa Abdulxaliq qızı Məcidova məlahətli səslə ifa etdiyi mahnıları ilə xalqın məhəbbətini qazandı. Onun ifasında V.Zülfiqarovun “Bizdə toy - bayramdır”, “Hacı Davud”, “Qohumlar”, “Bulaqda” və sair mahnılar dildən-dilə düşdü.

1987-ci ildə “Şahdağ” SSRİ xalqlarının xalq yaradıcılığı festivalının laureatı oldu. 1988-ci ildə Bakıda keçirilmiş Polşa mahnı festivalında uğurla çıxış edən VİA musiqisevərlərin rəğbətini qazandı. Həmin il ansambla “xalq kollektivi” adı verildi. 1989-cu ildə kollektiv Qusarda keçirilmiş Azərbaycan və Dağıstan xalqlarının “Dostluq” festivalında I yeri tutdu. 1991-ci ildə ansambl Dağıstanda keçirilmiş “Ləzgistanın avazları” festivalının laureatı oldu. Kollek-

лауреат хьана. И тIварцIиз коллектив В.Зуьлфикъарова Фейзудин Нагъиеван гафариз тесниф авур “Лезги халкь” манидай лайихлу хьанай. В.Зуьлфикъаров 100-далай гзаф манидин автор я. Адан 10 мани Дагъустандин Телерадио Комитетдин фондуна гьатнава.

НОВИДДИН ЖИГАРОВ

Вириниз Нуьви тIварцIелди сейли тир Новиддин Жигарова 100-далай гзаф лезги халкьдин макьамар ягъизва.

Новиддин Фейзидин хва Жигаров 1948-йисуз КцIар райондин ТIигьиррин хуьре дидедиз хьана. Адан чIехи буба Къубат вичихъ алакьунар авай зуьрнечи тир. Буба Фейзи Яргун дередин хуьрера мехъерар хъсандиз тухудай сеняткар хьиз машгьур хьанай. Ада зилчи Бегахъ ва далдамчи Энверахъ галаз санал 100-далай гзаф халкьдин гьаваяр ядай. Вичихъ чIехи алакьунар авай Новиддин 12 йиса аваз сенятдив эгечIна. 14 яшинда ада мехъерар тухузвай. 1963-йисуз ТIигьиррин хуьруьн мектебдин 8-синифда кIелзавай Н.Жигарова республикадин фольклордин фестивалда сад лагьай чка кьунай. Юкьван мектебда тафаватлувилелди кIелай, иллаки физикадин ва математикадин тарсарай кIвенкIвечи тир Новиддина вичин рикIин тIалабуналди харусенятдин рехъ хкяна. Магьачкъаладин Медениятдинни Маарифдин Техникум акьалтIарай ада КцIар райондин Самур поселокдин клубдиз регьбервал гана, гуьгъуьнлай райондин халкьдин яратмишунрин кIвале кIвалахна.

1986-йисуз райондин медениятдин кIвале “Шагьнабат” ансамбль кардик кутурла, Новиддинани ана иштиракна. 1988-йисуз адан регьбервилик кваз ансамбль ВИА-диз элкъвена. Гьа чIавалай къедалди ансамбль лезги музыка теблигъ авуналди машгъул я.

Вичин репертуардик гзаф лезги халкьдин макьамар квай, зуьрнедал, кфилдал, балабандал, кларнетдал, габойдал, далдамдал устадвилелди ягъизвай Новиддина Азербайжан ва туьрк гьаваярни хъсандиз тамамарзава. 1986-йисуз Москвада кьиле фейи Азербайжандин декадада иштирак авур, 1990-йисуз Дагъустанда кьиле фейи “Шарвили” фестивалда сад лагьай чка кьуна, “устадрин устад” тIвар къачур Новиддин 1992-йисуз Туьркияда кьиле фейи “Туьрк муьзик дуьнья” фестивалда уфтан хьана.

tiv bu fəxri ada F.Nağıyevin sözlərinə V.Zülfiqarovun bəstələdiyi “Ləzgi xalqı” mahnısına görə layiq görüldü. V.Zülfiqarov 100-dən çox mahnının müəllifidir. Onun 10 mahnısı Dağıstan Teleradio Verilişləri Komitəsinin fonduna daxil edilmişdir.

NOVİDDİN CİGAROV

Sənətsevərlər arasında Nüvi adı ilə məşhur olan Noviddin Cigarov 100-dən çox ləzgi xalq havasını sənətkarlıqla ifa edir.

Noviddin Feyzi oğlu Cigarov 1948-ci ildə Qusar rayonunun Düztahir kəndində anadan olmuşdur. Onun babası Qubad uzun illər el şənliklərində iştirak etmiş istedadlı zurnaçı idi. Atası Feyzi də Yargun dərəsi kəndlərində mahir çalğıçı kimi ad qazanmışdı. Yüzdən çox ləzgi xalq havasını ifa edən Feyzinin balabançalan Bəy və nağaraçalan Ənvərlə birgə apardığı toy məclislərinin sorağı uzaqlara yayılmışdı. İstedadı ilə seçilən Noviddin 12 yaşında zurnada çalmağı öyrənmiş, 14 yaşından toy və şənliklərdə ifası ilə seçilmişdir. 1963-cü ildə Düztahir kənd məktəbinin səkkizinci sinif şagirdi Noviddin Cigarov respublikamızın folklor festivalında birinci yeri qazanmışdır. Orta məktəbdə əla qiymətlərlə oxumuş, fizika və riyaziyyat fənnlərinə xüsusi maraq göstərmiş gənc ürəyinin hökmü ilə incəsənət sahəsini seçdi. Mahaçqala Mədəni-Maarif Texnikumunu bitirib, Samur qəsəbəsindəki kluba müdir təyin olunan N.Cigarov sonradan rayon xalq yaradıcılığı evində, mədəniyyət və istirahət parkında çalışdı.

1986-cı ildə rayon mədəniyyət evində “Şahnabat” xalq çalğı alətləri ansamblı fəaliyyətə başlayanda Noviddin də burada ifaçı kimi çıxış etməyə başladı. 1988-ci ildən ansambl vokal-instrumental ansamblına çevrildi və Noviddin onun rəhbəri oldu.

Repertuarında əsasən ləzgi xalq melodiyaları olan bu sənətkar Azərbaycan, türk və başqa xalq havalarının da mahir ifaçısıdır. 1986-cı ildə Moskvada Azərbaycan günlərinin iştirakçısı olmuş sənətkar 1990-cı ildə Dağıstanda keçirilmiş “Şarvili” festivalında birinci yeri qazanmış, ona “ustadlar ustadı” fəxri adı verilmişdir. 1992-ci ildə Türkiyədə keçirilmiş “Türk müzik dünyası” festivalının laureatı olmuş Noviddin Cigarov zurnada, tütəkdə, balabanda, klarnetdə, qaboyda, nağarada və qoşa nağarada məharətlə çalır.

“ШАГЬНАБАТ”

И тIвар алаз 1986-йисуз арадиз атай ансамбль вириниз сейли я. Яргъал йисара вичи ягъизвай гитарадалди инсанрин рикIер рамзавай Фаид Агъаева алай вахтунда ансамблдиз регьбервал гузва.

Кцlар райондин медениятдин кIвале 1986-йисуз “Шагьнабат” ансамбль кардик кутуна. Лезгийрин харусенятдал рикI алай, музыка вилик тухун патал алахъунар ийизвай жегьилар сад садав агатна.

Новиддин Жигарован регьбервилик кваз и ансамбль 1988-йисуз ВИА-диз элкъвена. Гьа чIавалай къедалди ансамбль лезги музыка теблигъ авунив машгъул я. Са шумудра республикадин фестивалрин лауреат хьайи коллективдин репертуардик халкьдин макьамарни манияр ква. Ансамблди Азербайжан, туьрк, урус, араб маниярни устадвилелди тамарзава. Гьавиляй къе “Шагьнабат” лезгийрин рикI алай коллективрикай сад я.

Алай вахтунда ансамблда Фаид Агъаевахъ (гитара) галаз санал Руьстем Руьстемова (чIехи далдамар), Расим Нуруллаева (синтезатор), Фариз Велиханова (кларнет) кIвалахзава. Фаик Жанмирзееван верцIи ванци гьамишанда хьиз мадни рикIер хъуьтуьларзава. Гила адахъ галаз санал Метлеб Магьировани манияр лугьузва.

“ŞAHNABAT”

Bu adla Qusarda 1986-cı ildə yaradılmış ansamblın şöhrəti uzaqlara yayılmışdır. Uzun illərdən bəri sənətkarlıqla çaldığı gitarası ilə ürəkləri fəth edən Faid Ağayev hazırda ansambla rəhbərlik edir.

Qusar rayon mədəniyyət evində 1986-cı ildə “Şahnabat” xalq çalğı alətləri ansamblı fəaliyyətə başlamışdır. Ansambl ləzgi musiqisinə vurğun olan gəncləri birləşdirirdi.

1988-ci ildən “Şahnabat” vokal-instrumental ansamblına çevrilmiş, Noviddin Cigarov onun rəhbəri olmuşdur. Dəfələrlə respublika festivallarının laureatı olmuş kollektivin şöhrəti o vaxtdan hər yana yayılmışdır. Repertuarında əsasən ləzgi xalq mahnı və rəqsləri olan “Şahnabat” Azərbaycan, türk, rus və ərəb mahnılarını da məharətlə ifa edir. Elə buna görə də bu ansambl bu gün ən çox sevilən musiqi kollektivlərindəndir.

Hazırda kollektivdə istedadlı musiqiçi, mahir gitara ifaçısı Faid Ağayevlə bir yerdə Rüstəm Rüstəmov (zərb alətləri), Rasim Nurullayev (sintezator) və Fariz Vəlixanov (klarnet) da çalışır. Faiq Canmirzəyevin məlahətli səsi yenə də ürəklər oxşayır. İndi onunla birlikdə Mətləb Mahirov da çıxış edir.

“Шагьнабат”. 2009-йис.
“Şahnabat”. 2009-cu il.

Фаид Агъаев.
Faid Ağayev.

“КЪАЙИ БУЛАХ”

1988-йисуз Фаикъ Къардашова КцIара арадал гъайи ансамблдиз “Къайи булах” тIвар гана. Гьа чIавалай къедалди Фаикъан иер манийри инсанрик руьгь кутазва.

КцIар вацIун къерехда, тамарин юкьва ргазвай Къайи булах хьиз машгьур хьана и коллективни. Фаикъа синтезатордал, Фуьзули Османова чуьнгуьрдални тардал, Теюб Мегьралиева гъвечIи далдамдал ягъизвай макьамри, Турхан Халилова лугьузвай манийри гзаф йисар я яб акалзавайбурухъ руьгь кутаз. Ансамблдин репертуарда лезги халкьдин манийрини Фаикъ Къардашова тесниф авунвай манийри кьетIен чка кьазва.

Фаикъ Къардашан хва Къардашов 1960-йисуз ЭчIехуьре дидедиз хьана. Ада Дербентдин музыкадин мектеб ва Красноярскдин Харусенятдинни Медениятдин Институт акьалтIарна. Яргъал йисара лезгийрин харусенят вилик тухузвай Фаикъ Къардашова 2000-йисалай райондин медениятдин кIвалин директорвиле кIвалахзава. Ада КцIарин медени уьмуьрдиз са кьетIенвал гъанва. Ф. Къардашова гьакIни вичи яратмишай “Къайи булах” ансамблдиз регьбервал гузва.

Къе Азербайжандани Дагъустанда машгьур тир и коллективди къецепатан лезгийрални хайи музыкадин иервал, везинлувал агакьарзава. И карда Фаикъан манияр иллаки тафаватлу я. Гьавиляй ансамблдин суракьар дуьньядин гзаф уьлквейрай къвезва.

“QAYİ BULAQ”

1988-ci ildə Qusarda yaratdığı ansambla Faiq Qardaşov “Qayi bulaq” adını verdi. O vaxtdan bu günə kimi Faiqin bəstələdiyi gözəl mahnılar insanlara xoş ovqat bəxş edir.

Qusar çayının sahilində, yaşıl meşələrin qoynunda çağlayan Qayi bulaq (Soyuq bulaq) kimi məşhurlaşıb kollektiv. Faiqin sintezatorda, Füzuli Osmanovun sazda və tarda, Teyyub Mehrəliyevin zərbdə çaldığı havalar, Turxan Xəlilovun ifa etdiyi mahnılar dinləyicilərin ruhunu oxşayır. Ansamblın repertuarını ləzgi xalq mahnıları, Faiqin bəstələri, eləcə də Azərbaycan, türk, rus mahnılırı təşkil edir.

Faiq Qardaş oğlu Qardaşov 1960-cı ildə Qusar rayonunun Əcəxür kəndində anadan olmuşdur. O, Dərbənd musiqi məktəbini və Krasnoyarsk İncəsənət və Mədəniyyət İnstitutunu bitirmişdir. Uzun illər ləzgilərin incəsənətinin təbliği ilə məşğul olan Faiq Qardaşov 2000-ci ildən rayon mədəniyyət evinin direktoru vəzifəsində çalışır. O, həmçinin yaratdığı “Qayi bulaq” ansamblına da rəhbərlik edir.

Bu gün Azərbaycanda və Dağıstanda tanınan kollektiv xaricdə yaşayan ləzgilərə də doğma musiqinin gözəl təranələrini çatdırır. Bu sahədə Faiqin bəstələdiyi mahnıların rolu çoxdur. Ona görə də ansamblın sorağı dünyanın müxtəlif ölkələrindən gəlir.

"СУВАР"

1996-йисан июндиз Бакуда лезгийрин "Сувар" ансамбль арадиз атана. Вичин сураkьар вири дуьньядиз чкIанвай "Сувар" къе лезгийрин рикI алай пешекар коллектив я.

"SUVAR"

1996-cı ilin iyununda Bakı şəhərində "Suvar" ansamblının əsası qoyulmuşdur. Şöhrəti dünyaya yayılmış "Suvar" bu gün ləzgilərin çox sevdiyi peşəkar kollektivdir.

Элнур Рагьимов (чапла патай), Заур Мусаев, Афган Жамалуддинов ва Эмил Керимов
Elnur Rəhimov (soldan), Zaur Musayev, Əfqan Camaluddinov və Emil Kərimov

Жегьилрин къуьл
Gənclərin rəqsi

Бакудин Жегьил Тамашачийрин Театрда вичин сад лагьай концерт гайи "Сувар" ансамблдихъ муьжуьд макьамчи ва вад маничи авай. Лезги халкьдин манияр ва къуьлдай гьаваяр халкьдив агакьарун вичин вилик макьсад эцигай ансамблдин маничияр Руслан Пирвердиева, Агьмед Къурбанова, Магьире Шириновади, Дилбер Агъаевади лезги манийрин мелерин бине кутуна. Гуьгъуьнлай ансамблдик Решад Ибрагьимов, Роза Гьажимурадова, Жемиле Залова, Жавагьир Абдулова ва Эльвина Гьейдарова хьтин маничияр экечIна.

Ансамбль арадиз гьана, адаз регьбервал гайи Седакъет Керимовадин алахъунар себеб яз адан репертуарда лезгийрин къадим манийрини къуьлдай макьамри кьетIен чка кьуна. "Шарвилидин мехьер", "Шарвилидин сусан тариф", "Кай дилбер", "Лезгид руш", "Пейкер баха", "Перизада", "Даллай", "Суна чан", "Загъадурзагъа", "Адахлу", "Магьи дилбер чан", "Суваллай яр", "Шагьсенем", "Дагълар",

İlk konserti Bakının Gənc Tamaşaçılar Teatrında keçirilmiş ansambl 8 çalğıçını və 5 müğənnini birləşdirirdi. Ləzgi xalq mahnı və rəqslərini yaşatmağı qarşısına məqsəd qoyduğunu elan edən kollektivin ifaçıları Ruslan Pirverdiyev, Mahirə Şirinova, Əhməd Qurbanov, Dilbər Ağayeva, Ruslan Şeydayev Azərbaycan səhnəsinə ləzgi mahnılarının təravətini gətirdilər. Sonralar "Suvar"a Rəşad İbrahimov, Roza Hacımuradova, Cəmilə Zalova, Cavahir Abdulova və Elvina Heydərova kimi istedadlı ifaçılar da qatıldılar. Ansamblı yaradıb ona rəhbərlik edən

Жавагьир Абдулова
Cavahir Abdulova

Эльвина Гьейдарова
Elvina Heydərova

Роза Гьажимурадова
Roza Hacımuradova

Къугъарин кьуьл Qu quşlarının rəqsi

Къарийрин кьуьл. Сегьнедал (чапла патай): Айсел Рустамова, Егана Гьасанова, Сарият Шагьмурадова, Лейла Муртузаева.
Qarılar rəqsi. Səhnədə (soldan): Aysel Rüstəmova, Yeganə Həsənova, Sariyat Şahmuradova, Leyla Murtuzayeva.

"Хъипи пешер авадариз", "Ширин-ширин" хьтин халкьдин манийрал коллективди чан хкана. С.Керимовади вичи тесниф авур вишдалай гзаф манидалди ансамблдин нуфуз хкажна. Адан "Лезгинкадал илига", "Зи хайи эл", "Шамилан дагъ", "Асса", "КцIар", "Къведа жал?", "Шагь дагъдин цуьк", "Каму яр", "Баде" хьтин манияр иллаки сейли я.

2004-йисуз С.Керимовади сифте яз Бакуда "Сувар" тIвар алаз кьуьлерин мектеб кардик кутуна ва хореограф Зейнал Жигерхановахъ галаз санал 10-далай гзаф цIийи кьуьлер арадиз гъана. Гьа чIавалай "Сувар" манийринни кьуьлерин ансамбль хьиз халкьдин рикI алай коллективдиз элкъвена. 2006-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Операдинни Балетдин Театрда кьиле фейи, ансамблдин 10 йисан юбилейдиз талукьарай концертда 50-дав агакьна маничийрини кьуьлдайбуру чпин алакьунар къалурна. Алай вахтунда "Сувар" Бакудин зурба кьуьлерин мектебдиз элкъвенва. "Сувар" ансамблди лезгийрин дегь чIаварин кьуьлерин бинедаллаз цIийибур туь-

Sədaqət Kərimovanın səyləri nəticəsində repertuara ləzgilərin qədim xalq mahnılarından olan "Şarvilinin toyu", "Şarvilinin nişanlısının tərifi", "Ləzgi qızı", "Peykər xala", "Pərizada", "Dallay", "Suna can", "Adaxlı", "Mahi dilbər can", "Dağdakı yar", "Şahsənəm", "Dağlar", "Sarı yarpaqlar", "Şirin-şirin" və sair mahnılar daxil edilmişdir. S.Kərimovanın bəstələdiyi 100-dən çox mahnı isə ansamblın repertuarını daha da zənginləşdirmişdir. Onun "Ləzginka çal", "Assa", "Qusar", "Şahdağ çiçəyi", "Sevgilim", "Şamil dağı", "Mənim doğma elim", "Nənə", "İstəkli yar" kimi mahnıları xüsusilə məşhurdur.

2004-cü ildə S.Kərimova Bakıda "Suvar" rəqs məktəbini yaratdı. Onun xoreoqraf Zeynal Cigərxanovla birgə hazırladığı onlarca rəqs "Suvar" ansamblının repertuarına daxil edildi. 2006-cı ildə Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının səhnəsində 10 illik yubileyini təntənə ilə qeyd edən ansambl özünün 50 nəfərlik kollektivi ilə tamaşaçıları heyran etdi. Hazırda "Suvar" rəqs məktəbi peşəkar kollektivə çevrilmişdir. Burada

Решад Ибрагьимов
Rəşad İbrahimov

Руслан Пирвердиев
Ruslan Pirverdiyev

Рамин Фарманов ва Алфият Рустамова
Ramin Heydərov və Əlfiyət Rüstəmova

кIуьрзава, халкьдин манийрихъ цIийи дад кутазва.

“Суварикай” республикадин телевиденидин “Ижтимаи” каналди са сятдин фильм чIугуна къалурнай. Азербайжандин маса каналрини коллективдикай цIудралди сюжетар гьазурна. Ансамблди Москвадин Кремлдин чIехи имаратда, Миллетрин КIвале, Санкт-Петербург, Ярославль ва маса шегьерра концертар гана. Туьркиядин TRT каналдин теклифдалди 2009-йисуз и уьлкведа хьайи коллективдикай гьа каналди са сятдин фильм чIугуна къалурна.

Къедалди ансамблдин манийрин 4 альбом ва “Зи хайи эл” тIвар алаз Азербайжандин лезгийрикай ихтилатзавай кьве фильм арадиз атанва. Гьарма сад кьве сятдин материалдикай ибарат тир и фильмра лезгийрин ацукьун-къарагъуникай, халкьдин адетрикай, медениятдикай ва музыкадикай ихтилатзава. 2004-йисуз ва 2007-йисуз арадиз гъанвай и филмар КцIара чIугунватIани, ана ихтилат физвай адетар вири лезгийриз талукьбур я. Сценарист ва режиссер тир С.Керимовади чка атунивай вичи тесниф авур манийрикайни менфят къачунва. Авазар “Сувар” ансамблди тамамарзава.

Zeynal Cigərxanovla Gülnarə Bayramova gənclərə ləzgi və Qafqaz rəqslərinin sirlərini öyrədirlər.

“Suvar” haqqında respublikanın İctimai televiziyası bir saaatlıq film çəkib nümayiş etdirmiş, digər televiziya kanalları dəfələrlə verilişlər hazırlamışdır. Kollektiv Moskvanın Qurultaylar Sarayında, Millətlər Evində, Sankt-Peterburq, Yaroslavl və başqa şəhərlərdə konsertlər vermişdir. 2009-cu ilin may ayında Türkiyənin TRT kanalının dəvəti ilə bu ölkədə olmuş kollektiv haqqında həmin kanal tərəfindən bir saatlıq film çəkilib nümayiş etdirilmişdir.

Ansamblın 4 albomu və Azərbaycan ləzgilərinin həyatından bəhs edən “Mənim doğma elim” adlı iki musiqili-sənədli filmi işıq üzü görmüşdür. Hər biri iki saat davam edən bu filmlərdə ləzgilərin adət-ənənələrindən, mədəniyyətindən, musiqisindən söhbət açılır. 2004 və 2007-ci illərdə çəkilmiş bu filmlərin əsas kadrları Qusar rayonunda lentə alınsa da, haqqında söhbət açılan adət-ənənələr bütün ləzgilərə aiddir. Ssenari müəllifi, rejissor və bəstəkar S.Kərimovanın bəstələdiyi mahnı və rəqsləri filmlərdə “Suvar” ansamblı ifa edir.

Кхьираг Седакъет Керимова ва “Сувар” ансамбль Туьркиядин ТРТ каналдин “Гуьгьуьлдин багъ” гунугдин мугьман я. 2009.

Лейла Муртузаева ва Завир Нежефов
Leyla Murtuzayeva və Zavir Nəcəfov

“Суварин” рушар
“Suvar”ın qızları

ХУДОЖНИКАР

АЛИЯР АЛИМИРЗОЕВ

2003-йисуз Парижда 200-дав агакьна уьлквейрин художникри иштирак авур выставкада Алиян "Фениксар" тIвар ганвай эсерди Гран При къачуна.

Адан эсерар Россиядин Третьякован тIварунихъ галай галереядин, Венадин "Альбертино" музейдин, Даниядин Аденс шегьердин музейдин экспонатриз элкъвенва. Россиядин, АСШ-дин, Китайдин, Туьркиядин, Сербиядин, Польшадин, Австриядин, Корeядин, Индонезиядин ва маса уьквейрин кьилди ксарин коллекцийра Алияр Алимирзоеван шикилри кьетIен чка кьазва. Ам чи республикадин вичин эсерар виридалайни гзаф ише физвай художник я. Къедалди адан 1000-далай гзаф эсерар маса къачунва.

Азербайжандин зурба сеняткаррикай тир Алияр Алимирзедин хва Алимирзоев КцIар райондин Кьилагь хуьре дидедиз хьана. Бакудин 229-мектеб акьалтIарна, А.Азимзадедин тIварунихъ галай училищеда кIелна. Ам 27 йиса аваз СССР-дин Художникрин Союздиз кьабулна. Москвада Жегьилрин ва Спортдин Меркезда кьиле фейи выставкадилай гуьгъуьниз адаз СССР-дин Художникрин Союзди 3 йисан стипендия тайинарнай.

1996-йисуз адан кьилди выставкадин вахтунда Алияран яратмишунриз машгьур художник Расим Бабаева икI къимет ганай: "Алияра сенятда мумкин тир гьар са затI авунва, гила ада хьийидай кар амач".

2006-йисуз Алияр Алимирзоеваз Азербайжандин Президентдин указдалди "Азербайжан Республикадин лайихлу художник" гьуьрметдин тIвар гана.

Вичихъ кьетIен дуьнья авай, кьиляй-кьилди сеняткар тир, лугьуз тежедай хьтин алакьунрин иеси тир Алияр Алимирзоеван эсерриз къе дуьньядин пешекарри чIехи къимет гузва ва ихьтин инсанар дуьньядиз геж-геж къведа лугьузва. Ада чIугвазвай эсеррин рангар бегьем кьуранвачиз абур къачуз кIанзавай ксар пайда жезва. Сеняткар патал идалай чIехи бахт авач.

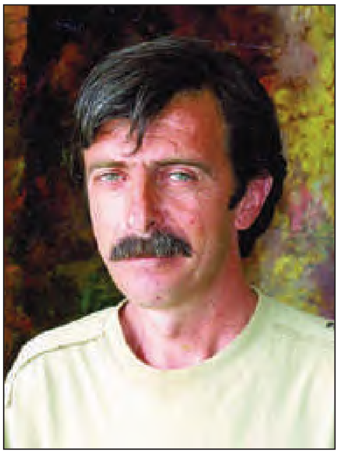

RƏSSAMLAR

ƏLİYAR ƏLİMİRZƏYEV

2003-cü ildə Parisdə 200-ə yaxın ölkənin rəssamlarının iştirak etdiyi beynəlxalq sərgidə bakılı rəssam Əliyar Əlimirzəyevin "Feniкslər" əsəri Qran Priyə layiq görüldü.

Əliyar Əlimirzəyevin əsərləri Rusiyanın Tretyakov qalereyasının, Venanın "Albertino" muzeyinin, Danimarkanın Adens şəhərinin muzeyinin eksponatlarıdır. Rusiya, ABŞ, Çin, Türkiyə, Serbiya, Polşa, Avstriya, Koreya, İndoneziya və başqa ölkələrin iş adamlarının kolleksiyalarında onun rəngkarlıq işləri görkəmli yer tutur. Əliyar respublikamızda əsərləri ən çox satılan rəssamlardan biridir. Bu günə kimi onun 1000-dən çox əsəri satılmışdır.

Müasir Azərbaycan rəssamlıq məktəbinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Əliyar Əlimirzə oğlu Əlimirzəyev Qusar rayonunun Qilah kəndində anadan olmuşdur. O, Bakıdakı 229 saylı məktəbi bitirib, Ə.Əzimzadə adına İncəsənət Məktəbində təhsil almışdır. Parlaq istedadı olan Əliyar 27 yaşında SSRİ Rəssamlar İttifaqının üzvü seçilmişdir. Moskvanın Gənclər və İdman Mərkəzində keçirilmiş sərgidən sonra SSRİ Rəssamlar İttifaqı bu istedadlı gəncə 3 illik təqaüd təyin etmişdir.

1996-cı ildə onun fərdi sərgisində iştirak etmiş tanınmış rəssam Rasim Babayev heyranlıqla demişdi: "Əliyar sənətdə mümkün olan hər şeyi edib. Daha onun edəcəyi heç nə qalmayıb."

2006-cı ildə Azərbaycan Prezidentinin fərmanı ilə Əliyar Əlimirzəyevə "Azərbaycanın əməkdar rəssamı" fəxri adı verilmişdir.

Öz fərqli dünyası ilə seçilən, başdan-başa sənətkar olan, olduqca böyük uğurlar qazanmış Əliyar Əlimirzəyevin əsərlərinə peşəkarlar yüksək qiymət verir və bu cür insanların dünyaya gec-gec gəldiklərini etiraf edirlər. Onun yaratdığı əsərlərin hələ boyası qurumamış, alıcılar rəssamın emalatxanasının kandarını kəsdirirlər. Sənətkar üçün bundan böyük xoşbəxtlik ola bilməz.

СЕЙФЕДИН СЕЙФЕДИНОВ

Чи аямдин зурба сеняткаррик лезгийрин художник Сейфедин Сейфединовни акатзава.

Алай вахтунда Дагъустандин Магьачкъала шегьерда яшамиш жезвай Сейфедин Сейфединова чIугунвай Шейх Мегьамед Ярагъвидин, Забит Ризванован, композитор Мегьамед Гьуьсейнован, шаир Фейзудин Нагъиеван портретар ва маса эсерар пешекарри искусстводин инжияр яз гьисабзава.

Дагъустандин лайихлу художник Сейфедин Мигьиядин хва Сейфединов 1952-йисуз КцIар райондин Манкъулидхуьре дидедиз хьана. Гьеле гъвечIизмаз адан алакьунар акур чи сейли шаир Забит Ризванова КцIарин Халкьдин Яратмишунрин КIвалин директор тир вахтунда Сейфединан выставка тешкилнай. Адан шикилар Бакудиз, Москвадиз, халкьдин яратмишунрин выставкайриз акъатнай. Сейфедина хуьруьн юкьван мектеб акьалтIарна, Тифлисдин Художественный Академияда кIелна. А йисара ада чIугур шикилар гуржийрин альбомра ва выставкайрин каталогра гьатна. Ада машгьур "Дата Туташхиа" фильм арадал гъуникни вичин пай кутуна. 1982-йисуз Дагъустандин Художникрин Союзда кIвалахал акъвазай сеняткар Дагъустандин ва Урусатдин шумудни са выставкайрин иштиракчи я.

Сейфединан чIехи буба Сейфедин Гьасанбегов Бакуда лезги большевикрин "Фарукь" тешкилат арадал гъайибурукай я. Адан буба Мигьияди Дербентдин педучилищеда СтIал Мусаибахъ галаз санал кIелнай. Ватандин ЧIехи дяведа кьегьалвилелди ишти-

SEYFƏDDİN SEYFƏDDİNOV

Müasir dövrün görkəmli rəssamları arasında ləzgi sənətkarı Seyfəddin Seyfəddinovun da adı vardır.

Dağıstanın Mahaçqala şəhərində yaşayıb-yaradan Seyfəddin Seyfəddinovun yaratdığı azadlıq carçısı Şeyx Məhəmməd Yarağinin, yazıçı Zabit Rizvanovun, bəstəkar Məhəmməd Hüseynovun, şair Feyzudin Nağıyevin portretləri peşəkarlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Dağıstanın əməkdar rəssamı Seyfəddin Mihiyə oğlu Seyfəddinov 1952-ci ildə Qusar rayonunun İmamqulukənd kəndində anadan olmuşdur. Yeniyetmənin istedadını görən məşhur şair Zabit Rizvanov Qusar Rayon Xalq Yaradıcılığı Evində onun ilk fərdi sərgisini təşkil etmiş, sonradan isə əsərlərinin Bakının və Moskvanın xalq yaradıcılığı sərgilərində nümayişinə kömək göstərmişdir. S.Seyfəddinov kənd orta məktəbini bitirib Tbilisi Rəssamlıq Akademiyasında təhsil almışdır. Burada oxuduğu illərdə onun yaratdığı bəzi əsərlər Gürcüstanın bir sıra albomlarına və kataloqlarına düşmüşdür. Rəssam məşhur "Data Tutaşxia" filminin yaradılmasında da iştirak etmişdir.

1982-ci ildən Dağıstan Rəssamlar İttifaqında çalışan rəssamın fərdi sərgiləri dəfələrlə Dağıstanda və Rusiyanın şəhərlərində təşkil olunmuşdur.

Seyfəddinin babası Seyfəddin Həsənbəyov Bakıda ləzgi bolşeviklərinin "Farux" təşkilatının yaradıcılarından biri olmuşdur. Rəssamın atası Mihiyə Dərbənd pedməktəbində məşhur şair Stallı Müseyiblə bir yerdə təhsil almışdı. Böyük Vətən müharibəsi

рак авур, вич шумудни са ордендиз ва медалдиз лайихлу хьайи Мигьия ирид аялдин буба тир. Ада вичин аялрив кӀелиз тун патал вири алахъунар авунай. Сейфединан гъвечӀи стха Айзекани Тифлисдин Художественный Академия акьалтӀарна.

МАГЬМУД ЧЕЛЕБОВ

Магьмуд Челебован эсерар халкьдин тарихдиз, медениятдиз, къагьриманриз ва тӀебиатдиз талукьарнавайбур я.

ТӀвар-ван авай художник Челебов Магьмуд Жамидин хва 1935-йисуз КцӀар райондин Гуьндуьзкӏеле хуьре дидедиз хьана. Хуьруьн мектеб, гуьгъуьнлай Бакудин 3-нумрадин училище акьалтӀарай, Бакудин нафтӀадин мяденра кӀвалахиз эгечӀай Магьмуд Челебов 1956-йисуз Бакудин А.Азимзадедин тӀварунихъ галай художественный училищедик экечӀна. Инаг куьтягьна Бакудин Киров райондин юкьван мектебра муаллимвал авуна. Ам художник хьиз 1959-йисалай сейли хьана.

1965-йисуз М.Челебов Азербайжандин М.А.Алиеван тӀварунихъ галай Харусенятдин Институтдиз гьахьна. 1980-йисуз Москвада кьиле фейи "Олимпиада-80" выставкада М.Челебован "Спорт" халича премиядиз лайихлу хьана. 1981-йисалай СССР-дин Художникрин Союздин член тир М.Челебова чи республикадин, Советрин Союздин, къецепатан уьлквейрин цӀудралди выставкайра иштиракна.

cəbhələrində qəhrəmanlıqla döyüşən, vətənə orden və medallarla qayıdan Mihiyənin 7 övladı da ali təhsil almışdır. Onlardan ikisi rəssamdır. Ayzek də böyük qardaşı kimi Tbilisi Rəssamlıq Akademiyasının məzunudur.

MAHMUD ÇƏLƏBOV

Mahmud Çələbov ləzgi xalqının tarixi, mədəniyyəti, qəhrəmanları və doğma təbiəti ilə bağlı gözəl əsərlərin müəllifidir.

Tanınmış rəssam Çələbov Mahmud Cami oğlu 1935-ci ildə Qusar rayonunun Gündüzqala kəndində anadan olmuşdur. Kənd məktəbini və Bakıdakı 3 saylı peşə məktəbini bitirib, neft mədənlərində çalışmışdır. 1956-cı ildə Ə.Əzimzadə adına İncəsənət Məktəbini başa vurduqdan sonra M.Çələbov Bakının Kirov rayonunun orta məktəblərində pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. Rəssam kimi 1959-cu ildən tanınır.

1965-ci ildə M.Çələbov M.A.Əliyev adına İncəsənət İnstitutuna daxil olmuşdur. 1980-ci ildə Moskvada keçirilmiş "Olimpiada-80" sərgisində onun çəkdiyi "İdman" adlı xalça mükafata layiq görülmüşdür. 1981-ci ildə SSRİ Rəssamlar İttifaqının üzvü seçilən sənətkar respublikamızda, keçmiş SSRİ-də və xarici ölkələrdə keçirilmiş onlarca sərginin iştirakçısı olmuşdur.

Mahmud Çələbovnun əsərləri arasında məşhur

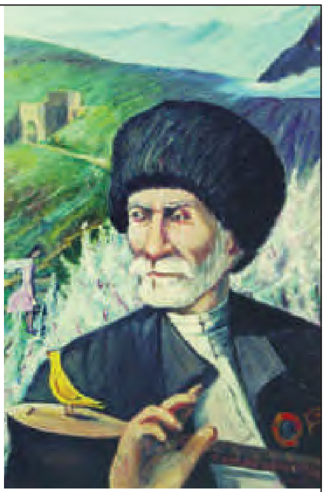

М.Челебован эсерар: "Дагъларин мани", "Гьажи Давуд", "СтӀал Сулейман".
M.Çələbovun əsərləri: "Dağların mahnısı", "Hacı Davud", "Stal Süleyman".

Лезгийрин сейли шаир СтIал Сулейманан, машгъур къагъриман Гъажи Давудан, 121 йис яшамиш хьайи халичадин устIар Зибейда Шейдаевадин портретар художникдин къиметлу эсерар я. Магьмуд Челебов лезги халичайринни сумагрин чешнеяр дериндай чидай ва гьа чешнейрик вичин пай кутунвай художникни я. Адан “Жами Нур”, “Инжи”, “Гатфар”, “Дуьнья”, “Лезгинка” хьтин сумагри ва халичайри Азербайжандин музейрин экспонатрин арада лайихлу чка кьазва. Сеняткарди чи классикрин шикилар чIугунвай “Лезги халкьдин календарь” арадал гъана, Азербайжанда лезги чIалал чап хьайи цIудралди ктабриз шикилар чIугуна.

М.Челебова ширар ва прозадин эсерарни кхьизва. 2001-йисуз Бакуда адан азербайжан чIалал лезги эпосдин къагъриман Шарвилидиз талукьарнавай “Шарвили” дастан-поэма чапдай акъатна.

ШАГЬЛАР АЛИРЗАЕВ

Шагьларан эсеррай Азербайжандин тIебиатдин иер пипIер, республикадин чкадин халкьарикай тир лезгийрин ацукьун-къарагъун, кьетIен адетар аквада.

Шагьлар Алирзадин хва Алирзаеван сад лагьай кьилди выставка 2002-йисуз Бакудин Ичеришегьерда авай Миниатюрдин Меркезда кьиле фенай. Ина иштирак авур сенятдал рикI алай инсанри чеб къедалди жегьил художникдин эсеррин таъсирдик ква лугьузва. Адан “Хьран фу”, “Шагь дагъ”, “Булахдал”, “Бекьеяр” хьтин эсерри вирибур чпихъ ялнай. Хайи чилин рангаралдини хайи мотивралди тафаватлу тир и эсерриз килигиз атайбур инай руьгь ацIана хъфенай.

КцIар райондин Эвежугъ хуьре дидедиз хьайи Шагьлар Алирзаева Бакудин 145-нумрадин мектеб акьалтIарна, А.Азимзадедин тIварунихъ галай художниквилин мектебда чирвилер къачуна. Гуьгъуьнлай Азербайжандин Харусенятдин Университетда кIелай Шагьлар сенятдиз рикIин сидкьидай къуллугъзавай кас я.

Вичихъ чIехи алакьунар авай адан эсеррин суракьар Азербайжандай къеце патазни чкIанва. Уьмуьр харусенятдин и четин хилез серф авунвай художник вичин нубатдин выставкайриз гьазур жезва.

ləzgi şairi Süleyman Stalskinin, ləzgi sərkərdəsi Hacı Davudun, 121 il ömür sürmüş xalçaçı Zibeydə Şeydayevanın portretləri də vardır. Mahmud Çələbov ləzgi xalça və sumaqlarının bilicisi, onların yeni naxışlarını yaratmış sənətkardır. Onun çəkdiyi “Cami Nur”, “İnci”, “Bahar”, “Dünya”, “Ləzginka” kimi sumaq və xalça çeşniləri Azərbaycan muzeylərinin qiymətli eksponatlarından sayılır. O, ilk dəfə olaraq ləzgi klassiklərinin şəkilləri çəkilmiş “Ləzgi xalqının təqvimi”ni tərtib edərək, nəşr etdirmişdir. M.Çələbov Azərbaycanda çapdan çıxzmış onlarca kitabın bədii tərtibatını vermişdir.

Rəssam M.Çələbov bədii yaradıcılıqla da məşğul olur. 2001-ci ildə onun ləzgilərin məşhur eposunun qəhrəmanı Şarvili haqqında Azərbaycan dilində yazdığı “Şarvili” dastan-poeması çapdan çıxmışdır.

ŞAHLAR ƏLİRZAYEV

Şahların əsərlərindən doğma yurdumuzun gözəl təbiəti, respublikamızın qədim xalqlarından olan ləzgilərin məişəti və adət-ənənələri ilə yaxından tanış olmaq mümkündür.

Şahlar Əlirza oğlu Əlirzayevin ilk fərdi sərgisi 2002-ci ildə Bakıda, İçərişəhərdəki Miniatür Mərkəzində təşkil olunmuşdur. Burada iştirak etmiş insanlar hələ də gənc rəssamın əsərlərinin təsiri altında olduqlarını tez-tez etiraf edirlər. Onun doğma vətənə məhəbbət duyğuları ilə ərsəyə gəlmiş “Xərək çörəyi”, “Şahdağ”, “Bulaq başında”, “Küplər” kimi əsərləri sənətsevərlər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Qusar rayonunun Əvəcuq kəndində anadan olmuş Şahlar Bakıdakı 145 saylı orta məktəbi bitirib, Ə.Əzimzadə adına rəssamlıq məktəbində oxumuşdur. Sonradan o, Azərbaycan İncəsənət Universitetində təhsil almışdır.

Sənətinə ürəkdən vurğun olan istedadlı rəssamın xoş sorağı respublikamızın hüdudlarından uzaqlarda da yayılmışdır. Onun yaradıcılığında etnoqrafik mövzular başlıca yer tutur. Ömrünü bu çətin sənətə sərf etmiş Şahlar Əlirzayev növbəti sərgilərə hazırlaşır.

Ш.Алирзаев. "Лезги"
Ş.Əlirzayev. "Ləzgi"

Ш.Алирзаев. "Уьнуьгъа магьле"
Ş.Əlirzayev. "Əniğdə məhəllə"

НЕВА АГЪАЛИЕВА

Орнаменталист хьиз сейли тир Невадин "101 гишир" тIвар ганвай сад лагьай выставка 1995-йисуз кьиле фенай. Гила ада дегь халичайрин чешнейрин винел кIвалахзава.

Нева Шагьпеленган руш Агъалиева 1972-йисуз КцIар шегьерда дидедиз хьана. Ада 1-нумрадин юкьван мектеб, А.Азимзадедин тIварунихъ галай Художниквилин Мектеб ва Азербайжандин Медениятдинни Харусенятдин Университетдин Къубадин филиал акьалтIарна.

1995-йисалай Невади Азербайжандин халичаяр вири дуьньядиз сейли ийизвай "Азерилме" фирмадин кьилин художниквиле кIвалахзава. Азербайжандин къадим халичайрин чешнеяр цIийи кьилелай туьхкIуьрна, абурун эскизар гьазурна, гьа халичаяр храниз регьбервал гузва. Адан регьбервилик кваз вишералди куьгьне халичадиз цIийи уьмуьр хганва. И чешнейрин арада лезги чешнеярни гзаф ава.

2005-йисалай Азербайжандин Художникрин Союздик экечIнавай жегьил художник цIийи выставкадиз гьазур жезва. Ам кьиляй-кьилди къадим гамариз талукьарнава ада. Азербайжандин халичачийрин чара-чара мектебрин чешнейрихъ галаз санал ада лезгийрин сеняткарри храй гамаризни кьилди чка чара авунва.

Вичин орнаментриз пешекарри чIехи тир къимет ганвай Невади и рекьяйни яратмишунар давамар хъийизва.

NEVA AĞALİYEVA

Ornamentalist rəssam kimi tanınan Nevanın "101 buta" adlı ilk fərdi sərgisi 1995-ci ildə Bakıda keçirilmişdir. Hazırda o, qədim xalça çeşniləri üzərində işləyir.

Neva Şahpələng qızı Ağaliyeva 1972-ci ildə Qusar şəhərində anadan olmuşdur. Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbini bitirib, Ə.Əzimzadə adına Rəssamlıq Məktəbində və Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin Quba filialının xalça rəssamlığı fakültəsində təhsil almışdır.

1995-ci ildən Neva Azərbaycan xalçalarını bütün dünyaya tanıdan "Azərilmə MMC"nin baş rəssamı vəzifəsində çalışır. O, qədim Azərbaycan xalçalarının bərpası üzərində işləyir, onların eskizlərinin hazırlanması və toxunması prosesinə rəhbərlik edir. Rəssamın rəhbərliyi ilə yüzlərlə qədim xalça çeşnisi yenidən həyata qaytarılmışdır. Onların arasında bir sıra qədim ləzgi xalça çeşniləri də vardır.

2005-ci ildən Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının üzvü olan gənc rəssam yeni sərgisinə hazırlaşır. Bu tematik sərgisini o, başdan-başa qədim xalça çeşnilərinə həsr etməyi qərara almışdır. Azərbaycan xalça sənətinin müxtəlif məktəblərinə həsr olunmuş həmin sərgidə bəzi ləzgi xalçalarının eskizləri də nümayiş etdiriləcəkdir.

Ornamentalist rəssam kimi peşəkarların diqqətini cəlb etmiş Neva bu sahədə də yaradıcılığını davam etdirir.

Нева Агъалиевадин гишерар. *Neva Ağaliyevanın butaları.*

КЪЕЙБУЛЛАГЬ МАМЕДОВ

Уьмуьрдин 50 йис халичайринни сумагрин чешнеяр туькIуьруниз серф авур и сенияткардиз вичин каталог чап авун кьисмет хьанач.

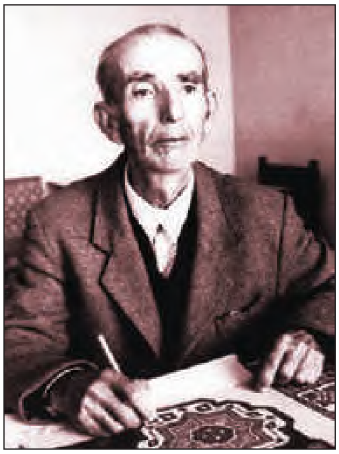

КцIар райондин Агъа Лакаррин хуьре зегьметдал рикI алай, гьахъ кIани са кас яшамиш жезвай. Гьар гатфарихъ тама чIуру жирерал къени къелемар илигдай ада. Абуру бегьер гайила гьикьван хвеши жедай касдиз. Вичихъ бул бегьер гудай багъ авай. Хуьруьнбуру гьил кьезил я лугьуз чпин багъларa къелемар адав илигиз тадай.

Чи дегь чIаварин чешнейрин бинедаллаз цIийибур арадиз гъайи Къейбуллагь Жаруллагьан хва Мамедов зурба сеняткар тир. Адан эсеррин экуь рангари, нехишрин суьгьуьрри, элементрин гзафвили инсанар гьейранардай. Совхозда кIвалахиз вичин чIехи хизан хуьзвай и касди ял ядайла гьиле къелем кьадай. Адан чешнеяр цIийи элементрин булвилелди, гьакIни халкьдин руьгьдиз мукьвавилелди тафаватлу тир. Ада 100-далай гзаф успагьи эсерар арадиз гъанай: "КцIар", "Агъа Лакар", "Силибир", "Яран сувар", "Гатфар", "Дербент", "Нарын кIеле", "Мел" ва мсб. "Азерхалча"дин коллегияди адан 10 чешне тестикьарна, абур хран КцIар райондин "Сумаг" артелдиз меслят акунай. Ина адан 3 чешне хранай.

Чешнеяр чIугван патал миллиметрдин цIарарин чарар жагъун тавурла ада вичи ихьтин чарар арадиз

QEYBULLA MƏMMƏDOV

Ömrünün 50 ilini xalça və sumaqların yeni çeşnilərini yaratmağa sərf etmiş sənətkara əsərlərinin kataloqunu çap etdirmək nəsib olmadı.

Qusar rayonunun Aşağı Ləgər kəndində zəhmətkeş, haqqı, ədaləti uca tutan bir ağsaqqal yaşayırdı. O, hər baharda yaxınlıqdakı meşədə neçə-neçə cır ağaca calaq vurardı. Həmin ağaclar bar verəndə sevinci aşıb-daşardı. Özünün də məhsuldar bağı var idi. Əli yüngül olduğuna görə çoxu kənddə calağ vurmağı ona etibar edərdi.

Qədim xalq sənəti olan xalçaçılığın vurğunu kimi köhnə naxışların əsasında yenilərini yaradan Qeybulla Carullah oğlu Məmmədovun əsərləri mövzularının təkrarsızlığı, rənglərinin əlvanlığı ilə seçilirdi. Sovxozda işləyib böyük ailəsinin qayğısını çəkən bu adam dincini alanda qələmə sarılardı. Uzun qış gecələrində onun pəncərəsində səhərə kimi işıq yanardı. Naxışların sehrinə düşüb ağlayar, gülər, qəm çəkər, sevinərdi. Onun çeşniləri elementlərinin zənginliyi, xalq ruhuna yaxınlığı və bənzərsizliyi ilə diqqəti cəlb edirdi. "Qusar", "Aşağı Ləgər", "Silibir", "Novruz bayramı", "Bahar", "Dərbənd", "Narın qala", "Mel" kimi əsərləri sənətkarlıq baxımından əvəzsiz idi. 100-dən çox əsərin müəllifi olan Q.Məmmədovun 10 əsərini "Azərxalça"nın kollegiyası təsdiq etmişdi. Qusarın "Sumaq" xalça ema-

гьидай. Им лугьуз тежедай хьтин залан зегьмет тир. Са чарчин винел ада ирид-муьжуьд юкъуз кІвалахдай. Са чешнедин винел лагьайтІа, ам варцаралди алахьдай. ХъуьтІуьн яргьи йифера экуьн яралди адан дакІардай экв кими жедачир. Вичин уьмуьр тирвал четинвилерни дарвилер чІугур, дуьньядин гьахъсузвилери чуькьвей, гагь пер, гагьни къелем кьуна гьакъисагьвилелди кІвалахай ам диплом гвай гзаф ксарилай савадлу тир. Ингье вилералди я вичин эсеррин выставка акун, яни каталог акъудун кьисмет хьанач адаз. Я са эсерни маса гуз хьанач касдивай. Къейбуллагь Мамедов 2006-йисуз рагьметдиз фена.

РУЬСТЕМБЕГ НАГЪИЕВ

Ватандивай яргъара яшамиш жезвай кцІарвийри адет яз районддай чпихъ галаз Руьстембега чІугур пейзажар тухуда.

КцІарви художник Руьстембег Нагъиев вичин пейзажралди сейли я. Кьуьхуьроба хуьруьн юкьван мектеб акьалтІарна, Бакудин А.Азимзадедин тІварунихъ галай училищеда, гуьгъуьнлай Азербайжандин Педагогикадин Институтдин художественный графикадин факультетда кІелай Руьстембеган гележегдихъ пешекарри чІехи умудар кутунай. Ингье кьисметди Руьстембег 10 йисуз сенятдивай яргъаларнай. Ам муаллимвал ийиз, райондин футболдин командадани къугъванай. Эхирни сенятди ам вичихъ ял хъувуна. Руьстембег вичин рикІ алай сенятдив ахгатна. Са шумуд йисан къене адан эсеррин суракьар вириниз чкІана. Гила адан хатІ гзафбуруз чир жезва. "Им Руьстембеган эсер я" лагьана дамахзава чи ватанэгьлийри.

latxanası onun 3 əsəri əsasında xalça toxumuşdu.

Xalçaçı rəssamların istifadə etdikləri millimetrlik xəttlər olan kağızları almaq imkanı olmayanda adi ağ kağız üzərində belə xəttləri özü çəkərdi. Bəzən bir kağızı bir həftəyə hazırlayardı. Hər əsərinin üzərində isə aylarla çalışardı.

Uzun qış gecələrində onun pəncərəsində səhərə kimi işıq yanardı. Diplomlu rəssamların çoxundan savadlı və istedadlı idi o. Əsərlərinin kataloqunu çap etdirmək sənətkarın ən böyük arzusu idi. "Mən dünyadan gedəndə onların taleyi necə olacaq?" - deyə fikirləşən ağsaqqal dünyadan nakam getdi.

RÜSTƏMBƏY NAĞIYEV

Vətəndən uzaqlarda yaşayan qusarlılar adətən doğma yurddan özləri ilə Rüstəmbəyin çəkdiyi təbiət lövhələrini aparırlar.

Qusarlı rəssam Rüstəmbəy Nağıyev çəkdiyi təbiət lövhələri ilə tanınır. Qusar rayonundakı Quxuroba kənd orta məktəbini bitirib, Bakıdakı Ə.Əzimzadə adına rəssamlıq məktəbini, sonradan Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun bədii qrafika fakültəsini bitirən Rüstəmbəy tələbəlik illərindən rəssamlıq istedadı ilə seçilirdi. Peşəkarlar onun gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirdilər. Lakin həyat onu 10 il sevdiyi sənətdən ayrı salır. O, müəllim işləyir, rayon futbol komandasında oynayır. Nəhayət, ürəyinin hökmü ilə yenidən öz sevimli peşəsinə qovuşur. Bir neçə il ərzində onun şöhrəti rayonun hüdudlarını aşır. Bir-birindən maraqlı tablolar, təbiət lövhələri yaradan bu fırça ustasının dəst-xətti o saat tanınır. "Bu, Rüstəmbəyin əseridir" sözləri indi tez-tez eşidilir.

БАГЬАР НУРАЛИЕВА

Адан эсеррай лезгийрин меденият, ацукьун-къарагъун, абурун адетар хъсандиз къатIуз жеда. Хайи чилин навар, хайи халкьдин руьгь ава Багьаран эсерра.

Багьара гьеле аялзамаз гьиле кисть кьуна. Вичин хиялра яратмишай образар кагъазриз куьчарун адан рикI алай кар тир. Багьара чIугур портретринни пейзажрин суракьар, и викIегь рушан алакьунар гьеле ада КцIар шегьердин 1-нумрадин юкьван мектебда кIелдай йисара мецера гьатнай.

1977-йисуз юкьван мектеб акьалтIарай Багьар Хейруллагьан руш Нуралиева Бакудин А.Азимзадедин тIварунихъ галай художниквилин мектебдиз гьахьна. Ина кIелун кьилиз акъудна ам Репинан тIварунихъ галай Ленинграддин Художественный Академиядин Бакудин филиалдик экечIна. Ругуд йисан къене ада сенятдин сирер мадни дериндай чирна ва вичин тема хкяна: ам лезгийрин ацукьун-къарагъун я. Академия акьалтIарна, суьретчивилин диплом къачур ам сенятдин шегьредиз акъатна. Гьа чIавалай мольбертдивни палитрадив вичин хизандив, вичин веледрив хьиз агатнава ам. Адан эсерар рикIел аламукьдайбур, гьиссериз эсердайбур я.

BAHAR NURƏLİYEVA

Onun əsərlərindən ləzgilərin mədəniyyəti, adət-ənənələri aydın duyulur. Doğma torpağın ab-havası, doğma xalqının ruhu var Baharın tablolarında.

Bahar hələ uşaq ikən əlinə fırça alıb. Xəyallarında yaratdığı obrazları kağıza köçürmək bu şair təbiətli qızın sevimli məşğuliyyəti olub. Hələ Qusar şəhərinin 1 saylı orta məktəbində təhsil alarkən onun çəkdiyi portretlərin və təbiət lövhələrinin xoş sorağı rayona yayılıb.

1977-ci ildə məktəbi bitirən Bahar Xeyrulla qızı Nurəliyeva Bakıdakı Ə.Əzimzadə adına rəssamlıq məktəbinə daxil olub və rəngkarlıq sənətinin sirlərini öyrənib. Burada təhsilini başa vuran gənc qız təhsilini Repin adına Leninqrad İncəsənət Akademiyasının Bakı filialında davam etdirib. Müəllimləri onun çəkdiyi əsərlərə yüksək qiymət verib, ruhlandırıblar. Rəssamlıq sənətinin incəliklərinə dərindən yiyələnən Bahar öz konkret mövzusunu tapıb: bu, ləzgilərin adət-ənənələridir. Akademiyanı bitirəndən bu günə kimi fırça və palitra onun ayrılmaz dostlarına çevrilib. Ailəsinə, övladlarına bağlandığı kimi bağlanıb onlara. Baharın əsərləri obrazlılığı və mənalılığı ilə diqqəti cəlb edir.

Б.Нуралиевадин эсерар: "ТIанурдин фу", "Мад са куьшуь", Чаравал".
B.Nurəliyevanın əsərləri: "Təndir çörəyi", "Daha bir küp", "Ayrılıq".

ГЬУНЕЛ ГЬАЖИБАЛАЕВА

Ада лезгийрин милли пекер мукъувай чирна ч1угур эскизар чпин колоритдалди тафаватлу я. Милли пекер цузвайбуру и эскизрикайни менфят къачузва.

Харусенятдал рик1 алайбур жегьил художник Гьунел Азизан руш Гьажибалаевадин эсеррихъ галаз фадлай таниш я. 1983-йисуз Бакуда дидедиз хьайи Гьунел, 283-нумрадин мектеб ва А.Азимзадедин т1варунихъ галай колледж акьалт1арна, 2008-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Художниквилин Академиядик экеч1на.

Вичихъ ч1ехи алакьунар авай и рушан гобеленрин, живописдин эсеррин кьилин образ адан дидебубадин ватан тир Къ1ар райондин Калунхуьр хуьр я. Кхьираг С.Керимовади 2006-йисуз Бакуда лезги аялар патал Европадин стандартрив кьадайвал чапдай акъудай "Рагъ хъуьрезва" ктабдин художник тир Гьунелан и рекьяй сифте камари адаз агалкьунар гьана. Ада марагълу персонажралди аялрин муьгьуьббат къазанмишна. Вич ктабдин графикадин художник хьиз тестикьарай Гьунела гила и рекьяй к1валахар давамарзава.

"Сувар" Лезги Манийринни Кьуьлерин Ансамблдин модельер хьизни вичихъ махсус хат1 авай Гьунела сенятдин и хелни вилик тухузва.

GÜNEL HACIBALAYEVA

Ləzgi milli geyimləri ilə yaxından maraqlanan Günelin yaratdığı eskizlər tarixiliyi və koloriti ilə seçilir. Milli paltar tikdirənlər bu eskizlərdən də istifadə edirlər.

Gənc rəssam Günel Əziz qızı Hacıbalayeva son illər sənətsevərləri öz uğurları ilə tez-tez sevindirir. 1983-cü ildə Bakıda doğulmuş, 283 saylı məktəbi və Ə.Əzimzadə adına rəssamlıq kollecini bitirib, hazırda Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının tələbəsi olan bu istedadlı qızın yaradıcılığında dekorativ-tətbiqi sənət nümunələri başlıca yer tutur.

Günelin qobelenlərinin, yağlı boya ilə çəkdiyi əsərlərinin əsas ilham mənbəyi valideynlərinin doğulub boya-başa çatdığı Qusar rayonunun Kalunxür kəndidir. Yazıçı S.Kərimovanın 2006-cı ildə Bakıda uşaqlar üçün ləzgi dilində Avropa standartlarına uyğun nəşr etdirdiyi "Günəş gülür" kitabının rəssamı olan Günelin kitab qrafikasında atdığı ilk addımları da uğurlu olmuşdur. Onun yaratdığı maraqlı personajlar uşaqların böyük məhəbbətini qazanmışdır. Peşəkarların diqqətini cəlb etmiş rəssam bu sahədə yaradıcılığını davam etdirmək fikrindədir.

"Suvar" Ləzgi Mahnı və Rəqs Ansamblının modelyeri kimi öz dəst-xətti ilə tanınan gənc rəssam son illər bu sahədə də maraqlı axtarışlar aparır.

Гьунелан эскизра лезгийрин милли пекер.

Günelin eskizlərində ləzgi milli geyimləri.

СУМАГ

Чи дегь чIаварин кеспи тир халичачивал халкьдик дамах кутазвай, лезгияр вири дуьньядиз сейли ийизвай сенятрикай я. Къадим девиррин тарихчийри кхьейвал, лезгийри гьеле чи эрадал къведалди сун гъаларикай, а гъалар рангунал вегьин патал чара-чара набататрикай менфят къачузвай. КцIара кьиле тухвай археологиядин ахтармишунрай аквазвайвал, чи эрадал къведалди VI-I виш йисара ва чи эрадин I-II виш йисара ина халичачивал вилик фенвай. Лезги халичайрин чешнейри и сенятдин чара-чара девиррикай хабар гузва. Чи халичачивилихъ кьетIен рехъ, кьетIен кIалуб, махсус техника ва рангар ава. Тарарин цуькверикай, пешерикай, хилерикай, дувулрикай рангар къачуз чирай лезгийри анжах ругъунрикай пуд ранг - яру, шуьтруь, жегьре рангар къачунай. Гуьгъуьнлай абуру и набатат гегьенш чилерал цанай. И кардихъ галаз машгъул хуьрерикай садни КцIар райондин Агъа Лакар хуьр тир. Ина цазвай ругъунар девейрин карванри къецепатан уьлквейриз тухудай.

“Дагъустандин тарих” (1968, Магьачкъала) ктабда кхьенвайвал, халичачивилинни сумагчивилин меркез Кьиблепатан Дагъустан тир. И кардал лезгийрин Миграгъ, Ахцегь, Гилияр, Мегьарамдхуьр, Кьурагь, КьепIир, Курхуьр, Зизик ва маса хуьрер иллаки чешнелу тир. Инра халичаяр, сумагар, рухар, гуьлуьтар хразвачир, сун гъалар гьазурзавачир са хизанни авачир. Къуба уездин ва Самур округдин халичачийри арадиз гъайи гамари гьам Дагъустандин, гьамни Азербайжандин лезгияр вири дуьньядиз сейли авунай. Вучиз лагьайтIа и гамар хaлисан инжияр тир. Гьавиляй урусрин машгьур этнограф Л.И.Лаврова вичин 1960-йисуз чапдай акъудай “Лезгины” очеркда кхьенай: “Лезги халичаярни сумагар Урусатдиз ва маса уьлквейриз сейли тир ва абур вирида гьевесдалди къачудай”.

Сумагар Дагъустанда ва Азербайжанда анжах лезги хуьрера хразвай. Гьавиляй гьар ханлухдихъ вичин халичачивилин карханаяр авай. XIX виш йисан кьвед лагьай паюна Азербайжанда вишералди кустар цех халичачивилив машгъул тир. Абурун арада анжах сумагар хразвай цехерни авай. Къа-

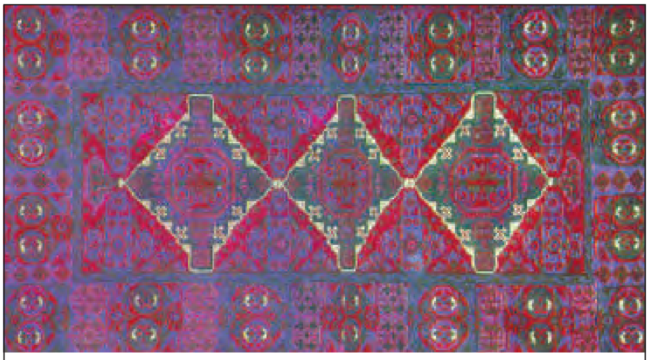

Лезги сумаг. Магьачкъаладин харусенятдин музей. 1957.
Ləzgi sumağı. Mahaçqala İncəsənət Muzeyi. 1957.

SUMAĞ

Xalçaçılıq ləzgilərin geniş yayılmış xalq tətbiqi sənəti növlərindəndir. Qədim dövr tarixçilərinin yazdıqları kimi, ləzgilər hələ eramızdan əvvəl yun saplar əyirməyi, həmin sapları müxtəlif bitkilərdən alınmış rənglərlə boyamağı bacarırdılar. Qusar rayonunda aparılmış arxeoloji qazıntıların nəticələri eramızdan əvvəl VI-I əsrlərdə və eramızın I-II yüzilliklərində burada xalçaçılığın inkişaf etdiyini sübut edir. Ləzgi xalçaçılığının özünəməxsus inkişaf yolu, texnikası, çeşni arealı olmuşdur. Bitkilərin çiçəklərindən, yarpaqlarından, budaqlarından və köklərindən müxtəlif rənglər almağı öyrənən sənətkarlar təkcə biyandan üç rəng: qırmızı, qəhvəyi və çəhrayı rəng alırdılar. Sonralar bu bitkini geniş sahələrdə becərməyə başlayırlar. Qusar rayonunun Aşağı Ləgər kəndində becərilən biyan dəvə karvanları ilə xarici ölkələrə aparılırdı.

“Dağıstan tarixi” (1968, Mahaçqala) kitabında yazıldığı kimi, xalçaçılığın və sumaqçılığın mərkəzi Cənubi Dağıstan sayılırdı. Bu sahədə ləzgilərin Miqrağ, Axtı, Giliyar, Məhərrəmxür, Qurah, Qepir, Kurxür, Zizik və başqa kəndləri daha çox məşhur idi. Burada elə ailə tapılmazdı ki, xalça, sumağ, palaz, corab toxumasın, yun saplar tədarük etməsin. Quba və Samur qəzalarında toxunmuş ləzgi xalçalarının şöhrəti bütün dünyaya yayılmışdı. Ona görə də tanınmış rus etnoqrafı L.İ.Lavrov 1960-cı ildə çap etdirdiyi “Ləzgilər” oçerkində yazırdı: “Ləzgi xalçaları və sumağları Rusiyada və başqa ölkələrdə məşhur idi və hamı onları həvəslə alırdı.”

Sumağlar tarixən həm Dağıstanda, həm də Azərbaycanda əsasən ləzgilər tərəfindən toxunmuşdur. Hər xanlığın özünün kustar xalçaçılıq emalatxanaları var idi. Onların arasında yalnız sumağla məşğul olan sexlər də az deyildi. Qazax və Gəncə xalçaları Tiflis bazarlarında, Qarabağ xalçaları Təbriz və İstanbulda, Quba sənətkarlarının geniş çeşidli məhsulları isə Quba və Dərbənd bazarlarında satılırdı. Buradan onlar Rusiyaya, Avropaya və Amerikaya aparılırdı. Bu işlə əsasən yerli yəhudilər məşğul olurdular.

“Sumağ” xovsuz xalça deməkdir. Axtı ləhcəsində ona “sımag” deyilir. Ləzgi dilli xalqlardan buduqlular

захдин ва Генжедин халичаяр Тифлисдин базарра, Къарабагъдин халичаяр Тебризда ва Истанбулда, Къуба халичаяр лагъайтIа, Къубадин ва Дербентдин базарра маса гудай. Инай абур Урусатдиз, Европадиз ва Америкадиз тухудай. И карда чкадин чувудар иллаки викIегь тир.

“Сумаг” гафуни чIичI авачир гам хьтин мана гузва. Ахцегь нугъатра адакай “сымаг”, Къуба нугъатра “сумаг” хьиз менфят къачузва. Лезги халкъарикай тир будугъвийри адаз “сумагъ”, хиналугъвийри “сумогъ” лугъуда. И лезги гаф Дагъустандин чIалаunion ризни фенва. Аварри адакай “сумахъ”, даргийри “сумокь”, лаквийри “сумакь” хьиз менфят къачузва. А халкьари чавай сумагар храз чирнаватIани, абурувай лезгийривай хьиз лап хъсан гамар храз жедач. Гьавиляй чи машгъур этнограф, тарихдин илимрин

доктор Сария Агъашириновади 1978-йисуз Москвада чапдай акъудай вичин “Материальная культура лезгин XIX-начало XX в” ктабда гьахълу яз кхьенай: “Сумагар хуруналди Дагъустандин халкьарин арада анжах лезгияр сейли тир”.

XVIII виш йисан сумагар (КцIарин музей)

XVIII əsr sumağları (Qusar muzeyi)

Азербайжанда сумагар КцIарин, Худатин, Къубадин, Къебелედин, Исмаиллыдин лезгийри иллаки хъсандиз храда. КцIара са сумаг хьайитIани авачир кIвал жагъич ваз. Инин сумагар нехишрин булвилелди, композицийрин тикрарсузвилелди сейли я. Ина гьар хуьруьхъ вичин чешне ава. Мисал яз “Лечет”, “Хьилер”, “Лацар”, “Щийихуьр”, “СтIур”, “Лакар”, “Вурвар”, “Яргун”, “Ясаб”, “Хуьрел” чешнеяр къалуриз жеда. КцIарви халичачийри “ПIатIнус”, “Хунчаяр”, “Фурар”, “Хурасан”, “Пуд фурар”, “Айбаладин фурар”, “КIекIер”, “Сафар”, “Мегъуьн пешер”, “Тапанчияр”, “КутIкутIар” хьтин чешнейрикай гегьенщдаказ менфят къачуда. КцIарин хуьрера лагьайтIа, гекъигиз тежедай хьтин чешнейралди хранвай гамарилай гьейри пурар патал куьлуь халичаяр, херцелагар, чувалар, гьебеяр, сун гуьлуьтар дуьшуьш жеда вал. Гагь-гагь са хуьруь арадиз гьанвай чешне муькуь хуьре гьалтдач. И сенятдал

bu sözü “sumax”, xınalıqlılar “sumox” kimi işlədirlər. Bu ləzgi sözü Dağıstan xalqlarının dillərinə də keçmişdir. Avarlar ona “sumax”, dargilər “sumok”, laklar “sumak” deyirlər. Həmin xalqların da sumağ toxumasına baxmayaraq, xalis sənət incilərini ləzgilər yaratmışlar. Kompozisiyalarının təkrarsızlığı, naxışlarının bolluğu, rənglərinin ahəngdarlığı və işlənmənin nəfisliyi ilə seçilən belə sumağlar bütün dövrlərdə peşəkarların diqqətini cəlb etmişdir. Məşhur etnoqraf, tarix elmləri doktoru Sariya Ağaşirinova 1978-ci ildə Moskvada rus dilində çap etdirdiyi “XIX əsrdə - XX əsrin əvvəllərində ləzgilərin maddi mədəniyyəti” kitabında qeyd etmişdir ki, “sumağı həm Azərbaycanda, həm də Dağıstanda əsasən ləzgilər toxuyurdu”.

Azərbaycanda sumağları əsasən Qusarın, Xudatın, Qubanın, Xaçmazın, Dəvəçinin, Qəbələnin, Oğuzun, İsmayıllının, Ağdaşın ləzgiləri toxuyurlar. Sumağ yüz illərdən bəri ləzgi məişətinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Ləzgi kəndlərində elə bir ev tapmaq çətindir ki, orada heç olmasa bir sumağ olmasın. Maraqlıdır ki, bir sıra ləzgi kəndlərinin öz naxışları vardır. Misal üçün, təkcə Qusarda “Ləcət”, “Hil”, “Ləzə”, “Zeyxür”, “Sudur”, “Həzrə”, “Yasab” və s. çeşnilər məşhurdur. Sumağ toxuyanlar adətən aşağıdakı ləzgi çeşnilərindən istifadə edirlər: “Furar”, “Aybaladin furar”, “Keker”, “Safar”, “Meğün peşer”, “Tapançayar”,

“Kutkutar”, “Patnus”, “Xunça”, “Xurasan”, “Afni” və s.

Ləzgi kəndlərində xalçalardan başqa yun saplardan toxunmuş naxışlı yəhərçələr, xerselaglar (səhəngaltı), çuvallar, heybələr, yastıqcalar, yun corablar geniş yayılmışdır. Hazırda Qusar rayonunun ən yaxşı xalçaçıları Hil, Yasab, Zeyxür, Urva, Xürel kəndlərinin sakinləri sayılırlar. Hillilər yalnız onlara məxsus olan “Хьилер” (Hil), “Хьелер” (“Oxlar”), “КIусар” (“Parçalar”), “Лекьенар” (“Nallar”), “КIурукIар” (“Tumurcuqlar”) çeşniləri ilə məşhurdur. Bu kənddə həmçinin xalça və sumağların “Пуд фурар”, “Ругуд фур”, “Иридар” (“Yeddilər”), “Муьжуьдар” (“Sək-

рикI алай дишегьлияр лагьайтIа, вишералди ава.

Алай аямда сумагрин виридалайни хъсан устIарар Хьиле, Ясабдал, ЦIийихуьре, Вурва, Хуьрелдал гьалтзава. Хьиливияр "Хьилер", "Хьелер", "КIусар", "Лекьенар", "КIурукIар" чешнейралди сейли я. Идалай гьейри абуру халичайрин ва сумагрин "Пуд фурар", "Ругуд фур", "Иридар", "Муьжуьдар", "Лезги гъед", "Бубуяр", "Къацар", "Алпандин фурар", "Рагар", "Яру нав", "Гъетер", "Цацар цуьк", "Эквер" хьтин чешнеярни храда.

121 йисуз уьмуьр гьалай, вич Ленинан ва Зегьметдин Яру Пайдах орденриз лайихлу хьайи Зибейда Шейдаевади 100 йисуз гамар хранай. "Шагь дагъ", "Зарлу Зибейда", "Гатфар", "КIеле", "Хунчаяр" хьтин цIийи чешнеяр арадал гъайи и дишегьлидин тIвар лезгийрин халичачивилин тарихда гьатна. Адан са кьадар халичаяр исятдани дуьньядин музейра хуьзва. Амма абур лезги чешнеяр тирди гзафбуруз чизвач.

Азербайжандин тIварван авай лезги алим, профессор Нуреддин Гьабибоваз, 1906-йисуз хранвай, "ЦIийихуьр" чешне хьиз машгьур тир пуд лезги халича Америкадин Пенсилвания штатдин Питтсбург шегьердин Карнеги институтдин музейда хуьзвайди вилералди акунай. Чи сейли художник, вичи сумагрин шумудни са чешнеяр арадиз гъайи Магьмуд Челебоваз лагьайтIа, лезгийрин "Гатфар" сумаг Лондондин Виктория ва Альбертино музейра акунай. Ада са бязи чешмейра "Гатфар" чешне "Къаракъашлы" хьиз къелемдиз ганвайдини къейд авунай.

"Гьеят" газетдин 1992-йисан 26-октябрдин тилитдиз акъатай интервьюда вичи 35 йисалай гзаф вахтунда "Азерхалча"дин рангар къачудай лабораториядиз регьбервал гайи, Къубадин Ерфи хуьряй тир технолог Мавлуд Мегьерремова Азербайжандин гьар зонадихъ, гьар райондихъ, гьар хуьруьхъ махсус чешнеяр авайди къейд авунай. Пешекарриз а чешнеяр гьасятда чир жеда. "Пиребедил", "Гьейраты", "Тебриз" хьтин халичайрихъ чпин ватан авай хьиз, "Сумаг"дихъни лезги ватан ава, лагьанай пешекарди.

Сумаг чIичI авачир гам я. Гьавиляй Кьиблепатан Дагъустандин Испик, Зизик, КIахцугъ, Юкьван СтIал хуьрерин агьалийри сумагриз гамарни лугьу-

Магьмуд Челебован "Жами Нур" сумаг.
Mahmud Çələbovun "Cami Nur" sumağı.

kizlər"), "Лезги гъед" ("Ləzgi ulduzu"), "Бубуяр" ("Lalələr"), "Къазар" ("Yaşıllar"), "Алпандин фурар", "Рагар" ("Sıldırımlar"), "Яру нав" ("Qırmızı"), "Гъетер" ("Ulduzlar"), "Цацар цуьк" ("Tikan çiçəyi"), "Эквер" ("Nur") kimi çeşniləri də toxunur.

121 il ömür sürmüş, Lenin və "Qırmızı Əmək Bayrağı" ordenlərinə layiq görülmüş Zibeydə Şeydayeva 100 il xalça toxumaqla məşğul olmuşdur. Hələ inqilabdan əvvəl Hil kəndindəki manufakturada xalça toxumuş bu qadın 1923-cü ildə Qusar şəhərində fəaliyyətə başlamış "Sumağ" xalça emalatxanasının ilk işçilərindən olmuşdur. Sonralar Qubaya köçmüş sənətkar buradakı xalça emalatxanasında çalışmışdır. "Şahdağ", "Zərli Zibeydə", "Bahar", "Qala", "Xonçalar" kimi yeni çeşnilər yaradan bu qadının toxuduğu bir neçə xalça və sumağ dünyanın məşhur muzeylərinin eksponatlarına çevrilmişdir.

Qusarlı alim, sənətşünaslıq elmləri doktoru, professor Nurəddin Həbibov 1906-cı ildə toxunmuş, "Zeyxür" ("ЦIийихуьр") adı ilə məşhur olan üç ləzgi xalçasının Amerikanın Pensilvaniya ştatındakı Pittsburq şəhərinin Karneqi İnstitutunun muzeyində saxlandığının şahidi olmuşdur. Adlı-sanlı rəssam, ləzgi sumağlarının bilicisi və tədqiqatçısı, onlarca sumağ çeşnisi yaratmış Mahmud Çələbov isə ləzgilərin məşhur "Qatfar" ("Bahar") sumağını Londonun Viktoriya və Albertino muzeylərində görmüşdür. Rəssam təəssüflə qeyd etmişdir ki, "Bahar" səhvən "Qaraqaşlı" kimi qələmə verilmişdir.

35 ildən artıq "Azərxalça" İstehsalat Birliyinin əyirici boyaq kombinatında laboratoriya müdiri işləmiş kimyaçı-texnoloq, əslən Qubanın Yerfi kəndindən olan Mövlud Məhərrəmov "Həyat" qəzetinin 1992-ci ilin 26 oktyabr sayında dərc olunmuş müsahibəsində Azərbaycanın hər zonasının, hər kəndinin, hər rayonunun öz çeşniləri olduğunu, peşəkarların onları asanlıqla tanıdıqlarını bildirmişdir. "Heyratı", "Təbriz" kimi çeşnilər azərbaycanlı sənətkarlar tərəfindən yaradıldığı kimi, sumağların da müəllifləri ləzgi sənətkarlarıdır, - deyə o, qeyd etmişdir.

Sumağ xovsuz xalça olub, onun ərişi yun saplardan hazırlanır. Sumağ toxuyanların alətləri, hətta leksikonu da fərqlənir. Ləzgi sənətkarları sumağda istifadə olunan rənglərə də adətən həmişə işlənən

да. Къецепатан уьлквейра памбагдин ваъ, сун гъаларин карашдал хранвай сумаг иллаки къиметлуди яз гьисабзава. Сумагдин тар, куьжуь (гъалар тIарамардай ракь), керкитI, регьни халичадинбурулай тафаватлу я. Лезги сумагар юкьван чешнедилай, фурарилай, цIилихрилай, яндилай, мукIратIрилай чир жеда. Халичайрин сеняткарриз чпин лексикон ава. Абуру лацу рангуниз “лац”, къацудаз “къаз”, вилидаз “вил”, хъипидаз “къиб”, чIулавдаз “мичI”, ярудаз “яр”, туьнт ярудаз “ал”, ачух ярудаз “экуь яр”, алахьнавай ачух ярудаз “ханумар”, казардин рангуниз “туракь”, цавун рангуниз “батурма”... лугьуда. Са рангунин 3-4 тавдикай менфят къачуда халичачийри.

Чи сумагрин тарифар XVIII виш йисалай гатIунна вири дуьньядиз чкIана. Адан цIудралди чешнеяр дуьньядин машгьур музейра хуьзва. Исятда Бакудин, Москвадин, Америкадин, Европадин чарачара музейрин экспонатрин арада цIудралди лезги халичаяр ава. Ингье абур “Къафкъаздин халичаяр” хьиз къалурзава. Имни дуьшуьшдин кар туш. Машгьур алим Летиф Керимова 1983-йисуз Бакуда акъудай “Азербайжандин халича” ктабда кхьенвайвал, 1899-йисуз Тифлисда халичачивал вилик тухун патал “Къафкъаздин кустар комитет” яратмишнай. 1914-йисуз адан музейни кардик акатнай. Комитетди халичайрин чешнеяр чарариз акъудиз вири Къафкъаздиз чукIурзавай. 1928-йисуз и комитет Закгосторгдив эвез авунай. Ина гьазурнавай эскизар Къафкъаздин халичачивилин карханайриз рекье твазвай. И идарадихъ бязи татугайвилер авайтIани (ада тIебии рангар Германиядай гъанвай химиядин рангаралди эвез авунвай), ада чешнейрин тIварар авайвал къалурзавай. Амма вучиз ятIани 1930-йисуз ина гьазурай 260 эскиздин садални тIварар алачир. Гьа и кар себеб яз цIудралди чешнеяр, гьакIни лезги чешнеяр акатай тIварар алаз хранва.

Советрин девирда халичайралди сейли тир Ахцегьа, Мегьарамдхуьре, Кьасумхуьре, КцIара, Къубада ва маса лезги районра халичаяр храдай кьилди карханаяр кардик кутунай. 1923-йисалай КцIар шегьерда кардик квай “Сумаг” артелдин кIвалахдарри 85 йисан къене вишералди сумагарни халичаяр хранай. 1962-йисалди сеняткарри артел патал халичаярни сумагар чпин кIвалера, чпиз кIани ва вердиш нехишрин бинедаллаз хразвай. Гьа и карди халкьдин эменни - чпихъ виш йисарин тарихар авай гзаф девлетлу чешнеяр кIватIуниз куьмек ганай. 1962-йисалай инихъ Къафкъаздин вири артелра хьиз КцIарани тIебии рангар химиядин рангаралди эвез хьунухьи, гьазур эскизрикай менфят къачуни

rənglərdən fərqli adlar vermişlər. Bu fakt sumağçılığın böyük inkişaf yolu keçdiyini sübut edir.

Ləzgi sumağlarının şöhrəti orta əsrlərdə bütün dünyaya yayılmışdır. Quba, Dərbənd və Axtı bazarlarında satışa çıxarılan sumağlar buradan müxtəlif ölkələrə yayılmışdır. Hazırda Bakının, Moskvanın, Peterburqun, Avropanın və Amerikanın müxtəlif muzeylərinin eksponatları arasında onlarca ləzgi sumağı və xalçası vardır. Lakin onlar “Qafqaz” adı ilə nümayiş etdirilir. Bu da təsadüfi deyildir.

Məşhur alim Lətif Kərimov 1983-cü ildə Bakıda nəşr etdirdiyi “Azərbaycan xalçası” kitabında yazır ki, xalçaçılığı inkişaf etdirmək məqsədi ilə çar hökuməti 1899-cu ildə Tiflisdə “Qafqaz kustar komitəsi” yaratmış, 1914-cü ildə komitənin nəzdində muzey fəaliyyətə başlamışdı. Həmin komitə xalça çeşnilərini eskizlərə köçürüb, bütün Qafqaza yayırdı. 1928-ci ildə bu təşkilat Zakqostorqla əvəz olunur. İşində bir sıra nöqsanlar olsa da (burada təbii rənglər Almaniyadan gətirilmiş kimyəvi boyalarla əvəz edilmişdi) o, xalça çeşnilərinin adlarını olduğu kimi göstərirdi. Lakin 1930-cu ildə burada hazırlanmış 260 eskizin heç birinin üzərində ad göstərilməmişdir. Bu səbəbdən bir sıra Azərbaycan çeşnisi kimi, onlarca ləzgi çeşnisi də it-bat olmuşdur.

Sovet hökuməti qurulanda öz xalçaları ilə məşhur olan Axtı, Məhərrəmkənd, Qasımkənd, Quba və Qusar rayonlarında ayrıca xalça emalatxanaları fəaliyyətə başlayır. 1923-cü ildə yaradılmış Qusar şəhərinin “Sumağ” emalatxanasında son illərə kimi yüzdən artıq çeşni əsasında min kvadratmetrlərlə xalça və sumağ toxunmuşdur. Bu iş xalqın yüz illər boyu yaratdığı sənət nümunələrini toplamağa imkan vermişdir. Lakin 1962-ci ildən Qafqazın bir sıra emalatxanalarında olduğu kimi Qusarda da təbii boyaların kimyəvi rənglərlə əvəz olunması, hazır eskizlərdən isti-

Нева Агъалиевади туьхкIуьрнавай “ГьасанкIеле” чешне
Neva Ağaliyevanın bərpa etdiyi “Həsənqala” çeşnisi

халичачивилин сенятдиз кьецI гана. Вини кьиляй буйругъ гайи ксари халичачияр чеб художникарни, рангарин устIарарни тирди рикIелай ракъурна. Халисан сеняткарди гъаларни вичи ийида, абурун рангарни вичи гьазурда. Гатфарилай зулун къаяр алукьдалди абуру тамарай жуьреба-жуьре набататар кIватда. КIерецдин чкалар, мегъуьн къузаяр, мертер, жумун пешер, шумудни са тарарин дувулар, хилер, пешер кIватIна абурув гъалар рангда. Ирид рангунин гьар садакай са шумуд жуьредин тав къачуда. Гьавиляй дегь чIавара хьиз гилани халисан сенятдин эсердиз элкъвезвай гамар кIвалера хразва.

И сенят рекьин тийиз, ара датIана вилик физвайди вичин 77 йисан уьмуьрдин 50 йис лезги сумагрин цIийи чешнеяр яратмишуниз серф авур КцIар райондин Агъа Лакар хьуьруьн эгьли Кьейбуллагь Мамедован эскизри субутзава. Чи тIебиатдин иервилив, чи халкьдин медениятдивни адет-къарагъунив къазвай и эскизар рикI алаз чIугунва ада. Касди яратмишай сумагрин 50 чешнедикай 10 "Азерхалча"ди къабулнай ва вичин коллегиядал абур хрун патал талукь къарар акъуднай.

Эхиримжи йисара КцIара халичаяр хранив ксарни машгъул жезва. Месела, лацуви Тофик Абдулрзадин хва Балалиева хранвай цIудралди сумагар Лацариз хас чешнейралди тафаватлу я. Хьиле химиядин муаллим Рамиддин Алияровани адан руша Кемаледи хразвай халичайринни сумагрин тарифар яргъариз чкIанва.

"Чи халичайрин гиширра лезги халкьдин руьгь, ватандиз муьгъуьббат, хайи накьвадин атир ава. Абурук чи мифологиядин, фольклордин камаллувал, чи манийрин, гьавайрин аваз, верцIивал какахьнава, гьавиляй абур гьасятда чир жеда", - лагьай профессор Нуьреддин Гьабибов гьахълу тир.

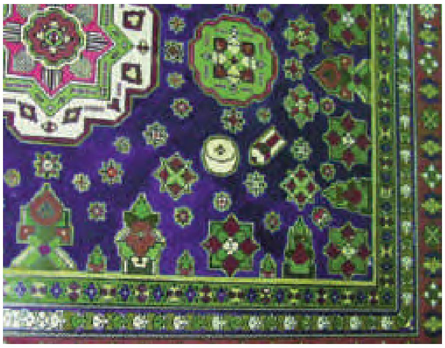

Кьейбуллагь Мамедован сумагрин чешнеяр.
Qeybulla Məmmədovun sumağ çeşniləri.

fadə edilməsi xalçaçılıq sənətinə ağır zərbə vurdu. Sənətkarlığın səviyyəsi aşağı düşdü, şablonçuluğa şərait yarandı. Xalçaçıların həm rəssam, həm də boyaqçı olduqları unuduldu.

Əsl sənətkar sapları özü əyirdiyi kimi, boyanı da özü hazırlayır. Yaz gələndən payızın sonlarına kimi onlar meşələrdən, çəmənlərdən müxtəlif bitkilər - qoz qabığı, palıd qozası, heyva yarpağı toplayır, müxtəlif ağacların köklərini, yarpaqlarını və çiçəklərini qurudub onlardan aldıqları boyalarla yun sapları boyayırlar. Bir rəngin yeddi çalarından istifadə edən bu sənətkarlar hazırda qədim dövrlərdə olduğu kimi, xalçaçılıqla öz evlərində fərdi qaydada məşğul olmağa üstünlük verirlər.

Sumağçılığın ölməz sənət olduğunu 77 illik ömrünün 50 ilini yeni çeşnilər yaratmağa həsr etmiş xalq sənətkarı, Qusar rayonunun Aşağı Ləgər kəndinin sakini Qeybulla Məmmədovun eskizləri də sübut edir. Doğma təbiətin gözəlliklərini, ləzgi xalqının mədəniyyətini və adət-ənənələrini öz eskizlərində əks etdirən bu sənətkarın yaratdığı 50 eskizdən 10-nu "Azərxalça"nın kollegiyası təsdiq etmiş və toxumaq üçün tövsiyə etmişdir.

Son illər Qusarda xalça toxumaqla bəzi kişilər də məşğul olur. Ləzə kəndinin sakini Tofiq Abdulrza oğlu Balaliyev toxuduğu xalça və sumaqlarda doğma kəndinə xas çeşnilərdən istifadə edir. Hil kəndinin müəllimi Ramiddin Əsgərov isə qədim Hil çeşnilərini qızı Gülnarə ilə bir yerdə yeni üslubda toxumaqla ad qazanmışdır. "Bizim xalçalarımızın naxışlarında xalqın ruhu, vətən sevgisi, doğma torpağın ətri var. Onlarda mifologiyamızın, folklorumuzun müdrikliyi, musiqimizin şirinliyi duyulur. Ona görə də onları o saat tanımaq olur", - deyən professor Nurəddin Həbibov haqlı idi.

КВЕЗ ЧИДАНИ?

Районда 20 медениятдин кӀвал, 42 клуб, 77 ктабхана, са харусенятдин мектеб, Гьукуматдин Лезги Драмтеатр, тарихдин музей, галерея ва медениятдин парк кардик ква.

* * *

1938-йисуз КцӀарин манийринни кьуьлерин ансамблди Москвада Азербайжандин медениятдин декадада иштиракна. Ансамблдиз кцӀарви муаллим Мустафаев Мустафа Хелефан хци регьбервал гузвай. Ансамблди "Лезгинка" кьуьлуналди вири гьейран авунай. КцӀарвийрихъ галаз санал Хьилерин хуьруьн зуьрнечийрини сегьнедал чпин гьунар къалурнай.

* * *

Регьбервал гузвайди А.Велиханов, балетмейстер Къ.Къениев тир КцӀар Райондин Лезги Халкьдин Манидинни Кьуьлерин Ансамбль 1967-йисуз VI Виридуьньядин жегьилрин фестивалдин лауреат хьанай. Къени Къениев, Къенфет Гьезерова, Нина Мамедова къизилдин, далдамчияр Мурсал Агьмедов ва Михаил Елизаров гимишдин медалриз лайихлу хьанай.

* * *

1968-йисуз КцӀара сифте яз Манидин сувар кьиле фена.

* * *

Хьилерин хуьруьн медениятдин кӀвале 1976-йисуз Эмруллагь Залован регьбервилик кваз тешкил хьайи "Мел" фольклордин ансамблди лезгийрин къадим адетрикай тир мел теблигь ийизвай. Ансамблдик Ленинан тӀварунихъ галай совхоздин фялеяр, мектебдин аялар ва жегьилар акатзавай. Коллективди 1979-йисуз республикадин фестивалда пуд лагьай чка кьунай. 1980-йисуз медени-маарифдин коллективриз талукь конкурсда сад лагьай чка кьур ада, республикадин медениятдин министерстводин Яру пайдах ва пулунин премия къачунай. 1987-йисуз республикадин II фестивалдин лауреат хьайи ансамблдиз "Халкьдин коллектив" тӀвар ганай.

* * *

ТӀигьиржалдин "Перизада" фольклордин ансамбль 1977-йисуз арадиз гьанай, 1980-йисалай ам райондин медениятдин кӀвалин коллективдиз элкъвенай. 1979-йисуз Ашукь Алескеран тӀварунихъ галай Республикадин Халкьдин Яратмишунрин КӀвале кьиле тухвай конкурсда и коллектив 2 лагьай чкадиз лайихлу хьанай. 1987-йисуз "Перизада" республикадин фестивалдин лауреат хьанай. Ада Баку, Сумгаит, Къуба, Хачмаз, Дагъустан Республикадин Мегьарамдхуьр, СтӀал Сулейман районра концертар

BİLİRSİNİZMİ?

Rayonda 20 mədəniyyət evi, 42 klub, 77 kitabxana, 1 incəsənət məktəbi, Ləzgi Dövlət Dram Teatrı, tarixdiyarşünaslıq muzeyi, rəsm qalereyası, mədəniyyət və istirahət parkı fəaliyyət göstərir.

* * *

1938-ci ildə Qusarın mahnı və rəqs ansamblı Moskvada Azərbaycan mədəniyyəti ongünlüyündə iştirak etmişdir. Ansambla qusarlı müəllim Mustafayev Mustafa Xələf oğlu rəhbərlik edirdi. Ansamblın ifasında "Ləzginka" rəqsi paytaxt tamaşaçılarını heyran etmişdir. Onlarla birgə Hil kəndinin zurnaçıları da çıxış etmişlər.

* * *

Bədii rəhbəri A.Vəlixanov, baletmeysteri Q.Qəniyev olan Qusar Rayon Ləzgi Xalq Mahnı və Rəqs Ansamblı 1967-ci ildə VI Ümumdünya gənclər festivalının laureatı olub. Qəni Qəniyev, Qənfət Həzərova, Nina Məmmədova qızıl medala, nağaraçalanlar Mürsəl Əhmədov və Mixail Yelizarov gümüş medala layiq görülüblər.

* * *

1968-ci ildə Qusarda ilk dəfə Mahnı bayramı keçirilmişdir.

* * *

1976-cı ildə Hil kənd mədəniyyət evində yaradılan, Əmrulla Zalovun rəhbərlik etdiyi "Mel" folklor ansamblı ləzgilərin qədim iməcilik adəti olan melin təbliği ilə məşğul idi. Ansambl Lenin adına sovxozun fəhlələrindən, məktəblilərdən və mədəniyyət evinin işçilərindən təşkil olunmuşdu. Kollektiv 1979-cu ildə respublika festivalında üçüncü yerə, 1980-ci ildə mədəni-maarif müəssisələrinin fəaliyyətinə ictimai baxışın yekunlarına görə Respublika Mədəniyyət Nazirliyinin keçici Qırmızı bayrağına və pul mükafatına layiq görülmüşdür. 1987-ci ildə keçirilmiş II Respublika festivalının laureatı olmuş ansambla həmin il "Xalq kollektivi" adı verilmişdir.

* * *

Tahircalın "Pərizada" folklor ansamblı 1977-ci ildə yaradılmışdır. 1980-ci ildən kollektiv rayon mədəniyyət evində fəaliyyətini davam etdirmişdir. Onun əsas məqsədi ləzgi toy adətlərini təbliğ etmək idi. 1979-cu ildə Aşıq Ələsgər adına Respublika Xalq Yaradıcılığı Evi tərəfindən keçirilmiş respublika baxışında kollektiv ikinci mükafata layiq görülmüş, 1987-ci ildə II respublika xalq yaradıcılığı festivalının laureatı olmuşdur. Bakı, Sumqayıt, Quba, Xaçmaz, Dağıstan Respublikasının Məhərrəmkənd, S.Stalski rayon-

ганай. Ансамблдин кIвалах КцIар районда гегьенш-диз теблигъ авун къарардиз къачунай.

* * *

1986-йисуз Бакуда кьиле фейи "КцIарин югъ" гзафбурун рикIел алама. Ина "Перизада" ва "Шагь дагъ" ансамблрин, мучугъви пагьливан Жаруллагь Пиримован, кцIарви иллюзионист Дарвин Велиханован алакьунрал вири гьейран хьанай.

* * *

"Са кьибле шегьерда" кино-фильмда фекьидин ролда къугъвай Ших Решидан хва Решидов КцIар райондин Ясабуба хуьряй я. Им ада къугъвай цIудралди роларикай сад я. 1906-йисуз дидедиз хьайи и кьакьан буйдин, акунар авай касди вичин уьмуьрдин эхирдалди Азербайжандин Санайидин Институтда лаборантвиле кIвалахна.

* * *

1986-йисуз СтIал Сулейманан тIварунихъ галай Лезгийрин Гьукуматдин Драм Театрдин артист, вич КцIар райондин Нежефхуьряй тир Бесира Ибрагьимовадиз "Дагъустан Республикадин лайихлу артист" гьуьрметдин тIвар гана. Гзаф марагълу ролара къугъвай Б.Ибрагьимова тамашачийрин рикI алай сеняткар тирвиляй и тIварцIиз лайихлу хьана.

* * *

1990-йисуз Загьир Мустафаева регьбервал гузвай "Трилло" ансамблдиз "халкьдин коллектив" тIвар ганай. И ансамблди халкьдин маниярни кьуьлер арадал хкизвай.

* * *

Алатай асирдин 90-йисара Бакуда "Самур", Сумгаитда "Шагь дагъ", Худата "Муьшкуьр" медениятдин меркезар кардик акатуник кцIарвийрини пай кутунай.

* * *

Яргунви Зейнеддин Мамедханован, райондин Харусенятдин Мектебдин муаллим Султанагьмед Хаметован, Хуьлуьхърин клубдин кIвалахдар Расим Рзаеван, "Шагьнабат" ансамблдин кьил Новиддин Жигарован хизанрин ансамблар 90-йисара сейли тир.

* * *

Сумгаитдин "Шагь дагъ" медениятдин меркездин кьил Тарлан Шейдаев тир. Азербайжандин Медицинадин Институт акьалтIарна духтурвиле кIвалахзавай ам алатай асирдин 90-йисара гьакIни композитор ва маничи хьиз сейли тир. "Эминан гьарай", "Дустариз", "Ахвар", "Лезги рушар" хьтин цIудралди манияр теснифай Тарлан 1991-йисуз Магьачкъалада кьиле фейи "Лезгистандин авазар" фестивал-

larında konsertlər vermişdir. Ansamblın işinin rayonda yayılması tövsiyə edilmişdir.

* * *

1986-cı ildə Bakıda Qusar günü keçirilmişdir. "Pərizada" və "Şahdağ" ansambllarının, mucuqlu kəndirbaz Carulla Pirimovun çıxışları, illüzionçu Darvin Vəlixanovun gözbağlıcaları tamaşaçıların marağına səbəb olmuşdur.

* * *

"Bir cənub şəhərində" kino-filmindəki molla rolunda çəkilmiş Şıx Rəşid oğlu Rəşidov əslən Qusar rayonunun Yasaboba kəndindən idi. Bu, onun oynadığı onlarca roldan biridir. 1906-cı ildə anadan olmuş bu ucaboy, yaraşıqlı adam ömrünün sonuna kimi Azərbaycan Sənaye İnstitutunda laborant işləmişdir.

* * *

1986-cı ildə Süleyman Stalski adına Ləzgi Dövlət Dram Teatrının artisti, əslən Qusar rayonunun Nəcəfkənd kəndindən olan Bəsirə İbrahimovaya Dağıstan Respublikasının əməkdar artisti adı verilmişdir. Bir-birindən maraqlı rolların mahir ifaçısı olan Bəsirə İbrahimova tamaşaçıların sevimlisi kimi bu şərəfə nail olmuşdur.

* * *

1990-cı ildə "Trillo" ansamblına "xalq kollektivi adı verilmişdir. Məqsədi xalq mahnı və rəqslərini yaşatmaq olan bu kollektivə Zahir Mustafayev rəhbərlik etmişdir.

* * *

Ötən əsrin 90-cı illərində Bakıda "Samur", Sumqayıtda "Şahdağ", Xudatda "Müşkür" mədəniyyət mərkəzlərinin yaradılmasına qusarlılar da öz töhfələrini vermişlər.

* * *

Həzrəli Zeynəddin Məmmədxanovun, rayon incəsənət məktəbinin müəllimi Sultanəhməd Xamətovun, Xuluq kənd klubunun işçisi Rasim Rzayevin, rayon mədəniyyət evi "Şahnabat" xalq çalğı alətləri ansamblının solisti Noviddin Cigarovun ailə ansamblları 90-cı illərdə məşhur idi.

* * *

Sumqayıtdakı "Şahdağ" mədəniyyət mərkəzinə Tərlan Şeydayev rəhbərlik etmişdir. Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunu bitirib həkim işləyən bu gənc ötən əsrin 90-cı illərində həm də bəstəkar-ifaçı kimi tanınmışdı. "Eminin harayı", "Dostlara", "Yuxu", "Ləzgi qızları" kimi onlarca mahnının müəllifi olan Tərlan 1991-ci ildə Mahaçqalada keçirilmiş "Ləzgistanın avazları" festivalının laureatı olmuş-

дин лауреат хьанай. Адан регьбервилик кваз Сумгаитдин медениятдин меркезда “Чубарук” аялрин хор, “Кард” инструментал ансамбль, “Ша эл” вокал-инструментал ансамбль кардик квай. Ам “Силибир” ансамблдин макьамчи хьизни сейли тир.

* * *

1992-йисан 2-июндиз Азербайжан Республикадин Министррин Кабинетдин 373-нумрадин къарардалди КцIара Гьукуматдин Лезги Драм Театр кардик кутуна.

* * *

1995-йисуз районда 5 халкьдин коллектив авай. “Перизадади” мехъерин адетар, “Мелди” чи этнография, “Триллоди” халкьдин кьуьлер, “Шагь дагъ” ва “Шагьнабатди” халкьдин гьаваяр теблигъ ийизвай.

* * *

Райондин медениятдин кIвалин “Шагьнабат” фольклордин ансамблди 2000-йисуз Туьркиядин 29 шегьерда концертар ганай.

* * *

XX асирдин 90-йисара Манкъулидхуьруьн “Дуствал”, Къалажухдин “Мелодия”, Хьилин “Яран эквер”, ТIигьиржалдин “Гирлида”, Вурварин “Шарвили”, Яргунин “КIеледхуьр”, Ширвановкадин “Самур”, Ясабрин “Къазанбулах”, ГуьндуьзкIеледин “Гуду”, КцIарин “Кард”, “Къайи булах”, “Шагь дагъ” ансамблри лезгийрин меденият, харусенят ва фольклор теблигъ авуник чIехи пай кутунай.

* * *

Лезги халкьдин яратмишунрин къадим хилерикай сад тир халкьдин спорт вилик тухуник Пиралдин, Мучугърин ва Лечетдин симин пагьливанри чIехи пай кутунай.

* * *

ЦIуру Худатрин хуьряй тир зуьрнечи Эмирчубан Аюбов чIехи сеняткар тир. Ватандин ЧIехи дяведилай кьулухъ ам вичин рикI алай и сенятдив мукьувай эгечIнай, ада КцIар Райондин Халкьдин Яратмишунрин кIвалин зуьрнечийрин кIеретIдихъ галаз санал са шумудра Москвада концерт ганай.

* * *

“Азербайжанфильмди” “Фетали хан”, “Мегьман”, “Мани икI арадиз къвезва”, “Заз кьуьлиз кIанзава” ва маса филмар КцIара чIугунвайди я.

* * *

“Лейли ва Межнун” кино-фильмда Нофелан ролда КцIарин Куьгьне Худат Къазмаяр хуьруьн эгьли Руфет Агьакишидин хва Ханметов къугъванай.

* * *

“Кфилдин ван” фильм КцIар райондин Хьил, Ясаб, Уьнуьгъ ва Хурай хуьрера чIугунва.

dur. Onun rəhbərliyi altında Sumqayıt mədəniyyət mərkəzində “Çubaruk” uşaq xoru, “Kard” instrumental ansamblı, “Şa el” vokal-instrumental ansamblı fəaliyyət göstərmişdir. O, “Silibir” ansamblının ifaçısı kimi də məşhur idi.

* * *

1992-ci ilin iyulun 2-də Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 373 saylı qərarı ilə Qusar rayonunda Dövlət Ləzgi Dram Teatrı yaradılmışdır.

* * *

1995-ci ildə rayonda 5 xalq kollektivi var idi. “Pərizada” milli toy adətlərini, “Mel” etnoqrafiyanı, “Trillo” xalq rəqslərini, “Şahdağ” estrada mahnılarını, “Şahnabat” xalq musiqisini təbliğ edirdi.

* * *

Rayon mədəniyyət evinin “Şahnabat” folklor ansamblı 2000-ci ildə Türkiyənin 29 şəhərində konsertlər vermişdir.

* * *

Ötən əsrin 90-cı illərində İmamqulukənddə “Dustval”, Qələcuqda “Melodiya”, Hildə “Yaran ökör”, Tahircalda “Qirlida”, Urvada “Şarvili”, Həzrədə “Keledxür”, Şirvanovkada “Samur”, Yasabda “Qazanbulaq”, Gündüzqalada “Gudu”, Qusarda “Kard”, “Qayi bulaq”, “Şahdağ” ansambllarının ləzgi mədəniyyətinin, incəsənətinin və folklorunun təbliğində misilsiz xidmətləri olmuşdur.

* * *

Ləzgilərin qədim xalq yaradıcılığı növlərindən biri olan xalq idmanını yaşatmaqda və təbliğ etməkdə Piral, Mucuq və Ləcət kəndirbazlarının böyük rolu olmuşdur.

* * *

Köhnə Xudat kəndinin yetirdiyi sənətkar Əmirçoban Əyyubovun zurnada çaldığı xalq havalarının sorağı uzaqlara yayılmışdı. Böyük Vətən müharibəsindən sonra o, sevdiyi sənətinə yenidən qovuşmuş, Qusar Rayon Xalq Yaradıcılığı Evinin zurnaçılar dəstəsi ilə birlikdə bir neçə dəfə Moskvada çıxış etmişdi.

* * *

“Azərbaycanfilm”in istehsalı olan “Fətəli xan”, “Mehman”, “Mahnı belə yaranır”, “Mən rəqs etmək istəyirəm” və başqa filmlər Qusarda çəkilmişdir.

* * *

“Leyli və Məcnun” kino-filmindəki Nofəl rolunda Qusarın Köhnə Xudat Qazmaları kəndinin sakini Rüfət Ağakişi oğlu Xanmətov çəkilmişdir.

* * *

“Tütək səsi” filmi Qusar rayonunun Hil, Yasab, Əniğ və Xuray kəndlərində çəkilmişdir.

КцIарин Агропедтехникумдин оркестр. 1934.
Qusar Aqropedtexnikumunun orkestri. 1934.

КцIар райондин медениятдин кIвалин ансамбль. 1946.
Qusar rayon mədəniyyət evinin ansamblı. 1946.

Алатай асирдин 40-йисара КцIарин аялрин кIвалин ансамблдин хъсан суракьар яргъариз чкIанвай. *Ötən əsrin 40-cı illərində Qusardakı uşaq evinin ansamblının xoş sorağı uzaqlara yayılmışdı.*

КцIар райондин медени уьмуьрдин яхцIур йис (1945-1985-йисар) Ксения Григорьевна Ксендзовскаядин тIварцIихъ галаз алакъалу я. Ада 25 йисуз шегьердин медениятдин кIвализ, 35 йисуз лагьайтIа, шегьердин дишегьлийрин советдиз регьбервал гана. Вич Украинадай тир, гъуьл дяведа гьелек хьайи дишегьли вичин пуд аялни галаз КцIариз куьч хьанай ва уьмуьрдин эхирдалди ина яшамиш хьанай. КцIара гьар йисуз тухузвай манийрин мярекатар, хъуьтIуьн гъелеррай авахьунин ва конкияр гьалунин гьуьжетунар халисан сувариз элкъуьрун патал ада чIехи алахъунар ийидай. Гатфариз ва гатуз шегьердин паркуна ада тешкилдай концертар, кьуьлерин йифер вирибурун рикIяй жедай.

Qusar rayonunun mədəni həyatının qırx illik dövrü (1945-1985-ci illər) Kseniya Qriqoryevna Ksendzovskayanın adı ilə bağlıdır. O, 25 il şəhər mədəniyyət evinin müdiri, 35 il şəhər qadınlar şurasının sədri kimi fəaliyyət göstərmişdir. Əslən Ukraynadan olan Kseniya əri cəbhədə həlak olandan sonra üç övladı ilə Qusara köçmüş və ömrünün sonuna kimi burada yaşamışdır. O vaxtlar Qusarda yay aylarında keçirilən mahnı bayramlarının, qışda təşkil olunan xizək və kirşəsürmə yarışlarının təşkilatçısı olan bu qadın həmin yarışların əsl bayrama çevrilməsindən ötrü əlindən gələni edərdi. Onun rəhbərliyi ilə şəhər parkında keçirilən konsertlər, rəqs axşamları uzun illər hamının maraq və sevinclə gözlədiyi istirahət növü olmuşdur.

1937-йисуз Москвада кьиле фейи I Азербайжандин медениятдин йикъарин иштиракчи Мустафа Хелилан хва Мустафаеван кьуьлуни вири гьейранарнай.
1937-ci ildə Moskvada keçirilmiş I Azərbaycan mədəniyyəti günlərinin iştirakçısı Mustafa Xəlil oğlu Mustafayevin rəqsi hamını heyran etdi.

Gülnarə Bayramova “Suvar” rəqs məktəbində dərs zamanı. 2010.
Гуьлнара Байрамовади “Сувар” кьуьлерин мектебда тарс гудайла.

КцIара Магьсулдин сувар. 1969.

Qusarda Məhsul bayramı. 1969.

“Сувар” ансамбль Азербайжандин кьадардиз тIимил тир халкьарин жегьилрин яратмишунрин фестивалда. 2009.
“Suvar” ansamblı Azərbaycanın azsaylı xalqlarının yaradıcı gənclərinin festivalında çıxış edir. 2009.

КцӀарви макьамчийрикай гзафбуру Санаил Шихгьейбетан хва Мустафаев чпин муаллим яз гьисабда. Яргъал йисара ада, Физеммед Куругълиева ва Белкъи Шихвердиева арадиз гъайи триоди концертриз, мехъерриз, элдин мярекатриз ярашух ганай. Зуьрнедал, кларнетдал, тардал, гармондал устадвилелди ягъидай С.Мустафаева цӀудралди кцӀарви сенятдив агуднай. Абурукай садни адан хва Сабир я. Яргъал йисара райондин медениятдин кӀвализ, Харусенятдин Мектебдиз регьбервал гайи Сабир Мустафаев кларнет устадвилелди ягъизвай пешекар хьиз сейли я.

Qusarlı musiqiçilərin çoxu Sanail Şixheybət oğlu Mustafayevi öz müəllimi hesab edir. Uzun illər ondan, Fizəmməd Koroğluyevdən və Bəlqi Şixverdiyevdən ibarət trio konsertlərə, toylara, el məclislərinə yaraşıq verib. Zurnada, klarnetdə, tarda və qarmonda ustalıqla çalan S.Mustafayev neçə-neçə qusarlını sənətə gətirib. Onlardan biri də öz oğlu Sabirdir. Uzun illər rayon mədəniyyət evinə, sonralar isə İncəsənət Məktəbinə rəhbərlik etmiş Sabir Mustafayev klarnetdə məharətlə çalan peşəkar kimi tanınır.

Мелик Бахышов (чапла патай), Сабир Мустафаев, Мурсал Агьмедов ва Имамали Илясов концертдин береда.
Məlik Baxışov (soldan), Sabir Mustafayev, Mürsəl Əhmədov və İmaməli İlyasov konsert zamanı.

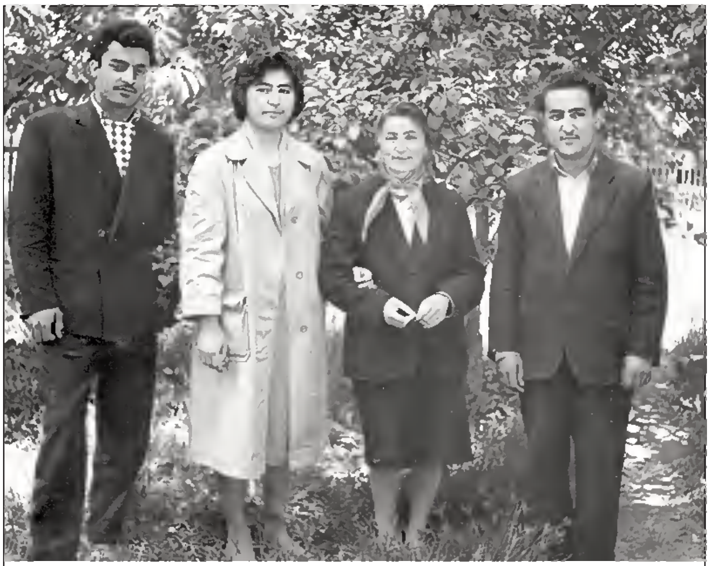

Райондин харусенятдин мектебдин сад лагьай директор Октай Аллагьвердиев (эрчӀи патай). 1962.
Qusar incəsənət məktəbinin ilk direktoru Oqtay Allahverdiyev (sağda). 1962.

“Азербайжан Республикадин лайихлу муаллим” гьуьрметдин тӀварцӀиз лайихлу хьайи Сефер Сеферова 40 йис я аялриз вичин сенят рикӀ алаз чириз.
“Azərbaycan Respublikasının əməkdar müəllimi” fəxri adına layiq görülmüş Səfər Səfərov 40 ildir uşaqlara öz sənətini öyrədir.

Аятуллагь Велиханан хва Велиханова 25 йисуз ара датӀана райондин харусенятдин мектебда кларнетдай ва балабандай тарсар гана.

Ayatullah Vəlixan oğlu Vəlixanov 25 il fasiləsiz olaraq rayon incəsənət məktəbində klarnetdən və balabandan dərs demişdir.

Райондин харусенятдин мектебда скрипкадин синиф кардик кутун Седакъет Сефероввадин тӀварцихъ галаз алакъалу я. Азербайжандин Гьукуматдин Консерватория акьалтӀарай ада 20 йис я ина кӀвалахиз.
Rayon ingəsənət məktəbində skripka sinfinin fəaliyyət göstərməsi Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının məzunu Sədaqət Səfərova-nın adı ilə bağlıdır. O, 20 ildən çoxdur ki, burada çalışır.

Дагъустандин халкьдин артист Рагьимат Гьажиева манияр лугьуз КцӀаризни къведай.
Dağıstanın xalq artisti Rəhimət Hacıyeva qusarlılar qarşısında da çıxış edirdi.

Къени Къениев ва ада регьбервал гузвай "Шагь дагъ" ансамбль. 1967.
Qəni Qəniyev və onun rəhbərlik etdiyi "Şahdağ" ansamblı. 1967.

ТӀигьиржал хуьруьн "Перизада" фольклордин ансамбль КцӀарин сегьнедал.
Tahircal kəndinin "Pərizada" folklor ansamblı Qusar səhnəsində.

Сумгаитдин "Чубарук" ансамблдин регьбер Тарлан Шейдаева Азербайжандин Гьукуматдин Филармониядин сегьнедал вичин манияр лугьузва. 1992.
Sumqayıtın "Çubaruk" ansamblının rəhbəri Tərlan Şeydayev Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının səhnəsində öz mahnılarını ifa edir. 1992.

КцIар Райондин Медениятдин КIвалин Манийринни Кьуьлерин Ансамбль. 1955.
Qusar Rayon Mədəniyyət Evinin Mahnı və Rəqs Ansamblı. 1955.

Дагъустандин халкдин артист Дуьрия Рагьимова.
Dağıstan Respublikasının xalq artisti Düriyə Rəhimova.

КцIара Яран суварин мярекат. 2008.
Qusarda Bahar bayramı şənliyi. 2008.

Ярославлдин жегьил лезги маничи Русана Гьасанова.
Yaroslavlın gənc ləzgi müğənnisi Rusana Həsənova.

“Трилло” халкьдин коллектив. 1990.
”Trillo” xalq kollektivi. 1990.

Кларнет пешекарвилелди ягъизвай сейли сеняткар Шуьрбет Агъакъулиев 2008-йисуз “Дагъустан Республикадин лайихлу артист” гьуьрметдин тIварцIиз лайихлу хьана.
Klarnet ifaçısı olan tanınmış sənətkar Şürbət Ağaquliyev 2008-ci ildə “Dağıstan Respublikasının əməkdar artisti” fəxri adına layiq görülmüşdür.

2003-йисан 29-декабрдиз Германиядин Бонн шегьердин чIехи концертдин заларикай тир “Брокенфорумда” Къафкъаздин халкьарин фольклордин фестиваль кьиле фена. КцIар райондин Хьилерин хуьряй тир Ильгьам Гьажимурадован регьбервилик кваз са шумуд касди кьиле тухвай и фестиваль Европадин медениятдин тарихда чIехи вакъиа хьиз гьатна. Ина Германиядай, Белгиядай ва Даниядай чара-чара коллективри иштиракнай. Вич этнолог-тарихчи, гьакIни гьевескар макьамчи тир Илгьам Гьажимурадова и мярекатдал немсериз Къафкъаздин халкьарикай, гьабурукай яз лезгийрикайни малуматар гана. Иер манийрини кьуьлери няни мадни гурлу авуна.

2003-cü ilin dekabrın 29-da Almaniyanın Bonn şəhərinin böyük konsert zalı “Brökenforum''da Qafqaz xalqlarının folklor festivalı keçirilmişdir. Qusar rayonunun Hil kəndinin sakini, hazırda Almaniyada yaşayan İlham Hacımuradovun rəhbərliyi ilə təşkil olunmuş festival Avropa mədəniyyəti tarixinə böyük hadisə kimi düşdü. Festivalda Almaniya, Belçika və Danimarkadan müxtəlif kollektivlər iştirak edirdi. Etnoloq-tarixçi, həmçinin həvəskar musiqiçi olan İlham Hacımuradovun apardığı həmin məclisdə onun Qafqaz xalqları, o cümlədən ləzgilər haqqında verdiyi məlumatlar hamının marağına səbəb oldu. Gözəl mahnı və rəqslər tədbirin mənalı keçməsinə kömək etdi.

Дагъустандин халкдин артист Суьлгьият Гьажиева ва “Сувар” ансамбльдин маничи Жемила Залова. 2008.
Dağıstan Respublikasının xalq artisti Sülhiyət Hacıyeva və “Suvar” ansamblının solisti Cəmilə Zalova. 2008.

“Шагь дагъ” ансамбль. 1970.
“Şahdağ” ansamblı. 1970.

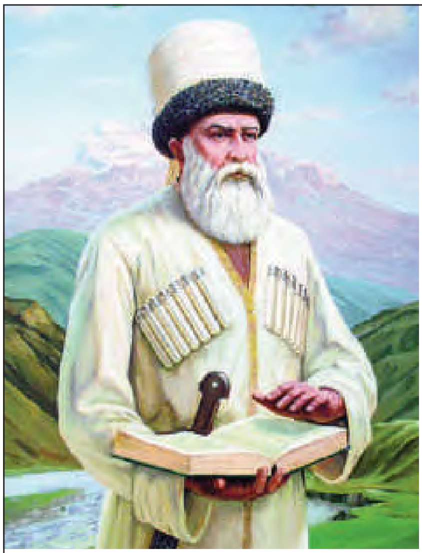
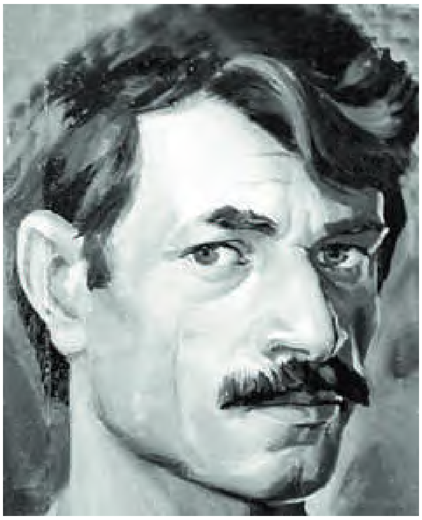
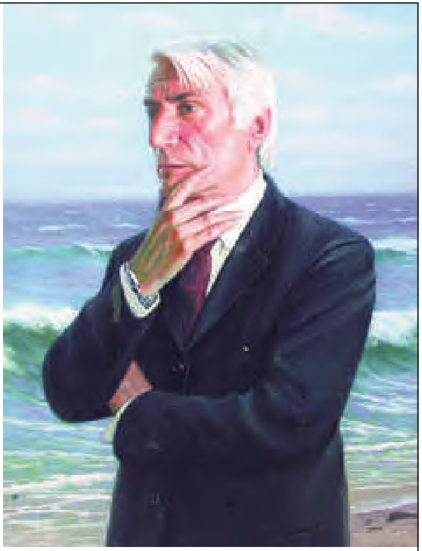

Сейфедин Сейфединован эсерар: "Мегьамед Ярагъви", "Автопортрет", "Мегьамед Гьуьсейнов".
Seyfəddin Seyfəddinovun əsərləri: "Məhəmməd Yaraği", "Avtoportret", "Məhəmməd Hüseynov".

Акбер Ферзалиеван "Имам Шамил" пьесадай сегьне.
Əkbər Fərzəliyevin "İmam Şamil" pyesindən səhnə.

КцIара Яран суварин мярекатар квасаяр галачиз кьиле фидач.
Qusarda Bahar şənlikləri kosalarsız keçməz. 2009.

КцIар Райондин Медениятдин КIвалин Кьуьлерин Ансамбль. 2008.
Qusar Rayon Mədəniyyət Evinin Rəqs Ansamblı. 2008.

XIII

ЭТНОГРАФИЯ

ETNOQRAFİYA

Ватан кIан хьун имандай я.
Мегьамед пайгъамбардин гьадис

Vətəni sevmək imandandır.
Məhəmməd peyğəmbərin hədisi

Этнографиядин жигьетдай гзаф марагълу уьлкве тир Азербайжанда дегь чIаварилай яшамиш жезвай чара-чара халкьари уьлкведин медениятдихъ, адан адетрихъ, харусенятдихъ зурба пай кутунва. И халкьари иер са халичадин нехишри хьиз сад садав кьазва. Жигьирри шегьредихъ, дагъдин вацIари гьуьлуьхъ ялдайвал, са чилин винел, са цавун кIаник уьмуьр гьалзавай са шумуд халкьди санал битав Азербайжан арадиз гъанва.

Азербайжанда лезгияр сигъдаказ яшамиш жезвай районрикай садни КцIар я. 1999-йисан статистикадин малуматрив гекъигайтIа, райондин 80816 агьалийрикай 73278 кас лезгияр я. Республикада азербайжанвийрихъ, урусрихъ, татрихъ, талышрихъ, куьрдерихъ, чувудрихъ, аваррихъ, гуржийрихъ, украинавийрихъ ва маса халкьарин векилрихъ галаз са хизанда уьмуьр гьалзавай лезгияр зегьметдал рикI алай, іслягьвал кIани, чирвилерихъ ялдай, дамах тийижир сая ва къени инсанар я.

Лезгийрихъ са кьетIенвални ава: абуру чпин хайи чIал, бязи къадим адетар, медениятдин кьетIен-

Etnoqrafiya baxımından böyük maraq doğuran Azərbaycanda qədim dövrlərdən yaşayan müxtəlif xalqlar ölkənin mədəniyyətinə, adət-ənənələrinə, incəsənətinə layiqli töhfə vermiş, əlvan bir xalçanın naxışları kimi bir-birinə uyuşmuşlar. Cığırlar yollara, çaylar dənizlərə qovuşduğu kimi, eyni torpağın qoynunda, eyni səmanın altında yaşayan ayrı-ayrı xalqlar da birləşərək vahid Azərbaycanı əmələ gətirmişlər.

Azərbaycanda ləzgilərin yığcam halda yaşadıqları rayonlardan biri də Qusardır. 1999-cu ilin statistik məlumatlarına görə rayonun 80816 nəfər əhalisinin 73278 nəfəri ləzgilərdir. Respublikamızda azərbaycanlılarla, ruslarla, tatlarla, talışlarla, kürdlərlə, yəhudilərlə, avarlarla, gürcülərlə, ukraynalılarla və başqa millətlərlə bir ailədə yaşayan ləzgilər zəhmətkeş, sülhsevər, elmə meylli, sadə və mehriban insanlardır.

Onların bir xüsusiyyəti də var: doğma dillərini, bir sıra qədim adət-ənənələrini, mədəniyyətlərini qoruyub saxlayıblar. Ləzgilər yanaşı yaşadıqları xalqlarla,

вилер хвенва. Ингъе лезгияр къунши халкьарал, абурун хъсан адетрални дамахиз алакьдай инсанар я. ИкI хьаначиртIа чи халкьаривай агъзур йисара санал, къуьн-къуьне, ислягьвилелди яшамишиз жечир.

Гилан глобализациядин девирда гьар са халкьди вичин пунарихъ, милли жуввилихъ ялиз алахъзава, вич хуьдай рекьер жагъурзава. Этнографиядин музейдиз ухшар тир КцIарани гьа икI я. Ина неинки республикадин агьалияр, гьакIни къецепатан туристар мягьтелардай гзаф затIар ава. Милли архитектурадилай башламишна, майишатдин кьетIенвилералди тафаватлу тир районда алатай виш йисарин гьава хуьзвай кьилди хуьрер, магьлеяр, кIвалер ава. Абур гуьнгуьна хтуна гележегдин туризмдин маршрутрихъ кутаз жеда.

Мукьвал вахтара международный туризмдин меркездиз элкъвена кIанзавай и район са анжах туризмдалди ваъ, гьакIни этнографиядин кьетIенвилералди сейли хьун герек я. И рекьяй дуьньядин са кьадар уьлквейрихъ хъсан тежриба ава.

Туристар патал КцIара къулай шартIар ава. Этнографдин виляй килигайтIа, тIуьнрилай башламишна, чи хьран кIвал, хьар, хьран фу, ам арадиз гъидай технология чпихъ тай авачирди я. Симин пагьливанрин гьунарар, сумагар, сун гуьлуьтар хразвай дишегьлийрин алакьунар акур туристриз иниз мад гьилера хквез кIан жеда. КцIара ибур вири санал кIватIна кьилди кIвал-музеяр, хуьр-музеяр арадиз гьидай мумкинвилер ава. И рекьяй пешекарри галайвал авуртIа хъсан я.

Ктабдин и кьил КцIарин лезгийрин ацукьун-къарагъуниз, абурун адетриз, медениятдиз талукьарнава.

onların mədəniyyətləri ilə də fəxr etməyi bacarırlar. Belə olmasaydı, xalqlarımız əsrlər boyu çiyin-çiyinə, əmin-amanlıq və mehribanlıq şəraitində yaşaya bilməzdi.

İndiki qloballaşma, ultra müasirləşmə dövründə hər bir xalq etnik köklərə, milli dəyərlərə, etnoqrafik rəngarəngliklərə qayıdış yollarını axtarır. Etnoqrafik muzeyi xatırladan Qusarda da belədir. Burada nəinki respublikamızın əhalisini, o cümlədən dünyanın müxtəlif xalqlarının nümayəndələrini də təəccübləndirəcək və heyrətləndirəcək maraqlı şeylər çoxdur.

Beynəlxalq turizm mərkəzinə çevriləcək bir diyar həm də etnoqrafiya diyarı kimi tanıdılarsa, onun misli-bərabəri olmaz. Bu sahədə dünyanın bir sıra ölkələrinin maraqlı təcrübələri vardır. Milli memarlıqdan tutmuş məişətin özünəməxsusluqlarınadək seçilən rayonda ötən əsrlərin ab-havasını qoruyub saxlayan kəndlər, məhəllələr, evlər var. Onları təmir edib gələcək turizm marşrutlarına daxil etmək olar.

Burada milli yeməklərdən tutmuş, həyat tərzinə, adət-ənənələrə kimi hər şey maraq doğurur. Misal üçün, xərək, xərək çörəyi, onun hazırlanma texnologiyası təkrarsızdır. Kəndirbazların hünərini, xalça və sumaq, yun corab toxuyan qadınların bacarığını görən turistlər buranı maraqlı təəssüratlarla tərk edəcəklər. Qusarda bunların hamısını cəm halında əks etdirən, etnoqrafiya baxımından böyük maraq doğuran ev-muzeylər, kənd-muzeylər yaratmaq olar. Bu sahədə lazımi səy göstərilməsi ümumi işin xeyrinə olar.

Kitabın bu fəslində Qusar ləzgilərinin adət-ənənələrindən, mədəniyyətindən, özünəməxsus yaşayış tərzindən söhbət açılır.

ЛЕЗГИЯР

Дегь чIаварин грек тарихчийрикай Страбона ва Геродота, чи эрадал къведалди ва чи эрадин I-III виш йисара яшамиш хьайи Рим-Византиядин тарихчийрикай Аполлони Родосскийди, Стефан Византийскийди, Корнели Тацита, Клавдий Птолемея ва масабуру, V-VIII асиррин тарихчийрикай Агофенгела, Корюна, Фавтос Бузанда, Мовсес Хоренациди, Егишеди, Себеоса, VII-IX виш йисара Къафкъазда хьайи араб тарихчийрикай Ал-Куфиди, Балазуриди, Ал-Масудиди, Ибн ал-Асира, Якъут ал Гьамавиди ва масабуру, алпан тарихчийрикай Моисей КьакьанкъатвацIвиди (Каланкатуйскиди) ва Есаи Жалаляна лезгийрин гьакъиндай марагълу малуматар ганва.

Урусрин тарихчийрикай И.Гербера, К.В.Тревера, В.В.Латышева, А.А.Кудрявцева, М.И.Артомонова, В.Ф.Минорскийди, К.М.Курдова, З.И.Ямпольскийди, И.Биберштейна, С.Н.Муравьева, А.Н.Генкоди, машгьур востоковед П.К.Услара, гьакIни XIX виш йисан урусрин са жерге машгьур кхьирагри ва журналистри лезги халкьдин тарихдиз, чIалаз, медениятдиз, адетриз, ацукьун-къарагъуниз талукь гегьенш материалар чапдай акъуднай.

Къафкъаздин Албаниядин, гьакIни лезгийрин тарих чирун патал Дагъустандин ва лезгийрин тарихчийрикай Гь.Алкьвадаридин, М.Ихилован, Р.Мегьамедован, Х.Рамазанован, А.Шихсаидован, А.Агъаеван, С.Агъашириновадин, З.Ризванован, Р.Ризванован, Азербайжандин тарихчийрикай А.Бакиханован, М.Багьарлыдин, И.Алиеван, З.Бунядован, К.Алиеван, Ф.Мамедовадин, Р.Вагьидован, Р.Геюшован эсерарни гзаф гереклубур я.

Лезгийрин тарихдикай X виш йисан эвелриз талукь "Ахтыname" эсердани гегьенщдиз кхьенва. Чара-чара девирра лезги тарихчийри ва алимри кхьей

LƏZGİLƏR

Antik yunan tarixçiləri Strabon və Herodot, eramızdan əvvəl və eramızın I-III əsrlərində yaşamış Roma-Bizans tarixçiləri Apolloni Rodosski, Stefan Vizantiyski, Korneli Tasit, Klavdi Ptolemey və başqaları, V-VIII əsrlərin tarixçiləri Aqofenqel, Koryun, Favtos Buzand, Movses Xorenasi, Egişe, Sebeos, VII-XI əsrlərdə Qafqazda olmuş ərəb tarixçiləri əl-Kufi, Balazuri, əl-Masudi, İbn əl-Asir, Yaqut əl-Həməvi və başqaları, alban tarixçiləri Moisey Kaqankatvasi (Kalankatuylu) və Yesai Calalyan ləzgilər haqqında maraqlı məlumatlar vermişlər.

Rus tarixçilərindən İ.Gerber, K.V.Trever, V.V.Latışev, A.A.Kudryavtsev, M.İ.Artomonov, V.F.Minorski, K.M.Kurdov, Z.İ.Yampolski, İ.Biberşteyn, S.N.Muravyov, A.N.Genko, məşhur şərqşünas P.K.Uslar, həmçinin ötən əsrin bir sıra tanınmış rus yazıçıları və jurnalistləri ləzgi xalqının tarixi, dili, mədəniyyəti və adət-ənənələri haqqında ətraflı yazmışlar.

Qafqaz Albaniyası və ləzgilərin tarixi ilə bağlı Dağıstan və ləzgi tarixçilərindən H.Alqadarinin, M.İxilovun, R.Məhəmmədovun, X.Ramazanovun, A.Şixsaidovun, Ə.Ağayevin, S.Ağaşirinovanın, Z.Rizvanovun, R.Rizvanovun, Azərbaycan tarixçilərindən A.Bakıxanovun, M.Baharlının, İ.Əliyevin, Z.Bünyadovun, K.Əliyevin, F.Məmmədovanın, R.Vahidovun, R.Göyüşovun əsərləri böyük maraq doğurur.

Ləzgilərin tarixi küll halında X əsrin əvvəllərində yazılmış "Axtınamə" əsərində geniş əksini tapmışdır. Ayrı-ayrı əsrlərdə ləzgi tarixçilərinin, alimlərinin irs qoyduqları əsərlər, X əsrin birinci yarısında qələmə alınmış "Tarix Bab al-Abvab", Məhəmməd Rafinin 1313-cü ildə işıq üzü görmüş "Tarix Dağıstan", ləzgilərin X-XV əsrlər tarixini əhatə edən, 1610-cu ilə aid "Tarix Maza", Mirzə Həsən Alqadarinin XIX əsrin sonlarında çap olunmuş "Asari Dağıstan", M.M.İxi-

эсерар, гьакIни X виш йисан сад лагьай паюна къелемдиз къачунвай “Тарих Баб ал-Абваб”, Мегьамед Рафидин 1313-йисуз чап хьайи “Тарих Дагъустан”, лезгийрин X-XV виш йисарин тарихдикай рахазвай, 1610-йисаз талукь “Тарих Маза”, Мирза Гьасан Алкьвадаридин XIX виш йисан эхирра чап хьайи “Асари Дагъустан”, М.М.Ихилован “Къубадин лезгияр”, “Лезги халкьарин десте” ктабар, эхиримжи йисара Москвадин “Олимпия” чапханади чапдай акъудай “Лезгийрин тарих” сериядай эсерар лезги халкьдин тарих чирун патал гзаф къиметлу чешмеяр я.

Алай вахтунда лезгияр сигъдаказ Кьиблепатан Дагъустанда ва Кеферпатан Азербайжанда яшамиш жезва. Азербайжанда лезгияр Къуба, КцIар, Хачмаз, Шабран, Сиязан, Кьвепеле, Огъуз, Исмаиллы, Агьсу, Гуьйчай, Агъдаш, Шемкир ва маса районра яшамиш жезва. Баку, Сумгаит, Генже ва маса шегьерра абурун кьадар виш агъзурралди я. Дагъустанда лезгияр Мегьарамдхуьр, СтIал Сулейман, Ахцегь, Хив, Докъузпара, Кьурагь, Дербент, Рутул, Агъул, Хасавюрт ва маса районра яшамиш жезва. Магьачкъала, Дербент, Дагестанские Огни, Каспийск, Избербаш, Кизляр, Южно-Сухокумск хьтин шегьерра, Белидж ва Мамедкъала хьтин поселкайра абурун кьадар генани гзаф я. Санлай къачурла Дагъустанда ахьтин район ва шегьер авач хьи, ана лезгияр яшамиш тахьурай.

Лезгийрин къадим тайифаяр тир “лег” ва “гел” тайифайри дегь чIавара абур гила яшамиш жезвай Гуьлгери ва Кьудял вацIарин арада бине кутунай. Иранди Къафкъаздин Албания вичин пацук кутурдалай кьулухъ уьлкведин кеферпатан чилерал цIийи гьукуматар арадал атанай: Лезган, Муьшкуьр, Лайран, Филан. Юкьван асиррин араб чешмейра абурун тIварар ал-Лакз, Маскут, Лайран, Филан, гьакIни Лезганшагь, Лайраншагь, Филаншагь ва Маскур хьиз къалурнава.

XII-XIII виш йисара лезгияр яшамиш жезвай чилер Лекзистан (Лезгистан) хьиз сейли хьана. XVII-XIX виш йисара Къафкъаз чапхунчийрикай азад авун патал тухвай женгери лезгияр кьегьал халкь хьиз мад гьилера вириниз сейли авуна.

XVI-XVII виш йисара Кьиблепатан Дагъустанда лезгийрин кьилди Кьурагь вилаят ва пуд аслу тушир азад жемият - Ахтыпара, Алтыпара ва До-

lovun “Quba ləzgiləri”, “Ləzgi qrupu xalqları”, Z.Rizvanovun və R.Rizvanovun “Ləzgilərin tarixi”, həmçinin son vaxtlar Moskvanın “Olimpiya” nəşriyyatının “Ləzgilərin tarixi” seriyası ilə çap etdiyi əsərlər ləzgi xalqının tarixini öyrənmək üçün zəngin mənbələrdir.

Hazırda ləzgilər yığcam halda Şimali Azərbaycanda və Cənubi Dağıstanda yaşayırlar. Azərbaycan Respublikasında ləzgilər yığcam şəkildə Qusar, Quba, Xaçmaz, Şabran, Siyəzən, Qəbələ, Oğuz, İsmayıllı, Ağsu, Göyçay, Ağdaş, Şəmkir və başqa rayonlarda yaşayırlar. Bakı və Sumqayıt ləzgilərin ən çox məskunlaşdığı şəhərlərdir. Dağıstanda isə ləzgilər Stal Süleyman, Məhərrəmkənd, Axtı, Xiv, Doquzpara, Qurah, Ağul, Rutul, Dərbənd, Xasavyurd və başqa rayonlarda yaşayırlar. Mahaçqala, Dərbənd, Kaspiysk, Daqestanskie Oqni, İzberbaş, Kizlyar, Yujno-Suxokumsk kimi şəhərlər, Bilici və Məmmədqala qəsəbələri ləzgilərin ən çox yaşadığı yerlərdir. Dağıstan Respublikasında elə rayon və şəhər yoxdur ki, orada ləzgilər yaşamasın.

Ləzgilərin “leg” və “gel” tayfaları qədim zamanlardan Gülgəri və Qudyal çayları arasındakı ərazilərdə yaşamışlar. Qafqaz Albaniyası İran tərəfindən işğal edildikdən sonra Albaniyanın bir çox vilayətləri müstəqil siyasi qurumlar yaratmağa cəhd göstərmişdir. Albaniyanın şimal torpaqlarında Lezgan, Müşkür, Layran, Filan dövlətləri yaranmışdır. Orta əsrlərin ərəb mənbələrində həmin dövlətlərin adları al-Lakz, Maskut, Layran, Filan və yaxud Lezganşah, Layranşah, Filanşah və Maskur kimi verilmişdir.

Lezgan ləzgilərin ən güclü tayfalarından olan lezglər tərəfindən təşkil olunmuşdu. XII əsrin sonu, XIII əsrin əvvəllərində ləzgilərin yaşadığı ərazilər Lekzistan (Ləzgistan) kimi tanınır və tarixi mənbələrə ölkənin adı belə düşür. XVII-XIX əsrlərdə ləzgilərin Qafqazda işğalçılara qarşı apardığı qəhrəmanlıq mübarizəsi bu döyüşkən xalqı daha da məşhurlaşdırmışdır.

XVI-XVII əsrlərdə Cənubi Dağıstanda ləzgilərin müstəqil Qurah vilayəti və 3 müstəqil azad icması - Axtıpara, Altıpara və Doquzpara yaranmışdı. XVIII əsrdə yaranmış Quba xanlığının tərkibinə müasir Quba və ona qonşu rayonlarla yanaşı, tarixi Şabran və Müşkür mahalları, həmçinin Cənubi Dağıstanın xeyli hissəsi də daxil idi.

Qafqaz müharibəsi başa çatdıqdan sonra Qafqazın

къузпара тешкил хьана. XVII виш йисуз арадиз атай Къуба ханлухдихъ гилан Къубадин ва къунши районрин, Шабран ва Муьшкуьр магьалрин, Кьиблепатан Дагъустандин гзаф чилерни акатзавай.

Къафкъаздин дяведилай гуьгъуьниз Къафкъаз Урусатдин табийвилик акатунихъ авсиятда ина урусрин идарачивилин система арадал атана. Азербайжандин лезгияр Къуба ханлухдиз, Кьибле Дагъустандин лезгияр лагьайтӀа, Дербентдин ханлухдиз табиярна. XIX виш йисан эвелра абуру меркез Кьурагь тир Куьре ханлух арадиз гъана. И ханлух 1812-йисуз Россиядик экечӀна. Къуба ханлух Къуба аялатдиз элкъвейла лезгийрин кьилди азад жемиятарни и аялатдик акатна. Ам беглери идара ийизвай 10 магьалдиз чара авунвай.

1839-йисуз Самур вацӀун къерехда пуд магьалдикай ибарат тир Самур округ яратмишна. 1840-йисуз Самур округ гьа йисуз арадиз гъайи Къуба уезддик акатна. 1846-йисуз Дербент губерния арадал гъайила Къуба уезддин Самур округдин, гьакӀни Куьре ханлухдин чилер и губерниядик акатна. 1860-йисуз Къуба уезд ва адак акатзавай вири чилер Баку губерниядин, Самур округ, Куьре ханлух ва маса лезги чилер лагьайтӀа, Дагъустан вилаятдин табийвилик акатна. Куьре ханлухдин эвезда Куьре округ яратмишна. 1868-йисалай кьилди азад лезги жемиятар Къафкъаздин Сердердин Идарадин структурайрик акатна.

1897-йисан малуматрив гекъигайтӀа, а вахтунда Дагъустандин 611 агъзурдалай гзаф агьалийрин 19,3 процент, яни 118 агъзур кас лезгияр тир. Гьа йисан малуматрай Азербайжанда абурун кьадар 93 агъзур кас тирди малум жезва. 1926-йисан переписдин нетижайри СССР-да лезгийрин кьадар 134536 къалурнава. Статистикадай аквазвайвал, 1970-йисуз СССР-да лезгийрин кьадар 323800 кас тир. Абурукай 162700 кас Дагъустанда, 137300 кас Азербайжанда яшамиш жезвай. 1989-йисан переписди лезгийрин кьадар 466006 кас тирди къалурнава. Идакай 257270 кас РФ-да, 172000 кас Азербайжанда, амайбур СССР-дин чара-чара республикайра яшамиш жезвай.

Эхиримжи сиягьдиз къачунрай малум жезвайвал, Дагъустанда 255,8 агъзур, Азербайжанда 178 агъзур, Урусатдин вилаятра 98 агъзур лезгияр яшамиш жезва. Гьакъикъатда абурун кьадар са шумудра тӀимиларна къалурнава. Лезгияр дуьньядин 50-далай гзаф уьлквейра яшамиш жезва.

Rusiyanın təbəəliyinə keçməsi nəticəsində burada Ümumrusiya inzibati idarəçilik sistemi tətbiq edildi. Azərbaycan ləzgiləri Quba xanlığına, Samur çayından Dərbəndə qədər ərazidə yaşayan ləzgilər isə Dərbənd xanlığına tabe edildilər. XIX əsrin əvvəllərində onlar mərkəzi Qurah olmaqla Küre xanlığını yaratdılar. Bu ləzgi xanlığı 1812-ci ildə Rusiyanın tərkibinə daxil edildi. Quba xanlığı Quba əyalətinə çevriləndə ləzgilərin azad icmaları da bu əyalətə daxil idi. Əyalət bəylər tərəfindən idarə edilən 10 mahala bölünmüşdü.

1839-cu ildə Rusiya inzibati ərazi sisteminə müvafiq olaraq Samur çayı hövzəsində 3 mahaldan ibarət Samur dairəsi yaradıldı. 1840-cı ildə isə Samur dairəsi həmin ildə yaradılan Quba qəzasına daxil edildi. 1846-cı ildə Dərbənd quberniyası yaradılanda Quba qəzası, həmçinin ona daxil edilmiş Samur dairəsi və Küre xanlığının əraziləri də bu quberniyaya qatıldı.

1860-cı ildə Quba qəzası və onun tərkibinə daxil edilmiş ərazilər Bakı quberniyasına, Samur dairəsi, Küre xanlığı və başqa ərazilər isə Dağıstan vilayətinə daxil edildi. Küre xanlığının yerində Küre dairəsi yaradıldı. 1868-ci ildən azad kənd icmaları Qafqaz canişinliyi idarəsinin daha münasib sayılan dövlət strukturlarına keçdi.

1897-ci ildə keçirilmiş əhalinin Ümumrusiya siyahıyaalınmasına görə o vaxt Dağıstanda yaşayan 611 mindən çox əhalinin 19,3 faizi, yəni 118 min nəfəri ləzgilər idi. Həmin ilin statistika məlumatına görə Azərbaycanda 93 min ləzgi yaşayırdı.

Əhalinin 1926-cı ildə keçirilmiş Ümumittifaq siyahıyaalınmasına görə o vaxt SSRİ ərazisində ləzgilərin sayı 134536 nəfər olmuşdur. Rəsmi məlumatlara görə 1970-ci ildə SSRİ-də yaşayan ləzgilərin sayı 323800 nəfər idi. Onlardan 162700 nəfəri Dağıstanın, 137300 nəfəri isə Azərbaycanın payına düşürdü. Nəhayət, 1989-cu ildə keçirilmiş Ümumittifaq siyahıyaalınması ləzgilərin sayının 466006 nəfər olduğunu müəyyənləşdirdi ki, bunun da 257270 nəfəri Rusiya Federasiyasının, 172000 nəfəri Azərbaycanın, qalanları isə SSRİ-nin müxtəlif respublikalarının ərazisində yaşayırdı.

Sonuncu siyahıyaalmanın nəticələrinə görə Dağıstanda 255,8 min, Azərbaycanda 178 min, Rusiyanın ayrı-ayrı vilayətlərində 98 min ləzgi yaşayır. Həqiqətdə ləzgilərin sayı rəsmi məlumatlarda göstərildiyindən bir neçə dəfə çoxdur. Ləzgilər dünyanın 50-dən çox ölkəsində yaşayırlar.

Туьркверин тарихчи Шерафеддин Эрелан 1961-йисуз Истанбулда чап хьайи “Дагъустан ва дагъустанвияр” ктабдай

“Инсаниятдин кьеб ва ватан яз гьисабзавай Къафкъаздин тIвар гьида ва гьи чIавуз ганвайди ятIа малум туш ва идахъ авсиятда лагьанвай фикирарни риваят яз ама. Сад лагьай риваятдай аквазвайвал, и тIвар Къафкъаз лугъудай са чубандин тIварцIелай къачунва. Са маса риваятда лугъузва: Къафкъаз тIвар фарс чIала дагъдин мана гузвай “кугь” ва къадим туьрк чIала “лацу” мана гузвай “кас” гафарикай арадиз атанвайди я. Дагъустанда къедалди Самур вацIун яхада кьакьан пелел “Къафкас” тIвар алай са хуьр ала. Къафкъаздин тIварцIи лезги чIалал “ксарин дагъ” хьтин мана гузва.

Лезгидин къилихар: Лезгийрикай дуьньядин алимри лагьанвай гафар гьакъикъатдив кьадайбур я: абур гзаф жуьрэтлу, женгчи, къайгъудар, гафуниз амал ийидай, илимдални алимрал рикI алай, мугьманар гзаф кIандай, тIарам кIалубдин, чIехи вилер, шабалтдин рангунин чIарар, иер акунар авай, къени къилихрин, гзаф акьуллу, къенят ийиз алакьдай, четинвилериз дурум гудай, яргъалди уьмуьр гьалдайбур я.

Малте Брунда лезгийри яргъалди уьмуьр гьалуниз абуру тIимил ва михьи ризкьи тIуьн ва нефес къачузвай гьава михьиди себеб тирди къейд авурдалай кьулухъ кхьенва: “Лезги дяведа кьенвачтIа, вич рекьизвайди аян хьайила, хизан кьилив кIватIна, ада вичин мал-девлет авай чка абуруз лагьайдалай гуьгъуьниз хъуьреда ва чан гуда. Лезги дишегьлийрин иервал вири дуьньядиз сейли я, гьабурни чпин ксар хьиз жуьрэтлу я”.

Гуржийрин са риваятда лезгиярни картвелар (гуржияр) Ликос ва Картлос лугъудай кьве стхадикай туьремиш хьанвайди я лугъузва. Мад гьа риваятда *лек* тIвар Дербентдинни Гуржистандин арада авай чилерал пачагь хьайи Таргомаша вичин дуьнья дегишарайла адан чкадал хьайи хцин тIварцIелай, Ликосалай къачунвайди я лугъузва. Геродота Искит шагьдин хизандикай ихтилатдайла шагьдин хва тир Ликосни рикIел хкизва.

Чпин къадим тIварар Лег ва Гел тир лезгийриз Страбона “Легес”, латин авторри “Легеа”, араб авторри “Лекз”, фарсари “Лекзан” лагьанай. Гуржийри абуруз “Леки”, урусри “Лезгин” лугъузва. Пункьил Азиядай тир ва къенин Дагъустандин халкьар арадиз гъайи тайифайрин чIехи пай тир лезгийрилай, тарихдин басрухриз килиг тавуна, чпин чилерал чеб хуьз алакьна. Лезгийри Дагъустанда тек жуввал хвенач, гьакIни къунши халкьар чпин арада цIурурдай бажарагъни къалурна. Идалай гъейри

Türk tarixçisi Şərafəddin Erelin 1961-ci ildə İstanbulda çap olunmuş “Dağıstan və dağıstanlılar” kitabından

“İnsan oğlunun beşiqi ve vatanı söylenen Kafkasyanı bu ismin kimler tarafından ve ne zaman verildigi kesin olarak bilinmemekle, bu hususda ileri sürülen fikirler birer rivayat olarak kalmakdadır. Birinci rivayata güre bu isim Kafkas adlı bir iskit çobanının adına nisbetle verilmişdir. Başka bir rivayat da şudur: Kafkas ismi farscada “dağ” menasına gelen “kuh” ile eski türkcede “beyaz” menasına gelen “kas” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmişdir. Halen Dağıstanda Samur nehri havzasında yalçın bir tepe üzerinde “Kafkas” adında bir köy kalmaktatır. Kafkas adı, lezgi dilinde “Kasların dağı” menasına gelmekdedir.

Lezgi xarakteri: Lezgilerin çok cesur, muharip, ayni zamanda cefakar, sözlerine sadik, ilmi va alimleri seven, misafirperver, vücut yapıları itibariyle mütenasip, iri gözlü, kestane saçlı, güzel yüzlü, taban çok müstait, üstün bir zekaya sahip, kanaatkar, zorluklara dayanaklı ve uzun ümürlü olduklarında dunya bilginleri müttefikdir.

Malte Brun, Lezgilerin uzun ömürlü olmalarında az ve temiz gida ile iktifa etmelerinin ve teneffüs ettikleri havanın çok saf oluşunun başlıça sebep olduğunu kaydettikten sonra: “Eger Lezgi, savaşta ölmemiş ise, ölecegini hissedinçe ailesi efradını yatağının etrafına toplar, servetinin yerini onlara bildirdikten sonra gülümseyerek ruhunu teslim eder” der. Lezgi kadınlarının da güzellikleri bütün dünyaca meşhurdur ve erkekleri gibi çesurdurlar”.

Gürcüler arasındakı bir rivayete göre Lezgilerle Kartveller (Gürcüler) Likos ve Kartlos adlı iki kardeşten türemişlerdir. Yine aynı rivayetlerde Lek ismi, Derbent'ten Gürcistan'a kadar olan topraklarda hüküm surmuş bulunan Targomaş ile vefatında yerine geçen oğlu Likostan gelmektedir. Heredot, İskit kral ailesinden bahsederken Likos adlı bir prensin ismini zikreder.

Eski isimleri Legge ve Gele olan Lezgilerden Strabon “Leges”, Latın müellifleri “Legea”, Arap müellifleri “Lekz”, Persler “Lekzan” diye bahsetmişlerdir. Gürcüler bunlara “Leki”, Ruslar da “Lezgin” demektedirler. Asya menşeli olan ve bugünkü Dağıstanlılar camiasını teşkil eden kabilelerin nüvesi sayılan Lezgiler, birçok akınlara uğramış olmalarına rağmen bugünkü yerlerinde mevcudiyetlerini muhafaza edebilmek kudretini göstermişlerdir. Lezgiler Dağıstanda yalnız varlıklarını korumakla kalmamışlar, aynı zamanda etraflarındnakı konşularını da aralarına alarak eritmek başarısını göstermişlerdir. Bunlardan başka, bugün mevcudiyetleri kalmamış olan Albanlarla Alanlar ve doğudan

къе чеб амачир албанарни аланар ва гьакIни рагъэкъечIдай патай рагъакIидай пата кьван вири чилер чпин пацук кутаз алахъай са кьадар арабарни лезгийрихъ какахьна, чпин чIал ва жуввал квадарна, лезги хьана.

Профессор Зеки Велиди Тогъана "Умуми Туьрк Тарихдиз Гьахьун" тIвар ганвай эсерда кхьенва: "Дербентдинни Ширвандин арада яшамиш хьайи гьезерарни къипчагъар вахтар алатунивай чкадин агьалийрихъ какахьна, лезги хьанай. Лезгийри са вахтунда туьрксверни вичин къене цIурурнай... Гьугъуьнлай Ирандай ва Волгадай атай къипчагърин ва селжукь туьрксверин, яни огъузрин рагъакIидай пата кьиле фейи гьерекатди Дагъустандизни таъсир авуна. Османлыйри, Тимурлуйри, гьакIни Агъ ва Къаракъойунлуйри сефевийрихъ галаз санал туькIуьрай чIехи гьукуматри Дагъустан дегиш хьуниз таъсирна".

ЛЕЗГИ ЧIАЛ

Лезги чIал Дагъустандин чIехи чIаларикай я. И чIалан группадик лезги, табасаран, агъул, рутул, цIахур, къирицI, будугъ, арчи, удин, хиналугъ чIалар акатзава. Абурукай вад кхьинар авачир чIалар я. Лезги чIал Дагъустандин чIаларин группадин иберкъафкъаз чIаларикай я. И чIалал рахазвайбур гзафнигзаф Азербайжанда ва Дагъустанда яшамиш жезва.

Лезги чIал пуд чIехи наречидикай (куьре, къуба ва ахцегь), ругуд диалектдикай (гуьне, яркIи, кьурагь, къуба, ахцегь, фияр) ва гзаф кьадар гъвечIи нугъатрикай ибарат я. Литературадин чIал гуьне диалектдал бинеламиш хьанва. Фонетикадин система ачух тушир гьарфаралди девлетлу я. Падежриз дегиш хьунин система тафаватлу я. Лезги чIалахъ 18 падеж ава.

ЛЕЗГИЙРИН АЛФАВИТ

Чи чилерал алпан ва араб гьарфаралди гафар кхьенвай къванер тIимил гьалтзавач. Санлай къачурла, лезгийри икьван гагьди вад алфавитдикай менфят къачунва: алпан, араб, Усларан, латин ва кирилл алфавитрикай.

Гьеле 1871-йисуз мамрачви Кьазанфер бег Зуьлфикъарова туькIуьрай цIийи лезги алфавитда ва урусрин алим П.К.Услара 1896-йисуз Тифлисда чап авур "Куьре чIал" ктабда 49 гьарф авай. Лезги фонемар авайвал агакьариз алахъай Услара чка атунивай ингилис ва гуржи гьарфарикайни менфят къачунай.

1928-1938-йисара латин алфавит кардик квай. Кирилл графикадал элячIай вахтунда 49 лезги гьарф урусрин 33 гьарфуналди ишара ийин мумкин хьанач ва гьавиляй чIалан алимри са шумуд лезги фо-

batıya yöneltilen büyük göç dalğalarının buralarda biraktığı kalintileriyle Arap fatihlerinin stratejik noktalara yerleştirdikleri Araplar dahi Lezgilere karişmişlar, dillerini ve benliklerini kaybederek Lezgileşmişlerdir.

Profesör Zeki Velidi Toğan "Umumi Türk Tarihine Giriş" adlı eserinde: "Derbent ile Şirvan arasında yerleşen her nevi Hazar ve Kipçak unsurları zaman geçdikçe yerli ahali ile karışarak hep Lezgi oluyorlardı. Türk unsurlarını mutemadiyen kendi muhitinde eriten Lezgiler de Tuna havzasındakı Macarlar gibi damarlarında her şeyden çok Türk kanı akan bir unsur olmuştur" demekle bu hususu kayıt ve tesbit etmiştir. Sonradan İran, Volga üzerinden gelmeye başlayan Kipçak ve Selçuklu Türklerinin, yani Oğuz boylarının batıya doğru yayılan dalğası, Dağıstanda büyük bir tesir yapmıştır. Osmanlıların, Timurluların, Ak ve Karakoyunlularla Safevilerin kurdukları büyük Türk devletleri de Dağıstanda büyük degişliklere sebeb olmuştur.

LƏZGİ DİLİ

Ləzgi dili Dağıstanın böyük dillərindən biridir. Bu dil qrupuna ləzgi, tabasaran, ağul, rutul, saxur, qırız, buduğ, arçi, udin, xınalıq dilləri daxildir. Onlardan beşi yazısız dillərə aiddir. Ləzgi dili Dağıstan dilləri qrupunun iber-qafqaz dillərindən biridir. Bu dildə danışanlar ən çox Azərbaycan Respublikasında və Dağıstanda yaşayırlar.

Ləzgi dili üç böyük ləhcədən (Küre, Quba, Axtı), altı dialektdən (Güne, Yarki, Qurah, Quba, Axtı, Fiyar) və xeyli şivələrdən ibarətdir. Ləzgi ədəbi dili Güne dialekti əsasında formalaşmışdır. Ləzgi dilinin fonetik sistemi özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçilir. Bu dil samitlərlə olduqca zəngindir. Hallanma sistemi zəngin olub, 18 haldan ibarətdir.

LƏZGİ ƏLİFBASI

Ləzgilərin yaşadığı yerlərdə alban və ərəb hərfləri ilə yazılmış kitabələrə tez-tez təsadüf olunur. Ümumiyyətlə, ləzgilər indiyə kimi beş əlifbadan istifadə etmişlər: alban, ərəb, Uslar, latın və kiril əlifbalarından.

Hələ 1871-ci ildə rus alimi P.K.Uslar Tiflisdə çap etdirdiyi "Küre dili" kitabında 49 hərf vermişdi. Ləzgi fonemlərini olduğu kimi verməkdə çətinlik çəkən alim yeri gəldikcə ingilis və gürcü hərflərindən də istifadə etmişdi.

1928-1938-ci illərdə latın əlifbasından istifadə olunmuşdur. Kiril əlifbasına keçərkən 49 ləzgi hərfini rusların 33 hərfi ilə işarə etmək mümkün olmadığına görə dilçilər bir neçə ləzgi fonemini aradan çıxardılar və rus əlifbasından ləzgi dilinə yabançı

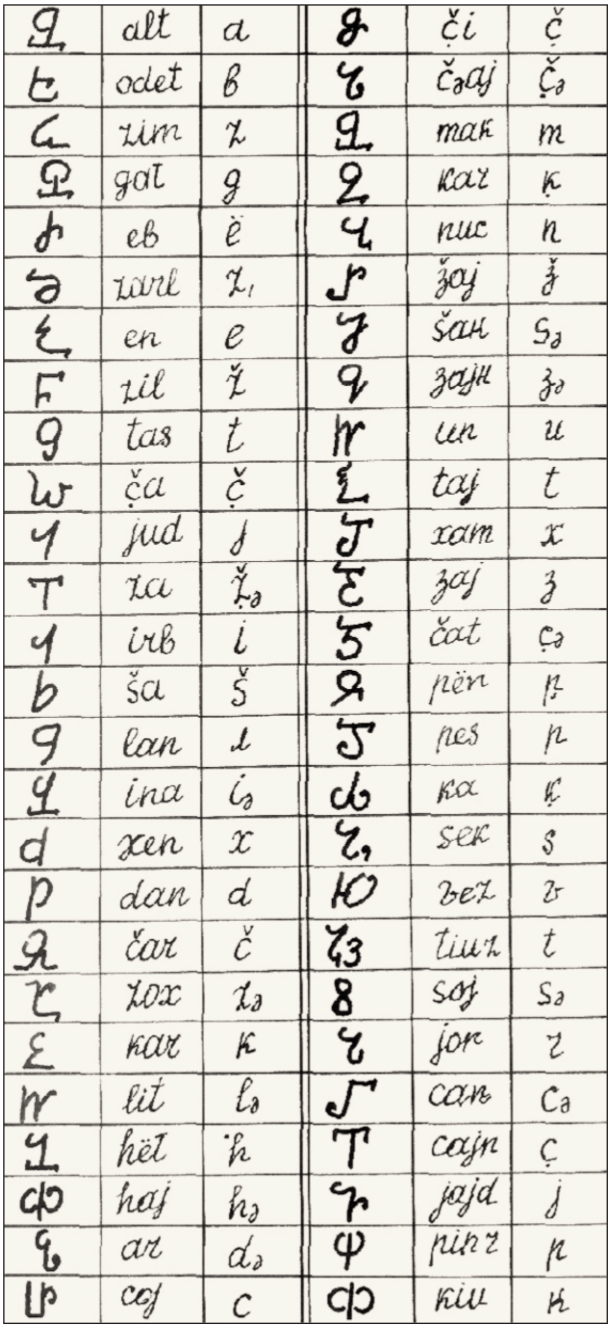

Алпандин алфавит ***Alban əlifbası***

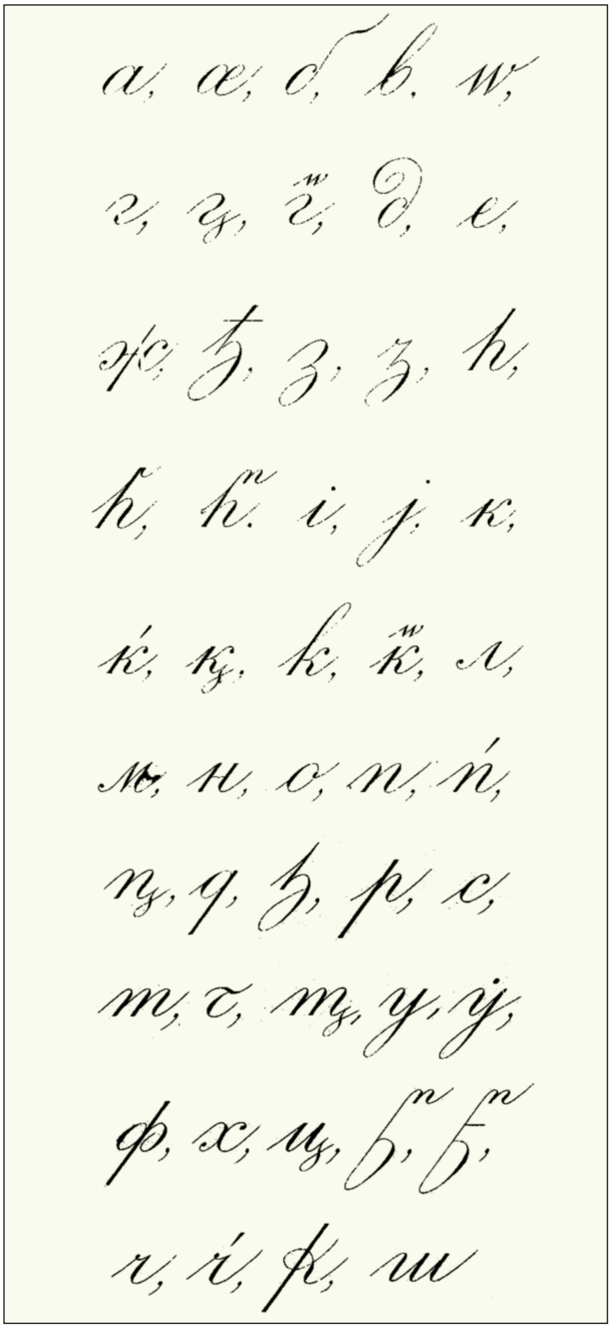

П.К.Усларан алфавит ***P.K.Usların əlifbası***

нем арадай акъудна. Абуру урус алфавитдай чи алфавитдиз лезги чIалаз герек тушир ***е, щ, э, ю, я, ъ, ь*** хьтин гьарфар гьана. Гьавиляй алай вахтунда лезги чIала са кьадар фонемар агакьзавач ва гзаф гафар лугьузвайвал кхьиз жезвач.

Алай вахтунда лезгийри кирилл гьарфаралди кхьизва ва гилан алфавитда 45 гьарф ава. Алпан алфавитда лагьайтIа, чи эрадин V виш йисалди 52 гьарф авай. А гьарфари лезги чIалан вири сесер кьалурзавай. Гилан гьарфаривай чи чIалан са кьа-

olan ***е, щ, э, ю, я, ъ, ь*** kimi hərfləri gətirdilər. Buna görə də hazırda ləzgi dilində bir sıra fonemlər çatışmır və bir sıra sözlər tələffüz olunduğu kimi yazılmır.

Hazırda ləzgilər kiril qrafikasından istifadə edirlər və bu əlifbada 45 hərf vardır. Alban əlifbası eramızın V əsrinə kimi 52 hərfdən ibarət idi. Alban əlifbası ləzgi dilinin bütün səslərini ifadə etməyə imkan verirdi. Hazırkı hərflər isə dildəki bir sıra səsləri ifadə etmək iqtidarında deyildir.

дар сесер къалуриз жезвач.

Алфавитда гьатнавай 11 гьарфуниз ачухбур лугьуда: ***а, е, ё, и, о, у, уь, ы, э, ю, я.*** Амайбуруз ачух туширбур лугьуда: ***б, в, г, гъ, гь, д, ж, з, й, к, къ, кь, кӀ, л, м, н, п, пӀ, р, с, т, тӀ, ф, х, хъ, хь, ц, цӀ, ч, чӀ, ш, щ, ъ.*** Са гьарф ***-ь*** я ачухбурук, я ачух туширбурук акатзавач.

ЛЕЗГИ ЧӀАЛАН КЪУБА НАРЕЧИЕ

1929-йисуз "СССР-дин ИА-дин хабарар" журналдин чинриз урусрин чӀехи алим А.Н.Генкодин "Лезги диалектологиядикай малуматар. Къуба наречие" тӀвар ганвай эсер акъатнай. И илимдин кӀвалахда ада сифте яз лезги чӀалахъ куьре ва ахцегь наречийрилай гъейри къуба наречини авайди къалурнай. И малумат чӀалан илимда чӀехи вакъиадиз элкъвенай. КцӀара экспедицияда хьайи, тӀигьирви Абубекер Гьажибегован куьмекдалди лезги чӀалаз талукь гзаф къейдер тухвай алимди Къуба наречидин кьетӀенвилер ачухарнай.

И рекьяй кьвед лагьай кам чи камалэгьли, сейли алим Мегьамед Гьажиева вегьенай. Ада вичин уьмуьрдин эхиримжи йисар къуба диалект чируниз серф авунай. Алим КцӀарин, Къубадин, Худатин хуьрера къекъвенай. 1954-1955-йисара ам ара датӀана Къуба патан хуьрерин агьалийрин рахунрик гелкъвенай. Алимди КцӀар райондин Хьилер, ГадацӀийихуьр, Ясаб ва Пирал хуьрера ахтармишунар тухвана, инин агьалийрин рахунрал бинеламиш хьана "Лезги чӀалан къуба диалект" тӀвар ганвай ктаб кхьенай. И эсердалди ада лезги диалектологиядин илимдин бине кутунай. 1957-йисуз М.Гьажиева "Аних (Уьнуьгъ - С.К.) хуьруьн рахунрин са бязи кьетӀенвилер" тӀвар ганвай макъала чапдай акъуднай. 1963-йисуз чапдай акъуднавай вичин "Лезги чӀалан диалектология" ктабда лезгийрин тӀвар-ван авай алим Ражидин Гьайдарова къуба нугъатрин 1500 гаф ганва.

Къуба нугъатар чи сейли алим, "Лезги диалектологиядин очеркар"(1964) ктабдин автор, филологиядин илимрин доктор Унейзат Мейлановадини илимдин рекьяй ахтармишнай. Адан 1992-йисуз Тбилисида урус чӀалал чапдай акъудай "Лезги чӀалан къуба наречидин кузун диалект", мад гьа йисуз Букар Талибовахъ галаз санал кхьена, урус чӀалал басма авур "Къуба наречие лезги диалектрин системада юкьван чка кьазвай гьалкъа хьиз" макъалайра марагълу фикирар гьалтзава. Вичин "Лезги чӀалар" ктабда (2008) Муьзеффер Меликмамедова сифте яз къуба наречие пуд диалектдикай - къуба, кцӀар ва хьимил-куьснет диалектрикай ибарат тирди къалурна.

И делилри Къуба нугъатар лезги чӀалан девлетлу нугъатрикай тирди мад гъилера субутзава.

Əlifbadakı 11 hərfə saitləri əmələ gətirən hərflər deyilir: ***а, е, ё, и, о, у, уь, ы, э, ю, я.*** Yerdə qalanlar samitləri əmələ gətirən hərflər adlanır: ***б, в, г, гъ, гь, д, ж, з, й, к, къ, кь, кӀ, л, м, н, п, пӀ, р, с, т, тӀ, ф, х, хъ, хь, ц, цӀ, ч, чӀ, ш, щ, ъ.*** Bir hərf ***-ь*** ya samitləri, ya da saitləri əmələ gətirən hərflərə aid deyil.

LƏZGİ DİLİNİN QUBA LƏHCƏSİ

1929-cu ildə "SSRİ EA-nın xəbərləri" məcmuəsində böyük rus alimi A.N.Genkonun "Ləzgi dialektologiyasından məlumatlar. Quba ləhcəsi" adlı əsəri çapdan çıxmışdır. Bu əsərdə alim ilk dəfə ləzgi dilinin Küre və Axtı ləhcələrindən başqa Quba ləhcəsindən də ibarət olduğu barədə məlumat vermişdir. Bu məlumat dilçilik elmində mühüm hadisəyə çevrilmişdir. Qusar rayonunun Düztahir kəndində ekspedisiyada olmuş alim həmin kəndin sakini Abubəkər Hacıbəyovun köməyi ilə xeyli ləzgi sözlərinə şərhlər vermiş və Quba ləhcəsinin xüsusiyyətlərini açıqlamışdır.

Bu sahədə ikinci addımı məşhur ləzgi alimi Məhəmməd Hacıyev atmışdır. O, ömrünün son illərini Quba ləhcəsini öyrnməyə həsr etmiş, Qusar, Quba və Xudat rayonlarında ardıcıl tədqiqatlar aparmışdır. 1954-1955-ci illərdə Quba bölgəsinin bir sıra kəndlərində olmuş alim Qusar rayonunun Hil, Gədəzeyxür, Yasab və Piral kəndlərində dəyərli tədqiqatlar aparmış, yerli əhalinin danışığına əsaslanaraq "Ləzgi dilinin Quba dialekti" adlı kitab yazmışdır. Bu əsərlə o, ləzgi dialektologiyasının əsasını qoymuşdur. M.Hacıyev "Anıx (Əniğ - S.K.) kəndinin danışığının bəzi xüsusiyyətləri" adlı məqalə də yazmış, onu 1957-ci ildə çap etdirmişdir. Ləzgilərin tanınmış alimi Raciddin Heydərovun 1963-cü ildə çap olunmuş "Ləzgi dilinin dialektologiyası" kitabında Quba ləhcəsinə aid 1500 söz verilmişdir.

Ləzgi dilinin Quba ləhcəsi və onun dialektlərini məşhur alim, "Ləzgi dialektologiyasının oçerkləri" (1964) kitabının müəllifi, məşhur dilçi alim, filologiya elmləri doktoru Uneyzat Meylanova da araşdırmışdır. Onun 1992-ci ildə rusca Tbilisidə çap etdirdiyi "Ləzgi dilinin Quba ləhcəsinin Kuzun dialekti" və həmin il Bukar Talibovla birgə Mahaçqalada buraxdırdığı "Quba ləhcəsi ləzgi dialektləri sistemində orta mövqe tutan halqa kimi" məqalələrində maraqlı fikirlər irəli sürülür. Müzəffər Məlikməmmədov "Ləzgi dilləri" kitabında (2008) ilk dəfə olaraq ləzgi dilinin Quba ləhcəsinin üç dialektdən - Quba, Qusar və Qımıl-Küsnət dialektlərindən ibarət olduğunu göstərmişdir.

Bütün bunlar Quba ləhcəsinin ləzgi dilinin öz dialektləri olan zəngin ləhcələrindən biri olduğunu bir daha sübut edir.

ЛЕЗГИДИН КIВАЛ

Лезгияр гзаф михьивал кIандайбур я; абурун кIвалер адет яз кьве гьавадинбур я, кIвалер я чиг кирпичдив, яни хранвай кьуларив эцигна сувагъда, абуруз кьеняй ва къецикай эгьенг ягъада. Са цлан пипIе къул жеда, утагъра кьакьандиз туькIуьрнавай тIакIара къапар кIватIда, чилиз халича, яни сумаг экIяда.

Бестужев Марлинский, 1830-йис.

Лезгийри адет яз кIвалер гуьнейра, пелерал, вацIариз, булахриз мукьва, тIебиатдин иер маканра, гуьлуьшан ва авадан чкайрал эцигда. Къадим девирра кIвалер милли архитектурадив, халкьдин адетрив кьадайвал эцигдай. Гьар кIвале руш ва гада аялар патал кьилди утагъар авай. Гъуьлуьнни папан утагъ хьиз, хизандин кьуьзуьбурун (чIехи бубадин, бадедин ва мсб.) утагъарни чара тир. Виридалайни чIехи ва пара экв аватзавай, хъсандиз туькIуьрнавай утагъ мугьмандиз чара ийидай ва адаз “тавдин кIвал” лугьудай.

Са къайда яз кIвалерин чин рагъ галайнихъ жеда. КцIарвийрини - кIандатIа хуьре яшамишрай, кIандатIа райондин меркезда, кIвалер кьве гьавадинбур эцигда. Сад лагьай гьава майишатдин затIариз чара ийида. Кьвед лагьай гьавада чеб яшамишда. Кьакьан, элкъвез-элкъвез ахъа айванар кутада лезгийри. Абуруз “вад айванарни” лугьуда. Халкьдин са баядда лугьузвайвал:

Кьакьан синел вад айванар,
Вад айванар гар галаз хьуй.
И дуьньядал жедай вад югъ
РикIиз кIани яр галаз хьуй.

Гьар кIвалихъ кьилди гьамбарханаяр жеда. Ина адет яз техил ва маса недай-хъвадай затIар хуьда. Багъдинни салан майваяр хъсандиз сувагънавай фурара хуьда. Техил ва гъуьр хуьн патал кьилди къапар гьазурда. Абур тIваларикай храна палчухдив сувагъда. Лезгийри адет яз кIатI,

Яргунда къадим кIвалин “вад айванар”
Həzrədə qədim evin “beş eyvanları”

LƏZGİ EVİ

Ləzgilər çox təmizkardırlar; onların evləri adətən iki mərtəbəli olub ya çiy kərpicdən, ya da toxunma taxtadan tikilib suvanmışdır, evlərin içi və çölü bir qayda olaraq ağardılır. Bir divarda küncdə soba olur, otaqlarda adamların boyu bərabərində rəflərə qablar düzülmüşdür, döşəməyə palaz və ya xalça döşənmişdir.

Bestujev Marlinski, 1830-cu il.

Ənənəvi ləzgi evləri təpələrdə, hündür yerlərdə, çaya və bulağa yaxın, təbiətin gözəl qoynunda, abad və gülşən yerlərdə ucaldılır. Qədim dövrlərdə evlər milli memarlıq üslubunda inşa edilirdi. Qız və oğlan uşaqları üçün ayrıca otaqlar nəzərdə tutulurdu. Ər-arvadın otağı kimi, ailənin yaşlı üzvlərinin (baba, nənə və s.) otaqları da ayrı idi. Ən geniş, işıqlı və bəzəkli otaq adətən qonaq üçün ayrılır. Ona “tav” (qonaq otağı) deyilir. Burada qonağın rahat dincəlməsi üçün yaxşı şərait yaradılır.

Evlər bir qayda olaraq gündoğana baxır. Kənddə və ya şəhərdə yaşamalarından asılı olmayaraq, ənənəvi ləzgi evləri ikimərtəbəli olur. Onun birinci mərtəbəsi təsərrüfat və məişət ehtiyacları üçün ayrılır. İkinci mərtəbə isə yaşayış üçün nəzərdə tutulur. Hündür, dövrələmə eyvanlar ləzgi memarlığı üçün xasdır. Onlara xalq arasında “beş eyvanlar” deyirlər. Bir xalq mahnısında bu barədə belə deyilir:

Uca yerdə qərar tutan
Beş eyvana külək dolsun.
Bu dünyada keçən beş gün
Könül sevən yarla olsun!

Hər evin ayrıca anbarı olur. Burada ailənin ərzaq ehtiyatı saxlanır. Meyvə və tərəvəzdən ötrü anbarın döşəməsində qazılıb səliqə ilə suvanmış üstü bağlı dayaz quyular hazırlanır. Taxıl və un saxlamaq üçün isə adətən çubuqlardan hörülüb palçıqla suvanmış qablardan istifadə edilir. Ləzgilər

канду ва закIандикай менфят къачуда. КIатI тахминан зур тон, канду са тон, закIан са тондилай гзаф техил хуьн патал я. Гьамбарханада гьакIни чIем, ниси хуьдай къапарни тада. Ина цIун кIвале менфят къачузвай къапар тадай тIакIар дуьзарда. А тIакIара цурцун бекьеяр, къажгьанар, некIегьанар, хвахвар, мудаяр, хъенчIин кутарар ва маса затIар эцигда.

Лезгийри кулаяр, кутIаларни ина хуьда.

КIатI *Kat*

ЗакIан *Zakan*

Канду *Kandu*

ənənəvi olaraq kat, kandu və zakandan istifadə edirlər. Kat təxminən yarım ton, kandu bir tonadək, zakan isə 1 tondan çox taxıl tutan qablara deyilir.

Anbarda həmçinin yağ və pendir saxlamaq üçün ayrıca qablar qoyulur. Burada mətbəxdə işlədilən qablardan ötrü ayrıca rəflər düzəldilir. Onlara mis qazanlar, dolçalar, sərniclər, tabaqlar yığılır. Ləzgilər ot daşımaqdan ötrü toxunmuş zənbilləri də burada saxlayırlar.

Киле *Kilə*

Кула *Kula*

Куьшуь *Küp*

Квач *Kvaç*

ТАВДИН КIВАЛ

Лезгидин кIвал музейдиз ухшар я: михьи, экуь. Тешпигь авачир халичаяр, абурун винелай куьрсарнавай хенжел, тур, тфенг, иер нехишар атIанвай къадим къапар акур гьар са кас пагь атIана амукьда. Авайвал лугьун хьи, и затIар арадал гъизвай абурун итимарни дишегьлияр чпихъ зурба алакьунар авай устIарар я.

Фритьоф НАНСЕН,
Норвегиядин алим. 1925-йис.

Гьар лезгидин кIвалин кьетIен лишан ана мугьманар патал чара авунвай кьилди утагъ хьун я. Адаз тавдин кIвал лугьуда. Адет яз и кIвалин ракIар анжах мугьманриз ачухарда. Адан чилиз виридалайни хъсан халича экIяда, винел цIийи лагьличаяр эцигда, ана рикI алаз раснавай мескъуьж жеда. Мугьмандин вилик тадай къапарни кьилдинбур хьун адет я.

QONAQ OTAĞI

Ləzginin evi muzeyə bənzəyir: təmiz, işıqlı. Bənzərsiz xalçaları, onların üstündən asılmış silahları - xəncəri, tüfəngi, gözəl naxışlı qədim qabları görən hər kəs heyran olur. Sözün düzü, bunları yaradan kişilər və qadınlar olduqca bacarıqlı sənətkarlardır.

Frityof NANSEN,
Norveç alimi. 1925-ci il.

Ləzgi evinin ayrıca qonaq otağı olur. Ona tav evi deyirlər. Adətən belə otaqlardan ailə üzvləri istifadə etmir, yalnız qonaqlar gələndə onun qapılarını açırlar. Bu otağın döşəməsinə evin ən qiymətli xalçaları döşənir, üstünə xüsusi işlənmiş yastıqlar qoyulur. Buranın yorğan-döşəyi də fərqli olur. Qonağın qabağına ən yaxşı qab-qacaq düzülür.

Ləzgi evləri əsrlər boyu qıfıl görməyib. Qusarın

Лезги хуьрера кIвалерал куьлегар хьун адет тушир. КцIарин гзаф хуьрери къедалди и адет хуьзва. Абуру кIвалер са анжах йифиз жефтедив, яни кIиринив кIевирда. Къуншийри сад садан салаз физ-хквен патал ракIарар тада. Усунар лагьайтIа, малар гьахь тавун патал тадай инсанри. Къванцин паруяр хкаждай адет лезгийри къунши халкьаривай къачуна. Гила КцIарин меркезда хьиз, хуьрерани къакьан паруйрал дуьшуьш жезва.

Тавдин кIвале умуми безекдин затIарилай гъейри, кIвалин иесийрин алакьунар къалурдай затIарни жеда. Урус авторри кхьизвайвал, кIвале авай иер чешнейрин халичайри, сумагри, чилин къалийри дишегьлидин алакьунрикай хабар гуда. КIвале халичаярни сумагар гзаф аватIа, им хизанда руш аялар пара ава лагьай чIал я. Цлакай куднавай тур, хенжел, къеме, тфенг хьтин яракьри, са пипIе тунвай иер шкафди, столди, стулди, тIамадинни шагьматдин тахтайри кIвалин итимдин алакьунар къалурдай. Жуьреба-жуьре яракьар гзаф кудун хизанда гада аялар гзаф авайди къалурзавай лишан тир.

Мугьманар патал лагьличаяр.
Qonaqlar üçün döşəkçələr.

əksər kəndləri bu adəti indiyə kimi qoruyub saxlayıb. Kənd camaatı yalnız gecələr qapılarını cəftə və ya keçirtmə ilə bağlayırlar. Bir-birinin bağına, evinə rahatlıqla gedib-gəlmək məqsədilə qonşuların bağları arasında qapı qoymaq adəti bu günə qədər qalmaqdadır. Çəpər anlayışı rəmzi məna daşıyıb, yalnız mal-qaranın həyətlərə girməməsi üçün olub. Daş barılar ucaltmaq adəti ləzgilərə qonşu xalqlardan keçib. İndi təkcə Qusarın mərkəzində deyil, onun kəndlərində də bu cür barılara təsadüf etmək olar.

Qonaq otağında ümumi bəzək əşyalarından əlavə ev sahiblərinin əl qabiliyyətini əks etdirən əşyalar da qoyulur. Rus müəlliflərinin yazdıqları kimi, evdəki rəngarəng xalçalar, sumaqlar və digər toxunma əşyalar sahibənin səriştəsindən xəbər verir. Əgər evdə xalçalar və sumaqlar çoxdursa, bu, ailədə qız uşaqlarının çoxluğuna işarədir. Divardan asılmış qılınc, xəncər, qəmə, tüfəng və başqa silahlar, üzərində zərif naxışlar açılmış şkaf, stol, stullar, dama və şahmat taxtaları ev sahibinin bacarığını göstərir. Əgər divardan silahlar çox asılıbsa, bu, ailədə oğlan uşaqlarının çoxluğuna işarədir.

ХЬРАН КIВАЛ

Лезги майишатдин кьетIенвилерикай садни ам я хьи, гьар гьаятда яшайишдин кIвалелай гъейри хьран кIвални жеда.

Инаг фу чрадай кьилди чка я. Адет яз хуьрера, райондин меркезра кIвал эцигзавайбуру гьа са вахтунда гъвечIи са кIвални эцигда. Ина садбуру хьралай гъейри тIанурни туькIуьрда.

Хьар лезгийрин дегь чIаварин къуларикай сад я ва адахъ вичин махсус технология ава. Ам хъсан устIарри яру накьвадикай, чепедин руквадикай, куьлуь чиргъиникай ва цIегьрен чIарарикай палчух ишинна, гьадакай расда. Ихьтин хурхадилай са гьафтедин къене гьил элкъуьрда.

XƏRƏK EVİ

Ləzgi məişətinin özəlliklərindən biri yaşayış evindən başqa hər həyətdə ayrıca xərək evinin də olmasıdır.

Burada yalnız çörək bişirilir. Evin təmizliyinə xüsusi diqqət yetirilir. Adətən kənd yerlərində, rayon mərkəzlərində ev ucaldanlar eyni zamanda həyətdə kiçik bir tikili də inşa edirlər. Burada xərək və təndir quraşdırılır.

Xərək ləzgilərin ən qədim ocaqlarından biri olub, xüsusi texnologiya əsasında quraşdırılır. O, peşəkar ustalar tərəfindən qırmızı gil, saxsı tozu, xırda çınqıl və keçi tükündən ibarət palçıqdan hazırlanır. Belə palçıq yaxşıca qarışdırılır, bir həftə ərzində ona əl gəzdirilir və spesifik qoxu ilə seçiləndə ondan xə-

Герек тир формада расайдалай кьулухъ хьар са шумуд юкъуз кьурурда. Ахпа вичин чкадал эцигна, къвалар сувагъда.

Пуд гьавадин къулаз ухшар тир хьар дуьз сач я. Ам кIвачерал хкажна къерехар хурхадив кьада, винел пад усунда. Хьрак цIай кутурла фу сачунал кIаникай цIун ифинди, винелай ялавди чурурда.

Хъсан хьра гумдач, ана гьар 2-3 декьикьада са фу чрада. Адет яз кайванийри гьар гьилера 15-20 фу чрада.

ХЬРАН ФУ

Лезги фу Ракъиниз ухшар жеда. Имни чи мифологиядихъ галаз алакъалу я. Алупандин кьилин гъуц тир Ракъиниз икрамзавай лезгийри фу гьадаз ухшарарда. Ам гъвар галай ва галачир тинидикай чрада. Гъвар галайдаз *къатай фу*, галачирдаз *тIили фу* лугьуда. Ихьтин фу тинидикай 1 см-дин яцIувиле лавашар акьална, винел цIакулрив нехишар атIана, къатух, яни кака галай це куьцIуьрнавай гьил къекъуьрна чрада. Хьран фу гьвел-гьвел жедач, ам 10-15 юкъуз баят жедач.

Лезгийрихъ агъадихъ галай фарин жуьреяр ава: хьу (лап къадим фу), хьул, чарфу, къакъвацI, лаваш, базламач, сачун фу, акат фу, къулан фу, чар авай фу, шткар, ниси квай фу, мукаш квай фу, хвех авай фу, тIунутI, ширин фу, гузан, алуга, цIалуг, баклук, черекун ва мсб.

Фу чран кьилди процесс я, ада гзаф инсанри иштиракда. Гьар кIвале хьар аватIани, сада фу чрадайла, нубатдалди къунши дишегьлиярни хьрак къведа. Ифей хьра фу чран регьят тирвиляй инсанар сад садан хьрак фида. ВерцIи ихтилатар патал идалай хъсан чка жагъидач. Сусар хкягъзавайбурни гагь-гагь хьрарик фида. Ина фу чразвай рушан акьул, камал, адан алакьунар гьасятда винел акъатда.

Хьран кIвал адет яз михьиз хуьда. Адан чилиз хамар, цIуру сумаг экIяда. Фу чрана куьтягьайла, дишегьлийри санал я цикIен, я афарар, я шакIукIа, яни чар авай фу чрада.

rək düzəldilir və qurumağa qoyulur. Sonra xərəyi yerində quraşdırır, böyürlərini suvayandan sonra bir neçə günlüyə qurumağa qoyurlar.

Xərək spesifik xüsusiyyətləri ilə seçilən ocaqdır. Forma etibarilə o, üçmərtəbəli sobanı xatırladır. Düz formalı sacı ayaqlar üzərində quraşdırıb, kənarlarını suvayırlar. Onun üstü buxarı formasında hörülür. Xərəkdə od qalananda alov dilləri onun bacasından çıxıb ikinci mərtəbədə bişən çörəyin üstünü örtür. Buxarı isə istinin çölə çıxmasına imkan vermir, alovun qənaətlə sərfinə şərait yaradır. Beləliklə, çörəyin altı qaynar sacın, üstü isə alovun köməyi ilə bişir. Yaxşı ustanın hazırladığı xərək tüstülənmir, onda bir çörəyin bişməsi 2-3 dəqiqə çəkir. Adətən evdar qadınlar bir dəfəyə 15-20 çörək bişirirlər.

XƏRƏK ÇÖRƏYİ

Ləzgi çörəyi Günəşi xatırladır. Bu da xalqın mifologiyası ilə bağlıdır. Alupanın baş allahı sayılan Rağa (Günəşə) səcdə edən ləzgilər çörəyi ona oxşadıb bişirirlər. O, mayalı və mayasız xəmirdən qalın lavaş yayılıb, üstü lələklənməklə hazırlanır. Onu xərəyə qoymazdan əvvəl üstünə yumurtalı su və ya ayran çəkilir ki, çörəyin üzü yaxşı qızarsın. 20-dən çox çörək növləri ilə tanınan ləzgi mətbəxi üçün xarakterik olan mayalı (къатай) və mayasız (тIили) çörək bişirməyi bütün ləzgi qadınları bacarırlar. Xərək çörəyinin çoxlu üstünlükləri var. Bu çörək ovulmur, 10-15 gün kif atmır.

Ləzgilərin aşağıdakı çörək növləri var: хьу (ən qədim çörək növü), хьул, чарфу, къакъвацI, лаваш, базламач, сачун фу, акат фу, къулан фу, чар авай фу, шткар, ниси квай фу, мукаш квай фу, хвех авай фу, тIунутI, ширин фу, гузан, алуга, цIалуг, баклук, черекун ва мсб.

Çörək bişirilməsi ayrıca proses olub, onda çoxlu insanlar iştirak edir. Hər həyətdə xərək evi olmasına baxmayaraq, adətən bir qadın xərəyə od salanda, məhəllə qadınları da xəmir yoğurur, növbə ilə çörək bişirirlər. Şirin söhbətlər, mehriban ünsiyyətlər üçün xərək evindən əlverişli yer təsəvvür etmək çətindir.

Xərək evinin döşəməsinə heyvan dəriləri, köhnə palaz və ya sumaq sərilir. Çörək bişirildikdən sonra adətən bir yerdə tsıkan, afar, yağlı fətir, şakuka bişirilib yeyilir. Sonra isə çay dəstgahı başlanır.

КцIара фу чрана маса гузвай хсуси цехер гзаф ава. Ингъе Натикьан фу сад лагьай чкадал ала. Адан туьквенда гьамиша лезгийрин тIили фу, кьатай фу, чар авай фу, сачунин фу, сачунин чар авай фу, чIулав гъуьруьн фу ва маса жуьрейрин фар жеда. Натикь ва Солмаз Шалбузоври хьран кIвалин михьивилиз, чразвай фан технологиядиз кьетIендаказ фикир гузва. Абуру фу анжах кIарасдал чрада, гьавиляй фахъ кьетIен дад жеда.

Qusarda çörək bişirməklə məşğul olan şəxsi sexlər çoxdur. Lakin Natiqin çörəyi birinci yerdədir. Onun dükanında həmişə ləzgilərin mayalı və mayasız çörəyi, sac çörəyi, yağlı fətir, qara undan bişirilmiş çörək və sairə olur. Natiq və Solmaz Şalbuzovlar xərək evinin təmizliyinə və çörəkbişirmə texnologiyasına xüsusi diqqət yetirirlər. Onların çörəyi odunda bişdiyinə görə onun dadı da yaxşı olur.

Чар авай фу *Yağlı fətir*

Кьатай фу *Mayalı çörək*

Сачунин фу *Sac çörəyi*

Эхиримжи йисара хьран кIвалера девирдив кьадай хьрар эцигун деб хьанва. Ихьтин хьрар столдин кьакьанвиле тукIуьрда, дишегьлийри фу кIвачел акъвазна чрада.

КцIара гзаф кIвалера ихьтин хьрарикай менфят къачузва. Ихьтин хьрара фу чран адетдин хьрара чурунилай регьят я.

Son illər xərək evlərində müasir xərəklər qoymaq dəbə düşüb. Bu cür xərəklər stol hündürlüyündə quraşdırılır, qadınlar çörəyi ayaq üstə bişirirlər.

Qusarda bir çox evlərdə bu cür xərəklərdən istifadə olunur. Müasir xərəklərdə çörək bişirmək ənənəvi xərəklərdə çörək bişirməkdən rahatdır.

Чи девирдин хьар *Müasir xərək*

КIИ ФУ

Са береда кцIарвийри лезгийрин дегь чIаварин фарикай тир кIи фу фад-фад чрадай. Иллаки хъуьтIуьн цикIиз, бедента витаминар тIимил хьайи вахтунда гзаф хизанар кIи фан тадаракдихъ гелкъведай. Садбуру адаз кIи афарни лугьудай.

Гуьлгери къуьл твар-твар михьна, чуьхуьдай. Яд куьзна, агъдин турбада туна, къулан патавай куддай. Къуьлуь сад хьиз цIир гайила, ам экIяна, хъсандиз кьурурдай. Идалай кьулухъ ам регьведай. Афар патал са бади гъуьруькай гъуруш гьазурдай. Чараз лаваш акьална гъуруш лавашдал алтаддай, пипIиш, яни кунз гьазурна, хьрак чрадай. Хьрай акъудна, адан винел патаз гьери ядай. КIи фахъ шоколаддин ранг, иситIадин дад жедай. Им аялрин рикI алай фу тир.

Kİ FU

Bir vaxtlar qusarlılar ləzgilərin qədim çörək növlərindən olan ki fu bişirərdilər. Ələlxüsüs qışda, bədəndə vitaminlər azalanda bir çox ailələr ki çörək tədarükünü görərdilər. Bəziləri bu çörəyə ki qutabı da deyirlər.

Gülgəri buğdasını dən-dən təmizləyir, yaxşıca yuyurlar. Suyunu süzüb, bez torbaya doldurur və ocağın yanında divardan asırlar. Buğda cücərəndə, onu sərib qurudur, sonra üyüdürlər. Ki çörəyi bişirmək üçün həmin undan bir boşqab götürür, ondan qarışma düzəldirlər. Ayrıca lavaş yayır, həmin qarışmanı lavaşın üstünə çəkib, pipiş və ya kunz düzəldib, xərəkdə bişirirlər. Bişmiş çörəyin üstünü yaxşıca yağlayırlar. Ki çörəyi şokolad rəngində olub, isita (halva) dadı verir. Bu, uşaqların sevdiyi çörək idi.

ТIАНУРДИН ФУ

Къафкъаздин гзаф халкьари хьиз, лезгийрини дегь чIаварилай фу чран патал тIанурдикай менфят къачузва. Хьран кIвале хьралай гъейри тIанурни жеда. ТIанур цилиндрдиз ухшар къул я. И къул кьве жуьреда расда. Виликан девирра чил фур хьиз эгъуьндай ва хьар расзавай хурхадикай менфят къачуна, тIанур кутадай. Ихьтин тIанурди цIай яргъалди хуьда ва фу генани хъсандиз чрада. Кьвед лагьай жуьредин тIанур чиливай са юкI кьван кьакьанда раснавай къул я. Ихьтин тIанурар алатай асирдин 50-60-йисарилай инихъ генани пара пайда хьана.

ТIанурда фу чран гзаф зегьмет алай кар я, ам гьар садалай алакьдач. И кардик викIегь ва алакьунар авай дишегьлийри кьил кутада. Хъсан фу хъсан тIанурда чрада лугьуда. Гьавиляй тIанур эцигунив рикI алаз эгечIда. ТIанурда чрай фан атир вири хуьруьз чкIида.

Хуьрера тIанурдикай чуьхверар, ичер, хутар ва маса майваяр кьурурун патални менфят къачуда.

TƏNDİR ÇÖRƏYİ

Qafqazın bir çox xalqları kimi ləzgilər də qədim zamanlardan bəri çörək bişirmək üçün xərəklə yanaşı təndirdən də istifadə edirlər. Xərək evində xərəklə yanaşı təndir də olur. Təndir silindrə oxşar sobadır. O, iki cür quraşdırılır. Əvvəllər təndiri yeri dairəvi qazmaqla torpağın içərisində yerləşdirirdilər. Onun hazırlanmasından ötrü xərək düzəldilən xüsusi palçıqdan istifadə olunurdu. Belə təndir közü uzun müddət saxlayır və burada bişirilən çörək dadı ilə seçilir. Başqa cür düzəldilən təndirlər də var. Onlar yerin üstündə quraşdırılır. Belə təndirlərin sayı ötən əsrin 50-60-cı illərindən sonra artmışdır.

Təndirdə çörək bişirmək zəhmət tələb edən, çətin iş olduğuna görə onun öhdəsindən hər qadın gəlmir. Bu işə qoçaq və bacarıqlı qadınlar girişirlər. Yaxşı çörək yaxşı təndirdə bişər, deyirlər. Ona görə də təndirin quraşdırılmasına xüsusi fikir verilir. Kəndin yuxarı başında bişən təndir çörəyinin ətri aşağı hissəsinə gedib çıxır. Kənd yerlərində təndirdən həm də alma, armud, gavalı və başqa meyvələr qurutmaq üçün istifadə olunur.

ЛЕЗГИЙРИН ЦIУН КIВАЛ

Лезгийрин цIун кIвал Къафкъаздин халкъарин девлетлу цIун кIвалерикай я. Адахъ анжах вичиз хас тIуьнар гзаф ава.

Шурва

Лезги мехъеррин абур тир шурвадив къведай хуьрек авач. Ам суфрадал вири тIеамрилай вилик гъида. КIараб галай гьерен, яни малдин як чуьхвена, винел акъатдайвал яд ичIирда, каф къахчурдалай кьулухъ къажгъандин кьил кIевирна чрада. Ахпа ам куьзна, артух кIарабрикай михьда. Гзаф чичIегни як санал къавурмишда, адак са тIур гъуьрни какадарна, къавурмиш хъувуна, чкал аладарнавай помидор ва я томат кутуна са герен чран хъувуна, якIун яд, картуфар, кьуру хутар, чараз чранвай нахутIар, кьел, истивут вегьена тIимил цIал чрада. Жез мукьва са картуфни са тIур нахутIар цикай хкудна, шупIна, цIийи кьилелай хуьрекдиз хъивегьда. КIар-кIарнавай кIешниш, яни шивит алава ахъувуна, кьил кIевирда. 15-20 декьикьадилай шурва гьазур я.

Бугълама

ЦIийи як, гьерен тум, кIар-кIарнавай чичIегар, кьурурнавай хутар, кьел, истивут кутуна къажгъандин кьил цIийиз акьалнавай лавашдив кIевирда, зайиф цIал чрада.

Миталжимдин аш

Адетдин лезги ашдин кIан ширинди жеда, адак цуру са затIни кутадач. Малдин, яни гьерен кIараб галай як чрада, ам кIарабрикай михьда. Чараз куьлуьз кIар-кIарна къавурмишнавай чичIег, кишмиш, машмаш, михьнавай чиг шабалут какадарна гьадри (якIун бульон) ичIирда, кьел, истивут ва са тIур песок какадарна, тIимил цIал чрада. Дуьгуь куьзна, кIан экIяна къажгъандиз вегьида, ргар гьери ичIирда, тIимил цIал ракьунал демина тада.

LƏZGİ MƏTBƏXİ

Ləzgi mətbəxinin Qafqaz xalqlarının mətbəxi ilə müəyyən oxşarlığı olduğu kimi, onun özünəməxsus yeməkləri də çoxdur.

Şurva

Ləzgi toylarının şah yeməyi şurva sayılır. Odda bişirilmiş şurvanın dadından doymaq olmur. Onu sümüklü qoyun və ya mal ətindən hazırlayırlar. Ət doğranıb təmiz yuyulur. Üzünə çıxana kimi su doldurulub odun üstünə qoyulur. Kəfi yığılandan sonra bişirilir. Sonra ət süzülür, artıq sür-sümükdən təmizlənir. Çoxlu soğanla yağda qovrulur, hazır olana yaxın ona bir xörək qaşığı un qatılır və yenidən qovrulur, tomat və ya pomidor vurulur. Sonra qaynar işgənə, əvvəlcədən bişirilmiş noxud, soyulub doğranmış kartof, alça qurusu qatılır, duz, istiot əlavə olunub vam odun üstünə qoyulur. Hazır olana yaxın bir bişmiş kartof və bir qaşıq noxud əzilib ona qarışdırılır. Təzə keşniş və ya şüyüd əlavə olunub qapağı örtülür və 15-20 dəqiqə saxlanır. Bundan sonra yemək hazırdır.

Buğlama

Bunun üçün doğranmış təzə ət, quyruq, soğan və quru gavalı götürülür. Dəfnə yarpağı, quru istiot dənələri, duz əlavə olunur. Qazanın qapağı təzə yayılmış lavaşla bərkidilir, vam odda bişirilir.

Mitalcimli aş

Ənənəvi ləzgi aşının qarası şirin olur. Ona turş meyvə quruları qatılmır. Qara üçün yağlı qoyun və ya mal əti qaynadılır, süzülüb iri sür-sümükdən təmizlənir. Ona yağda qovrulmuş soğan, kişmiş, ərik, soyulmuş çiy şabalıd qatılır, duz, istiot, bir qaşıq şəkər vurulur, işgənəsi əlavə olunub vam odda dəmirin üstündə bişirilir. Düyüsü süzülür, qazanın dibinə qazmaq düzüləndən sonra əlavə olunub, yağ qatılıb dəmə qoyulur.

Нагьвар *Məcməi*

Квар *Səhəng*

НекIегъанар *Sərniclər*

Чубандин аш

И аш керкил дуьгуьдикайни гьерен якӀукай чрада. Кьвед-пуд чичӀег куьлуь-куьлуь кӀар-кӀарна, дуьдгьвердал къавурмишда. Чуьхвенвай якӀун кӀусар гьа чичӀегдихъ галаз са герен къавурмиш хьийида. Адаз кьелни истивут вегьида. Чуьхвенвай дуьгуь винел эчӀирна, ргазвай яд алава хьийида. Къажгъандин кьил кӀевирна, тӀимил цӀал чрада.

Кинидин аш

Хъсан кайванидин кӀвале гьамиша кинияр жеда. Абур кьилди тинидикай шуькӀуьз атӀана, кьурурда.

Кьел галай ргазвай циз вегьена гьасятда хкудда, суьзекдай куьзда. Къажгъандин кӀане чранвай верч, яни гьерен кӀараб галай якӀар экӀяна, винелай кинияр вегьена, демина чрада.

Пахладин аш

Куьлуь лацу пахлаяр эвелдай чрада. КӀерецдин хвехвер регъведа. Дуьгуь куьзайдалай кьулухъ къажгъанда ашдин кӀан твада. Кьве кака, са тӀур къатух, яни суьзме какадарна, чранвай дуьгуьдикай 2-3 тӀур вегьена, кьел кутуна какадарда, ахпа ргар къажгъанда чрада. Идалай кьулухъ ам экӀяна, винелай са къат дуьгуь, са къат пахла, са къат кӀерецар хьун шартӀуналди са шумуд къат арадиз гьида. Ргазвай чӀем эчӀирда, тӀимил цӀал демина тада.

Хурма хинкӀар

ЩӀудралди жуьрейрин хинкӀаррикай менфят къачузвай КцӀарин лезгийрин суфрайрин ярашух тир тӀуьнрикай сад хурма хинкӀар я. Тини какадал ишинда. 1 см-дин яцӀувиле лаваш акьалда. Адакай 1 смдин гьяркьуьвиле цӀилер атӀуда. И цӀилерикай 1 смдин кӀусар атӀуз, абурал тӀуб илисиз, хурмадин форма гуда. Ргазвай вечрен, яни гьиндушкадин циз вегьена 10 декьикьада чрада. Къапуниз акъудайла адан винелай къавурмишнавай чичӀег, регъвенвай кӀерецар, гъвел-гъвелнавай ниси алахда. Чара къапуна серг квай къатух тада.

Çoban aşı

Bu aş yumru düyüdən və qoyun ətindən bişirilir. İki-üç baş soğan xırda-xırda doğranıb, kərə yağında qızardılır. Ona doğranmış ət tikələri əlavə olunur, duz, istiot vurulur və bir yerdə qovrulur. Üstünə əvvəlcədən yuyulmuş yumru düyü tökülüb, üzünə çıxana kimi qaynar su əlavə olunur. Qapağı örtülüb, vam odda bişirilir.

Əriştə aşı

Bu aşı bişirmək hər qadının işi deyil. Səriştəli qadının evində həmişə quru əriştə olur. O, nazik yayılmış lavaşdan uzunsov, nazik doğranıb qurudulur.

Qaynayan duzlu suda bircə dəqiqə bişirilib süzülür. Qazanın dibinə bişmiş toyuq və ya qoyun əti düzülür. Üstünə süzülmüş əriştə tökülüb, dəmə qoyulur.

Lobyalı aş

Xırda ağ lobya əvvəlcədən bişirilir. Qoz ləpəsi əzilir. Düyü süzüldükdən sonra qazanın dibinə qazmaq düzülür. Bunun üçün iki yumurta, bir qaşıq qatıq və ya süzmə çalınır, ona süzülmüş düyüdən 2-3 qaşıq qatılır, sarıkök, duz vurulur. Qazmaq qaynayan şit yağda qovrulur, sonra qazanın dibinə bərabər şəkildə yayılır. Bir qat lobya, bir qat qoz ləpəsi, bir qat düyü olmaq şərti ilə bir neçə qat düzülür. Üstünə ərinmiş qaynar kərə yağı tökülür. Qapaq dəsmalla örtülüb qaynar dəmirin üstündə vam odda dəmə qoyulur.

Xurma xəngəli

Mətbəxində onlarca növ xəngəli olan Qusar ləzgilərinin süfrələrinin bəzəyi olan yeməklərdən biri xurma xəngəlidir. Onu hazırlamaq üçün xəmir yumurta ilə yoğrulur və 1 sm qalınlıqda yayılır. Həmin lavaşdan 1 sm enində uzun zolaqlar kəsilir və borucuq şəklinə salınır, onlardan 1 sm-lik tikələr kəsilir, qırağı baş barmaqla basılır və xurma forması verilir. Xurmalar qaynayan toyuq və ya hinduşka işgənəsində 10 dəqiqə bişirilir. Məcməiyə süzülüb üstünə qızardılmış soğan, ovulmuş pendir, əzilmiş qoz ləpəsi səpilir. Ayrıca qabda sarımsaqlı qatıq qoyulur.

Куьшуь *Küp*

КӀуьцуь *Bardaq*

Къажгъан *Qazan*

Тип ва кутар *Tip və kuzə*

Пахла галай некIед хапIа

Кьуру пахлаяр чараз ргада. ЧичIег ягълавда гьеридал къавурмишда. Ргазвай некIедиз чранвай пахлаяр, аладарна чIукнавай картуфар, кьел, истивут вегьена зайиф цIал чрада. ХапIа жез мукьва къавурмишнавай чичIег, кьуру къанжикьар алава хъийида. Къажгъандин кьил кIевирна, ам 20-25 декъикъада дем къачун патал тада.

ЦкIан (ЦикIен)

Лезгийрин дегь чIаварин тIуьнрикай тир цкIан гзаф тIямлу тIуьн я. Са цкIанди са хизан тухарда. Вучиз лагьайтIа адахъ гзаф затIар кутада. Адет яз цкIан регьвенвай ягълу гьерен якIукай чрада. Адак куьлуьз кIар-кIарнавай чичIег, картуфар, пIишнавай кIерецдин хвехвер, кьел, истивут, кьурурнавай къанжукьар какадарда. Къатай тинидикай кьве лаваш акьална, чар атадда. Гьазурнавай як са лавашдал экIяна, муькуьди винелай эцигна, къерехар кIевирна ифирнавай хьрак, яни духовкада чрада. Ам ягълавда туна, кьил кIевирна газдални чраз жеда. КцIарвийрин цкIан арада кьелечI лавашар аваз, са шумуд къатунинди жеда. Гьазур хьайила, цкIан акъудна яцIу суфрадик кутада. Зур сятдилай нез жеда. КцIарви дишегьлийри таквадин, шурадин, келемдин цкIанарни чрада.

ШакIукIа

Адаз "лезгийрин питца"ни лугьуда. Лезгийри шакIукIани Ракьиниз ухшарарна чрада. Таза шурни какаяр сад садак какадарда, кьелни истивут кутада. Ахпа лаваш акьална, ада чар атадда. Са герендилай ам акьал хьувуна, винел цупIуррив нехишар твада. Шурни какаяр лавашдал алтадна, хьрак чрада. Аялриз пара кIандай шакIукIа гзаф дадлу ва атирлу жеда.

Семена

Семена йиса садра, Яран суварилай вилик чрада. Лезги дишегьлияр суварин суфрадин кьилин ярашух тир семена чрадай виридалайни хъсан устIарар я. Адан тадаракар суварилай 15-20 югъ вилик ийида. Гуьлгери къуьл хъсандиз чуьхуьда ва суфрадик кутуна, яд илична къулан патав тада. ЦIир аврула

Südlü paxla şorbası

Quru paxla əvvəlcədən bişirilir. Soğan ayrıca qabda yağda qovrulur. Qaynayan südə bişmiş paxla, soyulub doğranmış kartof, duz, istiot əlavə edilərək vam odda bişirilir. Şorba hazır olana yaxın ona qovrulmuş soğan, quru kəklikotu qatılır və qapağı kip örtülərək 20-25 dəqiqə müddətinə dəmə qoyulur. Bundan sonra yemək hazırdır.

Tsıkan

Ləzgilərin qədim yeməklərindən olan tsıkan bərəkətli və doyumlu olması ilə seçilir. Bir tsıkan böyük bir ailəni doyura bilir. Çünki onun tərkibində çoxlu komponentlər olur.

Tsıkan ət maşınında çəkilmiş yağlı qoyun ətindən hazırlanır. Ona xırda-xırda doğranmış soğan, kartof, əzilmiş qoz ləpəsi əlavə olunur. Quru kəklikotu, duz, istiot vurulur. Mayalı xəmirdən lavaş yayılır, yağlanıb kündələnir. Bir qədər sonra ondan iki lavaş yayılır. Lavaşlardan birinin üstünə hazır qiymə qoyulur, o birisi ilə üstü örtülür və qıraqları bərkidilir. Tsıkan ikiqat və ya üçqat da olur. Onun hər layının arasına bir nazik lavaş qoyulur. Xərəkdə, qızdırıcı peçdə və ya sobada bişirilir. Hazır olandan sonra qalın süfrənin arasında 20-25 dəqiqə saxlanır. Qusarlı qadınlar ətli tsıkandan başqa toq adlı pencərli, şorlu və kələmli tsıkanlar da hazırlayırlar.

Şakuka

Ona "ləzgi pitsası" da deyilir. Şakuka da formasına görə günəşə oxşayır. Əvvəlcədən iç hazırlanır. Bunun üçün təzə şorla çalınmış yumurta qarışdırılır, ona duz, istiot əlavə olunur. Sonra lavaş yayılır, yağlanıb kündələnir. Bir qədər keçəndə ondan lavaş yayılır, lələklənir, üstünə həmin kütlə yaxılıb qaynar xərəkdə bişirilir. Uşaqların çox sevdikləri bu yemək olduqca dadlı və ətirli olur.

Səməni

Səməni ildə bir dəfə, Bahar bayramı ərəfəsində bişirilir. Mürəkkəb texnologiyası olan bu yemək bahar süfrəsinin yaraşığıdır. Ləzgi qadınları səməni bişirməyin ustasıdırlar. Onun hazırlığına bayramdan 15-20 gün əvvəl başlanır. Bunun üçün əvvəlcədən arıtlanıb yuyulmuş Gülgəri buğdası torbaya doldurulub, üstünə

къуьл синида экIяда. Щирер сад хьиз хкаж хьайила (къуьлуьн кIан хьипи хьана кIанзавач, ктIай къуьл акахьайтIа семена туькьуьл жеда) абур суьзекда чуьхуьда ва яд куьзна машинда регъведа. Ахпа турбада туна, яд хкудна, гьа яд къажгъанда тугъагъа хьиз звал акьалтдалди ва экъи жедалди зайиф цIал чрада. Хъсандиз чрай семенадин ранг экуьди жеда: я хьипиди жедач, яни туракьди. Семена къайиз неда. Яргъи хъуьтIяй акъатна, беденда витамин тIимил хьанвай чIавуз семенадин тай авач.

ТIач

Лезгийрин дегь чIаварин хъунрикай сад тир тIач къедалди КцIар райондин хуьрера чрада. Вирида-лайни хъсан еридинди Аварандал гьазурда. Аваранвияр тIач чрадай устIарар тирвиляй абуруз "ТIач аваранар" лугьуда. ТIач гьазурун патал сифте къуьл михьда (6 кьил хизандиз 3 бади) ва ам чими цив чуьхуьда. Суфрадик кутуна къулан патав тада. 2-3 юкъуз цIирдалди адаз герен-герен яд гуда. Щирай къуьл синида экIяда. Истикандив яд акьалтдалди гатада. Куьзна адан яд тугъагъа хьиз чрада. ТIач гьам хъваз жеда, гьамни фахъ галаз нез жеда.

Афарар

Лезгийри адет яз афарар недай хъчарикай чрада. Хъчарин жуьреяр гьикьван гзаф хьайитIа, афар гьакьван даддлу жеда. ПипIишар ва кунз иллаки пара чрада. *ПипIиш* лавашдин са пIипI муькуь пипIел эцигна чранвайдаз лугьуда. Кьве лавашдин арада хъчар туна чрайла адаз *кунз* лугьуда.

Кунз Kunz

ПипIиш Pipiş

ИситIа

Лезгийрин мел- мехъеррин кьетIен лишанрикай сад иситIа я. Ам нишандин ва мехъерин вахтунда чрада. Сусан сандухда иситIа хьун герек я. Ам булвилин, рузидин, верцIивилин (чими рафтарвилерин) лишан я. Адет яз иситIа синийра твада.

Ам гьазурун патал гъуьредал яд хьичIирна ада-кай пирпилар ийида. Ахпа сафунай акъудна, гъуьр хкудна, адаз ргар чIем алава хьийида ва акадариз-акадариз цIал чрада. Шекер галай яд ичIирна, мад-

su çilənib, isti yerdə qoyulur. Buğda dənələri bərabər qaydada cücərti verəndə, onlar sinilərə yığılır və isti yerdə qoyulur. Hər gün ona su çilənir. Səməni boy verəndə (o, çürüməməlidir, yoxsa səməni acı olar) aşsüzəndə yuyulur, süzülüb ətçəkən maşından keçirilir. Qazana tökülüb dovğa kimi, qatılaşanacan vam odda bişirilir. Səmənini soyuq halda yeyirlər. Uzun qışdan sonra vitaminləri azalmış bədən üçün bunun qədər xeyirli və ləzzətli yemək təsəvvür etmək çətindir. Yaxşı bişmiş səmənin rəngi açıq olur.

Taç

Ləzgilərin qədim içkilərindən biri olan taç Qusarın kəndlərində bu günə kimi hazırlanır. Taçın sənətkarları Avaran kənd sakinləri olduğuna görə bu kəndi "Taç avaranlılar" adlandırırlar. Taç üçün buğdanı təmizləyir (6 baş ailəyə 3 kasa həcmində) və isti suda yuyurlar. Süfrəyə bükүb isti ocağın yanında qoyurlar. Cücərənə kimi 2-3 gün ərzində tez-tez onun üstünə su səpirlər. Cücərmiş buğdanı siniyə sərirlər. Su salana kimi stəkanla əzir, süzüb, suyunu dovğa kimi bişirirlər. Onu həm içki kimi içmək, həm də içinə çörək doğrayıb yemək olar.

Afarar

Ləzgilər göy qutabını belə adlandırırlar. Ləzgi afarı həcmi və işlənən tərələrin müxtəlifliyi ilə seçilir. Adətən həyətdə bitən göyərtidən deyil, çöl pencərindən istifadə olunur. Ləzgi afarının bir neçə növü vardır. *Pipiş* yayılmış lavaşın bir tərəfinə göyərti yığılıb o biri tərəfi ilə örtülənə deyilir. *Kunz* dairəvi olur. Bunun üçün iki lavaş yayılır, onlardan birinin üstünə göyərti düzülür, o biri ilə üstü örtülür.

İsita

Ləzgi toylarında vacib yeməklərdən biri isita (halva) sayılır.Onu həm nişan mərasimlərində, həm də toylarda bişirirlər. İsita mehriban münasibətlər rəmzidir. İsitanı iri mis məcməilərə qoyurlar.

Onu hazırlamaq üçün əvvəlcə una su çilənir və umac hazırlanır. Sonra ələkdən ələnir, umaca qaynar yağ əlavə olunub yaxşıca çalınır və odun üstündə qarışdırılaraq bişirilir. Əvvəlcədən hazırlanmış şəkərli su qatılıb yenidən bişirilir. Qaynar halda məcməilərə

ни гьа къайдада чрада. ИситIа синийриз акъудна, винел нехишар атIуда. Са береда лезги хуьрер иситIайрин винел алай нехишралди тафаватлу жедай. Чпихъ алакьунар авай дишегьлийри иситIайрин винел халисан сенятдин эсерар яратмишдай.

Тугъагъа

Халисан лезги тугъагъа кьурурнавай пурнияр галаз суьзмедикай чрада. Суьзме кIарасдин тIурунив хъсандиз какадарда. Чуьхвена са шумуд сятда це тунвай керкил дуьгуьдик кьве чиг кака, са тIур гъуьр, са гъаб пурнияр, 2 силих кIар-кIарнавай серг кутуна, тIур ктадиз-ктадиз чрада. Звал атайла, цIай тIимиларна, дуьгуь жедалди чрада, кьел кутада.

Камбар

Лезгийри дугъраmаж адет яз камбар галаз гьазурда. Гатун серинардай тIуьнрикай тир камбар живедикай цIийиз хкатнавай цирийрикай гьазурда. Цирияр кьилерикай михьна, чуьхвена, дасмалдин арада яд хкатдайвал тада. Ахпа абур кIар-кIарна, кьел вегьена, банкайра кутада. Цирийри кьеж гуда ва са шумуд йикъалай недайвал жеда. Камбар къатухдик акадарна, фахъ галаз неда.

ЛЕЗГИЙРИН ПЕКЕР

Лезги пекер къадим чIаварилай машгьур я. Са бязи ухшарвилериз килиг тавуна, абур Къафкъаздин маса халкьарин пекерилай тафаватлу я. Лезгийри пекер ва кIвачин къапар цун патал чпи гьазурзавай магьутдикай, парчадикай (бязи чIавара парча къерехдайни гъидай), хамуникай ва хцикьдикай менфят къачудай.

XIX виш йисан эвелра урусрин тарихчи С.Броневскийди кхьенай: “Виридалайни хъсан магьут Къуба патан лезгийри гьасилзава ва абурун дишегьлийри магьутдикайни парчадикай цванвай иер пекер алукIзава”.

Девлетлу лезгийрин пекер кесибрин пекерилай тафаватлу тир. Ханларин ва

çəkilib, üstünə naxışlar salınır. Əvvəllər ləzgi kəndləri isitanın üstündəki naxışlarla bir-birindən seçilərdi. Rəssamlıq qabiliyyəti olan qadınlar bütün istedadlarını sərf edib isita üzərində xalis sənət əsəri yaradardılar.

Dovğa

Ləzgi dovğası quru yarpızla süzmədən bişirilir. Bunun üçün süzmə taxta qaşıqla yaxşıca çalınır. Yuyulub əvvəlcədən isladılmış düyüyə çalınmış iki yumurta, bir qaşıq un vurulur, bir ovuc quru yarpız, xırda-xırda doğranmış iki diş sarımsaq əlavə olunur. Qarışdıra-qarışdıra bişirilir. Qaynamağa başlayanda, odu azaldılır, düyü bişəndə dovğaya duz qatılır.

Kambar

Ləzgi doğramacı kambarsız olmur. Adətən kambar ilk baharda qarın altından boylanan, ilk tərələrdən sayılan pəldən hazırlanır. Bunun üçün pəl arıtlanıb başlardan təmizlənir, yuyulub süzülür, dəsmalın arasına qoyulub qurudulur. Sonra xırda-xırda doğranıb, duzlanıb bankalara yığılır. Pəl su salır və bir neçə gündən sonra kambar yetişir. Onu qatığa qatıb çörəklə yeyirlər.

LƏZGİ GEYİMLƏRİ

Ləzgi paltarları hələ qədim dövrlərdən məşhurdur. Bəzi oxşarlıqlarına baxmayaraq, onlar Qafqaz xalqlarının paltarlarından xeyli fərqlənir. Ləzgilər paltar və ayaqqabı tikmək üçün özlərinin istehsal etdikləri mahuddan, parçadan (bə zi hallarda parça kənardan da gətirilirdi), dəridən və qaragül dərisindən istifadə edirdilər.

Hələ XIX əsrin əvvəllərində rus tarixçisi S.Bronevski yazmışdı ki, “ən yaxşı mahudu Quba ləzgiləri istehsal edir və onların qadınları mahudla parçadan tikilmiş gözəl paltarlar geyinirlər”. Varlı ləzgilərin - xanların və bəylərin, eləcə də onların xanımlarının geyimi kasıb əhalinin geyimindən fərqlənirdi.

Гуьнел Гьажибалаевадин эскизра лезгийрин милли пекер.

Günel Hacıbalayevanın eskizlərində ləzgi milli geyimləri.

беглерин бикейри лацу, хъипи ва яру парчадин пекер алукIдай, къизилдин безекрикай менфят къачудай.

Лезги кIуртIар, кавалар, чухваяр ва валчагъар вири Къафкъаздиз сейли тир. Хуьрера гзаф хъсан дерзичияр авай. Ахцегь ва Кьурагь шегьеррин, Кара Куьре, Филер, Къасумхуьр, Яргун, Гьил, Манкъулидхуьр, ЭчIехуьр, КIири, Къуйсун, Хьимил, Куьснет, Мегьарамдхуьр, Хпеж, Миграгъ хуьрерин пекер цвадай устIарри цвайи каваларни чухваяр вирниз сейли тир. Тарихчийри кхьизвайвал, гьеле XIX асирдин 50-60-йисара чIехи лезги хуьрера пекер цвадай машинрикай менфят къачузвай.

Xanımlar ağ, sarı və qırmızı parçalardan tikilmiş paltarlar geyinər, qızıl zinyətlərdən geniş istifadə edərdilər.

Ləzgi xəzləri, kürkləri, çərkəzləri və arxalıqları bütün Qafqazda məşhur idi. Hər kəndin yaxşı dərziləri vardı. Axtı və Qurah şəhərlərində, Kara Küre, Filer, Qasımxür, Həzrə, Hil, İmamqulukənd, Əcəxür, Kiri, Quysun, Qımıl Küsnət, Məhərrəmxür, Xpej, Miqrağ kəndlərində tikilən kürklərin və çərkəzlərin şöhrəti hər yana yayılmışdı.

Tarixçilərin yazdıqlarına görə, hələ XIX əsrin 50-60-cı illərində bir çox ləzgi kəndlərində tikiş maşınlarından istifadə olunurdu.

ГАФАЛАГ LÜGƏT

МУКЬВА-КЬИЛИЯР	***QOHUM-ƏQRABA***
хизан	*ailə*
чIехи буба	*baba*
чIехи диде	*nənə*
бадба	*baba (ata tərəfdən)*
баде	*nənə (ata tərəfdən)*
буба	*ata*
диде	*ana*
велед	*övlad*
хва	*oğul*
руш	*qız*
аял	*uşaq*
бицIек	*çağa*
кьветхверар	*əkizlər*
гъвечIи руш	*qız uşağı*
агакьай руш	*yeniyetmə qız*
ругул	*oğlan uşağı*
гада	*oğlan*
хтул	*nəvə*
птул	*nəticə*
штул	*kötücə*
ктул	*əkicə*
гъуьл	*ər*
паб	*arvad*
ими	*əmi*
имид хва	*əmi oğlu*
имид руш	*əmi qızı*
халу	*dayı*
халуд хва	*dayıoğlu*
халуд руш	*dayıqızı*
хала	*xala*
халад хва	*xalaoğlu*
халад руш	*xalaqızı*
эме	*bibi*
имид свас	*əmiarvadı*
халуд свас	*dayıarvadı*
къавум	*quda*
кас	*kişi*
дишегьли	*qadın*
свас	*gəlin*
чам	*bəy*
яран диде	*qaynana*
яран буба	*qaynata*
яран вах	*baldız*
яран стха, хен	*qayın*
тахай диде	*ögey ana*
тахай буба	*ögey ata*
мирес	*yaxın qohum*
кьевер	*bir kişinin arvadları*
кьелит, хинен паб	*qayın arvadı*
хендеда	*dul*
бике	*xanım*
кайвани	*evdar qadın*

КIВАЛ-ЮГЪ	***EV-EŞİK***
дарамат	*bina*
кIвал	*ev*
айван	*eyvan*
тендерак	*dəhliz*
гьава	*mərtəbə*
пун	*bünovrə*
вил	*otaq*
къул	*ocaq*
тав	*qonaq otağı*
чил	*döşəmə*
къав	*tavan*
тавун	*baca*
цал	*divar*
варар	*darvaza*
рак	*qapı*
дакIар	*pəncərə*
тIакI	*taxça*
гурар	*pilləkən*
кIарар	*pillələr*
жугъун	*çəpər*
гъен	*həyət*
сал	*dirrik*
багъ	*bağ*

бустан	bostan
куд	arı pətəyi
муьхц	samanlıq
гьебе	heybə
хучарар	böyük heybə
рапарган	iynə qabı
пурар	yəhər
пуна	alaçıq
калал	təzəkdən hazırlanmış
кьеб	qab
лилибан	beşik
къуба	yelləncək
куткун	oymaq
чали	səbət
гунгар	araba üçün səbət
шеле	su borusu
купIар	şələ
кIапIажул	qurudulmuş təzək
тIапI	fırfıra
къекъуьц	kətil
кIир	halqa
мес	qarmaq
баржагъан	döşək
хъуьцуьган	kiçik döşək
лагълича	balış
	döşəkçə
ЦIУН КIВАЛ	
	MƏTBƏX
хьар	
къул	xərək
тIанур	ocaq
сач	təndir
квар	sac
кутар	səhəng
къажгъан	kuzə
пситI	qazan
ягълав	kiçik qazan
гетIе	tava
некIегъан	bal saxlamaq üçün qab
муда	sərnic
хвах	tabaq
кIаза	təknə

чанахъ	taxta sini
цIиб	böyük bardaq
кур	bardaq
бади	badya
сатул	kasa
кIуькуь	parç
кIуьцуь	ayaqlı kiçik badya
чамчах	bardaq
кавча	çəllək
пикI	çalov
	çubuqlardan hörülmüş
гатI	taxıl qabı
	taxıl saxlamaq üçün
варданаг	taxtadan düzəldilmiş qab
тур	taxıl qabı
чукIул	qaşıq
пац	bıçaq
чукватур	çəngəl
кепкир	çalov
саф	kəpgir
чапак	ələk
сукIра	çuqun qazan
рагъалаг	piyalə
ферчин	ərsin
кIар	xəmir taxtası
кве	oxlov
чуква	qalaq
гичин	enli ağızlı saxsı qab
тип	qrafinka
сини	böyük kuzə
	sərpuş
НЕДАЙ ЗАТIАР	
	YEMƏKLƏR
фу	
хьран фу	çörək
тIанурд фу	xərək çörəyi
чар авай фу	təndir çörəyi
къалаж	yağlı fətir
чIатI	buxanka
афар	qarğıdalı çörəyi
пипIиш	qutab
	lavaşın yarısı boyda

кунз	*qutab*
шакIукIа	*dairəvi qutab*
алуга	*ləzgi pitsası*
кинияр	*çətənəli pitsa*
чуьк	*əriştə*
хапIа	*şorba*
чул	*xapa (ləzgi d.)*
шурва	*sıyıq*
хешил	*şurva (ləzgi d.)*
хинкIар	*xəşil*
пичIекар	*xəngəl*
къавурар	*düşbərə*
къах	*qovrulmuş ət*
гитI	*qurudulmuş ət*
арута (атIай нек)	*hədik*
канбар	*çürümüş süd*
гузан	*pəl tutması*
иситIа	*şirin çörək*
нутIуфа	*ləzgi halvası*
букIуш (кIерецдин	*qoz halvası*
хвех)	*qoz ləpəsi*
чунгут	*küncüt*
гъери	*yağ*
дуьдгъвер	*nehrə yağı*
дуьше	*doşab*
нек	*süd*
хкянек	*qatıq*
тIан	*bulama*
суьзме	*süzmə*
ниси	*pendir*
мегь (некIедин чар)	*narın üz*
мукаш	*şor*
тугъ, кьенек	*ayran*
тугъагъа	*dovğa*
къаймах	*qaymaq*
як	*ət*
кака	*yumurta*
къафун	*qəlyanaltı*
семена	*səməni*
кIекер	*qarğıdalı qovurğası*
тIач	*ləzgilərin qış içkisi*
цIемек	*şəkər tozu*
гьенена	*üzüm şirəsi*

миже	*şirə*
гьадри	*işgənə*

ТЕХИЛ	**TAXIL BİTKİLƏRİ**
къуьл	*buğda*
гьажибугъда	*qarğıdalı*
гергер	*yulaf*
гуьлгери	*ləzgi buğda sortu*
сил	*arpaya oxşayan ləzgi buğda sortu*
хар	*paxla*
нахутI	*noxud*
кIахар	*mərcimək*
нехв	*qarabaşaq*
дуьгуь	*düyü*
пахла	*lobya*
пахчар	*xırda düyü*
цуьк	*darı*
мух	*arpa*

САЛАН НАБАТАТАР	**TƏRƏVƏZ BİTKİLƏRİ**
афни	*xiyar*
помидор	*pomidor*
буран, къабах	*boranı, balqabaq*
бадамжан	*badımcan*
газар	*yerkökü*
картуф	*kartof*
чичIег	*soğan*
келем	*kələm*
цIуьлуьк	*kahı*
кIлампI	*turp*
кукIрух	*körpə xiyar*
серг	*sarımsaq*
хали (хелер)	*yemiş*
хивецI	*yaşıl soğan*
кIешниш	*keşniş*
шивит	*şüyüd*
чугъундур	*çuğundur*

КЬЕТIЕН ДАДАР	ƏDVİYYAT
кьел	duz
истивут	istiot
дарчин	darçın
заферан	zəfəran
пурни	yarpız
михек	mixək
сенжефил	zəncəfil
къанжукьар	kəklikotu
хвешхвеш	xaşxaş
эферар	zirə
чидрикь	nanə
сумах	sumax
вин	çətənə

АФАРДИН ХЪЧАР	QUTAB GÖYƏRTİSİ
хархунаг	xarxunaq
зарзар	cincilim
цири	pəl
верг	gicitkan
цурун пешер	turşəng
тегьмезхан	təhməzxan (ləzgi d.)
кIекIремичер	kekremiçer (ləzgi d.)
таквар	vəzərək
эвелук	əvəlik
курквачI	əməköməci
гаргам	qarqam
нуькIрен кьачIар	quşçiçəyi
семзияр	səmzi
кьачI мичер	kaç miçer (ləzgi d.)
кIел мичер	kel miçer (ləzgi d.)
къуьл мичер	qül miçer (ləzgi d.)
кIаш мичер	kaş miçer (ləzgi d.)
куьлуь мичер	külü miçer (ləzgi d.)
сикIре япар	tülkü qulağı
чеблегьанар	dağ keşnişi
яру таквар	qırmızı vəzərək

кIелен япар	quzuqulağı
цIегьре кьачIар	keçi tərəsi
яргъешар	yarğeş (ləzgi d.)
кIвалакIар	kolakar (ləzgi d.)
ширин пешер	şirin yarpaq
къазра пешер	qazyarpağı
тере	tərə
къветре вилер	kəklik gözü
никIин кьачIар	zəmi tərəsi
кьелечIар	keleçar (ləzgi d.)

АЛАТАР	ALƏTLƏR
чукIул	bıçaq
кант	böyük bıçaq
байбут	tiyəsi enli bıçaq
баскIум	oraq
кIуьта	çəkic
кIаш	zindan çəkici
дегьре	dəhrə
каца	külüng
кьуьк	yaba
керки	kərki
макьахъан	böyük kərki
цуьруьгъуьл	dırmıq
хех	kəlbətin
мукIратI	qayçı
мутккьаб	burğu
хитрес	qoyun qırxmaq üçün qayçı
якIв	balta
пер	bel
юрф	taxta bel
риб	qıyıq
къажгъур	kürək
дергес	dəryaz
мишер	mişar
ранда	rəndə

ЛЕЗГИЙРИН СУВАРАР

ЯРАН СУВАР

Лезгийри лугьуда: Вучда а гурмагьдикай, анай гум акъат тавуртIа. Вучда а кIваликай, аниз мугьман илиф тавуртIа. Вучда а суфрадикай, адахъ мугьман ацукь тавуртIа. Вучда а суварикай, вири элди санал шадвал тавуртIа.

Лезгийрин къадим майишатдин йикъаргандин са вацран тIвар ***Яр*** я. Ам 21-мартдилай 4-апрелдалди давам жезва. Яр тIебиатдал чан хтунихъ, хуьруьн майишатдин кравахъ кьил кутунихъ галаз алакъалу тирвиляй Яран суварин гзаф мярекатар никIера, багълара, чIафара кьиле тухуда.

Лезги халкьдин дегь адетрикай тир мелер Яран суварилай вилик генани гурлуз кьиле тухуда. КIвалер ва гъен михьун, мес-къуьж рагъ гана кIватIун, кIвалериз эгьенг ягъун, усунун важиб яз гьисабда. Багълар, салар цIамарикай, къуру хилерикай михьда, абур суварин нянихъ цIай яна куда.

Яр гафунихъ мад са мана ава: “яру”. Дегь чIавара лезгийрин Яран суфра адет яз яруди жедай. Са береда кьилди яран мехъерар ийидай. Чамраз яран чам, сусаз яран свас лугьудай. Суса яран гам храдай. Мехъерин юкъуз адан чинай яру дуьгуьр авадардай.

Яран сувар хуьрера иллаки гурлуз кьиле фидай. Эхиримжи йисаралди КцIарин хуьрера Яраз *цIегь къугъурдай адет* авай. Имни лезги мифологиядихъ галаз алакъалу я. Дегь чIавара гзаф гьуцариз

LƏZGİLƏRİN BAYRAMLARI

BAHAR BAYRAMI

Ləzgilər deyirlər: Nəyə gərək o ev ki, bacasından tüstü çıxmır. Nəyə gərək o ev ki, qapısından qonaq girmir. Nəyə gərək o süfrə ki, başında qonaq oturmur. Nəyə gərək o bayram ki, onu el birgə qarşılamır.

Bahar bayramına ləzgilər Yaran Suvar deyirlər. ***Yar*** ləzgilərin qədim kənd təsərrüfatı təqviminin bir ayıdır və o, martın 21-dən aprelin 4-dək davam edir. Yar ayı yaz-tarla işlərinin başlanğıcına təsadüf etdiyindən, ən maraqlı mərasimlər tarlalarda, bağlarda, əkin yerlərində keçirilir. Mərasimlərin mərkəzində tonqal qalanması durur.

Ləzgilərin qədim adətlərindən biri olan, könüllü iməcilik mənasını verən “mel”in ən əhəmiyyətlisi bahar bayramı ərəfəsində keçirilir. Ev-eşik təmizlənir, yorğan-döşək günə sərilir, xalça-palaz çırpılır, evlərin divarları ağardılır, bağ-bağat, tarlalar çör-çöpdən, alaqdan təmizlənir.“Yar” sözünün ikinci mənası qırmızı deməkdir. Qədim vaxtlarda ləzgilərin bayram süfrəsi qırmızı rəngdə olardı. Adətən toyları Yar ayına salardılar. Bəyə *yaran çam*, yəni bahar bəyi, gəlinə *yaran svas*, yəni bahar gəlini deyərdilər. Gəlin bahar xalçası toxuyardı. Toy günü onun üzünü *dügürlə*, yəni qırmızı duvaqla örtərdilər.

Yaran suvar kəndlərdə xüsusi təntənə ilə keçirilərdi. Son vaxtlara kimi bəzədilmiş *keçi oynatmaq məra-*

2006-йисан 17-мартдиз Москвадин Кремлдин имаратда лезгийрин Яран сувариз талукьарнавай концерт кьиле фена.
2006-cı ilin martın 17-sində Moskvanın Kreml Sarayında ləzgilərin Bahar bayramına həsr olunmuş konsert keçirildi.

Концертдин арада лезгийри дем кутуна.
Konsert fasiləsi zamanı foyedə dem oldu.

икрамзавай лезгияр патал цӀегь викӀегьвилин лишан тир. Сувариз цӀегьре вичин гьунардикай вирибуруз пай гурай лугьуз ам пекер алукӀарна куьчейра къекъуьрдай. Манийривни кьуьлерив и межлисдин гурлувал артухардай.

Яраз *Вацракьар* лугьудай халкьдин мярекатни гегьенщдиз къейд ийидай. Ракъинивайни вацравай тӀалабунар ийизвай гадаярни рушар санал манияр лугьуз-лугьуз магьлейра къекъведай.

21-мартдин 22-даз элячӀзавай йифиз эл суварин шемер гваз гьенерал экъечӀда. Шемер цӀуру пекерикай расда. Абур яргъи тӀваларал арушна кӀевирда, кана куьтягь жедалди гьиле кьада. Гьар куьчеда, гьар магьледа цӀаяр авуна, абурун винелай вирибуру хкадарда. Ахпа хизанар суфрадихъ ацукьда.

Йис Яран суфрадин рузидилай аслу жеда лугьуда. Ам берекатлу хьурай лугьуз суфрадал жезмай кьван пара няметар тада. Абурукай кьилин нямет *семена* я. Щириз тунвай гьулгери къуьлуькай чранвай и тӀямди суфрадиз ярашух гуда. Семенадин патав *гитӀ*ни хьана кӀанзава. Къуьл, гьажикӀа, нахутӀ, мержемек, лацу пахла, яру пахла чараз чрана какадарнавай гитӀ берекатдин лишан я. Аялриз *калар* гьазурда. Кьел квай цел ргана цӀай ганвай къуьлуьк вин, кӀерецдин хвехвер какадарда.

Аялризни чӀехибуруз гзаф кӀандай мад са нямет жеда суфрадал: *сав*. Гьилин регьвера къуьлуькай регьвенвай гъуьруьк шекер какадарнавай и тӀям садбуру кьуруз, садбуру яд галаз неда. Яру ранг янавай какаяр, кьурурнавай емишар, чранвай шуьреяр ва маса затӀар, гьакӀни аш Яран суфрадин абур я.

Гьар кӀвале гьа йифиз ракӀарихъ тадай бармакар ацӀурун патал кӀерецар, шуьмягьар, къенфетар, ранг-навай какаяр ва маса затӀарикай гьазурнавай паяр жеда. Бармак ичӀиз рекье тун гунагь я лугьуда. Яран сувариз кӀваляй гьикьван пара ризкьи акъатайтӀа, гьакьван пара берекат хкведа, лугьуда лезгийри. Суфрадихъ ацукь тавунмаз суварин паяр гваз хъелбурун кӀвалериз фида. Нянихъ къажгъандин кьил алудна сад лагьай пай мукьув гвай начагъ ва касни авачир инсанрин кӀвалериз ракъурда.

simi geniş yayılmışdı. Bu, ləzgi mifologiyası ilə əlaqədardır. Qədimlərdə bir neçə allaha sitayiş edən ləzgilər dağ turunu totemləşdirmişdilər. Onlardan ötrü tur cəsarət rəmzi idi. Bahar bayramında dağ turunun bənzəri olan keçini bəzədib küçələrdə oynadardılar ki, o, öz cəsarətindən hamıya pay versin. Mərasim mahnı və rəqslərlə müşayiət olunardı.

Vatsrakar adlı xalq mərasimini keçirmək də adət idi. Onun məzmununu aya və günəşə olunan müraciətlər, onların tərifi təşkil edirdi. Qızlar, oğlanlar mahnı oxuyaya-oxuya məhəllələrdən keçərdilər. Martın 21-dən 22-nə keçən gecə hamı bayram şamları ilə evlərinin qarşısına çıxır. Şamlar il boyu yığılmış köhnə paltarlardan hazırlanır, onları od sönüb qurtarana kimi əllərdə saxlayırlar. Hər küçədə, hər məhəllədə tonqallar qalanır, alov bir qədər səngiyəndə böyüklü-kiçikli hamı odun üstündən tullanır.

Xalq arasında belə bir inanc var ki, ailənin illik güzəranı bayram süfrəsindən asılıdır. Ona görə də hamı çalışır ki, süfrə zəngin olsun. Ləzgilərin bahar süfrəsi üçün vacib bir neçə nemət var. Onlardan biri *semenadır (səməni).* O, yaxşı cücərdilmiş gülgəri buğdasından bişirilir. Sonra hədik gəlir. 7 nemətdən - buğda, qarğıdalı, noxud, mərcimək, lərgə, lobya və maşdan hazırlanmış hədik bərəkət rəmzi kimi süfrəni bəzəyir. Uşaqlar üçün qovurğa hazırlanır. Buğdanı duzlu suda bişirib qovurur, ona çətənə və qoz ləpəsi əlavə edirlər. Uşaqların və böyüklərin ləzzətlə yediyi bir təam da var. Ona *sav* deyirlər. Qovrulmuş buğdanı əl dəyirmanında üyüdür, ona şəkər tozu qarışdırırlar. Savı həm quru halda, həm də su ilə qarışdırıb yeyirlər. Boyanmış yumurta, şirniyyat öz yerində, amma süfrənin şahı plovdur.

Hər ev, hər ailə əvvəlcədən qapı pusan uşaqlar üçün böyük bir qabda qoz, fındıq, boyanmış yumurta və konfet hazırlayıb qoyur ki, qapıya gələn əliboş qayıtmasın. Bayram günü evdən nə qədər çox ruzi çıxsa, evə bir o qədər çox bərəkət gələr, deyirlər.

Bayram süfrəsinə oturmazdan qabaq bayram payı ilə küsülülərin evinə gedərlər. Plov qazanından çəkilmiş ilk nimçəni qonşuluqda xəstə yatan və ya kimsəsiz, köməksiz adama göndərərlər.

ЦУЬКВЕРИН СУВАР

Лезгийрин дегь чIаварин суваррикай тир Цуькверин сувари дагъдин районра яшамиш жезвай агьалийрин уьмуьрда кьетIен чка кьазва. И суварин асул ватан Дагъустан Республикадин Ахцегь райондин Чепер хуьр я. Гьуьлуьвай 2000 метр кьакьанда, Шалбуз дагъдин ценерив гвай и хуьре суварин мярекатар гурлуз тухуда. Лезгийрин и суварикай гьеле XIX виш йисан юкьвара урусрин топограф С.Г.Александрова, гьа асирдин 70-йисара немсерин алим А.Беккера малумат ганай. Живер цIрана, сувар цуькверив дигайла вири эл Чепера кIватI жеда. Куьредай, Къубадай ва маса чкайрай атай инсанар балкIанрал алаз ва яхди рекье гьатда. Жегьилрин чамарар авунар, пагьливанри кьуршахар кьунар, рушари цуьквер кIватIун виридан рикIяй жеда.

Суварин виридалайни марагълу легьзеяр манийринни кьуьлерунин гьуьжетунар я. Рушарини гадайри санал манияр лугьуда, кьуьлериз эгечIда. Им жегьилар патал гьамни кIаниди хкядай чка я. Ахпа вири векьерал экIянавай суфрадихъ ацукьда, тIуьнинхъунин, мили зарафатрин, санал лугьузвай манийрин межлисдив эгечIда. КIвалериз вири рагъдан хьайила хъфида. Рушаринни сусарин гьиле цуькверин кIунчIар жеда. Ибур адетдин цуьквер туш, гьармад са дердинин дарман я. Дишегьлийри абур кIвалерин къаварал кьурурда ва йис акъатдалди абурукай чарачара начагъвилер сагъарун патал менфят къачуда.

Экуьн яралай хурушумдалди кьиле фидай и элдин сувар халкь агуддай, михьи гьиссер тербия ийидай, ахлакьдин тарсар гудай халисан сувар я.

ÇİÇƏK BAYRAMI

Ləzgilərin bu qədim bayramı əsasən kənd əhalisi tərəfindən geniş qeyd edilir. Böyük şadyanalıqla keçirilən çiçək bayramının əsl vətəni Dağıstan Respublikasının Axtı rayonunun dəniz səviyyəsindən 2 min metr hündürlükdə, Şalbuz dağının ətəyində yerləşən Cəbə kəndidir. Hələ XIX əsrin ortalarında rus toporqafı S.Q.Aleksandrov, həmin əsrin 70-ci illərində alman alimi A.Bekker ləzgilərin bu bayramı haqqında məlumat vermişdi.

Dağlarda qarlar əriyib, alp çəmənlikləri çiçək açanda bütün el əvvəlcədən elan olunmuş vaxtda Cəbəyə axışır. Küre və Quba bölgələrindən, başqa yerlərdən atlı və piyadalar buraya üz tutur. Cavanlar bəslədikləri yüyrək atlarla cıdıra çıxır, pəhləvanlar qurşaq tutur, qızlar çiçəklərdən çələng hörürlər.

Bayramın ən maraqlı hissəsi mahnı və rəqs yarışmasıdır. Qızlarla oğlanlar bir yerdə mərasim mahnıları ifa edir, rəqs yarışına qoşulurlar. Bu, həm də gənclərin bir-birini bəyənib seçməsi üçün əlverişli yer və vaxtdır. Sonra hamı çəmənlikdə salınmış süfrə ətrafına yığışır, mahnı və rəqslərdən ibarət məclisə start verilir. Qaş qaralanda dağlardan evə dönənlərin əllərində çiçək dəstələri olur. Bunlar adi çiçəklər deyil, hər biri bir dərdin dərmanıdır. Qadınlar onları evlərin damlarında səliqə ilə qurudur, ilboyu müxtəlif xəstəliklərin müalicəsində istifadə edirlər.

Bu el bayramı ünsiyyət, mehribanlıq yaratmaq, xalqın adət-ənənələrini yaşatmaq baxımından maraqlı olub tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyır.

2009-йисан 7-июндиз "Сувар" ансамблди Азербайжандин Гьукуматдин Филармонияда кьиле тухвай концерт Цуькверин сувариз талукьарнай. Мярекат лезги таватри залда ацукьнавайбуруз хунчайрай цуьквер паюналди башламишнай.

2009-cu ilin iyunun 7-də "Suvar" ansamblının Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında keçirilmiş konserti Çiçək bayramına həsr olunmuşdu. Tədbir ləzgi qızlarının xonçalardakı çiçəkləri tamaşaçılara paylaması ilə başlandı.

“ШАРВИЛИ” ЭПОСДИН СУВАР

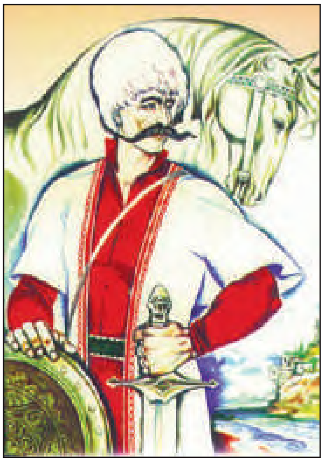

Гьар са халкьдин тарихда кьетӀен метлебдин вакъиаяр ава. Лезгийрин тарихни “Шарвили” эпос галачиз хиялдиз гъун мумкин туш. Халкьдин кьегьал хва Шарвилидихъ галаз алакъалу махар, кьисаяр, хкетар, риваятар тийижир лезги кьериз-цӀаруз гьалтда. Чи кьегьалвилин тарихар авай и эпосдай чӀукар халкьдин арада гегьенщдиз чкӀанва, виш йисар я абур несилрилай несилрал агакьиз. И кӀанивили эхирни 2000-йисуз вири халкьди кьейд ийизвай “Шарвили” эпосдин сувар арадал гъана. Сифте яз Ахцегь шегьерда кьиле фейи и сувар гила Дагъустандин вири халкьарин мярекатдиз элкъвенва. ЩуД йис я сувар кьиле тухузвай тешкилатдиз кьегьал лезги Имам Яралиева регьбервал гуз.

Ахцегьин кьилин майдандал мугьманар зуьрнединни далдамдин ванери акъвазарда. КӀвачера звер авайбур “Лезгинкадал” кьуьлиз эгечӀда. Муькуьбуру капар ягъиз межлис мадни гурлу ийида. Шегьер кьиляй-кьилди суварин гьавада жеда. Дамахарнавай инсанри лугьуз-хъуьрез сад садаз сувар мубаракда. Куьчейрай инсанрин сел алахьда. Кьиблепатан Дагъустандин вири районрай, гьакӀ Ахцегь, СтӀал Сулейман, Мегьарамдхуьр, Кьурагь, Докъузпара, Рутул, Хив ва маса лезги районрай иниз гзаф инсанар къведа.

Шарвилидин суварихъ вичин кьетӀенвилер ава. Адаз гурлувал, халкьди сад хьиз и мярекат кьейд авун хас я. Суварик атанвайбур санал КӀелед хев галайнихъ рекье гьатда. Инай дагъдин синел чиликай атӀана раснавай гурари тухузва. Адахъ 105 кӀар

“ŞARVİLİ” EPOSU BAYRAMI

Hər xalqın tarixində mühüm rol oynayan hadisələr var. Ləzgilərin tarixini də “Şarvili” eposu olmadan təsəvvür etmək çətindir. Xalqın igid oğlu Şarvili haqqında nağıllar, rəvayətlər, məsəllər bilməyən ləzgi çətin tapılar. Ləzgilərin qəhrəmanlıq tarixi ilə bağlı olan parçalar xalq arasında geniş yayılmışdır, yüz illərdir onlar nəsillərdən nəsillərə çatdırılır. Demək olar ki, bütün el bayramlarında Şarvilinin qəhrəmanlıqları ilə bağlı teatrlaşdırılmış parçalardan istifadə olunur.

2000-ci ildən etibarən Dağıstan Respublikasının Axtı şəhərində Şarvili eposu bayramı dövlət səviyyəsində qeyd olunur. 10 ildir ki, bayramın keçirilməsi üzrə təşkilat komitəsinə İmam Yarəliyev rəhbərlik edir.

Hər il yayın əvvəllərində keçirilən bu bayrama gələn qonaqlar Axtıda musiqi sədaları altında qarşılanır. Bu təranələr sümüklərinə işləyənlər elə küçədəcə rəqsə girişir, qalanlar alqışlarla məclisi canlandırırlar. Şəhər başdan-başa bayram əhval-ruhiyyəsində olur. Küçələrdən insan seli axır. Cənubi Dağıstanın bütün rayonlarından, o cümlədən Axtı, Stal Süleyman, Məhərrəmxür, Qurah, Doquzpara, Rutul, Xiv və başqa rayonlardan çoxlu qonaqlar gəlir.

Şarvili bayramının özünəməxsus cəhətləri var. Ona böyük ruh yüksəkliyi, coşqunluq xasdır. El yığılanda hamı bir nəfər kimi qalaya sarı yollanır. Buradan dağın sinəsinə qədər 105 pilləli pilləkən uzanır. Bir neçə sütun üstündə qurulmuş dairəvi rotondda Şarvilinin heykəli ucaldılacaq.

Ахцегь. “Шарвили” эпосдин сувар. Эл КӀелед хивел акьахзава. 2010.

Axtı. “Şarvili” eposu bayramı. İnsanlar Keled xevə qalxırlar. 2010.

ава. Кузвай ракъинин кIаник аниз акъахун гьар касдин гьунар туш. ЯтIани кьузуь-жегьил вири рекье ава. 105 кIар куьтягь хьайила, цIийиз хкажнавай ротонддал гьалтзава.

Элкъвей ротонд са шумуд стундал хкажнава. Инал Шарвилидиз гуьмбет хкажда. Гуьмбет патал хкянавай чкадиз гаф авач. Инай къадим ва иер Ахцегь, адан юкьвай авахьзавай Ахцегьрин вацI капун юкьвал алайди хьиз аквазва. Гьейбатлу акунрин Шалбуз дагъ лап мукьув гвай хьиз жеда. Шарвилидин кIеле гьа инал, дагъдин къене хьайиди я, адан турни къедалди гьана амайди я, лугьузва махари. "Инаг лезгийрин кьилин пIир я", - лугьуда инсанри сад садаз. Ахпа эл санал кIватI хьана лезги сеняткарри гьазурнавай концертдихъ яб акалда.

Шарвили - СтIал Сулейманан тIварунихъ галай Лезгийрин Гьукуматдин Муздрамтеатрдин актер Ибрамхелил Рамазанов.

Şarvili - Süleyman Stalski adına Ləzgi Dövlət Musiqili Dram Teatrının aktyoru İbramxəlil Ramazanov.

Heykəl üçün seçilmiş yerə söz ola bilməz. Buradan qədim və gözəl Axtı ovuc içi kimi görünür, əzəmətli Şalbuz dağı isə elə bil yanındadır. Nağıllarda deyilir ki, Şarvilinin qalası elə burada, dağın içində yerləşib, onun qılıncı da bu günə kimi oradadır. İnsanlar deyirlər ki, bura ləzgilərin piridir.

Sonra hamı bir yerdə bayramın ikinci hissəsinə - ləzgi sənətkarlarının hazırladığı bayram konsertinə tamaşa etmək üçün şəhərin baş meydanına yollanır.

СИФТЕ РГАЛ

Лезгийрин хуьруьн майишатдин суваррикай тир Сифте ргал лезги хуьрера гатфариз кьиле тухуда. Цанар цадайла, туьрездив чил къарагъардайла элди сувар ийида. Хуьруьн тIвар-ван авай лежберрикай сада вичин туьрез, яни куьтен никIиз акъудда. Маса лежберри никIин къерехда цIаяр ийида. Лежберди викиник малар кутуна, туьрездин кIуф никIик галкIурна малариз: "Гьиш! Куь гелер берекатлу хьурай" лугьуда.

НикIин и кьиляй а кьилиз фена хтуниз лезгийри ргал лугьуда. Гад гьикI жедатIа сифте ргалдилай чир жеда, лугьуда лежберри. Гьавиляй ам гьар са касдал ваъ, гьил кьезил ва нуфузлу лежбердал ихтибарда. Сифте ргалдилай гуьгъуьниз лежберди вичин туьрез жегьилрив вугуда.

Пакад юкъуз вири эл цан цаз эгечIда. И чIавуз вирида санал манияр - гьаварар лугьуда. Гьав - кьуд ргалдиз лугьуда. Гьар кьуд ргалдилай кьулухъ лежберри ял ягьида. Иер рифмадалди, мана-метлеб авай гафаралди туькIуьрнавай и манияр - гьаварар сада аваздалди, муькуьбуру хордалди лугьуда.

НикIин къерехдал кIватI хьанвайбуру шад межлисдин, тIуьн-хъунин гьазурвилер ийида: гьерер тукIвада, фу чрада... Ахпа вири суфрадихъ ацукьда. Манияр никIяй яргъариз чкIида. Сифте виридалайни яшлу итимдини дишегьлиди манидик кьил кутада. Абуру са бенд лагьана куьтягьайла, кьвед лагьай бенд яшлу лежберри давамарда. Пуд лагьай бенд жегьилри лугьуда. Амай бендер вирида санал тикрарда. Гьа и саягъда ирид мани лагьана кIанзава.

İLK ŞIRIM

Ləzgilərin kənd təsərrüfatı işləri ilə bağlı olan xalq bayramı - ilk şırım bayramı kəndlərdə ilk baharda qeyd olunur. Torpağın şumlanıb əkin üçün hazırlanması vaxtı yetişəndə elliklə yığışıb ilk şırımın açılması mərasimində iştirak edirlər. Kəndin təcrübəli əkinçilərindən biri xışını sahəyə çıxarır, digərləri isə sahənin kənarında tonqal qalayırlar. Həmin əkinçi hamının gözü qarşısında xış qoşulmuş öküzləri əkinə istiqamətləndirib deyir: "Hiş! İzləriniz bərəkətli olsun!"

Sahənin bu başından o başına gedib qayıtmağa "rqal" (şırım) deyirlər. Əkinçilər ilk şırıma böyük əhəmiyyət verir, gələcək məhsulun taleyi ilk şırımdan asılı olur, deyirlər. Elə ona görə də bu məsul vəzifəni kimə gəldi yox, nüfuzlu, əli yüngül əkinçiyə etibar edirlər. İlk şırımdan sonra əkinçi öküzlərini gənclərə həvalə edir. Ertəsi gün bütün el şuma çıxır. Yer şumlaya-şumlaya hamı əkinçi mahnısı (havar) oxuyur. Hav - dörd şırım deməkdir. Bir qayda olaraq hər dörd şırımdan sonra əkinçi dincini alır. Ləzgi folklorunun bir növü olan, kənd yerlərində geniş yayılmış havarları bir solist ifa edir , xor isə müşayiət edir.

Sahənin kənarına yığışmış adamlar bayram şənliyi, yemək-içmək mərasimi üçün hazırlıq görürlər. Onlar qoyun kəsir, xörək hazırlayır, çörək bişirirlər. Sonra hamı bayram süfrəsinin ətrafına yığışır. Mahnı səsləri uzaqlara yayılır. Mahnını ən yaşlı kişi və qadın başlayır. İkinci bəndi orta yaşlı əkinçilər davam etdirir. Üçüncü bəndi cavanlar oxuyurlar. Bundan sonra hamı birlikdə oxuyur. Bu qayda ilə yeddi mahnı oxunmalı və şənliyə iti rəqslə yekun vurulmalıdır. Orta əsrlərin

Юкьван виш йисарин са бязи авторри чпин эсерра лезгийрин и суварикай са кьадар малуматар ганва.

СИФТЕ ЦУЬЛ

Ник гуьдай вахтар алукьайла, сифте югакай хкатай техил гаралайдайла элди "Сифте цуьлуьн" сувар кьиле тухуда. И сувариз "Печхуьр сувар", "Сифте рат", "Сифте югни" лугьуда. Сифте цуьл кутӀунна, ам никӀин къерехда кьилихъди акъвазарда ва манийрал илигда. Алхишар авуна, суфрадив эгечӀда. Далдамдинни зуьрнедин ванери аялрин кӀвачерик звер кутада. Дишегьлийри цӀийи мухан гъуьруькай чранвай факай къуншийриз, хуьре авай кесибриз ва етимриз гуда. Ихьтин савкьват тагайла марф ва я хар къвада лугьуда.

ПЕШАПАЙ

КцӀарвийри къедалди хвенвай фольклордин чешнейрин арада "Пешапайри" кьетӀен чка кьазва. Халкьдин къугъунрикайни коллективдин манийрикай менфят къачузвай и адетдихъ лезгийрин къадим театрдин элементар ава. Са береда "Пешапай" ксарин тамаша тир. Мублагьвал, берекат кӀандай инсанри яргъалди кьурагь хьайила марфадихъ цӀигел яз куьчейриз акъатна гъуцаривай къвал ракъурун тӀалабдай. Са итимдал, яни гададал цӀвелин, яни къавахдин таран хилерикай раснавай "пек" алукӀардай. Ада жемятдин кӀвенкӀве аваз хуьруьн куьчейрай физ марф тӀалабдай манияр лугьудай. Манийри марф къвадалди ара гудачир. Хуьруьнбуру Пешапайдал яд иличдай.

ГУНИ

Эхиримжи йисаралди марф къурун патал, гьаваяр кьурагь фейила лезги хуьрера "Гуни" гваз къекъведай адет авай. Гада аял пекер хтӀунна, серкӀверин тӀвалара туна, юкьвалай мерез арушна адакай "Гуни" туькӀуьрдай. Ам аялри юкьва туна магьле-магьле хуьре гваз къекъведай. Гьар ракӀарихъ акъвазиз хордалди и мани лугьудай:

А Гуни-Гуни хьун герек,
Гунидиз рагъ гун герек!
Цава авай чӀулав пехъ
Ракъин нурди кун герек!

Мани лагьана куьтягьайла кӀвалин иесиди "Гунидин" кьилел яд иличдай. Идалай кьулухъ гьар аялди Гунидикай вичиз чидай мани лугьудай. Сада лагьай мани муькуьда тикрарна кӀанзавач. Гьа и саягъда манийрин гьуьжетунар кьиле фидай. Лап

bəzi müəllifləri ləzgilərin bu bayramı ilə bağlı məlumatlar vermişlər.

İLK SÜNBÜL

Taxıl biçininin vaxtı yaxınlaşanda adətən ilk sünbülün yığılması bayram edilir. Bu bayrama "İlk sünbül", "İlk dərz" və ya "Peçxür bayramı" da deyirlər. İlk dərzləri yığıb onları zəminin kənarında başı üstə qoyur, sünbülləri oxşaya-oxşaya, xeyir-dua edə-edə mahnı oxuyur və süfrə arxasına keçirlər.

Zurnanın və nağaranın şux səslərini eşidən uşaqlar rəqsə girişirlər. Qadınlar təzə arpadan bişirdikləri çörəkdən qonşulara, kənddəki imkansız ailələrə və yetimlərə pay verirlər. İnanca görə, belə bəxşişlər paylanmayanda yağış və ya dolu yağır.

PEŞAPAY

Qusarlıların indiyə kimi qoruyub saxladıqları folklor nümunələri arasında "Peşapay" xüsusi yer tutur. Xalq oyunları ilə müşayiət olunan, kollektiv şəkildə ifa olunan mahnılarla zəngin olan bu bayram qədim teatr ünsürləri ilə zəngindir.

Uzaq keçmişdə "Peşapay" kişilərin tamaşası olmuşdur. Uzun müddətli quraqlıq zamanı bərəkət, bolluq arzusu ilə insanlar küçələrə çıxaraq, ğutslardan (allahlardan) yağış diləyərdilər. Adətən bir oğlan uşağına ağac budaqlarından "paltar" geyindirib, küçə-küçə gəzdirər, onu müşayiət edərək yağış arzusu ilə mahnı oxuyardılar. Mahnılar yağış yağana kimi davam edərdi. Adamlar Peşapayın üstünə su atardılar.

GUNİ

Son illərə kimi quraqlıq zamanı ləzgi kəndlərində "Quni" gəzdirmək adəti var idi. Oğlan uşağını soyundurub, ona çubuqlar sarıyıb, iplə bağlayar, ondan "Guni" düzəldərdilər. Uşaqlar onu dövrəyə alaraq, məhlə-məhlə gəzdirər, mahnı oxuyardılar. Hər evin qarşısında xorla aşağıdakı mahnını oxuyardılar:

Guni-Guni gəlsin gərək!
Guniyə gün dəysin gərək!
Göydəki qara qarğa
Yanıb kül olsun gərək!

Mahnı sona çatanda ev yiyəsi "Guni"nin başına su tökərdi. Bundan sonra hər uşaq Guni haqqında bildiyi mahnıları oxuyardı. Uşaqların biri digərini tamamlamalı idi. Bu qayda ilə əsl mahnı yarışması gedirdi. Ən çox mahnı oxuyan uşağa ev sahibi tərəfindən

пара манияр лагъай аялдиз кIвалин иесиди савкьват гудай. Савкьватар багъабур тир: хенжел, къеме, чухва, тай, кьар. Ихьтин савкьватри аялрик кьегъалвилин руьгь кутадай.

АЛАПЕХЪ

Яргъалди марфар къвайила, "Пешапай"дин акси тир, Ракъиниз эвердай "Алапехъ" рикIел хкведай. "Алапехъда" дишегьлийри иштиракдай. Абуру нинидал яру яйлух гьалддай. Къадим лезгияр чIалахъ тир хьи, Рагъ руш я. Адаз яру рангунин куьмекдалди эвериз жеда. "Алапехъда" иштиракзавай дишегьлийри хордалди манияр лугьудай. Пай-уьлуьш кIватIна куьтягьайла дишегьлияр чуьлда чIехи суфра экIяна ацукьдай, тIуьнив эгечIдай. Гьа инал манидин мел башламишдай. Эгер "Пешапай" гатфарихъ галаз алакъалу ятIа, "Алапехъ" гатун мярекат гьисабдай. Магьсулар кIватI хъувуна, йигарар гатадайла, чIимелар тахьун патал икI лугьудай:

А пехъ, пехъ, алапехъ,
Пехъ ацукьна ша, чими рагъ,
Ракъар, варцар инихъди,
Цифер, кьаяр анихъди...

КцIарин гзаф хуьрера ракъиниз икI эвердай:

Рагъ, Рагъ,
Бубад кIваляй
Фу тIуьна хъша,
Яру къванцелай
Яд хъвана хъша!..

ВАЦРАКЪАР

ЦIийи варз акъатдайла "Вацракъар" ("Вацран йикъар") халкьдин театр кьиле фидай. Чумалдин ва я инидин тарарин яцIу хилер атIана, абурукай вацраз ухшар затI расдай. Ахпа ам цуьквералди дуьгуьрна, хуьруьн кьакьан чкадал виридаз аквадайвал кIирерал гьалдна тадай. Сада вацракай манияр лугьудай, амайбуру хордалди манидин гафар тикрардай. Вацран хийир-дуьа къачурдалай кьулухъ жегьилри вацран шикил юкьва туна "Вацракъар" мани лугьудай. ЦIийи варз цавун аршдиз хкаж хьайила абур чпин кIвалериз хъфидай.

КIвалериз хъфейбуру йифен кьулариз суфрадихъ ацукьна гъуцариз шукур гъидай. Халкьди вацраз, ракъиниз ва тIебиатдиз туькIуьрнавай са шумуд бенд кIелна пакагъан йикъакай веревирдер ийидай. "Вацракъар" хъсандиз къейд авурбурун крарни хъсандиз фида лугьудай кьуьзуьбуру.

bəxşişlər verilərdi. Bunlar qiymətli hədiyyələr idi: xəncər, qəmə, çuxa, dayça, erkək quzu. Belə hədiyyələr uşaqların ürəyincə olar, onlara qəhrəmanlıq ruhu aşılayardı.

ALAPEX

Yağıntı çox düşəndə "Peşəpay"ın əksi olan, Günəşə çağırışdan ibarət olan "Alapex" mərasimi keçirilərdi. Bu mərasimdə ancaq qadınlar iştirak edərdi. Onlar gəlinciyə qırmızı yaylıq geyindirib, qapı-qapı gəzdirərdilər. Qədim ləzgilərin təsəvvürlərinə görə Rağ (Günəş) qızdır. Onu qırmızı rəngin köməyi ilə çağırmaq olar. "Alapex"də iştirak edən qadınlar xorla mahnı oxuyardılar. Sovqatlar yığılıb qurtaranda qadınlar çöldə süfrə açıb onun ətrafına yığışardı. Bundan sonra mahnı məclisi qızışardı. Bahar mərasimi olan "Peşəpay"dan fərqli olaraq, "Alapex" yay mövsümünün mərasimidir. Məhsul yığılıb, dən üyüdüləndə yağıntı olmasın deyə belə deyərdilər:

A qarğa, ala qarğa,
Qarğanı yandır Günəş,
Günəşlə Ay bu yana,
Bulud, yağış o yana.

Qusarın kəndlərində Günəşə belə müraciət edərdilər:

Günəş, Günəş,
Ata evində
Çörək yeyib gəl.
Qırmızı daşdan
Su içib gəl!

VATSRAQAR

Təzə ay çıxanda oynanılan bu xalq teatrının mənası "ayın günləri" deməkdir. Zoğal və ya yemişan ağacının yoğun budaqlarını kəsib, onlardan aya oxşar fiqur düzəldirlər. Sonra onu çiçəklərlə bəzəyib, bir payanın başına keçirir və kəndin hündür hissəsində, hamının görə biləcəyi yerdə bərkidirlər. Bir nəfər Ay haqqında mahnılar oxuyur, qalanları xorla mahnının sözlərini təkrar edir. Aydan xeyir-dua aldıqdan sonra gənclər Ayın əksini araya alıb "Vatsraqar" ("Ayın günləri")" mahnısını oxuyurlar. Təzə ay göyün ortasına qalxanda hamı evlərinə dağılışır.

Evlərinə dağılışandan sonra hamı süfrə arxasına keçər, allahlara dua edərdi. Xalqın Aya, Günəşə, təbiətə həsr etdiyi bəndləri əzbərdən oxuduqdan sonra, sabah görüləcək işlərdən danışardılar. Bu vaxt ailənin gələcək planlarından da söhbət açılardı. "Vatsraqar"ı yaxşı qeyd edənlərin işləri uğurlu olar deyərdi ağsaqqallar.

ХАЛКЬДИН АДЕТАР

КИМ

Ким авачир хуьр гурмагъ авачир кIвал хьиз я.
Лезги халкьдин мисал.

Лезги хуьрерин кьетIен лишан я ким. Адан тIвар кьурла чи руьгь юзада. Куьз лагьайтIа, ам чи халкьдин тIвар хуьзвай тарих я. Ким авачир хуьр чкIида, ам хуьх, лугьуз веси ийида кьуьзуьбуру. Ким хуьруьн абур я, ам авай хуьре гъвечIи-чIехид, хатур-гьуьрмет, хийир-берекатни ава. Ким авай чкада агъсакъал ава, агъсакъал аватIа, эл ава, - лугьуда кцIарвийри. Ким, жегьилрин акьулдиз нур гузвай, абуруз сабурлувални дуьзвал, мердвални кьегьалвал чирзавай чка я.

Адет яз ким хуьруьн юкьвал, эл алахьдай рекьин къерехда жеда. Хуьруьз ва хуьруьнбуруз талукь вири месэлаяр инал гьялда, къарар акъудда. Мел-мехьерин, тазиятрин меслятар инал ийида. Хизанрин наразивилерилай несилрин мидявилералди гьар жуьредин гьуьжетунар, къалар инал гьялда.

Кимин кьиле хуьруьн тIвар-ван авай кас жеда. А кас элдин гьуьрмет къазанмишнавай, хъсанвилерихъни ислягьвилихъ ялдай, къени амалрин кьуьзекрин арадай хкяда. Адахъ кимел алайбурухъ яб акална эхиримжи гаф лугьудай, кутугай къарар къабулдай ихтиярар жеда.

XALQ ADƏTLƏRİ

KİM

Kimsiz kənd bacasız evə bənzəyir.
Ləzgi xalq məsəli.

Kim ləzgi kəndinin siması, onun yaraşığıdır. Xalqın özünəməxsusluğunu sübut edir, qədim tarixlə müasir həyat arasında körpü rolunu oynayır. Kimi olan kənddə böyük-kiçik bilinər, xeyir-bərəkət olar, ağsaqqal sözünə qiymət qoyular. Kimsiz kənd bünövrəsiz ev kimi tez dağılar, ona görə də kimi qoruyub saxlamaq lazımdır, - deyə ağsaqqallar gənclərə öyüd-nəsihət verirlər. Kim gənclərə səbrli, mərd və cəsarətli olmağı öyrədən yerdir.

Adətən kim kəndin mərkəzində, el yolunun üstündə olur. Buraya başqa sözlə ağsaqqalların toplaşdığı yer də deyilir. Kəndə və onun sakinlərinə aid bütün məsələlər burada həll olunur, mühüm qərarlar qəbul olunur. El şənlikləri, bayramlar, toylar, yas mərasimləri və başqa tədbirlərlə əlaqədar məsləhətləşmələr burada aparılır. Ailə narazılıqlarından tutmuş nəsillər arasındakı münaqişələrə kimi bütün məsələlər burada müzakirə olunur.

Kimə kəndin xeyirxah əməlləri ilə ad çıxarmış ən hörmətli və nüfuzlu adamı rəhbərlik edir. Onu ağsaqqallar öz aralarından seçirlər. Bu şəxsdə kimdə toplaşanların sözlərinə səbrlə qulaq asıb son söz demək

Хьилерин хуьруьн ким. ***Hil kəndinin kimi.***

Са береда кимин къарар гъар са хуьруьнви па-тал къанун тир. Къазийринни судьяйрин къарарар дегишардай гъукум авай кимел гъайи меслятдихъ. Садахъни кимел акъудай къарар чIурдай ихтияр авачир. Дегь чIавара чIехи дявейрин вилик пад кьун патал кимел акъудай са къарар бес жедай.

Хуьруьн кьилевайбуру - алатай девирра кавхади, гуьгъуьнлай колхоздин седриди ва я совхоздин директорди хуьруьн майишатдихъ, эцигунрихъ, абадвилерихъ, чилер паюнихъ галаз алакъалу месэлаяр гьялдайлани кимел атана агъсакъалрал меслят гъидай. Жемят патал ахлакьдин тарсар къачудай мектеб тир ким. Гила чи кимерихъ эвелан гьукум гумачтIани, ам мадни лезги хуьруьн кьетIен лишан я.

МЕЛ

Мел авай хуьр - эл авай хуьр.
Лезги халкьдин мисал.

Мелер авун лезгийрин дегь чIаварин адет я. Им чи халкьдин зегьметдихъ галаз алакъалу тир гурлу суваррикай сад я. Халкь агуддай, инсанрик руьгь кутадай мелерин гелер тарихдин деринриз физва. Бинеда кIватIал хьунин, дуствилин, стхавилин рафтарвилер авай, инсанар сад садав агуддай, абурук руьгь кутадай, мукьвалардай мел йисан чара-чара вахтара кьиле тухуда. Мелер жуьреба-жуьрединбур жеда. КIвалер эцигдай хизандиз куьмек гун патал залан ва четин крар - кирпичар атIун, къавуз накьв гун, къав кIевирун хьтин крар вирида санал ийида. ГьакIни рекьер-муькъвер расдайла, хвалар михьдайла, никIер эчIелдайла, гвенар гуьдайла, хперин сар твадайла, сар эвягъдайла, цанар цадайла, багълар кутадайла сад садаз куьмек гуда лезгий-

ixtiyarı olur. Bir zamanlar kimin qərarı hamı üçün hökm idi və onu pozmağa heç kəsin ixtiyarı yox idi. Kim hətta qazıların və hakimlərin qərarlarını dəyişmək gücünə malik idi.

Qədim zamanlarda kimin bir qərarı ilə qanlı müharibələrin qarşısı alınardı. Kəndin rəhbərləri - Sovet hökuməti qurulana kimi kəndxudalar, sonralar kolxoz sədrləri və ya sovxoz direktorları kəndin məişəti, tikintisi, abadlığı, torpaqların paylanması kimi mühüm məsələləri kimdə ağsaqqalların müzakirəsinə çıxarardı. Kənd əhalisinin əxlaq məktəbi, tərbiyə məktəbi idi kim. Hazırda ləzgi kimləri əvvəlki hökmə malik olmasa da, kim - kimdir. Ləzgi kəndlərini onsuz təsəvvür etmək mümkün deyil.

MEL

Melli kənd - elli kənd.
Ləzgi xalq məsəli.

Mel sözünün mənası könüllü iməcilik deməkdir. Bu, ləzgilərin zəhmətlə bağlı ən gur və maraqlı əmək bayramlarından biridir. Kollektivçilik, dostluq, qardaşlıq münasibətləri üstündə formalaşan, insanları yaxınlaşdıran, doğmalaşdıran bu bayram ilin müxtəlif vaxtlarında keçirilir. Ev tikən ailənin zəhmətini yüngülləşdirmək məqsədilə çətin işləri, ələlxüsus kərpic kəsməyi, evin damını örtməyi və divarları suvamağı kənd camaatı öz öhdəsinə götürür. Mel həmçinin körpü tikmək, yol çəkmək, zəmini alağdan təmizləmək, qoyun qırxmaq, yun daramaq, bağ salmaq kimi işlərdə keçirilir, adamlar bir-birlərinə kömək edirlər. Toyla bağlı keçirilən mel daha təntənəli və gur olur.

Mahiyyəti çətin işlərin bir yerdə görülməsi olan

Мучугъа мел. *Mucuqda mel.*

Дишегьлияр "Перизада" лугьуз-лугьуз мелез физва.
Qadınlar "Perizada" oxuya-oxuya iməciliyə gedirlər.

ри. Мехъеррин мелер иллаки гурлубур жеда.

Четин кӀвалахар кьилиз акъудун патал инсанри сад садаз гузвай куьмекдин и форма - мел лезгийри багъаз кьада ва и адетдиз рикӀяй гъуьрметда. Мелен кьетӀен лишанрикай сад мярекатда макьамчийри иштирак авун я. Мелен хабар хуьруьз яралай зуьрнедал ягъидай "Экуьнар" гьавади ва са-са гъенел физ мелез эверзавай чархачийри агакьарда. Мелерик адет яз рушарини гадайри кӀанивилин ва зарафатдин манияр лугьуда.

Мелез фидай дишегьлийрив кьетӀен савкьватар - тӀаратӀар жеда. ТӀаратӀар - тӀваларал кутӀуннавай бишмеяр, шалар, парчаяр я. Абурун арада кьилин тӀаратӀни жеда - ам яру рангунинди я. Яру ранг мелерин лишан яз гьисабда. Дишегьлияр ван алаз "Перизадаяр" лугьуз-лугьуз, хуьруьн магьлейрай тӀуз, мел авай чкадиз фида. Кьве дишегьлиди нубатдалди бендер лугьуда, муькуьбуру хордалди гуьгъ кутада. Итимри кьамал крчарик яру цӀил кутӀуннавай гъерер, данаяр кьада.

Къуьн-къуьне туна кӀвалахайдалай кьулухъ эл суфрадив эгечӀда, тукӀунвай гьайванрикай чранвай хуьрекар неда. ТӀуьна-хъвана, ял ягъайдалай гуьгъуьниз мел давам хъжеда. Хурушумдиз мел кьилиз акъатайла эл мад гъилерда санал кӀватӀ жеда. Инал шад мярекат кьиле фида, вирибуру кьуьлерал, манийрал илигда. Ашукьар авай хуьрера мелерик гьабурузни теклифдай адет авай. Ахпа дем кьиле фида. Идаз "Мелен дем" лугьуда. Нянихъ мел чкӀидайла зуьрнечийри "Рекьин гьава" яда.

ДЕМ

Лезги адетар, меденият, ацукьун-къарагъун, халкьдин яратмишунар санал кӀватӀалзавай мярекатрикай сад дем я. Лезгийрин музыкадин, хореографиядин ва поэзиядин элементар са арадиз гъизвай, шаддаказ ва гурлуз кьиле физвай дем гзафни-гзаф зурба мярекат я. Дем чи халкьдин тарихдинни медениятдин гуьзгуь я. Дегь чӀаварилай кьил кутуна лезгийрин итимрини дишегьлийри санал мярекатар кьиле тухуда. Мехъер лагьайтӀа, халкьдин виридалайни зурба сувар я.

Хуьруьнбуруз мехъерин хабар экуьн яралай кьакьан къавал ядай "Экуьнар" гьавади агакьарда. Мехъер адет яз гатун ва зулун варцара, пуд юкъузни пуд йифиз кьиле тухуда. И мярекатдин абур рагъданилай йифен кьуларалди, гагь-гагь экуьналди давамдай дем я. Эвелдай гьазурнавай гегьенш майдандиз вири эл кӀватӀ жеда. Кьуьзуьбур жерг яна ацукьда, жегьилри мярекат кӀвачел кьилиз акъудда.

mel adətinə ləzgilər böyük hörmətlə yanaşırlar. Melin vacib şərtlərindən biri burada musiqiçilərin iştirakıdır. Səhər tezdən zurnada çalınan "Ekünar" ("Səhər") havası bu xəbəri elə çatdırır. Sonra isə müjdəçilər ev-ev gəzib, bu barədə adamlara xəbər verirlər.

Melə gedən qadınların əllərində bayraqlar olur. Çubuqlara bağlanmış şal, kəlağayı və parça onların mel sahibinə hədiyyəsidir. İrəlidə qırmızı rəngli bayraq tutmuş qadın gedir. Bu da təsadüfi deyil, çünki qırmızı rəng melin rəmzi sayılır. Qadınlar xorla mahnı oxuya-oxuya məhəllələrdən keçir, kəndə ümumi bayram əhval-ruhiyyəsi gətirirlər. Adətən onlar qədim mərasim mahnısı olan "Perizada"ya üstünlük verirlər. İki qadın növbə ilə mahnı oxuyur, qalanlar xorla təkrar edirlər. İki-üç kişi çiyinləri üstündə buynuzlarına qırmızı parça bağlanmış qoç və ya dana tutur. Ev sahibi bayraqları uca bir yerə bərkidir və melin sonuna kimi orada saxlayır. Melə oğlanlar və qızlar da mahnı oxuya-oxuya, dəstələrlə qoşulurlar.

Çiyin-çiyinə çalışıb yorulmuş adamlar nahar vaxtı bir yerdə süfrə arxasına keçirlər. Mərasim münasibətilə kəsilmiş heyvanlardan hazırlanan xörəklər gətirilir. Yemək mərasimi başlanır. Fasilə bitəndə iş yenidən qızışır.

Axşam işlər görülüb qurtaranda şənlik məclisi başlanır. Mahnılar, rəqslər, aşıqların çıxışları, xalq oyunları, şirin zarafatlar gecə yarısına kimi davam edir. Sonra növbə ənənəvi "dem"ə verilir. Buna "Melin demi" də deyirlər. Zurnaçıların çaldığı "Yol havası" məclisin sona çatdığını xəbər verir.

DEM

Ləzgilərin adət-ənənələrini, mədəniyyətini, incəsənətini birləşdirən mərasimlərdən biri demdir. Xalqın zəngin mənəvi irsindən xəbər verən dem ləzgi musiqisinin və xoreoqrafiyasının nadir elementlərini sistem şəklində qoruyub saxlayan vasitədir. Burada ləzgi folklorunun, onun ayrılmaz hissəsi olan rəqslərinin, mahnılarının, xalq oyunlarının parlaq elementləri vahid süjet kimi birləşir. İnsanları yaxınlaşdırmaq, doğmalaşdırmaq gücünə malik olan demlərin dəqiq tarixini bilən yoxdur. Lakin bu mərasimdə qədim ayinlərin izlərinin olması onun köklərinin dərinliyindən xəbər verir.

Demə çoxmərhələli ləzgi toyunun son mərhələsi də demək olar. Adətən kəndə toy xəbərini səhər tezdən uca yerdən və ya damdan çalınan "Səhər" havası çatdırır. Toy 3 gün davam edir və adətən yay və payız aylarında keçirilir. Onun ən maraqlı hissəsi hava qaralandan gecə yarısına, bəzən isə səhərə kimi davam

КцIарин демер гзаф гурлуз кьиле фида.
Qusar demləri çox gur keçir.

Москвада лезги дем.
Moskvada ləzgi demi.

Дем - кIвачерик звер, пIузаррик хъвер кутадай, гьиссерал звал гьидай, инсанар агуддай, абурув ял ягъиз тадай, рикI аладардай халисан сувар я. Дем гьакIни гадайри чпиз свас жагъурдай мярекат я.

Лезги кьуьлерихъ виш йисаралди арадиз атанвай махсус къайдаяр ава. Чи демери халкьдин тарихдинни медениятдин гелер хвенва. Лезгийрин кьуьлерунин мярекат чараз, тIуьн-хъун авачир, вири эл кIватI хьайи чкада, йифиз кьиле фида. Ина рушарини гадайри, дишегьлийрини итимри санал кьуьлда.

Лезги демерихъ виш йисара арадиз атанвай кьетIен адетар ва вичин къайдаяр ава. Ина рушарини гадайри санал кьилиз акъуддай кьуьлер пуд паюникай ибарат я. Сифте гадади майдандилай цIар яда. Им гьам межлисда ацукьнавайбуруз салам гун, гьамни кьуьлдай руш хкягъун патал я. Гадади вичин вили кьур рушаз теклиф авурла, ам жегьилдихъ галаз кьуьлиз акъатда. Абуру макьамдив кьадай гьерекатрикайни элементрикай менфят къачуз кьуьлда. Сада муькуьдан гьерекатар тамамарна кIанзава. Кьуьлдай чIавуз рушанни гададин тупIар сад садахъ галукьна кIанзавач.

Руша вичин кьуьл тамамарайла гадади кьуьлунин пуд лагьай чIук викIегьдаказ, йигин гьерекатралди кьилиз акъудда. Кьуьл куьтягь хьайила ада макьамчийризни межлисдиз кьил агъузна развал къалурда.

Эхиримжи йисаралди лезги демерихъ кьилди сагьиб - арачи авай. Арачидиз хъсан кьуьлзавачир, къапарай акъатзавай, артухан гьерекатриз рехъ гузвайбурун кIвачер тIвалунив ядай ихтияр авай. Са гафуналди, лезги демерихъ гуьзчи авай. Гьавиляй ина акатайвал кьуьлиз жедачир. Майдандиз акъатун имтигьан гуниз барабар тир. Хъванвай кас деминиз ахъайдачир. Виридалайни хъсан кьуьлайбуруз жемятди капар ядай.

edən rəqs yarışıdır. Əvvəlcədən hazırlanmış geniş meydançaya kəndin qocalı-cavanlı, kişili-qadınlı bütün camaatı toplaşır. Yaşlılar adətən dövrə vurub otururlar, cavanlar isə onların arxasında ayaq üstə məclisə tamaşa edirlər. Bu, gənclərin özlərinə adaxlı seçməsi üçün ən münasib yer sayılır.

Ləzgi rəqslərinin əsrlər boyu yaranmış öz qayda-qanunları, özünəməxsus gözəlliyi vardır. Bunu qoşa rəqslərdə daha qabarıq hiss etmək olar. Ümumiyyətlə, cüt rəqslər üç hissəli olur. Birinci hissədə oğlan meydana çıxıb sakit ritmə uyğun dövrə vurur. Bu, həm məclis əhli ilə salamlaşmaq, həm də qız gözaltı etmək üçündür. Oğlan bəyəndiyi qızı hərəkətləri, işarələri ilə rəqs meydanına dəvət edə bilər. Amma o, bunu elə ustalıqla etməlidir ki, heç kəs hiss etməsin. Qızın ondan xoşu gəlsə, bu dəvəti qəbul edib, rəqsə qoşulur. Bu, rəqsin ikinci hissəsidir.

Oyun zamanı gənclər öz hiss və həyəcanlarını rəqs elementlərinin köməyi ilə bir-birinə çatdırırlar. Əgər oğlanın bəyəndiyi qız dəvəti qəbul edib rəqs meydanına çıxmasa, onda toy evinin qız-gəlinlərindən biri oğlanla rəqsə qoşulur. Cütlüyün oyunu necə gəldi olmamalı, hərəkətlər bir-birini tamamlamalıdır. Rəqs zamanı qızın və oğlanın əllərinin bir-birinə toxunması yolverilməzdir. Qız öz partiyasını ifa edəndən sonra rəqsin üçüncü hissəsi başlanır. Bu, oğlan tərəfindən ayrıca ifa olunan cəld və iti rəqsdir. Sonra o, məclisə təzim edib gedir. Bu üç hissə bir-birini tamamlamalı, vahid süjet xətti yaratmalıdır.

Ləzgi demlərinin aparıcısı “araçı” adlanır. O, məclisdə qayda-qanun yaradır, rəqs etmək üçün növbəyə düzülmüş cavanlara nəzarət edir. Araçı mərasim başlanıb sona çatana kimi demi idarə edir, onun bütün məsuliyyətini öz üzərinə götürür. Araçı düzgün rəqs etməyən, cızığından çıxan rəqqasların ayaqlarını çubuq-

Чамран кьуьл. *Vəyin rəqsi.*

Туьркиядин Балыкесир вилаятдин Бугьаз хуьре дем.
Türkiyənin Balıkesir vilayətinin Boğaz kəndində dem.

Шадвилин гьиссерин, суварин гьавадин, кьуьлерин гьуьжетунин элементрикай арадиз атанвай демер лезги мехъеррин кьетІен лишан я. Вахтар, девирар алатунивай, эвелан адетар дегиш хьанатІани, абуру лезгийрин мехъеррин адетриз са акьван таъсир къалурнач, адан метлеб дегишарнач. Лезги мехъер къедалди жегьилар кІватІдай чка яз ама.

Гьайиф къведай кар ам я хьи, алай аямда арадиз атанвай гзафни-гзаф ресторанри, шадвилин мярекатар тухудай дараматри чи мехъерар гурлу ийизвай демер арадай акъудзава. Демерихъ галаз санал халкьдин гзафни-гзаф хъсан адетарни квахьзава.

И карди чи вилик-кьилик квай ксарихъ къалабулух кутазва. Журналист-кхьираг Седакъет Керимовади лагьайтІа, Баку шегьерда дем кІвачел ахкьалдарун патал халкьдин адетрал бинеламиш хьана талукь сценарий кхьена, демер тухудай цІийи деб кутунай. Ихьтин дем адан регьбервилик кваз 2004-йисан 22-сентябрдиз Бакуда кьиле фенай. Студентри тухвай и "Дем"инин суракьар яргъариз чкІанай. Гьа чІавалай "Дем" Бакудин жегьилрин рикІ алай мярекатдиз элкъвена. Гила лезги жегьилри Москвада, Санкт Петербургда, Ярославлда, Харьковда ва маса шегьерра демер кутаз, чи халкьдин хъсан адетар рикІел хкизва. Къе демер шегьерра яшамиш жезвай жегьилар сад садав агудзавай, абурун рикІер шадвилин гьиссерив ацІурзавай хъсан межлисрикай яз гьисабзава.

Алай вахтунда шегьерра яшамиш жезвай жегьилар демерик цІийивилер кутаз, и адет мадни девлетлу ийиз алахъзава. Месела, са бязибуру уьмуьрдин чара-чара хилерай чпин алакьунар къалурда. Гагь-гагь чара-чара макьамрал кьуьлунин гьуьжетунарни тухуда. Ихьтин цІийивилери халкьдин къадим адет мадни вилик тухуз куьмек гузва.

la vurmaq ixtiyarına malikdir. Bir zamanlar dem üçün gözəgörünməz senzura mövcud idi. Necə gəldi rəqs etmək olmazdı. İçkili adamı məclisə buraxmazdılar. Ən yaxşı rəqslər camaat tərəfindən alqışlanardı.

Əyləncə, bayram şənliyi, rəqs yarışması elementlərinin qovuşmasından yaranan demlər ləzgi toylarının vacib hissəsi sayılır. Zaman keçdikcə əvvəlki adətlər dəyişsə də, bunlar ləzgi toy mərasimlərinə bir o qədər təsir göstərə bilməyib, onların mahiyyəti olduğu kimi qalıb. Lakin son illər şəhərlərdə, rayon mərkəzlərində ucaldılan şadlıq evləri, toyxanalar, restoranlar bu gözəl adətin sıxışdırılmasına gətirib çıxarır. Ona görə də ləzgi gənclərini, ələlxüsüs böyük şəhərlərdə yaşayan qızları və oğlanları unudulmaqda olan demlərimizin taleyi narahat edir.

Bu adətə yeni forma və məzmun vermək, onu yaşatmaq, inkişaf etdirmək məqsədilə yazıçı-jurnalist Sədaqət Kərimovanın rəhbərliyi və ssenarisi ilə 2004-cü ilin sentyabrın 22-də Bakıda ləzgi gəncləri üçün yeni məzmunlu "Dem" təşkil olundu. Tələbələrin aparıcılığı ilə keçən həmin gecə qədim adətlərin və müasir çalarların bir-birinə həmahəng keçidi ilə yadda qaldı və xoş sorağı uzaqlara yayıldı. O vaxtdan "Dem" Bakı gənclərinin sevimli əyləncəsinə çevrilib. Hazırda Moskvada, Sankt-Peterburqda, Yaroslavlda, Xarkovda va başqa şəhərlərdə yaşayan ləzgi gəncləri bu estafeti davam etdirirlər.

Şəhərlərdə yaşayan gənclər "Dem"ə yeniliklər gətirməyə, onu yeni çalarlarla zənginləşdirməyə çalışırlar. Məsələn, bəziləri ayrı-ayrı sahələrdə bacarıqlarını nümayiş etdirirlər. Gah-gah hər bir rəqsin ən yaxşı ifaçısını təyin edən yarış keçirilir. Bütün bu yeniliklər qədim el adətini daha da inkişaf etdirməyə imkan verir.

ЛЕЗГИЙРИН КЬУЬЛЕР

Лезгийрин йигин кьуьлери зун гьейранарна. Абурун гадайрини рушари гзаф викIегьдиз, дагъдин лекьери чархалай цIар ягъидай хьиз, йигиндиз кьуьлда. Инсандин гьар кIвачел агъзур шейтIан ацукьна кIанда хьи, "Лезгинкадал" икьван йигиндиз, икьван эсерлудаказ, икьван туькIвей къайдада кьуьлиз жен.

Александр Дюма,
французрин кхьираг.

Лезгидин кьуьлунал рикI хьун са куьнивни гекъигиз жедач. Хайи макьамри аялзамаз адак викIегьвилин руьгь кутада. "Лезгинка"дин ван хьайила гьеле кIвачел акьалтнавачир аялдин гъилерни цавуз хкаж жеда, адан кIвачерик звер акатда. Гьар са лезгиди кьуьлдайла, иви ргаз, гьиссер юзаз вичин рикIин ван "асса" лугьуналди винел акъудда. Лезги аялриз сифте "асса" гаф чир жеда. И гафуни уьмуьрдин эхирдалди адан рикIиз экв гуда.

И гаф Къафкъаздин дегь чIаварин женгчи тайифайрикай тир асрилай амайди ятIа? Белки асар лезгийрин чIехи бубаяр тир жал? Гьар вуч ятIани, лезгийрикай гаф кватайла, рикIел гьасятда "Лезгинка" хкведа - дуьньядин виридалайни йигин кьуьл. Къе Къафкъаздин визитдин карт тир "Лезгинка" лагьайтIа, чи "Лезги руш" макьамдиз ва гьакIни санлай са бязи лезги ритмайриз ганвай тIвар я.

Кьуьлери лезги халкьдин фольклорда кьетIен чка кьазва. Манияр, симин пагьливанрин акъажунар, ашукьрин гьуьжетунар ва маса яратмишунар адалай гуьгъуьниз къвезва. Са береда лезгийрин суварар театрдин саягъда, манийрихъ ва кьуьлерихъ галаз санал кьиле тухудай. Яран сувар, Цуькверин сувар, КIару, Сифте ргал хьтин суварар вирида санал лугьудай манияр, пагьливанрин кьуршахар кьунар, балкIанрин чамарар, симин пагьливанри чпин гьунар къалурунар хьтин нумрайралди тафаватлу тиртIани, и мярекатар кьуьлери тамамардай.

LƏZGİLƏRİN RƏQSLƏRİ

Ləzgilərin iti rəqsləri məni heyran etdi. Onların həm oğlanları, həm də qızları çox cəld, dağ qartallarının şığımasına bənzər, olduqca çevik rəqs edirlər. Gərək adamın hər ayağında min şeytan otursun ki, "Ləzginka"da belə iti, belə təsirli, belə mükəmməl qaydada rəqs edə bilsin.

Aleksandr Düma,
fransız yazıçısı.

Ləzgilərin rəqsə olan məhəbbətini heç nə ilə müqayisə etmək mümkün deyil. Doğma melodiyalar, xalq ritmləri uşaqlıqdan onların ruhuna hakim kəsilir. "Lezginka" sədalarını eşidəndə iməkləyən uşağın da əlləri göyə qalxır, onun ayaqları musiqiyə uyğun hərəkətlər edir. Hər bir ləzgi rəqs edərkən cuşa gələrək öz hiss və həyəcanını "assa" sözü ilə ifadə edir. Ləzgi uşaqları "assa" sözü ilə dil açırlar. Bu kəlmə ömürlərinin sonuna kimi onların ürəyinə işıq saçır.

Bəlkə bu söz Qafqazın döyüşkən tayfalarından olmuş aslardan miras qalıb? Bəlkə aslar ləzgilərin əcdadlarıdır? Hər nə isə, ləzgilərin adı çəkiləndə "Lezginka" yada düşür - dünyanın ən iti, ən şux və dinamik rəqsi. Bu rəqsə çeviklik, cəldlik, plastika və coşqunluq xasdır. Elə ona görə də dünyada məşhurdur və çox sevilir. Qafqazın vizit vərəqi sayılan "Ləzginka" həm "Lezqi ruş" ("Ləzgi qızı") rəqsini, həm də ümumilikdə ləzgi rəqs ritmlərini əks etdirir.

Rəqs, ümumiyyətlə, ləzgi folklorunda aparıcı rol oynayır. Qədim zamanlarda ləzgi xalq bayramları və el şənlikləri bir qayda olaraq teatrlaşdırılmış nömrələrlə müşayiət olunub. Misal üçün, "Yaran suvar" (Bahar bayramı), "Tsükverin suvar" ("Çiçək bayramı"), "Karu" ("Gilas bayramı"), "Sifte rqal" ("İlk şırım") kimi el bayramları mərasim mahnıları, pəhləvanların yarışı, at oynatmaq, kəndirbazların çıxışı, aşıqların deyişməsi ilə zəngin olsa da, mütləq rəqslərlə yekunlaşır.

XIX əsrin əvvəllərində Dağıstanda yaşamış bir sıra

XIX виш йисан сифте кьилера Дагъустанда яшамиш хьайи бязи урус тарихчийри ва кхьирагри лезгийрин са кьадар гьавайриз ва кьуьлеризни “Лезгинка” тIвар ганай. Муравьев ва Величко хьтин сейли урус тарихчийри “Лезгинкади” инсанрихъ женгчи руьгь, ватанпересвилин руьгь кутазвайди кьилди къейд авунай ва и макьамди Къафкъаздин дяведин вахтунда Шейх Шамилан муьруьдрик гьихьтин руьгь кутазвайтIа гегьеншдиз кхьенай.

М.Ю.Лермонтова вичин “Къачагъ Гьажи” эсерда лезги тават Лейлади иердиз мани лугъуз, кьуьлзавайди къелемдиз къачунай. 1893-1921-йисара Ахцегьа яшамиш хьайи латишрин кхьираг Эрнест Бирзниек-Упита кхьенай хьи, лезгийрин вири элдин мярекатар зуьрнедин ва далдамдин макьамралди кьиле фидай. Ада кьакьан буйдин, гьяркьуь къуьнерин жегьилрин ва юкь шуькIуь зериф рушарин кьуьлер цава сирнавзавай лекьерив гекъигнай.

Лезги кьуьлер чпин ритмайрин девлетлувилелди тафаватлу я. Вич кьведра СССР-дин Гьукуматдин Премиядиз лайихлу хьайи, лезгийрин ва Дагъустандин халкьарин пешекар музыкадин бине кутур Готфрид Гьасанова 1925-йисуз 126 лезги халкьдин гьава лентиниз кхьенай.

1927-йисуз ада “Лезгинка”дин зуьрнедал ягъизвай 12 макьам лентиниз куьчнай. 1948-йисуз ада чап авур “Дагъустандин 100 макьам” антологиядихъ цIудралди лезги гьаваяр кутунай. Машгьур “Лезгинка” ансамблдиз регьбервал гайи Зейнал Гьажиева 1959-йисуз “Лезги халкьдин 30 кьуьл” тIвар алай кIватIал чапдай акъуднай. Композитор Фетуллагь Регьимханова 79 халкьдин гьава ва 23 кьуьл нотдиз кхьенай.

Дегь чIавара, дагьдин лекьериз икрамзавай береда лезгияр инсанар кьейила абурун руьгьер лекьериз элкъведайдан чIалахъ тир. Гьавиляй абурун вири суваррин кьетIен лишан цава “сирнавзавай” лекьери хьиз кьуьл авун тир. Лезгийрин халкьдин суваррин кьилин атрибутар тир кьуьлерини манийри чи дегь адетрин гелер - Гьуцар диндин девиррилай мирас амай лекьрез икрам авунин элементар къедалди хвенва. Дегь чIавара лезгийрихъ “Лекьер” тIвар алай кьуьл хьуни и кар мад гьилерда субутзава. Гуржийри къедалди лезгийриз ва абурун кьуьлериз “Лекари” ва я “Лекиури” лугьун дуьшуьшдин кар туш.

Лезги кьуьлерин меркезда лекьрен имитация акъвазнава. Гьам ксари, гьамни дишегьлийри тупIарал хкаж хьана, гьилер гегьеншдиз ахъайна сирнавзавай лекьерин образар яратмишда. Кьуьлунин куль-

rus tarixçiləri və yazıçıları bəzi başqa ləzgi rəqslərini də gözəlliyinə və iti ritmlərinə görə “Ləzginka” adlandırmışlar. Muravyov və Veliçko kimi məşhur rus tarixçiləri “Ləzginka”nın döyüşkən və səfərbəredici gücə malik olduğunu xüsusi qeyd etmiş, Qafqaz müharibəsi zamanı onun sədaları altında Şeyx Şamilin öz müridlərini döyüşə necə səslədiyi haqqında ətraflı yazmışlar.

Rus şairi Lermontov özünün “Qaçaq Hacı” əsərində ləzgi gözəli Leylanın necə məharətlə rəqs etdiyini və mahnı oxuduğunu məhəbbətlə təsvir etmişdir. 1893-1921-ci illərdə Axtıda yaşamış latış yazıçısı Ernest Birzniek-Upit yazırdı ki, ləzgilərin bütün el şənlikləri zurna və nağara sədaları altında, gur rəqslərlə keçir. O, rəqs edən ucaboy, enlikürək oğlanları və zərif qamətli, incəbel qızları göydə süzən qartallara bənzətmişdi.

Ləzgi rəqsləri zənginliyi və müxtəlifliyi ilə diqqəti cəlb edir. İlk dəfə SSRİ Dövlət Mükafatı laureatı, ləzgilərin və Dağıstan xalqlarının peşəkar musiqisinin banisi Qotfrid Həsənov 1925-ci ildə 126 ləzgi xalq melodiyasını lentə almışdır. 1927-ci ildə o, zurna ilə ifa olunan 12 “Ləzginka”nı lentə köçürmüşdür. 1948-ci ildə çap etdirdiyi “100 Dağıstan havası” adlı antologiyaya Q.Həsənov onlarca ləzgi rəqs havasını daxil etmişdir. Məşhur “Ləzginka” rəqs ansamblının bədii rəhbəri Zeynal Hacıyev 1959-cu ildə “30 ləzgi xalq rəqsi” adlı toplu buraxmışdır. Bəstəkar Fətullah Rəhimxanov ləzgilərin 79 xalq mahnısını və 23 rəqsini toplayıb nota köçürmüşdür.

Ləzgi xalq mərasimlərinin və el şənliklərinin əsas atributları olan mahnı və rəqslərdə qədim ayinlərin izləri aydın hiss olunur. Çoxallahlığa sitayiş dövründən miras qalmış qartala sitayiş ayini bir çox rəqslərin elementlərində bu günə kimi qorunub saxlanıb. Ləzgilərin qədim əcdadları olan leglər insanın ölümündən sonra onun ruhunun qartal şəklində yaşamasına inanırdılar. Qədimlərdə ləzgilərin *“Лекьер”* (“Qartallar”) rəqsinin olması da bunu sübut edir. Gürcülərin bu gün də ləzgilərə və ləzgi rəqslərinə “Lekari” və ya “Lekiuri” demələri təsadüfi deyildir. Ləzgi xalq mərasimlərinin mərkəzində qartal uçuşunun imitasiyası olan rəqslər dayanır. Həm kişi, həm də qadın rəqqaslar ayaq barmaqları ucunda qalxaraq, əllərini yana açıb qartal obrazını yaradır, onun uçuşunu təqlid edirlər. Kişilər iti, çevik, sərt, qadınlar isə cəld, lakin zərif hərəkətlər nümayiş etdirirlər. Rəqsin kulminasiyasında, yəni ruhun bədəndən ayrılıb göyə qalxması anında “assa” sədaları ucalır.

Qədim inanc bu gün də ləzgilərin təsəvvüründə yaşayır. Qartal müqəddəs quş sayılır, onu ovlamaq günah

минацияда, яни руьгь бедендивай чара хьана цавуз хкаж хьайила "асса" лугьудай ванер акъатда. Къадим чIалахъунрин нетижа яз лезгийри къедалди лекьрез икрамзава, ам ягъун гунагьдай гьисабзава. Жегьилар лекьерив гекъигда лезгийри.

Иллаки лацу лекьрез икрамда абуру. Цава лацу лекь акур касдин вири мурадар кьилиз акъатда, лугьуда чи бубайри. Лезги кьуьл кьилди эсер я. Адахъ вичин сюжет, пролог, кульминация, эпилог ава. Йигиндаказ кьилиз акъуддай кьуьлер иллаки машгьур я.

ЦIИЙИ СВАС ЦЕЛ АКЪУДУН

Вурварин хуьре лезгийрин дегь чIаварин гьава хъсандиз хвенвай са адет къедалди гурлудиз кьиле фида. Ина мехъерилай са шумуд югъ алатайла цIийи свас цел акъудун халисан сувариз элкъведа. Мукьва-кьилияр, къуншияр, рушар, сусар паяр гваз цIийи сусан кьилив къведа. Ина абуру кIвалинвийрихъ галаз санал "ПIирен пай" лугьудай хунча туькIуьрда. Ахпа вири санал "Вирин пIир" лугьудай чкадиз рекье гьатда. Ина пIирен паяр пайна, рикIин мурадар, Аллагьдивай тIалабунар ачухарна, кварар целди ацIурна, кьулухъ элкъведа.

КIАНЧI

Лезгийрихъ ихьтин алхиш ава: "Яллагь вун кьуьзуь хьурай!" Са бязи хуьрера "Вакай кIанчI хьурай!" лугьуда. Ибурухъ сад хьтин мана ава: "Ви уьмуьрар яргьиди хьурай!"

Мукьвал йисаралди КцIарин бязи хуьрера ихьтин адет авай. Мехъерин юкъуз тухузвай сусав пекиник арушнавай гъвечIи кIанчI вугудай. Им чIехи алхиш авун, "Ви къула цIай туьхуьн тавурай" лагьай чIал тир. Лезги адетрив гекъигайла къулай цIай кими хьун хъсан кар туш. Гьавиляй къулак зул-зул кудай кIанчIар кутадай. КIан хьун кумазни адаз уф гана цIай хъийидай, кIарасри цIай кьурла кIанчI къерехдиз ялдай. КIанчIунихъ маса манаярни авай. Им "Вун фейи кIвалин кIанчI хьурай", яни гьана уьмуьр гьална кьуьзуь хьурай лагьай чIални тир. ГьакIни адахъ "Вуна фейи кIвале жуван къени къилихралди чим турай" хьтин мана авай. Халкьдин арада ихьтин гафар ава: "Зи кIанчI хьтин кьуьзуьбурун чан сагъ хьурай". "КIанчI авачир кIвал тахьурай" (Кьуьзуьбур авачир кIвал тахьурай.) "Захъ кIанчI хьтин диде-буба ава" (Захъ хъсан ери-бине ва архаяр ава). "КIанчI хьтин вун сагъ хьурай!" (Хъсан арха тир вун сагъ хьурай!).

hesab olunur. Ləzgilər üçün qartal həm də igidlik rəmzidir. Ağ qartala isə xalq arasında xüsusi münasibət var. Göydə ağ qartal görənin ən böyük muradı həyata keçir, deyirlər. Ləzgi rəqsləri növ müxtəlifliyi və elementlərinin zənginliyi ilə seçilir. Hər rəqs bir əsərdir, onun süjeti, proloqu, kulminasiya nöqtəsi, epiloqu olur. Solo ifalar, cütlük tərəfindən ifa olunanlar və kollektiv ifalar da xarakterikdir. Yalnız qadınlar və ya kişilər tərəfindən ifa olunan rəqslər, ayin rəqsləri, döyüş rəqsləri, lirik rəqslər də mövcuddur. Ən geniş yayılmış rəqslər isə cəld ritmlərlə müşayiət olunanlardır.

GƏLİNİN BULAĞA APARILMASI

Urva kəndində ləzgilərin qədim adətlərinin izlərini özündə ehtiva edən bir xalq mərasimi bu günə kimi təntənə ilə qeyd olunur. Burada toydan bir-iki gün sonra gəlini təntənə ilə bulağa aparırlar. Bundan ötrü qohum-əqrəba, qızlar, gəlinlər hədiyyələrlə onun yanına gəlirlər. Burada onlar ev sahibləri ilə bir yerdə "Pirin payı" adı ilə xonça bəzəyirlər. Sonra həmin xonçanı götürüb, bir yerdə "Göl piri"nə yola düşürlər. Burada pirə çatacaq bəxşişləri paylayıb, ürəklərindəki mətləbləri və Allahdan diləklərini edib, səhənglərini su ilə doldurub geri qayıdırlar.

KÖTÜK

Ləzgilərin xeyir-duaları arasında beləsi də var: "Səni görüm qocalasan!" Bəzi kəndlərdə "Səni görüm kötüyə dönəsən!" sözlərini də eşitmək olur. Mənası "Ömrün uzun olsun" deməkdir.

Son illərə kimi Qusarın kəndlərində belə bir adət var idi. Gəlin köçən qıza parçaya bükülmüş balaca kötük verərdilər. Bu, ən böyük alqış olub, mənası "Ocağında od sönməsin" demək idi. Ləzgi adətlərinə görə ocaqda bir dəfə qalanmış od heç vaxt sönməməlidir. Bunun üçün ocaqda aram-aram yanan kötük olmalıdır. Ocaq qalamaq lazım gələndə onu üfürmək kifayət edir. Odunlar od tutanda kötüyü bir kənara çəkirlər.

Kötüyün başqa mənaları da vardır. Bu, "evinin kötüyü olasan" demək idi. Yəni getdiyin evdə yaşa dolub, qocalasan. Onun başqa mənası getdiyin evdə mülayim mühit yaradasan deməkdir.

Xalq arasında belə deyimlər də var: "Kötük kimi qocalarımın canı sağ olsun". "Kötüksüz ev olmasın" (Qocasız ev olmasın). "Mənim kötük kimi atam-anam var" (Mənim yaxşı kököm və arxam var). "Kötük kimi səni var olasan" (Yaxşı dayaq və arxa olan səni var olasan).

МАНИЯР

Гьар са халкьдин фольклордихъ вичин кьетІен лишанар, махсусвилер ава, абур дигай рангаралди тафаватлу я. Гьар са манида халкьдин тарих, адан чилерал кьиле фейи вакъиаяр, гзафни-гзаф аламатдин дуьшуьшар ава.

Манийрай халкьдин ацукьун-къарагъун, адетар, къилихар, чІехи мурадар аквада. Халкьдин руьгь яшамишзавай манийра адан кьилел атай кьван мусибатар, ягъийри авур дуванар, тарихдин чара-чара вакъиаяр себеб яз гъурбатдиз акъатай инсанрин гъариб гьиссер, девирдикай шикаятар, кесибвал себеб яз акур дарвилер, девлетлу ксарин инсафсузвилер чІал ахъайна рахада. Дидедин михьи, къени ва къадим чІал халкьдин манийри хьиз са куьнини хвенвач.

КцІариз фольклордин музей лугьуз жеда. Ина гьар хуьруьхъ, гьар убадихъ вичиз хас манияр ава. Абуруз баядар, бендер, лирлияр, кьудар лугьуда. Адет яз гьар хуьруьхъ вичин чІалар туькІуьрдайбур жеда. И алакьун мел-мехъерриз, суварриз гурлудиз винел акъатда. Дегь чІаварилай халкьдин межлисрин кьиле хуралай баядар кІелдай инсанар жеда. Гаф чидайбурун гьуьжетунри межлисдал абур гъида. Абуру сивяй-сивиз чкІана, халкьдин арада машгъур хьанвай халкьдин манийрал чан хкида.

КцІара дегь чІаварилай яшайишдин ва муьгьуьббатдин манияр, адетрихъ галаз алакъалу манияр, ватандикай манияр, тарихдин вакъиайриз талукь манияр гегьенщдиз чкІанва. Зегьметдин манияр адет яз “Пешапай”, “Алапехъ” хьтин халкьдин мярекатра лугьудай. Пешапайдивай марф Алапехъдивай рагъ тІалабдайла, гьакІни пІинийриз цІвер ягъайла “ПІинийрин сувар” мярекат кьиле тухудайла, яни “Цуькверин сувар”, “Кьуьлерин сувар” хьтин мярекатра лугьудай.

Лирикадин кьуд цІарцІин манияр - бендер адет яз дишегьлийри теснифда ва лугьуда. Лирикадин са бязи манияр са шумуд касди санал, яни хордалди тамамарда.

Яшайишдихъ, хуьруьн майишатдихъ ва адетрихъ галаз алакъалу манийрай чаз халкьдин ацукьун-къарагъун, дердер-гъамар, залан зегьмет, адетар аквазва. Фольклордин хилерикай тир махар, кьисаяр, хкетар гегьенш чкІанвайтІани, абур манияр кьван сейли тушир.

Лезгийрин манийрин чІехи пай кІанивилиз, ашкъидиз, муьгьуьббатдиз талукьарнавайбур я. КІани-

MANİLƏR

Hər bir xalqın folkloru həmin xalqın yaradıcılığı olub, onun tarixini, mədəniyyətini, adət-ənənlərini, mənəviyyatını güzgü kimi əks etdirir. Ləzgi folklorunun zəngin janrlarından biri manilərdir.

Xalis xalq dilini manilər kimi heç bir folklor nümunəsi qoruyub saxlamayıb. Heca vəznində yaradılmış dörd misradan ibarət olub, hər biri ayrı-ayrılıqda bitkin bir əsər olan manilər ləzgi dilində bir neçə cür adlanır: bayadar, bender, lirliyar, qudar və sair. Manilərdə xalqın ruhu yaşayır. Ləzgi maniləri ifadə etdikləri məna və mətləblərə görə aşağıdakı qollara ayrılır: qəhrəmanlıq tarixi, vətən sevgisi, zəhmətin tərənnümü, həyat və məhəbbət, mərasimlərlə bağlı yaranmış manilər və sair.

Qədim zamanlarda ləzgilər məişət işlərini asanlaşdırmaq üçün hərəkətləri ilə uzlaşan manilər ifa edərdilər. Yağış yağdırmaq üçün “Peşapay”, gün tələb edəndə isə “Alapex” adlı mərasim mahnıları oxuyardılar. Əmək bayramları zamanı, ələlxüsus “Karu”, “Piniyrin suvar”, “Tsükverin suvar” kimi bayramlarda xarakterik mahnı və rəqslər ifa olunardı.

Rəsul Həmzətovun sözləri ilə desək, dağlıların mahnıları rənglərlə deyil, qan ilə, göz yaşları ilə yazılıb. Xalq mahnıları həm ilk layladır, həm son ağı, həm ilk məhəbbətin etirafıdır, həm dünyadan şikayət, həm vüsaldır, həm ayrılıq, həm sevincdir, həm kədər.

Ləzgi manilərində xalqın işğalçılara qarşı mübarizəsi, yağıların xalqın başına gətirdiyi müsibətlər, müxtəlif tarixi hadisələr nəticəsində qürbət ellərə köçmüş insanların həzin hissləri, dövrandan şikayət, kasıblığın yaratdığı narahatlıqlar, dövlətlilərin insafsızlığı kimi mövzular əsas yer tutur.

Qusarı folklor muzeyi adlandırırlar. Burada hər kəndin, obanın özünəməxsus maniləri var. Adətən hər kənd öz söz ustadları ilə tanınır. Bu istedad toylarda, bayramlarda, el bayramlarında üzə çıxır.

Qədim zamanlardan xalq məclislərinin başında bədahətən söz deməyi bacaran insanlar olub. Söz sərraflarının deyişmələri məclisi yaraşığa gətirir. Onlar xalq arasında məşhur olan manilərə təzə təravət gətirir, öz əlavələrini edirlər. Qusarda qədim zamanlardan məişətlə, məhəbbətlə, adət-ənənələrlə, tarixi hadisələrlə bağlı, vətən sevgisi ilə bağlı manilər əsas yer tutur. Əmək maniləri adətən quraqlıq zamanı yağış yağdırmaq arzusu ilə həyata keçirilən “Peşapay” xalq mərasimində, yağıntının çox düşməsi nəticəsində əhaliyə

вилин ялав, сифте гуьруьшдин верцIивал, ашкъидин ширин азаб ва ихьтин маса гьиссер чи манийрин бинеда ва руьгьда ава.

Хуьрера яшамиш жезвай, цан цазвай, лапагар хуьзвай, векь язавай, кIвалер эцигзавай, сад садаз илифзавай инсанри яшайишдикай, рикIин мурадрикай, гъурбатриз акъатнавай хайибурукай, абурун хайи ватандик вил хьуникай, ярдин дидардикай манияр туькIуьрзавай.

Ихьтин манийра инсанрин хъверни хъел, шадвални хажалат, чаравални агатун ава. Чи манийрай яр фейи рекьер, кIанидан кIвал, рушари яд тухузвай булах, кIанибур гуьруьшмиш жезвай гатфарин багъ, чаравилин тIалар... аквазва.

ГЬАВАЗИЯР

Чпир халкьдин яратмишунрал рикI алайбурун хуьр я. Иллаки зегьметдин манияр гзаф чида чпирвийриз. Виликан вахтара ина манийрин мярекатар кьиле фидай. НикIера, багълара, векье кIвалахзавай дишегьлияр сад садахъ галаз манийрин гъуьжетунриз экъечIдай. Чара-чара кIеретIриз пай хьана, кьакьан ван авайда кьилди, муькуьбуру хордалди манияр лугьудай. Ихьтин манийриз гьавазияр лугьудай абуру.

Ина кфил расиз тежедай устIарар бажагьат жагьидай. Мел-мехъерар лагьайтIа, ашукьар тир Къиримханни Бубахан галачиз кьиле фидачир. Адетдин вахтара тIимил рахадай и ксар манийрал илигайла билбилдиз элкъведай. Бубахана манийрин гафарни макьамар вичи теснифдай ва а манияр чуьнгуьрдал ягъиз лугьудай. Симин пагьливанрихъ галаз санал концертар гудайла ада зуьрне ядай.

АЛХИШАР

Яшлу кцIарвияр алхиш галачиз рахадач. КIанивилин, муьгьуьббатдин, шадвилин гьиссеривди туькIуьрнавай и чIалар акьван верцIидаказ акъатда хьи, абурун сивяй! Чандин сагъвал, рикIин шадвал, кIвалахра агалкьунар тIалабда абуру мукьвакьилияр, ярар-дустар, кIанибур патал. Къени мурадар, бахтлувал, девлетлувал тIалабда гъуцаривай. Масадбуруз хъсанвилер тIалабайдаз Аллагьди галаз-галаз гуда лугьуда кцIарвийри. Гьавиляй захавилелди, рикIин сидкьидай лугьуда абуру:

- Вун атуй, рагъ атуй! Ви эхир хъсан атуй!

- Ви бахтар къени хьурай!

- Гъуцари вун цIукайни вацIукай хуьрай!

ziyan dəyəndə Günəşin çıxması arzusu ilə keçirilən “Alapex” mərasimində, o cümlədən ilk gilas yetişəndə qeyd olunan Gilas bayramında, alp çəmənlikləri gül açanda keçirilən Çiçək bayramında ifa olunur.

Manilər adətən qadınlar tərəfindən ifa olunur. Onların arasında bir neçə qadın tərəfindən və yaxud xorla ifa olunanlar da var. Əsasən kənd qadınları tərəfindən yaradılan manilər əkin, biçin işləri zamanı, iməciliklər vaxtında ifa olunurdu. Qazanc dalınca şəhərlərə getmiş, ağır işlərdə çalışan kişilər haqqında olan manilərdə ayrılıq həsrəti, qürbət ağrısı, məhəbbət hissləri üstünlük təşkil edir. Ümumiyyətlə, ləzgi maniləri dərin hisslərin poetik ifadəsi ilə yadda qalır. Onlara şadlıq və peşmanlıq, ayrılıq və vüsal xasdır.

HAVAZİLƏR

Cibir xalq yaradıcılığı ilə zəngin kənddir. Burada zəhmət mahnılarını çox sevirlər. Əvvəllər burada mahnı mərasimləri dəbdə idi. Zəmilərdə, bağlarda, ot sahələrində çalışan qadınlar ayrı-ayrı dəstələrə bölünərək, mahnı yarışına qoşulardı. Hər dəstənin başında zil və məlahətli səsi olan bir qadın dayanardı. Qalanlar xorla onu müşayiət edərdi. Belə mahnılar havazi adlanırdı.

Bu kənddə böyükdən kiçiyə kimi hamı tütək düzəldərdi. Toy-bayramlar aşıqlardan Qirimxan və Bubaxansız keçməzdi. Adi vaxtlarda az danışan bu iki adam mahnı oxumağa başlayanda bülbülə dönərdi. Bubaxan bütün mahnılarını özü qoşar, sazda çalıb oxuyardı. Kəndirbazların çıxışları zamanı isə o, pəhləvanları zurnada müşayiət edərdi.

ALQIŞLAR

Yaşlı qusarlılar alqışsız danışmazlar. Məhəbbət, istək, sevinc, qürur hissləri ilə yaranmış alqışlar onların dilində elə gözəl səslənir ki! İnsanlar doğmalarına, yar-dostlarına cansağlığı, ürək xoşluğu, işdə müvəffəqiyyətlər arzulayırlar. Bir-birlərinə arzularına yetişməyi, bolluq, bərəkət, sakitlik, sülh diləyirlər. Allahdan xoşbəxtlik, əmin-amanlıq, var-dövlət arzulayırlar. Qusarlılar deyirlər ki, başqalarına yaxşılıq arzulayanlara Allah bol-bol yaxşılıq nəsib edir. Ona görə də onlar səxavətlə, ürək dolusu alqış edirlər:

- Gəlişinlə Günəş doğsun! Sonun yaxşı gəlsin!

- Bəxtin gözəl olsun!

- Ğutslar səni oddan və sudan qorusun!

- Ğutslar səni ürəyindəki arzulara qovuşdursun!

- Гъуцари вун рикIевай мурадрив агакьаррай!
- Вун Аллагьдин регьимдик хьурай!
- Вун Аллагьди хуьрай!
- Вун элдиз кIаниди хьуй!
- Ви мурадри цуьк акъудрай!
- Ваз цавай марф, чиляй чIаф хьиз гурай!
- Ви гелери цуьк акъудрай!
- Ви чирагъ садрани туьхуьн тавурай!
- Вун хъсан инсанрал дуьшуьш хьурай!
- Ви кIвачик берекат хьурай!
- Ви текнеда гьамиша фу хьурай!
- Ви къулай цIай кими тахьурай!
- Ви багъди бегьер гурай!
- Ви тавунда гьамиша гум хьурай!
- Ваз ирид хвани са руш хьурай!
- Ви ракIар бахтуни гатурай!
- Вун Алпандин лувак хьурай!
- Ви кIвачик девлетар хьурай!
- Ваз гъурбатар къалур тавурай!
- Вун къекъвей рекьериз кьирай!
- Ви чIал квахь тавурай!
- Ви ракIарар хъсан инсанри гатурай!
- Вун бахт авайбурун жергеда хьурай!
- Вахъ ирид арха хьурай!

СЕПЕРАР

КцIарви дишегьлийриз чида кьван сеперар вуч я! Гьар хуьруьхъ вичиз хас сеперар ава. Абур туькIуьрдай викIегь, мез хци дишегьлияр гьар хуьре дуьшуьш жеда вал. Халкьдин манияр туькIуьрдайвал, сересдаказ, хцIивилелди арадиз гъида абур. Гьар сеперда са образ ава. Абурай халкьдин адетар, чIалан иервал, къадимвал, гафарин векъивал, тешпигьрин маналувал, гекъигунрин сересвал акван тийин мумкин туш. Гьахъсузвилел дуьшуьш хьайила, нагьахъ карди ифин гайила дишегьлийри чпин хъел сеперралди иливарда.

КцIарвийрин виридалайни векъи сеперар гъуцарихъ галаз алакъалу я. Гъуцар лезгияр патал кьилин гьаким я. Алхишдайлани, каргъишдайлани лезгийриз Гъуцаривай куьмек кIан жеда.

- Гъуцари ви ял атIурай!
- Ваз Гъуцари лянет авурай!
- Ваз Гъуцари инадрай!
- Вун Гъуцари негьрай!
- Гъуцарикай пай атIайди!
- Гъуцари ваз гайиди къахчурай!

Цавухъ, ракъинихъ, вацрахъ, гъетерихъ галаз алакъалу сеперарни ава кцIарвийрихъ:

- Allah səni rəhmi altında saxlasın!
- Səni Allah qorusun!
- Elin istəklisi olasan!
- Arzuların çiçək açsın!
- Allah sənə göydən yağış, yerdən ot qədər versin!
- İzlərin çiçək açsın!
- Çırağın heç zaman sönməsin!
- Yaxşı insanlara rast gələsən!
- Qədəminlə bərəkət gəlsin!
- Təknəndə həmişə çörək olsun!
- Ocağından od əskik olmasın!
- Bağın bəhər versin!
- Bacandan tüstü əskik olmasın!
- Allah sənə yeddi oğul, bir qız yetirsin!
- Qapını xoşbəxtlik döysün!
- Alpanın qanadı altında olasan!
- Qədəminlə var-dövlət gətirəsən!
- Qürbət görməyəsən!
- Getdiyin yollara qurban!
- Dilini itirməyəsən!
- Qapını yaxşı insanlar döysün!
- Xoşbəxtlərin cərgəsində olasan!
- Yeddi arxan olsun!

QARĞIŞLAR

Qusarlı qadınların qarğış leksikonu olduqca zəngindir. Hər kəndin özünəməxsus qarğışları var. Onları yaradan dilavər, zirək qadınlara hər kənddə rast gəlmək mümkündür. Onlar bu folklor nümunələrini də xalq mahnılarını yaratdıqları kimi ustalıqla, məharətlə yaradırlar. Hər qarğışda bir obraz var. Onlarda xalqın adətləri, dilin gözəlliyi, qədimliyi, sözlərin itiliyi, təşbehlərin mənalılığı aydın nəzərə çarpır. Haqsızlıqla, ədalətsizlik halları ilə rastlaşanda qadınlar öz acıqlarını qarğış etməklə soyudurlar.

Qusarlıların ən geniş yayılmış qarğışları ğutslara müraciətlə edilir. Ğutslar onlardan ötrü baş hakim rolunu oynayır Alqış edəndə də, qarğış yağdıranda da Ğutslardan kömək umulur.

- Ğutslar kələyini kəssin!
- Ğutslar sənə lənət etsin!
- Ğutslar səni imtahana çəksin!
- Ğutsların nifrətinə gələsən!
- Ğutslardan payın kəsilsin!
- Ğutslar sənə verdiyini geri alsın!

Göylə, günəşlə, ayla, ulduzlarla bağlı qarğışlar da qusarlılar arasında geniş yayılmışdır:

- *Вун Алпандин цIу курай!*
- *Вун Алпанди ягъай!*
- *Вал цавар аватрай!*
- *Цавукай, чиликай ви пай атIурай!*
- *Ваз Рагъ къалум хьурай!*
- *Ваз Варз къалум хьурай!*
- *Ваз гъетер къалум хьурай!*
- *Вал цаварин цIай аватрай!*

Гзаф сеперар чилихъ галаз алакъалубур я:

- *Вун чиле гьатрай!*
- *Ваз чил къалум хьурай!*
- *Вун сурун свас хьурай!*
- *Вун ирид чилерик акатрай!*

Бязи сеперар чIалахъ галаз алакъалубур я:

- *ЧIал квахьнавай кIвагъ!*
- *Ви чIал атIурай!*
- *Вун чIал течирбурал дуьшуьш хьурай!*

Агъадихъ галай сеперар фад-фад дуьшуьш жеда:

- *Ви гурмагъдин гум атIуй!*
- *Ви кIвал харапIадиз элкъуьрай!*
- *Ви кIвалел пехъ ацукьрай!*
- *Ви бахтунин чин кIаник хьуй!*
- *Ви кIвал Аллагьди чIуррай!*
- *Ви къула цIай туьхуьнрай!*
- *Ви регъуьн яд атIуй!*
- *Ви гад пехъери тарашрай!*
- *Ви ракIарал тIапIарар хьуй!*
- *Ви кIвалин рак гаруни ахъай тавурай!*
- *Ваз ви тIалдин дердинай масадан тIал такурай!*
- *Ваз кафан кьисмет тахьурай!*
- *Вун иридаз фий!*
- *Зун айибдайдан кьилел иридра атурай!*
- *Ваз вун кьей са йикь хьурай!*
- *Вун гъуьл авачиз амукьрай!*
- *Ви киф атIуй!*
- *Тавун кьилел аватайди!*
- *Гурмагъдин гум атIайди!*
- *Ваз Рагъ тавунай акурай!*
- *Вавай гад кIватI тахьурай!*
- *Хару ягъуй вун!*
- *Вун динж тахьурай!*
- *Ирид йисан месе гьатрай вун!*
- *Вил ахъаз, гьилер агакь тийиз амукьрай вун!*
- *Вуна ирид кIвалин рак ахъайрай, санани динж тахьурай!*
- *Яд акваз, сивив агакь тийиз кьирай!*
- *Ви ракIара цацар хьуй, тавунда вергер!*
- *Ваз балайрикай хийир такурай!*
- *Фу балкIандал хьуй, вун яхди!*

- *Səni Alpan odu yaxsın!*
- *Səni Alpan vursun!*
- *Üstünə göylər aşsın!*
- *Yerdən, göydən payın kəsilsin!*
- *Günəş sənə qənim olsun!*
- *Ay sənə qənim olsun!*
- *Ulduzlar sənə qənim olsun!*
- *Üstünə göylərin odu yağsın!*

Bir sıra qarğışlar yerlə əlaqədardır:

- *Yerə girəsən!*
- *Yer sənə qənim olsun!*
- *Görüm səni qəbir gəlini olasan!*
- *Yerin yeddinci qatına keçəsən!*

Dillə bağlı qarğışlar da yayılıb:

- *Dilini itirən qarğa!*
- *Səni görüm dilin kəsilsin!*
- *Səni görüm dilbilməzlərə rast gələsən!*

Aşağıdakı qarğışlara tez-tez təsadüf olunur:

- *Bacanın tüstüsü kəsilsin"!*
- *Evin xarabaya dönsün!*
- *Evinə bayquş qonsun!*
- *Bəxtinin üzü dönsün!*
- *Evini Allah dağıtsın!*
- *Ocağının odu sönsün!*
- *Dəyirmanının suyu sovulsun!*
- *Məhsulunu qarğalar daşısın!*
- *Qapından qıfil asılsın!*
- *Evinin qapısını külək də açmasın!*
- *Öz ağrının əlindən başqasının dərdini görməyəsən!*
- *Sənə kəfən nəsib olmasın!*
- *Yeddi ərə gedəsən!*
- *Məni ayıb edənin başına yeddi qat gəlsin!*
- *Öz ölümünü özün görəsən!*
- *Səni ərsiz qalasan!*
- *Hörüyün kəsilsin!*
- *Bacan başına uçsun!*
- *Səni görüm bacanın tüstüsü kəsilsin!*
- *Günəşi bacadan görəsən!*
- *Məhsulunu yığa bilməyəsən!*
- *Üstünə dolu yağsın!*
- *Dinc olmayasan!*
- *Yeddi ilin yatağına düşəsən!*
- *Əlini açasan, əllərini çatdırmayasan!*
- *Yeddi evin qapısını açasan, heç birində xoşbəxt olmayasan!*
- *Su görəsən, içə bilməyəsən!*
- *Qapında tikan bitsin, bacanda gicitkan!*
- *Övladlarından yarımayasan!*
- *Çörək atlı olsun, sən piyada!*

КЦIАРИН ЛЕЗГИ ИДИОНИМАР

ДИШЕГЪЛИЙРИН ТIВАРАР

Авсият, Азгар, Алият, Алпана, Асият, Анията, Анара, Аминат, Айишат, Айбике, Айнабат, Айса, Айисат, Айар, Айат, Байад, Бетура, Бигим, Бигимагъа, Бигер, Бике, Бисен, Бишме, БицIи, Бубу, Варз, Варцалай, ВерцIи, Гарал, Гатфар, Гелера, Гунзар, Гуьлбер, Гуьлгер, Гуьлер, Гуьне, Гъвергъвер, Гьава, Гьалимат, Гьалият, Гьамият, Гьуьлбер, Гьуьмера, Гъулан, Гъуланбиги, Гъуланагъа, Гъуланцуьк, Дидеруш, Дуьгуьр, Дуьне, Живел, Живерзат, Зарият, Зари, Зарбике, Зарцуьк, Иера, Ичер, Инара, Иният, Кания, Кару, Курум, Къенидат, Къениframework, Къенси, Къенсият, Лазия, Лацан, Лайран, Лацу, Лезгия, Лезгина, Лекия, Лейсан, Линара, Лифри, Лифа, Лифер, Лейлифер, Лувар, Лумуят, Лумуна, Масан, Милянат, Минал, Минара, Мелера, Мейсар, Мелки, Магьи, Магьият, Майтаб, Мара, Марвар, Марву, Махпур, Масанцуьк, Мехъер, Мулейли, Мили, Мелей, Милей, Милия, Минарат, Менсият, Мулейли, Нарият, Некъи, Некъият, Паки, Перизад, Пейкер, Радият, Ракъар, Рагъя, Ракъият, Рания, Раидат, Рукъия, Румая, Рушан, Рушана, Сада, Сади, Садя, Садия, Сарият, Самидат, Самура, Сафура, Сафият, Саният, Санум, Сайрат, Сайха, Саяд, Саяр, Сацуьк, Сачуьк, Секин, Селей, Селли, Селера, Селимат, Селминаз, Серфинат, Сейли, Секинат, Сейназ, Сидкьия, Силе, Силейбат, Силибир, Симнара, Синара, Синер, Синел, Синерцуьк, Сувар, Суваржат, Сурат, Сусан, Тават, Тавар, Таму, Тамум, Тайгъун, Тубу, Туьтуь, Узлифат, Умгьани, Умуна, Умуят, Успагьи, Фияра, Хъсана, Хару, Харуя, Цавар, Цуьквер, Чарчар, Чигер, Чими, Чимер, Чуьквер, Шабике, Шадия, Шагъа, Шагьрузат, Шамал, Шемера, Шегьре, Эвера, Элей, Элер, Эквер, Экуьн, Экуьна, Элфият, Эфрижат, Яран, Ярал, Ярана, Яранцуьк, Ярцуьк, Ярэкв, Ярия, Ярцуьк, Ярчуьк, Ярмина, Ярсенем, Ярбике, Ярчиг, Яргунат, Хине.

QUSARIN LƏZGİ İDİONİMLƏRİ

QADIN ADLARI

Avsiyat, Azqar, Aliyat, Alpana, Asiyat, Aniyat, Anara, Aminat, Ayişat, Aybike, Aybiçe, Aynabat, Aysa, Ayisat, Ayar, Ayat, Bayad, Betura, Biqim, Biqimağa, Biqer, Bike, Bisen, Bitsi, Bişme, Bubu, Varz, Varsalay, Versi, Garal, Gatfar, Gelera, Gunzar, Gülber, Gülqer, Güler, Güne, Hamiyat, Haliyat, Halimat, Hülber, Hümera, Ğulan, Ğulanbiqi, Ğulanağa, Ğulansük, Ğörğör, Dideruş, Düqür, Düne, Jivel, Jiverzat, Zariyat, Zari, Zarbike, Zarsük, İyera, İçer, İnara, İniyat, Kaniya, Karu, Kurum, Qenidat, Qeniyat, Qensi, Qensiyat, Laziya, Lasan, Lasu, Layran, Lezqiya, Lezqina, Lekiya, Leysan, Linara, Lifri, Lifa, Lifer, Leylifer, Luvar, Lumuyat, Lumuna, Milyana, Minal, Melera, Meysar, Melki, Mahi, Mahiyat, Maytab, Mara, Marvar, Marvu, Masan, Masansük, Maxpur, Mexer, Muleyli, Mili, Meley, Miley, Miliya, Minarat, Mensiyat, Nariyat, Neqi, Neqiyat, Paki, Perizad, Peyker, Raisat, Raiyat, Raqar, Rağya, Raniya, Ruqiya, Rumaya, Ruşan, Ruşana, Sada, Sadi, Sadiya, Sadya, Sariyat, Samura, Safura, Safiyat, Saniyat, Sayad, Sayar, Satsük, Saçük, Sekin, Seley, Selli, Selera, Selimat, Selminaz, Serfinat, Seyli, Sekinat, Seynaz, Sidqiya, Sile, Silibir, Simnara, Sinara, Siner, Sinera, Sinel, Sinersük, Suvanat, Suvajat, Suvar, Suvarjat, Sileybat, Surat, Susan, Tavat, Tavar, Tamum, Tamu, Tayğun, Tubu, Tütü, Uzlifat, Umhani, Umuna, Umuyat, Uspahi, Fiyara, Xsana, Xaru, Xaruya, Savar, Tsüker, Çarçar, Çiqer, Çimi, Çimer, Çükver, Şabike, Şadiya, Şağa, Şahruzat, Şamal, Şemera, Şehre, Eley, Eler, Ekver, Ekün, Eküna, Elfiyat, Yaran, Yaral, Yarana, Yaransük, Yariya, Yarsük, Yarçük, Yarmina, Yarsenem, Yarbike, Yarçiq, Yarqunat, Xine.

ИТИМРИН ТIВАРАР

Алпан, Алан, Авадан, Авиз, Аманат, Азгар, Ариз, Арбис, Арбил, Арчал, Алуп, Абдул, Абдуллагь, Арчи, Аям, Баркаван, Байбут, Бахтар, Бекер, Буба, Бубахан, Бубахва, Бутай, Вадан, ВикIегь, Гияр, Гурва, Гуьне, Гьадад, Гьатем, Гьайбат, Гьунар, Гьуьмер, Гъариб, Давут, Дагъсин, Далагь, Даркал, Дигай, Диге, Дугун, Дине, Жалгъан, Жумарт, Зал, Икрамуддин, Иридали, Кани, Кару, Касан, Касбуба, Курум, Къадир, Къанбай, Къафкъаз, Къени, Къуба, Къуват, Къудрат, Къумалат, Кьакьан, Кьасум, Кьегьал, КIубан, Кьулан, Ларан, Лангу, Лезган, Лувар, Лукьман, Мазан, Масан, Майдин, Махай, Мурад, Мублагь, Мутай, Мугьман, Муьмин, Муьшкуьр, Муьшкуьрали, Мелер, Менси, Мирагъ, Минал, Минчар, Мите, Нуьсрет, Пакан, Пакиддин, Пирали, Пирмет, Путул, Рагал, Рагъдан, Расиддин, Рича, Рябет, Сабур, Сабри, Садай, Садир, Садияр, Сали, Самалдин, Самур, Самбур, Самбар, Сидкьи, Сили, Синер, Сираж, Сирхав, Сувар, Сувал, Селдар, Сердер, Сенгер, Серкер, Тагъан, Туьмер, Урват, Успагь, Успат, Умалат, Умун, Урфан, Уфтан, Ханбутай, Хъсан, Цавар, Чадумагъа, Чалаг, Чигали, Чигни, Чилер, Чамар, Чирагъ, Чилерхан, Чимел, Чимер, Чуру, Цайри, ЦIару, Шабран, Шавал, ШадрикI, Шадяр, Шарвал, Шарвили, Шагьвар, Шалбуз, Шамал, Шани, Шафи, Шадвал, Шадя, Шивел, Шумал, Эрзиман, Ярал, Ярам, Яран, Ярали, Яргъал, Ярмет, Ярсин, Яруддин, Ялав, Фирягь.

KİŞİ ADLARI

Alpan, Alan, Avadan, Aviz, Amanat, Azqar, Ariz, Arbis, Arbil, Arçal, Alup, Abdul, Abdullah, Arçi, Ayam, Barkavan, Baybut, Baxtar, Beker, Buba, Bubaxan, Butay, Vadan, Vikeh, Giyar, Gurva, Harun, Hatem, Haybat, Hunar, Hümer, Ğarib, Davut, Dağsin, Dalah, Darkal, Diqay, Diqe, Duqun, Dine, Jalğan, Jumart, Zal, İkramuddin, İridali, Kani, Karu, Kasan, Kasbuba, Kurum, Qadir, Qanbay, Qafqaz, Qeni, Quba, Quvat, Qudrat, Qumalat, Qaqan, Qasum, Qahal, Quban, Qulan, Laran, Lanqu, Lezqan, Luvar, Luqman, Mazan, Masan, Maydin, Maxay, Murad, Mublah, Mutay, Muhman, Mumin, Müşkür, Muşkürəli, Meler, Mensi, Mirağ, Minal, Minçar, Mite, Nüsrət, Pirali, Pirmet, Putul, Raqal, Raqar, Rağdan, Rasiddin, Riça, Rabet, Sabur, Sabri, Saday, Sadir, Sadiyar, Sali, Samaldin, Samur, Sambur, Sambar, Sidqi, Sili, Siner, Siraj, Sirxav, Suvar, Suval, Seldar, Senqer, Serder, Serker, Tağan, Tsaru, Tsaruxva, Urvat, Uspah, Uspat, Umalat, Umun, Urfan, Uftan, Xanbutay, Xsan, Tsavar, Tsaru, Tsaruxo, Çalaq, Çiqali, Çiler, Çilerxan, Çadumağa, Çamar, Çiqni, Çimer, Çirağ, Çimel, Çuru, Şabran, Şaval, Şadyar, Şamal, Şarval, Şarvili, Şahvar, Şalbuz, Şani, Şafi, Şadval, Şadya, Şivel, Şumal, Ərziman, Yaram, Yaral, Yaran, Yarğal, Yarali, Yarmet, Yarsin, Yaruddin, Yalav, Firyah.

КЦІАРВИЙРИН БЯЗИ ЛАКІАБАР

Абдуселим - ДуцӀ
Абдуллагь - Бдул
Агъамурад - ГъатӀ
Алият - ЛитӀ
Алимурад - МутӀ
Амруллагь - РутӀ
Асият - СитӀ
Багьаддин - БатӀ
Балали - Бал
Байбут - БутӀ
Бетура - БетӀ
Бейтуллагь - БеткӀ
Бургьамеддин - Буьгь
Гатфар - ГатӀ
Гуьлселем - ГуьцӀ
Гьажибег - ЖитӀ
Гьамият - МитӀ
Гьафизат - ГьафитӀ
Дуьрнисе - ДуьцӀ
Дуьньямеддин - ДмитӀ
Жамаледдин - ЖмитӀ
Зарият - ЗатӀ
Элфеддин - ФетӀ
Залиддин - ЗлитӀ
Зейдуллагь - ЗдукӀ
Зуьлейха - ЗутӀ
Ибрагьим - ИбитӀ
Изеддин - ЗетӀ
Ираят - РатӀ
Исамуддин - СатӀ
Имамеддин - МитӀ
Каимат - КатӀ
Кевсер - КецӀ
Къайибали - КъапӀ
Къедмуллагь - КъетӀ
Къейбуллагь - Бул
Къейседдин - КъецӀ
Къулубег - КъутӀ
Мавлуддин - МатӀ
Магьият - МагьитӀ
Мафизат - МафитӀ
Мирмегьамед - МетӀ
Мирземет - ЗметӀ

QUSARIILARIN BƏZİ LƏQƏBLƏRİ

Abdusəlim - Duts
Abdullah - Bdul
Ağamurad - Ğat
Aliyat - Lit
Alimurad - Mut
Amrullah - Rut
Asiyat - Sit
Bahaddin - Bat
Balali - Bal
Baybut - But
Betura - Bet
Beytullah - Betuk
Bürhaməddin - Büh
Gatfar - Gat
Gülsələm - Qüts
Hacibəy - Jit
Hamiyat - Mit
Hafizat - Hafit
Dürnisə - Düts
Dünyaməddin - Dmit
Cəmaləddin - Jmit
Zariyat - Zats
Elfeddin - Fet
Zaliddin - Zlit
Zeydullah - Zduk
Züleyxa - Zut
İbrahim - İbit
İzeddin - Zet
İrayat - İrat
İsamuddin - Sat
İmameddin - Mut
Kaimat - Kat
Kevser - Kets
Qayibəli - Qap
Qedmullah - Qet
Qeybullah - Bul
Qeyseddin - Qets
Qulubeq - Qut
Mavluddin - Mat
Mahiyat - Mahit
Mafizat - Mafit
Mirməhəmməd - Met
Mirzemet - Zmet

Миргьамид - МитIи
Муьгьуьббат - БуьтI
Муьгьйеддин - МгьуьтI
Назпери - ПенцI
Нарият - НацI
Нежмеддин - НечI
Нурмегьамед - НутI
Нуржагьан - НучI
Пержагьан - ПIинцI
Рагьиб - РатI
Ракъуят - РкъуцI
Рамиддин - РмитI
Расулиддин - РсутI
Рафият - РфитI
Риседдин - РитI
Ричаб - ЧIаб
Сабруллагь - СбутI
Садуллагь - Садул
Салигьат - СатI
Сарият - СацI
Сафура - СафутI
Селият - СелитI
Селимат - СемитI
Сияра - СетI
Султанагьмед - СутI
Сунажат - ЖатI
Тажиддин - ТIач
Тевриз - РицI
Успагьи - ПIатI
Узлифат - УзлицI
Физеммед - ЗетI
Ханпери - ХапI
Хийирбег - ХитI
Чигали - ЧитI
Шагьабуддин - ШагьапI
Шагьвелед - ШатI
Шагьпери - ШапI
Шафиддин - ШфитI
Шемсият - ШаматI
Шефиюллагь - ШефитI
Шихагьмед - ХетI
Шихали - ШхитI
Ярагьмед - ЯратI
Ямуддин - МутI

Mirhamid - Miti
Mühübbət - But
Mühyeddin - Mhüt
Nazperi - Pents
Nariyat - Nats
Nəcməddin - Neç
Nurməhəmməd - Nut
Nurcahan - Nuç
Percahan - Pints
Rahib - Rat
Raquyat - Rquts
Ramiddin - Rmit
Rasuliddin - Rsut
Rafiyat - Rafit
Riseddin - Rit
Riçab - Çab
Sabrullah - Sbut
Sadullah - Sadul
Salihat - Sat
Sariyat - Sats
Safura - Safut
Seliyat - Selit
Selimat - Semit
Siyara - Set
Sultanəhməd - Sut
Sunajat - Jat
Taciddin - Taç
Tevriz - Rits
Uspahi - Pat
Uzlifat - Uzlits
Fizemmed - Zet
Xanperi - Xap
Xiyirbeq - Xit
Çiqali - Çit
Şahabuddin - Şahap
Şahvələd-Şat
Şahpəri- Şap
Şafiddin - Şfit
Şemsiyat - Şamat
Şefiyullah - Şefit
Şixahmed - Xet
Şixali - Şxit
Yarəhməd - Yarat
Yamuddin - Mut

ЯРГЪАРАЙ СУРАКЬАР

ТУЬРКИЯ. 150 ЙИСАН ЧАРАВАЛ

Туьркверин тарихчийрикай Зеки Велиди Тогъана, Агьмет Жевдет Пашади, Агьмет Жаферогълуди, Жамал Гуьйчеди, Эвлия Челебиди, Шерафеддин Эрела ва масабуру лезгийриз дуьньядин кьегъал ва алакьунар авай халкьарикай сад хьиз чIехи тир къимет ганва. XIX виш йисан эхирра Туьркиядиз куьч хьайи Шейх Шерафеддин Абдулрашида Ялова вилаятдин Гуьней хуьре бине кутунай. Ада тамарин къужахда авай яргъал хуьре мискIин, медреса кардик кутунай, рекьер гуьнгуьна хтунай, дагъларай булахдин яд гъанай. Дагъустандай куьч хьайи вичин ватанэгьлийриз гзаф куьмекар гайи и касди математикадай ва философиядай са шумуд ктаб кхьенай. Грекри ягъай цIаяр себеб яз адан ктабар канай. Ам 1936-йисуз рагьметдиз фена.

Худатви Уьмер Хулусиди Туьркиядин са шумуд вилаятда суддиз регьбервал ганай. Хъсан гьаким хьиз сейли хьайи ам Иззет Пашадин кабинетдин Шейхуьлислам хьанай. Вич СтIур хуьряй тир Шихим эфендидикай Туьркиядиз ва Къафкъаздиз сейли алим хьанай. Ада III Султан Мурадан куьмекдалди "Эвклидан ачухарунар" ктабдин чин куьчарнай. Алимди гьакIни XIII виш йисан алим Насир ад-Дин ат-Тусидин ктабар тупIалай авунай.

XVIII виш йисуз Туьркияда чIехи къуллугърал акъвазай стIурви Ибрагьим эфендиди и уьлкведин машгьур Фатегь Жами медресада тарсар ганай. Ам Османлы империядин нуфузлу ксарикай сад хьиз Султандин теклифдалди сифте Гьелеб, гуьгъуьнлай Шам ва Мекке шегьеррин къази хьанай. И касди шариатдин суддиз цIийивилер, Мекке шегьердиз Европадин меденият гъанай. И делилри лезгийрин са кьадар камалэгьлийри Туьркиядин уьмуьрда лайихлу чка кьурди субутзава.

Гзаф лезгияр Туьркиядиз Къафкъаздин дяведилай кьулухъ куьч хьанай. 1859-йисуз Шейх Шамил есирда кьурдалай ва 1877-йисан ингкъилабдилай кьулухъ Дагъустандай 300 агъзурдалай гзаф инсанар суьргуьн авунай. А инсанрикай 120 агъзур кас лезгияр тир ва абуру Европадин уьлквейра ва Туьркияда бине кутунай. Идакай сифте яз XIX виш йисан 60-йисара чара-чара уьлквейрин кхьирагри ва журналистри малуматар гана. Кьвед лагьай гьилерда куьч хьун Ватандин ЧIехи дяведихъ галаз алакъалу я.

Гъурбатра авай лезгийрикай хабарар Азербай-

UZAQLARDAN SORAQLAR

TÜRKİYƏ. 150 İL ÇƏKƏN AYRILIQ

Türk tarixçilərindən Zəki Velidi Toğan, Əhməd Cevdət Paşa, Əhməd Cəfəroğlu, Camal Göyçə, Evliya Çələbi, Şərafəddin Erel və başqaları ləzgiləri igid və bacarıqlı xalq adlandırmışdır. XIX əsrin sonlarında Türkiyəyə köçmüş Şeyx Şərafəddin Abdulrəşid Yalova vilayətinin Güney kəndində məskən salmışdır. Meşələrin qoynunda yerləşən bu ucqar kənddə o, məscid və mədrəsə açmış, yolları təmir etdirmiş, dağlardan kəndə bulaq suyu gətirtmişdir. Dağıstandan köçmüş öz həmvətənlərinə yardımçı olmuş bu adam riyaziyyata və fəlsəfəyə dair bir neçə kitabın müəllifidir. Yunanların törətdikləri yanğınlar nəticəsində onun kitabları yanmışdır. O, 1936-cı ildə vəfat etmişdir.

Xudatlı Ömər Xulusi Türkiyənin bir neçə vilayətində məhkəməyə rəhbərlik etmişdir. Yaxşı hakim kimi məşhur olmuş, İzzət Paşa kabinetinin Şeyxülislamı təyin edilmişdir. Əslən Sudur kəndindən olan Şixim əfəndi məşhur alim olmuşdur. III Sultan Muradın hörmətini qazanan alim onun köməyi sayəsində "Evklidin şərhləri" kitabının üzünü çıxartdırmışdır. Alim həmçinin XIII əsrin alimi Nasir ad-Din at-Tusinin kitablarını tədqiq etmişdir.

XVIII əsrdə Türkiyədə yaşamış, böyük vəzifələrdə çalışmış İbrahim əfəndi bu ölkənin məşhur Fateh Cami mədrəsəsində dərs demişdir. O, Osmanlı imperiyasının nüfuzlu adamlarından biri kimi Sultanın təklifi ilə əvvəl Hələb, sonradan Şam va Məkkə şəhərlərinin qazısı olmuşdur. Bu adam şəriət məhkəməsinə yeniliklər, Məkkə şəhərinə isə Avropa mədəniyyəti gətirmişdir. Bu faktlar ləzgilərin bir sıra nümayəndələrinin Türkiyənin həyatında əhəmiyyətli yer tutduqlarını sübut edir.

Bir çox ləzgilər Türkiyəyə Qafqaz müharibəsindən sonra köçüb gəlmişlər. 1859-cu ildə Şeyx Şamil əsir düşəndən sonra və 1877-ci ilin üsyanından sonra Dağıstandan 300 mindən çox insan sürgün edilmişdir. Bunlardan 120 min nəfəri ləzgilər idi və onlar Avropa ölkələrində və Türkiyədə məskunlaşmışdır. Bu barədə ilk dəfə XIX əsrin yazıçı və jurnalistləri məlumat vermişlər. İkinci köç dalğası isə Böyük Vətən müharibəsi ilə əlaqədar olmuşdur.

Uzaqlarda yaşayan həmvətənləri barədə məlumatlar Azərbaycan və Dağıstan ləzgilərinə əsasən 1953-cü ildən, İ.V.Stalin vəfat etdikdən sonra gəlməyə başlamışdır. Böyük Vətən müharibəsi illərinin ağır qa-

жандив ва Дагъустандив 1953-йисалай, И.В.Сталин рагъметдиз фейидалай кьулухъ агакьна. Ватандин ЧIехи дяведин йисара есирда кьур советрин аскерриз авур репрессияр акъвазарайла дуьньядин гзаф уьлквейриз катнавай агъзурралди инсанрин арада лезгиярни авайди винел акъатна.

1990-йисуз Истанбулда кардик кутур "Шейх Шамил вакфы" жемиятдин малуматрай акваззвайвал, алай вахтунда лезгияр Туьркиядин гзаф шегьерра ва чара-чара вилаятрин хуьрера яшамиш жезва. Истанбулда, Анкарада, Измирда, Бурсада, Яловада, Сивасда, Аданада абурун кьадар иллаки гзаф я. Балыкесир шегьерда, Балыкесир вилаятдин Маняс районддин Ортажа, Яйла хуьрера, Измир вилаятдин Бергама райондин Дагъустан хуьре лезгийрин кьадар гзаф я. Санлай Туьркияда цIуд агъзурралди лезгияр яшамиш жезва.

И уьлкведин лезгияр агудун ва дуьньядиз чирун патал алатай виш йисан 90-йисарилай инихъ чарачара жемиятар кардик кутуна. Ихьтин жемиятрикай сад лагьайди 1994-йисуз Балыкесир шегьерда Жевдет Йылдыза арадиз гьана. Адан гуьгъуьнаваз Бурсада, Яловада, Истанбулда, Измирда, Аданада, Сивасда, Токатда, Анкарада ихьтин жемиятар ачухарна. И жемиятри гьар йисуз тешкилзавай "Хийир" ва "ПичIекрин югъ" мярекатар халкь сад садав агудун патал я. Халкьдин сувариз элкъвенвай и мярекатриз Туьркиядин вири пипIерай лезгияр къведа.

nunları, əsir düşmüş sovet əsgərlərinə qarşı tətbiq edilən repressiyalar nəticəsində bir çox sovet vətəndaşları, o cümlədən ləzgilər öz adlarını, etnik vətənlərini gizlətmək məcburiyyətində qalmışdılar. Yalnız o dövrün buzları əridikdən sonra onlar özləri haqqında həqiqəti bildirməyə başladılar.

1990-cu ildə İstanbul şəhərində fəaliyyətə başlamış "Şeyx Şamil vakfı" adlı cəmiyyətin məlumatlarından göründüyü kimi, hazırda ləzgilər Türkiyənin bir sıra şəhərlərində, vilayət mərkəzlərində, eləcə də kəndlərində yaşayırlar. İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Yalova, Sivas, Adana vilayətlərində onların sayı daha çoxdur. Balıkesir şəhərində, Balıkesir vilayətinin Manyas rayonunun Ortaca və Yayla kəndlərində, İzmir vilayətinin Berqama rayonunun Dağıstan kəndində on minlərlə ləzgi yaşayır.

Ölkədə yaşayan ləzgilər arasında əlaqələr yaratmaq və onları dünyaya tanıtmaq məqsədilə ötən əsrin 90-cı illərindən etibarən burada müxtəlif cəmiyyətlər fəaliyyətə başlamışdır. Belə cəmiyyətlərdən biri 1994-cü ildə Balıkesir şəhərində Cevdet Yıldız tərəfindən yaradılmışdır. Onun ardınca Bursa, Yalova, İstanbul, İzmir, Adana, Sivas, Tokat, Ankara şəhərlərində cəmiyyətlər yaradılmışdır və xalq böyük həvəslə onların işində iştirak edir. Həmin cəmiyyətlər hər il "Xeyir" və "Пичек (qutab) günü" adlı bayramlar təşkil edir. Xalq bayramı səviyyəsinə çatmış həmin şənliklərə Türkiyənin müxtəlif bölgələrində yaşayan ləzgilər qatılırlar.

Балыкесир вилаят уьлкведин рагъакIидай пата ава. Иниз кьурудай 500 километрдин рехъ ава. Истанбул, Текирдагъ шегьеррай акъатна, Мармара ва Эгей гьуьлер сад садак кукIурзавай Келиболу шегьерда паромда акьахна, Чанаккале проливдай Анадолу хивез элячIун герек я. Балыкесир 300 агъзурдалай гзаф агьалияр яшамиш жезвай чIехи ва иер шегьер я. Ина 200-дав агакьна лезги хизанар яшамиш жезва. РикI ахъайдай кар ам я хьи, "Дагъустанвияр" жемиятдин кьил Жевдет Йылдыза, адан папа Гуьлендама, абурун вад руша: Сузана, Нажиеди, Нургьана, Айишеди ва Нешеди, Жевдетан имидин хва Ибрагьим Афажана ва адан папа Магьията лезги адетар хъсандиз хвенва.

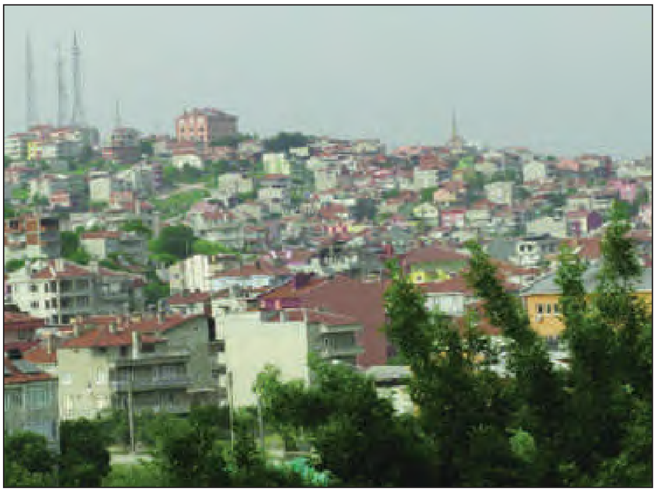

Balıkesir vilayəti ölkənin qərbində yerləşir. Ora quru ilə 500 kilometrə qədər yol qət etmək, İstanbul, Tekirdağ şəhərlərindən keçib, Mərmərə və Egey dənizlərini birləşdirən Kelibolu şəhərində gəmiyə minib, Çanakkale boğazından Anadoluya keçmək lazımdır. Balıkesir 300 min əhalisi olan böyük və gözəl şəhərdir. Burada 200-ə yaxın ləzgi ailəsi yaşayır. Sevindirici haldır ki, "Dağıstanlılar" Kültür cəmiyyətinin sədri Cevdet Yıldız, onun həyat yoldaşı Güləndam, onların beş qızı: Suzan, Najiyə, Nurhana, Ayişe va Neşe, Cevdetin əmisi oğlu İbraqhim Afacan və arvadı Mahiyat ləzgi adətlərini göz bəbəyi kimi qoruyub saxlayıblar.

Д*уьмберез (Яйла) хуьр* Балыкесир ва Маняс шегьеррривай 17 км яргъа ава. Им Шейх Шамил есирда кьурдалай кьулухъ Къафкъаздай куьчарай лезгийри Балыкесир вилаятда 1865-1870-йисара кутур сад лагьай хуьр я. Сифте вилаятдин вирида-лайни кьакьан дагълух чка тир Келтепедин кукIушдал бине кутур лезгийрин арандиз куьч хьун 20 йисан къене давам хьана. Инаг гзаф къайи ва гар галай чка тирвиляй инсанри хъуьтIуьз гзаф азият чIугвадай. Гилан чкадал куьч жедалди абуру кьудра чка дегишарнай.

Хуьре 30 кIвал ава. Инай акъатай лезгийри Бурса, Балыкесир, Измир, Истанбул хьтин шегьерра 120 кIвал туькIуьрнава. Хуьре лезги чIалал рахазва, лезги адетар хуьзва. Эхиримжи йисара хуьр чандал атанва. Са чIавуз ам туна яргъариз фейибур гила кьулухъ элкъвезва. Агьалийрин кьилин машгъулат хуьруьн майишатдин крар я.

D*ümbərəz (Yayla) kəndi* Balıkesirlə Manyas şəhərlərindən 17 km aralıdadır. Bu, Şeyx Şamilin təslimindən sonra Osmanlı dövlətinə sığınan indiki Dağıstan və Azərbaycan respublikalarından gələn ləzgilərin Balıkesir bölgəsində 1865-1870-ci illərdə saldığı ilk kənddir.

Əvvəlcə bölgənin ən yüksək yeri olan Kəltəpədə məskunlaşan ləzgilərin indiki əraziyə köçməsi 20 il çəkmişdir. Son dərəcə küləkli yer olduğundan qışda kənd əhalisi burada çox əziyyət çəkmiş, 4 dəfə yerini dəyişməli olmuşdur.

Kənddə 30 ev vardır. Buradan pərvazlanan ləzgilər Bursa, Balıkesir, İzmir, İstanbul şəhərlərində 120 ev qurmuşlar. Kənddə ləzgi dilində danışılır, ləzgi adət-ənənələrinə əməl edilir. Əhalisinin əsas məşğuliyyəti əkinçilik və heyvandarlıqdır. Son illər kənd canlanmaqdadır. Bir zamanlar onu tərk edib gedənlər yenidən buraya qayıdırlar.

К*ирне (Ортажа) хуьр* Балыкесир шегьердин кеферпата ава. И хуьр адавай 13 километр кьван яргъал я. Им Шамил есирда кьурдалай кьулухъ Къафкъаздай куьчарай лезгийри Балыкесир вилаятда 1866-1871-йисара кутур кьвед лагьай хуьр я. Алай вахтунда ина 75 кIвал ава. Бурса, Балыкесир, Измир, Истанбул хьтин шегьерриз инай гзаф хизанар куьч хьана, 400 кIвал арадиз гьана.

Кирне хуьре лезги чIалал рахазва, лезги адетар хуьзва. Кирне тIвар 1961-йисуз дегишарна, Ортажадив эвез авуна. Агьалийрин 99 процентди 1928-йисалай хуьре кардик квай сифтегьан мектебда чирвилер къачуна, къерехда кIелун давамарна. Яргъал йисара халичачивилив машгъул хьайи кирневийри гьайиф хьи, гила и сенят рикIелай ракъурзава. Агьалийрин кьилин машгъулат хуьруьн майишатдин крар я. И хуьряй цIудралди тIвар-ван авай инсанар, военныяр, духтурар ва бизнесменар акъатна.

2002-йисуз Истанбулда “Dağıstanlılar” тIвар ганвай жемият арадиз гьана. Вацра садра ада дагъус-

K*irne (Ortaca) kəndi* Balıkesir şəhərinin şimalında, ondan 13 km-lik məsafədədir. Bu, Şeyx Şamil hərəkatının süqutundan sonra Dağıstandan və Azərbaycandan köçən ləzgilərin Osmanlıda saldığı ikinci kənddir. O, 1866-1871-ci illər arasında yaranmışdır. Hazırda kənddə 75 ev vardır. Buradan Bursa, Balıkesir, İzmir, İstanbul kimi şəhərlərə çoxlu ailələr köçmüşdür. Onlar 400-dən çox ev yaratmışlar. Kənddə ləzgi dilində danışılır, xalq adət-ənənələrinə əməl edilir. Kirne adı 1961-ci ildə dəyişdirilərək Ortaca ilə əvəz olunmuşdur. 1928-ci ildən kənddə fəaliyyət göstərən ibtidai məktəbdə onun əhalisinin 99 faizi təhsil almış, sonrakı təhsilini kənarda davam etdirmişdir. Uzun illər xalçaçılıq sənətini yaşatmış kirnəlilər son illər onu unutmaqdadırlar. Kənd əhalisinin əsas məşğuliyyəti heyvandarlıq və əkinçilikdir. Kirnedən onlarca adlı-sanlı adamlar, o cümlədən alimlər, hərbçilər, həkimlər və iş adamları çıxmışdır.

2002-ci ildə İstanbulda “Dağıstanlılar Kültür Dərnəyi” yaradılmışdır. Ayda bir dəfə dərnəkdə görüşlər

Кирне хуьре лезгийрин “Хийирдин” мярекат. 2009.
Kirnə kəndində ləzgilərin “Xeyir” məclisi. 2009.

Жевдет Йылдыз вичин хизандихъ галаз санал. 2009.
Cevdət Yıldız ailəsi ilə bir yerdə. 2009.

танвийрихъ галаз гуьруьшар кьиле тухузва. Жемиятдиз вичин интернетдин сайт ава. Ада Дагъустандин халкьарин чIаларал гафарганар туькIуьрнава, дидед чIалан курсар ахъайнава. Гьар йисуз Шейх Шамил рикIел гъидай югъ къейд ийизва. 2002-йисалай Истанбулда жемиятдин “Дагъустан” журнал чапдай акъудзава. Ада Туьркиядин чара-чара чкайра яшамиш жезвай, 150-йис инлай вилик ватандай яргъариз акъатай дагъустанвийрикай макъалаяр чапзава.

КЪАЗАХСТАН

СУЬРГУЬНДИЛАЙ КЬУЛУХЪ

Лезгийри Къазахстанда XVIII виш йисалай бине кутунай. 1877-йисан бунтарилай кьулухъ урус пачагьди Къазахстандиз 3500-дав агакьна чи ватанэгълияр куьчарнай. XX асирдин 30-йисара Совет гьукуматди Кьиблепатан Дагъустандай Алматы вилаятдиз са агъзур лезгияр кулакар хьиз суьргуьн авунай. Абуру ина кьилди колхозар ва совхозар тешкилнай.

Ватандин ЧIехи дяведин йисара Къазахстандиз куьчарай военный заводра кIвалахун патал иниз маса миллетрин векилрихъ галаз санал вишералди лезги пешекарар ва фялеярни ракъурнай. Хам чилер къарагъардайла и уьлквевдиз атай гзаф лезгийри ина цIийи хуьрер арадал гъанай. Къазахстандин нафтIадин мяденра виридалайни гзаф зегьметар чIугурди лезгияр хьанай.

Алатай асирдин 80-йисара Къазахстанда 20 агъзурдалай гзаф лезгияр яшамиш жезвай. 1989-йисуз ЦIийи Узенда кьиле фейи вакъиайрилай гуьгъуьниз

təşkil edilir. Dərnəyin internet saytı var. Dağıstan xalqlarının bir neçəsinin dilində elektron sözlüklər yaradılıb. Ana dili kursları təşkil olunub. Hər il İmam Şamilin anım günü qeyd edilir. Türkiyənin müxtəlif yerlərində yaşayan dağıstanlıların coğrafi xəritəsi tərtib olunub. İstanbulda rübdə bir dəfə dərnəyin orqanı olan “Dağıstan” jurnalı nəşr olunur. Jurnal 150 il əvvəl Şeyx Şamil hərəkatının süqutundan sonra Osmanlı dövlətinə pənah aparmış dağıstanlıların taleyinə həsr olunmuş yazılar dərc edir.

QAZAXISTAN

SÜRGÜNDƏN SONRA

Qazaxıstanda ləzgilər XVIII əsrdən yaşayırlar. 1877-ci ilin üsyanından sonra rus çarı Qazaxıstana 3500 həmvətənimizi köçürmüşdür. XX əsrin 30-cu illərində Sovet hökuməti Cənubi Dağıstandan Almatı vilayətinə min nəfər ləzgini qolçomaq kimi sürgün etmişdir. Onlar burada ayrıca kolxoz və sovxozlar yaratmışlar.

Böyük Vətən müharibəsi illərində bu ölkəyə köçürülmüş hərbi zavodlarda yüzlərlə ləzgi mütəxəssisi və fəhlələri işləyirdi. Xam torpaqlarda işləməyə gəlmiş yüzlərlə ləzgi burada məskunlaşır. Qərbi Qazaxıstanın neft mədənlərində çalışanların böyük hissəsi ləzgilər olmuşdur. Ötən əsrin 80-ci illərində Qazaxıstanda 20 mindən çox ləzgi yaşayırdı, onlardan 6 min nəfəri 1989-cu ildə Yeni Uzendə baş vermiş hadisələrdən sonra buranı tərk etmişdir.

Hazırda ləzgilər ən çox Almatı, Menqistau, Kustanay, Karaqanda, Pavlodar, Cambul, Aktübinsk və Akmolan vilayətlərində yaşayırlar.

6 агъзур лезги инай куьч хьана. Алай вахтунда лезгияр виридалайни гзаф Алматы, Менгистау, Кустанай, Караганда, Павлодар, Жамбул, Актюбинск ва Акмолан вилаятра яшамиш жезва.

1995-йисуз ина Къазахстандин Халкьарин Ассамблея арадал гъана. 1996-йисуз Дагъустандин Медениятдин Меркез тешкилна. Адак акатзавайбурун чIехи пай лезгияр, амайбур лезги халкьарин векилар я. Гьукуматди абуруз чпин чIал, медениият, адетар хуьн ва вилик тухун патал пулунин такьатралди куьмекар гузва. Лезгияр Къазахстандин виридалайни чIехи диаспорайрикай я. Абурун виридалайни чIехи мектебар Алматы вилаятдин Панфилов поселкада ва Актау шегьерда кардик кутуна. И мектебрин муаллимри мажибар гьукуматдивай къачузва. Актаудин Лезги Медениятдин Меркезди ина кьилди ктабхана, манийрин ва кьуьлерин ансамбль, милли медениият кIвачел акьалдарун патал фонд арадал гъанва. Эхиримжи 12 йисуз Къазахстанда 4 Дагъустандин Медениятдин Меркез ва 8 Лезги Медениятдин Меркез тешкил хьанва.

КЪИРГЪИЗИСТАН

ВИЛИН НАКЪВАРАЛДИ КХЬЕЙ ТАРИХ

Дагъустандай Къиргъизистандиз 1936-йисуз 600 хизан суьргуьн авунай. Абурун арада лезгияр, аварар, даргияр, къумукьар, лакар авай. Поездда аваз 15 сутка кьван рехъ фейи абур 22-октябрдиз Пишпек (гилан Бишкек) станциядал авудна, чара-чара совхозриз рекье тунай. Лезгияр Женги-Жердиз акъуднай.

Къиргъизрин чуьллера инсанри чпин вилин накъваралди цIийи тарих кхьизвай. Саламатдиз амукьун патал халисан женг чIугуна кIанзавай. Абур Атбаши къанал акъуддайла дустагъри эгъуьнай къазмайра яшамиш жезвай. Чу вацIалай кьил къачунвай, яргъивал 100 км тир и къанал дагъустанвияр яшамиш жезвай совхозрин чилерилай тIуз физвай.

Ина ван хьайи са хабарди дагъустанвийрин канвай хирерал кьел алахнай. На лугьумир, 1925-йисалай инихъ къанал акъудзавайбурукай виш агъзурдалай гзаф инсанар телеф хьанай кьван. Гьавиляй къаналдал "бахтсуз халкьдин сурар" лугьудай тIвар эцигнай. Залан зегьметдиз ва кашаз таб гуз тахьай агъзурралди инсанар къаналдин къерехра кучукнай. Абурукай 20 агъзурдав агакьна агьалияр дагъустанвияр тир. Лезгияр гьа бахтсузбуру эгъуьнай къазмайра яшамиш жезвай.

Алай вахтунда Чу вацIунни къаналдин арада 4

1995-ci ildə respublikada Qazaxıstan xalqları Assambleyası fəaliyyətə başlamışdır. 1996-cı ildə isə Almatıda Dağıstan Mədəniyyət Mərkəzi təşkil olunmuşdur. Onun üzvlərinin 85 faizi ləzgilər, qalanları ləzgi xalqlarının nümayəndələridir. Dövlət onlara milli dillərini, mədəniyyətlərini, adət-ənənələrini inkişaf etdirməkdə qayğı göstərir.

2003-cü ildə Mədəniyyət Mərkəzi bazar günü məktəbini yaratmışdır. Belə məktəblərdən ən böyüyü Almata vilayətinin Panfilov qəsəbəsində təşkil olunmuşdur. 2006-cı ildə isə Aktau şəhərində belə məktəb fəaliyyətə başlamışdır. Ölkə rəhbərliyi məktəbə maddi yardım göstərir, müəllimlər dövlətdən maaş alırlar. Aktaudakı Ləzgi Mədəniyyət Mərkəzinin öz kitabxanası, mahnı və rəqs ansamblı var. Onun yaratdığı fond burada mədəni-kütləvi tədbirlərə pul ayırır.

Dövlət tərəfindən qayğı göstərildiyi üçün son illər Qazaxıstanda 4 Dağıstan Mədəniyyət Mərkəzi və 8 Ləzgi Mədəniyyət Mərkəzi fəaliyyət göstərir.

QIRĞIZISTAN

GÖZ YAŞLARI İLƏ YAZILMIŞ TARİX

Dağıstandan Qırğızıstana 1936-cı ildə 600 ailə sürgün olundu. Onların arasında ləzgilər, avarlar, dargilər, qumıqlar, laklar var idi. Qatar 15 gün yol gedəndən sonra, oktyabrın 22-də Pişpek (indiki Bişkek) stansiyasında dayandı. Gecə onları traktorlarla sovxozlara paylaşdırdılar. Ləzgilər Cəngi-Cerə gəlib çıxdılar.

Qırğızıstan çöllərində insanlar göz yaşları ilə yeni tarix yaratmağa başladılar. Burada həyat uğrunda əsl mübarizə gedirdi. Onlar vaxtilə Atbaşı kanalının tikintisində çalışmış məhkumların qazmalarında yaşayırdılar. Uzunluğu 100 km olan, başlanğıcını Çu çayından götürmüş bu kanal dağıstanlıların yaşadıqları sovxozların ərazisindən keçirdi.

Burada dağıstanlılar dəhşətli bir xəbər eşidirlər. Sən demə, 1925-ci ildən başlayaraq kanalın tikintisində yüz mindən çox insan həlak olmuşdu. Onlardan 20 min nəfəri Dağıstandan sürgün olunanlar idi. Buradakı ağır zəhmətə və dəhşətli aclığa qatlaşa bilməyən insanlar iş başındaca tələf olur və elə oradaca, kanal ətrafında dəfn olunurdular. Ona görə də kanala "əzabkeş xalqın qəbiristanlığı" adı verilmişdi. Ləzgilər həmin bədbəxt insanların əlləri ilə qazılmış qazmalarda yaşamağa məhkum edilmişdilər.

Hazırda Çu çayı ilə Atbaşı kanalının arasında 4 sovxoz yerləşir: Karl Marks qəsəbəsi (Vasilyevsko-

совхоз ава. Карл Марксан тӀварунихъ галай поселка (Васильевское), Женги-Жер, Женги-Пахта, Нижне-Чуйск. Сибирдай, Дагъустандай ва Поволжьедай суьргуьн авунвай инсанри кутунвай и поселокра гзаф лезгияр ава.

Женги-Жер лагьайтӀа, лезгийрин поселка хьиз машгъур я. Инаг абуру женнетдиз элкъуьрнава. Ватандихъ, хайибурухъ цӀигел тир, къариблухра яшамишиз мажбур хьайи инсанри чпин рикӀин тӀалар чилин винел къацу автографар кхьиналди, къумарин винел бахчаяр яратмишуналди иливарнай. И хуьряй тӀвар-ван авай алимар, духтурар, муаллимар, инженерар акъатнава. Бишкекдивай 40-50 километр кьван яргъа авай Манас, Луговое, Виноградное поселкайра ва маса чкайрани лезгияр санал яшамиш жезва. Идалай гъейри Сокулук райондин меркезда-ни гзаф лезгияр ава.

РОССИЯ

ЛЕЗГИЙРИН МЕДЕНИЯТДИН МЕРКЕЗАР

Москвада 2006-йисан 18-апрелдиз "Москвадин лезгияр" Милли Медениятдин Меркез кардик кутуна. Адан седривиле Урдуханов Рувфет Исамуддинан хва, заместителвиле Амил Забитан хва Саркаров хкяна. Меркез Москва гъукуматдин меслятдин советдик акатзава, ам Москвадин Ватанэгълийрин Комитетдик ква ва гзаф месэлайрал гьалтайла ада комитетдал меслят гъизва. Учредитель Москвадин Марьино райондин Лезги Милли Медениятдин Автономия тир тешкилатди лезги чӀал ва лезги группадик акатзавай чӀалар хуьн, халкьдин адетар, меденият вилик тухун, милли образование кардик кутан патал алахъунар ийизва.

Адан кӀвалахда лезгийрин илимдин, медениятдин, харусенятдин векилри мукьувай иштиракзава. Мисал яз медицинадин илимрин доктор, профессор Алихан Алиханов, философиядин илимрин доктор, академик Абдусалам Гъуьсейнов, техникадин илимрин доктор, профессор Серкер Серкеров, физикадинни математикадин илимрин доктор, профессор, Гъукуматдин Думадин депутат Гьажимет Сефералиев, тарихдин илимрин доктор, профессор Камалудин Гьажиев, РФ-дин лайихлу художник Къарахан Сефербегов ва масабур къалуриз жеда.

747-нумрадин мектебда ачухарнавай Россиядинни Дагъустандин медениятдинни чирвилерин "Намус" меркезда лезги ва агъул чӀалар чирзава. Ихьтин курсар МГУ-дани ачухарнава. 2006-йисан июлдин вацралди шегьердин лезгийрин марагъар Лез-

ye), Cəngi-Cer, Cəngi-Paxta, Nijne-Çuysk. Onlar Dağıstandan, Sibirdən və Povoljyedən sürgün olunmuş insanlar tərəfindən yaradılmışdır. Həmin qəsəbələrdə çoxlu ləzgilər yaşayır.

Cəngi-Cer ləzgilərin qəsəbəsi kimi məşhurdur. Bura əsl cənnət guşəsidir. Vətən həsrəti, doğmalarının həsrəti ilə uzun illər qərib diyarda yaşamağa məhkum olunmuş bu günahsız insanlar ürək ağrılarını, sonsuz əzablarını qara torpağın üzərində yaşıl avtoqraflar yazmaqla, qumlar üzərində gülzar yaratmaqla sakitləşdirmişlər. Bu kənddən adlı-sanlı həkimlər, hüquqşünaslar, müəllimlər, mühəndislər çıxmışdır.

Bişkekdən 40-50 kilometr aralıda yerləşən Manas, Luqovoye, Vinoqradnoye qəsəbələrində və başqa yaşayış sahələrində də ləzgilər yığcam halda yaşayırlar. Bundan başqa Sokuluk rayon mərkəzində də çoxlu ləzgilər yaşayırlar.

RUSİYA

LƏZGİ MƏDƏNİYYƏT MƏRKƏZLƏRİ

Moskvada 2006-cı ilin aprelin 18-də "Moskva ləzgiləri" Milli Mədəniyyət Mərkəzi qeydiyyatdan keçmişdir. Onun sədri Urduxanov Ruvfət İsamuddin oğlu, müavini isə Amil Zabit oğlu Sərkərov seçilmişdir. Təşkilat Moskva hökumətinin beynəlxalq məsləhət şurasına daxildir. "Moskva ləzgiləri" Moskva Həmvətənləri Komitəsinin tərkibində fəaliyyət göstərir və gənclər, mədəniyyət, maarif, mətbuat məsələlərində onunla əməkdaşlıq edir. Təşkilatın təsisçisi Moskvanın Maryino rayonunda fəaliyyət göstərən Ləzgi Milli Mədəni Muxtariyyətidir. Təşkilat ləzgi dilini və ləzgi dil qrupuna aid olan dilləri qoruyub saxlamaq, xalq adətlərini, mədəniyyəti inkişaf etdirmək, milli təhsillə məşğul olmaq üçün böyük səy göstərir.

Təşkilatın işində ləzgi elm, mədəniyyət və incəsənət xadimləri yaxından iştirak edirlər. Onların arasında tibb elmləri doktoru, professor Əlixan Əlixanov, fəlsəfə elmləri doktoru, professor, akademik Abdusalam Hüseynov, texnika elmləri doktoru, professor Sərkər Sərkərov, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor, RF Dövlət Dumasının deputatı Hacımət Səfərəliyev, tarix elmləri doktoru, professor Kamaluddin Hacıyev, RF əməkdar rəssamı Qaraxan Səfərbəyov və başqaları vardır.

Təşkilat ana dilinə böyük önəm verir. Bu məqsədlə 747 saylı məktəbdə fəaliyyət göstərən "Namus" Rusiya-Dağıstan mədəniyyət-təhsil mərkəzinidə ləzgi və ağul dilləri öyrədilir. Belə kurslar Moskva Dövlət Universitetində də təşkil olunmuşdur. 2006-cı ilə

гийрин Хийирлу Крарин Фондуни (ЛБФ) хуьзвай. 2006-йисан июндилай и кардив “Москвадин лезгияр” машгъул я. ЛБФ-дин регьбервилик кваз 2004-йисан апрелдилай ачухарнавай Къафкъаздин кьуьлерин курсар къедалди кардик ква. Ана тарсар “Лезгинка” ансамблдин ветеран Аскер Алиева гузва.

Эхиримжи йисара “Москвадин лезгияр” Меркезди Москвада зурба мярекатар кьиле тухвана. 2005-йисан 17-мартдиз Кремлдин Дараматда кьиле фейи лезгийрин “Яран Сувариз” талукьарнавай концерт, 2007-йисан мартдиз “Космос” концертдин залда кьиле фейи концерт рикІелай тефирбур хьана. Москвада жегьилрин демер тухун хъсан адетдиз элкъвенва. 2004-йисалай гатІунна тешкилатди Москвадин Миллетрин КІвале элкъвей столар, тІвар-ван авай лезги къелемэгьлийрин яратмишунрин нянияр тухузва.

Амил Саркарова Москвада мярекат тухузва.
Amil Sərkərov Moskvada tədbir aparır.

***С**ургутда* вишералди лезги хизанар яшамиш жезва. Вилаятдин лезгияр гзаф авай макан рикай сад Федоровск поселка я. 300-дав агакьна лезги хизанар яшамиш жезвай и поселкада гьукуматдин патай тестикь хьанвай “Самур” Лезги Мениятдин Меркезди хайи чІалални медениятдал рикІ алай инсанар агуднава.

И карда Кьибле Дагъустандай тир Самурхан Якъубова, Азербайжандин КцІар районадай тир Садикъ Теймурова ва Руслан Шерифова иллаки чІехи зегьметар чІугуна. Абуру медениятдин меркездив хайи чІалални медениятдал гзаф рикІ алай инсанар агудна. Ина кардик кутунвай лезги мектебда 50-далай гзаф лезги аялри дидед чІал чирзава. Поселкада арадиз гъанвай “Лезгинка” ансамблди Урусатдин ва Европадин са шумуд уьлкведа концертар гана, и медениятдин меркез вириниз сейли авуна. Спортдин секцияда кьуршахар кьунай, дзюдодай, боксдай, шагьматдай спортсменар гьазурзава. Гила чи ватанэгьлийри лезги ктабхана арадал гъизва.

***Я**рославль* шегьер Москвадивай 250 километр кьван яргъа ава. Ина 1 миллиондив агакьна агьалияр яшамиш жезва. РикІ шадардай кар ам я хьи, инин лезгияр сад садан хийир-шийирдикай хкатдач. Абурун арада фин-хтунар, санал мел-

kimi Moskva ləzgilərinin maraqlarını Ləzgilərin Xeyriyyə Fondu təmsil edirdi. Həmin vaxtdan etibarən bu işlə “Moskva ləzgiləri” cəmiyyəti məşğul olur. 2004-cü ildən Moskvada fəaliyyət göstərən Qafqaz rəqsləri kursları əhali arasında böyük maraq doğurmuşdur. Burada dərsləri məşhur “Ləzginka” ansamblının veteranı Əsgər Əliyev aparır.

Son illər “Moskva ləzgiləri” Moskvada maraqlı tədbirlər həyata keçirir. Bunlara 2005-ci ilin martın 17-də Böyük Kreml Sarayında keçirilmiş ləzgilərin “Yaran Suvar”a həsr olunmuş konserti, 2007-ci ilin martında “Kosmos” konsert zalında təşkil olunan konsert və sairə aiddir. 2004-cü ildən etibarən Moskva ləzgiləri Moskva Millətlər Evi ilə birgə müxtəlif mövzulara həsr olunmuş dəyirmi stollar, tanınmış yazıçı-jurnalistlərin yaradıcılıq gecələrini keçirir.

***S**urqut* vilayətində yüzlərlə ləzgi ailəsi yaşayır. Ləzgilərin yığcam halda yaşadığı Fyodorovsk qəsəbəsində ləzgi ailələrinin sayı 300-ə çatır. Burada rəsmi qeydiyyatdan keçmiş “Samur” Ləzgi Mədəniyyət Mərkəzi ana dilini, xalq adət-ənənələrini əziz tutan insanları birləşdirir.

Bu işdə əslən Cənubi Dağıstandan olan Samurxan Yaqubov, Azərbaycanın Qusar rayonundan olan Sadiq Teymurov və Ruslan Şərifov daha çox səy göstərmişlər. Onlar doğma dilini, mədəniyyətini, adət-ənənələrini sevən insanları cəmiyyətə cəlb etmişlər. Mərkəzdə fəaliyyət göstərən ləzgi məktəbində 50-dən çox uşaq ana dilini öyrənir. Qəsəbədə yaradılmış “Ləzginka” ansamblı artıq Rusiyanın və Avropanın bir neçə ölkəsində konsertlər vermiş və mədəniyyət mərkəzini hər yanda tanıtmışdır. Mərkəzin nəzdindəki idman bölməsi cüdo, boks, şahmat və sair üzrə idmançılar hazırlayır. Burada həm uşaqlar, həm də böyüklər məşğul olurlar. İndi surqutlu ləzgilər milli kitabxana yaratmaqdan ötrü səy göstərirlər.

***Y**aroslavl* Moskva şəhərinin 250 kilometrliyində yerləşən, əhalisi 1 milyon nəfər olan gözəl şəhərdir. Fərəhli haldır ki, buranın ləzgiləri xeyirdə-şərdə bir yerdə olurlar. Onların arasında dostluq əlaqələri möhkəmdir, xalq adətlərinə əməl edir,

межлисар арадал гъун хъсан адетдиз элкъвенва. Лезги адетар хуьн, лезги суварар санал къейд авун патал къайгъу чIугвазва.

Дагъустандин Стlал Сулейманан райондин Агъа Стlал хуьряй тир пуд стхади - Акпер, Беглер ва Аскер Эмироври, гьакIни Кцlар райондин Чlаклар Паласа хуьряй тир стхайри - Ширвани, Садикь ва Васиф Гьасановри 2005-йисуз Ярославль шегьерда Лезги Медениятдин Меркез арадиз гъана. Алай вахтунда меркездин регьбер Васиф Гьасанов я.

Вилаятда 4 агъзурдалай гзаф лезгияр яшамиш жезва. Абурукай 2000 кас меркездик экечlнава. Аялар, жегьилар ва яшлубур патал лезги чIалан мектеб тешкилнава. Исятда Ярославлда лезги ансамбль, симин пагьливанрин коллектив ава. Ансамблди “Урусатдин йикъар”, “Шегьердин югъ” хьтин тедбирра мукьувай иштираказва. Маничи Русана Гьасанова, симин пагьливанар Шагьбуба Шафиев ва Эмин Шафиев къунши вилаятризни сейли хьанва. Ярославлда фад-фад медениятдин нянияр, поэзиядин йифер, концертар, мелер кьиле тухузва. И тедбирра шегьердин губернаторди, адан заместителрини иштиракда. Тешкилатди гьукуматдин органрихъ галаз санал кlвалахзава ва абуру чпин патай гьамиша куьмекар гузва. Меркезди табасаранвияр, агъулвияр ва маса лезги халкьарни агуднава. Ада Урусатда авай лезги жемиятрихъ галаз алакъаяр хуьзва. Меркездин “Лезгияр” тlвар ганвай футболдин командадикай вижевай коллектив хьанва.

Рязань вилаятда 2009-йисуз лезгийри кьве Милли Медениятдин Автономия арадиз гъана: сад Рязань шегьерда, муькуьди Рязань районда. Шегьердин кIватIалдин регьбервиле Жаруллагь Агьадуллаев, райондин кIватIалдин кьил Багьадур Булаев хкяна. Алай вахтунда вилаятда цIийи кIватIалрин бинедал алаз Рязань регионлин сад тир Лезги Милли Медениятдин Автономия арадиз гъана. Рязань вилаятда 2 агъзур лезгияр ва 500-далай гзаф лезги халкьарин векилар яшамиш жезва.

Красноярск шегьерда агъзурралди лезгияр яшамиш жезва. Абур ина цIийи районра кIвалер эцигунив ва халкьдин майишат патал маса важиблу крарив машгъул я. Красноярскдин лезгийри хайи чIал ва медениятт, чпин адетар хуьн патални алахъунар ийизва.

2009-йисуз лезгийри ина хайи ватандин са пIипI арадал гъун къарардиз къачуна. Вичик пуд гьава-

bayramları birlikdə qeyd edirlər.

Dağıstanın Stal Süleyman rayonundan olan üç qardaş - Əkbər, Bəylər, Əsgər Əmirovlar və Qusar rayonunun Cağar Palasa kəndindən olan üç qardaş - Şirvani, Sadiq və Vasif Həsənovlar 2005-ci ildə Yaroslavl şəhərində Ləzgi Mədəniyyət Mərkəzini yaratmışlar. Hazırda mərkəzin sədri Vasif Həsənovdur.

Mərkəzin əsas məqsədi ləzgi dilinin tədrisi, ləzgi adət-ənənələrinin təbliği, müxtəlif mədəni-kütləvi tədbirlərin keçirilməsidir.

Hazırda Yaroslavlda dörd mindən çox ləzgi yaşayır, onlardan 2 min nəfəri cəmiyyətin üzvüdür. Burada uşaqlar, gənclər və yaşlılar üçün ləzgi məktəbi fəaliyyət göstərir. Mərkəzin öz ansamblı, kəndirbazlar kollektivi və “Ləzgilər” adlı futbol komandası vardır. Ansamblın xoş sorağı artıq hər yana yayılmışdır. O, “Rusiya günləri” və “Şəhər günü” tədbirlərində yaxından iştirak edir. Müğənni Rusana Həsənova, kəndirbazlar Şahbuba Şəfiyev və Emin Şəfiyev qonşu vilayətlərdə də tanınırlar. Mədəni tədbirlərdə, poeziya gecələrində, konsertlərdə, iməciliklərdə Yaroslavlın qubernatoru və onun müavini də iştirak edir. Təşkilat yerli orqanlarla əlaqəli işləyir və onlardan həmişə dəstək görür.

Mərkəzin işində tabasaranlılar, ağullar və başqa xalqların nümayəndələri də iştirak edirlər. O, Rusiyanın digər şəhərlərindəki ləzgi cəmiyyətləri ilə sıx əlaqə saxlayır.

Ryazan vilayətində 2009-cu ildə ləzgilərin iki Milli Mədəni Muxtariyyəti yaradılmışdır. Onlardan biri Ryazan şəhərində, digəri Ryazan rayonundadır. Şəhər təşkilatına Carullah Əhədullayev, rayon təşkilatına Bahadur Bulayev rəhbərlik edir. Yeni təşkilatlar əsasında Ryazan bölgəsinin vahid Milli Mədəni Muxtariyyəti təşkil olunmuşdur. O, Rusiyada fəaliyyət göstərən analoji muxtariyyətin tərkibinə daxildir. Ryazan vilayətində 2 min ləzgi və 500 nəfərdən çox ləzgidilli xalqların nümayəndəsi yaşayır.

Krasnoyarsk vilayətində minlərlə ləzgi yaşayır. Onlar buranın yeni rayonlarında inşaat işləri ilə məşğul olur, xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində çalışırlar. Krasnoyarsk ləzgiləri doğma dillərini, mədəniyyətlərini və adət-ənənlərini inkişaf etdirmək üçün də səy göstərirlər.

2009-cu ildə ləzgilər burada doğma vətənin bir guşəsini xatırladan üç mərtəbəli restoran binası, is-

дин ресторан, ял ягъидай кӀвалер, цӀийиз арадиз гъанвай “Лезгинка” ансамбль акатзавай “Лезгинка” комплекс арадал гъун патал абуру гзаф зегьметар чӀугуна. Красноярскда кардик кутунвай цӀийи комплекс гила вири вилаятдиз сейли хьанва. Милли къайдада туькӀуьрнавай ресторандикай ва кӀвалерикай иниз къвезвайбуруз гзафни-гзаф хуш къвезва. И комплекс ватандивай яргъара лезгийрин тӀвар хкажзавай макан хьиз рикӀел аламукьзава.

Татарстанда лезгийрин кьадар 10 агъзурдав агакьзава. Алатай асирдин 80-йисара, чӀехи эцигунар кьиле физвай вахтунда лезгияр иниз генани гзаф атанай. Абуру цӀийи заводарни фабрикаяр эцигунин карда мукьувай иштиракнай.

1992-йисалай Татарстандин Халкьарин Ассамблея кардик кутунва. Казан ва Набережны Челны шегьерра дуьньяда чпин тай авачир “Халкьарин дуствилин кӀвалер” ачухарнава. И дараматра гьар халкьдин жемият патал кьилди утагъар ава. Банкетар, юбилеяр кьиле тухун патал адан чӀехи залрикай вирибуру пулсуздаказ менфят къачузва. Гьяддин мектебра гьар халкьдин чӀалал тарсар гузва.

Республикадин Набережные Челны шегьерда яшамиш жезвай лезгийрин кьадар са шумуд агъзур я. Ина 1996-йисан 1-декабрдиз лезги кьегьалри “Лезгияр” тӀвар ганвай жемият арадиз гъана. Адан сад лагьай седри Фирудин Сулейманов хьана. 200 лезги кӀватӀалнавай и жемиятдиз гуьгъуьнлай Шафик Агьмедова регьбервал гана. Алай вахтунда жемиятдиз Загьиддин Османова регьбервал гузва. Жемиятдин кьилин макьсад ватандивай яргъара лезги чӀал,

tirahət evləri, “Ləzginka” rəqs ansamblı üçün məşq otaqları da olan “Ləzginka” kompleksini yaratmaq qərarına gəldilər. Həmin ideyanı həyata keçirmək üçün onlar əllərindən gələni etdilər. “Ləzginka” kompleksi artıq Krasnoyarskda məşhurdur. Milli qaydada tərtib olunmuş restoran və istirahət evləri bura gələn müştərilərin zövqünü oxşayır. Bu kompleks vətəndən uzaqlarda yaşayan ləzgilərin adını ucaldan məkan kimi yadda qalır.

Tatarıstanda hazırda 10 minə yaxın ləzgi yaşayır. Keçən əsrin 80-ci illərindən başlayaraq burada vüsət alan böyük tikinti işləri ilə əlaqədar respublikaya köçən ləzgilərin sayı çoxalmışdır. Onlar yeni fabrik və zavodların inşasında çalışmışlar.

1992-ci ildə Tatarıstan Xalqlarının Assambleyası yaradılmışdır. Kazan və Naberejnı Çelnı şəhərlərində dünyada analoqu olmayan “Xalqlar dostluğu evləri” açılmışdır. Həmin evlərdə bu respublikada yaşayan müxtəlif xalqların mədəniyyət mərkəzləri üçün ayrıca otaqlar ayrılmışdır. Banketlər, yubileylər üçün buradakı böyük zaldan pulsuz istifadə edilir. Bazar günü məktəblərində hər xalqın dilində dərslər keçilir.

Respublikanın Naberejnı Çelnı şəhərində yaşayan ləzgilərin sayı bir neçə min nəfərdir. Burada 1996-cı ilin dekabrın 1-də “Ləzgilər” cəmiyyəti yaradılmışdır. Onun ilk sədri Firudin Süleymanov olmuşdur. 200 ləzginin üzv olduğu bu cəmiyyətə sonralar Şafik Əhmədov rəhbərlik etmişdir. Cəmiyyətin öz bazar günü məktəbi və ayrıca voleybol komandası vardır. Hazırda cəmiyyətə Zahiddin Osmanov rəhbərlik edir. Cəmiyyətin əsas vəzifəsi vətəndən uzaqlarda yaşayan ləz-

Набережный Челны шегьердин лезги агьалийрин кхьираг С.Керимовадихъ галаз гуьруьш. 2009-йисан декабрь.
Naberejnı Çelnı şəhərinin ləzgilərinin yazıçı S.Kərimova ilə görüşü. 2009-cu ilin dekabrı.

медениyат, адетар хуьн я.

“Лезгияр” жемиятдиз шегьердин “Булах” тIвар ганвай Халкьарин Дуствилин КIвале къулай шартIар яратмишнава. Адахъ гьяддин мектеб, кьилди волейболдин команда ава. Шегьердин 33-нумрадин мектебда лезги мектеб тешкилнава ва ина аялри ва чIехибуру чIехи гьевесдалди хайи чIал чирзава. Татарстандин гьукуматди республикадин мадарат вилик тухунин кардик лайихлу пай кутазвай лезгийриз чIалан ва медениятдин месэлайрал гьалтайла герек тир вири куьмекар гузва.

УКРАИНАДА ДИДЕД ЧIАЛАЗ ИКРАМЗАВА

Харьков лезгийрин кьадар гзаф тир шегьеррикай сад я. 2008-йисан 25-июндиз “Самур” Медениятдин Жемият кардик кутуна. Агъаверди Адилован, Жанмирзе Жанмирзееван, Айнудин Мамедован ва масабурун регьбервилик кваз тешкилатдин сад лагьай кIватIал арадиз атана. Жемиятдин седривиле Агъаверди Адилов, адан заместителвиле Феликс Нагьиев хкяна. Жемиятдин филиалар Украинадин маса шегьеррани яратмишава.

Жегьилар патал “Лезгинка” тIвар ганвай кьуьлунин курсар ачухарайла и кар виридан рикIяй хьана. Курсара кьуьлиз чирай жегьилрин куьмекдалди са шумудра демер кьиле тухвана. И демер марагълу конкурсрални викторинайралди тафаватлу хьана. Аялриз лезги чIал хъсандиз чирун патал жемиятди арадиз гъайи “Лезги чIал” тIвар ганвай конкурсдин суракьар республикадай яргъаризни чкIана. Хайи чIал кIанарзавай и конкурс украинави лезгийриз вири дуьньядин лезгийрин арада сейли ийиз кIанзава.

Харьковда арадиз атанвай “Жегьилрин меслятдинни” са йис тамам хьанва. Ада кIелунал тафаватлу жезвай студентриз премияр гузва, абурук руьгь кутазва. Лезги кхьирагрин кIватIалрихъ галаз сигъдаказ алакъаяр хуьзвай жемиятди мукьвал-мукьвал поэзиядин нянияр арадиз гъизва. Украинада яшамиш жезвай лезгияр сиягьдиз къачун къетI авунвай чи ватанэгьлийри и кар Харьков вилаятда ва адан шегьерра кьилиз акъудна. Гила и месэладив республикадин муькуь вилаятрани машгъул жезва. И мукьвара жемиятдин спортдин клуб кардик кутуна.

gilərin mədəniyyətini, adət-ənənələrini yaşatmaqdır.

“Ləzgilər” cəmiyyətinin fəaliyyəti üçün şəhərin “Bulaq” Xalqlar Dostluğu Evində hər cür şərait yaradılmışdır. Onun öz “Bazar günü” məktəbi və voleybol komandası vardır. Şəhərdəki 33 saylı məktəbin nəzdindəki ləzgi məktəbində məktəblilər və onların valideynləri böyük həvəslə ləzgi dilini öyrənirlər. Tatarıstan hökuməti respublikanın iqtisadiyyatının inkişafında səy göstərən ləzgilərə öz dillərini, mədəniyyətlərini, adət-ənənələrini yaşatmaqda yaxından kömək göstərir.

UKRAYNADA ANA DİLİNƏ HÖRMƏTLƏ YANAŞILIR

Xarkov ləzgilərin ən çox yaşadıqları şəhərlərdən biridir. Burada 2008-ci ilin iyunun 25-də “Samur” Mədəniyyət Cəmiyyəti yaradılmışdır. Ağaverdi Adilovun, Canmirzə Canmirzəyevin, Aynudin Məmmədovun və başqalarının rəhbərliyi altında yaradılmış həmin cəmiyyətin sədri Ağaverdi Adilov, müavini Feliks Nağıyev seçilmişdir. Cəmiyyətin filialları Ukraynanın başqa şəhərlərində də yaradılmışdır.

“Samur” cəmiyyətinin təşkil etdiyi “Ləzginka” rəqs kursları hamının ürəyincə olmuşdur. Gənclərin iştirakı ilə bir neçə dəfə demlər təşkil olunmuşdur. Həmin demlərdə konsertlərin və viktorinaların təşkili onları daha da maraqlı etmişdir. Ləzgi uşaqlarının ana dilə maraqlarını artırmaq məqsədi ilə burada keçirilən “Ləzgi dili” müsabiqələrinin sorağı artıq respublikadan uzaqlara da yayılmışdır. Müsabiqə öz sərhədlərini xeyli genişləndirmişdir. Xarkovlu ləzgilər doğma dili sevdirən bu müsabiqəni beynəlxalq müsabiqə səviyyəsinə çatdırmaq fikrindədirlər.

Xarkovda yaradılmış “Məsləhət” şurasının iki yaşı tamam olur. Onun əsas məqsədi yaxşı oxuyan tələbələri ruhlandırmaqdır. Bu məqsədlə o, ən layiqli gənclərə təqaüdlər verir. Ləzgi yazıçı təşkilatları ilə sıx əlaqə saxlayan “Məsləhət” tez-tez poeziya gecələri keçirir. Ukraynada yaşayan ləzgilərin siyahıya alınması ilə məşğul olan həmvətənlərimiz bu işi ölkənin bir sıra vilayət və şəhərlərində həyata keçirmişlər. İndi həmin məsələ ilə respublikanın digər vilayətlərində də məşğul olurlar. Bu yaxınlarda cəmiyyətin idman klubu fəaliyyətə başlamışdır.

ЛЕЗГИ ЧIАЛ ВА КЪЕЦЕПАТАН АЛИМАР

ПЕТР КАРЛОВИЧ УСЛАР

Дегь чIаварилай Къафкъазди грекрин, римвийрин, арабрин алимар ва сиягъатчияр вичихъ ялнай. Къафкъаздин чIаларал, гьабурукай яз лезги чIалал кхьинар 1641-йисуз туьрkверин сиягъатчи Эвлия Челебиди туьрkверин элифралди ганай. XVIII асирдин эхиррилай гатIунна алимрини сиягъатчийри Къафкъаздин чIаларикай малуматар гана. XIX асирдин сифте кьилера Россиядин ИА-ди Къафкъаздин чIалар чирунихъ авсиятда программа кьабулна. Военныяр, дипломатар, сиягъатчияр чкадин халкьарин медениятабурун кхьинрин гуьмбетар чириз эгечIна. И рекье И.Гюльденштедта, П.Палласа, Г.Клапрота, Г.Розена, Л.Люльеди ва масабуру чIехи зегьмет чIугуна.

Къафкъаздин чIалар санлай чирун Петр Карлович Усларан тIварцIихъ галаз алакъалу я. Къафкъаздин Армиядин кьилин штабдин генерал-майор, Санкт-Петербургдин Императордин ИА-дин академик, барон П.К.Усларан тIвар тарихда кавказовед, чIалан алим ва лингвист хьиз гьатнава. Адан къелемдикай лезги, авар, лак, дарги, табасаран, абхаз, чечен чIалариз талукьарнавай монографияр хкатнава. Лезги чIалахъ авсиятда 1896-йисуз Тифлисда адан “Куьре чIал” ктаб басма хьана.

П.К.Услар 1816-йисуз Твер губерниядин Курово хуьре дидедиз хьана. Военный инженерди хьиз 1837-йисуз Къафкъаздин Армияда къуллугъиз эгечIна. Къафкъаздин иервилери, инин инсанрин мердвилери ам вичихъ ялна. Ина хьайи 3 йис уьмуьрлух адан рикIел аламукьна. 1840-йисуз ам Императордин Военный Академиядиз гьахьна, 10 йисуз Россиядин чарачара пипIера къуллугъ авуна, эхирни Къафкъаздиз хтана ва уьмуьрдин эхирдалди адавай къакъатнач.

1851-йисуз Къафкъаздин сердер М.С.Воронцован меслятдалди Императордин Россиядин Жемиятдин Къафкъаздин отдел кардик кутуна. Адан уьзвийрикай садни П.К.Услар тир. 1858-йисуз императорди Усларaз Къафкъаздин тарих кхьин буйругъна. И кар Къафкъаз ва адан халкьар хъсандиз чидай инсандилай алакьдай. Услар гьавурда акьазвай хьи, тарих кхьин патал адан халкьарин чIалар чирун герек я. Гьавиляй ам рикI алаз и кардив эгечIна. Ибер-къафкъаз чIалар чирун патал П.Услар

LƏZGİ DİLİ VƏ ƏCNƏBİ ALİMLƏR

PYOTR KARLOVİÇ USLAR

Qafqaz qədim zamanlardan yunan, roma, ərəb alimlərinin və səyahətçilərinin diqqətini cəlb etmişdir. 1641-ci ildə türk səyahətçisi Evliya Çələbi türk əlifbası ilə Qafqaz dillərində, o cümlədən ləzgi dilində mətn nümunələri vermişdir. XVIII əsrin sonlarında alim-səyahətçilər Qafqaz dilləri, o cümlədən ləzgi dili haqqında məlumatlar verirlər. XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, Rusiya Elmlər Akademiyası Qafqaz dillərinin öyrənilməsi haqqında proqram qəbul edir. Hərbçilər, diplomatlar, səyahətçilər yerli xalqların mədəniyyətini, yazılı abidələrini öyrənməyə başlayırlar. Bu işdə İ.Qüldenştedt, P.Pallas, Q.Klaprot, Q.Rozen, L.Lyulye və başqaları böyük əmək sərf edirlər.

Qafqaz dillərinin öyrənilməsi Pyotr Karloviç Usların adı ilə sıx bağlıdır. Qafqaz Ordusunun baş qərargahının general-mayoru, Sankt-Peterbupq İmperator Elmlər Akademiyasının akademiki, baron P.K.Usların adı tarixə görkəmli qafqazşünas və linqvist kimi düşüb. Onun qələmindən ləzgi, avar, lak, dargi, tabasaran, abxaz, çeçen dilləri ilə bağlı monoqrafiyalar çıxıb. Ləzgi dili ilə bağlı apardığı tədqiqatların nəticəsi olaraq o, 1896-cı ildə Tiflisdə “Küre dili” aldlı kitab çapdan buraxıb.

Pyotr Kaploviç 1816-cı ildə Tver quberniyasının Kurovo kəndində anadan olub. Hərbi mühəndis ixtisasını qazanıb, 1837-ci ildə Qafqaz ordusunda xidmətə başlayıb. Qafqazın gözəllikləri, dağlıların adətləri, onların mərdlikləri onu bu yurda bağlayıb. Burada keçirdiyi 3 il onun yaddaşında əbədi iz qoyub. 1840-cı ildə o, İmperator Hərbi Akademiyasına daxil olub, Rusiyanın müxtəlif yerlərində xidmət edib və yalnız 10 ildən sonra yenidən Qafqaza qayıdıb və ömrünün sonuna kimi buradan ayrılmayıb.

1851-ci ildə Qafqaz canişini M.S.Voronsovun məsləhəti ilə İmperator Rus Cəmiyyətinin Qafqaz şöbəsi yaradılıb. Onun həqiqi üzvlərindən biri P.K.Uslar idi. 1858-ci ildə ona Qafqazın tarixini yazmaq tapşırılır. Bunu Qafqazın təbiəti, onun xalqları haqqında dərin biliyi olan insan edə bilərdi. Qafqazın tarixini öyrənmək üçün onun dillərini tədqiq etməyin vacibliyini başa düşən tədqiqatçı fəaliyyətə başlayır. İber-qafqaz dillərini öyrənmək üçün P.Uslar abxaz, sonradan

абхаз, гуьгъуьнлай чечен чIалав машгъул хьана. 1863-йисалай ам Дагъустандин чIалар, абурукай яз авар, лезги, лак, дарги ва табасаран чIалар ахтармишиз эгечIна. 1871-йисуз П.К.Услара академик А.Шифнераз вичи “Куьредин ахтармишунар” кьилиз акъуднавайди малумарна. А.Шифнера и кIвалах системадалди туькIуьрна, немс чIалалди 1872-йисуз С.Петербургдин ИА-дин Бюллетенда чап авуна. Им дуьньядин илимда чIехи вакъиа тир.

Лезги чIал чириз Услараз мамрачви Къазанфер бег Зуьлфикъарова куьмек гана. Вичин халкьдин тарих, адетар, чIал дериндай чизвай Къазанфер бегди урус касдив лезги чIалан колорит агакьарун патал ам мелмехъерриз, гад кIватIзавайбурун патав, тазиятдин межлисриз тухвана. Адан куьмекдалди Услара 650 чиникай ибарат тир “Куьре чIал” ктаб кхьена тамамарна.

ЦIийи лезги алфавит туькIуьрун Усларан чIехи агалкьун тир. Им асасдиз къачуна Къазанфер бегди вичи цIийи лезги алфавит туькIуьрна чапдай акъудна. П.К.Услара сифте яз лезги чIалан къурулуш илимдин рекьелди ачухарна, ктабда 1500 гафуникай ибарат лезги-урус гафарган гана. П.К.Услар 1875-йисуз, тарихда этнографиядин ва чIалан илимдин чIехи ирс туна рагьметдиз фена.

НЕМСЕРИН АЛИМАР ВА ЛЕЗГИЯР

Немсерин алимар XIX асирдилай Къафкъаздин чIаларихъ, гьакIни лезги чIалахъ галаз машгъул жезва. Гуржистанда сиягьатда хьайи вахтунда Ж.Клапрот гуржийрин чIала авай лезги гафари чпихъ ялнай ва алимди абуруз илимдин рекьяй баян ганай. 1814-йисуз Берлинда чапдай акъудай вичин “Къафкъаздиз ва Гуржистандиз сиягьат” ктабда ада чара-чара лезги гафарни ганай.

1884-йисуз Г.Роскошныйди вичин “Азиядин Россия” ктабда Кьибле Дагъустандин этнографиядикай ихтилатзава, лезгийрикай ва лезги чIалакай рахазва.

XIX асирдин 70-йисара Къафкъазда хьайи алим ва сиягьатчи А.Беккера иникай са серия материалар чапнай. Адан лезгийрикай, лезги чIалакай, гьакIни Шалбуз дагъдин ценерив гвай Чепер хуьре кьиле тухузвай лезгийрин “Цуьккверин суварикай” къейдер гзаф марагълубур я.

Дагъустандиз яргъалди авур сиягьатдилай кьулухъ Р.Эркерта 1887-йисуз Лейпцигда “Дагъустан ва адан халкьар” тIвар ганвай ктаб чапдай акъуднай. Ина алимди Кьибле Дагъустандин, Ахцегьин ва Самур дередин лезгийрикай кьилди ихтилатнай. Лезги чIалан этногенездикай ихтилат авур Р.Эркерта

çeçen dili ilə məşğul olur. 1863-cü ildən isə Dağıstan dilləri, o cümlədən avar, ləzgi, lak, dargi və tabasaran dilləri ilə məşğul olur. 1871-ci ildə P.K.Uslar akademik A.Şifnerə “Küre tədqiqatlarını” başa çatdırdığını bildirir. 1872-ci ildə A.Şifner işi sistemləşdirib, onu alman dilində S.Peterbupq EA-nın Bülletenində çap edir. Dünya elm aləmi tədqiqatla tanış olur.

Ləzgi dilini öyrənməkdə Uslara mamraçlı Qəzənfər bəy Zülfiqarov kömək edir. Xalqının tarixini, adət-ənənələrini, dilini dərindən bilən bu adam ona məmnuniyyətlə əlindən gələn köməyi edir. Qəzənfər bəy rus adamının ləzgi dilinin koloritini, xüsusiyyətlərini dərindən öyrənməsi üçün onu toylara, məhsul yığımına, yas mərasimlərinə aparır. Qəzənfər bəyin köməyi ilə Uslar 650 səhifəlik “Küre dili” kitabını yazıb tamamlayır.

Yeni ləzgi əlifbasının tərtibi Usların böyük elmi nailiyyəti idi. Onun əsasında Qəzənfər bəy yeni ləzgi əlifbasını buraxdırır. P.K.Uslar ilk dəfə ləzgi dilinin quruluşunu elmi şəkildə açır, kitabda 1500 sözdən ibarət ləzgi-rus lüğətini verir.

P.K.Uslar 1875-ci ildə, tarixdə özündən etnoqrafiya, dilçilik və linqvistikaya aid böyük irs qoyub həyatdan getmişdir.

ALMAN ALİMLƏRİ VƏ LƏZGİLƏR

Alman alimləri XIX əsrdən etibarən Qafqaz dillərinə, o cümlədən ləzgi dilinə daha çox maraq göstərməyə başlamışlar. Alman alimi J.Klaprot Gürcüstana səyahəti zamanı gürcülərin leksikonunda işlənən ləzgi sözlərinə diqqət yetirmiş və bunun elmi şərhini vermişdir. Onun 1814-cü ildə Berlində çap olunmuş “Qafqaza və Gürcüstana səyahət” əsərində xeyli ləzgi sözləri verilmişdir.

Alman alimi Q.Roskoşnının 1884-cü ildə çap olunmuş “Asiya Rusiyası” kitabında onun Cənubi Dağıstan haqqında etnoqrafik qeydləri, həmçinin ləzgilər və ləzgi dili ilə bağlı fikirləri diqqəti cəlb edir.

XIX əsrin 70-ci illərində Qafqazda olmuş alim və səyahətçi A.Bekker bu diyar haqqında seriya materiallar çap etdirmişdir. Onun ləzgilər, ləzgi dili, eləcə də Şalbuz dağının ətəklərində yerləşən Cəbə kəndində keçirilən ləzgilərin “Çiçək bayramı” ilə əlaqədar qeydləri olduqca maraqlıdır.

Alman alimi R.Erkert 1887-ci ildə Dağıstana uzunmüddətli səyahətindən sonra Leypsiqdə “Dağıstan və onun xalqları” adlı kitab nəşr etdirmiş, onun XII bölməsində Cənubi Dağıstan, Axtı və Samur vadisi ləzgilərindən ətraflı söhbət açmışdır. Ləzgilərin etnogene-

кхьенай: “Куьревийри кьилди чIалан группа арадиз гъанватIани, абурухъ пуд диалект ава, виридалайни гегьеншдиз чкIанвайди кьулан Самурда дуьшуьш жезва. Къунши халкьарин садазни куьревияр лугьудач. Абуру чпиз “лезги”, “лезгияр, чпин чIалаз “лезги чIал” лугьуда”. Эркерта кхьенвайвал, Самур дереда яшамиш жезвай инсанар зегьметдал рикI алайбур, абуру хразвай халичаяр иер чешнейринбур, пекерни тIуьнар хъсанбур я. Гуьгъуьнлай алимди “Къафкъаздин чIалар арадал атун” (Берлин, 1895) ктаб чапна, ана лезги чIалаз иллаки гзаф чка чара авуна.

Тарихдин делилрай аквазвайвал, XIX асирда са бязи алимри чпин эсерра “лезги чIал” термин “куьре чIал” хьиз къейд авунва. Идахъни са шумуд себеб ава. А девирда лезгийрин Куьре округ Россиядиз ва къецепатан уьлквейриз генани сейли тир. Гьавиляй и чилерихъ галаз алакъалу яз “куьре чIал” термин арадиз атанай. ГьакI “къуба чIал”, “ахцегь чIал” хьтин терминарни арадиз атана. Амма Е.Козубский, А.Н.Генко хьтин алимри ва маса авторри кхьизвайвал, гьам Куьре ва Самур округрин, гьамни Къуба уезддин лезгийри вирида чпиз “лезгияр”, чпин чIалаз “лезги чIал” лугьуда.

А.Дирран лезгийриз, абурун адетриз талукьарнавай эсерарни къиметлубур я. Европадин кавказоведар патал А.Дирран “Куьре группадик акатзавай чIаларин карта” (Берлин, 1909) къедалди вичихъ тай авачирди яз гьисабзава. Лезги чIалан девлетлувилел гьейран хьайи алимди “Къафкъаздин чIалар чируниз гьахьун” тIвар ганвай зурба эсер кхьена ва ана лезги чIалан грамматика гана.

1902-йисуз Дагъустандиз сиягьат авур Карл Ган лезги топонимри, иллаки географиядин тIварари вичихъ ялна. 1909-йисуз адан Тифлисда чапдай акъатай “Къафкъаздин географиядин тIвараририн баянар гузвай сад лагьай тежриба. Къавкъаздин чкайрин тIварарикай ва тайифайрикай ихтилатзавай материалрин кIватIал” ктаб чапдай акъатна.

Германиядин лезги чIалан алим Вольфганг Шульцеди Къафкъаздин чIаларин винел кIвалахзава. Адан докторвилин диссертациядин тема “Лезги чIалан гекъигунрин грамматика” я. Алимди эхиримжи вахтара чапдай акъуднавай вичин ктабрикай сад цIахур чIалан грамматикадиз талукьарнава. Вольфганг Шульцеди Мюнхендин Университетда кафедрадиз регьбервал гузва.

Бернард Комрид Лейпцигдин Антропологиядин Институтдин кьил я. Ада Дагъустандин чIалар, гьабурукай яз лезги чIал чирунихъ авсиятда чIехи са программа кьилиз акъудзава.

zindən danışarkən R.Erkert yazırdı: “Kürelilər vahid dil qrupu yaratsalar da, onların dilində üç dialekt var və onlardan biri orta Samurda geniş yayılmışdır. Onlarla qonşu olan başqa heç bir xalqı küreli adlandırmırlar. Ləzgilər özlərini “lezqi”, “lezqiyar”, öz dillərini isə “lezqi çal” adlandırırlar”. Erkertin sözlərinə görə, Samur vadisinin ləzgiləri zəhmətsevərliyi ilə seçilirlər, onların xalçaları daha zəngin, geyimləri və yeməkləri Dağıstanın mərkəzindəkindən daha keyfiyyətlidir. Daha sonra R.Erkert “Qafqaz mənşəli dillər” (Berlin, 1895) ktitabını çap etdirmiş, burada ləzgi dilinə xüsusi yer ayırmışdır.

Tarixi mənbələrdən göründüyü kimi, XIX əsrdə bəzi alimlər öz əsərlərində “ləzgi dili” terminini “Küre dili” kimi işlətmişlər. Bu da səbəbsiz deyildi. O vaxt ləzgilərin Küre dairəsi həm Rusiyada, həm də xarici ölkələrdə daha yaxşı tanınırdı. Ona görə də bu ərazi ilə bağlı “Küre dili” termini meydana gəlmişdi. Beləliklə, ləzgilərin yaşadıqları ərazilərdə “Quba dili”, “Axtı dili” kimi terminlər də yaranıb. Amma E.Kozubski, A.N.Qenko kimi alimlərin və başqa müəlliflərin yazdıqları kimi, həm Küre və Samur dairələrinin, həm də Quba qəzasının ləzgiləri özlərini “ləzgilər”, öz dillərini isə “ləzgi dili” adlandırırlar.

A.Dirrin ləzgilər, onların adət-ənənələri ilə bağlı tədqiqatları da maraqlıdır. Avropa qafqazşünasları üçün A.Dirrin “Küre qrupu xalqlarının xəritəsi” (Berlin, 1909) kitabı böyük elmi əhəmiyyət kəsb edir. Ləzgi dilinin zənginliyinə diqqət yetirən alim “Qafqaz dillərinin öyrənilməsinə giriş” adlı fundamental kitab yazmış və orada ləzgi dilinin qrammatikasını vermişdir.

1902-ci ildə Dağıstana səyahət etmiş alman alimi Karl Qanı bu diyar heyran etmişdir. O, ləzgi toponimləri ilə yaxından tanış olmuş, ləzgicə coğrafi adlar onun tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Onların əsasında alim “Qafqazın coğrafi adlarının izahının ilk təcrübəsi. Qafqazın yer adlarının və qəbilələrinin göstərilməsi haqqında materiallar” kitabını çap etdirmişdir.

Almaniyalı məşhur ləzgişünas Volfqanq Şultse Qafqaz dillərinin tədqiqi üzrə məşhur alimdir. O, doktorluq dissertasiyasını “Ləzgi dilinin müqayisəli fonetikası” mövzusunda müdafiə etmişdir. Alimin son illərdə nəşr olunmuş sanballı əsərlərindən biri ləzgi dil qrupuna aid olan saxur dilinin qrammatikasına həsr olunmuşdur. Şultse Münxen Universitetinin kafedra müdiridir.

Almaniyalı digər alim Bernard Komri Leypsiq Antropologiya İnstitutuna rəhbərlik edir. O, Dağıstan dillərinin öyrənilməsi üzrə xüsusi proqramla məşğul olur.

МИХАИЛ ЕГОРОВИЧ АЛЕКСЕЕВ

Филологиядин илимрин доктор, Россиядин ИА-дин ЧIаларин Институтдин директордин заместитель, Европадин Кавказоведрин Жемиятдин жавабдар секретарь М.Е.Алексеев сейли кавказовед, гьакIни лезги чIалар ахтармишзавай зурба алим я. Ам 200-далай виниз илимдин кIвалахрин автор я. Абурухъ "Къафкъаздин чIаларин типология" (Г.А.Климовахъ галаз санал кхьенвай), "Лезги чIаларин гекъигунринни тарихдин грамматика. Морфология. Синтаксис", "Авар-анди чIаларин гекъигунринни-тарихдин морфология", "Табасаран чIалан этимологиядин гафарган" (Б.В.Загировахъ галаз санал кхьенвай), "Цез чIалан алфавит" ктабарни акатзава. Ам гьакIни "Дуьньядин чIалар: Къафкъаздин чIалар" (М. 1999), "Дагъустандин лингвистикадин кIватIал" ктабрин жавабдар редактор я.

Къафкъаздин чIаларихъ галаз М.Е.Алексеев МГУ-дин филологиядин факультетдин I курсуна кIелдайла таниш хьана. Дагъустанда экспедицияда хьайи вахтунда Чародей районда арчи халкьдин чIалахъ гелкъвей жегьил гуьгъуьнлай Дагъустандин маса чIалари чпихъ ялна. А чIавуз алимрин чIехи группади арчи чIалан винел кIвалахзавай ва идан нетижа яз 3 томдин "Арчи чIал" ктаб чапдай акъатна. М.Е.Алексеев лезги чIалан группадик акатзавай маса чIаларивни машгъул жез эгечIна.

Ада гьар йисуз и ниятдалди лезги, будугъ, хиналугъ, рутул, табасаран чIалар мукьувай чириз башламишна. 1972-йисалай ада Дагъустандин ва Азербайжандин лезгийрин яшайиш ва чIал мукьувай чирун къетIна. Абурухъ галаз мукьувай таниш хьунивай и халкьдизни адан чIалаз алимдин рикIе чIехи муьгъуьббатди кьил хкажна. Гьавиляй Дагъустандин чIалан алимрин, кхьирагрин кьула и касдихъ чIехи гьуьрмет ава. Ам алай вахтунда лезги чIалаз талукь гзаф ктабрин жавабдар редактор я.

Михаил Егорович Алексеев грек, ингилис, гуржи, лезги, авар, арчи, будугъ, табасаран ва маса чIаларалди хъсандиз рахада.

MİXAİL YEQOROVİÇ ALEKSEYEV

Filologiya elmləri doktoru, Rusiya EA Dilçilik İnstitutunun direktor müavini, Avropa Qafqazşünaslıq Cəmiyyətinin məsul katibi Mixail Yeqoroviç Alekseyev məşhur qafqazşünas alim, o cümlədən ləzgi dilinin sanballı tədqiqatçısıdır. O, bu sahələrə dair 200-dən artıq əsərin, o cümlədən "Qafqaz dillərinin tipologiyası" (Q.A.Klimovla birgə), "Ləzgi dillərinin müqayisəli-tarixi qrammatikası. Morfologiya. Sintaksis", "Avar-andi dillərinin müqayisəli-tarixi morfologiyası", "Tabasaran dilinin etimoloji lüğəti" (B.V.Zahirovla birgə), "Sez dilinin əlifbası" və sair kitabların müəllifidir. Alim həmçinin "Dünya dilləri: Qafqaz dilləri" (M,1999), "Dağıstan linqvistik toplusu" nəşrlərinin məsul redaktorudur.

Qafqaz dilləri ilə Mixail Yeqoroviç tələbəlik illərindən məşğul olmağa başlamışdır. MDU-nun filologiya fakültəsinin I kursunun tələbəsi ikən ilk dəfə Dağıstanda ekspedisiyada olmuşdur. Çarodey rayonunda arçi xalqının maraqlı və mürəkkəb dili ilə yaxından tanış olmuşdur. Bu dillə o zaman böyük bir alimlər qrupu məşğul olurdu. Nəticədə 3 cildlik "Arçi dili" kitabı meydana çıxdı.

Həmin ekspedisiyadan sonra onda ləzgi dil qrupuna daxil olan digər dillərə də böyük maraq yaranır. O, hər il Dağıstanda ləzgi, buduq, xınalıq, rutul, tabasaran dilləri ilə bağlı tədqiqatlar aparır. 1972-ci ildən etibarən M.Y.Alekseyev Dağıstan və Azərbaycan ləzgilərinin həyatı və dilləri ilə dərindən məşğul olmağa başlayır. Bu dilə maraq onda məhəbbətə çevrilir.

Dağıstan dilçiləri və yazıçılarının dilçilik məsələlərində hesablaşdıqları M.Y.Alekseyev ləzgi dilinin problemlərinə həsr olunmuş bir sıra sanballı əsərlərin redaktorudur. Onlardan biri U.Meylanova, B.Talibov, R.Heydərov, A.Gülməhəmmədov kimi alimlərin nəşrə hazırladıqları 600 səhifəlik "Ləzgi dilinin qrammatikası" kitabıdır.

Mixail Yeqoroviç Alekseev yunan, ingilis, ləzgi, gürcü, avar, arçi, buduq, tabasaran və başqa dillərdə sərbəst danışır.

МАРИАННА БЕЕРЛЕ-МООР

Марианна Беерле-Моор 1943-йисан 23-октябрдиз Швейцариядин Цюрих шегьерда дидедиз хьана.

Ина юкьван мектеб акьалтӀарна, Фрибург Университетда кӀелна. Христиан динди вичихъ ялай руша 1968-1970-йисара Даниядин Колдин шегьердин Диндин Институтда кьвед лагьай гьилерда чирвилер къачуна. Вичихъ инсанпересвал, регьимлувал хьтин къени къилихар авай Марианнади Швейцариядин ва Англиядин мектебра ва азарханайра логопедвиле кӀвалахна.

1977-йисуз Цюрихдиз хтана инин университетдин чӀаларин факультетдик экечӀай, 1982-йисуз анаг куьтягьай Марианна Дагъустандин чӀалар, гьабурукай яз лезги чӀал чириз эгечӀна. И чӀалал гьейран хьайи Марианнади 1984-йисуз лезги грамматикада глагол темадай диссертация хвена, философиядин докторвилин тӀвар къачуна.

Цюрихдин Университетдин лингвистикадин кафедрадин ассистент тир Марианна 1985-1988-йисара Туьркиядин лезгияр яшамиш жезвай Балыкесир вилаятдин хуьрера хьана, абурувай лезги чӀал чирна, лингвистикадин ахтармишунар тухвана. 1988-йисуз Цюрихдиз хтай алимди 1990-йисалди Дагъустандин чӀаларин винел кӀвалахна. 1990-йисалай Марианнади Москвадин Библиядин Таржумайрин Институтда меслятчивиле кӀвалахна. 1996-йисалай ада таржумайрин отделдиз регьбервал гана. 1997-йисуз Марианна и институтдин директорвиле тайинарна. 2002-йисалай М.Беерле-Моора Международный Библиядин Таржумайрин Институтдиз регьбервал гузва.

Алимди лезги чӀалахъ авсиятда илимдин кӀвалахар давамарзава. Адахъ Туьркиядин, Азербайжандин ва Дагъустандин лезгийрихъ галаз гуьруьшмиш жедай, лингвистикадин рекьяй бязи кӀвалахар кьиле тухудай ният ава. Лезги грамматикадиз талукьарнавай цӀийи ктабдин винел кӀвалахзавай Марианнади им вичин виридалайни рикӀ алай машгъулат яз гьисабзава.

MARİANNA BEERLE-MOOR

Marianna Beerle-Moor 1943-ci ilin oktyabrın 23-də İsveçrənin Sürix şəhərində anadan olmuşdur.

Burada orta məktəbi bitirib, ölkənin Friburq Universitetində oxumuşdur. 1968-ci ildə buranı başa vurub, xristian dinini dərindən öyrənmək məqsədilə Danimarkanın Koldin şəhərindəki Din İnstitutunda ikinci təhsil almışdır.

Təbiətən həlim və xeyirxah insan olan Marianna İngiltərənin bir sıra məktəb və xəstəxanalarında loqoped işləmişdir.

1977-ci ildə doğma şəhəri Sürixə qayıdıb, buranın universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olmuşdur. 1980-ci ildə universiteti başa vurub, elmlə məşğul olmağa başlamışdır. Burada o, Dağıstan dilləri, o cümlədən ləzgi dili ilə yaxından məşğul olmuşdur. Ləzgi dilinə heyran olan Marianna 1984-cü ildə ləzgi qrammatikasında feil mövzusunda dissertasiya müdafiə etmişdir.

Sürix Universitetinin linqvistika kafedrasının assistenti olan Marianna 1985-1988-illərdə Türkiyənin ləzgilər yaşayan rayonlarında, o cümlədən Balıkesir vilayətinin bir sıra kəndlərində olub, onlardan ləzgi dilini mükəmməl öyrənmiş, linqvistika sahəsində maraqlı tədqiqatlar aparmışdır. 1988-ci ildə Sürixə qayıdan alim 1990-cı ilə kimi Dağıstan dilləri üzərində çalışmışdır.

1990-cı ildən etibarən Marianna taleyini Moskvanın Bibliyanın Tərcümələri İnstitutu ilə bağlamışdır. Burada məsləhətçi işləmiş, 1996-cı ildən tərcümə şöbəsinin müdiri, 1997-ci ildən həmin institutun direktoru təyin olunmuşdur. 2002-ci ildən etibarən M.Beerle-Moor Beynəlxalq Bibliya Tərcümələri İnstitutuna rəhbərlik edir.

Son illər alim ləzgi dili ilə bağlı tədqiqatlarını davam etdirir. O, yenidən Türkiyə, Azərbaycan və Dağıstan ləzgiləri ilə görüşmək, linqvistika sahəsində bir sıra paralellər aparmaq niyyətindədir. Ləzgi dilinin qrammatikası ilə bağlı kitab üzərində çalışan alim bunu ən çox sevdiyi məşğuliyyət hesab edir.

МАРТИН ХАСПЕЛМАТ

Дуьньядин лингвистриз Мартин Хаспелматан тIвар хъсандиз чида. Лезги чIал чирзавай, адан грамматикадикай менфят къачузвайбуру лугьузвайвал, ам зурба алим я. Немсерин сейли алим, профессор Мартин Хаспелмата Германиядин Макс Планк Антропологиядин Институтдин чIаларин кафедрадиз регьбервал гуз яргъал йисар я. Ада Вена, Келн, Баффала ва Москва хьтин илимдин меркезра кIелна. Философиядай илимдин докторвилин дережа ва маса илимрай дережаяр Берлиндин университетда къазанмишна.

1998-йисуз Германиядин Лейпциг шегьердиз куьч жедалди ада Отто-Фридрих Университетда ва Студи де Павиа Университетда кIвалахнай. Мартинан морфологиядинни синтаксисдин алакъайриз талукь илимдин ахтармишунар иллаки къиметлубур я. Яргъал йисара Европадин чIаларин винел кIвалахай алим 1990-йисалай Дагъустандин чIаларихъ галаз машгъул жез эгечIна. Абурукай вичин девлетлувилелди, грамматикадин мураккабвилелди, синонимрин гафарин гзафвилелди тафаватлу жезвай лезги чIала ам вичихъ ялна. И чIалал чап хьанвай ктабрин гзафвал, халкьдин тарихдин къадимвал акур алим лезгийрин кхьинрихъ галаз мукьувай таниш хьана.

Мартин Хаспелмата 1993-йисуз чапдай акъудай “Лезги чIалан грамматика” ктаб дуьньядин лингвистикада чIехи вакъиадиз элкъвена. Къедалди и ктаб лезги чIал тупIалай ийизвай дуьньядин алимри виридалайни гзаф менфят къачузвай ктаб я. Ам ингилис чIалай дуьньядин са шумуд чIалаз элкъуьрна, чапдай акъуднава. Мартин Хаспелматан 2001-йисуз басма хьайи “Европа - чIаларин макан” ктабда алимдин маса чIаларихъ галаз санал лезги чIалакай лагьанвай фикирарни гьатнава.

Мартин Хаспелматан агъадихъ галай ктабар дуьньядин чIалан илимдин тарихда гьатнава: “Лезги чIалан грамматика”, “Европа - чIаларин макан”, “ЧIалан къурулушдиз талукь дуьньядин карта” ва мсб. Алай вахтунда Дагъустандин чIалар ахтармишун давамарзавай алимди абурукай сад тир лезги чIалахъ авсиятда нубатдин ктаб чапдиз гьазурзава.

MARTİN XASPELMAT

Dünya linqvistlərinə Martin Xaspelmatın adı yaxşı tanışdır. Ləzgi dilini öyrənən, onun qrammatikasından bəhrələnən dilçilərin etiraf etdikləri kimi, o, böyük alimdir. Məşhur alman alimi Martin Xaspelmat uzun illərdir ki, Almaniyanın Maks Plank Antropologiya İnstitutunun dillər kafedrasına rəhbərlik edir. Dillərin tədqiqində uğur qazanmaq məqsədilə o, Vena, Köln, Baffala va Moskva kimi elm mərkəzlərində təhsil almışdır. Fəlsəfə elmləri doktoru dərəcəsini və başqa sahələrdən elmi dərəcələrini o, Berlin Universitetində qazanmışdır.

1998-ci ildə Almaniyanın Leypsiq şəhərinə köçənə kimi o, Otto-Fridrix Universitetində və Studi de Pavia Universitetində işləmişdir. Martinin morfologiyanın və sintaksisin əlaqələrinə həsr olunmuş elmi axtarışları diqqətəlayiqdir. Uzun illər Avropa dilləri üzərində çalışan alim həmin dillər barədə maraqlı əsərlərin müəllifidir.

1990-cı ildən etibarən alim Dağıstan dilləri ilə də məşğul olur. Onlardan qrammatikasının mürəkkəbliyi, boğaz samitləri ilə zənginliyi, sinonim sözlərin bolluğu ilə seçilən ləzgi dili onu daha çox cəlb edir. Bu dildə çap olunmuş kitabların çoxluğu, xalqın tarixinin dərinliyi onu ləzgi dili ilə yaxından məşğul olmağa sövq edir.

Martin Xaspelmatın 1993-ci ildə çapdan çıxmış “Ləzgi dilinin qrammatikası” kitabı dünya linqvistikasında böyük hadisədir. O vaxtdan etibarən həmin kitab ləzgi dilindən yararlanan dünya alimlərinin ən çox bəhrələndiyi və istinad etdiyi mənbədir. İngilis dilində qələmə alınmış bu kitab dünyanın bir sıra dillərinə tərcümə olunaraq, çap edilmişdir.

Martin Xaspelmatın 2001-ci ildə nəşr olunmuş “Avropa - dillərin məkanı” kitabında alimin başqa dillərlə yanaşı, ləzgi dili ilə bağlı fikirləri də maraqlıdır. Martin Xaspelmatın “Ləzgi dilinin qrammatikası”, “Avropa - dillərin məkanı”, “Dillərin quruluşuna aid dünya xəritəsi” və başqa kitabları dilçilər arasında məşhurdur. Alim Dağıstan dilləri üzərində axtarışlarını davam etdirir. O, ləzgi dili ilə bağlı tədqiqatlarının nəticəsi olaraq yeni kitabını çapa hazırlayır.

ЙОАНА КИЖОРАН

Америкадин Нью Гьампшир штатдин Дартмунд университетдин муаллим Йоана Кижоран Румынияда дидедиз хьана. Бухарестдин университетдин филологиядин факультет акьалтIарна, румын чIалал диссертация хвейи ам цIусад йис я Америкада яшамиш жез. Урус, ингилис, француз, латын ва маса чIалар чирзавай руш Къафкъаздин чIалари, иллаки гуржи ва ахвах грамматикади чпихъ ялзава.

Эхиримжи вахтара алим лезги чIалахъ гелкъвенва. Ада гьам Франциядин лезги чIалан пешекар, профессор Жил Отьедивай меслятар, гьамни немсерин алим Мартин Хаспельматан “Лезги чIалан грамматика” ктабдикай менфят къачуна. 2008-йисуз Азербайжандин КцIар райондин Яргун ва СтIур хуьрериз фейи лингвистди ина чIалан материалар кIватIна. Ада Яргун хуьруьн рахунар илимдин рекьелди чирзава. Америкадин “Фулбрайт” фондуни алимдиз и ният кьилиз акъудиз куьмек гузва. Йоанадин тIалабуналди ада тарс гузвай университетда “Къафкъаздин чIалар” предмет кардик кутунва.

YOANA KİJORAN

Amerikanın Nyu Həmpşir ştatındakı Dartmund universitetinin müəllimi Yoana Kijoran Rumınıyada anadan olmuşdur. Buxarest Universitetinin filologiya fakültəsini bitirib, rumın dilində dissertasiya müdafiə etmiş Yoana 11 ildir Amerikada yaşayır. Rus, ingilis, fransız, latın dillərini öyrənmiş linqvist son illər Qafqaz dillərinin qrammatikasına böyük maraq göstərir. O, gürcü və axvax dillərini öyrənir.

Fransalı professor, ləzgişünas alim Jil Otyedən bu sahədə məsləhətlər alan Kijoran alman alimi Martin Xaspelmatın “Ləzgi dilinin qrammatikası” kitabından bəhrələnmişdir. 2008-ci ildə Qusar rayonunun Həzrə və Sudur kəndlərində ekspedisiyada olmuş linqvist burada maraqlı materiallar toplamışdır. O, Azərbaycan ləzgilərinin danışığını Həzrə kəndinin şivəsi əsasında öyrənir. Alim ləzgi dili ilə bağlı tədqiqatlarını çap etdirməyə hazırlaşır. Amerikanın məşhur “Fulbrayt” fondu ona bu sahədə maddi yardım göstərir. 2009-cu ildə Yoana dərs dediyi universitetdə yeni fənnin - “Qafqaz dilləri” fənninin tədrisinə nail olmuşdur.

МАРТИН ДИЛЛИГ

Германиядин Симмерн шегьердай тир Мартин Диллига РагъакIидай патан Берлиндин Технический Университет акьалтIарайдалай 6 йис алатайла вичин пеше дегишарун къетI авуна. Ам къадим грек ва чувуд чIалар чириз эгечIна. Мартин гьакIни диндин тарихдихъ гелкъвена. Дуьшуьшдай адаз Библиядин текстериз талукь са проектдин редакторвал теклифна. Гуьгъуьнлай ам Москвадин Библиядин Институтда кIвалахал акъвазна.

2006-йисуз Дагъустандиз атана лезги чIал чирунив эгечIай Мартина вичин ватанэгьли, машгьур алим Мартин Хаспельматан кIвалахрикай менфят къачуна лезги чIалай немс чIалаз са кьадар текстерни элкъуьрна. Лезги чIал хъсандиз чирун патал Дербентдин лезгийрихъ галаз мукьувай таниш хьайи гада-

MARTİN DİLLİQ

Almaniyanın Simmern şəhərinin sakini Martin Dilliq Qərbi Berlindəki Texniki Universiteti bitirdikdən 6 il sonra ixtisasını dəyişmək qərarına gəldi. Xristian dininə olan böyük sevgi onu qədim yunan və yəhudi dillərini öyrənməyə sövq etdi. O, həmçinin din tarixi ilə də maraqlanmağa başladı. Təsadüfən ona Bibliya mətnləri ilə bağlı bir layihə üzərində işləmək təklif olundu. Sonradan o, Moskvadakı Bibliya Tərcümələri İnstitutunda işə düzəldi.

2006-cı ildə Dağıstana gəlib ləzgi dili ilə məşğul olmağa başlayan Martinin köməyinə həmyerlisi Martin Xaspelmatın ləzgi dili ilə bağlı tədqiqatları çatdı. O, ləzgi dilindən alman dilinə xeyli mətnlər tərcümə etdi. Ləzgi dilini mükəmməl öyrənmək üçün Dərbəndə ezam olunan

диз ина лезги руш Регинади иллаки мукьувай куьмекар гана. Абурун танишвал гуьгъуьнлай муьгъуьббатдиз элкъвена. Жегьилри лезги ва немс халкьарин адетрив кьадайвал мехъер авуна.

Гила кьве уьлкведин ватандашар тир абуру чпин кьве веледдиз пуд чIал - лезги, немс ва урус чIалар чирзава. Россиядин Илимрин Академиядин Дагъустандин филиалдин аспирант тир Мартин Диллига лезги чIалан наречидикай кандидатвилин диссертация кхьизва.

gəncə burada bir sıra yerli sakinlərlə yanaşı, ləzgi qızı Regina da yaxından kömək göstərdi. İş birliyi onların ailə qurması ilə nəticələndi. Artq onların iki övladı dünyaya gəlib. Onlar uşaqları ilə üç dildə - alman, ləzgi və rus dillərində danışırlar.

Bu gənclər ikili vətəndaşlıq qazanandan sonra elmlə daha yaxından məşğul olmaq imkanı əldə ediblər. Rusiya Elmlər Akademiyası Dağıstan bölməsinin aspirantı Martin Dilliq ləzgi dilində zərf mövzusunda dissertasiya üzərində çalışır.

ФРЕДЕРИК МАРКС

Дуьньядин пролетариатдин регьбер Карл Марксан штул Фредерик Лонге Маркс Франциядин кефер пата, Нормандияда яшамиш жезва. Конн Университетдин социологиядин кафедрадин профессор тир адан докторвилин диссертация Дагъустандин халкьарин, гьабурукай яз, лезгийрин адетрихъ галаз алакъалу я. Са йисуз Петербургдин Университетда машгъур алим Рудольф Фердинандович Итсан кьилив стажировкада хьайи Фредерик ина машгъур лезги алим Амри Шихсаидовахъ галаз таниш хьана ва и танишвал дуствилиз элкъвена. Са шумудра Дагъустанда ва Азербайжанда илимдин экспедицийра хьайи алим лезгийрин тарихдиз ва этнографиядиз талукьарнавай марагълу макъалайрин автор я.

FREDERİK MARKS

Dünya proletariatının rəhbəri Karl Marksın nəticəsi Frederik Lonqe Marks Fransanın şimalında, Normandiyada yaşayır. O, Konn Universitetinin sosiologiya kafedrasının professorudur. Etnoqrafiya doktoru olan Frederikin dissertasiya işi Dağıstan xalqlarının, o cümlədən ləzgilərin adət-ənənələrinə həsr olunmuşdur. Bir il Peterburq Universitetində məşhur alim Rudolf Ferdinandoviç İtsin rəhbərlik etdiyi etnoqrafiya kafedrasında təcrübə keçən Frederik burada məşhur ləzgi alimi Amri Şixsaidovla tanış olmuş və bu tanışlıq möhkəm dostluğa çevrilmişdir. Bir neçə dəfə Dağıstanda və Azərbaycanda elmi məzuniyyətlərdə olmuş alim ləzgilərin tarixi və etnoqrafiyası ilə bağlı silsilə məqalələrin müəllifidir.

ПЕТР КОЗЛОВСКИЙ

Петр Козловскийди Варшава Университетдин неофилологиядин факультет ва иранистика кафедрадин магистратура акьалтIарна. Адаз поляк, урус, ингилис, итальян, фарс, серб, румын, мажар, фин, туьрк ва гуржи чIалар хъсандиз чида. Лезги чIалал лагьайтIа, адан генани рикI ала. Петран сайтина (www.geocities.com/lezgian) вичи туькIуьрнавай, 1500 гафуникай ибарат тир ингилис чIаланни лезги чIалан гафарган, гьакI ингилис чIалаз элкъуьр-

PETR KOZLOVSKİ

Petr Kozlovski Varşava Universitetinin neofilologiya fakültəsini və iranistika kafedrasının magistraturasını bitirib. Orientalistika elminə maraq göstərən gənc polyak, rus, ingilis, italyan, fars, serb, rumın, macar, fin, türk və gürcü dillərini mükəmməl bilir. Ləzgi dilinə xüsusi marağı var. O, öz saytında (www.geocities.com/lezgian) tərtib etdiyi 1500 sözdən ibarət ingiliscə-ləzgicə lüğəti və ingilis dilinə tərcümə etdiyi məşhur ləzgi məzhəkəçisi Kasbubanın lətifələrini və

навай Касбубадикай хкетарни лезги мискӀалар гьатнава. Фарс чӀалай гафар къачунвай вири чӀаларихъ, абурукай яз Къафкъаздин чӀаларихъ гелкъвезвай Петра “Фарс чӀала лезги чӀалан лексикадиз таъсир авуникай” темадай диссертациядин винел кӀвалахзава.

Лезги чӀалан группадик акатзавай арчи, будугъ, табасаран чӀалара фарс гафар авайди чир хьайи ам илимдин кӀвалахдив рикӀ алаз эгечӀнава. Петра Къубадин чувудрин ва татрин чӀалариз лезги чӀалай фенвай гафарни тупӀалай ийизва. Адан ният лезги чӀалан къуба нугъатар хъсандиз чирун я. Лезги алимри къуба нугъатрихъ авсиятда кхьенвай илимдин кӀвалахар хъсандиз чирнавай гадади и рекьяй кьилди ахтармишунар кьиле тухузва. И карда адан суса Катаржина Державскаядини филолог ва фильмовед хьиз алимдиз куьмекар гузва.

ЖИЛЬ ОТЬЕ

ЧӀалан алим Жиль Отье Парижда авай РагъэкъечӀдай Патан Уьлквейрин ЧӀаларин ва Цивилизацийрин Институтдин кьилин муаллим я. Ада Къафкъаздин чӀалар илимдин рекьелди чириз цӀуд йис я. Лезги, къирицӀ, будугъ, хиналугъ, рутул, цӀахур чӀалар чирнавай алимди фольклордин материалар тупӀалай ийизва.

Лезги чӀалан кӀалхандин сесер вижеваз лугъузвай Жиль Азербайжандин хуьрера къекъведайла лезги чӀалан нугъатрихъ галаз таниш хьана. Немсерин авторри ингилис чӀалал кхьенвай “Лезги чӀалан грамматика” ктабдикай менфят къачузвай Жиля вичиз ван хьайи фольклордин чешнеяр лентиниз кхьиз, абур мукьувай чирзава. Къафкъаздин чӀалар гекъигуналди чирун патал ада са мах са шумуд чӀалаз элкъуьрна, чӀаларин паралелар тухузва.

ləzgilərlə bağlı digər maraqlı məlumatlar da yerləşdirib.

Fars dilindən sözlər götürmüş dillərlə, o cümlədən Qafqaz dilləri ilə maraqlanan Petr “Fars dilinin ləzgi dilinə təsiri” mövzusunda dissertasiya işi üzərində çalışır. Ləzgi dil qrupuna aid olan arçi, buduğ və tabasaran dillərində də belə sözlərin olduğunu öyrənən gənc alim bu sahədə ciddi axtarışlar aparır. O, həmçinin yəhudi və tat dillərinə keçmiş ləzgi sözləri üzərində də çalışır.

Petr ləzgi dilinin Quba ləhcələrini öyrənmək məqsədilə Quba, Qusar və Xaçmazın kəndlərində olmuş, linqvistik materiallar toplamışdır. Alimlərin ləzgi dilinin Quba ləhcələri ilə bağlı əsərlərini dərindən öyrənmiş P.Kozlovski bu sahədə müstəqil axtarışlarını davam etdirir. Bu işdə həyat yoldaşı Katarjina Derjavskaya filoloq və filmşünas kimi onun köməyinə çatır.

JİL OTYE

Dilşünas Jil Otye Parisdəki Şərq Dilləri və Sivilizasiyaları İnstitutunun baş müəllimidir. On ilə yaxındır ki, o, Qafqaz dillərinin elmi araşdırılması ilə məşğul olur. Ləzgi, qırız, buduğ, xınalıq, rutul, saxur dillərini öyrənmiş Jil hazırda şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri üzərində işləyir.

Ləzgi dilinin boğaz samitlərini səlis tələffüz edən Jil Azərbaycan kəndlərində olarkən ləzgi dilinin bir neçə ləhcəsi ilə maraqlanmışdır. Alman müəllifləri tərəfindən ingilis dilində yazılmış “Ləzgi dilinin qrammatikası” kitabına istinad edən alim nağıl həvəskarlarından eşitdiyi folklor nümunələrini lentə alıb, onların üzərində işləyir. Qafqaz dillərini müqayisəli qrammatika əsasında təhlil etmək məqsədi ilə eyni nağılı müxtəlif dillərə tərcümə edərək, onların üzərində tədqiqatlar aparır.

КцIар шегьердин агъсакъалар. *Qusar şəhərinin ağsaqqalları.*

Ярославлдин Лезги Медениятдин Меркездин кьил кцIарви Васиф Гьасанов.
Yaroslavldakı Ləzgi Mədəniyyət Mərkəzinin sədri qusarlı Vasif Həsənov.

Чан бадедин! *Can nənənin balası!*

ЦIийи гатфар *Yeni bahar*

Кьве лингвистди - американви Йоана Кижорана ва кцIарви Айтен Бабалиевади санал Яргун хуьруьн нугъат илимдин рекьелди чирзава.
İki linqvist - amerikalı Yoana Kijoran və qusarlı Aytən Babaliyeva Həzrə kəndinin şivəsini elmi şəkildə öyrənirlər.

Туьркиядин лезги хуьр Кирне.
Türkiyənin ləzgi kəndi Kirne.

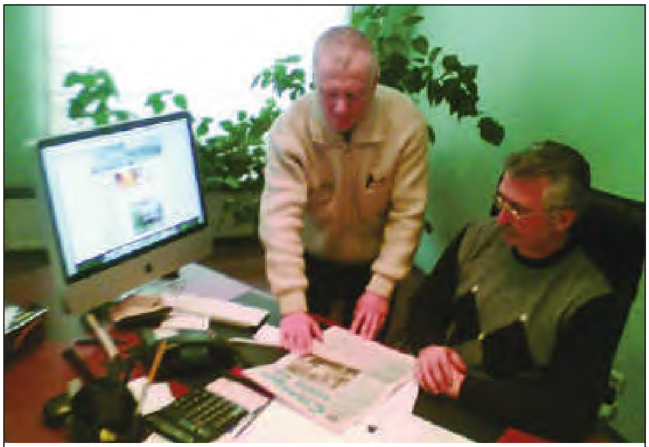

Украинадин “Самур” медениятдин жемиятдин кьилевайбур: Агъаверди Адилов (эрчIи пата) ва Феликс Нагъиев.
Ukraynanın “Samur” mədəniyyət cəmiyyətinin rəhbərləri: Ağaverdi Ədilov (sağda) və Feliks Nağıyev.

Бурса шегьердин “Дагъустан” кIватIалдин кьил Яшар Сабри Дуьндер.
Bursa şəhərindəki “Dağıstan” dərnəyinin rəhbəri Yaşar Səbri Dündər.

С.Керимова Туьркиядин Кирне хуьруьн “Хийир” мяре-катда. 2009-йис.
S.Kərimova Türkiyənin Kirnə kəndində keçirilən “Xeyir” məclisində. 2009-cu il.

Германиядин Цайс шегьерда гзаф лезгияр яшамиш жезва.
Almaniyanın Says şəhərində çoxlu ləzgi yaşayır.

Лезги чIалан наречие темадай диссертация кхьизвай немс Мартин Диллиг ва адан лезги свас Регина.
Ləzgi dilində zərf mövzusunda dissertasiya yazan alman Martin Dilliq və onun həyat yoldaşı, ləzgi qızı Regina.

Президент М.Шаймиеван указдалди 2009-йисан ноябрдиз “Татарстандин лайихлу машиностроитель” гьуьрметдин тIварцIиз лайихлу хьайи Муьбариз Гьулагьмедовав медаль шегьердин мэр Илдар Халюкова вугана.
Prezident M.Şaymievin sərəncamı ilə 2009-cu ilin noyabrında Mubariz Güləhmədova “Tatarıstanın əməkdar maşınqayıranı” adı verilmişdir. Bu münasibətlə şəhərin meri İlqar Xalüqov onu təbrik edir.

Вини Лакар хуьруьн аялар
Yuxarı Ləgər kəndinin uşaqları

Москвадин лезги жегьилри Яран сувар гурлудиз кьиле тухуда. 2009.
Moskvanın ləzgi gəncləri Bahar bayramını təntənə ilə qeyd edirlər. 2009.

Ахцегьа Шарвилидин эпосдин сувар гурлудиз кьиле фида.
Axtıda Şarvili eposu bayramı təntənə ilə qeyd olunur. 2010.

ГьуьндуьзкIелеви руш.
Gündüzqalalı qız.

Мучугъви дидеди вичин рушариз лагъличаяр цуз чирзава.
Mucuqlu ana qızlarına bu cür döşəkçələr tikməyi öyrədir.

Татарстандин Елабуга шегьердин Харусенятдин Техникумдин директордин заместитель лезги тават Зуьлейха Саркарова я.
Tatarıstanın Yelabuqa şəhərindəki İncəsənət Texnikumunun direktor müavini ləzgi qızı Züleyxa Sərkərovadır.

ТIигьиржалви хизан. Tahircallı ailəsi.

Аваранви вахар. Avaranlı bacılar.

Яргунви Сурат баде. Həzrəli Surat nənə.

ТIигьиржалви чIижерхъан Назифат.
Tahircallı arıçı Nazifat.

Садиядин шурадин цикIен (ЭчIехуьр).

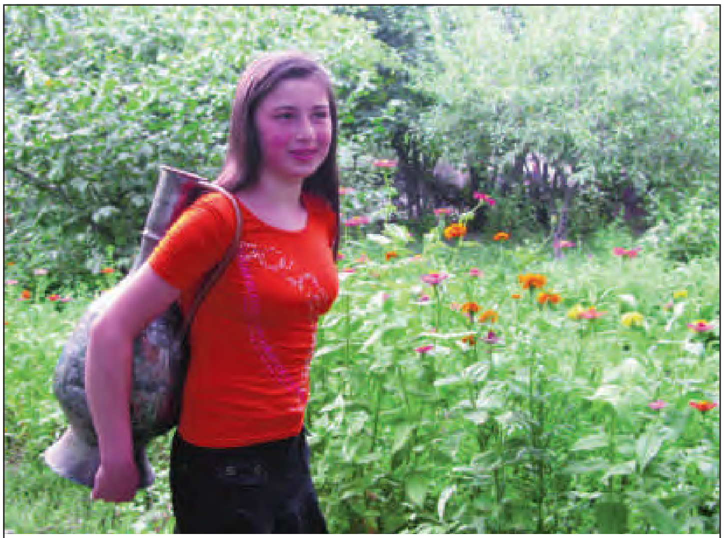

Яргунви тават *Həzrə gözəli*

Дагъустанда кардик квай “Аран” TV-дин кьил Исмаил Исмаилов. Ада регьбервал гузвай коллективди ара-ара Азербайжандин, гьакIни КцIарин лезгийрикай марагълу гунугар гьазурна къалурда.

Dağıstanda fəaliyyət göstərən ”Aran” TV-nin təsisçisi və direktoru İsmayıl İsmayılov. Onun rəhbərlik etdiyi kollektiv vaxtaşırı Azərbaycan ləzgiləri, o cümlədən Qusar ləzgiləri haqqında maraqlı verilişlər hazırlayıb yayımlayır.

Херцелаг
Səhəngaltı

Лезгийрин гуьлуьтар
Ləzgi corabları

Рапарган
İynə-sap qabı

ЭчIехуьруьн ким *Əcəxür kəndinin kimi*

*Къафкъаздиз атайтIа...... вун инай
шаир яз хъфида.*
М.Ю.Лермонтов

*“Əgər Qafqaza gəlsən... oradan şair olub
qayıdarsan”.*
M.Y.Lermontov

ТIурфандинни марфадин вахтунда Къафкъаз акур касдивай Швейцариядихъ вил галачиз вичин дуьнья дегишариз жеда.

Къафкъаздин тайифайрикай квез вуч лугьун? Абурукай сиягьатчийри акатай-вал акьван гафар лагьанва хьи ва къун-шийриз-урусриз абур акьван тIимил чида хьи, заз чпелай рази лавгъайрин къадар мадни артухариз кIанзавач.

Александр Марлинский

Qafqazı tufan və yağış zamanı görən İsveç-rənin həsədini çəkmədən ölə bilər.

Qafqazın tayfalarından sizə nə demək olar? Onlar haqqında səyahətçilər o qədər ağızlarına gələni deyiblər və qonşuları - ruslar onlar haq-qında o qədər az şey bilirlər ki, mən özlərindən razı lovğalar dəstəsini artırmaq istəmirəm.

Aleksandr Marlinski

*“Анжах Къафкъаздин расадал гьалтай-
ла руьгь тамам вичиз ухшар тир дере-
жадив агакьзава. Анжах ина руьгьди тIе-
биатдихъ галаз аксивал тешкилна вич
кьатIунзава, аслу тушиз кьве акьалтIай
дережадин кьула амукьуникай азад жезва,
вичин кьисмет тайинарзава, вилик физва
ва гьа икI, дуьньядин тарих арадал гъиз-
ва. Дуьньядин тарих вилик фин Къафк-
ъаздин расадилай гатIунзава”.*

*Немсерин философ Гегелан
“Руьгьдин философия” ктабдай*

*“Yalnız Qafqaz irqində ruh öz-özü ilə eyni-
lik səviyyəsinə çatır. Yalnız burada ruh təbiətlə
əkslik yaradaraq özünü dərk edir, tam müstəqil-
liyi ilə iki ifratçılıq arasında qalmaqdan qurtu-
lur, özünü təyin edir, varlığının inkişafına nail
olur və beləliklə də dünya tarixini doğurur. Dün-
ya tarixinin tərəqqisi Qafqaz irqindən başlanır”.*

*Alman filosofu Hegelin
“Ruhun fəlsəfəsi” kitabından*

Чи планетадин милли палитрадин жуьреба-жуьревал тIебиатди ва адан къа-нунри чаз бахшнавай чIехи сервет я. Ге-нетикадин жуьреба-жуьревал авайвиляй милли жуьреба-жуьревили homo sapiensдин популяция кьисметди ягъуникай хуьз куь-мек гузва. Гьар милли медениат, гьар адет-къарагъун инсаниятдин зигьинда амукьзавайди я. Милли жуьреба-жуьревал-ни медениятдин жуьреба-жуьревал квадрун генетикадин жуьреба-жуьревал квадруниз барабар я - им инсаниятдин гележегдин кьиникь лагьай чIал я.

Н.Н.Моисеев

Planetimizin milli palitrasının rəngarəngliyi təbiətin və onun qanunlarının bizə bəxş etdiyi böyük sərvətdir. Genetik rəngarəngliyə əsasən milli rəngarənglik homo sariensin populyasiyası-nı taleyin zərbələrindən qorumağa xidmət edir. Hər milli mədəniyyət, hər adət-ənənə bəşəriyyə-tin yaddaşıdır. Milli rəngarəngliyin və mədəniy-yət rəngarəngliyinin itirilməsi genetik rəngarəng-liyin itirilməsinə bərabərdir ki, bu da bəşəriyyə-tin gələcəyi üçün ölüm təhlükəsi deməkdir.

N.N.Moiseev

Дагъвиди кьве затI кIевелай хве-на кIан я: вичин бармакни вичин тIвар. Бармак - адан кIаник кьил квайдавай хуьз жеда.

Р.Гьамзатов

Dağlı iki şeyi möhkəm qorumalıdır: pa-pağını və adını. Papağı - onun altında başı olan qoruya bilər.

R.Həmzətov

Зи сурал гуьмбет хкажмир. Инсанди вичин сагълугъда масадбурун рикIера гуьмбет хкажнавачтIа, ада яшамишнавач. Сурарикай гуьмбетар жеч. Жеседар чилив вугайла, инсанри руьгьерин вилик чпин буржи кьилиз акъудзава.

Салигь эфендидин веси

Qəbrimin üstünü qaldırmayın. İnsan abidəsini sağlığında ürəklərdə qoyub gedə bilməmişsə, demək yaşamadı. Qəbirlərdən abidələr olmaz. Cəsədlər torpağa tapşırıldıqda insanlığın ruhlar qarşısındakı borcu yerinə yetirilmiş olur.

Salih əfəndinin nəsihəti

Гьар са халкьдихъ кьетIен такабурвал хьана кIанзавайди я, ингье вич масабурулай вине кьун неинки чара-чара инсанар патал, гьакIни халкь патал хаталу, зиянлу ва хъуьруьн гъидай кар я.

Н.И.Кодрад

Hər xalqın özünəməxsus qürür hissi olmalıdır, lakin özünü başqalarından üstün tutmaq ayrı-ayrı adamlar üçün olduğu kimi, xalq üçün də təhlükəli, ziyanlı və gülməlidir.

N.İ.Kodrad

Философиядин илимрин доктор, профессор Агьед Агъаева къейд авурвал, лезгийри чпин къадардал гьалтайла дуьньядин 800 халкьдин арада 442-чка, Къафкъаздин 23 халкьдин къула 8-чка къазва.

Fəlsəfə elmləri doktoru, professor Əhəd Ağayevin qeyd etdiyinə görə, ləzgilər sayına görə dünyanın 800 xalqı arasında 442-ci, Qafqazın 23 xalqı arasında 8-ci yeri tutur.

Лезгияр гзаф жуьрэтлу, женг чIугваз алакьдай, зегьметдал ва инсанрал рикI алай, чпин гафуниз амал ийидай, илим ва алимар кIани, мугьмандал гзаф рикI алай, кьакьан ва сагълам бедендин, иер акунар авай, гзаф акьуллу, къенят ийиз алакьдай, басрухрин хура акъваздай, яргъалди уьмуьр гьалдай инсанар я.

Шерафеддин Эрел, туьркверин тарихчи

Ləzgilər çox cürətli, döyüşməyi bacaran, zəhmətsevər və insanpərvər, sözlərinə əməl edən, elmi və alimləri qiymətləndirməyi bacaran, qonaqpərvər, ucaboy və sağlam bədənli, gözəl üzlü, çox ağıllı, qənaətcil, hücumları dəf etməyi bacaran, uzunömürlü insanlardır.

Şərafəddin Erel, türk tarixçisi

Кард къарагъай чкадал цIакул аламукьда.

Лезги халкьдин мисал

Şahinin qalxdığı yerdə lələk qalar.

Ləzgi atalar sözü

Садрани рекьидачир касди хьиз зегьмет чIугу, пака рекьидай касди хьиз инсанрихъ галаз мергьяматлу хьухь.

Арифдаррин гаф.

Elə çalış ki, sanki heç zaman ölməyəcəksən. İnsanlarla elə mərhəmətli dolan ki, sanki sabah öləcəksən.

Aqillərin sözü

XIV

КЦӀАР КЪЕ

QUSAR BU GÜN

Регионар вилик тухун патал Гъукуматдин Программадив кьадайвал КцӀара гзаф эцигунарни абадвилер кьиле тухузва. Ина цӀийи къацу пипӀер ва паркар кутунва, идараяр ва яшамиш хьун патал дараматар эцигнава, цӀуд километррал-ди рекьера асфальт тунва, маса абадвилер тухван-ва. Районда Олимпиядин Комплекс кардик кутунва, “Шагь дагъ” Дагъдин-Гъелеррин Туризмдин Комплексдин эцигунар давамарзава. КцӀар мукьвал вахтара туризмдин меркездиз элкъведа.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramına uyğun olaraq Qusarda geniş tikinti-quruculuq işləri aparılır. Burada yeni xiyabanlar, parklar salınmış, inzibati və yaşayış binaları tikilmiş, on kilometrlərlə yollara asfalt döşənmişdir. Rayonda Olimpiya İdman Kompleksi istifadəyə verilib, “Şahdağ” Dağ-Xizək Turizm Kompleksinin tikintisi sürətlə davam etdirilir. Qusarın beynəlxalq turizm mərkəzinə çevrilməsindən ötrü böyük işlər görülür.

КцӀариз гьахьзавай чка
Qusarın girişi

Дагълари хуьзвай КцӀар
Qusara dayaq dağlar

Районда гзаф цӀийи мектебар эцигнава ва алай вахтунда и кар давамарзава. Хуьрера цӀудралди электрондин АТС-ар кардик кутунва. КцӀар хъвадай целди таъминарун патал герек тир крар кьилиз акъудзава. Ина региондин виридалайни чӀехи азарханадин дараматар эцигзава. Бакудай КцӀариз рехъ акъудзава. 21 хуьруь, санлай 15 агъзур агьалийри менфят къачузвай СДК-Яргун рехъ кардик кутунва.

Азербайжан Республикадин Президент Илгьам Алиева КцӀариз ара датӀана къалурзавай къайгъударвиликай руьгь акатнавай кцӀарвийри и иер макан мадни абад авун, туризмдин меркездиз элкъуьрун патал гьакъисагъвилелди кӀвалахзава.

КцӀар райондин кьил Шаир Балашерифан хва Алхасова район мадни абадун патал эцигунризни абадвилериз кьетӀендаказ фикир гузва.

“Yeniləşmiş Azərbaycana yeni məktəb” layihəsi çərçivəsində rayonda çoxlu məktəb binaları tikilmiş, bir sıra məktəblər təmir olunmuş və bu iş hazırda da davam etdirilir. Kəndlərdə onlarca elektron ATS-lər istifadəyə verilmişdir. Qusara yeni içməli su kəməri çəkilir. Bakı-Qusar yolu inşa edilir. Rayon mərkəzində bölgənin ən böyük xəstəxanası inşa olunur. 21 kəndin, təxminən 15 min nəfər əhalinin istifadə etdiyi SDK-Həzrə yolu istifadəyə verilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Qusara xüsusi diqqət və qayğısından ruhlanan qusarlılar bu gözəl diyarı daha da abadlaşdırmaq üçün səylə çalışırlar.

Qusar Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı Alxasov Şair Balaşərif oğlunun rəhbərliyi altında burada tikinti-quruculuq işləri böyük vüsət almışdır.

КЦІАР КЪЕ QUSAR BU GÜN

КцІарин къацу дуьгуьр
Qusarın yaşıl örpəyi

Олимпиядин комплексдин яргъай акунар
Olimpiya kompleksinin uzaqdan görünüşü

Чи къудратдин кІеле дагълар - Шагь дагъни Базардуьзуь
Qüdrətdən qala dağlar - Şahdağ və Bazardüzü

Мад атана бахтавар зул
Yenə gəldi qızıl payız

Чилинни цавун арада
Yerlə göy arasında

ЦІийи магьлеяр
Yeni məhəllələr

КЦIАР КЪЕ QUSAR BU GÜN

Азербайжандин Гьукуматдин Пайдахдин Майдан
Azərbaycan Dövlət Bayrağı Meydanı

Кьегьалрин аманат
İgidlərin əmanəti

Азиз Алиеван тIварунихъ галай багъ
Əziz Əliyevin adını daşıyan bağ

Шегьердин кьилин майдан *Şəhərin baş meydanı*

КЦIАР КЪЕ QUSAR BU GÜN

Шегьердин 6-нумрадин мектеб
Şəhər 6 saylı məktəbi

Медениятдин дарамат
Mədəniyyət sarayı

ЦIийи Азербайжан Партиядин районднн отделдин дарамат
Yeni Azərbaycan Partiyası rayon şöbəsinin binası

Фехреддин Мусаеван тIваруниxъ галай куьче
Fəxrəddin Musayevin adını daşıyan küçə

Гьейдар Алиеван проспект *Heydər Əliyev prospekti*

Почтадин дарамат *Poçt binası*

КЦIАР КЪЕ QUSAR BU GÜN

Гьейдар Алиеван гуьмбетдин вилик
Heydər Əliyevin abidəsi önündə

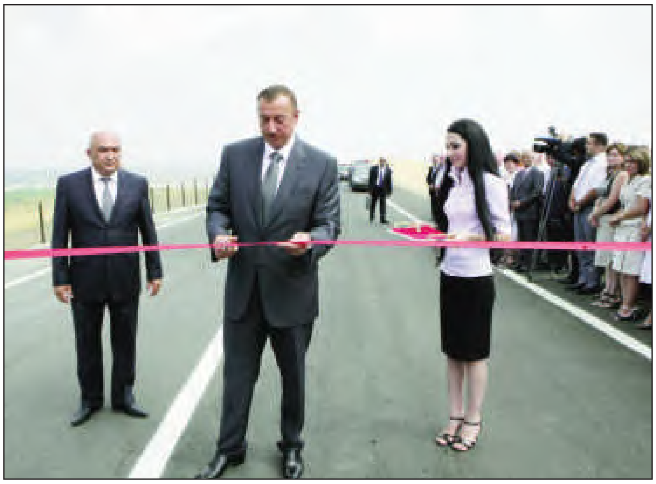

"Шагь дагъ" Милли Паркунин эскизрихъ галаз танишвал
Şahdağ Milli Parkının eskizləri ilə tanışlıq

Самур таможнядин цIийи пункт кардик кутадайла
Samur gömrükxanasının yeni məntəqəsinin açılışında

Самур-Яргун рехъ кардик кутадайла
Samur-Həzrə yolunun açılışında

КЦIАР КЪЕ

QUSAR BU GÜN

ОКИ клиника ***OKİ klinikası***

Генерал Магьмуд Абилован тIварунихъ галай майдан
General Mahmud Əbilov adına meydan

Гьейдар Алиеван тIварунихъ галай багъ
Heydər Əliyev adına bağ

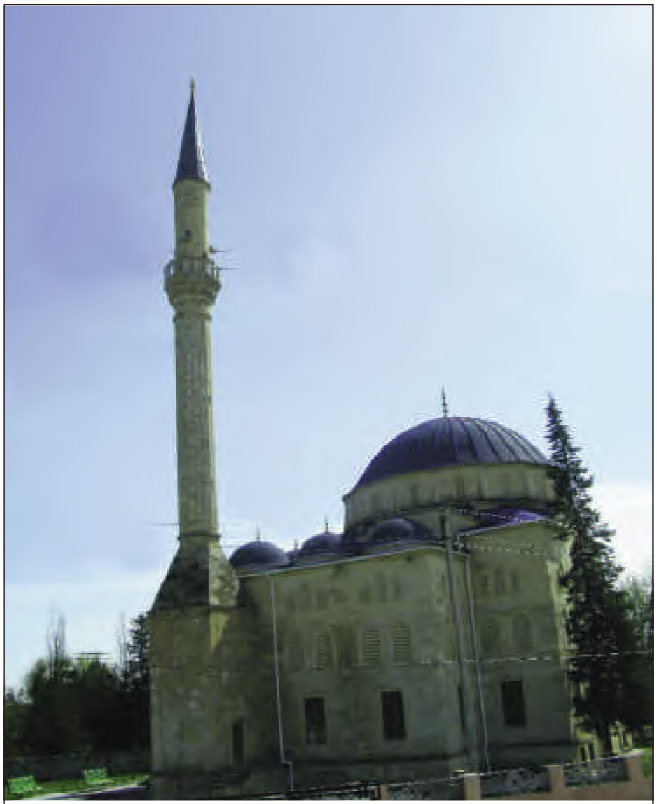

Мустафа Каздалан мискIин
Mustafa Kazdal məscidi

КЦIАР КЪЕ QUSAR BU GÜN

КцIар хъуьтIуьз *Qusar qışda*

“Къанлу деребин” къагьриманриз гуьмбет
“Qanlı dərə” qəhrəmanlarına abidə

Мукьтадиран твIарунихъ галай куьче
Müqtədir küçəsi

Шегьердин са магьле *Şəhərin bir məhəlləsi*

Къаякентдиз физвай ракьун муьгъ
Qayakəndə gedən dəmir körpü

Лацада “Шагь дагъ” Милли Паркунин эцигунар
Ləzədə Şahdağ Milli Parkının tikintiləri

КЦIАР КЪЕ QUSAR BU GÜN

Медениятдинни ял ягъунин парк
Mədəniyyət və istirahət parkı

КцIарин йифер
Qusar gecələri

RAYONDA ƏHALİNİN MİLLİ TƏRKİBİ

(əhalinin siyahıyaalınmaları üzrə)

Milli tərkib	1989	1999
Cəmi əhali, nəfər	67049	80816
o cümlədən: azərbaycanlılar	7726	7162
ləzgilər	58235	73278
ruslar	401	174
ermənilər	10	3
talışlar	-	2
avarlar	39	-
türklər	20	82
tatlar	-	1
tatarlar	30	10
ukraynalılar	65	15
saxurlar	-	5
gürcülər	53	-
kürdlər	-	3
yəhudilər	116	32
digər millətlər	354	49

RAYONDA DEMOQRAFİK VƏZİYYƏT

(əhalinin siyahıyaalınmaları üzrə)

Göstəricilər	2009-cu ildə	2008-ci ildə	Artım, azalma (+,-)	2008-ci ilə nisbətən 2009-cu ildə faizlə
Ümumi artım	+777	+348	+429	2,2 dəfə
Təbii artım	+675	+389	+286	173,5
Doğulanlar	1334	1075	+259	124,1
Ölənlər	659	686	-27	96,1
o cümlədən 1 yaşa qədər ölən uşaqlar	4	3	+1	133,3
Gələnlər	194	70	+124	2,8
Gedənlər	92	111	-19	82,9
Miqrasiya saldosu	+102	-41		20
Nikahlar	783	769	+14	101,8
Boşanmalar	69	113	-44	61,1

2010-cu ildə yanvar ayının 1-i vəziyyətinə rayon əhalisi 88,2 min nəfər olmuşdur. Əhalinin 21 faizi şəhər yerlərində yaşayır, 79 faizi isə kənd sakinləridir. Əhalinin ümumi sayından 49 faizini kişilər, 51 faizini qadınlar təşkil edir.

QUSAR RAYONUNUN YAŞAYIŞ MƏNTƏQƏLƏRİ VƏ İNZİBATİ ƏRAZİ DAİRƏLƏRİ ÜZRƏ ƏHALİNİN SAYI

(2010-cu ilin yanvarın 1-nə olan məlumat)

(nəfər)

Yaşayış məntəqələrinin adları	Əhalinin sayı	Yaşayış məntəqələrinin adları	Əhalinin sayı
Kənd yerləri üzrə cəmi	69751	Nəcəfkənd	272
Aşağı Ləgər	1807	Aşağı Kalunxur	78
Yuxarı Zeyxur	913	Qilahoba ə/d	832
Yuxarı Tahircal	493	Qilahoba	434
Əniğ	2279	Haçatala	286
Hil	5234	Nəcəfkəndoba	112
Yasab	1950	Düztahir ə/d	2184
Qayakənd	512	Düztahir	1639
Samur ə/d	483	Kiçan	545
Yeni Tahircal	483	Zindanmuruq ə/d	2348
Avaran ə/d	2530	Zindanmuruq	762
Avaran	1415	Kuzun	827
Xürel	1115	Cağar	404
Əcəxür ə/d	1389	Çətkün	195
Əcəxür	604	Ləzə	160
Böyük Muruq	573	İmamqulukənd ə/d	3565
Əcəxüroba	212	İmamqulukənd	2702
Balaqusar ə/d	3863	Aşağı İmamqulukənd	558
Balaqusar	1466	Suduroba	305
Bədirqala	772	Qalacıq ə/d	2707
Həsənqala	924	Qalacıq	1383
Köhnə Xudat Qazmalar	701	Yeni Həyat	725
Gədəzeyxur ə/d	4557	Lanqu	338
Gədəzeyxur	2381	Minəxür	261
Bədişqala	1119	Köhnə Xudat ə/d	2793
Gündüzqala	1057	Köhnə Xudat	1871
Qilah ə/d	734	Əvəcuq	922
Qilah	101	Kuzunqışlaq ə/d	3415
Xuluq	283	Kuzunqışlaq	1149

QUSAR RAYONUNUN YAŞAYIŞ MƏNTƏQƏLƏRİ VƏ İNZİBATİ ƏRAZİ DAİRƏLƏRİ ÜZRƏ ƏHALİNİN SAYI

(2010-cu ilin yanvarın 1-nə olan məlumat)

(nəfər)

Yaşayış məntəqələrinin adları	Əhalinin sayı	Yaşayış məntəqələrinin adları	Əhalinin sayı
Zindanmuruq qışlaq	482	Suvacal	718
Atluxan	611	Yuxarı Ləgər	572
Cağar qışlaq	672	Yuxarı Kalunxür ə/d	964
Avaran qışlaq	501	Yuxarı Kalunxür	567
Mucuq ə/d	1929	Zuxul	397
Mucuq	1297	Şirvanovka ə/d	3633
Ukur	632	Şirvanovka	1162
Piral ə/d	3216	Qullar	319
Piral	2057	Kufoba	433
Cibir	1159	Üzdənoba	403
Sudur ə/d	1367	Salehoba	247
Sudur	479	Torpaq körpü	250
Quturğan	242	Qaratoba	414
Qənərçay	366	Zuxuloba	118
Quxur	29	Mucuğoba	287
Arçan	86	Quxuroba ə/d	4903
Əlix	87	Quxuroba	1889
Yerği kek	78	Çubuqlu	483
Urva ə/d	3707	Əniğoba	679
Urva	2393	Xuluqoba	133
Çiləgir	1013	Ləgər qışlaq	569
Urvaoba	301	Hiloba	493
Həzrə ə/d	3430	Yasaboba	514
Həzrə	1435	Kiçanoba	143
Kiriq	1287		
Ləcət	692	Şəhər yerləri üzrə cəmi:	18449
Həzrəoba	16	O cümlədən: Qusar şəhəri	16429
Xuray ə/d	2014	Samur ş.t.q.	2020
Xuray	724	Rayon üzrə cəmi:	88200

ЗАРИДИКАЙ

Седакъет Къайинбеган руш Керимова 1953-йисан 30-мартдиз КцIара дидедиз хьана. Ада 1969-йисуз КцIар шегьердин 1-нумрадин юкьван мектеб акьалтIарна. Гьеле мектебда кIелдай вахтунда С.Керимовадин шиирар, гьикаяяр ва макъалаяр республикадин газетринни журналрин чинриз акъатнай. X синифда кIелдайла “Зи хайи ватан” темадай республикадин юкьван мектебра кIелзавайбурун арада кьиле фейи сочиненийрин конкурсда ада сад лагьай чка кьунай.

1969-йисуз Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин журналистикадин факультетдик экечIай С.Керимова гьеле студент тирла республикадин виридалайни чIехи тираждалди чап жезвай “Азербайжан генжлери” газетдин чинриз акъудай макъала ва очеркралди сейли хьанай. Адан ахлакьдин месэлайриз талукьарнавай очеркри республикада ван кутунай.

Азербайжандин печатдин органра гададарнавай аялрин, иесуз дидейринни бубайрин проблемаяр сифте яз Седакъет Керимовади къарагъарнай. Журналистди аялрин ва кьуьзуьбурун кIвалерин гьакъиндай чап авур макъалайрилай кьулухъ республикадин талукь тешкилатри анра авай татугайвилер арадай акъудун патал са жерге тедбирар кьиле тухванай.

С.Керимовадиз адан яратмишунар фикирдиз къачуна гьеле университетдин вад лагьай курсуна кIелдай вахтунда Азербайжандин КП-дин ЦК-дин “Совет кенди” газетда мухбирвиле кIвалахун теклифнай. Гьа газетда ада ара датIана 17 йисуз кIвалахна. С.Керимовади Азербайжандин парламентдин орган тир “Гьаят” (гуьгъуьнлай адаз “Азербайжан” тIвар гана) газетдин сад лагьай тилитдилай редакциядин завотделвиле кIвалахна, гуьгъуьнлай международный “Гуьнай” газетдин кьилин редактордин заместителдин къуллугъ кьилиз акъудна. 1997-йисалай ам “Самур” газетдин кьилин редактор я. С.Керимова азербайжан, урус ва лезги чIаларалди чапдай акъуднавай 7 агъзурдав агакьна макъалайрин, очеркрин, корреспонденцийрин, зарисовкайрин, эссе ва фельетонрин автор я.

MÜƏLLİF HAQQINDA

Sədaqət Qayınbəy qızı Kərimova 1953-cü ilin martın 30-da Qusarda anadan olmuşdur. 1969-cu ildə Qusar şəhər 1 saylı orta məktəbini bitirmişdir. O, hələ məktəb illərindən respublikanın bir sıra qəzet və jurnallarında şeir, hekayə və məqalələrlə çıxış etməyə başlamışdır. X sinifdə oxuyarkən respublika məktəbliləri arasında keçirilmiş “Anam, doğma Azərbaycan” mövzusunda inşa yazı müsabiqəsinin qalibi olmuşdur.

1969-cu ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsinə daxil olan S.Kərimova “Azərbaycan gəncləri” qəzetinin ştatdankənar müxbiri kimi respublikamızın ən böyük tirajla nəşr olunan bu mətbu orqanında maraqlı məqalə və oçerklərlə çıxış etmiş, hələ tələbə ikən istedadlı jurnalist kimi tanınmışdır. Onun mənəviyyat məsələlərinə həsr olunmuş oçerkləri respublikada böyük əks-səda doğurmuşdur.

Azərbaycan mətbuatı səhifələrində atılmış uşaqlar və valideynlər problemi ilk dəfə Sədaqət Kərimova tərəfindən qaldırılmışdır. Jurnalistin uşaq evləri və qocalar evlərindən hazırladığı tənqidi yazılardan sonra respublikanın əlaqədar təşkilatları tərəfindən bir sıra tədbirlər görülmüş, bu sahədə müsbət dəyişikliklər baş vermişdir.

Peşəkarlığı və maraqlı yazıları nəzərə alınaraq Sədaqət Kərimova hələ universitetin beşinci kursunda oxuyarkən o dövrün aparıcı mətbu orqanlarından olan, Azərbaycan KP MK-nın “Sovet kəndi” qəzetinə müxbir vəzifəsinə işə götürülmüşdür. Həmin qəzetdə o, 17 il fasiləsiz çalışmışdır. S.Kərimova Azərbaycan parlamentinin orqanı olan “Həyat” (sonradan onun adı dəyişdirilərək “Azərbaycan” olmuşdur) qəzetinin ilk sayından burada şöbə müdiri vəzifəsində çalışmış, sonradan beynəlxalq “Günay” qəzetinin baş redaktorunun müavini işləmişdir. 1997-ci ildən “Samur” qəzetinin baş redaktorudur. Öz dəst-xətti ilə tanınan S.Kərimova Azərbaycan, rus və ləzgi dillərində çap olunmuş 7 minə yaxın məqalə, oçerk, korrespondensiya, zarisovka, esse və felyetonların müəllifidir.

Jurnalistika sahəsindəki uğurlarına görə o, hələ Sovet dövründə Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının “Qı-

Журналистикада къазанмишай агалкьунрай ам гьеле советрин девирда Азербайжандин Журналистрин Союздин “Къизилдин къелем” ва Гьасанбег Зердабидин тІваруниххъ галай премийриз лайихлу хьана. С.Керимовади республикадин журналистар патал тайинарнавай Мегьсети Генжевидин ва Хандин руш Натеванан тІварарихъ галай премиярни къачуна. Ам Хельсинкидин Ватандашвилин Ассамблеядин АМК-дин “Ислягьвал” премиядиз лайихлу хьана.

2006-йисуз Азербайжандин Президент Илгьам Алиеван серенжемдалди С.Керимова “Азербайжандин медениятдин лайихлу кІвалахдар” гьуьрметдин тІварцІиз лайихлу хьана.

Седакъет Керимовадин гзаф шиирар, гьикаяяр, новеллаяр ва повестар Азербайжандин газетринни журналрин, гьакІни “Къацу хилер”, “ЦІийи сесер”, “Дагъларин руш бубу” ва маса альманахриз акъатна.

Ам чап хьанвай 14 ктабдин автор я. Адан “Ван алачир гьарай” тІвар ганвай повестринни гьикаяйрин ктаб 1985-йисуз “Язычи” чапханада 15 агъзур тираждалди басма хьана ва ада автордиз кІелдайбурун патай чІехи гьуьрмет гъана. 1989-йисуз С.Керимовадин “Са гатфарин йиф” тІвар ганвай прозадин кьвед лагьай ктабдиз экв акуна ва кІелдайбуру ам гзаф хушвилелди кьабулна. И кІватІалрилай алатайла заридин “Къариб къушран мани” (1991) тІвар ганвай шииррин ктаб чап хьана ва ана авай гзаф шиирар кІелдайбурун сивяй-сивиз фена. Композиторри ктабда гьатнавай цІудалай гзаф шиирриз манияр теснифна. Гуьгъуьнлай са анжах композитор Севинж Мамедкъызыди адан 20-далай гзаф шиирриз манияр теснифна ва абурукай са кьадарбур яб акалдайбурун рикІ алай манийриз элкъвена.

Къелемэгьлиди 1993-йисуз азербайжан чІалал кхьенвай “Алпаб” роман Азербайжандин прозада вакъиадиз элкъвена. Критикри и ктабдикай цІудралди рецензияр чапдай акъудна.

Заридин лезги чІалал сад лагьай ктаб “Лезгинкадал илига” тІвар алаз 1995-йисуз “Азербайжан” чапханади чапдай акъудна. Ктабди лезги кІелдайбурун патай шаирдиз чІехи гьуьрмет гъана. Ктабдин гьакъиндай Дагъустандинни Азербайжандин лезги къелемэгьлийри гзаф къиметлу макъалаяр кхьена. 1998-йисуз С.Керимовади лезги чІалалди “Къарагъ дуьнья “Лезгинкадал” кьуьлериз” тІвар ганвай шииррини поэмайрин ктаб чапдай акъудна.

Азербайжан чІалал кхьенвай повестрикайни ро-

zıl qələm” və Həsənbəy Zərdabi adına mükafatlarına layiq görülmüşdür. S.Kərimova həmçinin Kütləvi İnformasiya Vasitələri Həmkarlar İttifaqının Məhsəti Gəncəvi adına və Xan qızı Natəvan adına mükafatları, Helsinki Vətəndaş Assambleyası AMK-nin “Sülh” mükafatı ilə təltif olunmuşdur.

2006-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə S.Kərimovaya “Azərbaycanın əməkdar mədəniyyət işçisi” fəxri adı verilmişdir.

Sədaqət Kərimovanın bir sıra şeirləri, hekayələri, novellaları və povestləri “Yazıçı” və “Gənclik“ nəşriyyatlarının ayrı-ayrı illərdə nəşr etdiyi “Yaşıl budaqlar”, “Yeni səslər”, “Dağların qızı lalə” və sair almanaxlarda işıq üzü görmüşdür.

S.Kərimova çap olunmuş 14 kitabın müəllifidir. Onun “Səssiz haray” adlı povest və hekayələrdən ibarət ilk kitabı 1985-ci ildə “Yazıçı” nəşriyyatında 15 min nüsxə tirajla nəşr olunmuş və müəllifinə böyük uğur gətirmişdir. 1989-cu ildə işıq üzü görmüş “Bir yaz gecəsi” adlı nəsr kitabı da oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. “Qərib quşun nəğməsi” (1991) müəllifin azərbaycanca çapdan çıxmış ilk şeirlər kitabıdır. Bəstəkarlar həmin kitabdakı 10-dan çox mətnə mahnı bəstələmişlər. Sonralar təkcə bəstəkar Sevinc Məmmədqızı S.Kərimovanın 20-dən çox şerinə mahnı bəstələmişdir.

S.Kərimovanın “Hal” (1993) romanı Azərbaycan ədəbi mühitində əlamətdar hadisə kimi qeyd olunmuş, bu əsər haqqında mətbuat səhifələrində onlarca resenziyalar çap olunmuşdur.

Azərbaycan və ləzgi dillərində yazıb-yaradan Sədaqət Kərimovanın ləzgi dilində ilk kitabı 1995-ci ildə “Azərbaycan” nəşriyyatında işıq üzü görmüş “Ləzginka çal” şeirlər kitabıdır. Bu kitab şairə ləzgi oxucularının böyük məhəbbətini qazandırmış, Dağıstanın və Azərbaycanın ləzgi yazarları tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. 1998-ci ildə onun ləzgi dilində “Köklənsin dünyamız “Ləzginka” üstə” adlı şeir və poemalar kitabı nəşr olunmuşdur.

Yazıçıya şöhrət gətirən kitablar arasında “Qürub” (2000) adlı povest və romanlar toplusu xüsusi yer tutur. Həmin kitabla bağlı mətbuat səhifələrində 54 resenziya çap olunmuşdur.

Ləzgi dilində povest və hekayələrdən ibarət “Soyuq günəş”(2003), şeirlərdən ibarət “Daha bir bahar” (2003), uşaqlar üçün yazılmış “Cünəş cülür” (2006) adlı kitabları ilə oxucuların görüşünə gələn qələm sahibinin bir neçə povest və romanı (“Блажная”,

манрикай ибарат тир “Ряден” (2000) кIватIалдини С.Керимовадиз сейливал гъана. Ктабдихъ авсиятда газетринни журналрин чинриз 54 рецензия акъатна.

Лезги чIалалди С.Керимовадин повестрин ва гьикаяйрин “Къайи рагъ” (2003), шииррин “Мад са гатфар” (2003), аялар патал кхьенвай “Рагъ хъуьрезва” ктабар басма хьана. Адан са шумуд повесть ва роман (“Блажная”), гьакIни шиирар (“За семью горами”) урус чIалаз элкъуьрна чапдай акъуднава.

2003-йисуз Азербайжан Республикадин Медениятдин Министерстводи ва Азербайжандин Гьукуматдин Ктабханади медениятдинни маарифдин карханайра С.Керимовадин яратмишунар теблигъ авун паталди “Седакъет Керимовадин 50 йис” тIвар ганвай ктаб чапдай акъудна. Республикадин Нобелан Информациядин Меркездин кьил, филологиядин илимрин кандидат Бейбала Алескерова туькIуьрай и ктабда кхьирагдин уьмуьрдин рекьикайни яратмишунрикай гегьеншдиз ихтилатнава. ТIварван авай кхьираг-журналист Муьзеффер Меликмамедова 2003-йисуз С.Керимовадин яратмишунриз талукьарнавай “Седакъет” тIвар ганвай публицистикадин ктаб чапдай акъудна.

С.Керимова композитор хьизни сейли я. Ада вичин чIалариз 100-далай гзаф манияр теснифнава.

“КцIар, кцIарвияр” энциклопедиядин кIватIал С.Керимовадин 15 лагьай ктаб я. Адан яргъал йисара чIугур зегьметдин нетижа тир и ктаб районриз талукьарнавай кьилди ктабрилай са кьадар тафаватлуди я. Авторди тарихчиди, чIалан пешекарди, журналистди, таржумачиди, фотографди, гьакIни КцIар мукьувай чизвай ва адал рикI алай инсанди хьиз чIугунвай зегьмет чIехиди я. ЧIалан такьатар пешекарвилелди кардик кутунвай и марагълу ктаб яргъалди рикIел аламукьдайди я.

Ктабдин кьилин лайихлувилерикай сад ам кьве чIалалди хьун я. Лезги ва азербайжан чIаларикай менфят къачузвай пешекарар патал и ктаб къиметлу чешме я.

2001), eləcə də şeirlər kitabı (“За семью горами”, 2005) rus dilinə tərcümə olunaraq çap edilmişdir.

2003-cü ildə Sədaqət Kərimovanın yaradıcılığının mədəni-maarif müəssisələrində təbliği məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi və M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası “Sədaqət Kərimova - 50” adlı metodik vəsait buraxmışdır. Nobel İnformasiya Mərkəzinin sədri, filologiya elmləri namizədi Bəybala Ələsgərovun tərtib etdiyi həmin kitabda yazıçının həyat və yaradıcılığı ətraflı təhlil olunmuşdur. Görkəmli yazıçı-jurnalist Müzəffər Məlikməmmədov 2003-cü ildə S.Kərimovanın yaradıcılığından bəhs edən “Sədaqət” adlı publisistik kitab nəşr etdirmişdir.

Sədaqət Kərimova bəstəkar kimi də tanınır. Onun sözləri və musiqisi özünə məxsus olan 100-dən çox mahnısı ayrı-ayrı müğənnilər tərəfindən ifa olunur.

Uzun illərdən bəri üzərində çalışdığı “Qusar, qusarlılar” ensiklopedik toplusu Sədaqət Kərimovanın sayca 15-ci kitabıdır. Kitab bu vaxta kimi respublikamızda və onun hüdudlarından kənarda nəşr olunmuş, ayrıca bir rayona həsr edilmiş ensiklopedik kitablardan bir sıra məziyyətləri ilə fərqlənir. Müəllifin tarixçi, dilçi, jurnalist, tərcüməçi, fotoqraf və eyni zamanda Qusarı yaxından tanıyan və ona ürəkdən bağlı insan kimi tədqiqatları maraqlıdır. Kitabın hər fəslini ayrıca bir kitab adlandırmaq olar. Vahid süjet xətti ilə birləşən fəsillər informativ xarakteri ilə səciyyələnsə də, yeri gəldikcə oçerk janrından da istifadə olunmuşdur. Rəsmi və bədii üslubu peşəkarlıqla birləşdirmiş müəllif maraqlı və yaddaqalan bir kitab ərsəyə gətirmişdir. Mövzuların maraqlı formada nəzərə çarpdırılması, yığcam şəkildə oxuculara təqdim olunması diqqətəlayiqdir.

Kitabın əsas məziyyətlərindən biri onun iki dildə yazılmasıdır. Ləzgi-Azərbaycan, Azərbaycan-ləzgi dilləri sahəsində çalışan peşəkarlar üçün bu kitab əsl tapıntıdır. Müəllif hər iki dildən sənətkarlıqla istifadə edə bilmişdir.

МЕНФЯТ КЪАЧУНВАЙ ЧЕШМЕЯР
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan tarixi, I cild, Bakı, 1958.
Azərbaycan SSR-nin fiziki coğrafiyası. Bakı, 1959.
Azərbaycan geomorfologiyası və landşaftşünaslığı məsələləri. Bakı, 1966.
Azərbaycanın çayları, gölləri və onun su anbarları. Bakı,1933.
Azərbaycanın etnoqrafiyası, I cild, Bakı, 1988.
Azərbaycanın qızıl ulduzları. Bakı, 1975.
Azərbaycanın Sovet İttifaqı Qəhrəmanları, Bakı, 1963.
Azərbaycan SSR OİMDA, fond 77, siyahı 2, iş 19, vərəq 31. 41, 50; iş 20, vərəq 12.
Azərbaycanın regionları. Bakı, 2009.
АВПР, ф. 77, 89, 118.
Агаширинова С.С. Материальная культура лезгин XIX - начало XX в. Москва, 1978.
Агъаширинова С. Чи девлетлу меденият. “Лезги газет”, 1991-йисан 23-март.
Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. III c. Bakı, 1979.
Azərbaycan İnqilab Komitəsinin sənədləri. Bakı, 1988.
Азербайджан и азербайджанцы в мире. №2. Баку, 2009.
Abasov M. General Əbilov. Bakı, 1998.
Акъата шегьредиз. Баку, 2000.
Ашурбейли С. Государство Ширваншахов. (VI-XVI) Баку, 1987.
Ахундов Т. К топографии группы раннесредневековых поселений Кусарского района. Доклады АН Азерб. ССР, том. XXXIX, N 7, 1983.
Azərbaycanda milli azlıqlar: sosial-iqtisadi və siyasi şərait. Bakı, 2000.
Аджиев Мурад. Лезги из Тагирджала. Вокруг света, №5, 1991.
Александрович-Насифы. Находки бронзового века около Хачмаса. Известия Азкомстариса. вып. 4, тетрадь 2, Баку, 1929.
Алексеев М.Е., Шейхов Э.М. Лезгинский язык. Москва, 1997.
Алфавитный указатель населенным местам Закавказского края, извлеченных из посемейных списков населения Кавказа, 1886. Тифлис, 1893
Акимов Къ.Х. Лезги зарияр (Лезгинские писатели). Махачкала, 2001.
Ахундов Т., Аразова Р. Поселение Кучумкантепе в Кусарском районе. Доклады АН Азерб. ССР, 1984, N 9.
Babayev Z. Qədim Quba. Bakı, 1996.
Babayev S.A. Qusar 60 ildə. Qusar, 1990.
Баглиев З. Куруш и курушцы. Махачкала, 2005.
Бадирбейли Р.Ф. Поляки в Азербайджане в XIX нач XX вв. Диссертация на соиск. уч. ст. канд. ист. наук, 1985. Научный архив Института Истории Азерб АН.
Бахтунин эквер. Баку, 1970.
Бахтавар чил. Баку, 1983.
Бестужев-Марлинский А.А. Избранные произведения. Баку, 1990.
Бутков П.Г. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год. ч. 1-2, СПб, 1869.
Бакиханов А. Гюлистани Ирем. Баку, 1991.
Броневский С. Новейшие географические и исторические известия о Кавказе. Москва, 1823.
Budaqov B.Ə. Azərbaycanın Böyük Qafqaz hissəsinin müasir və qədim buzlaşmaları. Bakı, 1965.
Budaqov B.Ə. Dağların həyatı. Bakı, 1965.
Budaqov B.Ə. Azərbaycanın təbiət abidələri. Bakı, 1990.
Budaqov B.Ə. Azərbaycan coğrafiya terminlərinin bəzi məsələlərinə dair. Azərb. SSR EA xəbərləri. Geo-

logiya-coğrafiya elmləri seriyası. 1959, №1.
Budaqov B.Ə., Sədiyev Ş. Bir daha antroponimlərimiz haqqında. "Elm və həyat" jurnalı, 1987, №2.
Bünyadov Z. Azərbaycan VII - IX əsrlərdə. Bakı, 1989.
Vəliyev Məhəmməd Həsən (Baharlı). Azərbaycan (fiziki-coğrafi, etnoqrafik və iqtisadi oçerk). Bakı, 1993.
Величко В.Л. Кавказ. С.Петербург, 1904.
Возрождение. ж-л, 2000, №6, Махачкала.
Ганиева Ф.А. Отраслевая лексика лезгинского языка. Махачкала, 2004.
Гасан эфенди Алкадари. Асари-Дагестан. Махачкала, 1994.
Гейбуллаев Г. Топонимия Азербайджана, Баку, 1986
Гейдаров Р.И. Введение в лезгинскую ономастику. Махачкала, 1996.
Гейдаров Р.И. О названиях лезгинских аулов (К вопросу о топонимии лезгин). Уч.зап. ДГУ, том XIII, Махачкала, 1993.
Гербер И.Г. Известия о находящихся с западной стороны Каспийского моря, между Астраханью и рекою Курой, народах и землях и о их состоянии в 1728 г. СПб, 1760.
Гусейнова Л.Г., Ахундов Т.И. Исследования в Кусарском районе. Археологические открытия 1976 г. М., 1977.
Гусейнзаде А.Г. Об этимологии топонима Куба. Советская тюркология, 1971, №2.
Геоморфология Азербайджана. Баку, 1959.
Гусейнов М.А. Дагестанские деятели музыкальной культуры XX века. Махачкала, 2005.
Гюльмагомедов А.Г. Об изучении диалектов лезгинского языка на территории Азербайджанской ССР. // Материалы научно-теоретической конференции молодых ученых АН Азерб. ССР. Кн. 5. Сер. Общественных наук.ч.I. Баку, 1967.
Даль В. Рассказ Лезгинца Асана. Полное собрание сочинений. Москва, 1897.
Дагестан. География-этнография. М., 1956.
Дагестанские деятели музыкальной культуры XX века. Махачкала, 2005.
Davudov B.B, Ələsgərov B.A., Muradağayev M.S. Qusarın şanlı övladları. Bakı, 2005.
Dəmirov İ., Uluxanov B. Qəribə bitkilər. Bakı, 1963.
Düma A. Qafqaz səfəri. Bakı, 1983.
Dövlətxanov İ. Tahircal kəndinin tarixi haqqında. "Samur" qəzeti, 2005-ci ilin 22 oktyabr, 22 noyabr, 12 dekabr sayları.
Десимон А.Ф. Исторические сведения о бывших вольных общинах Кубинской провинции, составляющих ныне Самурский округ. // журн. "Северная пчела". 1837. Сб "История, география и этнография Дагестана XVII-XIX вв. Архивные материалы". М., 1958.
Зейдлиц Н. Исторический обзор Бакинской губернии. "Кавказский календарь", 1871.
Зейдлиц Н., Ахундов М.Ф. Список населенных мест Российской Империи. Бакинская губерния. 1870
Cavadov Qəmərşah. Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları. Bakı, 2000.
Ежегодник сельскохозяйственной колонии в Кусарах при Бакинской Императора Александра III мужской гимназии. Москва, 1902.
Elbrus Şahmar. Kişi ömrü. Bakı, 1998.
Əhmədov H. XIX əsr Azərbaycan məktəbi. 1985.
Əliyev H.Ə., Budaqov B.Ə. Əfsanəli dağlar. Bakı, 1973.
Əhmədov T. Qusar adının mənşəyi haqqında. "Azərbaycan gəncləri", 1988, 5 март.
Энциклопедический словарь. С.Петербург, 1896.
"Известия Азербайджанского центрального статистического управления" 1 (8), Баку, Издание АССУ, 1924.
История Дагестана, т. 1, Махачкала, 1967.
История Дагестана. Махачкала, 1991.
История народов Северного Кавказа с древнейших времен до конца XVII в. Москва, 1988.
История народов Северного Кавказа (конец XVIII в -1917 г). Москва, "Наука", 1988.

История Апшеронского полка (1700-1892). С.Петербург, 1892.
Исаев М.Д. Ковровое производство Закавказья. Тифлис, 1932.
Ихилов М.М. Кубинские лезгины. Махачкала, 1957.
Ихилов М.М. Народности лезгинской группы. Махачкала, 1967.
Кавказ и Восточная Европа в древности. М., 1974.
Kaqankatvasi H. Albaniya tarixi. Bakı, 1993.
Каяев А. Биография дагестанских ученых. Автограф.рук.фонд. ИИЯЛ ДНЦ Российской АН. дело 1678.
Кемал Алиев. Античная Кавказская Албания. Баку, 1992.
Керимов Лятиф. Азербайджанский ковер. Баку, 1983.
Керимова С. Манкъулидхуьр. “Самур” газет, 1999-йисан 12-август.
Керимова С. Мейрам. Газета “Самур”, №21, 2000, 14 декабря.
Керимова С. Барон Услар. Газета “Самур”, 2001, 14 сентября.
Керимова С. Микаил. Газета “Самур”, №12, 2001, 14 сентября.
Керимова С. От Клапрота до Шульце. Немецкие исследователи лезгинского языка. Газета “Самур”, 2002, 14 сентября.
Керимова С. ЧӀалан женгчи. “Самур” газет, №3, 2004-йисан 25 март.
Kərimova S. Öküz görməmiş dağ və yaxud rəvayətvari tarix. “Samur” qəzeti, 2005, 25 fevral.
Керимова С. Симин пагьливанар. “Самур” газет, 2005-йисан 22-ноябрь.
Керимова С. Селей лугьуз атуй эллер. “Самур” газет, 2005-йисан 22-июнь.
Керимова С. ЭчӀехуьр. “Самур” газет, 2006-йисан 22-июль.
Керимова С. Уьнуьгъ. “Самур” газет, 2006-йисан 28-сентябрь.
Керимова С. Хуьлуьхъ. “Самур” газет, 2006-йисан 28-октябрь.
Керимова С. Яргун. “Самур” газет, 2007-йисан 29-март.
Керимова С. Ким. “Самур” газет, 2007-йисан 29-апрель.
Керимова С. Хьил. “Самур” газет, 2007-йисан 25-апрель.
Керимова С. Кузун. “Самур” газет, 2007-йисан 29-июнь.
Керимова С. ГадацӀийихуьр. “Самур” газет, 2007-йисан 26-июль.
Керимова С. Чпир. “Самур” газет, 2007-йисан 27-ноябрь.
Керимова С. ЦӀуру Худат. “Самур” газет, 2008-йисан 28-февраль.
Керимова С. Аваран. “Самур” газет, 2008-йисан 29-ноябрь.
Керимова С. Лацар. “Самур” газет, 2008-йисан 31-март.
Керимова С. Агъа Лакар. “Самур”газет, 2008-йисан 29-январь.
Керимова С. Мел. “Самур” газет, 2009-йисан 30-декабрь.
Керимова С. Лезги чӀалахъ гелкъвезвай къецепатан алимар. “Самур” газет, 2009-йисан 3-декабрь.
Керимова С. Шарвили. “Самур” газет, 2009-йисан 25-июль.
Керимова С. Яран сувар. “Самур” газет, 2009-йисан 20-март.
Керимова С. Хьран кӀвал. “Самур” газет, 2010-йисан 27-февраль.
Керимова С. Кьеб. “Самур” газет, 2001-йисан 30-июнь.
Керимова С. Философия дема. Газета “Самур”, 2009, 28 февраля.
Керимова С. Аваранрин элкъвей рекьер. “Самур” газет, 2001-йисан 30-июнь.
Кильчевская Э.В, Иванов А.С. Художественные промыслы Дагестана. Москва, 1959.
Комаров А.К. Казикумыхские и кюринские ханы. ССКГ. 1889, т. 2.
Кошкарлы К., Аразова Р. Свод археологических памятников Азербайджана. Вып. I, Баку, 1991.
Котляревский Н.В. Экономический быт государственных крестьян северной части Кубинского уезда. Материалы. I-II ч. I.
Kərəmov N. Azərbaycana səyahət. Bakı, 1965.
Лавров Л.И. Лезгины. Народы Дагестана. Москва, 1955.
Левиатов В.Н. Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке. Баку, 1948.

Лезгины. Новый энциклопедический словарь. (НЭС). т. 24
Лезгинское народное зодчество. Москва, 1969.
Лермонтов М. Собрание сочинений в четырех томах. т. IV. Ленинград, 1981.
Лопухин А.И. Журнал путешествия через Дагестан. 1718 - ИГЭД, М., 1958.
Марлинский-Бестужев А.А. Сочинения. т. II. Москва, 1958.
Магомедов Р. История Дагестана. Махачкала, 1961.
Мамедова Ф. Кавказская Албания и албаны. Баку, 2005.
“Материалы по растительности Азерб. ССР”, том. I. Вып. 2. Баку, 1926.
Миллер Б. Таты, их расселение и говоры. Баку, 1929.
Минорский В.Ф. История Ширвана и Дербента. X-XI вв. Москва, 1961.
Mikayılov A.A. Qusar maili düzənliyinin geomorfologiyası. Bakı, 1978.
Меликмамедов М. Къубадин гъулгъула. Баку, 2004.
Меликмамедов М. Лезги чIалар. Баку, 2008.
Меликмамедов М. Яргунви Исгьакь эфенди. “Самур” газет, 2005-йисан 20-апрель.
Меликмамедов М. Къафкъаздин сад лагьай эфенди. “Самур” газет, 2007-йисан 27-апрель.
Меликмамедов М. Ибрагьим эфенди. “Самур” газет, 2007-йисан 27-май.
Меликмамедов М. МуьтIуьгъ тахьай кас. “Самур” газет, 2007-йисан 29-июнь.
Məlikməmmədov M. Cağarlı Hatəm ağa. “Samur” qəzeti, 2003, 29 avqust.
Məlikməmmədov M. Möhübəli əfəndi. “Samur” qəzeti, 2007, 29 mart.
Məlikməmmədov M. Qanlı dərə. Bakı, 2009.
Мейланова У. Диалектология лезгинского языка. Махачкала, 1964.
Məmmədov. S. Azərbaycan XV-XVIII əsrin birinci yarısında. Bakı, 1981.
Məmmədov N. Azərbaycanın yer adları. Bakı, 1993.
Məmmədov X.H. Quba-Xaçmaz massivi dağlıq ərazisinin xalq coğrafi terminlərinə dair. Azərb SSR EA xəbərləri. Yer elmləri seriyası. 1977, №3.
Mustafazadə T.T. Quba xanlığı. Bakı, 2005.
Mühəmməd Səid Dağıstani əl-Əvəcuği. Üç yüz məsələ. Bakı, 1994.
Назарли А.Э. Народное образование в Азербайджанской Республике (1918-20 гг.). Диссертация на соиск. уч. ст. канд. ист. наук. Баку, 1993.
Народные песни и танцевальные мелодии лезгин. Махачкала, 2000.
Неверовский А.А. Краткий исторический взгляд на Северный и средний Дагестан в топографическом и статистическом отношениях до уничтожения влияния лезгин на Закавказье. СПб., 1848.
Nemətov N.Q., Zəkiyev N.İ. Əniğ kəndi haqqında xatirə. Bakı, 1994.
Nemətov N.Q., Babayev S.A. Qusarda xalq maarifinin inkişafı. Bakı,1993.
Nurəliyev F. Qusarın hidroqrafiyası. “КцIар Qusar” qəzeti, 2008, 11 noyabr.
Nurəliyev F. Qusarın yaşıl sərvətləri. “КцIар Qusar” qəzeti, 2009, 8 iyul.
Nurəliyev F. Qusar şəhərinin tarixi-arxeoloji əraziləri. “КцIар Qusar” qəzeti, 2008, 11 noyabr.
Nəcəfov N.Ə., Əhmədov C.B. Qusar şəhər internat məktəbinin tarixindən. Qusar, 1997.
Orucov A.Ş. Şamiltəpə ilk orta əsr yaşayış yeri. "Azərb. SSR EA xəbərləri", 1985, N 2.
Orucov A.Ş. İlk orta əsrlərdə Azərbaycanda dulusçuluq. Bakı, 1988.
Orucov A.Ş. Quba və Qusar rayonlarının ilk orta əsr abidələrində 1976-cı ilin iyul-avqust aylarında aparılmış arxeoloji qazıntıların hesabatı. ÇTİBEA.
Orucov A.Ş. Qusar rayonunun ilk orta əsr abidələrində 1977-ci ilin iyul-avqust aylarında aparılmış arxeoloji qazıntıların hesabatı. ÇTİBEA.
Оруджев А.Ш. Раннесредневековые памятники Северо-Восточного Азербайджана. Археологическое открытие 1976 г. Москва, 1977.
Оруджев А.Ш. Раннесредневековые памятники Чагар и Гурсанпел. Сборник статей АН Азерб. ССР, Баку, 1979.
Оруджев А.Ш. Архехеологические раскопки на поселение Шамилтепе. Археологические открытия

1969 г, Москва, 1980.
Osmanov F.L. Qafqaz Albaniyasının maddi-mədəniyyəti. Bakı, 1982.
Osmanov İsaməddin. Qusar rayonu. Bakı, 2000.
Описание Северного Дагестана. 1796. (РГВИА), ф. 846, оп. 16, д. 18474, л. 20-20.
Очерки истории Дагестана. Том. I. Махачкала, 1959.
Очерки истории, источниковедения, археографии средневекового Дагестана. Махачкала, 2008.
Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. т. 61, 62, 63. 1904-1905 г.
Рамазанов Х.Х., Шихсаидов А.Р. Очерки истории Южного Дагестана. Материалы к истории народов Дагестана с древнейших времен до начала XX века. Махачкала, 1964.
Ризванов З., Ризванов Р. История лезгин. Махачкала, 1990.
Rəqs mələyi. Bakı, 2005.
Услар П.К. Этнография Кавказа. Языкознание, VI, Кюринский язык, Тифлис, 1896.
Самедов Р. М.Ю.Лермонтов и А.Бестужев-Марлинский в Гусаре. Баку, 2006.
Саркисов А. Безвести пропавшие. Москва, 1989.
Sevzixanov V. Ömürlər, anlar. Уьмуьрар, легьзеяр. Bakı, 2000.
Sevzixanov V. 20 min bellə kanal çəkilsin! "Qızıl Qusar", 1987, 27 aprel.
Sevzixanov V. Ayrılığın sonu. "Qusar КцIар", 2007, 1 oktyabr.
Севзиханов В. Нью-Жерсидай тир кчанви. "Самур" газет, 1992-йисан апрель.
Сумбатзаде А.С. Кубинское восстание. Баку, 1961.
Страбон. География (в 17 книгах), Л., 1964
Сто лезгинских народных песен. Махачкала, 2006.
Стурви Э. Книга о СТIУРЕ. Баку, 2007.
Tərlanov M., Əfəndiyev R. Azərbaycan xalq sənəti. Bakı, 1960.
Тревер К.В. Очерки по истории и культуре Кавказской Албании, М-Л, 1959.
Фатуллаев Ш.С. Градостроительство и архитектура Азербайджана XIX-начала XX века. Ленинград, 1986.
Халилов Дж.А. О раннесредневековом могильнике у села Эных Кусарского района. Археологические исследования в Азербайджане. Сб. статей. Баку, 1965.
Халилов Дж.А., Оруджев А.Ш. О некоторых археологических памятниках на территории сел. Гиль Кусарского района // Известия АН Азерб ССР. Серия истории, философии и права. 1977.
Халилов Дж.А., Кесаманлы А. Гяфлетепелери - поселение эпохи ранней бронзы в Азербайджане. Москва, 1974.
Халилов Дж.А., Аразова Р.Б. Отчет экспедиции "Свода археологических памятников Азербайджана на 1976 г.". ЧТИБЕА.
Халилов Дж.А. Материальная культура Кавказской Албании. Б., 1985.
Халилов Дж.А., Кошкарлы К.О., Аразова Р.Б. Археологические памятники Северо-Восточного Азербайджана. Баку, 1991.
Xasiyev H. Qusar şəhidləri. КцIарин шегьидар. Bakı, 1997.
Художественные промыслы Дагестана, Москва, 1959.
Şahin Fazil. Quba tarixi. Bakı, 2001.
Шагь дагъдин гъетер. Баку, 1997
Шихсаидов А.Р. Ислам в средневековом Дагестане. (VII-XV вв.), Махачкала, 1969.
Şerafeddin Erel. Dağıstan ve dağıstanlılar. İstanbul, 1961.
Yarəhmədov M. Azərbaycan-Dağıstan ədəbi əlaqələri tarixindən. Bakı, 1985.
Yarəhmədov M. Dağıstan töhfələri. Bakı, 1987.
РГВИА, ф. 410, 482.
Яралиев Я.А. Алупанская (Кавказско-Албанская) письменность и лезгинский язык. Махачкала, 1995.
Haspelmath M. The grammer of Lezgian B/; №.U.: Mouton de Gruiter, 1993.

КЬИЛЕР

КIелдайбуруз 7

I. КЦIАРИН ТАРИХДИКАЙ 11
Дегь гелер 26
Фактари вуч лугьузва 40
XVIII-XX виш йисара КцIарин хуьрера
эцигнавай мискIинар 50
Тарихдин легьзеяр 57

II. ТIЕБИАТ 75
Географиядин чкаяр 76
Гьава 77
Флора 79
Фауна 80
ВацIар 80
Вирер 81
Шагь дагъдин аламатар 82
Лукьман тIебиат 91
ТIебиатдин басрухар 93
Квез чидани? 95

III. ХУЬРЕР 109
ТIигьиржал 112
Яргун 116
Уьнуьгъ 119
Хьил 123
Манкъулидхуьр 127
Агъа Лакар 130
ЦIуру Худат 134
ЭчIехуьр 138
Четкуьн 141
СтIур 142
Хуьлуьхъ 144
Кузун 146
ГадацIийихуьр 148
Хурай 150
Чпир 152
ЦIехуьл 154
Мучугъ 156
Аваран 158
Лаца (Лацар) 160
Кьве Муругъ 163
Калунхуьр 164
Кьуьхуьр 165

MÜNDƏRİCAT

Oxuculara 7

I. QUSARIN TARİXİNDƏN 11
Qədim izlər 26
Faktların dili ilə 40
XVIII-XX əsrlərdə Qusarın kəndlərində inşa
edilmiş məscidlər 50
Tarixin anları 57

II. TƏBİƏT 75
Coğrafi ərazilər 76
İqlim 77
Bitki aləmi 79
Heyvanat aləmi 80
Çaylar 80
Göllər 81
Şahdağ möcüzələri 82
Şəfalı təbiət 91
Təbii fəlakətlər 93
Bilirsinizmi? 95

III. KƏNDLƏR 109
Tahircal 112
Həzrə 116
Əniğ 119
Hil 123
İmamqulukənd 127
Aşağı Ləgər 130
Köhnə Xudat 134
Əcəxür 138
Çətkün 141
Sudur 142
Xuluq 144
Kuzun 146
Gədəzeyxür 148
Xuray 150
Cibir 152
Zuxul 154
Mucuq 156
Avaran 158
Ləzə 160
İki Muruq 163
Kalunxür 164
Quxur 165

IV. МААРИФ 175
Чирвилерин тарихдай 175
Маарифдиз экв гайибур 182
Маарифдин гелера 211
Делилри вуч лугьузва 216

V. АЛИМАР 229
Алимрин ватан 229
КцIарви илимрин докторрин сиягь 278
КцIарви илимрин кандидатрин сиягь 280

VI. ЗАРИЯР 291
Зарийрин ватан 291
КцIарви зарияр 342

VII КЬЕГЪАЛАР 351
Азадвилин женгчияр 351
Ватандин ЧIехи дяведин къагьриманар . . . 361
Къарабагъдин женгер 378
Погонар алай сейлибур 393

VIII. АКЪАЖУНАР, АГАЛКЬУНАР 417
Шегьреда авайбур 417
Агалкьунрик пай кутурбур 439

IX. ЙИСАР, ИНСАНАР 459

X. ЯРГЪАЛ УЬМУЬР ГЬАЛЗАВАЙБУР . . 511

XI. КЦIАР ТЕСНИФАЙБУР 533

XII. ХАРУСЕНЯТ 599

XIII. ЭТНОГРАФИЯ 607
Лезгияр 609
Лезги чIал 613
Лезгидин кIвал 616
Лезгийрин цIун кIвал 622
Лезгийрин суварар 632
Халкьдин адетар 639
Лезгийрин кьуьлер 644
КцIарин лезги идионимар 651
Яргъарай суракьар 655
Лезги чIал ва къецепатан алимар 665

XIV. КЦIАР КЪЕ 681
Заридикай 692
Менфят къачунвай чешмеяр 695

IV. MAARİF 175
Təhsil tarixindən 175
Maarif fədailəri 182
Maarif yollarında 211
Faktların dili ilə 216

V. ALİMLƏR 229
Alimlər yurdu 229
Qusarlı elmlər doktorlarının siyahısı 279
Qusarlı elmlər namizədlərinin siyahısı 281

VI. YAZIÇILAR 291
Şairlər yurdu 291
Qusarlı yazarlar 342

VII. İGİDLƏR 351
Azadlıq mübarizləri 351
Böyük Vətən müharibəsi qəhrəmanları 361
Qarabağ döyüşləri 378
Tanınmış paqonlular 393

VIII. YARIŞLAR, UCURLAR 417
Zirvədə olanlar 417
Qələbəyə aparanlar 439

IX. İLLƏR, İNSANLAR 459

X. UZUNÖMÜRLÜLƏR 511

XI. QUSARI VƏSF EDƏNLƏR 533

XII. İNCƏSƏNƏT 599

XIII. ETNOQRAFİYA 607
Ləzgilər 609
Ləzgi dili 613
Ləzgi evi 616
Ləzgi mətbəxi 622
Ləzgilərin bayramları 632
Xalq adətləri 639
Ləzgilərin rəqsləri 644
Qusarın ləzgi idionimləri 651
Uzaqlardan soraqlar 655
Ləzgi dili və əcnəbi alimlər 665

XIV. QUSAR BU GÜN 681
Müəllif haqqında .692
İstifadə olunmuş ədəbiyyat 695

Седакъет КЕРИМОВА

КЦIАР КЦIАРВИЯР

(энциклопедиядин кIватIал)

Sədaqət KƏRİMOVA

QUSAR QUSARLILAR

(ensiklopedik toplu)

Korrektor: *Azizrin Sevda*

Tərtibçı dizaynerlər: *Rəşid Əlimuradov*
Şamil Qurbanov

Çapa imzalanıb: 19.01.2011. Format: 60x90x8/1. Təbaşirli tutqun kağız. Times qarniturası.
Ofset çap üsulu. Çap vərəqi 44. Tiraj: 1000. “Ziya” NPM ziyamika@rambler.ru